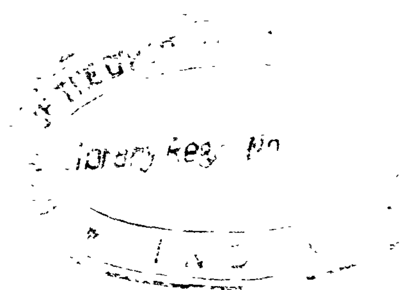

DE OPDRACHT VAN HET RUWAARDSCHAP VAN HOLLAND EN ZEELAND AAN PHILIPS VAN BOURGONDIË,

DOOR

TH. VAN RIEMSDIJK.

Verhandelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen te Amsterdam.

AFDEELING LETTERKUNDE.

NIEUWE REEKS

DEEL VIII. N°. 1.

AMSTERDAM,
JOHANNES MÜLLER.
1906.

INHOUD.

Inleiding bl. 1. — Bronnen bl. 2.

I.

De huizen van Beyeren en Bourgondie bl. 3. — Jacoba weduwe en Gravin. — Verloofd aan Johan van Brabant bl. 5. — Verdrag van Johan van Beyeren met den Roomsch-koning bl. 6. — Zijne aanspraken op het ruwaardschap bl. 8. — Dispensatie verleend en herroepen bl. 10. — Het huwelijk gesloten bl. 11. — Johan van Beyeren dingt naar het graaflijk gezag bl. 13. — Zijn oorlog met Jacoba bl. 14. — Zoenverdrag 13 Febr 1419 bl. 15. — Jacoba verlaat haren echtgenoot bl. 16. — Verpanding van Holland en Zeeland aan Johan van Beyeren 21 April 1420 bl. 17.

II.

Brabantsche verwikkelingen bl. 20. — Jacoba's eisch omtrent de dispensatie bl. 21. — Philips graaf van St. Pol gouverneur van Brabant. — Krijgstocht tegen Johan van Beyeren. bl. 24. — De mislukte staatsgreep te Brussel bl. 25. — Jacoba verklaart haar huwelijk voor nietig bl. 26. — Haar vertrek naar Engeland.

III.

Huwelijksproces te Rome bl. 27. — Jacoba huwt Humphrey van Gloucester. — Compromis zonder practisch gevolg bl. 28. — Humphrey en Jacoba in Henegouwen bl. 30. — Philips van Bourgondie kiest de party van Johan van Brabant. — Het proces ten possessoire voortgezet bl. 31. — Terugkeer van Humphrey naar Engeland. — Onderhandelingen met Philips bl. 32. — Beleg van Mons. — Voorwaarden te Douai 1 Juni 1425 opgemaakt bl. 34. — Jacoba stelt zich in handen van Philips bl. 35.

IV.

Vroegere bemoeiingen van Philips met Holland en Zeeland. — Uiterste wilsbeschikking en dood van Johan van Beyeren bl. 36. — Johan van Brabant aanvaardt weder het bestuur. — Philips maakt aanspraak op de erfgoederen van Johan van Beyeren en dingt naar het bestuur bl. 37. — Uitvaardiging en inhoud van den opdrachtsbrief van 19 Juli 1425 bl. 40.

V.

Philips aanvaardt het ruwaardschap bl. 45. — Jacoba vlucht uit Gent en vangt den strijd met hem aan bl. 46. — Het proces ten possessoire beslist. — Dood van Johan van Brabant bl. 47. — Philips ook ruwaard van Henegouwen bl. 49. — Eindvonnis in de huwelijkszaak bl. 50. — Humphrey huwt met Eleonora Cobham. — Zoenverdrag van Delft 3 Juli 1428 bl. 51. — Geheim huwelijk van Jacoba bl. 52. — Haar afstand van het graaflijk gezag 12 April 1433 bl. 53.

AANHANGSEL.

De schuld van 90 000 kronen bl. 55.

BIJLAGEN.

I. Roomschkoning Sigismund en Johan hertog van Beveren sluiten een verdrag. 1417 Sept. 16 bl. 61

II. Roomschkoning Sigismund beleent Johan hertog van Beveren met de graafschappen Henegouwen, Holland en Zeeland. 1418 April 27. Constans bl. 64.

III Notarieele acte, waarbij Johan hertog van Brabant bevestigt, dat hij het bestuur van Holland en Zeeland opgedragen had aan Philips hertog van Bourgondie bij een open brief van 19 Juli 1425, die hier tevens gevidimeerd wordt. 1426 Maart 1. Mechelen bl. 66.

IV. Johan hertog van Brabant draagt het bestuur van Holland en Zeeland op aan Philips hertog van Bourgondië. 1425 Juli 24, Mechelen bl 73.

V en VI Johan hertog van Brabant gebiedt zijnen onderzaten van die landen aan Philips te gehoorzamen. 1425 Juli 20 en 24, Mechelen bl 74.

VII en VIII. Johan hertog van Brabant beleent Philips hertog van Bourgondië met de hem van hertog Johan van Beyeren aanbestorven heerlijkheden in Holland en Zeeland. 1425 Juli 20 en 24. Mechelen bl. 77.

IX en X. Johan hertog van Brabant gebiedt den onderzaten van die heerlijkheden aan Philips te gehoorzamen. 1425 Juli 20 en 24. Mechelen bl. 80.

De opdracht van het ruwaardschap van Holland en Zeeland aan Philips van Bourgondië.

Hoe vreemd dit ook moge schijnen, kan met grond beweerd worden, dat een van de gewichtigste onderwerpen van onze geschiedenis nog niet voldoende in het licht is gesteld. Ik bedoel den overgang van Holland en Zeeland uit het bezit van het Beijersche Huis in dat van het Huis van Bourgondië.

Dat het onderwerp van gewicht is, zal wel geen uitvoerig betoog behoeven. In ieder leerboek onzer vaderlandsche geschiedenis wordt het uiteen gezet. Nadat Philips van Bourgondië Holland en Zeeland verkregen had, hebben zijne opvolgers uit het Bourgondisch-Oostenrijksche Huis de overige Noord-Nederlandsche gewesten aan zich onderworpen. Het bezit van Holland en Zeeland stelde hen in staat hun gezag over het aangrenzend gebied uit te strekken. De hierdoor vereenigde gewesten hebben later het Unieverbond gesloten, waaruit de Republiek der vereenigde Nederlanden is voortgekomen. De wording van den Nederlandschen Staat stond dus in onmiddelijk verband met de verwerving van Holland en Zeeland door Philips van Bourgondië.

Dat deze op staatkundig gebied belangrijke gebeurtenis nog niet voldoende is toegelicht, kan ook met geringe moeite worden aangetoond. Voordat Jacoba van Beijeren in 1433 aan Philips het graaflijk gezag afstond, had deze Holland en Zeeland in zijn bezit. Reeds in 1425 had haar gemaal Johan van Brabant zonder hare medewerking hem daarvan het bestuur opgedragen. Wel heeft zij zich met kracht van wapenen tegen zijne aanspraken verzet, maar eindelijk heeft zij voor de overmacht moeten bukken en hem in 1428 als ruwaard erkend. Philips is dus reeds in 1425 in het bezit van Holland en Zeeland gekomen. Onder welke omstandig-

heden Johan van Brabant aan Philips het bestuur heeft opgedragen, is wel genoegzaam bekend, doch niet op welke voorwaarden deze het op zich heeft genomen. De oorzaak is, dat de open brief, waarbij die opdracht heeft plaats gehad, niet aan het licht was gekomen. Voor eenigen tijd bleek het mij echter bij een onderzoek in het Rijksarchief, dat een vidimus daarvan in een register der Hollandsche Rekenkamer was afgeschreven. Dat het daarin zoo lang onopgemerkt is gebleven, laat zich hieruit verklaren, dat de Rekenkamer eerst in 1446 werd ingesteld, zoodat haar archief eerst met dat jaar een aanvang neemt en het bedoelde document onder stukken van lateren tijd in dat register als het ware begraven was. Na deze ontdekking meende ik te moeten onderzoeken, of het stuk ook in een ander archief te vinden was, waar het eveneens aan de vroegere nasporingen van geschiedvorschers kon zijn ontgaan. Dank aan de vriendelijke tusschenkomst van den heer JULES FINOT, archiviste du département du Nord, werd er een ander vidimus aan het licht gebracht, dat zich in het voor onze middeleeuwsche geschiedenis zoo belangrijke archief van de Rekenkamer te Rijssel bevindt. Bij vergelijking bleek, dat de gevidimeerde brieven, hoewel gelijkluidend, ieder een verschillenden datum hadden en op verschillende wijze waren uitgevaardigd, waaruit volgt dat tweemaal dezelfde brief achtereenvolgens is uitgegeven.

De historische belangrijkheid van dit staatsstuk inziende, wenschte ik het bekend te maken en daarbij tevens den inhoud daarvan toe te lichten. Daartoe moest het in verband worden beschouwd met de vroegere en latere verdragen, die bij het leven van Jacoba omtrent het bestuur van Holland en Zeeland gesloten zijn. Dit was niet mogelijk zonder hare lotgevallen na te gaan, voor zoo ver zij met het onderwerp in betrekking stonden. De resultaten van dat onderzoek zullen in dit opstel worden medegedeeld, waarachter als bijlagen de opdrachtsbrief en eenige andere onuitgegeven stukken zullen worden afgedrukt. Als leidraad heb ik mij natuurlijk van de bekende werken over Jacoba van Beyeren van FRANZ VON LOHER en FRANS DE POTTER bediend [1]). Mijne bronnen waren hoofdzakelijk de door dezen gebruikte staatsstukken en officieele bescheiden en bovendien de zoodanige, die na het verschijnen van hunne geschriften gedrukt zijn geworden en hun ten deele onbe-

---

[1]) In het beknopte werkje van miss RUTH PUTNAM, A mediaeval princess, Newyork-Londen 1904, zijn de persoonlijke wederwaardigheden van Jacoba de hoofdzaak. De heer E. DE BLANT heeft voor zijn werk, Les quatre mariages de Jacqueline duchesse de Bavière, Paris 1904, niet van alle beschikbare bronnen gebruik gemaakt.

kend zijn gebleven. Daar de bestuursregeling voor mij de hoofdzaak was, konden de gelijktijdige kronieken mij slechts van weinig nut zijn. Eene gewichtige uitzondering hierop maakt echter de Brabantsche kroniek van mr. Emond van Dynter. Als secretaris, eerst van Johan van Brabant en daarna van Philips van Bourgondië, heeft hij de voornaamste staatsstukken in handen gehad en blijkbaar naar die officieele gegevens zijn verhaal opgesteld. Wel verzwijgt hij veel en vergist hij zich wel eens, wat de volgorde der gebeurtenissen betreft, maar op de waarheid van ieder door hem medegedeeld feit op zich zelf kan men volkomen staat maken. Dit leeren ons de officieele stukken, die in lateren tijd aan het licht zijn gekomen en waarin men dikwijls bijna letterlijk zijne mededeelingen terugvindt.

I.

Voordat wij ons met de regeering van Jacoba bezig houden, zal het noodig zijn in herinnering te brengen, hoe de verwantschap tusschen de huizen van Beijeren en Bourgondië is ontstaan, daar die aan Philips langzamerhand het vooruitzicht heeft geopend, dat hij haar in de graafschappen Henegouwen, Holland en Zeeland zou kunnen opvolgen.

Johanna, hertogin van Brabant, was na den dood van haren gemaal Wenceslas van Luxemburg in 1383 kinderloos gebleven. Uit het huwelijk van hare zuster Margaretha met Lodewijk van Male, graaf van Vlaanderen, was eene dochter Margaretha geboren, die, gehuwd met Philips, hertog van Bourgondië, haren vader in 1384 in het graafschap Vlaanderen was opgevolgd. Vernomen hebbende, dat er onderhandeld werd om de dochter van den Hertog van Lancaster aan Willem, den oudsten zoon van Albrecht van Beijeren, uit te huwelijken, trachtte Johanna, om den voor Frankrijk en Bourgondië nadeeligen invloed van Engeland tegen te gaan, een huwelijk tusschen Margaretha, dochter van Philips, en Willem tot stand te brengen. Door Albrecht's gemalin werd toen voorgesteld, dat hare oudste dochter Margaretha met Johan, den zoon van Philips, in het huwelijk zou treden. Nadat men het hierover eens was geworden, werd dit dubbele huwelijk te Kamerijk op 12 April 1385 voltrokken. [1]).

In strijd met eene vroegere regeling, waarbij Johanna hare be-

---

[1]) Oeuvres de Froissart ed. Kervijn de Lettenhove, Chroniques t. x. p. 306, 554.

zittingen aan het Huis van Luxemburg had toegezegd, verzekerde zij die in 1390 aan Philips van Bourgondië. Diens zoon Johan werd na den dood zijns vaders in 1404 hertog van Bourgondië en na dien van zijne moeder in 1405 graaf van Vlaanderen, terwijl zijn broeder Anthonie na het overlijden van Johanna in 1406 het hertogdom Brabant verkreeg.

Dank aan hunne verwantschap met andere vorstenhuizen hadden dus de Bourgondische hertogen hunne macht in Zuid-Nederland kunnen ontwikkelen. Nadat dit resultaat verkregen was, bestond er wel eenige kans, maar geen zekerheid, dat hun dit ook in Noord-Nederland zou gelukken. Uit het huwelijk van Johan van Bourgondië met Margaretha van Beijeren was een zoon Philips geboren, die bij het leven zijns vaders den titel voerde van graaf van Charolais. Daarentegen waren er uit het andere huwelijk geen mannelijke afstammelingen voortgekomen. Margaretha van Bourgondië schonk aan haren echtgenoot slechts eene dochter, Jacoba, die, nadat Willem VI zijn vader Albrecht in 1404 als graaf was opgevolgd, verloofd werd aan Johan, hertog van Touraine, zoon van Karel VI, koning van Frankrijk.

Toen de voorwaarden werden vastgesteld, waarop hun huwelijk zou worden aangegaan, heeft Willem VI met zijn gemalin zich in 1406 jegens den Koning en de Koningin van Frankrijk verbonden, dat, zoo hij overleed zonder een wettigen zoon na te laten, zijne dochter Jacoba hem in de drie graafschappen zou opvolgen en in dat geval de Hertog van Touraine ze besturen zou [1]. Of eene vrouw in de regeering van deze landen kon opvolgen, was eene vraag, die telkens wanneer zij zich had voorgedaan, in toestemmenden zin beslist was geworden maar niettemin onzeker was. Vandaar dat toen Jacoba zijn eenig kind bleef, Willem VI het mogelijke deed om reeds bij zijn leven haar het bezit zijner landen te verzekeren. Nadat de Hertog van Touraine en Jacoba „tot hun jaren waren gekomen", liet hij hun op 6 Aug. 1415 in den Haag eene verklaring afleggen, hoe zij ingevolge de bepaling van het huwelijksverdrag het land na zijn dood zouden regeeren en daarbij de rechten en belangen der onderzaten in het oog zouden houden [2]. Een jaar later bewoog hij de edelen en steden om op 15 Aug. 1416 zich plechtig te verbinden om, in geval hij zonder een wettigen zoon na te laten overleed, Jacoba als geboren landsvrouw te ontvangen en haar en

---

[1] Brief van Willem VI en Margaretha zijne gemalin 30 Juni 1406. Orig. charter, Archives Nationales te Parijs, letter J. 520 n°. 29.

[2] Van Mieris, Charterboek dl. IV bl. 342.

hem, die dan haar wettige voogd zou zijn, in te huldigen [1]. Spoedig daarna, op 5 April 1417, is Jacoba's gemaal, die na den dood van zijn ouderen broeder Lodewijk op 15 Dec. 1415 Dauphin geworden was, overleden [2], terwijl de jonge vorstin kinderloos was gebleven. Ook Willem VI werd door eene doodelijke ziekte aangetast. Toen hij zijn einde voelde naderen, sprak hij den wensch uit, dat zijne dochter zou huwen met Johan van Bourgondië [3], die in 1415 zijn vader Anthonie als hertog van Brabant was opgevolgd. Na zijn overlijden op 31 Mei 1417 [4]) liet Jacoba zich in Henegouwen en vervolgens in Holland als gravin inhuldigen in weerwil van de oproerige bewegingen, die zich daar in verband met de Hoeksche en Kabeljauwsche twisten voordeden.

Johan van Beijeren, elect van Luik, de eenige in leven zijnde broeder van Willem VI, beschouwde zich als naaste mannelijke bloedverwant tot de erfopvolging gerechtigd, maar schijnt toen nog niet met zijne aanspraken voor den dag te zijn gekomen. Immers toen na onderhandelingen van Johan van Brabant met het hoofd van zijn geslacht, Johan hertog van Bourgondië, te Biervliet op 1 Aug. 1417 de plechtige verloving plaats had, was Johan van Beijeren met Jacoba's moeder en Philips, graaf van Charolais, zoon van den hertog van Bourgondië, aanwezig [5] en werkte hij mede tot het ontwerpen van het huwelijksverdrag [6]. Tot de voorwaarden behoorde het beding, dat Johan van Brabant de beschikkingen eerbiedigen zou, waarbij Johan van Beijeren zijne bezittingen van zijne ouders, van Willem VI en van Jacoba bekomen had. Hij werd toen door haar als raad aangenomen en legde in die hoedanigheid een eed van getrouwheid af.

Tegen het voorgenomen huwelijk bestonden er meerdere beletselen van kerkelijken aard. Johan van Brabant was de zoon van Anthonie van Bourgondië, wiens zuster Margaretha de moeder van Jacoba was. Zij waren dus in den tweeden graad bloedverwanten. Jacoba was de weduwe van den Dauphin, wiens grootvader Karel V de broeder geweest was van Philips van Bourgondië, den grootvader van Johan van Brabant. Er bestond dus tusschen hen de betrekking van zwagerschap (affinitas) in den derden graad.

---

[1] Van Mieris, dl. IV bl. 383.
[2] Raadsbesluiten Mons, Particularités sur Jacqueline de Bavière t. I. Mons. 1838 p. 11.
[3] Dynteri Chronicon ed. de Ram, t. III, c. 142.
[4] Raadsbesl. Mons, Partic. t. I, p. 14.
[5] Dynteri Chronicon c. 142.
[6] Dit ontwerp, gebrekkig uitgegeven door Van Mieris, dl. IV bl. 409, berust in originali in het Rijksarchief.

Bovendien had de moeder van Jacoba Johan van Brabant ten doop gehouden, hetgeen bewerkt had, dat Jacoba en hij in geestelijken zin zuster en broeder waren [1]). Zonder dispensatie van den Paus was derhalve tusschen hen geen huwelijk mogelijk. Beide verloofden verbonden zich ieder, op eene boete van 500000 Fransche kronen, het huwelijk aan te gaan, indien de dispensatie kon worden verkregen voor Paschen 1418 of, zoo dat onmogelijk was, voor een lateren termijn, door de hierbij opgetreden vorstelijke personen, o. a. ook door Johan van Beijeren, te bepalen. Werd de dispensatie niet verleend, dan zouden beide partijen na verloop van die termijnen een ander huwelijk mogen sluiten [2]). Johan van Beijeren betoonde zich bereid om zelf naar het Concilie van Constans te gaan en daar de dispensatie aan te vragen, maar Johan van Brabant nam onder dankzegging dat aanbod niet aan onder voorgeven dat hij bij het Concilie reeds zijne gezanten had. Deze werden op 3 Aug. door hem van de noodige volmacht voorzien [3]).

Na zich schijnbaar in dezen staat van zaken te hebben geschikt, nam Johan van Beijeren heimelijk maatregelen om zich ten koste van Jacoba van het gezag meester te maken. Van den Roomsch-Koning Sigismund was het bekend, dat hij den steeds toenemenden invloed van het Bourgondische Huis tegenwerkte en ongenegen zou zijn een zijner leden als gemaal van Jacoba met de graafschappen te beleenen, te meer omdat haar recht daarop niet boven bedenking was. Op 16 Sept. 1417 sloot Johan van Beijeren met den Koning een verdrag, dat door de historieschrijvers tot nog toe over het hoofd is gezien en beter dan iets anders opheldering geeft van zijne bedoelingen en de houding, die in het vervolg door hem werd aangenomen.

Volgens deze overeenkomst zou Johan huwen met Elisabeth, de nagelaten dochter van Johan van Luxemburg, hertog van Görlitz, den broeder van Sigismund. Destijds was zij weduwe van Anthonie hertog van Brabant, wiens tweede gemalin zij was geweest. Met haar zou hij het land van Luxemburg bekomen, dat zij en de uit hen geboren erfgenamen zouden behouden, totdat de schuld, waarvoor zij het land in pand had, zou zijn afgelost. Sigismund zegde aan den Elect zijn steun toe om de voor dat huwelijk noodige dispensatie van het Concilie of den toekomstigen Paus te verwerven.

---

[1]) Deze beletselen werden door den Hertog van Gloucester in 1424 uiteengezet. Devillers. Cartulaire des Comtes de Hainaut t. IV, p. 387.

[2]) Devillers Cartul. t. IV, p. 94, 97.

[3]) Dynteri Chronicon c. 142, 143.

Stierf Elisabeth kinderloos voor Johan van Beijeren, dan zou deze Luxemburg levenslang behouden, terwijl Elisabeth, indien Johan van Beijeren voor haar kinderloos overleed, levenslang de 6000 Rijnsguldens 's jaars zou blijven genieten, die hij haar nu als „wiederlegung" zou verzekeren. De gewichtigste bepaling, welke toen gemaakt werd, is wel de belofte van den Roomsch-koning, dat hij Johan van Beijeren met Henegouwen, Holland, Zeeland en al hetgeen Albrecht en Willem VI en hunne voorvaders van keizers en Roomsch-koningen te leen gehouden hadden zou beleenen. Verder werd overeengekomen, dat Johan afstand zou doen van het bisdom Luik, beide vorsten elkander levenslang behulpzaam zouden zijn en Johan aan Sigismund, door eene schuldvordering van die van Basel te voldoen, eene geldsom van 22000 Rijnsguldens zou leenen [1]).

Van den toegezegden steun werd door Johan van Beijeren terstond gebruik gemaakt. Op 23 September 1417 wendde hij zich tot het Concilie van Constans met een adres, waarbij hij zich tegen het voorgenomen huwelijk verzette. Naar hij verzekerde, zou die echtverbintenis van twee aan elkander te nauw verwante personen niet alleen ergernis maar ook oorlogsrampen verwekken, omdat zij afbreuk zou doen aan zijn recht van erfopvolging in de bezittingen van zijn overleden broeder. Vermoedelijk had deze bewering hierin haren grond, dat in het ontworpen huwelijksverdrag bepaald was, dat de toekomstige gemaal van Jacoba zich met de drie graafschappen zou doen beleenen en daarover het bestuur zou uitoefenen, waartegen Johan van Beijeren, om zijne aanspraken op die landen te handhaven, zou moeten opkomen. Hij verzocht dat commissarissen zouden worden benoemd om te onderzoeken, of er werkelijk tusschen de verloofden een verboden graad van bloedverwantschap bestond, en, zoo dat het geval bleek te zijn, zoodanig huwelijk nietig te verklaren en hun het aangaan daarvan te verbieden [2]). Om aan dit vertoog kracht bij te zetten diende Sigismund, waarschijnlijk gelijktijdig, een schriftelijk verzoek van dezelfde strekking in, waarbij er tevens op werd aangedrongen, dat aan den te benoemen commissaris de be-

---

[1]) Een zeer geschonden en moeilijk leesbaar vidimus van 11 Oct. 1419 van dezen brief berust in het Rijksarchief onder de charters der Graaflijkheid. Dit vidimus en twee andere copien worden vermeld bij W. ALTMANN, Die Urkunden Kaiser Sigismunds, B. I. S. 181 n°. 2556. Naar een dezer copiën is de brief uitvoerig geregesteerd in Publications de la Section hist. de l'institut de Luxembourg, t. XXV, p. 222. Door de vriendelijke bemiddeling van den heer GUSTAV WINTER, Director van het Staatsarchief te Weenen, werd ik in staat gesteld dien als bijlage I hierachter naar de andere copie, voorkomende in het Reichsregistraturbuch, uit te geven.

[2]) Devillers, Cartul. t. IV p. 101.

voegdheid zou worden verleend om aan den Summus poenitentiarius te verbieden de aangevraagde dispensatie te verleenen [1].

Tegenover Jacoba zelve liet Johan van Beijeren zijne aanspraken op de erfopvolging nog niet gelden. In plaats van haar het graaflijk gezag te betwisten, verlangde hij als haar voogd en als ruwaard of regent van hare landen te worden erkend om van harentwege het bestuur te kunnen uitoefenen. Als grond hiervoor voerde hij aan, dat hij haar oir of naaste bloedverwant was, die bij haar overlijden haar in de graafschappen zou opvolgen. De edelen en steden hadden aan Willem VI beloofd, na diens dood Jacoba met hem, die dan haar wettige voogd zou zijn, in te huldigen. Daar zij bij de aanvaarding der regeering weduwe was en in den Dauphin haren voogd verloren had, beweerde hij de aangewezen persoon te zijn, die voor haar en het land had zorg te dragen, totdat zij een ander huwelijk had aangegaan. Vermoedelijk zal hij hierbij hebben overwogen, dat de dispensatie voor haar echtverbintenis met Johan van Brabant geweigerd zou kunnen worden. Steunende op de Kabeljauwsche partij, begreep hij, dat zijne pogingen om het bestuur van Holland en Zeeland machtig te worden met een goeden uitslag konden worden bekroond.

Op 25 Sept. 1417 verliet hij voor goed het bisdom Luik, na het onder het bewind van Johan van Schoonvorst, burggraaf van Montjoye, als stadhouder te hebben gesteld [2], en begaf hij zich naar Dordrecht, alwaar zich zijne aanhangers vereenigden. De regeering dier stad, welke Jacoba niet had willen inhuldigen, was evenals de burgerij geheel op zijne hand en aarzelde niet hem als geboren voogd en ruwaard van Jacoba en van de landen van Holland en Zeeland in te huldigen. Hiervan gaf hij aan de andere steden van die landen kennis bij brieven, waarin hij betoogde, dat hij naar Dordrecht was gekomen om aan de heerschende partijschappen een einde te maken en aan een ieder recht te doen wedervaren. Zooals hij het voorstelde, hadden volgens de regeling, die hij met zijne nicht had gemaakt, zij, hare moeder en hij een tresorier en raden aangesteld, die zich verbonden hadden het land in overleg met hem te besturen. Gerechtigd om als voogd en ruwaard van Holland en Zeeland op te treden, zoolang Jacoba nog geen wettigen voogd en echtgenoot had, verzocht hij aan de steden hem te willen steunen, opdat hij die functies zou kunnen uitoefenen, daarbij tevens verzekerende, dat het zijne bedoeling niet was de rechten harer landsvrouw te

---

[1]) Devillers, Cartul. t. IV p. 103.
[2]) Commissiebrief van dien datum in het register Voorne C. f. 70 of 64. Rijksarchief.

verkorten. Jacoba ontbood de edelen en steden der drie graafschappen naar Schoonhoven ten dagvaart om over deze zaak met hen te beraadslagen. Blijkbaar om haar gunstig te stemmen gelastte de Elect bij brief van 25 Oct. 1417 aan zijne raden, den abt van Weinsberch en heer Henric Nothaft, Vitzthum in Beijeren, die zijne belangen bij het Concilie van Constans behartigden, met het vervolgen van zijn tegen het voorgenomen huwelijk gericht verzoek terstond op te houden [1]). Op de dagvaart verscheen Johan van Beijeren en bekwam daar van Jacoba ten antwoord, dat hij rechtens voogd en ruwaard zou zijn, indien zij nog onmondig was, maar, daar dit niet het geval was, zij dien bijstand niet meer van noode had en met zijne aanspraken niet lastig gevallen wilde worden. Met nadruk verzocht zij hem zich te willen houden aan de vastgestelde regeling, welke hierin bestond, dat zij zou regeeren naar den raad van hare moeder, van hem zelven en van de andere hiertoe aangewezen personen. Na dit weigerend antwoord stelde de Elect voor, dat zij, in plaats van hem als voogd en ruwaard te erkennen, hem het bestuur als haren lasthebber zou opdragen, doch ook hiertegen verzette zij zich op grond van hetgeen te Biervliet overeengekomen was. Niettemin verklaarde zij zich bereid over hetgeen haar oom verder van haar te vorderen had de beslissing aan den hertog van Bourgondië, den graaf van Charolais en de vertegenwoordigers der gewesten over te laten. Met dat aanbod geen genoegen nemende, vertrok hij op 3 Nov. 1417 uit Schoonhoven naar Dordrecht [2]). Op 10 November werd de acte opgemaakt aangaande de huldiging, welke hij van die stad had ontvangen, en verbond hij zich haar te ontheffen van den last, die haar zou kunnen worden aangedaan, omdat zij zijne aanhangers had toegelaten [3]).

Gedurende deze onderhandelingen voorzag zich Johan van Beijeren reeds van bondgenoten om tegen Jacoba krijg te voeren [4]). Willem van Arkel werd door hem en de stad Dordrecht ondersteund, toen hij in de maand November Gorinchem bemachtigde. Terwijl die

---

[1]) Een vidimus van 2 Nov. 1417 van dien brief berust in het Rijksarchief, Aanwinsten 1892, n°. 1. I. d.

[2]) Dynteri Chronicon C. 145.

[3]) Van de Wall, Handvesten van Dordrecht bl. 442. De acte van inhuldiging, welke ongedateerd is, moet van dezelfde dagteekening zijn als de brief van Johan van Beijeren, die van 10 Nov. 1417 is. Volgens Van Dynter zou de inhuldiging voor 3 Nov. hebben plaats gehad. Deze tegenstrijdigheid kan worden opgelost door aan te nemen, dat de acte eerst na de inhuldiging is opgemaakt. Iets dergelijks had plaats bij de inhuldiging te Dordrecht van Johan van Beijeren als graaf en bij die te Mons van den hertog van Gloucester.

[4]) Brief van Ruprecht, graaf van Vernenburg, 29 Oct. 1417. Van Mieris IV bl. 418.

stad door Jacoba aangevallen werd, bezetten Brabantsche hulptroepen Rotterdam, dat door Johan van Beijeren belegerd werd [1]. Op 25 Nov. beloofde Jacoba haren Tresorier schadeloos te houden voor hetgeen hij ten koste moest leggen om aan haren oom en de stad Dordrecht tegenstand te kunnen bieden. Nadat Gorinchem op 1 Dec. door de gravin heroverd was, kwam het evenwel eerst op 12 December tot een openlijke breuk tusschen haar en Dordrecht. Dat zij ook Johan van Beijeren als haren vijand beschouwde, komt het eerst duidelijk uit in het bevelschrift van 2 Jan. 1418, dat zij in zijne heerlijkheden liet afkondigen en waarbij zij, op grond dat hij al zijn goederen, leen en eigen, verbeurd had, zijne schuldenaars uitnoodigde niet aan hem maar aan haren Tresorier te betalen [2]).

Intusschen was de vacante pauselijke stoel bezet door Martinus V, die op 21 Nov. 1417 te Constans gewijd werd [3]). Zoodra Johan van Brabant hiervan kennis had bekomen, verzocht hij met de Staten van Brabant hem, dat hij, zonder acht te slaan op hetgeen daartegen was aangevoerd, het in het belang van zijn voorgenomen huwelijk gedane aanzoek zou inwilligen. Deze beschikte, zooals in zijne bul van 22 December uitgedrukt wordt, op het verzoek van Johan van Brabant en Jacoba, dat zij in weerwil van hun bloedverwantschap in den tweeden en van hun zwagerschap in den derden graad een huwelijk zouden kunnen sluiten en in echtelijken staat leven. Als grond hiervoor werd aangevoerd, dat de vreedzame betrekking van hunne aan elkander grenzende landen door dit huwelijk bevorderd werd [4]). Doch reeds veertien dagen later kwam de Paus op aandringen van Sigismund op die beschikking terug door bij een bul van 5 Januari 1418 de verleende dispensatie te herroepen en vernietigen. De Koning toch en andere grooten hadden hem aangetoond, dat het huwelijk oorlog zou doen ontstaan zoowel in als buiten de landen van de verloofden [5]). De brief, welke deze verklaring inhield, werd echter, voordat hij bezegeld kon worden, in de kanselarij door de Brabantsche gezanten gearresteerd, zoodat Johan van Brabant den dispensatiebrief bekwam, voordat de latere bul uitgevaardigd kon worden. Aangaande de herroeping werd hij slechts door eene gewone cedula op de hoogte gesteld, terwijl hem nooit de origineele brief of een vidimus daar-

---

[1]) Dynteri Chronicon C. 116.
[2]) Van Mieris dl. IV bl. 434, 436, 442.
[3]) Devillers. Cartul. t. IV, p. 107.
[4]) Devillers. Cartul. t. IV, p. 109.
[5]) Devillers, Cartul. t. IV, p. 111.

van is aangeboden. Toen hij in het huwelijk trad, verschafte hem dit de gelegenheid als grond voor zijne bevoegdheid de dispensatiebul aan te voeren [1]).

Dit huwelijk werd op 8 Maart 1418 in den Haag gesloten. Alvorens hiertoe werd overgegaan, bezwoer Johan van Brabant blijkens brieven, op denzelfden dag uitgevaardigd, de bepalingen van het te Biervliet ontworpen huwelijksverdrag [2]). De plechtigheid zelve had plaats in den laten avond. De verloofden namen elkander als man en vrouw aan onder het aanhooren van een toespraak in het Fransch van mr. Steven Wiart, kanonik van Mons, in tegenwoordigheid van vorsten, edelen, raden en stedelijke afgezanten. Tot de aanwezigen behoorden ook afgevaardigden van den hertog van Bourgondië. Zonder diens medewerking of die van zijn zoon had volgens het te Biervliet bepaalde de bezegeling van het huwelijksverdrag niet tot stand mogen komen. In den nacht had de uitoefening der huwelijksgemeenschap plaats, terwijl voor dit uit kerkelijk oogpunt „clandestinum matrimonium" door den provisor van Delfland absolutie gegeven werd [3]). Nadat Johan van Brabant een begin had gemaakt met zich in Holland als heer des lands van wege zijne vrouw te laten inhuldigen [4]), werd zijn huwelijk ook „in facie ecclesiae" voltrokken, toen het op 10 April 1418 in tegenwoordigheid van vele en aanzienlijke personen in de hofkapel door den deken van het daaraan verbonden kapittel werd ingezegend [5]).

Zooals te voorzien was, bleven protesten tegen deze handeling niet achter. De Roomsch-koning en de Paus traden in uit Constans op 28 en 30 Maart geschreven brieven krachtig op. Sigismund meldde aan Johan van Brabant, dat hij vernomen had, dat hij met de dochter van zijn oom een huwelijk zou sluiten, verbood hem op de bij Rijkswetten gestelde straffen dit bloedschendig misdrijf te

---

[1]) Dynteri Chron. C. 147. Wellicht was die orig. brief aangaande de herroeping het stuk, dat tijdens de verdragen van Woudrichem en St. Maartensdijk in het bezit van Johan van Beijeren was. Is het juist, dat de bul der herroeping niet op 5 Jan. werd uitgevaardigd, dan is het vreemd, dat de Paus op dienzelfden dag per breve gelastte haar in vijf bisdommen ter executie te stellen. Bull. com. roy. ser. V t. II, p. 404.

Blijkens een vóór 1424 door heer Pieter van Gapinge aangelegden inventaris had Johan van Beijeren in zijn bezit: „'s Keysers brive dair hi hertoge Johan die lande van Hollant ende van Zeelant in verliet heeft. 's Paeus brieve revocacie daer hi thilic mijns heren ende mijnre vrouwen van Brabant in revoceert heeft. Noch 's paeus brieve dair hi bisunderlinge minen here ende mijnre vrouwe van Brabant in gebiet mit dese hilike niet te volvaren".

[2]) Devillers, Cartul. t. IV, p. 144—149.

[3]) Dynteri Chronicon C. 148.

[4]) Dynteri Chronicon C. 149.

[5]) Dynteri Chronicon C. 148.

begaan en verklaarde hem in die straffen vervallen, indien hij het reeds bedreven had en aan die verbintenis niet een einde maakte [1]. Aan Johan van Brabant en Jacoba schreef Martinus V, dat het hem bekend was, dat zij in weerwil van zijne herroeping van de dispensatie in het huwelijk wilden treden. Daar dit een beleediging van den pauselijken Stoel zou zijn, op de geloovigen een verderfelijken invloed zou uitoefenen en oorlog zou kunnen verwekken, verbood hij hun tot zoodanig huwelijk over te gaan en, zoo zij het soms gesloten mochten hebben, het te voltrekken, terwijl hij hun verzekerde, dat hij zoodanige echtverbintenis nooit zou bekrachtigen [2].

Aan Johan van Brabant [3]) en vervolgens ook aan de ingezetenen van de drie graafschappen [4]) maakte Sigismund bekend, dat deze landen, als eigendom van het Rijk, door het afsterven van Willem VI zonder mannelijke erfgenamen aan hem als Roomschkoning vervallen waren en hij die aan diens broeder Johan van Beijeren had gegeven, opdat hij ze van hem en het Rijk te leen zou houden. Aan den eerste gelastte hij zich van die graafschappen te onthouden: aan de laatsten bracht hij onder het oog, dat die landen, in weerwil van de gedane beleening, door Johan van Brabant en Jacoba in bezit gehouden werden, zoodat hij hun beval in het vervolg aan Johan van Beijeren en zijne uit hem geboren erfgenamen te gehoorzamen, terwijl hij hun ontsloeg van den eed, dien zij hun beiden gemeenschappelijk of afzonderlijk mochten hebben gedaan.

Deze brieven werden op 16 April in Holland aan Johan van Beijeren gebracht, en vervolgens naar Jacoba in den Haag en de steden toegezonden, waarna 's Konings bode hiervoor op 26 April eene belooning ontving [5]). Terstond werd door het echtpaar van de pauselijke beschikking in appèl gekomen, waarvan door den Provisor van Delfland insinuatie werd gedaan. Mr. Witto van Zierikzee reisde met Allardus van Wieringen op 18 April uit den Haag naar Utrecht om de kapittels en prelaten aldaar tot adhaesie aan de vroeger verleende dispensatie over te halen [6]), hetgeen vermoedelijk gelukte, daar op 29 Mei de Domproost uitgenoodigd werd om de hiervan opgemaakte instrumenten uit Utrecht mede te brengen [7]). Inmiddels was Allardus omstreeks 10 Mei naar Johan van Brabant, die zich

---

[1]) Devillers, Cartul. t. IV p. 150.
[2]) Van Mieris dl. IV bl. 476.
[3]) Devillers, Cart. t. IV p. 151.
[4]) Van Mieris dl. IV bl. 477.
[5]) Tresoriers rek. van den Vitzdom 1418/9 bodeloon. Rijksarchief.
[6]) Tres. rek. heer v. Culenborch, Maart–Aug. 1418, Groot fourein. Rijksarchief.
[7]) Dezelfde rek. bodeloon.

in Brabant bevond, gegaan en liet hij te Antwerpen 15 instrumenten betreffende deze zaak schrijven, waarvan er 2 naar den Paus en de overige naar drie bisdommen werden opgezonden [1].

Johan van Beijeren had dus eindelijk een beslissenden stap gedaan en zich met de drie graafschappen laten beleenen, hetgeen door tusschenkomst van koninklijke afgezanten had plaats gehad [2], terwijl eerst later, op 27 April Sigismund te Constans den hierop betrekking hebbenden brief uitvaardigde [3]. Nadat hem gebleken was, dat Jacoba onwillig bleef hem tot voogd en ruwaard aan te nemen,. schijnt hij zijne aanspraken op de erfopvolging van zijn broeder bij haar te hebben laten gelden en aan haar te hebben voorgesteld, dat beiden hun geschil dienaangaande aan den Roomsch-koning en de keurvorsten zouden onderwerpen, hetgeen door haar geweigerd werd [4]. Wellicht is dit in de tweede helft van Januari 1418 geschied, toen de Staten van Henegouwen trachtten eene verzoening tusschen oom en nicht tot stand te brengen [5]. Toen hem bleek, dat het huwelijksplan zou worden uitgevoerd, zal hij bij Sigismund hebben aangedrongen om aan zijne toezegging gevolg te geven. In den hierover opgemaakten brief verklaart deze, dat hij Johan van Beijeren met de drie graafschappen had beleend, nadat hij dit had aangevraagd als erfgenaam van Willem VI, die zonder mannelijke afstammelingen na te laten overleden was.

Toen eenmaal de beleening in het land bekend was geworden, liet hij zich op 26 April door de stad Dordrecht als graaf inhuldigen [6], waaromtrent eene acte eerst op 23 Juni 1418 werd opgemaakt [7]. Omstreeks dezen tijd zal hij door zijne procuratoren in het Concilie van Constans het bisdom Luik geresigneerd hebben, terwijl de Paus hem dispenseerde van zijne wijding tot diaken en tevens de noodige dispensatie verleende om met Elisabeth van Görlitz in het huwelijk te kunnen treden [8]. Van het bestuur van het bisdom Luik heeft hij op 22 Mei 1418 afstand gedaan [9].

---

1) Dezelfde rek., Paarden. Groot fourein.

2) Raadsbesl. Mons Partie. t. 1. p. 22.

3) Deze brief is vermeld door W. Altmann, a. w. B. I. S. 221 n°. 3121 naar eene copie in het Reichsregistraturbuch en is als bijlage II hierachter afgedrukt, waartoe ik door den heer Winter in de gelegenheid werd gesteld.

4) Van Mieris dl. IV bl. 483.

5) Raadsbesl. Mons, Partie. t. I., p. 17, 18.

6) Tres rek. Vitzdom 1418/9. Allerhande zaken.

7) Van de Wall, a. w. bl. 458.

8) Dynteri Chronicon C. 155.

9) Tres. rek. Vitzdom 1418/9. Bodenloon. Rek. Johan v. Schoonvorst, stadhouder van Luik 1417/20. Rijksarchief.

Van de vier brieven van den Paus en den Roomschkoning van 28 en 30 Maart liet Johan van Beijeren 140 copieën maken, die hij omstreeks 24 April aan de steden van de drie graafschappen toezond [1] met een schrijven, waarbij hij zich beklaagde, dat Johan van Brabant en Jacoba hem zijn erfgoederen Henegouwen, Holland en Zeeland onthielden, waarmede de Roomschkoning hem beleend had. Hij verzocht aan de edelen en steden hem als heer te willen ontvangen en huldigen, daar Sigismund hen van den aan Johan van Brabant en Jacoba gedanen eed ontslagen had [2]. Die van Holland en Zeeland antwoordden, dat zij Jacoba als landsvrouw ontvangen hadden, omdat zij de eenige dochter en erfgename van Willem VI was, en dat dit in zijne tegenwoordigheid was geschied, terwijl hij haar als landsvrouw gehuldigd en van haar zijne leenen verheven had en door haar als raad en huisgezinde van hare herberg was aangenomen. Nooit had zij eenig recht van hem op het land erkend. Op grond van de beleening wilden zij haar niet van het gezag ontzetten, daar de landen driemaal op dochters waren vererfd, zooals uit keizerlijke brieven bleek [3]. Op 9 Mei hielden de Staten van Henegouwen over die zaak eene vergadering te Mons [4], waarna zij op 11 Mei in hun antwoord aan Johan van Beijeren aantoonden, dat niet alleen in Holland en Zeeland maar ook in Henegouwen dochters bij gebreke van zoons waren opgevolgd, en hem verzochten hiervan den Roomschkoning op de hoogte te stellen en in aanmerking te nemen, dat zij Jacoba trouw hadden gezworen en ook hij zijne leenen van haar verheven had [5].

Nadat aan Johan van Beijeren uit deze antwoorden gebleken was, dat zijne eischen niet ingewilligd werden, begreep hij die met kracht van wapenen te moeten doorzetten en deed hij uitvallen uit Dordrecht en den Briel [6], waardoor een geregelde oorlog met Holland en Zeeland ontstond. Het is hier niet de plaats hiervan eene beschrijving te geven. Genoeg zij het te vermelden, dat, nadat Johan van Beijeren vruchteloos in Dordrecht belegerd was geworden, deze op 10 October Rotterdam bemachtigde [7] en er op 27 Oct. door tusschenkomst van Philips graaf van Charolais een wapenstilstand gesloten werd [8]. Na langdurige onderhandelingen machtigden

---

[1]) Tres. rek. Vitzdom 1418/9. Allerhande zaken.
[2]) Dynteri Chronicon C. 157.
[3]) Dynteri Chronicon C. 158.
[4]) Raadsbesl. Mons. Particularités t. I, p. 24.
[5]) Devillers, Cartul. t. IV, p. 158.
[6]) Dynteri Chronicon C. 160.
[7]) Tres. rek. Vitzdom 1418/9. Keuken.
[8]) Van Mieris dl. IV, bl. 501.

de Hertog en Hertogin van Brabant ter eene en Johan van Beijeren ter andere zijde den Graaf van Charolais bij afwezigheid van den Hertog van Bourgondië om de voorwaarden van een zoen te regelen bij eene uitspraak, door raden van den Hertog van Bourgondië als zijne gecommitteerden te doen, terwijl zij zich verbonden die uitspraak na te komen. Op die wijze kwam een verdrag tot stand, hetwelk op 13 Febr. 1419 te Woudrichem gesloten [1]) en door den Graaf van Charolais op 24 Febr. daaraanvolgende te Brugge bekrachtigd werd [2]).

Volgens dat verdrag verbond zich Johan van Beijeren bij een op 26 Maart 1419 af te geven brief afstand te doen van de aanspraken, die hij op grond van de pauselijke en koninklijke brieven op de drie graafschappen kon laten gelden, en die laatste brieven dan tevens ter cassatie over te leveren. Van het graaflijk gezag, dat hij, door zich daarmede te laten beleenen, aan Jacoba had willen ontnemen, zou hij dus afzien, terwijl hij in weerwil van de herroeping der pauselijke dispensatie de wettigheid van het huwelijk erkennen zou, op grond waarvan Johan van Brabant het bestuur in handen had. Daartegenover werden hem de volgende voordeelen verzekerd:

Wanneer Jacoba zonder nakomelingen overleed, zou Johan van Brabant ten zijnen behoeve de drie graafschappen ontruimen, hetgeen hem verzekerd zou worden bij brieven, door beiden evenals door afgevaardigden van de ridderschap en door de steden op 26 Maart 1419 af te geven [3]). Johan van Beijeren werd dus als oir of naaste ergenaam van die landen erkend en heeft dan ook gedurende de onderhandelingen te Woudrichem in plaats van den titel van Graaf dien van Zoon van Henegouwen, van Holland en van Zeeland aangenomen, waarmede hij zich tot aan zijn dood toe heeft bediend.

Aan Johan van Beijeren werden toegekend: Dordrecht met het baljuwschap van Zuidholland, het door hem veroverde Rotterdam en verder de landen van Arkel en van der Leede, opdat hij die als zijne erfgoederen van Johan van Brabant en Jacoba te leen zou

---

[1]) Afgedrukt naar het Nederduitsche origineel te Rijssel door VAN DEN BERGH, Gedenkst. uit de archieven te Rijssel bl. 247 en naar het Fransche origineel aldaar in Devillers, Cartul. t. IV, p. 250.

[2]) Dynteri Chronicon C. 164.

[3]) Reeds op 27 Dec. 1418 had Johan van Brabant aan Johan van Beijeren beloofd, dat, zoo Jacoba zonder nakomelingen overleed, nadat Johan van Beijeren met achterlating van kinderen gestorven was, hij aan diens kinderen de 3 graafschappen zou overgeven. Van Mieris dl. IV bl. 506.

houden. Daar hem als jonger zoon reeds vele goederen waren toebedeeld, had hij dientengevolge een belangrijk gedeelte van Holland in zijn bezit.

Het bestuur van de drie graafschappen zou in de eerstvolgende vijf jaren gemeenschappelijk door Johan van Beijeren en Johan van Brabant worden gevoerd, hoewel dit in den naam van den laatsten zou geschieden en hem alleen de inkomsten zouden toekomen.

Aan Johan van Beijeren zouden binnen ongeveer twee jaren 100000 Engelsche nobels in termijnen worden betaald, waartoe Johan van Brabant en Jacoba zich met edelen en steden van Holland en Zeeland als borgen bij op 26 Maart 1419 af te geven brieven zouden verbinden.

Door deze regeling was het bestuur van Holland en Zeeland geheel onder den overwegenden invloed van Johan van Beijeren gebracht. In Maart 1419 liet hij zich in Holland inhuldigen [1] en in Juni vertrok hij naar Luxemburg [2], denkelijk om met Elizabeth van Görlitz in het huwelijk te treden. Ook Johan van Brabant en Jacoba bleven doorgaans buiten Holland en Zeeland afwezig, welke landen in den naam van Johan van Brabant bestuurd werden door den tresorier heer Florens van Borselen in overleg met acht raden, van welke de eene helft door Johan van Beijeren en de andere helft door Johan van Brabant was aangesteld.

Nadat in de maand Mei 1419 Johan van Brabant en Jacoba uit Henegouwen in Brabant gekomen waren, maakten vier zijner raden op het huis te Grobbendonck eene verordening omtrent de hertogelijke herberg op, welke door den ook daar aanwezigen Hertog werd goedgekeurd. Hierbij werden, met uitzondering van een tweetal, alle edelvrouwen en jonkvrouwen van het huisgezinde van Jacoba ontslagen en in hare plaats andere van Brabantsche afkomst gesteld. Die verordening werd te Vilvoorden, alwaar Jacoba zich bevond, bekend gemaakt. Deze ijlde naar Vuren, waarheen haar gemaal zich begeven had, en beklaagde zich met tranen in de oogen in tegenwoordigheid van gemelde raden, dat hij de jonkvrouwen, met welke zij was opgevoed, van haar verwijderd had. Johan van Brabant bleef onverzettelijk. Van de nieuwe verordening werd slechts in zoover afgeweken, dat zij eenige van de bij haar in dienst zijnde jonkvrouwen behield, maar aan de goede verstandhouding tusschen de beide echtgenooten was nu een einde gekomen [3].

---

[1] Tres. rek. Vitzdom 1418/9 reizen.
[2] Dezelfde rek. bodeloon.
[3] Dynteri Chronicon C. 167.

Op Paschen 7 April 1420 had een voorval plaats, waardoor die slechte verhouding verergerde. De meester van 's Hertogen herberg ging er toe over de nieuwe verordening in al hare gestrengheid toe te passen. Hij beperkte niet alleen de spijzen en dranken, die des morgens en des avonds aan de Hertogin en hare edelvrouwen en jonkvrouwen verstrekt werden, maar verbood zelfs aan het ontbijt en het middagmaal aan andere dan in de verordening genoemde personen iets toe te dienen, zoodat de jonkvrouwen, die Jacoba in dienst had gehouden, nadat haar de Brabantsche waren toegevoegd, niets bekwamen. Begrijpelijk is het, welken indruk dit heeft gemaakt, terwijl aan den op Paschen aangerichten feestdisch zoo vele genoodigden aanzaten. De Gravin-weduwe Margaretha, moeder van Jacoba, denkelijk eenige dagen later te Brussel gekomen, begaf zich, toen zij dit vernam, naar den Hertog, die op den Coudenberg verblijf hield, en maande hem aan de verordening in te trekken. Op zijne weigering reed zij in arren moede naar hare herberg in den Spiegel, waarheen haar hare dochter te voet weenende volgde. Op den volgenden dag vertrokken zij beide naar Quesnoy. Tusschen Jacoba en Johan van Brabant was het dus tot een open breuk gekomen. De jonge Hertogin had haren gemaal verlaten [1].

De bepalingen van het verdrag van Woudrichem werden slechts gedeeltelijk nagekomen. Johan van Beijeren bleef in gebreke op 26 Maart 1419 den brief af te geven, waarbij hij afstand deed van het graaflijk gezag, en de pauselijke en koninklijke brieven ter cassatie in te leveren, terwijl hem evenmin op dien dag de brief werd ter hand gesteld, waarbij hij door Johan van Brabant en Jacoba als erfgenaam van de drie graafschappen werd erkend. Van de verschuldigde 100000 nobels werden hem wel 20000 op de eerste termijnen voldaan, maar, toen Johan van Brabant op Paschen, 7 April 1420 40000 moest uitkeeren, kon hij hiervan slechts een zeer gering gedeelte betalen. Van die omstandigheid maakte Johan van Beijeren gebruik door te St. Maartensdijk in Zeeland bij een brief van 21 April 1420 met Johan van Brabant een verdrag aan te gaan, dat in naam ook met diens gemalin werd gesloten.

Volgens de bepalingen van dat verdrag verpanden Johan van Brabant en Jacoba Holland en Zeeland met Friesland voor den tijd

[1]) Van Dynter deelt in C. 172 mede, dat deze gebeurtenis heeft plaats gehad in de vier maanden, die na de verpanding van Holland en Zeeland van 21 April 1420 zijn verloopen. In C. 174 geeft hij echter als datum Paschen 1420 op. Uit de stadsrekening van Mons 1419/20 blijkt, dat Margaretha en Jacoba op 12 April 1420 uit Brussel te Mons kwamen, denkelijk dus om naar Quesnoy door te reizen. Particularités t. II Mons 1897 p. 238. De tweede opgave van Van Dynter moet dus de juiste zijn.

van 12 jaren aan Johan van Beijeren voor 84400 nobels en tegen voldoening van 90000 Fransche kronen van hunne schulden. Sterft Johan van Beijeren zonder nakomelingen, dan komen de landen weder aan Johan van Brabant en Jacoba of bij diens vooroverlijden aan Jacoba, die dan de pandsom van 84400 nobels niet verschuldigd zijn, denkelijk omdat Jacoba dan zijne erfgename is, alleen hebben zij dan te voldoen, wat Johan van Beijeren van de schuld van 90000 kronen onbetaald had gelaten. Na verloop van den termijn zullen Johan van Beijeren of (zoo hij later sterft) zijne erfgenamen de landen aan Johan van Brabant en Jacoba of, zoo zij ontbreken, aan de uit hen beiden voortgekomen afstammelingen teruggeven, doch eerst na de beide geldsommen terugbekomen te hebben. Johan van Beijeren zal tot zekerheid, dat hij die verplichting zal nakomen, een brief afgeven. Van het bewind van Henegouwen wordt hij uitgesloten, maar zijn recht van erfopvolging in de drie graafschappen bij het overlijden van Jacoba zonder nakomelingen erkend. Op 25 Juli 1420 zullen de brieven aan elkander worden overgeleverd, die men elkander op 26 Maart 1419 had moeten geven. Johan van Brabant stond voor de rechtsgeldigheid van dezen brief in ook voor het geval, dat die niet door Jacoba bezegeld werd [1].

Bij het sluiten van dit verdrag verklaarde Johan van Brabant bij een op 22 April 1420 uitgevaardigden brief, dat, zoo Jacoba niet vóór 25 Juli zegelde, hij aan Johan van Beijeren 26000 Fransche kronen zou verbeuren, die te gelijk met de pandsom bij de inlossing (dus na 12 jaren) betaald zouden worden, en dat Johan van Beijeren dan (op 25 Juli) niet de te vernietigen pauselijke en koninklijke brieven behoefde af te geven en daarbij den brief te voegen, waarbij hij van het graaflijk gezag afstand deed, zoodat zijne aanspraken daarop nog 12 jaren lang zouden blijven gelden [2]. Daar Jacoba niet gezegeld heeft, is de verplichting om deze bepalingen na te komen voor Johan van Brabant ontstaan.

Het zal wel geen betoog behoeven, dat deze verpanding in strijd was met de bepalingen van het huwelijksverdrag van Johan van Brabant, inzonderheid met het verbod om de drie graafschappen van elkander te scheiden [3].

De in het verdrag van 21 April 1420 vermelde geldsommen behooren nader te worden toegelicht.

Daar de pandsom van 84400 Engelsche nobels geen ronde som

---

[1]) Van Mieris dl. IV, bl. 545.

[2]) Van Mieris dl. IV, bl. 547.

[3]) Deze opvatting strookt met hetgeen de Hertog van Gloucester in 1424 in het midden heeft gebracht, Devillers, Cartul. t. IV, p. 388.

is, ligt het vermoeden voor de hand, dat zij het overschot is van de 100000 nobels, die volgens het verdrag van Woudrichem aan Johan van Beijeren moesten worden uitgekeerd. Bij dat verdrag was bepaald, dat zij in 4 termijnen moesten worden uitbetaald. De op 2 Febr. en 16 April 1419 telkens verschuldigde 10000 nobels ad 10 s.gr. waren door de Hollandsche en Zeeuwsche steden opgebracht en door Johan van Brabant voldaan [1]). Op Paschen 1420 en Paschen 1421 moesten telkens 40000 nobels worden uitgekeerd. Toen eerstgemelde termijn aanbrak, verstrekten de steden slechts 1900 nobels, waarvan 1600 aan Johan van Beijeren werden ter hand gesteld [2]). Johan van Brabant bleef hem dus nog 78400 nobels schuldig, hetgeen 6000 nobels minder is dan de pandsom. Toch moeten die 84400 nobels het bedrag zijn geweest, dat Johan van Brabant van de 100000 nobels schuldig is gebleven, daar de waarde van de nobels der pandsom berekend moest worden naar den koers, dien zij tijdens het zoenverdrag van Woudrichem hadden gehad. Het is mogelijk, dat er tusschen beide vorsten eene nadere afrekening heeft plaats gehad, die tengevolge had, dat Johan van Brabant aan Johan van Beijeren ten slotte 84400 nobels had uit te keeren. Daar de tresoriersrekening van 23 April—26 Mei 1420 ontbreekt, is dit niet met zekerheid na te gaan. Men mag dus met grond aannemen, dat tijdens het aangaan van het verdrag van 21 April 1420 Johan van Brabant van de aan Johan van Beijeren toekomende 100000 nobels nog 84400 schuldig was, die geheel op Paschen 1421 moesten zijn voldaan. Bij dat verdrag gaf hij voor die som het land in pand en werd er overeengekomen, dat die pandschap na 12 jaren zou worden afgelost. Johan van Brabant bekwam hierdoor uitstel van betaling en Johan van Beijeren zekerheid voor zijne schuldvordering.

De in het verdrag van 21 April 1420 genoemde 90000 Fransche kronen maakten het gezamenlijk bedrag uit van hetgeen Johan van Brabant aan verschillende personen schuldig was gebleven. Volgens het verdrag zou Johan van Beijeren hun die schulden betalen, nadat Johan van Brabant hun bij brieven aanwijzing had gedaan om het geld van dezen te ontvangen. Zooals uit de latere op die schulden betrekking hebbende stukken blijkt, waren die schuldeischers Jacob heer van Gaesbeeck, heer Hubrecht heer van Culenborch, heer Florens van Borselen, heer van St. Maartensdijk, heer Arnt van Leijenberch en heer Geryt van Heemskerck, welke edelen

[1]) Tres.-rek. 1419/20 „van den gelde ter zoenen". Rijksarchief.
[2]) Tres.-rek. Febr./April 1420 „van den gelde ter zoenen". Rijksarchief.

in dienst van Jacoba en Johan van Brabant vele uitgaven hadden gedaan of gedurende den oorlog in hunne bezittingen schade geleden [1]).

II.

Het wanbeheer van Johan van Brabant had zoozeer het ongenoegen van zijne Brabantsche onderzaten opgewekt, dat zij besloten daaraan paal en perk te stellen. Toen hij in Mei 1420 de drie Staten ten dagvaart naar Brussel ontboden had om bij hen een bede aan te vragen, noodigde de stad Leuven hen uit niet te Brussel maar binnen hare muren bijeen te komen. Slechts enkelen gaven aan het bevel van den Hertog gehoor, de meesten begaven zich naar Leuven en richtten van daar op 19 Mei tot hem een schrijven, waarbij zij tegen zijn bewind bezwaren inbrachten en er op wezen, dat hij een groot deel zijner landen in vreemde handen had gebracht, zoodat zij vreesden, dat, zoo hem onder die omstandigheden een bede werd toegestaan, die gelden niet ten nutte van het land zouden worden aangewend [2]). Intusschen sloten eenige Brabantsche edelen en andere personen op 21 Mei een geheim verbond om den Hertog tegen een ieder bij te staan, hetgeen door dezen op 21 Juni werd goedgekeurd [3]). Vruchteloos trachtten de steden Brussel, Antwerpen en 's-Hertogenbosch, die zich onzijdig hadden gehouden, eene toenadering tusschen de Staten te Leuven en Johan van Brabant met zijne aanhangers te bewerken [4]). Gemelde Staten stelden zich in betrekking met Jacoba en hare moeder, die te Quesnoy verblijf hielden en hare instemming met hunne handelingen betuigden [5]).

Jacoba kon op den steun van de haar getrouw gebleven Staten van Henegouwen rekenen. Op 4 Juni 1420 hield zij te Quesnoy met hen eene bijeenkomst, waarin zij hen bewoog door afgezanten bij haren gemaal op herstel van het geleden onrecht en voldoening van hare eischen aan te dringen [6]). Toen het antwoord op dat verzoek achterbleef, liet zij in eene vergadering, die door de Staten op

---

[1]) Een overzicht van de schuldvorderingen, voorzoover het uit allerlei gegevens kon worden opgemaakt, is als aanhangsel achter dit opstel opgenomen.

[2]) Dynteri Chronicon c. 174.

[3]) „ „ c. 175.

[4]) „ „ c. 176.

[5]) „ „ c. 180.

[6]) Rek. baljuw Heneg. bij A. Pinchart, Extraits de comptes relatifs au Hainaut. Mons 1884, p. 141, 131.

haar verzoek te Quesnoy op 2 Juli opnieuw gehouden werd [1]), de redenen uiteen zetten, waarom zij Johan van Brabant verlaten had, en beklaagde zij zich over de vervreemding van Holland en Zeeland, waarbij zij in het licht stelde, dat zij gegronde vrees had, dat hij zou nalaten den hierop betrekking hebbenden brief haar ter bezegeling voor te leggen, hetgeen, zooals bekend is, voor 25 Juli moest geschieden. Ook verlangde zij, dat in de kosten van haar onderhoud overeenkomstig haren staat zou worden voorzien, en vestigde zij er de aandacht op, dat haar douarie nog niet behoorlijk verzekerd was geworden [2]). Nadat afgezanten van de Staten die klachten aan Johan van Brabant hadden overgebracht, gaf deze hierop antwoord op 11 Juli, maar stelde daarbij tevens den eisch, dat zij tot hem zou terugkeeren, hetgeen door haar in beraad genomen werd [3]). De Hertog drong schriftelijk op 1 Aug. en vervolgens door afgezanten op 6 Aug. op de zaak aan. Toen Jacoba door afgevaardigden van de Staten te Ath bezocht was geworden en zij hun op 10 Aug. mondeling en schriftelijk antwoord gegeven had [4]), werd er op 25 Aug. eene Statenvergadering te Mons gehouden, waarin hiervan verslag werd gedaan. Het antwoord bestond niet alleen in eene repliek op hetgeen Johan van Brabant naar aanleiding van hare aanspraken in het midden had gebracht, maar bevatte bovendien twee eischen, waarvan zij vroeger geen melding had gemaakt. Door haar werd namelijk verklaard, dat Johan van Brabant door het huwelijksverdrag verplicht was dispensatie voor het huwelijk te verkrijgen, dat de Paus de verleende dispensatie herroepen had en die herroeping in vier steden en aan haar en Johan van Brabant bekend had laten maken, dat zij dus gewetensbezwaar had om tot hem terug te keeren en dat zij voornemens was dit niet te doen, tenzij voor Kerstmis a.s. „lettres souffisantes" wegens die dispensatie verkregen werden. Voorts verlangde zij, dat de kosten van haar onderhoud sedert haar vertrek tot aan het verleenen van de dispensatie vergoed zouden worden [5]).

De bewering van Jacoba, dat in de herroeping der dispensatie moest worden voorzien, behooren wij in het bijzonder te beschouwen, daar zij lijnrecht in strijd schijnt met hetgeen er was voorgevallen.

---

[1]) Stadsrek. Mons, Partic. t. II, p. 236.
[2]) Raadsbesl. Mons, Partic. t. I, p. 36.
[3]) Stadsrek. Mons, Partic. t. II, p. 232, 237. Raadsbesl. Mons, Partic. t. I, p. 34.
[4]) Raadsbesl. Mons, Partic. t. I, p. 32, 33.
[5]) Raadsbesl. Mons, Partic. t. I, p. 35.

Nadat Johan van Brabant en Jacoba in April of Mei 1418 tegen die herroeping in appel waren gekomen [1], had de Paus te Genève op 28 Aug. 1418 aan twee gezanten van eerstgemelden opgedragen aan den Hertog mede te deelen, dat hij uit vrees voor den Roomschkoning tot de herroeping was overgegaan, maar dat hij, zoodra hij over de Alpen zou zijn getrokken, haar vernietigen en de dispensatie bevestigen zou, zoodat hij zonder gewetensbezwaar in den echtelijken staat kon blijven leven [2]. Johan van Brabant liet dan ook niet na het mogelijke te doen om den Paus aan zijne toezegging te herinneren. Op 8 Febr 1419 werd eene groote geldsom aan den deken van Antwerpen, mag. Anselmus Fabri, die de belangen van den Hertog aan het hof te Rome behartigde, overgemaakt en de tresorier van Henegouwen, mr. Jean Ségry naar den Paus afgevaardigd [3]. De beloofde beschikking werd door dezen te Florence op 27 Mei 1419 genomen. Nadat op den voorgrond was gesteld, dat Johan van Brabant en Jacoba krachtens de dispensatie in het huwelijk waren getreden, voordat hun de brief van de herroeping geïnsinueerd was geworden, wordt er op de wenschelijkheid gewezen om aan de onzekerheid een einde te maken, die over de dispensatie tengevolge van den lateren brief bleef bestaan. Op de door Johan van Brabant en Jacoba ingediende verzoeken verklaart daarom Martinus V, dat zij krachtens de dispensatie het huwelijk hadden kunnen aangaan en in den echtelijken staat kunnen leven en dat dit huwelijk sedert zijne sluiting als geldig beschouwd moest worden, even alsof de herroeping nooit had plaats gehad, terwijl de brief, die haar inhield, voor onopgemaakt wordt gehouden. Alle pogingen om aan het huwelijk afbreuk te doen zouden van geene waarde worden beschouwd [4].

Na deze duidelijke verklaring klinkt het vreemd, dat Jacoba den herroepingsbrief nog als geldig beschouwde. Dit leidt tot het vermoeden, dat de latere beschikking van den Paus als onvoldoende werd beschouwd. Toen Johan van Beijeren en Johan van Brabant het verdrag van April 1420 sloten, werd aan den herroepingsbrief gezag toegekend, waaruit volgt, dat laatstgenoemde vorst dien niet door het vertoonen van den brief van 27 Mei 1419 krachteloos heeft kunnen maken Zooals ons later blijken zal, heeft Jacoba ook in Nov. 1421 de herroeping ter sprake gebracht en er toen op

---

[1] Zie bl. 12 hierboven.
[2] Devillers, Cart. t. IV, p. 175. Dynteri Chronicon c. 152.
[3] Devillers, Cart. t. IV, p. 201. Dynteri Chronicon c. 142.
[4] Devillers, Cart. t. IV, p. 199

gewezen, dat er twee latere dispensaties zijn verleend, de eene, die met, de andere, die zonder haar goedvinden was verkregen [1]). De eerste is blijkbaar de beschikking van 27 Mei 1419. Dat Johan van Brabant na deze dispensatie nog op eene andere heeft aangedrongen, is wel een bewijs, dat zij onvoldoende werd geacht. Neemt men het onvoldoende der beschikking van 27 Mei 1419 aan, dan is hetgeen Jacoba thans beweerde, daarmede eenigermate in overeenstemming te brengen. Immers zij verlangde, dat haar aangaande de dispensatie „lettres souffisantes" bezorgd zouden worden, hetgeen de mogelijkheid niet uitsluit, dat er brieven verkregen waren, maar van zoodanigen aard, dat zij niet als voldoende konden worden aangemerkt.

De Staten, die van Jacoba's antwoord kennis namen, waren op 26 Aug. van oordeel, dat hare eischen wel redelijk waren, maar er bezwaarlijk voor de nadere pauselijke beschikking een termijn kon worden gesteld. Het werd geraden geacht naar Johan van Brabant een gezantschap af te vaardigen, dat hem zou voorstellen zoo spoedig mogelijk gemachtigden naar den Paus te willen zenden, die bij hem op bekrachtiging van het huwelijk zouden aandringen. Tevens zou dat gezantschap aan den vorst moeten verzoeken om in het onderhoud van Jacoba te voorzien sedert haar vertrek totdat die gemachtigden hun doel zouden bereikt hebben. Toen dit besluit aan Jacoba en hare moeder, die zich te Mons bevonden, op 27 Aug. werd medegedeeld, konden zij zich daarmede goed vereenigen. In overleg met haar werden er gezanten benoemd, die te Brussel op 4 Sept. aankwamen, maar vooralsnog niet bij den Hertog konden worden toegelaten, daar deze zich in zeer benarde omstandigheden bevond. Op 15 Aug. hadden de Staten te Leuven de zoodanigen van zijne raadslieden, die tot de verpanding van Holland en Zeeland hadden medegewerkt en Jacoba de beleedigingen hadden aangedaan, die haar hadden doen vertrekken, verbannen [2]). Daar de Hertog hen bij zich gehouden had, liet de stad Brussel hem op 4 Sept. schriftelijk weten, dat, zoo hij hen niet terstond verwijderde, men hen op het hertogelijk slot om het leven zou komen brengen. Te meer was er reden om met kracht tegen hen op te treden, daar de armzalige vorst, in de hoop van hulptroepen van Johan van Beijeren te verwerven, met dezen aan het onderhandelen was om hem het markgraafschap van Antwerpen in handen te spelen. Het laat zich begrijpen, dat, toen de gezanten op 6 Sept.

[1]) Raadsbesl. Mons, Partic. t. I, p. 76. Vgl. Devillers, Cart. t. IV, p. 423.
[2]) Dynteri Chronicon, c. 176.

bij den Hertog werden toegelaten, deze niet in staat was om een besluit te nemen, zoodat dan ook het antwoord, dat hij hun gaf, wel niet afdoende zal zijn geweest [1].

De Brabantsche Staten te Leuven besloten thans verder te gaan en zich den broeder van Johan van Brabant, Philips, Graaf van St. Pol, aan het hoofd te stellen. Uit Frankrijk, waar hij destijds verblijf hield, werd hij in Sept. 1420 door een statig gezantschap afgehaald. Spoedig volgden ook afgezanten van den Franschen Koning en van Philips, die zijn vader Johan als Hertog van Bourgondië was opgevolgd. Dezen hadden de opdracht ontvangen om Johan van Brabant met Jacoba, hare moeder en de edelen en steden van het Brabantsche hertogdom te verzoenen [2]. Nadat de jeugdige Graaf met de gezanten hunne opwachting bij zijn broeder en hem met de reden van hunne komst bekend hadden gemaakt, begaven zij zich naar Leuven om daar met de Staten in overleg te treden [3]. Daar verschenen ook Jacoba en Margaretha, die op 8 Sept. uit Ath waren afgehaald [4]. Door bemiddeling van den Graaf en de gezanten werd er met Johan van Brabant overeengekomen, dat er op 29 Sept. te Vilvoorden een dagvaart zou worden gehouden. Op die bijeenkomst verschenen wel Jacoba, Margaretha, de Graaf van St. Pol en de Staten, maar niet Johan van Brabant. Deze vertrok op 30 Sept. heimelijk uit Brussel en hield zich in het vervolg buiten die stad schuil [5]. Toen dit vertrek bekend was geworden, verkozen de Staten op 1 Oct. met goedvinden van de Fransche en Bourgondische gezanten den Graaf van St. Pol tot gouverneur van Brabant. Op den volgenden dag verplaatste zich de vergadering van Vilvoorden naar Brussel, alwaar op 3 Oct. door Jacoba, den Graaf van St. Pol en de edelen en steden van Brabant besloten werd tot verovering van Holland en Zeeland Johan van Beijeren den oorlog aan te doen. Dientengevolge werd er op 16 Oct. een krijgstocht ondernomen, waarvan Jacoba en St. Pol zich aan het hoofd stelden, doch die geen ander gevolg had, dan dat Heusden werd bezet en de slotvoogd van Geertruidenberg, heer Dirk van der Merwede, die aan Jacoba trouw was gebleven, in staat werd gesteld om op 11 Nov. uit het slot die stad in brand te schieten en haar tot de overgave te dwingen [6].

---

[1] Raadsbesl. Mons, Partic. t. I, p. 35.
[2] Dynteri Chronicon, c. 180.
[3] „ „ c. 181.
[4] Raadsbesl. Mons, Partic. t. I, p. 43.
[5] Dynteri Chronicon, c. 181.
[6] „ „ c. 182.

Nadat Jacoba, hare moeder en St. Pol op 22 Nov. 1420 naar Brussel waren gekomen, trachtte men Johan van Brabant tot terugkeer over te halen [1]). Toen deze onderhandelingen zonder gevolg bleven, vertrokken Jacoba en Margaretha uit Brussel naar Henegouwen, alwaar zij op 17 Dec. te Mons aankwamen [2]).

Gedurende zijne afwezigheid had Johan van Brabant zich van de hulp van een aantal buitenlandsche edelen verzekerd en was hij met vier schepenen van Brussel, die op zijne hand waren, in overleg getreden. Met eene gewapende bende verscheen hij in den nacht van 20 op 21 Jan. 1421 voor de Leuvensche poort te Brussel. De schepenen maakten geen bezwaar hem met een gevolg van slechts 120 personen toe te laten, maar hij drong met zijne geheele krijgsmacht binnen [3]). Zijne verklaring, dat hij in de stad was gekomen om het met den Graaf van St. Pol en de Staten eens te worden, werd wegens de aanwezigheid der gewapende vreemdelingen niet vertrouwd. St. Pol vertrok op 23 Jan. naar Leuven, en op 27 Jan. kwamen de gilden gewapend op de markt bijeen, toen zich het gerucht verspreid had, dat de vreemdelingen een aanval zouden doen op het stadhuis. Eenmaal in verzet gekomen, wilde de burgerij van geene toenadering meer weten. Nadat zij alle vreemdelingen had gevangen genomen, kwam St. Pol met afgevaardigden van de Staten te Leuven op 29 Jan. te Brussel en keurde alles goed, wat door haar was gedaan. Op de volgende dagen werden de dienaars van 's Hertogen herberg en de voorname burgers, die tot zijne aanhangers behoorden, in hechtenis genomen, waarna tegen hen eene rechtsvervolging werd ingesteld, zoodat sommigen op 9 Febr. tot levenslange gevangenisstraf en anderen tot verbanning veroordeeld werden. De ambtman Johan Cluetinck werd onthoofd, de vier schepenen, die 's Hertogen belangen bevorderd hadden, werden vervangen en aan de stad werd een handvest verleend, waarbij het bestuur en de gilden op een nieuwen voet werden ingericht. Johan van Brabant was nu geheel in de macht van den gouverneur en de Staten gekomen, en hield zich beurtelings te Leuven en Brussel op [4]).

In Henegouwen zijnde had Jacoba hare onderhandelingen over hare verhouding tot Johan van Brabant in eene vergadering van de Staten van dat gewest op 9—11 Jan. 1421 te Mons hervat [5]). Toen de ge-

---

[1]) Dynteri Chronicon, c. 183.
[2]) Raadsbesl. Mons, Partic. t. I, p. 45.
[3]) Dynteri Chronicon, c. 184.
[4]) Dynteri Chronicon, c. 185—191.
[5]) Stadsrek. Mons, Partic. t. II, p. 242.

beurtenissen hadden plaats gehad, die na zijn terugkeer te Brussel waren voorgevallen, ontbood zij de Staten naar Valenciennes en liet zij daar op 19 Febr. eene verklaring doen, waaruit ten duidelijkste bleek, dat zij nu ten opzichte van het huwelijk eene geheel andere houding had aangenomen. Was zij tot nog toe bereid zich in dat huwelijk te schikken, indien de dispensatie-quaestie tot een volkomen oplossing kon worden gebracht, thans verlangde zij hiervan niets meer te willen weten. Nadat eerst mr. Thomas Fieves hare denkbeelden in vier opzichten omtrent dat huwelijk uiteengezet had, werden die in ééne conclusie door Jacques Hennekart samengevat. Deze verklaarde, dat naar de ontwikkelde gronden en de door voorname klerken en geestelijken uitgebrachte adviezen haar huwelijk als ongeldig beschouwd moest worden en dat zij niet met Johan van Brabant in echtelijken staat verlangde te leven [1]. Dat deze verzekering op de Staten een diepen indruk heeft gemaakt en dat zij verlangend waren haar op het genomen besluit te doen terugkomen, mag met grond verondersteld worden. De vergadering werd op 26 en 27 Febr. te Mons voortgezet, alwaar besloten werd de beschouwingen der Staten door middel van gezanten aan Jacoba mede te deelen en tevens goedgevonden werd aan Johan van Brabant en den Graaf van St. Pol te schrijven [2]. Die gezanten begaven zich tot haar op 2 Maart naar Valenciennes [3], maar ter gelijkertijd vertrok een ander gezantschap naar den Hertog van Bourgondië te Gent. Ongetwijfeld voorzagen de Staten de ver strekkende gevolgen van de beslissing van Jacoba en waagden zij eene uiterste poging om die te voorkomen door Philips in de zaak te betrekken. Na Johan van Beijeren was Philips de naaste erfgenaam van Jacoba. Verbrak zij haar huwelijk, dan bestond er groote kans dat zij met een ander zou huwen. Werden er uit dien echt kinderen geboren, dan zouden hare landen op dezen overgaan. Het was dus te voorzien, dat hij de ontbinding van haar kinderloos huwelijk tegen zou gaan en daartoe al zijn invloed zou aanwenden. Hij nam dan ook het verzoek van het gezantschap goed op en verlangde, dat hem eene zending te Brussel zou worden gedaan, waarheen hij zich eerstdaags zou begeven [4]. Er kon dus op zijn steun worden gerekend. Wellicht heeft Jacoba dit ingezien en is daardoor het besluit tot rijpheid gekomen, dat zij reeds lang te voren in over-

---

[1]) Raadsbesl. Mons, Partic. t. I, p. 47.
[2]) Stadsrek. Mons, Partic. t. II. p. 242.
[3]) Stadsrek. Mons, Partic. t II. p. 240.
[4]) Stadsrek. Mons, Partic. t. II. p. 243.

weging had. Op 8 Maart vernam men te Mons het bericht, dat Jacoba op 6 Maart Valenciennes had verlaten om op reis naar Engeland naar Calais te vertrekken [1]. Begrijpelijk is het, dat zij na de door haar aangenomen houding zich tegenover den Brabantschen en Bourgondischen invloed niet meer veilig gevoelde. De vrees voor haren machtigen neef zal haar wel tot spoedig handelen hebben aangezet.

III.

In Engeland werd Jacoba aan het hof van koning Hendrik V ontvangen. Deze hield zich doorgaans in Frankrijk op, waar hij onafgebroken oorlog voerde. Nadat Johan hertog van Bourgondië bij zijne samenkomst met den Dauphin, den lateren koning Karel VII, op de brug te Montereau op 10 Sept. 1419 vermoord was, had zijn zoon Philips de zijde van den Engelschen Koning gekozen. Dank aan zijn invloed was het verdrag van Troyes op 21 Mei 1420 tot stand gekomen, waarbij de Dauphin van de erfopvolging was uitgesloten en Karel VI zijne dochter Catharina aan Hendrik V ten huwelijk had gegeven, op wien of wiens erfgenamen de Fransche kroon na zijn dood zou overgaan. De Engelsche vorst had daarna den oorlog tegen den Dauphin voortgezet. In weerwil van zijn bondgenootschap met Philips verleende hij aan Jacoba zijne bescherming en kende hij haar op 10 Juli 1421 eene vaste geldedelijke bijdrage voor haar levensonderhoud toe [2].

Spoedig na hare aankomst in Engeland had Jacoba zich tot den Paus gewend om nu ook door den geestelijken rechter de ongeldigheid van haar huwelijk erkend te zien. Op haar verzoek droeg Martinus V aan den kardinaal Jordanus de Ursinis op om van haren eisch tot nietigverklaring en scheiding van het huwelijk kennis te nemen [3]) en dagvaardde deze Johan van Brabant bij eene citatie, die op 27 of 28 Juni 1421 te Kamerijk ontvangen werd [4]. Zijnerzijds diende de Hertog bij den Paus zijn beklag in, dat Jacoba hem kwaadwillig verlaten en zich naar Engeland begeven had, waarop dezelfde kardinaal gecommitteerd werd om ook deze bewering te onderzoeken en aan de machthebbers, op wier gebied zij zich bevond, te gelasten haar tot haren gemaal terug te voeren of

---

[1]) Raadsbesl. Mons, Partic. t. I, p. 48.
[2]) Van Mieris, dl. IV, bl. 589.
[3]) Sententie van 27 Febr. 1426 bij F. de Potter, Gesch. van Jacoba van Beieren, bl. 133.
[4]) Raadsbesl. Mons, Partic. t. I, p. 49.

haar althans uit het land te verwijderen. Na dezen rechtsingang werd het proces geregeld door de procureurs van beide partijen ten overstaan van den pauselijken commissaris tegen elkander gevoerd [1]).

Op 31 Aug. 1422 overleed Hendrik V, die door zijn uit Catharina geboren zoon Hendrik VI werd opgevolgd, die, nadat Karel VI twee maanden later was overleden, ook den titel van Koning van Frankrijk aannam. De voogdij van den minderjarigen Koning en het regentschap van de beide koninkrijken werden uitgeoefend door de twee broeders van Hendrik V: Johan, hertog van Bedford, en Humphrey, hertog van Gloucester, en door hun oom, den kardinaal van Winchester. Aan ieder kwamen verschillende bevoegdheden toe naar eene regeling, die naar de omstandigheden afwisselde. Zonder den afloop van het rechtsgeding af te wachten trad Jacoba in het huwelijk met den Hertog van Gloucester. Het juiste tijdstip, waarop dit heeft plaats gehad, is niet bekend. Een gerucht daarvan werd door Johan van Brabant op 25 Oct. 1422 vernomen [2]). Officieel werd eerst in Febr. 1423 door de jonggehuwden aan de Staten van Henegouwen van hunne echtverbintenis kennis gegeven [3]). Humphrey nam als gemaal van Jacoba den titel van Graaf van Henegouwen, Holland en Zeeland en heer van Friesland aan en liet in die hoedanigheid zijne aanspraken op die landen gelden. Van de Engelsche regeering heeft hij toen zoo min als later krachtigen steun hierin ondervonden, daar de Hertog van Bedford in verband met den oorlog in Frankrijk Philips van Bourgondië niet tot vijand wenschte te maken en in 1423 met zijne zuster huwde. Het geschil, dat nu tusschen Humphrey en Johan van Brabant was ontstaan, trachtten hij en Philips van Bourgondië tot eene vreedzame oplossing te brengen. Laatstgenoemde haalde Johan van Brabant op 16 Juni 1423 over tot de verklaring, dat hij zich aan eene scheidsrechterlijke uitspraak van hem en den Hertog van Bedford onderwierp, mits dit ook door den Hertog van Gloucester werd gedaan. Daartegenover zegde Philips aan Johan van Brabant zijne hulp toe, indien Humphrey weigerde of de uitspraak niet nakwam. De aangegane verbintenis zou één jaar duren, nadat de Hertog van Gloucester tot het compromis zou zijn toegetreden of zoolang als door Philips bepaald zou worden [4]). De brieven, waarbij Johan van Brabant zich door deze overeenkomst verbonden verklaarde, werden

[1]) Sent. bij De Potter, a. w. bl. 133, Dynteri Chron. c. 191.
[2]) Raadsbesl. Mons, Partic. t. I, p. 58.
[3]) Stadsiek. Mons, Partic. t. II, p. 263.
[4]) Devillers. Cartul. t. IV, p. 340.

op 8 October 1423 afgegeven [1]). Eerst op 15 Febr. 1424 gaf Humphrey aan het aanzoek van de Hertogen van Bedford en Bourgondië gehoor en onderwierp hij zich aan hetgeen door hen beslist zou worden [2]). De op het einde van Maart gestelde termijn, waarbinnen de uitspraak moest geschieden, werd tot het einde van Juni verlengd, toen ook Jacoba op 27 Mei 1424, voor zoover het haar aanging, zich bij deze handeling van haren gemaal had aangesloten [3]).

In den geloofsbrief, dien hij aan zijne gezanten medegaf, betoogde Humphrey aan de scheidsrechters, op welke gronden zijne aanspraken steunden. Door zijn huwelijk had hij het bewind niet alleen over de persoon maar ook over de landen van Jacoba bekomen. Daartegen kon niet worden aangevoerd, dat zij gehuwd was met Johan van Brabant, daar dat huwelijk op grond van vier beletselen nietig was. Die nietigheid stond vast in weerwil van de verleende dispensatie. Immers die dispensatie was subreptief verkregen en vervolgens herroepen, en toen de Paus hierop teruggekomen was, had die latere beschikking hare uitwerking gemist. Jacoba had dan ook Johan van Brabant verlaten, zoodra haar gebleken was, dat zij zonder wettige dispensatie met hem gehuwd was. Hierbij kwam ook in aanmerking, dat er slechts voor een van de vier beletselen dispensatie was verleend. Het stond aan Jacoba dus vrij om een ander te huwen, te meer ook omdat Johan van Brabant zekere bepalingen van het huwelijksverdrag niet had nageleefd. Uit dat alles leidde de Hertog van Gloucester af, dat alle landen van Jacoba onder zijn bewind moesten komen en Johan van Brabant ze ten onrechte bezat. Hij vorderde dus, dat deze als bezitter ter kwader trouw ze met vergoeding voor de genoten vruchten en van de geleden schade zou ontruimen [4]).

Het is niet bekend, wat Johan van Brabant tot wederlegging van deze gronden heeft aangevoerd, wel, wat hij heeft voorgesteld om in eene schikking te treden [5]). Daar de eischen en aanbiedingen, van weerszijden gedaan, niet met elkander in overeenstemming waren te brengen, werd eene beslissende uitspraak voor niet mogelijk gehouden. De scheidsrechters raadden dus op 19 Juni 1424 partijen aan bij den Paus en hare procureurs aan het hof te Rome te bewerken, dat er in de daar aanhangige zaak te gelijk ten petitoire en ten possessoire, summarie et de plano, geprocedeerd zou

[1]) Devillers, Cartul. t. IV, p. 354, 355.
[2]) „ „ „ IV, „ 368.
[3]) „ „ „ IV, „ 380, 381.
[4]) „ „ „ IV, „ 386.
[5]) „ „ „ IV, „ 383, 384.

worden en dat het rechtsgeding zoo spoedig mogelijk zonder eenig uitstel door den Paus beslist zou worden. Indien partijen het hierover eens konden worden en het hun voor 1 Aug. lieten weten, zouden zij zelven aan den Paus schrijven en gezanten afvaardigen om dit te bevorderen. Ingeval beide partijen zich met bedoelde regeling vereenigden, werd haar het denkbeeld in overweging gegeven, dat, zoolang het proces aanhangig was, in het onderhoud van Jacoba uit zekere hier nader aangeduide inkomsten zou worden voorzien en dat partijen zich gedurende dien tijd van feitelijkheden onthouden zouden [1]).

De uitspraak was dus niet eene beslissende. Partijen werden eenvoudig naar den gewonen rechter verwezen, doch tevens werd het aan haar goedvinden overgelaten, of zij van diens tusschenkomst gebruik zouden maken. De regeling was in zoover slechts doeltreffend, dat, zoo men zich daarmede vereenigde, vijandelijkheden voorkomen werden. Toen hem de voorwaarden werden bekend gemaakt, werden zij door Johan van Brabant aangenomen onder het beding, dat de Hertog van Gloucester dit ook zou doen [2]). Deze weigerde, zooals door Philips beweerd [3]) maar door hem ontkend [4]) is geworden. In ieder geval heeft hij de bepalingen niet nageleefd, daar hij tot feitelijkheden is overgegaan.

Immers op 21 Oct. 1424 werden te Mons brieven ontvangen, waarbij Humphrey en Jacoba kennis gaven, dat zij te Calais waren geland en voornemens waren om naar Henegouwen te gaan en dit in bezit te nemen [5]). Nadat zij met behulp van eene uit Engelschen samengestelde legermacht de meeste Henegouwsche steden onder hun gezag hadden gebracht [6]), kwamen zij op 27 Nov. 1424 te Mons [7]). In eene op 1 Dec. aldaar gehouden vergadering van de drie Staten van Henegouwen werd door broeder Jean l'Orfèvre namens Jacoba betoogd, dat haar huwelijk met Johan van Brabant om de reeds vroeger door Humphrey opgegeven vier redenen nietig was. Voltrokken, nadat de dispensatie herroepen was, had het niet door de latere pauselijke beschikkingen wettig kunnen worden, daar deze niet alle beletselen hadden opgeheven of buiten hare medewerking genomen waren. Door dat huwelijk in haar geweten

---

1) Devillers, Cartul. t. IV, p. 391.
2) Dynteri Chronicon, c. 207.
3) Devillers, Cartul. t. IV, p. 448.
4) „ „ t. IV. p. 452.
5) Raadsbesl. Mons, Partic. t. I, p. 73.
6) Dynteri Chronicon, c. 208.
7) Raadsbesl. Mons, Partic. t. I, p. 76.

bezwaard, had zij boete gedaan en absolutie bekomen. Daarna was zij, steunende op het gezag der kerk en het rechtsgeleerd advies van voorname klerken, met den Hertog van Gloucester in het huwelijk getreden, met wien zij twee jaren lang in echtelijken staat had geleefd. Het was om die redenen, dat zij van de Staten verlangde, dat hij, als haar gemaal en voogd, tot heer van het land van Henegouwen zou aangenomen worden [1]). De Staten namen dit voorstel op 4 Dec. aan en zegden Johan van Brabant tevens den eed op [2]), waarna de plechtige inhuldiging van Humphrey als „baux et gouverneures dou pays de Haynnau" in naam van Jacoba op den volgenden dag plaats had [3]).

Johan van Brabant, die nu ook op het verzet van het meerendeel der Henegouwers had te rekenen, zag zich niet in staat om aan den Hertog van Gloucester het hoofd te bieden en wendde zich om raad en hulp tot Johan van Beijeren [4]) en Philips van Bourgondië. Door beiden werd hem steun toegezegd, maar, daar de eerste spoedig daarna overleed, heeft hij alleen dien van den laatsten ontvangen [5]). In het geschil tusschen Humphrey en Johan van Brabant koos Philips dus partij en stelde hij zich openlijk aan de zijde van laatstgenoemden. Om die houding te kunnen verdedigen voerde hij aan, dat hij aan Johan van Brabant zijne hulp had toegezegd, indien Humphrey de bij de scheidsrechtelijke uitspraak vast te stellen bepalingen niet nakwam [6]). Houdt men in het oog, waaruit de gedane uitspraak heeft bestaan, dan mag men die beweegreden wel als ver gezocht beschouwen. Op 20 of 21 Dec. 1424 vaardigde Philips eene publicatie uit, waarbij zijne onderzaten werden opgeroepen om dienst te nemen voor Johan van Brabant tegen den Hertog van Gloucester. Deze beklaagde zich hierover aan Philips bij een schrijven van 12 Jan. 1425, dat zoo beleedigend werd opgevat, dat het tot een uitdaging om een kamp te vechten leidde, die echter zonder gevolg is gebleven [7]).

Omstreeks dezen tijd ongeveer wendde zich Johan van Brabant tot den Paus om in de behandeling van het in het hof van Rome aanhangige proces verandering te brengen. Zooals gebleken is, waren

---

[1]) Raadsbesl. Mons, Partic. t. I, p. 76.
[2]) „ „ „ t. I, p. 78.
[3]) Devillers, Cartul. t. IV, p. 425. De acte van inhuldiging werd eerst 3 Jan. 1425 opgemaakt, Devillers, Cart. t. IV, p. 438.
[4]) Stadsrek. Leiden. Kronijk Utr. Hist. Gen. 1851, bl. 267, 276.
[5]) Dynteri Chronicon, c. 208.
[6]) „ „ c. 213.
[7]) Devillers, Cartul. t. IV, p. 443, 448, 452, 454, 508, t. VI, p. 296.

de Hertogen van Bedford en Bourgondië, toen zij hunne uitspraak deden, van oordeel, dat de zaak tegelijk ten petitoire en ten possessoire moest worden afgedaan. Voor het oogenblik achtte hij het gewenscht, dat zij slechts ten possessoire werd behandeld. Op zijne vordering behoefde thans slechts te worden beslist, dat Jacoba hem kwaadwillig had verlaten en hij in het bezit van haar persoon hersteld moest worden, waarna eerst later over de wettigheid van het huwelijk uitspraak zou worden gedaan. De Paus gaf aan zijn aanzoek gehoor, schortte de tot nog toe gevolgde procedure op en stelde Franciscus kardinaal van Venetië aan om met den kardinaal Jordanus als commissarissen de zaak op de nieuwe wijze te behandelen [1]). Op 13 Febr. 1425 schreef Martinus V aan Johan van Brabant, dat hij hun had opgedragen suspenso petitorio in possessorio te procedeeren en zij tot voorbereiding hiervan reeds eene beschikking hadden genomen [2]).

Intusschen waren de vijandelijkheden tusschen den Hertog van Gloucester en de Brabanders begonnen, die voor eerstgenoemden eene ongunstige wending namen, toen Braine le Comte op 11 Maart 1425 in handen van de laatsten viel [3]). In Henegouwen kwam de eene na de andere stad in het bezit van de Brabanders [4]). Onder deze omstandigheden vertrok Margaretha naar den Hertog van Bourgondië, vermoedelijk om zijne tusschenkomst in te roepen, opdat er aan den oorlog een einde zou worden gemaakt [5]). Humphrey nam toen ook het besluit om naar Engeland terug te keeren. Omstreeks 26 Maart deden hem Jacoba en Margaretha van S. Ghislain naar Crespin uitgeleide, waarna zij naar Mons terugkeerden [6]). Wat de eigenlijke reden van zijn vertrek is geweest, is niet voldoende opgehelderd. Zeker is het, dat hij het voornemen had spoedig met eene groote krijgsmacht terug te keeren [7]), die hij gedurende zijn verblijf in Engeland zou kunnen verzamelen. Voor het oogenblik, nu hij zich door den machtigen Philips van Bourgondië bedreigd zag, moest hij zijne onderneming als eene verloren zaak beschouwen. Het is niet onwaarschijnlijk, dat hij zich heeft verwijderd, opdat buiten hem om de onderhandelingen over eene schikking tusschen de strijdende partijen konden worden voortgezet. In de stadsrekening van Mons wordt althans beweerd, dat hij met al zijne

[1]) Sent. 1426 bij De Potter, a. w. bl. 137.
[2]) Dynteri Chronicon, c. 217.
[3]) „ „ c. 212. Raadsbesl. Mons, Partic. t. I, p. 93.
[4]) „ „ c. 212, 213.
[5]) Raadsbesl. Mons, Partic. t. I, p. 96.
[6]) Stadsrek. Mons, Partic. t. II, p. 281.
[7]) Raadsbesl. Mons, Partic. t. I, p. 112.

gewapenden het land had verlaten om te voldoen aan het ontwerp-verdrag, waarover Margaretha met Philips aan het onderhandelen was [1]. Wellicht heeft deze vorst zich bereid verklaard eerst dan in onderhandeling te treden, wanneer hij uit Henegouwen zou zijn vertrokken. Reeds voor 7 April was er zulk een ontwerp-verdrag opgemaakt, want toen besloot de raad der stad Mons met Jacoba en Margaretha in overleg te treden over het sluiten van een verdrag „sour le teneur de la chedulle" [2]. Begrijpelijk is het dat de Raad dit verlangde, want op 29 Maart was de stad door Philips aangemaand zich aan Johan van Brabant te onderwerpen onder bedreiging van, zoo zij dit naliet, met geweld daartoe te worden gedwongen [3]. Nadat Humphrey op 12 April uit Calais naar Londen was overgestoken [4], vertrokken op 21 April Margaretha en afgevaardigden der stad Mons naar Vlaanderen, alwaar zij met Philips in overleg traden [5]. De loop en de uitslag dier onderhandelingen zijn ons uit eene door hem op 15 Mei afgegeven bezegelde verklaring bekend. Margaretha en de stedelijke afgevaardigden verzochten hem, zoo uit naam van Jacoba als in hun eigen naam, om Margaretha, Jacoba en het land van Henegouwen onder zijne hoede te nemen en te beveiligen tegen de nadeelen, die door den oorlog veroorzaakt werden. Philips antwoordde, dat hij vruchteloos bij Johan van Brabant er op aangedrongen had aan de vijandelijkheden een einde te maken. Aan het gedane verzoek kwam hij in zoover te gemoet, dat hij zich bereid verklaarde de beide vorstinnen onder zijne hoede te nemen, indien zij bij hem kwamen, in welk geval hij Jacoba beschermen zou, zonder haar aan iemand uit te leveren, totdat de Paus dienaangaande eene beschikking zou hebben genomen of een der betrokken personen zou zijn overleden en zij dientengevolge krachtens uitspraak van den Paus in vrijheid zou worden gesteld. In de bewaring van Henegouwen zou hij voorzien, zoodra Margaretha en Jacoba zich onder zijne hoede zouden hebben gesteld en hij bericht van Johan van Brabant zou hebben bekomen [6]. Op het gedane aanzoek heeft Philips dus slechts een gedeeltelijk en dubbelzinnig antwoord gegeven. Omtrent het land van Henegouwen heeft hij zich niet uitgelaten en de aan Jacoba te verleenen bescherming kan ook in een haar nadeeligen zin wor-

[1] Stadsrek. Mons, Partic. t. II, p. 282.
[2] Raadsbesl. Mons, Partic. t. I, p. 104.
[3] „ „ „ t. I, p. 99.
[4] „ „ „ t. I, p. 112.
[5] Stadsrek. Mons, Partic. t. II, p. 282.
[6] Devillers, Cartul. t. IV, p. 465.

den opgevat, die wel de ware zal zijn geweest. Door zich naar hem te begeven en zich onder zijne hoede te stellen, zou zij geheel in zijne macht komen. In dien toestand zou zij verblijven, totdat op de vordering van Johan van Brabant om in het bezit van haar te worden hersteld door den Paus zou zijn recht gedaan. Indien, zooals waarschijnlijk was, die eisch werd toegewezen, had Philips haar aan hem uit te leveren. De door dezen aan Jacoba te verleenen bescherming was dus een middel om haar Johan van Brabant in handen te spelen. Of Margaretha zich van dat alles goed rekenschap heeft gegeven, mag betwijfeld worden. Toen de stedelijke gezanten op 18 Mei, onder overlegging van de bezegelde verklaring van Philips en een schrijven van Margaretha, hun verslag te Mons deden, keurde de Raad de gestelde voorwaarden goed en verlangde hierover met Jacoba in overleg te treden. Deze echter, den toeleg vermoedelijk beter doorziende, verontschuldigde zich dat zij niet terstond een besluit nam en dat zij over de zaak nog met hare afwezige moeder wenschte te spreken [1]). Terstond daarna werd door Johan van Brabant het beleg voor Mons gelegd [2]). Terwijl hij die stad in het nauw bracht, noodigde Philips hem uit om eene bijeenkomst met hem te Douai te houden. Daar werden zij het op 1 Juni eens over de voorwaarden, waarop aan den oorlog in Henegouwen een einde zou worden gemaakt. Jacoba zou zich in het land van Philips moeten vestigen en daar in zijne macht blijven, totdat in het proces te Rome vonnis zou zijn gewezen of door den dood van een der echtgenooten aan het rechtsgeding een einde kwam. In den tusschentijd zou zij uit de inkomsten van de drie graafschappen worden onderhouden. Johan van Brabant zou in het bezit van Henegouwen hersteld worden, dat hem als heer moest ontvangen. Tot het bestuur daarvan zou hij een gouverneur committeeren, die in overleg met Philips zou worden benoemd en in functie zou blijven, totdat het proces op de hierboven aangeduide wijze geëindigd zou zijn [3]). Deze voorwaarden waren geheel in strijd met hetgeen Margaretha en de afgevaardigden van Mons van Philips hadden verzocht, daar zij verlangd hadden, dat hij zelf het land onder zijne hoede zou nemen. In weerwil dat de Hertog van Gloucester het voor Jacoba in bezit had genomen en daar ingehuldigd was, werd het aan Johan van Brabant prijs gegeven. Wel zou het hierdoor feitelijk in de macht van Philips komen en werd

[1]) Raadsbesl. Mons. Partic. t. I, p. 116.
[2]) Dynter, Chron. c. 215. Partic. t. I, p. 117.
[3]) Devillers, Cartul. t. IV, p. 471.

het hem slechts tijdelijk afgestaan, totdat er te Rome vonnis zou zijn gewezen, maar het was te voorzien, dat die uitspraak in zijn voordeel zou zijn. Was dit niet het geval, dan zou Jacoba toch buiten staat zijn om hem te noodzaken het land te ontruimen. Zooals zij op 6 Juni aan Humphrey schreef, had Margaretha haar door haren kapellaan laten weten, dat de voorwaarden buiten hare voorkennis waren opgemaakt. Het stuk, dat de voorwaarden inhield, was aan Jacoba op 3 Juni vertoond door de gezanten, welke de stad Mons naar Philips had afgevaardigd. Daar Margaretha niet wist hoe in deze te handelen was, wendde Jacoba zich op haren raad op den volgenden dag tot de stedelijke regeering en herinnerde haar, dat zij aan den Hertog van Gloucester bij zijn vertrek beloofd had haar te zullen beschermen. De regeering antwoordde, dat haar de daartoe noodige macht ontbrak, en nam zelfs tegenover haar eene vijandige houding aan. Hare aanhangers werden gevangen gezet, een hunner onthoofd. Nam zij de voorwaarden niet aan, dan zou men haar in de handen van Johan van Brabant leveren, terwijl haar acht dagen gelaten werden om zich naar Vlaanderen te begeven [1]). Jacoba moest voor dien dwang zwichten. Op 13 Juni, den bepaalden dag, verliet zij de stad en stelde zij zich onder de hoede van een aanzienlijken stoet, die haar naar Gent begeleidde [2]). Johan van Brabant bezegelde toen [3]) den op den vorigen dag opgemaakten brief, waarbij hij de voorwaarden bekrachtigde [4]), nadat Philips reeds op 8 Juni eene dergelijke verklaring had afgegeven [5]). In den laten avond werd de stad namens den Brabantschen hertog in bezit genomen [6]).

IV.

Daar Jacoba met Holland en Zeeland, na de verpanding daarvan in 1420, slechts zelden in aanraking kwam, zijn die gewesten in ons historisch overzicht van de latere lotgevallen dezer vorstin op den achtergrond gebleven. Nadat Philips van Bourgondië zich direct met hare zaken had ingelaten, begon hij zijne bemoeiingen ook tot die landen uit te strekken. Daarop moet thans de aandacht worden gevestigd.

---

[1]) Devillers, Cartul. t. IV, p. 473.
[2]) Raadsbesl. Mons, Partic. t. I, p. 122.
[3]) „ „ „ „ t. I, p. 123.
[4]) Devillers, Cartul. t. IV, p. 479.
[5]) „ „ t. IV, p. 477.
[6]) Raadsbesl. Mons, Partic. t. I, p. 123.

Daar het huwelijk van Johan van Beijeren kinderloos was gebleven, was het te voorzien, dat zijne van de Graaflijkheid afkomstige erfgoederen na zijn dood aan Jacoba zouden toekomen. Dit gold niet alleen van de landen en heerlijkheden, die hem als jonger zoon waren toebedeeld, zooals de heerlijkheden van het land van Voorne, Woerden, Gooiland enz., maar ook van de zoodanige, die hij bij het verdrag van Woudrichem had verkregen, zooals Rotterdam, Dordrecht met Zuidholland, het land van Arkel enz. Terwijl Philips zich met den Hertog van Bedford gereed maakte uitspraak te doen over het geschil tusschen de Hertogen van Brabant en Gloucester en zich ten opzichte van Jacoba nog onzijdig hield, deed hij in het geheim pogingen om haar van hare aanspraken op die goederen te berooven. Het gelukte hem Johan van Beijeren over te halen hem bij eene uiterste wilsverklaring van 6 April 1424 [1]) tot zijn eenigen erfgenaam in te stellen. Philips zou Johan van Beijeren in al zijne goederen en landen opvolgen onder voorbehoud alleen van hetgeen bepaald was bij de verdragen, die zijne voorzaten omtrent het hertogdom Beijeren hadden gesloten. Ook werd geen afbreuk gedaan aan hetgeen bij het verdrag van 21 April 1420 bepaald was geworden. Overleed Johan van Beijeren binnen de 12 jaren, waarin hem het bestuur van Holland en Zeeland toekwam, dan zouden die landen krachtens dat verdrag aan Johan van Brabant en Jacoba terugkomen, indien zij dan nog in leven waren.

Merkwaardig is het, hoe de loop der gebeurtenissen de plannen van Philips begunstigde. Johan van Beijeren overleed reeds op 6 Jan. 1425. Aan Holland en Zeeland was dus het hoofd van het bestuur ontvallen. Jacoba was nog altijd de wettige landsvrouw. Johan van Brabant had als haar gemaal in haren naam vroeger over beide graafschappen het bewind gevoerd en het ook later over Henegouwen blijven uitoefenen. Wel had Jacoba haren man verlaten en verklaard, dat haar huwelijk nietig was, maar over de wettigheid van dien echt werd nog altijd proces in het hof te Rome gevoerd. Zoolang dat rechtsgeding onbeslist was, kon Johan van Brabant nog als haar gemaal beschouwd worden. Intusschen was Jacoba tegen Johan van Brabant vijandig opgetreden. Na een ander huwelijk met den Hertog van Gloucester te hebben aangegaan, was zij met dezen in Henegouwen gekomen en had Humphrey zich in het bezit van het bestuur van dat land gesteld. De onderzaten

[1] In het oorspronkelijke aanwezig in het Rijksarchief. Charters der Graaflijkheid. Dit stuk is naar eene copie uitgegeven door Devillers, Cartul. t. IV. p. 373.

van Holland en Zeeland hadden dus tusschen Jacoba en Johan van Brabant te kiezen. De raden, die bij den dood van Johan van Beijeren het bestuur voorloopig in handen namen, waren dezelfde personen als die, welke dien vorst bij de behandeling van 's lands zaken ter zijde hadden gestaan. Daar Johan van Beijeren een tegenstander van Jacoba was geweest, besloten Ridderschap en Steden op hun aandringen zich onder het gezag van Johan van Brabant te stellen. Als grond hiervan voerden zij in een brief van 8 Jan. 1425 [1]) aan, dat zij reeds vroeger aan dezen een huldigingseed hadden gedaan en dat de thans overleden Johan van Beijeren het land bezeten had niet als heer, maar als regent en bewaarder krachtens bevel van Johan van Brabant.

Nadat een gezantschap het verlangen van Ridderschap en Steden aan dien vorst had bekend gemaakt en deze, hieraan gehoor gevende, was overgekomen, aanvaardde hij weder het bestuur, zooals uit zijn brief van 8 Febr. 1425 [2]) blijkt, op grond van het verdrag, waarbij hij het land in April 1420 aan Johan van Beijeren verpand had. Het is ons gebleken, dat bij dat verdrag bedongen was, dat, zoo Johan van Beijeren zonder nakomelingen overleed, het land weder aan Johan van Brabant en Jacoba of aan Jacoba zou komen, zonder dat zij de pandschap behoefden in te lossen, en dat die bepaling vermoedelijk hierin haren grond had, dat Jacoba als zijn erfgename werd beschouwd [3]). Johan van Brabant heeft dus van dat beding gebruik gemaakt, toen hij zich als haar gemaal in het bezit van het land stelde.

De eenige geldelijke verplichting, die Johan van Brabant en Jacoba volgens het verdrag nu te vervullen hadden, bestond in de voldoening van hetgeen Johan van Beijeren van de door hem overgenomen schuld van 90000 kronen onbetaald had gelaten. De vijf edelen, die als schuldeischers hierop aanspraak maakten, hadden daarvan nog niets of slechts een gedeelte ontvangen. Vandaar dat Johan van Brabant zich nu bij een brief van 8 Febr. 1425 [4]) verbond hen te bevredigen.

Toen deze het landsbestuur weder aanvaard had, liet Philips, die zich nu openlijk voor Johan van Brabant en tegen Jacoba had verklaard, zijne aanspraken op de erfgoederen van Johan van Beijeren gelden. Daar zij van de Graaflijkheid te leen gehouden werden, moest de uiterste wilsbeschikking van dien vorst, waarop

---

1) Van Mieris dl. IV, bl. 716.
2) „ „ „ IV, „ 751.
3) Zie bl. 18 hierboven.
4) Van Mieris dl. IV, bl. 752.

Philips zich beriep, hare uitwerking missen, indien zij niet door den leenheer goedgekeurd werd. Philips moet dus op die bekrachtiging of op de beleening met die goederen aangedrongen hebben. Over die zaak trad Johan van Brabant in het midden van Maart in overleg met de raden en steden, die op eene gemeene dagvaart in Zeeland verschenen, waarheen hij uit Holland vertrokken was. Later, toen hij naar Brabant teruggekeerd was, bracht hij haar opnieuw in behandeling op een dagvaart, met de ruwaarden en steden van Holland in het begin van Mei te Antwerpen gehouden [1]. Weldra moest eene nog gewichtiger zaak in overweging worden genomen.

Na den dood van Johan van Beijeren was Philips, als de zoon van de oudste dochter van hertog Albrecht, de bloedverwant van Jacoba, die de meeste aanspraken kon doen gelden om bij haar kinderloos overlijden, haar in de drie graafschappen op te volgen. Wel waren die aanspraken onzeker en in strijd met de verklaring van koning Sigismund van 1 Maart 1425, dat door het overlijden van Johan van Beijeren die leenen aan het Rijk waren vervallen [2], maar zij strookten met hetgeen in dergelijke gevallen als regel aangenomen werd. Als „oir" van die landen was hij dus voor Johan van Beijeren in de plaats getreden. Aan dezen was het gelukt door van die hoedanigheid partij te trekken het bewind van Holland en Zeeland te verwerven. Ook Philips trachtte dit doel te bereiken en ging hierbij op dezelfde wijze te werk. Die pogingen hadden de meeste kans van slagen, indien hij zich geheel in de plaats van Johan van Beijeren stelde. In verband hiermede was het voor hem raadzaam, dat hij in het land de invloedrijke positie verkreeg, welke deze daar aanvankelijk had ingenomen. Daartoe had hij zich reeds bij het leven van Johan van Beijeren van het toekomstig bezit van diens erfgoederen verzekerd. Thans nu hij zijne aanspraken daarop deed gelden, konden zij hem moeilijk ontgaan en schonk hem dit de gelegenheid om ook een tweeden stap te doen en naar het bewind van de twee landen te dingen. De politieke gebeurtenissen, die op het overlijden van Johan van Beijeren zijn gevolgd, hadden een voor hem zoo gunstigen loop genomen, dat hij dit plan reeds nu ten uitvoer kon brengen.

Nadat Humphrey en Jacoba zich van Henegouwen hadden meester gemaakt, was Johan van Brabant niet in staat om het bezit van dat land zonder de medewerking van Philips terug te bekomen.

---

[1] Stadsrek. Leiden. Kron. Utr. Hist. Gen. 1851, bl. 270, 271.
[2] W. Altmann, a. w. B. II, S. 10 n°. 6169.

Toen deze zijn steun had verleend, had de Hertog van Gloucester ingezien, dat gewapend verzet nutteloos zou zijn, en het tooneel van den strijd verlaten, waarna Margaretha met Philips in onderhandeling was getreden om het geschil tot eene vreedzame oplossing te brengen. Johan van Brabant had dezen te ontzien in de hoop dat hij hierbij zijne belangen zou behartigen. In Holland en Zeeland was de toestand voor hem weinig gunstig. De stad Zierikzee had verklaard zich onzijdig te willen houden [1]). Dordrecht schijnt eene dergelijke houding te hebben aangenomen [2]). Gouda maakte, aanvankelijk althans, bezwaar om hem in te huldigen [3]). Schoonhoven, eene stad, die tot het douarie van Margaretha behoorde [4]), was door aanhangers van Jacoba in bezit genomen, die van daaruit het omliggende land bestookten. Vruchteloos werd het door de legermacht van Johan van Brabant belegerd. Er bestond gegronde vrees, dat Humphrey met een geducht leger zou terugkeeren en een inval zou doen. De zwakke Johan van Brabant, die nauwelijks zijn eigen hertogdom kon besturen, zag zich nog minder in staat om daarbuiten met kracht op te treden. Hoogstwaarschijnlijk verkeerde hij in groot geldgebrek. Van deze omstandigheden zal Philips gebruik hebben gemaakt, toen hij hem voorstelde om hem het bestuur van Holland en Zeeland over te dragen. Uit de voorwaarden, waarop later die overdracht plaats had, blijkt, dat Philips hem een aanzienlijke geldsom heeft geleend. Is dit thans geschied of werd hem dat bedrag nu reeds toegezegd, dan heeft dit zeker er toe bijgedragen, dat men het spoedig eens heeft kunnen worden. Op 24 Juni ontvingen de Hollandsche steden brieven, waarbij Johan van Brabant de zaak ter sprake bracht. Het overleg tusschen beide vorsten moet dus vóór dien tijd hebben plaats gehad, waarschijnlijk in de bijeenkomst, die tot het sluiten van het verdrag van Douai op 1 Juni heeft geleid. Bij de toen gehouden besprekingen zal Philips Johan van Brabant overgehaald hebben om hem met de erfgoederen van Johan van Beijeren te beleenen en hem het bestuur van Holland en Zeeland op te dragen. De stedelijke overheden, na over laatstgenoemde zaak in verband met de ontvangen brieven beraadslaagd te hebben, zonden eenigen uit haar midden af, die zij van de noodige instructies voorzagen, om een gemeene dagvaart bij te wonen, die op 24 Juni te Rotterdam gehouden werd. Dezen

[1]) Raadsbesl. Mons. Partic. t. I., p. 92, vgl. v. Löher. Beiträge zur Geschichte der Jakobaa von Bayern. Abhandl. Bayer. Akad. 1865, I. S. 72.

[2]) Von Löher, Beiträge I. S. 77.

[3]) Stadsrek. Leiden. Kronijk Utr. Hist. Gen. 1851, bl. 269, 270.

[4]) Devillers, Cartul. t. IV p. 58. Van Mieris IV. bl. 387.

begaven zich vervolgens naar het leger voor Schoonhoven [1]) om aan eene vergadering van de gemeene ridderschap en steden van Holland en Zeeland deel te nemen [2]). Daarin werd vermoedelijk breedvoerig beraadslaagd over hetgeen namens den Hertog werd voorgedragen door Meijnaert Claesz., den afgevaardigde der vier hoofdsteden, welken deze na de in het begin van Mei te Antwerpen bijeengekomen dagvaart bij zich gehouden had. Het antwoord op die voorstellen moest worden gegeven op een gemeene dagvaart voor Holland en Zeeland, die Johan van Brabant te Brussel bijeengeroepen had, waarheen de afgevaardigden op 2 Juli vertrokken. Op die dagvaart, die vervolgens naar Mechelen verlegd werd, deed men aan den Hertog het verzoek, dat hij van de overdracht zou afzien. Dit werd echter door hem geweigerd, daar hij zich door de reeds aan Philips gedane belofte verbonden achtte [3]). Ongetwijfeld zal men hem er op hebben gewezen, dat hij in strijd handelde met zijne nog op 8 Febr. 1425 gedane toezegging [4]), dat hij Holland en Zeeland niet zou verpanden of in iemands anders handen brengen. Ten slotte zal men voor den aandrang van beide vorsten hebben gezwicht. Bij schrijven van 7 Juli 1425 was aan Johan van Brabant het blijkbaar onware gerucht medegedeeld, dat de Hertog van Gloucester, hierin gesteund door de Engelsche regeering, zich destijds gereed maakte met een aanzienlijk leger naar Henegouwen op te trekken [5]). Dat de Hertog onder den indruk hiervan gehandeld heeft, wordt ons door een tijdgenoot verzekerd. Men mag aannemen, dat dit een der redenen is geweest, waarom hij niet op het genomen besluit heeft willen terugkomen. Volgens het verhaal van Van Dynter heeft Johan van Brabant een ontwerp van den brief, waarbij hij het bestuur van Holland en Zeeland aan Philips opdroeg, zooals dit in overleg met den Graaf van St. Pol en zijne voornaamste raden was opgemaakt, op een dagvaart te Dendermonde aan de afgevaardigden van eenige Brabantsche steden voorgelegd. Dezen konden zich daarmede niet vereenigen en gaven hiervoor als reden op, dat het bezit van de grensvestingen Geertruidenberg en Heusden in het belang van het land van Brabant was en er dienaangaande geene bepalingen waren opgenomen. Door hen werd de eisch gesteld, dat het ontwerp aan de drie Staten van Brabant zou worden medegedeeld. Ook de zegelaar van het

1) Stadsrek. Leiden. Kronijk Utr. Hist. Gen. 1851, bl. 277, 272.
2) Tres. rek. Febr./Oct. 1425, bodeloon. Rijksarchief.
3) Stadsrek. Leiden. Kronijk Utr. Hist. Gen. 1851, bl. 272
4) Van Mieris, dl. IV bl. 751.
5) Dynteri Chronicon c. 220.

hertogdom, mr. Cornelis Proper, proost van Kamerijk, verklaarde den brief niet te willen bezegelen, tenzij die Staten hunne goedkeuring gaven. Bij die weigering volhardde hij, toen hem de brief op de dagvaart te Mechelen werd aangeboden. Met medeweten van den Hertog werd er toen een nieuw zegel gesneden, waarmede de brief, die door zijn secretaris Petrus de Dumo onderteekend werd, op 19 Juli werd bezegeld [1]).

Dat het verhaal van Van Dynter waarheid bevat, wordt door den brief betreffende die overdracht, gegeven te Mechelen 19 Juli 1425, bewezen, die in een vidimus bewaard is gebleven. Zooals uit een ander vidimus blijkt, werd er te Mechelen op 24 Juli 1425 een andere brief van denzelfden inhoud uitgevaardigd [2]).

Gelijktijdig met het overdragen van het landsbestuur heeft Johan van Brabant nog drie andere beschikkingen genomen, waaromtrent gelijkluidende brieven te Mechelen op 20 en 24 Juli 1425 zijn opgemaakt. Krachtens de eerste beschikking gaf hij aan zijne onderzaten van Holland, Zeeland en Friesland van de overdracht kennis en ontsloeg hij hen van den hem gedanen eed. De hierop betrekkelijke brief van 20 Juli is in een vidimus, die van 24 Juli in het oorspronkelijke bewaard gebleven. Op grond van de andere beschikking beleende hij, als graaf en voogd van Jacoba, Philips met de hem in Holland en Zeeland van Johan van Beijeren aanbestorven heerlijkheden. De brief van 20 Juli is slechts uit eene XVIII[e] eeuwsche copie, die van 24 Juli uit een vidimus bekend. Eindelijk gaf hij tengevolge van de derde beschikking aan de ingezetenen van genoemde heerlijkheden van die beleening kennis bij een brief van 20 Juli, die in originali nog aanwezig is, en bij een anderen van 24 Juli, die in een vidimus is opgenomen [3]).

Zooals reeds is opgemerkt, zijn de vroegere en latere brieven gelijkluidend, doch dit geldt slechts van den tekst. De overdrachtsbrief van 19 Juli en de brieven van 20 Juli omtrent de drie vermelde beschikkingen zijn op eene andere wijze uitgevaardigd dan de vier brieven van 24 Juli. Uit het slot van de brieven van 19 en 20 Juli blijkt, dat zij door den Hertog werden bezegeld en onderteekend. Het onderschrift, dat van den Graaf van St. Pol, den Heer van Enghien, heer Philips van Borselen en heer Aernt van Leyenberch melding maakt, is van de handteekening van P. de Dumo als secretaris voorzien. Daarentegen is aan het slot van

---

[1]) Dynteri Chronicon c. 221.
[2]) Bijlagen III en IV.
[3]) Bijlagen V—X.

de brieven van 24 Juli uitgedrukt, dat zij wegens de tijdelijke afwezigheid van het zegel door den Hertog zijn onderteekend en te zijner bede door den Graaf van St. Pol en den Heer van Enghien bezegeld. Het onderschrift, dat overigens gelijkluidend is met dat van de oudere brieven, is door Dirk Potter van der Loo als secretaris geteekend.

Het schijnt wel eenigszins vreemd, dat na de vervaardiging van de oudere brieven er nieuwe van denzelfden inhoud zijn opgemaakt. Dit kan niet geschied zijn, opdat de laatste in de plaats van de eerste zouden treden. Had men dit bedoeld, dan zouden de oudere vernietigd zijn geworden. Dat dit niet geschied is, blijkt uit hetgeen later met den overdrachtsbrief van 19 Juli is voorgevallen en uit de na 24 Juli opgemaakte vidimussen, waarin de oudere brieven zijn opgenomen. Men moet dus verlangd hebben, dat nevens de brieven van 19 en 20 Juli ook die van 24 Juli zouden bestaan, waarmede hetzelfde zou kunnen bewezen als hetgeen uit de oudere brieven zou kunnen worden aangetoond. De reden hiervan is niet ver te zoeken, wanneer men let op den vorm, waardoor zich de jongere van de oudere brieven onderscheiden. Alleen de laatste zijn van het hertogelijk zegel voorzien. Uit het verhaal van Van Dynter is het bekend, dat die bezegeling heeft plaats gehad zonder tusschenkomst van den zegelaar met behulp van een zegel, dat voor die gelegenheid vervaardigd is. Er bestond eenig gevaar, dat men later tegen de rechtsgeldigheid van brieven zou opkomen, gesterkt met een zegel, dat niet het zoodanige was, dat door den Hertog destijds gebruikt werd. Met het oog hierop zal men de brieven van 24 Juli hebben opgemaakt, die slechts door den Hertog waren onderteekend, opdat men die zou kunnen voorleggen, indien er tegen die van 19 en 20 Juli bezwaar werd gemaakt.

Deze voorzorg werd later niet voldoende geacht. Op 1 Maart 1426 sloten Philips van Bourgondië en Johan van Brabant een verbond van onderlinge hulp en wederzijdschen bijstand om den Hertog en de Hertogin van Gloucester en hunne aanhangers te keer te gaan [1]. Toen beide vorsten met hunne edelen en raden te Mechelen vergaderd waren, hield de kanselier van Philips, heer Nicolas Rolin, heer van Authume, eene toespraak, waarin hij uiteenzette, hoe niet lang geleden Johan van Brabant aan Philips voor zekeren tijd de bevoegdheid om Holland, Zeeland en Friesland te besturen had verleend, zooals dit in den daarover opgemaakten brief was uitgedrukt. Op zijn verzoek werd door Johan van Brabant mondeling

[1] De Potter, Geschiedenis van Jacoba van Beieren, bl. 129.

verzekerd, dat deze verklaring overeenkomstig was met de waarheid. Daarna wendden zich de kanselier in het Fransch en heer Roeland van Uutkerke in het Dietsch tot anderen, die hier in het gevolg van Johan van Brabant aanwezig waren. Ook zij werden uitgenoodigd om van hunne bekendheid en instemming met deze handeling en den inhoud van den brief te doen blijken. Met den Graaf van St. Pol aan het hoofd werd aan dit verzoek door allen, één voor één, voldaan. Van deze verhandeling werd verslag gegeven door twee notarissen, die hiertoe door den kanselier namens Philips waren aangezocht, in een instrument, waarin zij tevens den overdrachtsbrief van 19 Juli 1425 vidimeerden. Merkwaardig is het, dat onder de tot het gevolg van Johan van Brabant behoorende personen, die de bedoelde getuigenis aflegden, voorkomt dezelfde mr. Cornelis Proper, die als zegelaar van dien vorst, geweigerd had gemelden brief van 's Hertogen zegel te voorzien [1]).

Na te hebben onderzocht, hoe de opdrachtsbrief is tot stand gekomen en in welken vorm dat staatsstuk werd opgemaakt, zullen wij ons nu met den inhoud daarvan kunnen bezig houden.

Johan van Brabant draagt aan Philips van Bourgondië op Holland, Zeeland en Friesland met alle bevoegdheden van het landsheerlijk gezag te besturen 12 jaren lang of totdat een van beiden binnen dien tijd mocht komen te overlijden. Na het tijdstip, waarop dat bewind ten einde loopt, zullen Philips of zijne erfgenamen de landen in bezit mogen houden, totdat zij terug bekomen zullen hebben zekere door Philips ter leen verstrekte gelden en hetgeen deze voor die landen zou hebben ten koste gelegd.

Dit is de hoofdinhoud van den brief, die in bijzonderheden het volgende bepaalt.

Johan van Brabant geeft aan Philips de landen over en beveelt hem ze te bewaren en te regeeren zooals zijne eigene landen en het een goed prins betaamt. De verschillende toegekende bevoegdheden worden hierbij opgesomd. Uit die opgave blijkt o. a. dat hij alle inkomsten ontvangt en daarover mag beschikken.

Het overgedragen bestuur zal 12 jaren lang duren. Na dat tijdsverloop zal Johan van Brabant Philips daaruit niet kunnen ontzetten dan nadat teruggegeven was, wat deze betaald had van de schuld van 90000 kronen, die van Johan van Beijeren op Johan van Brabant was overgegaan en van dezen door Philips was overgenomen; bovendien eene som van 50000 Hollandsche schilden, die Philips aan Johan van Brabant geleend had; en eindelijk wat Philips tot

[1]) Bijlage III.

onderhoud van Jacoba en in het belang van het land betaald mocht hebben blijkens de door hem te vertoonen brieven, vermoedelijk de zoodanige, waarbij hem daarbij volmacht zou zijn gegeven.

Het stond aan Johan van Brabant alleen dan vrij om op die wijze het bestuur weder te aanvaarden, indien zijne gemalin dan nog in leven was. Dit is begrijpelijk. Daar het bestuur hem toekwam als man en voogd van Jacoba, verloor hij alle recht daarop, als zij kwam te overlijden [1]).

Er volgen nu bepalingen, waarbij de teruggave van de landen geregeld wordt voor het geval, dat het bestuur van Philips voor den gestelden termijn ten einde liep.

Sterft Johan van Brabant binnen de 12 jaren, dan zal Philips de landen behouden en beheeren, totdat aan hem of zijne erfgenamen de verschuldigde gelden geheel betaald zouden zijn door dengene „die hem des lands sal willen bewijnden”.

De volmacht om het land te besturen eindigde dus met den dood van Johan van Brabant, maar Philips en daarna zijne erfgenamen mochten dan de landen als onderpand voor hunne schuldvordering behouden. Wilde de rechthebbende in het bezit van de landen komen, dan had deze haar te voldoen. Met dien rechthebbende moet Jacoba bedoeld zijn.

Hetzelfde zou geschieden, indien „die tijt van den regimente” van Philips binnen diezelfde 12 jaren „in eenigerwijs expireerde ende uutginge”.

Wat hiermede bedoeld wordt, is niet nader aangeduid. Vermoedelijk wordt er verondersteld, dat het bestuur van Philips tengevolge van eene andere oorzaak dan het overlijden van Johan van Brabant ten einde liep en is hierbij niet aan het geval te denken, dat Philips zelf overleed, want hierin wordt door de later volgende bepaling voorzien. Er is dus hier sprake van iets, dat zich kon voordoen, terwijl Johan van Brabant en Philips beiden in leven waren. De mogelijkheid bestond, dat in het aanhangige proces het huwelijk van Johan van Brabant en Jacoba nietig werd verklaard, hetgeen tengevolge moest hebben, dat Johan van Brabant zijn recht op het bestuur verloor en tevens zijne bevoegdheid om het door middel van Philips uit te oefenen, zoodat aan diens bewind een einde kwam. Is aan die mogelijkheid gedacht, dan moet men ook hier Jacoba beschouwd hebben als de persoon, die in zoodanig

---

[1]) Het bestuur was slechts voor 12 jaren overgedragen. Hieruit volgt, dat, zoo Johan van Brabant zich na verloop van dien tijd tegen voldoening van de schuldvordering niet in het bezit van het land stelde, Jacoba dit dan na zijn dood zou mogen doen.

geval rechten kon doen gelden en door betaling van de schulden het bezit van de landen verkrijgen.

Bij het voorafgaande sluit zich de volgende bepaling aan.

Sterft Philips binnen de 12 jaren, dan zullen de landen weder in het bezit komen van Johan van Brabant en Jacoba, of, zoo hij dan overleden was, van Jacoba, mits aan de erfgenamen van Philips de schuldvordering werd voldaan.

Volgens den letterlijken zin dezer bepaling zouden dus bij den dood van Philips de landen tegen voldoening der schuldvordering in het bezit komen van Johan van Brabant en Jacoba of, zoo Johan destijds niet meer in leven was, van Jacoba. Dit strookt echter niet goed met het voorafgaande voorschrift, volgens hetwelk Jacoba reeds voor den dood van Philips de landen had kunnen bekomen, indien Johan van Brabant voor Philips was overleden. Aannemelijk is het, dat men zich hier onnauwkeurig heeft uitgedrukt en het volgende bedoeld heeft. Sterft Philips binnen de 12 jaren, dan komt aan het hem opgedragen bestuur een einde. Zijne erfgenamen mogen dan de landen in bezit houden, totdat Johan van Brabant ze verkrijgt door de schuldvordering te voldoen. Laat hij dat na, dan zal Jacoba dit na zijn dood kunnen doen. De bewoordingen der bepaling laten deze verklaring toe, indien men de aanduiding van de in leven zijnde personen in verband brengt niet met het tijdstip van het overlijden van Philips, maar met dat van de latere voldoening der schuldvordering.

V.

Niet terstond na de overdracht heeft Philips het bestuur op zich genomen. Eerst op 13 Aug. 1425 vaardigde hij te Dendermonde brieven uit, waarbij hij zich tot zijne nieuwe onderzaten in betrekking stelde. In een dezer verbond hij zich jegens hen, die hem zouden willen huldigen, de geldelijke verplichtingen van Johan van Brabant en Johan van Beijeren na te komen. In het bijzonder beloofde hij te voldoen wat onbetaald gebleven was van de 90000 kronen, die Johan van Brabant aan de vijf edelen schuldig was [1]). Zooals bekend is, was die schuld van Johan van Brabant op Johan van Beijeren overgegaan en na diens dood weder ten laste van eerstgenoemden vorst gekomen en had Philips bij de overdracht

---

[1]) Deze brief is afgedrukt naar een vidimus in Codex dipl. van Utr. Hist. Gen. Serie II dl. I, bl. 142 n°. 97. Een orig. exemplaar bevindt zich in het archief van het graafschap Culenborch in het Geldersche archiefdepôt.

van het bestuur haar van hem overgenomen. Bij een anderen brief, welke de belofte inhield om de privileges zijner aanhangers te bekrachtigen, nam Philips den titel aan van ruwaard en oir der landen van Holland, Zeeland en Friesland [1]. Toen hij in de tweede week van September in Holland was gekomen, bleek zijne aanwezigheid daar onmisbaar te zijn. Reeds vóór zijn vertrek was Jacoba in den nacht van 31 Aug. uit Gent, alwaar zij feitelijk gevangen gehouden werd, gevlucht [2], waarna zij, in Holland gekomen, zich aan het hoofd stelde van hare getrouwen, die met gunstig gevolg de stad Schoonhoven voor haar hadden verdedigd gedurende een beleg, dat onlangs was opgebroken. Van het versterkte Gouda uit ving zij toen den merkwaardigen strijd met den machtigen Bourgondischen vorst aan, dien zij twee jaren en negen maanden lang heeft volgehouden en waaraan zij in persoon heeft deel genomen. Het ligt buiten ons bestek van dien oorlog een overzicht te geven. Aanvankelijk, toen Jacoba nog op de hulp van den Hertog van Gloucester kon rekenen, liet zich de toestand ernstig voor Philips aanzien, doch spoedig veranderde dit, toen hij op 13 Jan. 1426 te Brouwershaven den aanval had afgeslagen van eene door Humphrey gezonden Engelsche troepenmacht, die daar trachtte te landen. Intusschen werd het proces te Rome voortgezet. Reeds terstond nadat Jacoba te Gent in de macht van Philips was gekomen, had zij den rentmeester van Henegouwen naar den Hertog van Gloucester afgevaardigd om bij hem er op aan te dringen, dat er eene zending naar Rome zou worden gedaan, aan welk aanzoek door hem gevolg werd gegeven [3]. Ook zijnerzijds had Johan van Brabant niet stilgezeten. Na den Paus door tusschenkomst van broeder Johan Kuyst, een dominikaan, hierop te hebben voorbereid, had hij op 30 Juni 1425 een statig gezantschap, met den bisschop van Kamerijk aan het hoofd, tot den hoogen kerkvorst en het college van kardinalen afgevaardigd om te bewerken, dat de behandeling van de aanhangige rechtszaak door de twee commissarissen met kracht zou worden doorgezet. Vernomen hebbende, dat de tegenpartij door te verlangen, dat er zoowel ten petitoire als ten possessoire geprocedeerd zou worden, aan het rechtsgeding een anderen loop trachtte te geven, deed hij in overleg met de drie Staten van Brabant het verzoek, dat de zaak zonder eenig uitstel ten possessoire zou worden afgedaan en er in de wijze van behandeling geen

[1] Van Mieris, dl. IV bl. 790.

[2] Gachard, Rapport sur documents dans les archives à Lille, p. 84 naar rek. rentm. Heneg.

[3] Gachard, aangehaald rapport p. 83, naar rek. rentm. Heneg.

verandering zou worden gebracht [1]. De gezanten, te Rome aangekomen, lieten door eenigen hunner aan den Hertog de boodschap overbrengen, dat de Paus aan het aanzoek had gehoor gegeven en aan de commissarissen gelast zonder verwijl eene beslissing te nemen. Naar aanleiding hiervan wendde Johan van Brabant zich omstreeks 28 Januari 1426 schriftelijk tot Martinus V om hem hiervoor dank te zeggen en opnieuw in het licht te stellen, hoe wenschelijk het was de zaak spoedig ten possessoire af te doen door te wijzen op de bloedige oorlogstooneelen, die het gevolg van het bestaande geschil waren geweest en waarvan de slag van Brouwershaven, die nog geen 15 dagen geleden plaats had gehad, een zoo sprekend voorbeeld was [2]. Spoedig daarna werd de beslissing gegeven door den kardinaal Jordanus, die gemachtigd was de zaak alleen zonder zijn mede-commissaris te behandelen. Zooals hierboven reeds is medegedeeld [3], had de door Johan van Brabant ten possessoire ingediende eisch geluid, dat door de uitspraak zou worden beslist, dat Jacoba hem niet had mogen verlaten en hij in het bezit van haar persoon hersteld moest worden, voordat over de scheiding of wettigheid van het huwelijk kennis werd genomen. Bij de sententie van 27 Febr. 1426 werd wel uitgemaakt, dat het verlaten onrechtmatig was geweest, maar niet bepaald, dat zij weder in de macht van Johan van Brabant zou komen. In afwachting dat er over de huwelijksverbintenis zelve werd beslist, zou zij gesteld worden onder het sequester van haren bloedverwant, Amadeus hertog van Savoye, die haar op hare eigen kosten zou onderhouden [4].

Op 17 April 1427 stierf Johan van Brabant [5], waarna zijn broeder Philips, graaf van St. Pol, hem in de regeering van het hertogdom Brabant opvolgde. Volgens hetgeen Philips van Bourgondië met Johan van Brabant overeengekomen was, kwam tengevolge van dat overlijden aan zijn bestuur van Holland en Zeeland een einde, welke landen hij nu aan Jacoba had over te geven maar in onderpand mocht behouden, totdat zijne schuldvordering zou zijn voldaan. Dat Jacoba op grond van die overeenkomst die landen zou terugvorderen, behoefde hij niet te vreezen, daar zij dan zou moeten erkennen, dat zij met Johan van Brabant wettig gehuwd

[1]) Dynteri Chronicon c. 214, 217.

[2]) Dynteri Chronicon c. 218.

[3]) Zie bl. 32 hierboven.

[4]) Het uitvoerige vonnis is uitgegeven door De Potter, a. w. bl. 133 noot 1 naar het origineel in het departem. archief te Rijssel. Een ander oorspr. exemplaar van deze sententie berust in het Rijksarchief, Aanw. 1892 n°. 1, I. 1.

[5]) Raadsbesl. Mons, Partic. t. II, p. 46.

was geweest, daar deze als haar gemaal het bestuur had uitgeoefend en met Philips het verdrag had aangegaan, waarbij hij het hem had afgestaan. Jacoba ging dus voort haar goed recht te handhaven door te pogen zich door kracht van wapenen in het bezit van die landen te stellen.

Johan van Brabant had het bestuur van Henegouwen uitgeoefend, zooals bij het verdrag van Douai van 1 Juni 1425 tusschen hem en Philips was overeengekomen. Tengevolge van zijn overlijden moest ook in dat bestuur worden voorzien. Ook hiervan verlangde Philips in het bezit te komen, hoewel hij daarvoor geen anderen grond kon aanvoeren dan dat hij de naaste oir van Jacoba was, die haar bij haar kinderloos overlijden in dat graafschap zou opvolgen. De drie Staten van Henegouwen werden door hem uitgenoodigd op 29 April 1427 te Condé bijeen te komen [1]. Op die dagvaart verschenen zijne afgezanten, die daar het volgende in het licht stelden. Jacoba was bij het leven van Johan van Brabant met den Hertog van Gloucester, aan wien zij in den vierden graad verwant was, gehuwd, waaruit volgde dat die echtverbintenis onwettig was. Bij dat huwelijk had zij hem de erfopvolging in de drie graafschappen verzekerd in strijd met den rechtsregel, dat goederen op den naasten bloedverwant vererven, terwijl hij, als niet verwant aan het graaflijk huis, geene aanspraken op die erfenis kon doen gelden. Bovendien had Philips vernomen, dat zij zelfs van haar recht op die landen aan Humphrey ten behoeve van hem en zijne lijfserven afstand had gedaan. Onder die omstandigheden was de Bourgondische vorst van oordeel, dat Jacoba de graafschappen niet behoorde te bezitten, en verlangde hij die als ruwaard te besturen, omdat hij als naaste oir haar toch daarin zou opvolgen [2].

Naar aanleiding van dit betoog vertrokken op 1 Mei afgevaardigden der stad Mons naar Quesnoy om namens alle steden met uitzondering van Valenciennes Margaretha hiervan in kennis te stellen [3]. Vermoedelijk ingevolge het met haar gehouden overleg besloot de raad der stad Mons op 12 Mei, dat men aan de Bourgondische raden zou moeten antwoorden, dat men van oordeel was, dat een gezantschap naar Jacoba in Holland moest gaan om van haar te vernemen wat zij verlangde [4]. Deze vorstin liet niet na hare Henegouwsche onderzaten aan hunne verplichtingen te herin-

---

[1]) Raadsbesl. en stadsrek. Mons, Partic. t. II, p. 47, 306.
[2]) Raadsbesl. Mons, Partic. t. II, p. 48.
[3]) Stadsrek. Mons, Partic. t. II, p. 306.
[4]) Raadsbesl. Mons, Partic. t. II, p. 48.

neren. In een aan hen gericht schrijven verzocht zij hun haar als geboren landsvrouw te willen ontvangen, haar te gehoorzamen en het landsbestuur in overleg met Margaretha te willen regelen. Toen zij op dat schrijven geen bericht bekwam, verzocht zij aan hare moeder zich tot de Staten te willen wenden [1]). In verband hiermede noodigde Margaretha op 21 Mei de Staten uit een dagvaart met haar te Ath op 25 Mei te komen houden. Aan dat verzoek werd door de stad Mons gevolg gegeven, al werd dit ook door de raden van Philips ontraden. Na afloop van die vergadering beraadslaagde de raad van Mons op 27 Mei over den inhoud van den brief van Jacoba en schreef hij haar, dat zij op 1 Juni antwoord zou bekomen [2]). Men wenschte dus de dagvaart af te wachten, die op 31 Mei te Valenciennes zou bijeenkomen en alwaar op het vertoog van de Bourgondische gezanten antwoord zou worden gegeven. Met de Staten van Henegouwen was daar Philips zelf aanwezig, die daarheen ook de vier leden van Vlaanderen en de drie Staten van Picardië ontboden had. In die vergadering, welke tot 5 Juni bijeen bleef, werd door de Staten besloten Philips tot ruwaard aan te nemen. Mons maakte aanvankelijk bezwaar. Gevolg gevende aan het vroeger opgevatte voornemen verlangde zij, dat men zich tot Jacoba zou wenden, maar later vereenigde zij zich met het gevoelen van de meerderheid, denkelijk nadat Philips ten opzichte van de gestelde voorwaarden iets had toegegeven [3]). Een schrijven van Jacoba van 4 Juni had geene uitwerking [4]). Definitief kwam de regeling tot stand op eene dagvaart, die door Philips op 18 Juni en volgende dagen met de drie Staten op het kasteel te Mons werd gehouden [5]). Als naaste oir van Jacoba aanvaardde hij het hem door de Staten aangeboden ruwaardschap van Henegouwen onder verzekering, dat het niet in zijne bedoeling lag Jacoba te onterven. Om dit te doen uitkomen verbond hij zich daarvan weder afstand te doen, indien zij zich aan hare verbintenis met den Hertog van Gloucester onttrok, daarvan bij kerkelijk vonnis ontbonden verklaard werd, in die scheiding volhardde en genegen was het bestuur uit te oefenen in overleg met hem en met de drie Staten van het land. Uitdrukkelijk liet hij zich door de laatsten als naaste

[1]) Devillers, Cartul. t. IV, p. 596.
[2]) Raadsbesl. en stadsrek. Mons. Partie. t. II, 50—52, 307.
[3]) Raadsbesl. en stadsrek. Mons. Partie. t. II, p. 53, 307.
[4]) Devillers. Cartul. t. IV p. 596.
[5]) Raadsbesl. Mons, Partie. t. II. p. 62.

oir van Jacoba erkennen [1]). Op 23 Juni werd hij daarna te Mons als ruwaard ingehuldigd [2]).

In het proces te Rome over het huwelijk van Jacoba was op 27 Febr. 1426 slechts ten possessoire uitspraak gedaan, zonder dat er over de wettigheid van die echtverbintenis eene beslissing was gegeven. Volgens Van Dynter was Philips hertog van Brabant niet lang na het overlijden van zijn broeder tot de overtuiging gekomen, dat hij aan diens nagedachtenis verplicht was te doen uitmaken, dat Johan van Brabant werkelijk de echtgenoot van Jacoba was geweest. Dit doel trachtte hij door voortzetting van het rechtsgeding te bereiken. Men mag aannemen, dat Philips van Bourgondië hierop bij hem zal hebben aangedrongen, daar hij het bezit van Holland en Zeeland aan Johan van Brabant te danken had, die hem als gemaal van Jacoba het bestuur van die gewesten had opgedragen. De procuratoren van Philips van Brabant, van eene onbeperkte volmacht voorzien, vervolgden te Rome het hernieuwde proces, totdat het op 9 Jan. 1428 door de kardinalen van Bologna en van S. Petrus ad Vincula te Rome als gecommitteerde rechters bij eindvonnis beslist werd. Die uitspraak was geheel in het voordeel van Johan van Brabant. Er werd verklaard, dat zijn huwelijk met Jacoba, krachtens de in het proces overgelegde dispensatie en in weerwil van de daartegen aangevoerde beletselen, wettig en canonisch was aangegaan. Dat huwelijk had tot aan zijn overlijden voortbestaan. Jacoba had haren wettigen echtgenoot niet mogen verlaten en bij zijn leven met een ander huwen. Die verlating was geweest onrechtmatig en dat andere beweerde huwelijk nietig en van geen waarde. Ten onrechte was Jacoba tegen Johan van Brabant ter zake van hun huwelijk in verzet gekomen. Hierover en over de nietigheid en de scheiding van die echtverbintenis werd haar een eeuwig stilzwijgen opgelegd [3]). Dit belette echter niet, dat zij van dit vonnis in appel is gekomen.

Spoedig ondervond Jacoba eene nog grootere vernedering. Eenigszins had zij op de hulp van den Hertog van Gloucester kunnen blijven rekenen. Nog in Juli 1427 had deze bewerkt, dat hem ten haren behoeve door den Koning van Engeland eenige geldelijke steun werd toegekend [4]), maar zijne latere pogingen om haar te

[1]) Omtrent de regeling werden brieven door de Staten en Philips afgegeven. Die van de Staten van 22 Juni 1427 is nog aanwezig, niet die van Philips, welke echter in hoofdzaak zal zijn overeengekomen met dien, welken hij 1 Juli 1427 voor Valenciennes het opmaken. Devillers, Cartul. t. IV, p. 602, 619.

[2]) Devillers, Cartul. t. IV, p. 606.

[3]) Dynteri Chronicon c. 231, alwaar slechts de dispositie van het vonnis zonder de voorafgaande overwegingen is afgedrukt.

[4]) Van Mieris dl. IV bl. 894.

gemoet te komen waren op de behendige politiek van Philips van Bourgondië afgestuit, die den Hertog van Bedford steeds aan zijne belangen wist te verbinden. Zijne belangstelling in het lot zijner gemalin verflauwde, naarmate hij steeds meer onder den invloed kwam van Eleonora Cobham, met wie hij in liefdesbetrekking stond. Het eindvonnis der Romeinsche curie, waarbij zijn huwelijk met Jacoba voor onwettig werd verklaard, zal onder die omstandigheden zijne uitwerking niet hebben gemist. Voordat een half jaar verloopen was, liet hij zich met Eleonora in den echt verbinden. Vermoedelijk heeft die plechtigheid na 18 Mei 1428 plaats gehad, daar Jacoba toen nog in een brief van den Engelschen koning als hertogin van Gloucester aangeduid werd en zij in een brief van 10 Juni 1428 van dien titel geen gebruik meer maakte [1]).

Eindelijk heeft Jacoba ingezien, dat verdere tegenstand doelloos was geworden. De oorlog was onafgebroken met afwisselende krijgskans gevoerd, zoodat in de verhouding tusschen de strijdende partijen slechts weinig verandering kwam. Van buiten was voor haar geen krachtige steun te verwachten. In den laatsten tijd had de loop der gebeurtenissen weder eene voor haar minder gunstige wending genomen. Te Gouda werd zij door een krachtigen aanval van de Bourgondische troepen bedreigd. Begrijpelijk is het dat zij na den heldhaftigen worstelstrijd eindelijk den moed heeft opgegeven. Een op 29 Juni gesloten wapenstilstand [2]) werd spoedig door het zoenverdrag van Delft van 3 Juli 1428 [3]) gevolgd. De voornaamste bepalingen hiervan hielden het volgende in. Nadat Jacoba bij notarieele acte en door gemachtigden in handen van den Paus afstand zou hebben gedaan van het appel van het vonnis van het hof te Rome, zou Philips haar erkennen als gravin van Henegouwen, Holland en Zeeland. Wederkeerig zou zij met de edelen en steden van de drie landen bij open brief verklaren, dat zij hem beschouwde als haren oir, die, ingeval zij zonder lijfserven overleed, haar in die graafschappen zou opvolgen [4]). Het ruwaardschap van de drie

---

[1]) Van Mieris, dl. IV, bl. 912, 914.

[2]) Van Mieris, dl. IV, bl. 914.

[3]) Van Mieris, dl. IV, bl. 917, die den Nederduitschen tekst geeft. De in het Fransch opgestelde brief is naar het in het departementaal archief te Rijssel aanwezige origineel afgedrukt bij Devillers, Cartul. t. IV, p. 666.

[4]) Die verklaring werd, voor zoover het haar zelf aanging, door haar afgelegd bij een Franschen brief, eveneens op 3 Juli 1428 uitgevaardigd, die naar het te Rijssel berustende origineel is uitgegeven door Devillers, Cartul. t. IV, p. 675. De drie Staten van Henegouwen erkenden Philips als oir en ruwaard bij brief van 15 Sept. 1428, naar het origineel te Rijssel afgedrukt bij Devillers. Cart. t. V, p. 9.

landen zou zij hem opnieuw verleenen [1]. In die hoedanigheid zou hij het bestuur uitoefenen, terwijl de opbrengst der graaflijke inkomsten, die onder zijn beheer zouden staan, haar verzekerd zou zijn. Omtrent den duur van dat ruwaardschap werd een beding gemaakt, dat ver strekkende gevolgen heeft gehad. Philips zou het behouden, totdat Jacoba gehuwd zou zijn naar den raad en met het goedvinden van hare moeder, van hem zelven en de drie Staten van de landen. Ging zij een huwelijk aan zonder die bewilliging, dan zouden de onderzaten moeten gehoorzamen aan Philips als ruwaard en oir en aan niemand anders. Daar Jacoba hare aanspraken liet gelden op de in de drie graafschappen gelegen heerlijkheden, die Johan van Beijeren aan Philips had vermaakt, werd er overeengekomen, dat hierover bij eene scheidsrechterlijke uitspraak beslist zou worden, in afwachting waarvan Philips ze in bezit zou houden.

Op den aldus geregelden voet heeft Philips zijn bestuur als ruwaard voortgezet. Bij het verdrag van Valenciennes van 24 Jan. 1429 [2]) werden in de wijze, waarop het werd uitgeoefend, slechts eenige wijzigingen van ondergeschikt belang aangebracht. Toen Philips, hertog van Brabant, op 4 Aug. 1430 overleed, volgde de Bourgondische vorst hem op 8 Oct. in de regeering van dat hertogdom op [3]), zoodat de drie graafschappen nu nog meer dan vroeger het geval was geweest door zijne erflanden werden ingesloten. Het ligt niet op onzen weg hier uiteen te zetten, hoe Philips het bestuur van Holland en Zeeland had ingericht [4]). Daar hij steeds afwezig was, moest hij het aan gouverneurs overlaten. Toen Jacoba met een dezer, heer Frank van Borselen, in den zomer van 1432 een geheim huwelijk had gesloten, ontstond er groot gevaar, dat de met zoo groote inspanning verworven landen weder voor Philips zouden verloren gaan. Met de zaak werd hij bekend, toen hij in October in het land kwam. Door heer Frank gevangen te nemen en orde op het bestuur te stellen voorkwam hij de gevolgen, die van deze handeling te verwachten waren. Deze bood hem eene welkome gelegenheid aan om Jacoba van al hare rechten te ontzetten. Door zonder zijne bewilliging te huwen had zij de bepaling van het zoenverdrag overtreden. Dientengevolge waren hare

[1]) Dit geschiedde bij den Nederduitschen brief van 3 Juli 1428, afgedrukt bij Van Mieris, dl. IV, bl. 922. Het Fransche origineel van dien brief bevindt zich te Rijssel en is uitgegeven door Devillers, Cartul. t. IV, p. 678.

[2]) In het Nederduitsch bij Van Mieris, dl. IV, bl. 942, in het Fransch bij Devillers, Cartul. t. V, p. 68.

[3]) Dynteri Chronicon c. 236, 238.

[4]) Een overzicht hiervan is gegeven in mijne bijdrage, De oorsprong van het Hof van Holland in Geschiedk. opstellen, aangeboden aan Robert Fruin, bl. 183.

onderzaten haar geene gehoorzaamheid meer schuldig en hadden zij alleen zijn gezag te erkennen. Dit voorschrift in verband met de omstandigheid, dat hij heer Frank in zijne macht had, verschafte hem het middel om haar te noodzaken van haar recht op de drie graafschappen ten zijnen behoeve afstand te doen. Zij deed dit, naar het heette, vrijwillig bij een door beiden in den Haag op 12 April 1433 uitgevaardigden brief, waarbij Philips tevens het recht op de hem door Johan van Beijeren vermaakte landen verkreeg. Alleen dan wanneer Philips zonder wettig oir voor Jacoba stierf, zouden de door haar afgestane landen en goederen tot haar terugkeeren. Jacoba bekwam zekere heerlijkheden en goederen, die met de rechten van hooge heerlijkheid als leen door haar en hare lijfserven zouden worden bezeten en aan Philips zouden vervallen, indien zij voor hem zonder wettig oir overleed. Met den titel van Gravin van Oostervant werden haar 500 schilden 's jaars uit dat graafschap toegekend [1]). Gelijktijdig met dit verdrag vergunde Philips bij een brief, eveneens van 12 April, aan Jacoba om naar eigen goedvinden te huwen en onthief hij haar van de verplichting, welke zij te dier zake bij den zoen te Delft op zich genomen had, mits zij niet huwde met iemand, die hem of het land vijandig was of geweest was [2]). De voltrekking van het in het geheim gesloten huwelijk werd hierdoor mogelijk gemaakt. Reeds terstond na het aangaan van het verdrag verwisselde Philips den titel van ruwaard en oir met dien van Graaf van Henegouwen, Holland en Zeeland en Heer van Friesland. Zoo gelukte het hem nog bij het leven van Jacoba de rechten te verkrijgen, waarop hij eerst na haren dood aanspraak had kunnen maken.

---

[1]) Van Mieris, dl. IV, bl. 1012 in het Nederduitsch. Een oorspronkelijk exemplaar van dit stuk berust in het departementaal archief te Rijssel. Devillers, Cartul. t. V, p. 187. In dit werk is ook de Fransche tekst afgedrukt, t. V, p. 177, naar een origineel, eveneens te Rijssel.

[2]) Orig. charter in het Rijksarchief, gedrukt bij J. G. Frederiks, Het geheim huwelijk van gravin Jacoba, Bijdr. gesch. oudh. 3e reeks dl. VIII, bl. 48, zooals verkeerdelijk wordt opgegeven, naar eene copie van een origineel te Rijssel.

Aanhangsel.

Zooals uit ons historisch overzicht is gebleken, was bij het verdrag van 21 April 1420, waarbij Johan van Brabant Holland en Zeeland voor 12 jaren aan Johan van Beijeren verpandde, bepaald geworden, dat deze 90000 Fransche kronen van diens schulden zou voldoen. Daar Johan van Beijeren binnen dien termijn op 6 Jan. 1425 overleed, kwam hetgeen hiervan onbetaald was gebleven, ingevolge eene bepaling van dat verdrag, weder ten laste van Johan van Brabant. Die schuld werd door Philips van Bourgondië overgenomen, toen hem het bestuur van Holland en Zeeland door dezen in Juli 1425 werd opgedragen. De 90000 kronen maakten het gezamenlijk bedrag uit van hetgeen Johan van Brabant aan vijf edelen was schuldig gebleven [1]). Omtrent het bedrag van ieder van die schuldvorderingen heb ik een onderzoek ingesteld, waarvan ik den uitslag wensch mede te deelen.

Heer Hubrecht heer van Culenborch was van 20 Maart tot 21 Aug. 1418 tresorier van Johan van Brabant geweest. Deze was hem het te kort van zijne in die hoedanigheid afgelegde rekening schuldig gebleven. Bovendien had hij in zijn dienst aanzienlijke uitgaven gedaan en eene vergoeding te vorderen voor het kasteleinschap van Leerdam, waarvan hij afstand had moeten doen. Voor dat alles had hij slechts weinig bekomen, zoodat hij bij afrekening op 39147 Hollandsche gouden Wilhelmus schilden 75 gr. aanspraak kon maken. Op 22 April 1420 deed Johan van Brabant hem aanwijzing om die som van Johan Beijeren uit de 90000 kronen te ontvangen [2]). Tot voldoening heeft dit toen en denkelijk ook later niet geleid, want na den dood van heer Hubrecht beval Johan van Beijeren op 19 Mei 1424, dat in afkorting van de som, waarvoor Johan van Brabant heer Hubrecht ten zijnen laste aan-

[1]) Zie bl. 18, 37, 43 en 45 hierboven.

[2]) Nijhoff, Gedenkw. uit de gesch. van Geld. dl. III, bl. 373 n°. 391.

wijzing had gedaan, aan zijn opvolger heer Jan, heer van Culenborch uit de bede in Holland binnen 5 jaren 15000 Hollandsche Wilhelmus schilden zouden worden uitbetaald [1].

Heer Florens van Borselen, heer van St. Maartensdijk, was van 14 Febr. 1419 tot 21 April 1420 eveneens als tresorier in dienst van Johan van Brabant werkzaam geweest. Van dezen had hij groote geldsommen te vorderen, toen hij na de verpanding van Holland en Zeeland als tresorier in den dienst van Johan van Beijeren overging. Hieromtrent werden hem door Johan van Brabant op 21 April 1420 twee brieven gegeven, waarbij zij betaalbaar werden gesteld uit de 90000 kronen, die door Johan van Beijeren waren te voldoen. Krachtens den eenen brief had hij 3000 Engelsche nobels te ontvangen voor het overleveren aan Johan van Brabant van Dirk van Batenburch, die zijn gevangene was. Volgens den anderen brief waren hem uit te keeren 2737 ℔ 4 d.gr. 1 engels wegens het te kort van zijne op 19 April 1420 afgehoorde tresoriersrekening over 14 Febr. 1419—14 Febr. 1420 en 100 nobels, die hij op bevel van Johan van Brabant had uitgegeven, welke beide sommen een bedrag van 5574 Engelsche nobels uitmaakten. Zooals uit de latere afrekening blijkt, waren de nobels in beide brieven op 10 s.gr. berekend. Ofschoon Johan van Beijeren op 13 Mei 1420 aan heer Florens toestond om de 3000 nobels en de 2737 ℔ 4 d.gr. 1 engels te ontvangen uit de bede, die van zijne Zeeuwsche ambachten geheven zou worden, bleven de schuldvorderingen van beide brieven onvoldaan. Op 25 Oct. 1459 stonden zij nog ten laste van Philips van Bourgondië, toen deze met zijn zoon, heer Frank van Borselen, graaf van Oostervant, eene afrekening hield van hetgeen zij van elkander te vorderen hadden. Het bleek toen dat de vorderingen van heer Frank ver die van Philips overtroffen. Nadat zij die elkander hadden kwijtgescholden en heer Frank zich verbonden had 1000 schilden te betalen, vergunde Philips, dat zijn ambachten en tienden in Noordbeveland op zijn bastaardzoon Floris zouden vererven [2].

Ten opzichte van de geldsommen, waarop de twee bovengenoem-

---

[1] Oorspr. charter van dien datum in het archief van het graafschap Culenborch in het Geldersche archiefdepôt.

[2] Ingevolge deze regeling gaf de rentmeester-generaal van heer Frank op 8 Nov. 1460 de brieven van zijne schuldvorderingen over aan de Rekenkamer in den Haag met een inventaris, waarin zij uitvoerig omschreven waren, waarna zij blijkens eene onder den inventaris gestelde verklaring van 9 Nov. door de Rekenkamer gecancelleerd werden. Het origineel der beschikking van 25 Oct. 1459 en eene gewaarmerkte copie van den inventaris bevinden zich onder de charters der Nassausche domeinen in het Rijksarchief en worden vermeld f. 1541 n°. 12 en f. 1542 n°. 48 in den inventaris van bedoelde charters.

de edelen recht hadden, wordt uitdrukkelijk vermeld, dat zij behoorden tot de schuld van 90000 kronen. Dit geschiedt niet bij die, waarop de drie navolgende heeren aanspraak maakten. Toch is het meer dan waarschijnlijk, dan zij van denzelfden aard waren, daar de verplichting om ze uit te keeren van Johan van Brabant op Johan van Beijeren is overgegaan.

Jacob van Abcoude, heer van Gaesbeeck, was een vertrouweling van Johan van Brabant, wiens zegelaar hij in de jaren 1418 en 1419 en wellicht ook nog later is geweest. Het is dus waarschijnlijk, dat hij gelden voor hem betaald of hem ter leen verstrekt heeft. In ieder geval was die vorst hem een groote som schuldig. Een gedeelte hiervan, zijnde 26848 Fransche kronen, was ingevolge de door Johan van Brabant met Johan van Beijeren gesloten overeenkomst door laatstgenoemden te betalen, op grond waarvan Johan van Brabant den heer van Gaesbeeck aanwijzing had gedaan om het van Johan van Beijeren te ontvangen. Bij brief van 1 Januari 1421 stelde deze de heervaartsgelden en beden in Zeeland Bewesten Schelde hiertoe beschikbaar [1]). Dit moet zonder gevolg zijn gebleven, want blijkens eene op 12 Aug. 1423 door Johan van Beijeren met den heer van Gaesbeeck gehouden afrekening was hij hem toen nog dat bedrag schuldig [2]).

Heer Arnt van Leyenberch had in dienst van Jacoba aan het beleg van Dordrecht deelgenomen en was later als raad van Johan van Brabant werkzaam geweest. Deze was hem 8208 Fransche kronen schuldig. Ingevolge de tusschen beide vorsten gesloten overeenkomst gaf Johan van Brabant hem aanwijzing om die van Johan van Beijeren te ontvangen. Op 1 Juni 1421 beval laatstgenoemde dat die som zou worden voldaan uit de bede, die in Zeeland Beoostenschelde geheven werd [3]). Daar heer Arnt later nog als schuldeischer voorkomt, is het niet waarschijnlijk, dat hieraan gevolg is gegeven.

Heer Gerijt van Heemskerck stond in geheel andere betrekking tot Johan van Brabant dan de reeds genoemde edelen. Daar hij de zijde van Johan van Beijeren hield, was zijn slot te Heemskerk door de aanhangers van Jacoba vernield geworden. Bij het verdrag van Woudrichem werd bedongen, dat hem door Johan van Brabant en Jacoba eene schadevergoeding zou worden gegeven, waarvan het bedrag door heer Hendrik Nothaft, Vitzdom van Neder-Beijeren

---

1) Memoriaal b. 1. f. 34 v°. Rijksarchief.
2) Memoriaal Apr. 1422—Dec. 1423 f. 129 v°. Rijksarchief.
3) Memoriaal April 1421—April 1422, f. 12 v°. Rijksarchief.

en heer Florens van Borselen bepaald zou worden. Bij hun zeggen van 15 Febr. 1419 stelden zij het op 3500 Engelsche nobels [1]). Ook deze schuld moet ten laste van Johan van Beijeren zijn gekomen. Immers op 18 Mei 1422 werd hem geadviseerd, hoe zij vóór Kerstavond 1423 zou kunnen worden voldaan. Men gaf hem in overweging, dat heer Gerijt zoolang de inkomsten van den tol van Gorinchem zou genieten, totdat hij het volle bedrag bekomen zou hebben [2]). Intusschen moest de heer Van Gaesbeeck voor den Hertog te Nijmegen in leisting gaan, waarvoor hem door dezen op 8 Dec. 1422 eene vergoeding werd toegekend [3]). Met de betaling der schuld was blijkbaar een begin gemaakt, toen heer Gerijt de berekening van de waarde der nobels bij Johan van Beijeren ter sprake bracht, hetgeen geschied moet zijn na 26 Mei 1424, toen Boudewijn van Zweten tresorier geworden was [4]). Uit een brief, dien de gemalin van genoemden vorst aan heer Gerijt op 23 Sept. 1424 schreef, blijkt, dat men het hierover nog niet eens geworden was [5]).

Uit deze opgaven zal men kunnen opmaken, waaruit de schuld van 90000 kronen heeft bestaan. Men leert er tevens uit, dat Johan van Beijeren de schuldvorderingen der vijf edelen nagenoeg niet heeft voldaan, zoodat zij na zijn dood vrij wel in haar geheel zijn ten laste gekomen eerst van Johan van Brabant en spoedig daarna van Philips van Bourgondië.

---

[1]) Oorspr. charter van dien datum, Graaflijkheid, Rijksarchief.
[2]) Memoriaal April 1422—Dec. 1423, ingevoegd stuk thans f. 176, vgl. f. 170 v°.
[3]) Memoriaal als voren f. 68 v°.
[4]) Memoriaal Jan. 1424—Febr. 1425 f. 98 v° en ingevoegd stuk thans f. 104. Rijksarchief.
[5]) Memoriaal als voren f. 99 en ingevoegd stuk thans f. 104 v°.

BIJLAGEN.

I.

Roomschkoning Sigismund en Johan hertog van Beijeren sluiten een verdrag in verband met het huwelijk, door dezen met Elisabeth van Luxemburg, weduwe van den Hertog van Brabant, aan te gaan.

1417, September 16.

Wir Sigmund etc. vnd ich Johans pfalczgraue by Rin, hertzog in Beyern vnd graue zu Holland etc. bekennen etc., das dise nachgeschriben teyding vnd berednusse tzwischen vns bedersyte berett vnd beschehen sind in der masse als hernach begriffen ist. Czu dem ersten, das vnser kung Sigmunds will ist, das die hochgeborn Elizabeth hertzoginn zu Prauant etc. vnser lieber (sic!) tochter den vorgenanten Johansen etc., zu irem elichen mann neme vnd ouch damit habe das land zu Lutzelburg nach innhaldung der brief ir von dem allerdurchluchtigisten fursten kung Wentzlaw von Beheim doruber gegeben; vnd das ouch doruf wir kung Sigmund demselben hertzog Johansen das vorgenant land zu Lutzelburg inantworten vnd gantz vndertenig machen vnd mit allen luten geistlichen vnd werntlichen, edeln vnd vnedeln vnd steten desselben lands mit vnsern kung Sigmunds brieuen ernstlich schaffen sollen, das die demselben hertzog Johansen vndertenig vnd gehorsam sin nach innhalt der vorgenanten kung Wentzlaus briefe daruber gegeben, solang bis das wir kung Sigmund oder vnser erben dasselbe land von Lutzelburg von denselben hertzog Johansen, der hertzoginn oder iren erben die sy dann miteinander gewinnen, zu vnsern handen wider haben vnd losen wollen vmb souil geldes so dann der itzgenanten hertzoginn von dem vorgenanten kung Wentzlau daruf berschriben ist oder bis wir in redlich burgen vnd pfandschaft dafur setzen nach der vorgenanten hertzog Johansen vnd hertzoginn beider willen, solicher losung sy ouch alltzyt gastatten vnd gehorsam sin sollen on widerrede. Item so sollen wir kung Sigmund hertzog Johansen vorgenanten dartzu helfen, das er ein

dispensacy vnd die brief daruf von dem concily oder von dem zukunftigem babst gewinne; vnd was das redlich kost, das sol derselb hertzog Johans betzalen. Item ouch sollen wir kung Sigmund denselben hertzog Johansen, der hertzoginn vnd iren erben die brief so die hertzoginn von dem vorgenanten kung Wentzlau uber das vorgenant land von Lutzelburg hat, uf sy confirmiren vnd bestetten, vnd darinn soll begriffen werden: ob die hertzoginn vor demselben hertzog Johansen abging, das sy kein erben miteinander liessen, das dann derselb hertzog Johans das itzgenant land von Lutzelburg dannoch sin lebtag innhaben solle in aller der mass als das der hertzoginn verbrieft vnd versigelt ist. Item so sol der itzgenant hertzog Johans der vorgeschriben hertzoginn zu widerlegung geben vnd mit sinen brieuen vermachen, als vns kung Sigmund redlich sin bedunket, vnd mit namen nicht mijnner dann sechstusent gulden rinischer jerlicher rente uf solichen slossen, gutern vnd stuken damit sy verwart sy: ob aber hertzog Johans vor der hertzoginn abging vnd das sy niht erben miteinander liessen, so sol die hertzoginn dieselben vj^{m} gulden ouch ir lebtag innhaben in aller der mass als vmb hertzog Johansen vnd das land Lutzelburg dauor begriffen ist. Item so sollen wir kung Sigmund hertzog Johansen vorgenanten verlihen die land von Henigow Holland Selannd vnd alles das das hertzog Albreht vnd hertzog Wilhelm selige vnd ir vordern von alter von romischen keisern und kungen zu lehen gehebt haben, vnd damit in als einen rehten erben zu einem rehten lehen belehen. Item vnd wer es sach das wir kung Sigmund als ein romischer kung zu den vorgeschriben landen iht rehtens hetten, die sollen vnd wollen wir hertzog Johansen vorgenanten ouch ubergeben, verlihen vnd in damit belehen vnd im ouch darinn gnediclich vnd getrewlich beholfen sin; doch sol er vnser redlich willen doruf von erst erwerben. Item es sol ouch der itzgenant hertzog Johans den stift zu Lutich ubergeben in vnser kung Sigmunds hand vnd hilflich sin mit allem sinem vermogen den die wir dartzu furdern wollen. Item so sol sich hertzog Johans verschriben mit allen sinen mahten die er ytz hat oder gewinnen mag, by vns kung Sigmund als by sinem rehten vnd oberisten herren sin lebtag getrulich zu beliben vnd vns hilflich zu sin in allen sachen vnd wider allermeniclich, nyemand ussgenomen; des glichen sollen wir kung Sigmund im widervmb ouch sin; vnd das sol man ouch hernach verbrieuen als des not ist. Item so sol vns hertzog Johans vorgenant gen den von Basel usstzichen vnd in fur vns betzalen zweivndtzwentzig tusent rinischer gulden, vnd die sollen wir kung Sigmund demselben hertzog Johansen von sant Michels

tag der schierest kumpt uber ein jar widergeben vnd im die versichern mit brieuen vnd burgen nach siner notdurft; vnd ob derselb hertzog Johans uf solich zyte derselben xxij^{m} gulden von vns niht ussgeriht vnd betzalt wurde, so sollen wir im dasselb gelt slahen vnd verschriben uf das land zu Lutzelburg vnd im das verbrieuen nach siner notdurft on generde. Vnd dise teyding vnd beredmusse sind beschehen nach Crists geburt xiiij^{c} jare vnd dornach in dem xvij. jar, des nehsten donerstags vor sant Matheus des heiligen zwelfbotten vnd ewangelisten tag, vnd sind zu merer sicherheit versigelte mit vnsern kung Sigmund vnd minem hertzog Johansen vorgenanten anhangunden insigeln; vns vnser iglicher teyl hat diser brief einen.

Per d. Fr. marchionem Brandenburgensem etc. Johs Kirchen.

Copie in Reichsregistratur, ältere Reihe, tom. F. fol. 53vo. Kais. und Kön. Haus-, Hof-, und Staatsarchiv te Weenen.

II.

Roomschkoning Sigismund beleent Johan hertog van Beijeren met de graafschappen Henegouwen, Holland en Zeeland, welke diens broeder Willem van hem te leen gehouden had.

(1418) April 27. Constans.

Wir Sigmund etc. bekennen etc. Wann vns der hochgeborn Johans pfaltzgraue by Rin, herczog in Beyern vnd greue zu Holland etc. vnser lieber oheim vnd furst furbraht hat, das der hochgeborn Wilhelm pfaltzgraue by Rin, hertzog in Beyern vnd greue zu Holland etc. sin bruder selig von diser werld gescheiden sy vnd keinen sun mannesgeslehte hinder im gelassen habe vnd vns dorumb diemieticlich gebeten hat im als einem rechten erben die grafschefte vnd lande zu Heingow, zu Holland vnd zu Seland mit allen vnd iglichen iren vnd ir iglicher herlikeyten mannen manscheften lehen eren rehten wildpennen nuczen czollen geleyten wassern landen luten gutern gerihten slossen steten dörffern vnd zugehorungen, vnd mit namen alles das das der vorgenant Wilhelm von vns vnd dem riche zu lehen gehebt hat, vnd dartzu was vns vnd dem riche von desselben Wilhelms todes wegen ledig worden vnd verfallen ist, gnedielich zu verlihen; darumb, angesehen solich des iezgenanten Johans diemietig vnd redlich bete vnd ouch gutlich betrahtet sin willig nucze vnd getrue dienste die er vns vnd dem riche oft vnd dicke getan hat, teglich tũt vnd furbass tun sol vnd mag, haben wir mit wolbedachtem mute, gutem rate vnserr vnd des richs fursten greuen edler vnd getruen vnd rehter wissen demselben Johansen die vorgenanten greueschefte zu Heingow, zu Holland vnd zu Seland mit allen vnd iglichen iren herlikeiten mannen manscheften lehnen eren rehten wildpennen nüczen czollen geleyten wassern wunnen weyden landen luten gutern gerihten slossen steten dörffern vnd zugehörungen vnd ouch alles das der vorgenant Wilhelm von vns vnd dem riche zu lehen gehebt hat, vnd nemlich was vns als eim romischen kung vnd dem riche von

todes wegen des itzgenanten Wilhelms an den vorgenanten grafscheften, landen vnd zugehorungen ledig worden vnd verfallen ist, nichts ussgenomen, gnedielich verlihen vnd lihen in craft diss briefs vnd vnd romischer kunglicher maht volkommenheit also, das derselb Johans die vnd das alles furbassmere von vns vnd dem riche zu lehen haben halden besiczen vnd niessen vnd als offte sich das gebüret empfahen vnd gewonlich gelubd vnd eyde doruf tun solle, vns vnd dem riche getrue, hold, gehorsam vnd gewertig zu sin vnd zu dienen vnd zu tund, das ein man sinem rehten ordenlichen herren von solicher lehen wegen zu tund pflichtig ist von reht vnd von gewonheit on alle geuerde. Vnd wir gebieten ouch dorumb von romischer kunglicher maht allen vnd iglichen greuen fryen rittern knechten mannen amptluten burgermeistern reten vnd gemeinden aller vnd iglicher stete, slosse vnd dorffer vnd allen andern in vnd zu den vorgenanten grafscheften gehorenden ernstlich vnd vesticlich mit disem brief, das sy den vorgenanten Johansen zu irem rehten erbherren ufnemen vnd furbassmer haben und halden vnd im ouch also on alle hindernusse, intrege, widersprechen vnd vercziehen geloben, hulden vnd sweren sollen, gehorsam, vndertenig vnd gewertig zu sin, ire lehen von im zu empfahen vnd in mit allen vnd iglichen diensten vnd sachen zu eren, als dann manne vnd vndertane irem rehten naturlichen erbherren schuldig zu tund sind von reht vnd von gewonheit, als lieb in sy vnser vnd des richs sware vngnade zu vermiden. Mit vrkund etc. Maiestas. Geben zu Constencz nach Cr. etc. des nehsten mittwochens nach sant Gorgen tag.

Ad m. d. reg. p. Kirchen.

Copie in Reichsregistratur, altere Reihe, tom F, fol. 110vo—111vo. Kais. und Kon. Haus-, Hof-, und Staats-Archiv te Weenen

III.

Notarieele acte, waarbij Johan hertog van Brabant bevestigt, dat hij het bestuur van Holland en Zeeland opgedragen had aan Philips hertog van Bourgondië bij een open brief van 19 Juli 1425, die hier tevens gevidimeerd wordt.

1426 Maart 1, Mechelen.

In nomine Domini amen. Tenore huius publici instrumenti cunctis pateat evidenter, quod anno eiusdem Domini millesimo quadringentesimo vicesimo quinto secundum modum et stilum scribendi in civitate et dyocesi Cameracensi, indictione quarta, mensis Marcii die vero prima, pontificatus sanctissimi in Christo patris et domini nostri, domini Martini pape quinti, coronationis sue anno nono, cum itaque serenissimi illustrissimique principes et domini, domini Philippus, dux Burgundie, comes Flandrie, Arthesii et Burgundie, palatinus, de Salinis necnon de Machlinia dominus, una suis cum proceribus, baronibus, militibus, nobilibus, dominis, domicellis, consultoribus, inferius nominatis, ac secretariis juratis ex una et Johannes, Dei favente gratia, dux Lotharingie, Brabantie et Lymburgie, sacri imperii marchio, comes Hannonie, Hollandie et Zelandie ac dominus Frisie, simul cum suis spectabilibus potentibusque baronibus, militibus, domicellis atque nobilibus consultoribus et secretariis juratis, inferius nominatis, parte vero ex altera, bono zelo intimoque cordis intentione ac mentis affectu, prout videbatur et apparebat, uniti fuerant loco et tempore, inferius designandis pariter, et congregati super quibusdam constitutionibus, ordinationibus potestatibusque regiminum principatuum, comitatuum et dominiorum patriarum et terrarum Hollandie, Zelandie et Frisie ac aliis arduis negotiis, ab eisdem prius expressis et tractatis ac etiam exprimendis atque tractandis, ibidem nno-

vandis, agendis et de novo confirmandis planius et expresse; hinc est, quod jam dictus dominus et princeps dux Burgundie, comes Flandrie &c, per quemdam strenuum potentemque militem et dominum, dominum Nicolaum Rolin, dominum d'Authume, suum cancellarium, nos Petrum Hatdorp, comitem palatinum, et Henricum de Yselrode, tabelliones et notarios publicos, ad suam excellentissimam potentissimamque presentiam rogari requirique fecerat et convocari, ut super ibidem cum ambabus partibus prescriptis tractandis et agendis instrumentum et instrumenta, publicum et publica, unum vel plura, ad cuiuslibet sapientis dictamen sub nominibus, auctoritatibus signisque nostris solitis et consuetis conficeremus et testimonium super eisdem, prout moris est, ydoneum gereremus atque sufficienter; nos autem Petrus Hatdorp et Henricus de Yselrode prefati, requisitionibus, petitionibus predicti domini Philippi ducis Burgundie comitisque Flandrie &c annuentes ac pie prosequi volentes et gratiose, nostris auribus oculorumque visibus, aliis quoque nostris sensibus audivimus, vidimus ac plane percepimus indilate, quod dudum anno, mense, die et loco, in quibusdam patentibus prefati domini Johannis ducis Brabantie litteris, hoc presenti instrumento inferius inserendis, clare liquet, plenius continetur, prout prima facie a (sic) predicto domino Nicholao, ducis Burgundie cancellario, coram omnibus et singulis ibidem presentibus satis alta et intelligibili voce verbis Francigenis in medium proponens expressit et dixit, qualiter modico tempore transacto excellentissimus serenissimusque princeps et dominus, dominus Johannes, dux Lotharingie, Brabantie et Lymburgie, sacri imperii marchio, comes Hannonie, Hollandie, Zelandie et dominus Frisie, suo perdilectissimo, serenissimo ac potentissimo consanguineo et cognato proximo, domino Philippo, duci Burgundie &c, ad certum dimensum tempus omnibusque modo et forma in litteris, super concessionibus potestatibusque regiminum prefatorum confectis et substancialiter in eisdem conscriptis et conclusis, contulit, dedit, tribuit atque plenarie concessit perfectam, plenam et omnimodam potestatem, patrias et terras, comitatuum et dominiorum gubernamenta Hollandie, Zelandie et Frisie suis cum pertinentiis, suburbibus, insulis ac eorum attinentiis, singulis et universis, regendi, muniendi, custodiendi ad suum nutum atque voluntatem propriam cum omnibus suis proventibus, singulis et universis emolumentis exigendis et disponendis, contradictionibus tamen quibuscumque spiritualibus vel secularibus non obstantibus in predictis; quas quidem concessiones regiminum et gubernamentorum potestates prenarratas dictus dominus et princeps Johannes dux Brabancie per verba

expressa, ab ipso prolata, approbavit, laudavit, roboravit et certificavit ac actu[1] approbat, laudat, roborat et coram subscriptis omnibus et singulis ratificat et confirmat aperte et de novo, in quantum opus est, concedit: post cuius quidem facti ac verborum insinuationem et responsionem predictam ipsius domini ducis Brabancie per jam dictum dominum cancellarium consequenter tam verbis Francigenis quam per strenuum potentemque dominum, dominum Rolandum de Hutkerke, militem, verbis Theutonicis interrogati fuerunt et requisiti: primo et principaliter serenissimus potentissimusque princeps et dominus, dominus Philippus, comes de Sancto Paulo, frater dicti domini ducis Brabancie, qui quidem jam dictus dominus et princeps comes de Sancto Paulo confirmationibus, concessionibus potestatibusque regiminum jam dictorum omnium et singulorum suum verum et indubitatum consensum prebuit pariter et assensum adhibuit affidenter et actu adhibet et favet de presenti, et deinde omnes et singuli barones, nobiles, milites et domicelli, predicto domino duci Brabancie attinentes et inferius nominati et subscripti et quilibet eorum manifeste et verbis expressis huiusmodi concessioni, potestati et ratificationi, laudationi et approbationi ac omnibus aliis singulisque hic narratis approbavit, ratificavit, laudavit instanter et instantissime consentiit (sic) omniaque dicta et concessa a domino duce Brabancie et comite de Sancto Paulo predictis approbata et ratificata simul cum vocibus ac verbis cuiuslibet specificatis, ab eisdem prolatis, et omnia in dictis litteris, sigillo magno, cerea rubea impresso, sigillatis, actu approbant, laudant, ratificant atque confirmant: quas quidem litteras, jam tactas, nos Petrus Hatdorp et Henricus de Yselrode predicti post huiusmodi concessionem pretactam in nostris manibus habuimus ac easdem diligentissime examinandas et de verbo ad verbum debite prolegentes sigillaque earumdem tam in eorum armis quam in earumdem superscriptionibus, in eisdem sigillis sculptis atque depictis, acute inspicientes, quas quidem litteras ac earum sigilla veras, sanas et integras, non abolitas, non abrasas, non viciatas, non cancellatas, nec in aliqua suarum parte, ut prima facie videbatur, suspectas, sed omni prorsus vicio et suspitione carentes comperimus auctenticasque invenimus penitus et omnino, quarum litterarum tenor, in nostro vulgari Theutonice basse conscriptarum, sub hac verborum forma sequitur et est talis:

Johan, bi der genaden Gods, hertoge van Lotthrijck, van Brabant ende van Lijmborch, marcgrave des heylegen rijckes, grave van Henegouwe, van Hollant, van Zeland ende here van Vriesland, allen dengenen, die

[1] In den tekst: „acta".

dese tegenwoirdege lettere sien ofte horen sullen, ontbieden wy onse vruntlike groete met kennisse der wairheyt. Het es waer, dat wy in verleden tiden considererende in onser menseliker redelicheit ende wael merkende, dat wy alle sulke heerlicheden ende landen, als wy bi der gracie van Gode so van seligen onsen ouderen soe by huwelike vercregen hebben, selve in persone niet wael bedriven noch regeren en conden tot orboir ende nutscip onser lande ende lude, hadden dairomme ende omme meer andere redene ons dairtoe porrende by avise ende goetduncken onser rade ende vrunden overghegeven ende verset aen handen ons liefs ende geminden oems hertoge Johans van Beyeren, dien God selichlic gedencken moet, alle die graefscip, heerlichede, lande ende lude van Hollant ende van Zelant met horen toebehoren die te bewaren ende te gouverneren na inghehoude sulker brieven ende voirwairden, alse tusschen ons ende hem dairaff gemaect ende overdraghen waeren. Mer want nu die selve onse lieve oem seliger gedachten bi der ghehenghenisse Gods aflivich geworden ende overleden es, soedat dat bewint ende regiment der lande vorser. weder aen ons gecomen sijn ende wy niemont en weten noch en bekennen so nutte, so orboirlic, so eerlic noch so mogende die voirser. heerlicheden ende landen tot onser eren ende der lande selicheit wael te bewaren, te bescermen ende te besorghen, so wy overmids grote occupacie ende kenlike onlede van regimente onser andere lande dat selve niet behoirlic noch volcomelic gedoen en connen noch en mogen, alse den hoechghebornen prince, onsen lieven ende geminden neve, heren Philipps hertoge van Bourgoengen, grave van Vlaendren, van Artois ende van Bourgoengen &c, die doch recht erffgenaem ende oir der voirser. heerlichede ende lande sijn soude, oft ghebuerde dat onse lieve ghesellinne vrou Jacob van Beyeren van live ter doot quame sonder oir van haeren live te laten: Soe hebben wy dairom ende om rechte natuerlike lieffte ende minne, die onse lieve neve voirn. tot ons ende toten lande van Hollant ende van Zelant heeft, so wy wael beseffen ende bevroeden, denselven onsen lieven neve, hertoghe van Bourgoengen, grave van Vlaenderen &c, om sonderlinge nutscip ende behoudenisse der lande ende der gemeinen orbairs overghegeven, bevolen ende in handen gheset, overghegeven (sic), bevelen ende in handen setten die ghemeyne graeffscip, lande ende heerlicheden van Hollant, van Zelant ende van Vrieslant met allen horen ommelanden, eylanden ende toebehoren, alinghe ende al, te bewaren, te bedriven, te bescermen, te regeren ende te beheren ghelijc sijns selfs lande, als een goet prince toebehoirt, soedat hi in alle de landen ende heerlicheden van Hollant, van Zelant ende van Vrieslant met horen

toebehoren vors. alle ampluden, castelleynen, officieren, rechters ende dienaers setten ende ontsetten sal binnen steden ende dairbuten by hemselven off by dengenen, die hi des mechtich maken sal, behoudelic eenen yegheliken sijnre brieve die van weerden sijn: ende voert allen goeden, renten, vervallen ende proffiten, der voirs. graefscip toebehoirende, alle upcomingen, besterfften, forfaicten ende andere goede, wisse ende onwisse, hoe die ghenoemt mogen sijn, ontfaen ende doen ontfaen ende dairmede doen ende disponeren in den regimente der voirs. lande, alse behoirlic ende behoefflic sijn sal, nae der tijt ende na ghelegenisse der dingen ende voirt alle zaken berechten ende doen berechten in hogen ende in lagen ende anders in allen stucken, groot ende cleyn, die den vors. landen ende luden aenstaen ende voirvallen mogen, doen ende gebieden te doen ende te laten, ghelikerwijs ende in alre manieren als wy selve properlijc doen ende laten souden mogen, offt ons ghebuerde ghestadelic aldair selve tegenwoirdich te sijn, sonder enege exceptie offt wtsonderinghe, die men met liste offt met enigen niewen vonden dairin vinden oft keren mochte. Dese vorwairde ende overdrachte sullen ingaen up date des brieffs ende gedueren dairna twaelf jaer lang achtereen: behoudelic dat wy na den twaelff jaren voirs., soe verre als onse lieve ghesellinne voirn. dan in levenden live zy, onsen lieven neve den hertoghe van Bourgoengen vorn. wt den voirs. bewinde ende regimente niet setten en sullen noch dairwt laten sceyden in eneger manieren, men en sal hem yerst betaelt ende wael voldaen hebben alsoe vele, als hy dan wtghereyct ende betaelt sal hebben van den tnegentich dusent cronen, die wy sculdich waeren ende onse lieve neve voirn. gheloofft heeft te betalen onsen getrouwen ende gemijnden Jacob van Gaesbecc, here tApcoude &c, den here van Culenburch, heren Florijs van Borssel, heren Aernt van Leyenberch ende heren Gherijt van Heemskerck; Item noch vijfftich dusent Hollans scilde, die onse lieve neve ons in ghelde geleent heeft, ende voirst soe wes hi ons met goeden besceyde wettelic bewisen sal mogen, dat hy in den staet ende coste van onser gesellinnen ende anders in orbair ende saken der lande voirs. betaelt ende verleyt sal mogen hebben. Waert oic dat wy binnen desen tijt van jaren, des God verhoede, afflivich worden off dat die tijt van den regemente onss liefs neven voirs. hierenbinnen in enegerwijs expireerde ende wtghinghe, soe sal nochtan onse lieve neve voirs. die graefscip ende heerlicheden vorn. voirtaen houden, beheren ende gebruken in allen vorwairden voirs. toter tijt toe, dat hy off sijn erven volcomelic betaelt sullen sijn van der sommen ende van alle sculden vors. van denghenen, die hem des lands sal willen bewinden. Des sint vorwarde,

wairt dat onse lieve neve voirn. binnen desen termine van twaelff jaren van [1]) live ter doot quame, soe sullen dese voirscr. lande ende heerliehede weder comen an ons ende an onser liever gesellijnnen off an derselver onser gesellinne, soe verre als wy dan niet en waren, mits betalinge te doen den erffnamen ons liefs neven voirs. van den sommen ende sculden voirn. In orconden van desen soe hebben wy onsen segel hieran gedaen hangen. Gegeven in der stad van Mechellen upten negentiensten dach in Julio int jair ons Heren dusent vierhondert vijff ende twintich. Ende omme dat dit wt onse rechte meyninge ende begeerte comt. soe hebben wy voirt in meere versekeringen onsen name mit ons selffs hand hierop gheteykent int jaer ende ten dage voirscr. Ende waren aldus geteykent: JAN. By minen here den hertoghe. Daerby waeren mijn here die grave van Sint Pol, die here van Edingen, heer Philips van Borssel ende heer Aernt van Lyenberch. P. DE DUMO.

Acta fuerunt hec Machlinie in hospitio nuncupato ter Couderborch ibidem anno. indictione. mense, die et pontificatu quibus supra, presentibus tunc ibidem ex parte domini ducis Burgundie nobilibus potentibusque dominis, militibus et domicellis, videlicet domino Nycolao Roliin, domino d'Authume, cancellario, domino Johanne de Luxemboruch, domino de Beaureuoir, domino de Commines, Philippo domino de Borssel, Rolando de Vutkerke, Petro de Bauffremont, domino de Charney, Anthonio de Saligny, domino de Traves, domino de Masmines, Henrico domino de Warsenair, Johanne de Hoerne, Johanne de Puligny dicto Chappelain, domino de Mota, Florentio de Borssel, Laurentio de Cats, Andrea de Tholonjon, Egidio de Armude, Guidone Guilbaut, magistro Judoco de Steelland et Johanne Rasoir, et ex parte domini ducis Brabancie illustribus, nobilibus potentibusque dominis, militibus et domicellis, videlicet domino Philippo comite de Sancto Paulo et de Ligny, domino Petro de Luxembourch, comite de Connersan et de Brene et domino de Edingen, domicellis et (sic) Nassow et de Seyne, Enghelberto d'Enghien, Heinrico de Lecke, Johanne de Glymes, domino de Bergen supra Zomam, domino de Hoechstraten, magistro de Chanteraine, magistro Cornelio Proper, preposito ecclesie Cameracensis, Johanne de Boutershem, Guilielmo de Montenaken, Arnoldo Stamelairt, domino de Yden, Johanne de Woude, domino de Lilloo, Nycholao de Sancto Gaugerico, Euerardo de Dumo, Daniele de Rampst et Roberto d'Aule ac compluribus aliis testibus ad premissa vocatis specialiter et rogatis.

[1]) In den tekst: „te".

Et ego Petrus Haedorp, comes palatinus, Coloniensis diocesis apostolica et sacri palatii apostolici causarum ac Romani imperii auctoritate tabellio et publicus notarius, quod omnibus et singulis premissis, sicut premittitur, cum Henrico de Vsselroede, meo connotario, in suprascriptis et cum prenominatis testibus presens interfui eaque sic fieri vidi et audivi ideoque hoc presens publicum instrumentum, per alium fideliter scriptum, manu propria subscripsi ac signo, nomine et cognomine nostris solitis et consuetis una cum prefato Henrico, meo connotario, signavi rogatus et requisitus in fidem et testimonium omnium et singulorum premissorum.

Et ego Henricus de Vselrode, Cameracensis diocesis publicus apostolica et imperiali auctoritatibus notarius juratus, quod obligationibus promissionibus omnibusque singulis premissis, dum ut sic fierent et agerentur, una cum Petro Hadorp, comite palatino, meo connotario, et testibus infrascriptis presens interfui eaque sic fieri vidi et audivi, hoc publicum instrumentum inde confectum, aliena manu fideli scriptum, nomine et signis meis solitis et consuetis signavi rogatus et requisitus in testimonium veritatis premissorum.

Oorspronkelijk op perkament, van twee notarismerken voorzien. Archief van het département du Nord te Rijssel. B. 15. 194.

IV.

Johan hertog van Brabant draagt het bestuur van Holland en Zeeland op aan Philips hertog van Bourgondië.

1425 Juli 24, Mechelen.

De tekst, eindigende met:
. . . . mits betalinge te doen des erfgenamen ons liefs neven voirs. van der somme ende seulde voirnoemt
komt woordelijk overeen met dien in den voorafgaanden gevidimeerden brief van 19 Juli 1425, waarna:

In kennissen van desen ende omdat wy selve op desen tijt onsen zegel niet by ons en hebben, soe ist dat wy onse name mit ons selfs handt hieronder geteykent hebben ende voort gebeden onsen lieven ende gemijnden broeder den grave van Seint Pol ende onsen lieven neve den heere van Edingen desen brief ende voirwoirde mede te kennen ende voir ons te beseglen. Ende wy Philips van Brabant, grave van Liney ende van Seint Pol, ende Pieter van Luxemborch, grave van Conuersan, van Brienne ende heer van Edingen, omdat wy voir oige ende by geweest hebben, dair de voirwoirden ende saiken geschiet zijn, soe hebben wy ter bede ende begeerte van onsen lieven heer ende broeder ende neve voirs. onse zeglen hieran doen hangen in getugenissen der dijngen voirs. Gedaen in den stat van Mechelen up sinte Jacobs avonde Apostoli, vier ende twintich dach in Julio int jaer ons Heeren duysent vierhondert vive ende twintich. Ende was aldus geteykent: By mijnen heere den hertoge: JAN. Dairby waeren mijn heer die grave van Seint Pol, die heere van Edingen, heer Philips van Borsselen ende heer Arnt van Lyemborch. POTTER DE LOO.

Vidimus van schepenen en raad der stad Gent van 16 Aug. 1425, gecopieerd in het Groen register der Rekenmaker van Holland en Zeeland, f. 37—38. Rijksarchief te 's-Gravenhage.

V.

Johan hertog van Brabant, aan Philips hertog van Bourgondie het bestuur van Holland en Zeeland opgedragen hebbende, gebiedt zijnen onderzaten van die landen dezen te gehoorzamen.

1425 Juli 20, Mechelen.

De tekst, eindigende met:

....duerende den tijt in onsen voirgeroerden brieve begrepen komt woordelijk overeen met den in den hierna volgenden brief van 21 Juli 1425, waarna:

In kennisse hieraff, soe hebben wy onsen zegel aen desen brief doen hangen. Gegeven in der stad van Mechelen upten twintichsten dach in Julio int jair ons Heren M.CCCC vijff ende twintich, ende omme dat dit wt onser rechter meyninge ende begeerte comt, so hebben wy voirt in meerre versekeringen onsen name mit ons selfs hand hierop geteykent int jaer ende ten dage voirser.

Vidimus in eene oorspronkelijke notarieele acte opgemaakt te Mechelen 1 Maart 1426 op perkament. Archief van het departement du Nord te Rijssel. B 15, 191

VI.

Johan hertog van Brabant, aan Philips hertog van Bourgondie het bestuur van Holland en Zeeland opgedragen hebbende, gebiedt zijnen onderzaten van die landen dezen te gehoorzamen.

1425 Juli 24, Mechelen.

Johan, bi der genaden Goeds, hertoge van Lothriick, van Brabant ende van Lijmburch, maregreue des heyligen Riicx, greue van Henegouwen, van Hollant, van Zeelant ende heere van Vrieslant, laten v weten allen onsen getrouwen ende geminden prelaten, eedelen, baenroedsen, ridderen, knapen, steden, amptluden, rechteren, dyenaren, ondersaten ende goede luden onser lande van Hollant, van Zeelant ende van Vrieslant. Also wii mit goeden voirsiene ende wael bedacht om oirbair ende selicheit, ruste ende vrede onser lande ende lude van Hollant, van Zeelant ende van Vrieslant voirs., die wii geerne wael besorcht ende eerlic geregiert sagen, ende oec omdat wii in onser redelicheit wael ouerdencken ende versinnen, dat sii in nyemonts handen bet bewairt noch besccrmt en sullen sijn dan in handen ons lieffs ende geminden neuen des hertogen van Bourgongen, greue van Vlaenderen, van Artoys ende van Bourgongen, naedien dat onse saken also gelegen siin, dat wij die selue niet so wael bescermen noch regieren en mogen, alst wael noot wair, denseluen onsen lieuen neue van Bourgongen ouergegeuen [1]), beuolen ende in handen gesedt hebben onse graeffscip, heerlichede ende lande van Hollant, van Zeelant ende van Vrieslant voirs. mit allen horen toebehoren sonder enige wtneminge duerende eenen zekeren tiit van jaren, geliic onse brieue, die wii onsen lieuen neuen voirn. dairaff gegeuen hebben, clairlic inhouden ende begriipen. So ist dat wii v allen ende elken van v biisonder ontbieden, beuelen ende versoecken met sonderlingen eernste, dat ghii den voirn. onsen lieuen neue van Bour-

[1]) In den hier voorafgaanden brief van 20 Juli 1425: „overdragen".

gongen oetmoetlic ontfaē t̄. hulde ende eede doet ende hem in allen saken gehoirsaem. biistandich, gehulpich ende getrouwe sijdt gehie ons seluen, want wii v allen ende elken biisonder alsulker eede ende huldinge, als ghij ons als heer ende voecht [1] der lande voirscreuen gedaen hebt, clairliken verdragen ende openbaerlic dairaff quiitscelden mit desen brieue duerende den tiit in onsen voirgeroerden brieuen begrepen. In kennisse hieraff ende omdat wij selue onse zegel vp dese tiit niet bii ons en hebben, soe ist dat wii mit ons seltfs hant hieronder geteykent hebben ende voirt gebeden onsen lieuen ende geminden broeder den greue van Sint Poul ende onsen lieuen neue der heere van Edingen desen brieff voir ons te bezegelen. Ende wii Phillips van Brabant, greue van Lyney ende van Sint Poul, ende Pieter van Luteenberch, greue van Conuersan, van Bryenne ende heere van Edingen, omdat wii voir ogen ende bii geweest hebben, dair dit geschiet is, so hebben wij ter bede ende begeerte van onsen lieuen heere broeder ende neue voirn. onse segelen hieraen doen hangen, in getuychnisse der dingen voirscreuen Gedaen in der stat van Mechellen vp sinte Jacobs auond Apostel int jair ons Heren M CCCC viiff ende twintich.

Op de plique:

JAN.

Bij mijnen heere den hertoige

Dairby waeren mijn here die graue van Saint Poil, die heere van Edingen, heer Philps van Borssel ende heer Airnd van Leyenberch.

POTTER DE LOO.

Oorspronkelijk op perkament met twee geschonden zegels in roode was, hangende aan dubbele perkamenten strooken Archief van het departement du Nord te Rijssel. B 15. 194.

[1] In den hier voorafgaanden brief van 20 Juli 1425: „rechte voecht".

VII.

Johan hertog van Brabant beleent Philips hertog van Bourgondië met de hem van hertog Johan van Beijeren aanbestorven heerlijkheden in Holland en Zeeland, welke deze van hem te leen gehouden had.

1425 Juli 20, Mechelen.

Johan, by der genaden Goeds, hertoghe van Lotrick, van Brabant ende van Lijmburch, marcgrave des heyligen rijcx, greve van Henegauwe, van Hollant, van Zeelant ende heere van Vriesland, doen cond allen luden, dat wy alze grave van Hollant ende van Zeelant ende recht voecht onser [1]) liever gesellinnen vrouwen Jacoben van Beyeren verlyet ende verleent hebben, verlyen ende verleenen mit desen brieve, behoudelic ons ende eenen ygheliken sins rechs, onsen lieven ende geminden neve den hertoghe Phelips van Bourgoengen, greve van Vlaenderen, van Artois ende van Bourgoengen, alle alsulke lande, steden, dorpen, sloten, heerlicheden, renten ende goede, als hem aangecomen ende bestorven sijn by overliden ende dode onse lieffs ende geminden oems hertoge Johans van Beyeren seliger gedachten, die hy legghende hadde ende van ons houdende was binnen der graeffscip ende heerlicheden van Hollant ende van Zeelant ende van Vrieslant, daer hy ons bethamelike manscap aff gedaen heeft, so dat onse lieve neve voirnoemt ende sijn erven alle die heerlicheden ende goeden voirs. mit horen toebehouren houden sullen van ons ende van ons erven, greven van Hollant ende van Zeelant, tot alsulken rechte ende leene, als onse lieve oem voirnoemt die te houden plach, ende geloven hem dairin te houden ende te stercken tegen eenen ygeliken, gelijc als wy onsen lieven maech ende leenman [2]) mit rechte sculdich sijn te doen. Hier waren over als mannen van leen heere Heinric van Wassenaire, heere Philips van Borssel ende heere Aernt van Leyenberch. In kennissen hier-

---

[1]) In den tekst: „onsen".

[2]) In den tekst: „Leenmach"

aff so hebben wy onsen zegel aen desen brief doen hangen. Gegeven in der stat van Mechellen opten twintichsten dach in Julio int jaer ons Heeren dusent vierhondert vijf ende twintich. Ende omme dat die vuyt onsen rechter meyninge ende begeerte comt, so hebben wy voirt in meere verzekeringen onsen name mit ons zelfs hand hierop geteykent, int jaer ende ten dage voirschreven. Op de plycke stont onderteeckent: JAN. Voorders op deselve plycke stont nogh. By mine heere den hertog. Dairby waeren mijn heere die greve van Saint Poul, die heere van Edinghe, heer Philips van Borssele en heer Arnt van Leyenberch: was onderteeckent. P. DE DUMO ende daer was hanghende enen segel in rooden wasche met dobbele sterten van parkement.

Copie uit de XVIIIe eeuw op papier, aldus gewaarmerkt „Collationné aux lettres originales par nous Ecuyer, seigneur de Maillart, conseiller du Roy, Directeur et garde des chartres de la Chambre des comptes de Sa Majesté à Lille et Son Commissaire pour l'éxécution de l'article 38 de la convention du 16 May 1769 à Lille le 23 Février 1771" (geteekend:) „Godefroy". Rijksarchief te 's Gravenhage. Aanwinsten 1892 n° 1, V, k

VIII.

Johan hertog van Brabant beleent Philips hertog van Bourgondië met de hem van hertog Johan van Beijeren aanbestorven heerlijkheden in Holland en Zeeland, welke deze van hem te leen gehouden had.

1425 Juli 24. Mechelen

De tekst, eindigende met:

....Hierover waren als onse manne van leen heer Henric van Wassenair, heer Phillips van Borsel ende heer Aernt van Leyenberch komt woordelijk overeen met dien in den voorafgaanden brief van 20 Juli 1425, waarna:

In kennissen hieraff ende omdat wy selve onse segel [op] dese tijt niet by ons en hebben, so ist dat wy ons mit ons selffs handt hieronder geteykent hebben ende voirt gebeden onsen [lieven] ende geminden broeder den greve van Sint Poul ende onsen lieven neve den heere van Edingen desen brieff voir ons [te] besegelen. Ende wy Phillips van Brabant, greve van Liney ende van Sint Poul, ende Pieter van Luteemburch, greve van Conuersan, van [Bryenne] ende heer van Edingen, omdat wy voir ogen ende by geweest hebben, dair dese verleninge geschiet is, so hebben wy ter beede [ende] begeerte van onsen lieven heere broeder ende [neve] voirnoemt onse zegelen hieraen doen hangen, in getuyghnissen der dingen voirs. Gedaen [in der stat] van Mechellen up sinte Jacobsavonde Apostel int jair ons Heren M CCCC vijff ende twintich. Ende waren aldus gheteeckent: By minen heere den hertoge: Jan. Dairby waren mijn heer die greve van Saint Pol, die heere van Edingen, heer Philps van Borssel ende heer Aernt van Leyenberch. Potter de Loo.

Oorspronkelijk vidimus van schepenen en raad der stad Gent van Augustus(?) 1425, op perkament, beschadigd. Rijksarchief te 's Gravenhage. Charters der graaflijkheid van Holland.

IX.

Johan hertog van Brabant, na Philips hertog van Bourgondie met de hem van hertog Johan van Beijeren aanbestorven heerlijkheden in Holland en Zeeland beleend te hebben, gebiedt den onderzaten van die heerlijkheden hem te gehoorzamen.

1425 Juli 20, Mechelen.

Johan, bij der genaden Goeds, hertoge van Lothrijck, van Brabant ende van Lymburch, marcgreue des heyligen rijcx, greue van Henegouwen, van Hollant, van Zeelant ende heer van Vrieslant, laten v weten onsen lieuen ende geminden den goeden steden van Dordrecht, van Rotterdam, van den Briele, van Gorichem, van Lederdam, van Wuerden, van Nairden, van Wesip ende van Muyden ende anders allen goeden luden, geseten in den landen van Zuythollant, van Voirne, van Arkel, van der Lede, van Wuerden, van Goeylant ende in allen anderen landen, die onse lieue oem hertoge Johan van Beyeren seliger gedachten van ons te houden plach, dat wii als recht greue van Hollant ende van Zeelant ende voecht onser lieuer gesellinnen verlyet ende verleent hebben onsen lieuen ende geminden neue den hertoge van Bourgongen, greue van Vlaenderen, van Artoys ende van Bourgongen, alle die lande, steden, slote, heerlicheden ende goeden, die onse lieue oem voirnoemt binnen der graeffscip ende heerlichede van Hollant, van Zeelant ende van Vrieslant te hebben ende te houden plech, sodat wij dairom v allen ende eenen ygeliken biisonder ontbieden ende begeren mit vlyte, dat ghii onsen lieuen neue van Bourgongen voirn. tot uwen heere ontfaet ende hem hulde ende eede doet mit sulker betameliker onderdanicheit, als behoirlic is ende ghii sculdich sijdt te doen, behoudelic onser lieuer moeder vrouwe Elysabeth van Gorlitz hertoginne van Beyeren huer duwarie ende tuchte. Ende off ghij ons off onser lieuer gesellinnen enige eede van onderdanicheyt gedaen moecht hebben, die verdragen wii v ende scelden v dairaff quijte mit desen brieue, dair wij des

torconde onsen zegel aen hebben doen hangen. Gegeuen in der stat van Mechellen vpten twintichsten dach in Julio jnt jair ons Heren M CCCC vijff ende twintich. Ende omme dat dit wt onser rechter meyninge ende begeerten coemt, so hebben wii voirt in mere verzekeringen onsen name mit ons selffs handt hiervp geteykent jnt jair ende ten dage voirsc.

Op de plique:

JAN

Bij minen here den hertoge. Dairbi waeren mijn here die greue van Saint Poul, die here van Edingen, heer Philips van Borssel ende heer Arnt van Leyenbergh

P. DE DUMO.

Oorspronkelijk op perkament met ridderzegel in roode was, hangende aan een dubbele perkamenten strook. Rijksarchief te 's Gravenhage. Aanwinsten 1892, n°. 1, I. k.

X.

Johan hertog van Brabant, na Philips hertog van Bourgondie met de hem van hertog Johan van Beijeren aanbestorven heerlijkheden in Holland en Zeeland beleend te hebben, gebiedt den onderzaten van die heerlijkheden hem te gehoorzamen.

1425 Juli 24, [Mechelen].

De tekst, eindigende met:
....behoudelic onser liever moeder vrouwe Elysabeth [van Gorlitz hertoginne van Beyeren huer duwarie ende] tuchte
komt, voor zoover leesbaar, woordelijk overeen met den voorafgaanden brief van 20 Juli 1425, waarna:

In kennissen hieraff ende omdat wy selve [onse] zeghel [op dese tijt niet by ons en hebben, so ist dat wy ons mit ons] selffs hant hieronder geteykent hebben [ende] voirt gebeden onsen lieven ende [geminden broeder den greve van Sint Poul ende] onsen lieven neve den heere van Edingen desen brieff voir ons te besegelen. Ende wy [Phillips van Brabant, greve van Liney] ende van Sint Poul, ende Pieter van Luccemburch, greve van Conuersan, van Bryenne ende [heer van Edingen, omdat wij voir ogen] ende bi geweest hebben, dair dit geschiet is, so hebben wy [ter] beede ende begeerte [van onsen lieven heere broeder ende neve] voirnoemt onse zegelen hieran doen hangen in getuychnissen [der dingen] voirsc. [Gedaen in der stat van Mechellen up] sinte Jacobs avonde Apostel int jaer ons Heren MCCCC vijff ende twintich. Ende [waren aldus gheteeckent: By minen heere den] hertoge. JAN. Dairby waeren mijn heer die greve van [Saint Pol, die heere van Edingen, heer Philps van Borssel ende heer Airnt] van Leyenberch. POTTER DE LOO.

Oorspronkelijk vidimus, blijkens het aanhangende zegel, van de stad Gent van 16 Aug. [1425?] op perkament, zeer beschadigd Rijksarchief te 's Gravenhage Charters der graaflijkheid van Holland.

TAALVERGELIJKENDE VERHANDELING

over het Aneityumsch,

met een Aanhangsel over het klankstelsel van het Eromanga

DOOR

H. KERN.

Verhandelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen te Amsterdam.

AFDEELING LETTERKUNDE.

NIEUWE REEKS.

Deel VIII. N° 2.

AMSTERDAM,
JOHANNES MÜLLER.
1906.

VOORBERICHT.

De bronnen waar ik bij de samenstelling van dit geschrift uit geput heb, zijn de volgende:

Nieuw Testament in 't Aneityum (*Intas-Etipup Mat u Iesu Kristo, Natimarid uja, im Natimi imyi-atamaig caija*). Londen 1863.

A Dictionary of the Aneityumese Language. In two parts.

I. Aneityumese and English.

II. English and Aneityumese.

Also Outlines of Aneityumese Grammar. And an Introduction By the Rev. John Inglis. Londen 1882.

Voor 't Eromanga heb ik mijne gegevens verzameld uit de vertaling der Evangeliën van Mattheus en Markus. Toronto, 1884. Verder heb ik geraadpleegd „Die Melanesischen Sprachen" door H. C. von der Gabelentz, waarin een gedeelte, van blz. 124—144, aan de taal van 't eiland Eromanga gewijd is. Ditzelfde werk was mijn eenigste bron voor de taal van Tana.

Voor de taal van Florida heb ik gebruik gemaakt van de vertaling der Evangeliën en der Handelingen (uitgegeven door de „Melanesian Mission"). Londen (zonder jaartal).

Van groot nut is voor mij geweest het bekende werk „The Melanesian Languages" door R. H. Codrington (Oxford, 1885), waarin een goed geordend, beknopt, maar toch betrekkelijk volledig overzicht te vinden is van de meeste zgn. Melanesische talen. Ook de „Dictionary of the Language of Mota" door denzelfden Schrijver en J. Palmer (Londen, 1896) is mij van veel dienst geweest. Had ik meer dergelijke woordenboeken van de naastverwante talen gehad, zoo zou ik vrij wat meer bestanddeelen van den Aneityumschen woordenschat tot hun ouderen vorm hebben kunnen herlei-

den en zoo in verband brengen met de overeenkomstige in de talen van Indonesie, Madagaskar en Formosa. Zoo als ze daar ligt, beschouwe men mijne Verhandeling als een proeve, welke voornamelijk ten doel heeft de beoefenaars der Indonesische talen opmerkzaam te maken op 't belang dat de studie der talen van de Stille Zuidzee heeft voor de Maleisch-Polynesische taalvergelijking.

H. KERN.

Taalvergelijkende verhandeling over het Aneityumsch, met een Aanhangsel over het klankstelsel van het Eromanga.

De taal van 't eiland Aneityum, of zooals ook wel geschreven wordt Anaiteum of Annatom, het zuidelijkste der Nieuw-Hebriden, is nauw verwant met de talen der iets noordelijker gelegen eilannen Tana en Eromanga, hoewel de werkwoordsvormen eigenaardige verschillen vertoonen. Iets verder af staat 't A. van de talen der overige Nieuw-Hebriden, der Banks-, Torres- en Salomons-eilanden. Voorts is het verwant met de overige talen der Maleisch-Polynesische familie in de Stille Zuidzee, den Indischen Archipel, op de Filippijnen, Formosa en Madagaskar, als ook met het Maleisch van 't Maleische Schiereiland en het Tjam.

In de volgende bladzijden wordt een proeve geleverd eener taalvergelijkende behandeling van 't A. Voor zulk een behandeling is noodig: vooreerst een overzicht der spraakkunstige verschijnselen in vergelijking met de overeenkomstige in de verwante talen; ten andere: een opsomming van woorden die ook bij andere leden der familie, *mutatis mutandis*, in zwang zijn. Ten gevolge der eigenaardige klankveranderingen die 't A. heeft ondergaan, is het dikwijls zeer moeielijk de verwantschap te herkennen en met zekerheid vast te stellen. Daarom is het een eerste vereischte, zoo uitvoerig en grondig als de beschikbare gegevens het toelaten, te onderzoeken in welke verhouding de klanken van 't A. staan tot de algemeen Maleisch-Polynesische.

KLANKEN.

Het alfabet, zooals het door de zendelingen is vastgesteld, bestaat uit de volgende letterteekens

a, b, c, d, e, f, g, h, i, j, k, l, m, n, o, p, r, s, t, v, w, y.

Omtrent de uitspraak der letters, voor zooverre die afwijkt van de algemeen gebruikelijke, is het volgende op te merken: *c* heeft de waarde van de media *g*; *d* van de zachte Engelsche *th*, Nieuw-Grieksche δ, *g* van de gutturale nasaal, onze *ng*; *j* klinkt volgens Rev. J. INGLIS [1] als *te* in „righteous, or ty", hetgeen niet juist kan wezen, daar men dan niet een spelling als *Aneityum* zou aantreffen. Men kan gerust aannemen dat de ontwerpers der spelling met *j* den Engelschen klank dezer letter bedoeld hebben; vermoedelijk hoort men ook wel eens de uitspraak van onze *tj*, niet te verwarren met *ty*, want etymologisch is *j* meermalen ontstaan door palataliseering van *t*. De *y* komt overeen met onze *j*. Daar de volkomen noodelooze afwijking van 't gewone gebruik slechts verwarring sticht, zal ik in 't vervolg de *c* vervangen door *g*; de *g* door *ng*.

De klinkers en tweeklanken hebben dezelfde uitspraak als in onze taal, met de volgende uitzonderingen. Van *u* wordt t. a. p. gezegd dat ze klinkt als de Engelsche *u* in „rule; when unaccented, like *u* in sun." Jammer dat men ten gevolge dezer aanduiding van twee geheel verschillende klanken door één letterteeken meermalen in twijfel verkeert welke van de twee klanken bedoeld is, want een regel voor de plaatsing van 't accent ontbreekt. Van de *eu* heet het t. a. p. dat ze de uitspraak heeft van de „*u* in *lutikin*; of *oo* in soot, in 't Schotsch." Hierdoor wordt men niet veel wijzer, want er bestaan niet minder dan zeven verschillende uitspraken van *soot* in Schotland [2], hetgeen de Rev. INGLIS, hoewel hij zelf een Schot is, blijkbaar niet weet. Volgens MURRAY in 't Engelsch Wdb. o. *cuticin* wordt de *u* hierin uitgesproken als onze *u* in open lettergrepen. Vergelijkt men nu de spelling *Aneiteum*, dan zou men geneigd zijn het besluit te trekken dat bedoeld is de klank onzer *eu* of wel onzer *u*, zooals de klinker van 't Eng. *soot* in een deel van Schotland wordt uitgesproken. Hoe het zij, in allen geval is in 't A. de klank daardoor ontstaan dat een *e* in een lettergreep den invloed heeft ondergaan van een *u* in de volgende lettergreep; de *eu* is dus de *u*- Umlaut eener *e*. Voor de taalvergelijking komt het dus op de juiste uitspraak hier minder aan.

---

[1] In *A Dictionary of the Aneityumese Language*, p. 32.

[2] Volgens WRIGHT, Engl. Dial. Grammar, 1905.

Uit het boven opgegeven alfabet blijkt dat het A. geenszins arm aan klanken is. Ten opzichte der veranderingen welke 't lichaam der woorden in verloop van tijd allengskens ondergaan heeft, kan en moet men tot richtsnoer bij 't vergelijken van den taalschat met dien in de verwante talen eenige algemeene regelen, om niet te spreken van wetten, vaststellen. Wien het alleen te doen is om juist den toestand te beschrijven, waarin een taal zich tegenwoordig bevindt, kan volstaan met een zuivere vermelding der waargenomen feiten, maar wie een taal van een vergelijkend standpunt beschouwen wil, moet trachten zich een voorstelling te maken van de historische ontwikkeling dier taal.

Een eerste hoofdregel, dien men uit de beschouwing van den woordenschat kan opmaken, is dat het A. reeds in een vroeger tijdperk de oude eindmedeklinkers heeft verwaarloosd, behalve *s*, *t*, *h*, die soms bewaard zijn, als ook *ng* voor *m*, en *p*, als verharding van *b* of *v*; in een volgend tijdperk heeft het de eindklinkers, onverschillig of ze oorspronkelijk waren dan wel door 't wegvallen van een sluitenden medeklinker sluiters geworden, afgeworpen, zoodat in den huidigen toestand een groot aantal woorden wederom op een medeklinker uitgaan. Bijv. *man*, vogel, Fromanga *manok*: *eom*, huis, Erom. *imo*, kunnen alleen zóó ontstaan zijn, dat eerst de *k* van MP. *manuk* afviel; en de *h* van *imah*, Mal. *rumah*, MP. *'umah* [1]). Evenals in 't Erom. moet de *a* in *o* overgegaan zijn, want door epenthese heeft de *o* een spoor van zijn voormalig bestaan in *eom* nagelaten. In het tweede tijdperk verloren *manu* en *eomo* hun eindklinker, en zoo bleef over *man*, *eom*. Een bijvorm van *eom* is *im*, *im-im*, huis en erf. Een uitzondering op den regel dat eindklinkers wegvallen is op te merken bij de werkwoorden die voorzien zijn van de achtervoegsels *ai*, *oi*, welke deels beantwoorden aan Mao. en Fi. *aki*, Sam. *aì*, Jav. *ake*, Lamp. *ki*, deels aan Jav. *ani*; bijv. *egetai*, iets (een bepaald voorwerp) zien, van *eget*, zien (in 't algemeen); *athai*, vastmaken, van **ateh*, vgl. Day. *atĕp*, slot, Jav. *tĕtĕp*, *anĕtĕpake*, vastzetten, vast; *almoi*, zien (meerdere voorwerpen), vormelijk = Oj. *anĕmwani*, Nja. *anĕmoni*, van *alum*, zien, Jav. *anĕmu*, vinden. De uitstooting van den stamklinker in deze en tal van andere voorbeelden [2]) bewijst dat het accent op de volgende lettergreep rust. De zooeven aangenomen regel dat de eindklinkers wegvallen is dus te algemeen gesteld en zal moeten luiden: ongeaccentueerde eindklinkers vallen weg.

[1]) Met ' wordt hier bij gebrek van beter aangeduid de gutturale triller, de letter der eerste Van der Tuuksche klankwet.

[2]) De tweede *e* in *egetai* zal zeker wel een zwakke *e* zijn.

In onmiddellijk verband met dezen hoofdregel staat het feit dat de klinker in de lettergreep die aan de geaccentueerde voorafgaat regelmatig wordt uitgestooten. Bijv. *imtag*, bevreesd, uit *matákut*; daar geen woord met *mt* kan beginnen, vormde zich een voorslag, in dit geval van een *i*: evenzoo te verklaren is *imtan*, oog (zijn, haar, het) uit *máta* en possessiefsuffix *na*; *mata* op zich zelf is paroxytonon, maar volgens een welbekenden regel verspringt het accent wanneer 't suffix wordt aangehecht: het werd dus *matána*. Uit *táma*, vader, en *na* werd *tamana*, verder *etman*: hier is de voorslag een *e*. Evenzoo *etwan*, broeder of zuster (van hem, haar) uit *twána*. Uit deze voorbeelden blijkt reeds dat de voorslag nu eens in een *e* bestaat, dan weer in een *i*. Regel is dat *i* optreedt vóór nasalen; gewoonlijk ook vóór een *k*, ten minste als de uitgestooten klinker een *i* was, bijv. *ikman*, hand, (zijn, haar) *limana*; *tikngan*, (zijn, haar, het) oor, uit *talingana*. Proklitische woordjes, gelijk het lidwoord *na*, worden behandeld als prefixen: dus wordt uit *na* + *eom*; huis, *n—eom*: maar uit *na* + *man*, vogel, *in—man*. Dezelfde neiging tot uitstooting van den klinker in de lettergreep vóór de geaccentueerde vertoonen eenige talen der Banks-eilanden: zoo in Gog bijv. *lima*, hand, maar *na lmak*, mijn hand; *usu*, boog, maar *na usuk*, mijn boog; *liwo*, tand, maar *na lwona*, zijn tand [1]. Evenzoo in Motlav: bijv. *na mtan*, zijn oog, voor *na matána* [2]).

Ofschoon de voorslag van *e* of *i* in boven aangehaalde voorbeelden in 't A. een gevolg is van de verandering die een woord ondergaat, waardoor twee medeklinkers aan 't begin van 't woord komen te staan, is het niet te ontkennen dat men menigmaal een voorslag aantreft, waar geen phonetische noodzakelijkheid bestaat. Zoo bijv. in *etoh*, suikerriet, uit *toru*, Fi. *dovu*, N. O. Ceramsch *tohu*, *tehu*, *tepu*, Jav., Mal. *tĕbu*, Tag., Bis. *tobú*, Day. *tĕwu*, Sund. *tiwu*, enz.; zoo ook *ohos*, pisang, uit *punti*, Oj., Toumb., Sumb. *punti*, Fi. *vudi*, Sam. *futi*, enz. Daarentegen is de voorslag noodzakelijk in *ohran*, de stem er van, want „stem" op zich zelf moet *hora* zijn, = Erom. *sora*, met lidwoord *na sora*, Mota *sowarе*. Dat de voorslag hier een *o* is, moet toegeschreven worden aan den assimileerenden invloed van den stamklinker in *hora*, welks invloed nog zichtbaar is, al is hij zelf door verspringing van 't accent verdwenen. Om dezelfde reden is de voorslag in *ohos* een *o*; waarom dan niet in *etoh*? Omdat de *o* hier niet oorspronkelijk is, maar

[1] Codrington ML p. 368.
[2] Codrington o. c. p. 321.

ontstaan uit *ĕ*, onder invloed van den thans afgevallen eindklinker *u*. In 't Erom. komt een voorslag zonder noodzaak zeer dikwijls voor; bijv. *oringi*, hooren, bespeuren, voor *ringi*, Oj. *rĕngö*, enz.; *okesi*, zien, voor *kesi*, omzetting van *kita*; het is echter mogelijk dat in sommige gevallen zulk een voorslag het overblijfsel is van prefixen die niet meer als zoodanig gevoeld worden; noodzakelijk is de voorslag bijv. in Erom. *im*, en, uit *ma*, gelijk ook *im* in 't A., want blijkbaar is het woordje accentloos en proklitisch.

De invloed van een klinker, hetzij nog bestaande of oorspronkelijk aanwezig, meer bepaald *i* of *y*, en *u* of *o*, op den klanker der voorafgaande lettergreep is in 't A. zeer sterk. Die invloed openbaart zich op tweeërlei wijze: of door Umlaut te bewerken, of door epenthese. Menigmaal is een en hetzelfde woord in gebruik in drie gedaanten: met onveranderden klinker, met Umlaut en met epenthese. Bijv. naast *gap*, vuur, uit *gapu*, is in gebruik *gop*, met labialen Umlaut, en *gaup*, met epenthese: *itap*, heilig, verboden, naast *itaup*, Polyn. *tapu*, Fi *tabu*, Tjam *tabuĕ*. Een ander voorbeeld van epenthese is *eom*, huis, uit *imo*, naast *im*; ook *iyum* (d. i. *ium*) in *mal-eom*, *mal-iyum*, stad. *Eug*, u (enk.), uit *iko*. Een *i* bewerkt den overgang van *e* in *i* in de voorafgaande lettergreep; zoo is *risin*, moeder (zijn, haar, de) uit *resin*: *i* of *y* bewerkt epenthese: dus *ainyak*, ik, uit *anyak*; *ga'ng*, eten, uit *gani*, Fi. *kani*, enz.; of de *ng* hierin ontstaan is nadat de *i* van den uitgang weggevallen was, zoodat de *n* sluitletter werd, dan wel of reeds van te voren *gani* geworden was *gangi*, is moeielijk uit te maken. Een voorbeeld van epenthese en tevens van palataliseering eens medeklinkers door een *i* of *y* levert *gaija*, ons (incl.), uit *gatija*, d. i. *gati* + een onverklaard toevoegsel. Erom. *kos*; *kati* is een omzetting van 't meer gewone *kita*, ook in 't Mak. *kate* [1]).

Door een *i* of *e* wordt bewerkt dat een voorafgaande *t* overgaat in *s*, gelijk ook in 't Erom. geschiedt. Dus *mas*, dood, Erom. *mas*, uit *mate* of *mati*; *ohos*, pisang, uit *punti*; *ages*, bijten, uit *agati*, Fi., Sang., Sumb. *kati*; *seij*, drie, uit *tĕli*, onder *tĕlu*. Ter verklaring van *seij* heeft men te letten op de neiging van 't A., die het gemeen heeft met het Erom., om een *u* in den uitgang over te doen gaan in *i*; in 't Erom. is uit *tĕlu* ontstaan de verkorting *li* in den Trialis, ofschoon 't woord, op zich zelf staande, luidt *tesel*, (vgl. Tag. *tatlo*), waarvan men niet zien kan welke klinker afgevallen is. Een ander voorbeeld is A. *aklin*, het ei (er van) uit *aklu*, Oj. *hantlŭ*, Toumb. *atĕlu*, enz.; ook Maewo *toli*; nog een voorbeeld is

[1]) De *j* in *gaija* zal vermoedelijk als *tsj* uitgesproken worden.

ngidji n), neus, Mal. *hidung*, Jav. *irung*, Sam. *isu*, enz. Aan Mota *pisu* beantwoordt A. *upsi n*), Erom. *oesi n*). Om te verklaren hoe uit *tĕli* kon voortkomen *seij*, mag men veronderstellen dat *l* overgegaan is in de klankverwante *d*; uit *di* werd *dy*, verder *dj*, *dzj*, de klank die met *j* bedoeld is; de epenthese van *i* in de eerste lettergreep geschiedde toen de *i* of *y* nog gehoord werd.

Overgang van *u* in *i* in de stamlettergreep komt voor in 't woord voor huis, niet alleen in A. en Erom., maar ook in Mota, Espiri. tu Santo, Ambrym, Meralava, Ulawa, Fagani, Malanta, terwijl zeer naverwante talen als Fate, Api, Lakon, Wango, Alite de *u* bewaren [1]. Merkwaardig nu is het, dat wij *imah* terugvinden in 't Jav. en Sund. Dat er een historisch verband bestaat, is moeielijk aan te nemen: de overgang van *u* tot *i* op Java is zeker onafhankelijk van die in Melanesië, en hangt samen met de onderscheiding van grover en fijnere klinkers, maar wel schijnt men uit het verschijnsel te mogen afleiden dat er reeds in de grondtaal hier en daar een dialektische uitspraak van *u* als *i* gehoord werd.

Het zooeven aangehaalde voorbeeld *akli* leert ons dat de consonantverbinding *tl* overgaat in *kl* [2]. Uit het feit dat *ikni* het meervoud is van *uti*, zetten, mag men besluiten dat ook *tu* in *ku* overgaat, al is het niet duidelijk waaraan de uitstooting van den stamklinker te wijten is. Wanneer men verder ziet dat *ikman* voortgekomen is uit *liman*, en *tikngan* uit *tĕlingana*, dan komt men tot het besluit dat vooraf zijn gegaan vormen als *itman* en *titngan*, waarin de *t* een verscherpte *d* is, welke *d* op hare beurt de plaats had ingenomen van de *l*, evenals aan *seij* vooraf moet gegaan zijn *seidj* of *seitj* voor *seili*, *teili*.

Een gewoon verschijnsel in 't A. is dat *k* en *n* uitvallen tusschen een *a* en een *i* staande. Dus *lai*, trouwen (een man nemen), Mota *laki*, Jav. *alaki*, van *laki*, man. Zoo ook in het werkwoordsuffix *ai*, bijv. in *egetai*, voor *aki*, Fi. *aki*, Sam. *aì*, Mota *ag*, Jav. *ake*, Lamp. *ki*. In sommige gevallen is *ai* of *oi* = *ani*, bijv. in *almoi*. Een duidelijk voorbeeld dat *n* tusschen *a* en *i* uitvalt is *vai*, voor, wegens, bijvorm van *vaing*, beide uit ouder *vani*; ook *van* in *van he*, waartoe: Erom. *vĕng*, *vĕu*, Flor., Tasika *vani*, aan. Vgl. ook Flor. *vani*, Sam. *fai*, Sumb. *penu*, zeggen. In de Polyn-dialekten is de uitstooting van de *n* in dezelfde omstandigheden ook zeer gewoon; bijv. in 't zooeven aangehaalde Sam. *fai*; voorts in *aitu*, een geest, Mao. *aitu*, *anitu*. Uit *lai* voor *laki* is op te

[1] Gemakshalve zij hier verwezen naar Codrington o. c. p. 15, onder *House*.

[2] Hetzelfde gebeurt in 't Litausch en Latijn.

maken dat de neiging om *k* en *n* uit te stooten reeds opgekomen is in een tijdperk toen de hoofdregel dat eindmedeklinkers wegvallen nog niet bestond. Het accent van *áki* en *áni* bleef van zelf op den tweeklank, door samenvloeiing ontstaan, rusten, en daardoor de uitgang gespaard.

Een algemeene regel is het, dat een nasaal, gevolgd door een medeklinker, verdwijnt.

Om de verhouding aan te toonen, waarin de medeklinkers van 't A. staan tot de daaraan beantwoordende in eenige van de verwante talen, diene 't volgende vergelijkend overzicht, hetwelk, al is het geenszins volledig, toch een leidraad verstrekt bij de woordvergelijking.

A.	Erom.	Fi.	Mota.	Sam.	Mal.	Jav.	Tag.Bis.	Iban.	Bug.
1. *d*	*d*	*δ*	*s*	+	*d*	*r*	*l*	*g*	*s*
2. *d*		*s*	*s*	*s*	*s*	*s*	*s*	*s*(+)	
3. *h*	*s*	*δ*	*s*		*dj*	*r*(*d*)	*d*	*d*	*dj*
4. *h*	*s*	*s*	*s*	*s*	*s*	*s*	*s*	*s*(*t*)	*s*
5^a. *h*	*v*	*v*	*v*	*f*	*b*	*w*(*b*)	*b*	*b*	*w*(*b*)
5^b. *h*		*v*	*v*	*f*		*p*	*p*	*p*(*f*)	
6. *v*	*v*	*v*	*v*	*f*	*p*	*p*	*p*	*p*(*f*)	*p*
7. *j*	*d*	*dr*	*n*	*l*(Mao *r*)	*d*	*ḍ*, *r*	*d*	*d*	
8. *dj*		*δ*		*s*	*d*	*r*	*l*	*g*	
9. +	+	+	+	+	*r*	+	*g*	*g*	
10. *g*	*k*	*k*, *g*	*g*, *k*	(Mao. *k*)	*k*	*k*	*k*	*k*	*k*
11. *t*	*t*	*t*	*t*	*t*	*t*	*t*	*t*	*t*	*t*
12. *t*	*t*	*t*	*t*	*t*	*t*	*ṭ*	*t*	*t*	*t*
13. *p*	*p*, *w*	*b*	*q*	*p*	*b*	*w*, *b*	*b*	*b*	*w*
14. *p*	*p*(?)	?	*p*	*p*	*p*	*p*	*p*	*p*(*f*)	
15. *s*	*s*	*s*	*s*						*s*
16. *f*-		*v*-	*w*-		*b*	*w*	*b*	*b*	*w*
17. *f*-		*v*-	*v*-	*f*-	*p*-	*p*-	*p*-	*p*-	*p*-
18. -*k*	-*k*, -*ng*	*k*, *ngk*			*k*	*k*(*ngk*)	*k*	*k*	*k*
19. *d* soms = *t*									
20. *d*		*δ*		+	*dj*	*d*	*l*		*r*
21. *r*	*d*-, *r*	*r*	*r*	*l*(Mao. *r*)	*d*	*r*, *ḍ*	*d*-, *r*	*d*-, *r*	*d*-, *r*
22. -*h*	*r*	*r*	*r*	*l*(Mao. *r*)	*d*	*r*	*l*	*d*	
23. -*d*	*s*	*δ*	*s*		*s*	*s*	*s*	*s*	*s*
24. *w*		*w*	*p*	*w*		*w*	*u*, *uw*	*u*, *uw*	*uw*
25. *y*		*w*		*w*		*w*		*u*	

Tot staving van de juistheid der in deze tabel vervatte klankvergelijking volgen hieronder voor elke reeks enkele voorbeelden.

1. A. *hed*, hoeveel: Fi. *viđa*, Mota *visa*, Sam. *fia*, Jav. *pira*, Tag. *ila*, Bis. *pila*, Iban. *piga*: Erom. heeft met omzetting *deve*, evenals Fagani *sifa*, Wango *siha*. De Mal. vorm, die verloren is gegaan, moet *pida* (d. i. *pida*) geweest zijn, blijkens Balin. *pida*. Een ander voorbeeld is *ida*, naam, Fi. *yađa*, Mota *sasa*, *sa*, Oj. *ngaran*, Nj. *aran*, Tag. *ngalan*, Iban. *ngagan*, Bug. *asĕng*, in Fag. luidt het woord *ata*, Araga *iha*, Mak. *aseng*, Toumb. *ngaran*, Sang. *arĕng*, Day. *ara*, Sumb *ngara*, Malag *anaranâ*, Sid. Formos. *nanang*, enz. Hierbij behoort misschien ook *gedo*, rat, Fi. *yađo*, Mota *gasuwe*, Sesake *kusuwe*, Ysabel *kusi* [1], Maori *kiore*, Whitsuntide *gariri*, op Ceram is *kielo*, Ambon *kusu*, Menado *kusoi*, *kusee* de benaming van een soort buidelrat: de vergelijking is evenwel niet volkomen gelijk aan 't vorige voorbeeld, dewijl Araga hierin een *r*, in 't vorige een *h* heeft: in 't W. van Indonesië is 't woord geheel onbekend.

2. A. *eding*, zon: Fi. *singa*, zon, daglicht: Mota *singa*, schijnen, *singar* (uit *singari*), beschijnen, Mal. *sinar*, Mak. *singarà*. Ook Wango en Fag. hebben *sina*, Motu *dina*.

3. A. *has*, slecht: Erom. *sat*, Fi. *đā*, Mal. *djahat*, Bis. *daot*, Bikol *raot*, slecht, *karatan*, slechtheid: Bug. *dja*, Saleier *dáa*, Alor *data*: in 't Oj. heeft het woord zich gesplitst in *rahat*, *karahatan*, verwond, bezeerd, en *dahat*, zeer, dus met denzelfden begripsovergang als in onze taal, doch in twee wisselvormen. Mongondousch *moraat*, Ponosakansch *mohaat*, slecht. Uit de *s* van A. *has* moet men opmaken dat het ontstaan is uit *hati*, eigenlijk een wkw. vorm: zoo ook schijnt Motlav *het* door Umlaut ontstaan te zijn uit *hati*; nog andere vormen geeft Codrington o.c.p. 39.

4. A. *ahen*, branden, staat vormelijk 't dichtst bij Sund. *sönö*, vuur: Oj. *sĕno*, Nj. *sĕnĕn*, zonnegloed, heldere schijn, waarvan *sunu* een bijvorm is; met *sunu* komt geheel overeen Sam. *susu*, Mao. *pahunu*, branden; een afleiding van *sĕno* of *sunu* is Fi. *sonosonoua*, toornig blikkend, afgeleid met suffix *au*. Een ander voorbeeld levert *e thi*, een, uit *tasai*, Erom. *sai*, Sam. *se*, Mao. *he*, Ambon *sai*, Bug. *se*, Iban. *itte* uit *ittai*, want vóór een anderen klinker dan *i* en *e* gaat *s* over in *t*: dezelfde overgang in Fagani, Wango, Ulawa, Saa, bijv. *tangafuru*, 10, uit *sangapuluh*.

5. A. *hat*, steen; Erom. *erat*, Fi. *vatu*, Mota *vat*, Sam. *fatu*, Mal. *batu*, Jav. *watu*, Tag. *batu*, Iban. *batu*, Bug. *watu*. A. *uh*, obi, Fi. *uvi*, Sam. *ufi*, Mal. *ubi*, Jav. *uwi*, Tag., Iban. *ubi*. A. *he*, een veelheid aanduidende, bijv. in *he gaing*, verscheidenheid van spijzen,

[1] Voor nog andere talen z. Codrington o.c.p. 48 onder *Rat*.

Erom. *ove*, Fi. *vei*, Sam. *fe*. A. *atahing*, vrouwelijk persoon, Mota *tavine*, *vine*, = Mal. Jav. *bini*, Tag. *bini-bini*, Sam. *fafine*, Sang. *bawine*, enz. Eenigszins anders zijn de verhoudingen in A. *ohos*, pisang, Fi. *vudi*, Sam. *futi*, Oj. *punti*. Eigenlijk behoort dit woord bij eene reeks, aldus gerangschikt: A. *h*, Erom. *v*, Fi. *v*, Mota *v*, Sam. *f*, Mal., Jav., Tag., Iban. *p* (doch Iban. *f* vóór een *u*). Misschien moet ook *he* = Fi. *vei*, Sam. *fe* hiertoe gebracht worden, doch *he*, = *vei* zou ook met Oj. *bari* verwant kunnen zijn.

6. A. *hang*, eten, Erom. *vang*, voedsel, Sam. *fanga*, voeden, Jav. *pangan*. A. *hed*, hoeveel, Erom. *deve*, met omzetting, (vgl. onder reeks 1), Fi. *viδa*, Mota *visa*, Jav. *pira*, Iban. *pila*, enz. In A. *he*, wat? is aan 't eind een *h* uit *v* afgevallen, nog over echter in *aua n'ev*, wat doet het? Hier is de *h* aan 't begin weggelaten, hetgeen meer gebeurt, bijv. in *eli* naast *heli*, penis, Jav. *pĕli*, enz. *Hev*, in den zin van „wat?" kan geheel overeenkomen met Fate *sefa*, Fi. *δava*, Mota *sava*, Sam. *afa*; vgl. Mal., Jav. *apa*, doch *ev* in den zin van „welke?" schijnt een ander woord; zie Woordenlijst onder de N.

7. *Ja*, bloed, Erom. *de*, Fi. *dra*, Mota *nara*, Mal. *darah*, Oj. *rāh*, Iban. *daga*. Hiertoe zal ook wel behooren *jai*, opwaarts, uit *jaki*, o.a. in *ari-jai*, aan land gaan, rijzen, Day. *daki*. Iban., Negrito *dakay*, bestijgen, terwijl 't synonieme en klankverwante *dai*, o. a. in *ati-dai*, rijzen, overeenstemt met Fi. *δake*, Toumb. *sake*, Tag., Bis. *sakay*, Iban. *takay*.

8. A. *ngidji*, neus, Fi. *uδu*; Mota heeft het woord niet, doch in dit geval kan tot vergelijking even goed dienen Sesake, Api *ngisu*, Fate *gusu*, Vaturanga *isu*, Sam. *isu*, Mal. *hidung*, Jav. *irung*, Tag. *ilung*, Iban. *igung*. De *dj* is te beschouwen als de palataliseering van de *d*, veroorzaakt door de volgende *i*.

9. De gutturale triller valt weg, gelijk in zooveel andere verwante talen. Dus *eom*, *im*, huis, Erom. *imo*, Mota *imo*, Mal. *rumah*, Jav. *umah*, Day. *huma*. *Ja*, bloed, voor *jaa*, Mal. *darah*, Iban. *daga*, enz.; z. bij 7.

10. A. *gaing*, eten, uit *gani*, (Erom. onregelmatig *eni*, *oni*, Tana *ani*), Fi. *kani*, Mota *gan*, Mal. (*ma*)*kan*, Jav. st. *kan*, Tag. *kain*, Bis. *kaon*, Iban. *kan*. *Gama*, ons (excl.). Erom. *kam*, Fi. *kei*, Mota *kamam*, Mal., Oj., Tag., Iban. *kami*, Bug. *kĕng*. *Gedo*, rat, heeft ook *g* in Fi. *gaδo*, Mota *gasuwe*; in deze laatste taal is MP. *k* trouwens gewoonlijk *g* geworden, o.a. in *iga*, visch = IKAN. *Gaija*, ons (incl.) beantwoordt aan Erom. *kos*, Fi. *keda*, Sam. *'ita*, Mal., Oj. *kita*, enz.

11. A. *taing*, weenen; Erom. *tēngi*, Fi. *tangi*, Mota *tangi*, Sam. *tangi*, Mal., Jav., Tag., *tangis*, Iban, *tangit*.

12. A. *eget*, zien, *okesi* (uit *oketi*). Sam. *ite*, Mao. *kite*, Jav. *was-kita*, Tag., Bis., Bik. *kita*, Bug. *ita*, *makita*. *Ata*, *ta*, mensch, in *atimi*. Erom. *eteme*, Fi. *tamata*, Mota *ta-nun*, *ata*, Alor *ata*, en in de beteekenis van slaaf: in Mak., Bug., Toumb., Sang. In geen van deze talen wordt de linguale *t* onderscheiden van de dentale, maar dat de *t* linguaal is, blijkt uit Lifu *atre*, Tana *aremanu*.

13. A. *epeing*, nacht, *poing*, donker; Erom. *pu-morok*, Fi. *bongi*, Mota *qong*., Sam. *po*, Jav. *wĕngi*, Bug. *wĕnni*. A. *par*, om te, Erom. *wor*.

14. A. *apol*, kleven, Mota *pulu*, gom; kleven (intr.): *pulut*, kleven (trans.), Sam. *pulu*, gom; *puluti*, lijmen; Jav. *pulut*, Iban. *fulut*, (pass. *pinulut*); ook in de beteekenis kleefrijst Mal., Day.; honig, Tag., Bis. Dit is een van de zeldzame gevallen dat een oorspronkelijke *p* in de Polyn. en zgn. Melan. talen om zoo te zeggen onverschoven blijft; het is echter de vraag of men niet moet aannemen dat de *p* ontstaan is, niet rechtstreeks uit M P. *pulut*, maar uit een verzwakt *wulut* of *bulut*, want verwisseling van bijv. Jav. *p* en *w* komt voor, o. a. in Oj. *wentang* = *pĕntang*, spannen, ook van *p* en *b*, bijv. Nj. *bagĕlen* en *pagĕlen*; *bakupon* en *pagupon*. Opmerkelijk is het dat Day. heeft *sambulut*, lijmstok. Een ander voorbeeld in 't Polyn. is Sam., Mao. *papa*, plank, Mal., Tag., Mak., Sund. *papan*, waarvoor Malag. regelmatig *fafanà* heeft.

15. A. *se* (voor *seh*), nederwaarts; Erom. *sip*, *sep*, Mota *siwo*; vgl. Fi. *sabo*. De *s* ontstaan uit *t* gevolgd door *e* of *i* komt hier natuurlijk niet in aanmerking.

16. A. *afwe*, pagaaien; Fi. *voδe*, Mota *wose*, Sam. *foe*, Bat. *borsi*, Day. *bĕsai*, Bis. *bagsai*, Sund. *boseh*, Bug. *wise*. *Afwe* is ontstaan uit *afohe*, dat na 't wegvallen der *h* werd *afoe*, eindelijk *afwe*: wat de reden is dat het accent blijkbaar op de *e* rust, is niet met zekerheid te zeggen; vermoedelijk trok de lange klinker, oorspronkelijk *ai*, 't accent tot zich. Een verbinding *fw* vertoont ook Erom. *fwaki*, *efwaki*, bidden. Tana *fuage*, welks oorsprong mij echter onbekend is.

17. A. *efana*, pijl; Fi. *vana*, schieten, Mota *vene*, Sam. *fana*, Mal., Oj. *panah*, pijl, schot, Tag. *panah*, Bug. *pana*. *Fara*, pandanus, Jav. *pandan*, Mal., Bat. *pandan*, Sumb. *panda*, Tag., Bis. *pangdan*, Iban. *paddan*, Sam. *fala*, Sikka *peddang*, Rotti *hendak*, gewest *henak*.

18. A. *k*, als sluiter, is dit geworden door afval van een klin-

ker. Ze komt voor o.a. in *nyak*, mij, uit *ni* + *aku*, Toumb. *niyaku*; Jav., Mal. enz. *aku*. *Iek*, du; Fi., Sam. *iko*, Tag. *ikau*, Mal. *angkau*, Oj. *ko*, Bug. *iko*; Erom. *ik*; Mao. *koe*, Sam. *òe*. Doch in den Accus. heeft A. *eug*, tegenover Erom. *ok*, evenals *iek* uit *ikau*. De oorzaak der differentieering is onnaspeurbaar. Stond *iek* niet in den weg, dan zou de *k* in *nyak*, en de *g* in *eug* wel te verklaren zijn; de klinker die in *nyak* is weggevallen, was namelijk kort, die in *eug* lang: nadat de *u* was weggevallen, bleef de *au*, hoewel verkort tot *o*, bestaan; in dit tijdperk had de overgang plaats van *k* vóór een klinker in *g*; zoo ontstond *igo*; later viel ook hierin de eindklinker weg na epenthese bewerkt te hebben, en zoo ontstond *eug*. Men zou dus ook verwachten *iek*, als bijvorm *euk* of *eo*, evenals *im* bijvorm van *eom*, huis, uit *imo*, ouder *imah*. Waar A. *k* ontstaan is uit *ngk* — zonder twijfel na eerst door assimilatie *kk* geworden te zijn — bijv. in *etmak*, mijn vader, daar hebben Fi. en Oj. *ngk*; dus *tamangku*, *ramangku*, (uit *rāma* + *ngku*, wegens de verplaatsing van 't accent). Erom. heeft dan *ng*, bijv. *vevenèng*, mijn zuster; *avèngsai*, mijn broeder.

19. Of A. *d*, welke altoos een spirant is, wel eens voor *t* kan staan, schijnt twijfelachtig. Wel is waar kan *agid*, geredupliceerd *agidagid*, kijken, niet anders zijn dan *eget*, zien, beide uit *akita* of *a'kita*, maar hier hebben we met een linguale *t* (*ṭ*) te doen en het zou mogelijk zijn dat zich hieruit zoowel een *d* als een *t* ontwikkeld heeft. A. *edno*, been, is natuurlijk = Fi. *dua*, Flor. *tua*, doch het is de vraag of men dit gelijk mag stellen met Mal., Nj., Day. *tulang*, knook, bot, Bat., Bis., Ponos., Mongond. *tulan*, Lamp. *tullan*, *tuhlan*, Malag. *taolana* en *tahula*, Oj. *tahulan*, want er is geen voorbeeld, mij althans bekend, dat in 't A., Fi. en Flor. een *l* tusschen twee klinkers uitvalt. Anderzijds is aan te voeren dat Mota heeft *tura*, been (lichaamsdeel), terwijl A. *eduo* evenals in onze taal, zoowel knook (Eng. bone) als 't lichaamsdeel (Eng. leg) beteekent. Hierom houd ik het voor alleszins geoorloofd *eduo* enz. met *tulan* gelijk te stellen; overgang van *l* in *r* is geenszins ongewoon, en overgang van de *r* in den gutturalen triller komt begrijpelijkerwijze ook voor, terwijl het omgekeerde in 't Mal., Bat., Makass., Nufoorsch, Tana, Wango, Fagani, Duke of York, Motu, enz. regel is. Flor. *tua*, A. *eduo*, Fi. *dua* is dan regelmatig ontstaan uit een te veronderstellen *tu'a*. Een oogenschijnlijk zeker voorbeeld levert *getpu* of *gedpu*, a sheath, a cover. *Get* is duidelijk hetzelfde woord als Mao. *kete*, zak, korf, Sam. *ète*; verwant met *àto*, Fi. *kato*, korf, doos, zak, en A. *gat*, korf. Dit laatste is = Jav. *kantong*, zak, beurs, Day. *kantong*, doch Oj. en Nj. hebben ook *kandi*,

Bat. *hande*, Lamp. *handiq*, Day. *kakandi*, terwijl 't Mal. in *kandong*, Pakewa *kando* een media vertoonen, waarmeê overeenstemt Bent. *karong*, Toumb. *karo*. Ontwijfelbaar heeft men dus in deze woorden als varianten media en tenuis, gelijk in A. *ged* en *get*, maar het is heel wel mogelijk dat de dubbele vorm met *t* en *d* zich niet eerst in 't A. ontwikkeld heeft, maar overgeërfd is.

20. A. *gaupda* of *gopda*, regen, uit *gau-* of *gap-*, wat dit dan ook zijn moge, en *eda*. Fi. *uδa*, Fate, Sesake *usa*, Sam. *ua*, Mal. *hudjan*, Oj. *hudan*, Tag. *ulan*, Iban., Toumb., Pakewa, Pampanga *uran*; vgl. voorts Malag. *orană*, Nj., Bat., Tonsea *udan*, Ponos., Mongond. *ugan*. Dit woord vertoont in alle verwante talen een verschuiving, naar verschillende zijden, van een klank in de grondtaal, welks juiste uitspraak moeielijk te bepalen is. Misschien was het een palatale *d*-klank, waaruit zich licht in 't Mal. *dj* ontwikkelen kon, anders een linguale of cacuminale *d*; waaruit een dentale *d*. De *d* ging over in *r*, en eenmaal *r* geworden, moest het in het Tag. en Bis. een *l* worden. De klank waaruit zich Fi. *δ*, Sesake *s* in dit woord ontwikkelde, moet eenmaal samengevallen zijn met dien in *riδa*, Mota *cisa*, A. *hed*; hoe die luidde, is onbekend, evenzeer als de trappen die hij doorloopen heeft alvorens *δ*, *s*, A. *d* te worden. Een ander voorbeeld van niet onder regels te brengen verschuiving, hoezeer phonetisch verklaarbaar, levert een van de meest verbreide woorden voor „zon, dag", nl. Day. *andau*, Malag. *andro*, Bikol, Iloko, Pampanga *aldao*, Bis. *adlao*, Tag. *adao*, Iban. *aggau*, Toumb. *ĕndo*, Jav. *ando* in *andon*, Lakon *alo*, Sesake *elo*, Mota *loa*, Vaturanga *aso*, Mak. *allo*, Sam. *aso* (dag, *ao*, daglicht), Lifu *dho*.

21. A. *ro*, twee: Erom. *duru*, Fi. *rua*, Sam. *lua* (Mao. *rua*), Mal. *dua*, Oj. *rwa*, Nj. *ro*, (*pindo*, tweemaal), Tag. *dalaua*, Bis. *duha*, Iban. *dua* (*marua*, 12). Bug. *duwa*. *Fara*, pandanus; z. o, 17. A. *ehr*, gezamenlijk, Mota *car-*, Leon, Sasar *cer-*, Volow *cear-*. O. en Nj. *pada*, Tag. *pala*, Bug. *pada*. In den regel blijft *d* (d. i. *d*) in 't Erom. als beginletter, en staat *r* in 't midden: dus *duru*; Tag. *dalaua* is onregelmatig voor *darawa*; Oj. blijft *d* na *n*: dus *rengo*, maar *n dengo*; Bug. heeft juist omgekeerd *nr* voor *nd*, bijv. *arĕngeng*, op de hertenjacht zijn, doch *padengeng*, hertenjager; dat het *madodia*, waken, heeft, naast *rodia*, komt doordat *mà* oorspronkelijk op een medeklinker, den gutturalen triller, uitging, zoodat na assimilatie *maddodia*, eindelijk *màdodia* ontstond.

22. In de verbinding *ahtaij* of *ehtaij*, Drievoud van den 3 ps., kan *ah* of *eh* niet anders zijn dan een verzwakking van *ra*, 3 ps. mv.; duidelijk blijkt dit uit vergelijking met Tana *ira har*. *Ra* nu

is Erom. *ora* (gaat een *n* vooraf: *nda*), Fi. *ra* (Gen. *da* d.i. *nda*), Mota *iratol*, *ratol*, Sam. *latou*, (Mal. alleen als poss. aanhechsel *nda*), Oj. (*si*)*ra*, *r*, Tag. *sila*, Iban. *da*.

23. A. *di*, wie? Erom. *sai*, Fi, *ðei*, Mota *sei*, Fagani *ti*, Toumb. *sei*, Tonsea *si*, Bikol, Sang. *i-sai*, Bat. *i-se*; Mao. *se*, Mad. *se* wordt gebezigd als betr. vnw. Vgl. ook. hoewel 't woord in 't A. toevallig ontbreekt, Fi. *ðala*, dwaling, fout, Sam. *sala* (doch Mao. *hara*) Mal., Jav. *salah*, Tag., Bis., Toumb., Day. *sala*, Sumb. *djala*.

24. A. *wai*, water; Fi. *wai*, Mota *pei*, Sam. *vai*, Oj. *wāy*, *wai*, Bug. *uwae*: Erom. heeft *umpe*, rivier, doch de *p* moet hier uit *wə* ontstaan zijn, daar elke *w*, *v* of *b* overgaat in *p* bij aansluiting aan een medeklinker. Het woord ontbreekt in Tag. enz., maar naar analogie van Mao. *wiwi*, biezen, zou het aan 't begin *u*, *uw* hebben: vgl. Tag., Bis., Iban. *uay*, *uway*, Makass. *uwe*, Ponos. *uoi*, Day. *uäi*, *oäi*, Sund. *howe*, Toumb., Tonsea *ue*, riet, naast Toumb. *wiwi*, Sumb. *iwi*, rotting.

25. *Yas*, *yas-yas*, aanschouwen; Jav. *was-kita*, duidelijk zien, nauwkeurig toezien; Oj. *waswas*, aanzien, inzien. *Yah*, kruipplant: Fi. *wa*, slingerplant; eigenlijk hetzelfde woord als *waka*, wortel, Aru *wager*, Nias *wa-a*, Ambon *war*: een bijvorm hiervan is Mal. *akar*, Mak. *aka*, Mao. *aka*, Sam. *aà*, Bal. *akah*; Mal *akar* is zoowel „slingerplant" als „wortel"; Mota *wakar* is de benaming van een groote pepersoort; Mota *gae*, kruipplant is een bijvorm van *akar* en *wakar*. *Yilyil*, mooi; Fi. *weweli*, helder, blinkend.

In bovenstaand overzicht van klankvergelijking, met de daarbij behoorende voorbeelden, zie men niet meer dan een poging om de klankontwikkeling eenigermate onder regels te brengen. Van volstrekte regelmaat kan geen sprake zijn, want het A. vertoont in hooge mate het karakter van inconsequentie en storingen, eigenschappen die trouwens min of meer aan al de stamverwante talen gemeen zijn. Eenerzijds heeft een en dezelfde klank zich om zoo te zeggen gesplitst in twee of meer, die aanvankelijk natuurlijk zeer weinig verschilden, doch gaandeweg zich in verschillende richtingen ontwikkelden, zoodat ze ten slotte aanmerkelijk uiteenloopen. Anderzijds zijn verwante klanken, dezulke die op nabij elkaar gelegen plaatsen in de mondholte werden uitgesproken, samengevallen. Vooral dit laatste, in vereeniging met het dikwijls spoorloos verdwijnen van de slotlettergreep, maakt het uiterst moeielijk de woorden in hun oudere gedaante te herstellen, en toch moet dit voorafgaan aan elke poging tot taalvergelijking. Evenmin als men bijv. een Italiaansch, Fransch of Spaansch woord onmiddellijk kan vergelijken met het Grieksch, Sanskrit, enz., maar 't woord moet terug-

brengen tot een Latijnschen vorm, of, zoo het een woord is van Germaanschen oorsprong, tot het oudst bekende Germaansch, evenzoo min kan een Aneityumsch woord ter vergelijking dienen, wanneer het niet hersteld is geworden in de gedaante welke het eenmaal moet gehad hebben. Hierover kan bij niemand die met de Indogermaansche en de Indonesische taalwetenschap bekend is eenige twijfel bestaan, en wat van 't Indonesisch geldt, is ook van toepassing op 't Maleisch-Polynesisch in 't algemeen, want 't eerste is slechts een onderdeel van 't laatste.

Wat de klinkers betreft valt, na hetgeen reeds bij de algemeene regels gezegd is, niet veel meer op te merken. Toch mag op eenige punten nog wel de aandacht gevestigd worden. Er is tusschen *a* en *e* een zekere schommeling, al is het in lichten graad; bijv. naast *ahtaij*, drievoud van den 3 ps. ook *ehtaij*; de *e* van *eget*, zien, kan etymologisch niet verschillen van de *a* in *agad*; de *e* in *lei*, een man trouwen, zou men kunnen beschouwen als een Umlaut van *a*, doch in allen gevalle zijn *lai* en *lei* beide evenzeer in gebruik.

Behalve met *e* wisselt *a* af met *u* of *eu*— in dit geval zeker wel bedoeld een klank als onze *u* in *dus* of *ê*— in *ageij*, *egeij*, *ugaij*, *ugij*, *agaij*, graven, Oj. enz. *kali* met prefix. *a*.

Ook tusschen *a* en *o* komt afwisseling voor: bijv. het heet zoowel *ahpojaijing* als *ahpaijaijing*, wenken; *joi*, opwaarts, komt voor naast *jai*; zoo ook de uitgang *oi* naast *ai*. Het zooeven genoemde *taij*, waarin de *a* den overgang van *t* in *s*, die anders in *seij* plaats heeft, verhindert, moet uit *toij*, *toli* ontstaan zijn; de Pepet toch, die in 't A. gewoonlijk als *e* optreedt, is soms door *o* vertegenwoordigd; duidelijk is dit in *poing* naast *epeing* of *eping*, waarin de *e* door epenthese *ei* en door Umlaut *i* is geworden. Volgens de opgave van Rev. Inglis zou de *e* klinken als de Engelsche *a* in „mate.” Dit kan niet waar zijn voor gesloten lettergrepen; zelfs is het twijfelachtig of de *e* in open lettergrepen overal gerekt wordt uitgesproken; het is moeielijk te gelooven dat bijv. in *lele*, gemoed, zin, uit *lelem*, vgl. Jav. *dalem*, de *e* lang is. — Welke klinker de *e* = *o* in *ese* = *aso*, kleeden vertegenwoordigt, is niet duidelijk.

Begrijpelijkerwijze wisselen *u* en *o*. Zoo zegt men *u* of *o*, van; men vindt geschreven *etoan*, zijn broeder, naast *etuan*, waarin de *o* uit *u* is. Sommige woorden hebben steeds *o* voor oorspronkelijke *u*; bijv. *ohos*, pisang, uit *punti*; *moij*, terug, uit *mulih*, Mota *mule*, enz. Nauwelijks meldenswaard is een afwisseling tusschen *e* en *i*, bijv. *idei* of *edei*, kauwen. Voor *yas-yas* vindt men ook gespeld *ias-ias*; voor *yas* met prefix. *a*: *aes* en *eas*. — Het verschil tus-

schen *lengse* en *lugsei*, mv. van *leh*, nemen, schijnt meer een verschil van spelling dan van uitspraak te wezen: hetzelfde geldt van *Aneityum* en *Anaiteum*.

Het voegwoord *ma*, en, wordt *im* of *um*, blijkbaar dewijl het proklitisch is en den klemtoon verliest. Het spraakgebruik maakt tusschen *im* en *um* dit onderscheid, dat het eerste woord —, het tweede zinverbindend is. In 't Erom. is *ma* geworden *im* en *m*, 't eerste vóór medelinkers, het tweede vóór klinkers.

II. LIDWOORD.

't Lidwoord voor gewone attributieve substantieven in 't enkelvoud is *na*, dat vóór klinkers *n* wordt, vóór medeklinkers *in* (soms *un*) dus *n'eom* een huis; *in pege*, een land; doch na 't voorzetsel *a*, in, op, is het *n*: dus *an pege Jutaia*, in het land Judaea [1]. Gewoonlijk laat zich dit lidwoord met ons zgn. onbepaald lidwoord vertalen; dus *n'eom*, een huis. Eigenlijk is dit toch niet geheel onbepaald: wanneer ik zeg: „ik zie daar een vogel vliegen", dan heb ik toch een bepaald voorwerp op 't oog, al is het niet vroeger vermeld, noch nader bekend. Wanneer 't substantief nader bepaald wordt door een genitief, possessief-suffix, bijvoegelijke of andere bepaling staat 't lidwoord gelijk met ons bepalend lidwoord; bijv. *n'aupan ijehki*, die tijd; *Jakobus in hal o Sebetaius*, Jacobus, de zoon van Zebedeus. Als gezegde mist het naamwoord 't lidwoord; bijv. *El et Hal a Atua aiek*, indien Gij Gods zoon zijt. In 't mv. blijft het lidwoord achterwege; soms wordt dan 't naamwoord voorafgegaan door *ilpu*; bijv. *ilpu atimi*, meerdere menschen, menschen.

Als lidwoord voor eigennamen, woorden die het karakter hiervan dragen, de persoonlijke voornaamwoorden en ook vragende voornaamwoorden als ze op personen slaan, dient *a*, doch gewoonlijk alleen wanneer die woorden 't subject van den zin zijn. Bijv. *a Tecit*, David; *a Atua*, God; *a etmak*, mijn vader, *a risim*, uw moeder; *a etwan*, zijn broeder; *ainyak*, ik, doch *nyak*, mij; *a di*, wie? (doch *in he*, wat?). Voorts staat *a* vereenigd met het lidwoord *n*, *in* bij woorden die een redelijk wezen of verpersoonlijkte begrip-

[1] 't Voorzetsel is *a*, zooals bij de voorzetsels zal aangetoond worden, niet *an*, zooals de bijbelvertalers en Inglis aannemen. In Lukas 5, 1 staat *a unjop*, zoodat *un* hier gelijk *in* is; het zal wel eenvoudig een vocalische *n* zijn; daarentegen *a in jop*, Matth. 13, 1. Ik houd *a un jop*, d.i. bij de zee, eenvoudig voor een verkeerd begrepen *a n'jop*.

pen, buiten de zooeven genoemde kategorie, aanduiden. Bijv. *a n'angelo*, de engel: *is ika a n'a'imarid*, de landvoogd zeide, *a n'atimi ehuang itai*, de dieven dievig volk, Matth. 27, 11: *a N'esngan Upene*, de Heilige Geest, *a Intas*, het Woord, Joh. 1, 1, blijkens de hoofdletter verpersoonlijkt. Meermalen blijft bij deze kategorie van woorden *a* achterwege zonder dat de reden te ontdekken is: bijv. *et mun nas in hal unyum*, uw kind is gestorven, Luk. 8, 4. *is wat ato in takata igehki*, toen die vrouw merkte, 8, 47: *era wit eti leh gaua n'atimi*, als men eig. menschen ulieden niet zal ontvangen. 9, 5: *eris amen ijo n'atimi asenge is ahinang*, al 't volk in menigte verwijlde buiten, 1, 10. Op te merken valt dat *a* ook staat vóór de meervoudpartikel *ilpu*, doch uitsluitend bij woorden als *atimi*, *Farisi*, Farizeeën, e. dgl.

Volgens Rev. INGLIS is *a* het teeken van den Nominatief. Dat dit maar half waar is, heeft men reeds uit het voorgaande kunnen zien: zaaknamen hebben nooit *a* vóór zich: woorden als „mensch" en dgl. slechts nu en dan. Neemt men in aanmerking dat *a* 't persoonlijk lidwoord is in Ulawa, Saa, Vaturanga, Florida, Ysabel [1], in 't Maori, en niet ongewoon in 't Fidji, bijv. in *a tamangku*, mijn vader, dan komt men tot het besluit dat in 't A. *a* een dubbele functie heeft, zoowel een pers. lidw. is als aanduider van 't subject. Dit strookt zeer wel met het feit dat in de verwante talen waar 't pers. lidw. *si* is, gelijk in 't Oj., Tag. enz., of *i*, zooals in 't Bal., Makass., Bug., Mota, Maewo, Oba, Vanua Lava, Malag. enz., *si* en *i* alleen in den Nominatief optreden, niet enkel bij substantieven, maar ook bij de persoonlijke en vragende voornaamwoorden [2]. Van 't spraakgebruik in 't Maewo, dat als pers. lidw. *i* heeft, maar als nominatiefteeken *a* bezigt, zegt CODRINGTON: „As a rule it may be said that *a* is used with a Noun which is the subject of a sentence, and *na* with one under government of a Verb or Preposition." Hier heeft *a* dus slechts een der twee functies die het in 't A. vervult. Zoo ook in Espiritu Santo, Oba, Fagani, Duke of York.

In 't Fidji dient als subjectteeken *o* naast *ko*, doch *a* heeft het karakter van een pers. lidw. Niettemin zouden *o* en *a* oorspronkelijk wel eens wisselvormen kunnen wezen van één en hetzelfde woord. In 't Mota maakt men geen onderscheid tusschen *o* en *na*: in beteekenis komen beide overeen met A. *a*, *in*. In 't Erom. zegt men *o re*, waar 't A. heeft *a ilpu*, *re* = meervoudpartikel *rei*

---

[1]) Codrington o. p. 109.

[2]) Bijv. Malag. *izaho* (uit *iyaku* = *idaku*), ik; *ahy*, mij. Vgl. Codrington p. 116.

in 't Fi., dus *o* = *a*. Een blik op al deze punten van geheele of gedeeltelijke overeenstemming tusschen *a* en *o* leidt tot de gevolgtrekking dat *a* niets anders is dan Oj. en Tag. *ang*, de, 't (Nominatief): en *o* uit *ĕng* de zwakkere vorm, Oj. *ng*. Zoowel *ang* als *ng* is meestal met ons bepalend lidw. te vertalen, maar wordt ook in menig geval gebezigd waar wij „een" gebruiken.

III. SUBSTANTIEVEN.

Eenige weinige substantieven vormen hun meervoud door voorvoeging van *r*- (uit *ra*): *etpon*, zijn grootvader, voorvader; mv. *retpon*. *Etpo* uit *tempu* = Fi. *tubu*, grootmoeder; voorouders: eigenlijk hetzelfde woord als Day. *tĕmpo*, Malag. *tompo*, Heer. Men vergelijke wat den samenhang der begrippen „grootvader" en „heer" betreft, o.a. Sanskrit *ārya*, iemand uit de hoogere kaste, heer, en grootvader; *āryā*, dame en grootmoeder. Een ander zoo gevormd meervoud heeft *eintal*, menschenmenigte, mv. *reintal*. In de woordenlijst van INGLIS wordt opgegeven: *Ra, ri* of *ru*, al, geheel, en als voorbeelden: *in pege ra Neityum*, 't geheele eiland Aneityum: het is de vraag of men het niet eerder moet nemen als: land van 't zoo genoemde volk, zoodat *ra Neityum* als meervoud de collectieve naam is van een volk en verder van 't door hen bewoonde land, zooals ons Polen, Zweden, en dgl., om van andere Indogermaansche talen niet eens te spreken. Ook wordt opgegeven *in pege ri Galili*, doch *ri* ontbreekt in de bijbelvertaling en de *i*, onmiddellijk gevolgd door een lettergreep met a-klinker, is zeer verdacht [1].

Op gelijke wijze is *ra* een meervoudsteeken in Mota: *ra tamak*, mijn vaders; *ra tatasik*, mijn jongere broeders (of zusters); *ra ta Motelava*, de lieden van M. Het Erom. heeft *avinsai*, zijn broeder; mv. *ravinsai*. Zoo ook Oj. *ra* bij volksnamen; bijv. *ra Pañcāla*, de Pancāla's, Pancālatroepen; *ra Bāhlika*, de *Bāhlika's*; *ra Kekeya*, de Kaikeya's. Volkomen analoog aan A. *retpo*, heeft Iban. *dama*, vaders, van *ama*.

In *raimu*, een broer of neef; broers- en zusters-kinderen, kan *ra* zoowel gemeenschappelijkheid als een meervoud aanduiden. In Oj. en Nj. duidt *ra* gemeenschappelijkheid aan bijv. in *rowang*, *reñcang*, gezel, makker, uit *ra* + *wang*, mensch. *Raimu* laat zich verklaren als bestaande uit *ra* in dezelfde toepassing en *imu*, den ouderwetschen vorm van *im*, *eom*, huis, Erom. *imo*. Het woord zou

[1] Tenzij *ri* en *ru* gelijk te stellen zijn met *ra* + *i*, *ra* + *u*, d.i. „zij van".

dan in 't enk. beteekenen „van gelijken huize:" mv. personen van gelijken huize [1]. De *a* van *ra* is niet samengevloeid met *i*, omdat *ina* (*inah*) oorspronkelijk met een medeklinker, den gutturalen triller, begon: van daar de hiaat. Welke der twee zoo averechts door één teeken voorgestelde *a*'s bedoeld is in *ina*, blijkt niet.

Een andere beteekenis heeft het voorvoegsel in *risi*, moeder, 't eenig overblijfsel, zoover mij bekend, in 't A. van een klasse van woorden, die eenmaal ruimer vertegenwoordigd moet zijn geweest. *Risi* is ontstaan uit *retina*, waarin de *t* regelmatig *s* geworden is vóór de *i*, welke de *e* in de voorafgaande lettergreep tot *i* gekleurd heeft. In dit *re* is te herkennen 't Mota *ro*, dat vóór vrouwelijke eigennamen gevoegd wordt; dus *i ro-Tariro*, terwijl een man *i Tariro* heet [2]. Dit *ro* is = A. *re*, gedifferentieerde zwakkere uitspraak van *ra*, ouder *da*, dat in Oj., Nj., Fi., Malag. enz. eershalve staat in woorden als Jav., Fi. *ratu*, vorst, Tag., Bis. *dato*, Mal. *datuq*, enz.; Fi. *radi*, vorstin, vrouwe: Oj. *rāma*, Nj. *rama*, Singkansch Form. *rama*, Sideisch *zama*, vader: Oj. *reṇa*, Nj. *rena*, Malag. *reny*, Singk. *rena*, enz. Aangezien in schier alle talen der Stille Zuidzee *tina* optreedt waar de Westelijke verwanten *rena* hebben, zoodat *tina* als gelijkwaardig met *rena* [3], moet beschouwd worden, dus als hoffelijker dan 't eenvoudige *ina*, zou men kunnen vragen waarom dan nog in 't A. *re* voorgevoegd wordt. Hierop kan alleen geantwoord worden dat wij ook in 't Oj. en 't Singkansch *ra* tweemaal uitgedrukt vinden, juist bij 't woord voor „moeder." Dus Oj. *ra reṇa ni wĕkangku*, de moeder mijns zoons, zegt een moeder tot haar vorstelijken zoon, Bhomakāwya 3, 5. In 't Singkansch Evangelie van Mattheus 2,11 leest men: *nipakiwalei n'ein ta rauwei lam ki Ra rena n'tin ka ti Maria*, zij vonden het kindeke met zijne Moeder Maria. 12, 40: *kitei, itu mala hinna mituko ta ti rena*, zie uwe moeder staat daar buiten, doch onmiddellijk daarna: *ti mang Ra rena n'au*; wie is mijne Moeder? *ra rena* is blijkbaar nog hooger dan *rena*. Gehechtheid aan de etiquette, zoo nauw in verband staande met hoffelijkheid en 't gebruik van Krama- en Un-woorden, is een heerschende trek van de MP. volkenfamilie. Geen wonder dus dat men 't eerende, hoffelijke *ra*, *rĕ* overal terug vindt, zoo in 't Jav. *rabi*, gade, als in Erom. *relep*: *lep*, (*lepo*) is hetzelfde woord, maar in andere toepassing als A. *elpo*, voorvader; hoe dit te verklaren is,

---

[1] Voor 't eigenaardig spraakgebruik van den bijvorm *re* in Mota zij verwezen naar Codrington, Mota Dict. o. *re*.

[2] Codrington o. c. p. 258.

[3] Zoo is Oj. *ta mpu-hawana*, *tang pu-hawang*, Nachoda, Bhar. Y. 44, 11 gelijkwaardig met *dampu-h* of *dang pu-h*. *Hawang*, schip, over in 't Singk. Formos *awang*.

blijkt uit Fi *tubu*, zoowel „grootmoeder", als „voorvader". In 't algemeen zijn de begrippen „oud" en „eerwaardig" en Heer, Vrouw" met elkaar verbonden, en evenals 't Ital. Signore, Fransch Seigneur, enz. alsook ons „Heer" eigenlijk „een Oudere" beteekent, zoo ook is Oj. *tuhan*, Mal. *tuwan* eigenlijk een oude comparatief-vorm van *matuha*, *atuha*, oud. Hoe een woord voor Vrouwe, Mevrouw ook Grootmoeder kan aanduiden ziet men o.a. uit Sanskr. *āryā*, en hoe de begrippen „domina" en „uxor" samenhangen, blijkt o. a. uit ons woord „vrouw". Ten slotte zij nog opgemerkt dat in 't Bug. *da* (d. i. *da*) uitsluitend van vrouwen gebezigd „moeder" aanduidt; dus *i* (pers. lidwoord) *da Batangĕng*, Moeder van B. [1]).

De genitiefverhouding wordt uitgedrukt: 1 door 't voorzetsel *o* of *u*; 2. door 't voorzetsel *i*; 3. door naastschikking; 4. door een possessief-suffix. Bijv. *a Inhal o n'atimi*, de Zoon des menschen, Luk. 5, 24; *a n'angelo o Ihova*, de engel van Jehova, Matth. 1, 20; *u in li in mopomia*, van ulieder binnenste, Luk. 3, 8; *is u butpotet o un mas o-un*, (zij) was in de nabijheid van haar dood 8, 42; hier dus *in* vervangen door *un*; zoo ook *o un tah*, van iemand, en *o un jop*, bij de zee ('t meer) 5, 1; de *u* verbeeldt blijkbaar een doffen klank en wordt geschreven ingeval in de volgende lettergreep een *a* of *o* staat, terwijl *in* staat in *li in*; eenvoudig *u n* wordt geschreven als 't substantief met een klinker begint; dus *u n'ohu au i gai*, aan den stam (wortel) der boomen; *u* beteekent hier wel niet „van", maar voor den vorm maakt dit geen verschil. Voor een substantief in 't mv. wordt *u* of *o* vervangen door *ura i* of *ira i* [2]); *ura* en *ira* worden behandeld als substantieven, nemen dan ook de possessief-suffixen aan, waarvan later voorbeelden zullen gegeven worden, en worden dus ook gevolgd door de Genitiefpartikel *i*; bijv. *ura i nari pege asenga u n'ofowai Jortan*, van alle streken van de rivier de Jordaan, Matt. 3, 5; *ira i hat iji eingki* „of these stones", ib. 9 (eigenlijk geen Ablatief, maar een Locatief).

Voorbeelden van 't gebruik van de partikel *i*, een echt voorzetsel, weshalve het niet met een possessiefaanhechtsel kan verbonden worden, zijn: *Ik Jozef, mapo i Tevit*, o Jozef, naneef van David, Matth. 1, 20; *rai ilpu relpo i Jesu Kristo*, 1; *n'esugan imta i ilpu atimi*, het oog der menschen, 11, 5. Hierboven hebben wij *i* reeds aangetroffen in *ira i* en *ura i*. Het onderscheid

---

[1]) Matthes Boeg. Spr. § 99.

[2]) Daar *i* enklitisch is, wordt het in de teksten steeds met het voorgaande woord aaneengeschreven.

aien ira i mai ij eris ikui atimi emesmas iran, hij kwam uit holen van rotsen waar dooden gelegd waren (ter vertaling van „tombs"), Mk. 5. 2; doch dit verandert niets aan 't feit dat in 't enk. bij personen niet *a*, maar *ira i* gebezigd wordt. In overeenstemming hiermee wordt *ira* ook verbonden met de possessieven, zoowel enk. als mv., dus *irak, iram, iran*, van (Abl.) mij, u, hem of haar. Verkeerd is dus de schrijfwijze *ira ra* voor *irara* in Matth. 2, 16: *ahes irara ero in mesese irara*, te beginnen met hen die twee jaar waren.

Hetzelfde woord wordt ook gebruikt om na een comparatief begrip ons „dan" uit te drukken, als hoedanig het geheel overeenkomt met den Ablatief in 't Sanskrit, Latijn, enz. In 't mv. bij zaaknamen bijv. *(et) esjilid ira i efeleligai asenga*, het is grooter dan alle kruiden, Mk. 4. 32. in 't enk. bij personen: *et idim esjilid irak aien*, hij is waarlijk grooter dan ik, Joh. 1, 27, Matth. 3. 11. Treffend ten opzichte van 't eigenaardig gebruik van *ira* bij personen in 't enk. is de overeenkomst van 't Erom. met A. Dus luiden de woorden uit Matth. 3. 11 in Erom.: *momo borong irang*, machtiger dan ik. Ook in 't mv. bij zaaknamen: *irandu orēn ălēngon nē su*, dan zij, de vele kruiden, Mk. 4. 32. Nu beantwoordt Erom. *ra*, te, in, aan A. *a*, niet vormelijk, maar in beteekenis: ook in deze taal volgt *ra* op begrippen als „uitkomen," waar wij ablativisch „van" bezigen; bijv. *ēngi nam ēmamne ra n'averan eni Nobu*, door het woord dat uit Gods mond komt. Matth. 4. 3; vl. parallelplaats A.: *eni in tas asenga ahes a n'ipjin eugse Atua*. Maar anders *sai n'avian yemne u n'isong pokop*, eene stem kwam van uit (binnen) den hemel. 17, waar A. *a n'ohatang* heeft; en *gice sah marēngi nu*, hij ging op uit het water. A. *ahes u in wai*.

Erom. *u* is „te, in", met nauwelijks merkbaar verschil van *ra*, en A. *a*: ook in A., hoewel gewoonlijk Genitiefpartikel, komt *u* voor in den zin van „aan, bij": bijv. *eh man ati in pas u n'ohu au i gai*, de bijl is reeds aan den wortel der boomen gelegd. Matth. 3, 10.

Een bijzondere opmerking verdient het feit dat *u* ook de Genitiefpartikel is van 't Sangirsch, doch alleen achter gesloten lettergrepen, want na opene is het *u*, terwijl bij eigennamen en verwantschapswoorden de *u* door *i* vervangen wordt [1].

De Accusatief onderscheidt zich niet van den Nominatief dan bij zulke woorden die als subject van den zin *u* aannemen.

De Vocatief wordt ingeleid door het tusschenwerpsel *ak*; bijv. *ak n'atimi esenge*! o leermeester!

---

[1]) Adriani Sangir. Spr. blz. 220.

IV. VOORNAAMWOORDEN.

Persoonlijke. Wanneer deze het subject van den zin zijn, luiden ze als volgt:

	Enkelvoud.	Meervoud.	Tweevoud.	Drievoud.
1 ps.	ainyak	akaija (incl.) aijama (excl.)	akaijau (incl.) aijumrau (excl.)	akataij (incl.) aijumtaij (excl.)
2 „	aiek	aijaua	aijaurau	aijautaij
3 „	aien	ara	arau	ahtaij [1])

Als object:

1	nyak	gaija (incl.) gama (excl.)	gaijau (incl.) gumrau (excl.)	gataij (incl.) gumtaij (excl.)
2	eug	gaua	gaurau	gautaij
3	yin	ra	rau	ehtaij

Het is duidelijk op 't eerste gezicht dat de Nominatieven het persoonlijk lidwoord, tevens nominatiefteeken, *a* bevatten; *ainyak* is dus ontstaan uit *a nyak* samengetrokken *ainyak*, dewijl de *y* epenthese bewerkt in de voorgaande lettergreep [1]). *Aek* = *a* + *iek* (uit *iok*, *iko*, ouder *ikau*); *aien* = *a ien* (uit *ia-na*; vgl. Toumb. *iya* en 't aanwijzende *ana*); *akaija* = *a kaij*, uit *kati*, omzetting van *kita*, gelijk 't Makass. *kate*; waaruit de uitgang *a* ontstaan is, die ook in *aijama* voorkomt, is onbekend: de overeenkomstige vormen in het Tana zijn *keta-ha*, *kama-ha*, doch Tana *ha* komt niet goed overeen met A. *a* en schijnt een meervoudteeken te wezen. Niettemin kan ook *a* een meervoudsuffix zijn, nl. *an*, gelijkwaardig met *i* bij 't werkwoord. *Aijama* = *aikam*, uit *ikami* en 't achtervoegsel *a*. *Aijaua* = *a* en *ikamu* — anders is de palataliseering der *k* niet te verklaren — en *a*; vgl. Pakewasch *aitjami*, aan ons. *Ara* = *a* en *r*, uit *ra*, ouder *da*, algemeen MP., met nog een *a*. Erom. heeft *irora*, doch als Accusatief *ora*; dit bevestigt het vermoeden dat *ijam* en *ijau* inderdaad uit *ikami* en *ikamu* (vgl. Pakewasch *aitjamu* [2]) ontstaan zijn; de *i* is dan hetzelfde voorvoegsel als wat men in *ikau* aantreft; de *u* in *aijaua* is gelijk te stellen met een uit *m* voortgekomen *w*; deze overgang is zeer gewoon, zooals men

[1]) *Nyak* = Toumb. *niyaku*, Biman. *nahu*, Mota, Florida, Bugotu, enz. *inau*.

[2]) Een nadere bevestiging hiervan levert het Fidji, want dit heeft *ko-ikemami*, *ko-ikemuni*.

uit de synopsis der voornaamwoorden bij CODRINGTON zien kan. De dualis is gevormd uit het meervoud door achtervoeging van 't woord voor „twee", *ro*, uit *rua*, of een versterkten vorm hiervan, te vergelijken met Tag. *dalaua*, twee. De *u* in *aijumrau* zal wel een verdoffing der *a* zijn, en geen wezenlijke *u*. Het drievoud bestaat uit het meervoud met achtervoeging van *taij*, drie, uit *teli*, ouder *telu*. Waarom hier *taij*, niet *seij* gebruikt is, valt moeielijk te zeggen; wellicht omdat uit *kati teli* werd *katteli*, *kattaij*, zoodat de dubbele letter wel in een enkele overging, maar niet in *s*; of wel, zooals bij de klankvergelijking reeds opgemerkt is geworden, dewijl om een onbekende reden de oorspronkelijke Pepet hier in *o*, verder in *a* overging. De uitgang *a* in 't mv. vertoont zich niet in den dualis en trialis, zoodat *a* op de een of andere wijze een meervouduitgang schijnt te wezen, gelijk *ha* in Tana. *Aktaj* staat blijkbaar voor *ar* (d.i. *a* — *r*) *taij*.

Feitelijk komt de aanduiding van den Nominatief bij 't pers. vnw. in 't A. overeen met hetgeen wij in tal van verwante talen aantreffen. Dezulke bij wie *i* persoonlijk lidwoord is, bezigen dit als Nominatiefteeken. Derhalve in Mota: *i-nau* = A. *ainyak*, *iniko* = *aiek*; *ineia* = *aien*; enz.; Florida: *inau*, *igoe*, (*a*)*nggaia*, omdat in deze taal ook *a* pers. lidw. is); Gaua: *ina*, *inik*, *ini*; *igid* = A. *akaija*; *ikama* = A. *aijama*; *ikemi* = A. *aijaua*; *inir* = A. *ara* [1]). In 't Fidji, waarin *ko* pers. lidw. is, luiden de vormen: *ko iau*, *ko iko*, *ko koya*; *ko ikeda*, *ko ikemami*, *ko ikemuni*, *ko ira*; ook hier vinden we een *i* vóór *kemami*.

Tot de talen die *i* als pers. lidw. hebben, behoort ook 't Malagasi. Hierin heeft men dus in den Nominatief: 1. *izaho* uit *iyaku*; 3. *izy* uit *iya*); mv. 1. *isika* (omzetting van *ikita*), incl. naast *antsika*, dewijl *i* en *an* gelijkwaardig zijn, blijkens Mal. *angkau*, du, maar Tag. *ikau*, Day. *ikau*, Fi. *iko*; *izahay* (uit *i* en *z* en *kai* = Toumb. *kai*), excl.; 3. *izy* (schijnt eig. enk. te wezen), *ireo*. Het Ibanag bezigt als pers. lidw. *si*, en dit is het Nominatiefteeken bij 't voornaamwoord: dus *sakau* (voor *syakau*), ik; *sikau*, du; *sikami*, wij (excl.); *sikamu*, gijlieden. Ook in 't Oj. komen voor *syaku*, *sikami*, *sikita*, en noodzakelijk *sira* [2]), waaruit blijkt dat ook een enk. *siya* moet bestaan hebben, hetwelk in 't Sund. als 2 ps. enk. met geringschatting gebezigd wordt op de manier van 't Duitsche *er*, doch in 't Bimaneesch „hij, zij, het" beteekent.

De vormen in den Accusatief zijn in wezenlijkheid dezelfde als

---

[1]) Voor nog andere talen zij verwezen naar Codrington o.c.p. 112, vgg.
[2]) Vgl. Bijdragen Kon. Inst. DXLLIX, 636, vg. en voor *sikalu* AW. 32, 3.

in den Nominatief zonder de toevoeging van *a*, en in 't mv. van den 1 en 2 ps. van *ai*, dat men een dubbel nominatiefteeken zou kunnen noemen. De *g* instede van *k* zal wel te wijten zijn aan de minder emphatische uitspraak. *Ehtaij* uit *rtaij* — want de *a* in *ra* moet meervoudteeken wezen, — met overgang van *r* in *h*.

Bezittelijke. Bezit wordt uitgedrukt op tweeerlei wijze: door possessief-suffixen; 2. door een woordje dat bezitting aanduidt met het possessiefaanhechtsel voorzien. Niet alle naamwoorden nemen 't possessief-suffix aan: alleen de verwantschapswoorden, de namen van lichaamsdeelen en kleedij, woorden die een gedeelte van een ding of van een localiteit aanduiden, alsook eenige als praepositie dienst doende substantieven, als *ehele*, *ira*.

Als voorbeeld van de eerste wijze waarop ons bezittelijk voornaamwoord wordt uitgedrukt strekke 't woord „vader", verbonden met het aanhechtsel: *etma* — [1]).

Enkelvoud.

etmak,	mijn vader
etmam,	dijn „
etman,	zijn (haar, deszelfs) vader.

Meervoud.

etmaija	onze	vader	(incl.)
etmama	„	„	(excl.)
etmamia	uw	„	
etmara	hun	„	

Tweevoud.

etmaijau	ons	beider	vader	(incl.)
etmamrau	„	„	„	(excl.)
etmamirau	uw	„	„	
etmarau	hun	„	„	

Drievoud.

etmataij	ons	drieër	vader	(incl.)
etmamtaij	„	„	„	(excl.)
etmamitaij	uw	„	„	
etmaehtaij	hun	„	„	

De meeste van deze vormen zijn licht tot hun oudere gedaante

---

[1]) Met weglating van 't Nominatiefteeken.

te herleiden: nl. *tamangku*, *tamamu*, *tamana*, (eer *tamanya* [1]). *Etmaija* daarentegen heeft het regelmatige *tamanta* vervangen, hetgeen verklaarbaar is, dewijl dit in 't A. *etman* of zelfs *etma* moest worden: daarom ontstond onder den invloed van *gaija* een ongrammatisch en verminkt *etmaija*: Erom. heeft den echten vorm bewaard, bijv. *n n'ipmint*, in onze oogen, Matth. 21, 42; *irant*, aan ons, Mk. 9, 40. Onregelmatig en in overeenstemming met het vorige is *etmama*, uit *etma* en den verminkten Accusatief *gama*: de oude vorm is *tamamami*. Erom. bijv. *n'isekomam*. *Etmama* uit *etmamu* en *a*, terwijl Fi. heeft *-mani*: vermoedelijk zijn *a* en *ni* of *i* synoniem en meervoudteeken: Erom. heeft insgelijks *mi*, bijv. *n'ourami*, uw hart; *i* voor *u* in den uitgang, gelijk zoo dikwijls in beide talen voorkomt. *Etmara* uit *tamanda*, en toegevoegde *a*: Erom. *itemenda*.

Namen van lichaamsdeelen nemen dezelfde aanhechtsels aan *n'ikmak*, mijn hand, *n'ikmam*, dijn hand: *n'ikmara*, hun hand, enz. Uit *ehele*, aan, tot, wordt: *ehelek*, *ehelum* de *u* door invloed van de thans afgevallen *u* van *mu*), *ehelen*: mv. *eheleija*, *ehelema*, *ehelera*. *Ira*, dat we vóór persoonsnamen hebben leeren kennen, in welk geval het de Genitiefpartikel aanneemt, met beteekenis „van, te beginnen met", bijv. *ira i Tevit*, van David af, wordt met het possessief *irak*, *iram*, *iran*, enz.

Het aanhechtsel van den 3 pers. enk. *n* kan, evenals in de meeste verwante talen, dikwijls niet anders dan door een onzer lidwoorden weergegeven worden. Voornamelijk, schoon niet uitsluitend, is dit het geval bij benamingen voor een gedeelte van een voorwerp, als blad, wortel, tak van een boom; of van een ruimte, als district, oord van een land. Bijv. *Kapernaum, n'narin pege is e thi Galili*, een oord van 't land Galilea, Luk. 4, 31; *a* (foutief *an* in den tekst *n'ilpun n'elgau*, in 't achtergedeelte van 't schip, Mk. 4, 38, *ehelen n'atimi* (foutief *ehele natmi*; *alupas a n'eom* (foutief *an n'eom*, *alaingaheni*, tot den grooten man Engelsch „ruler") der synagoge, 5, 36; *a* (foutief *an*) *N'esgan Upene im lep in gop*, met den Heiligen Geest en ook met vuur, Matth. 3, 11; *is ahes a n'ohatang n'ohran tah*, er kwam uit den hemel zekere stem, 3, 17. Is 't geregeerde substantief een meervoud, dan blijft *n* achterwege: bijv. *u n'ohu au i gai*, aan den wortel der boomen, (*au* is een mv., dat achter zich heeft de genitiefpartikel *i*, van; *gai*

---

[1]) Oj. en Fi. *ngku*, Day. *ngku*, en *nga*, Nj. *ne*, Mal. *na* bevatten duidelijk Genitiefaanduider *n* en *ku* en *ga*. Dat *na*, hoezeer ook verbreid overal uit *nga* ontstaan is mag waarschijnlijk heeten, omdat wij ver van Maleisch en Jav. gebied *na* terugvinden in Bugotu en Nggao.

is boomen in 't algemeen), 3, 10, *n'esngan imta i ilpu atimi*, 't oog der menschen (hier heeft *esnga* 't aanhechtsel omdat „'t oog", (eig. 't midden van 't oog) enk. is, maar *imta* niet, omdat het geregeerde woord mv. is), 11, 5, *n'up ura i uari pege asenga* het volk van al de streken lands (enk. zou zijn *u n'uarin pege*), 3, 5; *ehele ilpu atimi atahaijeng yin*, tot zijne discipelen, Mk. 4, 34. Waarom echter vs. 11 gezegd wordt *in gedpun eduon*, zijn schoenen, en niet *gedpu* met of zonder *i*, is mij niet duidelijk; tenzij *eduon* bedoeld is als „zijn been."

Dit gebruik van 't possessiefaanhechtsel 3 ps. enk. is, gelijk zooeven reeds gezegd, wijd verbreid. Men vergelijke o.a. 't gebruik van 't overeenkomstige *na* in 't Bimaneesch; *bune santika sarae mangeè di sò-na mbòto manusiya*, de menschen waren talrijk als het zand, dat zich bevindt in een inham [1]). Hetzelfde vindt men terug in 't Javaansch [2]).

De tweede wijze om ons bezittelijk voornaamwoord, bijvoegelijk en zelfstandig, uit te drukken, bestaat daarin dat een zelfstandig gebruikt voornaamwoord „wie, wat, hetgeen", oorspronkelijk luidende *anu*, zwak *nu*, verbonden wordt met een pers. vnw. in Genitiefbetrekking. In de meeste talen der Stille Zuidzee zijn het de behandelde possessiefaanhechtsels die dat Genitiefverband aanduiden: bijv. Mota *anok* of *nok*, wie of iets van mij; *anom*, *nom*, van u; *anon*, *anona*, *non*, van hem, haar, er van; enz.; Fi. *nongku*, *nomu*, *nona*, enz. De meest gewone vorm is *no*, doch Florida, Bugotu, Vaturanga hebben *ni*, dat wel gelijk te stellen zal wezen met Fi. *ne*, en eigenlijk hetzelfde woord is als 't als vragend vnw. gebruikte *anni* (uit *ĕni*) in 't Ibanag, terwijl het Tag. daarvoor *anu* zegt [3]). Het spraakgebruik van 't Bug. en Makass. komt ten opzichte van *anu* geheel overeen met het zoo even vermelde; behalve dat de constructie enkel voor 't zelfstandig bez. vnw. geldt. Bijv. Bug. *anuna*, de of 't zijne, hare, iets van hem, haar, er van: *anuku*, iets van ons (incl.): Makass.: *anuna*; *anungku*; *anuta*. Voor de beteekenissen van 't onbepaald en betrekkelijk *anu*, *nu* in 't Oj. en Sund., vragend *syano* in Tag., onbepaald *ano*, *i ano* in 't Malag. vragend *hano* in Florida (= Tag. *syano*), Lepers' Island *heno*, zij verwezen naar de woordenboeken en spraakkunsten.

De vormen van dit soort bezittelijke voornaamwoorden zijn in 't A., alsook in 't Erom. lang zoo duidelijk en eenvoudig niet als de boven beschrevene. Ze zijn:

---

1) Zie Jonker Bim. Spr. § 211, voor nog andere voorbeelden.
2) Zie Roorda Jav. Gr. § 487.
3) Voor deze verschillende vormen zie Codrington o.c.p. 130, vg.

Enkelvoud.	Meervoud.	Tweevoud.	Drievoud.
1. *unyak*	*uja* (incl.) *ungyima* (excl.)	*ujau* (incl.) *ungyimrau* (excl.)	*utaij* (incl.) *ungyimtaij* (excl.)
2. *unyum*	*unyimia*	*unyimirau*	*unyimitaij*
3. *o-un*	*ura*	*urau*	*uehtaij*

De verklaring van 't hoofdbestanddeel is niet moeielijk: *un*, *uny* veronderstelt een ouder *ēnu*: de *ē* is door de *u* in de volgende lettergreep tot *u* gekleurd; later is dit laatste *i* geworden, gelijk zoo dikwijls, of geheel weggevallen. Dat het tweede bestanddeel van *unyak* niet het possessiefsuffix bevat, is duidelijk genoeg; toch moet er een „van mij" in vervat zijn. Erom. heeft *enyau* of *eniau*, uit *enu*, *eni* en „van mij;" *yau* is „ik", doch dit kan geen Genitief uitdrukken. Daarom houd ik *unyak* en *enyau* onstaan uit *enu* — *i* of *ni*, Genitiefpartikel, — *aku*, ik: hieruit ontwikkelden zich *ennyak*, *unnyak*, *unyak* eenerzijds, *ennyau*, *enyau* anderzijds. Terwijl de Genitiefbetrekking in dezen 1 ps. aangeduid wordt door een voorzetsel gevolgd door 't vnw., geschiedt het in den 2 ps. door middel van 't aanhechtsel: *unyum* staat voor *unimu*, met epenthese en later afval van den eindklinker: *unyum*. In afwijking hiervan heeft Erom. *enĕngkik*, d.i. *enu* of *enĕ* + *n* (partikel *ni*, na afval van den eindklinker) — *kik*, gij. De 3 ps. wordt in de teksten steeds geschreven *o un*, misschien omdat men dit *o* voor de praepositie *o*, van, hield. Maar *o* is een voorzetsel dat het daarvan afhangende woord nooit anders dan in voorwerpsvorm achter zich heeft, en deze is van den 3 ps. *yin*, niet *un*, wat trouwens in 't geheel niets is. Vergelijkt men het overeenkomstige woord in Rotuma, nl. *onon*, 't zijne; en *on sei*, wiens zaak, dan is het m. i. niet twijfelachtig dat een *n* tusschen twee klinkers in *o-un* is uitgevallen, gelijk meermalen geschiedt. *Onun* uit *ĕnuna*: dat de Pepĕt in 't A. wel eens *o* wordt, zooals in *poing* = *wĕngi*, is in de klankleer aangetoond; de *u* heeft zich gehandhaafd, omdat de *a* van *na* den overgang in *i* niet begunstigde. Terloops zij opgemerkt dat ook op *oun* toepasselijk is wat gezegd is van 't spraakgebruik ten opzichte van den 3 ps. enk. *n*; bijv. *a n-ridjai o-un* beteekent „in 't Oosten". — Na een op *u* uitgaand woord vindt men ook *un* geschreven: *atamuyu un*, haar echtgenoot; de verkorting is vermoedelijk te wijten aan de neiging om de opeenhooping van drie klinkers te voorkom, en of wel het gegeven voorbeeld is eigenlijk *atamuy* (*y* voor *i*) *u-un*. Het Erom. heeft *eni*, m. i. uit *en* + *ni* of *i*, van, + *yi* of *i*, hem; dus gevormd als bij den 1 ps.

In 't mv. is *uja* sterk verkort, en wel naar analogie van *unyima*

en *unyimia*, uit *unyija*, waarin *ija* het als aanhechtsel gebezigde (doch onoorspronkelijke) vnw. is gelijk in *etmaija*: in zekeren zin bestaat dus *uja* uit *ènu* en possessief aanhechtsel. *Unyima* en *unyimia* bevatten *unyi* in plaats van een te verwachten *uni*: misschien is de ietwat oudere vorm geweest *unyama*, *unyamia*, in welk laatste de *i* vóór *m* zich ontwikkeld heeft door den dubbelen invloed van de *i* in *mia* en de voorafgaande *y*. *Ura*, uit *unra*. 't Erom. heeft, zich zelve gelijk blijvende: *enĕngkos*, *enĕngkam*, *enĕngkimi*, *enirora*, alles Genitieven na *enĕ*.

Ujau en *urau* zijn verminkingen van *ujarau* en *urarau*. *Utaij* is verminkt uit *ujtaiji*; men voelde de *a* in *uja* als meervoudteeken, dat in 't drievoud vervangen moest worden door *taij*; zoo ontstond *ujtaij*, en daar dit een ongewone klankverbinding is, moet deze vereenvoudigd worden. Ook in de overige personen van 't drievoud verviel 't meervoudteeken. *Uehtaij* uit *unertaij*, zoo niet onmiddellijk uit *urtaij*; in allen geval kon *rt* niet blijven, dewijl de taal deze verbinding van medeklinkers niet duldt.

Soms wordt een Genitief van bezit nog gevolgd door 't persoonlijk vnw., en wel in den vorm welken dit heeft als subject. Bijv. *et idim unyum aiek n'elgau*, want Uwer is het koninkrijk, Matth. 6, 13. Hier is *aiek* wel niet het grammatisch onderwerp, maar in de gedachte van den biddende staat de persoon des bezitters, niet het bezetene, op den voorgrond. Daarom valt op „Uwer" de nadruk, hetgeen in dit geval in onze taal blijkt uit de vooropplaatsing van „Uwer", want het maakt onderscheid of men zegt „Uwer is het koninkrijk," dan wel „het koninkrijk is van U." Ter loops zij hier nog een ander geval vermeld, waarin de subjectvorm eens voornaamwoords gebezigd wordt zonder dat het 't grammatisch onderwerp is. Bijv. Matth. 27, 15 leest men: *is ahiyi n'atimi is e thi a' n liin n'eom n'ipjin*, — *aien aingki eris merit vai yin ara*, hij liet vrij een mensch in de gevangenis dien (d.i. dengene) dien zij van hem verlangden. Hier staat *aien*, omdat dit, al slaat het terug op den Accusatief *n'atimi is e thi*, toch ver daarvan afstaat en in de voorstelling het onderwerp uitmaakt van een passieven bijzin; „(iemand), die door hen verlangd werd [1]).

Bij woorden voor voedsel wordt de Genitief van bezit of 't Possessief uitgedrukt door verbinding van de woorden *ga* met volgend

[1]) Vgl. het gebruik van *a* in 't Maewo bij een substantief dat door een voegwoord verbonden is met zijn voorafgaand substantief, 't welk *na* voor zich heeft; bijv. *matagoro na vanua dan na adoana ti a maro*, bewaar 't land voor ziekte en hongersnood: Codrington o. c. 409. In een zinverband als dit spreken wij 't tweede subst. met sterker accent uit.

possessief aanhechtsel: bijv. *alaama aiek n'itai gaing in gama*, geef gij ons ons voedsel. (eig. iets te eten voor ons gebruik), Matth. 6, 11: *n'itai gaing in gamia im in wai lamamia*, z.v.a. voedsel om te eten door u en water om te drinken door u, Luk. 12, 29. Op dezelfde wijze wordt *ga* gebruikt in de Banks-eilanden, de Nieuw-Hebriden, Salomons-eilanden; 't Fiji heeft daarvoor *ke*. Ofschoon *ga* en *ke* gewoonlijk, doch niet uitsluitend, in verband met voedsel gebezigd worden, staat het niet vast dat *ga* = *kaa* is. Het spraakgebruik in 't A. pleit er wel voor, maar Fi. *ke* er tegen. Vgl. CODRINGTON, o.c.p. 130, vg.; De Fidjitaal, blz. 25, vg.

Vragende. Wie? is *a di*; wien? *di*. Geschikte voorbeelden geeft INGLIS, nl.: *is aija ingyaki a di*? wie is het die hier staat? *is eyet di aien*? wien zag hij? *in man u di n'ingki*, van wien is deze vogel? *Di* is hetzelfde woord als Mota *sei*, *i sei*, Erom. *sai*, Motu *sai*, Florida *hei*, Fidji *ðei*, Sam. *ai*, Ambon *sei*, Sang. *isai*, Bat. *ise*, Sawu *he*, Malag. *iza*, enz.

Wat? is *in he*, bijv. *is ango in he aien*? wat deed hij? Een andere vorm vertoont zich in *ana n'ece*, wat doet het? *n'ecitai*, wat voor 'n ding? Twijfelachtig of deze vertaling juist is. *He* voor *heh* (*her*) is Mota, Maewo *sara*, Sesake *saca* en *sa*, Flor. *haca*, Wango *e taha*, Ambrym *haha*, Fi. *ðava*, Sam. *afa* (in *afaina*), Mao. *aha*, enz. Vergelijkt men Jav., Mal. enz. *apa*, dan blijkt dat de talen van de Stille Zuidzee een element aan 't begin gemeen hebben, hetwelk in de Indonesische verwanten ontbreekt. Mao. *aha*, Sam. *afa* is slechts schijnbaar identisch met Jav. *apa*, want er is aan 't begin een letter uitgevallen, evenals bijv. in Sam. *ala*, Mao. *ara*, weg = Mal. *djalan*, Jav. *dalan*, Fi. *sala* (verloopen uit *ðala*). Deze overeenstemming tusschen de zgn. Melanesische en de Polynesische talen, in verband met allerlei andere feiten, o.a. 't veelvuldig gebruik van den trialis, waarvan slechts zwakke sporen in Indonesië voorkomen, bewijzen dat gezegde Oostelijke talen één groote afdeeling vormen, en niet twee, tegenover de Westelijke, al vertoonen de oostelijke talen van den Indischen Archipel, met inbegrip van 't Makass. en Bug. eigenaardigheden welke recht geven tot de bewering dat ze den overgang vormen van de Westelijke tot de Oostelijke leden der familie. Welke oorspronkelijke klank in Fi. *ðara*, Mota *sara*, enz. vertegenwoordigd is, is moeielijk met zekerheid uit te maken; vermoedelijk is het de Mal. en Day. *dj*, Jav. *d*, zoodat *ðara* in 't Mal. overgebracht zou luiden *djapa*. Aangezien nu in 't Day. *idja kæ* beteekent welke, welk? evenals *kæ* zonder *idja*, zou men een te veronderstellen *dja* + *apa* kunnen beschouwen als in beteekenis feitelijk niet verschillende van 't eenvoudige *apa*.

Wat *ere* (Mk. 4, 30 *ereh*) betreft. dit beteekent ook, en wellicht uitsluitend „welk?" en is dan te vergelijken met Sesake *sere*, welk?

Een verkorte vorm *ha*, wat? is gebruikelijk in verbinding met *ika*, zeggen; dus: *is ik ha aien?* wat zeide hij? Na op *a* uitgaande woorden luidt het lidwooord natuurlijk *n*; dus *ra'n he?* waarom? Luk. 12, 49; *asa'n he?* wat voor gezegde? *idira'n he?* aan wat gelijk?

Onbepaalde. Als zoodanig gelden: *tah*, iemand, een zekere; *itai*, iets, met lidwoord *n'itai*, doch als *itai* nader bepaald wordt door een voorafgaand woord, staat het lidwoord vóór dit laatste; bijv. *na atahaijeng n'iji itai et ahinany aiek*, hoort gij dit vele Matth. 27, 13, ter vertaling van 't Engelsch: „how many things". Aan *itai* beantwoordt Rotuma *te*, Mota, Sesake, *tea*. In Fate is *tea*, iemand. Wanneer in onze taal 't voorwerp eener handeling verzwegen wordt als zijnde geheel onbepaald, vindt men gewoonlijk in 't A. *itai*; dus; *akumu itai aijaua, uhpu alupai gaua*; *ukumu itai aijaua, akupu egetai aijaua*, vraagt, u zal gegeven worden; zoekt, gij zult vinden, Matth. 7, 7; in *egetai* schijnt door den vorm reeds „iets" uitgedrukt te zijn; *a Etman et alum itai aien a n'uarin adenaing o-un*, uw Vader, die in 't verborgen ziet, 6, 18. *Tah n'itai* is z.v.a. eenig, iets; *jim ango tah n'itai aiek ira i n'atimi upene ineingki*, doe niets tegen dezen gerechten mensch, 27, 16. Opmerkelijk is de constructie in: *ekpu ahiyi, tah rau a di ainyak*, 21, waarvoor wij zeggen: „welken van hen beiden zal ik loslaten," doch letterlijk staat er: „ik zal een van hen beiden — wie (is het? — loslaten." Ook hier *a di* in subjectvorm, want logisch vormt „wie" het onderwerp, hetgeen men aldus zou kunnen uitdrukken: „wie is het, dien ik zal loslaten". In 't Fransch zou men dan ook aan den volzin deze wending geven; zoo ook in 't Oudiersch.

Tak of *taka*, met lidwoord *in tak*, *in taka* is „een ander"; *a n'tak apnyin*, op den anderen (volgenden) dag; daar na *a* 't lidw. *n* luidt; mv. *n'up ura i taka uari*, 't volk van andere streken.

Aanwijzende. Personen of zaken in de nabijheid worden aangewezen door *ineing*, *ineingki*, *eingki* (bij Inglis geschreven *ining*, *iningki*, *ingki*); *iji*, *iji eing*, *iji eingki*; op een afstand door *iyehki*, *erahki*; *iji ehki*. In 't algemeen worden deze voornaamwoorden veel vaker gebruikt dan in onze taal of 't Engelsch en wel in gevallen dat wij ons van 't bepalend lidwoord bedienen. Ook wijzen ze in 't A., gelijk o.a. ook in 't Javaansch, op een hoedanigheid of den aard van iets, zoodat ze dan zooveel beteekenen als ons „zulk". Eenige voorbeelden mogen 't hier gezegde verduidelijken.

Im leip ineing, en nog dit, Matth. 6, 16; *a n'adiat ineing*, dezen

dag. 11: *pum n'aopan ineing*, tot op dezen tijd, 27, 8: *mika eri ehmeijel in tas ineing is upyi anged a Aiseya*, opdat vervuld worde het woord (eig. dit woord) dat Jezaja vroeger gesproken (eig. geschreven) heeft 1, 14: *n'atimi ineing yek eda iramat?* waar is zulk een mensch onder ulieden 7, 9. *n'atimi ineing et esjilel n'emela o-un iran*, zulk een mensch die sterker is dan hij (Engelsch: a stronger than he), Luk. 11, 22. — *Nedo ineingki*, deze zelfde (zulk eene) handelwijze, Matth. 7, 2. — *Na atahaijeng n'iji itai et ahinang?* hoort gij dit vele? 27, 13. *n'iji elgan asenga*, al deze koninkrijken, 4, 8 („al" wordt soms evenals „veel" gewoonlijk als collectief enk. behandeld, en de telwoorden hebben 't vnw. bij verb. partikel in 't enk.): *ira i iji nari pege asenga*, van deze streken alle (Engelsch: all the countries), Luk. 3, 3. Iets meer nadrukkelijks schijnt bedoeld met *iji eingki* en *iji eing*; mv. *iji ehki*: *intas iji eingki angak*, deze mijne rede (mijne woorden) Matth. 7, 24: *in hat iji eingki*, deze steenen (schijnt wegens 't lidwoord op te vatten als collectief enk.), 4, 3; *n'areto iji eing is angni yin caing aen*, 't brood waarom hij hem vraagt, Luk. 11, 8: *is wat asan tas iji ehki aien*, toen hij deze woorden sprak, 11, 27. *Aingki*, uit *a* + *ingki* (*eingki*), is z. v. a. deze zelfde: zoo zijnde: bijv. *aien aingki is amen aien ehele Atua*, dit zelfde was het dat bij God verbleef (Engelsch „the same"), Joh. 1, 2: *aien aingki kis tas cai yin angak*, deze was degene (dezelfde) van wien ik sprak, 1, 15: *aek di aingki?* wie zijt gij (dan nu)? 1, 19; *di* is gezegde, heeft dus geen *a*: *aingki* vormt in de gedachte 't onderwerp van een bijzin: „wie zijt gij, die zoo zijt?

Op het meer verwijderde doelt *iyehki*: bijv. *na aprofeta iyehki aiek?* zijt gij die profeet? Joh. 1, 21; *n'atimi iyehki*, die man, Luk. 11, 26. Als drievoud hiervan komt voor *erahki*: bijv. *ehtijis ahodai yin ahtaij atimi atahaijeng yin erahki*, die drie discipelen vraagden hem: Matth. 17, 10: ook *ehki* komt als enk. met mv. beteekenis van *iyehki* voor, doch in verbinding met *iji*: *in* (voor *n*) *nari silver is dirte iji ehki*, die dertig stuk zilvers, 27, 3 (Engelsch: the thirty pieces of silver). Als drievoud, ofschoon naar den vorm een mv. van *ingki*, schijnt ook bedoeld *raingki* in: *nai* (= *na*) *iku aiek, is atimi ehlaam nem a n'atimi iyehki o di ira i ehtaij raingki?* wie van deze drie, denkt gij, was nabuur van dien man? Luk. 10, 36. Bij INGLIS is dit *araingki*. Overigens zijn 's mans opgaven niet geheel betrouwbaar; *Niji* is volgens hem: „the, used to mark the plural", doch bij *Iji* leest men: „pl. of niji, a. the, these. Iji iki, these. Iji ehki, those". Hij is dus met zich zelf in tegenspraak.

Verder worden opgegeven bij INGLIS *nai*, *naigo*, *inaigo*. *Naigo*

heeft de beteekenis van 't Latijnsche *iste*; bijv. *Akumu apan aijana, um asaing ehele kur aleng naigo*, gaat en zegt aan dien vos, Luk. 13, 32.

Al de hier behandelde vormen vertoonen een min of meer samengesteld karakter. *Ineing* of *ining* en *ineingki* of *iningki* laten zich, wat het eerste lid der samenkoppeling betreft, vergelijken met Florida *eni* (*a eni*, deze persoon; *na eni*, dit ding; mv. *ini*: *a ini*, deze personen); Bugotu *ia ani* of *ia eni*, mv. *ira ani* of *ira eni*; Wango *ni*, *nani* deze, dit. Verder met Bikol, Pampanga, Sangir., Maleisch *ini*, deze, dit. *Ngki* is vermoedelijk hetzelfde woord als Fi. *ke*, Lo *ke*, hier; *ke*, *kei* in Merlaw „deze, dit", gelijk in Mota *ike*; de vorm met nasalen voorslag herinnert aan Jav. *ngke* in *mangke*, nu aanstonds; Oj. *ike*, deze hier; hier, nu; *ngke*, hier; van gelijke beteekenis als *ike* is *iki*, doch de *i* zou niet licht onveranderd blijven in 't A.; mogelijk is na *ngki*, d.i. ouder *ngke*, iets afgevallen, bijv. *a*. Of in Lo *nieke* en *kike* de *k* ontstaan is uit *ngke* of uit *ke* is moeielijk uit te maken en een zaak van geen aanbelang, dewijl de M.P. talen alle min of meer de neiging hebben sommige medeklinkers met een nasalen voorslag uit te spreken of wel dezen te laten vallen, zonder dat de beteekenis van een woord in 't minste of geringste daardoor gewijzigd wordt.

Eing heeft zijn wedergade in Nifilolo *engi*, deze, dit.; vermoedelijk niets anders dan een bijvorm van *eni*, met overgang van *n* in *ng*, gelijk o.a. ook in *gaing*, eten, uit *gani*, ouder *kani*. *Aingki* bevat *ing* = *eing* en *ki*, en 't subjectteeken *a*; *raingki* mv. *ra* en *ing* + *ki*.

Iyehki, die, dat, is te vergelijken met Tag., Bik., Pamp. *iyan*, die, dat [1]). De *h* vóór *ki* heeft zich denkelijk ontwikkeld uit *r*; dit uit *ri*, een deiktisch woord in Fi., bijv. *a valé-ri*, 't huis dáár. *Iyehki* zou dan op te lossen zijn in *iya* + *ri* (welks *i* den overgang van de voorgaande *a* in *e* bewerkte) + bovenvermeld *ki* = *ngki*. *Ri* vertoont zich ook in Flor. *keri*, deze, dit; *kiri*; wat de beteekenis aangaat, kan men dit *ri* vergelijken met het Gr. *ι*, bijv. in *οὑτοσί, τουτί*. Het mv. *ehki* misschien uit *rki*, ouder *raki*; *erahki* uit *ira*, eig. pers. vnw.; vgl. Erom. *irora*) + *ri* + *ki*.

Iji lijkt het meest op Toumb. *itii*, dat wel aanwijzend is, maar niet bepaald „deze" noch „die" aanduidt en alleen op levenlooze voorwerpen slaat; vormelijk dicht hierbij Pamp. *iti*, deze; in 't Iloko is *iti* lidwoord „de, 't." *Iji* zou zich kunnen ontwikkeld

[1]) Bugin. *iya* is noch uitsluitend „deze, dit", noch uitsluitend ons „die, dat"; het komt dus 't meest overeen met Latijnsch *is, ea, id*; doch *iyae* is bepaald „deze, dit"; *iyaro*, gindsche, die daar, dat daar ginds.

hebben uit *itii*, en wel zoo, dat hieruit *itji* werd, tengevolge waarvan de *t* werd gepalataliseerd, waarna de eindklinker afviel. Doch zeker is dit niet, dewijl *j* ook uit een anderen klank kan voortgekomen zijn, o.a. Day. *dje*, waarvan *dje te*, gindsche, die, dat, *dje tok*, deze, dit. Bugin. *dje*, deze; dit; Iloko *di*.

Betrekkelijke. Deze ontbreken in 't A. De betrekking wordt uitgedrukt door bijstelling van een zin achter de persoon of zaak waarvan sprake is, gevolgd door een aanwijzend voornaamwoord. Gemakshalve laat ik de voorbeelden volgen die bij INGLIS voorkomen en juist zijn. *N'atimi ining = ineing is mas a'en*, de mensch die sterft: *n'atimi eris eget yin ara*, de mensch dien zij zagen, *n'atimi ining is mas a in kal o-un*, de mensch wiens kind stierf: *n'aduālep ining is tas aien*, de jongen die sprak: *n'elgau ining eris ago*, de boot die gemaakt werd: *ilpu* l. *a ilpu takata iji ing eris laae ara*, de vrouwen die lachten. Een paar voorbeelden uit de bijbelvertaling zijn: *is um nyge in tas ineing is upyi anged a n'aprofeta*, en zoo is het woord dat eertijds de profeet geschreven heeft, Matth. 2, 5: *et inicaijey ineing ek asaing ehelemia ainyak*, het is waarachtig, wat ik u zeg, 5, 18. Het relatief vnw. dat in onze taal op een pers. vnw. slaat wordt op de volgende wijze uitgedrukt: dus *aien inyi inyipalea tah in tas alep haklin iji eingki aien*, hij die een van deze kleine geboden zal breken, 5, 19: letterlijk: hij, hij zal breken.

V. TELWOORDEN.

Van deze zijn uit de teksten en de woordenlijst van INGLIS slechts de getallen van 1—5 bekend, daar alle daarboven vervangen zijn door de Engelsche. Volgens een mededeeling van INGLIS is het twintigtallig stelsel in A. inheemsch [1], doch in wezenlijkheid is het een vijftallig stelsel, waarbij niet 10, maar 20 een grootere eenheid vormt. Datzelfde treft men aan in 't Welsh, en deels in 't Fransch en 't Deensch, met dit verschil dat deze talen namen van getallen voor 1—10 hebben. Dit zoogenaamd twintigtallig stelsel is in gebruik in New-Caledonië, de Loyalty-eilanden en A.; het zuiver vijftallige in Eromanga, Tana, Fate, Sesake, enz. [2]. Verreweg de meeste verwante talen hebben het tientallig stelsel en er is niet de minste twijfel aan, dat dit het stelsel bij 't stamvolk was,

[1] Codrington o.c. p. 226.
[2] Dezelfde, p. 235.

want over 't geheele gebied verspreid vindt men dezelfde woorden van 1—10, 100 en 1000.

De namen der getallen in 't A., voor zoover als bekend, zijn: 1. *e thi*; 2. *e ro*; 3. *e seij*; 4. *e manowan*. 5. *ikman*.

De *e* vóór *thi*, *ro*, *seij* en *manowan* vindt men terug in 't Fi., *e dua*, *ĕ rua*, *e tolu*, *e va*, *e lima*; Malikolo (niet vóór 1, wel vóór 5), Ulawa, Maranta *e ta* (enz. ook vóór 5); Wango niet vóór 1, *tai*, wel vóór 2 tot 4; Merlav heeft *i*, beginnende met *i rua*, twee tot 4: Fagani *i tagai*, *i rua*, *i 'oru*, *i fai*, *i rima*. Erom. heeft *en*; dus *en duru*, twee, een geredupliceerde vorm, gelijk Jav. *loro* en Tag. *dalawa*. Vermits eindmedeklinkers in Erom. meermalen behouden blijven, terwijl ze in de overige zooeven genoemde talen meestal afvallen, begrijpt men dat de *e* uit *en* ontstaan is. Vermoedelijk is dit hetzelfde *en*, dat in het Toumb. meermalen vóór een getal staat, doch ook vóór andere woorden die men met eenigen nadruk wil doen uitkomen; bijv. *ya kuman sera*, *ya an rurumĕrran en siyow*, *kapulu un rurumĕrran ni Kusoi*, zij aten dan, de zitplaatsen negen in getal zijnde, (terwijl) de tiende zitplaat van Kusoi was [1]). Erom. *en desel*, bijv. in *aremai kakelenĕmpi uvrok en desel*, het is goed dat wij drieën drie tenten maken, Mk. 9, 5, maar zonder nadruk: *penuri dan desel yaomamsora sah*, na drie dagen zal ik opstaan, Matth. 27, 63. Zoo ook *devat*, vier, Mk. 2, 3. Ook vóór 't onbepaalde „hoeveel?" staat *n* (voor *en*): *n deve veyu*, hoeveel manden, 8, 20: vgl. Fi. *e viđa*. [2]) „Vijf" heeft in A. geen *e*, evenmin als in Wango; Erom. heeft *sukrim*, *siklim*, d.i. eigenlijk: *sa* (eenheidaanduider, welbekend uit Jav., Mal., enz.) + *kalima*, vijftal, vijfheid; Oj. *kalima*; Nj. *kalih*, 2, en *sakawan*, 4, volkomen analoog. Van A. *manovan* is alleen duidelijk dat het *va* = Oj. *pat* bevat: merkwaardig komt met het geheele woord overeen *mendavat*, dat volgens Rev. ABRAHAM ook op Erom. bekend is [3]).

A. *thi* = Mao. *tahi*, uit *ta*, waarvan de beteekenis in dit verband niet duidelijk is, en *si*, waarin evenals in *sa* 't begrip der eenheid ligt en dat dus in een menigte der verwante talen een individu kenmerkt. *Si* maakt ook deel uit van Oj. *siki*, een eenheid van personen en zaken. Mogelijk is in A. en Mao. aan 't einde iets afgevallen, doch zulks is niet te zien.

---

1) Niemann Alf. Bijdr. Leesst. 21.
2) Tevens heet *e* in 't Fi. verbaalpartikel; vgl. Codrington o. c. p. 239.
3) Ik ontleen deze bijzonderheid aan v. d. Gabelentz Die melan. Spr. 133.

VI. WERKWOORDEN.

De werkwoorden zijn deels stammen zonder eenig toevoegsel, deels dezulke die voorzien zijn van prefixen, suffixen of beide tegelijk. Deze laatste maken de meerderheid uit, gelijk ook in de Indonesische talen en 't Malagasi. Een werkwoord van de eerste soort is *hau*, gaan. Mota, Maewo *vano*, Leon. Motlav *van*, Niasch *fano*, Sikka *bano*; doch met prefix *apau*, heengaan. Erom. *uvan*; vgl. *pau*, zonder prefix. Toumb. *wana*, als bijwoord of voorzetsel „naar toe". Een wkw. met suffix is *yange*, eten, = Fi. *kani*, stam *kan*; een met prefix en suffix tegelijk: *atelmoi*, uit *a* — *telm* = Oj. *tanem* + *oi*, uit *aki*. Een opsomming der formatieven, voorzoover ze nog herkenbaar zijn, laat ik hier volgen.

A (*E*). Dit voorvoegsel is te vergelijken met Oj. *a*, Makass. *à*, Karo Bataksch *ĕr*, *rĕ*, Iloko *ag*, Day. *ha* (omgezet uit *ah*), Singkansch Form. *a* (gespeld *ah*), Tana *ra*. Waarschijnlijk zijn in 't Oj. twee prefixen in vorm samengevallen, nl. *a*, synoniem van *ma*, Tag., Bis., Ibanag, Toumb. *ma*, Day. *ba*, met *a'* (d. i. *a* gevolgd door den gutturalen triller), Karo Bat. *ĕr*, *rĕ*, Iloko *ag*. Ook 't Mal. *bĕr* vereenigt de beteekenissen van Tag., Bis., Iban. *ma* en *mag*, en zoo ook Makass. *à*. In 't algemeen kan men zonder in een wijdloopig onderzoek te treden, volstaan met vast te stellen dat A. *a* dezelfde waarde heeft als Oj. *a* en Mal. *bĕr*, dus hoofdzakelijk intransitieven vormt. Bijv. *ahen*, braden, *ahenhen*, blakeren; = Oj. *asĕno*, glanzen, fel schijnen (van de zon); stam *sĕno*, felle glans, als vertaling van Skr. *tejas*; Sund. *sono*, vuur. *Aes pan*, uitkijken naar, uit *a* en *es* (voor *yas*) blikken, schouwen, Oj. *awas*. *Ahes*, uitkomen, *a* en *hes* = Oj. enz. *wetu*; de *u* is overgegaan in *i*, waardoor *t* werd *s*. *Ages*, bijten, uit *a* en *ges*, Fi., Sumb. *kati*; de *t* is vóór *i* overgegaan in *s*, en de *a* is *e* geworden wegens de volgende *i*, thans verdwenen. *Aiyu*, liefhebben, behagen hebben. Oj. *ahyun*; ook *aiyu* als adjectief „lief"; beide uit *a* en *hyun*, zoodat de beide beteekenissen van 't prefix in 't Oj. hier teruggevonden worden. *Afoe*, pagaaien, voor *afoe*, *afohe*, terwijl zonder voorvoegsel als wkw. dienst doen Mota *wose*, Oba *hoe*, Vatur. *rose*, Rotuma *hosi*, Fi. *voδe*, enz. Het is m.i. alleszins waarschijnlijk dat al deze talen eenmaal even goed als 't A. bij 't wkw. het prefix hadden; immers 't Nj. vertoont hetzelfde verschijnsel, al is het niet in dezelfde mate: behalve vóór eenlettergrepige stammen, waarbij *a* stand houdt, begint *a* hoe langer hoe meer verwaarloosd te

worden, zoodat de taal in dit opzicht op weg is het voorvoegsel geheel te verliezen; het gevoel van de beteekenis van *a* is reeds geheel weg, zoodat het als een zuiver phonetische voorslag opgevat wordt.

Soms is *a* gewijzigd tot *e* door den invloed des klinkers in de volgende lettergreep; dus *eget*, zien, voor *akita*; later is de *i* zelve door invloed van *a* overgegaan in *e*, en ten slotte is de *a* afgevallen.

Het prefix treedt niet enkel op bij eenvoudige stemmen, maar ook bij dezulke die van een suffix voorzien zijn; bijv. *atelmoi*, begraven, uit *a* + *telmoi*, d.i. *tanĕm*, met suffix *oi* = *ai*, uit *aki*: in 't Oj. is *ananĕm*, begraven; doch 't achtervoegsel is begrijpelijk, omdat men 't woord kan opvatten als „een voorwerp begraven", of ook „door te begraven opruimen". Mogelijk zou *oi* ook uit *oni* = *ani* te verklaren wezen, want Erom. heeft *tanemi*: hierdoor zou 't geheel den zin krijgen van „ergens of iemand begraven"; vgl. Oj. *tanĕman*, een begravene, te begravene. *Egetai*, een ding zien of vinden, Luk. 15, 6, uit *e* voor *a* + *kita* + *ai* uit *aki*. De reden waarom *a* in *atelmoi* niet *e* geworden is, is dat de *e* in *telm* niet oorspronkelijk, niet uit *i*, maar uit *a*, wegens verdoffing, voortgekomen is, want de stam is *tanĕm*. *Admoi*, iemand kussen: aan iets zuigen, uit een stam *dmu*, blijkens *edmudmoi*, + *i* of synoniem *ani*. Zeker is dit voorbeeld niet, daar *admoi* ook aan een *andamwani* zou kunnen beantwoorden, zoodat het prefix het met nasaal geslotene prefix zou kunnen wezen. Doch meestal heeft A. *a* ook vóór met suffix samengestelde stammen, blijkens *egetai*, *atelmoi*. In dit opzicht wijkt A. af van 't Jav., Mal., Makass., Bat. doch in 't Bug. wordt *a* ook gebruikt als voorvoegsel bij samengestelde stammen; dus *aguruwi*, leeren van; *asiyorĕng*, bezigen om meê te binden [1]).

Niet van alle met *a* beginnende werkwoorden kan men met zekerheid zeggen of ze al dan niet het prefix hebben. Bijv. *ango*, maken, verschilt uiterlijk niet van *ango*, gedaante, voorkomen, fatsoen, Fi. *yango* of *ango*, gedaante, figuur, Jav. *wangun*, voorkomen, fatsoen; Oj. *amangun*, maken, verrichten; ook Nj. Is nu 't wkw. *ango* in werkelijkheid één met het substantief, of is het ontstaan uit *a* + *ango*, dat *āngo* (in schrift niet te onderscheiden) zou opleveren? tenzij men aanneemt dat uit *a'* + *ango* zou moeten voortkomen *aango*, met hiaat. Zoo zijn er nog enkele werkwoorden, waarbij men in twijfel kan staan, doch de overgroote meerderheid

---

[1]) Voor andere voorbeelden zie Matthes Boeg. Spr. blz. 96, vgg.

heeft duidelijk het prefix *a* of naar omstandigheden *e*, gelijk *eget*, *edel*, groeien. Erom. zonder voorvoegsel *teli*. Over 't algemeen is in Erom. het met A. *a* overeenkomende voorvoegsel *o* nog maar zeer zelden bewaard gebleven, bijv. in *o'nagi*, hooren, Fut. *an dengi*, doch heeft het niet meer de oude beteekenis; het is, gelijk in 't Nj. een louter phonetische voorslag geworden. In het Tana. waarin de gutturale triller *r* wordt, gelijk in Wango, Fagani, Duke of York, Mota, Nufoorsch, Bat., Mal., treft men ettelijke werkwoorden met het overeenkomstige prefix aan: o.a. *raregi*, verhooren, *ramuki*, overtreden, *rapu*, maken.

Aha, *ahe*, *oh*-). Dit pref. schijnt tot het vorige in dezelfde verhouding te staan als Iloko *aga* tot *ag* en Toumb. *maha* tot *mah*, die te kennen geven dat de handeling in den stam vervat een poos duurt of zich over zekere ruimte uitstrekt, en, bij verdubbeling van den stam, steeds voortduurt of zich herhaalt [1]. Een voorbeeld in 't A. is *ahpoi*, uit *ahapohi*, slaan met de vlakke hand; vgl. Mota *vus*, Motlav *woh*, Saa *rapusi*, Merlav *vusi*, Arag *wehi*, slaan. Nengone *wose*, binden; met verdubbeling van den stam *ahpopoi*, in de handen klappen. Blijkbaar hetzelfde als *ahpoipoi* is *ohpoipoi* [2], in de handen klappen. Juist deze reduplicatie versterkt mij in de meening dat *aha* = Iloko *aga* is, want in deze taal vindt men het zelfde terug: bijv. *agabungabunga* beteekent „draagt steeds vrucht." Het begrip van herhaling ligt ook in *ahpeto* „to grow a second time", *peto* vermoedelijk uit *wetwi*. *Aheled* zeilen, wellicht uit *aha*, welks tweede *a* *e* werd onder invloed der volgende lettergreep of doordat ze toonloos werd in de lettergreep vóór de geaccentueerde, en *led* = Fi. *laδa*, Bug. *ladja*, Jav., Mal. enz. *layar*, Mao. *lare*, Tag., Bis. *layag*, Malag. *láy*, zeil. *Aheled* zou dus niet volmaakt hetzelfde uitdrukken als Oj. *alayar*, Mal. *bĕrlayar*, maar een duratief zijn, tenzij in *he* een ander prefix, nl. Mal. *pĕr* steekt.

A met nasaal. Van dit prefix dat in 't Oj., Nj., Makass. het imperfectieve eener handeling uitdrukt, zijn slechts weinig sporen te vinden. Een voorbeeld levert *alum*, zien; to cohabit: = Oj. *anĕmu*, vinden, terwijl *atemu* beteekent: trouwen, gehuwd zijn; Nj. *patĕmon*, echtelijke gemeenschap. Men moet hier een voorvoegsel *a* met nasaal aannemen, omdat een *l* niet uit *t* ontstaat, maar wel met *n* wisselt; en de *n* kan alleen een gevolg zijn van den bekenden overgang van *t* in *n* in verbinding met den neusklank, waar bedoeld prefix op uitgaat. Er is boven reeds opgemerkt dat misschien *admoi*,

---

[1] Voor nadere bijzonderheden zie Lopez Arte p. 38.
[2] *Ohpoihpoi* bij Inglis is een wanvorm.

iemand kussen, pref. *a* + nasaal bevat, maar dat dit niet uitgemaakt kan worden, omdat de medeklinkerverbinding *nd* in A. vereenvoudigd wordt. Dewijl de neusklank vóór *d*, *l*, *r* spoorloos verdwijnt, is het mogelijk dat de *a* vóór een dezer letters bij eenige werkwoorden den sluitenden neusklank verloren heeft. Moeilijk is de intransitieve en passieve beteekenis te verklaren van *omot*, verminkt, „stopped" hoewel het vormelijk aan Oj. *amutus* beantwoordt, stam *putus* [1]); hetzelfde geldt van Fi. *mudu*, Sam. *mutu* afgedaan, met variant *motu*, afgesneden (waarvan het transitief *motusi*, afbreken, scheiden, Mao. *mutu* en *motuhia*, afgesneden, gescheiden, welke laatste vormen bepaaldelijk passief zijn). *Anag-anag*, verordenen, besluiten; *anag lelen*, overwegen, van plan zijn, in zijn binnenste (*lelen*), bevat den stam die in Oj., Tag., Bat. luidt *taki*; Oj. *ataki* is „van plan zijn, tot iets besluiten", *tumakitaki*, legde zich toe; Tag. *takitaki*, overweging, overdenking; Bat. *taki*, (Tobasche uitspr. *tahi*), besluit; *mortaki*, van plan zijn. De overeenkomst is volkomen, behalve dat in A. de vorm door 't voorvoegsel als imperfectief gekenmerkt wordt; de overeenkomstige vorm in 't Oj. zou luiden *anaki* [2]). Uit dit voorbeeld blijkt met zekerheid, nog duidelijker dan uit *alum*, dat de eigenaardige verandering der tenues bij voorvoeging van pref. *ang* evenzeer regel is in 't A. als in de Westelijke talen, en hieruit is weer op te maken dat dezelfde regel voor alle MP. talen gegolden heeft. Voor 't Mota is bewijskrachtig *nolo*, slikken, stam *tĕlĕn*.

Ava. Dit is slechts schijnbaar een voorvoegsel; in werkelijkheid niets anders dan een andere uitspraak van *aua*, doen maken, en het geeft als zoodanig een veroorzaken te kennen. Dus *avamud*, breken (actief), waarin *mud* beantwoordt aan Fi. *musu*, afsnijden, *ramusu*, doorgebroken, en Jav. *motjok*, afsnijden; vooral van lijnwaad; misschien is iets dergelijks bedoeld met „to arrange cloth", dat INGLIS als tweede beteekenis van *avamud* opgeeft. *Avapilaing*, to twist, *pilaing* uit *pilangi*; zie Woordenlijst o. *Atpilaing*.

Een andere uitspraak van *ava* is *aua*, waarvan INGLIS wederom ten onrechte zegt: „*verbal prefix*, to cause; to make." De beteekenis is juist, gelijk overvloedig uit de teksten blijkt, maar *aua* is in 't geheel geen prefix; het is een afzonderlijk woord, want het wordt gevolgd door een met het lidwoord of een meervoudteeken

---

[1]) Het verdient opmerking dat ook in onze taal het transitieve *eindigen*, gevormd als *kruisigen*, *reinigen*, ook als intransitief kan gebruikt worden. Indien de opgave van Inglis, i.v. „to break" juist is, zou *omot* ook actief zijn.

[2]) In 't Karo Bat. heeft *nakinaki*, hetwelk in vorm identisch is met A. *anag anag* de beteekenis van „trachten te verleiden."

verbonden substantief: bijv. *ana in tas*, spreken, eig. een rede houden, of zooals men in 't Engelsch zegt: to make a speech: *ana n'aheya*, dienst betoonen: mv. *ana raheya*: *ana n'imtan*, den prijs geven, betalen: mv. *ana rimtan*, Luk. 9, 13. *Ana* is een wkw. uit prefix *a* of *a'* en *ran* = Mal. *barat*, zie Woordenlijst o. *Anti*.

1. *Eh* (*ah*). Dit is de vorm dien *hi*, ouder *ci*, moet aannemen, wanneer het gevolgd wordt door een woord met consonantisch begin en klemtoon op de eerste lettergreep. Hierdoor wordt de klinker van *hi* verdoft, gaat eindelijk verloren. Het prefix vormt desideratieven: dus *ehtele yin*, hem hongert. Flor. *ctelo*, hongerig [1]. *Tele*, hier voor „eten" gebezigd, is eigenlijk „slikken, opslokken". Day. *telĕn*, Malag. *telina*, Niasch *tolo*, Bis., Bat. *tolon*, Mal. *tĕlan*, Makass. *tallang*, Mota *tolo*, slikken. Erom. zegt *ecioni*, hongerig zijn, met hetzelfde voorvoegsel, maar met stam *oni*, eten, zoo ook *eciumnok*, dorstig zijn, uit *eci* en *umnok*, andere uitspraak van *moneki*, drinken. Beide woorden beteekenen natuurlijk eigenlijk „verlangen te eten, te drinken." De vorm van 't prefix in Fi. is *cia*, Sam. *fia*, Mao. *hia*, variant *whe*: dus Fi. *ciakana*, Sam. *fiaài*, Mao. *hiakai*, hongeren: *ciangunu*, *fiainu*, *wheinu*, dorsten [2].

2. *Eh*. Dit is ontstaan uit *ha*, ouder *ca*, oorspr. *pa*, onder dezelfde omstandigheden als 't vorige *eh* uit *hi*. Het duidt een actie aan, vooral bestaande in een zich bewegen om zeker doel te bereiken, een aan den gang gaan, een „sich an etwas machen". Bijv. *ehtet*, Erom. *ertit*, Mota *vatatu*, ontmoeten. *Ehlo*, verlichten, licht maken, van *eh* en een stam, die in A. verloren schijnt, maar bewaard in Tag. *ilau*, licht, schijnsel, Mal. *hilau*, alsook in Fi. *i-iloilo*, spiegel, Jav. *angilo*, zich spiegelen, en in Makass. *kilo*, schitteren. De uitspraak *ah* voor *eh* komt dikwijls voor. Bijv. *ahtet* = *ehtet*, ontmoeten; de *a* heeft, naar men mag aannemen, hier stand gehouden doordat de klinker van *tet* eigenlijk *a* is. *Ahtamud*, doorbreken, doorsnijden, uit *ah* en *tamud*, Fi. *tamusu*, doorgebroken, doorgesneden; vgl. het boven behandelde *aramud*. In alle woorden waarin *ha* op *ah* volgt is de *a* onveranderd gebleven. Het hier behandelde prefix *eh*, *ah* = Mota, Fi., enz. *va*, Indon. *pa* is over 't gansche taalgebied verbreid, zoowel om een actie uit te drukken in den boven aangeduiden zin als ter vorming van causatieven als „vellen" [3].

---

[1] Sesake *putolo* met eenigszins gewijzigde beteekenis: hongersnood.

[2] Vgl. De Fidjitaal, blz. 53.

[3] Het is niet onmogelijk dat in enkele woorden *eh* uit *hi* ontstaan is, want in Makass. en Bug. geven *pi* en *pa* beide een causatieven zin, en Erom. heeft ook *ervtuolsoh*, opwekken.

Niet alle woorden die met *eh*, *ah* beginnen zijn met de twee prefixen *eh* gevormd. Sommige zijn stamwoorden, o.a. *ehni*, Erom. *veni*, vol, Oj., Mal. *pĕnuh*, bijv. in *ango ehni*, voltooien; bij andere is *eh* = *ah*, Iloko *aga*, bijv. *ehtingtaing*, zgn. mv. van *taing*, maar het moet blijkbaar wezen „steeds" of „veelvuldig weenen", Iloko *agatangistangis*; in de eerste lettergreep des stams is *tai* verzwakt tot *i*, en dit heeft den overgang der *a* in *ah* na zich gesleept. Ook in *ehele*, tot, aan, staat *e* voor *a* wegens de *e* van *he*; hier is *a* = Oj. *a*, gelijkwaardig met *ma*, want Erom. heeft *afeli*, *mafeli*, tot.

Ehg (*ahg*). Dit is de vorm dien 't wijd verbreide prefix *paka* regelmatig in 't A. moest aannemen. De schakeeringen van beteekenis welke het in de verwante talen vertoont, laten zich herleiden tot „maken, maken of gebruiken tot, beschouwen als, zich voordoen als"; zeer gebruikelijk ook ter vorming van multiplicativa. Bijv. *ehgilpon*, nog iets er aan toevoegen, uit *egh* + *ilpu*, veelheid, en suffix *ni*, of *ani* na klinkers gelijk *i*: wat dit suffix betreft is te vergelijken Jav. *muwuhi*, er aan toevoegen. *Ehgohos*, verschijnen, eig. zich vertoonen, van *ehg* en *ohos* voor *ehos*, = Oj. *wĕtu*, of wel *ahos*; als mv. geldt *ahgaahos*, waarvan ten minste zooveel duidelijk is, dat de *a* van *ahg* te danken is aan de volgende *a*: *aahos* staat tot *ahos* als Iloko *aga* tot *ag*. Een voorbeeld dat het voorvoegsel multiplicativa vormt, is *ehgethi*, eenmaal, Mota *vagatuwale* (waarin *tuwale* = Jav. *tunggal*). *Ehgilpat*, veelmaals, uit *ehg* en *elpat*, veel. Verder zij verwezen naar hetgeen over vorm en gebruik van *paka*, enz. in de verschillende talen elders gezegd is [1]).

Ehr. Hierin ligt het begrip van gezamentlijk, gemeenschappelijk. Bijv. *ehramen*, samenwonen, uit *ehr* en *amen*, wonen; *ehrigang*, samenеten. Matth. 9, 11, van *ehri* en *gang* = *gaing*, eten. Voorts *ehrimyiagitak*, verheugt u met mij, Luk. 15, 6, van *imyiagitak*, zich verheugen. *Ehras*, van denzelfden tijd of leeftijd zijnde, van *eras*, leeftijd. Hetzelfde voorvoegsel luidt in Mota en Merlav *var* en drukt uit „gezamentlijk" en „wederkeerig"; in Leon, Gaua, Motlav, Norbarbar *ver*, Volow *vear*, vormt wederkeerige werkwoorden. Mogelijk heeft men hier te doen met twee zeer naverwante prefixen: *vara* en *vari*, A. *ehr* en *ehri*. Een varieteit van dit laatste zou kunnen wezen Fi., Flor., Bugotu, Vaturanga *vei*, Fagani *fai*, Ulawa *hai*, Wango *hei*, Duke of York *we*, Sam. *fe*. Het verschil tusschen *vari* en *vei* is geen ander dan dat het eerste de gewone *r* heeft, het laatste de gutturale. Toch kan *ehri* niet volkomen identisch zijn met *vei*, want A. bezit dit laatste in

---

[1]) De Fidjitaal, 45, vgg.; Codrington o.c.p. 183, vgg. en Dict. Mota i.v. *vaga*.

den vorm van *he*. Verwisseling van de twee trillers komt in alle verwante talen voor, en menigmaal bestaan beide vormen, met of zonder eenig verschil van beteekenis, naast elkaar: bijv. Oj. Jav. *turut* naast *tūt* uit *tu'ut*: in Mota *vari*, rog, staat *r*, terwijl het eigenlijk de gutturale *r* heeft, die in Mota anders even regelmatig uitvalt als in A., Jav., Fi., enz. Een derde klank die met beide trillers verwant is, is de *d*, welke dan ook herhaaldelijk in de meeste talen hetzij door *r* vervangen wordt of er naast voortleeft, met geen of luttel verschil in 't gebruik, bijv. Jav. *kadaton* naast *karaton*: *pada*, gelijkelijk, gezamentlijk, en *para* ter aanduiding van een collectief mv. bij collectieve benamingen. Voorts ligt in *para* en evenzeer in *pari* het begrip van wederzijds, wederkeerig: bijv. *padu paripadu* of *parapadu*, met elkander een twistgeding hebben. Met dit *pari* komt A. *ehri* overeen; met *para* Mota, enz. *var*: *ehr* kan zoowel uit het eene als uit het andere voortgekomen zijn: *vei*, enz. is uit *pa'i*, met wisseling der trillers.

Ha = Oj. Nj. enz. *pang*: vormt verbaalsubstantieven: bijv. *hang* = Jav. *pangan*, w. *k a n*.

1. *He*. Dit duidt een veelheid aan. Dus *hegaing*, veel dingen eten, van *gaing*, eten. Het is, zooals boven reeds opgemerkt werd, identisch met Fi. *vei*, hetwelk o.a. ook een collectief mv. te kennen geeft: *veikau*, geboomte, bosch: *a veivale*, de (menigte) huizen. Dezelfde rol vervult in 't Erom. *ove* (eig. *o*, een verouderd lidwoord, = Mota *o*, Fi. *a*, enz.). Men vindt het als voorvoegsel nu eens met het substantief verbonden, bijv. *ov'eteme*, menschen, dan weer gescheiden, bijv. *ov netaime*, kinderen; en steeds afzonderlijk wanneer een lidwoord volgt, bijv. *ov'ĕn Faresi m' ov'ĕn Sadusi*, de Fariseeen en Sadduceeën, zoodat men het voor een afzonderlijk woord moet houden, evenals *a ilpu* in A.

2. *He*, = Mal. *pĕr*, Tag., Bis. *pag*, Bat. Tob. *par*, Dair. *pĕr*; vormt verbaalsubstantieven. Onzeker. Zie in Wdl. *A h e l e d*.

I m y i, *i m i*. Dit is eigenlijk geen prefix, maar een prefixachtig afzonderlijk woord. Het vormt causatieven in den ruimsten zin, van werkwoorden en adjectieven. Bijv. *imyiadumoij*, terug doen keeren, terugbrengen, van *adumoij*, terugkeeren: *imyiatuga*, doen gaan, van *atuga*, gaan: *imiapam*, brengen, van *apam*, (herwaarts) komen; *imiapan*, wegnemen (weg doen gaan); *imiamen*, doen blijven, van *amen*, verblijven; *imitaing*, beweenen, rouw bedrijven, van *taing*, weenen: *imitap*, heiligen, gewijd maken, van *itap*, sacer; *imiimtag*, vrees koesteren, ontzag hebben voor; *imiimtagimtag*, doen vreezen: *imyiagitak*, zich verheugen. Het overeenkomstige woord in Erom. is *ĕmpi*, dat als afzonderlijk woord behandeld wordt in den

zin van „maken, doen". *Imyi*, samengetrokken *imi*, is ontstaan uit *miyi*, *mehi*, *mapi* of *ma'pi*. In 't Oj. bestaat als afzonderlijk woord *api* in den zin van „vormen, iets kunstigs maken, dichten (vgl. Gr. ποιεῖν), een beeldwerk voortbrengen"; een zeer geschikt woord ter vertaling is Lat. *fingere*. Evenals nu uit dit laatste het Fransche *feindre* zich ontwikkeld heeft, en wij ons „veinzen" ontleend hebben, heeft Oj. *api*, *mapi*, de zeer gewone beteekenis van „veinzen", en om dit begrip uit te drukken bedient het Ibanag zich van 't prefix *mappe*, uit *magpe* (passief *pappe*); bijv. *mappetakit* en *mappematakit*, ziekte, en zich ziek, veinzen [1]). De wortel is *pi*, en dit wordt in 't Erom. gebezigd juist in gevallen waar A. *imyi* heeft, behalve dat actief en passief daarin niet onderscheiden zijn; bijv. *vitorileki*, terugbrengen, A. *imyiadumoij*. *Pi* Makass., *pe* Bug., geven een maken of doen te kennen; dus Makass. *apisangka*, Bug. *mapesangka*, verbieden; Makass. *apisona*, Bug. *mapesona*, vertrouwen; meer bepaald causatief is Bug. *mapetautau*, zeer doen vreezen, nagenoeg identisch met A. *imyiimtagimtag* [2]).

Ma. Dit is de oorspronkelijke vorm van 't voorvoegsel dat in A. naar gelang van omstandigheden optreedt als *im*, *me*, *um*. In 't algemeen geeft het te kennen: „(een eigenschap) hebbende of krijgende, in een toestand gerakende". Het is dus zeer geschikt om adjectieven te vormen, waarin oorspronkelijk toch het begrip van iets tijdelijks opgesloten ligt, zoodat de aldus gevormde woorden het karakter van een deelwoord hebben. Wanneer een met *ma* afgeleid woord als gezegde van den zin gebezigd wordt, dan zal men in onze taal het moeten vertalen door het met behulp van 't koppelwoord, dat in de MP. talen ontbreekt, aan 't onderwerp te verbinden; *matakut* is dus, naar gelang van omstandigheden, te vertalen met „bevreesd" of met „is of wordt bevreesd." Woorden als in onze taal „genaamd, beangst" en dgl. zijn gevormd met behulp van bestanddeelen die ook bij werkwoorden, maar alleen bij 't deelwoord, dus een naamwoordelijken vorm, dienst doen. Daarna kan men de met *ma* afgeleide woorden in de MP. talen vergelijken: ze kunnen als gezegde menigmaal met een wkw. vertolkt worden, doch ze doen meestal dienst als gewone adjectieven. Vandaar dat men bijv. in 't Mal *itam* zegt voor „zwart", terwijl Sesake, Oba *maeto*, Whitsuntide *meto* verkiezen; voor Mal. *putih* (Oj. zoowel *maputih* als *putih*) heeft Oba *mavuti*, Fagani *mafu'i*.

A. *imtag*, bevreesd, Fate *mataku*, na 't lidw. *na mtaku*, Flor.

---

[1]) Vgl. Cuevas Art. p. 352.

[2]) Zie voor meer bijzonderheden Matthes Mak. Spr. blz. 97, en Boeg. Spr. § 68.

matagu, O., *matakut*, enz.: A. *imtagimtag* wordt door INGLIS vertaald met „to fear; to reverence", terwijl *imtag* bij hem „afraid; timide; cowardly" is. Maar *imtagimtag* kan niet anders wezen dan een intensief van *imtag*, al wordt het als wkw. of iets wat er op lijkt gebezigd, evenals Mota *matagtag*; zoo ook *matagut* (uit *matakuti*), vreezen voor. Een ander voorbeeld uit A. is *umoh*, levend, mv. *umumoh*; reeds uit deze wijze van meervoudvorming blijkt dat het woord geen wkw. is: Erom. *murip*, Rotuma, Ses. *mauri*, Oj *mahurip*. Dat *ma* in *umoh* anders behandeld is dan in *imtag*, ligt daarin dat *ma(h)u* samengetrokken werd tot *moh*, want de *h* moet reeds vroeg weggevallen zijn, zoodat *ma* vóór een klinker te staan kwam, terwijl in *matakut* een medeklinker volgde. de *u*, hetzij een heusche *u* of bedoeld de *ĕ*, is een voorslag, die zich in allerlei talen licht vóór een liquida ontwikkelt. De *h* van *moh* is vermoedelijk ontstaan uit *r*, toen *morip* verzwakt was tot *morp*, waarvan later de *p* afviel. Moeielijk te verklaren is het waarom *ma* in *meto*, ook wel gespeld *metto*, oudste, rijp, niet *im* geworden is, want *meto* schijnt toch niets anders te wezen dan Oj. (*anak*) *matuwa*, oudste (zoon), Mao., Sam. *matúa*, Fi. *matua*, oud, rijp, Erom. *meturo*, Bat. *matuwa*, Karo *mĕtuwa*, Malag. *matua*, enz.: in al deze talen en nog andere met *ma*. Ook in A. *mata*, rechtsch, Fi., Sam., Mota *matau*, Mao. *matau* naast *katau*, kan *ma* kwalijk iets anders zijn dan 't prefix van *imtag* en *umoh*; de omstandigheid dat het Mao. een *katau* als synoniem van *matau* bezit, schijnt beslissend. Hetzelfde geval doet zich voor bij A. *mou*, linker, Erom. *moor*, Flor. *mauli*, Fi. *mawi*, want het overeenkomstige woord in Toumb. is *kawihi* [1]. Ook hier dient men aan te nemen dat *mo* = *ma* is. A. *mohoij*, to hear at a distance, is van denzelfden stam als *ahaijeng*, hooren, verstaan; *haijeng*, waarvan *hoij* een afgeknotten vorm vertoont, is vormelijk Oj. *parĕngo*, Nj. *parungu* of *parungon*; in *mohoij* moet krachtens het prefix de zin liggen van „in 't gehoor krijgen". De vollere vorm *mo* kan hier behouden zijn gebleven omdat de volgende lettergreep niet het accent had. Met dit al wil ik niet ontkennen dat pref. *ma* door 't naverwante pref. *mĕ* vervangen is.

M. Het formatief *m*, in volleren vorm *um*, hetwelk infix of prefix is naar gelang van de beginletter van den stam, is ook in 't A. vertegenwoordigd. Bijv. *mas*, dood, sterven; mv. *emesmas*, natuurlijk als adjectief. De stam van *mate*, waaruit *mas*, nl. *patai*, bijvorm *pati*, is verloren. *Umjeng*, slapen, Fi. *moðe*, Sam. *moe*, Bat.

[1] Jav. *keri*, Bal. *kee*, uit *ka* en *ii*, dat tot Toumb. *wihi* staat als Oj. *ĕli* tot *wĕli*; Singk. en Sid. Formos. *wagi* tot Mal. *kiri*, Oj. *we*; en dgl.

modom, Oj. *mrĕm*, *umrĕm*, Nj. *mĕrĕm*, Niasch *moro*, Mentawei, *mĕdep*, waarvoor Lamp. het stamw. *pĕdĕm*, Sund. *pöröm* gebruiken. De *u* in *umjeng* is een voorslag, en niet rechtstreeks te vergelijken met de *u* van infix *um*. De uitstooting van den klinker der eerste lettergreep van *mĕdĕm* bewijst dat het accent in 't A. op de tweede lettergreep viel, juist gelijk in 't Jav. Een voorbeeld uit Erom. is *muri*, achter; stam O-. *wuri*, Nj. *buri*; Bug. *munri*, Fi. *muri*, enz.

In. Dit infix ter vorming van passieven komt voor in *tinan*, plantsoen, uit *tinanĕm* [1]).

Ta. Dit prefix, eigenlijk *ta'*, Makass., Bug. *tà* (vóór een klinker: *tar*), Bat. *tar*, Fi., Fate, Araga, Merlav, Mota, enz. *ta*, Day. *ta*, Mal. *tĕr*, duidt aan dat iets van zelf in zekeren toestand geraakt is. Een voorbeeld hiervan in A. is *talulu*, uit het gezicht verdwenen; *taliek*, verkeerd, slecht; bijv. *tas taliek*, krom spreken, stotteren, van st. *liek*; vgl. Makass. *leko*, kronkeling; Day. *haleko*, gedraaid; Tana *rikau*, Flor. *diko*, slecht, beteekent eigenlijk zonder twijfel „verkeerd"; een bijvorm is Makass. *djeko*, krom. *Taliek pam* wordt door Inglis vertolkt met „to draw along towards": blijkbaar is het „herwaarts keeren". Ettelijke van de met *ta* afgeleide woorden worden gesubstantiveerd, gelijk met het gelijkwaardige prefix *ka* gevormde in verscheiden Indonesische talen als abstracta dienst doen. Bijv. *tas*, rede, woord, uit *ta* en de stam waarvan *asaing*, zeggen; *tas* komt ook werkwoordelijk voor, en is dan te vergelijken met Mal. *tĕrtawa*, lachen, wat het gebruik betreft. Van zulke substantieven wordt echter gewoonlijk een wkw. gemaakt door voorvoeging van 't voorvoegsel *a*; dus van *tapnes*, deur (van *pĕnĕti*, sluiten), *atapnes*, sluiten. *Talulu*, overstrooming, is te vergelijken met Jav. *tjĕlulup*, indompeling (intr.); *tjĕ* is een verouderd prefix, synoniem met *ta'*, nog in levend gebruik in 't Bug.: bijv. *tjàlĕmmalĕmma*, gebogen, of *tàlĕmmalĕmma*.

Bij voortgezet onderzoek zullen nog wel meer voorvoegsels te ontdekken zijn dan de hierboven behandelde, maar ik vond de sporen er van te onzeker om er bij stil te staan. De voorgaande opsomming van nog levende en verouderde prefixen, met korte vermelding van hun beteekenis, zal voldoende wezen om de overtuiging te vestigen dat het A. eenmaal ruimschoots van formatieven voorzien is geweest en wel van dezelfde welke men aantreft in de Westelijke zustertalen. Ik ga nu over tot de behandeling der suffixen bij 't werkwoord.

---

1) Op dezelfde wijze is gevormd Sesake *vinaga*, Oba, Motlav *hinaga*, Duke of York *winangan*, voedsel.

Suffixen. Deze zijn twee in getal: *ai* en *i* (*ni*, *ani*).

Ai. Uit *aki*, Fij. *aki*, Flor. *agi*, Sam. *à*[1], Mota *ag*, Nj. *ake*, Lamp. *ki*, Marshall-eil. *ake* wordt in 't A. voornamelijk gebezigd wanneer 't voorwerp der handeling een zeker iets is. Bijv. *eget* is „zien, vinden" (iemand), doch *egetai*, (iets) zien, vinden, het bevat in zich het vnw. als voorwerp, terwijl bij *eget* dit moet uitgedrukt staan[2]; zoo heet het Luk. 15, 5: *et wat egetai aien, et ahelwei aien*, wanneer hij het (schaap) vindt, draagt hij het op den schouder: maar vs. 24: *et idiraing is mas a in hal ungak ineinghi, jam lep umoh; is tup ti aien, ja eris lep eget yin*, want deze mijn zoon was dood en hij is weder levend, hij was verloren en men heeft hem wedergevonden: hier staat het object, *yin*, uitgedrukt. *Athai*, vastmaken, bevestigen, meren (een boot); hierin is te herkennen een stam *tĕp*, met suffix *aki* en prefix *a*: *tĕp* is de grondvorm van Jav. *tĕtĕp*, vast, vast bepaald, bevestigd, bekrachtigd: met suffix *ake*: *anĕtĕpake*, iets vastzetten, vaststellen: van dit *tĕp* bestaat een subst. *atĕp* Day. met de beteekenis „alles wat tot sluiting dient, slot, grendel", enz. Hierbij behoort waarschijnlijk ook A. *athasagi*, een water afdammen of opstuwen, ofschoon het tweede bestanddeel duister is. *Aterai*, begeleiden; *n'atimi aterai*, een begeleider: Jav. *angatĕrake*, iemand begeleiden.

Een andere uitspraak van *ai* schijnt *oi* te zijn, o.a. in *atelmoi*: bijv. Luk. 11, 44: *eka idiraing n'ehpa i itai atelmoi atimi emesmas iran aijava*, want gijlieden zijt als graven waarin men dooden begraaft; *telmoi* zou dan beantwoorden aan een Oj. *tanĕmakĕn*, hoewel men voor „begraven" 't eenvoudige *ananem* gebruikt. Onzeker is het ook of men *almoi* moet beschouwen als gevormd met *oki* of met *ani* van *alum*, iemand zien. Volgens INGLIS, *almoi n'atimi*, see one man, *alum atimi*, see men: doch o. *eget* zegt hij: *almoi*, see more objects than one. Dus vlak het tegendeel! In Luk. 2, 15 leest men: *Ti apan Bedleem akaija, um almoi n'itai ineing et mun ham*, laten wij naar B. gaan en zien de zaak die geschied is: hier dus iets enkelvoudigs zien; vs. 26 daarentegen: *is asupleqnaing ehelen a Nesgan Upene, mika yi upyi alum Kristo o Ihora aien*, de Heilige Geest openbaarde aan hem, dat hij eerst den Christus van Jehova zoude zien; hier dus bij een persoon tot object *alum*, evenals boven *eget*: is het object iets, een zaak, dan *almoi*, gelijk *egetai*.

Een zeer verschrompelde vorm van *ai* vertoont *umni*, bij INGLIS *umnyi*, drinken, Erom. *emoneki* (bijvorm *riemonok*, dorsten). *Umni*

[1]) Bij *egetai* ook als 't object een substantief is; dus *egeis egetai in mogene o-un aupana*, wij zagen zijn ster, Matth. 2, 2.

moet ontstaan zijn uit *imunaki, umnái, umnéi* (vgl. *lei* = *lai* uit *laki*), *umnii*. 't Voorwerp van *umni* is „water": aanstonds zal een andere afleiding van denzelfden stam met suffix *i* ter sprake komen.

Volgens een vasten regel, die hier niet behoeft gegeven te worden, wordt in 't Fi. *aki* vervangen door *aka*, uit *akan*, terwijl in 't Oj. alleen *akĕn*, gewestelijk *akan*, Mal. *kan* gebezigd wordt, en in 't Nj. *akĕn* als Krama van *ake* dienst doet. Van *akan* nu heb ik in 't A. geen zeker spoor kunnen ontdekken.

I, na klinkers *ani*, *ni*. Dit algemeen MP. suffix vindt men in 't A. bij werkwoorden die een transitieve beteekenis hebben en wel dezulke die in onze taal nu eens een direct, dan weer een indirect object hebben. Bijv. *asaing* of *asan*, zeggen, beide uit een w. *sa* of *asa*, waarvan 't substantief *tas*, rede, woord. Eigenlijk ligt in *asaing* het begrip opgesloten van den toegesproken persoon, evenals bijv. Jav. *angaturi uninga*, kennis geven, veronderstelt iemand wien kennis wordt gegeven. Eenvoudig een middel om van een intransitief begrip een transitief te maken schijnt *i* in *gaing*, eten, uit *gani*, Fi. *kani*; het intransitief, niet meer voorhanden in A., is o.a. Day. *kuman*. Vergelijkt men *abrai* of *abraing*, kennis geven, zenden, bijv. Matth. 2, 8: *is abrai ra aien mika eri apan Bedleem ara*, hij maakte bekend dat zij naar B. zouden gaan, ter vertaling van „he sent them to B."; *is abrai gin aien*, hij zond hem, Joh. 7, 18, met Erom. *ovrĕngi* (uit *ovarani*), roepen, en Mota *suware*, (uit *su* + *wara* + *i*), zenden, om (iemand) zenden, *suware ma*, roepen door een bode, halen, dan ziet men dat ook in dit voorbeeld het begrip opgesloten ligt van „aan iemand aanzegging doen" en „laten doen". De wkw. stam luidt in 't Jav. *wara*, waarvan *warawara*, aan den een of ander bekend maken. Intusschen zou *abrai* ook bij Oj. *warah* + *i*, waarvan *winarahan*, onderricht, Rām. 1, 36, kunnen behooren, doch wegens den bijvorm *abraing* schijnt de vergelijking met *wara*, dat trouwens in beteekenis nauwelijks van *warah* verschilt, te verkiezen. Duidelijk komt de oorspronkelijke, locatieve beteekenis van *i* uit in *umwing*, uit *ĕmuni*, drinken uit (in 't Fransch: boire dans); bijv. Mk. 10, 28: *aru emda aijaurau par umwing a n'ipjinitai ineing ek pu umwing iran aingak?* kunt gij beiden drinken uit den beker waaruit ik drink? 1 Kor. 11, 28: *eru mu ahilek in li in mopura atimi, ja pah gaing n'areto ineingki, um umwing a n'ipjinitai ineingki*, laten ze hun binnenste onderzoeken, en dus van dat brood eten en uit dien beker drinken (Engelsch: eat of that bread and drink of that cup). Dat in *umwing*, *gaing*, *abraing*, *asaing* epenthese heeft plaats gehad, en de *n* overgegaan is in *ng*, gelijk in Erom., behoeft hier niet nader aangetoond te worden.

In *admoi*, iemand kussen, moet *oi* staan voor *oni, wani*, want de stam vertoont zich als *dmu* in *edmudmoi*.

Het achtervoegsel *an*, Fi. *a*, vervangt in A. gelijk in 't Jav., enz. *i* in naamwoorden; zie Wdl. *Alaa* en *Aluma*.

Tijden en Wijzen. Ter aanduiding van de Tijden en Wijzen worden, behalve voor den 2 ps. van den Imperatief, zekere verbindingen van hulpwoordjes met de verkorte persoonlijke voornaamwoorden vereischt, welke 't werkwoord voorafgaan, terwijl dit dan nog gevolgd wordt door 't substantief of het volle pers. vnw. in subjectvorm. Bijv. *is wat mas a Herot*, toen Herodes dood was; *is abrai ra aieu*, hij ontbood hen; 't object gelijk men uit dit laatste voorbeeld ziet, staat onmiddellijk achter 't werkwoord.

Volgens de theorie van INGLIS worden alle veranderingen bewerkt door middel van 't wkw. *zijn* of partikels. En dan laat hij volgen de vormen van wat hij noemt „the substantive verb *to be*". Doch van zulk een wkw. [1]) is geen spoor te ontdekken. Het duidelijkst blijkt de onhoudbaarheid van 's mans theorie uit den Verleden Tijd, bijv. van *asaing*, waarvan al de vormen in de vier getallen hieronder opgegeven worden.

	Enk.			Mv.		
1.	Kis	asaing	ainyak	Intis	asaing	akaija (incl.)
				Egris	„	aijama (excl.)
2.	As	„	aiek	Akis	„	aijaua
3.	Is	„	aien	Eris	„	ara

	Tweev.			Driev.		
1.	Intis	asaing	akaijau (incl.)	Taijis	asaing	akataij (incl.)
	Egrus	„	aijumrau (excl.)	Taijis	„	aijumtaij (excl.)
2.	Akis	„	aijarau	Taijis	„	aijautaij
3.	Erus	„	arau	Taijis	„	ahtaij

De bestanddeelen die in deze vormen samengevloeid zijn kan men, in 't algemeen gesproken, zonder moeite terugvinden. *Kis* is samengevloeid uit *ki* of *k*, een verkorten vorm van *aku*, ik, en *s* of *is*, uit *esi*, onder *éti*, Fi. *oti*, Oj. *enti*, afgedaan, reeds; Mota *ti*, Ambrym *te*, enz. Oorspronkelijk was de Verl. T., zoo gevormd, een Perfectum, en in 't Mota dient nu nog *ti* tot kenmerk van 't

[1]) INGLIS verwart „verbum substantivum" met het als koppelwoord gebruikte wkw. Hij bedoelt het koppelwoord dat in geen enkele MP. bestaat; evenmin in de Drawidische talen.

Plusq. Perfectum [1]), doch in 't A. is hetzelfde gebeurd als in de Germaansche en Romaansche talen, waarin 't Perf. een Verleden Tijd zonder meer, een Parfait défini, is geworden, en een nieuw Volm. Verl. Tijd gevormd is, juist als in 't A., zooals wij later zien zullen. Volkomen analoog aan *kis*, enz. is de wijze waarop in Ambrym 't vnw. met de partikel in den Verl. T. verbonden wordt; aldus *na te lehe*, ik zag; *o te lehe*, gij zaagt; *ne te l.*, hij zag; *yi te l.*, wij (incl.) z.; *ma te l.*, wij (excl.) z., *mi te l.*, gijlieden zaagt. Zoo ook in Arag: 1. *nan rāhu*, ik was ziek, uit 1 ps. en *n*, verkorting van *nu*, 't verleden uitdrukkende: 2 ps. *gon r.*; 1 ps. mv. incl. *tan*; excl. *gan*. *A* in *as* zou een verslotting kunnen wezen van een te veronderstellen *ka*, dat o.a. in het Tag. voorkomt als zwakkere bijvorm van *ikau*, doch ik acht het waarschijnlijker dat het een gewijzigde uitspraak is van *o*, vooreerst omdat *o* uit *ko*, Oj. *ko* in ettelijke naverwante en naburige talen, Ambrym, Espiritu Santo, Ulawa, Wango evenzoo wordt aangetroffen, en ten tweede omdat een *k* wel licht vóór een *o*, *u*, *i* wegvalt, maar niet zoo licht vóór een *a*. *Is* is uit *ie*, ouder *ia* + *si*, enz. In *intis* is *in* ten onrechte ingedrongen uit het Praesens; *tis* uit *ta*, verkorte vorm van *kita*, wij (incl.) + *si*; ook *egris* berust op verkeerde analogie met het Praesens. De *a* in *akis* is in 't geheel niet te verklaren, want het Nominatiefteeken in *aijaua*, gijlieden, kan niet hiervoor dienen; *kis* moet uit zoo iets als *kimi*, *kemi*, zooals de 2 ps. mv. luidt in Gaua, Vanua, Lava, Motlav, Norbarbar luidt, + *s* ontstaan zijn. *Eris* voor *r(a)* + *is* dankt zijn *e* wederom aan gewaande analogie van 't Praesens. In den Dualis bestaat de 1 ps. incl. en de 2 ps. uit dezelfde vormen als in het Meervoud, maar met den vollen subjectsvorm in den Dualis van die voornaamwoorden achter 't woord. *Egrus* en *erus* verschillen in zooverre van *egris* en *eris*, dat ze *u* voor *i* hebben; het zijn blijkbaar de eenigszins gewijzigde vormen van het Praesens *egrau* en *erau*, die een verzwakt *rua*, *ro* bevatten gevolgd door *s*. De Trialis bestaat oogenschijnlijk uit een woord voor „drie" en *s*, doch in de bijbelvertaling, o.a. Luk. 9, 32, luidt de 3 ps. *ehtijis*, dus met hetzelfde *eh* dat ook in 't Praesens *taij* voorafgaat en met verzwakking van *ai* tot *i*; zonderling is de bijvorm *ektijis* Joh. 1, 14, e. e.

De vormen van den Tegenw. T. zijn niet zoo doorzichtig. Ze luiden als volgt:

---

[1]) Dit *te* = Oj. *ĕnti* is wel te onderscheiden van *ti*, dat een voortduur te kennen geeft; dit is = Oj. en Nj. *anti*, wijlen, wachten; vgl. Mal. *nanti*. Vgl. Codrington o.c. p. 277, vg.

	Enk.				Mv.		
1.	ek	asaing	ainyak	1.	inta	asaing	akaija (incl.)
					egra	..	aijama (excl.)
2.	na	..	aiek	2.	eka	..	aijaua
3.	et	..	aien	3.	era	..	ara

	Tweev.				Driev.		
1.	intau	asaing	akaijau (incl.	1.	ehtaij	asaing	akataij (incl.)
	eerau	..	aijumau (excl.)		..	..	aijumta (excl.)
2.	ekau	..	aijaurau	2.	..	..	aijautaij
3.	erau	..	arau	3.	..	..	ahtaij

Het is niet twijfelachtig dat in *ek*, enz. een samensmelting heeft plaats gehad van een verbaalpartikel met een pers. voornaamwoord. De vraag is alleen, welke verbaalpartikel. Om dit te bepalen, beginnen wij met den blik te vestigen op de vorming van 't Praesens in de naverwante taal van Motlav, welke een dergelijke vereeniging van partikel en vnw. vertoont. In deze taal is de partikel *n*, met een wisselenden klinker, die de kleur aanneemt van den klinker in de volgende lettergreep. Aldus *no-k hay*, ik zit: *na hay*, hij zit: *ni tig*: hij staat: *ne het*, hij is slecht: *no gob*, hij is ziek; *nok boros*, ik heb lief, maar *ne bros*, hij heeft lief, omdat in *bros* eigenlijk een *ĕ*, niet een *o* is weggevallen, en met deze *ĕ* komt de *e* in *ne* overeen. In den 3 ps. enk. is ook *e* naast *n* in gebruik: dus *ne tenge e we*, deze boom is goed [1]. Nagenoeg hetzelfde ziet men in Norbarbar: *no-ko toron*, ik begeer, ofschoon ook *no-k et*, ik zie: *no-ki risi*, ik betaal: *no-ka van*, ik ga (in Retan: *no-k van*): *niek wu* (uit *mue van*, gij gaat (in Retan: *ne-k van*): *ni van*, hij gaat, naast *ne toron*, hij begeert [2]. Eenigszins anders gaat Vaturanga te werk, doch ook in deze taal is de partikel van 3 ps. enk. *e* [3]. Ook in Florida heeft dezelfde ps. *e*, terwijl de 1 ps. oogenschijnlijk zonder partikel *n*, de 2 ps. *o* heeft. Van de *e* is op te merken dat die regelmatig bij de telwoorden gebruikt wordt, maar anders minder gewoon is. Deze omstandigheid leidt ons van zelf naar Fidji, waar *e* niet enkel verbaalpartikel van 't Praesens is, maar ook regelmatig bij de telwoorden staat: *e dua*, *e rua*, *e tolu*, enz. [5]. In 't A. worden eveneens de telwoorden voorafgegaan door

---

1) Codrington o.c. p. 315. vg.
2) Id. p. 387
3) Id. p. 513
4) Id. p. 530.
5) Vgl. Fidjitaal, blz. 104. vg.

e: *e thi, e ro, e seij*. Uit het Erom., hetwelk in tegenstelling tot de genoemde talen eindmedeklinkers minder afwerpt, blijkt, dat de oudere vorm van *e* is *en*: *en duru*, twee: *en desel*, drie. Brengt men dit in verband met het feit dat in Motlav *e* als gelijkwaardig optreedt met *n* gevolgd door een onbepaalden klinker, dan komt men tot de slotsom dat de oorspronkelijke vorm van bedoelde partikel geweest is *ĕn* of *n* sonans, waaruit zich gelijkelijk *en* en *nĕ* kunnen ontwikkelen. De gevolgtrekking is, dat A. *ek* ontstaan is uit *ĕn* of *n* sonans + een korte vorm van 't vnw. 1 ps., *ku*; *engku* wordt in A. noodzakelijk *ek*. In *na* komt dezelfde partikel duidelijk voor den dag, verbonden met *a*, dat we reeds in *as* hebben leeren kennen. Over den 3 ps. *et* zal later gesproken worden. *Inta* is onmiddellijk voortgekomen uit *n-ta* of *nĕ-ta*, op dezelfde wijze als 't lidwoord, bijv. *in man*, uit *nĕ man*, *na manuk*; *ta* is de verkorte vorm van *kita*. In *egra* is de *r* ingedrongen uit het Tweevoud; de oudere vorm was zonder twijfel *ega*, uit *en* + een verminkt *gam*, ouder *kami*. *Eka* bevat hetzelfde *en* en een verminkt *gau*, ouder *kamu*. *Era* uit *en* + *ra* Het Tweevoud vertoont erg verschrompelde vormen, waarin de overblijfselen van *rau* toch nog te herkennen zijn. Wat het Drievoud betreft, dient voor alle personen *ehtaij*, dat eigenlijk een 3 ps. mv. kan wezen, uit *en* en *rtaij*, tenzij *h* voor *he*, meervoudteeken, staat, in welk geval *eh-* uit *en he-* te verklaren ware. De verklaring van *et*, waarop we nu terug moeten komen, levert eenig bezwaar op. Waar van daan die *t*? waarom niet, gelijk in Motlav, Norbarbar, Florida *e*? De verklaring is, geloof ik, te vinden in 't Eromanga. In deze taal gaat een sluitende *n* gewoonlijk over in *t*; dus *selat*, weg, Mal. *djalan*, Jav. *dalan*, enz.; *eriat*, droom, Oj. *ipyan* [1]). Dat in 't A., bij zijn nauwe verwantschap met Erom., eenmaal dezelfde neiging bestaan heeft, is geen al te gewaagde gissing; in *et*, uit *enn*, *enya*, zouden we dan alleen een overblijfsel zien van een ouderen toestand.

Op soortgelijke wijze als in A., Motlav, Norbarbar, wordt ook in 't Makass. de partikel *ma* verbonden met de pers. voornaamwoorden; aldus: *mà*, uit *ma* en *à*, ik; *mako*, uit *ma* en *ko*, gij; *mi*, uit *ma* en *i*, hij, zij, het; *maki*, 1 ps. mv. incl.; *makang*, 1 ps. mv. excl. [2]). *Ma* is de partikel om een volbrachte handeling aan te duiden, is dus hetzelfde woord als *m* met onvasten klinker of *m* in Erom., bijv. *ye moringi*, hij hoorde (uit *m* + *oringi*); *moku*, zeide; *mempi*, deed (uit *m* en

[1]) Hetzelfde verschijnsel doet zich voor in een Dayaksch dialekt. Ook in 't Grieksch heeft, naar het schijnt, hetzelfde plaats gehad; hoe anders bijv. *ὀνόματος* te verklaren, zoo de Nom. niet oudtijds *ὄνομαт* had, uit *onomnt*.

[2]) Matthes Makass. Spr. § 211.

ĕmpi, uit *meri*). Verder is *ma* (*me*, *m*) partikel van den Verleden T. in Merlav, Gaua, Vanua Lava, Mota, Motlav, Volow. Bijzonder opmerkelijk is het, dat in 't Makass. in 3 ps. enk. ook gebruikelijk is *mo*, en dat ook in Oba dezelfde ps. *mo* heeft, zonder toevoeging van een pers. vnw.: *mo toga*, hij zit, terwijl 1ste en 2de ps. wel een vnw. bevatten: *no-m toga*: ik zit: *go-m toga*, gij zit. Van een 3 ps. *o* is noch in 't Makass., noch in een andere verwante taal een spoor te ontdekken: *mo* is dus een partikel zonder meer. Dat bij 't wkw. in den 3 ps. enk. het vnw. verzwegen wordt, terwijl in de overige personen zulks niet geschiedt, is een verschijnsel dat men in meerdere talen aantreft.

Bij de behandeling van 't Praeteritum is bereids opgemerkt dat deze Tijd, oorspronkelijk een Perfectum, het karakter hiervan verloren heeft en er een nieuw Volmaakt Verleden Tijd, tevens Plusq. Perf. gevormd is. Dit geschiedt door aan 't Praesens toe te voegen 't woordje *mun*. Bijv. *era mun emesmas ara*, zij zijn gestorven (zijn reeds dood), Matth. 2, 20: *ak Etmak, et mun yetpam n'aopan unyak*, o mijn Vader, mijn tijd is gekomen, Joh. 17, 2: *ja et mun asuptegnaing ehelek a Atua*, maar God heeft mij een teeken gegeven, Handel. 10, 28: *ek mun egetai ainyak*, ik heb het gevonden, Luk. 15, 9. Dewijl *mun* op zich zelve „reeds" beteekent, kan het bepaald met deze beteekenis ook bij 't Praeteritum staan: bijv. *erus mun efatimi arau*, zij beiden waren reeds bejaard, Luk. 1, 7. *Mun* is Sam., Mao. *mua*, eerder, vroeger (uit *muna*); Duke of York *muga*, voor *munga*, en dit uit *muna*, Tag. *muna*: van denzelfden stam Bis. *una*, Iban. *unona*, en van denzelfden wortel Oj. *ngūni*, voorheen: uit den langen klinker hiervan, in verband met Toumb. *puuna*, zou men geneigd zijn op te maken dat de wortel eigenlijk *uun* of *uhun* was, of althans dat *un* en *uun* varieteiten waren van één wortel: hoe het zij, Niasch *ofona*, eerst, wijst op een korten bijvorm. Een afleiding met *aki* is Sam. *moài*, eerste, Mota *moai*, schoon dit laatste evengoed voor *muani* zou kunnen staan. Wat de wijze van vorming van 't Perf. in 't A. aangaat, is te vergelijken de toevoeging van *wis*, *wus*, *sampun*, aan 't Praesens in 't Jav., en van *huwus*, *sămpun*, *tĕlas* of *ĕnti* in 't Oj., waardoor tevens het Plusq. Perf. wordt weergegeven.

Om 't gewone Futurum, hetwelk iets eenvoudig als toekomstig voorstelt, te vormen, bedient men zich eveneens van 't Praesens met toevoeging van 't woordje *pu*. De vormen zijn bij Inglis:

	Enk.	Meerv.
1.	ek pu asaing ainyak	intu pu asaing akaija / egru pu „ aijama
2.	na pu „ aiek	aku pu „ aijaua
3.	et pu „ aien	eru pu „ ara

	Tweev.	Driev.
1.	intau pu asaing akaijau / egrau pu „ aijumrau	taij pu asaing akataij / „ „ „ aijumtaij
2.	akau pu „ aijaurau	„ „ „ aijautaij
3.	erau pu „ arau	„ „ „ ahtaij

Deze vormen, overeenkomende met die welke men in de bijbelvertaling aantreft, vereischen geen toelichting, daar ze niet verschillen van de Praesensvormen, behoudens de toevoeging van *pu*, en dat de *a*-uitgangen, door *pu* gevolgd, *u* geworden zijn en de *e* vervangen door *a* in *aku*, enz. *Ekpu apan ehelen ainyak is abrai nyak aien*, ik zal gaan tot hem die mij zond, Joh. 7, 33; *akupu ahilek nyak aijaua, jam eti eget nyak*, gijlieden zult mij zoeken, maar mij niet vinden, 34; *aien et ungni itai aien, etpu leh aien*, hij die iets vraagt, zal ontvangen, Luk. 10: *ca N'esngan Upene, aien aingki erupu leh yin a ilpu atimi asngeing iran*, aangaande den Heiligen Geest, dien de menschen welke in hem gelooven zullen ontvangen, Joh. 7, 39. Wat de eigenlijke beteekenis van *pu* is, vermag ik niet te zeggen; misschien is het te vergelijken met Flor. *ruha*, dat na *polo*, totdat, gebezigd wordt: *poloku ruha mate*, totdat ik zal sterven [1]), ofschoon 't Futurum uitgedrukt wordt door de partikel *k*. — Een 2 ps. enk. *apu*, niet vermeld door INGLIS, schijnt bedoeld als Conditionalis: *eris idim ika apu baptis irak aiek*, het was noodig dat gij mij zoudt doopen, Matth. 3, 14.

Als tweede manier om 't Futurum te vormen, geeft INGLIS op *ek mu*, *na mu*, enz., in niets verschillende van 't vorige dan dat *mu* in plaats treedt van *pu* [2]). In de teksten wordt *mu* echter niet gebezigd om een eigenlijk Futurum aan te duiden, maar in zinnen die een algemeen voorschrift, een aanmaning, een aansporing bevatten. Daarom vervangt het den Imperatief in den 1sten en 3den persoon; zelfs in den 2 pers. bij een verzoek, bede, aansporing. Enkele voorbeelden zullen voldoende wezen om duidelijk te maken

[1]) Condrington o.c p. 531.

[2]) In de teksten heb ik geen afwijkingen ontmoet, dan dat ze *ehtijmu* en *ahtijmu* (Luk. 9, 35) hebben instede van *ehtaymu*.

dat deze werkwoordvorm eer een Wijze dan een Tijd mag heeten [1]. *Ek mu ati pangki n'ahrin gai a n'esgan intam aingak*, laat mij den splinter uit (letterlijk: in) uw oog verwijderen. Matth. 7, 4. *ra n'edo ineingki na mu ika aiek*, zeg daarom een verzoek: 27, 66. *na mu ingiatamaing eug aiek*, red u zelven. 10: *na mu jim tas atginehri ra n'rdjinum aiek*, zweer niet bij uw hoofd, 5. 36; *et mu itaup n'idim*, uw naam worde geheiligd, 6. 9: *et mu ham ehelek aien um umring*, laat hem tot mij komen en drinken. Joh. 7, 37: *ehtij mu* [2] *ungo n'eom ingi esej aijum taij*, laten wij drieen drie hutten maken. Luk. 9, 33. zonderling de *u* in *ahtij mu atahajeng yin aijau taij*, hoort gij drieën hem, 35: *aku mu asngeing ra i Atua*, gelooft in God! Joh. 14. 1: *aku mu ahilek itai, aku pu egetai aijaua*. zoekt iets, gij zult het vinden. Luk. 11. 9: *aku mu jim tas atginehri aijaua*. zweert niet. Matth. 5, 34: in plaats van *erauma* van INGLIS heeft de bijbelvertaling *aromu: aru mu asaing aijaura ehele n'atimi alupas a n'eom*, zegt gij beiden tot den huisheer, Luk. 22, 11. Meermalen zal men instede van onzen Imperatief ook kunnen zeggen „zullen", d.i. Duitsch „sollen", niet „werden", en Engelsch „shall"; o.a. in de laatst aangehaalde zinsnede „ye shall say". Met welk woordje in de verwante talen men *mu* vergelijken mag. is niet duidelijk.

Als bij een derde soort van Futurum behoorende vormen geeft INGLIS de volgende vormen op.

Enk.	Meerv.	Tweev.	Driev.
1. inki enz.	ati enz. *egri* [3]	atu enz. egru	tiji enz.
2. an „	aki „	eru „	tiji „
3. inyi „	eri „	eru „	tiji „

Hiervan is op te merken dat deze vormen volgens het gebruik in de bijbelvertaling als Conjunctieven moeten beschouwd worden, al kunnen ze menigmaal ook met een Futurum vertaald worden, inzonderheid in afhankelijke zinnen. Dit kan niet bevreemden, daar in verschillende talen Futurum en Conjunctief door een en denzelfden vorm worden uitgedrukt, o.a. in 't verwante Oj. Tot voorbeeld strekke: *el eku eti aru tah n'edo has o atimi rai gana aijaua, ingi*

[1] Vandaar de benaming „Optativus" bij Von der Gabelentz o.c. 95.
[2] *Ehtij*, geen drukfout: Joh. 1. 14 *ehtyis atmoi agumtay*.
[3] *Egri* geeft Inglis niet als Futurum, maar als Conjunctief.

ti aru tah n'edo has ungimia a Etmamia a n'ohatang; ja el eka aru tah n'edo has o atimi vai gaua aijaua, et pu lep aru n'edo has ungimia a Etmamia, indien gijlieden niet vergeldt eenig vergrijp van menschen jegens u, zal uw Vader in den hemel niet vergelden een vergrijp van u; maar indien gij eenig vergrijp van menschen jegens u vergeldt, zal ook uw Vader uw vergrijp vergelden, Matth. 6, 14, vg. Hier is geen onderscheid in beteekenis te ontdekken tusschen *ingi* en *et pu*. Verder is op te merken dat naast *inki* en *ingi* de kortere vormen *ki* en *yi* staan, welke INGLIS ook wel opgeeft, maar als een afzonderlijke „subjunctive mood", die tot kenmerk heeft: 1. *ki*; 2. *an*; 3. *yi*; 1 mv. *ti* (incl.), *egri* (excl.), 2. *aki*; 3. *eri*: dus dezelfde vormen als in zijn derde Futurum, behalve in 1 ps., 3 ps. enk., en 1 ps. mv. (excl). De zaak staat evenwel anders: al deze vormen behooren bij den Conjunctief. Het onderscheid in spraakgebruik is dit, dat *inki* en *ingi* optreden in den hoofdzin en waar wij een betrekkelijk vnw. bezigen, maar *ki*, *yi* in afhankelijke zinnen. Bijv. *inki ango in he ainyak*? wat zal ik doen? Luk. 20, 13; *inki et lep ham ehelemia um ohogred*, ik ben niet voornemens weder bij u te komen, in droefheid, 2 Kor. 2, 1; *inki apan ainyak um yegrei in varin imi gaua*, ik wil gaan (Engelsch: I go) en een plaats voor u bereiden, Joh. 14, 2; na *ca*, opdat, steeds *ki*. *El eka ango n'edo ineingki, ingi ti alupai gaua n'imtan a Etmamia a n'ohatang*, indien gij dit doet, zal uw Vader in den hemel u geen loon geven, Matth. 6, 1; *ja ingi ti etjo se a n'obohtan ingi e thi um eti ato a Etmamia*, doch er zal niet één op den grond vallen terwijl uw Vader het niet weet, 10, 29; *et pu yetpam tah ingi e thi, ingi esjilid irak aien*, er zal een komen, die meer is dan ik, Mk. 1, 7; *aien ingi ateri nyak aien*, hij die mij zal verloochenen, Matth. 10, 33; *et ika aien yi aridjai n'angesenga o-un*, hij maakt dat zijn zon opgaat (laat zijn zon opgaan) 5, 45; *el et imyiisjis iram tah n'atimi, mika yi leh n'apelumai uhup ungum*, indien iemand u dwingt, dat hij uw kleed zal wegnemen, 40; *akumu ungni n'atimi alupas ohuun n'ohoai itai aijaua, mika yi abraing pan ilpu atimi asjapignai n'ohoan aien*, vraagt den meester van den oogst, dat hij menschen zende om de vrucht in te zamelen, 9, 38; *is ika aien yi idim apan Jerusalem*, hij dacht dat hij stellig naar J. zou gaan, Luk. 9, 51; *et pu opong in takata eti ato atamaing ingi e thi*, er zal een maagd zwanger zijn die (nog) geen man gekend heeft, Matt. 1, 23; men zal opgemerkt hebben dat een telwoord verbonden wordt met het substantief door een verbaalpartikel, en wel in denzelfden tijd of wat als gelijkwaardig daarmee beschouwd wordt, zoodat in dit laatste voorbeeld *ingi* de be-

teekenis heeft van een Futurum, evenals *et pu*. Behalve *ti*, dat INGLIS opgeeft, komt ook voor *inti*, zonder verschil, zoover ik zien kan; bijv. *etpu apan aien eda, mika inti lep eget yin aikaija?* waar zal hij heengaan, dat wij hem niet meer vinden zullen (of zouden vinden)? Joh. 7, 35: *ti gaing in he akaija? ti umni in he akaija?* wat zullen wij eten? wat zullen wij drinken? Matth. 6, 31; *inti ango in he akaija cai Jesu?* wat zullen (of: moeten) wij tegen Jezus doen? Luk. 6, 11. Nog andere voorbeelden zijn: *aki idim eti apan aijana a n'elgan a n'ohatang*, gij l. zult zeker niet komen in 't koninkrijk in den hemel, Matth. 5, 20. *na mun ham aiek mika an anahas gama, ka o'o?* zijt gij (enk.) gekomen, opdat gij ons kwaad zoudt doen, of niet? Mk. 1, 24: *eris abrai ilpu ahega ura a ilpu Farisi im ilpu atimi ahlap esjilid mika eri erop iran ara*, de Farizeeën en opperste priesters zonden hun dienaren opdat zij hem zouden vatten, Joh. 7, 32: *ak Natimarid, egra eti ato aijama in (?) varin ineing an apan iran aiek*, o Meester, wij weten niet waar gij heengaat, 14, 5; *et pu ikni padiaing inivaijeg imi gana mika aki aminjinaing aijana?* wie zal de ware schatten aan u toevertrouwen dat gij ze behouden moogt? Luk. 16, 11: *egra mun ham aijama mika egri atpuse a n'uhup o-un*, wij zijn gekomen opdat wij vóór hem ons zouden nederbuigen, Matth. 2, 2; *kis ham ainyak mika eri umumoh ara*, ik ben gekomen opdat zij mogen leven, Joh. 10, 10; *is wat ato a Jutas n'atimi anir yin mika eris ika ara eri atngei yin*, toen Judas die hem verried begreep dat zij van zins waren hem te dooden, Matth. 27, 3: *ca eri jim apan a ilpu atahaijeng yin an n'epeing, um ahneng yin*, opdat niet zijne discipels bij nacht komen, en hem wegstelen, 64: *jam apan um asaing ehele ilpu etoak mika eri apan ara Galili*, maar gaat en zegt aan mijne broeders dat zij naar Galilea gaan, 28, 10: *aru mu ahged nyak aijauran, ek pu ati gauran ainyak mika aru ahilek atimi aijauran*, volgt (beiden) mij, ik zal maken dat gij beiden menschen zoekt, Mk. 1, 17; voor *aru mu* en *aru* heeft INGLIS *erau mu* en *eru*. Als 2 ps. dual. Indic-Praes. schijnt *aru* gebruikt in: *aru imyiisjis n'inivajeg n'emda unyak aijaurau n'ango raing n'etai ineingki, ka o'o?* gelooft gij (beiden) dat ik inderdaad de macht heb om dit te doen, of niet? Matth. 9, 28: men zou verwachten *erau*. Als 1 ps. dual. incl. komt voor *tu*: *rai tu jim anahas in li in mopura akaijau*, opdat wij (beiden) hen niet beleedigen, 17, 27.

Het is duidelijk dat het kenmerk van deze derde soort Futurum en Conjunctief in alle personen, met uitzondering van den 2 ps. enk. *an*, is een *i*, verbonden met een voorafgaand verkort voor-

naamwoord [1]). Geheel dezelfde formatie van een Futurum vindt men terug in Oba, Arag, Wango, Fagani; bijv. in Oba: enk. 1 ps. *na-i*; 2. *go-i*; mv. 1 ps. incl. *da-i*; excl. *ga-i*; 3. *ra-i*; Fagani: 1. *wa-i*; 2. *goi*; 3. *a-i*; mv. 1. *kai* (incl.); *me-i* (excl.); enz. [2]). Hoe echter *an* te verklaren? Ik denk dat *a* hier 't vnw. 2 ps. enk. vertegenwoordigt, evenals in den Verleden en den Tegenw. Tijd, en dat *n*, hetwelk noodzakelijk een klinker achter zich gehad heeft, identisch is met de partikel *na*, die in 't Fi. het Futurum kenmerkt; zoo ook in Santa-Cruz en Nifilole, waar *na* met het voorgaande vnw. samensmelt, bijv. *imu mu-na nubo*, gij zult sterven [3]). Vermoedelijk bezat het A. beide partikels *i* en *na* om twee schakeeringen van een Futurum- of Conjunctiefbegrip aan te duiden en is om redenen die ons ontsnappen alleen in *an* de formatie met *na* bewaard gebleven. Misschien is *in* in *inki*, *ingi* en *inti* (naast *ti*) een overblijfsel van ditzelfde *na*.

In de teksten ontmoet men een onvolledige reeks van vormen, waar INGLIS geen gewag van maakt, hetzij met opzet of bij ongeluk [4]). Bedoelde vormen verkrijgt men door *pu* van 't Fut. enk. te vervangen door *u* en in 't mv. *pu* te laten vervallen; dus *eku*, *nau*, *etu*; *eru* enz. Ze worden gebruikt in zinnen met 't voegwoord *wit*, wanneer, — niet te verwarren met *el*, indien. Voorbeelden van 't gebruik zijn: *eku wit lep apam ainyak, ek pu lep leh n'imtam imi eug ainyak*, wanneer ik terugkom, zal ik u den prijs teruggeven, Luk. 10, 35; *aku wit alaingaheni aijaua, jim egilpat* (l. *ehgilpat*) *asan tas et idivaing ilpu atimi aupat*, wanneer gij bidt, gebruikt niet veel woorden zooals de heidenen, Matth. 6, 7; *va aku wit emesmas aijaua, erupu leh pan gaua ara ira i imnim ingi amen ira i iji mesese*, opdat wanneer gijl. dood zijt, zij u zullen opnemen in verblijven die eeuwig zijn, Luk. 16, 9; *eru wit ikni gaua ara jim aktaktai in tas ineing aijaua aki asaing*, wanneer zij ulieden overleveren, denkt er niet over wat gij zult zeggen, Matth. 10, 19; *eka mun ahesmoij aijaua, eru wit asan tas vai gaua atimi*, zalig zijt gij, wanneer u de menschen smaden, 5, 11; *et pu yetpam n'adiat iji ehki, aku wit merit aijaua n'almoi vaing n'adiat ingi e thi o In hal o n'atimi, jam eti egetai*, die dag zal komen, wanneer gij een der

---

[1]) Dat in de verschrompelde vormen van den Dualis de *i* vóór den volgenden klinker is uitgevallen, spreekt van zelf.

[2]) Zie Codrington o.c. p. 426; 436; 502; 508

[3]) Id. p. 490; 496.

[4]) Bij v. d. Gabelentz (o.c. 95) staan ze vermeld als vormende den „Hypotheticus" doch *wit* is een voegwoord van tijd, niet van onderstelling.

dagen van den Zoon des menschen zult willen zien, maar gij zult dien niet zien, Luk. 17, 22.

In al deze volzinnen wordt gedoeld op een geval in een onbepaalde toekomst: men zou dus kunnen spreken van een Onbepaald Toekom. T. Ook het Praesens komt met *wit* voor: bijv. *et wit ti pan itag n'adiat ingi e seij, ek pu lep nusjai ainyak*, wanneer drie dagen verstreken zijn, zal ik weder opstaan, Matth. 27, 63; hier is het toekomstig geval gedacht in een bepaalde toekomst, op den derden dag. Min of meer bepaald is ook: *ek wit ti pan itag n'adiat ingi ti elpat, eri ti lep alum nyak n'atimi a n'obohtan*, wanneer niet veel dagen verstreken zullen zijn, zullen de menschen mij niet meer zien. Joh. 14, 19. Minder duidelijk vs. 3: *ek wit apan ainyak um gegrei in[illegible] narin imi gaua, ja par lep ham, um leh gaua imi nyak*, waar de Engelsche tekst heeft „And if I go", maar toch is *wit* hier niet „indien": in de bedoeling des vertalers heeft gelegen: „al ga ik nu om een plaats voor u te bereiden, is het toch om terug te komen en u bij mij te ontvangen."

Het element *u* herinnert aan de partikel *u*, zonder bepaalde tijdelijke beteekenis in Maewo, Fate en Sesake, doch deze wordt toch anders gebruikt, bijv. in Maewo: *kamu u lolomu u lailai*, gijl. wenscht te nemen, en is niet een toevoegsel bij een ander met het pers. vnw. verbonden partikel [1].

Voorwaardelijke zinnen worden ingeleid door 't voegwoord *el*, indien, dat met verschillende Tijden verbonden kan worden. Bijv. *el et atahaijing a n'atimarid, egra pu tas ehelen aijama, um ingiahras gaua*, indien de landvoogd het hoort, zullen wij tot hem spreken, en u vrijwaren, Matth. 28, 14: *el eka mun ato nyak aijaua, el eka mun lep ato Etmak aijaua*, indien gijl. mij gekend hadt, zoudt gij ook mijnen Vader gekend hebben, Joh. 14, 7. Het eigenaardige van *el* is, dat het in den nazin, tevens hoofdzin, herhaald wordt. Voorts wordt, volgens een mij onverklaarbaar idiomatisch gebruik, na *el* bij een onderwerp 2 ps. enk. *et* en niet *na* gevoegd; dus: *el et merit aiek, na emda aiek par ango adiginadigin nyak*, indien gij wilt, kunt gij mij rein maken, Mk. 1, 40; *el et Hal o Atua aiek*, indien gij Gods zoon zijt, Matth. 4, 3; *el et Hal o Atua aiek, na mu asuol a n'au in gai atngeing aiek*, indien Gij Gods zoon zijt, kom af van het kruis, 27, 40; doch 3 ps. *el et eti eteug, el ek mun asaing ehelemia ainyak*, indien het niet zoo gesteld was (eig. is), zou ik het u gezegd hebben, Joh. 14, 2.

[1]) Zie Codrington o.c. p. 112; 463; 473.

Imperatief. In den 2 ps. van alle getallen heeft het wkw., met of zonder vnw., geen verbaalpartikel van nooden, evenmin in den Vetatief. Dus: *atnga unyum aiek, um jim lep ango n'edo has*, ga heen, en zondig niet meer! Joh. 8, 11: *apan aijauran*, gaat gij beiden! Matth. 11, 4: *ango gehgehe ilpu atimi emehe aijaua*, geneest zieken! 10, 8; *jim apan aijaua ira i efalaing o n'up ura i iji taka pege; jam apan ehele siip ahnang ira i n'upu Isreel*, gaat niet den weg van het volk van vreemde landen; maar gaat tot de verloren schapen van het volk Israel, 10, 5, vg. Dat bij een bede, een verzoek ook *na mu* gebruikt wordt, is reeds vroeger gezegd, maar ook in dit geval is de Imperatief niet ongewoon; bijv. in 't Onze Vader, Matth. 6, 11, vg.: *alaama aiek n'itai gaing in gama a n'adiat ineing*, geef ons dezen dag eten; *um jim aru tah n'edo has ungimia*, en vergeld niet eenig vergrijp van ons.

Infinitief. Een bepaalde vorm voor onzen afhankelijken Infinitief bestaat evenmin in 't A., als in de overige MP. talen. Wat bij INGLIS als zoodanig te boek staat, namelijk een door 't lidwoord voorafgegaan en door *caing* gevolgd werkwoord, bijv. *n'anged caing*, to write, doet zich door 't lidwoord kond als een substantief, is dus in zooverre te vergelijken met den gesubstantiveerden, onafhankelijken Infinitief in onze taal, 't Italiaansch, Fransch, Grieksch, enz., maar dit wordt toch anders toegepast. Het is waar dat men in den Engelschen tekst menigmaal een Infinitief zal aantreffen waar de overzetting bedoelden vorm heeft, doch niet altijd. Eenige voorbeelden mogen het gezegde verduidelijken. *Is eget Jesu a Joanes n'apan caing ehelen*, Johannes zag Jezus tot hem komen (Engelsch: John seeth Jesus coming unto him), Joh. 1, 29; *eris eget yin n'ango caing in ngaijid*, zij vonden haar dat zij overspel deed (of: overspel doende), (Engelsch: a womam taken in adultery), 8, 3; *eka merit aijaua n'ango caing in merit o etmamia*, gij wilt doen den wil van uw vader (Engelsch: the lusts of your father you will do). 44; *et eti upene cai gama n'ude caing in tas o Atua*, het is niet goed voor ons het woord Gods te verlaten (Engelsch: that we should leave) Handel. 6, 2; *et ehka cai nyak n'apan caing*, het is moeielijk voor mij te komen, Luk. 14, 20. Zeer gebruikelijk is de uitdrukking *n'ika caing*, z.v.a. namelijk, te weten; bijv. *ek ato ainyak, n'ika caing, eka ilpu mapo i Ebraham aijaua*, ik weet, dat gij Abrahams nakomelingen zijt, Joh. 8, 37. Met behulp van *n'ika caing* wordt dus een declaratieve zin uitgedrukt, soms ook door *mika*, dat, hoewel dit ook „opdat" beteekent. Aangezien *caing* vormelijk overeenkomt met Sam. *fai* (uit *fani*), Flor. *rani*, Sumb. *peni*, zeggen, en in onderscheiden talen onze declaratieve

bijzin zóó wordt uitgedrukt dat geen declaratief voegwoord gebruikt wordt, maar aan 't einde er van een woord voor „zeggen" staat, zoo schijnt het niet twijfelachtig, dat *vaing* dezelfde functie heeft als bijv. Oj. *rakwa*, en tevens als Sanskrit *iti*, zoo. Want de begrippen voor „zeggen" en „zoo" bij aanhaling van een gezegde of gedachte, worden uitgedrukt door hetzelfde woord, o.a. door *rakwa*, van denzelfden stam als Oj. *kumwa*, aldus. Het eigenaardige van den declaratieven bijzin in A. is nu alleen dit, dat in stede van een verbum finitum gevolgd door *vaing*, gebezigd wordt een gesubstantiveerd werkwoord. Dus in den boven aangehaalden zin: *eris eget yin n'ango vaing in ngagid*, zij vonden haar „een doen van overspel", voor „zij deed overspel". Het aanhalingsteeken vertegenwoordigt hier in onze taal 't *vaing* van A.

In 't Erom. dient *wor* om het doel waarom iets geschiedt uit te drukken. Bijv. *wor ampesong n'am ove'n profet*, opdat het woord der profeten vervuld zou worden, Matth. 2, 23; *it Herod emanghu memnesorĕngi n'alan wor etalĕngi iyi*, want Herodes zal zoeken om het kind te dooden, 13. In 't A. luidt hetzelfde woord *par*, insgelijks „om te" beteekenende: Bijv. *na nari aiek par apam ehelek*, welk doel hebt gij om tot mij te komen? Matth. 3, 14; *et emda a Atua par imyiatidai ilpu halav imi Ebraham ira i has iji einghi*, God is machtig om Abraham kinderen te verwekken uit deze steenen, Matth. 3, 9; Erom. heeft hier: *et Nobu fan eteme wor eritwok sah ove n'etaime iran Abraham marĕngi imo n'erat su*. Feitelijk hetzelfde woord als A. *par*, Erom. *wor*, een afleiding van denzelfden stam, is Oj. *mara*, opdat.

Men kan niet zeggen dat het werkwoord achter *par* een vormelijke Infinitief is, want het dient ook zonder meer als Imperatief en als Tegenw. Deelwoord; er ligt in 't algemeen 't begrip van een Agens in. Dus *n'atimi anir yin*, de hem overleverende mensch; *atimi ahlap*, offerende menschen, offeraars, priesters, *n'atimi baptiso*, de dooper; *atimi ahilek nu*, visschen zoekende menschen, visschers.

Zeer groot, bijna onbeperkt, is 't aantal van uitdrukkingen bestaande uit *itai*, iets, *nari*, plaats, en een werkwoord; als *n'itai gaing*, iets om te eten, voedsel; *n'itai hang*, iets voor maaltijd, *n'narin ikni sito*, plaats om koorn te leggen. Deze en dergelijke uitdrukkingen zijn te beschouwen als volkomen analoog met onze samenstellingen, als „eetservies, eetkamer, bergplaats". Het zijn samenstellingen waarin natuurlijk niet de Infinitief, maar de eenvoudige stam op zijn plaats is, èn in 't A., èn in onze taal.

Passief. Voor 't passief bestaat geen eigen vorm in 't A. Men bedient zich van een omschrijving, overeenkomende met ons gebruik

van 't onbepaalde „men", met dit verschil dat dit „men" wordt uitgedrukt door een meervoud en dat deze omschrijving van 't passief in 't A. veel vaker gebruikt wordt, ook in gevallen waar onze taal geen volzin met een onbepaald „men" tot onderwerp toelaat. Dat een handeling als passief moet opgevat worden, blijkt in 't A. terstond daaruit dat het subjectkenmerk van een vnw. of persoonlijk substantief ontbreekt en gedeeltelijk ook daardoor dat in 't Praesens *er* of *eh* voor *era* gezegd wordt, en *uh* voor *eru*. In den verl. T. echter verschilt *eris* niet van 't Actief; evenmin *eri* in den Conjunctief. Ter nadere verduidelijking volgen hier eenige voorbeelden.

Ekpu ango in he ira i Jesu er anvi n'idan par ika Kristo? wat zal ik doen met Jezus die Christus genoemd wordt? Matth. 27, 22; *er agaldei n'aui gai asenga et eti ohoai itai upene,* elke boom die geen goede vrucht voortbrengt wordt uitgehouwen, 7, 19; *eh mun ati in pas u n'ohu au i gai a n'aopan ineing: uhpu agaldei n'au i gai asenga et eti n'asau iran,* de bijl is nu reeds aan den wortel der boomen gelegd; elke boom die geen goede vrucht voortbrengt zal worden uitgehouwen, 3, 10; *eris apos Jesu Bedleem a n-pege Jutaia,* Jezus werd geboren te Bethlehem in het land Judea, 2, 1: *eris idim ika apu baptiso irak aiek,* het was noodig dat gij mij zoudt doopen, 3, 14; *ak n'upu Kaperneum, eris atijai gaua a n'ohatang, ja uhpu ethainse gava sepangko a n'aupat,* o Kapernaum, gij waart verhoogd tot den hemel, maar gij zult in de hel nedergeworpen worden, 11, 23; *ra uhpu adenaing n'iji itai tup ahtai ungum rai atimi,* opdat uwe aalmoezen aan de menschen verborgen blijven, 6, 10; *eri atngei yin a n'au in gai atgeing,* laat hem gedood worden aan het kruis, 27, 22; *ra uhpu eti aru n'edo has ura,* opdat hun zonde (slechte daad) niet zou gestraft worden, Mk. 1, 4.

In de bijbelvertaling vindt men *e* in plaats van *eh* bij *el*, indien; bijv. *Ele anvi n'ida i n'atimi alupas a n'eom par ika Belsebub,* indien de heer des huizes Belzebub genoemd wordt, Matth. 10, 25. Dit is een geval, waarin zoowel in onze taal als in 't Engelsch niet het Passief gebezigd wordt, maar: „indien ze genoemd hebben", „if they have called". Een *h* aan 't einde wordt meermalen verwaarloosd: o. a. ook in *se,* naar beneden, voor *seh.*

Bij *wit,* wanneer, staat in de bijbelvertaling *uhu,* in overeenstemming met het gebruik van *eru* in 't actief, ofschoon het moeielijk te verklaren is waarom in 't eene geval de *u* in de tweede lettergreep wèl, in 't andere geen invloed op de *e* heeft uitgeoefend. Een voorbeeld van *uhu* is: *uhu wit ango nedo has rai gaua,* wanneer kwaad tegen u gedaan wordt (even goed zouden wij kunnen

zeggen: wanneer men kwaad tegen u doet), Matth. 5, 39: *ja etpu yetpam n'adiat iji ehki, uhu wit atipangki n'atimi leh ehngan ehelera*, maar de dag zal komen, wanneer de bruidegom van hen zal weggenomen worden, 9, 15. Wat *uhpu* betreft, is het niet twijfelachtig dat *uh* ontstaan is uit *eh* onder invloed van den klinker van *pu*. *Eru-pu* werd verzwakt tot *erpu*, waaruit *ehpu*, en eindelijk *uhpu*. Deze klankverzwakking is m.i. een uitvloeisel van de neiging om 't onbepaalde van 't vnw. te kenmerken tegenover 't actief, gelijk ook ons „men" een verzwakte uitspraak is van „man", en 't Fransche „on" van „homme".

Op soortgelijke wijze als in A. pleegt het Passief omschreven te worden in Florida: namelijk door den 3 ps. mv. van 't Actief. Bijv. *tara cahua ta na niulu eni*. hij werd geboren (letterlijk: zij baarden hem) in dit jaar [1]. Zoo heet het ook Matth. 2, 1: *m'ara cahua Jesus i Bethleem ni Judea ta na lei bongina Herod na vunagi*, en Jezus werd geboren in Bethlehem van Judea in de dagen, (eig. nachten) van Herodes den koning. Terwijl Matth. 2, 18 in de A. luidt: *eris atahaijeng n'ohran tah Rema*, heet het in Flor.: *tara rongovia na manga i Rama*, „eene stem wordt gehoord in Rama".

VII. BIJWOORDEN.

Over de bijwoorden die te vergelijken zijn met wat men in de verwante talen aantreft, zal 't noodige gezegd worden in de Woordenlijst. Hier slechts een enkele opmerking over een groep van bijwoorden welke alle samengesteld zijn met *i*: *ijo*, buiten; *itag*, achter; *itu*, voorheen; *itaho*, binnenslands. De *i* is een voorzetsel, Oj. *i*, te, hetwelk soms een samenstelling vormt, o. a. in *irikā*, daar, toen, doch meestal vóór een bijwoord staat, bijv. *i heng*, buiten; *i yawa*, buiten. In 't Malagasi zijn er eenige bijwoorden met *i* samengesteld: *iroho*, achter; *imaso*, in 't zicht; *ivela*, aan den buitenkant; *ifototrā*, aan den wortel. Als voorzetsel is *i* ook in gebruik in 't Dairisch Bataksch, en in samengestelde bijwoorden is het verbreid in ettelijke talen der Stille Zuidzee; o. a. Mota *iake*, hier; *iane*, daar; *ivea*? waarheen? Flor. soms in samenstelling *i taeni*, hier, nu; *i ropo*, morgen; *i nola*, gisteren; Als afzonderlijk voorzetsel is *i* zóó verbreid, dat het onnoodig is voorbeelden aan te halen.

---

[1]) Codrington o. c. p. 532.

Een paar bijwoorden zijn door INGLIS verkeerd opgegeven, namelijk *egethi*, eenmaal, en *egero*, tweemaal: men leze *ehgethi* en *ehgero*; z. blz. 45.

VIII. VOORZETSELS.

Een der meest voorkomende voorzetsels is *i*, van welks bestaan Rev. INGLIS niets gemerkt heeft, omdat het in de bijbelvertaling met het regeerende woord aaneengeschreven wordt, bijv. *mapoi Tevit; etmai Jona*, de vader van Jonas. Het heeft in 't A. steeds de beteekenis „van'' en staat alleen achter klinkers, zoodat het mogelijk uit de bekende genitiefpartikel *ni* ontstaan is. Een ander voorzetsel met de beteekenis „van'' is *u* of *o*. Hiervoor op blz. 24 is reeds opgemerkt dat ook het Sangirsch zoowel *i* als *u* als genitiefpartikels bezit, doch anders toepast, en wel zóó, dat *i* den Genitief aanduidt van eigennamen en verwantschapswoorden, wanneer 't regeerende woord een gesloten eindlettergreep heeft; dus *ahus' i David*, zoon David; *ahus' i Abraham*. Doch na een open klinker bezigt men *u*; dus *tuari u Simon e*, de jongere broeder van Simon. Ook vóór Appellatieven staat in hetzelfde geval *u*, maar na een gesloten lettergreep *u*.

Het Locatiefbegrip wordt in A. niet uitgedrukt door *i*, maar door *a*, te, in, aan, op, of *ira*. Volgens de theorie van de bijbelvertalers en van INGLIS is niet *a*, maar *an* een voorzetsel. Zooals reeds vroeger gezegd, is dit een vergissing. Wanneer men geschreven ziet, bijv. *an neom im an jap*, in huis en op zee, dan is het duidelijk dat er een tegenstrijdigheid is; want met *an neom* zou stroken *an in jap*. *A'n jap* op zich zelve is onberispelijk; het bevat het lidwoord, dat na een klinker natuurlijk *n* is, maar *an neom* berust op een verkeerde, zuiver theoretische beschouwing. Dat bedoeld voorzetsel *a* luidt, niet *an*, blijkt ten overvloede uit het voorkomen van *a* in alle talen der Nieuw-Hebriden, Banks-eilanden en Duke of York [1]). De oorspronkelijke vorm van 't voorzetsel is *an*, maar juist daarom kan het in A. niet meer zoo luiden, want het is een vaste wet dat de oorspronkelijke eindmedeklinker *n* in 't A. te loor is gegaan. *An* bestaat nog in 't Malagasi, bij plaatsnamen, als *an Tananarivo*, en in samenstelling als *ambony* (voor *an* + *vony*), boven, op; *anila*, naast; *anaty*, binnen.

Zoowel in 't Malag., als in 't Javaansch en de talen der Stille

[1]) Zie Codrington o.c. p. 150.

Zuidzee vereischen plaatsnamen een Locatief-voorzetsel vóór zich; een eigenaardigheid waarop ook CODRINGTON in zijn meermalen aangehaald werk de opmerkzaamheid vestigt [1]). Menig eiland vertoont op de kaart een naam waar 't voorzetsel een deel van uitmaakt: *Araga*, *Ambrym*, *Aoba*; *Efate* is „te Fate". *Aneityum* zelf is eigenlijk *a Neityum*. In de „Dictionary" geeft INGLIS onder RA als voorbeeld: *Inpece ra aneityum*, all the island of Aneityum". De voor de hand liggende gevolgtrekking dat wijl de naam van 't eiland Neityum is, *a*, niet *an*, het plaatsaanduidend voorzetsel is, heeft hij niet gemaakt.

A wordt niet gebezigd bij een meervoud, noch bij een persoons- of verwantschapsnaam; ook kan het niet verbonden worden met een possessiefaanhechtsel. In al deze gevallen wordt het vervangen door *ira* met een volgenden Genitief, welke naar gelang van omstandigheden door *i* of een possessiefsuffix wordt aangeduid. De volgende voorbeelden zullen voldoende zijn om dit duidelijk te maken. *A n'adiat atumop is e thi*, eens op een sabbathdag. Luk. 14, 1; *a'nridjai o-un*, in het Oosten; *eris ahes a'nridjai o-un a ilpu atimi arapakau*, uit het Oosten kwamen wijze mannen. Matth. 2, 1, vg. Maar *is arahed a'n pege Galili asenga a Jesu, um asenge ira i eom alaingaheni ura*. Jezus ging geheel Galilea rond en predikte in hunne synagogen. Matth. 4, 23; *ahes ira i Ebraham*, sedert, (uitgaande van) Abraham. 1, 17. *ira i hat iji eingki*, van (Abl.) deze steenen, 3, 9; *ulpu agaldei a'ani gai asenga et eti upene a'asau iran*, elke boom waaraan geen goede vrucht is zal uitgehouwen worden, 10; *eris um algapligraing a'narin a'eom ijinies ara, is amen iran aien, um atise a'itai ahled ineing, is asjeug iran a'atimi emehe*, en zij braken het dak op van het huis, waar hij vertoefde, en lieten het bed neder, waarop de zieke lag. Mk. 2, 4. *Irak*, in, aan, van mij (Abl., ook na Comparatieven), *iram*, *iran*, *irama*, *irara*, enz. staan dikwijls als onmiddellijk voorwerp bij werkwoorden; bijv. bij *baptiso*, doopen. Dit herinnert aan 't gebruik van *á* in 't Spaansch, wanneer 't object een persoon is.

A is een echt voorzetsel, regeert, om zoo te zeggen, den Accusatief; *ira* daarentegen is een substantief, bestaande uit het voorzetsel *i*, in de oude beteekenis van „te" en *ra*, dat blijkbaar dezelfde beteekenis heeft als 't Mal. *pa la*, hetwelk slechts een afleiding is van den wortel *da* = A. *ra*. In Erom. is *ra* gebruikelijk als echt voorzetsel, met dezelfde beteekenissen als *a* in 't A.: „te, in, aan, op"; bijv. *ra Bellehem ra Yudia, ra'n dan su eni Herod*,

---

[1]) O.c. p. 162.

te B. in J. in de dagen van Herodes; *ra sai n'ĕmpuo*, op een berg. Doch vóór possessiefaanhechtsels *irang, iram, iran*, enz., dat evenals in A. ook in plaats van 't onmiddellijk voorwerp bij eenige werkwoorden staat; bijv. *iyi ambaptiso irami*, hij zal ulieden doopen; *ma sĕngku Diabolo ontapmi iran*, opdat de Duivel hem zou verzoeken. Ook als Ablatief, gelijk in 't A.: *momu horong irang*, machtiger dan ik. Met Erom. *ra* komt overeen Nufoorsch *ro*, dat evenals A. *an* en *ira*, Erom. *ra* en in 't algemeen alle locatiefvoorzetsels, *i*, *ri*, enz. bij begrippen als „vertrekken, heengaan" met ons „van" vertaald moet worden. Ook 't Mal. *pada* is in 't Nufoorsch vertegenwoordigd door *faro*, aan; bijv. *jafnāk sambāko faro i*, ik heb hem tabak gestuurd [1]). In Norbarbar hecht men aan *re* den zin van „op".

U of *o*, van, heeft dit gemeen met *a*, dat het vóór substantieven in 't mv. vervangen wordt door *ura i*; bijv. *n'up ura i vari pege asenga u n'ofowai Jortan*. het volk van al de landstreken der rivier de Jordaan, Matth. 3, 5. Maar de genitiefpartikel bij persoons- en verwantschapsnamen is *i*; terwijl de bezitter, wanneer het een pers. vnw. is, wordt uitgedrukt door 't possessiefaanhechtsel of de bezittelijke voornaamwoorden *unyak*, *unyum*, enz. *U*, hoewel meestal den zin hebbende van ons „van", komt ook wel voor met de beteekenis van „bij, tot"; bijv. *akumu apam aijana u in hang u n'atmehngan*, komt bij het huwelijk, Matth. 22, 4; *is alum ilpu Farisi is ahinang aien im ilpu Satusi n'apan caing u n'abaptiso o-un*, hij zag vele Farizeeën en Sadduceeën tot zijn doop komen, 3, 7; *is aiji aien u un jop Jenesaret*, hij stond bij de zee Genesaret, Luk. 5, 1. Men ziet, dat eenmaal 't lidwoord na *u* geschreven wordt *in*, een andermaal *un*. Beide schrijfwijzen houd ik voor een vergissing: men hoorde *u'n jop*, en begreep niet dat *n* hier 't lidwoord was. Ook Inglis haalt onder *U* als voorbeeld aan: *asjeng u un gap*, bij 't vuur liggen; ook hier leze men *aijeng u 'n gap*. In Erom. heeft *u* al de beteekenis van „in", nauwelijks verschillend van *ra*; bijv. *u n'ipmi*, in 't gezicht, doch men heeft ook „*lō u'n pokop*, het koninkrijk des hemels", waarbij echter op te merken is, dat de A. uitdrukking is *elgau a n'ohatang*, zoodat men in 't algemeen kan zeggen dat Erom. *u* gewoonlijk den zin heeft van A. *a*; zoo is ook *u n'ipmi eni* = A. *a n'uhup o-un*.

Behalve de door Inglis opgenoemde voorzetsels zijn er nog twee, van welker bestaan hij evenmin iets gemerkt heeft, als van *i*. Het zijn *ak*, voor, in *elgau ak wai*, watertrog (z. Woordenlijst *Elgau*,

[1]) Vgl. v. Hasselt, Spr. d. Nufoorsche taal, blz. 51.

onder de Ñ), en *ni, in, n* uit *ni.* Bijv. *a'n li in n'com* (l. *com*), binnen 's huis: uit *le ni com*, Luk. 6. 1: *a'n li in mopon*, in 't binnenste van zijn hart, ald. *In gee ni pan*, mast, eig. zeilenhout: *geen* zou kunnen verklaard worden als *gee* + possessiefaanhechtsel, en *i* als Genitiefpartikel van 't mv. Maar wijl de uitdrukking 't karakter heeft van een samenstelling, is het waarschijnlijker dat wij 't geheel hebben te ontleden in *gee ni pan*: de *ee* in *gee* ontstaan door invloed van de *i* in *ni*, uit *gai*. Wel is waar wordt voor „zeil" opgegeven *epan*, waarin *e* een voorslag is, doch de *i* vóór *pan* kan dit niet wezen, daar alleen vóór een neusklank de voorslag *i* is, anders *e* of *o*, tenzij de stam een *i* heeft. In alle dergelijke uitdrukkingen zal men in 't Fi. *ni* aantreffen, en in 't Sam. en Mao. eigenlijke samenstellingen.

Begrijpelijkerwijs worden ook eenige bijwoorden, als daar zijn *ijo*, buiten, *itag*, achter, als voorzetsel gebezigd.

IX. WOORDVORMING.

Wanneer men de woorden eener taal verdeelt in stamwoorden en afgeleide, dan is daarmede nog niet gezegd dat men alle stamwoorden beschouwt als volstrekt eenvoudig. In de meeste gevallen bestaan ze, behalve in eenlettergrepige talen, uit een of ander formatief en wat men wortel kan noemen, maar ze zijn òf geheel onherleidbaar, òf de beteekenis van hun formatieven is bij den bestaanden toestand der taal niet meer vast te stellen. Intusschen zijn er ook schijnbare stamwoorden in een bepaalde taal, welke niet uit die taal zelve, maar toch met behulp van taalvergelijking in hun bestanddeelen kunnen ontleed worden. Zoo is bijv. in 't A. *hang*, eten, slechts schijnbaar een stamwoord, want het is volkomen zeker dat het zich ontwikkeld heeft uit *pangan*, bestaande uit het prefix *pa* met nasalen sluiter, en den wortel *kan*. Evenzoo is het onbetwistbaar dat *gaing* ontstaan is uit *kan* + suffix *i*. Daarentegen is bijv. *hat*, steen, een werkelijk stamwoord.

Slechts in betrekkelijken zin stamwoorden — men zou ze kunnen bestempelen als secundaire stamwoorden — zijn dezulke die, schoon duidelijk afgeleid, een bestanddeel vormen van verdere afleidingen. Bijv. *tapnes*, deur, beteekent eigenlijk „toegedrukt, dichtgemaakt", uit prefix *ta'* en *pĕnĕt* + suffix *i*; uit het gesubstantiveerde *tapnes* met het prefix *a* of *a'* komt het werkwoord *atapnes*, sluiten. De stam van dit werkwoord is dus *tapnes*.

In 't hoofdstuk over de Werkwoorden zijn de voor-, tusschen-

en achtervoegsels — voor zooverre ze nog herkenbaar zijn — ter vorming van werkwoorden behandeld. Met de suffixen moet men niet verwarren zekere richting aanduidende bijwoorden, zooals *se*, neder. Terwijl bijv. *erop* beteekent „vallen", Jav. *dawuh*, is *erop-se* nedervallen. Dit is een samenstelling, volkomen gelijksoortig met onze scheidbare samenstellingen, en geen afleiding. *Apam*, herwaarts komen, bestaat uit *apan* en *me*, ouder *mai*, herwaarts; *pam*, waarnaast de vollere vorm *pame*, is in gebruik als bijwoordelijke uitdrukking voor „herwaarts"; *pame* voor *pamme*; d. i. de *n* is geassimileerd tot *m*, en daarna de dubbele medeklinker vereenvoudigd. *Arid-jai* is „opstijgen", uit *arid*, stijgen, en *jai*, naar boven; 't substantief *ridjai*, eigenlijk „opgang", beteekent „'t Oosten". *Jai* is Day. *daki*. *mandaki*, Filipp. Negrito *dakai*, bestijgen. Duidelijk is dit *jai* ook vervat in *as-jai*, opklimmen. Zulk een samengesteld wkw. wordt echter een secundair stamwoord en kan 't suffix *i*, *ni* aannemen; dus *atijaing*, voor *atijaini*, boven opzetten.

De substantieven zijn voor een groot deel stamwoorden die geen ontleding toelaten. Afgeleide substantieven zijn dezulke waarin men een stam en een formatief kan herkennen, bijv. *iseng*, stok, uit *i* en *tĕkon*; Fi. *i-toko*, eig. iets dienende om te leunen. Hieruit blijkt dat het instrumentaal-prefix *i* eenmaal even gebruikelijk moet geweest zijn in 't A., als in 't Fi., Mota, Florida, Motu; bijv. Mota *ilango*, roller, Fi. *ilango*; Motu *ikoko*, nagel, terwijl 't wkw. *kokoa*, nagelen, beteekent [1]). Een ander voorvoegsel, dat niet alleen in 't A., maar ook in de verwante talen verouderd is en schaarsch voorkomt, is *han* of *an*, in *hakli*, ei, Oj. *hantĕlu*, Toumb. *atĕlu'*, Malag. *atody*, Day. *hantĕloh*, naast *tantĕloh*, doch Tag., Bis. *itlog*, terwijl 't Mal. zonder voorvoegsel *tĕlor* heeft. Hetzelfde voorvoegsel bestond echter ook in 't Mal., blijkens *hantimon*, naast *timon*, komkommer, Lamp. *antimun*, Bat. *ansimun*, Bis. *atimun*, Day. *hantimon* naast *tantimon*, Iban. *asimun*, doch Malag. zonder voorvoegsel *tsimundry*, Fi. *timo*.

Eenige verwantschapsnamen vertoonen een stam met een voorgevoegd bestanddeel *t*; *etma*, vader, uit *tama* of *tamang*, d.i. *ama* en voorgevoegd *t* of *tĕ*; *etpo*, voorvader, stam *upu* of *umpu*; *risi* uit *rĕ* + *si*, uit *tina*, stam *ina*. De *t* in deze woorden voor vader en moeder, alsook voor „jongere broeder" is karakteristiek voor de talen der Stille Zuidzee, terwijl de Westelijke verwanten *ra*, *da* heb-

---

[1]) Vgl. voor 't gebruik van prefix *i* in de Filippijnsche talen, het Toumb. en Sangirsch „De Fidjitaal", blz. 53, vgg.; in 't Mota, enz. Codrington o.c. p. 262; vgl. p. 146.

ben. Wel bestaat *tina* ook in het Toumb. en elders, maar in de beteekenis van „wijfje", en Mal. *betina*, als vrouwelijk wezen (van menschen en dieren), al zijn de woorden etymologisch dezelfde. In *risi* is een merkwaardig overblijfsel bewaard gebleven van een taaleigen, dat in 't Mota thans nog een algemeene regel is (zie boven blz. 22 [1]).

Samengestelde substantieven zijn in 't A. niet vreemd, bijv. *atamaing*, man, uit *ata*, ouder *ata*, mensch, en *maing*, uit *mani*, mannelijk; *atahing*, vrouw, van *hing*, uit *cini*, Oj. *bini*, Mota *tavine*, met verkorting van *ata* tot *ta*; *atmas*, spook, geest, van *mat* uit *mate*, dood, Mota *tamate*; *upsikma*, vinger, uit *upsi*, spruit, en *ikma*, uit *lima*, hand: dat dit een echte samenstelling is, blijkt daaruit dat het woord 't possessiefsuffix aanneemt: *upsikman*. Een samenstelling is ook blijkbaar *elgau*, schip, gewest, koninkrijk, terwijl Erom. hiervoor alleen *lō* zegt. *Eom esenge*, schoolhuis, eig. leerhuis: van *eom*, huis, en *esenge*, leeren. Met onze oneigenlijke samenstellingen komen overeen uitdrukkingen als *esnga n'imtan*, het (zijn, haar) oog, uit *esna*, 't binnenste, inwendige, Jav. *tĕngah*. Genitiefpartikel *ni* en *mata* met possessief aanhechtsel. Dat zulke woorden het karakter hebben van een samenstelling, even goed als onze oneigenlijke samenstellingen als „hoenderhok, kindsdeel," e. dgl., blijkt wederom uit de plaatsing van 't aanhechtsel.

Zeer gewoon is de substantiveering van een werkwoord, kenbaar aan de voorvoeging van 't lidwoord, vooral in den zgn. Infinitief.

Adjectieven, voor zooverre ze geen stamwoorden zijn, worden gevormd met behulp van 't prefix dat oorspronkelijk luidt *ma*: zulke adjectieven zijn *imtag*, *umoh*, enz., die reeds in 't Hoofdstuk over de Werkwoorden behandeld zijn. Een ander prefix is *i* in *itaup*, *itap*, verboden, gewijd, heilig. De verwante talen hebben het woord zonder voorvoegsel, Mota, Sam., Mao. *tapu*, Fi. *tabu*, enz. Of nu *i* in *itaup* het voorzetsel *i* is, zoodat het woord eigenlijk beteekent „onder den ban", dan wel of het een overblijfsel is van een werkwoordelijken vorm, zoodat *itaup* is „wat getaboed wordt", is moeielijk uit te maken. Men vindt dit *i* ook terug in *itu*, vroeger, onlangs; *itaho*, binnenlandsch. Erom. heeft *iterau*, jong, pasgeboren, dat duidelijk *rau*, Fi. *vou*, Malag. *vao*, Tag., Bis. *bago*, Oj. *wāhu*, Mal. *baharu*, enz. is; opmerkelijk Bat. echter *imbaru*. Vermoedelijk bestaat wel eenig verband tusschen den Bat. vorm en *iterau*, doch in geen geval kan in dit laatste *i* een nasaal gehad hebben, want die valt vóór *t* in Erom. niet uit. Terloops

---

[1]) Vgl. Codrington o.c. p. 238.

zij opgemerkt dat een prefix *i*, al of niet uit *ing* ontstaan, deel uitmaakt van 't werkwoord *ika*, zeggen, doen, maken. Naar ik gis, is *ika* een verouderd passief, gevormd door prefix *in*, gelijk in 't Day., en *ka* uit *kwa*, Iban. *kua*, doen, maken, Bis., Tag. rem facere, *kuan*, ding; Toumb. *kua*, zeggen; Day. *koa*, zeggen; *kuan*, voltooid; Mao. *kua* ter aanduiding van een voltooide handeling; Singkansch Formos. *kwa*. doen, Erom. *ku*, zeggen. De verbinding *par ika* beteekent ondubbelzinnig „om gezegd (genoemd) te worden"; bijv. *napu anvi n'idan aiek par ika Jesu*, gij zult hem den naam geven om Jezus genoemd te worden.

Een gewoon suffix van afgeleide adjectieven in de naastverwante talen is *ga*, ouder *kan*. Dit komt betrekkelijk zeldzaam in A. voor; een voorbeeld is *aimog*, bewolkt, uit *animun*, Oj. *alimun*, donkere wolk, duisternis; Sund. *halimun*, nevel, mist. Feitelijk komt *aimog* overeen met Oj. adjectief *alimuman*; in beide woorden is 't eigenlijke suffix *an* en wat den overgang van *n* in *k* betreft, dit heeft zijn tegenhanger in zulke vormen als Jav. *tako-k-ake* voor *takonake*; *kato-k-ĕn* voor *katonĕn*, e. dgl. Deze *k* is niets anders dan een klank die zich vormt nadat door 't uitvallen van een *n* tusschen twee klinkers een hiaat ontstaan is, en is een bewijs dat de neiging tot uitstooting van een *n* in de gegeven omstandigheden, welke in de Polynesische talen en 't A. zoo sterk ontwikkeld is, in mindere mate ook in 't Javaansch bestaan heeft. Uit de half opgeslokte *k* is een volledige *k* ontstaan, en hieruit later een *g* in A., Mota, enz.

Onder de bijwoorden vindt men veel samengestelde uitdrukkingen; bijv. *semi*, beneden hierheen, van *se*, eig. *sek*, en *mi*, uit *mai*, herwaarts; *sepam*, uit *se* en *pam* (= *pan mai*); *sepangko*, beneden ginds, uit *pan* + *ko*; *sepamki*, beneden hier, uit *pame* + *ki*; een voorbeeld van dit laatste is: *napu ateugse aiek sepamki*, gij zult nederzitten hier onderaan, Luk. 14, 9. *Ubose*, diep beneden, uit *ubou*, *ubo*, diep, omlaag, dat zelf bestaat uit *u*, te, en *bo*, *bou*.

Vergelijkende Woordenlijst.

In de volgende lijst vindt men de woorden alfabetisch gerangschikt, behalve dat ten gevolge der wijziging in de door INGLIS gevolgde spelling de *g* de plaats inneemt van *c*, en *ng* die van *g*.

1. *A*, persoonlijk lidwoord en subject kenmerk; z. blz. 19.

2. *A*, prefix; z. blz. 40.

Abli, slaan. Mal., Oj., Nj. enz. *palu*.

Ablim pam, en *ablahtit*, omhelzen; samengesteld uit *abli*, Oj., Nj., Sund. *pĕluk*, Day. *palok*, omvatten, omarmen; *ahtit* is „vouwen; *m* voor *mai*, z. v. a. naar zich toe; *pam* hetzelfde; dus pleonastisch.

Abrai, *abraing*, aan iemand te kennen geven, iemand zenden; Ero. *orrĕngi*, iemand roepen; Oj. Nj. *wara*: mogelijk tevens *warah*, beide stammen van nagenoeg dezelfde beteekenis „kennis geven, manen". Uit *abl-* en *abr-* volgt, dat de klankverbinding *acl* en *acr* in A. overgaat in *bl*, *br*. In Ero. gaat *rr* na een neusklank over in *pr*; dus *amprĕngi* of *ampĕrĕngi*, Fut. van *orrĕngi*.

Agaiji, verbieden, berispen. Uit pref. *a* en *gaij* + suff. *i*. Vgl. Fi. *kaδi*, roepen; *vakaδi*, voorspellen; tooverspreuk; Bis. *kadji*, opzeggen (een gebed, enz.); Iban. *kagi*, rede. Eenvoudige stam Oj. *aji* (*adji*), leer, tooverspreuk; *angaji*, Makass. *ngadji*, een heilig boek lezen.

Agas of *Gas*. Zie *Ges*.

Agehgei, voor *agergei*, krabben, Fi. *kari-a*, Makass. *kari*, Bug. *kĕri*, schrapen. Vgl. Jav. *kĕri*, jeukte hebben.

Agen, zuur, bitter, giftig, boos; bijw. zeer; Mota *gona*, *gogona*, bitter, scherp; slecht; Sam. *δona*.

1. *Ages*, bijten; Fi., Sumb. *kati*, bijten; Tag., Sang. *kati*, jeukte.

2. *Ages jai*, hoog zingen; *ages se*, laag zingen. Twijfelachtig

of *ges* hier hetzelfde woord is als Bal. *kati*, zekere zangwijze, waarvan een afleiding is Jav. *sĕkaten*, benaming van een Gamĕlan. Voor de bijwoorden *jai* en *se*, die met veel werkwoorden verbonden voorkomen, zie men onder die woorden.

Aghe, alleen; bevat *he*, zwakkere vorm *hi* in *ethi*, één; Erom. *sai*. *Ag-*, bijvorm *eg-* (zie *egim*), is niet duidelijk; misschien uit *a* + *kasai*, een eenheid vormende.

Agid-agid, kijken; geredupliceerde vorm van *agid*, waarschijnlijk slechts andere uitspraak van *eget*; vgl. blz. 15.

Agred, schrapen. Voor *agredi* of *agreda*, Tag., Bis. *kalis*, schrapen.

Agujitai, in den grond graven; andere uitspraak *egijitai*, z. d.; *itai*, iets, behoort niet bij 't woord.

Adahpupni, to cover completely, bestaat uit twee woorden; *adahpoi* en *upni*, = Mal., Jav. *pĕnuh*, vol; vgl. *Ehneijid*. *Adahpoi* is ook samengesteld, oogenschijnlijk met *pai* = *poing*, donker, doch *adah* of *ad* + *ahpoi* weet ik niet te verklaren.

Adaipeng, dull; eclipsed. Bevat *peng* = *poing*, donker.

Adela of *adila*, helder, onbewolkt, goed verlicht. Fi. *ðila*, schijn (van hemellichamen); kan verwant zijn met Tag., Bis. *dilag*, helderheid, schijnsel (van lichamen), ofschoon ook Jav. *silak*, helder van de lucht, in aanmerking komt, Bis. *silak*, bestralen.

Ade lelen, overpeinzen. *Lele* is „gemoed"; z. d.

Ademi, to come down or towards. Alleen het laatste is aannemelijk, want *mi* uit *mai* is „herwaarts", Fi., Sam., Mao., Sang., Sumb. *mai*, Toumb. *mei*, Makass. *mae* enz. Mota *ma* moet uit *mai* ontstaan zijn.

Admoi, kussen; likken. z. *Edmudmoi*.

Adumoij, terugkeeren. *Moij* is O. en Nj. *mulih*, Espir. Santo *mule* terug; Mota *mule*, herstellen van ziekte; wat *adu* aangaat z. *Edumoi*.

Aes pan, nablikken. *Aes* = *ayas*: z. *Yas*; *pan*, heen; vgl. *Apan*.

Afog, blistered. Jav. *abuh*, gezwollen, met suffix *g* uit *k-an*; vgl. blz. 73.

Afwe, to brandish, as an oar or paddle. De eigenlijke, of althans oorspronkelijke beteekenis moet zijn „to paddle", want het wkw. bestaat uit het *a'* en *fwe*, voor *fo(h)e*, Mota *vose*, Oba *hue*, Vauranga *rose*, Rotuma *hosi*, Fi. *voðe*, Sumb. *busi*, Sund. *boseh*, Bat. *borsi*, Day. *bĕsäi*, Bis *bogsay*, Tag. *bagsay*, Malag. *fivoy*, Bug. *wise*, Makass. *bise*, enz.

Anga-has, slecht behandelen. Uit *anga*, andere uitspraak van *ango*, doen, en *has*, kwaad, slecht.

Anga-kamana, to mock; uit *anga* en *kamana*. Van dezelfde beteekenis is *Afa-kamana*, zoodat *afa* een synoniem is van *anga*, maar natuurlijk niet hetzelfde woord. Dit *afa* maakt ook deel uit van *Afa-kahgil*, to joke: *afa-kaliao*, to pilot, to guide.

Anged, schrijven. Flor. *ngyere*, schrijven. Vgl. Toumb. *karis*, kerf, Makass. *karisi*; Mal. *garis*, schrap.

Afa-katotan, luid schreien: *Afa-karilcil*, to whirl round.

Afa is dus oogenschijnlijk een andere uitspraak van *aua*, bijv. in *aua-has*, to make bad, of van *ara*, bijv. in *aramed*, breken. *Vilcil* is te vergelijken met Sam. *filifili*, verwikkeld; Mao. *porhirirhiri*, draaien: en met Toumb. *wiwilit*, draad. Alle vijf met *ka* beginnende woorden zijn misschien wat men zou kunnen noemen part. perf. pass. of abstracta.

Ango, maken, doen: als substantief, figuur, gedaante, gestalte. O. en Nj. *wangun*, gedaante, *wangunan*, gestalte, bouw; Toumb. *wangun*, fraai; Fi. *yango*, lichaam: Mota *nago*, gelaat; *nagnagoi*, good-looking.

Ahang, gapen. Mota *wanga*: vgl. Day. *bangah*, opening; Oj. *wĕngā*, Nj. *wĕnga*: ook Tonga *faga*, mond van een mand.

Ahapene, goed behandelen. Bevat *pene*: z. *Upene*.

Ahaijeng, hooren, verstaan. Uit pref. *a* of *a'*, en *haijeng*, ouder *padĕngĕ'* of *pandĕngĕ'*, Oj. *pangrĕngo*, 't hooren: stam *dĕngĕ'*, Mal. *dĕngar*, Tag. *dingig*, Benten. *ringi*, Sang. *dingihĕ*. Bis., Mongondou *dongog*, Oj. *rĕngö*, Nj. *rungu*, Fi., Mota, Mao. *rongo*, Sam. *longo*, Gilb. *ongo'*, Malag. *reny*, Sumb. *rongu*, Kei *dĕnar*, Aru *rĕngar*, Sawu *rĕngĕ*, Binongko (*pin*)*dongo*, Alor *dĕnga*, Timor *nena*, Erom. *oringi*, Salomons-eil. *rongo*, N. Hebr. *rongo*, *dongo*, Tana *regi*, enz.

Ahak-joi, oprijzen; waarvoor in de Eng. An. Dict. opgegeven wordt *ahok-jai*. Ook hier ziet men wissel tusschen *ai* en *oi*; voor *jai*, zie blz. 71.

Ahalngapni, to cover completely. Bevat *apni* of *pni*; z. *Adahpupni*. Het voorste gedeelte is niet recht duidelijk, maar bevat in allen geval een afleiding van den stam die in 't Jav. luidt *aling*, waarvan *angalingi*, bedekken, *kalingan*, bedekt; waarschijnlijk is het woord te verklaren als bestaande uit *ah* = *a'* (of *apa*) + *alingan* of *halingan* + *pni*.

Ahau upsi itai, zaad strooien; *hau*, vgl. Jav. *sawur*, strooien; *upsi*, zaad: z. d.; *itai*, iets, dient om onbepaaldheid uit te drukken: wij zouden zeggen „eens gaan zaaien".

Ahgadi, vechten. Uit pref. *ahg* = PAKA, en *adi*, Jav. *adu*, twist, strijd.

Ahgale of *agale*. uitgraven. Mota *gil*, Sam. *èli*, Mao. *keri*, Fi. *keli*, graven; Day. *kali*, gracht; *mangali*, Ponosak. *mongali*, Pakewa *kumali*, graven; Jav. *kali*, rivier; Bat. *halihali*, Malag. *hady*, spade; Sang. *kadi*, *kĕkadi*, gracht; Mal. *gali*, *mĕnggali*, delven.

Ahgil, valsch bedriegelijk; als wkw. liegen, bedriegen. Van st. *gil*, Mota *gale*, liegen, bedriegen.

Ahega, dienen; subst. dienaar. Flor. *seka*; Jav. *sikĕp*, dienstplichtige.

Ahedmahed? hoe vele? eig. *ahed m* (en) *ahed*, hoevele en hoevele. *Ahed*, uit *a*, pers. lidw. en subjectkenmerk, en *hed*, Mota *visa*, Fi. *viδa*, Tonga *fiha*, Sam. *fia*, Mao. *hia*, Iban., Bat. *piga*, Day. *pirä*, O. en N.J., Toumb', Sang., Bikol, Sumb., Alor *pira*, Bis., Bara *pila*, Malag. *firy*, Motu *hida*, hoeveel; Bal. *hidan*, over hoe lang.

Ahei, klimmen, bestijgen. Sang. *awei*, rijzen, opklimmen. In transitieve beteekenis bevat *ahei* misschien 't suffix *i*. Erom *ve* is „gaan". Aangezien de begrippen „stijgen, rijzen" en „reizen, gaan" in verschillende talen door hetzelfde woord worden uitgedrukt, kan de wortel van *awei* zijn *we*, ouder *wai*.

Aheldaing, to sail, as a passenger; to go on board. Een afleiding van *Aheled* (z. d.), zeilen, en suffix *ani*; de eigenlijke beteekenis moet dus wezen: zeilen in, bij, met.

Aheled, zeilen. Uit *heled*, vermoedelijk verbaalsubstantief van *led*, Fi. *laδa*, Mal., Jav., Sund. *layar*, Day. Bat. *rayar*, Tag., Bis. *layag*, Makass. *layarà*, Bug., Alor *ladja*, Malag. *lay*, Sumb. *liru*, Mao. *lare*, Aru *dalar*, zeil. *He* beschouw ik als pref. Mal. *pĕr*, Tag., Bis. *pag*, ofschoon *ahe* ook voor *aha*, zou kunnen staan, in welk geval de *e* ontstaan is door invloed der *e* in de volgende lettergreep.

Ahelman of *ahelmon*, overschaduwen. De *a* voor *o*, want het woord bestaat uit een prefix en *elmon*, Oj. (*h*)*alimun*, en afgevallen suffix *i* of *an*. Het substantief *almu* is in 't A. „schaduw"; Ero. *amoli*, met omzetting voor *alimo*. Tag. *alimuum*, tenebroso; Njav. *limun*. Verder verwant zijn Bat., Lamp. *kalinu* (*halinu*), schaduw, Tag. *anino*. Eenvoudiger stam in Espir. S. *melumelu*. Men ziet hier een dergelijke omzetting als in 't woord voor oranjeappel, limoen: Mota, Sam., Fi., *moli*, Mal. *limau*, Oj. *limo*, Day. *limau*, Niasch *limo*, gew. *dima*, Formosa *rima*, enz.

Ahen, to roast: *ahenhen*, branden (als de zon). *Hen* = Oj. *sĕnö*, glans, schijnsel (van de zon), Sund. *sönö*, vuur. Vgl. Fi. *sonosonoua*, toornig blikkend.

Ahes, uitkomende, uitgaande van stam *hes* uit *heti*, en dit uit

retu, Fi. *cotu*, verschijnen; O. en Njav. *wětu*, Makass. *battu*, uitkomen, voor den dag komen, ergens van daan komen. *Ahes* is eigenlijk: zijn oorsprong nemende, uitkomende; bijv. *is ahes u in wai aien* hij kwam uit het water, Matth. 3, 15: *ahes* is dus een werkwoord, en niet „*prep.* from", zooals INGLIS opgeeft.

Ahesmoij, gezegend, gelukkig. *Moij* = Oj. *mulih*, terug gekeerd, moet hier z. v. a. hersteld (uit een ziekte), gezond, beteekenen. *Hes* komt vormelijk overeen met Erom. *ves*, *vis*, goed. Wat den samenhang tusschen de begrippen „uitkomen" en „goed" aangaat, is op te merken, dat in 't Jav. *mětu* o. a. den zin heeft van „goed tieren", en een verwanten overgang van begrippen vertoont *andadi*, gedijende, zich goed ontwikkelende, van *dadi*, worden. Men vgl. ook Skr. *bhûti*, gedijen, welstand, welvaart.

Ahngei, hooren. Uit *a'* en *ragei*, welks *r*, onmiddellijk gevolgd zijnde door een medeklinker over is gegaan in *h*, evenals bijv. in *ahtaij*. Erom. *oringi*, Tana *raregi*; de *i* aan 't einde is 't suff. *i*, waardoor 't wkw. als transitief gekenmerkt wordt; 't geheel in den oudst bereikbaren vorm hersteld is *a'dĕngĕ'i*.

Ahnges-ahnges, to scratch on the ground. Vermoedelijk niets anders dan een andere uitspraak van *Anged*.

Ahlau ijo, naar buiten gaan: *a. jai*, opgaan; *a. se*, naar beneden gaan. *Lau* = Fi. *lako*, Rotuma *lao*, Esp. S. *lago*, Fag. *rago*, Bis. *lakau*, Tonmb. *lake*, Bug. *lao*; O. en Njav. *laku*, gaan. Het pref. *ah*, waarvoor men ook vindt *eh* (z. *Ehlau*) zal wel PA wezen, al beteekent *palaku* in 't Jav. vlucht, vluchten.

Ahled, to spread a cover, waarvan *Ehled*, to pave, slechts een andere uitspraak is; z. d.

Ahlo, verbannen, verjagen; Erom. *alo*.

Ahni, uitdooven, eindigen, doodmaken. De eigenlijke beteekezal wel wezen „afmaken", want *hni* is = *ehni*, vol, Erom. *veni*, O. en Njav., Mal. *pĕnuh*. *Ehni*, dat bij INGLIS ontbreekt, komt o. a. voor in: *kis eti ham ainyak par anahas itai, jai kis ham ainyak par ango ehni*, ik ben niet gekomen om te voltooien, Matth. 5, 17; *is wat eduaraprap ehni iran aien*, toen hij alles opgemaakt (ten volle verkwist) had, Luk. 15, 14. Vgl. de opmerking bij *Adahpupni*. Behalve *pĕnuh*, enz. vgl. men Flor. *rono*, vol, *ronagi*, vol zijn met; Tag., Bis. *puno*, Malag. *feno*.

Aho [1]) of *Oho*, vrucht dragen; uit pref. *a* (*o*) en *ho*, dat in den volleren vorm *ohua* bewaard is wanneer het verbonden is met het possessief-aanhechtsel, terwijl het dan tevens een voorslag aan-

[1]) *Aho* ontbreekt bij Inglis, maar wordt opgegeven bij v. d. Gabelentz o. c. p. 81.

neemt, omdat een woord niet met *hwa* kan beginnen. *Aho* is letterlijk Oj. *awwah*, Nj. *awoh*, van *wwah, woh*, vrucht; Flor. *vua, ovua-n* (zijn vrucht), anders *vuo*; wkw. Praes. *mampuo*, vrucht dragende; Fi. *vua*, Sam. *fua*, Mao. *hua*, Mota *woa, wo* (doch wkw. *uwa*); Mal. *buwah*, Malag. *voa*, Gilbert-eil. *ua*, Sumb. *uwa*, Toumb. *wua*, Bent. *woa*, Iban., Day., Tonsaw. *bua*, enz.

Ahok jai = *ahak joi*.

Ahola of *ahula*, helder, duidelijk. *Hola* is vormelijk = Fi. *vola*, geteekend; *volā* (d. i. *vola* + suff. *an*), merken, schrijven, doch Sam. *afola*, Jav. *wĕla* is „duidelijk zichtbaar". Intusschen kan dit *wĕla* alleen dan met *hola, vola* identisch wezen, als een medeklinker, en wel de gutturale triller afgevallen is.

Aholai, inlichten, duidelijk maken; van 't vorige met suff. *i* of *ni*, synoniem van *an*; dus feitelijk = Fi. *volā*.

Ahosji of *ahusji*, villen. *Hos* = Fi. *voδi* in *voδi-a*, villen, Sam. *foe*. Wat *ji* hier moet verbeelden, vermag ik niet te zeggen.

Ahpas, to praise; to speak softly to, but do nothing. *Pas* is mogelijk Sesake *vasa*, spreken, doch de oorspronkelijke klinker moet *ĕ* zijn, en dus ware *e* te verwachten in A.; Fate *fisa* of *bisa*, Flor. *bosa*, Fi. *vosa*.

Ahpoi, slaan met de vlakke hand; binden. Mota, Merlav *vus*, slaan, Motlav *wuh*, Arag *wehi*; Saa *rapusi*, waarin pref. *ra*, uit *ar* = A. *ah*. Nengone *wose* is „binden"; Fi. *vusi*, Tam. *fusi*, toeknoopen; O. en Njav., Toumb., Sund. *apus*, band, Bis. *gapus*, Mao. *aho*; Oj. *angapusi*, binden. Het is de vraag of niet twee stammen samen zijn gevallen.

Ahpopo, in de handen klappen. Zie *Ohpoihpoi*.

Ahpopones of *ahpapanes*, 't gelaat bedekken. *Popones, papanes*, redupl. van *pones, panes*; ouder *bĕnĕti*, Fi. *bonot-a* of *vonot-a*, opstoppen, afsluiten; Mota *wonot*, iets dicht drukken, Flor. *vongoti*; Oba *aonosi*, sluiten. Jav. *pĕnĕt*, toedrukken, Tag. *pinid*, Bis. *ponod*, verstoppen; *mulier nimis arcta*; Toumb. *pĕnĕt*, waarvan *mĕnĕt*, de deur dicht maken; *pĕpĕnĕt*, deur; Polyn. *opuni*, sluiten. Vgl. *Atapnes*.

Ahre, to sweep, to fray away. Sesake *soro*, to sweep; *sorovi*, to pour away; Mota *sara*, make to pass away. *Hre* is *hra*, uit *sĕra* of *sara* en suffix *i*, zoodat *ahre* beantwoordt aan *sorovi, sarav*; en daarenboven nog het bekende prefix heeft.

Ahre-apnes, costive; stopped. Maar *apnes*, uit *a'* + *pĕnĕti* is is een actief, beteekent dus „stopping'."

Ahren-ahren of *Aren-aren*, fijn; Mal. *rĕniq*, fijn (als regen, bloemen); Bug. *renì*.

Ahring-ahring, regen voor een korten tijd. Oj. *rĕngrĕng*, Nj. *rĕndĕng* is „regentijd": *ahring-ahring* kan een suffix *an* verloren hebben, en wegens de verdubbeling den zin hebben van „eenigszins lijkende op den regentijd, „regenachtig".

Ahtahni, eindigen. *Tahni* is „geëindigd": dit, gesubstantiveerd, wordt verbonden met het prefix, waardoor een werkwoord gevormd wordt. Voor den stam *hni* vgl. *Ahni*. Verscheiden werkwoorden zijn op dezelfde wijze gevormd. o. a. *Ahtamud*, doorbreken, doorsnijden: *tamud* = Fi. *tamusu*. *Ahtaliek*, het doel missen: vgl. *taliek*, verkeerd (z. d.): e. a.

Ahtai, verkoopen, weggeven. Erom. *tai*.

Ahtaij, zij drieën. Voor *ar*, en dit uit *a* (subj.) *ra*, zij, en *taij*, drie, dat *seij* is, wanneer geen medeklinker voorafgaat.

Ahtau-se, bijvorm *Ahtaug-se*, een plaats geheel verlaten. Blijkbaar verwant met Mota *vitag*, *vtag*, away from; *toa vitag*, go away and leave. De *h* is dus een overblijfsel van pref. *hi* uit *ri*, dat hier geen Desideratief vormt, maar met het Causatieve *pi* in Makass. en Bug. te vergelijken is. *Tag* is de stam van 't bijw. en voorzetsel *itag*, achter, buiten, en van 't wkw. *apitag*, achternagaan, volgen. *Tag* is Fi. *daku*, rug, achterdeel; oorspronkelijk *takud*, van denzelfden wortel waaruit ook voortkomt Tag., Bis., Iban., Mong. *likud*, Sang. *likudĕ*, Ponos. *likur*, rug. A. *tau* en *tag* — *taag* is foutief — zijn dus volkomen verklaard, als ontstaan uit *taku*-. Of *se*, naar beneden, is, mag betwijfeld worden. Te oordeelen naar de vertolking: „to leave a place all without exception", moet hier 't begrip van „geheel" er in liggen, zoodat men geneigd is er in te zien den stam van Mota *gese*, Fi. *keđe*, alle; Morlav *ges*, Motlav *geh* is een teeken van meervoud, in 't Nufoorsch is het *si*.

Ahtet, ontmoeten. Mota *tatu*, *vatatu*. *Ah* is hier dus waarschijnlijk ontstaan uit *ha* (ouder *va*) of *a* + *ha*.

Ahtiji, zoeken, onderzoeken. Jav. *tilik*, komen zien hoe het met iemand of iets gesteld is; Day. *tilik*, bezien, nazien. De *l* is in *d* overgegaan, die gepalatiseerd door de volgende *i*, daardoor *j* geworden is.

Ahungni, wekken. Mota *vangvangor*, Fi. *vangona*: transitief van Tag., Bis., Jav., Mal. *bangun*, Mong. *wangon*, oprijzen [1]).

Ahving, wenschen te drinken, dorsten. Matth. 5, 6; Luk. 5, 39. Wijl dit een Desideratief is, moet in *h* het pref. *hi*, ouder *vi*, Fi. *via*, Sam. *fia*, Mao. *hia*, gew. *whe*, Flor. *vi* vervat zijn; *ah* uit *a* + *hi*, Erom. *evi*. *Ving* acht ik een gewijzigde uitspraak of spel-

[1]) Vgl. De Fidjitaal, blz. 188.

ling voor *wing*, door epenthese uit *ungi*, voor *uni*, *unum*, drinken, Fi. *unuma* en *ngunu*, Oj., Mal. enz. *inum*. Het gewone woord voor „drinken" in A. is anders *umngi* (z. d.). Dat in 't Desideratief een ander woord, althans een andere stam voorkomt, heeft zijn tegenhanger in *ehtele*, hongeren, terwijl 't gewone woord voor „eten" *gaing* is.

Ahwai of *Ahoai*, afgrenzen. Waarschijnlijk uit *a-hwak-i*, met transitief suffix van st. *hwak*, *hwak*, dat vormelijk te vergelijken is met Jav. *suwak*, scheur, doch in beteekenis dichter staat bij *siwak*, afgescheiden; *añiwak*, afscheiden: een nieuwe verdeeling maken (van gronden); *siwakan*, een afscheiding of afdamming; hiervoor echter ook *suwakan* gebezigd; zoodat men mag aannemen dat *suwak* en *siwak* eigenlijk slechts varianten zijn.

Ahwaing, of *Ahoaing*, planten. Vgl. Sang., Sam. *sua*, planten; Erom. *aserieñgi*; de *i* is het transitiefsuffix.

Ahwai lelgai, to plant weeds; to make a wilderness or a waste. Hoe deze twee beteekenissen te vereenigen zijn, is een raadsel. Het eerste *ahwai* kan = *ahwaing* zijn; het tweede herinnert aan Jav. *suwak* in de beteekenis „vervallen, opgeheven, afgeschaft."

Ahuya, to foam at the mouth. Van *huya* of *Uya*: vgl. *wereh*, schuim, Bat. *bura*, Malag. *vory*. Sund. *budah*. Tag., Bis. *bula*, Mal., Makass. *busa*, Mal. ook *buhi*, Fi. *vuso*, schuim; Mota *usa*, to foam at the mouth.

Aihi, schieten. Heeft tot stam een woord voor „boog", Whitsuntide *ihu*, Ambrym *yu*, Volow *ih* [1]); de overgang van *u* tot *i* in de laatste lettergreep is geheel in overeenstemming met de neiging van 't A.; mogelijk bevat de eindlettergreep nog suffix *i*. De wijziging van de *u* in de eerste lettergreep is een voorbeeld van differentiatie, welke ook in 't Makass. *bisoro* wordt aangetroffen.

Aiji, staan. Feitelijk schijnt het = Mal. *bĕrdiri*, staan, recht opstaan, daar pref. *a* synoniem is met Mal. *bĕr*. *Ji* uit *jii*, ouder *di'i*. Dat de *r* oorspronkelijk de gutturale triller was, blijkt uit Niasch *muzizio*, staan, en Tag., Bis. *haligi*, Day. *djihi*, Sang. *dihi*, paal, hoewel ze ook in 't Oj. *diri*, stand; Toumb. *arihi* tot de gewone *r* verloopen is. In 't Jav. komt dit, gelijk men weet, meer voor, o.a. ook in *turut* naast het regelmatige *tut*, Oj. *tut* uit *tu'ut*.

Aiji jai, opstaan; *jai* is opwaarts"; z. d. Hoe dit tegelijkertijd „fall behind" kan beteekenen, is vrij onbegrijpelijk.

---

[1]) Voor vollere vormen van 't oorspronkelijk *wusu'* luidende woord, zij verwezen naar Codrington o.c. p. 41, waar bij te voegen Bat. en Mal. *busur*, Oj. *wusu*, Tag., Bis. *busog*, Makass. *bisoro*, Bug. *uso*.

Aiji jai se, to go shallower or deeper. Klaarblijkelijk is het „hooger of lager stand innemen”.

Aijmaodaing pam, to beckon to come. Bevat vijf woorden! *aj* voor *aiji*, staan; *m*, en; *ahodaing*, vragen; *pam*, uit *pan*, komen, *m* uit *mei*, herwaarts.

Aijnaing of *aitagaing*, verwachten, verbeiden. Een leerzaam voorbeeld hoe één en hetzelfde woord zich in twee richtingen kan ontwikkelen. De *j* is ontstaan door mouilleering van de *t* vóór een *i* of *e*, welke dus na *t* uitgevallen is en epenthetisch in de voorgaande lettergreep overgegaan. Met welk woord in de verwante talen *tenga* of *tinga* vergeleken kan worden, is onzeker: mogelijk met Oj. *těngā* of *těnghā*, naar boven kijken, Tag. *tangá*, den hals uitstrekken om naar iets uit te zien „Naar iets uitzien” en „verbeiden” zijn in allen gevalle naverwante begrippen. Vormelijk staat nog dichter bij *itagaing*, d. i. *tingan-i* Iban. *singan*, kijken, welks *s* regelmatig voor *t* kan staan: *Aitagai* = *atagaing* komt voor Luk. 1, 17.

Aijupoingpoing, verdwijnen in de verte. *Poingpoing* is „wat eenigszins duister is”: z. *Poing*. Of *aija* te verklaren is uit *aiji*, staan, en *u*, in, blijve onbeslist; in *Aiju jai*, to go up, or east, is *jai* duidelijk: ook hier zou *u* 't voorzetsel kunnen wezen, maar waarschijnlijk is *aiju* een ander werkwoord, en wel verwant met Day. *lius*, gaan; of Jav. *adju*, voorwaarts gaan.

Aimog, bewolkt. Zie blz. 73.

Aingak, ik; voor dit pers. vnw. zie Hoofdstuk IV.

Aiyu, sweet; shady; *aiyu in li in mopon*, to love. In de beteekenis „lief” laat het zich vergelijken met Oj. *ahyun*, verlangend, verliefd; ofschoon *aiyu* een passieven zin heeft, dus = Oj. *hyunhyun* of *kahyun*: dus z. v. a. „bekoring hebbende”; in *aiyu in li in mopon* is het echter even actief gebruikt als in 't Oj. — *Aiyu*, schaduwrijk, schijnt een geheel ander woord te zijn, nl. Jav. *ayom*, *ayum*, schaduwrijk; ook *iyom*.

Aktit, vastbinden; adj. vast. Oogenschijnlijk is *k* hierin 't overblijfsel van 't prefix *ka*, dat in 't Fi., Oj., enz. een soort part. perf. pass. vormt; *tit* zou Jav. *tětep*, vast, vastgesteld, kunnen zijn; *anětěpakěn*, vastzetten. Vgl. *Athai*.

Akumkum, den mond spoelen. Oj. *makumkum* is „een bad nemen”; Nj. *kungkum*, Madur. *kěmkěm*. De vorm van 't A. wijst op *akumakuman*, wat nauwelijks in beteekenis verschilt van *akumkum*.

Alaa of *Alayi*, to feed. Deze vertolking is onjuist; het beteekent „begiftigen”, al wordt het wel eens verbonden met „voedsel”, maar op zich zelf beteekent het toch niet „voeden”; Matth.

6, 11 heeft: *alaama aiek n'itai gaing in gama a n'adiat ineing*, geef ons heden ons voedsel; Luk. 11, 12; *el et ungni in haklin jaa aien, inyi ti alaan n'ispeno aien?* indien hij een ei vraagt, zal hij hem een zeeslang (i. pl. van schorpioen) geven? *Alayi* heeft het suffix *i*; *alaa*, het gelijkwaardige *a* (uit *an*); beide vormen hebben tot object den persoon aan wien gegeven wordt, welk object hier door 't possessiefaanhechtsel wordt uitgedrukt, omdat *laa* een substantief is; *laa-ma* op zich is „wat door ons gekregen wordt", met pref. *a*: maken dat wij krijgen. Van *ala* zonder suffix *i* en *a* is 't object natuurlijk niet de persoon, maar de zaak. Derhalve is *Ala gan*, eten geven. De stam *la* = Mota *la* geven, nemen; trans. *lav*, nemen, Esp. S. *lavi*, brengen. De w. is dus *lap*, waarvan een langere vorm is Iban., O. en Nj. *alap*, Bug. *ala*, nemen, Tag. *hanap*, zoeken. De kortere vorm moet eenmaal in 't Mal. bestaan hebben, zooals men kan opmaken uit *dulapan*, acht; evenzoo in 't Sund., blijkens *salapan*, Makass. *salapang*, negen. Ten aanzien van A. *alayi* en *alaa* is het niet twijfelachtig dat ze uit *a* + *lahi*, — *lahan* ontstaan zijn; na 't uitvallen der *h* heeft zich als overgangsletter *y* ontwikkeld.

Alahala, shining; giving light. Voor *alah-alah*, stam *lah*, licht. Mota *lala*, to burn clear and hot; *lalav*, trans. to scorch. Oj. *arab-arab*, flambouw; *angarabarab*, flikkeren, vlammen; Iban. *arab*, branden (van rijshout, spaanders); *dabarab*, zich verbreiden van vuur. Al deze woorden komen nauwkeurig met elkaar overeen dat ze geredupliceerd zijn. In 't Iban. staan de vormen zonder en met voorslag naast elkaar. De *a* of *ha* is als voorslag vóór *r* en *l* even gewoon in de verwante talen als de ε in 't Grieksch in hetzelfde geval.

Alango, op iets steunen. De stam is Sam. *lango*, prop for canoes; Mao, *rango*, roller for canoes; Fi., Mot. *ilango*, roller for canoes; Fi. *langona*, stukken hout onder iets leggen, Mota *lango*, onderstutten.

Alamud, to open, as an embankment. Vgl. Mota *lala*, open; en *Aramud*, to break. Er ligt dus in de samenkoppeling 't begrip: open breken.

Algei, openslaan. Mota *lik*, to open with unfolding motion; *like*, to open by turning back a cover. *Algei* en *like* hebben het trans. suffix *i*.

Alginwan, zich worgen (niet v. act., zooals INGLIS opgeeft, maar intrans.); eigenlijk: zich den hals omdraaien; Matth. 27, 6; (*is*) *um ispun alginwan* (*aien*), en worgde zich zelf. De geheele uitdrukking is een samenkoppeling van drie woorden: *algei* en *n'wan*

nek. Brengt men dit in verband met *algei*, to wattle; *algehai*, to finish, as a house, dan rijst het vermoeden dat *lge* eigenlijk omdraaien of dgl. is. *alge awan* zou kunnen vergeleken worden met Jav. *lèkër* of *likër*, rond van omtrek; omheining; *algehai*, uit *alge* en *ehai*, voltooid, komt vrij wel overeen met *algei*, to wattle. En een boek openslaan, to turn over leaves, is toch ook een omslaan, omdraaien; ook Mota *like* is „to open by *turning* back a cover." Verder is met *lekër* verwant Iban *lakkat*, ontgrendelen, openmaken. Een ander verwant woord is Mota *lago*, cylindrical large basket of flattened bamboo; vgl. Day. *rakar* (door dissimilatie voor *lakar*), een van rottan gevlochten onderstel voor potten wanneer men ze van 't vuur neemt; verwant met *rakëran*, wat meengerold is; Mal. *lěkar*, soort mandje van rotan om potten of pannen die van 't vuur genomen zijn op te zetten. Bal. *lekèh*.

Algauwaing, een water oversteken, wadende of in een boot. Uit *algau*, Mota *lagau*, oversteken; en *wai*, water. De samenstelling wordt als één woord behandeld en krijgt het suff. *ng* uit *ni*.

Aleng, gekronkeld; wkw. kronkelen. Vgl. Jav. *likung*, *lengkong*, kronkelen. Makass. *leko*, *lengkō*; alsook Iban. *leku*, winding.

Almoi, een ding zien; ook, meer dan één ding zien; *alum*, zien. *Alum* O. en Nj. *anëmu*, vinden. *Almoi* schijnt zoowel suffix *aki*, als *ni*, *ani* te hebben; in 't laatste geval kan het met Jav. *anëmoni* overstemmen. Zie voorts blz. 42.

Alo, braken, spuwen. Mota, Fi., Toumb., Pak., Tonsaw. *lua*, Malag. *loa*, hetz.; Sund. *luwah*, sirihspeeksel. *Alwai*, uitspuwen; Mota *luag*, Sam *luài*, Maor. *ruaki*, Fi. *luaraka*, uitbraken; Day. *malua*, zonder suffix.

Aluma (ontbreekt bij INGLIS), te drinken geven aan, 't onmiddellijk object is een persoon, welk object, zoo het een vnw. is, uitgedrukt wordt door 't possessiefaanhechtsel, gelijk bij *Alaa*. Bijv. *Is ehtele nyak ainyak, ja akis alaak n'itai gaing agaua; um ahving wai, ja akis alumak in wai a jana*, ik was hongerig, en gij gaaft mij iets te eten, ik was dorstig, en gij gaaft mij water te drinken, Matth. 25, 35; *is auroauro n'alimi is elhi ira ra um athut, im leh nisa, um ahtaijuli a rinegar, um ali a n'aunieng, um aluman*, en dadelijk liep een van hen, en nam een spons, en doopte die in azijn, en gaf hem te drinken, 27, 48. *Aluma* bestaat uit pref. *a*, den stam *lum*, en suff. *an*. *Lum* voor *num*, overeenkomstig de neiging van 't A. een *n*, wanneer onmiddellijk of door een klinker gescheiden een *m* volgt, in *l* te laten overgaan; wij hebben reeds een voorbeeld gezien bij *Alum*; een ander zullen wij ontmoeten in *Atelmoi* Dat *num* de eigenlijke wortel is voor „drinken",

blijkt o. a. uit Day., Iban. *danum*, water. *Inum* Mal. enz., *unu* Fi. enz. is een secundaire wortel, op de wijze van *ibĕr* naast *wör*; *ibĕk*, naast *bĕk*, e. dgl. Vgl. hierachter *Umnyi*.

Aluo (*n'aman*), (de tong) uitsteken. *Luo* is mogelijk te vergelijken met Mal. *luwar*, Day. *luar*, buiten; Bal. *ngluwarang bayu*, den adem uitblazen. Onzeker.

Alupai, geven. Eig. geven aan, begiftigen, want het heeft tot suffix *i*. Flor. *lubati*.

Alupas, groot, ruim. Mal. *luwas*, ruim, uitgestrekt. In de met A. naastverwante talen zijn wel woorden die hierop gelijken, o. a. Vuras *luwo*, maar geheel overeenkomende heb ik niet opgemerkt. Verwant is Oj. *lwā*, ruimte; de sluiter was hierin oorspronkelijk de gutturale triller.

Amai, kauwen Fi. *mama*, Mal., Jav., *mamah*, Tag., Iban. *mamá*, Bis. *máma*, Sund. *mamah*, eten (van een kind); Bal. *amah*, eten, nuttigen. Jav. pass. en subst. is *pamah*; dus de wortel is *mah*, *amah*.

Ame, stank. Vgl. Jav. *amis*, stank.

Ame = *Ami*, wateren. Fi., Sam. *mimi*, Mota *meme*, Tag., Bis. *mihi*, Makass. *meya*, Bug. *teme*, Lamp *miyoh*, *miyĕh*, Dair. Bat. *miyĕh*. De stam, als substantief, is Oj. *ĕyĕh*, Tag., Bis., Bikol *ihi*, Nj. *uyuh*, Dair. Bat. *iyĕh*.

An, voorzetsel: in, op, aan, van. Een verkeerd begrepen *a*; z. blz. 67.

Anag-anag, besluiten, bepalen; *anag lelen*, overdenken, overwegen, zich voornemen; uit *anag* en *lelen*, 't gemoed; Oj. *ataki*, zich voornemen; *matakitaki*, zich geestelijk inspannen; Tag. *taki taki*, overweging, meditatie; Bat. *tahi*, besluit, voornemen.

Anir, andere uitspraak *Anri*, noemen, verkondigen. Erom. *enuri*, zeggen, verkondigen.

Aniralick, slecht of onduidelijk spreken. Mota *tir*, een naam geven. Dus *anir* gevormd met pref. *ang*. Voor *liek* of *aliek*, z. *Taliek*.

Apa-ahni, overal heengaan; uit *apan*, gaan, en *ahni*, z. d. — *Apa-hai*, landwaarts ingaan; uit *apa* en *hai*, Fi. *ðake*, opwaarts; Toumb., Tonseasch *sake*, Tag., Bis. *sakay*, Iban. *takai*, Mongond. *takoi*, Sam. *aè*, opgaan, bestijgen; Erom. *sah* of *sak*, opwaarts, op.

Apam, komen; uit *apa*, gaan, en *m*, voor *me* (*mai*), herwaarts. Mota *vano ma*. Fate *fana mai* of *bana mai*.

Apan, gaan, gaan naar. Uit pref. *a'* en *van*, ouder *wana*. Erom. *avan*, Tana *eren*; Mota, Maewo *vano*, Volow *vono*, Leon, Motlav, Oba, Gog, Norbarbar, Esp. S. *van*, Fate *fana* of *bana*, Sikka *bano*,

gaan: Toumb. *wana* alleen gebruikelijk als voorzetsel: „naar". Niasch (*mo*)*fano*. Favorl. Form. *pana*, heengaan, ook: naar, wijzen op een variant *pana*.

Apapa, gelijkstaande, gelijk. Oj. en Nj. *sawara*; tz.: feitelijk komen de prefixen *a*, met, en *sa* op hetzelfde neer; *wara* is de st. van „dragen". *apapa* en *sawara* beteekenen dus eigenlijk „van hetzelfde gewicht, dezelfde gehalte". Van een ander woord voor „dragen" komt in 't Jav. *bobot*, (tegen een ander bestand, portuur).

Apapanes of *Apopones* = *Akpapanes*, z. d.

Aparo, verdeelen. Het zal wel „in tweeën deelen" beteekenen. Uit *a'* en *varo* = Jav. *paro*, verdeeling in tweeën; *amaro*, in tweeën deelen.

Apas, andere uitspraak van *Apos*, z. d.

Aping, donker. *Ping* is een andere uitspraak van *poing*, donker: z. d. en *Eping*, *Epeing*, nacht (onder N.).

Apitag, volgende: mv. *epitpitag* (voor *epitapitag*). Uit *ape* of *api* en *itag*, achter, achteraan; *ape* is te vergelijken met Erom. *ve*, gaan: vgl. Mota *vitag*, bijv. *toa vtag* (voor *vitag*), achterlaten, waarin *vi* echter een prefix zou kunnen wezen.

Aplo, rood gloeiend, als steenen voor den oven. De vraag is of het niet eigenlijk „wit gloeiend" moet heeten, want het woord lijkt sterk op Fi. *buδo*, Bis. *mafulau*, Tag. *mapudao*, Iban. *mafurau*, Rottineesch *fulak*, wit.

Apugin, dag, morgen. Het eerste gedeelte herinnert aan Tag. *hapon*, dag; doch *gin* is duister.

Apol, kleven. Van den stam die in Mota luidt *pul*, gom, vogellijm, waarvan afgeleid *pulut*, doen kleven; Sam. *pulu*, kleverige stof, lijm; *puluti*, lijmen; Oj., Nj., Toumb. *pulut*, vogellijm; Bat. *pulut*, vogellijm; Tag. *pulut*, honig; Iban. *fulut*, kleverige honig. Mal., Day. *pulut* is „kleefrijst; een merkwaardige variant in Day. *sambulut*, lijmstok

Apos, dragen; baren, voortbrengen; laden. Jav. *momot*, dragen, laden; *momotan*, zwangerschap; van een stam *wot*, variant *bot* en *wrat*, dus oorspr. *wĕ'at*; Sikka *bua*, baren. Flor. (*va*)*hua*. Vgl. ook Bat. *borat daging*, zwanger. De stam Mal. *bĕrat*, Tag., Bis. *bogat*, Sang. *we'ha'*, enz. „zwaar". *Apos*, uit *apoti*, waarin 't trans. begrip is uitgedrukt door suff. *i*, terwijl hetzelfde in Flor. *vahua* geschiedt door pref *va*.

Apro, vangen. Misschien. Erom. *ĕmprok*, stelen.

Apotu of *Aputu*, een vrouw dooden of worgen om haar gestorven man te volgen. Mogelijk Mal. *mĕmutung*, den hals afsnijden, st. *putung*; Sam. *mutu*, afgesneden.

Araahon = *Arahon*, to finish; to complete. Vgl. Lakon *won*, complete. *Ahon*, bijvorm van *ahn*, waarvan *ahni*, met suff. *i*, z. *Ahni*. *Ara* schijnt z. v. a. „bereiden" te beteekenen.

Arafara Arefara of *Arofara*, pandanusbladen bereiden. *Fara* is Pandanus, Sam. *fala*, Oj., Nj. *pandan*, Mal. *pandan*, Sumb. *panda*, Tag., Bis. *pangdan*, Iban. *paddan*, Sikka *peddang*, Rotti *hendak*. *Are* of *aro* heet „garen; *arase* of *aresei*", plukken.

Arah pan, to seize. Daar *pan* „weg" beteekent, kan de vertolking niet juist zijn; het lijkt op Mota *rave*, trekken. Doch wegens de andere uitspraak *arop*, to seize, zou men ook aan Oj., Nj. *rĕbut*, zoeken te ontweldigen, kunnen denken.

Arap-arap, sunset. Eer: avond, invallende duisternis. Erom. *po-arap*, avond; Mota *rav-rav*, avond, 't donker van den avond. Verder onzeker, of men dit gelijk mag stellen met Tag., Bis., Iban. *gabí*, Iloko *rabiy*, Sang. *hĕbbi*, Niasch *owi*, nacht, avond, dan wel of *rap*, *rav* dezelfde wortel is als dien men in Jav. *sĕrap*, zonsondergang, aantreft. In elk geval is *r* in A., Mota en Erom. voor den gutturalen triller ongewoon; evenwel ook in 't Iloko is ze in *r* overgegaan.

Are gai, brandhout zamelen. *Gai* is „hout"; z. d. onder *I*. *Are*, *ara*, *aro* wordt vertolkt nu eens met „to collect, to gather" dan weer met „to prepare". Vermoedelijk ligt in *re*, *ro*, *ra* het grondbegrip van verzamelen, bijeenvoegen, en is het te herleiden tot *rĕng*, (*dĕng*), dat deel uitmaakt van Jav. *sarĕng*, *parĕng*, *barĕng*, waarin 't begrip van „samen" ligt; een afleiding van denzelfden wortel is Mal. *dĕngan*, met; Day. *dĕngan*, met; *mandĕngan*, begeleiden.

Ari, met doorns bedekken. Uit pref. *a'* of *a*, *ri*, en suff. *i*: *Ri* = Oj. *rwi*, Nj., Sumb. *ri*, Bat., Mal. *duri*, Day. *duhi*, Lamp. *wuy*, Ponos., Mong. *dugi*, Dawalor *wur*, Kisar *ruri*, Binongko *orui*, Sawu *huni*, doorn. Hetzelfde woord in andere verwante talen in den zin van „graat, been".

Arid, hoog, verheven; *atimi arid*, *atimarid*, hoofdman; in de bijbelvertaling ook: koning, landvoogd. *Arid jai*, opgaan, opklimmen; *ari jai*, to go a shore, blijkbaar slechts een andere spelling van *aridjai*. *Jai* is „naar boven". 't substantief *ridjai* is „'t Oosten", eig. opgang (der zon). *Rid* = Mal. *diri*; *bĕrdiri*, oprijzen, recht opstaan; A. *a* kan in waarde = Mal. *bĕr* wezen; doch het kan ook voor *a* + nasaal staan, en dan is *arid* te vergelijken met Oj. *angdiri*, heerschen. Op een andere wijze heeft zich uit denzelfden stam ontwikkeld *Aiji*, z. d.

Arop, to seize. Variant van *Arah*, z. d.

Arop a 'n jap, to splash, *a 'n jap* is „in zee". Vgl. Mota *rov*, to sound like dashing water. Vgl. Oj. *rwab*, *rob*, 't onstuimig zijn, wassen van den vloed.

Arop-arop, slaperig; gesloten (van oogleden). Herinnert aan Jav. *arip*, slaperig, doch de klinker is die van *rep* in Jav. *sirep*, slaapwekkende (tooverspreuk).

Aru, betalen, beloonen Vgl Mota *rusag*, betalen; *rusai*, iemand beloonen; 't eerste met suff. *aki*, het laatste met *ai*; de stam dus *rus*.

Asaing of *Asau*, zeggen, spreken. Esp. S. *aso*, rede. Van denzelfden stam is afgeleid *tas*, gezegde, woord, taal. De juiste vorm van den schijnbaar *sa* of *asa* luidenden stam laat zich niet vaststellen, doch het zal wel dezelfde stam zijn als Mota *as*, gezang; Malag. *antsa*, zingen.

Asenga, al. Hetzelfde woord als Makass. *ngaseng*, Fi. *keδenga*, al, ieder, Maewo *gasengi*, behoudens 't verschil van prefix, en Mota *gese*, al, behalve dat dit geen suffix heeft. In Merlav is *ges*, Motlav *geh* aanduider van 't mv.

Asugeing, steunen op, zich op (iemand) verlaten. Jav. *tunggĕn*, steun; iemand op wien men zich verlaat. *Sugei* veronderstelt een stam *tĕnggĕh* of *tĕnggĕn*. Verder verwant is Iban. *tangngal*, ondersteunen.

Asngi, hoeden, zorg dragen voor 't vee. Vgl. Iban. *tangngau*, zorgen voor iemand of iets, voor 't vee of den akker; nog dichter staat wat den eindklinker betreft, Jav. *tunggu*, op iets passen, over iets toezicht houden; Oj. *atunggu*, de wacht houden.

Asja: hiermede beginnen enkele werkwoorden, die een bijvorm, met *ara* beginnende, hebben. Dus *asjapignaing* = *arapignaing*, verzamelen. In andere geeft *asja* een „maken" te kennen, bijv *asjaktit*, vastmaken; *asjamud*, scheuren, breken, synonieum met *aramud* breken. Aangezien in 't Fi. de prefixen *ra* en *δa* geheel of nagenoeg gelijkwaardig zijn, ligt het vermoeden voor de hand, dat bijv. *sjamud* beantwoordt aan *δamusu*, maar *ra* in *arapignaing* = *asjapignaing* aan Fi. *ra*. In 't Bug. zijn de prefixen *ta* (*tar*) en *tja* synoniem, en uit een *tj* zou zich wel een *sj* kunnen ontwikkeld hebben. Moeielijkheid baart de omstandigheid dat in ettelijke gevallen *asj* vervangen kan worden door *asu*, *aso*; dus *asuamud*, *asvamud*, (den hals) omdraaien, klaarblijkelijk hetzelfde als *asjamud*, breken, *asvadidi*, to tear skin or bark, en *asjadidi*, to tear off; *asuopleg*, mv. *isuoplegopleg*, to bruise, to break in pieces, en *asjoplegopleg*, to tear in pieces. Men vindt dit *asv* in *asvalar*, kinderen baren, waarin *alar* (*halar*), kind beteekent. Het schijnt dus dat

asu, ase, hetzij een samengesteld voorvoegsel of veeleer een wkw., ook aan 't daarmeê samengestelde woord een causatieve beteekenis geeft. Waarmede het te vergelijken is, vermag ik niet te raden; tenzij het = Oj. *asung*, geven, is, want syn. van *asung* is *aweh*, en dit beteekent ook „veroorzaken".

Asupteg naing, verklaren, uitleggen. Uit het zooeven vermelde *asu* en *ptegnaing*, waarin *gnaing* van denzelfden stam is als Mota *gaganag*, toonen, verhalen. 't Suffix in dit laatste is *aki*, in *gnaing* is het *ni*, doch beide suffixen vormen transitieven. *Pte*, uit *vete* — of *vet*, in welk geval de *e* een voorslag is, ontstaan na 't uitvallen des klinkers in *gnaing* — is te vergelijken met Mota *vet*, zeggen, te kennen geven; Lo *vet*, zeggen; mogelijk = Jav. *pěṭek*, voorspelling; *aměṭek*, voorspellen. Het geheel schijnt een samengestelde uitdrukking, z. v. a. een verklaring en uitlegging geven aan (iemand). Wat Mota *gana*, A. *gna* aangaat, dit is identisch met Makass. *kana*, zeggen.

Asvahteng, buigen. Vermoedelijk bedoeld *ateng*, Makass. *ateko*, bochtig, van *teko*, bocht; Jav. *těkuk*, *anětuk*, buigen.

Atahaijeng, hooren, gehoorzamen. Uit pref. *a* en *tahaijeng* (onder *ta'padĕngĕ'*), (bij geval) ter ooren gekomen, maar gesubstantiveerd. Tana *matareg*, waarin *ma* synoniem met *a*. Vgl. *Ahngei*.

Ataking, iemand van 't vrouwelijk geslacht. Uit *ata* (onder *aṭa*), Volow *at*, Lifu *atre*, Api *aru*, Tana *are*, Alor, Solor, Sikka *ata*, mensch; in de beteekenis van „slaaf" Makass., Bug., Toumb. Mongond., Sumb.; Bis. *ata*, *agta* (uit *arta*, *aṭa*), Negrito. Vgl. *Atamaing*. *Hing* uit *vini*, Oj. *bini*, Tonsaw. *bene*. Sumb. *wini*, naast *kawini*; Day. *habinäi*; Z.W. Ceram *bina*, naast *mafinai*; Mota *vine*; Rotuma *honi*; meestal in gereduppliceerden vorm: Mota *vavine*, Sam. *fafine*, Mao. *wahine*, Sang. *wawine*, *bawine*, Benten *wawinei*, Yap *papine*, Saleier *bahine*, Pakewa, Tonsea *wewene*, Tag. *bini-bini*, vrouw, wijfje. De vorm *mahine* in Mao. *ta-mahine*, dochter. Erom. *asiven*. In Mota *tavine* is *ta* verkorte vorm van *ata*.

Atahni, al 't voedsel opeten. Van *tahni*, ten einde gekomen; van *hni* = Oj., Mal. *pěnuh*, enz. Vgl. *Ahni*.

Atai, to cut (many trees); to circumcise (a bad word). Het heeft een mv. (d. i. van objecten). Waarvan het een mv. begrip uitdrukt, blijkt niet. Wel wordt door INGLIS opgegeven *Atah*, to cut; to bleed, doch in de Eng. An. woordenlijst *Athai*. Zulke slordigheden zijn niet geschikt om de vergelijking te vergemakkelijken. Hoe het zij, *atah* en *atai* kunnen een slordig gespeld *atah* en *atahi* voorstellen, zoodat het laatste als transitief van 't eerste kan bedoeld zijn. *Atah*, uit *tah* = Jav. *tas*, gereduppliceerd *tatas*,

anatas, doorsnijden; *anatasi*, mv. Mota *toto*, to cut, chop, is een variant van *tatas*, nl. Jav. *tètès*, dat o. a. besnijdenis van een meisje beteekent. Verder is Oj. en Nj. *tètès*, 't doorbreken (intr.) van een ei, en ook „uitbroeien"; *tinètès*, opengemaakt (van een ei). Doch *atai* is *a* of *a'* + *taki*, Jav. *tetak*, besnijdenis, *anètaki*, (een jongen) besnijden. Suff. *i* duidt zoowel een mv. aan, als dat het transitieven vormt met een persoon tot object. Waarom Rev. INGLIS *atai* „a bad word" voor besnijden noemt, is moeielijk te raden; blijkens het Jav. is het integendeel het rechte woord. Vgl. ook Mal. *tètaq*, afhouwen, afhakken; Fi. *i-tātā*, a chopping, veronderstelt een vorm *taktak*.

Atako of *Atakok*, kakelen. Uit *tako*, *takok*, gekakel; st. *ko*, *kok*, Mota *koko*, *kokoko*, kakelen; Jav. *kokok-kokok*.

Atalulup, geheel verzinken. Stam *lulu*, ouder *lulup*, een variant van Jav. *lèlèp*; *kèlèlèp*, feitelijk = *talulu*, onder water gezonken; Sund. *lelep*, ingezonken; *tilèlèp*, verdronken. De wortel is *lèp*, waarvan ook in 't Jav. een variant *lup* bestaat met afleiding *katjèlup*, ondergedompeld; Sund. *tjèlub*, *antjèlub*, zich in 't water dompelen. Day. *lèlèp*, overstroomd, onder water.

Atamaing, man. Uit *ata* (*aṭa*) en *maing*, voor *mani*, mannelijk, Sumb. *meni*, Wango, Flor., Gilb. eil. *mane*. Erom. *itnateman* (voor *tangate-man*), Fi. *atangane*, *tangane*, Tana *are-mama*, Lifu *tra-mani*. Sum., Mao. *tane*, mannelijk, moedig; man; zal wel uit *tangane*, *tanane*, ouder *tamane* samengetrokken zijn. In 't Makass. is 't woord voor „mannelijk, man" *burane*, Bug. *worowane*. *Mani* is duidelijk een afleiding van 't woord dat in 't Oj. luidt *wāni*, moedig, Mal. *bèrani*, Makass. *barani*, Bug. *warani*, Sang. *wahani*, Tag., Pamp. *bayani*, Toumb. *waranei*, Benten. *wahanei*, Bima *mbani*, Sumb. *beni*; de vormen in Makass. en Bug. zijn zonderling verloopen.

Atapnes, sluiten. Uit pref. *a'* en *tapnes*, gesloten; 't gesloten zijn; zie verder o. *Ahpopones* en *Tapnes* onder I.

Atapran, klimmen als een vleermuis. Verwant met Mota *kaka-ran*, hetzelfde; doch de formatie is niet duidelijk; waarschijnlijk is *atap* = *atah*, zich uitspreiden, want Mota *kaka*, schoon een ander woord, is „den arm uitstrekken".

Atau, helpen; leiden. Vgl. Erom. *tauri*, leiden.

Atgei, slaan; *atgei-atgei*, kloppen (van 't hart). Fi. *tukia* (met suff. *a*., terwijl A. 't gelijkwaardige suff. *i* heeft). Vgl. verder de geredupliceerde vormen Jav. *ṭuṭuk*, kloppen, Malag. *totokă*, Bis. *tuktuk*, Tag. *tugtug*, Mal. *tutug*, Sam. *pātutu* (= Mal. *batutug*). Wortel *ṭuk* (zoo nog Jav.), klop; vgl. Makass. *pantuka*, knods.

Atelmoi, begraven. Afleiding met suff. *oi* = *ai*, *aki* of *ani*, moeielijk uit te maken, doch Erom. *tenemi*, Matth. 27, 7 heeft duidelijk suff. *i*; van *telm*, ouder *tanĕm*, Oj. *tanĕm. ananĕm*, Bat. *tanom*, Iban. *tanám*, Sam., Mao. *tanu* (passief *tanumia*), begraven; Nj., Toumb. *tanĕm*, Bis. *tanom*, Tag. *tanim*, Mal. *tanam*, planten; Mota *tanu*, bedelven. Voor den overgang van *n* in *l*, zie *Almoi*, en *Aluma*.

Aterai, begeleiden. Erom. *etori*, Oj. *angatĕrakĕn*, Nj. *angatĕr* en *angatĕrake*, begeleiden; Oj. *angatĕr* ook „aandragen, vervoeren"; Bis. *hatod*, st. van „aandragen, vervoeren, begeleiden".

Ateug, zitten. Fi. *tiko*, Motlav *tig*, Esp. S. *sigi*. Een varieteit van dezen stam heeft *u*, *o*; zoo Erom *tuok* (voor *tuko*), er zijn; Flor. *tuguru*, Oba *toga*, zitten; Mota *toga*, verblijven, ergens zijn; Motlav: zitten; Sam. *toà*, zitten. In de meeste gevallen (behalve in Erom.) ging de stam op een medeklinker uit, en wel een *r*; van daar Mota *togara*, gedrag, terwijl Lo *tjigar*, gedrag, heeft. Doch daarnaast Mota *togara*, verblijf. In de verte verwant zijn Benten. *tikil*, Toumb., Pakew. *tĕkĕl*, rusten; en Toumb. *tĕka*, zitten.

Ateug se, nederzitten. D. i. *ateug* met *se*, neder.

Atnga, to walk, to go; (ook: vertrekken). Malag. *tonga*, komen; Flor. *tona*, vertrekken; Vaturanga *juna*; Sund. *tĕng* op den loop; iteratief-intensief *tĕrĕngtĕng*, hard loopen; *tĕng* maakt deel uit van Oj., Nj. *datĕng*, gekomen; komst; Nj. ook: gaan; Mal. *datang*, komen; Tag., Sang. *dating*, aangekomen. *Atnga* wordt steeds geconstrueerd met den Genitief van 't pers. vnw. overeenkomende met het onderwerp; bijv. *eris wat atnga ura ara*, toen zij vertrokken waren, Matth. 2, 13. Dit laat zich verklaren, daar *tnga*, ouder *tĕngan*, vormelijk een substantief is; *atngá ura* is in de voorstelling: hun tocht aannemen. Evenzoo: (*is*) *atnga o-un*, ging zijns weegs, Matth. 3, 16.

Atngei, dooden. Sam., Marques. *tinai*, Mao. *tinei*, dooden, uitblusschen.

Athai, vastmaken; opbinden; vastmeeren. Van w. *tĕp*, waarvan Oj., Nj, Sund. *tĕtĕp*, vast, vastgesteld, enz. Day. *atĕp*, slot; sluiting. *Athai* uit *a* + *tĕp* + suffix *aki*.

Athei, to cover an oven; to make firm a post with earth. Dit zal wel een andere uitspraak zijn van *Athai*.

Athi-athi, een voor een. Uit *thi* (*e thi*), één, met pref. *a*, dat hierin wel de beteekenis van „met" zal hebben.

Atho, to boil, to cook. Vgl. Jav. *tapung*, (rijst) voor den eersten kook op 't vuur zetten; Bal. *tĕpĕng*.

Athoi wai, mv. handeling van *Athu 'n wai*, water halen of brengen. *Athoi* gevormd met veelvuldigheid aanduidend suff. *ani* = *i*; dus uit *athuani*. Vgl. *Almoi* en *alum*. Verwante woorden mij onbekend.

Ati, plaatsen, stellen, aanstellen: mv. *ikai*. Mota *ti*, zetten, *ting*, maken; Erom. *ti*, *tin*, maken, *ti pe* zetten. *Ati* vormt, gelijk *ti* in Mota, ook samengestelde uitdrukkingen, bijv. *atuljin*, to turn away, vgl. Mota *tikulu*, to turn the back, *ati-jai*, plaatsen op. *Ti* schijnt een sluitmedeklinker verloren te hebben, anders ware *ikai* onverklaarbaar. Mogelijk, doch geenszins zeker, is het dat de *i* uit *u* ontstaan is, en dan ware te vergelijken Jav. *entan*, plaatsen, posteeren; Iban. *tuai*, in plaats stellen, in een toestand plaatsen.

Atleng, to swallow. Voor *atleni*, st. *telen*, Day. *telen*, Bis. *tolon*, Tag. *tilin*, Malag. *telina*, Niasch *tolo*, Mal. *telan*, Sund. *telen*, Makass. *tallang*, Iban. *tallan*, slikken; Fi *tiloma*, slikken; *itilotilo*, keel, Ambon *tolo*, *solo*, *sole*, 't slikken; keel.

Atmas, een doode; een geest. Uit *ata*, mensch, en *mas*, dood. Mota *tamate*, Solor *ata maten*, Sikka *ata mateng*.

Atmehugan, man en vrouw. Samengestelde uitdrukking: *ata*, man; *m*, en; *ehugan*, de echtgenoote; z. *Ehugan*.

Atni, licht of vuur ontsteken, branden. Mota *tun* of *tin*, to roast; Oj., Nj., Mal., Sumb., Iban., Makass., Bug., Sam. en Mao. *tunu*, bakken, blakeren, roosten; Pakew. *tono*, Toumb. *tinono*, houtskool; Fi. *tunu-tunu*, warm; *cakatunuma*, opbraden.

Ato, kennen, weten, begrijpen. Uit *a* = *ma*, en *tau*. Mao., Toumb. *matau*, wijs; st. van Mal. *tahu*, Day., Toumb., Bat. *tau*, weten; Sam. *matau*, tellen, rekenen; *matau*, beschouwen, Jav. *tahu*, Mao. *tumau*, Fi. *dau*, gewoon.

Atpilaing, mengen, ronddraaien, oprollen. *Tpilaing* uit *tapilaing*; st. *pilaing* ook in *Acapilaing*, to twist. Vgl. Sam. *filo*, draad, vermengd; waarvan *milo*, Mao. *miro*, draaien, twijnen. Vgl. Fi *vulovulo*, draad; *vuloda*, twijnen; vg. ook Mota *viro*, to turn, ofschoon de *r* voor *l* onregelmatig is. Jav *pulĕs*, ineendraaien. A. *pilaing* moet dus staan voor *pilong* of *pileng*.

Atpoing, to beat, as waves on reef. Oj. en Nj., Sund. *tĕmpuh*, 't neerstorten, neerklotsen, bestormen. A. heeft het suff. *ni*.

Atua, God. Volgens INGLIS „a Malay word", hetgeen niet waar is. Het is het Polyn. woord, dat door de zendelingen overgenomen is [1].

Atupa, bijl. Herinnert aan Jav. *tumbak*, doch dit beteekent „lans", en daarenboven is de *a* aan 't begin dan niet verklaard.

Atupun, beginnen, scheppen. Uit *ati*, maken, en *upun* = *uhun*; z. *Ohuun*, onder de N.

Atwakam, vasten. Erom. *torokom* of *terokom*. Beteekent eigen-

[1] Vgl. Bat. *mortuwa*, heilig; *mortuwa debata*. Makass. *matuwa-ya*, God.

lijk zich spenen van voedsel, want *Atwan* (l. *atwa*) *n'ided* (zog) is „spenen" (een kind). Erom, *kom*, A. *kam* is Mao. *kome* of *kame*, voedsel; *tame*, eten. Van denzelfden stam, (*ĕmai*). is Bis. *homai*, Iban. *ammay*, Sang. *ĕme*, Benten. *mai*. Bat. *ome*, *eme*, Lamp. *me*, rijst. Voor verdere verwanten, z. *Aman*, tong, onder de N. *Twa*, Erom. *toco* of *tevo* is te vergelijken met Jav. *tuwang*, *towang* en *towong*, nalaten, ophouden met iets.

Aua, zgn. verbaalprefix. Onjuist; het is = Mal. *buwat*; zie hieronder *Auati*.

Aua n'imtan, koopen; *aua rimtan n'itai*, Luk. 9, 13. doch bij Inglis: *aura rimta itai*, mv. *Imta* is „prijs"; eig. oog. Z. *Imtan*, onder de N.

Aua rohra i, to utter a voice. Kan niet juist wezen, want „a voice" of „de stem" is *n'ohran*, terwijl *rohra* mv. is: het is dus „kreten slaken". Zie *Ohran*, onder de N.

Auata, heet een prefix: in strijd met wat volgt: *auata alupas*; *auata ira i tas*, enz. Als beteekenis wordt opgegeven: „little: marking increase or decrease". Niettemin wordt *Auata irai tas* vertolkt met „to repeat"; *auata asja aignaing* met „selfish; working only for self". Blijkbaar weet de woordenschrijver niet recht wat *auata* is, en moet men trachten uit den vorm van 't woord den zin op te maken. *Auata* bestaat uit pref. *a*; *uat* = Oj. *bwat*, Nj. *bot*, en suff. *an*. *Abwat* is „zwaar, sterk, zeer"; *bobot* is o.a. evenredigheid, verhouding. Dit leidt tot de gevolgtrekking dat met *auata* bedoeld is „betrekkelijk"; *auata elva alupas* is „biggish, not very big", hetgeen op hetzelfde neerkomt als „betrekkelijk dik". *Auata asja aignaing* vertoont geen spoor van „little"; *asja aignang* alleen heet „to mark; to measure; to weigh"; *auatatimi* (d.i. *auata* en *atimi*, de menschen) „misdadig". Hoe dit alles te rijmen? Hetzij door aan *auata* de beteekenis toe te kennen van Jav. *angaboti*, iemand bezwaren; *angĕbotĕboti*, iemand overlast aandoen; of, wat mij waarschijnlijker dunkt, door *auata* te vergelijken met Mal. *buwat*, iemand kwaad doen.

Auati heet niet te verschillen van *Auata*, en dit lijkt aannemelijk, dewijl de suffixen *an* en *i* gelijkwaardig zijn, maar de beteekenis „little" wordt door de volgende woorden gelogenstraft. *Auati imraing-imraing* is „to behave rudely"; dit *imr.* is hetzelfde als *imringimring*, proud, angry; *imring*, sullen, rough. *Auati* moet dus, zou men zeggen, zoo iets als „to behave" uitdrukken. Dit is zeer wel mogelijk, want *auati*, voor *awuati*, is het met suffix *i* voorziene *aua*, doen, maken, dus „doen, handelen jegens (iemand)". Mal. *buwat*, zonder suffix, ook „behandelen

iemand kwaad doen"; *buwatan* behandeling; Niasch *buabua*, gedrag. Mogelijk is ook in 't bovengenoemde *Auata asja aiguaing*, working only for self, *auata* als „slecht behandelen" bedoeld, nl. bij het toemeten. Het wkw. zonder suffix *i* en *an* is = Mal. *buwat*, doen, maken; het komt ook voor als hulpwoord voor de causatieve beteekenis, volkomen als in 't A.: bijv. *buwat ringan* = *ringankan*, verlichten. Dezelfde stam als Mal. *buwat* is Tag., Bis. *buhat*, werk; Malag. *voatră*, *mamboatră*, regelen; Niasch *buata* (= Mal. *buwatan*), maaksel; *buabua*, gedrag.

Auil (*in gauij*), aanbinden (een vischhoek). Mota *vil*, to bind round, to tie strongly; *vilit*, to bind firm. Vgl. ook Toumb. *wiwilit*, draad.

Au i wai, water-courses; mv. van *n'au in wai*; z. d. onder de I.

Auog, dull; obscure; hazy; grey. Vgl. Sund. *hawuk*, grauw, grijs; Oj. *ahawuk*, onduidelijk zichtbaar; *mahawuk*, donker; *hawuk*, 't nevelachtig zichtbaar zijn. *Auog* moet tot uitgang *au* gehad hebben. Daar adjectieven ook met *kau* gevormd worden, zou het mogelijk wezen dat de stam eigenlijk is *auo* = Os. *hawu*, asch; van een uitgebreiden vorm is Jav. *kĕlawu*, *kulawu*, aschkleur; grauw, grijs, vaal. Day. *hawo* is „motregen".

Auoh, heet een verbaalprefix te zijn, met de beteekenis „to cause, to make". Uit de volgende artikelen, o.a. *auoh in tak esenge*, to teach differently"; *auoh tak ango*, to change" e. a. blijkt, dat *auoh* een wkw. is, en wel in beteekenis overeenkomende met *aua*, maar de vorm er van is onverklaarbaar.

Auun, woest; *in tup auun*, woestijn. Mota *wou*, woest, verlaten; misschien = Erom. *wokon*, verlaten, niet bezet, woest; *n'uru wokon*, woestijn. In *auun*, *wou* zou dan een *k* uitgevallen zijn, terwijl in A. daarenboven 't woord een prefix heeft.

Auwe, *awe*, wee! Erom. *owi*.

Avamud, to break; to arrange cloth. Uit *ava* = *aua* en *mud*, Fi. *musu*. Vgl. *Asjamud*, *Asuamud* en *Asvamud*.

Avapilaing, to twist. Vgl. *Atpilaing*, ook *Asvapilaing*, to twist.

Avi, to press. Uit een w. *vi*, ouder *pit*, dat geredupliceerd Jav. *pipit* is, met de beteekenis van drukken, persen, pletten. Onregelmatig Mota *piping*, to close, press upon; uit *pipi* en suffix *ni*.

Avi se, nederdrukken; openbreken (een deur). *Se* is „onder".

B.

Bili, promiscuously. Misschien slechts andere uitspraak van den stam van *pilaing*, daar *atpilaing* en Sam. *filo*, „vermengd met" beteekent. Doch de *i* des uitgangs is dan bevreemdend.

Bung of *pung*, stomp. Jav. *punggĕl*, stomp, afgeknot; Sund. afgetopt; Day. stuk.

G.

Gaing, eten. Flor. *gani*, NGuin. *kani*; Mota *gan*, *gana*; Fi. *kana*, enz. MP. wortel *kăn*. Merkwaardig is Erom. *eni*, *oni*, NGuin. *ani*. Is *kăn* soms een secundaire w.? Tag. *kain*, Bis. *kaon* en de lange *a* in Toumb. *kān* pleiten hiervoor.

Gap of *gop*, adj. heet; rood; geliefd. Zie *Gap*, subst onder de I.

Gas, brandend; scherp (op de tong); met pref. ook *agas*, mv. *egesgas*. Vgl. Fi. *ngkaδo*, verbrand, met bijvorm *ngkisa*, verbrand, verschroeid. Ondanks de *k* is als verwant te beschouwen Oj. *gĕsöng*, verbrand, Nj. *gĕsĕng* en *gosong*, gezengd, aangebrand.

Ged, ernstig verlangen; *ged nyak*, good for me. Het zal beteekenen „het behaagt mij". Oj. *kĕdô*, Nj. *kĕdah* en *kudu*, volstrekt willen, zich genoopt gevoelen; *kudu ora*, graag of niet.

Gedang, heel, wel. Misschien Jav. *gĕsang*, leven; de begrippen leven en gezondheid gaan in elkaar over; Fi. *bula* is zoowel leven, als gezond zijn, terwijl het overeenkomende Tag. *buhai* leven beteekent.

Gehgehe, wel, gezond. Dit kan verwant zijn of liever identisch, met Mota *gese*, al, want al, heel, heelen, heil, zijn naverwant; vgl. ook Makass. *gassing*, gezond. Mogelijk is *Gedang* een andere ontwikkeling uit denzelfden stam.

Ges pan, proeven (eig. er in bijten), en *Ges yi oplegopleg*, to tear to pieces with mouth, is hetzelfde als *Ages*, bijten, doch zonder prefix.

D.

Dai, bijw. op; *ati dai*, oprijzen. *Dai* uit *daki*, dit uit *saki*, sterkere vorm *sakai*; Fi. *δake*, Merlav, Erom. *sah*, *sak*, opwaarts, Tag., Bis. *sakay*, Iban. *takai*, Toumb., Tonsea, *sake*, Mongond. *takoi*, Sam. *aè*, Mota *sage*, Nguna *sake*, Vatur. *sahe*, opgaan;

scheep gaan: op. Mota *sage* ook „aan boord" sluit zich eng aan bij Tag., Bis. *sasakyan*, vaartuig.

Di, wien? *a di*, wie? Zoo ook Fi. *ðei* en *o ðei*; Mota *sei* en *isei*; Sang. *isei*, Bikol *isai* en *si isai*; Ambon *sei*, Pakew., Tonsaw. *si sei*, Bat. *ise*, Sam. *ai*, Mao. *ai* en *wai* (Nom. voor *o ai*), Flor. *hei* en *ahei*, Bugotu *hai*, Motu *sai*, Erom. *sai*, Pak *ise*, Merlav *isei*, vr. *iro sei*, Gog *se*, *ise*, vr. *irose*, Lakon *sei*, vr. *irosei*, Rotuma *sei*, Maewo *isei*, Esp. S. *sei*, enz

E.

Eangkoko, ginds. *Eang* voor *ean*, wegens de volgende *k*; vgl. Mota *iane*, daar, *koko*, daar, ver af, *ko*, aanw. vnw.: die, dat. Vgl. Oj. *ko* in *iko*, gindsche.

Eahki, daar, ginds. *Eah*, vgl. Mota *aia*; de *h* onverklaard. *Ki* wijst in de meeste talen, waarin het voorkomt, op iets nabij gelegens; o.a. in Arag *keki*, hier; Oj., Nj. *iki*, deze; evenzoo *ike*; Mota *iake*, Norbarbar *keke*, Fi. *eke*, hier. Het is de vraag of de vertolking geheel juist is, te meer omdat *eap ingki* vertaald wordt met „here it is"

Eas itai, to watch; to approach an enemy. *Eas pan*, to look for. Slechts andere uitspraak van *Aes pan*, voor *ayas pan*; z. d. *Eas itai* is „'t oog houden op iets".

Eg, heet een prefix, dat herhaling aanduidt. Onjuist: het is *ehg* = *paka*; z. blz. 45. *Egero*, tweemaal; *egeseij*, driemaal; *egahinang*, veelmaals; alles verkeerd voor *ehg-*. Fi. *rakarua*, Mota *vagarua*, Pak *vagru*, Volow, Motlav, enz. *vagro*, tweemaal; zoo ook Fi. *vakatolu*, Mota *vagatol*, enz. driemaal.

Egaing (niet bij INGLIS; o.a. Matth. 26, 17; *upu egaing aiek*), = *Gaing*, eten, met voorv. *e* = *a*.

Egas = *Agas*, *Gas*, z. d. laatste.

Egedping, to walk at night. Bevat *ping*, nacht; z. *Eping*, onder de N.

Egeij, graven. Ambrym *gali*, Erom. *kol*, Flor. *geli*, Sesake *kili*, Mota *gil* (*giling*, diep), Fi. *keli-a*, Sam. *eli*, Mao. *keri*, enz. Vgl. *Ahgale*, dat denzelfden stam bevat, doch wellicht met een afgevallen suffix; vgl. Fi. *keli-a*.

Egeliek, tweede gewas. Lees *ehgeliek*; uit *ehg* = *paka*; en *eliek* of *liek*; *Taliek*.

Egen of *eugen*, ijverig; indrukwekkend (van voorkomen); *egen* of *eugen rai*, eerbiedwaardig. Tana *ekenan*, heilig. Eig. „specta-

tus", van een verloren *gun* = Fi. *kune*, zien, onderscheiden.

Egesgas, mv. verbrand: mv. van *Gas*.

Eget, zien, vinden. Erom. *kesi* (*okesi*), Mao. *kite*, Tag., Bis., Bikol *kita*, Jav. (*was*) *kita*, Day. *gitan*, naast *itä*, *mitä*; Bat. *mida*. Sumb. *ita*, *ngita*, Bug. *kita* (*makita*) naast *ita*, *mita*.

Egetai, een ding zien; uit *eget* en suff. *aki*; Arag *gitai*.

Eghamegha, hoe? Voor *ehgha-m* (en) — *ehgha*; d.i. *paka* + *ha* voor *hah*, ouder *sar*, wat?

Eghim, alleen. Voor *ehg* + *hi*, één; z. *ethi*; en *m*, een nadrukwijzer, vermoedelijk Makass. *ma*. Vgl. *Jim*.

Egsimraing, serious, sulky. Bevat *imraing* = *imring*, sullen; z. d. *Egs* is een andere uitspraak van *eugse*, mond, zoodat het niet verschillen kan in beteekenis van *Eugsimring*: z. d.

Egsipege, figuurlijk: *in tas egsipege*, gelijkenis. Schijnt hetzelfde *egsi* te bevatten, doch *pege*, dat anders „land" beteekent, weet ik in dit verband niet te verklaren. Het woord herinnert aan Sang. *beke*, vertelling.

Eda, waar? ook *ed*, bijv. Luk. 8, 25. Voorts *id*, dat ontstaan zal uit *edi* of *idi*, terwijl *eda* een ander suffix heeft (vgl. wat het suffix betreft, Mota *are-a*, waar?). Vgl. Jav. *endi*, waar?

Edei of *Idei*, aan of op iets zuigen, zooals suikerriet; Oj. *isĕp*, inzuigen, aan iets zuigen; *isĕpan*, suikerriet. *Edei*, *idei*, voor *edehi*, *idehi*, ouder *ideri*, nog ouder *isĕpi*, beantwoordt aan Nj. *isĕpi* of *isipi*.

Edel, groeien. Erom. *teli*. Mogelijk verwant met Jav. *talun*, pas ontgonnen land, rode; *talunan*, gewas; Toumb. *talun*, bosch; Iban. *talun*, Oba, Flor. *talu*, veld.

Edloplegopleg, to crash. In de Eng.-An. woordenlijst: *ehtoplegopleg*, terwijl bij *Ehtopleg* als beteekenis wordt opgegeven „to bruise". *Edl* en *eht* onduidelijk; *opleg*, z. d.

Edmudmoi, zuigen, nippen. Zeker in den grond hetzelfde woord als *admoi*, kussen, likken, maar verder onduidelijk.

Edui, opzetten. Andere uitspraak van *Adui*. Herinnert aan Sang. *dui*, zich bevinden op, geplaatst zijn op; *mĕndui*, opheffen; *nirui*, werd opgezet.

Edumoij, terugkeeren, herstellen, herleven. Andere uitspraak van *Adumoij*, z. d. *Edumdumoij* of *idumdumoij*, frequentatief er van. Hetzelfde woord als *edu* schijnt te wezen *Edo*, to walk. Indien de *m* in *edumdu* oorspronkelijk is, en niet voor *m* „en", staat, zou men kunnen denken aan Erom. *lum*, komen; te meer omdat *edumoij*, *adumoij* zeer wel voor *edummoij*, *adummoij* kan staan. Dit wint nog aan waarschijnlijkheid, omdat Day. *dumah*, komen,

als ook Toumb., Tondanosch *luma*, gaan zich daarbij aansluiten.

Ef, intensitive prefix, as strong, loud, large. Zie *Efatimi*, onder de N.

Ehg-, prefix in verscheiden woorden, bijv. *eghetho*, eenmaal; *ehgilpat*, dikwijls z. *Ilpat*, enz., oorspr. *paka*.

Ehgi, pained. Tag., Jav., Mal., Bis. enz., *sakit*, Iban., Mongond. *takit* pijn, *masakit*, *asakit*, bezeerd, ziek, Sesake *masika*, Flor. *vahaki*, enz.

Ehgilpon of *-pan*, nog iets er aan toevoegen. Uit *egh* en *ilpu* z. d. en suff. *ani* = *i*; dus **paka-lèwuani*, of — *lawahani*, of dgl.

Eghohos, verschijnen, mv. *aghaahos*. *Ohos* is een andere uitspraak van *hes*; de stam is = Jav. *wetu*, Fi. *rotu*, Sam. *fotu*, Mota *wot*, uitkomen, voor den dag komen, verschijnen. *Aahos*, mv., met reduplicatie van de beginletter *a* in *ahos* (*ahes*), Oj. *awětu*.

Ehe, regenen. Vgl. Marques. *isah*, regen.

Ehele, tot, bij. Erom. *afeli*, *mafeli*, tot aan. Blijkbaar een werkwoordsvorm. Men moet uitgaan van de beteekenis welke 't woord in Erom. heeft van „tot eindpaal, uiteinde hebbende", en dit brengt ons tot Jav. *wěling*, als synoniem van *wěkas*, einde, eindpaal, uiterste grens. Iban. *balu*, st. van „eindigen, voltooien"; Oj. *tan awěling*, niet willende uitscheiden, eindeloos [1]. Uit Flor. *polo*, tot aan, mag men opmaken dat naast *wěling* een uitspraak *wěleng* bestaan heeft. Zulks komt meer voor: bijv. Oj. *pělèng*, st. van „ontstellen" naast *pěling*.

Eheshas, zeer slecht. Reduplicatie van *has*; z. d.

Ehnga, echtgenoote; ook *Ehnaa*. Bis. *banahan*, getrouwde vrouw; Day. *bana*.

Ehed, hoeveel? (ontbreekt bij INGLIS, doch zeer gebruikelijk, bijv. Matth. 15, 34: *et ehed n'areto unyimia?* hoeveel brooden hebt gij? Eig. *e* vóór telwoorden (zie blz. 39) en *hed*, Fi *riða*, Meta *risa*, Iban., Bat. *piga*, Jav. *pira*, enz.

Ehledhat, to pave with flat stones. *Ehled* blijkbaar slechts andere uitspraak van *Ahled*, to spread a cover. *Hled* is te vergelijken met Toumb., Pak. *wělar*, breed, waarvan *mělar*, *mahawělar*, uitspreiden, Bis. *biládl*, Oj. *wělar*, uitgebreid zijn; Bat. Dair *belagen*, Malag. *velatră*, slaapmat, eig. 't uitgespreide. Mota *rear* en *rean*, op den grond uitspreiden, zullen wel uit *vělar* ontstaan zijn.

Ehni, voltooid, compleet. Erom. *veni*, Oj., Nj., Mal. *pěnuh*; *Ango ehni*, voltooien; *ehneijid*, to fulfil.

---

[1] De beteekenis gegeven in Kawi-Bal. Wdb. is reeds grammatisch onjuist.

Ehr — en *ehri* —, duidt aan „gezamenlijk, gemeenschappelijk; zie blz. 45.

Ehro, twee. Foutief voor *e ro*, Fi. *e rua*, Ero. *en duru* enz.

Ehro-ehro, nauw. Fi. *waro-waro*.

Ehtele, hongerig; (het hongert). Flor. *cilolo*; zie blz. 44.

Ehtet, ontmoeten. Mota *catata*, Erom. *evtit*.

Ehtingtaing, veel geween. Uit *eh* = *he*, z. d.; *tingtaing*, redupl. van *taing* z. d.

Ehv of *ev*, heet een prefix „asks a question". Het is echter een vorm van 't vragend voornw. welke? en bijw. hoe? Een andere uitspraak hiervan is *eve*, *eveh*. Het komt overeen met Sesake *seve*, welke? niet te verwarren met *sava*, Mota *sava*. Fi. *ðava*, Mao. *aha*. De begrippen „welke?" en „hoe?" worden ook in 't Oj. door één woord, *ndi*, uitgedrukt; ook „waar?" gelijk in 't Jav. *ĕndi* welke? en waar? is [1]).

Ehvan, what relation? Uit *ehva* en possessiefaanhechtsval 3 ps. enk. Eig. beteekent het: wat van hem (haar)? Volkomen gelijk in 't Jav. *apane*, wat is hij van hem? in welke betrekking staat (die) tot hem? In dit woord is *ehva* = Sesake, Mota *sava*, enz. en niet = Sesake *seve*.

Ehvato of *Evato*, to know how? Uit *ehv*, *eh*, en *ato*.

Ehveleh, *Eveleh*, tot take how? Uit *ehve*, *eve*, en *leh*, to take.

Eimog, donker. Andere uitspraak van *Aimog*, z. d.

Eklim, bijw. gently. Dit strookt niet met hetgeen men leest. Mk. 4, 31: *et esjilid n'eklim haklin o-an*, als vertolking van „is kleiner." De vertaler gebruikt *eklim* als een substantief, maar welken zin hij er aan hecht is moeilijk te raden. Het begrip der kleinheid is reeds vervat in *hakli(n)*.

Eloah of *Elwa*, to blossom, as reeds. Andere uitspraak van *Alwa*, to bud, to put forth leaves. Uit pref. *a* of *e* en *lwa* of *loah*, Oj. *lawö*, blad, bloemblad; Makass. *lawarà*; een bijvorm hiervan is Nj. *lĕmbar*.

Elpat, veel. Naar den vorm te oordeelen, te vergelijken met Mota *liwat*, boordevol, en Jav. *liwat*, overtreffen; *kĕliwat*, buitengewoon, uitmuntend; *angliwati*, buitengemeen, uitermate.

Emetmat, rauw. Geredupliceerde vorm van *mat*. Sam., Mao. *mata*, Mal. *mantah*, Day. *manta*, Makass. *matta*, Jav. *mĕntah*, Sula *bamata*, Ambon *amata*, M. Ceram *humata*, Buru, Aru *mata*, Timor *matĕ*, Kei *măt*, Letti *matmate*, Sawu *mada*. Bij verdubbeling ondergaat het eerste lid een klankverzwakking, waaruit is af te leiden

[1]) Vgl. Codrington o. c. p. 462.

dat het accent op het tweede valt. Zoo ook *egesgas*, *tingtaing*, *emesmas*, e. dgl. Dezelfde regel geldt voor 't Oj., bijv. *dudu*, *hèthot*, *hèmhom*, enz. Met het accent gaat hier samen de rekking des stamklinkers.

Epepa, united. Vgl. Jav. *pèpak*, bijéén.

Eraiji, gezamenlijk opstaan. Lees: *ehraiji*.

Erihang, gezamenlijk eten. Lees: *ehrihang*; z. *Hang*.

Ero-ero, nauw. Lees: *ehro-ehro*.

Erop, neervallen; mv. *eroprop*. Sesake *dowo*, *rowo*, Oj., Nj. *dawuh*, vallen.

Eropse, kalm, bedaard. Het vorige als adjectief, met toevoeging van *se*, naar beneden.

Eropropse, ophouden. Reduplicatie van *eropse*; sluit zich in beteekenis aan bij Oj. *labuh*, ophouden met iets, bijv. met vasten; *labuh* is trouwens ook „val, verval", en slechts een varieteit van *dawuh*.

Eru-eru tas, to speak back, to retaliate. Beter ware de vertaling „to retort" geweest, want *eru* is slechts een andere uitspraak van *Aru*, vergelden, en komt meermalen in dien vorm in de bijbelvertaling voor; z. *Aru*.

Esenge, leeren (discere" en "docere"); van denzelfden stam Erom. *tarsong*, leer; *tarsongi*, onderwijzen. Vgl. Bug. *isèng*, Makass. *aseng*, kennen, weten; Singk. Form. *sasing*, wijs.

Esri, lezen, tellen. Erom. *sepi*, lezen; Tag. *sabih*, zeggen. Vgl. Lat. *legere* met Gr. λέγειν.

Etgei u in gedo, to carry on the side, as a child. Dit is niet in overeenstemming met hetgeen p. 133 te lezen staat: Carry in arms, *auanelcei u incedo iran*, noch met de vertolking van *In cedpapu*, the stomach. Dat naast *ged* ook *gedo* bestaat — behalve in een geheel ander woord —, wordt nergens vermeld. Toch zou *gedo* verwant kunnen wezen met Fi. *kato*, Jav. *kantong*, Mal. *kandong*, zak, of Mao. *kete*, zak, korf; Fi. *kete*, buik. Doch waarschijnlijk is *gedo* alleen een slordigheid of vergissing. De beteekenis van de geheele uitdrukking is wegens de tegenstrijdigheid der gegeven vertolkingen niet vast te stellen.

Etgei, kloppen, slaan. *Etgetgei*, kloppen (bijv. aan de deur). Zal wel een andere uitspraak van *Atgei* wezen; doch mogelijk is ook dat de stam niet *tuk* is, maar = Jav. *ṭek*, *ṭek-ṭek*, kloppen, tikken.

Etgeteng, to sound, as when striking stones. Is de intransitieve vorm van *Etgetgei*; is dus te herleiden tot *tuki-tuki*, of *toki-toki*; de *eu* hier Umlaut van *u* of *o*.

Eteng, bestaan. Andere uitspraak van *Ateng*.

Ethi één. Eigenlijk *e thi*, Sam. *tasi*, Mao. *tahi*, Wango *tai*, Lifu *chasi*, enz.

Eti, *ti* of *ati*, niet. Vgl. Mota, Mao. *te*, Maewo, Oba *tea*, Banks-eil. *tia*; Makass., Bug. *teya*. In Erom. luidt de met het wkw. verbonden ontkenning *tu*: of dit uit *to*, *ta* ontstaan is, dan wel overeenkomt met Sund. *tö*, is moeielijk uit te maken. Vgl. voorts Mal. *ti* of *tiya* in *tiyada*, er is niet: en Oj. *taya*, er is niet; niets.

Etin, chill. Oogenschijnlijk hetzelfde woord als *edin*, *idin*, nat. Een voorbeeld dus van verwisseling van *t* en *d*.

Eti n'ohun, veroorzaken. Uit *eti* = *ati*, stellen, en *ohun*, met lidwoord *n'ohun*, de oorzaak, 't begin. Z. *Ohuun*, onder de N.

Eting, heet, bijv. een oven. Voor *etung*, en dit van st. *tungi*, waarvan Fi. *tungiva*, aansteken (vuur); Mao. *tungitungi*, oven. De eigenlijke, primaire stam is *tung*, waarvan o.a. Sang, *tinung*, gezoden, Day. *totong*, aansteken.

Etjo, vallen; verloren gaan. *Etjo itag*, to fall behind, to come late. Van denzelfden stam als Mota *masura*, val; *masug*, to loose; *masugsug*, slack. Zoo *etjo* niet eenvoudig een andere spelling is voor *ejo*, is *t* uit pref. *ta'* ontstaan, doch de eerste onderstelling is veel waarschijnlijker, omdat *e* (= *a*) en Mota *ma* synoniem zijn. De st. *sug* Mota, *jo* A., is Oj. *rūg*, *rug*, vallen, instorten; Nj. gereduplicеerd met differentiatie *djugrug*.

Etling, eten. Eig. slikken. Uit *etlĕni*, *etĕlĕni*, st. *tĕlĕn* met suff. *i*. Z. bij *Ehtele*.

Etman, (zijn, haar, de) vader. Uit *tama*, vader, en possessief-aanhechtsel van den 3 ps. enk. *Tama*, (Sam. *tamā*, uit *tamang*) is zóó algemeen verbreid, dat voorbeelden onnoodig zijn.

Etnehri, opnieuw koken. *Etni* uit st. *tunu*; vgl. *Etning*. Hoe *ehri* „opnieuw" kan beteekenen, is duister. Met het prefix *ehr*, *ehri*, kan het kwalijk samenhangen; met *ehri*, heet, als water of ijzer, ook niet, tenzij er een onnauwkeurigheid in de opgaven schuilt.

Etpon, (de) grootvader of grootmoeder, voorzaat; mv. *retpon*, z. blz. 21.

Etwan, de broeder, zuster. *Twa*, *tua* in Fi. *tuaka*, oudere broeder (uit *tua* en *ka*, Jav. *ka* = *kaka*, Sund. *ka* = *aka*, Day. *aka* en *kaka*, Tag., Iban., Makass., Bug. *kaka*, op zich zelf „oudere broeder" beteekenende), Mao. *tuaka*, Sam. *tuaò*, Toumb. *tuari*, Mota *tutuai*.

Eugaij, opgraven, bijv. wortels. Z. *Ugaij*.

Eugsimring, zwijgend; onbekend met de taal die gesproken

wordt *Engse* is „mond": *imring*, sullen, rough, coarse. De geheele uitdrukking zal dus neerkomen op wat wij noemen „met den mond vol tanden", doch de opgegeven beteekenis van „zwijgend" is verdacht, daar 't woord kennelijk hetzelfde is als *Egsimraing*.

Engsupo, soldaat. Het eerste bestanddeel dezer uitdrukking is duidelijk genoeg, z. *engse*; *upo* is mogelijk een andere uitspraak van *upu*, volk, dat evenmin als *upo-upo*, laag, nederig, niet recht past. Er schuilt dus wellicht een geheel ander begrip in *upo*.

G. (NG).

Ngei, adj. what taste? *Et ngei mu*? is the fish sweet or bitter? Deze vertolking kan niet goed zijn, daar door één woord geen dilemma uitgedrukt wordt. Vgl. Jav. *gurih* of *gureh*, zacht zoet, lekker van smaak. De *r*, hetzij oorspronkelijk de gutturale triller, of dit geworden door verloop, kan licht uitgevallen zijn, en de overgang van een *u* in *i* of *e* in A. niet bevreemdend; vgl. o. a. *eom* = Mal. *rumah*.

H.

Hadia, de maag, 't hart. Tag., Bis. *atay*, Ponos *ato*, Benten. *atei*, Toumb., Pakew , Mao., Marq. *ate*, Oj., Mal. *hati*, Sund. *hate*, Day. *atai*, hart, lever; Sund. *hulu hate*, maag. De *d* van *hadi* moet zich ontwikkeld hebben uit *s*, want *ti* werd in A. regelmatig *si*; de secundaire *s* is dus behandeld alsof ze oorspronkelijk was. Of de *h* werkelijk de voortzetting is eener oude *h* of te wijten aan „cockneyism", is niet licht met zekerheid te zeggen.

Hang, een maaltijd nuttigen. Erom. *erang*, voedsel, Jav. *pangan*, 't eten, waarbij *mangan*, eten, van w. *kăn*; vgl. *Gaing*.

Haklin, klein. Is geen adjectief, gelijk reeds zichtbaar is aan 't possessiefaanhechtsel 3 ps. enk. Dezelfde onjuistheid wordt herhaald onder *I*, waar men vindt: „*In haklin*, young, little, small", met NB. het lidwoord; *in hakli pege* heet „a small land, an island. *Hakli* is eigenlijk „ei", en komt ook als zoodanig voor in *aklinja* (of *jaa*), hoenderei. Oj. *hantlu*, *antělū*, Day. *hantěloh*, Toumb. *atelu*, Malag. *atody*, Tag., Bis. *itlog*, Mal. *tělor*, Flor. *tolu*, Erom. *akli*, Mota *toli*, enz. [1]). Uit de beteekenis van „ei" heeft zich ont-

---

[1]) Zie voor nog andere talen Codrington o.c. p. 42.

wikkeld die van „'t jong van een dier, jonge plant"; vgl. wat dezen begripsovergang betreft Lit. *pautas*, ei, met Skr. *pota*, jong van een dier, jonge boom. Ook omtrent de *h* van *hakli* doet zich de vraag voor, hoe de *h* te verklaren is, zonder dat men een stellig antwoord kan geven.

Ham, komen. Uit *han*, gaan, en *m*, uit *mai*, herwaarts.

Han, gaan. Bijvorm van *pan*; z. *Apan*.

Has, slecht. Erom. *sat*, Fi. *ŝā*, Mal. *djahat*, enz. Z. blz. 12.

Hengaing, verscheiden dingen eten. *He* = Fi. *cei*, een veelvuldigheid aanduidende; Erom. (*o*)*ce*. *Ngaing* kan zijn een wkw. gevormd met pref. *an* (*ang*) en *kan* + suff. *i*, tenzij *hengaing* een substantief is in welk geval het zou kunnen staan voor *he n* (lidwoord) *kaing* (ouder vorm van *gaing*); vgl. Erom. *ovĕn Farisi*, de Farizeeën; *ov n'ĕmpunlō*, de scharen; en wat overgang van *n* + *k* in *ng* betreft: *angesi*, futur. van *kesi*.

Henhen, branden, verzengen. Een geredupliceerd *hen*; z. *Ahenhen*.

Heto, op nieuw groeien, bijv. haar; uitkomen van tanden. Vgl. Mota *tou*, Oj., Nj. *tuwuh*, Bug., Sang. *tuwo*; Benten. *tuwu*, Fi. *tuvu*, Erom. *tupu*, Mal. *tumbuh*, Malag., Day. *tumbo*, Sumb. *tumbu*, enz. De *He* aan 't begin onverklaard: wellicht uit prefix. *pe*, enz.

Hui aheldei, zeilen. *Heldei* = *Aheled* (z. d.) met suff. *i*; voor *hui* weet ik geen verklaring.

Hunngni of *ahunngni lelra*, to stir up. *Lelra* is „hun gemoed"; *ahungni*, z. d.; *hu-* wellicht voor *ĕh-*.

I.

Ia of *Yia*, o ja. Jav. *iya*.

Iasias, kijken. Z. *Yasyas*.

Id, waar? Z. bij *Eda*.

Idei of *Edei*, aan iets zuigen, zooals aan suikerriet. Z. *Edei*.

Idid, zuigen. Misschien geredupliceerd *id* = Jav. *isĕp*, doch zie *Idenided* onder N.

Idemoij, convalescent. Andere uitspraak van *Edumoij*; *idumdumoij* van *Edumdumoij*.

Ingga, plaats; hier. Oj. *ngkā*. Het is niet bepaald „hier", zooals men kan opmaken uit *ingga pam*, aan den kant hierheen; *inggaki*, hier; *ingga pok*, zeewaarts.

Iikha, to say what. L. *ikha*, uit *ika*, zeggen, en *ha*, wat?

Ijet, naaien. Mal. *djahit*, Bat. *djait*, Malag. *djaitra*. *Ijepignaing*, to couple, to tie. Vgl. Bat. *padjait*, aan elkaar vastgehaakt zijn, en Fi. *ðaita*, coire.

Iji, blazen van den wind. Oj. *irir*, dat blijkens den vorm in A. uit *idir* ontstaan is.

Ijo, buiten. Onzeker of dit met Jav. *djaba*, buiten, mag vergeleken worden: vormelijk lijkt *jo* meer te beantwoorden aan Mota *sau*, Mal. *djâuh*, Jav. *doh*, enz., doch dit beteekent „verte; ver."

Ika, zeggen, spreken; doen. Men zou geneigd zijn dit woord in verband te brengen met Toumb., Pakew. *kua*, zeggen, spreken; Day. *koa*; Iban. *kua*, Singk. Form. *kwa*, Flor. *gua*, doen; Day. *kuan*, in orde gebracht; Mao. *kua*, afgedaan; enz. Indien dit vermoeden juist is, moet *ka* onregelmatig uit *kwa* voortgekomen zijn, en blijft de *i* onverklaard. Intusschen mag wel opgemerkt worden dat ook Mota *wa* voorkomt als teeken van aanhaling, bijv. *nang neia wa*, toen zeide hij als volgt. Dit nu komt volkomen overeen met het gebruik van *rakwa* in Oj., gevormd uit *kwa*, zeggen. Oorspronkelijk kan A. *ika*, verondersteld dat het uit *kwa* is voortgekomen, beteekend hebben „te zeggen" of „wordt gezegd". Vgl. Flor. *e gagua*, zeide hij, terwijl *gagua* evenzeer „doen" beteekent; vgl. CODRINGTON o. c. p. 537, vg.

Ilpu, dient ter aanduiding van een collectief mv., van een menigte bijeenbehoorende personen of zaken. Tana *repuk*. Het dichtst in vorm en beteekenis schijnt te staan Sang. *kaluwo*, of Niasch *luwu*, menigte, en Sesake *lacu-lacu*, groeien. Zeker wel dichter of verder verwant zijn S. Cruz *lepu*, Fi. *levu*, Sesake *lacu*, Jav. *luwu*, groot, zoodat de oudere vorm van *ilpu* moeielijk nauwkeurig te bepalen is: *lĕwuh* of *lawuh*, doch in allen gevalle een secundaire stam van den wortel die in 't Oj. enz. luidt *wuh*, toenemen. In *ilpa n hat*, steenig, eig. menigte van steenen, is *ilpa* óf een adjectief, gevormd met *an* uit *ilpu*, óf *ilpa* is een varieteit van *ilpu*, overeenkomende met Fate *laba*, veel, ook als meervoudsteeken gebezigd, de w. is *wah*, ook in 't Jav. een varieteit van *wuh*. In S. Cruz *lepa* „geheel".

Im, woordverbindend vgw. en. Erom. *im*, *m*, Flor. *ma*, Rotuma *ma*, Wango *mana*, *ma*, Vaturanga, Bugotu, Duke of York *ma*. De talen der Banks-eilanden hebben *wa*, zonder twijfel uit *ma*.

Imhang, getakt. Uit pref. *ma* en *hang*, dat óf Toumb. *panga*, tak; Oj. *pang*, Nj. *pang*, is, óf *sanga*, Tag., Bis. *sangá*, Sumb. *kasanga*, (vgl. Fi. *basanga*), tak.

Imhangro, cloven, divided in two. Het vorige met *ro*, twee.

Imi, aan, ten behoeve van. Erom. *imi*, Mota *ime*; uit *i* en *me*,

welk laatste zelden gebruikt wordt dan gevolgd door 't possessief-aanhechtsel, bijv. *mera*, met hen: Motlav *mi*.

Imi of *Imyi*, vormt causatieven. Z. blz. 46.

Imialeng, to shelter, as a tree by its shade. Uit *imi* en *aleng*, uit *alingan*, van st. *aling*, Jav, *aling*, schutsel; *angaling*, zich verschuilen; *angalingi*, beschutten, beschermen.

Imlai, verdord, droef. Is niet = Fi. *malai*, verdord, ingeval dit te vergelijken is met Iban. *mallay*, verslappend, loof, Toumb. *lailai*, krachteloos; want *imlai* kan alleen uit *malayu* ontstaan zijn; dus Mal., Oj. *layu*, verwelkt, verschroeid, en tevens „verslapt, flauw"; Iban. *layu*, verwelkt, *mallayu*, verwelken, de fleur verliezen. Vgl. *gai*, boom, uit *kayu*.

Imraing, to morrow. Mota *maran*, ochtend, morgen, daglicht, het daagt. Ponape *maran*, Malag *maraina*; Oj. *rahina*, Nj. *rina*.

Imring, sullen, rough, coarse; *imring imring*, proud, angry. Oj. *marĕngu*, norsch, stuursch, gefronsd, misnoegd; Nj. *rĕngu*, misnoegd, verstoord.

Imtag, bevreesd. Mao. *mataku*, Sam. *mataù*, Flor. *matagu*, Salomons-eilanden en N. Hebriden *mataku*, *matagu*, Mota *matag*, (*matagut*, van *m.* + *i*), Ponape *majak*, Oj. *matakut*, Mal. *takut*, Malag. *matahotră*, enz.

Imtagimtag, vreezen, Mota *matagtag*.

Imtaplan, dim-sighted; having sore eyes. Uit *imta*, d. i. *mata*, oog, en *aplan* soft; doch *aplan n'esgan imtan*, dimsighted, blind. De vraag is of er niet twee verschillende woorden *aplan* zijn, en of *aplan*, van oogen gezegd, niet verwant is met Oj. *apĕday*, gezwollen.

Imtate, slaperig. Bevat *imta*, oog; *ate*, misschien voor *ateh*, gesloten; vgl. *Athai*.

Imtimlai, sad, as a sick person; grieved; ashamed. Uit *mata* en *imlai*, z. d.

Imtimtan, 't randje van iets. Een geredupliceerd *mata* en possessiefaanhechtsel 3 p.s. enk. Vgl. Mal. *mata* in de bet. „punt van iets".

Imtitaing, voor iets vreezen. Erom. *meteteñgi*. Van een stam die in 't Jav. luidt *tintang*, synoniem van *sĕling*, bijvorm van *sĕlang*, waarvan *sumĕlang*, in twijfel, ongerust zijn; *ñumĕlangi*, in ongerustheid zijn over, bevreesd zijn voor iets; Oj. *sĕlang* vertaling van Skr. *saṁçaya*, *sandeha*, twijfel, aarzeling. *Imtita atimi*, schuchter, bevreesd, is een samengestelde uitdrukking; *imtita*, vormelijk = Kawi *matintang*, en *atimi*, menschen.

J.

Van de substantieven welke bij INGLIS als met *in* beginnende opgeteekend staan, is in de volgende lijst *in* weggelaten, daar dit lidwoord enk. in 't geheel niet een deel van de woorden uitmaakt. Daarentegen is het possessiefaanhechtsel *n* bewaard, omdat het van belang is te weten welke klassen van substantieven dat aanhechtsel aannemen.

Gai, boom. Mal., Oj., Nj., Day., Makass., Pakewa, Iban. *kayu*, Bat. *kayu* Tob. uitspraak *hayu*, Malag. *hazo*, Alor *kadjo*, Bug., Sawu *adju*, Fi., Buru *kau*, Sang. *kalu*, Tag., Bis., Bikol *kahoy*, Sund., Toumb., Aru *kai*, waarbij zich aansluit Mao *kai*; een vorm zonder *k* en *u* vertoont Kei, Roti, Letti *ai*, Ceram *aia*, Ambon *aii*. Vgl. boven bij *Imlai* de stammen *lai* en *layu*.

Gap, *gop* of *gaup*, vuur. Fate, Sesake *kapu*, Api *kapi*, Whitsuntide *gapi*. CODRINGTON o. c. p. 68 vergelijkt dit met Oj., Tag. *apuy*, Malag. *afo*. Mal. *api* enz. Hiervoor pleit de *i* in *kapi*, *gapi*, doch evengoed zou het kunnen samenhangen met Sund. *hawu*, haard, tot hetwelk het in dezelfde verhouding zou staan als bijv. Mal. *kapur*, kalk, tot Tag. *apog*, Oj. *hapu*, enz., *kayu* tot Bug., Sawu *adju*, *kai* tot *ai*. Toumb. *awu* beteekent tegenwoordig „kamer", maar eigenlijk is het „haardstede", blijkens *kaawu*, echtgenoot, d. i. haardgenoot, die dezelfde haardstede heeft. Ingeval *gap*, enz. met *hawu* te vergelijken is, zou de overgang van beteekenis dezelfde wezen als in 't Italiaansch *fuoco*, Spaansch *fuego*, Fransch *feu* uit *focus*.

Gat, korf. Fi. *kato*, korf, doos. Jav. *kantong*, Day *kantong*, zak, beurs.

Gat adngatng, hoed. Uit *gat* en *adngaing*, 't hoofd bedekken. Dus heeft *gat* een ruimer beteekenis dan die van „korf". *Adngaing* is een andere uitspraak van *adenaing*, verbergen.

Ganaij, vischhoek. Vgl Iban. *kawit*, haak, vischhoek, harpoen; Tag., Bis. haak, vischhoek; Mal. *kait*, haak; Bat. *kahit* (spr. *hait*), vastgehaakt. Sund. *kait*, haak, weerhaak, Malag. *haritra*. Vermoedelijk staat *ganaij* voor *gaaij*, en heeft het een klinker *i* afgeworpen, of wel *gau* is uit *gaut* ontstaan en heeft daarachter een woord, van niet te bepalen beteekenis, gestaan.

Gaupda of *Gopda*, regen. *Upda* is een omgezet *wuda*, en 't geheel vermoedelijk *kawudan*, stam Fi. *uða*, Mal *hudjan*, Jav., Bat. *udan*, Bikol *oran*, Malag, *orana*, enz. Een vorm met voorge-

voegd bestanddeel vertoont Ceram *rowa*, Alor *guron*; bij dit laatste zou A. *gaupda* zich kunnen aansluiten: met Ceram *rowa* vergelijke men Aurora, Merlav *reu*; Aniwa heeft *towa*. Aangezien in 't Bikol 't prefix *tig* (= Dair. Bat. en Mal. *tĕr*) o. a. aanduidt den tijd voor iets, bijv. *tigani*, tijd van rijst snijden, en pref. *ka* of *ka'* een synoniem is van *tĕ*, laat zich zoowel *ka'udan* als Aniwa *towa* verklaren als „regentijd". Vgl. voor de verschillende vormen van de woorden voor „regen" CODRINGTON o. c. p. 48, en „Fidjitaal", blz. 186 en 231.

Gedo, rat. Mota *gasuwe*; enz. Z. CODRINGTON o. c. p. 48.

Ged- of *Get-paingwaing*, the crop of a fowl; *ged-* of *get-pame*, the bladder; *ged-papu* the stomach; *ged- get-pun*, a sheath; a cover. *Ged* of *get* is Fi. *kete*, gewestelijk *käti*, buik; Mao. *kete*, zak, korf; *ged* uit *ges*, en dit uit *keti*, een varieteit van Jav. *kandi*, zak, buidel. Vgl. Mal. *kandong* met Jav. *kantong*, Day. *kantong*, Fi. *kato*. — *Pame* is een afleiding van *me* (z. *Ami*), pis: Mota *meme* blaas; pissen; Fi., Polyn. *mimi*, enz.; *pa* te vergelijken met Erom. *wo*, bijvorm van *po*, A. *va*, voor (iets dienend); de verharding van den vorigen medeklinker waarschijnlijk ten gevolge van den vorigen medeklinker. Zoo ook in *get-pun*, voor *vun*, Fi. *vuni*, Oj. enz. *wuni*, Mal. *buni*, Malag. *vony*, Mota *gavun*, verbergen. — *Papu*; vgl. Mota *ga-vut*, maag; krop van een vogel.

Geen, de stok, stam, het hout (er van). *Gee* schijnt een bijvorm te zijn van *gai*, beantwoordende aan Mao., Sund., Toumb. *kai*, en het tweede gedeelte van Mota *tangae*, Merlav *tankei*, boom, tenzij *ee* de Umlaut is van *ai*, bewerkt door de *i* van *ni*.

Geen n'efana, a bow and arrows; a quiver. De vertolking blijkbaar verkeerd: de uitdrukking beteekent „'t hout van den boog", d. i. de boog zelf; Sam. *àu fana*, boog. Waarschijnlijk is de ware vorm *gee* (d. i. *gai* met Umlaut) + *n*, uit *ni*.

Gee[n] ni pan, de mast. Eig. 't hout van 't zeil; vgl. *Epan*, onder de N, en blz. 70.

Get mi, a basket of food. Vgl. Sam. *mea*, zaak, goederen, levensmiddelen; Fi. *me*, wat tot iets dient, bijv. *ni sa senga na tiki ni bure me-ndratou*, als vertaling van „because there was no room for them in the inn, Luk. 2, 7. Vgl. Maewo *mi* aan (eig. substantief, want het regeert een Genitief, bijv. *la mi ni au*, geef aan mij). Marsh. eil. *men*, iets; *men a manga*, iets eetbaars.

Ngidjin, de neus. Mal. *hidung*, Oj. en Nj. *hirung*, *irung*, Toumb. *ngirung*, Benten. *irun*, Mongond. *ngiyung*, Tag., Bis. *ilung*, Iban., Bat. *igung*, Niasch *ighu*, Day. *urong*, Sumb. *urung*, Malag. *orona*, Fi. *uðu*; enz.; zie bij CODRINGTON o. c. p. 48.

Hadi, een kind. Zal wel eigenlijk z. v. a. „mijn hartje, lieveling” beteeken. Z. *Hadin*.

Haing, een portie eten. Vgl. Flor. *vanga*, voedsel; Jav. *pangan*; de vorm onverklaarbaar, om niet te zeggen onmogelijk, in plaats van *hang*.

Haklin, jong, klein. Heet een adjectief, wat zichtbaar onwaar is, want het woord heeft het lidwoord vóór, en 't possessiefaanhechtsel achter zich. Het beteekent eigenlijk „het ei”; voorts „het jong, het kleine van iets”. Z. boven onder de *H*.

Hal, *halar*, kind. Erom. *alau*, Singk. Form. *rauwei*, Toumb. *lowai*, Fi. *luve*. De voorslag van *a* of *ha* vóór *l* en *r* is zeer gewoon in Oj.

Hat, steen, rots. Mota, Fi. *vatu*, Sam. *fatu*, Mao. *whatu*, Iban., Mal. *batu*, Tag., Bis., Form. *bato*, Malag. *vato*, Erom. *evat*, Oj., Nj., Toumb., Pakewa *watu*, enz.

Heldei, 't zeilen. Uit stam *led* (z. *Aheled*), en een uitgang waardoor 't woord tot een substantief gestempeld wordt. In 't Mota geschiedt zulks met behulp van 't suffix *a*, d. i. Mal., Jav. *an*, Makass. *ang*; bijv. Mota *mate*, mortuus, *matea*, mors; Mal. *mati* dood, *kamatian*, de dood; Makass. *mate*, adj., *kamateyang*, subst. In de Polyn. talen luidt het suffix *anga*, bijv. *tatakanga*, 't kappen, welk *anga* bestaat uit *an* (overgegaan in *ang*, gelijk in 't Makass., Bug.) en 't bepalend lidwoord *a*, dat men in 't Makass. terugvindt. Behalve *a*(*n*) in Mota en naburige eilanden, treft men in Saa aan *e*, in *murihe*, 't leven, van *mauri* (uit *maurih*, ouder *mahurip*), levend. Dit *e* is m. i. gelijk te stellen met Bug. *ĕng*, Oj. *ĕn*, Bat. *on*. Verondersteld dat *heldei* staat voor *heldeni*, dan zou de *i* een overblijfsel kunnen wezen van een aangehecht lidwoord, en wel van 't lidwoord zooals dat bij soortnamen en afgetrokken begrippen gebezigd wordt: bijv. de mensch is sterfelijk; het goud is zwaarder dan zilver; de wijsheid; de dood. Zoowel in onze taal, als in 't Makass. dient één en hetzelfde lidwoord voor soortbegrippen en voor 't invidueele, maar in 't Javaansch bezigt men bij soortbegrippen 't vnw. *iku*; dus *kopi iku*. Nu, ditzelfde *iku* in den regelmatig ontwikkelden vorm *iu* vindt men terug in 't Mota: bijv. *paniu*, de hand (als soortbegrip); maar *panei*, hand (van iemand); doch naast *iu* is ook in gebruik *i*; dus *panei*; *sasai*, de naam (soortbegrip), *sasa* naam; *sasa-na*, zijn naam; *ului*, 't haar; *ulu*, haar. Deze *i* houd ik voor een overblijfsel van 't lidwoord *ya*, bijv. in Saleiersch *ratuw-iya*, de koning, ofschoon de uitgang *gi* voor *i* in de verwante talen *pinigi*, *penigi*, *benegi* (z. Codrington o. c. p. 44) eerder op *iki*, uit *iku*, wijst. Hoe het zij „de slot-*i* van *heldei*

moet m. i. 't lidwoord bevatten, en wel *ga*. Indien 't hier betoogde, in hoofdzaak althans, waar is, dan zou dit er mee gewonnen zijn dat het bestaan van wat CODRINGTON „onafhankelijke vormen" noemt, ook in 't A. is aangetoond.

Helel of *Hellel*, nest. Beide vormen verkeerd in plaats van *helhel*, zooals in de bijbelvertaling geschreven wordt. Matth. 8, 20, waar het gezegd wordt van de holen van vossen. Ook is *hel* enk., *helhel* mv., gelijk èn uit den aangehaalden tekst èn uit Erom. *veli* blijkt.

Helin or *Elin*, de penis. Jav. *pĕli*, Nuf. *fir*. *Eli* zonder *h* is een voorbeeld van „cockneyism".

Jaa, (ook *ja*) fowl. Mal. *dara*, duif. Denzelfden overgang van beteekenis vertoont Fagani, Wango *kuo*, Maewo *kwe*, fowl, terwijl Makass. *kuwa* „duif" is.

Ja, bloed. Mal. *darah*, Toumb. *raha*, Oj. *rāh*, Fi. *dra*, Erom. *de*, enz. Z. verder CODRINGTON o. c. p. 40.

Jap, *Jop* of *Jaup*, zee. Vgl. Oj. *ḍawuhan*, diepte, 't diep; Makass. *labu*.

Lang, vlieg. Tag., Bis., Mal., Day. *langau*, Sangir, Gorontalo, Fi., Sam., Mota *lango*, Salomons-eilanden *lango*, *rango*, *thano*, Mao, *rango*, *ngaro*, Nuf. *ran*, Motu *lao*; in Makass. is *bu-lango*, Bug. *anango*, Iba. *dangau* bepaaldelijk de stinkvlieg.

Las, levende koraal. Mota *las*.

Lelen, 't verstand, de zinnen. Ook *lel*, bijv. *lelra*, hun geest, zinnen. Eigenlijk: 't binnenste. Reduplicatie van w. *lĕm*; Toumb. *lalĕm*, Makass. *lalang*, Bug. *lalĕng*, Sumb. *dalu*, Sang. *ḍalung*, 't binnenste; Mal., Jav. *dalĕm*, 't binnen in, diepe; Tag. *lalim*, Bis., Bikol *lalom*, Malag. *lalinŭ*, 't diepe; enz. Fi. zonder reduplicatie, maar met suffix *an*; *loma*, 't binnenste van iets, het hart; Mao. *lo*, hart. Mota heeft met verloop van *l* tot *n*: *nom* (uit *nomi*), denken; *nonomia*, uit *nonomi* en suff. *an*, gedachte.

Leug of *lug*, coil. Stamvorm en subst.; wkw. *Aleug*, z. d. De uitspraak *lug* komt overeen met Mota *luk*, krommen; *maluk*, naar binnen gebogen.

Liin mopon, 't hart. *Liin* ook in *a'n liin*, binnen; mv. *ira i li*, gevolgd door een Genitief. *Li* voor *le*, ouder *lĕm*, de niet gereduplicieerde stam van *Lele*; de *i* voor *e* onder den invloed der volgende *i*; *in* kan evengoed uit de verouderde Genitiefpartikel *ni* ontstaan zijn, als uit *nya*, den ouderen vorm van 't possessiefaanhechtsel *na*; 't eerste waarschijnlijker.

Luma, om te drinken (ontbreekt bij INGLIS). Bijv. *in wai lumamia*, water om door u gedronken te worden, Luk. 12, 29. Jav. *inuman*, Bat. *inuman*, Vgl. *Aluma*.

Ma, broodvrucht. Gilberts-eil. *mei*, Marshall-eil. *me*. De eigenlijke beteekenis schijnt te zijn „iets wat men nuttigt". Vgl. Fi. *me* en 't opgemerkte bij *Get mi*.

Mal, menigte, groep. Vgl. Flor. *malei*, plaats. Dat begrippen voor „een menigte" en „plaats" door hetzelfde woord kunnen uitgedrukt worden, ziet men o. a. uit Fi. *vei*.

Maleom, — *iyum*, — *yum*, stad. Eigenlijk een menigte of groep huizen. Wij hebben hier dus drie verschillende wijzen waarop 't woord voor huis wordt uitgesproken. Er is nog een vierde, nl. *im*; alles uit *imo*. *imah*, *'umah*.

Mau, vogel. MP. *manuk*.

Mas. de dood. Een gesubstantiveerd *mas*, mortuus.

Matau, de rechterhand. Voor *matau* — possessiefaanhechtsel. Fi., Sam. *matau*. Mao. *matau* en *katau*, Mota *matua*.

Maun, of *Moun*, de linkerhand. Erom. *moor*. Fi. *mawi*, Flor. *mauli*. Van denzelfden stam, maar met ander prefix, als Toumb. *kawihi*, en Tahiti *awi*, terwijl van een varieteit van *wiri* afkomt Makass. *kaeri*, Jav. *keri*, Mal. *kiri*.

Meto, eerstgeboren. Het als superlatief gebezigde woord voor „oud", Erom. *metuwo*. Fi. *matua*, Oj. *matuha*, Malag. *matoa*, enz. Vormelijk schijnt *me* echter aan *me'*, Bat. *mor*, Filipp. *may*, enz. te beantwoorden.

Mogop, wonde, zweer. Eig. „vurig", uit *ma* (= *ma* of *me'*) en *gop*, vuur.

Moh of *Mah*, stof van den grond. Verwant met Toumb. *awu*, Bis. *abug*, stof. Van denzelfden w. Oj. *lĕbŭ'*, stof.

Mohog, (en *Mahog* bij v. d. Gabelentz), maan. Tana *maukua*: misschien ook Torres-eilanden *magaga*. Hieruit mag men besluiten dat *mo* = *ma* of *mĕ'* is; de Umlaut veroorzaakt door de *o* in de volgende lettergreep. Ondanks de onverklaarbare vormen *magaga*, *magag*, houd ik *mohog*, *maukua* voor feitelijk hetzelfde woord als Jav. *pawukon*, Oj. *pawukwan*, kalender, van *wuku*, een 30ste der maand. De maan heet zoo als meter, regelaar van den tijd. Het zou echter ook mogelijk wezen dat *mohog* en Tana *maukua* niet volkomen gelijk zijn, en dat *mohog* = *mawuku*, d.i. Wuku's hebbende, beteekende, maar dan zou de uitdrukking alleen passen als benaming der maand, niet der maan.

Moije, rif. Blijkens Erom. (*e*)*mote*, uit *moti*, Polyn. *motu*, eiland, Nufoorsch *meos*.

Mopon, 't hart, de lever en longen; 't ingewand van een dier: binnenzijde. Van denzelfden stam als Mao. *kopu*, Rarotonga *kobu*. buik: Tahiti *opu*, buik: ingewand; Sumb. *kambu*, buik;

Ponos., Mongond. *kompong*, ingewand; Jav. *këmpung*, onderbuik.

Munuum of *Munum*, a hole for cooking: oven, vuurplaats. *Mu* heet „opening"; in de bijbelvertaling steeds *mu*, wat beter strookt met Mota *maea*, open ruimte. *Um*, niet *uum*, in A. anders verouderd, ten minste nergens opgeteekend, is duidelijk Erom. *om*, vuur, dat ik elders nog niet heb aangetroffen.

Paing, reiger. Mal., Day. *bangau*, Oj., Nj., Sund. *bango*. *Paing* moet ontstaan zijn uit *pangi*, dit uit *pangu*.

Pas, bijl. Bis. *wasay*, Iban. *watay*, bijl. In de meeste verwante talen heeft hetzelfde woord de beteekenis van „ijzer"; Mal. *bĕsi*, Jav. *wĕsi*, Makass. *bassi*, Bug. *bĕssi*, Pakewa *wasei*, Benten. *oasei*, Sang. *uase*, Mongond. *watoi*, Ponos. *oase*, Bat. *bosi*; terwijl Fi. *vesi*, speer, beteekent, en 't afgeleide adj. *vesivesia*, hard. De bewerking van 't ijzer is, merkwaardig, 't meest ontwikkeld bij de minst otwikkelde MP. stammen, zooals de Dayaks en de Igorroten,

Pas aduwi, bijl om hout te kappen. *Aduwi* kan hier niet zijn wat bij *Aduwi* wordt opgegeven, nl. „to set up a pillar"; het staat voor *atuwi*, in beteekenis = Jav. *nutuwi*, takken afkappen, besnoeien, van st. *tatuh*, geredupliceerd *tutuh*. Ook Oj., bijv. *tinutuh ring paraçwadha*, werd door den bijl doorgehakt; *tinutihan*: getopt, onttakt.

Pege, landstreek, country. Vgl. Sang. *wĕka*, *bĕka*, zijde, kant.

Ping, van daag. Kwalijk juist, want *ping* is nacht (z. *Eping* onder de N). en z. v. a. etmaal, dewijl men bij nachten telt.

Raimu, broeder, neef of nicht. Hetzij uit *ra*, een gemeenschap aanduidende als bijv. in Jav. *rowang*, gezel, en *imu* = *imo*, oudere vorm van *im*, *eom*, huis, of staande voor *rahimu*, in welk geval *rah* zou kunnen beantwoorden aan Erom. *rav* (*ravi*, *rave*), mv. van *ave*, *avi*; bijv. *rapmi* (voor *ravmu*), uwe broeders, Matth. 12, 47.

Ridjai ontbreekt bij Inglis), 't Oosten. Z. bij *Aridjai*.

Rohos, ground to be cleared. Vgl. Jav. *rumputan*, met gras begroeide plaats; *rompot*, dicht begroeid met struikgewas en geboomte.

Taingtaing, smart; mv. *eh tingtaing*. *Eh* = *he*: de juistere beteekenis moet zijn: gejammer; mv. jammerklachten. Z. *Taing*.

Tak, *taka*, ander. Eig. „volgende"; *a'n tak apuyin*, den volgenden dag. Mota *tataga*, volgen. Vgl. *Apitag*.

Takata, vrouw. Eig. de andere mensch.

Tal, taro. Oj., Sund. *talös*, Nj. *talĕs*, Sam. *talo*. Mao. *taru*. Fi. *dalo*.

Tan, roode aarde. MP. *tanah*, grond, aarde.

Tan apol, klei. Toumb. *tana pulut*. Dus *apol*, klevend; z. d.

Tap (ook *taup*), a sacred place. Onnauwkeurig uitgedrukt: niet een plaats heet zoo. maar de ban, de *tabu* zelve, die op een plaats of een zaak rust. Als adjectief treedt op *itap*, *itaup*, mogelijk een verouderde passiefvorm, z. v. a. „als heilig te beschouwen", of „onder verbod gesteld". 't Woord heeft onder den vorm van „*taboe*" reeds in de Europeesche talen zijn weg gevonden: Polyn., Mota *tapu*, Fi. *tabu*, Tjam *tabung*, enz.; naverwant, hoewel niet identisch is Bat. *robu*, verboden.

Tapin, a hedge, a shelter. Dit beteekent blijkens zijn vorm: plaats waarop een ban rust, want *tapi* is de passieve substantiefvorm van een trans. wkw., hetzij nog bestaande of bestaan hebbende, met suffix *i*, met beteekenis „taboe leggen op": *tapi* voor *tapwi*.

Tapnes, deur, deksel. Een gesubstantiveerd *tapnes*, gesloten. Z. *Atapnes*.

Tas, woord, rede, taal. Afgeleid van denzelfden stam als *Asaing*.

Tehet, familie, 't volk van een distrikt; bedrijf. Vergelijkt men dit met Oj. *tĕpĕt*, bestendig, vast, juist; Tag. *tapát*. Bis. *túpat*; voorts met Iban. *tappót*, huisvesten; en Mal. *tĕmpat*, plaats; F. *toro*, waarvan *totoro*, *itoro*, gewoonte; en 't met nasaalprefix afgeleide wkw. Sam. *nofo*, Mao. *noho*, wonen, verblijven; dan begrijpt men dat A. *tehet*, hetwelk het suffix *an* moet verloren hebben (vgl. Tahiti *nohoraa*, woning), beteekent: de bewoners, bevolking; gewoon bedrijf. Minder duidelijk is *eugse* [1]) *tehet*, vertaald met: „the path of the spirits; a sacred path; the road to a sacred place". Vooreerst is *eugse* niet „pad", maar „mond, ingang"; *tehet* kan syntactisch niet anders zijn dan een adjectief. Het nauwkeurigst zal dus wel zijn: „a sacred path", al is *tĕpĕt* niet precies „gewijd pad" maar z. i. a. „vastgestelde toegang".

Tikngan, 't oor. Erom. *telĕngo*, *telinga*, Mallikolo *talinga*, Lakon *tjelnga*, Fi. *dalinga*, Sam. *talinga*, Mao. *taringa*, Bis., Iban., Toumb., Mal., Oj. *talinga*, Tag. *tayinga*, Favorlangsch *charinga*, enz.

Tinan, plantsoen. Afleiding met infix *in* (z. blz. 49) van den stam die Oj., Nj., Mal., Toumb. luidt *tanĕm*, Bis. *tanom*, Tag. *tanim*, planten. Oj. en Mal. ook gebruikt voor „begraven"; zoo ook *tanu* in Sam. en Mao., *tanam*, Iban., *tanom* Bat. Vormelijk is *tinan* = Oj. *tinanĕm*, geplant, maar als substantief, waarvoor Oj., Nj. hebben *tanĕman*, plantsoen, doch Makass. *tinanang* is ook subst. in den zin van „padiplant"; en Niasch *sinanö* is „aanplanting" Ambonsch

[1]) *Eugre* is een drukfout; in den Eng.-An. Dict. staat *eucsen* (sic) *tehet*.

tinamao, plantsoen. Een ontwikkeling van *tanĕm* in andere richting vertoont *Atelmoi*, z. d.

Tivaing. *Intivaing* wordt vertolkt met „nothing". Onnauwkeurig, want het bijgevoegde voorbeeld: *et ehka in ti vaing*, it is impossible (beter: moeilijk) not to be or take place, bewijst dat *in ti vaing* overeenkomt met hetgeen naar ons spraakgebruik is: „dat het niet is", want *vaing* dient om een gezegde of gedachte aan te halen: anders gezegd om een declaratieven bijzin te vormen. Vgl. in 't hoofdstuk over de Werkwoorden de vorming van den zgn. Infinitief.

Toho, a trumpet shell; a trumpet. Mota *tawe*, a conch, een schelphoorn. Zeker wel verwant met Oj. *tyup*, bijv. *anyup çangka*, op een schelphoorn blazend; en *tulup*, hetz. Een zonderlinge omzetting van *tulup* is Bat. *ultop*, blaasroer. De onderlinge verhouding dezer vormen is niet duidelijk.

Wah, food or seed of all sorts; the juice of any plant. Vergelijkt men dit met *Aswaa* of *Asua*, food for journey, dan rijst de vraag of hier in de opgaven geen verwarring schuilt en of de *h* in *wah* wel juist is, want *wa* beantwoordt, oogenschijnlijk althans, aan Bat. *boras*, vrucht; Mal. *bĕras*, Tag., Bis. *bugas*, Sang. *bogasĕ*, Sund. *beyas*, Day. *bĕhas*, Oj. *wwas*, Nj. *wos*, Niasch *bora*, ontbolsterde rijst. *As* herinnert aan Sang. *asi*, zaad, pootsel; Makass., Bug. *ase*, rijst; waarbij behoort Mal., Bal. *nasi*, gekookte rijst; en Oj. *tasi*, als vertaling van Skr. *bhikṣā*, 't om voedsel bedelen. Vermoedelijk is *as-wa* niets anders dan een samenkoppeling van twee nagenoeg synonieme woorden om „leeftocht" aan te duiden.

Wai, water. Fi., Polyn., Fagani, Maewo *wai*, Oj. *wăy*, Sumb. *wāi*, Buru, Ceram *wae*, Bug. *uwae*, Mota *pei*, water; Erom. in *umpe*, voor *u ni we* (A. *aninwai*), waterkanaal.

Welah, helderheid. Onder de W vindt men *wela*, helder, naast *weilah*. Wegens 't verschil in den uitgang kan dit niet rechtstreeks gelijk gesteld worden met Nj. *weleh*, *welehweleham*, duidelijk, noch met Fi. *wereli*, helder, blinkend; evenmin met Nj. *wela*, duidelijk.

Yau, walvisch. Mota *kio*, walvisch. Hetzelfde woord als Mal. *hyau*, *hiyau*, O. *hyu*, Day. *hiu*, Sumb. *iyu*, Bis. *iho*, Aru *dju*, Malag. *akio*, Fi. *aggio*, haai. Merkwaardig dat men de vormen met en zonder *k* aan 't begin op zoover van elkaar gelegen eilanden terugvindt.

Nyum (of *Yum*) mug. Flor. *namu*, Fi., Polyn., Kisar *namu*, Mal. *ñamuq*, Day. *ñamok*, Makass., Bug. *ñama* en *lamuk* (vertoont dezelfde vermijding van *n* bij *m* in de volgende lettergreep als A. bij *Alum*, *Aluma*, *Atelmoi*), Tag., Bis. *namok*, Bat. *namuk*, Iban. *namunuk*, Malag. *moka*, Mota *namu*, enz.

Ipungi, ruiken. *ipun* en *epi*, reuk. *Ipungi* is een afgeleid wkw van een stam *ipin*, waarschijnlijk met suff. *aki*, waaruit *ai*, *ei*, *ii*, *gi* werd. Terwijl *epi* te vergelijken is met Nj. *ambu*, Fi. *bo-i*, Mal *bau*, Toumb., Benten. *wau*. Ponosak. *umbau*, Tag., Bis. *baho*, Sesake *go-a*, komt *ipun* uiterlijk meer overeen met Jav *ambung*, kussen, dat trouwens ook in een ruiken, beruiken bestaat: Sikka *waung*, rieken, maar *wauk*, stinken. De *i* in de laatste lettergreep van *epi* en *ipin* is in elk geval uit *u* ontstaan. Ook in Fi heeft een stam met nasalen uitgang bestaan, blijkens *bona*, stinken.

Iseg, *iseng*, op iets steunen. Het is tevens een substantief, dus identisch met Fi *itoko*, staak, stut: waaruit volgt dat het A. eenmaal, gelijk Fi., Mota, Iban., Bis., met behulp van een prefix *i* substantieven vormde, die een werktuig aanduiden; bijv. Mota *isar*, speer, van *sar*, doorboren: Iban. *ibigad*, iets waarmeè men slaat, van *bigad*, slaan. En uit het werkwoord *iseg*, *iseng* is op te maken dat in A. evenals in Tag. en Bis., ook werkwoorden met voorvoegsel *i* gevormd werden met de beteekenis: tot datgene gebruiken wat de wkw. stam te kennen geeft; bijv. *ibagsay*, *ibogsay*, wordt gebruikt om te pagaaien, zoo is ook gevormd *iseg*, gebruiken om te steunen. Dit gebruik van *i* is evenwel in 't A. slechts een overblijfsel, evenals bij 't substantief. De stam *seg* is uit *tĕkĕn*: *seng* uit *tekon*. Oj., Nj., Day, Toumb. *tĕkĕn*, Malag. *tehinà*, Sam. *tòo*, Mao. *teo*. Tag. *tikin*, Bis. *tokón*, Sumb. *tokung*, Niasch *si'o*, Bug. *tekkang*, Makass. *takkang*, Mal. *tĕkan*, stok, staak, boom (van een schuit). Mota *tigo*, op een stok steunen: *tigonag*, boomen (een schuit). Fi. *tokona*, trans. steunen. Oj. *tekĕnaken*, dat vormelijk aan Mota *tigonag* beantwoordt, beteekent „dwarsboomen"; *atĕkĕn*, tot steun hebben, terwijl Sam. *tòonà*, tot stok gebruiken, in beteekenis, niet in suffix, overeenkomst met *tokona* en A. *iseng*.

Isji, to press, to strike. Vermoedelijk uit *siji*, dit uit *tidi*, vgl. Oj., Nj. *tindih*, wat op iets anders ligt, *nindih*, op iets drukken, onder den duim houden.

Isjisji, zacht regenen, herinnert aan Jav. *ritjik-ritjik*, aanhoudend zacht regenen. Makass. *ritji-ritji*, stofregen; vgl. ook Jav. *udan ritjih*, stofregen.

Ispun, adv instinctively. Het is noch een bijwoord, noch „instinctively", maar „spontaneously", *ispun* is eig. „sponte sua"; *ispuk*, sponte mea: *ispum*, sponte tua, enz In hoofdzaak hetzelfde als Mota *matapu*, bijv *ni me ge matapuna*, he did it by himself, spontaneously, *na pugak matapuk*, mijn eigen schuld.

Itu, oud, vroeger In de bijbelvertaling *tu* = Pol. *tua*, enz *Itu* zal wel geen adj. zijn, maar een bijwoord: vgl. Flor. *tua*,

reeds. Evenwel zij niet verzwegen dat een voorvoegsel *i* ook voorkomt in Erom. *itevau*, nieuw, anders geschreven *itor*, jong. *Itu agen*, lang geleden; dit ook bij INGLIS bw.

Iridin, uitwringen. Mota *vir*, wringen; Fi. *wiri*, ronddraaiing; Sam. *wiri*, wringen. Door de voorvoeging van *i* wordt te kennen gegeven dat de handeling van wringen, *ridi*, geschiedt met een ander doel dan 't object van „wringen" zelf. Door suffix *n* (*ni* = *i*) wordt het transitief karakter des werkwoords gekenmerkt.

J.

Ja, *jai*, maar Oj. *udā*.

Jai, bijw. op. Mota *raka* (uit *rakai*), Day. *daki*, Negrito *dakay*, opstijgen; Iban. *dakay*, bespringen (van dieren).

Jeko, opwaarts. Zeker wel *je* = *jai*; in *ko* moet het begrip „waarts" liggen; vgl. *suko*, benedenwaarts.

Jim, vetatief: opdat niet; Lat. *ne*. Uit *ji*, Fi. *de*, opdat niet; Bikol *dai*, Toumb. *dei*, Tag., Bis. *di*; en geredupliceerd met differentiatie *dili*, Sumb. *de*, Sam. *le*, niet; Sang. *madiri*, ontkennen Van denzelfden wortel Oj. *hade*, verkeerd, valsch, anders; Nj. *dede*, anders zijn, niet die of dat zijn; Mao. *hore*. De *m* van *jim* een nadrukswijzer, vgl. Makass. *ma* en *mo*. Een andere nadrukswijzer heeft Vaturanga *jika*, vetatief gelijk A. *jim*.

Jipangki, up here; *Jipangko*, up there *Ji* in beteekenis = *Jai*, doch met verzwakten klinker. *Pang* voor *pan*, gaan, maar als bijwoord; vgl. Toumb. voorzetsel *wana*, naar.

K.

Ka, of. Erom. *ko* (*ku*).

Kanoke of *Kooke*, een vlot. *Oke* komt overeen met Pak, Tegel, Motlav *ok*, boot, andere uitspraak van *ak* en *waka*, oorspr. *wangka*.

Kava, Piper methysticum. Blijkens den vollen uitgang is dit in Polyn. zoo wijd verbreide woord ontleend.

Kuri, hond. Fi. *koli*, Sam. *ʼuli*, Mao. *kuri*, S. Cruz *kuli*. Het woord moet door A. ontleend zijn aan een taal, waar de *l* in *r* was overgegaan. Ook Mota *kurut* is een vreemd woord, want er

waren vroeger geen honden op de Banks-eilanden. Ook Erom. *kuri* is een vreemd woord.

Kurimatau, koe. Dier en naam ontleend; evenals Erom. *kurimatau*.

L.

Lae, schijnen. Oudere uitspraak van *lah*, z. *Alahala*.

La', licht. Z. *Alahala*.

Lai of *Lei*, trouwen met een man. Mal. enz. *laki*, Bug. *lai*, man. *Lai* staat dus voor *alai*, een man nemen.

Lau, lang: *laulau*, lang van tijd. Oj., Nj. *lawas*, lang (van tijd).

Lel, veld. Timor *lele*, Roti *lele*, *lale*, veld; Ulawa *lalo*, tuin. Vgl. ook Jav. *lalahan*, voor bezaaiing toebereide grond.

Lelen, rational; endowed with reason. Verkeerd; het beteekent „'t inwendige, 't gemoed, de inwendige zin." INGLIS geeft zelf op. *Ijo ato lelek*, to think about; wat trouwens ook niet geheel juist is, want *lelek* is „mijn gemoed"; *lelen* natuurlijk *lele* met poss. aanh. van 3 ps. enk. *Lele*, geredupliceerd uit *le*, d.i. *lĕm*. Toumb. *lalĕm*, Tag. *lalim*, Makass. *lalang*, Fagani *raro*, binnen; met differentiatie Mal., Jav. *dalĕm*, enz. *Lele* beantwoordt in alle opzichten aan Mota *lolo*, the inner part; the inward part of man, heart, affections; met bijvorm *lele*, binnenzijde. In beteekenis gelijk, doch met suffix *an*, zonder reduplicatie, Fi *loma*, 't binnenste van iets, hart; met reduplicatie Maewo *loloma*, wenschen.

Lel ohos, pisangtuin. Samenstelling van *lel* en *ohos*, z. d.

Lep, wederom; ook nog. Oj. *lĕwih*, Tag. *labi*, enz., daarenboven.

Linglinq, sprekend. Mota *linga*, stem, geluid; *linge gosogoso*, lastertaal; Oj., Nj. *ling*, de woorden, rede; *kalingan*, bedoeling, zin.

M.

Ma, of *Mah*, rijp. Mal. *masaq*, Lamp. *mĕsaq*, Sund. *asak*; Oj. met ander prefix *tasak*, rijp.

Mapo, kleinkind, neef. Feitelijk schijnt het hetzelfde woord als Tag., Bis. *apo*, Bug. *ĕppo*, Buru *opon*, kleinkind. Iban. *afut*, kleinkind, doch *afu*, grootvader. Intusschen is het niet onmogelijk dat *mapo* eigenlijk beteekent „een *po*, *pu* = *opo*, *ompu*, grootvader voorvader hebbende."

Marara, effen, vlak. Mota *rata*, Oj. *maratā* en *aratā*, Tag. *latay*, Bis. *datay*, Mal. *datar*, Malag. *ratană*. De vorm van A. heeft reduplicatie; zoo ook Bal. *kararata*, geeffend.

Mas, adj. dood; mv. *emesmas*. MP. *matai*, enz.

Mat, rauw. Oj. *mĕtah*, Mal., Jav., Mal. *mĕntah*, Day. *manta*. Toumb., Pakewa, Tonsaw. *mata*, Sam. *mada*, Rotti *matak*, Polyn. *mata*, Amb. *amata*, enz., rauw, onrijp.

Matan, (zijn, haar, de) schoonvader; moeders broeder. Vgl. Mal. *mĕntuwa*, Jav. *maratuwa*, Oj. *ramatuha*, Bat. *si matuwa* (d. i. oudje), Lamp. *matuha*, Sund. *mitoha*, schoonvader of schoonmoeder.

Matonga; z. bij *Arutu* onder de N.

Mauman, onbetamelijk, onwelvoegelijk. Reduplicatie van *mau*, linker; vgl. blz. 110.

Meluga, to wander, to remove from, to leave. Uit pref. *mĕ'* of *ma*, en *luga*, Oj. *lunghā*, zich verwijderen.

Merit, to wish for, to desire. Gog *moros*, Lakon *maris*, Tana *merhi*. Gevormd met infix-prefix *um*, *m*, en een stam *pĕrĕt*, gelijk te stellen met Jav. *pĕndĕt*, bijvorm van *pundut*, om iets vragen, iets willen hebben. Van *mĕrit* is de uitgang *i* afgevallen, na in de voorgaande lettergreep den overgang van *e* in *i* bewerkt te hebben, doch vóórdat de *t* door de *i* een *s* was geworden.

Mese, droog. Fi. *maδa*, Makass., Bug. *mara*, Iban. *mamaga* Tag., Bis. *mala*, *mamala*, Rottin. *mada*.

Meto, rijp. Hetzelfde woord als *meto*, oud; z. d. onder de *I*.

Mohoij, hooren op een afstand. Eig. te hooren krijgen; van *ma* of *mĕ'* en *hoij*, andere uitspraak van *heij*, uit *dengi*, dit uit *dĕngĕ'*.

Moij, zeer. Motlav *mur*, vol. *Moij* zal wel „ruimschoots" beteekenen; en verwant zijn, schoon niet identisch, met Jav. *murah*, overvloedig, waarmede in allen gevalle Motlav *mur* te vergelijken is.

Molmol, waggelen. Erom. *mol* (*mival*), vallen. Vgl. Jav. *owal-awil*, heen en weer wiggelen; *uwal-uwil*, weifelen.

N.

Van de woorden die Inglis opgeeft met het lidwoord, is dit in de volgende lijst weggelaten.

Adiat, dag. Fate *liati*, daglicht. Sesake *aleati* is „licht geven". Dit leidt tot een stam *liat*, Oj. en Mal. *lihat*, st. van zien; *adiat* is dus „lichtend".

Adin, de borst. Hetzelfde woord als *Hadin*, zonder de *h*.

Adu alep, jongen. Vermoedelijk eigenlijk „boodschaplooper", want *alep* (*tas alep*) is bevel; en *adu*, gaan, komen: z. *Edumoj*.

Afetu of *Afotu manara*, hart. Beide woorden hebben een zeer onderwetsch voorkomen, geheel in strijd met het hedendaagsche klankstelsel van A. Daarom schijnt het niet al te gewaagd in *afetu*, *afotu* een ouderen vorm te zien van *ahes*, doch in den zin van „uiten", Jav. *wĕtu*, gesubstantiveerd „uiting". *Manara* is Sam *manawa*, ademen, leven, pols, buik, Mao. adem, buik; geest, zin, *manawa reka*, vergenoegd zijn: Mal., Jav. *nawa*, ziel; Makass., Bug. *nawa*, gedachte. Bug. *lanawa*. Makass. *nawa*, ziel. Eigenaardig, doch begrijpelijk is de overgang van beteekenis bij Jav. *manawa*, dat alleen over is gebleven als veronderstellend voegwoord „indien" eig. „verondersteld", vgl. 't gebruik van Engelsch „suppose". *Afetu manara* is vermoedelijk „gedachtenuiting".

Angesenga, zon. *Senga* is Fi. *singa*, zon. Vgl. *singasinga*, Sam *sengasenga*, Makass. *singarà*, daglicht. Blijft over *ange*, dat vermoedelijk met S. Cruz *nanga*, zon, samenhangt.

Ango, gedaante, voorkomen, kleur. Mota *nago*, gelaat; Oba *nago*, S. Cruz *nango*, Sesake *nako*, voorkomen. Oj., Nj., *wangun*, gedaante; Toumb. *rangun*, fraai. Fi. *yango*, lichaam.

Ah, a fence. Vgl. Mota *ae*, to pile, as stones for a fence, to fence; Motu *aku*, to fence.

Ahaijin, de zijde (er van). Vgl. Mota *tarali*, een van de twee zijden, van een secondairen stam *palih*, Jav. *palih*, *sapalih*, de eene helft, *malih*, in tweeën deelen; *palihan*, een half aandeel. *Ahaiji* is gevormd met pref. *a* of *a'* en *haji*, uit *palih*: Mota *tarali*, eig. „in tweeën gedeeld": in beide talen is het woord gesubstantiveerd

Ahau, een schildpad. Eigenlijk *na*, de oude vorm des lidwoords, en *hau*. Zoo vindt men ook *nahar*, naam van een visch, en *in har*, zoodat 't eerste op te lossen is in *na har*. *Hau* is Tahiti *honu*, Sesake *ônu*, Mal., Makass. *pãnu*, Oj., Nj., Lamp., Bug. *penu*, Bat. *ponu*, Malag. *fano*, Mongond. *pompono*, zeeschildpad.

Ahega, dienaar. Flor. *seka*, Jav. *sĕkep*, dienstplichtige.

Ahlahala, maanlicht. Misschien slechts een andere spelling van *Halahala*, z. d. Wegens de *h* vóór *l* zou men echter kunnen denken aan Oj. en Nj. *padang*, heldere schijn; *padang lek*, maneschijn.

Aphau, de wang. Vgl. Oj. *wehang*, wang, hier schijnt de *h* onbetwistbaar aan Oj. *h* te beantwoorden.

Aigu, a shade, Z. *ligu*, blz. 82.

Aigu a in (beter *a'in*) *li in mopon*, sweetness of heart, love. Zie *ligu*, blz. 82; *li* uit *le*, binnenste, wegens de volgende *i*; *in* hier vermoedelijk uit *ni*, van, *mopon*, z. blz. 109

Akaukau, dwarsbalken. Klaarblijkelijk een mv. gevormd door reduplicatie van *kau*, vormelijk = Fi. *kaso*, in beteekenis echter *ikaso*, dwarsbalk. *Kau* staat dus voor *kahu*. De *a* vóór *k* ontstaan door verkeerde woordscheiding: *na* de oude vorm van 't lidwoord. Hetzelfde *kau* of *ko* is vervat in *kauoke* of *kooke*, vlot, misschien op te vatten als „vlottende balken". z. blz. 115. *Kaso*, *kau* is Day. *kasau*, dwarsbalk.

Akl ahoad, bedorven ei. Uit *akli* = *hakli*, zonder *h*; z *Hakli*; zoo ook *akli n'ja*, hoenderei.

Alaupa, soort duif. Tahiti *urupe*, *erube*, Sam. *lupe*, Fi. *ruve*.

Almu, schaduw; afbeelding. *n'almu i di?* wiens beeltenis? Z *Ahelman*.

Almu n'wai, mirage. Uit *almu ni* (van) *wai*, water Er ligt het begrip in van „schijn van water".

Ama, mijn tong; *amam*, uw tong. Fi. *yame*, S. Crist. *mea*, Ceram *mei*, Ambon *mei*, gewestelijk *lama* (voor *lamai*), Sumb. *lema*, omzetting van *lame*. Mota *name*, Kisar *nama'u*, tong. Vgl. verder Makass. *name*, smaken, proeven, alsook Mao. *tame-tame*, smakken. Voorts Jav. *kĕñam*, proeven; *ñamikan*, snoeperij. Van denzelfden wortel is Mota *garamea*, Duke of York *karame*, tong.

Amarero, bedrevenheid, wijsheid. Moet eigenlijk „welbespraaktheid" beteekenen; want Sam. *alelo*, Mao. *arero* is tong, Mao. *korero*, Hawaii *ole'o*, spraak, taal, gezegde. *Marero* is dus „bespraakt"; de voorafgaande *a* een gevolg van verkeerde woordafscheiding.

Amasaki, melaatschheid. Eig. *masaki*, ziek, Sesake *masiki*, Flor. *rahagi* (vormelijk = Jav. *pas ikit*), Oj. *masakit*. Mal., Nj. *sakit*, ziek, ziekte. 't Woord schijnt in 't A. niet oorspronkelijk, dewijl 't behoud der *k* tusschen *a* en *i* tegen den gewonen regel aandruischt.

Aopan, ontbreekt bij INGLIS, maar is de gewone vorm in de bijbelvertaling voor *Opan*; z d.

Ap, inlandsche mat. Mota, Lo *epa*, Maewo *eba*, Gog, Sasar, Volow *eb*, Rotuma *eap*, Fi. *ibi*, Mosina *apa*, Lakon *ap*.

Apuke, a mound or hillock for yams. Fi. *buke-buke*, aardhoop, Mao. *puke*, heuvel, berg; Sang. *wukidĕ*, *bukidĕ*, Oj., Nj. *wukir*, Bis., Iban. *bukid*, Mal. *bukit*, Malag. *vohitra*, Makass. *buke*, berg. Tag. *bukid* is „akker". (*a*)*puke* vormt als het ware den schakel tusschen deze toepassing van 't woord en die in de overige talen. Vgl. ook Mota *qa-vug*, grafheuvel.

Arasin, de huid; de huls (van iets), *n'arasin n'obohtan*, the surface of the ground. Het grondbegrip is dus van oppervlak en dit brengt ons van zelf op Sang. *dasi* (*rasi*), wat (er) boven op

zit), Makass. *rate*, boven, van een w. *das*, waarbij behoort Nj. *ĕndas*, Oj. *tĕndas*, ook *tĕras*, hoofd.

Arin of *Ahri*, omheining, *ari n'eom*, heg. Een gesubstantiveerd *Ari*, met doorns voorzien, z. d.

Arupoing, mist, nevel. Bevat *poing*, donker.

Aru tu matonga, Noord-Oostenwind. *Tu matonga* is vormelijk hetzelfde als Marques. *tu ratone* behoudens dat dit *ra*, met *ma* heeft), Zuid-Westenwind; Sam. *tonga* is „'t Zuiden". *Tonga* kan kwalijk iets anders zijn dan Jav., Mal. enz. *tĕngah*, middelpunt. Dat middelpunt moet voor de Samoanen, Marquesanen, Aneityumers in verschillende richting gelegen hebben. Ik veronderstel dat met „*tengah*" bedoeld is het binnenland, hoogland van ieder eiland. In veel gevallen worden bij de volken der MP. taalfamilie de windstreken aangeduid naar gelang van de ligging des binnenlands tot de zee. Bij de Javanen bijv. is de zeekant Noord *lor*, bij de Madureezen Zuid, bij de Formosanen der Westkust West. Voor de Madureezen is *daya* Noord; bij de Iloko's *daya*, Oost; bij de Pampanga's *pura-laya*, Noord; voor de Niassers is *miraya*, zuidwaarts. Uit deze benamingen voor de windstreken kan men meestal ook opmaken welke kust van een eiland 't eerst door de aankomelingen bevolkt is geworden.

Asiom of *Asium*, vogelnestje. Vermoedelijk *siom*, *sium*, huisje, uit verkleinwoord *si*, Sam. *si*, ook Jav. hypokoristisch gebruikt, en *om*, *um*, bijvorm van *eom*, *ium*, *im*, Mal. *rumah*, Oj. *umah*, enz. De *i* van *si* niet uitgestooten, dewijl *um* oorspronkelijk met een medeklinker begon.

Asusu, zuigeling. Uit *susuan*, Jav. *suson*, zuigeling; van *susu*, Sam. *susu*, vrouwenborsten; zuigen, Fi. *suðu*, Oj., Nj. *susu*, Bis., Tag., Tounb. *susu*, Day. *tuso*, Iban. *tutu*, hetz.; Mal., Bat. *susu*, de borsten.

Atamanyu un, haar echtgenoot. *Atamay* = *atamaing*, d. i. *ata* + *mani*; mogelijk staat *-u un* voor *o-un*, maar het kan ook zijn dat in *ayu* hetzelfde woord steekt als in *Ayu*, lief; z. d. *Ataman yu* zou dan wezen „geliefde man, manlief". Vgl. Oj. *kahyun*, de verloofde (van een prinses). Doch de eerste verklaring is waarschijnlijker, omdat *atamanyu un* in Matth. 1, 19 een vertaling is van „haar man".

Atimarid, een hoofdman, vorst, groot heer. Uit *atimi*, mensch, en *arid*, z. d.

Atimi, mensch. Erom. *ateme* (in *atemonok*), gewoonlijk *eteme*, Tana *aremama*, Nifilole *sime*. Uit *ata*, mensch, en een ter bepaling toegevoegd woord, dat te oordeelen naar den vorm in A. zoo iets

als *emi* moet geluid hebben. De vraag is wat dit toevoegsel eigenlijk beteekent. In Erom. komt *me*, *eme* voor als meervoudsachtervoegsel bij verwantschapswoorden; bijv. *aetnime*, kinderen, zonen, van enk. *aetni*, o. a. Matth. 5, 9; *ravensai eme*, zijn broeders, enk. *avensai*, zijn broeder, waarin 't mv. dus dubbel is uitgedrukt; ook *etememe*, menschen; Tana *arumama* is vermoedelijk zulk een mv., doch misverstaan. Verder treft men in Erom. een achtervoegsel *me*, *mi* aan in *dineme* of *dinemi eni*, zijn moeder, doch als de bezitter een 2 ps. is, bezigt men ook *dine*, moeder, Fi. enz. *tina*, zonder *me* in *dinum*, dijn moeder; ook echter *dineme* (*e*)*kik* Mk. 7, 10. Opmerkelijk is *name* (voor *ina-me*) een uitdrukking voor „mijn moeder", Matth. 12, 48. Het is moeielijk uit te maken of en welk verband er bestaat tusschen dit *me* en *eme*, *imi* in *eteme*, *atimi*. Bij *name* zou men eerder denken aan Sund. *ĕma*, dat ook moeder beteekent en vrouw. Intusschen is *ĕma* bij 't aanspreken niet beleefd, terwijl men in *name* ten minste een vleiterm zou verwachten, zoo iets als „moeder lief". Hoe het zij, tot de verklaring van *atimi*, *eteme* kan 't raadselachtige *me* in *dineme* en *name* niet bijdragen. Wanneer *eme*, *me* in Erom. bij een mv. voorkomt, zou men kunnen denken aan Singkansch Formos. *imid*, alle, en daar de begrippen alle en algemeen elkaar raken, zou in *atimi* 't begrip kunnen liggen van „mensch in 't algemeen" in tegenstelling tot *atamaing*, man, *atahing*, vrouw. Het is duidelijk dat het woord voor mensch in een groot aantal der verwante talen een samengestelde uitdrukking is. Aldus: Sang. *tau-mata*, Benten. *to-mata*, Fi. *ta-mata*, Ambon, Kei, Aru *tamata*, Sam., Mao., Aniwa *tangata*, Hawaii *kanaka*. *Tau*, *to* is niet hetzelfde als *ta*, hetwelk een kortere vorm van *ata* is, maar toch synoniem; *mata* hebben alle gemeen, want men mag aannemen dat Polyn. *ngata*, *naka* uit *mata* is ontstaan, evenals bijv. Mao. *ringa*, Fi. *linga* uit *lima*, hand. *Mata* beteekent in 't Oj. en Sumb. „slechts"; *tau-mata* en *ta-mata* laat zich dus verklaren als „eenvoudig een mensch", zonder nadere bepaling van geslacht. Deze verklaring wint aan waarschijnlijkheid door Sesake en Api *ta-moli*, Fate *ta-mole*, want *moli* is een gewoon woord in Sesake voor „slechts". Geheel onafhankelijk van deze beschouwingen was CODRINGTON reeds tot dezelfde uitkomst geraakt ten opzichte van *tamoli* [1]).

Atmas, een geest. Eig. een dood mensch, uit *ata* en *mas*. Mota *tamate* een doode; een geest, of liever spook. *In tas atmas* wordt door INGLIS vertolkt met „threatening". Erom. *tamas* is een woord

[1]) O. c. p. 467, waar o. a. gezegd wordt: „*ta moli*, a bare man, nothing else, not a ghost or spirit." Vgl. aangaande *tomata* ook Adriani, in mijn Album, blz. 219.

voor „groot": Mota *tumate* is „zeer". Deze verbleekte beteekenissen schijnen zich ontwikkeld te hebben uit „vreeselijk". Solor *ata maten*, Sikka *ata mateng*, een doode.

Atonga, Oostenwind. *atonga an wai*, Zuid-Oostenwind, *atonga matahau a'n jap*, Noord-Oostenwind. Onder de *M* wordt opgegeven *matahau a'n jap*, zonder voorafgaand *Atonga* als NO. wind Blijkbaar is dit laatste Fi. *mata-sara*, the part of the beach where canoes are accustomed to come to land. *Mata*, oog, hier kant. *sara*, is = Mal. *sarang*, laag water bij de kust; Bis. *sarang*, lagune. De geheele uitdrukking vertoont de kenmerken van ontleend te zijn.

? *Au*, schijnen als wkw. bij Inglis (*Noa*). Ik houd *n'au* voor een substantief, „'t schijnen": = Oj. *awa* of *awā*, 't schijnen, lichten Bepaald substantief is het in *au yang*, dawn of day; doch *naunau*, bright, shining, is een adj. Vgl. ook Jav. *tawang*, uitzicht; *nawang*.

Au, bamboe. Mota *au*. Sund., Lamp *awi*, Tahiti *oe*, *owhe*, bamboe, een afgeleide vorm, doch met dezelfde beteekenis is Tag., Bis., Iban. *kawayan*. -- Evenals in onze taal „roer", dat eigenlijk „riet" is, wordt *au* toepast op lichamen die in vorm op buizen, kanalen gelijken Van dit overdrachtelijk gebruik volgen eenige voorbeelden

Au in wan, hals. Z. v. a. halsbuis, luchtpijp; want *wan* op zich zelf is „hals"; z. *Alginwan*.

Au (n'au natin), mv. *au i tin*, darmen. Z. v. a. buizen, kanalen van 't ingewand. Z. *Tin*.

Au in wai, the bed of a river or stream. Veeleer „stroom, rivier, = Erom *n-m-pe*. Vgl het synonieme Day. *batang danum*, rivier (eig. stam des waters).

Au i ainra, a bar of iron. Opmerking verdient dat de benaming van een metaal behandeld wordt alsof het een mv. is, gelijk in Toumb., waar 't enk. lidwoord van attributieven *un* is, dus in waarde gelijk A. *in*, *n*, maar wanneer 't subst. een mv. is of collectieve beteekenis heeft, *um*, dus *um banua* (uit *un wanua*), een dorp; *um bulu* (uit *un witu*), koper.

Autonana, mes, zwaard. Erom *au donga*. Vgl *Ahger*, dooden.

Ayi of *Aii*, a shade. Jav. *ayum* of *ayom*: *ngayumi*, *ngayomi*, beschaduwen, beschermen

Egen n'unun, staart van een visch (Oj. *iku* [1]), Bat. *ikur* (Tob. uitspr. *ihur*), Mal. *ekor*, Day *ikoh*, Lamp *ikuy*, Makass. *ingkong*, Bug. *iko*, Niasch *i'o*, Tag., Bis. *ikug*, Sumb. *kiku*, Mao. *hiku*, Sam. *iʻu*.

Egen of *Engen*, nageboorte. Hetzelfde woord als 't vorige.

---

[1] Foutief *iku* in K. Bal. Wdb.

Eget, luis. MP. *kutu*; z. bij CODRINGTON de vormen van dit woord p. 46.

Eding, zon, zonnehitte. Fi. *singa*; vgl. *Ingesenga*.

Edo, gedrag. Oj. *dwan*, *don*, handeling; doel.

Edoa, oorlog. Oj. *donan*, o. a. krijgstocht; van *don*, oogmerk, handeling; *dumon*, (hij) trekt ten strijd, valt aan.

Eduon, 't been (bot); voet; mv. *edue i*. Fi. *dua*, Flor. *tua*, been; maar knook, bot is *huli*, d. i. Fi. *sui*; Toumb. *ruhi*, bot, hetzelfde woord als Mal. *duri*, Oj. *rwi*, enz. doorn; vgl. Lat. *spina*; zie verder de overeenkomstige woorden voor „bot, knook" bij CODRINGTON p. 40 en vgl. p. 60, waar gewezen wordt op samenhang van *edu* met Mal. *tulang*, Malag. *taholană*, waaraan toegevoegd kan worden Oj., Bat. *tahulan*, Bis., Ponosak., Mongond. *tulan*, Iban., Day. *tulang*. De *l* in dit woord is dus in A. en Fi. uitgevallen, hetgeen in Tag. meermalen voorkomt.

Efana, pijl. In het Engelsch-An. Wdb. heet het „boog". De ware vorm is *fana*, dat evenals Tag., Bis. *pana*, boog en pijl moet beteekenen; Sam. *fana*, geweer; schieten; Fi. *vana*, Mota *vene*, met een pijl schieten; Oj., Mal., Day. *panah*, boog, pijl, schot; Sumb., Makass., Bug. *pana*, boog; enz. Vgl. *Geen n'efana*, onder *IN*.

Efata, a press, a shelf. Eigenlijk *fata*, Fi. *vata*, rek, schap, halfzolder; vgl. Iban. *batangan*, solera de la casa; Bis. *batang*, balk, Mota *vat*, the space between knots in bamboo; *vat tangae*, houtblok. Tahiti *fata*, altaar. In de bijbelvertaling ook „altaar", gelijk Erom. *efati*.

Efatimi, oud man. Uit *efa* en *atimi*. *Ef(a)* vormt het eerste bestanddeel van een samengesteld woord, nu eens met de beteekenis van groot, dan weer van oud of sterk. Zoo in *efelgau*, a large canoe; *efelgat* (l. *efegat*), a large basket; *efemaligum*, een groote stad; *efalaing*, een groote weg; *efepepege*, een groot land. Dit *ef(a)*, *efe* is Fi. *ewa-ewa*, uitroep van verbazing; Jav. *iba*, o hoe zeer! hoe groot! *Efelgau* is dus „o wat (een verbazende) boot! *efamaligum*, wat een stad; enz. Dit is volmaakt in overeenstemming met het deels intensieve, deels pejoratieve, deels verbazing uitdrukkende gebruik in 't Skr. van *ko*, *kad*, *kava*, *kim*, *ka*, *kā*.

Enga of *Inga i nohos*, foutief voor *i ohos*, a bunch of bananas. Bevat *ohos*, z. d., in 't mv.

Enga n'elan of *Inga n'elan*, the scrotum. Foutief, daar met *elan* in dit geval niets anders kan bedoeld zijn dan *helĭn*; z. d. onder de IN.

Eher, pagaai, roeriem. Omzetting van *eveh*, Day. *besäi*, Makass. *bise*, Bug. *wise*, Fi. *voδe*, Mota *wose*, enz. Z. *Afwe*.

Ehro, orkaan. Vgl. Oj. *halisyus*, wervelwind, een frequentatief of intensief van een verloren *syus*: Nj. *lesus*.

Ehpan, vleugel. Foutief voor *epan*, eig. *pan*. Mota, Lakon *pane*, Ambrym *pan*, Volow *pene*, Norbarbar, Vureas *pen*, Gog *beni*, Merlav *ban*, enz. (z. CODRINGTON, p. 52); ook Bare'e *pani*, Buru *pane'n*.

Eijin, zijn haar, de tand; mv. *eje*, bijv. *eje-ra*, hun tanden. Sang. *isi*, Segaar *nise'ne*, Ceram *nesi*, Buru *ngisi'n*, Leti *nis'ne*, Kisar *nihi'n*, Rotti *nisi*, Esp. Santo *nju*, Bare'e *ngisi*.

Elan, de penis. Wanvorm voor *helin*, z. d. onder *IA*.

Elgau, boot; doos; gewest; koninkrijk. *El* beantwoordt aan Erom. *lō*, hetwelk al de beteekenissen van *elgau* in zich vereenigt. *Lō* kan = Oj. *lwā*, ruimte, wezen; en *gau* = Oj., Nj. *kawah*, ruimte; groote ketel, of kookpan, zoo ook Sund. *kawah*, Tag., Bikol *kaba*, terwijl Iban. *kaba* is „lo ancho de cualquiera cosa". *Elgau* is dan een verbinding van twee synonieme begrippen, die feitelijk op hetzelfde neerkomt als een van beide reeds op zich zelf. Zoo laat zich ook verklaren waarom Erom. *lō* volmaakt hetzelfde uitdrukt als A. *elgau*.

Elgau ak wai, trog; kanaal voor water. Eig. een receptaculum voor water. *Ak*, dat door INGLIS nergens vermeld wordt, moet dus beteekenen „voor"; men herkent er zonder moeite in Mal. *akan*, waarvan Tag., Pamp., Bis. *kan* een kortere vorm is. Gelijkwaardig met *akan*, *kan* is Tonseasch *aki*, Pakewa *asi* (voor *atji*); kortere vorm *ki* in Fi. *ki-na*, Mao. *ki*; met sterkeren klinker Pamp. *ke*, Mongond. *koi*. Mogelijk zou A. *ak* ook aan *ake*, *akoi* kunnen beantwoorden, doch *akan* is waarschijnlijker, daar *aki*, licht *ai* zou worden [1].

Elipues, een gezwel in de keel. Bevat *pues*, gesloten; vgl. *Alapues*. *Eli* staat tot *telēn*, enz. in dezelfde verhouding als Oj. *hēlo*, *ēlo*, of *hēlēd*, Nj. *ēlēd*, slikken.

Enihen, vischschubben. Mao. *unahi*, gewestelijk *inahi*, schubben; Sam. *una*, vischschub (*unafi*, wkw. schubben); Ponosak., Mongond. *unap*, Benten. *onop*, Sumb. *una*. In *enihe* is de *e* aan 't einde op te vatten als *i* in Mao. *unahi*, een mv. suffix, dat in de meeste verwante talen slechts bij werkwoorden een veelvuldigheid der handeling aanduidt.

Eom, huis. Bijvormen *im*, *iyum*, Erom. *imo*, enz. Zie CODRINGTON o. c., p. 45.

Epan, zeil. Hetzelfde woord als 't foutieve *ehpan*, vleugel. Mota

[1] Vgl. de Fidjitaal, blz. 84.

gapane. Elders geeft INGLIS *geen nipan*, mast: eig. zeilhout; nl. *gee* (z. d.), *ni*, van, en *pan*. Gelijk in zooveel andere woorden is de voorslag *e*, *a* eenigszins verdacht. In de bijbelvertaling leest men herhaaldelijk *naprofeta*, doch zonder lidwoord *profeta*, het heeft dus al den schijn dat men *na*, den oorspronkelijken vorm van 't lidwoord, heeft misverstaan. Aan hetzelfde misverstand is toe te schrijven o. a. de opgave bij INGLIS: *Nahar*, the name of a fish like ling (p. 94), terwijl men p. 115 leest: *Inhar*, a fish like ling; wat op deze zelfde blz. heet *Inhade*, a sea slug, bèche de mer, wordt blz. 94 opgegeven als *Nahede*, the seaslug; bèche de mer. Hoewel ik van 't bestaan in dergelijke woorden van een voorslag niet zeker ben, zal ik ze opgeven, zooals ze zich bij INGLIS vertoonen, na aftrek van de *n*.

Epek of *Ipek*, hoofd; schedel. Oba *qatug*, Mota, Maewo, Merlav, Lakon *qatu*, Ambrym *botu*, Wango, Fagani *ba'u*, Ulawa, Nggao *pa'u*, enz. (zie CODRINGTON p. 45). Jav. *batuk*, voorhoofd, eigenlijk hetzelfde woord als *batok*, halve klapperdop, schaal; zoodat *batuk* oorspronkelijk niet „voorhoofd", maar evenals in de bovengenoemde talen „hersenschaal, kop" moet beteekend hebben. Een soortgelijken overgang van beteekenis vertoont Skr. *kapāla*, 't Lat. *testa* in de Romaansche talen, en *kop* in Nederlandsch en Hoogduitsch.

Epi of *Ipuyi*, reuk. Vgl. Fi. *iboi*, reuk; van *boi*, ruiken. Erom. *impi* (uit *meri*). Mal. *ba'u*, Tag. *baho*, Oj., Sund. *ambö*, Malag. *evo*, enz. Fi. *bona*, Sesake *qoa*, stinken; Mota *puna*, Jav. *ambung*. Vgl. De Fidjit. blz. 129.

Eping, nacht; in de bijbelvertaling *epeing*. Oj., Nj., Toumb. *wĕngi*, Fi. *bongi*, Sam., Mao. *pō* (door den nacht overvallen: *pongia*), Erom. *pō* en *pu* (voor *pō*) *mrok* (d. i. = Marshall-eil. *marok*, duister), Sesake, Api, Rotuma, Florida, *bongi*, Lakon *qeng*, Mota, Maewo, Motlav, enz. *qon*, Aniwa *pongi*; zie verder CODRINGTON p. 47.

Eprij, a brown bird, of the size of a small fowl. Lijkt veel op Oj. *prit*, rijstvogeltje; Nj. *ĕmprit*, benaming van meer dan één soort kleine vogels.

Erin, 't blad. Malag. *ravină*, Mal. *dāun*, Oj. *rwan*, Fi. *drau*, Nengone *ru*, Sam. *lau*, Mao. *rau*, S. Cruz *leu*, Duke of York *dono*, Mota *nau*, *no*. *Ri* wijst op een oudere uitspraak *rewin*, uit *dawĕn*; vgl. Merlav *doui*, Merlav *doi*, Lakon *drawi*, hoewel de *i* hierin wel een lidwoord zal wezen, gelijk het ontwijfelbaar is in Oba *rau-gi*; Volow heeft *rare'n*.

Esngan, de ziel; de essentie van iets; the hull of a ship. Oj., Nj., Mal; *tĕngah*, 't midden, middelpunt; Tag. *tinga*, Bis. *tonga*, Iban. *tangnga*, Bare'e *tongo*, Bat. *tonga*. Erom. *u n'isong*, binnen in.

Esaga n'imtan, 't gelaat, 't oog. Z. *Imtan*.

Etagan, de buik. Vgl. Mota, Fi., Sam. *taga*, zak, beurs, pens.

Etto, suikerriet. Wanspelling voor *etoh*, zooals INGLIS p. 119 schrijft, ook *eto* (bij *Niggi neto*, p. 101) onberispelijk. Algemeen MP., *tut*, *tut*. Oj., Nj., Mal., Buru *tĕbu*, Day. *tĕwu*, Tag., Bis. *tubó*. Sund. *tiwu*, Sumb. *tibu*, Ceram *tehu*, *tohu*, *tipu*, Fi. *dovu*, Flor. *toru*, Polyn. *to*, *ko*; Nufoorsch *kob*, N. Guin. *tohu*, *tou*, Mota *tou*, Bare'e *towu*, Buru *tefu*.

Engsen, de mond, opening. Uit *eguse*; Fi. *ngusu*, Rotuma *nuchu*, Nengone *ngore*, Ambrym *noe*, Fag. *no*, mond; Tag. *nguso*, snuit, snoet.

Engran of *Igran*, wortel. Hetzelfde woord, behalve dat het aan 't begin een *k* heeft, als Day. *uhat*, Toumb. *ohat*, Tondan. *oat*, Tag., Bis., Iban., Mongond. *ugat*, Malag. *ozatră*, Bat. *urat*, Makass. *ura*, Bug' *urē*, Sumb. *uwa*, Niasch *uro*, Lamp. *oga*, Oj. *urad*, Nj. *oyod* (en *urat* in *kurat*, gespierd, lichaamskracht), ader, spier, vezel, zenuw, wortel; Fi. *ua*, Mal. *urat*, spier, zenuw, ader. Erom. *outa* is, schijnt het, een afleiding met *an*; dus uit *u'atan*, een collectief begrip; in Flor. *oga* is de gutturale triller overgegaan in *g*, hetgeen in deze taal ongewoon, in de Filippijnsche talen regel is.

Iget, huis. Andere uitspraak van *Eget*, ontstaan uit *kitu*, voor *kutu*.

Igen, de nageboorte. Hetzelfde als *egen* of *engen*.

Idan, de naam. Fi. *yaða*, Lifu *adhe*, Nengone *iele*, Arag *iha*, Tana *naghen*, Sesake *nisa*, Esp. S. *gise*, Flor *aha*, Fagani *ata*; Erom. *n'ii*, *n'i*; zonderling verkort in Pak *sa*, Merlav *ha*, waarnaast gerredupliceerde vormen *sese*, *hehe* staan, waarmede overeenkomt Mota *sasa*. Verwant in de Westelijke talen zijn o. a. Oj., Toumb. *ngaran*, Bis., Tag *ngalan*, Iban. *ngagan*, Buru *ngaan*, Malag. *anarană*, Sumb. *ngara*, en zonder *ng* Oj., N. *haran*, *aran*, Sang., Benten. *arĕn*, *arĕng*, Bug. *asĕng*, Makass. *aseng*, Day. *aran*, enz

Ided, melk. Z. *Idid*.

Idi, sap. Waarschijnlijk uit *idu*, dat wegens de *i* aan 't begin identisch lijkt met Nj. *idu*, Bat. *idjur*, Makass. *iluru*, speeksel, maar in beteekenis komt het overeen met den primairen stam Oj. *duh*, sap; *duh ing durçana*, vocht der oogen (tranen); *du ing susu*, melk; Day. *djoho*, Bug. *duro*, sap; Tag., Bikol *dugo*, bloed; Malag. *ro*, vleeschnat; Bat. *duruh*, gom; Sund. *djuuh*, uitvloeien van sap; gerredupliceerde vormen zijn Nj. *duduh*, uitgeperst sap, saus; Lamp. *djudjuh*, semen virile. Bij vergelijking dezer vormen, waarbij men 't Nj. *djuruh*, stroop, kan voegen, blijkt dat Oj. *duh* eigenlijk *duh*,

uit *du'uh* is. Hetzij nu de eerste *i* in *idi* een prefix is gelijk in Oj. *idu*, Bal. *iduh*, Nj. *idu*, dan wel een voorslag op andere wijze ontstaan, gelijk bijv. in *iget*, huis, in allen geval is de etymologigische eenheid met Oj. *duh*, enz. verzekerd.

Idi imtan, tranen. Eig. oogenvocht, geheel 't boven vermelde Oj. *duh ing darçana*.

Idenided, melk. Dit bevat *ide* = *idi*, vocht, maar de verklaring van *nided*, zeker wel *ni*, van, en *ided* is onzeker. *Idid* (sic) heet bij INGLIS „to suck". Dit ziet er uit als een reduplicatie van *idei*, aan of op iets zuigen, doch *ided* is ook substantief, met de beteekenis 't zuigen of „zog", gelijk te zien is uit *atra n'ided*, spenen; vgl. *Atra*. Mogelijk is *idid*, *ided* eenvoudig een andere ontwikkeling van *susu*, vrouwenborst, want *d* voor oorspronkelijke *s* is in A. niet zeldzaam, gelijk *ð* in Fi., en even gewoon is overgang van *u* in *i*; *idid* dus uit *didi*, dit uit *sisi*, *susu*; met voorslag *idid*.

Idjan, de punt. Vermoedelijk een andere uitspraak van 't volgende.

Idjin, de buitenhoek; de basis. Mal., Sund. *djuru*, Malag. *zoro*, Oj. *dū*, Tag. *dulo*, Bis., Bikol *dugo*, buitenhoek, uiteinde; Bat. *dŭru*, Toumb., Pakewa *ruru*, zijde, boord, rand; Lamp. *djugu*, erf van 't huis beneden. *Idja*, vermoedelijk uit *idjo*. De *dj* in plaats van *j* is eenvoudig wanspelling en onuitspreekbaar.

Idjinin, (zijn, haar, 't) hoofd. *Idj*, d. i. *ij* of *iji*, is te vergelijken met Nengone *ele*, hoofd; dus ook met Oj. enz. *ulu*, hoofd. Het tweede bestanddeel is onduidelijk; te meer omdat *n'ijinum* beteekent „uw hoofd". Vermoedelijk heerscht hier eenig misverstand.

Ingma a n'edoa, a tower or place to look out from in war. Een andere spelling is *Jim a n'edoa*. De *ng* is te verklaren als een wijziging van *g*, en *ingm* als omzetting van *ngim*, *gim*. De *g* een ongewone ontwikkeling van den gutturalen triller, evenals Flor. *oga* (z. boven bij *egran*, *eugvan*); regelmatig valt deze klank uit.

Ihkan se of *Iskan se*, dal. Letterlijk beantwoordende aan Hoogd. absteigen, behalve dat het een substantief begrip is; want *ihka*, *iska* is Oj., Nj. *sĕnka*, stijgen, en *se*, naar beneden.

Iihcin, de staart van een slang. *Iihc* wellicht een andere uitspraak van *ege*, uit oorspr. *iku'*, doch wat is 't volgende *i* of *ci*?

Ija, worm. Fi. *ulo*, Oj., Nj., Sund., Pakewa *ulĕr*, Bis., Mongond. *ulod*, Tag. *uod*, Malag. *olitră*, Mal. *ulat*, Day. *uret*, Bug. *ule*, Bare'e, Buru *ule*, Makass. *olo*, Sam. *ilo*, Mao. *iro*, worm, made, Bat. *ulok*, Niasch *ulo*, slang.

Iji n'eduon, de knie. Uit *iji* = *idji*, uitspringende hoek, en *eduo*, been. Ditmaal *iji* behoorlijk gespeld.

Ijing, midden. Gewestelijke uitspraak van *Eség*, uit *tengah*.

Ijman of *Ikman*, de hand. Twee verschillende ontwikkelingen uit een en hetzelfde woord. MP. *lima*, hand.

Ijmaing of *Igmaing*, vlerk van een vaartuig. Zal wel niet Mota *sama*, Fi. *ðama*, Polyn. *hama*, *ama*, Mortlock-eil. *tam*, Mal. der Molukken *sema-sema*, Ternate *samah*, zijn. *Ijmaing* voor *ijmani*, heeft het voorkomen van een mv., gevormd als Mao. *unahi*, schubben (vgl. boven bij *Enihen*), maar dit strookt niet met de opgegeven beteekenis.

Ij u n'ij, rotstop. Uit *ij*, wanspelling *idj*, hoofd. Misschien is ook *ij*, rots, eigenlijk „top, spits." Vgl. de uitdrukking „kopjes" in Z.-Afrika.

Ikkanse, dal. Andere uitspraak van *Ihkanse*.

Ikmat, rots. Voor *il-mat*; *il* = Nengone *ele*, Oj. *ulu*, enz. *Mat* uit *wat* (thans *hat*), steen, rots.

Ilin, de top. D. i. *ili* = *il* = *ij* (*idj*), en possessiefaanhechtsel.

Ilpa n hat, stony. Kan niet juist zijn, want het heeft 't lidwoord vóór zich: *n'ilpa n hat*. Het beteekent „veelheid van steenen". *Ilpa*, bijvorm van *ilpu*; z. d.

Ilva, spinneweb. Day. *lawa*, *lalawa*, Mal. *labalaba*, Bis. *lawalawa*, NO. Ceram *lawalawa*, ZW. *nawanawa*, Ambon *walawala*, Iban. *alawalawa*, Niasch *kalawa*, Mota *marawa*, spin; Fi. *lawalawa*, spin, spinneweb; *lawa*, net; Bis. *lawa*, web. Mota *marawa* is dus etymologisch „een web hebbende, makende; hebber van een web."

Imhang, groote tak. *Hang* kan = Toumb. *panga*, tak, zijn, maar ook = Tag., Bis. *sanga*, Sumb. *kasanga*, Fi. *basanga*, tak. Eigenaardig is zoowel in A. 't prefix *im* (d. i. *ma*), als in Fi. *ba*, wijl *ma* en *ba* adjectieven vormen. De eigenlijke beteekenis zal wezen „van vertakkingen, twijgen voorzien", en zoo een hoofdtak aanduiden

Im-im (*n'im n'im*), huis en erf; alle huizen binnen een omheining. *Im*, huis, andere uitspraak van *eom*.

Imta hunged, de oogen in een kokosnoot. *Imta* = MP. *mata*, oog. *Hunged*, onbekend.

Imtan, de prijs; betaling (in de bijbelvertaling ook loon, belooning). Ook in Erom. heeft *itme*, *ipmi*, oog, de beteekenis van „belooning" en „prijs". Hoe heeft zich deze beteekenis ontwikkeld? Ons eigen woord „aanzien" en 't Oud-Iersche *enech*, aangezicht, etymologisch = Skr. *anīka*, wijzen ons den weg. 't Begrip van „aanzien" raakt dat van „achting, eer, waarde". Wordt „waarde" toegepast op een zaak, dan zal een uitdrukking als „de waarde

geven" licht neerkomen op „de waarde vergoeden, betalen, den prijs geven" en dit verschilt weinig van tot loon geven. In 't Oud-Iersch is *enech* in de eerste plaats „aangezicht"; verder „eer"; *eneclann*, eereprijs; en prijs, boete die men betalen moet voor de schending van iemands eer; Welsh *wynebwerth*, waarde (vergoeding, boete) der (beleedigde) eer; Oud-Iersch *enechgris*.

Imta'n wai, bron. Uit *imta*, Genitiefpartikel *ni*, en *wai*, water. Volkomen dezelfde uitdrukking is 't Mal. *mata-ayĕr*, Sumb. *mata-wai*. Rotti met omzetting van de leden der samenstelling *oè-mata*; Mao. *mata-wai*, Sam. *mata o le wai*. A. *imta'n wai* komt geheel overeen met Fi. *mata ni wai*, omdat het ook de Genitiefpartikel bevat, dus een oneigenlijke samenstelling is; in 't geheel geen samenstelling is Sam. *mata o le vai*, oog van 't water.

Imtimlai (*n'imtimlai*), droefheid. Uit *imt(a)* en *imlai*; z. d.

Imtinjap, wind. Uit *imt*, Genitiefpartikel *ni*, en *jap*, zee. Eenigszins anders Erom. *emetangi*, Sam., Mao. *matangi*, d. i. *mata* en *angin*; dus eigenlijk „windstreek, windpunt"; Makass. *mata anging*.

Ipai, haai. Uit **ipa*, Oj., Nj. *iwak*, Lamp. *iwa*, visch, en Mal. *hyau*, Oj. *hyu*, Day. *hiu*, Sumb. *iyu*, Bis. *iho*, Aru *dju*. Een bijvorm is Fi. *ngkio* (*nggio*), Malag. *akio*. Merkwaardigerwijs geeft INGLIS in zijn Engelsch-An. Dict. op niet *ipai*, maar *ipgir*, waarin men gezegden bijvorm herkent; de *r* zal wel een verkeerd opgevangen *w* zijn, zooals wij deze uitspreken en die voor Engelschen als een *r* klinkt, schoon dit een geheel andere klank is. Vgl. *Yau* onder *In*, waar men zien kan dat eigenlijk hetzelfde woord op walvisch wordt toegepast.

Ipi, reuk = *Epi*.

Ipjin, The shell of anything. *Ipji n' etngan*, de buik; moederbuik. Vermoedelijk *ipji* verwant met Oj. *wadi*, lichaam, lijf; Nj. over in *pribadi*, zelf, synoniem van *piyambak*. *Ipjipaip* is „a pipe for smoking"; *ipjiwru*, ijzerenpot; *ipji n'itai*, een vat of schotel voor iets. In al deze en nog andere soortgelijke verbindingen is *n* of *in* uit Genitiefpartikel *ni* ontstaan. *Ipji*, uit *vadi*, zal in 't algemeen beteekenen „invatting, pot".

Ipnyin, 't weder. Vgl. *Apnyin*.

Itai, een ding, iets. Rotuma *te*, Mota *tea*, Sesake *tea*, een ding, iets; Erom. *tiame* bevat hetzelfde woord met toevoeging van *me*, hetwelk aan *ti*, Eng. something, de beteekenis geeft van „anything; Vgl. aanmerking bij *Atimi*, onder de N.

Obohtan, aarde. *Tan* = MP. *tanah*, grond. Voor *oboh* weet ik geen zekere verklaring: Fi. *vuravura*, wereld, aarde; Flor. *vure*, volk; Singkansch Formos. *purugh*, land, schijnen te ver af te staan;

Jav. *umbah*, 't begaan worden, is mogelijk verwant; 't geheel zou dan zoo iets als „begane grond" beteekenen.

Ofon, de navel (Gewestelijke uitspraak van *Opoh*, z. d.

Ohatang, hemel. Vgl. Iban. *batangan*, bovenverdieping, Day. *batang langit*, hemel.

Ohar = *Ahar*, zeeschildpad. Z. *Ahar* onder de N.

Ohoan of *Ohwan*, de vrucht; mv. *ohoa r*, vruchten van. Erom. *owua*, Mota *wo ura*, Fi *vua*, Sam. *fua*, Mao. *hua*, Gilberts-eil. *ua*, Malag. *voa*, Day *bua*, Mal. *buwah*, Oj. *wwah*, Nj. *woh*, Sumb. *wua*, Iban., Tonsaw. *bua*, Toumb., Bare'e *wua*, Benten. *woa*, Buru *fua-n*, Niasch *bua*, enz.

Ohos, pisang. Oj., Toumb., Sumbawa, Lamp. *punti*, Makass. *unti*, Malag. *ontsi*, Oud-Malag. *afunti*, Ceram *vuri*, Moa., Letti *udi*, Roti *hudi*, Fi *vudi*.

Ohran, de stem, klank. Erom. *sora* (*nasoran*, zijn, de stem), dat slechts toevallig met Jav. *swara*, aan 't Skr. ontleend, overeenkomt.

Ohu, begin, oorsprong, oorzaak, grondslag. Fi. *vu*, basis, wortel: A. *n'ohu an i gai*, de wortel der boomen, stammen, Matth. 3, 10; Luk. 3, 9. Tana *kupun*, beginnen. Moeielijk uit te maken of *ohu* identisch is met Day. *upon*, stam, boom; of met den vorm in Sang. *pung*, Bug. *pong*, Iban. *fun*, begin, stam, of eindelijk met Oj., Bis., Mal. *puhun* (*pohon*), begin, stam, boom; Toumb. *puuna*, Tag. *puhunan*, eerste. Al deze vormen zijn varieteiten van een en denzelfden wortel *puun*. Als identisch met A. *ohu* is te beschouwen Erom. *obum*, begin, voor *obun*.

Ohun, 't lichaam. Is hetzelfde woord als 't vorige; vgl. Mal. *batang*, stam, met Jav. *batang*, lichaam.

Ohwan aping, oogappel. Eig. de donkere (zwarte) vrucht; *aping*, adjectiefvorm van *ping*, al. *poing*, donker.

Okoro, erf, hof. Fi. *koro*, woonoord, dorp, stad; Sam. *òlo*, burcht. *Koro*, gewestelijk *kolo*, is zeer gewoon in plaatsnamen. Sesake *koro* is „omheining", en dit komt overeen met Jav. *kurung*, omheining, waaruit zich de beteekenis van omheinde plaats, stad (vgl. Engelsch *town* met ons *tuin*) zich van zelf laat verklaren. In 't algemeen ligt in Oj., Mal., Sund., Makas. *kurung*, Tag. *kulon*, Day. *kurong*, Bug. *urung* de beteekenis van „insluiten". Erom. *uru*, land, heeft de *k* aan 't begin verloren, gelijk Bug.

Omomot, gras. Mota *mot*, bush, *motmot*, forest.

Omunjop, zeestrand, Matth. 13, 2; bij INGLIS in Eng.-An. Dict. *omun jap*. Misschien verbasterd uit *onu'n jop*, zeezand; Sam. Mao. *one*, Oj. *hěni*, Sang. *ěne*, Moa. Letti *ěni*, Binongko *hone*, Niasch *ene*, Buru *ena*, Bare'e *bone*, Alor *ta-ni*, zand.

Opoh, navelstreng; slechts een andere uitspraak van *ofo*, navel. Fi. *viðo, viðo-viðo*, Tag., Bis. *pusod*, Formos. *pusol*, Oj., Nj., Day., Toumb. *pusĕr*, Ponosak. *pusor*, Mongond. *putod*, Iban. *futad*, Mal. *pusat*, Malag. *foitră*, Saleier *posò*, Sumb. *pusu*, Bug. *posi*, Makass. *potji*, Buru *pusen*, Bare'e *puse*, Aru *vusa*, Kei *vuhar*, Alor *kapohoro*, Borowahing *ta-puhe*, Sang. *pude*, navel; Sund. *pusor*, Niasch *fusö*, ook „navelstreng". Eigenaardig afwijkend van de gewone klankontwikkeling heeft Mao. *uho*, Sam. *uso*, navelstreng; even onregelmatig is Mao. *pito*, Mota *puto*, navelstreng. Vormelijk, niet in toepassing, komt met Sam. *uso*, Mao. *uho* overeen Rotti. *usek*, Timor *osa*, Ambon *useu'n*, Kisar, Moa *ohor-ne*, *oharne*. Die onregelmatigheden zijn waarschijnlijk een uitvloeisel van de neiging om door een kleine wijziging van klank een verschil — bijv. tusschen navel en navelstreng — aan te duiden. Ook 't A. vertoont twee vormen, waarvan *opoh* te herleiden is tot een ouder *wus-*, nagenoeg wat men aantreft in Mao. *uho*, Sam. *uso*, terwijl *ofo* uit *foh-*, ouder *pus-* is voortgekomen.

Uh, obi. MP. *uwi, huwi*.

Umri, haar. Erom. *orli*, Mota *vulu* en *ulu*, Sam. *fulu*, Mao. *huru*, haar, *hou*, veëren; Fi. *vulu*, (afl. *vuluu*, schaamharen). Oj., Nj. *wulu*, lichaamsharen, veëren; Mal. *bulu*, Malag. *volo*, enz.

Umu, visch; in de bijbelvertaling *Mu*. Erom. *omu*, S. Cruz *o*.

Up, volk; ook *Upu*. Erom. *ĕmpu*, schare; Lamp. *umbul*, dorp; Jav. *ombol*, troep.

Upsi, zaad; *Upsikman*, vinger. Erom. *orse, ovsi*, zaad; Mota *pisu*, vinger. Hieruit blijkt dat de oorspronkelijke beteekenis van *upsi* niet kan wezen „een zaad", maar zoo iets als uitspruitsel, spruit; kiem, hartje; vgl. Skr. *pallava*, uitspruitsel, maar *karapallava*, vinger. Hetzelfde woord als *upsi*, Mota *pisu*, Erom. *orsi*, is Tag., Bis. *puso*, bloesem, hart; Day. *puso*, bloesemknop; Iban. *futu*, uitspruitsel van de pisang; Toumb. bloesem; hartje.

Upsi 'n ohos, a wart. Vgl. Iban. *futu*, cogollo del platano, que cuelga de racimo.

Uri tonga atahing, Zuidenwind ten Westen; *uri tonga atamaing*, Zuidenwind ten Oosten. 't Eerste is „vrouwelijke", het tweede „mannelijke" Zuidenwind. Dus mannelijk z.v.a. rechtsch; vrouwelijk: linksch, als men zich in 't punt waar 't Zuiden is verplaatst. *Uri* is Flor. *guri*, en *mata ni guri*, wind, windrichting. Vgl. boven *Atonga*, onder de N.

O.

Ohal-ohal, ruim. Mota *wala*, openen: *tawala*, geopend, *tawela* ruim. Oj. *wĕlar*, ruim.

Oho, vrucht dragen. Andere uitspraak van *Aho*, uit pref. *a* en *ho*, voller vorm *hwa*. Flor. *wua*. Mal. *buwah*. Oj. *wwah*. Nj *woh*. Erom. *wuo*, enz. *Aho*, *aho* = Oj. *awwah*, Nj. *awoh*.

Oh, *oi*, kleeren wasschen. Flor. *apoi*, vaatwerk wasschen: afgeleide vorm van *apo*, wasschen: Mota *ayo*, 't gezicht en 't hoofd wasschen. *Oh* schijnt omgezet uit *ph*, tenzij *oh* = *ah* uit *a'* is. Oj. *wasĕh*, water om de voeten te wasschen: *winasĕhan*, afgewasschen, gereinigd, van *wasĕhi*, afleiding met suffix *i*, gelijk ook Flor. *apoi*, A. *ohpoi*, is: Nj. *wasuh*, 't wasschen van kleèren door kloppen; doch ook 't aangezicht, de voeten en handen wasschen. Bijvorm Jav. *wisuh*, waarvan *misuh*, de handen of voeten wasschen.

Ohpoihpoi, in de handen klappen. Schijnt een geredupliceerde vorm van 't vorige, aangezien Jav. *wasuh* bepaaldelijk ook wasschen door kloppen, en ook beuken, kletsen beteekent: Tag., Bis. *basa*, wasschen. Vgl. *Ahpopoi*.

Ohpoh, mv. *Ohpohpa*, nat, vochtig. Oj. *wasĕh*, Makass. *basa*, Mal. *basah*, nat: Iban., *bata*, *basa*, vochtigheid. Vgl. ook Fi., Sam. *wasa*, oceaan.

Ohpospos = *Oposopos*, Matth. 25, 8.

Ohran, zingen, spreken. Onzeker of dit te vergelijken is met Toumb. *rani*, zang, geluid, klank, Pakewa *rani*; want *ohra*, Erom. *sora* is „klank, geluid, stem": z. *Ohran* onder de N. Intusschen pleit de *n* in 't wkw. voor de eerste vergelijking, in welk geval *oh* uit *a'* moet ontstaan zijn. Misschien is de *n* eenvoudig een fout van Inglis.

Ohrai, bevelen. Komt in beteekenis geheel overeen met Mal., Jav. *suruh*, bevel, last: Oj. *anuruhi*, bevelen, Nj. *nuruhi*, uitnoodigen. Vormelijk kan *ohrai* hiermede niet gelijk gesteld worden, maar wel met Jav. *ngĕdahi*, in Krama gebruikt voor *nuruhi*.

Ohua, vol. Erom. *owuara*, *obuara*, (eig. beladen, gevuld); van den stam waartoe Nj. *amot*, *mot*, bevatten, inhouden, beladen, bezwaard, behoort. Die stam is oorspronkelijk *wĕ'at*, bijvorm *wĕrat*, *wrat*, Mal. *bĕrat*, enz., terwijl een andere uitspraak van *wwat*, *wot* is *bot*, inhoud, last, zwaarte; Oj. *abwat*, *mabwat*, Nj. *abot*, zwaar; Leon, Sasar *mac*, Mota *maca*, zwaar, *macat*, Sam. *mafati*, Oba *macasi*, Lo *mereji*, bezwaren: Jav. met ander prefix, maar met het-

zelfde suffix *angēboti*. Erom *owara* = Oj. (*ka*) *bwatan*, Nj. *kēbotan*.

Ohua. Volgens INGLIS zou dit ook beteekenen „vullen", en als voorbeeld geeft hij: *et ohua in wai a n'ipjin itai*, the water fills the vessel". Dit bewijst dat hij onbekend is met een MP. idioom, afwijkend van 't onze. Wij zeggen bijv. „de ton is vol water"; niet aldus in 't A., noch in de verwante talen. Bijv. Mal. *ayĕr pēnuh dalam tong*, letterlijk: water is vol in den emmer; *manusiya pĕnuh pada padang itu*, menschen waren vol op die vlakte, terwijl wij zeggen: die vlakte was vol menschen.

Ohu'n of *Ohu un*, to own. Eig. bezitter, heer zijn van; Erom. *Obu*, God (eig. Heer); vgl. Mongond. *Mobu*, Sang. *Mawu*, *Wawu*, Bantiksch *Mobu* = *Dewata*. Of *Ohu* rechtstreeks gelijk te stellen is met Oj. *pu*, *mpu*, Tag. *po*, Bat. *ompu*, Fi. *vu* enz. heer, meester, eigenaar, dan wel met den uitgebreiden stam *pun*, waarvan in 't Oj. o.a. *punpunan*, bezitting, eigendom; *pinun*, slaaf (eig. bezetene, beheerde); Nj. *mumpuni*, beheerschen; Flor. *cunagi*, heerscher, vorst, is moeilijk uit te maken. Eigenaardig wordt in A. *ohu* gebezigd in *ohu u n'ato vaing*, getuige (eig. bezitter van 't weten) en *ohu u n'ehogred*, kweller (niet wkw., zooals INGLIS opgeeft, tenzij *u* verkeerd is).

Ohwat. Volgens INGLIS een adjectief, beteekenende „twee", alsof dit een adjectief ware. Ook de beteekenis deugt niet; het is „een paar", met bijvorm *ahwat*. Het is hetzelfde woord als Toumb. *suat*; Toumb., Tonsea *masuat*, gelijk zijn, evenaren; *kasuat tou*, evenmensch; *sumuat*, treffen; Bis. *sugat*, ontmoeten; Day. *suat*, twist. Vgl. voor den samenhang der begrippen Jav. *lawan*, tegenhanger, medehelper, tegenpartij, wederhelft. De beteekenis van *masuat*, gelijken, komt duidelijk uit in A. *ohwat asaing*, I said so; when a person is found right after a dispute. Natuurlijk in onze taal „gelijk hebben".

Opleg-opleg, pained. Doch bij *Asuopleg*, *aswopleg*, mv. *iswiswopleg*, *iswoplegopleg* wordt opgegeven: „to break, to break in two, to break in many pieces, to bruise". Heel helder staat de beteekenis den woordenboekschrijver niet voor den geest. Vgl. Jav. *belek*, spleet; *ambelek*, opensnijden, *belekan*, insnijding, 't doorgebrokene, scheur, bres, opening.[1]

Opog (ook *Opoug*), zwaar, zwanger. Erom. *ēmpok* (*tandiok ēmpok*), zwanger. Vgl. Fi. *bu-kete*, zwanger, waarin *kete*, buik, ofschoon de vorm *opoug* niet met *bu* overeenstemt. Makass. *bokkō*, Bug. *wokkong*, zwaar. Voor zwanger heeft Makass. *tiyanang*, Bare'e *motiana*, overeenkomende met Mota *tiana*.

Opoh, vochtig = *Ohpoh*.

Opos, uitgegaan (van vuur of licht); *opos-opos*, uitgaan. Tag., Bis. *ubus*, Oj. *hurus*, Madur. *obus*, Nj. *wus*; bijvormen Toumb., Pakewa *awes*, Nj. *wis*, Mal. *abis*, uit, afgedaan.

P.

Pam, herwaarts. Uit *pamai*, en dit uit *pau mai*; stam als in *Apan* Tate *bano mai*! kom!

Pau, heen, aan Matth. 9, 21). De als voorzetsel optredende stam van *Apau*; Toumb. *wana*, naar.

Par, and: to. Erom. *wor*, om te. In beteekenis overeenkomende is Oj. *mara*, opdat; om te: bijv. *lumaku sira marūdyus*, hij ging om een bad te nemen; hiermede vgl. men bijv. Erom. *it kaltelokesi mosi eni u n'uru im hrelum wor etievta iran*, want wij hebben zijne ster gezien in (ons) land en zijn gekomen om hem te vereeren. *Mara* is ook voortgaande, voorwaarts, bijv. *mulat mara sang Arjuna*, A. zag voorwaarts; *mangso mara sira*, hij rukte voorwaarts. Zeer gebruikelijk als voorzetsel „naar, tot", en ook wel „met", bijv. *mara tewok*, met een dagger: in 't Nj. *marang* en dichterlijk *maring* (uit Oj. *mareng*, naar de, 't) in al de beteekenissen van *mĕñang*, *datĕng*. Als stam van *mara* moet men aannemen *para* (zie de Woordenboeken), maar meermalen staan stammen met *p* en *w* beginnende als varianten naast elkaar; bijv. Oj. *pĕntang* en *wĕntang*, spannen. Aan A. *par*, Erom. *wor* beantwoordt vormelijk Day. *bara*, van wege, van-uit, in: (e. Accus.) bijv. *prentah bara Rasdia*, bevelen van wege den Resident: *bara Bandjar*, van Banjermasing: *ala mingkes ramom hong huma bara bentok*, leg uw goed niet midden in huis: Jav. zou hier voor *bara* vereischen *marang* (*menang*). Eigenlijk is *bara* geen Ablatief, want bij woorden die een gaan, vertrekken en dgl. aanduiden staat het punt van uitgang in den Locatief, welks kenmerk zelfs mag ontbreken. Zoo ontwikkelt zich uit een woord dat heengaan, voortgaan, weggaan beteekent, wanneer het als voorzetsel dienst doet, de zin van „vanuit". Erom. *mareng*, afgeleid, hetzij van *para* of van *wara*, Day. *bara*, is in hoofdzaak Nj. *marang*, doch wordt gebezigd in denzelfden zin als Day. *bara*; bijv. *umne mareng kik sai Nirao*, van u zal komen (uitgaan) een Bestuurder; *pulsi su marengi* (d. i. *mareng* en pers. vnw. 3 ps.) *Abraham mafeli ran David*, de geslachten van A. af tot aan D.

Pelaing, mengen. Z. *Atpilaing*.

Pigad, varken. Erom. *empekasi*, bij Codrington, p. 48 *opia*.

Blijkbaar zijn *pi*, *ěmpe*, *opia* slechts verschillende uitspraken van een en hetzelfde woord, hetwelk in de verwante talen voorkomt als *poi*, *po*, *bo*, *qo*, *pu*, *pui*, *vu*, alles uit een stam *wai*, zwakker vorm *wi*; Tag., Bis., Iban. *babuy*, Formos. *babo*, Day. *bawoi*, Buru *fafu*, Bare'e *wawu*; Toumb., Benten. *wawi*, Mal. *babi*, Sang., Makass., Bug. *bawi*: zonder reduplicatie Sumb. *we*. Wat zijn *gad*, *kasi*, en *aka*? *Aka* of *waka* (Mal. *akar*, Fi. *waka*) zou „wortel, kruid" kunnen beteekenen, want Tag. heeft *babuy dama* (wortel-varken, d.i. wildzwijn). Misschien is *rumu*, *rom*, *ro* in Motu *bu-rumu*, Murray-eil. *bo-rom*, Duke of York *bo-ro* = Tag. *damu*. Vgl. CODRINGTON, p. 48.

Poing, donker. Hetzelfde woord als *Eping*, *epeing*, nacht; gedifferentieerd in uitspraak en daardoor gewijzigd in beteekenis.

Pop, dumb. Sang. *bobo*, Toumb., Pakewa *wowo*, stom.

R.

Ra, *ri*, ter aanduiding van een mv. of een geheel. Z. blz. 21.

Ranran, branching; spreading. Oj. *ranggah*, vertakking, uitloopers: Mal. *tjěranggah*, Nj. *ranggah*, getakt (van hertehoorns).

Rengeing, to strengthen; to shake, as threatening. Voor de laatste beteekenis vgl. Mota *nenge*, to knock; shake. *Rengeing* uit *rengeni*, met suffix *i*.

Risi, moeder. Uit *tina*, Fi., Polyn. enz. *tina*, Erom. *din*, *dineme*, en vrouwelijk pers. lidwoord *re*; z. blz. 22.

S.

Se, naar beneden. Voor *seh*, Erom. *sep*, Mota *siwo*, Sam. *ifo*, Tonga *hifo*, Mao. *iho*, Motu *diho*. Een bijvorm van Sam. *ifo* is *sisifo*, Tonga *hihifo*, 't Westen; vgl. A. *suko*.

Semi, naar beneden herwaarts. 't Vorige met *mi*, uit *mai*.

Sepam, en *Sepamki*, beneden hier. *Pamki* is *pam*, z. d. en *ki*; vgl. blz. 37.

Sepangko, beneden ginds. *Pangko*, uit *pan*, z. d. en *ko*; vgl. *naigo*, blz. 36.

Siki, *sike*, beneden daar (doch op korten afstand). Vgl. blz. 37.

Suko of *Sukko*, benedenwaarts, westwaarts. Vgl. opmerking boven bij *Se* omtrent Sam. *sisifo*.

T.

Tah, iemand, een zekere. Uit *ta*, 't eerste bestanddeel ook van *thi*, één, Mao. *tahi*, en *h* uit *sa*, Mal., Jav. enz. *sa*, één, ook als tweede bestanddeel in Vatuanga *tesa*, Malag. *isa*.

Tahihpen, sheltered; protected. *Pen* lijkt wel Oj. *wuni*, Mal. *bóni*, enz. verborgen, te zijn, *ta* 't bekende prefix; *hih* onverklaarbaar.

Tatag, schreien, weenen. MP. *tangis*. In *Ehtang*, mv. *eh* = *he*, z. d.

Tak. Lat ne. Doch *tak itai*, niets. Matth. 23, 16, 18. Dit laatste strookt met Mota *tagal*, niets; niet. *Ta* = MP. *ta*, ontkenningspartikel.

Tatala, uit het gezicht verdwenen. Verwant Jav. *kalèleb* of *kělělěp*, weggezonken: een bijvorm van *leb*, is *lab*, waarvan o. a. 't transitief *ngalabi*, overstroomen, geheel bedekken.

Taliek, badly. Het is echter een part. p. „verkeerd"; als adjectief: averechtsch, verkeerd, slecht; hetzelfde woord als Oba *taligu*, terug. Eenvoudig adjectief is Tana *rikau*; min of meer verwant Flor. *diko*, slecht. Makass. *djeko*, kromming; Day. *haleko*, gebogen; enz. *Taliek*, *taligu* behooren hoogstwaarschijnlijk bij den stam waarvan Tag., Bis. *talikud*, met den rug naar iets gekeerd. Toumb. *tumalikur*, den rug toekeeren; *talikuran*, 't Westen. De wortel is *kud*, waarvan secondaire stammen met schakeeringen in de beteekenis gevormd worden met voorvoegsels *b*, *i*, *dje*, *le*, *pung*.

Talela, overstrooming. Vgl. Jav. *leb* of *lep*, klanknabootsend woord om aan te duiden dat iets in 't water gedompeld wordt; *katjelep* of *katjeleb*, ingedompeld geraakt, van *tjĕleb*, *tjĕlep*, indompeling; *salulup*, onder water duiken.

Taluopni, overschaduwen ontbreekt bij INGLIS; komt voor Matth. 17, 5. Bevat *opni*, Fi. *runi*, verborgen, *runa*, Mota *lacuu*, Motu *tahuni*, Oj. *amuni*, Malag. *mamoni*, verbergen; stam *wuni*. *Tala* van denzelfden stam als Mota, Fi., Sam. *malu*, Mao. *maru*, schaduw. In *taluopni* ligt dus 't begrip van „door schaduw bedekken".

Tamop hadin, uit den adem door 't loopen. Bevat *hadi*, borst; z. d. *Tamop* moet „hijgen" beteeken, want *mopmop* is „asthmatisch"; *mopo*, de lever. In *tamop hadin* zullen met *hadin* wel de longen bedoeld zijn.

Tas, spreken. Z. *As*.

1. *T a u*, antwoorden. Day. *tahor*, Sund. *taur*, betalen. Jav. *sahur* is zoowel antwoorden, als betalen. Vgl. *T a u r e l i e k*.

2. *T a u*, to pierce a stick. Sam. *tau*, slaan; Fi. *tau-ðoka*, doorboord.

3. *T a u*, to fit on. Mota *tau*, to set in place so as to catch; Fi. *tauða*.

T a u a i, bevel geven, kond doen. Afleiding met *ai*, d. i. *aki*, van *tau*, in Sam., Mao. *matau*, wijs; Mao. *matauranga*, de wijsheid; Mal., Oj. *tahu*, Day., Bat., Toumb. *tau*, weten, kennen.

T a u r e l i e k, veranderen en terugbrengen. *Taure* komt overeen met Mota *taur*, Erom. *tōri*, brengen; *liek* is de stam van *Taliek;* hier in beteekenis = Oba *taligu*. Erom. *etitorileki* is „willen teruggeven", Matth. 27, 3. *Tori*, met suff. *i* van *tōr*, = 1. *Tau*, Day. *tahor*; Sund. *taur*.

T i n, the dung of lower animals. *Ti* uit *tahi*, Mal., Jav. *tahi*, Makass. *taï*, Malag. *tay*, Motu *tage*, Bat. *tayi*, *te*, Sam. *tae*, Fi. *de*, *da*, Mota *tae*, *ta*, enz.

T i n t i n, klein. De *n* aan 't einde bevreemdend; intusschen heeft Singk. Formos. *titing*, klein, Mota, Vanua Lava *tiktik*, in hoofdzaak gelijk Jav. *sĕṭiṭik*, een weinig, gering; *sĕṭiṭike* is „op zijn minst". Naardien *tintin* Matth. 25, 9 „te weinig" beteekent, zou men kunnen vermoeden dat *tin*, evenals in Jav. *sĕṭiṭike*, 't possessiefaanhechtsel heeft.

T o r e l i e k, to blow, as a strong wind. Hierboven heette het van *Taureliek*, to change and carry back, ook van den wind gezegd; terwijl *A t o r a l i a k* heet te zijn „to seize bij force; to ravage; to spoil". 't Eenigste wat hier duidelijk uitkomt, is dat de vertaler niet recht weet wat het woord beteekent. In Luk. 11, 39 komt *atoraliak* voor als substantief: „ravening". Wijl Erom. *tori* „voeren", is, en *liek* duidelijk „terug" beteekent, mag men aannemen dat *toreliek* hetzelfde is als *taureliek*, en den zin heeft van „terugvoeren", to carry back, en niets gemeen heeft met „to blow", noch met „to change". Wel kan in *liek* de beteekenis liggen van Oba *taligu*, terug, dat ook als reflexief gebezigd wordt, bijv. *nge mo vagamatea taligu*, hij doodde zich zelf. *Tori*, *taure* is Mota *taur*, to carry, to hold; dus *atoraliak* eig. naar zich toehalen, d.i. inhalig zijn.

T u m o p h a d e n, zuchten. Stellig hetzelfde woord als *t a m o p h a d i n*; z. d.

T u p, freely; gratuitously; unconditionally; without any object. *Tup lah*, vacant, empty; *tup atnga*, naked. Ondanks de verbijsterende veelvuldigheid van omschrijvingen, is in *tup* te herkennen

Jav. *tuwang*, *towang*, ledig, onbezet, open: *tawang-towang*, ledig, met ledige handen: ijdel, nutteloos: bijvorm *towong*, ledig, vacant: *Tup atuga* is „bloot gaan".

U.

Ubli, to touch, applied to persons. Zal wel een andere uitspraak wezen van *Abli* in *Ablim pam*, z. d.

Ubo, *abow*, diep: *ubos*, aan land: *ubo se*, diep beneden. Vgl. Fi. *sobu*, afkomen, afdalen, aan wal gaan: vgl. *Upo*.

Ubatpotet, dicht bij. Erom. *potipot*, *botipot*, ook *pot ai ni* Genitiefpartikel: in A. wordt *U* gevolgd door *u*. Vgl. Jav. *pĕpĕt*, o. a. dicht aaneen, bijvorm *pipit*: en ons woord „dichtbij". Vormelijk schijnt *Ubatpotet* 't naast te staan bij Jav. *umpĕt*, verdonkeremanen, verstoppen: een uitbreiding van den wortel *pĕt*.

Ugaij of *Enguaij*, mv. *Ugji*, enk. graven. Ook *Ugij* en *Agij*. Vermoedelijk vertegenwoordigt de *a* hierin een doffe *ĕ*: *ugaij* dus *ĕgaij*, vgl. *Egej*. Erom. *keli*, Fi. *kelia*, Sam. *ĕli*, Mao. *keri*, Mota *gil*; met *a* als stamklinker Pakewa *kali*, *kumali*, graven: Day. *kali*, gracht, *mangali*, graven, Ponos., Mong. *mongali*, Mao. *kari*, enz. Mogelijk heeft in A. ook een oudere uitspraak *ugug* bestaan, waaruit zich de voorgeslagen *u* en *eu* laten verklaren.

Ugui, branden. Voor *utui*, en dit uit *tuun* of *tunui*: andere uitspraak van *Atui*.

Ugsei, zagen, snijden, knippen. Fi. *ikoti*, schaar, *kotiva*, knippen: Tag., Oj., Nj. Toumb., Sumb., Mal. enz. *gunting*, schaar: knippen; Bug. *gonting*, Makass. *gontjing*, Mongond. *gonsing*, Day. *guating* en *kunting*, Moa *kuati*, Sawu *guti*, Timor *nguti*. Mota *got* is „to cut with point of knife; *igot*, pointed wooden knife. Nieuw-Brit. *koto*: dus een ander woord, Jav. *ketok*, *ngĕtok*, doorsnijden, afhakken, afknippen, afsnijden: Makass. *katto*. *Ugsei* gevormd met suffix *i* van *ugse* voor *ugsi*, uit *kuating*). *Ugs*, zonder 't suffix maakt deel uit van *Ugs-akoai*, in de lengte zagen: *ugsalad tikla i gai*, kleine takken afhakken: *ugsaldei*, to cut across: *ugsamud*, to break; to saw crosswise: dus „stuk zagen": vgl. *Ahtamud*.

Ugwan, sterk. Jav. *kuwat*, gespierd, sterk. De *n* onverklaard.

Uhup, before. Uit voorzetsel *u* en *hup*, voor *up*, Erom. *obum*, voor *obun*: Flor. *cuicuni*: van w. PUN: vgl. *Ohu* onder de N.

Um, zinverbindend „en". Uit *ma*, evenals *im*, doch gedifferentieerd met syntaktisch verschil.

Uma, veld. MP. *Uma*.

Umjeng, slapen. Uit *mějěn*, Bat. *modom*, Niasch *moro*, Mentawei *medep*, Lamp. *pěděm*, Oj. *mrěm*, Nj. *měrěm*, Fi. *moδe*, Sund. *pöröm*, slapen, de oogen sluiten: stam *pěděm*.

Umnyi, drinken. Erom. *moneki*; eigenlijk: gebruiken om te drinken. *Mu*, *mon* omgezet uit *num*. Of hier een *i* aan 't begin is afgevallen, dan wel of *num* de eenvoudigste wortelvorm is, gelijk in Day., Iban., Bis. *da-num*, water, zij in 't midden gelaten. Vgl. blz. 44.

Umoh, levend; mv. *umumoh*. Erom. *murip*, *murep*, Sesake, Fate *mauri*, Oj. *mahurip*; st. *hurip*, Mal. *hidup*; enz.

Umwing, drinken uit iets. Uit *muni*, d. i. *mun* met suffix *i*; vgl. blz. 80.

Upene, goed. Mota *penen*, iets goeds: Mao. *pono*, waar; Oj., Nj. *běnér*, recht, waar, juist; Mal. *běnar*, Tag., Pamp. *banal*. De *u* in *upene*, zooals men zien kan uit *Ahahapene*, to treat well, is een voorslag.

Upo-upo, laag, nederig. Vgl. Mota *pepewu*, laag, nederig, en Favorlangsch *bo*, diep, als ook hierboven *Ubo*, waar Fi. *sobu* aangehaald is: Mota *pepewu* schijnt met *sobu*, Day. *sěwu*, naar beneden komen, den wortel *wu* gemeen te hebben, een verkorting van Jav. *bawah*, Toumb. *wawa*, Tag. *baba*, omlaag.

Upsahu, the seed of breadfruit that is not firm. *Upsi*, zaad, en *ahu*. Oj. *awūk*, rot: Mal. *burug*, Sund. *biyuk*, Lamp. *buyuk*, Bis. *mabuguk*, Tag. *mabugok* en *maburok*, Iban. *mabuyuk* en *maburuk*: Buru *mefuk*, Bug. *amporo*, Malag. *amborokă*, Toumb., Pakewa *wuruk*, Bat. *buruk*.

Upsaping, jong of klein van kinderen. Een zonderlinge uitdrukking, welke eig. „zwartzaad" beteekent.

V.

Va en *vai* of *vaing*, voorz. voor, wegens (ook: aangaande). Bijv. *va 'n ke*, voor wat? waartoe? Luk. 12,49. Vgl. Iloko *pan*, Api, Flor., *vani*, aan.

Va, voegw. opdat. Bijv. *Ak Natimi esenge, inki ango in he ainyak va ek pu leh n'itai umoh iran ineing inyi ti lep ti?* Meester, wat zal ik doen om het leven dat niet eindigt te erlangen? Luk. 10,25. Zoo ook *va*, bijbelvertaling *vai*, met de ontkenningspartikel *jim*, Lat. ne, „opdat niet"; bijv. *jai vai, tu jim avahas in li in mop ura*, maar opdat wij hen niet ergeren, Matth. 17,27. Inglis geeft

alleen *va jim*, wat verkieselijk lijkt; vgl. Niasch, Malag. *fa*, opdat, omdat.

Vaing, zgn. teeken des Infinitiefs. Is een woord voor zeggen, dat op de wijze van Oj. *rakwa* en Skr. *iti* dient om woorden of gedachten aan te halen: Florida *e vani*, zegt hij; Samoa, *fai*, Sumb. *peni*, zeggen: vgl. blz. 64.

W.

Weilah, helder, als water. Bedoeld zal wezen *wai*, water, en *lah*, licht, tenzij het een verkeerde spelling is voor *Wela*.

Wela, helder. Onzeker of dit met Jav. *wĕla*, *wĕlawĕla*, helder zichtbaar; Fi *vola*, geteekend, gemerkt; Sam. *folafola*, bekend maken, mag vergeleken worden.

Wod, *Wud*, *Aoud*, to strike, beat, etc. Kan Mota *vus* to strike, beat, wezen; doch zie *Ahpoi*.

Y.

Ya, o ja! Zie *Ia*.

1. *Yah*, running, als water. Oj. *wāh*, Madur. *baah*, Mal. *bah*, Sund *tjaah*, Nj. *wah* (*wawahan*), Fi. *ua*, stroom, vloed; Fi. ook vloeien.

2. *Yah*, a creeping plant. Vgl. Fi. *waka*, wortel, Niasch *wa'a*; bijvorm zonder *w* als beginletter Mal. *akar*, wortel, kruipende plant, slingerplant; Makass. *aka*, Mao. *aka*, Tahiti *a'a*.

Yal, broad, as a walk. Mota *tawala*, wijd open, van *wala*, openen. Vgl. Jav. *wĕlar*, syn. van *amba*.

Yal se, weak; feeble. Erom. *ale se*, nederliggend.

Yas of *Yasyas*, zien, aanschouwen. Oj. *wăs*, *wăswăs*, scherp zien, spieden, goed kijken; Nj. *was*, *waswas*, en *was-kita*, enz.

Ya-se, to bend down; to stoop; to bow. Uit *ya* en *se*, neder. *Ya* is Oj. *ayat*, 't neigen; bijv. *mayat ikang laras*, legde zijn boog aan, vertaling van Skr. *dhanur namayati* [1]); *ravi mangayat muksā*, de zon neigt ten ondergang; Nj. *ayat*, helling; Iban. *ayat*, neiging, geneigd of genegen zijn.

Yetpam, to arrive here; *Yetpan*, to arrive there; *Yetjai*;

1) De vertaling „spannen" in K. Bal. Wdb. verkeerd.

to reach up. Waarschijnlijk is *yet* een andere uitspraak van *ya* (*yat*), in den zin van „zich uitstrekken": transit. Jav. *ngayati*, iets (bijv. de handen) „uitstrekken": *pam* is „hierheen": *pan*, daarheen; *jai*, naar boven.

Yiat, *Iat* of *Aat*, vechten, twisten. Tag. *awat*, twisten.

Yidei, zuigen. Eig. aan of op iets zuigen. Andere uitspraak van *Idei*, z. d.

Yilyil, mooi. Fi. *weweli*, helder, blinkend.

Yiri, wasschen. Zal eig. wel „uitwringen" van de wasch, beteekenen; Fi. *wiri*, draaien; Sam. *wili*, wringen. Dus, naar het schijnt, een andere uitspraak van *Iwidin*; z. d.

Yop of *Yap*, gekookt. Mal. *uwap*, damp, stoom: 't in stoom koken; Jav. *uwab*, uitwaseming; *umob*, koken, zieden.

AANHANGSEL.

Klankstelsel van 't Eromanga.

Voor de spelling van 't Eromanga worden in de Evangelievertaling de volgende letterteekens gebezigd:

a, b, d, e, ē, f, g, h, i, ĭ, ī, k, l, m, n, o, ō, p, r, s, t, u, ū, v, w, x, y.

De prosodische teekens dienen om verschillende klanken aan te duiden. De *ē* komt enkel in open lettergrepen en zeer zeldzaam voor: men mag aannemen dat daarmede de klank van onze zachtlange *e* bedoeld is. De waarde der *ĭ* is op te maken uit de schrijfwijze *sĭti* om 't Engelsche woord *city* weer te geven. *ĭm,* en, uit *ma*. beantwoordt zoowel aan A. *im* als aan *um*. We mogen aan de *ĭ* dus de waarde toekennen van onze *i* in *schip*, *kin*. De *ī* stelt *ai* voor. De *ō* heeft in open lettergrepen een gerekten klank, maar zeker niet in geslotene, waarin ze waarschijnlijk een sterk gesloten *o*-klank vertegenwoordigt. 't Lengteteeken boven de *ū* heeft niets met kwantiteit te maken en dient slechts om de korte Italiaansche en Hoogduitsche *u* aan te duiden, terwijl *u* zonder streep niets met de Italiaansche *u* gemeen heeft. Het is alleen een teeken voor een klank die geheel of nagenoeg overeenkomt met de Engelsche *u* in *hundred*; de *o* in *money*. Deze Engelsche woorden zijn in den Erom. tekst ingevoerd als *hunder, muni*: Engelsch *one* als *wun*. Uit menig voorbeeld blijkt dat deze *u* een verdoffing is van alle heldere klinkers; bijv. *tugi*, weenen, A. *taing*, MP. *tangis*; nu eens wordt gespeld *deg*, hooren, MP. *dĕngē'*, dan weer *dug*. Men mag dus aannemen dat ze onze doffe *e*, de Javaansche Pĕpet voorstelt. Daarom heb ik de *u* in de uit het Erom. aangehaalde woorden vervangen door *ĕ*; en 't lengteteeken boven de *ū* als volkomen overbodig en misleidend weggelaten.

De *ŋ* stelt den gutturalen neusklank voor; ik schrijf daarvoor *ng*. De *x* is een averechts vernuftig bedenksel om *au* uit te drukken. De *y* is de halfklinker *j*. — Een samengesteld geheimzinnig teeken, zelden en alleen als sluiter voorkomende, is *kc*, waarvan het mij niet gelukt is de bedoeling te raden.

De spelling in de bronnen waaruit VON DER GABELENTZ geput heeft, wijkt in sommige punten af, doch het zou mij te ver voeren daaromtrent in nadere bijzonderheden te treden.

't Het klankstelsel van 't Erom. vertoont veel punten van overeenkomst met dat van 't Aneityumsch, al ontbreekt het niet aan verschillen. Het voornaamste verschil bestaat daarin dat het Erom. de oorspronkelijke sluitmedeklinkers beter bewaard heeft dan 't A., ja dan elke andere taal der Stille Zuidzee. Het heeft al die medeklinkers behouden behalve de *h*, *b*, *ng*, en de gutturale triller. Dus *imo*, huis, voor *'imah*, Mal. *rumah*, enz.; *oringi*, hooren (stam *dĕngi*) voor *dĕngĕ*'; de *n* valt zeer dikwijls als sluiter eener ongeaccentueerde lettergreep weg, benevens den voorafgaanden klinker; dus *emetangi*, wind, voor *matangin*. Doch meermalen is een sluitende *n* ook overgegaan in *t*, gelijk in een der Dayaksche talen, en als zoodanig bewaard; bijv. *selat*, weg, Mal. *djalan*, Jav. *dalan*; *eviat*, droom, uit *ipian*, Oj. *ipyan*, enz. Overgang van een sluitende *n* in *m* vertoont *obum*, vóórgaan, uit *pun* of *puhun* met voorslag van *o*. Opmerking verdient dat in het Timoreesch de *m* als sluitletter een nevenvorm is van *n*; bijv. *hukim*, kurkema, omzetting van *kunik*, Rottineesch *kunik*, Mal. *kuñit* [1]).

Het is onnoodig voorbeelden te geven van woorden die den oorspronkelijken sluitmedeklinker bewaard hebben, aangezien ze *passim* voorkomen. Alleen zij opgemerkt dat in een woord als *murip* of *murep*, leven, Oj. *mahurip*, Sumb. *mirip*, enz. de *p* wel is waar een verscherpte *b* zal wezen, dus eerst ten gevolge van omstandigheden tot den oorspronkelijken toestand terug gekeerd, maar het bewijst in allen geval dat een *p* als sluiter geduld wordt. Als regel mag men aannemen dat een sluitende media of spirant verhard wordt tot tenuis, en tevens dat de *t* in *selat* enz. tot *n* staat als de tenuis tot media. Overgang van *ng* in *n* vertoont *dan*, dag; Mao. *rā*; de wortel is *dang*, waarvan o. a. Jav. *tĕrang*, helder.

Met het A. komt het Erom. daarin overeen, dat de eindklinkers meestal verdwijnen en nagenoeg in dezelfde gevallen gespaard zijn gebleven. Bijv. de uitgang *aki*, die in A. als *ai* voortbestaat,

1) Zie verder Jonker Over de eindmedeklinkers in het Rottineesch en Timoreesch, Bijdr. Kon. Inst. v. T. L. en Vk. N. I. 4, IX, 270.

luidt in Erom. *eki*, o. a. in *moneki*, drinken. Eenige voorbeelden van 't wegvallen van eindmedeklinkers in beide talen zijn. *erat*, steen, A. *hat*: *ērang*, voedsel, A. *hang*, beide uit *pangan*, *īm*, en vóór een volgenden klinker: *m*, A. *im* en *em*: *emas*, *imas*, dood, A. *mas*: *desel*, *tesil*, drie ,,A. *seij*": *peng*, aan, voor, A. *raing*, naast *pēnai*, ofschoon dit laatste op sommige plaatsen 't vnw. 3 ps. enk. *i* zou kunnen bevatten. *teng*, weenen, A. *taing*

't Erom. deelt met het A. de neiging, en wel in sterker mate, om de woorden te voorzien van een voorslag, bijv. *itemen*, de vader, A. *etnan*: *erat*, steen, uit *ratu*, ouder *watu*, *erang*, voedsel, uit *rangan*, ouder *pangan*, *orīngi*, hooren, voor *rēngi*, *denge*: enz. Zonder twijfel heeft in beide talen de verzwakte uitspraak van het proklitisch met het substantief verbonden lidwoord *na* bijgedragen om aan menig woord het voorkomen te geven alsof ze een voorslag hebben: in *orīngi* en andere met anorganische *o* beginnende woorden kan *o* een overblijfsel zijn van een in onbruik geraakt verbaal prefix, A *a*. In *oce*, in waarde gelijk aan Fi. *cei*, A. *he* zou *o* eigenlijk hetzelfde lidwoord kunnen wezen als A. *a* in *a ilpu*, of Mota *o*, dat niet bepaald het subject aanwijst. Geen voorslag, maar een prefix is *e* in 2 ps. enk. van den Imperatief; bijv. *ece*, ga! want men vindt het terug in 't Niasch: *ocano*! ga! Favorlangsch *e* in *epe-e nomono*! geef ons! *e-illa na jou micho bou*! wacht u zelven!

Verder heeft Erom. met A. gemeen: 1° de neiging om een *u*, vooral als uitgang, te laten overgaan in *i*: bijv. *kimi*, gijlieden, voor *kamu*, een bestanddeel van 't Drievoud is *h*, een verminkte vorm van *teli*, uit *telu*; *remi*, voleindigd, A. *ehni*, uit *pēnuh*.: *imo*, huis, A. *eom*, *inm*, *im*, uit *'umah*: min of meer openbaart zich dezelfde neiging in de talen der naburige eilanden. 2° de *t* gaat vóór *i* of *e* over in *s*, *emas*, dood, A. *mas*, uit *mate*, ouder *matai*; *okesi* (fut. *angesi*), zien, uit *kati*, omzetting van *kita*: *kos*, wij (incl.), uit *kati*, doch A. *gaja* met palataliseering. Dit verschijnsel is zeer gewoon, ook in verder afstaande verwante talen, o.a. Ibanag, Niasch, Nufoorsch, alsook buiten Maleisch-Polynesisch taalgebied.

Eigenaardig is in Erom. de verandering van *ng*, hetzij dit oorspronkelijk is of uit *n* ontstaan, onder bepaalde omstandigheden in *kn*. Bijv. *tarsongi*, onderwijzen (ook, hem onderwijzen): verwant met A. *esenge*, wordt met toevoeging van 't vnw. 3 ps. mv. *tarsokon da*, hen onderwijzen: *orēngi*, roepen, laten komen, A. *abraing*, wordt in hetzelfde geval *orokon da*, hen roepen, *semsimengi*, verzamelen (met object in 't enk.), maar *memsemsimokon da orēn potni sokowar*, en hij verzamelde de opperpriesters, *efielentēng*, vergeef!

kemlafielentokon da, (zooals) wij hun vergeven. Het is denkbaar dat deze klankverwisseling een gevolg is van verwarring tusschen de werkwoorden afgeleid met suffix *i*, *ni*, en die met Fi. *aka*, Jav. *akĕn*, Mal. *kan*, maar waarschijnlijker acht ik het dat *kon*, (*kn*), een omzetting is van *ng*, met verharding tot *ngk*, zoodat *ocrokon da* staat voor *ocrokn da*. De oorzaak van de verharding kan daarin liggen, dat *ng* het woord sluit. In 't algemeen heeft Erom. de neiging, gelijk boven reeds gezegd, een sluitmedeklinker te verharden, even als zulks in zooveel talen, o.a. in onze eigene, het geval is. Bijv. *okoben*, zijn hand; maar *okopmu*, uw hand. Sam. *sifo*, Mota *siwo*, A. *se* (voor *seh*), enz. luidt in Erom. *sep*, dat vroeger *seb* of *sev* moet geluid hebben. Over *murip* is boven reeds gesproken. Regelmatig wordt *v* ook *p*, wanneer ze door 't wegvallen eens klinkers onmiddellijk aansluit bij een neusklank. Zoo is *vai*, nemen, maar *am pai*, zal nemen; *am* staat voor *an*, maar het is regel dat een *n*, wanneer een lipletter, bepaaldelijk de *w*, volgt, in Toumb. *n* overgaat in *m* en *w* in *b*; zoo ook in hoofdzaak in 't Jav., bijv. *tambuh*, weet niet, uit *tan weruh*; *botĕn* uit (*ta*)*n wwantĕn*. Even zoo in Malag., uit *an* + *vony* (spr. *wuni*) wordt *ambony*. Erom. *ĕmpi*, maken, doen, A. *imyi*, is oorspronkelijk *mapi*. Dat nu in dit en soortgelijke gevallen de oorspronkelijke *p* zich zou gehandhaafd hebben is niet aan te nemen, want de *a* kan moeielijk reeds zoo vroeg uitgevallen zijn. De *p* is schier in alle woorden waar ze in voorkomt bewijsbaar ontstaan uit oorspr. *w*; bijv. in *pu*, nacht, A. *eping*, Fi. *bongi*, Sam. *pō*, enz. De schakel tusschen oorspr. *p* en secondaire *p* is *b* of *v*, klanken die licht in elkaar overgaan. Als beginletter ging *w* over in *b* in Mal., de Filippijnsche talen, Makassaarsch, Fidji (*mb*), enz. Door verharding kwam hieruit voort *p* in Erom., A., Sam., Mao., enz.

Een zonderlinge afwisseling van vorm vertoont het woord voor oog: *imete*, *imt-* (*imtem*, uw oog), *nimi-nda*, hun oog; *emetangi* (eig. windrichting), *itme*, en eindelijk *ipme*. Dit laatste is zelfs de gewone vorm in *ipmi nen*, zon, ontstaan uit *mata ni* (van) *endo*, dag, volkomen beantwoordende aan *mat ni elo* van Api, en aan Malag, *maso-andro*, behalve dat dit laatste een eigenlijke samenstelling is [2]). In *ipmi* is de *i* der laatste lettergreep ontstaan uit *e* door invloed der *i* van *ni*, die terugwerkende kracht heeft, gelijk in A. bijv. in *li in mopon*; *nen*, uit *ni* en *endo*; de eindklinker viel weg;

---

[1]) *Okobe* is Esp. S. *gave*, Nggao *lame*, Tag. *kamay*.

[2]) Onmiskenbaar een eigenlijke samenstelling is Makass. *mata-alloa*, de zon, blijkens de plaats van 't lidwoord.

daardoor bleef over *nd*, wat vanzelf *nn*, eindelijk *n* werd. De zonderlinge verandering van *itm*, dat reeds door omzetting uit *imt* voortgekomen was, in *ipm*, is eenigermate te vergelijken met A. *km* in *ikman*, hand: *kn* in *tikngu*, oor. Of de *p*, welke, vóór 't historisch Praeteritum geplaatst, het Perfectum en Plusq. Perf. vormt, en ook in den Conditionalis optreedt, ook uit *t* veranderd is, welke *t* dan een overblijfsel zou wezen van *t* = Mota *ti*, Fi. *oti*, Oj. *shentu*, enz., durf ik niet beslissen. Hier een paar voorbeelden: *dumokesi*, zij zagen; *dupmokesi*, zij hadden gezien: *profet gepmenuwi*, de profeet heeft uitgesproken. In waarde is *p* gelijk A. *mun*.

Zeer gewoon is uitstooting of verdoffing van klinkers. Dus *oveteme*, menschen, voor *ove eteme*: *orēn Potni sokowar*, de Hoogepriesters: *uvensai*, zijn broeder: *upmi sai*, uw broeder: *re*, geven: *uwcēn*, geeft niet' voor *ovengi*, *veam*, vormelijk = Oj. *wehau*, *orēng* (voor *evēng*) *kam irē*, geef heden aan ons, *ov n'ēmpelēres*, de aalmoezen: *n'im'ēm*, uw oog. Als possessiefaanhechtsel 2 ps enk. komen *mu*, *mi* en *m* gelijkelijk voor.

De klinkers zijn in Erom. nog meer dan in A. onderhevig aan schommeling in de uitspraak: *e* en *i*: *o*, *e*, *u* worden dooreen gebruikt. De *u* in *pumrok*, nacht, staat voor *ō*. De oorsprong van *tu*, niet (in werkw. vormen) beantwoordt wellicht aan *ö* in Sund. *to*, ook in Nj. is *u* meermalen uit *o* voortgekomen, o.a. in *rungu*, Oj. *rēngo*; *kudu*, Oj. *kēdo*. Erom. *su* ter aanduiding van een mv. is te vergelijken met Oj. *sōh*, veel.

ONTWERP VAN EENE VERGELIJKENDE VORMLEER DER ESKIMOTALEN,

DOOR

C. C. UHLENBECK.

Verhandelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen te Amsterdam.

AFDEELING LETTERKUNDE.

NIEUWE REEKS.

Deel VIII. N° 3.

AMSTERDAM,
JOHANNES MÜLLER.
1907.

VOORBERICHT.

In de volgende bladzijden heb ik getracht door vergelijking van de grammatische vormen der verschillende Eskimotalen een beeld te ontwerpen van hetgeen zij alle gemeen hebben. Mijne bronnen waren KLEINSCHMIDT en THALBITZER voor het Groenlandsch, BOURQUIN voor het Labradorsch, PETITOT voor het Mackenziedialect, BARNUM en SCHULTZE voor het Alaskisch, PFIZMAIER voor het Kadjakisch en het Namollo (Eskimo-Tsjoektsjisch). De ethnologische werken van BOAS en TURNER, van MURDOCH en NELSON bevatten geen grammatische schetsen, om welke reden ik ze voor dit onderzoek niet kon gebruiken. Ook in RINK's *The Eskimo tribes* neemt de vormleer een te geringe plaats in dan dat ik van dit voor de vergelijkende lexicologie zoo gewichtige werk bij de samenstelling van mijn „Ontwerp" partij had kunnen trekken. Men zal er zich misschien over verwonderen, dat het Aleutisch bijna geheel buiten beschouwing is gebleven, maar het was mij voor het oogenblik nog niet mogelijk tot een heldere voorstelling te geraken omtrent den graad van verwantschap, die het Aleutisch met het eigenlijke Eskimo verbindt. Misschien zal het bij nader onderzoek toch blijken, dat het Aleutisch als een sterk afgeweken dialect van het West-Eskimo moet worden beschouwd en dat mijne tegenovergestelde uiting (ZDMG. 60, 111) voorbarig is geweest. In deze richting wijzen enkele speciale overeenkomsten tusschen het Aleutisch en het West-Eskimo, al zijn er ook veel meer punten, waarin het West-Eskimo zich bij zijne oostelijke verwanten aansluit. Later hoop ik een afzonderlijke studie aan het Aleutisch te kunnen wijden.

Ik heb mij veroorloofd in zekere gevallen af te wijken van de spelling, die ik in mijne bronnen vond. Wat het Oost-Eskimo be-

treft, schrijf ik overal *q* in plaats van *ϰ* en ook Petitot's *kρ*, *ρk* heb ik door *q* vervangen. Verder beantwoorden mijn *ž*, *ng*, *č* aan *ž*, *ñ*, *tch* bij Petitot. In het Namollo heb ik *sch* en *tsch* door *š* en *č* geremplaceerd. De meeste veranderingen heb ik in Barnum's spelling aangebracht: *ā* heb ik door *ē* vervangen, *ă* door *a*, *ē* door *i*, *ê* door *e*, *ı* door *ai*, *ĭ* door *i*, *o* door *o*, *ū* door *u*, *āu* door *au*, *ōu* door *ou*, *u* door *o*, *ch* door *č*, *gn* door *ng* (behalve na *ng*), *j* door *dž*, *ł* door *λ*, *q* door *ch*, *sh* door *š*, *stch* door *šč*, *x* door *ks*, *zh* door *ž*. Voor niet-silbische consonanten heeft *th* de klankwaarde van *þ*, maar het scheen mij onnoodig dit teeken in te voeren (naar omstandigheden leze men dus *th* als *þ* of als *t* + *h*). Onduidelijke vocalen heb ik door ˘ aangeduid, welk boogje bij mij dus een andere beteekenis heeft dan bij Barnum. Allerlei diacritische teekens, die typografische moeilijkheid opleverden en in een werk van zuiver morphologischen aard van weinig belang waren, heb ik verwaarloosd.

Het is te betreuren, dat de in Pilling's bibliografie (p. 43) als manuscript vermelde *Grammaire comparée de trois langues hyperboréennes* van Victor Henry nooit het licht heeft gezien. Ook de op Petitot gebaseerde behandeling der Mackenzie-grammatica van denzelfden schrijver heb ik niet in handen kunnen krijgen en hetzelfde geldt van zijne op Veniaminov berustende Aleutische spraakkunst. Pfizmaier's *Die sprache der Aleuten und Fuchsinseln* heb ik wel geraadpleegd, maar er was voor mij geen reden om behalve naar Veniaminov ook naar dit van Veniaminov afhankelijke geschrift te verwijzen.

Ten slotte de verzekering, dat ik in mijn geschrift niets anders zie dan een voorloopige poging om orde in de feiten te brengen.

Leiden, September 1906. C. C. UHLENBECK

VERKLARING VAN ENKELE AFKORTINGEN.

BARNUM = F. BARNUM, Grammatical fundamentals of the Innuit language as spoken by the Eskimo of the western coast of Alaska, Boston—London 1901.

Berl. SB. = Sitzungsberichte der kön. preuss. Akademie der Wissenschaften te Berlijn.

BOURQUIN = Th. BOURQUIN, Grammatik der Eskimosprache wie sie im bereich der missions-niederlassungen der brüdergemeine an der Labradorküste gesprochen wird, London—Gnadau 1891.

KLEINSCHMIDT = S. KLEINSCHMIDT, Grammatik der grönländischen sprache mit theilweisem einschluss des Labrador-dialects, Berlin 1851.

PETITOT = E. PETITOT, Vocabulaire français-esquimau, dialecte des Tchiglit des bouches du Mackenzie et de l'Anderson précédé d'une monographie de cette tribu et de notes grammaticales, Paris 1876.

PFIZMAIER = A. PFIZMAIER, Die abarten der grönländischen sprache, Wien 1884.

SCHULTZE = A. SCHULTZE, Grammar and vocabulary of the Eskimo language of North-Western Alaska, Kuskoquim district, Bethlehem 1894.

THALBITZER = W. THALBITZER, A phonetical study of the Eskimo language based on observations made on a journey in North Greenland 1900—1901 with a historical introduction about the East Eskimo, a comparison of the Eskimo dialects, a new collection of Greenlandic folk-tales, songs and music, and a map of the Eskimo territories (Meddelelser om Grønland Vol. XXXI), Copenhagen 1904.

VENIAMINOV = I. VENIAMINOV, Opyt grammatiki Aleutsko-Lisjevskago jazyka, St. Petersburg 1846.

Versl. = Verslagen en mededeelingen der Kon. Akademie van Wetenschappen.

ZDMG. = Zeitschrift der Deutschen Morgenlandischen Gesellschaft.

Al. = Alaskisch.
Grl. = Groenlandsch.
Kadj. = Kadjakisch.
Labr. = Labradorsch.
Mack. = Mackenzie-Eskimo.
Nam. = Namollo.

INHOUD.

	Blz.
Voorbericht	3
Verklaring van enkele afkortingen	5
I. NOMINA.	
Algemeene opmerkingen (§ 1)	9
Declinatieklassen (§ 2—§ 5)	9
Numerus- en casussuffixen (§ 6—§ 10)	12
Possessieve suffixen (§ 11—§ 23)	17
Declinatie der possessieve vormen (§ 24—§ 26)	24
Plaatswoorden (§ 27)	33
Stamvormende suffixen (§ 28—§ 30)	33
Telwoorden (§ 31—§ 33)	38
II. PRONOMINA.	
Algemeene opmerkingen (§ 34)	40
Echte pronomina (§ 35—§ 41)	40
Half-nominale pronomina (§ 42—§ 44)	46
Nominale pronomina (§ 45—§ 47)	49
Personalia (§ 48—§ 50)	50
III. VERBA.	
Algemeene opmerkingen (§ 51)	53
Conjugatieklassen (§ 52)	55
Vorming der modi enz. (§ 53)	56
Vorming der tempora (§ 54)	58
Numerus- en persoonssuffixen (§ 55—§ 64)	59
Causativa en passiva (§ 65)	73
Negatieve conjugatie (§ 66—§ 68)	74

I. Nomina.

ALGEMEENE OPMERKINGEN.

§ 1. In het Eskimo zijn grammatisch geslacht en waardeeringsonderscheid volkomen onbekend.

Alle Eskimodialecten hebben drie numeri: singularis, dualis, pluralis. Het aantal casus in de oostelijke tongvallen is acht: intransitivus, transitivus, locativus, ablativus, vialis, terminalis, modalis, aequativus. PETITOT maakt in zijne grammatische schets van het Mackenziedialect (XLI sq.) geen gewag van den vialis en den aequativus, maar deze beide naamvallen zijn wel aanwezig in het Alaskisch, waar wij daarentegen den ablativus missen (vgl. BARNUM 9).

Het nomen heeft behalve de declinatie nog eene possessieve flexie en ook de bezitvormen kunnen, zooals van zelf spreekt, van casussuffixen worden voorzien.

DECLINATIEKLASSEN.

§ 2. In Groenland en Labrador ondergaan vele nominaalstammen in de flexie min of meer sterke veranderingen, hoofdzakelijk veroorzaakt door klankomzetting. KLEINSCHMIDT 25 sqq. verdeelt de stammen naar den graad hunner veranderlijkheid in drie klassen:

1. stammen zonder klankomzetting,
2. stammen met geringe klankomzetting,
3. stammen met sterke klankomzetting.

Tot de tweede klasse rekent hij ook eenige stammen, welke andere wijzigingen vertoonen, zooals die van *l* in *tdl*, van *s* in *ts*, van *j* in *ts*, van *a*, *ua*, *ia* in *assa*, *ussa*, *issa* (Labr. *atja*, *utja*, *itja*). Ook tot de derde klasse brengt hij gevallen, die er strikt genomen niet in thuis behooren.

In het Groenlandsch zijn de drie klassen duidelijk te onderscheiden, maar in Labrador is de derde klasse bijna geheel in de eerste opgegaan en ook de tweede klasse wordt allengs aan de eerste gelijk gemaakt (vgl. BOURQUIN 19 sqq.). Wat het Mackenziedialect betreft, vinden wij veel minder sporen van klankomzetting (vgl. PETITOT XLIX sqq.) en in Alaska schijnt de metathesis geheel te ontbreken. Daar THALBITZER 242 sqq. de klankomzetting uitvoerig

heeft besproken, laat ik dit verschijnsel, welks behandeling mij geheel van morphologisch op phonetisch gebied zoude leiden, thans geheel ter zijde, al wil ik niet nalaten er straks eenige voorbeelden van te geven.

De stammen zonder klankomzetting laten zich weder in drie groepen verdeelen:

1. *a.* stammen op een vocaal,

1. *b* stammen op een consonant, die in de flexie bewaard blijft,

1. *c* stammen op een consonant, die in de flexie verloren gaat.

Voor de dialecten, die geen klankomzetting kennen, is dit de eenige classificatie.

§ 3. Voorbeelden van 1. *a*:

Grl. Labr. Mack. Al. *nuna* 'land', trans. Grl. *nunap*, Labr. *nunab*, Mack. Al. *nunam*, plur. Grl. Labr. Mack. Al. *nunat*.

Grl. *ike*, Labr. *ikke* 'wond', trans. Grl. *ikip*, Labr. *ikkib*, plur. Grl. *ikit*, Labr. *ikkit*.

Grl. *igdlo*, Labr. *iglo* 'huis', trans. Grl. *igdlup*, Labr. *iglub*, plur. Grl. *igdlut*, Labr. *iglut*.

Voorbeelden van 1. *b*:

Grl. *ûmat*, Labr. *ómat* 'hart', trans. Grl. *ûmatip*, Labr. *ómatib*, plur. Grl. *ûmatit*, Labr. *ómatit*.

Grl. *sitdlit*, Labr. *sillit* 'wetsteen', trans. Grl. *sitdlitip*, Labr. *sillitib*, plur. Grl. *sitdlitit*, Labr. *sillitit*.

Grl. Labr. *angut*, Mack. *aggut* 'man', trans. Grl. *angutip*, Labr. *angutib*, Mack. *aggutim*, plur. Grl. Labr. *angutit*, Mack. *aggutit*.

Al. *ghan* 'emmer', trans. *ghatům*. De *n* van *ghan* is uit *t* ontstaan. Zoo ook bij *akīn* 'slaapplaats', trans. *akitům*, *unfkaun* 'werktuig', trans. *unfkautům*.

Grl. Labr. *erneq* 'zoon', trans. Grl. *ernerup*, Labr. *ernerub*, plur. Grl. Labr. *ernerit* (naast Labr. *ernit*). Intervocalisch is de *q* tot *r* geworden, maar er heeft geen omzetting plaats gehad, zoodat er niet de minste reden is om gevallen als *erneq* tot de derde klasse te rekenen.

Al. *klingthlak* 'litteeken', trans. *klingthlrům*. De *r* van *klingthlrum* vertegenwoordigt de *k* aan het einde van *klingthlak*. Blijkbaar is die *k* oorspronkelijk uvulaar (vgl. over BARNUM's *k* THALBITZER 227 sqq.). Bij SCHULTZE 9 vind ik als pluralis van *radluk* 'venster' (= *ghalok* BARNUM XVIII) den vorm *radlerit*. Ook in dit geval hebben wij met een oorspronkelijke *q* te maken (vgl. Grl. Labr. *igaláq*, dat evenwel anders gedeclineerd wordt).

Al. *amīk* 'ingang', trans. *amīgŭm*. De *g* representeert een oorspronkelijke velare *k*. Evenzoo *tungralik* 'toovenaar', trans. *tungralgŭm* (Grl. Labr. *-lik*).

Niet duidelijk is de *ch* van Al. *kwich* 'rivier', die in de flexie als *g* optreedt: trans. *kwigŭm*, plur. *kwigŭt*.

Voorbeelden van 1. *c*:

Grl. *qáqaq*, Labr. *qaqqaq* 'berg', trans. Grl. *qáqap*, Labr. *qaqqab*, plur. Grl. *qáqat*, Labr. *qaqqat*.

Grl. Labr. *ameq*, Al. *amīk* 'huid', trans. Grl. *amip*, Labr. *amib*, Al. *amīm*, plur. Grl. Labr. *amit*.

Grl. Labr. *qilak*, Al. *kellak* 'hemel', trans. Grl. *qilaup*, Labr. *qilaub*, Al. *kellīm*, plur. Grl. Labr. *qilait*.

Grl. Labr. *inuk*, Mack. *innok* 'mensch', trans. Grl. *inúp*, Labr. *inúb*, plur. Grl. Labr. *inuit*, Mack. *innoit*.

Al. *kantak* 'houten vaatwerk', trans. *kantam*.

Al. *ingrik* 'berg', trans. *ingrim*, plur. *ingrit*.

Al. *yūk* 'mensch', trans. *yūm*.

§ 4. Voorbeelden van de tweede klasse:

Grl. Labr. *sioraq* 'zandkorrel', trans. Grl. *siorqap*, Labr. *siorqab* (naast *sioraub*), plur. Grl. Labr. *siorqat* (Labr. ook *siorait*).

Grl. *nálagaq*, Labr. *nálegaq* 'heer', trans. Grl. *nálagkap*, Labr. *nálekkab*, plur. Grl. *nálagkat*, Labr. *nálekkat*.

Grl. *tulugaq*, Labr. *tulugaq* 'raaf', trans. Grl. *tulugkap*, Labr. *tulukkab* (naast *tullugaub*), plur. Grl. *tulugkat*, Labr. *tulukkat* (naast *tullugait*).

Grl. Labr. *kóroq* 'dal', trans. Labr. *kórqub* (naast *kórúb*), plur. Labr. *kórqut* (naast *kóruit*).

Zooals reeds gezegd is, rekent men tot deze klasse allerlei stammen, waarbij geen metathesis plaats heeft, maar die in de flexie andere klankveranderingen hebben ondergaan.

Voorbeeld van l > tdl:

Grl. Labr. *ukaleq* 'haas', trans. Grl. *ukatdlip*, Labr. *ukatdlib* (naast *ukaliub*), plur. Grl. Labr. *ukatdlit* (Labr. ook *ukalit*).

Voorbeeld van s > ts:

Grl. *taseq*, Labr. *tæsseq* 'vijver', trans. Grl. *tatsip*, Labr. *tætsib* (naast *tæssiub*), plur. Grl. *tatsit*, Labr. *tætsit* (naast *tæssit*).

Voorbeeld van j > ts:

Grl. Labr. *nujaq* 'hoofdhaar', trans. Grl. *nutsap*, Labr. *nutsab* (naast *nujaub*), plur. Grl. Labr. *nutsat* (Labr. ook *nujait*).

Invoeging van Grl. ss, Labr. tj:

Grl. Labr. *igaläq* 'venster', trans. Grl. *igalássap* (naast *igaläp*), Labr. *igalatjab* (naast *igaläb*), plur. Grl. *igalássat*, Labr. *igalatjat* (naast Grl. Labr. *igalät*).

Grl. Labr. *tingmiaq* 'vogel', trans. Grl. *tingmissap*, Labr. *tingmitjab* (naast *tingmiab*), plur. Grl. *tingmissat*, Labr. *tingmitjat* (naast *tingmiat*).

Grl. Labr. *ajuaq* 'buil', trans. Grl. *ajússap*, Labr. *ajutjab* (naast *ajuab*), plur. Grl. *ajússat*, Labr. *ajutjat* (naast *ajuat*).

In zulke gevallen is de *tj* van het Labradorsch oorspronkelijker dan de *ss* van het Groenlandsch (vgl. THALBITZER 204 sqq. 258 sqq.).

Heel eigenaardig is de stamverandering in de declinatie van Grl. Labr. *qajaq* 'bootje voor één man', trans. Grl. *qainap*, Labr. *qainab* (naast *qajaub*), plur. Grl. Labr. *qainat* (Labr. ook *qajait*).

§ 5. Voorbeelden van de derde klasse:

Grl. *aueq* 'walrus', plur. *aorfit*.

Grl. *aleq* 'harpoenlijn', plur. *ardlit*.

Grl. *imeq* 'water', plur. *ermit* (*ermngit*, *ecrngit*).

Grl. *uneq* 'oksel', plur. *ornit* (*orngit*).

Grl. *ivik* 'gras', plur. *igfit*.

Grl. *malik* 'golf', plur. *magdlit*.

Grl. *umik* 'baardhaar', plur. *ungmit* (*ucngit*).

Van eenigszins anderen aard zijn gevallen als *ateq* 'naam', plur. *arqit*; *tupeq* 'tent', plur. *torqit* (*torqit*). Vgl. over de klankveranderingen in de derde klasse THALBITZER 242 sqq. (in het bijzonder 253).

NUMERUS- EN CASUSSUFFIXEN.

§ 6. In alle Eskimodialecten is *-k* het teeken van den dualis, *-t* (*-it*) dat van den pluralis, maar door de zeer verbreide nasalisatie van eindexplosivae voor beginvocalen vinden wij daarnaast *-ng* en *-n* (vgl. den dualis op *-kik*, *-ich* en den pluralis op *-n* in het Aleutisch bij VENIAMINOV S. 11).

Voorbeelden van *-k*, *-(i)t*:

Grl. Labr. Mack. Al. *nuna* 'land', dual. *nunak* (Labr. *nunák*), plur. *nunat*.

Grl. Labr. *qingmeq* 'hond', dual. Grl. *qingmik*, Labr. *qingmik*, plur. *qingmit*.

Grl. Labr. *ukioq* 'winter', dual. Grl. *ukiuk*, Labr. *ukiúk*, plur. *ukiut*.

Grl. Labr. *orpik* 'struik', dual. Grl. *orpik*, Labr. *orpik*, plur. *orpit*.

Grl. Labr. *qilak* 'hemel', dual. Grl. *qilak*, Labr. *qilák*, plur. *qilait*.

Grl. Labr. *siut* 'oor', dual. Grl. *siutik*, Labr. *siutik*, plur. *siutit*.

Al. *ingrik* 'berg', dual. *ingrik*, plur. *ingrit*.

Kadj. *jámakh* 'steen', dual. *jámak*, plur. *jámat*.

Ik vestig de aandacht op de lange vocalen der dualisvormen in Labrador zonder daarvan een verklaring te kunnen geven.

Het Groenlandsch en het Alaskisch hebben nog een tweede meervoudsteeken, bestaande uit een enkele *i*, dat bij het nomen alleen gebruikt wordt om vormen met een possessiefsuffix van den derden persoon te pluraliseeren. In het Groenlandsch is die *i* in vele gevallen met het voorafgaande possessiefsuffix *-a* tot *-e* gecontraheerd. Voorbeelden:

Grl. *qitornai* 'zijn kinderen', Al. *katunrai* 'zijn zoons': Grl. *qitorná* 'zijn kind', Al. *katunra* 'zijn zoon': Grl. *qitornaq*, Al. *katunrak*.

Grl. *ernere* 'zijn zoons': *ernera* 'zijn zoon': *erneq*.

Grl. *igdlue* 'zijn huizen': *igdlua* 'zijn huis': *igdlo*.

In het Labradorsch en het Mackenziedialect vinden wij ook in zulke vormen het *-t*-suffix, hetzij met of zonder voorafgaande *i*, maar door de overeenstemming tusschen het Groenlandsch en het Alaskisch wordt het *-i*-suffix met zijn eigenaardig beperkt gebruik als een erfstuk uit het Oer-Eskimo gewaarborgd.

In de conjugatie zullen wij het duaalteeken *-k* en de pluraalsuffixen *-(i)t* en *-i* terugvinden.

§ 7. In het enkelvoud fungeert de zuivere stam als casus intransitivus, d. w. z. als subjectscasus bij verba intransitiva, als objectscasus bij verba transitiva. Door achtervoeging van een labiaal, waaraan in zekere gevallen een korte klinker (*u*, *i*) voorafgaat, vormt men den casus transitivus, die als subjectscasus bij verba transitiva en als genitivus dienst doet. In Groenland en Labrador is het suffix van den transitivus *-p* of *-b*, maar voor vocalen is de explosiva veelal tot een nasaal geworden. Ook in het Mackenziedialect vindt men *-p*, *-b*, *-m* naast elkander, maar in de westelijke tongvallen heeft *-m* de overhand behaald [vgl. den *-m*-casus van het Aleutisch bij Veniaminov 9]. Voorbeelden:

Grl. Labr. Mack. Al. *nuna* 'land', trans. Grl. Labr. Mack. *nunap*, *nunab*, *nunam*, Al. *nunam*.

Grl. Labr. *erneq* 'zoon', trans. *ernerup*, *ernerub*, *ernerum*.

Grl. Labr. *angut*, Mack. *aggut* 'man', trans. Grl. Labr. *angutip*, *angutib*, *angutim*, Mack. *aggutip*, *aggutib*, *aggutim*.

Al. *tungralik* 'toovenaar', trans. *tungralgŭm*.

Kadj. *naba* 'boomstam', trans. *nabam* (vgl. Pfizmaier 8).

Over den *p*-casus is te vergelijken: ADAM, Compte-rendu du Congrès international des Américanistes Copenhague 1883, p. 340; FINCK, Berl. SB. 1905, p. 280 sqq.; UHLENBECK, Versl. 1906, p. 29 sqq.

In den dualis en pluralis der nomina zonder possessiefsuffix wordt het onderscheid van casus transitivus en casus intransitivus niet formeel uitgedrukt. De met een numerusteeken vermeerderde stam fungeert in beide gevallen. Geheel anders is het bij de possessieve vormen, die later ter sprake moeten komen.

Een afzonderlijken vocativus bezit het Eskimo niet. Als zoodanig dient de intransitivus, in het Oost-Eskimo gevolgd door de interjectie -*a*, die in het Mackenziedialect -*a* luidt (= Aleutisch -*ā* bij VENIAMINOV 11). Wat het Alaskisch betreft, zie BARNUM 89.

§ 8. In Groenland en Labrador worden de locativus, ablativus, terminalis en modalis bij de niet van possessiefsuffixen voorziene nomina in het enkelvoud gevormd door achtervoeging van met *m* beginnende suffixen: loc. -*me*, abl. -*mit*, term. -*mut*, mod. -*mik*. De correspondeerende vormen van het meervoud verschillen daarvan alleen in dit opzicht, dat de casussuffixen niet met *m*, maar met *n* beginnen: loc. -*ne*, abl. -*nit*, term. -*nut*, mod. -*nik*. Ook in den dualis vindt men de *n*-suffixen, maar hier voorafgegaan door het numerusteeken -*k*, dat voor de nasaal als -*ng*- optreedt. Reeds uit deze omstandigheid blijkt, dat met de *n* geen pluralische beteekenis is verbonden, maar nog duidelijker zien wij dit bij de possessieve vormen der nomina, die ook in het enkelvoud uitsluitend de *n*-suffixen gebruiken. Volkomen dezelfde verdeeling der *m*- en *n*-suffixen vinden wij in Alaska (loc. -*mi*, -*ni*, term. -*mun*, -*nun*, mod. -*muk*, -*nuk*, abl. ontbreekt), zoodat wij veilig kunnen besluiten, dat die zoo reeds in het Oer-Eskimo bestaan heeft. Eer ik tracht eene historische verklaring van die verdeeling te geven, wil ik het gebruik der *m*- en *n*-suffixen met voorbeelden ophelderen.

Grl. *nuname* 'in het land', *nunangne* (**nuna-k-ne*) 'in de twee landen', *nunane* 'in de landen', *nunarne* (Labr. *nuna-m-ne*) 'in mijn land', *nunangne* (**nuna-k-ne*) 'in uw land'.

Grl. *nunamit* 'van het land', *nunangnit* (**nuna-k-nit*) 'van de twee landen', *nunanit* 'van de landen', *nunarnit* (Labr. *nuna-m-nit*) 'van mijn land', *nunangnit* (**nuna-k-nit*) 'van uw land'.

Grl. *nunamut* 'naar het land', *nunangnut* (**nuna-k-nut*) 'naar de twee landen', *nunanut* 'naar de landen', *nunarnut* (Labr. *nuna-m-nut*) 'naar mijn land', *nunangnut* (**nuna-k-nut*) 'naar uw land'.

Grl. *nunamik* '(met) het land', *nunangnik* (**nuna-k-nik*) '(met) de twee landen', *nunanik* '(met) de landen', *nunavnik* (Labr. *nuna-m-nik*) '(met) mijn land', *nunangnik* (**nuna-k-nik*) '(met) uw land'.

Vgl. uit het Alaskisch: *ingrimī* 'op den berg', *ingrimun* 'naar den berg', *ingrimuk* '(met) den berg', *ingrig'nī* 'op de twee bergen', *ingrig'nun* 'naar de twee bergen', *ingrig'nuk* '(met) de twee bergen', *ingrinī* 'op de bergen', *ingrinun* 'naar de bergen', *ingrinuk* '(met) de bergen', *katunramnī* 'in mijn zoon', *katunrahpnī* 'in uw zoon', *katunramnun* 'tot mijn zoon', *katunrahpnun* 'tot uw zoon', *katunramnuk* '(met) mijn zoon', *katunrahpnuk* '(met) uw zoon'.

Daar nu de *n*-rij in alle drie numeri optreedt, doen zich aan ons twee vragen voor: 1°. waarom *nunane*, *nunanit*, *nunanut*, *nunanik* uitsluitend pluralisch fungeeren, 2°. hoe de *m* in de enkelvoudsvormen moet verklaard worden. Als wij bedenken, dat in den dualis de *n* suffixen aan het dualisteeken gehecht worden, dan ligt het voor de hand de pluralische vormen *nunane*, *nunanit*, *nunanut*, *nunanik* tot **nuna-t-ne*, **nuna-t-nit*, **nuna-t-nut*, **nuna-t-nik* te reduceeren, daar wij op deze wijze een volkomen parallelisme met de dualisvormen verkrijgen. En wat de *m* der enkelvoudssuffixen betreft, die is blijkbaar eene samensmelting van de *p* of *m* van den transitivus met de *n* der suffixen in questie, want ook in de declinatie van de possessieve vormen der nomina berusten de loc. abl. term. mod. meestal op den transitivus en in de pronominale flexie is hetzelfde verschijnsel waar te nemen. De basis van *nuname* enz. is dus niet *nuna*, maar *nuna-p* (*nuna-m*). Daar wij in het Mackenziedialect nog *nunamnun* naast *nunamun* aantreffen (Petitot XLIX), zullen wij moeten aannemen, dat de samensmelting van *m* + *n* tot *m* nog niet in het Oer-Eskimo was voltrokken, al had zij ook zeker wel reeds een aanvang gemaakt. Daarop wijst de omstandigheid, dat naast de vormen met *m* noch in de oostelijke talen, noch in het Alaskisch vormen met *mn* bewaard schijnen te zijn. Ook in het Kadjakisch vinden wij *m*, niet *mn* (Pfizmaier 8), maar wij moeten erkennen, dat wij omtrent dit dialect bijzonder onvolledig zijn ingelicht. Wij krijgen dus voor het Oer-Eskimo de volgende tabel:

	Sing.	Dual.	Plur.
loc.	**nuna-m-ne*	**nuna-k-ne*	**nuna-t-ne*
abl.	**nuna-m-nit*	**nuna-k-nit*	**nuna-t-nit*
term.	**nuna m-nut*	**nuna-k-nut*	**nuna-t-nut*
mod.	**nuna-m-nik*	**nuna-k-nik*	**nuna-t-nik*

Ter verklaring van het feit, dat vier casussuffixen met *n* beginnen, mogen wij misschien onderstellen, dat de locativus het oudst

is en dat de abl. term. mod. daarvan door achtervoeging van *-t*, *-ut*, *-k* zijn afgeleid (*-ne* + *-t* = *-nit*, *-ne* + *-ut* = *-nut*, *-ne* + *-k* = *-nik*).

De in deze § verkondigde theorie omtrent de onderlinge verhouding der *m-* en *n*-suffixen vindt men reeds ZDMG. 60, 112 sq.

§ 9. De vialis en de aequativus singularis berusten niet op den transitivus, maar op den zuiveren stam en worden gevormd door middel van de suffixen *-kut*, *-tut* (*-kun*, *-tun*), die ook in de andere numeri dienst doen. In het Groenlandsch is *-tut* na *i* in den regel tot *-sut* geworden. Verder valt op te merken, dat *-kut* zich in het Groenlandsch en Labradorsch met het pluraalteeken tot *-tigut* verbindt, en op dezelfde wijze vinden wij Labr. *-titut* als meervoudsvorm bij *-tut*, maar in het Groenlandsch kan voor *-tut* bij de nomina zonder possessiefsuffix geen pluraalteeken staan (over den dualis in het Labradorsch vgl. BOURQUIN 15, 17). In het Alaskisch worden *-kun* en *-tun* regelmatig aan het numerusteeken gehecht, maar naast *-kun* staan in den dualis en den pluralis bijvormen *-ghun*, *-hun* (zie het paradigma *ingrik* bij BARNUM 10).

Wat de verschillende behandeling betreft, die eindconsonanten in het Oost-Eskimo voor *-kut* en *-tut* ondergaan, verwijs ik naar KLEINSCHMIDT 34 sq. en BOURQUIN 15, 18.

Voorbeelden van den vialis:

Grl. *nunákut*, Labr. *nunakkut* 'over land'.

Grl. Labr. *nunatigut* 'door de landen'.

Al. *ghalochkun* 'door het venster': *ghalok*.

Al. *kwichkun* 'langs de rivier', *kwiguchkun* 'langs de twee rivieren', *kwichkun* 'langs de rivieren': *kwich*.

Voorbeelden van den aequativus:

Grl. *igdlutut* 'als een huis, als huizen'.

Labr. *qaqqatut* 'als een berg', *qaqqatitut* 'als bergen'.

Al. *katunratun* 'als een zoon': *katunrak*.

Al. *kwichtun* 'als een rivier', *kwiguchtun* 'als twee rivieren', *kwichtun* 'als rivieren': *kwich*.

§ 10. Als declinatieparadigma kies ik het in alle dialecten voorkomende *nuna* 'land'.

	Grl.	Labr.	Mack.	Al.
Singularis.				
intr.	*nuna*	*nuna*	*nuna*	*nuna*
trans.	*nunap*	*nunab*	*nunam*	*nunam*
loc.	*nunamne*	*nunamne*	*nunami*	*nunamī*
abl.	*nunamnit*	*nunamit*	*nunamin*	
vi.	*nunákut*	*nunakkut*		*nunakun*
term.	*nunamnut*	*nunamut*	*nunamun*	*nunamun*
mod.	*nunamik*	*nunamik*	*nunamik*	*nunamuk*
aeq.	*nunatut*	*nunatut*		*nunatun*
Dualis.				
intr.	*nunak*	*nunák*	*nunak*	*nunak*
trans.	*nunak*	*nunák*		*nunak*
loc.	*nunangne*	*nunángne*	*nunangni*	*nunag˙nī*
abl.	*nunangnit*	*nunángnit*	*nunangnin*	
vi.	*nunákut*	*nunákkut (-tigut)*		
term.	*nunangnut*	*nunángnut*	*nunangnun*	*nunag˙nun*
mod.	*nunangnik*	*nunángnik*		*nunag˙nuk*
aeq.	*nunatut*	*nunáktut (-titut)*		*nunagtun*
Pluralis.				
intr.	*nunat*	*nunat*	*nunat*	*nunat*
trans.	*nunat*	*nunat*		*nunat*
loc.	*nunane*	*nunane*		*nunanī*
abl.	*nunanit*	*nunanit*		
vi.	*nunatigut*	*nunatigut*		
term.	*nunanut*	*nunanut*		*nunanun*
mod.	*nunanik*	*nunanik*		*nunanuk*
aeq.	*nunatut*	*nunatitut*		*nunattun*

Het Alaskisch mist den ablativus en in het Mackenziedialect ontbreken de vialis en de aequativus. Overigens vindt men bij PETITOT een volledig paradigma, maar daar ik de correctheid daarvan betwijfel, heb ik alleen die vormen vermeld, welke op grond van de andere dialecten zeker als juist moeten worden beschouwd. Ik releveer nog even, dat PETITOT's accusativus en causativus geen verschillende casus zijn, maar met den modalis overeenkomen, en dat, wat hij genitivus noemt, niets anders is dan de transitivus (ik weet echter niet, of de functies van dezen casus volkomen dezelfde zijn als b.v. in het Groenlandsch). Ook twijfelde ik over den vialis dual. en plur. van *nuna* in het Alaskisch, want naast *-kun* geeft BARNUM voor het tweevoud en meervoud bijvormen met *gh*, *h*.

POSSESSIEVE SUFFIXEN.

§ 11. Het nomen heeft twee reeksen van possessieve suffixen, die men als intransitief en transitief kan onderscheiden. De intransitieve suffixen worden gebruikt, wanneer het nomen in den

casus intransitivus staat, de transitieve daarentegen, als het nomen, indien het geen possessiefsuffix had, het transitieve labiaalsuffix zoude moeten aannemen, dus als het nomen het subject is van een transitief verbum of op de wijze van onzen genitivus een ander nomen bepaalt. Beide reeksen keeren terug in de conjugatie, waarbij valt op te merken, dat de intransitieve possessiefsuffixen van het naamwoord de rol vervullen van transitieve persoonsuitgangen bij het verbum, terwijl de transitieve possessiefsuffixen in den conjunctivus en den suppositionalis als intransitieve persoonsuitgangen fungeeren. Bij de personalia, die eigenlijk ook bezitvormen van substantiva zijn, vinden wij nog een derde reeks van possessieve suffixen, die met de pronominale uitgangen van den intransitieven indicativus en van het nominaalparticipium overeenkomen [vgl. de possessiefsuffixen van het Aleutisch bij VENIAMINOV 12 sqq.].

Een eigenaardigheid van het Eskimo is het bestaan van tweeërlei suffixen voor den derden persoon, wier onderlinge verhouding een dergelijke is als die van Lat. *eius* en *suus* of die van Russ. *jego* en *svoj*. Voor het gemak onderscheid ik ze als α (*eius*) en β (*suus*).

Aangaande allerlei bijzonderheden in het Groenlandsch (wijze van aanhechting der suffixen, wegvalling van eindconsonanten, contracties) zie KLEINSCHMIDT 31 sqq.

§ 12. Eerste persoon singularis.

Intr. sing. 'mijn': Grl. Labr. Mack. *-ga*, *-ra*, Mack. Al. *-ka*, Kadj. *-ga*. In het Oost-Eskimo zijn *-ga* en *-ra* zoo verdeeld, dat *-ra* bij *q*-stammen gebruikt wordt en *-ga* in alle andere gevallen. Ongetwijfeld is *-ra* uit *-q* + *-ga* ontstaan en het is derhalve bevreemdend, dat wij in het Mackenziedialect *-ra* ook wel bij vocaalstammen aantreffen. De oorspronkelijke vorm, die in Alaska en naast *-ga*, *-ra* ook in het Mackenziedialect is bewaard gebleven, luidt *-ka*. In Groenland en Labrador is *-ka* nog in den intr. dual. en plur. in gebruik. Vgl. ZDMG. 60, 113 sq. Een eigenaardigheid van het Groenlandsch is het samenvallen van vormen als *ernera* 'mijn zoon' (*erneq* + *-ga*) met zulke als *ernera* 'zijn (α) zoon' (*erneq* + *-a*), maar in Labrador zegt men voor 'zijn (α) zoon' niet *ernera*, maar *erninga*. Ten slotte moet ik nog vermelden, dat het Mackenziedialect ook *-nga* als possessiefsuffix bij nomina gebruikt (*amanga* 'mijn moeder', *aukanga* 'mijn bloed'), terwijl dit suffix in andere tongvallen buiten de conjugatie tot het personale *uvanga* 'ik' ('mijn hier-heid') beperkt is.

Intr. dual. 'mijn twee': Grl. Labr. *-(k)ka*, Mack. *-ga*, Al. Kadj. *-chka*. De oorspronkelijke vorm is *-k* (dualisteeken) + *-ka*.

Intr. plur. 'mijne (meerdere)': Grl. Labr. *-(k)ka*, Mack. *-tka*, Al. *-nka*, Kadj. *-nga* (*-n-ga*). De oorspronkelijke vorm is *-t* (pluralisteeken) + *-ka*.

Trans. sing. 'mijn': Grl. Labr. Al. *-ma*. Het Mackenziedialect heeft van het intransitieve *-ra* door middel van het transitieve labiaalsuffix *-ram* gevormd.

Trans. dual. 'mijn twee': Grl. Labr. *-ngma*, Al. *-g'ma*. De oorspronkelijke vorm is *-k* (dualisteeken) + *-ma*.

Trans. plur. 'mijne (meerdere)': Grl. Labr. Al. *-ma*. Het meervoudsteeken ontbreekt.

§ 13. Eerste persoon dualis.

Intr. sing. 'ons beider': Grl. *-(r-)puk*, Labr. *-vuk*, Mack. *-(r-)wuk*, Al. *-h-puk*, Kadj. *-(w)uk*.

Intr. dual. 'ons beider twee': Grl. *-gpuk*, Labr. *-kpuk*, Mack. *-riwuk*, Al. *-chpuk*. De oorspronkelijke vorm is *-k* (dualisteeken) + *-puk*.

Intr. plur. 'ons beider (meerdere)': Grl. Labr. *-vuk*, Mack. *-tiwuk*, Al. *-puk*. Alleen in het Mackenziedialect vinden wij het pluralisteeken.

Trans. sing. 'ons beider': Grl. *-vnuk*, Labr. *-mnuk*, Al. *-mug'nuk*. De labiaal (*v*, *m*) is het transitieve casussuffix.

Trans. dual. 'ons beider twee': Grl. *-vnuk*, Labr. *-mnuk*, Al. *-g'mug'nuk*. De Alaskische vorm bevat het dualisteeken.

Trans. plur. 'ons beider (meerdere)': Grl. *-vnuk*, Labr. *-mnuk*, Al. *-mug'nuk*. Het meervoudsteeken ontbreekt.

§ 14. Eerste persoon pluralis.

Intr. sing. 'ons': Grl. *-(r-)put*, Labr. *-vut*, Mack. *-(r-)wut*, Al. *-h-put*, Kadj. *-(w)ut*. Het suffix *-put* (*-pu-t*) is met *-puk* (*-pu-k*) verwant.

Intr. dual. 'onze twee': Grl. *-gput*, Labr. *-kput*, Mack. *-riwut*, Al. *-chput*. De oorspronkelijke vorm is *-k* (dualisteeken) + *-put*.

Intr. plur. 'onze (meerdere)': Grl. Labr. *-vut*, Mack. *-tiwut*, Al. *-put*. Alleen in het Mackenziedialect vinden wij het pluralisteeken.

Trans. sing. 'ons': Grl. *-vta*, Labr. *-pta*, Al. *-mta*. De labiaal (*v*, *p*, *m*) is het casusteeken van den transitivus.

Trans. dual. 'onze twee': Labr. *-pta*, Al. *-gmta*. De Alaskische vorm bevat het dualisteeken. Het Groenlandsch wijkt af: *-vnuk* (= 'ons beider').

Trans. plur. 'onze (meerdere)': Grl. *-vta*, Labr. *-pta*, Al. *-mta*.

§ 15. Tweede persoon singularis.

Intr. sing. 'uw': Grl. Labr. *-t* (*-it*), Mack. Al. Kadj. *-n*.

Intr. dual. 'uw twee'. Grl. *-kit*, Labr. *-kik*, Mack. *-ktin*, Al. *-chku*, Kadj. *-chkýn*. De vormen bevatten alle het dualisteeken, maar wijken overigens sterk van elkander af. Het naast aan den Groenlandschen vorm staat Al. *-chku*, Kadj. *-chkýn*, dat echter een gutturaal te veel schijnt te hebben, terwijl in Mack. *-ktin* de *-t* (het pluraalteeken overcompleet is. Duister is de eind-*k* van Labr. *-kik*. Alles bij elkaar genomen, houd ik *-kit* voor den vorm der stamtaal (*-k* dualisteeken, *-t* possessiefsuffix).

Intr. plur. 'uwe meerdere': Grl. *-tit* (*-sit*), Labr. *-tit*, Mack *-tin*, Al. *-tu*, Kadj. *-dýn*. De grondvorm is *-tit*, waarvan de eerste *t* het pluraalteeken, de tweede het possessiefsuffix is.

Trans. sing. 'uw'. Grl. Labr. *-pit*, *-vit*, Al. *-h-pŭt*, *-vŭt*. De oorspronkelijke vorm is *-pit* (de *p* is het transitiefteeken, de *t* het possessiefsuffix). Bij de declinatie der possessieve vormen zullen wij een met *-pit* gelijkwaardig element *-ng-* (*-k*) leeren kennen.

Trans. dual. 'uw twee': Grl. *-gpit*, Labr. *-kpit*, Al. *-chpŭt*. De oorspronkelijke vorm is *-k* (dualisteeken) — *-pit*.

Trans. plur. 'uwe (meerdere)': Grl. Labr. *-vit*, Al. *-put*. Het pluraalteeken ontbreekt.

§ 16. Tweede persoon dualis.

Intr. sing. 'uw beider', Grl. *-r-ttik*, Labr. *-tik*, Mack. *-r-tik*, Al. *-h-tŭk*. Het suffix *-tik* bevat het possessieve *-t*, dat door *-k* gedualiseerd is. Naast *-h-tŭk* schijnt in Alaska een gelijkwaardig *-zŭk* te bestaan, dat in klank met *-zŭk* 'hun (ß) beider' samenvalt (BARNUM 24) en SCHULTZE 12 geeft in plaats van *-h-tŭk* een Alaskisch suffix *-shik*, blijkbaar bestaande uit het pluralische *-ĭ*, *-zĭ* en het dualisteeken. Op dezelfde wijze heeft het Kadjakisch een suffix *-ik*, dat door middel van het dualisteeken van het raadselachtige pluralische *-i* is afgeleid.

Intr. dual. 'uw beider twee': Grl. *-gtik*, Labr. *-ktik*, Mack. *-ri-gtik*, Al. *-chtuk*. De grondvorm *-k-tik* bestaat uit het dualissuffix en *-tik*.

Intr. plur. 'uw beider (meerdere)': Grl. Labr. *-tik*, Mack. *-titçik*, Al. *-tuk*. Alleen de Mackenzievorm bevat het pluraalteeken.

Trans. sing. 'uw beider': Grl. *-vtik*, Labr. *-ptik*, Al. *-h-ptŭk*. De labiaal (*v*, *p*) is het transitiefteeken.

Trans. dual. 'uw beider twee': Grl. *-vtik*, Labr. *-ptik*, Al. *-chptŭk*. Alleen in *-ch-ptuk* wordt de dualis van het nomen uitgedrukt.

Trans. plur. 'uw beider (meerdere)': Grl. *-vtik*, Labr. *-ptik*, Al. *-ptuk*. Het pluraalteeken ontbreekt.

§ 17. Tweede persoon pluralis.

Intr. sing. 'uw': Grl. *-(r-)se*, Labr. *-se*, Mack. *-(r-)tçi*, Al. *-čī* (*-čī*), Kadj. *-ch-či*. Daarnaast Kadj. *-i*, dat mij even onverklaarbaar is als Kadj. *-ik* 'uw beider'.

Intr. dual. 'uw twee': Grl. *-gse*, Labr. *-kse*, Mack. *-ri-tçé*, Al. *-chčī*. Het suffix bestaat uit het dualisteeken + het possessiefsuffix.

Intr. plur. 'uwe (meerdere)': Grl. *-se*, Labr. *-se*, Mack. *-tiktçi*, Al. *-čī*. De *t* van den Mackenzievorm is het pluraalteeken, maar wat is de *k*? Wat Al. *-čī* betreft, mogen wij een ouderen vorm *-t-čī* vermoeden.

Trans. sing. 'uw': Grl. *-vse*, Labr. *-pse*, Al. *-h-pčī*. De labiaal (*v*, *p*) is het transitiefteeken.

Trans. dual. 'uw twee': Grl. *-vtik*, Labr. *-ptik*, *-pse*, Al. *-chpčī*. Waarschijnlijk is *-vtik*, *-ptik* uit den tweeden persoon dualis ingedrongen. De *ch* in Al. *-chpčī* dualiseert het nomen.

Trans. plur. 'uwe (meerdere)': Grl. *-vse*, Labr. *-pse*, Al. *-pčī*. Het pluraalteeken ontbreekt.

§ 18. Derde persoon α singularis.

Intr. sing. 'zijn α': Grl. *-a*, Labr. *-nga*, Mack. *-a*, Al. *-a*, *-ī*, Kadj. *-(t)i*. De vorm *-a* gaat terug tot het Oer-Eskimo.

Intr. dual. 'zijn α twee': Grl. *-k*, Labr. *-gik*, Mack. *-ak*, Al. *-aik*, Kadj. *-k*. De vormen wijken onderling sterk af, maar bevatten alle het dualissuffix. Al. *-aik* schijnt onder den invloed van het pluralische *-ai* gevormd (of vervormd) te zijn.

Intr. plur. 'zijne α (meerdere)': Grl. *-ai*, *-it*, Labr. *-ngit*, Mack. *-at*, Al. *-ai*. De vorm van het Oer-Eskimo was *-ai*, zooals uit de overeenstemming van het Groenlandsch met het Alaskisch blijkt (*-a* possessiefsuffix + *-i* pluraalteeken).

Trans. sing. 'zijn α': Grl. *-ata* (zelden *-at*), Labr. *-ngat(a)*, Al. *-an*. De grondvorm is *-at(a)*.

Trans. dual. 'zijn α twee': Grl. *-kit*, Labr. *-kita*, Al. *-chkn*. De grondvorm is *-kit(a)*. Hoe is de *ch* in Al. *-chkn* te verklaren?

Trans. plur. 'zijne α (meerdere)': Grl. *-isa*, Labr. *-ngita*, Al. *-ain*. De *s* van *-isa* en de *n* van *-ain* zijn beide uit *t* ontstaan, zoodat wij als grondvorm *-it(a)* mogen vermoeden. De Alaskische vorm schijnt in zijn vocalisme door den intr. plur. geïnfluenceerd te zijn.

§ 19. Derde persoon α dualis.

Intr. sing. 'hun α beider': Grl. *-ak*, Labr. *-ngak*, Mack. *-ak*, Al. *-ak*, *-īk*, Kadj. *-(t)ik*. De vormen zijn gelijk aan die van den derden

persoon singularis, maar vermeerderd met het dualisteeken. Het Oer-Eskimo zal *-ak* hebben gehad.

Intr. dual 'hun α beider twee': Grl. *-kik*, Labr. *-gik*, Mack. *-gak*, Al. *-chkĕk* (of *-chkŭk*?). In *-kik*, *-gak* vinden wij, zooals te verwachten is, tweemaal het dualisteeken. Zoo ook in *-chkĕk*, dat afgezien van de *ch* met *-kik* overeenkomt. Labr. *-gik* geldt voor alle drie numeri van den derden persoon en is moeilijk te beoordeelen.

Intr. plur. 'hun α beider meerdere': Grl. *-kik*, Labr. *-ngit*, Mack. *-aik*, Al. *-kek* of *-kŭk*?. Bevreemdend zijn de twee *k*'s van Grl. *-kik*, Al. *-kĕk*, want de beteekenis van den vorm doet één *k* (dualisteeken) en één *t* (meervoudsteeken) verwachten. Labr. *-ngit* is intr. plur. bij alle drie numeri van den derden persoon. Mack. *-aik* is parallel met *-ait* 'hunne α meerdere'.

Trans. sing. 'hun α beider': Grl. *-ata*, Labr. *-ngata*, evenals 'zijn α'. Bij het nomen komt het speciale *-anik* niet meer voor, maar het Alaskisch heeft *-ag'nuk*, *-īq'nuk*.

Trans. dual. 'hun α beider twee': Grl. *-kit*, Labr. *-kita*, evenals 'zijn α twee'. Het Alaskisch heeft *-chkenka*.

Trans. plur. 'hun α beider (meerdere)': Grl. *-isa*, Labr. *-ngita*, evenals 'zijne α (meerdere)'. Het Alaskisch heeft *-kenka*.

§ 20. Derde persoon α pluralis.

Intr. sing. 'hun α': Grl. *-at*, Labr. *-ngat*, Mack. *-at*, Al. *-at*, *-īt*, Kadj. *-t/ît*. De vormen zijn gelijk aan die van den derden persoon singularis, maar vermeerderd met het pluraalteeken.

Intr. dual. 'hun α twee': Grl. Labr. *-gik*, Mack. *-gat*, Al. *-chket* (of *-chkŭt*?). De vormen *-gat* en *-chket* zijn parallel met die van den derden persoon dualis *-gak* en *-chkĕk*. De *t* is het pluraalteeken.

Intr. plur. 'hunne α (meerdere)': Grl. *-it*, Labr. *-ngit*, Mack. Al. *-ait*. Wat de *ai* betreft, vergelijke men den trans. plur. van den derden persoon singularis.

Trans. sing. 'hun α'. Grl. *-ata*, Labr. *-ngata*, evenals 'zijn α'. Het Alaskisch heeft *-ata*, terwijl 'zijn α' in dit dialect *-an* (uit *-at*) luidt.

Trans. dual. 'hun α twee': Grl. *-kit*, Labr. *-kita*, evenals 'zijn α twee'. Het Alaskisch heeft *-chketa*.

Trans. plur. 'hunne α (meerdere)': Grl. *-isa*, Labr. *-ngita*, evenals 'zijne α (meerdere)'. Het Alaskisch heeft *-aita*. De verhouding van trans. *-aita* tot intr. *-ait* is dezelfde als die van trans. *-ata* tot intr. *-at*.

§ 21. Derde persoon β singularis.

Intr. sing. 'zijn β'. Grl. *-e*, *-ne*, Labr. *-ne*, Al. *-nī*, Kadj. *-ní*.

Intr. dual. 'zijn β twee': Grl. Labr. *-ngne*, Al. *-g'nī*. De grondvorm is *-k* (dualisteeken) + *-ne*.

Intr. plur. 'zijne β (meerdere)': Grl. Labr. *-ne*, Al. *-nī*. Het pluraalteeken ontbreekt.

Trans. sing. 'zijn β': Grl. Labr. *-me*, Al. *-mī*. Vermoedelijk is *-me* uit *-m-ne* (*-p-ne*) ontstaan (transitiefteeken + *-ne*).

Trans. dual. 'zijn β twee': Grl. Labr. *-ngme*, Al. *-g'mī*. De grondvorm is *-k-* (dualisteeken) + *-me*.

Trans. plur. 'zijne β (meerdere)': Grl. Labr. *-me*, Al. *-mī*. Het pluraalteeken ontbreekt.

§ 22. Derde persoon β dualis.

In Groenland en Labrador zijn de vormen gelijk aan die van den derden persoon pluralis, maar het Alaskisch heeft afzonderlijke dualische vormen, namelijk:

Intr. sing. 'hun β beider': *-zūk*.

Intr. dual. 'hun β beider twee': *-chtūk*.

Intr. plur. 'hun β beider (meerdere)': *-tūk*.

Trans. sing. 'hun β beider': *-mug'nuk*.

Trans. dual. 'hun β beider twee': *-g'mug'nuk*.

Trans. plur. 'hun β beider (meerdere): *-mug'nuk*.

De *ch* van *-chtūk* en de *g-* van *-g'mug'nuk* is het dualisteeken. Bij Pfizmaier 13 vind ik een Kadjakisch suffix *-chtýk*, welks beteekenis stellig niet juist wordt opgegeven. Het is identiek met Al. *-chtūk*.

§ 23. Derde persoon β pluralis.

Intr. sing. 'hun β': Grl. *-(r-)tik*, Labr. *-tik*, Al. *-zūng*. In welke verhouding staan *-tik* en *-zūng* tot elkander? Met *-zūng* is de correspondeerende vorm van den derden persoon dualis (*-zūk*) te vergelijken.

Intr. dual. 'hun β twee': Grl. *-gtik*, Labr. *-ktik*, Al. *-chtūng* (vgl. Kadj. *-chtýng*, welks beteekenis niet juist wordt opgegeven). Het suffix bestaat uit het dualisteeken + *-tik* (*-tūng*).

Intr. plur. 'hunne β (meerdere)': Grl. Labr. *-tik*, Al. *-tūng*.

Trans. sing. 'hun β': Grl. Labr. *-mik*, Al. *-mūng*. Kan de *m* aan het begin uit *m* (*p*) + *t* ontstaan wezen?

Trans. dual. 'hun β twee': Grl. Labr. *-ngmik*, Al. *-g'mūng*. Het suffix bestaat uit het dualisteeken + *-mik* (*-mūng*).

Trans. plur. 'hunne β (meerdere)': Grl. Labr. *-mik*, Al. *-mūng*. Het pluraalteeken ontbreekt.

DECLINATIE DER POSSESSIEVE VORMEN.

§ 24. Bij de declinatie der met een possessiefsuffix voorziene nomina is de casusvorming in alle drie numeri gelijk, want het enkelvoud heeft, anders dan bij de nomina zonder bezitsbepaling, dezelfde *n*-suffixen als de dualis en de pluralis

Het is eigenaardig, dat de casus obliqui meerendeels niet van de vormen met intransitief possessiefsuffix zijn afgeleid, maar op de transitieve bezitvormen berusten. Dit is trouwens in overeenstemming met hetgeen wij omtrent den oorsprong der *m*-suffixen hebben gezien en met de formatie van de casus obliqui der echte pronomina. In het bijzonder gelden de volgende regels:

Eerste persoon. Alle casus obliqui in alle numeri zijn van transitieve bezitvormen afgeleid. In de casus obliqui van den eersten persoon singularis is Grl. -*e*-, Labr. -*m*- (-*p*-), Al. -*m*- als het transitieve suffix van den eersten persoon te beschouwen, in die van den eersten persoon dualis en pluralis is Grl. -*r*-, Labr. -*p*- (-*m*-), Al. -*m*- veeleer het transitieve casusteeken. Het Kadjakisch schijnt met het Alaskisch in overeenstemming te zijn (vgl. PFIZMAIER 11 sq.), maar de *m* van de nieuw gevormde casus obliqui in het Mackenziedialect is daarentegen overal het transitieve casusteeken (vgl. PETITOT XLVI). Ook valt op te merken, dat Grl. -*mnk*, Labr. -*mnk* steeds door -*tiny*-, -*ptiny*- (uit -*tik*, -*ptik*) wordt vervangen en dat Grl. -*rta*, Labr. -*pta* als -*cti*-, -*pti*- optreedt.

Tweede persoon. In het Alaskisch en waarschijnlijk ook in het Kadjakisch (vgl. PFIZMAIER 11 sq.) bevatten alle casus obliqui in alle numeri de *p* van den transitivus. Wat het Oost-Eskimo betreft, berusten de casus obliqui van den tweeden persoon dualis en pluralis op transitieve bezitvormen, zooals duidelijk uit de aanwezigheid van het transitieve casussuffix (Grl. -*r*- = Labr. -*p*-) blijkt, maar de casus obliqui van den tweeden persoon singularis missen dat casusteeken en bevatten in alle drie numeri van het nomen een als zelfstandig possessiefsuffix onbekend -*ng*- (-*k*-). In de conjugatie vinden wij dit -*ng*- in enkele samengestelde suffixen terug: conj. -*angne*, supp. -*ungne* 'gij (sing.) hem', conj. -*angma*, supp. -*ungma*, verbaalpart. -*ingma* 'gij (sing.) mij'. De nominaalstammen op -*q* hebben voor *n*-suffixen dikwijls -*r*- in plaats van -*ng*- en dezelfde -*r*- is in het suffix -*arma* 'gij (sing.) mij' van den indicatief aanwezig, maar deze -*r*- is niet anders dan een door de *q* veroorzaakte phonetische wijziging van -*ng*- (-*k*), al levert -*arma* eenige moeilijkheid op. Hetzelfde element is ook de -*g*- in Grl. conj. -*agko*, supp. -*ugko* 'gij (sing.) hem'. De analogie van andere

vormen doet ons vermoeden, dat *-ng-* (*-k-*) een transitief possessiefsuffix is geweest, gelijkwaardig met *-pit* (*-vit*). De verhouding van *-ng-* (*-k-*) tot *-t* is dan oorspronkelijk dezelfde als die van *-ma* tot *-ga* en die van *-ata* tot *-a*.

Derde persoon α. In Groenland, Labrador en Alaska worden de casus obliqui der bezitvormen van den derden persoon α niet van den transitivus, maar van den intransitivus afgeleid. Dit zal ook voor het Kadjakisch gelden, want de derde-persoons-vormen met *p* bij PFIZMAIER 11 zien er heel verdacht uit, vooral daar zij volkomen gelijkluidend zijn met tweede-persoons-vormen. Hoe het verschil met de andere personen (ook met den derden persoon β) te verklaren is, kan ik niet gissen.

Derde persoon β. De casus obliqui in alle numeri berusten op de transitieve vormen. Zoo is het in Groenland, Labrador en Alaska. Uit PFIZMAIER 12 kan men veilig opmaken, dat dezelfde regel ook voor het Kadjakisch geldt, want al zijn de vormen bij PFIZMAIER 13 niet te vertrouwen, in elk geval is Kadj. *-miny̆k* met Al. *-mīnuk* gelijk te stellen.

In de volgende beide paragrafen vindt men volledige paradigma's van de declinatie der bezitvormen (slechts de aequativus in het Groenlandsch is wegens twijfel wel eens oningevuld gebleven).

Ook waar de vormen van verschillende numeri (hetzij van den bezitter of het bezetene) aan elkaar gelijk zijn, geef ik — afgezien van 'hun β beider', waarvoor alleen in het Alaskisch afzonderlijke vormen bestaan — alles voluit, opdat de lezer een beter overzicht zal hebben van den rijkdom en de armoede der Eskimoflexie. Vooral de dualis des bezitters in het Labradordialect is uiterst onzelfstandig en moet herhaaldelijk zijn systeem door ontleening aan den pluralis completeeren. In alle dialecten treft ons de menigte vormen, die verschillende numeri van het bezetene met elkander gemeen hebben.

§ 25. Declinatie der bezitvormen van Grl. Labr. *nuna* 'land'.

§ 26. Declinatie der bezitvormen van Grl. *qitornaq* 'kind', Al *katunrak* 'zoon'.

	Grl.	Labr.	Grl.	Al.
	mijn land		mijn kind (zoon)	
Intr.	*nunaga*	*nunaga*	*qitornara*	*katunraka*
Trans.	*nunama*	*nunama*	*qitornama*	*katunrama*
Loc.	*nunarne*	*nunamne*	*qitornarne*	*katunrami*
Abl	*nunarnit*	*nunamnit*	*qitornarnit*	
Vi	*nunarkut*	*nunapkut*	*qitornarkut*	*katunramkun*
Term.	*nunarnut*	*nunamnut*	*qitornarnut*	*katunramnun*
Mod.	*nunarnik*	*nunamnik*	*qitornarnik*	*katunramnuk*
Aeq.	*nunartut*	*nunaptut*	*qitornartut*	*katunramstun*
	mijn twee landen		mijn twee kinderen (zoons)	
Intr.	*nunáka*	*nunākka*	*qitornáka*	*katunrahka*
Trans.	*nunagma*	*nunagma*	*qitornagma*	*katunrag'ma*
Loc.	*nunarne*	*nunámne*	*qitornarne*	*katunrag'mni*
Abl.	*nunarnit*	*nunamnit*	*qitornarnit*	
Vi.	*nunarkut*	*nunapkut*	*qitornarkut*	*katunrag'mahkun*
Term.	*nunarnut*	*nunámnut*	*qitornarnut*	*katunrag'mnun*
Mod.	*nunarnik*	*nunamnik*	*qitornarnik*	*katunrag'mnuk*
Aeq.	*nunartut*	*nunaptut*	*qitornartut*	*katunrag'mgstun*
	mijn landen		mijn kinderen (zoons)	
Intr.	*nunáka*	*nunakka*	*qitornáka*	*katunranka*
Trans.	*nunama*	*nunama*	*qitornama*	*katunrama*
Loc.	*nunarne*	*nunamne*	*qitornarne*	*katunramnī*
Abl	*nunarnit*	*nunamnit*	*qitornarnit*	
Vi	*nunarkut*	*nunapkut*	*qitornarkut*	*katunramkun*
Term	*nunarnut*	*nunamnut*	*qitornarnut*	*katunramnun*
Mod.	*nunarnik*	*nunamnik*	*qitornarnik*	*katunramnuk*
Aeq.	*nunartut*	*nunap(ti)tut*	*qitornartut*	*katunramstun*
	ons beider land		ons beider kind (zoon)	
Intr	*nunarpuk*	*nunavuk*	*qitornarpuk*	*katunraruk*
Trans.	*nunarnuk*	*nunamnuk*	*qitornarnuk*	*katunramng'nuk*
Loc.	*nunartingne*	*nunaptingne*	*qitornartingne*	*katunramng'ni*
Abl.	*nunartingnit*	*nunaptingnit*	*qitornartingnit*	
Vi.	*nunartikut*	*nunaptigut*	*qitornartikut*	*katunrahmng'nerghun*
Term	*nunartingnut*	*nunaptingnut*	*qitornartingnut*	*katunramng'nun*
Mod.	*nunartingnik*	*nunaptingnik*	*qitornartingnik*	*katunramng'nuk*
Aeq.	*nunartitut*	*nunaptitut*	*qitornartitut*	*katunrahmachstun*
	ons beider twee landen		ons beider twee kinderen (zoons)	
Intr.	*nunagpuk*	*nunakpuk*	*qitornagpuk*	*katunrachpuk*
Trans.	*nunarnuk*	*nunámnuk*	*qitornarnuk*	*katunrag'mng'nuk*
Loc.	*nunartingne*	*nunaptingne*	*qitornartingne*	*katunrag'mng'ni*
Abl.	*nunartingnit*	*nunáptingnit*	*qitornartingnit*	
Vi.	*nunartikut*	*nunáptigut*	*qitornartikut*	*katunrag'mng'nerghun*
Term.	*nunartingnut*	*nunaptingnut*	*qitornartingnut*	*katunrag'mng'nun*

	Grl.	Labr.	Grl.	Al.
Mod.	*nunartingnik*	*nunáptingnik*	*qitornartingnik*	*katunrag'mug'nuk*
Aeq.	*nunartitut*	*nunáptitut*	*qitornartitut*	*katunrag'muchstun*
	ons beider landen		ons beider kinderen (zoons)	
Intr.	*nunaruk*	*nunavuk*	*qitornaruk*	*katunrapuk*
Trans.	*nunarnuk*	*nunamnuk*	*qitornarnuk*	*katunramug'nuk*
Loc.	*nunartingne*	*nunaptingne*	*qitornartingne*	*katunramug'nī*
Abl.	*nunartingnit*	*nunaptingnit*	*qitornartingnit*	
Vi.	*nunartikut*	*nunaptigut*	*qitornartikut*	*katunramug'nerghun*
Term.	*nunartingnut*	*nunaptingnut*	*qitornartingnut*	*katunramug'nun*
Mod	*nunartingnik*	*nunaptingnik*	*qitornartingnik*	*katunramug'nuk*
Aeq.	*nunartitut*	*nunaptitut*	*qitornartitut*	*katunramuchstun*
	ons land		ons kind (onze zoon)	
Intr.	*nunarput*	*nunavut*	*qitornarput*	*katunrarut*
Trans.	*nunarta*	*nunapta*	*qitornarta*	*katunramta*
Loc.	*nunartine*	*nunaptingne*	*qitornartine*	*katunramtnī*
Abl.	*nunartinit*	*nunaptingnit*	*qitornartinit*	
Vi.	*nunartigut*	*nunaptigut*	*qitornartigut*	*katunramthun*
Term.	*nunartinut*	*nunaptingnut*	*qitornartinut*	*katunramtnun*
Mod.	*nunartinik*	*nunaptingnik*	*qitornartinik*	*katunramtnuk*
Aeq.	*nunartitut*	*nunaptitut*	*qitornartitut*	*katunramstun*
	onze twee landen		onze twee kinderen (zoons)	
Intr.	*nunagput*	*nunákput*	*qitornagput*	*katunrachput*
Trans.	*nunarnuk*	*nunápta*	*qitornarnuk*	*katunragmta*
Loc.	*nunartingne*	*nunáptingne*	*qitornartingne*	*katunragmtnī*
Abl.	*nunartingnit*	*nunáptingnit*	*qitornartingnit*	
Vi.	*nunartikut*	*nunaptigut*	*qitornartikut*	*katunragmthun*
Term.	*nunartingnut*	*nunáptingnut*	*qitornartingnut*	*katunragmtnun*
Mod.	*nunartingnik*	*nunáptingnik*	*qitornartingnik*	*katunragmtnuk*
Aeq.	*nunartitut*	*nunáptitut*	*qitornartitut*	*katunragmtstun*
	onze landen		onze kinderen (zoons)	
Intr.	*nunavut*	*nunavut*	*qitornavut*	*katunraput*
Trans.	*nunarta*	*nunapta*	*qitornarta*	*katunramta*
Loc.	*nunartine*	*nunaptingne*	*qitornartine*	*katunramtnī*
Abl.	*nunartinit*	*nunaptingnit*	*qitornartinit*	
Vi.	*nunartigut*	*nunaptigut*	*qitornartigut*	*katunramthun*
Term.	*nunartinut*	*nunaptingnut*	*qitornartinut*	*katunramtnun*
Mod.	*nunartinik*	*nunaptingnik*	*qitornartinik*	*katunramtnuk*
Aeq.	*nunartitut*	*nunaptitut*	*qitornartitut*	*katunramstun*
	uw (sing.) land		uw (sing.) kind (zoon)	
Intr.	*nunat*	*nuna(i)t*	*qitornat*	*katunran*
Trans.	*nunavit*	*nunavit*	*qitornavit*	*katunrahpūt*
Loc.	*nunangne*	*nunangne*	*qitornangne (-rn-)*	*katunrahpnī*
Abl.	*nunangnit*	*nunangnit*	*qitornangnit (-rn-)*	
Vi.	*nunagkut*	*nunakkut*	*qitornagkut*	*katunrahpghun*
Term.	*nunangnut*	*nunangnut*	*qitornangnut (-rn-)*	*katunrahpnun*
Mod.	*nunangnik*	*nunangnik*	*qitornangnik (-rn-)*	*katunrahpnuk*
Aeq.	*nunagtut*	*nunaktut*	*qitornagtut*	*katunrahpetstun*

	Grl.	Labr.	Grl.	Al.
	uw (sing.) twee landen		uw (sing.) twee kinderen (zoons)	
Intr.	*nunakit*	*nunakik*	*qitornakit*	*katunra'ka*
Trans.	*nunagpit*	*nunikpet*	*qitornagpit*	*katunra'kpet*
Loc.	*nunagnine*	*nunetaine*	*qitornagnine (-rn-)*	*katunra'kpni*
Abl.	*nunagninit*	*nunetinit*	*qitornagninit (-rn-)*	
Vi.	*nunagkut*	*nunákkut*	*qitornagkut*	*katunra'kpthun*
Term.	*nunagnut*	*nunetinut*	*qitornagnut (-rn-)*	*katunra'kpnun*
Mod.	*nunagnik*	*nunetinik*	*qitornagnik (-rn-)*	*katunra'kpnuk*
Aeq.	*nunagtut*	*nunektut*	*qitornagtut*	*katunra'kpetstun*
	uw (sing.) landen		uw (sing.) kinderen (zoons)	
Intr.	*nunatit*	*nunatit*	*qitornatit*	*katunrate*
Trans.	*nunavit*	*nunavit*	*qitornavit*	*katunrapet*
Loc.	*nunavne*	*nunavne*	*qitornavne (-rn-)*	*katunrapni*
Abl.	*nunavnit*	*nunavnit*	*qitornavnit (-rn-)*	
Vi.	*nunagkut*	*nunakkut*	*qitornagkut*	*katunrapthun*
Term.	*nunavnut*	*nunavnut*	*qitornavnut (-rn-)*	*katunrapnun*
Mod.	*nunavnik*	*nunavnik*	*qitornavnik (-rn-)*	*katunrapnuk*
Aeq.	*nunagtut*	*nunaktetut*	*qitornagtut*	*katunrapetstun*
	uw beider land		uw beider kind (zoon)	
Intr.	*nunartik*	*nunatik*	*qitornartik*	*katunrahtāk*
Trans.	*nunartik*	*nunaptik*	*qitornartik*	*katunrahptāk*
Loc.	*nunartingne*	*nunaptingne (-ps-)*	*qitornartingne*	*katunrahptug'nī*
Abl.	*nunartingnit*	*nunaptingnit (-ps-)*	*qitornartingnit*	
Vi.	*nunartikut*	*nunaptigut (-ps-)*	*qitornartikut*	*katunrahptug'nerghun*
Term.	*nunartingnut*	*nunaptingnut (-ps-)*	*qitornartingnut*	*katunrahptug'nun*
Mod.	*nunartingnik*	*nunaptingnik (-ps-)*	*qitornartingnik*	*katunrahptug'nuk*
Aeq.		*nunaptitut (-ps-)*		*katunrahptuchstun*
	uw beider twee landen		uw beider twee kinderen (zoons)	
Intr.	*nunagtik*	*nunaktik*	*qitornagtik*	*katunrachtāk*
Trans.	*nunartik*	*nunaptik*	*qitornartik*	*katunrachptāk*
Loc.	*nunartingne*	*nunaptingne (-ps-)*	*qitornartingne*	*katunrachptug'nī*
Abl.	*nunartingnit*	*nunaptingnit (-ps-)*	*qitornartingnit*	
Vi.	*nunartikut*	*nunaptigut (-ps-)*	*qitornartikut*	*katunrachptug'nerghun*
Term.	*nunartingnut*	*nunaptingnut (-ps-)*	*qitornartingnut*	*katunrachptug'nun*
Mod.	*nunartingnik*	*nunaptingnik (-ps-)*	*qitornartingnik*	*katunrachptug'nuk*
Aeq.		*nunaptitut (-ps-)*		*katunrachptuchstun*
	uw beider landen		uw beider kinderen (zoons)	
Intr.	*nunatik*	*nunatik*	*qitornatik*	*katunratāk*
Trans.	*nunartik*	*nunaptik*	*qitornartik*	*katunraptāk*
Loc.	*nunartingne*	*nunaptingne (-ps-)*	*qitornartingne*	*katunraptug'nī*
Abl.	*nunartingnit*	*nunaptingnit (-ps-)*	*qitornartingnit*	
Vi.	*nunartikut*	*nunaptigut (-ps-)*	*qitornartikut*	*katunraptug'nerghun*
Term.	*nunartingnut*	*nunaptingnut (-ps-)*	*qitornartingnut*	*katunraptug'nun*
Mod.	*nunartingnik*	*nunaptingnik (-ps-)*	*qitornartingnik*	*katunraptug'nuk*
Aeq.		*nunaptitut (-ps-)*		*katunraptuchstun*
	uw (plur.) land		uw (plur.) kind (zoon)	
Intr.	*nunarse*	*nunase*	*qitornarse*	*katunrazī*
Trans.	*nunarse*	*nunapse*	*qitornarse*	*katunrahpeī*

	Grl.	Labr.	Grl.	Al.
Loc.	*nunarsine*	*nunapsingne*	*qitornarsine*	*katunrahpĕnī*
Abl.	*nunarsinit*	*nunapsingnit*	*qitornarsinit*	
Vi.	*nunarsigut*	*nunapsigut*	*qitornarsigut*	*katunrahpetshun*
Term.	*nunarsinut*	*nunapsingnut*	*qitornarsinut*	*katunrahpĕnun*
Mod.	*nunarsinik*	*nunapsingnik*	*qitornarsinik*	*katunrahpĕnuk*
Aeq.	*nunarsisut*	*nunapsitut*	*qitornarsisut*	*katunrahpetstun*
	uw (plur.) twee landen		uw (plur.) twee kinderen (zoons)	
Intr.	*nunagse*	*nunâkse*	*qitornagse*	*katunrachĕī*
Trans.	*nunartik*	*nunâpse (-ptik)*	*qitornartik*	*katunrachpĕī*
Loc.	*nunartingne*	*nunâpsingne*	*qitornartingne*	*katunrachpenī*
Abl.	*nunartingnit*	*nunâpsingnit*	*qitornartingnit*	
Vi.	*nunartikut*	*nunâpsigut*	*qitornartikut*	*katunrachpeĕthun*
Term.	*nunartingnut*	*nunâpsingnut*	*qitornartingnut*	*katunrachpĕnun*
Mod.	*nunartingnik*	*nunâpsingnik*	*qitornartingnik*	*katunrachpĕnuk*
Aeq.		*nunâpsitut*		*katunrachpetstun*
	uw (plur.) landen		uw (plur.) kinderen (zoons)	
Intr.	*nunase*	*nunase*	*qitornase*	*katunraĕī*
Trans.	*nunarse*	*nunapse*	*qitornarse*	*katunrapĕī*
Loc.	*nunarsine*	*nunapsingne*	*qitornarsine*	*katunrapĕnī*
Abl.	*nunarsinit*	*nunapsingnit*	*qitornarsinit*	
Vi.	*nunarsigut*	*nunapsigut*	*qitornarsigut*	*katunrapetshun*
Term.	*nunarsinut*	*nunapsingnut*	*qitornarsinut*	*katunrapĕnun*
Mod.	*nunarsinik*	*nunapsingnik*	*qitornarsinik*	*katunrapĕnuk*
Aeq.	*nunarsisut*	*nunapsitut*	*qitornarsisut*	*katunrapetstun*
	zijn α land		zijn α kind (zoon)	
Intr.	*nunâ*	*nunanga*	*qitorna*	*katunra*
Trans.	*nunâta*	*nunangat(a)*	*qitornâta*	*katunran*
Loc.	*nunâne*	*nunangane*	*qitornâne*	*katunranī*
Abl.	*nunânit*	*nunanganit*	*qitornânit*	
Vi.	*nunâgut*	*nunangagut*	*qitornâgut*	*katunrakun*
Term.	*nunânut*	*nunanganut*	*qitornânut*	*katunranun*
Mod.	*nunânik*	*nunanganik*	*qitornânik*	*katunranuk*
Aeq.	*nunâtut*	*nunangatut*	*qitornâtut*	*katunrahstun*
	zijn α twee landen		zijn α twee kinderen (zoons)	
Intr.	*nunak*	*nunâgik*	*qitornak*	*katunrak*
Trans.	*nunakit*	*nunâkita*	*qitornakit*	*katunrachkn*
Loc.	*nunangne*	*nunâgingne*	*qitornangne*	*katunrachknī*
Abl.	*nunangnit*	*nunâgingnit*	*qitornangnit*	
Vi.	*nunakikut*	*nunâkikkut*	*qitornakikut*	*katunrachkun*
Term.	*nunangnut*	*nunâgingnut*	*qitornangnut*	*katunrachknun*
Mod.	*nunangnik*	*nunâgingnik*	*qitornangnik*	*katunrachknuk*
Aeq.		*nunakitut*		*katunrachstun*
	zijn α landen		zijn α kinderen (zoons)	
Intr.	*nunai*	*nunangit*	*qitornai*	*katunrai*
Trans.	*nunaisa*	*nunangita*	*qitornaisa*	*katunrain*
Loc.	*nunaine*	*nunangine*	*qitornaine*	*katunrainī*
Abl.	*nunainit*	*nunangnit*	*qitornainit*	

	Grl.	Labr.	Grl.	Al.
Vi.	nunaisigut	nunangitigut	qitornaisigut	katunraikun
Term	nunainut	nunangiinut	qitornainut	katunrainun
Mod.	nunainik	nunangiinik	qitornainik	katunrainuk
Aeq.		nunangititut		katunraistun
	hun α beider land		hun α beider kind (zoon)	
Intr	nunak	nunangak	qitorak	katunrak
Trans-	nunaka	nunangata	qitoratta	katunragʼauk
Loc	nunamitne	nunamingne	qitornamitne	katunragʼni
Abl	nunamingnit	nunangingnit	qitornamingnit	
Vi.	nunatikut	nunangikkut	qitornatikut	katunragʼnergun
Term	nunatingnut	nunangingnut	qitornatingnut	katunragʼnun
Mod.	nunatingnik	nunangingnik	qitornatingnik	katunragʼnuk
Aeq.		nunangaktitut		katunrachstun
	hun α beider twee landen		hun α beider twee kinderen (zoons)	
Intr.	nunakik	nunagik	qitornakik	katunrachkĕk
Trans-	nunakit	nunakita	qitornakit	katunrachkenka
Loc.	nunakingne	nunagingne	qitornakingne	katunrachkegʼnī
Abl.	nunakingnit	nunagingnit	qitornakingnit	
Vi.	nunakiknut	nunakikknut	qitornakiknut	katunrachkegʼnergun
Term.	nunakingnut	nunagingnut	qitornakingnut	katunrachkegʼnun
Mod.	nunakingnik	nunagingnik	qitornakingnik	katunrachkegʼnuk
Aeq.		nunakitut		katunrachkechstun
	hun α beider landen		hun α beider kinderen (zoons)	
Intr.	nunakik	nunangit	qitornakik	katunrakĕk
Trans-.	nunaisa	nunangita	qitornaisa	katunrakenka
Loc.	nunaine	nunangine	qitornaine	katunrakegʼni
Abl.	nunainit	nunanginit	qitornainit	
Vi.	nunakiknut	nunangitigut	qitornakiknut	katunrakegʼnergun
Term.	nunainut	nunanginut	qitornainut	katunrakegʼnun
Mod.	nunainik	nunanginik	qitornainik	katunrakegʼnuk
Aeq.		nunangitut		katunrakechstun
	hun α land		hun α kind (zoon)	
Intr.	nunat	nunangat	qitornait	katunrat
Trans-	nunata	nunangata	qitornaita	katunrata
Loc.	nunāne	nunangéne	qitornāne	katunratnī
Abl.	nunánit	nunangénit	qitornánit	
Vi.	nunátigut	nunangatigut	qitornatigut	katunratkun
Term	nunānut	nunangénut	qitornánut	katunratnun
Mod.	nunānik	nunangénik	qitornānik	katunratnuk
Aeq.		nunangatitut		katunratstun
	hun α twee landen		hun α twee kinderen (zoons)	
Intr.	nunagik	nunágik	qitornagik	katunrachket
Trans.	nunakit	nunakita	qitornakit	katunrachketa
Loc	nunagingne	nunágingne	qitornagingne	katunrachketni
Abl	nunagingnit	nunágingnit	qitornagingnit	
Vi	nunakiknut	nunákikknut	qitornakiknut	katunrachkegʼnergun
Term.	nunagingnut	nunágingnut	qitornagingnut	katunrachketnun
Mod.	nunagingnik	nunágingnik	qitornagingnik	katunrachketnuk
Aeq.		nunakitut		katunrachketstun

	Grl.	Labr.	Grl.	Al.
	hun α landen		hun α kinderen (zoons)	
Intr.	*nunait*	*nunangit*	*qitornait*	*katunrait*
Trans.	*nunaisa*	*nunangita*	*qitornaisa*	*katunraita*
Loc.	*nunaíne*	*nunangine*	*qitornaíne*	*katunraitnī*
Abl.	*nunaínit*	*nunanginit*	*qitornaínit*	
Vi.	*nunaisigut*	*nunangitigut*	*qitornaisigut*	*katunraithun*
Term.	*nunaínut*	*nunanginut*	*qitornaínut*	*katunraitnun*
Mod.	*nunaínik*	*nunanginik*	*qitornaínik*	*katunraitnuk*
Aeq.		*nunangititut*		*katunraitstun*
	zijn β land		zijn β kind (zoon)	
Intr.	*nunane*	*nunane*	*qitornane*	*katunranī*
Trans.	*nuname*	*nuname*	*qitorname*	*katunramī*
Loc.	*nunamine*	*nunamine*	*qitornamine*	*katunramīnī*
Abl.	*nunaminit*	*nunaminit*	*qitornaminit*	
Vi.	*nunamigut*	*nunamigut*	*qitornamigut*	*katunramīkun*
Term.	*nunaminut*	*nunaminut*	*qitornaminut*	*katunramīnun*
Mod.	*nunaminik*	*nunaminik*	*qitornaminik*	*katunramīnuk*
Aeq.	*nunamitut*	*nunamitut*	*qitornamitut*	*katunramītun*
	zijn β twee landen		zijn β twee kinderen (zoons)	
Intr.	*nunangne*	*nunángne*	*qitornangne*	*katunrag'nī*
Trans.	*nunangme*	*nunángme*	*qitornangme*	*katunrag'mī*
Loc.	*nunangmine*	*nunángmine*	*qitornangmine*	*katunrag'mīnī*
Abl.	*nunangminit*	*nunángminit*	*qitornangminit*	
Vi.	*nunangmigut*	*nunángmigut*	*qitornangmigut*	*katunrag'mīkun*
Term.	*nunangminut*	*nunángminut*	*qitornangminut*	*katunrag'mīnun*
Mod.	*nunangminik*	*nunángminik*	*qitornangminik*	*katunrag'mīnuk*
Aeq.		*nunángmitut*		*katunrag'mītun*
	zijn β landen		zijn β kinderen (zoons)	
Intr.	*nunane*	*nunane*	*qitornane*	*katunranī*
Trans.	*nuname*	*nuname*	*qitorname*	*katunramī*
Loc.	*nunamine*	*nunamine*	*qitornamine*	*katunramīnī*
Abl.	*nunaminit*	*nunaminit*	*qitornaminit*	
Vi.	*nunamigut*	*nunamigut*	*qitornamigut*	*katunramīkun*
Term.	*nunaminut*	*nunaminut*	*qitornaminut*	*katunramīnun*
Mod	*nunaminik*	*nunaminik*	*qitornaminik*	*katunramīnuk*
Aeq.		*nunamititut*		*katunramītun*
	hun β land		hun β kind (zoon)	
Intr.	*nunartik*	*nunatik*	*qitornartik*	*katunrazūng*
Trans.	*nunamik*	*nunamik*	*qitornamik*	*katunrahmūng*
Loc.	*nunamingne*	*nunamingne*	*qitornamingne*	*katunrahmuchnī*
Abl.	*nunamingnit*	*nunamingnit*	*qitornamingnit*	
Vi.	*nunamikut*	*nunamikkut*	*qitornamikut*	*katunrahmug'nerghun*
Term.	*nunamingnut*	*nunamingnut*	*qitornamingnut*	*katunrahmug'nun*
Mod.	*nunamingnik*	*nunamingnik*	*qitornamingnik*	*katunrahmug'nuk*
Aeq.		*nunamiktut*		*katunrahmuchstun*
	hun β twee landen		hun β twee kinderen (zoons)	
Intr.	*nunagtik*	*nunaktik*	*qitornagtik*	*katunrachtūng*
Trans.	*nunangmik*	*nunángmik*	*qitornangmik*	*katunrag'mūng*

	Grl.	Labr.	Grl.	Al.
Loc.	*nunangnignigne*	*nunaingnuingne*	*qitornamingnigne*	*katunrag̀mechni*
Abl.	*nunangnignignit*	*nunangnuingnit*	*qitornamingnignit*	
Vi.	*nunangnigkut*	*nunangnikkut*	*qitornamingnigkut*	*katunrag̀mag̀nerghun*
Term	*nunangnignut*	*nunangnuingnut*	*qitornamingnignut*	*katunrag̀mag̀nun*
Mod.	[illegible]	*nunangnungnuk*	*qitornamingnignik*	*katunrag̀mag̀nuk*
Aeq		*nunangnuktut*		*katunrag̀machstun*

	hun β landen		hun β kinderen (zoons)	
Intr.	*nunatik*	*nunatik*	*qitornatik*	*katunratang*
Trans.	*nunamik*	*nunamik*	*qitornamik*	*katunramang*
Loc.	*nunamingne*	*nunamingne*	*qitornamingne*	*katunramechni*
Abl	*nunamingnit*	*nunamingnit*	*qitornamingnit*	
Vi.	*nunamigkut*	*nunamikkut*	*qitornamigkut*	*katunramag̀nerghun*
Term.	*nunamingnut*	*nunamingnut*	*qitornamingnut*	*katunramag̀nun*
Mod	*nunamingnik*	*nunamingnik*	*qitornamingnik*	*katunramag̀nuk*
Aeq.		*nunamiktut*		*katunramachstun*

Ten slotte de tot Alaska (en omgeving?) beperkte afzonderlijke vormen met 'hun β beider':

	hun β beider zoon	hun β beider twee zoons
Intr.	*katunrazăk*	*katunraktăk*
Trans.	*katunramung̀nuk*	*katunrag̀mag̀nuk*
Loc.	*katunramung̀nī*	*katunrag̀mag̀nī*
Vi.	*katunrakmung̀nerghun*	*katunrag̀mag̀nerghun*
Term.	*katunramung̀nun*	*katunrag̀mag̀nun*
Mod.	*katunramung̀nuk*	*katunrag̀mag̀nuk*
Aeq.	*katunrakmachstun*	*katunrag̀machstun*

hun β beider zoons

Intr.	*katunratăk*
Trans.	*katunramung̀nuk*
Loc.	*katunramung̀nī*
Vi.	*katunramung̀nerghun*
Term.	*katunramung̀nun*
Mod.	*katunramung̀nuk*
Aeq.	*katunramachstun*

PLAATSWOORDEN.

§ 27. Het Eskimo heeft behalve de casussuffixen geen postposities of praeposities met locale beteekenis, maar vervangt het meerendeel onzer voorzetsels door de casus obliqui van zekere nomina, die men p l a a t s w o o r d e n noemt [vgl. voor het Aleutisch VENIAMINOV 24. 30. 59]. Zij bezitten een volledige possessieve flexie, die niet van die der andere nomina afwijkt, zoodat het niet noodig is er paradigma's van te geven. Ik beperk mij daarom tot enkele voorbeelden:

Grl. *qut*, *qulé*, Labr. *qot*, *golle*, Al. *kūla* 'wat boven iets is': Grl. *quliga* (*qulima*), Labr. *golliga* (*gollima*), Al. *kulka* (*kulma*) 'wat boven mij is': Grl. *qulivne*, Labr. *gollimne*, Al. *kulimnī* 'boven mij': Grl. *qulá* (*quláta*), Labr. *gollá* (*golláta*), Al. *kulī* (*kulīn*) 'wat boven hem is': Grl. *qáqap quláne*, Labr. *qaqqab golláne*, Al. *ingrim kulīnī* 'boven den berg' en zoo verder in alle numeri van alle personen en naamvallen.

Grl. Labr. *at*, Al. *ačī* 'wat onder iets is': Grl. *atit* (*aticit*), Labr. *attit* (*atticit*), Al. *ačin* (*ačicūt*) 'wat onder u (sing.) is': Grl. *atingne*, Labr. *attingne*, Al. *ačicnī* 'onder u (sing.): Grl. *atá*, Labr. *attá*, Al. *ačīa* 'wat onder hem is': Grl. *qilaup atáne*, Labr. *qilaub attáne*, Al. *kellīm ačīanī* 'onder den hemel'.

Grl. Labr. *kingo*, Al. *kinggnō* 'wat achter iets ligt, achtereind, achterste gedeelte': Grl. *kingua*, Al. *kinggnōa* 'wat achter hem is, zijn achtereind': Grl. *kinguane*, Al. *kinggnōanī* 'achter hem'.

De terminalis der plaatswoorden zonder possessiefsuffix beantwoordt aan onze adverbia op *-waarts*:

Grl. *qúmut*, Labr. *gongmut*, Al. *kulmun* 'opwaarts, omhoog'.

Grl. *ámut*, Labr. *ámmut*, *angmut*, Al. *ačītmun* (men zoude *ačīmun* verwachten) 'naar beneden, omlaag'.

Grl. Labr. *kingumut*, Al. *kinggnūmun* 'achterwaarts, achteruit'.

STAMVORMENDE SUFFIXEN.

§ 28. Het Eskimo heeft weinig adjectiva, maar voorziet in deze leemte door middel van suffixen met een zeer bepaalde beteekenis, die aan de nomina worden gehecht. Eenige voorbeelden mogen tot opheldering dienen.

Grl. *-táq* (*-sáq*), Labr. *-táq* 'nieuw': Grl. *igdlutáq* 'een nieuw huis'; Grl. *savigsáq*, Labr. *saviktáq* 'een nieuw mes'.

Grl. *-toqaq* (*-soqaq*), Labr. *-toqaq* 'oud': Grl. *igdlutoqaq*, Labr. *iglotoqaq* 'een oud huis'; Grl. *iputitoqaq* 'een oude roeiriem'.

Grl. Labr. *-liaq* 'gemaakt': Grl. Labr. *saviliaq* 'een gemaakt mes', *saviliara* 'het door mij gemaakte mes'; Grl. *qáqaliaq* 'een gemaakte berg, een opgeworpen heuvel'.

Grl. Labr. *-siaq* 'verworven': Grl. *iputisiaq*, Labr. *eputisiaq* 'een verworven (niet eigen-gemaakte) roeiriem', Grl. *iputisiara*, Labr. *eputisiara* 'de door mij gekochte of gevonden roeiriem'; Grl. *qajarsiaq* 'een verworven qajaq', *qajarsiá* 'de qajaq, dien hij gekocht heeft'; *nunasiaq* 'verworven land', *nunasiara* 'het land, waarheen ik uit mijn vroegere woonplaats ben verhuisd'.

Al. *-lok* 'oud': *atauglōka* 'mijn oude vader'; *anauglōka* 'mijn oude moeder'.

Al. *-thluch* 'oud en versleten': *kammuksalththlukka* 'mijn oude schoen'; *atkulththlukka* 'mijn oude pels'.

Al. *-kĕrtah* 'mooi, goed': *kīmuchtikĕrtah* 'een mooie hond'; *angutkĕrtah* 'een goede man'.

Al. *-lthkuk* 'weerzinwekkend, leelijk, slecht': *tangauhululthkuk* 'een nare jongen', *īkamralthkuk* 'een ellendige slede'.

Van denzelfden aard zijn ook de suffixen met augmentatieve en deminutieve beteekenis.

Grl. *-(r-)ssuaq*, Labr. *-(r-)soaq* 'groot': Grl. *nunarssuaq*, Labr. *nunaqsoaq* 'een groot land'; Grl. *qingmerssuaq*, Labr. *qingmersoaq* 'een groote hond'; Grl. *sagdlutórssuaq* 'een groote leugenaar'.

Labr. Mack. *-páq*, Al. *-pak* 'groot, geweldig': Labr. *iglopáq* 'een kolossaal huis'; Mack. *umiarpáq* 'een groot schip'; Al. *ingrichpak* 'een groote berg'; *nanvahachpak* 'een groot meer'.

Grl. *-nguaq* 'klein': *ujaránguaq* 'een steentje', *qingmínguaq* 'een hondje', *niaqúnguaq* 'een hoofdje' (in Labrador en Alaska heeft het suffix een andere beteekenis).

Labr. *-arsuk* 'klein': *erniarsuk* 'zoontje'; *panniarsuk* 'dochtertje'; *tingmiarársuk* 'vogeltje' (in het Groenlandsch heeft *-árssuk* een afwijkende beteekenis).

Grl. *-áluk*, Mack. *-aluk* 'heel klein': Grl. *qingmiáluk* 'een nietige hond'; *maliáluk* 'een onbeteekenend klein golfje'; Mack. *umiaraluk* 'een bootje' (in Labrador is *-áluk* veeleer pejoratief-augmentatief).

Al. *-ċōa* 'klein': *ingriċōa* 'een bergje, heuvel'; *naċōa* 'een huisje'; *kantaċōa* 'een klein houten vaatwerk'.

Al. *-ċūngak* 'lief en klein': *tangauhūluċūngak* 'een lief jongentje', *nanvahaċūngak* 'een meertje'.

Er zijn in de Eskimotalen ook nog andere vergrootings- en verkleiningssuffixen, deels met gunstige, deels met ongunstige bijbeteekenis.

Tot de suffixen, die onze adjectiva vervangen, behooren ook die,

welke betrekking hebben op het verleden en de toekomst. Het Alaskisch bezit het volledigste systeem van tijdvormen.

§ 29. Een bijzondere vermelding onder de stamvormende elementen verdienen de gradatiesuffixen, waarmede van eigenschap — of hoedanigheid — aanduidende verbaalstammen nominale vormen worden afgeleid, die met onze vergelijkingstrappen der adjectiva in beteekenis overeenkomen. Het gewichtigste en meest verbreide comparatiefsuffix is *-neq*, dat meestal tegelijk als superlatiefsuffix fungeert.

Groenlandsch:

angneq 'grootere, grootste': *angivoq* 'is groot', *angissoq* 'groot' (ongebruikelijk, want in plaats daarvan bezigt men het met *-tóq*, *-sóq* gevormde *angisóq*).

mingneq 'kleinere, kleinste': *mikivoq* 'is klein': *mikissoq* 'klein'.

itineq 'diepere, diepste': *itivoq* 'is diep', *itissoq* 'diep' (ongebruikelijk, aangezien men *itisóq* pleegt te zeggen).

nutauneq 'nieuwere, nieuwste': *nutauvoq* 'is nieuw': *nutáq* 'nieuw'.

pissauneq 'sterkere, sterkste': *pissauvoq* 'is sterk': *pissaq* 'een sterke'.

Labradorsch:

mikkineq (*mingneq*) 'kleinere, kleinste': *mikkivoq* 'is klein': *mikkijoq* 'klein'.

ajungineq 'betere, beste': *ajungilaq* 'is goed', *ajungitoq* 'goed' [eigl. 'niet slecht'].

Alaskisch:

mikinra 'zijn kleinere' ('kleiner dan hij'), *mikinka* 'mijn kleinere' ('kleiner dan ik').

pīninra 'zijn sterkere', *pīninka* 'mijn sterkere', *pīninrn* 'uw (sing.) sterkere'.

In het dialect van Labrador staat naast *-neq* in den comparatief *-nersaq*, in den superlatief *-nerpáq*:

anginersaq 'grooter', *anginerpáq* 'allergrootste': *angivoq* 'is groot', *angijoq* 'groot'.

ánanaunersaq 'mooier', *ánanaunerpáq* 'allermooiste': *ánanauvoq* 'is mooi': *ánanáq* 'mooi'.

Afwijkende formaties vindt men bij de Mackenzie-Eskimo's (PETITOT LIII).

§ 30. Het Eskimo heeft een groote menigte suffixen om nomina van andere nomina of van verbaalstammen af te leiden. Hoewel de stamvorming in haar geheel thans buiten mijn bestek ligt, wil

ik toch niet nalaten de aandacht te vestigen op enkele zeer gebruikelijke suffixen, die over een groote geografische uitgestrektheid bekend zijn. Ik begin met eenige deverbatieve achtervoegsels.

Grl. *-toq*, *-soq*, *-ssoq*, Labr. *-toq*, *-joq* dient tot vorming van het nominaalparticipium, dat vooral in het westen als verbum finitum gebruikt wordt. Voorbeelden uit het Oost-Eskimo: Grl. *autdlartoq* ‘die weggaat’, *aggersoq* ‘die komt’, *aulassoq* ‘wat zich beweegt’. Labr. *passiklertoq* ‘die aanklaagt’, *sennajoq* ‘die arbeidt’, *ómajoq* ‘die leeft, levend wezen, dier’ = Mack. *ómayoq* ‘dier’. Met persoonsuitgangen Grl. *pisugtunga*, Labr. *pisuktunga* ‘ik die ga’; Grl. *pisugtutit*, Labr. *pisuktutit* ‘gij sing. die gaat’ enz. Vgl. Mack. *itunga* ‘ik ben er’, *itutin* ‘gij sing. zijt er’, *néréyunga* ‘ik eet’, *néréyoq* ‘hij eet’, *kapiyunga* ‘ik doorboor’, *kapiyoq* ‘hij doorboort’; Al. *kīpūtока* ‘ik drijf handel’, *kīputok* ‘hij drijft handel’. Uit Schultze noteer ik o. a. Al. *binechtuk* ‘sterk’, *kenochtuk* ‘boos’, *karachtuk* ‘slapend’, *tshikmechtuk* ‘blind’, *nelchgaituk* ‘krom’, *nitshurituk* ‘doof’, *angginechtuk* ‘gelukkig’, *mattachtuk* ‘ongekleed’, *katachtuk* ‘bleek’. Aan Prizmaier ontleen ik eenige Namollovormen: *uechnaktok* ‘heet’, *matanitok* ‘naakt’, *ipechtok* (*ipochtok*) ‘scherp’, *anljuktok* ‘onderduikend’ (‘duikt onder’), *nulachitok* ‘ongehuwd’, *eklenachtok* ‘onwaar(heid)’, *kachenechtuk* ‘wit’, *alaichtok* ‘toovenaar’, *tuigatuk* ‘doof’, *taituk* ‘nevel’ (eigl. ‘donker’), *inachtuk* ‘liggend’ (‘ligt’), *makachtu[k]* ‘dik’.

Grl. *-te*, *-se*, *-sse*, Labr. *-te*, *-je* vormt een actief participium: Grl. *akerartorte* ‘die zich vijandig gedraagt’, *akerartortiga* ‘mijn vijand’; *ajoqersorte* ‘die onderwijst’, *ajoqersortá* ‘die hem onderwijst, zijn leeraar’; Labr. *niuverte* ‘die handel pleegt te drijven, koopman’; *passiklerte* ‘aanklager van professie’; *innarte* ‘moordenaar van professie’, *ajoqertortiga* ‘mijn leeraar’. Vgl. de Alaskische nomina agentis op *-sta* (intransitief) en *-stī* (transitief), b. v. *pillista* ‘die handelt (ageert)’, *pilliaksti* ‘de maker ervan’.

Niet zoo verbreid is het passieve participium op Grl. *-taq*, *-saq*, *-ssaq*, Labr. *-taq*, *-jaq*, waarnaast in beide dialecten een bijvorm *-gaq* voorkomt, b. v. Grl. *kalítaq* ‘geboegseerd’, *kalítá* ‘wat hij geboegseerd heeft’, *tuniussaq* ‘wat weggegeven is’; *misugaq* ‘wat ingedoopt is’; Labr. *nénertaq* ‘wat gedrukt wordt’, *nénigaq* ‘wat dikwijls gedrukt wordt, piano’; *gellaksortaq* ‘die gebonden is’, *gellaksugaq* ‘die altijd gebonden is’ (men ziet, dat *-gaq* in Labrador herhaling of voortduring uitdrukt).

Verder naar het westen vinden wij de in het Oost-Eskimo zoo veel gebruikte verbaalabstracta op *-neq* terug (een andere functie van dit suffix hebben wij reeds leeren kennen). Voorbeelden: Grl. *pérneq* ‘het losgaan’, *ikíneq* ‘het aansteken’, *nálángineq* ‘het niet-gehoor-

zamen, ongehoorzaamheid'; Labr. *mikkineq* 'het klein-zijn, kleinheid', *piulikler-neq* 'redding'; Mack. *miktçékarneq* 'sprong', *angerneq* 'geloof', *nérrêneq* 'het eten'; Nam. *eriineng* 'het baren'. In Groenland en Labrador duiden de nomina op *-neq* ook zeer dikwijls het resultaat van een handeling aan.

Deverbatief is ook het in alle dialecten voorkomende *-vik* 'de plaats of tijd, waar of waarop men iets doet of ondergaat'. Voorbeelden: Grl. *isertarfik* 'plaats waar men pleegt binnen te gaan, ingang', *inarfik* 'de tijd waarop men naar bed gaat', *túngavik* 'de plaats waar iets op rust, fundament'; Labr. *inúlervik* 'geboortedag, geboorteplaats', *kattimavik* 'plaats of tijd van samenkomst, kerk', *nerrevik* 'plaats waar men eet, etenstijd'; Mack. *ćénavik* 'werkplaats', *nérrévik* 'plaats waar men eet'; Al. *aiyagvik* 'plaats waarheen men gaat, bestemming', *kīpúzvik* 'plaats waar men handel drijft, winkel', *agaiyuvik* 'plaats waar men bidt, kerk', *pūyochćavik* 'plaats waar het rookt (waar visch gerookt wordt)'. Over een denominatief suffix *-vik* zie Bourquin 310 (een zeer verbreide formatie met dit achtervoegsel is Grl. Labr. *imavik*, *imarpik*, Mack. *immarbik*, Al. *īmachpik* 'zee').

Eveneens deverbatief is *-ut*, waarmede nomina instrumenti worden gevormd: Grl. *ulimaut* 'instrument om te hakken, bijl', *agdlaut* 'iets om figuren te maken, om te schrijven, inkt, verf, schrijfpen, potlood enz.', *piniut* 'iets om ermede te jagen, jachtgereedschap, wapen', *pujorsiut* 'iets om ermede in nevel te varen, kompas'; Labr. *ullimaut* 'bijl', *aglaut* 'schrijfpen'; Al. *ippūn* 'iets om ermede te lepelen, lepel', *allailūn* 'kenteeken'. Er is een bijvorm Grl. *-ssut*, Labr. *-jut*, Al. *-yūn*: Grl. *píssut*, Labr. *pijut* 'waardoor iets geschiedt, oorzaak'; Grl. *inússut*, Labr. *inôjut* 'levensoorzaak'; Al. *ćakyūn* 'instrument om te hakken, steenen bijl', *pikkīyūn* 'waarmede men iemand begiftigt, geschenk' (het Alaskisch heeft ook *-sun*, *-śun*, *-sūn*). Een verlengde vorm van *-ut* is *-utaq*: Grl. *tússutaq* 'waarmede iets strak wordt aangetrokken (benaming van zekere riemen aan een boot)'; Labr. *nangmautaq* 'draagband, juk', *pitúlaq* waarmede iets vastgebonden wordt, strik'; Al. *kauchtūtak* 'instrument om dood te slaan, knots om zalm te dooden'; *pūyochtūtak* 'waarmede men rookt, tabakspijp'.

Ook bij de suffixen, waarmede denominatieve nomina gevormd worden, bestaan treffende overeenstemmingen tusschen het Oost-Eskimo en de westelijker dialecten, zooals:

Grl. *-mio*, Labr. *-mioq*, Mack. *-méoq*, Al. *-mīo* 'die ergens woont of tehuis is, bewoner', b. v. Grl. *silamiut* 'de aardbewoners', *narssarmiut* 'de bewoners der vlakte', *kúngmiut* 'die aan de beek wonen', *úmamio* 'wat in het hart woont'; Labr. *nunamioq* 'aard-

bewoner', *tucharmiut* 'bewoners van het noorden', *seqinermioq* 'iemand die in het zuiden woont'. Mack. *iglormeoq* 'huisbewoner', *nunarmeoq* 'landbewoner', *qikertarmeoq* 'eilandbewoner'. Al. *kaẑ-gīmīet* 'bewoners van het gemeentehuis', *saarmiut* 'kustbewoners', *Tuérmīut* 'bewoners van *Tuéek*', *Nukklercorrigmiut* 'bewoners van *Nukklerčorrik*.

Grl. Labr. Mack Al. *-lik* 'voorzien van', b. v. Grl. *tungulik* 'sappig, sappige bes', *qáqulik* 'bergachtig', *sákulik* 'gewapend'; Labr. *qaqqalik* 'bergachtig', *terienniarsiorrilik* 'waar geschikte plaatsen zijn voor de vossenvangst'; Mack. *igulik* 'puntig'; Al. *anggalik* 'bezitter van een zeilboot', *ungalik* 'van een baard voorzien', *tungralik* 'die een geest heeft, toovenaar', *nautstarrellik* 'bezitter van een tuin'.

Grl. Labr. *-leq* *-dleq*, *-rdleq*, *-gdleq*, *-tdleq*, Mack. *-kleq*, Al. *-klek* 'wat in zekere richting is, wat het verst is in een bepaalde richting', b. v. Grl. *sujugdleq* 'de eerste', *sugdleq* 'de voorste'; Labr. *sivordleq* 'de voorste, de eerste', *sirdleq* 'de voorste', *sikjatdleq* 'meer naar het strand toe gelegen of wonend'; Mack. *kinguleq* 'laatste', *qiterkleq* 'middelste'; Al. *čeōklek* 'de eerste', *kinggnoklek* 'de achterste', *čamaklek* 'de lagere'.

Labr. *-ngoaq*, Al. *-ngōak* 'beeld, afbeeldsel', b. v. Labr. *umiangoaq* 'afbeeldsel van een boot', *innungoaq* 'afbeeldsel van een mensch, beeldzuil, pop', *pingoaq* 'nagemaakt ding, speelgoed, afbeeldsel'; Al. *tuntungoak* 'afbeeldsel van een rendier', *čizirngōak* 'afbeeldsel van een slang' (in het Groenlandsch worden met *-nguaq* deminutiva gevormd).

Ten slotte vermeld ik het suffix *-gat*, dat zoowel aan verbaalstammen als aan nomina wordt gehecht. Deverbatief: Grl. *angeqatá* 'die met hem van gelijke grootte is', *nereqatá* 'die met hem eet', *sineqatá* 'die met hem slaapt', *ingerdlaqatai* 'zijn reisgenooten'; Labr. *ingergaqatinga* 'zijn reisgenoot', *pinguaqatingit* 'zijn speelgenooten'; *inóqatinga* 'die met hem mensch is, zijn medemensch'; Mack. *nunarkat* 'landgenoot', *tupperkat* 'tentgenoot'.

TELWOORDEN.

§ 31. Het is niet mijn doel het moeielijke hoofdstuk der telwoorden ook maar eenigszins volledig te behandelen, maar ik zal mij beperken tot een vergelijkende tabel der enkelvoudige vormen. In aanmerking komen dus slechts de telwoorden 1—5 en 10, want alle andere getallen worden door omschrijving uitgedrukt. KLEINSCHMIDT 37 zegt omtrent het Groenlandsch: „Man zahlt im grönländischen nicht wie bei uns, bis 10, sondern nur bis 5, d. h. nur die eine hand zu ende; dann fängt man mit denselben zahlwör-

tern an der andern hand an, und darauf eben so erst am einen und dann am andern fuss. Sind alle finger und zehen ausgezählt, so ist „ein mensch zu ende", und man fängt dann am zweiten menschen an; wenn auch der zu ende ist, am dritten etc." In hoofdzaak geldt dit van alle Eskimotalen, maar in de détails van de omschrijving bestaan er groote verschillen tusschen het Oost-Eskimo en de tongvallen in de omgeving der Behringsstraat. Het Mackenziedialect sluit zich nader aan bij het Oost-Eskimo dan bij het Alaskisch.

§ 32. De cardinalia 1—5 en 10 geef ik in het Groenlandsch, Labradorsch, Mackenzie, Alaskisch, Kadjakisch en Namollo [ook enkele der Aleutische telwoorden bij VENIAMINOV 21 vertoonen gelijkenis: *áttakan* 'één', *al'ak* 'twee', *sičin* 'vier'].

	Groenlandsch	Labradorsch	Mackenzie
1	*atauseq*	*attauseq*	*ataotçiq*
2	*mardluk (ardlúk)*	*magguk (aggo)*	*malleerok*
3	*pingasut*	*pingasut*	*pingatçut*
4	*sisamat*	*sittamat*	*tçitamat*
5	*tatdlimat*	*tellimat*	*tallémat*
10	*qulit*	*qollit*	*qolit*

	Alaskisch	Kadjakisch	Namollo
1	*atauček*	*alínuk*	*atašek*
2	*malrūk*	*máluk*	*malgok (malguch)*
3	*pingganaiyūn*	*pingájun*	*pigajut (pingaju)*
4	*stamen*	*čtáman*	*ištamat (istama)*
5	*tallīmen*	*talíman*	*tatlimat (tachlima)*
10	*koln*	*khúlin*	*kulla (kulle)*

§ 33. Van de ordinalia kan ik slechts de Groenlandsche, Labradorsche en Alaskische vormen geven.

	Groenlandsch	Labradorsch	Alaskisch
1	*sujugdleq*	*sivordleq*	*čeōklek*
2	*aipá*	*aipanga*	*aipa*
3	*pingajuat*	*pingajungak*	*pingganaiyūak*
4	*sisamát*	*sittamangat*	*stamīk*
5	*tatdlimát*	*tellimangat*	*tallīmīk*
10	*qulingat*	*qollingat*	*kolungūrūlīk*

Voor 'tweede' zegt men 'zijn gezel', voor 'derde' in Groenland 'hun derde', in Labrador en Alaska daarentegen 'hun beider derde'. Voor 'vierde' enz. heeft het Oost-Eskimo 'hun vierde' enz. In het Mackenziedialect schijnen geen andere ordinalia te bestaan dan *tçiuleq* 'eerste', *tçivulu-otuglia* 'tweede', *pingayut* 'derde' (eigl. 'hun derde').

II. Pronomina.

ALGEMEENE OPMERKINGEN.

§ 34. De pronomina van het Eskimo laten zich naar de mate, waarin hunne declinatie van die der nomina verschilt, in drie groepen verdeelen. 1. echte pronomina, 2 half-nominale pronomina, 3. nominale pronomina. Een onderafdeeling der derde groep vormen de personalia, maar om praktische redenen zal ik die toch afzonderlijk behandelen. De echte pronomina onderscheiden zich in de oostelijke dialecten door eigenaardige naamvalsuitgangen, die voor het meerendeel volkomen van de nominale casussuffixen verschillen. Verwantschap valt op te merken bij het suffix van den locativus (nominaal *-ne*, pronominaal sing. *-ane*, plur. *-nane* en dat van den vialis plur. (nominaal sing. *-kut*, plur. *-gut*, pronominaal plur. *-kut*), terwijl in den aequativus evenals bij de nomina het suffix *-tut* wordt gebruikt. De half-nominale pronomina declineeren in de meeste naamvallen als substantiva, terwijl de nominale pronomina — ook de personalia — niets anders zijn dan met possessiefsuffixen voorziene nomina van eigenaardige beteekenis. In Alaska zijn de groepen minder duidelijk onderscheidbaar, doordat de nominale declinatie de pronominale bijna geheel aan zich heeft geassimileerd.

ECHTE PRONOMINA.

§ 35. De echte pronomina, waarvan ik geen volledige lijst zal geven, berusten op korte stammen, die ook onpersoonlijk kunnen gebruikt worden. Zij hebben in het Oost-Eskimo vier naamvallen, die als adverbia dienst doen, maar in Alaska schijnen alleen de locativi in gebruik te zijn. Ik laat hier de correlatieve vormen van drie zulke stammen in het Oost-Eskimo volgen.

Groenlandsch.

Loc.	*máne* 'hier'	*tássane* 'daar'	*ikane* 'daarginds'
Abl.	*mánga* 'vanhier'	*tássánga* 'vandaar'	*ikánga* 'van daarginds'
Vi	*mána* 'hierdoor'	*tássúna* 'daardoor'	*ikúna* 'daarginds-door'
Term	*máunga* 'hierheen'	*tassúnga* 'daarheen'	*ikúnga* 'daarginds-heen'

Labradorsch.

Loc.	*mane* 'hier'	*taqrane* 'daar'	*ikane* 'daarginds'
Abl.	*mángat* 'vanhier'	*taqrángat* 'vandaar'	*ikángat* 'van daarginds'
Vi.	*manna* 'hierdoor'	*taqrúna* 'daardoor'	*ikúna* 'daarginds-door'
Term.	*maunga* 'hierheen'	*taqrunga* 'daarheen'	*ikunga* 'daarginds-heen'

De stam *ik-* beteekent in Labrador ook 'daarginds in het zuiden' en verscheidene andere echte pronomina in het Oost-Eskimo hebben eveneens betrekking op de windstreken.

In alle Eskimodialecten kunnen de echte pronominaalstammen door een praefix *ta-* worden versterkt (het eenige voorvoegsel in dezen suffigeerenden taalstam). Alleen Grl. *tass-*, Labr. *tagv-* kan niet van *ta-* worden voorzien, vermoedelijk omdat *ta-* de eigenlijke stam is, waarvan *tass-*, *tagv-* uitbreidingen zijn.

§ 36. Van de pronominaalstammen waren al in het Oer-Eskimo persoonsvormen afgeleid. In het enkelvoud is het teeken van den intransitivus *-na*, dat van den transitivus *-(tu-)ma* (Grl. *-ma*, *-tu-ma*, *-ssu-ma*, Labr. *-ma*, *-toma*. *-soma*, Al. *-m*, *-tūm*, *-ūm*). Op den transitivus berusten de casus obliqui, wier suffixen wij meerendeels reeds bij de correlatieve adverbia hebben leeren kennen (een uitzondering maken de vialis en de aequativus van het Alaskisch en de aequativus van het Labradordialect, die geen *m* bevatten). Die suffixen zijn in het Oost-Eskimo:

Loc. Grl. Labr. *-ane*.

Abl. Grl. *-ánga*, Labr. *-angat*.

Vi. Grl. Labr. *-úna*.

Term. Grl. *-únga*, Labr. *-unga*.

Mod. Grl. *-ínga*, Labr. *-inga*.

Aeq. Grl. *-tut*, Labr. *-tunaq* (uit *-tut* + *-naq*).

In verbinding met het suffix van den transitivus krijgen wij dus *-m-ane*, *-m-anga(t)*, *-m-úna*, *-m-unga*, *-m-inga* (in het Groenlandsch ook *-ma-tut*).

In den pluralis vindt men een *-ku*-suffix, dat in de casus obliqui bewaard blijft. Het dialect van Labrador heeft in het meervoud der echte pronomina geen afzonderlijke vormen voor den intransitivus en den transitivus, maar gebruikt zoowel in het eene als het andere geval een vorm op *-ku-a*. Het Groenlandsch daarentegen heeft een intransitivus op *-ko* en een transitivus op *-ku-a*. Kleinschmidt 23 onderscheidt deze vormen als accusativus en nominativus, maar dit is in strijd met het taalgebruik in de geschriften van Fabricius en Wolf en in het N. T. van 1893 (in Paul Egede's evangeliënvertaling van 1744 heeft *-ku-a* transitieve en intransitieve, nominativische en accusativische beteekenis, terwijl *-ko* er in den regel intransitief, hetzij als subjects-, hetzij als objectscasus gebruikt wordt). Trouwens in geen geval kan de vorm op *-ku-a* geheel met een nominativus worden gelijkgesteld, daar hij toch altijd op de wijze van een transitivus ook als genitivus

fungeert. De suffixen der casus obliqui van het meervoud zijn in het Oost-Eskimo:

Loc. Grl. Labr. *-nane*.

Abl. Grl. *-nánga*, Labr. *-nangat*.

Vi. Grl. *-kut*, Labr. *-tigúna* (compromisvorm van het nominale *-tigut* met het in den singularis tehuisbehoorende *-úna*), *-núna* (bij *-úna* gevormd naar het model van *-nangat*: *-angat* enz.).

Term. Grl. *-núnga*, Labr. *-nunga*.

Mod. Grl. *-nínga*, Labr. *-ninga*.

Aeq. Grl. *-tut*, Labr. *-titunaq* (uit het nominale *-titut* + *-naq*).

Zooals men ziet, hebben de locativus, ablativus, terminalis en modalis (waarbij men voor Labrador den vialis zoude kunnen voegen) dezelfde suffixen als in het enkelvoud, hoewel met dit verschil dat in het meervoud een *n* aan die suffixen voorafgaat. Maar voor die *n* staat bovendien nog het pluraalteeken *-ku-*, zoodat de volle uitgangen aldus luiden: *-ku-nane*, *-ku-nanga(t)*, *-ku-kut* (*-ku-tigúna*, *-ku-núna*), *-ku-nunga*, *-ku-ninga*, *-ku-tut* (*-ku-titunaq*). Bij de pronomina kan ook aan *-tut* in het Groenlandsch een numerusteeken voorafgaan,

Een afzonderlijke dualis zal er oorspronkelijk niet zijn geweest, want in het Groenlandsch geldt het meervoud tegelijk voor het tweevoud en in het Labradordialect zijn slechts de loc. abl. vi. term. mod. van den dualis door *-ng-* (uit *-k-*) tusschen *-ku-* en het pluralisch casussuffix als tweevoudsvormen gekenmerkt.

Wat het Mackenzie-Eskimo betreft, bespeuren wij bij groote overeenstemming met het Oost-Eskimo toch ook aanmerkelijke verschillen. Wel beantwoorden aan Labr. *una*, *úma*, *ukkua* en *támna*, *tápsom-*, *tápkua* in het Mackenziedialect *una*, *oma*, *okkoa* en *tamna*, *tapçom-*, *tapkoa*, maar in de declinatie vinden wij naast enkele pronominale uitgangen (*-unga*, *-inga*) de nominale suffixen *-ne*, *-nin*, *-nun*, *-nik*. Ook de transitivus pluralis *okkoam* en de dualisvormen *okkoak*, *tapkoak* zijn zeker eerst van betrekkelijk jongen datum. Daar er over menig punt onzekerheid bestaat, neem ik de Mackenzievormen niet in mijn paradigma's op, maar laat ik het bij een verwijzing naar PETITOT XLIII sq. XLVII.

Zooals ik reeds gezegd heb, is het Alaskisch in menig opzicht van den toestand van het Oer-Eskimo afgeweken. De pronominale uitgangen der casus obliqui zijn naar de nominale vervormd (b. v. **ū-m-anī* > *ùmī* maar *-mī*) en, al heeft het *-ku*-suffix van den pluralis zich gehandhaafd, zoo is dit — behalve in het meervoud voor *n* — slechts met aanhechting van de algemeene numerussuffixen *-k* en *-t* [hetzelfde zien wij in het Aleutisch: dual. *-ku-ch*,

plur. *-ku-n* VENIAMINOV 25. 28]. Blijkbaar heeft men hier met den invloed van het half-nominale *kina* te doen, dat immers reeds in het Oer-Eskimo nominale casus obliqui en numerusvormen op *-ku-k* en *-ku-t* moet hebben gehad. Aan den anderen kant heeft *kina* het element *-tū(m)-* in den loc. term. mod. van het Alaskisch aan de declinatie der echte pronomina ontleend.

Uit andere dialecten van het westen [afgezien van het Aleutisch] kennen wij alleen de vormen Kadj. *tauna*, *uguk*, *ugut* (= Al. *tauna*, *ūkūk*, *ūkūt*) en Nam. *unä* (= Al. *ūna*), *tanä*, *tana*.

§ 37. Declinatie van Grl. Labr. Al. *una* 'deze'.

	Groenlandsch	Labradorsch	Alaskisch
Singularis			
Intr.	*una*	*una*	*ūna*
Trans.	*úma*	*óma*	*ūm*
Loc.	*úmane*	*omane*	*ūmī*
Abl.	*úmánga*	*ómangat*	
Vi.	*úmúna*	*ómúna*	*ūkun*
Term.	*úmúnga*	*ómunga*	*ūmun*
Mod.	*úmínga*	*óminga*	*ūmuk*
Aeq.	*úmatut*	*ótunaq*	*ūtun*
Dualis			
Intr.		*ukkua*	*ūkūk*
Trans.		*ukkua*	*ūkūk*
Loc.		*ukkungnangne*	*ūkug'nī*
Abl.		*ukkungnangat*	
Vi.		*ukkungnuna*	*ūkug'nerghun*
Term.		*ukkungnunga*	*ukug'nun*
Mod.		*ukkungninga*	*ūkug'nuk*
Aeq.		*ukkutitunaq*	*ūkuchthun*
Pluralis			
Intr.	*uko*	*ukkua*	*ukūt*
Trans.	*ukua*	*ukkua*	*ukut*
Loc.	*ukunane*	*ukkunane*	*ukūnī*
Abl.	*ukunánga*	*ukkunangat*	
Vi.	*ukukut*	*ukkutigúna* (*-kunúna*)	*ūkūthun*
Term.	*ukunúnga*	*ukkununga*	*ūkūnun*
Mod.	*ukuínga*	*ukkuninga*	*ūkūnuk*
Aeq.	*ukutut*	*ukkutitunaq*	*ūkūtstun*

§ 38. Declinatie van Grl. *tauna*, Labr. *támna*, Al. *tauna* 'deze' (*ta-* + *una*).

	Groenlandsch	Labradorsch	Alaskisch
Singularis			
Intr.	*tauna*	*tamna*	*tauna*
Trans.	*taussuma*	*tapsoma*	*taum*

	Groenlandsch	Labradorsch	Alaskisch
Loc.	*taussumane*	*tápsumane*	*tamaī*
Abl.	*taussumánga*	*tápsumangat*	
Vi.	*taussumúna*	*tapsomuna*	*taukun*
Term.	*taussumúnga*	*tapsomunga*	*tamaun*
Mod.	*taussumínga*	*tapsominga*	*tamauk*
Aeq.	*taussumatut*	*tapsotunaq*	*tautun*
Dualis			
Intr.		*tapkua*	*taukuk*
Trans.		*tapkua*	*taukūk*
Loc		*tapkungnane (ng`ne)*	*taukug`ni*
Abl.		*tapkungnangat*	
Vi.		*tapkungnut*	*taukug`nerghun*
Term		*tapkungnunga*	*taukug`nun*
Mod		*tapkungninga*	*taukug`nuk*
Aeq.		*tapkutitunaq*	*taukuchthun*
Pluralis			
Intr.	*tauko*	*tapkue*	*taukut*
Trans	*taukua*	*tapkua*	*taukūt*
Loc.	*taukunane*	*tápkunane*	*taukūnī*
Abl.	*taukunánga*	*tápkunangat*	
Vi.	*taukukut*	*tapkutigúna (-kun`na)*	*taukūthun*
Term.	*taukunúnga*	*tápkununga*	*taukūnun*
Mod.	*taukuninga*	*tapkuninga*	*taukūnuk*
Aeq.	*taukutut*	*tapkutitunaq*	*taukūtstun*

§ 39. Declinatie van Grl. (*ta-*)*mána*, Labr. (*ta-*)*mánna*, Al. (*ta-*)*mana* 'deze hier'.

	Groenlandsch	Labradorsch	Alaskisch
Singularis			
Intr.	*mána*	*mánna*	*mana*
Trans.	*máuma*	*mattouma*	*matum*
Loc.	*máumane*	*mattomane*	*matūmī*
Abl.	*máumánga*	*mattomangat*	
Vi.	*máumúna*	*mattomúna*	*matuchkun*
Term.	*máumúnga*	*mattomunga*	*matūmun*
Mod.	*máumínga*	*mattominga*	*matumuk*
Aeq.	*maumatut*	*mattotunaq*	*matūtun*
Dualis			
Intr.		*makkua*	*makūk*
Trans.		*makkua*	*makūk*
Loc.		*makkungnane (ng`ne)*	*makug`ni*
Abl.		*makkungnangat*	
Vi.		*makkungnúna*	*makuchkun*
Term.		*makkungnunga*	*makug'nun*
Mod.		*makkungninga*	*makug`nuk*
Aeq.		*makkutitunaq*	*makuchtun*

	Groenlandsch	Labradorsch	Alaskisch
Pluralis			
Intr.	*máko*	*mukkua*	*makūt*
Trans.	*mákua*	*mukkua*	*makūt*
Loc.	*mákunane*	*makkunane*	*makūnī*
Abl.	*mákunánga*	*makkunangat*	*makūthun*
Vi.	*mákukut*	*makkutigúna* (-*kunúna*)	*makūnun*
Term.	*mákunúnga*	*makkununga*	*makūnuk*
Mod.	*mákunínga*	*makkuninga*	*makūtstun*
Aeq.	*mákutut*	*makkutitunaq*	*makūnī*

§ 40. Declinatie van Grl. (*ta*-)*irna*, Labr. (*ta*-)*imna*, Al. *imina* 'die'.

	Groenlandsch	Labradorsch	Alaskisch
Singularis			
Intr.	*irna*	*imna*	*imina*
Trans.	*irssuma*	*ipsoma*	*īmūm*
Loc.	*irssumane*	*ipsomane*	*īmūmī*
Abl.	*irssumánga*	*ipsomangat*	
Vi.	*irssumúna*	*ipsomúna*	*īmūkun*
Term.	*irssumúnga*	*ipsomunga*	*īmūmun*
Mod.	*irssumínga*	*ipsominga*	*īmūmuk*
Aeq.	*irssumatut*	*ipsotunaq*	*īmūtun*
Dualis			
Intr.		*ipkua*	*imkūk*
Trans.		*ipkua*	*imkūk*
Loc.		*ipkungna(ng)ne*	*imkug'nī*
Abl.		*ipkungnangat*	
Vi.		*ipkungnúna*	*imkug'nerghun*
Term.		*ipkungnunga*	*imkug'nun*
Mod.		*ipkungninga*	*imkug'nuk*
Aeq.		*ipkutitunaq*	*imkuchstun*
Pluralis			
Intr.	*irko*	*ipkua*	*imkūt*
Trans.	*irkua*	*ipkua*	*imkūt*
Loc.	*irkunane*	*ipkunane*	*imkūnī*
Abl.	*irkunánga*	*ipkunangat*	
Vi.	*irkukut*	*ipkutigúna* (-*kunúna*)	*imkūthun*
Term.	*irkunúnga*	*ipkununga*	*imkūnun*
Mod.	*irkunínga*	*ipkuninga*	*imkūnuk*
Aeq.	*irkutut*	*ipkutitunaq*	*imkūtstun*

§ 41. Declinatie van Grl. (*ta*-)*inga* 'die', Labr. (*ta*-)*ingna* 'die in het noorden', Al. *ingna* 'die daarginds' [vgl. Aleutisch *ingán* 'hij', dual. *ingákuch*, plur. *ingákun* bij VENIAMINOV 23. 25]. Ik geef ook voor het Labradordialect alle vormen, hoewel die voor een deel bijna niet gebruikelijk zijn.

	Groenlandsch	Labradorsch	Alaskisch
Singularis			
Intr.	*íka*	*ingna*	*ingna*
Trans.	*igssuma*	*iksuma*	*ingyuma*
Loc.	*igssumane*	*iksomane*	*ingyumani*
Abl.	*igssumángat*	*iksomangat*	
Vi	*igssumúna*	*iksomûna*	*ingyumkun*
Term	*igssumúnga*	*iksomunga*	*ingyumuna*
Mod.	*igssumínga*	*iksominga*	*ingyumunk*
Aeq	*igssumatut*	*iksotunaq*	*ingurenetun*
Dualis			
Intr.		*ikkuk*	*ingkuk*
Trans.		*ikkua*	*ingkuk*
Loc.		*ikkunane (ng) ne*	*ingkug'nī*
Abl.		*ikkungnangat*	
Vi		*ikkungnúna*	*ingkug'nerghun*
Term.		*ikkungnunga*	*ingkug'nun*
Mod.		*ikkungninga*	*ingkug'nuk*
Aeq.		*ikkutitunaq*	*ingkuchthun*
Pluralis			
Intr.	*igko*	*ikkua*	*ingkūt*
Trans.	*igkua*	*ikkua*	*ingkūt*
Loc.	*igkunane*	*ikkunane*	*ingkūnī*
Abl.	*igkunángat*	*ikkunangat*	
Vi.	*igkukut*	*ikkutigúa (-kunúna)*	*ingkūthun*
Term.	*igkunúnga*	*ikkununga*	*ingkūnun*
Mod.	*igkunínga*	*ikkuninga*	*ingkūnuk*
Aeq.	*igkutut*	*ikkutitunaq*	*ingkūtstun*

HALF-NOMINALE PRONOMINA.

§ 42. In het Oost-Eskimo en ten deele nog in de westelijke dialecten hebben de ook als indefinita gebruikte interrogativa *ki-* 'wie, welke' en *su-* 'wat, welk' een eigenaardige flexie. De intransitivus singularis wordt op pronominale wijze door middel van *-na* gevormd [vgl. Aleutisch *ki-n* bij VENIAMINOV 23], maar de casus obliqui van alle drie numeri (in het Groenlandsch ontbreekt de dualis, evenals bij de echte pronomina) hebben de nominale suffixen. Ook de transitivus van *su-* is nominaal, maar bij *ki-* vinden wij een hoogst eigenaardigen vorm *kia*. In Labrador is het element *-na* in de geheele declinatie van *su-* en in de singularische casus obliqui van *ki-* ingedrongen, maar daarnaast vindt men bij beide pronomina nog enkelvoudsvormen, die onmiddellijk op den stam berusten.

Evenals in de formatie van den transitivus wijken *ki-* en *su-* in de dualis- en pluralisvorming van elkander af. Terwijl *su-* zich ook hierin bij de nomina aansluit, heeft *ki-* een meervoudsvorm *kikkut* (in het Groenlandsch *kíkut* geschreven), waarmede de dualis *kikkúk* in overeenstemming is. Ongetwijfeld is *-ku-*, dat ook in de casus obliqui bewaard blijft, het numerusteeken, dat wij bij de echte pronomina hebben leeren kennen. Daar met *kikkúk*, *kikkut* in het Alaskisch *kinkūk*, *kinkūt* correspondeeren, ligt het voor de hand te vermoeden, dat *-ku* in den casus rectus reeds in het Oer-Eskimo door toevoeging van de nominale numerussuffixen *-k* en *-t* verduidelijkt werd, iets wat later in het Alaskisch bij alle echte pronomina heeft plaats gehad. Maar al zijn wij omtrent de uitgangen van *kikkúk*, *kikkut* tot klaarheid gekomen, toch blijft een tweede moeilijkheid, die ik niet uit den weg kan ruimen. Wat is namelijk de eerste *k* van de geminata in het Oost-Eskimo, die in het Alaskisch door een *n* wordt gereflecteerd? Misschien is die *n* het oorspronkelijke en de *kk* van Labrador en Groenland uit *n* + *k* geassimileerd. Of kan de *n* van het Alaskisch soms uit *t* ontstaan zijn — niemand immers kent den omvang der nasalisatieverschijnselen in dit dialect, waarvan de klankleer nog moet geschreven worden — en is de *kk* der oostelijke tongvallen uit *t* + *k* te verklaren? In dit geval zoude **ki-t-ku-t* een drievoudige pluralis wezen! Een nominaal **ki-t*, parallel met Grl. *sút*, zoude dan eerst door de inwerking der echte pronomina tot **ki-t-ku* en daarna onder nominalen invloed tot **ki-t-ku-t* zijn geworden.

Afgezien van den transitivus op *-a* en de *n* in *kinkū-*, is de declinatie van *ki-* in het Alaskisch niet verschillend van die der echte pronomina, maar de vergelijking met het Oost-Eskimo bewijst, dat die gelijkheid eerst door assimilatie is tot stand gekomen. Aan den eenen kant hebben de echte pronomina de uitgangen hunner casus obliqui naar het model der half-nominale pronomina tot nominale vervormd en aan den anderen kant hebben de singularische casus obliqui van *ki-* het element *-tu(m)-* van de echte pronomina overgenomen. Hoever naar het oosten zich deze gelijkmaking heeft uitgestrekt, weten wij niet. Uit het Mackenziedialect kennen wij alleen den intransitivus *kina*, den transitivus *kiya* en den pluralis *kikut*.

Aan *suna* beantwoordt in het Mackenzie-Eskimo *čuna*, maar over het met *su-*, *ču-* in beteekenis overeenkomende *ča* van het Alaskisch durf ik niet oordeelen. Het herinnert in geen enkel opzicht aan de half-nominale flexie en wegens den afwijkenden klinker is het niet zeker, of het met *su-*, *ču-* in etymologisch verband kan staan. In de declinatie van *ča* is opmerkelijk, dat de vialis en

aequativus singularis in tegenstelling met die van andere nomina en pronomina van den transitivus (*čam*) zijn afgeleid.

§ 43. Declinatie van Grl. Labr. *kina*, Al. *kina* 'wie, welke'.

	Groenlandsch	Labradorsch	Alaskisch
singularis			
Intr.	*kina*	*kina*	*kīn*
Trans.	*kia*	*kia*	*kīa*
Loc.		*kinane* (*kine*)	*kittāni*
Abl	*kinut*	*kinanit* (*kinit*)	
Vi.		*kinákut*	*kittākun*
Term	*kinut*	*kinamut* (*kinut*)	*kittāmun*
Mod.	*kinik*	*kinamik* (*kinik*)	*kittāmuk*
Aeq.		*kinatut*	*kittātun*
Dualis			
Intr.		*kikkek*	*kinkāk*
Trans.		*kikkúk*	*kinkāk*
Loc.		*kikkúgne*	*kinkag'nī*
Abl.		*kikkugnit*	
Vi.		*kikkúktigut* (*-kúkut*)	*kinkag'nerghun*
Term.		*kikkúgnut*	*kinkag'nun*
Mod.		*kikkúgnik*	*kinkag'nuk*
Aeq.		*kikkúkt'itut*	*kinkaehtun*
Pluralis			
Intr	*kikut*	*kikkut*	*kinkāt*
Trans.	*kikut*	*kikkut*	*kinkāt*
Loc.	*kikúne*	*kikkune*	*kinkānī*
Abl.	*kikúnit*	*kikkunit*	
Vi.		*kikkutigut*	*kinkāthun*
Term.	*kikúnut*	*kikkunut*	*kinkānun*
Mod.	*kikúnik*	*kikkunik*	*kinkānuk*
Aeq.		*kikkutitut*	*kinkātstun*

§ 44. Declinatie van Grl. Labr. *suna* 'wat, welk' en van het gelijkbeteekenende, maar misschien niet verwante Al. *ča*.

	Groenlandsch	Labradorsch	Alaskisch
Singularis			
Intr.	*suna*	*suna*	*ča*
Trans	*sûp*	*sunab*	*čama*
Loc.	*sume*	*sunane* (*sume*)	*čamī*
Abl	*sumit*	*sunamit* (*sumit*)	
Vi	*sukut*	*sunákkut* (*súkkut*)	*čamkun*
Term.	*sumut*	*sunamut* (*sumut*)	*čamun*
Mod.	*sumik*	*sunamik* (*sumik*)	*camuk*
Aeq.		*sunatut*	*camtun*

	Groenlandsch	Labradorsch	Alaskisch
Dualis			
Intr		*sunak*	*cak*
Trans		*sunak*	*cak*
Loc.		*sunangne*	*čag'nī*
Abl		*sunángnut*	
Vi.		*sunakligut (-nākkut),*	*cag'nerghun*
Term.		*sunangnut*	*cag'nun*
Mod		*sunangnik*	*cag'nuk*
Aeq.		*sunak tutut*	*cachstun*
Pluralis			
Intr.	*sût*	*sunat*	*cat*
Trans.	*sût*	*sunat*	*cat*
Loc.	*sûne*	*sunane*	*čanī*
Abl.	*sûnit*	*sunanit*	
Vi.		*sunatigut*	*catkun*
Term.	*sûnut*	*sunanut*	*čanun*
Mod.	*sûnik*	*sunanik*	*čanuk*
Aeq		*sunatitut*	*čatstun*

NOMINALE PRONOMINA.

§ 45. Onder nominale pronomina versta ik zekere niet anders dan met possessiefsuffixen voorkomende nomina, die een pronominale beteekenis hebben. Ook de personalia zijn nominale pronomina, maar wegens hunne afwijkende possessief-suffixen en andere eigenaardigheden is het beter ze afzonderlijk te behandelen.

Nominale pronomina zijn in alle Eskimodialecten aanwezig, maar aangezien wij slechts over het Groenlandsch en Labradorsch nauwkeurig zijn ingelicht, geldt hetgeen ik verder zal zeggen alleen van het Oost-Eskimo.

Het is opmerkelijk, dat bij de nominale pronomina geen intransitieve vormen bestaan (over een uitzondering in het Labradorsch zie BOURQUIN 71), maar dat in den eersten en tweeden persoon de transitieve vormen zoowel met intransitieve als transitieve beteekenis worden gebruikt. Bij den derden persoon singularis en pluralis hebben de transitieve α-suffixen een accusativische, de transitieve β-suffixen een nominativische beteekenis, maar de dualis van den derden persoon heeft alleen het β-suffix, dat hier tegelijk nominativisch en accusativisch fungeert. In zooverre hebben de nominatiefvormen een transitief karakter, dat zij behalve als subjectscasus ook als genitivus dienst doen. De evangeliënvertaling van 1744 moet met het oog op het gebruik der derde-persoons-vormen nog nader onderzocht worden.

Overigens is de declinatie der nominale pronomina regelmatig, om welke reden volledige paradigma's achterwege kunnen blijven. Ik beperk mij tot de hoofdvormen van twee voorbeelden.

§ 46. Hoofdvormen van Grl. *kise-*, Labr. *kisse-* 'alleenheid'.

	Groenlandsch	Labradorsch
Singularis		
ik (mij) alleen	*kisima*	*kissima*
gij (u) alleen	*kisirit*	*kissirit*
hem alleen	*kisiat*	*kissiat*
hij alleen	*kisime*	*kissime*
Dualis		
wij (ons) beiden alleen	*kisirnuk*	*kissimnuk*
gij (u) beiden alleen	*kisirtik*	*kissiptik*
zij (hen) beiden alleen	*kisingmik*	*kissimik* (*-ingmik*)
Pluralis		
wij (ons) alleen	*kiserta* (*-rsa*)	*kissipta*
gij (u) alleen	*kisirse*	*kissipse*
hen alleen	*kisisa*	*kisséta*
zij alleen	*kisimik*	*kissimik*

§ 47. Hoofdvormen van Grl. Labr. *tamaq* 'geheelheid, alheid'.

	Groenlandsch	Labradorsch
Singularis		
ik (mij) geheel	*tamarma*	
gij (u) geheel	*tamarpit*	
hem geheel	*tamat*	*tamat*
hij geheel	*tamarme*	
Dualis		
wij (ons) beiden	*tamarnuk*	*tamamnuk*
gij (u) beiden	*tamartik*	*tamaptik*
zij (hen) beiden	*tamangmik*	*tamarmik* (*-angmik*)
Pluralis		
wij (ons) allen	*tamarta*	*tamapta*
gij (u) allen	*tamarse*	*tamapse*
hen allen	*tamaisa*	*tamaita*
zij allen	*tamarmik*	

PERSONALIA.

§ 48. In plaats van eigenlijke personalia gebruikt men in het Eskimo nomina met de beteekenis 'hier-heid' (eerste persoon) en 'daar-heid' (tweede persoon), voorzien van singularische, dualische

of pluralische possessiefsuffixen [ook de Aleutische personalia bij VENIAMINOV 25 schijnen van denzelfden aard te zijn]. Daartoe bezigt men echter niet de bij het nomen gebruikelijke achtervoegsels, maar andere, die in de conjugatie van den intransitieven indicativus en van het nominaalparticipium terugkeeren. Intransitivus en transitivus of accusativus en nominativus worden niet onderscheiden. Zoo krijgen wij de volgende vormen:

Eerste persoon.

Sing. 'ik': Grl. Labr. Mack. *uvanga*, Noord-Al. *uvangna*, Nam. *wanga*.

Dual. 'wij beiden': Grl. Labr. *uvaguk*, Mack. *uvaruk*.

Plur. 'wij': Grl. Labr. *uvagut*, Mack. *uvarut*.

Tweede persoon.

Sing. 'gij': Grl. *ivdlit*, Labr. *igvit*, Mack. *illwit*, Al. *λpit*, Kadj. *(ĭ)l'pyt*.

Dual. 'gij': Grl. *ilivtik*, Labr. Mack. *illiptik*, Al. *λpetŭk*, Kadj. *l'pytýk*.

Plur. 'gij': Grl. *ilivse*, Labr. *illipse*, Mack. *illiptçi*, Al. *λpečī*, Kadj. *l'pyči*, Nam. *elpeči*.

De declinatie dezer persoonswoorden in het Oost-Eskimo vertoont geen onregelmatigheden. Alleen valt op te merken, dat de stam van *ivdlit* (*igvit*) in alle numeri *ili-* (*illi-*) luidt.

Het Mackenziedialect heeft in alle drie numeri van de personalia een transitivus gevormd door middel van het gewone suffix *-m*, maar overigens schijnen de vormen tamelijk goed met die van het Labradorsch overeen te komen. In de opgaven van PETITOT is echter ook het een en ander, wat mij verdacht voorkomt, om welke reden ik bij de paradigma's het Mackenziedialect liever verwaarloos.

Veel grooter afwijkingen vinden wij in het West-Eskimo. In de eerste plaats treft ons een eensilbig woord voor 'ik', dat in sommige streken het oude *uvanga* geheel heeft verdrongen: Al. *hwī*, Kadj. *chwi*, Nam. *wü*. Het Alaskisch heeft daarbij een transitivus *hwīnga*, waarin *-nga* het possessiefsuffix zal wezen, maar verder berusten de vormen van *hwī* op een stam *hwang-*, die aan *uvanga* herinnert. Voor 'wij beiden' en 'wij' heeft het Alaskisch *hwankŭk* en *hwankŭta*, waarmede Kadj. *chwankunúk* 'wij beiden' en Kadj. *chwankudá*, Nam. *wan(g)kuta* 'wij' te vergelijken zijn. Misschien is *-ku-* in plaats van *-gu-* (vgl. *uvaguk*, *uvagut*) door inwerking der echte pronomina (*ŭkŭk*, *ŭkŭt*) te verklaren, maar raadselachtig blijft de *-a* van *hwankuta*, in welks *-t-* men liefst het pluraalteeken zoude willen zien. Of is *-ta* in zijn geheel als overtollig possessiefsuffix met *-ta* in *-mta* te identificeeren?

Wat den tweeden persoon betreft, sluit het West-Eskimo zich nader bij het oosten aan. Alleen zijn er een paar Namollovormen, die — indien zij correct zijn opgeteekend — niet gemakkelijk te verklaren zijn (zie PFIZMAIER 19 sq.).

Het West-Eskimo heeft ook een nominaal persoonswoord van den derden persoon, dat waarschijnlijk met dat van den tweeden persoon verwant is en dan eigenlijk 'zijn daar-heid' beteekent. De hoofdvormen van dit woord zijn:

Al. *λī* (intr.), *λin* (trans.), Kadj. *tl'in* 'hij'.

Al. *λkinka* (intr.), *λkuk* (trans.), Kadj. *tl'ichká* 'zij beiden'.

Al. *λait* (intr.), *λaiēta* (trans.), Kadj. *tl'jäjda* (*tl'äjta*) 'zij (meerderen)'.

§ 49. Declinatie van Grl. Labr. *uvanga* 'ik' en van Al. *hwī* 'ik'.

	Groenlandsch	Labradorsch	Alaskisch
Singularis			
Intr.	*uvanga*	*uvanga*	*hwī*
Trans.	*uvanga*	*uvanga*	*hwīnga*
Loc.	*uvavne*	*uvamne*	*hwangnī*
Abl	*uvavnit*	*uvamnit*	
Vi.	*uvavkut*	*uvapkut*	*hwangkun*
Term.	*uvavnut*	*uvamnut*	*hwangnun*
Mod.	*uvavnik*	*uvamnik*	*hwangnuk*
Aeq.	*uvavtut*	*uvaptut*	*hwangstun*
Dualis			
Intr.	*uvaguk*	*uvaguk*	*hwankūk*
Trans	*uvaguk*	*uvaguk*	*hwankūk*
Loc.	*uvavtingne*	*uvaptingne*	*hwankug'ni*
Abl.	*uvavtingnit*	*uvaptingnit*	
Vi.	*uvavtigkut*	*uvaptigut*	*hwankug'nerhun*
Term	*uvavtingnut*	*uvaptinnut*	*hwankug'nun*
Mod.	*uvavtingnik*	*uvaptingnik*	*hwankug'nuk*
Aeq.	*uvavtitut*	*uvaptitut*	*hwankuchstun*
Pluralis			
Intr	*uvagut*	*uvagut*	*hwankuta*
Trans.	*uvagut*	*uvagut*	*hwankūta*
Loc.	*uvavtine*	*uvaptingne*	*hwankūtni*
Abl.	*uvavtinit*	*uvaptingnit*	
Vi.	*uvavtigut*	*uvaptigut*	*hwankūtkun*
Term.	*uvavtinut*	*uvaptingnut*	*hwankūtnun*
Mod	*uvavtinik*	*uvaptingnik*	*hwankūtnuk*
Aeq.	*uvavtitut*	*uvaptitut*	*hwankūeīstun*

§ 50. Declinatie van Grl. *ivdlit*, Labr. *ivvit*, Al. *λpit* 'gij'.

	Groenlandsch	Labradorsch	Alaskisch
Singularis			
Intr.	*irdlit*	*igrit*	*λpit*
Trans.	*irdlit*	*igrit*	*λpit*
Loc.	*ilingne*	*illingne*	*λpinī*
Abl.	*ilingnit*	*illingnit*	
Vi	*iligkut*	*illikkut*	*λpighun*
Term.	*ilingnut*	*illingnut*	*λpinun*
Mod.	*ilingnik*	*illingnik*	*λpinuk*
Aeq.	*iligtut*	*illiktut*	*λpistun*
Dualis			
Intr.	*ilirtik*	*illiptik*	*λpetūk*
Trans.	*ilirtik*	*illiptik*	*λpetūk*
Loc.	*ilirtingne*	*illiptingne*	*λpetūg'nī*
Abl.	*ilirtingnit*	*illiptingnit*	
Vi.	*ilirtikut*	*illiptigut*	*λpetūg'nerghun*
Term.	*ilirtingnut*	*illiptingnut*	*λpetūg'nun*
Mod.	*ilirtingnik*	*illiptingnik*	*λpetūg'nuk*
Aeq.		*illiptitut*	*λpetūkstun*
Pluralis			
Intr.	*ilirse*	*illipse*	*λpecī*
Trans.	*ilirse*	*illipse*	*λpecī*
Loc.	*ilirsine*	*illipsingne*	*λpetznī*
Abl.	*ilirsinit*	*illipsingnit*	
Vi.	*ilirsigut*	*illipsigut*	*λpetzhun*
Term.	*ilirsinut*	*illipsingnut*	*λpetznun*
Mod.	*ilirsinik*	*illipsingnik*	*λpetznuk*
Aeq.	*ilirsisut*	*illipsitut*	*λpetcīstun*

III. Verba.

ALGEMEENE OPMERKINGEN.

§ 51. Bij het verbum der Eskimotalen bestaat een diepgaand verschil tusschen intransitieve en transitieve conjugatie, dat met de onderscheiding van een casus intransitivus en een casus transitivus bij het nomen en het pronomen parallel gaat. Dezelfde elementen, die in de onovergankelijke vervoeging als subject fungeeren, dienen geincorporeerd in een overgankelijken verbaalvorm om het lijdend object aan te duiden, terwijl andere elementen de rol van het transitieve subject vervullen. Dit is een eigenaardige trek, dien het Eskimo met het Dakota en het Baskisch gemeen heeft. Maar anders dan in genoemde talen kan menig transitief verbum in het Eskimo ook op de wijze der echte intransitiva worden geconjugeerd, waarbij het subject in den intransitivus en het natuurlijke object, indien het vermeld wordt, in den modalis komt te staan.

Zooals ik reeds naar aanleiding van de possessiefsuffixen heb opgemerkt, zijn de persoonssuffixen van het verbum daarmede identiek. Het is eigenaardig, dat de intransitieve possessiefsuffixen van het nomen in de conjugatie als transitieve persoonssuffixen fungeeren en dat omgekeerd de transitieve possessiefsuffixen in bepaalde modi als intransitieve persoonssuffixen optreden. Een derde reeks van persoonselementen heeft in de conjugatie intransitieve functie, terwijl zij als possessiefsuffixen bij de personalia indifferent zijn.

Het aantal modi en participia is niet in alle Eskimotalen hetzelfde. In het Groenlandsch onderscheidt men den indicativus, den interrogativus, den optativus (imperativus), het persoonlijke gerundium (meestal bekend onder den minder juisten naam van infinitivus), den conjunctivus, den suppositionalis (gewoonlijk subjunctivus genoemd), het zoogenaamde verbaalparticipium (dat niets met een participium gemeen heeft, maar een nauw met den conjunctivus verwante afhankelijkheidsmodus is), het nominaalparticipium (dat met de persoonssuffixen van den intransitieven indicativus kan voorzien worden) en nog twee echte participia, waarvan het eene actief, het andere passief is. Bovendien is er een verbaalnomen, dat veel overeenkomst met onzen infinitivus vertoont. Alle genoemde modi enz., met uitzondering van het verbaalparticipium, zijn ook in het Labradorsch aanwezig. In hoeverre zij in andere dialecten terugkeeren, zullen wij trachten na te gaan.

Wat de tempusformatie betreft, wijken de Eskimotalen sterk van elkander af. Het Oost-Eskimo kan van den verbaalstam door aanvoeging van bepaalde stam-uitbreidende suffixen futura en een perfectum vormen (het Labradorsch heeft ook een praeteritum), die met de gewone persoonsuitgangen geconjugeerd worden. Het zijn eigenlijk geen tempora, zooals wij die in onze talen aantreffen, maar veeleer afgeleide verba met een volledige vervoeging, die niet van die van het grondwoord verschilt. Hetzelfde geldt van de tijden in het Mackenziedialect, maar het Alaskisch en het Kadjakisch schijnen echte tempora te bezitten.

In de conjugatie van het Eskimo onderscheidt men drie personen en drie getallen, zoowel bij het subject van een intransitief of transitief verbum als bij het object van een transitief werkwoord. Het subject en het object in een overgankelijken vorm kunnen niet denzelfden persoon aanduiden, zoodat een constructie als 'ik wasch mij' of 'hij wascht zich' niet woordelijk te vertalen is. Natuurlijk kan een vorm wel tegelijk twee suffixen van den derden persoon bevatten, maar dan duidt het subject een ander individu aan dan het object ('hij wascht hem'). Wederkeerige werkwoorden zijn er

dus niet, maar in het Oost-Eskimo wordt in deze leemte voorzien door de intransitieve vormen van het transitieve verbum, die echter ook een onbepaald-transitieve en passieve beteekenis kunnen hebben (er zijn trouwens nog bijzondere middelen om het passivum uit te drukken). Ook het reflexivum van het Mackenziedialect is eigenlijk een varieteit van de intransitieve conjugatie.

Het Eskimo maakt een karig gebruik van bijwoorden, maar wijzigt den verbaalstam door achtervoegsels, die een adverbiale beteekenis hebben, en ook andere wijzigingen van het door den verbaalstam uitgedrukte begrip worden door stam-uitbreidende suffixen aangeduid. Hoewel deze uitbreidingen van den verbaalstam eigenlijk niet tot het gebied der vormleer behooren, meen ik toch de formatie der passiva en der causativa niet onbesproken te mogen laten. Nog meer geldt dit van het negatieve werkwoord, daar dit ook in de persoonsuitgangen van het gewone verbum afwijkt.

CONJUGATIEKLASSEN.

§ 52. Naar den eindklank van den verbaalstam (wortel) kan men de verba van het Oost-Eskimo in vier (vijf) klassen verdeelen:

1. stammen op *-q* (*-r*), b.v. Grl. *atoq-*, Labr. *attoq-* 'gebruiken', praes. intr. Grl. *atorpoq*, Labr. *attorpoq*, praes. trans. Grl. *atorpá*, Labr. *attorpá;*

2. stammen op *-k* (*-g*), b.v. Grl. *nálak-*, Labr. *nálek-* 'gehoorzamen', praes. intr. Grl. *nálagpoq*, Labr. *nálekpoq*, praes. trans. Grl. *nálagpá*, Labr. *nálekpá;*

3. stammen op *-t*, b.v. Grl. Labr. *tikit-* 'komen', praes. intr. Grl. *tikípoq*, Labr. *tikippoq;*

4. stammen op een vocaal (wat het Groenlandsch betreft, behalve *-é*), b.v. Grl. Labr. *tako-* 'zien', praes. intr. Grl. *takuvoq*, Labr. *takovoq*, praes. trans. Grl. *takuvá*, Labr. *taková.*

In het Groenlandsch heeft er bij de stammen op *-é* contractie plaats, zoodat wij voor dit dialect aan de genoemde vier klassen nog hebben toe te voegen:

5. stammen op *-é*, b.v. Grl. *pigé-* 'bezitten', praes. trans. *pigá.*

In het Labradorsch hebben de stammen op *-é* maar één eigenaardigheid (zie BOURQUIN 115), die hen van stammen op andere vocalen onderscheidt (Labr. *pigivá* = Grl. *pigá*).

Ook voor de andere dialecten is een dergelijke indeeling misschien niet ongewenscht.

VORMING DER MODI ENZ.

§ 53. Indicativus. In het Oost-Eskimo is de verbaalstam van de persoonsuitgangen door het modusteeken *-p-* (*-v-*) gescheiden (over *-q-*, *-k-*, *-g-* in plaats van *-p-*, *-v-* zie KLEINSCHMIDT 49 en BOURQUIN 110). Voorbeeld: Grl *tusar-p-oq*, Labr. *tussar-p-oq* 'hij hoort', Grl. *tusar-p-a*, Labr. *tussar-p-a* 'hij hoort hem'. Meer naar het westen heeft de indicativus geen ander duidelijk te herkennen onderscheidingsteeken dan de aan dezen modus toekomende persoonsuitgangen. Vgl. Mack. *naluqara* 'je jette du feu', *nalupqan* 'tu jettes du feu'. Al. *tangraqa* 'hij ziet hem', *tingleora* 'hij slaat hem'; Kadj. *tguéikhá* 'hij neemt'.

Interrogativus. In het Oost-Eskimo verschilt de interrogativus, die ook *-p-* (*-v-*) als modusteeken heeft, van den indicativus alleen door zijn eigenaardige persoonsuitgangen (over de in Labrador zeer gewone vervanging van de labiaal door een uvulaar of velaar zie BOURQUIN 108. 111). Voorbeeld: Grl. *tusar-p-a*, Labr. *tussar-p-a* 'hoort hij?', Grl. *tusar-p-auk*, Labr. *tussar-p-auk* 'hoort hij hem?'. In het Mackenziedialect is de interrogativus zoowel door het — in den indicativus althans in den regel ontbrekende — modusteeken *-p-* (*-v-*) als door bijzondere uitgangen gekenmerkt, maar ik vind bij PETITOT ook enkele interrogatieve vormen, die het modusteeken missen. Naar het schijnt, zijn er in dit dialect bijna geen andere vormen dan van den tweeden persoon: Mack. *tuco-v-it* 'hoort gij?' (vgl. Grl. *tusar-p-it*), *cinik-p-it* 'hebt gij geslapen?' (= Grl. *sinig-p-it*). Sterk afwijkend is de interrogativus van het Alaskisch: vgl. *aiyacheia* 'ga ik?', *aiyachêit* 'gaat gij?', *aiyachta* 'gaat hij?'; *kipucia* 'koop ik hem?', *kipucin* 'koopt gij hem?', *kiputan* 'koopt hij hem?'

Optativus. Met uitzondering der tweede-persoons-vormen en den intransitieven eersten persoon pluralis op *-ta* (naast *-la-ta*) heeft de optativus in het Oost-Eskimo het modusteeken *-le* (*-li-*, *-la-*), waaraan het gelijkwaardige Alaskische *-li-*), (*-la-*) beantwoordt. Voorbeelden: Grl. *tusar-dle*, Labr. *tussar-le* 'hij hoore', Grl. *tusar-dli-uk*, Labr. *tussar-li-uk* 'hij hoore hem'; Al. *pi-li* 'hij handele', *pi-li-u* 'hij doe het'.

Imperativus. Met den optativus verbindt men tot één paradigma de in alle dialecten voorkomende bevelsvormen van den tweeden persoon, die hetzij onmiddellijk, hetzij met *-g-* als modusteeken van den verbaalstam zijn afgeleid. Voorbeelden: Grl. *tusar-it*, Labr. *tussar-it* 'hoor', Grl. *tusar-uk*, Labr. *tussar-uk* 'hoor hem'. Labr. *senna-g-it* 'werk', *senna-g-uk* 'bewerk hem'; Mack. *nérre-n* 'eet',

iénė-r-it 'doe het'; Al. *pī* 'handel', *pīy-u* 'doe het'; Kadj. *táj-ch-ut* 'ga'.

Gerundium. Het modusteeken van het persoonlijk gerundium is *-lu-*. In het Oost-Eskimo gaat aan dit *-lu-* in bepaalde gevallen de labiaal van den indicativus (*-v-* uit *-p-*) vooraf. Daarentegen hebben de *d* en de *k* in Grl. Labr. *-d-lu-* en Mack. *-k-lu-* geen etymologische, maar een uitsluitend phonetische waarde. Voorbeelden: Grl. *tusar-dlu-ne*, Labr. *tussar-(d)lu-ne* 'hij hoorend', Grl. *tusar-dlu-go*, Labr. *tussar-(d)lu-go* 'hem hoorend'; Mack. *nérré-klu-ne* 'hij etende', *aipari-lu-go* 'hem begeleidend' (zoo zal deze vorm wel vertaald moeten worden); Al. *aiyag'-lū-nī* 'hij gaande', *kīpūth-lū-ku* 'hem koopende'. In Labrador bestaat nog een tweede persoonlijk gerundium, dat *-la(r)-* tot kenmerk heeft en op een eigenaardig beperkte wijze gebruikt wordt (zie BOURQUIN 129 sq.).

Conjunctivus. De conjunctivus heeft in het Oost-Eskimo *-g-* als modusteeken, welke *g* door een eventueele eindconsonant van den verbaalstam verschillende wijzigingen ondergaat. Voorbeeld: Grl. *sana-g-ame*, Labr. *senna-g-ame* 'omdat (dat, terwijl, toen) hij werkt (werkte)', Grl. *sana-g-amiuk*, Labr. *senna-g-amiuk* 'omdat (&c.) hij hem bewerkt (bewerkte)'. Uit het Alaskisch zijn de door BARNUM 143 sqq. 147 sqq. 151 sqq. (§ 522—§ 541) behandelde vormen te vergelijken, die evenwel het modusteeken schijnen te missen. De Alaskische conjunctiefvormen, die een element *-ak-* bevatten en het begrip 'telkens als' uitdrukken (BARNUM 147 sqq.) correspondeeren met de *-g-áng-* vormen van het Groenlandsch en de *-g-ang-* vormen van het Labradorsch (vgl. KLEINSCHMIDT 54. BOURQUIN 130 sqq.).

Suppositionalis. Nauw verwant met den conjunctivus is de suppositionalis, die hetzelfde modusteeken heeft en groote overeenkomst in de persoonsuitgangen vertoont. Het is opmerkelijk, dat het modusteeken ook in het Alaskisch en Kadjakisch (in den vorm *-k-*) aanwezig is. Zoowel deze westelijke dialecten als het Oost-Eskimo hebben in alle vormen, behalve die van den derden persoon *z*, een *u* (*o*) tusschen het modusteeken en de eigenlijke persoonsuitgangen (waar de conjunctivus een *a* heeft). In de vormen van den derden persoon *z* staat in het Oost-Eskimo een *p* voor de persoonssuffixen (tegenover een *m* in den conjunctivus), welke echter in het Alaskisch ontbreekt. Voorbeelden: Grl. *sana-g-u-ma*, Labr. *senna-g-u-ma* 'indien ik werk', Grl. *sana-g-u-vko*, Labr. *senna-g-u-pko* 'indien ik hem bewerk'; Al. *kipu-s-k-u-ma* 'als ik handel drijf', *kipu-s-k-u-mku* 'als ik hem koop'; Kadj. *tyu-s-k-u-má* 'als ik neem'. Over de ruimere beteekenis van dezen modus in het Alaskisch zie

BARNUM 140 sq. [dezelfde formatie, met *-g-* als modusteeken en *-u-* als karakteristieken klinker, vindt men ook in het Aleutisch: Veniaminov 32].

Verbaalparticipium. Het uitsluitend Groenlandsche verbaalparticipium heeft hetzelfde modusteeken als de conjunctivus en de suppositionalis. De persoonsuitgangen komen deels met die van den indicativus, deels met die van de afhankelijksheidsmodi overeen. In alle vormen van den eersten en tweeden persoon en ook nog in eenige andere staat een *t* tusschen het modusteeken en het persoonssuffix. Aangezien het verbaalparticipium voor de vergelijkende grammatica van weinig belang schijnt te zijn, laat ik voorbeelden achterwege.

Nominaalparticipium. Reeds bij de behandeling der stamvormende suffixen zagen wij, dat het nominaalparticipium door *-(t)oq* wordt gevormd. Het kan met de intransitieve persoonsuitgangen van den indicativus worden voorzien en als verbum finitum dienst doen. In het Mackenziedialect en meer naar het westen heeft het den intransitieven indicativus verdrongen. Het is niet noodig opnieuw voorbeelden te geven.

Actief participium. Ook het actieve participium op *-(t)e* is reeds bij de stamvormende suffixen ter sprake gekomen.

Passief participium. Hetzelfde geldt van het passieve participium op *-(t)aq*.

Verbaalabstractum. Eveneens van het verbaalnomen op *-neq*, dat in zijn gebruik aan onzen infinitivus herinnert.

Ten slotte vermeld ik, dat het Alaskisch nog een modus bezit, die door *-rè-* is gekenmerkt en dien ik *faute de mieux* voorloopig responsivus zal noemen (vgl. BARNUM 111 sq. 121 sq.)

VORMING DER TEMPORA.

§ 54. Het Oost-Eskimo heeft secundaire verba met temporale beteekenis. De suffixen, waarmede deze gevormd worden, zijn voor het Groenlandsch en het Labradorsch niet volkomen dezelfde. Ik beperk mij tot een kort overzicht:

Futurum. Grl. *-sa-*.
Labr. *-niar-* (naaste toekomst).
Labr. *-lár-* (iets verdere toekomst).
Grl. *-umár-*, Labr. *-omár-* (in het laatste dialect een nog verdere toekomst aanduidend dan de beide vorige suffixen).

Praeteritum. Labr. *laug-*.

Perfectum. Grl. Labr. *-(si-)ma-*.

Voorbeelden:

Futurum. Grl. *atsi-sa-vá* 'hij zal hem noemen'.
Labr. *qai-niar-poq* 'hij zal komen'.
Labr. *itti-lár-poq* 'hij zal ingaan'.
Grl. *tusar-umár-poq*, Labr. *tussar-omár-poq* 'hij zal hooren'.

Praeteritum. Labr. *pisu-lauq-poq* 'hij ging'.

Perfectum. Grl. *agdlag-sima-voq* 'er is geschreven', *iku-ma-voq* 'het is in brand gestoken en staat nu in brand', Labr. *itter-sima-voq* 'hij is binnengegaan en is nu binnen', *tiki-ma-voq* 'hij is gekomen en is er nu'.

Over het onderscheid der drie futura in het Labradorsch vgl. Bourquin 258, over het gebruik van *-lauq-* in hetzelfde dialect Bourquin 101. 228. Het perfectum van het Oost-Eskimo beantwoordt volkomen aan het Grieksche perfectum.

Men houde in het oog, dat de gewone indicativus zonder stamuitbreidend suffix in het Groenlandsch en Labradorsch zoowel voor het verleden als het tegenwoordige gebruikt wordt.

In het Mackenziedialect bestaat een dergelijke toestand als in het Oost-Eskimo en ten deele vinden wij er dezelfde tempussuffixen. Met Labr. *-niar-* en Grl. *-(j)umár-*, Labr. *-(j)omár-* correspondeeren Mack. *-néar-* en *-yomar-*, die eveneens futurische beteekenis hebben, en aan het praeteritale Labr. *-lauq-* beantwoordt het gelijkwaardige Mack. *-laor-*. Bij Petitot vind ik *nérrénéartunga* 'ik zal eten', *itornéarméunga* 'ik zal er zijn', *nalunéarméunga* 'je jeterai du feu', *kapinéarméunga* 'ik zal doorboren', *nérrélaorvéit* 'at gij?' *nalulaornéara* 'j'ai jeté du feu'.

Het Alaskisch, waarbij het Kadjakisch zich nauw aansluit, heeft een praeteritum, dat door *-tl-*, en een futurum, dat door *-čeh-* is gekenmerkt. In het Kadjakisch luiden deze elementen *-tchtl-* (?) en *-či-*. Voorbeelden: Al. *kīpūtlhōunga* 'ik dreef handel', *kīpūtlhōaka* 'ik kocht het'; *kīpūčehkōa* 'ik zal handel drijven', *kīpūčehkaka* 'ik zal het koopen'; Kadj. *tgutchtl'ánga* 'ik nam'; *tgučikūa* 'ik zal nemen'. Een ander Kadjakisch praeteritum (*tgumá* 'hij nam') herinnert, zooals Pfizmaier 30 terecht opmerkt, aan het suffix *-ma-* van het Oost-Eskimo, dat ook in het Alaskisch niet onbekend is (*-ma-uk* Schultze 14).

NUMERUS- EN PERSOONSSUFFIXEN.

§ 55. In de conjugatie vinden wij dezelfde numerussuffixen als bij het nomen. De dualis heeft het kenteeken *-k* en de pluralis is

door *-t* gekarakterizeerd [vgl. Aleutisch *-k*, *-ch* en *-n* bij VENIAMINOV 45], maar daarnaast staat in beperkt gebruik, evenals bij het nomen, een pluraalsuffix *-i*. Dit laatste element geeft het meervoud te kennen van het geïncorporeerde object van den derden persoon in de vormen met een derden persoon singularis en pluralis van den indicativus (in het Groenlandsch ook van het verbaalparticipium). In Groenland en Alaska hebben wij dus *-ai* en *-ait*, maar het Labradordialect heeft overal *-ait*. Voorbeelden:

Grl. *tusarpoq*, Labr. *tussarpoq* 'hij hoort'. Grl. *tusarpuk*. Labr. *tussarpuk* 'zij beiden hooren', Grl. *tusarput*, Labr. *tussarput* 'zij hooren'.

Mack. *kapiyoq* 'hij doorboort', *kapiyuk* 'zij beiden doorboren', *kapiyut* 'zij doorboren'.

Al. *kīpūtok* 'hij drijft handel', *kīpūtūk* 'zij beiden drijven handel', *kīpūtūt* zij drijven handel'.

Grl. *takuvá*, Labr. *takorá*, Al. *tangvaga* 'hij ziet hem', Grl. *takuvák*, Labr. *takorák*, Al. *tangvagak* 'zij beiden zien hem', Grl. *takuvát*, Labr. *takorát*, Al. *tangvakat* 'zij zien hem'.

Grl. *tusardle*, Labr. *tussarle* 'hij hoore', Grl. *tusardlik*, Labr. *tussarlik* 'mogen zij beiden hooren', Grl. *tusardlit*, Labr. *tussarlit* 'mogen zij hooren'.

Al. *pilī* 'hij handele', *pilīk* 'mogen zij beiden handelen', *pilīt* 'mogen zij handelen'.

Grl. *takuvá*, Labr. *takorá*, Al. *tangvaga* 'hij ziet hem', Grl. *takuvai*, Al. *tangvagai* (maar Labr. *takorait*) 'hij ziet hen', Grl. *takuvait*, Labr. *takorait*, Al. *tangvagait* 'zij zien hen'.

§ 56. De eerste-persoons- en tweede-persoons-suffixen van den intransitieven indicativus en het nominaalparticipium komen in hoofdzaak overeen met de suffixen der persoonlijke voornaamwoorden. In het Oost-Eskimo luiden de intransitieve persoonsuitgangen: 1 pers. sing. *-nga*, 1 pers. dual. *-guk*, 1 pers. plur. *-gut*, 2 pers. sing. *-tit* (tegenover een enkele *t* bij het personale), 2 pers. dual. *-tik*, 2 pers. plur. *-se*. Het Mackenziedialect heeft *-nga*, *-vuk*, *-vut*, *-tin*, *-tik*, *-tçi*, waarvan *-vuk*, *-vut* niet met de vormen van het personale correspondeeren. In het Alaskisch vinden wij *-a*, *-kuk*, *-kut*, *-tn*, *-tūk*, *-čī*, die afgezien van *-a* in plaats van *-nga* goed bij die van het Oost-Eskimo passen, maar de personalia van het Alaskisch zijn gedeeltelijk afgeweken [wat het Aleutisch betreft, vergelijke men de tabel bij VENIAMINOV 45]. In het algemeen dezelfde elementen doen dienst als objectssuffixen in de transitieve conjugatie, zoowel van den indicativus als van de andere modi. Een eigen-

aardige afwijking van dit beginsel is het gebruik van *-ma* als object van den eersten persoon singularis in de Groenlandsche samengestelde suffixen ind. *-rma*, conj. supp. verbaalpart. *-ngma* 'gij (sing.) mij' (Labr. *-rma* — ook Mack. *-rma* — als in het Groenlandsch, maar conj. supp. *-mga* uit *-mnga*).

Veel grooter uitbreiding heeft de onregelmatige objects-aanduiding van den tweeden persoon singularis in verbinding met een subject van den eersten persoon, die men niet alleen in het Oost-Eskimo in den indicativus, interrogativus, optativus, conjunctivus, suppositionalis (en het verbaalparticipium) waarneemt, maar die ten deele in de correspondeerende modi van het Alaskisch, en, zoover wij kunnen zien, ook van het Mackenziedialect terugkeert: Grl. ind. conj. supp. verbaalpart. *-vkit*, Labr. conj. supp. *-pkit*, Al. ind. opt. conj. supp. *-mkin* (Grl. opt., Labr. ind. opt. *-git*, Mack. ind. *-gin*, Labr. interr. *-git*) 'ik u (sing).'; Grl. ind. opt. conj. supp. verbaalpart. *-vtikit* 'wij beiden u (sing.)'; Grl. ind. opt. conj. supp. verbaalpart. *-vtigit*, Labr. ind. opt. conj. supp. *-ptigit* (interr. *-tigit*) 'wij u (sing.)', in Labrador ook 'wij beiden u (sing.)'. Enkele andere afwijkingen laat ik als minder gewichtig ter zijde. Het is opmerkelijk, dat de objectssuffixen van den derden persoon veel grooter moeilijkheid opleveren.

Conjugatie van den intransitieven indicativus Grl. *tusarpoq*, Labr. *tussarpoq* 'hij hoort'.

	Groenlandsch	Labradorsch
Singularis		
1	*tusarpunga*	*tussarpunga*
2	*tusarputit*	*tussarpotit*
3	*tusarpoq*	*tussarpoq*
Dualis		
1	*tusarpuguk*	*tussarpoguk*
2	*tusarputik*	*tussarpotik*
3	*tusarpuk*	*tussarpuk*
Pluralis		
1	*tusarpugut*	*tussarpogut*
2	*tusarpuse*	*tussarpose*
3	*tusarput*	*tussarput*

Conjugatie van het nominaalparticipium Grl. *tusartoq*, Labr. *tussartoq* 'hoorende' en van de als indicativus gebruikte nominaalparticipia Mack. *kapiyoq* 'hij doorboort' en Al. *kīputok* 'hij drijft handel'.

	Grl.	Labr.	Mack.	Al.
Singularis				
1	*tusartunga*	*tussartunga*	*kapiyunga*	*kipātui*
2	*tusartutit*	*tussartotit*	*kapiyotin*	*kīpātn*
3	*tusartoq*	*tussartoq*	*kapiyoq*	*kīpātok*
Dualis				
1	*tusartuguk*	*tussartoguk*	*kapiyoruk*	*kīpātākūk*
2	*tusartutik*	*tussartotik*	*kapiyotik*	*kīpātātāk*
3	*tusartuk*	*tussartuk*	*kapiyuk*	*kīpātāk*
Pluralis				
1	*tusartugut*	*tussartogut*	*kapiyorut*	*kīpātākūt*
2	*tusartuse*	*tussartose*	*kapiyosi*	*kīpātnēī*
3	*tusartut*	*tussartut*	*kapiyut*	*kīpātūt*

§ 57. De transitieve suffixen van den indicativus met geincorporeerd object van den derden persoon zijn gelijk aan de intransitieve possessiefsuffixen, maar voorafgegaan door het objectssuffix *-a-* en een eventueel daarbij behoorend numerusteeken. In enkele vormen vindt men bovendien een onverklaarde consonant tusschen het objectssuffix en het subjectssuffix (Grl. Mack. *r*, Al. *h*, Kadj. *ch*). Het Labradorsch heeft die consonant alleen in den eersten persoon singularis (op *-ra* uit *-r-ga*), waar zij juist in het Alaskisch ontbreekt. Vgl. over de indicatiefvormen met een derde-persoons-object FINCK, Berl. SB. 1905, p. 282 sq. In de andere modi zijn de vormen met geincorporeerd object van den derden persoon veel minder gemakkelijk te analyseeren.

De transitieve suffixen van den indicativus met geincorporeerd object van den eersten en tweeden persoon zijn ook samengesteld, maar hier gaat het subjectssuffix aan het objectssuffix vooraf. Dit geldt ook van de andere modi. Vgl. over de objectssuffixen van den eersten en tweeden persoon de vorige paragraaf.

Conjugatie van den transitieven indicativus Grl. *takurá*, Labr. *takorá*, Al. *tangraga* 'hij ziet hem'.

	Grl.	Labr.	Al.
Singularis			
ik hem	*takurara*	*takorara*	*tangragaka*
ik hen beiden	*takurákka*	*takorākka*	*tangragahka*
ik hen	*takurákka*	*takorakka*	*tangraganka*
gij (sing.) hem	*takurat*	*takorat* (*-et*)	*tangragan*
gij (sing.) hen b.	*takurakit*	*takorakik*	*tangragachka*
gij (sing.) hen	*takuratit*	*takorattit*	*tangragatn*
hij hem	*takurá*	*takora*	*tangraga*
hij hen beiden	*takurak*	*takorak* (*-ak*)	*tangragak*
hij hen	*takurai*	*takorait*	*tangragai*

Dualis

wij beiden hem	*takurarpuk*	*takoraruk*	*tangragahpūk*
wij b. hen b.	*takuragpuk*	*takoraruk*	*tangragachpūk*
wij beiden hen	*takuraruk*	*takoraruk*	*tangragapūk*
gij beiden hem	*takurartik*	*takorattik*	*tangragahtūk*
gij b. hen b.	*takuragtik*	*takorattik*	*tangragachtūk*
gij beiden hen	*takuratik*	*takorattik*	*tangragatūk*
zij beiden hem	*takurak*	*takorak*	*tangragak*
zij b. hen b.	*takurakik*	*takorakik* (*-akik*)	*tangragakūk*
zij beiden hen	*takurakik*	*takorait*	*tangragakūk*

Pluralis

wij hem	*takurarput*	*takorarut*	*tangragahpūt*
wij hen beiden	*takuragput*	*takorarut*	*tangragachpūt*
wij hen	*takurarut*	*takorarut*	*tangragapūt*
gij (plur.) hem	*takurarse*	*takorasse*	*tangragahčī*
gij (plur.) hen b.	*takuragse*	*takorasse*	*tangragachčī*
gij (plur.) hen	*takurase*	*takorasse*	*tangragačī*
zij hem	*takurat*	*takorat*	*tangrakat*
zij hen beiden	*takuragik*	*takorakit* (*-akik*)	*tangragachkūt*
zij hen	*takurait*	*takorait*	*tangragait*

Singularis

ik u (sing.)	*takurarkit*	*takoragit*	*tangragamkin*
ik u beiden	*takurartik*	*takoraptik*	*tangragamtūk*
ik u (plur.)	*takurarse*	*takorapse*	*tangragamčī*
hij u (sing.)	*takuratit*	*takoratit*	*tangragatn*
hij u beiden	*takurátik*	*takoratik*	*tangragatūk*
hij u (plur.)	*takuráse*	*takorase*	*tangragačī*

Dualis

wij b. u (sing.)	*takurartikit*	*takoraptigit*	*tangragamūchtn*
wij b. u b.	*takurartik*	*takoraptik*	*tangragamūchtūk*
wij b. u (plur.)	*takurarse*	*takorapse*	*tangragamūchstčī*
zij b. u (sing.)	*takurátit*	*takoratit*	*tangragachthn*
zij b. u b.	*takurátik*	*takoratik*	*tangragaitstūk*
zij b. u (plur.)	*takuráse*	*takorase*	*tangragaitstčī*

Pluralis

wij u (sing.)	*takurartigit*	*takoraptigit*	*tangragamthn*
wij u beiden	*takurartik*	*takoraptik*	*tangragamtstūk*
wij u (plur.)	*takurarse*	*takorapse*	*tangragamtstčī*
zij u (sing.)	*takuratit*	*takoratit*	*tangragathn*
zij u beiden	*takuratik*	*takoratik*	*tangragaitstūk*
zij u (plur.)	*takuráse*	*takorase*	*tangragaitstčī*

Singularis

gij (sing.) mij	*takurarma*	*takorarma*	*tangragachpūnga*
gij (sing.) ons b.	*takurartiguk*	*takoraptiguk*	*tangragachpūkūk*
gij (sing.) ons	*takurartigut*	*takoraptigut*	*tangragachpūkūt*
hij mij	*takuránga*	*takoranga*	*tangraganga*
hij ons beiden	*takurátiguk*	*takoratiguk*	*tangragakūk*
hij ons	*takurátigut*	*takoratigut*	*tangragakūt*

Dualis			
gij beiden mij	*takuvartinga*	*takoraptinga*	*tangrraachptīnga*
gij b. ons b.	*takuvartiguk*	*takoraptiguk*	*tangrragachptachkūk*
gij beiden ons	*takuvartigut*	*takoraptigut*	*tangrragachptachkūt*
zij beiden mij	*takuvanga*	*takorânga*	*tangrraamanga*
zij b. ons b.	*takuvatiguk*	*takorâtiguk*	*tangrragaitkūk*
zij beiden ons	*takuvatigut*	*takorâtigut*	*tangrragaitkūt*
Pluralis			
gij (plur.) mij	*takuvarsinga*	*takoapsinga*	*tangrragapeīa*
gij (plur.) ons b.	*takuvartiguk*	*takoraptiguk*	*tangrragapeīkūk*
gij (plur.) ons	*takuvarsigut*	*takoaptigut*	*tangrragapeīkūt*
zij mij	*takuvanga*	*takorenga*	*tangrragalnga*
zij ons beiden	*takuvatiguk*	*takoretiguk*	*tangrragaitkūk*
zij ons	*takuvatigut*	*takoretigut*	*tangrragaitkūt*

Tot aanvulling diene de conjugatie van Mack. *nalugaq* 'il jette du feu' met geïncorporeerd object van den derden persoon singularis.

	Singularis	Dualis	Pluralis
1	*nalugara*	*nalugarpuk*	*nalugarput*
2	*nalugpun* (-*kan*)	*nalugartik*	*nalugarkci*
3	*nalugaq*	*naluguk* (-*kuk*)	*nalugut* (-*kut*)

Het Kadjakische paradigma bij PIZMAIER 32 (*tguëikhá* 'hij neemt') bestaat deels uit transitieve, deels uit intransitieve vormen. Intransitief zijn *tguëikukút* 'wij nemen', *tguëigút* 'zij nemen' (deze vorm wordt ook met 'gijlieden neemt' vertaald, maar dit zal wel op een vergissing berusten). Transitief zijn de overige vormen:

	Singularis	Dualis
1	*tguätzikhagá*	*tguëikachpúk*
2	*tguëigán*	*tguëikachtgík*
3	*tguëikhá*	*tguëikagúk*

Of deze vormen in alle opzichten juist zijn, kan men betwijfelen.

§ 58. Wat den interrogativus betreft, beperk ik mij tot een intransitief paradigma en een transitief paradigma met geïncorporeerd object van den derden persoon singularis. Ik geef ook Alaskische vormen, hoewel die zeer sterk van die in het Oost-Eskimo verschillen, opdat men de enkele punten van overeenkomst te gemakkelijker zal kunnen zien.

Conjugatie van den intransitieven interrogativus Grl. *tusarpa*, Labr. *tussarpá* (*tussargá*) 'hoort hij?' en van den intransitieven interrogativus Al. *aiyachta* 'gaat hij?'

	Groenlandsch	Labradorsch	Alaskisch
	Singularis		
1		*tussarpek (-ik)*	*aiyachĕīa*
2	*tusarpat*	*tussarpet (-it)*	*aiyachĕīt*
3	*tusarpa*	*tussarpa*	*aiyachta*
	Dualis		
1		*tussarpuuk*	*aiyachsuuk*
2	*tusarpitek*	*tussarpitik*	*aiyachstuk*
3	*tusarpak*	*tussarpek*	*aiyachtak*
	Pluralis		
1		*tussarpat*	*aiyachsta*
2	*tusarpuse*	*tussarpusi*	*aiyachĕeī*
3	*tusarput*	*tussarpet*	*aiyachtat*

Conjugatie met geincorporeerd object van den derden persoon singularis van den transitieven interrogativus Grl. *tusarpauk*, Labr. *tussarpauk* (*tussarqauk*) 'hoort hij hem?' en van den transitieven interrogativus *kīpūtan* 'koopt hij het?'

	Groenlandsch	Labradorsch	Alaskisch
	Singularis		
1		*tussarpigo*	*kīpūčīa*
2	*tusarpauk*	*tussarpiuk*	*kīpūčīū*
3	*tusarpauk*	*tussarpauk*	*kīpūtan*
	Dualis		
1		*tussarpitigo*	*kīpūtsuuk*
2	*tusarpiko*	*tussarpitikko*	*kīpūstghrū*
3	*tusarpiko*	*tussarpakko*	*kīpūstanghrū*
	Pluralis		
1		*tussarpitigo*	*kīpūtsta*
2	*tusarpisiuk*	*tussarpissiuk*	*kīpūstčīū*
3	*tusarpassuk*	*tussarpatsuk*	*kīpūstatghrū*

Uit het Mackenziedialect zijn slechts eenige intransitieve en transitieve tweede-persoons-vormen bekend, b.v. *oqarévit*, dual. *oqaréritik*, plur. *oqaréritçi* 'hebt gij geantwoord?'; *éinikpit*, dual. *éiniritik*, plur. *éiniviktçi* 'hebt gij geslapen?'; *éénéovarén*, dual. *éénéovarétik*, plur. *éénéovaretçi* 'hebt gij het gedaan?'; *nalurét*, dual. *naturétik*, plur. *nalurétçi* 'weet gij het niet?'.

§ 59. Van den optativus (imperativus) geef ik volledige paradigma's.

Conjugatie van den intransitieven optativus Grl. *tusardle*, Labr. *tussarle* 'hij hoore' en van den intransitieven optativus Al. *pilī* ,hij handele'.

	Groenlandsch	Labradorsch	Alaskisch
	Singularis		
1	*tusardlanga*	*tussarlanga*	*pilie*
2	*tusarit*	*tussarit*	*pī*
3	*tusardle*	*tussarle*	*pilī*
	Dualis		
1	*tusardlanuk (-luk)*	*tussarluk*	*pilūk*
2	*tusaritik*	*tussaritik*	*pītūk*
3	*tusardlik*	*tussarlik*	*pilīk*
	Pluralis		
1	*tusardlata (tusarta)*	*tussarta*	*pilteta*
2	*tusaritse*	*tussaritse*	*pīčī*
3	*tusardlit*	*tussarlit*	*pilīt*

Conjugatie van den transitieven optativus Grl. *tusardliuk*, Labr. *tussarliuk* 'hij hoore hem' en van den transitieven optativus Al. *pilīū* 'hij doe hem'.

	Grl.	Labr.	Al.
Singularis			
ik hem	*tusardlara (-dlago)*	*tussarlago*	*pilakū*
ik hen beiden	*tusardláka*	*tussarlâkka*	*pilakūk*
ik hen	*tusardláka*	*tussarlakka*	*pilakī*
gij (sing.) hem	*tusaruk*	*tussaruk*	*pīyū*
gij (sing.) hen b.	*tusákik*	*tussakkik*	*pīkūk*
gij (sing.) hen	*tusákit*	*tussakkit*	*pīkī*
hij hem	*tusardliuk*	*tussarliuk*	*pilīū*
hij hen beiden	*tusardligik*	*tussarligik*	*pilīkūk*
hij hen	*tusardligit*	*tussarligit*	*pilīkī*
Dualis			
wij beiden hem	*tusardlarpuk*	*tussarlaruk*	*pilauk*
wij b. hen b.	*tusardlagpuk*	*tussarlaruk*	*pilachpūk*
wij beiden hen	*tusardlaruk*	*tussarlaruk*	*pilapūk*
gij beiden hem	*tusáko*	*tussarlikko*	*pītghwū*
gij b. hen b.	*tusarsikik*	*tussartikik*	*pītkūk*
gij beiden hen	*tusarsikik*	*tussartikik* (-sikik / -sigik)	*pītkī*
zij beiden hem	*tusardlíko*	*tussarlikko*	*pilīū'ghwū*
zij b. hen b.	*tusardlisikik*	*tussarlikik (-ligik)*	*pilīū'kūk*
zij beiden hen	*tusardlisikik*	*tussarligik (-ligit)*	*pilīū'kī*
Pluralis			
wij hem	*tusardlarput*	*tussarlarut*	*pilaut*
wij hen beiden	*tusardlagput*	*tussarlarut*	*pilachpūt*
wij hen	*tusardlarut*	*tussarlarut*	*pilapūt*
gij (plur.) hem	*tusarsiuk*	*tussarsiuk*	*pīčīghwū*
gij (plur.) hen b.	*tusarsikik*	*tussarsigik*	*pīčīkūk*
gij (plur.) hen	*tusarsigik*	*tussarsigik*	*pīčīkī*
zij hem	*tusardlissuk*	*tussarlitsuk*	*pilītghwū*

	Grl.	Labr.	Al.
zij hen beiden	*tusardlisikik*	*tussarlikit*	*pilītkūk*
zij hen	*tusardlisigik*	*tussarlittigik (-ligit)*	*pilītkī*
Singularis			
ik u (sing.)	*tusardlagit*	*tussarlagit*	*pilamkin*
ik u beiden	*tusardlartik*	*tussarlaptik*	*pilamtūk*
ik u (plur.)	*tusardlarse*	*tussarlapse*	*pilamčī*
hij u (sing.)	*tusardlisit*	*tussarlitit*	*pilītu*
hij u beiden	*tusardlisik*	*tussarlitik*	*pilītūk*
hij u (plur.)	*tusardlise*	*tussarlise*	*pilīčī*
Dualis			
wij b. u (sing.)	*tusardlartikit*	*tussarlaptigit*	*pilamuchtu*
wij b. u b	*tusardlartik*	*tussarlaptik*	*pilamuchtūk*
wij b. u (plur.)	*tusardlarse*	*tussarlapse*	*pilamuchčī*
zij b. u (sing.)	*tusardlisit*	*tussarlitit*	*pilirtu*
zij b. u b.	*tusardlisik*	*tussarlitik*	*pilirchtūk*
zij b. u (plur.)	*tusardlise*	*tussarlise*	*pilirčī*
Pluralis			
wij u (sing.)	*tusardlartigit*	*tussarlaptigit*	*pilamtku*
wij u beiden	*tusardlartik*	*tussarlaptik*	*pilamtstūk*
wij u (plur.)	*tusardlarse*	*tussarlapse*	*pilamtsčī*
zij u (sing.)	*tusardlisit*	*tussarlitit*	*pilītkhu*
zij u beiden	*tusardlisik*	*tussarlitik*	*pilītstūk*
zij u (plur.)	*tusardlise*	*tussarlise*	*pilītstčī*
Singularis			
gij (sing.) mij	*tusánga*	*tussánga*	*pīnga*
gij (sing.) ons b.	*tusartiguk (-si-)*	*tussartiguk*	*pīkūk*
gij (sing.) ons	*tusartigut (-si-)*	*tussartigut*	*pīkūt*
hij mij	*tusardlinga*	*tussarlinga*	*pilīa*
hij ons beiden	*tusardlisiguk*	*tussarlittiguk*	*pilīkūk*
hij ons	*tusardlisigut*	*tussarlittigut*	*pilīkūt*
Dualis			
gij beiden mij	*tusartinga*	*tussartinga*	*pītig'nga*
gij b. ons b.	*tusartiguk*	*tussartiguk*	*pītekūk*
gij beiden ons	*tusartigut*	*tussartigut*	*pītekūt*
zij beiden mij	*tusardlinga*	*tussarlinga*	*pilig'nga*
zij b. ons b.	*tusardlisiguk*	*tussarlittiguk*	*pilītkūk*
zij beiden ons	*tusardlisigut*	*tussarlittigut*	*pilītkūt*
Pluralis			
gij (plur.) mij	*tusarsinga*	*tussarsinga*	*pīčia*
gij (plur.) ons b.	*tusarsiguk*	*tussartiguk*	*pīčīkūk*
gij (plur.) ons	*tusarsigut*	*tussartigut*	*pīčīkūt*
zij mij	*tusardlinga*	*tussarlinga*	*pilītnga*
zij ons beiden	*tusardlisiguk*	*tussarlittiguk*	*pilītkūk*
zij ons	*tusardlisigut*	*tussarlittigut*	*pilītkūt*

Over enkele bijzondere vormen van het Groenlandsch, die niet in deze tabel zijn opgenomen, zie KLEINSCHMIDT 53 sq.

Uit het Mackenziedialect kennen wij eenige tweede-persoonsvormen (imperatiefvormen), zoowel met intransitieve als met transitieve beteekenis, b.v. *nerren*, dual. *nerrégitik*, plur. *nerrégitçi* 'eet'; *ikérun*, dual. *ikérétik*, plur. *ikéritçin* 'licht het op'. Zonderling zijn de vormen *nalukau*, dual *nalurartik*, plur. *nalurartçi* bij *naluraq* of *nalugaq* 'il jette du feu' (waarschijnlijk zijn het imperativisch gebruikte indicatiefvormen).

Ook vind ik enkele Kadjakische imperativi: *tájchut* 'ga', *tájtik* 'gaat beiden, *tájci* 'gaat', *tgúci* 'neemt'.

§ 60. Van de betrekkelijk weinige vormen van het gerundium geef ik volledige paradigma's voor het Oost-Eskimo, met bijvoeging der correspondeerende Alaskische vormen.

Conjugatie van het intransitieve gerundium Grl. *tusardlune*, Labr. *tussarlune* 'hij hoorende' en van het intransitieve gerundium Al. *aiyag'lūnī* 'hij gaande'.

	Grl.	Labr.	Al.
Singularis			
ik	*tusardlunga*	*tussarlunga*	*aiyag'lua*
gij (sing.)	*tusardlutit*	*tussarlutit*	*aiyag'lūtn*
hij	*tusardlune*	*tussarlune*	*aiyag'lūnī*
Dualis			
wij beiden	*tusardlunuk*	*tussarlunuk*	*aiyag'lūnūk*
gij beiden	*tusardlutik*	*tussarlutik*	*aiyag'lutuk*
zij beiden	*tusardlutik*	*tussarlutik*	*aiyag'lutūk*
Pluralis			
wij	*tusardluta*	*tussarluta*	*aiyag'luta*
gij (plur.)	*tusardluse*	*tussarluse*	*aiyag'lūci*
zij	*tusardlutik*	*tussarlutik*	*aiyag'lūtūng*

Conjugatie van het transitieve gerundium Grl. *tusardlugo*, Labr. *tussarlugo* 'hem hoorende' en van het transitieve gerundium Al. *pīluku* 'hem doende'.

	Grl.	Labr.	Al.
Singularis			
mij	*tusardlunga*	*tussarlunga*	
u (sing.)	*tusardlutit*	*tussarlutit*	
hem	*tusardlugo*	*tussarlugo*	*pīlūku*

	Grl.	Labr.	Al.
Dualis			
ons beiden	*tusardlunuk*	*tussarlunuk*	
u beiden	*tusardlutik*	*tussarlutik*	
hen beiden	*tusardlug̣ik*	*tussarluuik*	*pīlūkūk*
Pluralis			
ons	*tusardluta*	*tussarluta*	
u (plur.)	*tusardluse*	*tussarluse*	
hen	*tusardlug̣it*	*tussarlug̣it*	*pīlūkī*

Over enkele bijzondere vormen van het Groenlandsch zie KLEINSCHMIDT 53.

Ook uit het Mackenziedialect kennen wij eenige vormen, die zich nauw bij het Oost-Eskimo aansluiten (vgl. PETITOT LVI. LIX).

§ 61. Hoewel er tusschen de suffixen van den conjunctivus en den suppositionalis enkele verschillen bestaan, hebben deze modi in het algemeen volkomen dezelfde persoonsuitgangen. Wat den derden persoon betreft, vinden wij in de afhankelijkheidswijzen subjectssuffixen α en β. Het Groenlandsch heeft ook objectssuffixen van beide categorieën, maar de β-reeks zal ik in de paradigma's verwaarloozen, aangezien de andere dialecten alleen α-objectssuffixen kennen. Het is echter opmerkelijk, dat de Groenlandsche β-vormen conj. *-ánguc*, supp. *-ungue* 'gij (sing.) hem' in het Labradorsch als α-vormen fungeeren, ook als 'gij (sing.) hen beiden', in welk geval de vormen *-ángue*, *-ungue* luiden, en 'gij (sing.) hen'.

Afgezien van de β-suffixen in den intransitieven suppositionalis en een enkele andere afwijking, komen de persoonsuitgangen van den intransitieven conjunctivus en suppositionalis met de transitieve possessiefsuffixen van het nomen overeen.

Van den conjunctivus geef ik behalve de intransitieve vormen alleen de conjugatie met geïncorporeerd object van den derden persoon singularis, maar van den suppositionalis vindt men hier — afgezien van ééne restrictie — volledige paradigma's.

§ 62. Conjugatie van den intransitieven conjunctivus Grl. *sanang-mat*, Labr. *sennangmat* 'omdat (enz.) hij werkt' en van den intransitieven conjunctivus Al. *kīpūčan* 'omdat (enz.) hij handel drijft'

	Groenlandsch	Labradorsch	Alaskisch
	Singularis		
1	*sanagama*	*sennagama*	*kīpūčama*
2	*sanagarit*	*sennagarit*	*kīpūčarnt*
3α	*sanangmat*	*sennangmat*	*kīpūčan*
3β	*sanagame*	*sennagame*	*kīpūčamē*
	Dualis		
1	*sanagarnuk*	*sennagamnuk*	*kīpūčamnuk*
2	*sanagartik*	*sennagaptik*	*kīpūčaftuk*
3α	*sanangmatik*	*sennangmannik*	*kīpūčaq'auk*
3β	*sanagamik*	*sennagamik*	*kīpūčamnuk*
	Pluralis		
1	*sanagarta*	*sennagapta*	*kīpūčamta*
2	*sanagarse*	*sennagapse*	*kīpūčaffēī*
3α	*sanangmata*	*sennangmatta*	*kīpūčata*
3β	*sanagamik*	*sennagamik*	*kīpūčamūng*

Conjugatie met geincorporeerd object van den derden persoon singularis van den transitieven conjunctivus Grl. *sanangmago*, Labr. *sennangmago* 'omdat (enz.) hij hem bewerkt' en van den transitieven conjunctivus Al. *kīpūčaghwū* 'omdat (enz.) hij hem koopt'.

	Groenlandsch	Labradorsch	Alaskisch
	Singularis		
1	*sanagarko*	*sennagapko*	*kīpūčamkū*
2	*sanagagko*	*sennagangne*	*kīpūčarghwū*
3α	*sanangmago*	*sennangmago*	*kīpūčaghwū*
3β	*sanagamiuk*	*sennagamiuk*	*kīpūčamēū*
	Dualis		
1	*sanagartiko*	*sennagaptigo*	*kīpūčamūg'nerghwū*
2	*sanagartiko*	*sennagaptikko*	*kīpūčaftghwū*
3α	*sanangmáko*	*sennangmakko*	*kīpūčanghwū*
3β	*sanagamíko*	*sennagamikko*	*kīpūčagenaighwū*
	Pluralis		
1	*sanagartigo*	*sennagaptigo*	*kīpūčamtghwū*
2	*sanagarsiuk*	*sennagapsiuk*	*kīpūčafčīū*
3α	*sanangmassuk*	*sennangmatsuk*	*kīpūčatghwū*
3β	*sanagamíko*	*sennagamitsuk*	*kīpūčamechtghwū*

§ 63. Conjugatie van den intransitieven suppositionalis Grl. *sanagpat*, Labr. *sennakpat* 'indien hij werkt' en van den intransitieven suppositionalis Al. *kīpūskan* 'als hij handel drijft'.

	Groenlandsch	Labradorsch	Alaskisch
	Singularis		
1	*sanaguma*	*sennaguma*	*kīpūskūma*
2	*sanagurit*	*sennagurit*	*kīpūskūrut*
3α	*sanagpat*	*sennakpat*	*kīpūskan*
3β	*sanagune*	*sennagune*	*kīpūskūnī*
	Dualis		
1	*sanagurauk*	*sennagumauk*	*kīpūskomauk*
2	*sanagurtik*	*sennaguptik*	*kīpūskoftuk*
3α	*sanagpanik*	*sennakpanik*	*kīpūskag'nuk*
3β	*sanagunik*	*sennagunik*	*kīpūskūnūk*
	Pluralis		
1	*sanagurta*	*sennagupta*	*kīpūskomta*
2	*sanagurse*	*sennagupse*	*kīpūskofčī*
3α	*sanagpata*	*sennakpatta*	*kīpuskatu*
3β	*sanagunik*	*sennagunik*	*kīpūskōnūng*

Conjugatie van den transitieven suppositionalis Grl. *sanagpago*. Labr. *sennagpago* 'indien hij hem bewerkt' en van den transitieven suppositionalis Al. *kīpūskagū* 'als hij hem koopt'.

	Grl.	Labr.	Al.
Singularis			
ik hem	*sanagurko*	*sennagupko*	*kīpūskomkū*
ik hen beiden	*sanagurkik*	*sennagupkik*	*kīpūskomkūk*
ik hen	*sanagurkit*	*sennagupkit*	*kīpūskomkī*
gij (sing.) hem	*sanagugko*	*sennagungne*	*kīpūskūrghwū*
gij (sing.) hen b.	*sanagugkik*	*sennagūngne*	*kīpūskūrkūk*
gij (sing.) hen	*sanagugkit*	*sennagungne*	*kīpūskūrkī*
hij α hem	*sanagpago*	*sennakpago*	*kīpūskagū*
hij α hen beiden	*sanagpagik*	*sennakpagik*	*kīpūskakūk*
hij α hen	*sanagpagit*	*sennakpagit*	*kīpūskakī*
hij β hem	*sanagunuk*	*sennaguniuk*	*kīpūskōnīū*
hij β hen beiden	*sanagunigik*	*sennagunigik*	*kīpūskōnēkūk*
hij β hen	*sanagunigit*	*sennagunigit*	*kīpūskōnēkī*
Dual			
wij beiden hem	*sanagurtiko*	*sennaguptigo*	*kīpūskōm 'nerghwū*
wij b. hen b.	*sanagurtikik*	*sennaguptikik* (*-tigik*)	*kīpūskōmūg'nerkūk*
wij beiden hen	*sanagurtikik*	*sennaguptigik*	*kīpūskōmūg'nerkī*
gij beiden hem	*sanagurtiko*	*sennaguptikko*	*kīpūskoftghwū*
gij b. hen b.	*sanagurtikik*	*sennagupsigik* (*-tikik*)	*kīpūskoftkūk*
gij beiden hen	*sanagurtikik*	*sennagupsigik*	*kīpūskoftkī*
zij α beiden hem	*sanagpáko*	*sennakpakko*	*kīpūskangū*
zij α b. hen b.	*sanagpatikik*	*sennakpattikik*	*kīpūskachkūk*
zij α b. hen	*sanagpatikik*	*sennakpattikik*	*kīpūskachkī*
zij β beiden hem	*sanaguníko*	*sennagunikko*	*kīpūskōnegenmghwū*
zij β b. hen b.	*sanaguníkik*	*sennagunikik*	*kīpūskōnnuchtkūk*
zij β beiden hen	*sanaguníkik*	*sennagunikik*	*kīpūskōnnuchtkī*

	Grl.	Labr.	Al.
Pluralis			
wij hem	*samagartigo*	*senagaptigo*	*kīpūskōmaghwā*
wij hen beiden	*samagartikik*	*senagaptikik* -*tikit*)	*kīpūskōmalkāk*
wij hen	*samagartigik*	*senagaptigik*	*kīpūskōmalkī*
gij (plur.) hem	*samagarsiuk*	*senagapsiuk*	*kīpūskotciā*
gij (plur.) hen b.	*samagarsikik*	*senagapsigik*	*kīpūskotstčīkāk*
gij (plur.) hen	*samagarsigik*	*senagapsigik*	*kīpūskotstčīkī*
zij α hem	*samagapissuk*	*senaǵpatsuk*	*kīpūskatkā*
zij α hen beiden	*samagpetikik*	*senaǵpattikik*	*kīpūskatkāk*
zij α hen	*samagpatingik*	*senaǵpattingik* -*pagit*)	*kīpūskatkī*
zij β hem	*samamaiko*	*senamamatsuk*	*kīpūskōmanitghwā*
zij β hen beiden	*samamaikik*	*senamamaikik*	*kīpūskōmanitkāk*
zij β hen	*samamaikik*	*senamamaitik* -*magit*)	*kīpūskōmanitkī*
Singularis			
ik u (sing.)	*samagarkit*	*senagapkit*	*kīpūskōmakin*
ik u beiden	*samagartik*	*senagaptik*	*kīpūskōmatāk*
ik u (plur.)	*samagarse*	*senagapse*	*kīpūskōmacī*
hij α u (sing.)	*samagpatit*	*senaǵpattit*	*kīpūskatu*
hij α u beiden	*samagpatik*	*senaǵpattik*	*kīpūskatāk*
hij α u (plur.)	*samagpase*	*senaǵpasse*	*kīpūskacī*
hij β u (sing.)	*samagmansit*	*senamaitit*	*kīpūskōmētu*
hij β u beiden	*samagmansik*	*senamamatik*	*kīpūskōmētāk*
hij β u (plur.)	*samagmanse*	*senamamase*	*kīpūskōmēcī*
Dualis			
wij b. u (sing.)	*samagartikit*	*senagaptigit*	*kīpūskōmakitu*
wij b. u b.	*samagartik*	*senagaptik*	*kīpūskōmakstāk*
wij b. u (plur.)	*samagarse*	*senagapse*	*kīpūskōmakstcī*
zij α b. u (sing.)	*samagpatit*	*senaǵpattit*	*kīpūskatkitu*
zij α b. u b.	*samagpatik*	*senaǵpattik*	*kīpūskatkstāk*
zij α b. u (plur.)	*samagpase*	*senaǵpasse*	*kīpūskatkcī*
zij β b. u (sing.)	*samagmansit*	*senamamatit*	*kīpūskōmamkitu*
zij β b. u b.	*samagmansik*	*senamamatik*	*kīpūskōmamkstāk*
zij β b. u (plur.)	*samagmanse*	*senamamase*	*kīpūskōm*[illegible]*kscī*
Pluralis			
wij u (sing.)	*samagartigut*	*senagaptigit*	*kīpūskōmatin*
wij u beiden	*samagartik*	*senagaptik*	*kīpūskōmastāk*
wij u (plur.)	*samagarse*	*senagapse*	*kīpūskōmascī*
zij α u (sing.)	*samagpatit*	*senaǵpattit*	*kīpūskatin*
zij α u beiden	*samagpatik*	*senaǵpattik*	*kīpūskatstāk*
zij α u (plur.)	*samagpase*	*senaǵpasse*	*kīpūskatstcī*
zij β u (sing.)	*samagmansit*	*senamamatit*	*kīpūskōmamktin*
zij β u beiden	*samagmansik*	*senamamatik*	*kīpūskōmamkstāk*
zij β u (plur.)	*samagmanse*	*senamamase*	*kīpūskōmamkstcī*
Singularis			
gij (sing.) mij	*samagmanga*	*senamanga*	*kīpūskōmanga*
gij (sing.) ons b.	*samagartigik*	*senagaptigik*	*kīpūskōmakāk*
gij (sing.) ons	*samagartigut*	*senagaptigut*	*kīpūskōmakāt*
hij α mij	*samagpanga*	*senaǵpanga*	*kīpūskanga*

	Grl.	Labr.	Al.
hij α ons beiden	*sanagpatiguk*	*sennakpattiguk*	*kīpūskakūk*
hij α ons	*sanagpatigut*	*sennakpattigut*	*kīpūskakūt*
hij β mij	*sanaguninga*	*sennaguninga*	*kīpūskōnīa*
hij β ons beiden	*sanagunisiguk*	*sennagunittiguk*	*kīpūskōnēkūk*
hij β ons	*sanagunisigut*	*sennagunittigut*	*kīpūskōnēkūt*
Dualis			
gij beiden mij	*sanagurtinga*	*sennaguptinga*	*kīpūskottīgnga*
gij b. ons b.	*sanagurtiguk*	*sennaguptiguk*	*kīpūskotēīkūk*
gij beiden ons	*sanagurtigut*	*sennaguptigut*	*kīpūskoteīkūt*
zij α beiden mij	*sanagpanga*	*sennakpanga*	*kīpūskunnga*
zij α b. ons b.	*sanagpatiguk*	*sennakpattiguk*	*kīpūskatkūk*
zij α beiden ons	*sanagpatigut*	*sennakpattigut*	*kīpūskatkūt*
zij β beiden mij	*sanaguninga*	*sennaguninga*	*kīpūskōneg’ningnga*
zij β b. ons b.	*sanagunisiguk*	*sennagunittiguk*	*kīpūskōnnechtkūk*
zij β beiden ons	*sanagunisigut*	*sennagunittigut*	*kīpūskōnnechtkūt*
Pluralis			
gij (plur.) mij	*sanagursinga*	*sennagupsinga*	*kīpūskoteīa*
gij (plur.) ons b.	*sanagurtiguk*	*sennaguptiguk*	*kīpūskoteēkūk*
gij (plur.) ons	*sanagursigut*	*sennaguptigut*	*kīpūskoteēkūt*
zij α mij	*sanagpanga*	*sennakpanga*	*kīpūskatnga*
zij α ons beiden	*sanagpatiguk*	*sennakpattiguk*	*kīpūskatkūk*
zij α ons	*sanagpatigut*	*sennakpattigut*	*kīpūskatkūt*
zij β mij	*sanaguninga*	*sennaguninga*	*kīpūskōnnechtugnga*
zij β ons beiden	*sanagunisiguk*	*sennagunittiguk*	*kīpūskōnnechtkūk*
zij β ons	*sanagunisigut*	*sennagunittigut*	*kīpūskōnnechtkūt*

§ 64. De persoonsuitgangen van het alleen in Groenland bekende en uitsluitend transitieve verbaalparticipium zijn deels met díe van den transitieven indicativus, deels met die van den conjunctivus en den suppositionalis verwant. In verreweg de meeste vormen vindt men een *i* voor de eigenlijke persoonssuffixen, maar omtrent de nadere bijzonderheden verwijs ik naar de tabel bij Kleinschmidt. Een paradigma te geven acht ik onnoodig, daar er voorloopig toch niets in de andere dialecten bekend is, wat zich met het verbaalparticipium laat vergelijken.

CAUSATIVA EN PASSIVA.

§ 65. Het Eskimo heeft een overgroote menigte van secundaire verbaalstammen, die echter beter in een verhandeling over de woordvorming een plaats zouden vinden, maar de formatie der causativa en passiva wil ik toch met enkele woorden aanroeren. Van denzelfden aard zijn ook de tempusstammen, die reeds ter sprake zijn gekomen, en de negatieve conjugatie, waaraan ik nog een paar paragrafen zal hebben te wijden.

In het Oost-Eskimo hebben de met het suffix *-ti-* (Grl. *-ti-*, *-si-*) gevormde deverbativa, indien zij van transitieve persoonssuffixen voorzien zijn, causatieve beteekenis, met intransitieve persoonssuffixen daarentegen zijn zij reflexief of passief. Zoogenaamd 'half-transitief' zijn de zich daarbij aansluitende formaties op *-ti-tsi-* (Grl. *-ti-tsi-*, *-si-tsi-*): zij hebben bij causatieve beteekenis intransitieve persoonssuffixen, zoodat het natuurlijk object in den modalis komt te staan. Verder vormt het Groenlandsch passiva door middel van het suffix *-ne-qar-*, terwijl het door achtervoeging van *-u-* tot verbum finitum gemaakte participium passivum in het geheele Oost-Eskimo in gebruik is. Maar ook de gewone intransitieve vormen van het werkwoord kunnen als passiva en reflexiva fungeeren.

Voorbeelden:

Grl. *sana-ti-pá* (*-ti-tsi-voq*) 'hij laat het bewerken', *sana-ti-poq* 'het wordt bewerkt'; Labr. *anni-ti-pá* (*-ti-tsi-voq*) 'hij doet hem uitgaan'.

Grl. *agtor-ne-qar-poq* 'hij wordt aangeraakt'.

Grl. *toqu-ta-u-voq* 'hij is gedood geworden' (*toqu-taq* 'gedood'); Labr. *attuar-ta-u-voq* 'het wordt gelezen' (*attuar-taq* 'het gelezene').

In het Mackenziedialect bestaat een causatiefsuffix *-tçi-*, dat zich met Grl. Labr. *-ti-* laat vergelijken. Voorbeelden vindt men bij Petitot LXI. Over de formatie van het passivum zie Petitot LXII.

De causatieve suffixen van het Alaskisch zijn — voor zoover ik zien kan — niet met suffixen van het Oost-Eskimo verwant (vgl. Barnum 180 sq.). Het perfectische passivum, dat wij bij Schultze 14 vermeld vinden, is reeds bij de vorming der tempora ter sprake gekomen.

NEGATIEVE CONJUGATIE.

§ 66. Verreweg de meeste vormen van het negatieve verbum zijn in het Oost-Eskimo door het suffix *-ngi(t)-* gekenmerkt, dat wij ook in het Mackenziedialect terugvinden (zie Petitot LX sq.). In Alaska bezigt men een daarmede gelijkwaardig element *-nrì-*, dat zich met *-ngit-* niet ongedwongen laat identificeeren. Een tweede ontkenningsteeken, dat hoofdzakelijk in het gerundium voorkomt, luidt *-na-* en is zoowel in Groenland en Labrador als in het verre westen bekend, maar de Alaskische vormen met *-na-* schijnen uitsluitend als imperativus gebruikt te worden.

De negatieve conjugatie met *-ngi(t)-* heeft allerlei eigenaardigheden, waarover ik niet zal uitweiden, daar zij slechts tot een deel van het taalgebied beperkt zijn. Toch wil ik even releveeren, dat in

Groenland en Labrador het modusteeken *-p-* (*-r-*) in den indicativus regelmatig en in den interrogativus binnen zekere grenzen door *-l-* (met *-a-* als karakteristieke vocaal) vervangen wordt en dat de conjunctivus behalve in de vormen van den derden persoon *a* in tegenstelling met den suppositionalis niet *-'k-* (uit *-t-g-*), maar *-'n-* als modusteeken vertoont. Omtrent de negatieve conjugatie in het Mackenziedialect zijn wij slechts gebrekkig ingelicht (bij PETITOT LX vindt men het paradigma *nal^ngitara* 'je le devine', eigenlijk 'ik word er niet-onwetend van'). De met *-nrĕ-* gevormde ontkennende verba van het Alaskisch conjugeeren als alle andere, zoodat een paradigma volkomen onnoodig is.

Bij het negatieve gerundium in het Oost-Eskimo valt op te merken, dat het ontkennende *-na-* (waarnaast in bepaalde vormen *-a-*) niet aan *-lu-* wordt gehecht, maar dit geheel vervangt. Ook in Alaska ontbreekt de syllabe *-lu-*, maar daarentegen vinden wij tusschen den eigenlijken verbaalstam en *-na-* een mij nog niet duidelijk geworden, naar het schijnt samengesteld element *-ya-kō-*.

Voorbeelden van het verbum negativum:

Grl. Labr. *ajúngilaq* 'is niet slecht (is goed)': *ajorpoq* 'is slecht'.

Grl. *nálángilaq* 'gehoorzaamt niet': *nálagpoq* 'gehoorzaamt'.

Grl. *akilíngilá*, Labr. *akkilíngilá* 'betaalt het niet': Grl. *akilerpá*, Labr. *akkilerpá* 'betaalt het'.

Grl. Labr. *neriúngilaq* 'hoopt niet': *neriugpoq* 'hoopt'.

Al. *kīpūtnrĕtok* 'drijft geen handel': *kīpūtok* 'drijft handel'.

Al *tainrĕtok* 'komt niet': *taigok* 'komt'.

Al. *čavūnrĕtok* 'roeit niet': *čavok* 'roeit'.

Al. *kīpūtnrĕta* 'koopt het niet': *kīpūta* 'koopt het'.

Voorbeelden van het negatieve gerundium:

Grl. Labr. *oqar(n)nane* 'hij niet sprekend': *oqar(d)lune* 'hij sprekend'.

Grl. *nálangnago* 'hem niet gehoorzamend': *nálagdlugo* 'hem gehoorzamend'.

Vgl. de Alaskische vormen met imperativische beteekenis als *aiyag'yakōnanī* 'hij moet niet gaan', *pīakōnakū* 'gij moet het niet doen'.

§ 67. Conjugatie van den intransitieven negatieven indicativus Grl. Labr. *ajúngilaq* 'hij is niet slecht (is goed)'.

	Groenlandsch	Labradorsch
	Singularis	
1	*ajúngilanga*	*ajúngilanga*
2	*ajúngilatit*	*ajúngilatit*
3	*ajúngilaq*	*ajúngilaq*

	Groenlandsch	Labradorsch
	Dualis	
1	*ajúngilugut*	*ajúngilaguk*
2	*ajúngilatik*	*ajúngilatik*
3	*ajúngitdlak*	*ajúngilak*
	Pluralis	
1	*ajúngilagut*	*ajúngilagut*
2	*ajúngiluse*	*ajúngiluse*
3	*ajúngitdlat*	*ajúngilat*

Conjugatie met geincorporeerd object van den derden persoon singularis van den transitieven negatieven indicativus Grl. *akilíngilá*, Labr. *akkilíngilá* 'hij betaalt het niet'.

	Groenlandsch	Labradorsch
	Singularis	
1	*akilíngilara*	*akkilíngilara*
2	*akilíngilat*	*akkilíngilat (-et)*
3	*akilíngila*	*akkilíngila*
	Dualis	
1	*akilíngilarpuk*	*akkilíngilaruk*
2	*akilíngilartik*	*akkilíngilattik*
3	*akilíngilek*	*akkilíngilek*
	Pluralis	
1	*akilíngilarput*	*akkilíngilarut*
2	*akilíngilarse*	*akkilíngilasse*
3	*akilíngilat*	*akkilíngilat*

§ 68. Conjugatie van het intransitieve negatieve gerundium Grl. *oqar(n)ane* 'hij niet sprekend' en van den intransitieven negatieven imperativus Al. *aiyag'yakonanī* 'hij moet niet gaan'.

	Groenlandsch	Alaskisch
	Singularis	
1	*oqarnanga*	*aiyag'yakōnī*
2	*oqar(n)anit, oqarnak*	*aiyag'yakonak*
3	*oqar(n)ane*	*aiyag'yakōnanī*
	Dualis	
1	*oqarnanuk*	*aiyag'yakōnanuk*
2	*oqar(n)atik*	*aiyag'yakōnatek*
3	*oqar(n)atik*	*aiyag'yakōnanāk*
	Pluralis	
1	*oqarnata*	*aiyag'yakōnata*
2	*oqar(n)ase*	*aiyag'yakōnacī*
3	*oqar(n)atik*	*aiyag'yakōnatung*

DER WESTGOTHISCHE PAULUS.

EINE RECHTSHISTORISCHE UNTERSUCHUNG

VON

MAX CONRAT (COHN).

Verhandelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen te Amsterdam.

AFDEELING LETTERKUNDE.

NIEUWE REEKS.

DEEL VIII. N°. 4.

AMSTERDAM,
JOHANNES MÜLLER.
1907.

INHALTSVERZEICHNIS.

§ 1. Einleitung . . . . S. 1 u. 2
1. Aufgabe der Untersuchung S. 1. — 2. Die zu Grunde gelegte Ausgabe S. 1 u. 2. — 3. Uebergang S. 2.

ERSTER ABSCHNITT.

Der Grundtext des Westgothischen Paulus.

§ 2. Der Westgothische Gesetzgeber Urheber und Redaktor des Sentenzenauszugs . . . . 3—9
1. Der Auszug ein Werk des Gesetzgebers S. 3. u 4. — 2. Die Frage der Bearbeitung von Text und Rubriken durch den Gesetzgeber S. 4—9.

§ 3. Verhältnis des Auszugs zu der Originalschrift. .. 10—36
1. Die Frage des quantitativen Verhältnisses S. 10. — 2 Vermeidung von Wiederholungen und Fernhaltung von nichtaktuellem Rechtsinhalt die Gesichtspunkte bei Anfertigung des Auszugs S 11. — 3. Durchführung der Gesichtspunkte im Allgemeinen S. 11—17. — 4. Die Frage des Vorhandenseins weiterer Gesichtspunkte S. 17—21. — 5. Streichungen aus dem Gesichtspunkt einer Vermeidung von Wiederholungen S. 21—24 — 6. Streichungen aus dem Gesichtspunkt der Fernhaltung von nichtaktuellem Rechtsinhalt S. 25—30. — 7. Streichungen in Folge eigentümlicher Auslegung des Paulus S. 30 u. 31. — 8. Untersuchung der Streichungsursachen nach Titeln S. 32—36.

ZWEITER ABSCHNITT.

Die Interpretation.

§ 4. Einleitung . . . . „ 37—40
1. Allgemeines S. 37 u. 38. — 2. System der folgenden Untersuchung S. 38—40. — 3. Duplex interpretatio S. 40.

§ 5. Litterarische Formen. „ 41—49
1. Allgemeines S. 41. — 2. Glosse S. 41 u. 42. — 3. Paraphrase S. 42—49. — 4. Verhältnis zur Interpretation der Leges S. 49.

INHALTSVERZEICHNIS.

§. 6. Die Darstellungsweise .... S. 50—63
1. Darstellung des Thatbestands mit obligatorischer Rechtswirkung S. 50—54. — 2. Bevorzugung des Bedingungssatzes S. 54—56. — 3. Verhältnis zur Vorlage bei Verwendung der ersten und zweiten Person S. 56 u 57. — 4. Verdeutlichungsbestreben S. 57—61. — 5. Fallenlassen der juristischen Terminologie S. 61—63.

§ 7. Das Recht der Interpretation. *a.* Einleitung. „ 64—78
1. Uebersicht S 64 u. 65. — 2. Heidentum und Christentum S. 65—69. — 3. Rechtsquellen S. 69—71. — 4. Civiles und prätorisches Recht S 72—76. — 5. Oeffentliches Wesen S. 76—78

§ 8. Fortsetzung. *b.* Allgemeine Lehren .. .. „ 79—91
1. Condicio S. 79—81. — 2. Stellvertretung S. 81—83. — 3. Integri restitutio S. 83—91.

§ 9. Fortsetzung. *c.* Personenrecht .... „ 92—123
1. Status libertatis S. 92—96. — 2. Status civitatis S. 96—100. — 3. Verwandtschaft S. 100—106. — 4. Ehelichkeit und Unehlichkeit S. 106—110. — 5. Die Ehe S. 110—118. — 6. Die Tutel S. 118—120. — 7. Die Infamie S. 120—123.

§ 10. Fortsetzung. *d.* Sachenrecht... .... „ 124—151
1. Der Besitz S. 124—134. — 2. Das Eigentum S. 134—140. — 3. Die Schenkung S. 140—143. — 4. Die Iura in re aliena S. 144—151.

§ 11. Fortsetzung. *e.* Forderungsrecht.......... „ 151—190
1. Zinsen S. 152—158. — 2. Actio adiecticiae qualitatis und Actio noxalis S. 158—165. — 3. Der Vertrag S. 165—169. — 4. Die materiellen Kontrakte S. 169—175. — 5. Stipulation und Bürgschaft S. 175—182. — 6. Die Delikte S. 182—190.

§ 12. Fortsetzung. *f.* Erbrecht................. „ 191—216
1. Testamentarisches Erbrecht S 191—197. — 2. Intestaterbrecht S. 197—200. — 3. Noterbenrecht S. 200—207. — 4 Das Legat S. 207—211. — 5. Das Fideikommiss S. 211—215. — 6 Die Donatio mortis causa S. 215 u. 216.

§ 13. Schluss. *g.* Das Verfahren............... „ 217—240
1 Das Civilgericht S. 217—219. — 2. Die Civilparteien S. 219—226. — 3. Die Kautionen S. 226—228. — 4. Der Eid S. 229—231. — 5. Urteil und Appellation S. 231—237. — 6. Das Strafverfahren S. 237—240.

§ 14. Entstehungsverhältnisse der Interpretation. . . „ 241—248
1. Argumente für Annahme der Abfassung durch den Kodifikator S. 241 u. 242. — 2. Bekräftigung der Annahme durch ihren Inhalt S. 242—245. — 3. Widerlegung von Einwänder S. 245—248.

REGISTER .... „ 249—257

§ 1. Einleitung.

1. *Aufgabe der Untersuchung.*
2. *Die zu Grunde gelegte Ausgabe.*
3. *Uebergang.*

1. Die folgende Untersuchung ist dem Westgothischen Paulus gewidmet, womit der Auszug aus den Sentenzen des Paulus bezeichnet werden soll, der einen Teil der Westgothisch-römischen Kodifikation des Westgothenkönigs Alarich II vom Jahre 506, des unter dem Namen Breviarium Alaricianum bekannten Gesetzbuchs, ausmacht: damit soll dann auch im Namen dieses Produkts zum Ausdrucke kommen, dass es sich um ein Seitenstück zu dem unter der Bezeichnung Westgothischer Gaius bekannten Teil des Breviars handelt, der eine verkürzende Bearbeitung der Institutionen des Gaius darstellt. Die Untersuchung hat die Aufgabe, eine eingehende Charakterisierung des Werkes zu liefern, sowie seine Entstehungsverhältnisse zu erörtern, und bedient sich bei ihrer Lösung einer durch die Gestalt des Produkts sich darbietenden Einteilung des Stoffs, indem sie, und zwar zunächst, den Gegenstand mit Bezug auf den von Paulus selbst herrührenden Text, den Grundtext, betrachtet (Erster Abschnitt) und hernach mit Bezug auf die dem Grundtexte beigegebene Ausführung, die sogenannte Interpretation, behandelt (Zweiter Abschnitt).

2. Der Westgothische Paulus ist als ein Teil der Westgothisch-römischen Kodifikation in der Ausgabe dieses Gesetzbuchs von G. Haenel (Lex Romana Visigothorum, 1849) gedruckt, der Grundtext allein aber neuestens und am besten von P. Krüger bearbeitet und in seiner Ausgabe der Sentenzen (Coll. libr. iur. Anteiust. I 46 sqq.), das will sagen, der sämmtlichen Fragmente, die von der Schrift des Paulus erhalten geblieben sind, verwertet worden. Ich habe dann bei der folgenden Untersuchung mit Bezug auf den Grundtext des Sentenzenauszugs die von P. Krüger verzeichnete und auf die

besten Vertreter der von ihm angenommenen beiden Handschriftentypen sich gründende Lesung übernommen, wofür es keiner weiteren Rechtfertigung bedürfen wird. In Hinsicht der Interpretation bin ich von dem Haenelschen Texte ausgegangen, habe indessen darüber hinaus mich durch Einsichtnahme des von P. Krüger als besten Vertreter des einen Handschriftentypus betrachteten Cod. Monac. D 2 (Saec. VII) sowie durch Benutzung der von der Königl. Historischen Akademie in Madrid veranstalteten Reproduktion der neuerdings entdeckten alten Breviarhandschrift von Leon (Legis Romanae Wisigothorum fragmenta ex cod. palimps. s. Legion. eccl., 1896) orientieren wollen.[1]

3. Ich bin unbesorgt, dass ich von dem Vorwurfe verschont bleiben werde, Mühe und Sorge einem Gegenstande gewidmet zu haben, der sie nicht verdient; das Objekt der Untersuchung bildet nicht mehr und nicht weniger als das gewiss umfangreichste und wichtigste Dokument für die Geschichte des Römischen Privatrechts im Westen des ausgehenden Römerreichs, zugleich eine Urkunde von massgebender Bedeutung im frühen Mittelalter und wohl darüber hinaus. Mein Anliegen ist auf Beherrschung des Stoffes gerichtet gewesen, indessen der Ueberzeugung Ausdruck zu geben, hiermit zum Ziele gelangt zu sein, verbietet nicht bloss der schriftstellerische Anstand, sondern auch neben dem Bewusstsein der Begrenztheit meiner Kräfte der Sachverhalt, dass der Verfasser bei Lösung seiner Aufgabe sich weithin auf unbetretenen Pfaden befunden hat, ihm aber auch sonst die mehr speziell dem Gegenstande gewidmete Litteratur, von dem Kommentar in A. Schultings Jurisprudentia vetus Ante-Justinianea (Ed. Nova, 1737) und den Noten zur Interpretation in der Ed. Haenel abgesehen, für seine Zwecke keinen erheblichen Ertrag liefern sollte. Eine weitere Tendenz, als sie mit der der Untersuchung gestellten Aufgabe gegeben ist, habe ich mit dieser Arbeit nicht verfolgen wollen; findet Jemand, dass, im Schlimmen oder auch im Guten, zumal in methodischer Hinsicht, Eigenartiges zum Vorschein kommt, so will ich es hinnehmen, aber keinen Zweifel an meiner Absicht aufkommen lassen.

---

[1] Daran die Hände gegangen ist mir auch Cod. Ms. Haenel 41 der Leipziger Universitäts-Bibliothek, der auf die Interpretation sich bezieht und zu dem Apparate der Haenelschen Ausgabe gehört. Mit Bezug auf den Sentenzenauszug finden sich insbesondere Angaben über ihren Bestand in einer grösseren Zahl von Handschriften. Ich habe nicht den Eindruck empfangen, dass die Handschrift neben demjenigen, was bereits Haenel in seine Ausgabe aufgenommen hat, für meine Zwecke Verwertbares liefert.

ERSTER ABSCHNITT. DER GRUNDTEXT DES WESTGOTHISCHEN PAULUS.

§ 2. Der Westgothische Gesetzgeber Urheber und Redaktor des Sentenzenauszugs.

1. *Der Auszug ein Werk des Gesetzgebers.*
2. *Die Frage der Bearbeitung von Text und Rubriken durch den Gesetzgeber.*

1. Den Grundtext des Westgothischen Paulus bildet, wie bemerkt worden ist, ein Auszug aus den Sentenzen des Paulus: es ist dies die Sententiae ad filium genannte Schrift des Römischen Juristen Paulus, deren Abfassung nicht vor das Jahr 206, vielleicht erst unter die Regierung Kaiser Caracallas fällt, [2] und von der, neben dem Auszug im Breviar, eine Anzahl Ueberreste erhalten geblieben sind. Mit allem Grund erblickt man in dem Produkte, das ja auch nirgends anders als in der Gestalt eines Teils der Westgothisch-römischen Gesetzgebung erhalten geblieben ist, ein von dem Westgothischen Kodifikator herrührendes Werk. Muss es von vornherein für durchaus unwahrscheinlich gelten, dass diesem ein älterer Auszug zur Verfügung gestanden hat, der seinen gesetzgeberischen Zwecken hätte dienen können, so tragen Ueberlieferungen, die uns über den Kodifikationsprozess unterrichten, auf die ich noch an anderer Stelle (§ 14, 1) zurückkomme, lediglich dazu bei, die Annahme der Urheberschaft des Westgothischen Gesetzgebers zu bekräftigen. Denn wo das Einführungsgezetz des Breviars, das sogenannte Kommonitorium, berichtet, dass der Gesetzgeber unter Zuziehung von Sacerdotes und Nobiles das Dunkel der Leges Romanae und des Antiquum ius habe wiedererglänzen lassen und jede Zweideutigkeit bannen wollen, fügt es hinzu, dass, nachdem die Auswahl der Prudentes Alles in ein Buch gesammelt habe, das Exzerpierte, bez. in deutlicher Erläuterung Abgefasste, von den

[2]) Vgl. P. Krüger, Quellen S. 212.

Bischöfen und den Provinzialvertretern gutgeheissen worden sei: [3]) damit wird völlig unzweideutig zu erkennen gegeben, dass das Redaktionsgeschäft ein Exzerpieren gewesen ist, was dann nicht anders als von einem Ausziehen von Werken verstanden werden kann. Geradezu aber bezeichnet die Praescriptio, die sich in einigen Handschriften an der Spitze des Breviars findet, neben den Leges aus dem Theodosianus, sogenannte Species iuris, das sind Texte des Ius, [4]) welche Stellen aus mehreren Büchern ausgewählt seien, als den Inhalt des Gesetzbuchs, [5]) womit — bei der technischen Bedeutung, die in diesen Zeitläuften den Worten Leges und Ius zukommt (vgl. § 7, 3) — auf ein Exzerpieren, wie aus dem Konstitutionenrecht der Monarchie, so auch, und gerade wohl vorzugsweise, aus den Sentenzen des Paulus hingewiesen ist. [6])

2. Ueber die Urheberschaft des Produkts besteht dann auch kein Streit. Das Gleiche ist aber auch der Fall in Hinsicht auf das Mass desjenigen, was der Gesetzgeber aus seiner Vorlage ausgezogen und in das Gesetzbuch aufgenommen hat. [7]) Diskutabel ist

[3]) Utilitates populi nostri propitia divinitate tractantes hoc quoque, quod in legibus videbatur iniquum, meliore deliberatione corrigimus, ut omnis legum Romanarum et antiqui iuris obscuritas adhibitis sacerdotibus ac nobilibus viris in lucem intellegentiae melioris deducta resplendeat et nihil habeatur ambiguum, unde se diuturna aut diversa iurgantium impugnet obiectio. Quibus omnibus enucleatis atque in unum librum prudentium electione collectis haec quae excerpta sunt vel clariori interpretatione composita venerabilium episcoporum vel electorum provincialium nostrorum roboravit adsensus. Ed. Mommsen, p. XXXIII u. XXXIIII.

[4]) Species iuris in diesem Sinne, neben Leges in der entsprechenden Bedeutung, sagt einmal die Interpretation selbst (PV. 5, 27, 3 Quicumque iudex oblatas sibi in iudicio leges vel iuris species audire noluerit et contra eas iudicaverit, ex hac re convictus in insulam deportetur (deportatur Cod. Monac.)) statt Ius publicum und Principum constitutiones der Vorlage. Andere Stellen der Interpretation, die lediglich von Species reden, haben dabei gleichfalls Texte aus dem Ius (PV. 2, 18, 11 vgl. § 10, 2), bez. Grundtext des Sentenzenauszugs (PV. 3, 9, 72 u. PV. 4, 10, 5), im Auge. Auch die Lex Romana Burgundionum spricht in gleicher Bedeutung von Species Gai (12, 2) und Species Pauli (15, 1). Uebrigens ist von Species, und zwar hier wiederum mit Bezug auf Texte der Sentenzen, bereits in der Collatio legum Mosaicarum et Romanarum die Rede (11, 3, 6).

[5]) In hoc corpore continentur leges sive species iuris de Theodosiano vel de diversis libris electae vel, sicut praeceptum est, explanatae. Uebereinstimmend lautet die Subscriptio Aniani (Codicem de Theodosianis legibus atque species iuris vel diversis libris electum). Ed. Mommsen, p. XXXII u. XXXV.

[6]) Denn gerade von dem zweiten Hauptstücke des Antiquum ius, der Epitome Gai, lässt sich nicht eigentlich sagen, dass sie Exzerpt eines alten Autors ist; vgl. Conrat (Cohn), Gaius S. 86.

[7]) Ed. Krüger und Ed. Haenel, sowie die Handschrift von Leon, die bis in die Mitte des vierten Buches (4, 5, 7), übrigens lückenhaft, erhalten ist, stimmen in diesem Punkte überein. In Ed. Haenel ist zwar eine Anzahl Texte aufgenommen, die einzelne Handschriften über den Bestand von PV. hinaus enthalten, sie sind überwiegend Stellen

dagegen die Frage, ob der Kodifikator mit Bezug auf die Vorlage noch in anderer Weise als mittels Exzerpierung eingegriffen hat. Die Sentenzen sind in fünf Bücher geteilt, die einzelnen Bücher in Titel, während die einzelnen Titel aus einer Reihe von Ausführungen, Sentenzen, bestehen, von denen sich eine jede durch ihren Inhalt, in der Ueberlieferung des Breviars aber insbesondere auch durch eine sich anschliessende Interpretation, oder wenigstens einen Interpretationsvermerk, als Einheit kennzeichnet. Es fragt sich nun, ob innerhalb dieser Einheiten, die in unseren Ausgaben durch Ziffern geschieden werden und somit die Paragraphen der Titel bilden, der Text des Paulus unter den Händen des Redaktors Interpolationen unterworfen gewesen ist, worunter hier Aenderungen irgendwelcher Art, auch Streichungen, verstanden werden sollen. Denn dass von dem Kodifikator sogar ganze Einheiten, die von ihm selbst herrühren, eingeschoben worden sind, lässt sich gewiss nicht sagen, da keinerlei Gründe hierfür sprechen. [8] Der Umstand, dass das Kommonitorium den Sachverhalt einer Bearbeitung des Sentenzentextes im genannten Sinne unerwähnt lässt, spricht doch nicht entscheidend dagegen, dass sie stattgefun-

der Sentenzen selbst (1, 1, 1: 3: 5. 1, 7. 4. 1, 13. 9. 3. 4. 6. 5, 4, 15), auch einzelnes was Paulus nicht angehört (1, 12. 2. 2. 1. 2. 5. 4. 15 Fin.) und werden durch besondere Zählung als Extravaganten kenntlich gemacht. In Ed. Krüger ist alles, was nicht aus PV. herstammt, besonders gekennzeichnet (durch Kreuzchen In margine).

8) Für das Gegentheil darf man sich natürlich nicht auf Sätze berufen, die zwar den Sentenzen fremd sind, indessen nur in einzelnen Handschriften sich finden (vgl. Note 7 u. 68). Wenn ferner Ed. Krüger (ad P. 2, 31, 12) nach dem Vorgange des Cujacius den ganzen Satz, der PV. 2. 32, 15 bildet, für nachpaulinisch hält, so bezieht sich diese Annahme freilich auf eine Stelle, die zweifellos dem Breviarauszuge angehört, schliesst aber nicht die ausdrückliche Behauptung ein, dass ein Produkt des Kodifikators in Frage kommt: der angeblich pseudopaulinische Text könnte ja auch voralaricianisch sein. Ich bin von Letzterem überzeugt, halte den Text aber überhaupt nicht für unecht. Er lautet nämlich, wie folgt: qui meretricem libidinis causa rapuit et celavit, eum quoque furti actione teneri placuit. Es kommt in Betracht, dass dem Stile des Westgothischen Gesetzgebers der Gebrauch von Placet im Sinne des Textes fremd ist, wie man aus dem Umstande schliessen dürfen wird, dass er in der Epitome Gai, die vom Kodifikator herrührt, nicht begegnet und das Placet der Vorlage in der Interpretation zum Sentenzenauszug, die sich doch zum mindesten der Kodifikator angeeignet hat, nicht übergegangen ist (vgl. PV. 1. 9. 7. 2, 20. 6. 3. 7. 12. 5, 3. 6): es ist aber auch die Bezeichnung des Anspruchs als Actio der Interpretation nicht geläufig (vgl. § 6, 5). Dass das Eine wie das Andere gutpaulinisch ist, bedarf keiner weiteren Ausführung. Wenn zur Stütze der Annahme des Pseudopaulinischen Charakters auf eine in den Pandekten (47. 2, 83) überlieferte Stelle der Sentenzen (P. 2. 31. 31) in dem Sinne hingewiesen wird, dass unser Text ihr (Qui ancillam non meretricem libidinis causa subripuit, furti actione tenebitur) nachgebildet sein konnte, so halte ich diese Eventualität nach dem Verhältnis der beiden Stellen zu einander nicht einmal für wahrscheinlich.

den hat.[9] Auch sollte man meinen, nicht ganz selten müsse sich bei dem Redaktor des Sentenzenauszugs der Wunsch eingestellt haben, Texte mittels einer, sei es auch nur leichten, Aenderung aufnahmefähig zu gestalten und zumal Spuren zu tilgen, die auf einen im Auszuge nicht mehr bestehenden Zusammenhang hinwiesen. Demgegenüber kommt indessen in Betracht, dass die in das Breviar aufgenommenen Auszüge aus den Leges, insbesondere der umfangreiche Auszug aus dem Codex Theodosianus, überall die Vorlage in der authentischen Gestallt wiedergeben,[10] und die Textüberlieferung der Sentenzen für die Annahme, dass die Redaktoren es bei ihnen anders gehalten haben, wenigstens keinen entscheidenden Anhalt liefert.[11] Erwägt man schliesslich, dass die Einfügung einer Interpretation das Mittel gewährte, dem Texte einen anderen als den authentischen Sinn zu geben, und der Kodifikator mit Hilfe dieses Mittels, und somit nicht im Wege der Interpolation der Vorlage, zuweilen einen vom Standpunkte des Kodifikationszeitalters geradezu anstössigen Text für das Gesetzgebungswerk verwendbar gemacht hat,[12] so wird man die gestellte Frage verneinen müssen, ohne doch damit ausschliessen zu wollen, dass es sich um besonderer Umstände willen in einem einzelnen Falle anders verhalten haben mag.[13]

---

9) Es meldet ja auch nicht, worin die Thätigkeit der Redaktoren mit Bezug auf die Institutionen des Gaius bestanden hat: vgl. Conrat (Cohn), Gaius S. 85 u. 86.

10) Vgl. Mommsen Ed., p. XXXV, XXXVI, CXXIV.

11) Krüger führt eine Anzahl von Stellen auf, wo er Westgothische Bearbeitung annimmt oder wenigstens für möglich erachtet, und gründet diese Ansicht auf den Umstand, dass sie in den Pandekten, wo sie wiederkehren, anders lauten, als im Sentenzenauszuge des Breviars. Es sind die folgenden Texte. P. (PV.) 1. 4. 3 = D. 3. 5. 36. 1. P. (PV.) 1. 9. 2 = D. 4. 4. 24 pr. P. 3, 6. 15 (PV. 3. 8. 14) = D. 48. 10. 18. 1. P. 4. 9. 3 u. 4 (PV. 4. 8. 10 u. 11) = D. 1. 5. 14. Ich erkläre mir indessen die Abweichungen, die der Pandektentext von der Ueberlieferung im Sentenzenauszug aufweist, als Interpolationes Triboniani. Diese Auffassung ist nicht nur überall zulässig, sondern bei einem Texte, wie z. B. P. (PV.) 1. 4. 3 geradezu geboten: denn wie sollte der Kodifikator z. B. die Worte Hoc enim in bonae fidei iudiciis servari convenit, die im Pandektentexte fehlen, haben einsetzen können, da sie für ihn mit dem Begriffe des Bonae fidei iudicium ihre Bedeutung verloren hatten (vgl. § 11, 3) und darum auch in die Interpretation nicht übergegangen sind.

12) Es mag auf PV. 5. 21. 1 hingewiesen sein, welcher Text auf den Einbruch in ein Templum die schwersten Strafen verordnet, wo doch eine in das Breviar (C. Th. 16. 2. 1) aufgenommene Konstitution die Apostasie Ad aras et templa verpönt. Wie nahe hätte hier der Ersatz des Wortes Templum durch Ecclesia oder wenigstens Templum dei, wie sich GV. 2. 1. 1 ausdrückt (ecclesiae id est templa dei), gelegen! Statt dessen zieht der Gesetzgeber vor den Text so zu lassen, wie ihn Paulus geschrieben hatte, dagegen in die Interpretation zu setzen, dass, was in der Vorlage von Templum gesagt ist, von der Ecclesia verstanden werden muss (Ista, quae de templo dicta sunt, de ecclesia loqui intellegenda sunt.)

13) Hierzu rechne ich nicht den von Brunner, Deutsche Rechtsgesch². I 513 Anm. 10, erwähnten Fall vom Adulterium (vgl. Note 85), hingegen wohl den folgenden. Der

Eine andere Frage ist, ob der von dem Gesetzgeber in der von ihm benutzten Ueberlieferung der Sentenzen vorgefundene und demgemäss in den für die Kodifikation bestimmten Auszug aufgenommene Text durchgängig auch der authentische Text des Römischen Juristen ist. Das lässt sich nicht erwarten, wenn man erwägt, dass gerade die grosse Beachtung, die im Westen des Römischen Reichs das Werk des Paulus nachweislich schon von Beginn des vierten Jahrhunderts ab gefunden [14]) und sich bis in die Abfassungszeit unseres Auszugs bewahrt hat, [15]) der Erhaltung des authentischen Textes eher schädlich als förderlich sein musste. [16]) Es lässt sich aber

---

erste Text lautet im Auszug PV. 1. 1. 1 folgendermassen: omne pactum posteriore pacto dissolvitur, licet pariat exceptionem. In der Consultatio (4, 4) heisst es dagegen: in bonae fidei contractibus pactum conventum alio pacto dissolvitur et licet exceptionem pariat, replicatione tamen excluditur. Man wird annehmen müssen, dass die beiden Ueberlieferungen den gleichen Text betreffen, und dass dabei die Consultatio die authentische Fassung des Paulus wiedergiebt, die darum Ed. Krüger mit Grund in den Text (P. 1, 1, 2) aufgenommen hat: dem Verfasser der Consultatio ist eine Aenderung des Textes, die ja reine Fälschung gewesen wäre, nicht leicht zuzutrauen. Erklärt sich dann etwa die uns im Breviarauszuge vorliegende Interpolation des Paulinischen Textes aus dem Umstande, dass die Redaktionsarbeit mit dem unverzüglich fallengelassenen Plane eingesetzt hat, die Schrift nach Art der Gaianischen Institutionen wiederzugeben, das will sagen, nicht in der authentischen, wenn auch von einer Interpretation begleiteten Fassung, sondern in der Gestalt einer freien Bearbeitung? Der Umstand, dass der Auszug die Stelle selbst mit einer Interpretation begleitet hat (Si de una re inter ipsas personas duae pactiones fiant, posterior valebit), spricht nicht entscheidend dagegen, dass in ihr bereits selbst Text des Kodifikators vorliegt: der ursprünglich als Ersatz der Paulinischen Fassung bestimmte Text wird durch ein Missverständnis im Laufe der Redaktionsarbeit an die Stelle des Paulus getreten sein.

[14]) Die aus Trier datierte Konstitution vom Jahre 327 (C. Th. 1, 4, 2) sagt: sententiarum libros plenissima luce et perfectissima elocutione et iustissima iuris ratione succinctos in iudiciis prolatos valere minime dubitatur.

[15]) Das sogenannte Citiergesetz Valentinian III (C. Th. 1, 4, 3 [Br. C. Th. 1, 4, 1]) vom Jahre 426 sagt: Pauli quoque sententias semper valere praecipimus. Sowohl in den litterarischen Produkten Römischen Rechts der späteren Kaiserzeit als auch in den Kodifikationen, die in die Zeit der Wende des fünften Jahrhunderts fallen (Lex Romana Burgundionum, Edictum Theoderici), sind die Sentenzen des Paulus stark benutzt worden.

[16]) Bestätigung der Annahme, dass in der späteren Kaiserzeit die Zuverlässigkeit der Ueberlieferung der Sentenzen zu wünschen übrig gelassen hat, lässt sich, wie ich in einem Aufsatze der Mélanges Fitting entwickelt habe, in dem Citiergesetze Valentinian III (vgl. Note 15) erblicken. Es ist dabei von einer Auslegung des vielbesprochenen, indessen kaum ein sicheres Verständnis gestattenden Textes ausgegangen, die mit der herrschenden Auffassung nicht übereinstimmt, indem nämlich angenommen wird, dass das in der Konstitution aufgestellte Erfordernis einer Collatio codicum mit Bezug auf die fünf besonders namhaft gemachten Juristen, zu denen auch Paulus gehört, nicht mit Bezug auf die bei jenen fünf zitierten Schriftsteller aufgestellt ist. P. Krüger, Quellen S. 263, welcher Schriftsteller die herrschende Meinung vertritt, will deren Annahme, dass es bei diesen fünf Juristen einer Collatio codicum nicht bedurft hätte, durch die Erwägung stützen, dass ihre Werke in stetem Gebrauche geblieben und daher in neuen Auflagen vorhanden waren, deren Zuverlässigkeit bereits festgestanden habe. Die Schlussfolgerung aus dem konstanten Gebrauch auf die Reinheit der Ueberlieferung scheint mir indessen mit Bezug auf das Manuskript anfechtbar zu sein.

auch zeigen, dass der von dem Kodifikator benutzte und in den Auszug aufgenommene Text nicht ganz selten ein anderer als der authentische des Paulus gewesen ist,[17] vielmehr eine verderbte[17a] oder eine unvollständige[18] oder eine interpolierte Lesung des Römischen Schriftstellers aufgenommen hat.[19] (Gewiss in stärkerem

---

[17]) Hierzu wird sich im Verlaufe der Schrift mehr als ein Beleg (vgl. z. B. Note 85, 311, 354, 571, 664) finden und giebt insbesondere Ed. Krüger die erforderliche Aufklärung.

[17a]) Für verderbt darf ohne Zweifel gelten PV. 3. 2. 2 Libertus duos patronos h redes instituit statt etwa, nach dem Vorschlage Krügers (ad P. 3. 2. 2). Libertus qui duos patronos habuit extraneos heredes instituit). Korrupt ist ferner PV. 2. 32. 17; denn wie hier der Text lautet — Furti concepti actio adversus eam qui obtulit tripli est poena et ipsius rei repetitio —, kann Paulus selbst unmöglich geschrieben haben, da im klassischen Rechte nicht die Furti concepti actio gegen den Offerenten der gestohlenen Sache zustand, vielmehr die Furti oblati actio. Man darf annehmen, dass die Worte Adversus eum qui obtulit fugitiv und zwar aus dem in den Auszug nicht aufgenommenen und auch sonst nicht erhalten gebliebenen Satze, der auf die Furti oblati actio sich beziehend dem von der Furti concepti actio redenden Texte unmittelbar sich angeschlossen haben muss, eingedrungen sind (vgl. § 11. 6). Dass in beiden Fällen die Textkorruption nicht erst nachalaricianisch ist, beweist der Umstand, dass der verderbte Text bereits der Interpretation, die ihn begleitet, zu Grunde liegt. Einen verderbten Text nimmt Krüger auch PV. 3. 9. 53 an, welche Stelle sich auf den Fall von Servi legati bezieht und, soweit sie hier interessiert, wie folgt, überliefert ist: servis Do lego legatis ancillae quoque debebuntur: non item servi legatis ancillis: sed ancillarum appellatione tam virgines quam servorum pueri continentur. Krüger will, mit einfacher Versetzung des Tam, den letzten Absatz, wie folgt, lesen, sed tam ancillarum appellatione virgines quam servorum (scil. appellatione s.) pueri continentur. Auch ich halte diese Lesung für die Paulinische, meine aber zugleich, dass sie auch der Interpretation zu Grunde liegt, sodass das Breviar selbst noch den Paulinischen Text besessen haben wird, der nur in den Handschriften, die uns erhalten geblieben sind, verloren gegangen ist. Die Interpretation lautet nämlich, wie folgt: servis legati titulo dimissis, tam pueri quam ancillae debentur: quia masculorum appellatione etiam feminae continentur. Ancillis vero legatis, servi non continentur. Ancillarum autem appellatione tam virgines quam puberes vel impuberes accipiendae sunt. Der Satz der Interpretation, dass zu den Servi, neben den Ancillae, die Pueri zählen, entspricht den von Krüger dem authentischen Texte zugeschriebenen Worten Servorum (scil. appellatione s.) pueri continentur. Sagt dagegen die Interpretation, dass unter Ancillae zu verstehen sind Tam virgines quam puberes vel impuberes, so nehme ich an, dass damit Nichts weiter ausgedrückt werden soll, als was füglich auch bei dem Sed (tam) ancillarum appellatione virgines continentur zu subintelligieren ist, dass nämlich Frauen jeglichen Alters und sogar die Virgines unter den Ancillae inbegriffen sind.

[18]) Hierzu wird man einige von Krüger (Ed., p. 41) aufgeführte Fälle rechnen können, in denen der Codex Vesontinus einen vollständigeren Text überliefert hat, als er in PV. enthalten ist (PV. (P.) 1, 21, 1. PV. 1, 21, 3 (P. 1. 21, 4).

[19]) Hierzu gehört insbesondere der folgende Fall PV. 1. 19, 1 zählt unter den Aktionen, von denen es im Texte heisst Si a reo infitientur, duplantur zum Schluss die folgende auf: item de modo agri, cum a venditore emptor deceptus est. Dementsprechend lautet dann die Interpretation, vel de modo agri, quum a venditore emtor fuerit circumscriptus, ut minus inveniatur, quam probatur scriptum. Die Einreihung der Actio unter die Actiones quae per infitationem duplantur rührt offenbar nicht von Paulus her und gründet sich vielmehr auf das Missverständnis, dass unter diese Kategorie alle Aktionen

Masse, als mit Bezug auf den Text hier angenommen worden ist, hat der Gesetzgeber in Hinsicht auf die Titeleinteilung der Schrift, die Rubrizierung der Titel eingeschlossen, seine Vorlage geändert. Dieser Sachverhalt lässt sich aus einer Reihe von Umständen folgern,[20] ist aber auch ohne Weiteres nicht unwahrscheinlich, indem das Zusammenstreichen der Paulinischen Schrift, als welches sich die Kodifikationsthätigkeit kennzeichnet, auch Abweichungen von der authentischen Rubrizierung nahelegen musste. Doch wird sich sagen lassen, dass die Eingriffe, die der Kodifikator vorgenommen hat, nicht weit genug gehen, um diese Seite der Redaktionsthätigkeit als eine zureichende erscheinen zu lassen, sodass mit ihrem Ergebnisse gar nicht selten dem Rubrizierungszwecke nur wenig gedient ist.[21] [22]

---

gehören, die zu einer Verurteilung auf das Doppelte führen (vgl. § 13, 5): dass aber hierzu der Fall Distracto fundo si quis de modo mentiatur gehört, wird in einem Texte des Paulus selbst, der auch in den Auszug (PV. 2, 18, 1) übergegangen ist, gesagt. Krüger (Ed.), ad P. 1, 19, 1, erblickt darum in dem Satzglied ein Glossem und rechnet mit der Eventualität voralaricianischer Entstehung.

[20] Vgl. hierzu Krüger (Ed.), p. 42 u. 43, dessen Erörterungen ich hiermit zusammenfassend wiedergebe. Es ist zu vermuten, dass bereits bei Paulus die einzelnen Abschnitte, bez. Titel, die sich aus dem Inhalt der Schrift ergeben, Rubriken gehabt haben. Andererseits ist es nicht wahrscheinlich, dass Titeleinteilung und Rubrizierung, wie sie in PV. begegnen, durchweg den ursprünglichen Status der Schrift darstellen, da sie mehrfach zu Bedenken Anlass geben. Materie, die sich zur Aufnahme in einem vorgängigen Titel, bez. unter einem vorgängigen Rubrum, geeignet haben würde, ist unter eine besondere Rubrik gestellt, die andererseits zuweilen nur den Inhalt der ersten Texte dieses Titels deckt. Anderswo scheinen umgekehrt Rubriken ausgefallen zu sein. Hinwiederum macht die Fassung mancher Rubriken den Eindruck, dass sie nicht authentisch sind. Es kommt auch in Betracht, dass die ausserhalb PV. überlieferten Rubriken der Sentenzen mit denjenigen von PV. nicht immer übereinstimmen.

[21] Die Note 20 aufgeführten Momente, die gegen den Paulinischen Ursprung der in PV. aufgenommenen Rubrizierung sprechen, stellen sich zum Teil auch vom Standpunkte der Kodifikation als Mangel in der Rubrizierung dar. Besonders anstossig ist z.B. das Folgende. Die Rubriken De lege commissoria (2, 13) und De contrahenda auctoritate (5, 11) sind sinnlos, da die Titel, an deren Spitze sie stehen, Nichts darauf bezügliches enthalten. Die Rubrik De commodato et deposito pignore fiduciave (2, 4) wiederholt sich in den Rubriken De pignoribus (2, 5) und De deposito (2, 12).

[22] Ueber eine Aenderung in der Reihenfolge der Texte vgl. Ed. Krüger, p. 41 (P. 1, 21, 10).

§ 3. Verhältnis des Auszugs zu der Originalschrift.

1. *Die Frage des quantitativen Verhältnisses.*
2. *Vermeidung von Wiederholungen und Fernhaltung von nichtaktuellem Rechtsinhalt die Gesichtspunkte bei Anfertigung des Auszugs.*
3. *Durchführung der Gesichtspunkte im Allgemeinen.*
4. *Die Frage des Vorhandenseins weiterer Gesichtspunkte.*
5. *Streichungen aus dem Gesichtspunkt einer Vermeidung von Wiederholungen.*
6. *Streichungen aus dem Gesichtspunkt der Fernhaltung von nichtaktuellem Rechtsinhalt.*
7. *Streichungen in Folge eigentümlicher Auslegung des Paulus.*
8. *Untersuchung der Streichungsursachen nach Titeln.*

1. In welchem Masse der Westgothische Gesetzgeber die Sentenzen des Paulus ausgezogen hat, lässt sich nicht einmal annähernd feststellen. Denn das vollständige Werk des Schriftstellers ist weder erhalten geblieben noch sonst nach seinem Umfange bekannt; was wir besitzen, ist zum grösseren Teil eben nur dasjenige, was der Westgothische Gesetzgeber in seine Kodifikation aufgenommen hat, daneben dann noch, was fragmentarisch in Zusätzen einzelner Handschriften des Breviars, innerhalb des Sentenzenauszugs oder im Appendix, in den Vatikanischen Fragmenten der Collatio und der Consultatio, sowie in den Pandekten überliefert ist.[23] Immerhin lässt sich annehmen, dass das Verhältnis des Auszugs zu der Vorlage das gleiche ist wie bei den übrigen Teilen, aus denen sich das Gesetzgebungswerk zusammensetzt: es hat der Kodifikator nur einen bescheidenen Teil seiner Quelle in das Gesetzbuch aufzunehmen für gut befunden[24].

[23]) Auch die Lex Romana Burgundionum nimmt auf Stellen der Sentenzen Bezug.

[24]) Krüger, Quellen S. 246, kommt zu dem Ergebnisse, dass dasjenige, was von der Schrift auf uns gekommen ist, etwa den sechsten Teil der Sentenzen ausmacht. Die ausserhalb PV. überlieferten Texte mögen dann etwa einhalbsoviel als PV. umfassen.

2. Um so sicherer wird sich dann aber sagen lassen, nach welchen Gesichtspunkten der Sentenzenauszug gearbeitet worden ist. Denn war er ein Teil der Westgothisch-römischen Kodifikation, so musste auch die Arbeit des Redaktors darauf gerichtet sein, ein dem Kodifikationszwecke dienendes Produkt herzustellen. Das war dann aber einmal ein Produkt, das die Bestimmung hatte, unmittelbar der Rechtsanwendung zu dienen, sodass dementsprechend lediglich Text der Sentenzen, dessen Rechtsinhalt dem Status der Kodifikation entsprach, aufgenommen werden durfte, und umgekehrt Text, bei dem es nicht der Fall war, ausgeschieden werden musste: denn unmittelbar auf Rechtsanwendung hatte es, wie das Kommonitorium versichert,[25] und die an den Institutionen des Gaius geleistete Kodifikationsarbeit bestätigt,[26]) der Westgothische Gesetzgeber bei seinem Werke abgesehen. Und es ist dann weiter ein im Verein mit anderem Text, bez. mit dem Texte der anderen Auszüge aus den Leges und aus dem Ius, dem Kodifikationszwecke dienendes Produkt, womit gegeben ist, dass auch sonst Text der Sentenzen nur unter einer weiteren Voraussetzung aufnahmefähig war. Nämlich in dem Falle, dass sich der Rechtsinhalt eines Textes nicht deckte mit Rechtsinhalt, den der Gesetzgeber in der Gestalt von Text jener andern Auszüge, die mit dem Sentenzenauszuge das Gesetzgebungswerk bilden, der Kodifikation einzuverleiben sich entschloss, sodass demnach Text der Sentenzen mit einem Rechtsinhalt, bei dem das Gegenteil der Fall war, von der Kodifikation ferngehalten werden musste. Zum mindesten darf es doch für überaus wahrscheinlich gelten, findet aber auch gleichfalls bei einer näheren Betrachtung der in der Epitome Gai vorliegenden Redaktionsleistung seine Bestätigung,[27]) dass das Anliegen des Gesetzgebers auf eine Vermeidung von Wiederholungen im Gesetzbuche gerichtet gewesen ist.

3. Man geht nicht zu weit, wenn man behauptet, dass in dem Produkte, das in dem Sentenzenauszuge vorliegt, die vorstehend aufgeführten Gesichtspunkte im Wesentlichen zur Durchführung ge-

---

[25]) Corrigimus, ut... nihil habeatur ambiguum, unde se diuturna aut diversa iurgantium inpugnet obiectio... Et ideo... librum tibi pro discingendis negotiis nostra iussit clementia destinari, ut iuxta eius seriem universa causarum sopiatur intentio, nec aliud cuicumque aut de legibus aut de iure liceat in disceptatione proponere, nisi quod directi libri... ordo complectitur. Providere ergo te convenit, ut in foro tuo nulla alia lex neque iuris formula proferri vel recipi praesumatur.

[26]) Vgl. Conrat (Cohn), Gaius S. 69.

[27]) Vgl. a. a. O., S. 124 ff.

langt sind. Insbesondere ist, so wird sich sagen lassen, in dem Auszuge Nichts zur Aufnahme gekommen, was dem Status der Kodifikation widerstreitet. Vor Allem findet sich hier kein Text mit Römischem Rechte, das vom Standpunkte der Kodifikation als obsolet gelten musste. Diese Behauptung erfordert dann freilich noch eine weitere Bestimmung. Denn wenn z. B. die Interpretation (PV. 2, 22, 1) des Instituts der Dotis dictio Erwähnung thut, das durch das spätere Kaiserrecht obsolet geworden ist, so hat der Kodifikator in ihm vielmehr eine aktuelle Erscheinung erblickt (vgl. § 9, 5). Gewiss aber konnte auch der Kodifikator Text mit einem Rechtsinhalt, dessen Obsoletheit ihm nicht entgehen sollte, in einem aktuellen Sinn angewendet wissen wollen. Ja dieser Sachverhalt findet sich selbst sehr häufig und tritt, wie sich zeigen wird, nicht selten in der den Text begleitenden Interpretation zu Tage, kommt dann hier aber auch gelegentlich zum Ausdruck. So findet sich z. B. zu dem Satze des Paulus, dass die In integrum restitutio durch den Praetor erfolgt (PV. 1, 7, 1), die Aussage, dass an seine Stelle die Iudices civitatum getreten sind (PV. 1, 7, 2 hoc enim, quod per praetorem antea fiebat, modo per iudices civitatum agendum est): ein Satz, der in einer Äusserung der Epitome Gai (1, 6, 3 Quae tamen emancipatio solebat ante praesidem fieri, modo ante curiam facienda est) ein Seitenstück findet, was um so bemerkenswerter ist, als sich hiermit eine Uebereinstimmung der beiden Werke des Ius nicht allein im Punkte der Umsetzung eines obsoleten Rechtsinhaltes in aktuelles Recht, sondern auch in der Formulierung dieses Sachverhalts ergiebt. Auch in der Interpretation zu einer Konstitution des Codex Theodosianus begegnet eine entsprechende Erscheinung [28]. Es fehlt dann ferner in dem Sentenzenauszuge nicht ganz an Texten, in denen Paulus selbst neben dem geltenden Rechte auch des schon zu seiner Zeit obsoleten Rechtes gedenkt, wie es z. B. der Fall ist in der Stelle, die von dem Thatbestande der Lex Julia de vi publica (PV. 5, 28, 1) oder von der Strafe der Lex Julia maiestatis (PV. 5, 31, 1) redet [29], ingleichen aber auch in dem sofort zu erwähnenden Texte von der

[28]) Ich habe C. Th. 4, 4, 4 im Sinn. Es heisst im Text: testamenta omnium ceteraque, quae apud officium censuale publicari solent, in eodem reserventur u. s. w. Die Interpretation schreibt hierzu: testamenta omnia vel reliquas scripturas apud censuales in urbem Romam voluit publicari, hoc est, ut in reliquis regionibus apud curiae viros testamenta vel quaecumque scripturae actis firmari solent, gestorum allegatione muniantur.

[29]) Lege Julia de vi publica damnatur, qui aliqua potestate praeditus civem Romanum antea ad populum, nunc imperatorem appellantem necaverit u. s. w. Lege Julia maiestatis ..antea in perpetuum aqua et igni interdicebatur: nunc vero humiliores bestiis obiciuntur vel vivi exuruntur, honestiores capite puniuntur.

Lex Pompeia de parricidiis. Dieser Erwähnung obsoleten Rechts brauchte der Gesetzgeber sich ebensowenig zu verschliessen wie der einem andern Zwecke als der Erwähnung veralteten Rechtsinhalts dienenden Berufung auf das Altertum—stipulum enim veteres firmum appellaverunt (PV. 5, S. 1) —: hat ja doch sogar erst die Interpretation einmal einen von Paulus ohne Weiteres überlieferten Satz (PV. 2, 20, 2) mit einer Aussage über die hierüber im „Altertum" herrschende Anschauung begleiten wollen [30]. Es findet sich schliesslich auch sonst noch Text mit obsoletem Rechtsinhalt in den Auszug aufgenommen, indessen auch hier zu keinem weiteren Zwecke als dem, ihn zur Illustrierung eines der Kodifikation unter den Leges eingereihten Textes mit aktuellem Rechtsinhalt zu verwenden. Dies gilt z. B. von den Sätzen, die die Strafe der Lex Pompeia de parricidiis (PV. 5, 26, 1) [31]) und der Lex

[30]) Es handelt sich um den Satz, dass die mit Zustimmung des Hausvaters einmal geschlossene Ehe eines Hauskindes nicht schon durch den blossen Willen des Hausvaters gelöst werden kann (vgl. § 9, 5). Hierzu setzt die Interpretation: quia ad publicam utilitatem antiquitas pertinere decrevit, ut procreandorum liberorum causa coniunctio facta non debeat separari. Ein Seitenstück aus der Epitome Gai bildet der Satz (2. 1. 1), dass die „Alten" die Res publici iuris eine Res sancta genannt haben (Publici iuris sunt muri, fora, portae, theatra, circus, arena, quae antiqui sancta appellaverunt).

[31]) Der bezügliche Text, der keine Interpretation besitzt, verzeichnet den Thatbestand der Lex Pompeia de parricidiis (Lege Pompeia de parricidiis tenentur qui patrem matrem avum aviam fratrem sororem patronum patronam occiderint) und fügt hinzu, dass die Thäter ehedem im Culleus in das Meer gestürzt wurden, nunmehr lebendig verbrannt oder den wilden Tieren vorgeworfen werden (etsi antea insuti culleo in mare praecipitabantur, hodie tamen vivi exuruntur vel ad bestias dantur). Konstantin hat dann wiederum die alte Strafe mit den Worten erneuert, dass der Schuldige weder dem Schwerte noch dem Feuer noch einer sonstigen Poena sollemnis verfalle (C. Th. 9, 15, 1). Dieses Gesetz des Codex Theodosianus ist dann wieder in das Breviar (C. Th. 9, 12, 1) übergegangen und wird hier in dem Ton einer Wiedergabe des geltenden Rechts interpretiert (Si quis patrem matrem, fratrem sororem, filium filiam aut alios propinquos occiderit, . proiciatur u. s. w.), ohne dass indessen das Verhältnis des Gesetzes zu dem Paulinischen Texte dargelegt wird. Welche Strafe ist dann im Sinne des Westgothischen Gesetzes anwendbar, die von Paulus als geltend bezeichnete oder die von Konstantin eingeführte, die nach demselben Texte der Sentenzen vielmehr abgeschafft ist? Nimmt man an, dass das Letztere der Fall ist, so würde sich die Aufnahme des Paulinischen Textes aus der Absicht erklären lassen, damit den in dem Gesetze selbst verkündeten derogatorischen Charakter der Konstantinischen Vorschrift in ein helleres Licht zu setzen. Ich gebe dieser Ansicht den Vorzug vor der Annahme, dass im Sinne des Kodifikators dasjenige, was Paulus als geltendes Recht bezeichnet, massgebend sein soll: denn die Konstitution würde dann lediglich zur Illustrierung der von Paulus als obsolet charakterisierten Rechtslage dienen, was sich als Motiv der Aufnahme, sowohl im Allgemeinen als auch im Besonderen mit Bezug auf ein Kaisergesetz, nur schwer begreifen lässt. Uebrigens konnte sich von dem hier adoptierten Standpunkt aus die Aufnahme des Paulustextes auch noch aus dem Grunde rechtfertigen lassen, dass allein er, nicht auch das Gesetz Konstantins, den Patron und die Patronin unter der Zahl derjenigen Personen namhaft macht, deren Tötung durch die Lex Pompeia de parricidiis geahndet wird.

Julia de vi privata (PV. 5, 26, 3) melden[32]: denn für die Annahme, dass die Aufnahme dieser Texte eines nicht allein obsoleten sondern auch zu dem Konstitutionenrecht des Breviars in Widerspruch stehenden Inhalts durch die Nachlässigkeit des Redaktors verursacht worden ist, bietet die Vorstellung, die wir uns von den gesetzgeberischen Eigenschaften des Kodifikators zu machen haben, keinen Anhalt: ich habe dabei das Ergebnis im Auge, das eine eingehende Untersuchung der in der Epitome Gai vorliegenden Redaktionsarbeit geliefert hat[33], diese Schrift aber hinsichtlich des Paulus gerade auch mit Bezug auf die Herstellung des Auszugs ausdrücklich bestätigt (vgl. 4). Ebenso aber, wie bei der Herstellung des Auszugs obsoletes Recht der Vorlage ferngehalten wurde, wird sich sagen lassen, dass aus unserer Juristenschrift Inhalt von Ius controversum ausgeschieden worden ist, der demjenigen widerstreitet, was in dem Gesetzbuch an anderer Stelle des Ius vorgetragen wird. Etwa mit anderen Worten ausgedrückt: im Gebiete des dem Gesetzbuch einverleibten Ius sind Antinomien im Wesentlichen vermieden worden. Wenn eine Anzahl von Sätzen, die aus der Vorlage in den Auszug aufgenommen worden sind, den Anschein gewährt, mit Äusserungen, die der Epitome Gai angehören, in Widerspruch zu stehen, so fördert eine eingehende Untersuchung des Sachverhalts das Ergebnis zu Tage, dass in Wahrheit ein Gegensatz nicht vorhanden ist, wobei freilich in Betracht kommt, dass dieses Ergebnis teilweise erst dem Umstande zu danken ist, dass die Kodifikation den Texten des Paulus einen anderen als den authentischen Sinn zugeschrieben hat[34].

---

[32]) Als Strafe des Gesetzes wird von Paulus in einem Texte, der keine Interpretation besitzt, für das Verbrechen der Vis privata die Bergwerksstrafe, bez. Relegatio in insulam, angegeben. Dagegen erklärt dann ein Gesetz Kaiser Konstantins (C. Th. 9, 10, 1), dass den Thäter bei Begehung von Violentia manifesta, was hier dem Thatbestande der Vis privata entspricht, nicht weiter Relegation und Deportation, sondern die Kapitalstrafe treffen solle (Qui in publico manifestam detegitur commisisse violentiam, non iam relegatione aut deportatione insulae plectatur, sed supplicium capitale excipiat). Wenn nun der Westgothische Gesetzgeber dieses Kaisergesetz in die Kodifikation aufgenommen hat (C. Th. 9, 7, 1), so ist um so sicherer, dass im Punkte der Strafe eben sein Inhalt, nicht das von Paulus gemeldete ältere Recht massgebend sein soll, als Text und Interpretation der Konstitution mit Bezug auf das Delikt Nichts weiter als die Strafe vermelden, während sich der Thatbestand ausschliesslich bei Paulus entwickelt findet. Die Aufnahme des Paulinischen Textes hatte daher, trotzdem die Strafe veraltet war, doch ihren guten Grund.

[33]) Vgl. Conrat (Cohn), Gaius S. 116 ff.

[34]) Ein Versuch, den Nachweis zu führen, dass es im Verhältnis zwischen der Epitome Gai und dem Sentenzenauszuge nur den Schein von Antinomien, keine wirklichen Widersprüche giebt, ist gemacht bei Conrat (Cohn), Gaius, § 10. Ich hoffe, dass diese Ausführungen auf den Leser nicht lediglich den Eindruck einer Apologie des Westgothischen Gesetzgebers gemacht haben werden. Im Folgenden sind die Texte des Aus-

Man darf aber selbst behaupten, die oben entwickelten Gesichtspunkte sind bei der Kodifikationsarbeit auch insofern zur Geltung gekommen, als der Auszug durchgehends nur Texte der Art enthält, die sich im Verhaltnis zu den in das Gesetzbuch aufgenommen Sätzen, sei es dass sie dem Ius, sei es dass sie den Leges angehören, nicht als eine blosse Doublette darstellen. Keine Ausnahme hiervon bildet z. B. der Sachverhalt, dass einmal, wo eine Konstitution unter Berufung auf das Ius Rechtsinhalt überliefert, der entsprechende Satz des Ius in der Gestalt der Sentenzen der Kodifikation auch wirklich einverleibt worden ist [35]). Es will aber überdies schliesslich mit dem Satze auch nicht ausgesagt sein,

---

zuges einerseits und der Epitome Gai andererseits mit der a. a. O. des Näheren entwickelten Losung angegeben. 1) GV. 1, 1 pr. Ingenuorum omnium unus status est; PV. 4, 9, 1 Latina ingenua ius Quiritium consecuta. An letzterer Stelle wird, dem Sprachgebrauche der Zeit entsprechend, unter einer (Latina) ingenua nicht sowohl eine Freigeborene als vielmehr eine Freie (Latinischen Standes) verstanden und ist dabei an eine Freigelassene gedacht, die bei der Freilassung die Latinität und hernach die Civität erzielt hat (vgl. § 9, 2). 2) GV. 1, 4, 9 qui non legitimo matrimonio concipitur.... si vero ex ingenua ancilla praegnans facta fuerit, servus nascetur; PV. 2, 25, 2 Si libera conceperit et ancilla facta pepererit, liberum parit. GV. giebt den Satz lediglich als Konsequenz einer Regula iuris, womit Geltung des Satzes nicht behauptet wird. 3) GV. 2, 1, 7 Erwerb des Niessbrauchers durch den Niessbrauchssklaven bezüglich desjenigen Quod opere aut manibus suis fecerint aut de mercedibus operis sui acceperint; PV. 5, 8, 3 Erwerb des Niessbrauchers durch den Niessbrauchssklaven Ex re fructuarii aut ex operis suis. Erwerb Quod de mercedibus operis sui acceperint und Erwerb Ex operis suis ist das Gleiche; das Quod opere aut manibus suis fecerint soll aber auch Nichts anderes vorstellen, als was Paulus mit dem Erwerb Ex re fructuarii bezeichnet, indem beide Formulierungen im Sinne desjenigen, was der Sklave aus der Sache des Niessbrauchers macht, bez. als Spezifikation verstanden werden müssen (§ 10, 4). 3) GV. 2, 7, 8 legatorum vero usurae non debentur, sed ex mora solutionis, si per damnationem relicta fuerint, duplicantur; PV. 3, 11, 4 Ex mora praestandorum... legatorum ..usurae peti possunt. GV. bezieht sich lediglich auf das Damnationslegat, während PV. die Regel für das Legat im Allgemeinen angiebt. 4) GV. 2, 10, 2 Manifestum furtum dicitur, si quando fur, quum cuiuscunque rem tollit, in ipso furto deprehenditur. Nec manifestum furtum appellatur, quod, quamlibet, dum fieret, inventum non est, tamen furtum factum fuisse probatur; PV. 2, 32, 3 u. 4 Manifestus fur est qui in faciendo deprehensus est et qui intra terminos eius loci, unde quid sustulerat, deprehensus est, vel antequam ad eum locum quo destinaverat pervenerit. Nec manifestus fur est qui in faciendo quidem deprehensus non est, sed eum furtum fecisse negari non potest. Vom Furtum nec manifestum wird an beiden Stellen im Wesentlichen das Gleiche ausgesagt: was aber in GV. vom Furtum manifestum bemerkt ist (Furtum, bei dem der Thäter durch Auffindung der Sache der That überfuhrt wird), steht nicht im Widerspruch mit PV., an welcher Stelle mehrere Falle angegeben sind, die unter den Begriff des Furtum manifestum in genanntem Sinne fallen.

[35]) Die Konstitution, die ich im Auge habe, ist hier selbst im Ius (Gr. 2, 1) überliefert. Es heisst im Grundtext, dass nach Ius und Aequitas, in der Interpretation hierzu, dass nach Ius und Leges die Minderjährigen auf die Integri restitutio Anspruch haben. Ein bezuglicher Text des Ius ist PV. 1, 7, 1, wonach der Praetor wegen Per infirmitatem aetatis gesta die Integri restitutio gewährt.

dass in dem Gesetzbuche nicht auch sonst Fälle vorhanden sind, in denen Rechtsinhalt, den ein Text des Auszugs überliefert, an einer andern Stelle der Kodifikation wiederkehrt; ja man wird selbst sagen dürfen, dass dieser Sachverhalt nicht nur vereinzelt, sondern geradezu häufig begegnet. Immerhin scheint dann regelmässig das Verhältnis dies zu sein, dass sich die mehreren Texte bei einem gewissen Masse von Uebereinstimmung im Rechtsinhalte dennoch nicht decken. In diesem Verhältnisse steht insbesondere, wie sich ja hier bei der Art der Schriften Stellen annähernden Rechtsinhaltes am ehesten erwarten lassen, Text des Sentenzenauszugs einerseits und Text der Epitome Gai andererseits [36]. Seltener besteht diese Beziehung zwischen Paulustext und Konstitutionentext [37]. Wenn dann sogar innerhalb des Sentenzenauszugs selbst der gleiche Rechtsinhalt an mehr als einer Stelle vorgetragen wird [38], so liegt es auf

---

[36] Vgl. Conrat (Cohn), Gaius S. 125 und insbesondere Note 311 daselbst. Hier werden als Beispiele des im Texte bezeichneten Sachverhaltes die folgenden Stellen aufgeführt. PV. 2, 26. 1 u. GV. 1. 6. 2; PV. 4, 13. 4 u. GV. 1. 2 pr. Ich lasse hiermit eine Reihe von weiteren Beispielen folgen. PV. 2. 32, 1 (Definition des Furtum) u. GV. 2. 10, 2. PV. 3. 4. 1 (Einfluss des Alters auf die Testamentsfähigkeit) u. GV. 1, 1, 7 sowie 2. 2. 2. PV. 3. 4. 5 (Einfluss der lichten Augenblicke des Furiosus auf die Testamentsfähigkeit) u. GV. 2. 2. 3. PV. 4. 1. 7 (Fideikommiss von Res nostra und Res aliena) u. GV. 2, 7. 4 u. 6. PV. 4. 1, 10 (Fideikommiss in Codicilli non confirmati) u. GV. 2. 7, 8. PV. 4. 3. 1 (Quartabzug beim Universalfideikommiss) u. GV. 2. 7 pr. PV. 4. 8. 3 (agnatisches Frauenerbrecht) u. GV. 2, 8, 5. PV. 5. 8. 2 (Stipulationsformeln) u. GV. 2, 9. 2.

[37] Ich gebe hierfür die folgenden Beispiele. PV. 1. 9, 4 (Behandlung der Restitutionsfrist bei Beerbung des restitutionsberechtigten Minor) u. C. Th. 2. 16. 2. PV. 5. 1, 1 (Verkauf des Kindes durch den Vater) u. C. Th. 3. 3. 1 sowie Nov. Val. 11, 1. PV. 5. 15. 3 (Verwendung des Sklavenzeugnisses im Prozesse wegen Maiestas) u. C. Th. 9. 3. 2. Es findet sich auch ein Beispiel mit Bezug auf eine im Ius überlieferte Konstitution (Gr. 8, 2) und Sentenzentext (PV. 5. 12. 3) (Konvaleszenz der Schenkung des Hausvaters an das Hauskind).

[38] Ein treffendes Beispiel liefern die Texte PV. 2. 14. 5 (Si quis pignora debitoris contra auctoritatem iudicantis abduxerit, violentiae crimen admittit) und PV. 5, 28. 4 (Creditor chirographarius si sine iussu praesidis per vim debitoris sui pignora, cum non haberet obligata, ceperit, in legem Iuliam de vi privata committit). Die Divergenz liegt insbesondere in dem Zusatz zu dem zweiten Texte (fiduciam vero et pignora apud se deposita persequi et sine auctoritate iudicis vindicare non prohibetur). Weitere Beispiele sind die folgenden. Cautio usufructuaria: PV. 1, 11. 3 u. PV. 3, 9. 11. Benutzung gefälschter Reskripte: PV. 1. 12. 1 u. PV. 5, 27. 8. Behandlung der Confessio des Verklagten: PV. 2, 1, 5 u. PV. 5. 5, 2. Stipulation: PV. 2, 3. 1 u. PV. 5, 8, 2. Unstatthaftigkeit der Lösung der Hauskinderehe durch den Hausvater: PV. 2, 20, 2 u. PV. 5, 7. 13. Crimen falsi mit Bezug auf ein Testament: PV. 4. 7. 1 u. PV. 5, 27, 1. Fristen der Longi temporis praescriptio: PV. 5. 2. 3 u. PV. 5, 5, 8. Convicium als Thatbestand der Iniurie: PV. 5, 4. 1 u. PV. 5. 4. 18. Convicium des Appellanten gegen den Iudex: PV. 5, 4, 17 u. PV. 5, 37. 3. Kontumazialverfahren: PV. 5, 5, 6 u. PV. 5, 5, 7. Kriminalverfahren bei Abwesenheit von Ankläger und Angeklagtem: PV. 5. 5, 9 u. PV. 5, 18. 11 u. PV. 5, 37, 1.

der Hand, dass hier schon in der Vorlage eine blosse Wiederholung im Wesen nicht vorhanden gewesen sein wird.

4. Es fragt sich, ob die Streichungen, die der Kodifikator an seiner Vorlage, dem vollständigen Werke der Sentenzen, vorgenommen hat, sämmtlich aus den bezeichneten Gesichtspunkten sich erklären lassen. Mit völliger Sicherheit wird sich die Frage freilich nicht beantworten lassen. Es mag ja für sehr wahrscheinlich gelten, dass sich Manches von demjenigen, was aus den andern Auszügen, insbesondere aus Gaius, in das Breviar übergegangen ist, in Materie und Inhalt im Wesentlichen übereinstimmend in den Partien der Sentenzen vorgefunden hat, die nicht auf uns gekommen sind: dennoch wird man nur an der Hand desjenigen, was uns von den Sentenzen ausserhalb des Auszugs überliefert ist, die Probe machen können, ob der Kodifikator mit der Fernhaltung dieser Texte von dem für die Aufnahme in die Kodifikation bestimmten Auszuge Nichts weiter als die genannten Grundsätze bethätigt hat. Und selbst diese Ueberlieferungen werden für die Probe nicht schlechthin geeignet gelten können, weil, insofern die Texte lediglich in den Pandekten erhalten sind, weithin die Möglichkeit, die sich in einzelnen Fällen geradezu zu einer Wahrscheinlichkeit gestalten mag, vorhanden ist, dass sie sich in Folge von Interpolation in grösserem oder geringerem Masse von dem authentischen Texte des Schriftstellers entfernen [39]. Innerhalb der durch das Mass der Ueberlieferung gezogenen Grenze und mit der durch die Unsicherheit im Punkte der Authentizität des Textes gebotenen Reserve hat man aber allen Grund anzunehmen, dass die Ausscheidungen von Texten aus den des Näheren entwickelten Motiven erklärt werden können. Wir sahen: wie den Gesetzgeber die geschilderten Ausscheidungsprinzipien beherrscht haben, so sind sie auch zur Durchführung gelangt (vgl. 3). Und das begreift sich auch: denn wenn ihre Handhabung, zumal des Prinzips der Ausscheidung von allem nicht aktuellen Rechtsinhalt, an die Redaktoren des Gesetzbuches keine besonders hohen Ansprüche stellte, so lässt andererseits der Umstand, dass die Texte nicht titelweise, sondern unter Exzerpierung der einzelnen Titel, zuweilen selbst im Wege eines Herauspikens eines einzelnen, bez. mehrerer, darunter auch zerstreuter Texte aus einem umfangreichen Titel erfolgt ist [40], erkennen, dass

---

[39]) Hierzu kann man z. B. P. 2, 24, 10 rechnen, wozu Ed. Schulting ad h. l. (2, 24 in fine) zu vergleichen ist.

[40]) Man sehe z. B. Titel P. 1, 21, von dem bei einer Zahl von sechszehn überlieferten Texten (§§) der Auszug (PV. 1, 21) fünf aufgenommen hat. Aus dem von der

es dem Redaktor des Auszugs bei seiner Herstellung an Sorgfalt nicht gefehlt hat. Dagegen liegt das Vorhandensein weiterer Ausscheidungsprinzipien nicht auf der Hand. Es soll nicht gesagt sein, dass sich nicht auch Ausscheidungen finden lassen, für die jene Erklärung zu versagen scheint, sei es dass sich eine solche überhaupt nicht leicht finden lässt [41], sei es dass sich Anhalt für eine abweichende Erklärung darbietet [42]). So konnten insbesondere einzelne Sätze um deswillen gestrichen sein, weil sie einem Stoffgebiete angehören, das programmässig der Kodifikation fernbleiben sollte [43]), sei es auch nur in der Gestalt des Sentenzenauszugs der Kodifikation

---

Intestaterbfolge handelnden Titel (P. 4, 8) mit 24 Texten (§§) sind in den Breviarauszug sieben Texte (PV. 4, 8, 1—7) übergegangen.

[41]) Es ist indessen in dieser Schrift der Versuch gemacht worden, für alle Streichungen eine Erklärung zu geben. Ich gestehe offen, dass ich bei diesem Unternehmen unter dem Einfluss des Wunsches, reinen Tisch zu machen, gestanden habe: man wolle diese Tendenz bei Beurteilung der bezüglichen Erörterungen recht wohl im Auge behalten. In dem zum Schluss der Abhandlung beigefügten Register wird die Stelle der Schrift, wo sich diese Erklärung findet, verzeichnet. Ueberwiegend ist es in den im Texte folgenden Ausführungen und bezüglichen Noten der Fall.

[42]) In der Epitome Gai fehlen die Quaestiones der Vorlage, zu denen der Schriftsteller keine Stellung genommen hat (vgl. Conrat (Cohn), Gaius S. 7). Erblickte dann etwa der Redaktor in Folge eines Missverständnisses in P. 1, 4, 2 (?) eine Quaestio dieser Art? Indem er nämlich den Satz Litis contestatae tempore quaeri solet, an pupillus, cuius sine tutoris auctoritate negotia gesta sunt, locupletior sit ex ea re factus, cuius patitur actionem in dem Sinne des Sachverhalts verstanden hat, es bestehe eine Quaestio, deren Vorhandensein sich bei der Prozesserhebung geltend mache, mit Bezug auf die Frage, ob ein Pupill aus Geschäften, die ohne Mitwirkung des Tutors ausgeführt sind, für bereichert zu erachten ist. Aus diesem Umstande liesse sich dann auch das Fehlen von P. 1, 9, 4 (?) erklären: denn dieser Text setzt voraus, anlässlich eines Prozessverfahrens habe sich ergeben, dass ein Minor, der ohne Vormund gehandelt hat, bereichert ist (Si minor viginti quinque annis filio familias minori pecuniam credidit, locupletior ... ex hoc inveniatur litis contestatae tempore is qui accepit). Dass der Redaktor des Sentenzenauszugs von Quaestionen Nichts wissen wollte, liesse sich auch aus dem Umstande folgern, dass er eine in den Pandekten (D. 34, 5, 8) überlieferte Stelle der Sentenzen, die, wie man annehmen kann, auch bei Paulus (P. 2, 23, 5) einen einzigen Text gebildet hat, nur bis zu dem Punkte, wo der Schriftsteller eine Quaestio beginnt, aufnahm (PV. 2, 24, 5). Da der Auszug, soweit es sich beurteilen lässt, überall sonst die Texte, Sentenzen, vollständig aufgenommen hat, muss er einen in der fraglichen Stelle gelegenen Grund für die Ausscheidung des die Quaestio behandelnden Teilstücks gehabt haben, was eben sein Quaestionencharakter gewesen sein wird. Es kommt dann freilich in Betracht, dass hier der Schriftsteller eine Entscheidung der Quaestio giebt (quaestionis decidendae gratia magis placuit valere donationem).

[43]) Der Gegenstand kann an dieser Stelle nur andeutungs- und frageweise behandelt werden. Ich beschränke mich auf das Folgende. Wenn im Breviar das sechste und das siebente Buch auf ein Minimum reduziert worden sind (von 62 Titeln der beiden Bücher auf je einen mit zwei Texten, resp. mit einem Texte), so drängt sich die Frage auf, ob die beinahe völlige Ausscheidung schon allein aus dem Umstande erklärt werden kann, dass ihr Inhalt, bis auf ein Minimum, obsolet geworden ist, oder nicht auch darauf sich gründet, dass der Gesetzgeber Stoffgebiete, wie sie in jenen Büchern behandelt sind, der Kodifikation fernhalten wollte. Man konnte sich dann die Aufnahme

fernbleiben sollte [44]), wie z. B. mit Bezug auf die Institutionen des Gaius offenbar die Ausscheidung des als Ius quod pertinet ad actiones charakterisierten, bez. im vierten Buche überlieferten, Rechtsstoffs in der Westgothischen Bearbeitung der Schrift nicht lediglich aus der Obsoletheit des Inhalts, bez. einer im Einzelnen festgestellten sonstigen Unverwendbarkeit der Ausführungen zu erklären, sondern auf den gesetzgeberischen Plan zurückzuführen sein wird, von dem Werke des Schriftstellers nur das Ius quod pertinet ad personas und das Ius quod pertinet ad res, bez. nur die drei ersten Bücher in der Gestalt einer Bearbeitung dem Gesetzbuche einzuverleiben [45]). So mögen ferner Texte gestrichen sein, weil sie in der Kodifikation, die sich auf eine Auswahl aus dem massenhaften Material ihrer Vorlagen schon aus Gründen der Oekonomie angewiesen sah, ohne jeden Schaden entbehrt werden konnten, wozu insbesondere diejenigen Texte gerechnet werden müssen, die lediglich aussagen, dass ein Thatbestand nicht anders als nach der Regel behandelt werden soll [46]) [47]). Es mögen auch Texte gestrichen wor-

von je einem Titel der beiden Bücher aus dem Umstande erklären, dass sie lediglich zu dem Zwecke geschehen ist, um die sechszehnbücherige Einteilung des Codex Theodosianus auch im Auszuge, bez. in dem Gesetzbuche, wiederzugeben. Den gleichen Eindruck empfängt man z. B. dann auch, wenn man wahrnimmt, wie der Auszug in dem Titel (P. 5, 12), der die Rubrik De iure fisci et populi führt, eine grössere zumeist sich auf das Verfahren beziehende Partie, die in den Pandekten (49, 14, 45, 2: 4—14 u. 34, 9, 21 = P. 5, 12, 1^c; 2^a; 13—23) erhalten geblieben ist, ausgeschieden hat (vgl. auch P. 5, 5^A, 5^a). Vielleicht liegt die Absicht, mit der Ausscheidung von Texten einen bestimmten Rechtsstoff von der Kodifikation fernzuhalten, auch vor, wenn in dem Titel De poenis militum der Auszug mehrere Sentenzenstellen streicht (P. 5, 31, 3—6), bez. nur diejenigen aufgenommen hat, die sich auf gemeine Vergehen beziehen (PV. 5, 33, 1 u. 2). Sollte etwa das Ius militare (vgl. Isidor, Etymm. 5, 7, 1) draussen bleiben?

[44]) So fehlen z. B. im Auszuge die von der Locatio vectigalium handelnden zahlreichen Texte der Sentenzen (P. 5, 1^A). Andererseits ist die Materie dem Breviar doch nicht fremd geblieben (vgl. C. Th. 4, 11 De vectigalibus et commissis). Etwa ebenso mag es mit den den Titel P. 1, 1^A bildenden zahlreichen Sätzen der Fall sein, die den Pandektentiteln Ad municipalem et de incolis, De decurionibus et filiis eorum, De muneribus et honoribus, De vacatione et excusatione munerum, De legationibus, De administratione rerum ad civitates pertinentium (D. 50, 1; 2; 4; 5; 7; 8) und dem Pandektentitel De officio adsessorum (D. 1, 22) (auch D. 39, 2, 46) angehören.

[45]) Vgl. Conrat (Cohn), Gaius S. 129.

[46]) Beispiele. P. 2, 1, 1^c u. ^{b} Der Statthalter darf ein Darlehn aufnehmen, seine Offizialen dürfen Geldgeschäfte machen. P. 2, 21^B, 1^a Ein stummer tauber blinder Mensch ist, wie zu einer Ehe, so auch zu einer Dotalschuld fähig. P. 2, 23^A, 1 Die Ehefrau ist für eine gegen den Ehemann verübte Sachbeschädigung aus der Lex Aquilia haftbar. P. 3, 4^B, 10^c Der Filiusfamilias miles untersteht dem gemeinen Noterbenrecht. P. 3, 4^B, 13 u. 14 Ein Stummer kann auf Grund des Iussus des Gewalthabers, bez. eine Person auf Grund des Iussus des stummen Gewalthabers, eine Erbschaft antreten. P. 3, 6, 14^a Der Ehemann darf das von einem Dritten seiner Frau hinterlassene Legat in dessen Testament aufzeichnen. P. 5, 1, 9 Der Ehemann darf die Ehefrau, die seine Freigelassene ist, der Status quaestio unterwerfen. P. 5, 12, 1^b Das Vermögen einer in

den sein, weil sie keine Rechtssätze sind oder wenigstens nicht als solche sich geben [48]. Das Fehlen einzelner uns ausserhalb des Sentenzenauszugs überlieferter Texte mag sich Iure accessionis, ich meine, aus dem Umstande erklären lassen, dass sie als Appendix zu Texten in Beziehung gestanden haben, die aus irgend einem

Custodia oder In vinculis vel compedibus verstorbenen Person unterliegt dem gemeinen Erbrecht. P. 5, 12, 1). Der Schuldner des Fiskus darf einen unter der Bedingung der Freilassung erworbenen Sklaven freilassen. Der gleiche Text sagt, dass die von ihm In fraudem fisci vollzogenen Freilassungen anfechtbar sind; indessen lässt schon ein anderer Text des Breviars, eine Stelle der Epitome Gai 1, 1, 5, ihrer Vorlage (G. 1, 37) entsprechend, die In fraudem creditorum gewährte Freiheit ungültig sein. P. 5, 12, 9. Der Imperator untersteht bezüglich Antritt oder Ausschlagung einer Erbschaft dem gemeinen Erbrecht. Hierzu mag man auch rechnen P. 1, 17, 3 (Servitus aquae ducendae vel haurienda, hodie tamen ex quocumque loco constitui solet).

[47] Als überflüssig mochten dann auch Sätze gestrichen worden sein, die einen, so zu sagen, selbstredenden Rechtsinhalt besitzen. Hierzu gehört z. B. die Bestimmung des Begriffs Homicida (P. 5, 23, 2 u. 5) als desjenigen, der mit einer beliebigen Waffe den Tod eines Menschen oder sei es auch nur seine tötliche Verletzung und Verwundung verursacht, die Definition des Falsum (P. 5, 25, 3 Falsum est, quidquid in veritate non est, sed pro vero adseveratur), die Bemerkung, dass unter Ususfructus auch das Recht auf die civilen Früchte fällt (P. 3, 6, 27 u. [illegible]) und dergleichen. Soll man hierzu auch rechnen, was Paulus zur Geschlechtsbestimmung des Hermaphroditen sagt (P. 3, 4b, 15)? Bei andern Sätzen wird sich sagen lassen, dass sie lediglich Anwendung von gewissermassen naturrechtlichen Prinzipien sind und darum, wie letztere selbst, unausgesprochen bleiben durften (Isidor. Etymm. 5, 4, 1 u. 2 Ius naturale est.... quod ubique instinctu naturae, non constitutione aliqua habeatur ... depositae rei vel commodatae restitutio). Hierzu gehören z. B. Sätze vom Begriff des Depositum (P. 2, 12, 1; 3; 4), von der Haftung des Mieters für den ganzen Mietzins bei grundlosem Verlassen des gemieteten Fundus (P. 2, 18, 5), sodann die Äusserung, dass das Fideikommiss von Columnae und Tigna sich nur auf dasjenige bezieht, was sich ohne Schädigung des Hauses entfernen lässt (P. 4, 1, 20), ferner dass der in seiner Ingenuität Angefochtene, [illegible] ihm die Beweislast nicht trifft, angehört werden muss, sobald er sich aus freien Stücken zur Beweisführung erbietet (P. 5, 1, 6). Nicht weit davon, jedenfalls Römischem Grundrecht, sei es auch nur demjenigen der Zeit entsprechend, sind Sätze wie P. 1, 9, 5 (Unstatthaftigkeit der Restitutio in integrum gegen die Freilassung) und P. 2, 18, 3 (der Dominus horreorum haftet im Falle eines Einbruchs nur bei Uebernahme der Custodia, während seine Sklaven der Quaestio unterliegen), ferner P. 3, 6, 27 (Kauf bricht Miete) und P. 5, 7, 2 u. 3 (die Stipulation ist giltig, mögen auch die Parteien zur Benennung des Gegenstandes verschiedener Bezeichnungen sich bedienen; die Stipulationsschuld erlischt, wenn der Gläubiger ihre Erfüllung unmöglich macht), schliesslich P. 5, 12, 1 (Entwicklung des Begriffs der Alienatio In fraudem fisci).

[48] Keine Rechtsvorschriften überliefert P. 4, 11, 1 (Hinweis auf Erörterungen über Stemmata cognationum in dem bezüglichen Liber singularis des Paulus), ferner P. 2, 12, 2 (Ableitung des Wortes Depositum von Diu positum u. s. w., um so mehr als der Hinterlegungsvertrag nicht mehr Depositum heisst, vgl. § 11, 1). Auch ein Satz, wie P. 5, 6, 1 (Concedi solet, ut imagines et statuae, quae ornamento rei publicae sunt futurae, in publicum ponantur) lässt sich anführen. Es giebt sich nicht als Rechtssatz ein Satz wie P. 2, 19, 14 (Curatoris libertum eam pupillam, cuius patronus res administrat, uxorem ducere satis incivile est). Auch auf P. 1, 1, 3 (Pacto convento Aquiliana stipulatio subici solet, sed consultius est huic poenam quoque subiungere) lässt sich hinweisen.

Grunde gleichfalls von der Kodifikation ausgeschlossen worden sind [49]). Die Zahl aller solcher Sätze ist indessen gewiss nur unerheblich im Verhältnis zu denjenigen, deren Ausscheidung sich auf die bezeichneten Gesichtspunkte gründen lässt, dann aber auch gegründet werden muss: denn wie sollte ein Ergebnis, das den für den Gesetzgeber leitenden Prinzipien entspricht, etwas anders als die Durchführung dieser Prinzipien sein! Nunmehr gehe ich dazu über, den Beweis hierfür anzutreten.

5. Ich beginne mit den Streichungen von Sentenzentext, die sich auf das Motiv einer Vermeidung von Wiederholungen gründen lassen. Es wird dann also hier eine Ausscheidung von Texten aus dem Grunde angenommen, weil der Gesetzgeber für den in ihnen überlieferten Rechtsinhalt bereits an anderer Stelle des Gesetzbuchs einen Ausdruck gefunden hatte. Es ist diese Stelle natürlich nicht das Paulinische Werk selbst, das schwerlich reine Wiederholungen enthalten haben wird, sondern eine Aussage in einem der andern Teile des Gesetzbuchs, indem diese dem Gesetzgeber eine Parallelstelle lieferten, der er in den Auszügen einen Platz in der Kodifikation einräumte. So enthält z. B. der im Auszuge gestrichene Satz der Sentenzen (P. 1, 12, 5) Qui rescriptum a principe falsa allegatione eliciuerint, uti eo prohibentur Nichts anderes, als was der Gesetzgeber in der Gestalt einer Konstitution des Auszugs aus dem Codex Theodosianus (1, 2, 6), und zumal in der Fassung, die sie in der Interpretation besitzt (Br. C. Th. 1, 2, 4 Quidquid non vera, sed falsa petitio a principe obtinuerit, quia fraus intervenit, non valebit) aufgenommen hat. So ist der Inhalt eines von der Beweislast handelnden Satzes des Paulus (P. 1, 13^{b}, 7), der im Auszuge fehlt, — er lautet: eas res, quas quis iuris sui esse putat, petere potest, ita tamen ut ipsi incumbat necessitas probandi eas ad se pertinere — und des entsprechenden Satzes bei der Hereditatis petitio (P. 1, 13^{b}, 6) im Breviar in der Gestalt einer dem Gesetzbuch eingereihten Konstitution des Codex Theodosianus (11, 14, 6), zumal in der Fassung der sie begleitenden Interpretation („ut probatio non a possessore, sed a petitoris partibus requiratur, quia omnem probationem ab eo quaeri debere dicit, qui peti-

[49]) Hierzu gehören z. B. die Bestimmungen von Begriffen, deren in vorgangigen, aber von dem Auszug ausgeschlossenen Stellen gedacht gewesen sein wird, wie z. B. die Definition der Lata culpa (P. 2, 12, 6^{a}), die sich offenbar der im Auszuge fehlenden Ausführung über die Haftung beim Depositum angeschlossen haben wird, ferner die Definition von Instrumentum (P. 2, 17, 13^{a}), die kaum in den Zusammenhang gehört, in den sie Ed. Krüger (a. a. O.) aufnimmt, die Definition der Amici (P. 2, 28, 3).

tam rem desiderat optinere, non ab illo, qui se iuste tenere contendit) vertreten. So ist der Inhalt eines Paulustextes (P. 5, 23, 6), der den Herrn bei dem in Folge einer Züchtigung eintretenden Tode des Sklaven von dem Verbrechen des Homicidium freispricht, nicht in dieser Ueberlieferung, sondern in Gestalt einer Konstitution Konstantins (C. Th. 9, 9, 1) aufgenommen. So ist ein im Auszuge fehlender Sententext (P. 1, 13^A, 1) mit den Worten Contra indefensos minores tutorem vel curatorem non habentes nulla sententia proferenda est im Wesentlichen lediglich die Wiederholung einer in die Kodifikation aufgenommenen Konstitution des Codex Gregorianus (2, 1)[50], die selbst in der Fassung hieran anklingt (Sententiam adversus absentes et indefensos ac maxime minores latam nullas vires obtinere notissimi iuris est)[51]. Meistens ist freilich das Verhältnis, in dem die Stelle des Paulus, die in der Kodifikation ausgefallen ist, zu dem hierfür Ersatz bietenden Texte des Gesetzbuchs steht, ein anderes als in den genannten Fällen und konnte dann auch mit Bezug auf verschiedene Texte der Sentenzen selbst, so dass der eine aufgenommen, der andere ausgeschieden wurde, vorkommen: der Inhalt der beiden Texte deckt sich nämlich zwar nicht, wohl aber lässt sich von ihnen der eine, der ausgeschieden ist, aus dem andern, der in die Kodifikation aufgenommen wurde, folgern oder umgekehrt abstrahieren. So, um ein Beispiel zu nennen, wo die beiden Texte den Sentenzen angehoren: hat der Auszug den Satz des Paulus, der die Pluspetition im Allgemeinen behandelt, aufgenommen (PV. 1, 10, 1), so war hierin schon gelegen, was eine in der Kodifikation fallen gelassene Stelle von der Pluspetition bei der Hereditatis petitio (P. 1, 13^B, 5) berichtet: umgekehrt liess sich ganz füglich aus den einzelnen und mehreren Satzen, die das Breviar unter der Rubrik De negotiis gestis (PV. 1, 4) aufgenommen hat, der im Breviar gestrichene Satz (P. 1, 4, 9) abstrahieren, dass die Actio negotiorum gestorum dem Interessenten gewährt wird[52].

---

[50]) Noch häufiger werden vermutlich Konstitutionen des Codex Gregorianus vor inhaltlich übereinstimmenden Texten des Paulus gewichen sein. Die Uebereinstimmung von Ausserungen im älteren Konstitutionenrecht, die sich nicht selten sogar auf die Fassung erstreckt, mit Ausführungen der Rechtslitteratur, und zwar gerade auch der Paulinischen Sentenzen, ist unbestreitbar und lasst sich auch mit Bezug auf Konstitutionen des Codex Gregorianus, die im Breviar fehlen, nachweisen.

[51]) Die Einreihung dieses Textes in das Gesetzbuch machte auch die Aufnahme von P. 1, 13^A, 1^c überflüssig.

[52]) Ich gebe hiemit weitere Beispiele für den Sachverhalt, dass in einer in den Auszug aufgenommenen Stelle der Ersatz für einen ausgeschiedenen Sentenzentext gefunden werden kann. Ich stelle dabei den ausgeschiedenen Text des Paulus voran. P. 1, 6^B, 1^c u. PV. 1, 5, 1. P. 1, 9, 4^b u. PV. 1, 7, 2. P. 1, 13^A, 1^d u. PV. 5, 7, 14. P. 1, 14, 1^a u. PV. 1, 19, 1. P. 1, 15, 1^a u. ^{b} u. PV. 1, 15, 1 u. 2. P. 2, 9,

So um Beispiele für den Sachverhalt zu nennen, dass der in die Kodifikation aufgenommene Text den Leges angehört: was Paulus (P. 3, 4[A], 4[a]) sagt, dass Jemand auch nach Verlust der Hände und als ein Schreibensunfähiger ein Testament machen kann, ist schon in dem Satze der in das Breviar aufgenommenen Novelle Theodosius II (9, 1, 3) vom Octavus subscriptor gelegen, indem letzterer berufen ist einzutreten, wenn der Erblasser nicht zeichnen kann. Die Aussage der Sentenzen (P. 5, 12, 9[a]), dass der Imperator aus einem unvollendeten Testamente Vermachtnisse nicht beanspruchen dürfe, ist aus dem Satze dieser dem Gesetzbuch einverleibten Konstitution Theodosius II (Nov. Theod. 9, 1, 5) zu folgern, dass das unvollendete Testament als letzter Wille nicht in Betracht komme [53, 54]. Auch zur Epitome Gai besteht, wie sich zeigen lässt, das Verhältnis, dass sie Rechtsinhalt überliefert, der in ausgeschiedenem Texte des Paulus wiederkehrt. Wenn z. B. ein Text (P. 5, 6 1[a]) den Satz enthält [55], dass Mauern und Tore — wegen der damit verbundenen Feuersgefahr — nicht bewohnt werden dürfen, das will sagen, ohne Gestattung des Princeps, konnte füglich das Eine wie das Andere aus den Worten der Epitome Gai (2, 1, 1), die den Mauern und Toren die Eigenschaft von Res publici iuris zuschreibt und ihre Kontrektation verbietet, gefolgert werden (Publici iuris sunt muri,

---

2 u. PV. 2, 9, 1. Hierzu muss bemerkt werden, dass statt des in den Schlussworten des ausgefallenen Textes [P. 2, 9, 2] eingeschlossenen Rechtsinhalts, ipsi [sc. patri] enim mortua in matrimonio puella repetitio dotis datur, das in die Kodifikation aufgenommene spätere Kaiserrecht [Nov. Val. 12, 1, 9] gilt. P. 2, 12, 6; 10 u. PV. 2, 12, 1 (vgl. auch GV. 2, 10, 4). P. 2, 23, 7 u. PV. 2, 24, 5. P. 3, 4[A], 6 u. PV. 3, 5, 1. P. 3, 5, 10—12 u. PV. 3, 7, 3; PV. 5, 25, 4. P. 3, 5[A], 1 u. PV. 5, 14, 5. P. 3, 6, 7[a] u. PV. 3, 8, 6. P. 3, 6, 27[a] u. PV. 3, 9, 11. P. 3, 6, 91[a] u. PV. 3, 8, 6. P. 3, 6, 91[b] u. PV. 3, 9, 76. P. 3, 8, 3[a] u. PV. 4, 5, 6. P. 4, 1, 19 u. PV. 2, 18, 5. P. 5, 1, 7 u. PV. 5, 4, 11. P. 5, 5[A], 5[a] u. PV. 5, 5, 5. P. 5, 12, 4[a] u. PV. 1, 7, 2. P. 5, 14, 3—5 u. PV. 5, 16, 1. P. 5, 16, 8[a] u. [b] u. PV. 1, 12, 3; PV. 5, 18, 5. P. 5, 18, 4 u. PV. 5, 20, 1. P. 5, 20, 1—5 u. PV. 5, 3, 6. P. 5, 21[A], 2 u. PV. 5, 31, 1. P. 5, 22, 5 u. PV. 5, 4, 11. P. 5, 23, 7; 9 u. PV. 5, 3, 3; PV. 5, 25, 1 u. 3. P. 5, 25, 6[a] u. PV. 4, 7.

[53]) Der Satz ist dann auch in der Interpretation einer Konstitution des Codex Theodosianus (4, 4, 5) zu finden (Placuit voluntatem defunctorum ea ratione servari, ut, si deficiens quis non perfecerit testamentum, non potest quicumque pro perfecto uti quod inperfectum resedit).

[54]) Ich will auch hierfur (vgl. Note 52) eine Anzahl Beispiele geben. P. 1, 1[B], 2 u. C. Th. 4, 10, 1 (vgl. auch PV. 2, 30, 1). P. 1, 6[B], 4 u. C. Th. 10, 5, 1. P. 1, 13[B], 8; 9 u. C. Th. 4, 16, 1; C. Th. 4, 17, 1. P. 2, 27, 4 u. C. Th. 3, 17, 4. P. 3, 2, 6 u. C. Th. 1, 2, 4. P. 3, 10, 1 u. C. Th. 3, 19, 1. Man konnte etwa noch P. 5, 1, 8 u. C. Th. 4, 8, 1, 3 auffuhren.

[55]) Neque muri neque portae habitari sine permissu principis propter fortuita incendia possunt.

(fora), portae... exinde tolli aliquid aut contingi non liceret[56, 57]. Vereinzelt mag auch der Umstand, dass dem Gesetzgeber für eine Stelle des Paulus ein Ersatz zur Verfügung stand, der, weil er in dem Gesetzbuch Aufnahme fand, im Sentenzenauszuge die Streichung der ersteren zur Folge gehabt hat, in dem Sachverhalte seinen Grund haben, dass sich der in die Kodifikation eingereihte Text selbst die bezügliche Stelle aus Paulus aneignete, was ich in dem Sinne verstanden wissen will, dass die Interpretation zu den Leges den Paulustext aufgenommen hat: eine Annahme, die gewiss sehr plausibel[58], wenn auch nicht mit Sicherheit erweisbar ist[59].

Dass der Epitomator des Gaius die Einreihung der Muri und Portae unter die Res publicae aus seiner Vorlage herauslesen zu können meinte, habe ich an anderer Stelle (Gaius, S. 19) auseinandergesetzt. Eine Bestätigung dieser Auffassung könnte (der) Text des Sentenzenauszugs liefern (PV. 5, 28, 3 qui.. portas aliudve quid publicum armatis obsederit).

[57] Ein weiteres Beispiel (P. 5, 12, 1 u. GV. 1, 1, 5) ist bereits (vgl. Note 46) erwähnt. Es liesse sich noch auf P. 2, 18, 4 u. GV. 2, 1, 6 weisen. Ganz deutlich zeigt sich das Verhältnis zur Epitome Gai in den Titeln De nuptiis (P. 2, 19), über die Ehehindernisse, und über das Intestaterbrecht (P. 4, 8) (vgl. S).

[58] Es ist ja gewiss, dass die Interpretation, die den Auszug des Codex Theodosianus begleitet, sich des Ius bedient hat. Dabei kann dahingestellt bleiben, ob auch Benutzung einer nachklassischen, bez. nachpaulinischen Jurisprudenz erweisbar ist: was Fitting, S. 240 u. 241, in diesem Sinne deutet, scheint mir hierfür nicht in Betracht zu kommen, insbesondere die Interpretation zu C. Th. 8, 5, 1 nicht sowohl eine lehrbuchartige Darstellung der Lehre von der Schenkung nachklassischer Jurisprudenz, sondern eine Paraphrase der Konstitution, somit blosse Interpretation zu sein. Hingegen nimmt ja die Interpretation ausdrücklich auf das Ius der klassischen Zeit Bezug und gehören dann auch zu dem in Bezug genommenen Ius die Sentenzen (vgl. Note 59). Werden sie hier citiert, so können sie ein anderes Mal leicht ohne Citierung zum Bau der Interpretation verwendet worden sein. Auch abgesehen hiervon ist in der Annahme, dass Letzteres der Fall ist, nichts Anstössiges gelegen, da die Schrift des Paulus zur Abfassungszeit der Interpretation zu den Leges des Breviars ein sehr beliebtes Buch gewesen sein muss. Für die Ansicht aber, dass der Kodifikator des Breviars selbst die Interpretation verfasst hat, erscheint sie geradezu besonders plausibel, da hiernach ihr Autor nachweislich den Paulus vor sich gehabt und für die Aufnahme in das Gesetzbuch durchgearbeitet, ja auch für eignes Werk in einem andern Teile der Kodifikation, nämlich für die Epitome Gai, verwertet hat (vgl. Conrat (Cohn), Gaius S. 98—101, 131 u. § 16).

[59] Hat die Interpretation zu C. Th. 9, 29, 1—3 (C. Th. 9, 29, 3), die mit ihrer Aufzählung der verschiedenen Klassen von Kalumniatoren den Text der interpretierten Konstitutionen (ferner auch Br. C. Th. 10, 5, 1) benutzt haben wird, in den Worten Calumniatores sunt, qui etiamqui quod ad illos non pertinet petunt aut in iudicio proponunt P. 1, 5ᴮ, 1 benutzt? Liegt etwa dem Missverständnis der Interpretation in C. Th. 3, 17, 4, 3, wonach der verarmte Tutor zur Verwaltung der Vormundschaft nicht zugelassen werden kann (De his vero, qui cum lege veniunt ad tutelam, si quis ex his videbitur (aut) deceptus facultatibus... admitti non poterit), ein Sentenzentext (P. 2, 27, 5) zu Grunde? Am ehesten scheint mir die Interpretation zu einem Gesetze vom Jahre 414 (C. Th. 2, 16, 3) die Benutzung von zwei Texten des Paulus, die dem Auszug ferngeblieben sind, zu verraten. Die Konstitution lautet, wie folgt: et mulieribus in his, quae vel praetermiserint vel ignoraverint, innumeris auctoritatibus constat esse consultum. Die Interpretation

6. Ich gehe nunmehr zu dem Sachverhalte über, dass sich Streichungen von Sentenzentext auf das Motiv gründen lassen, einen Widerstreit mit dem Status der Kodifikation zu vermeiden, sodass

---

hierzu hebt mit den folgenden Worten an: minoribus mulieribus sicut et viris ita in causis omnibus subvenitur. Minoribus vero mulieribus pro fragilitate sexus in multis rebus, quas per ignorantiam praetermiserint, sicut lex ipsa loquitur, iubet esse consultum. Des Weiteren werden dann hierzu, mit Id est eingeleitet, zwei Fälle angegeben. Der eine mit den Worten Ut, si fideiussores pro quibuscumque accesserint, pro ipsa fideiussione non teneantur obnoxiae. Und sodann ein zweiter Sachverhalt, mit dem folgenden Wortlaut: et si in difficilioribus causis ius vel leges nescientes mandati chartulam pro negotiis suis forte subscripserint, ut earum, cui mandaverint, negotium exequatur et ille in charta non solum procuratorem, sed et dominum se scripserit, deceptis per hanc fraudem mulieribus subveniatur. Es ist somit in der Interpretation von Sachen, Causae, die Rede, mit Bezug auf die es von den grossjährigen Frauen heisst Quas per ignorantiam praetermiserint, sowie ferner dass um dessen willen für sie Sorge getragen, auf sie Rücksicht genommen ist, und es werden hierzu die folgenden zwei Fälle namhaft gemacht: einmal dass jene Frauen für eine von ihnen übernommene Bürgschaft nicht haften, und zweitens dass ihnen Hilfe zu Teil wird, wenn sie, die in schwierigen Sachen Ius und Leges nicht kennen, eine Vollmacht zur Geschäftsführung ausstellen und der Bevollmächtigte daraus betrügerischer Weise eine Procuratio In rem suam macht. Die Frage drängt sich dann auf, wie die Interpretation dazu kommt, gerade diese beiden Fälle auszuwählen und zusammenzustellen, und hierauf scheint sich mir als eine passende Antwort zu empfehlen, dass der Interpret damit aus Texten der Sentenzen, die im Auszuge keine Aufnahme gefunden haben, geschöpft hat. Zunächst kommt es mir sehr wahrscheinlich vor, dass ihre Erwähnung auf das Ius zurück geht. Denn die schon an und für sich nicht anstössige Annahme erhält eine starke Unterstützung durch den Umstand, dass sich der Text der interpretierten Konstitution für den Satz, dass für die grossjährigen Frauen Sorge getragen ist, auf zahllose „Autoritaten" beruft, was doch auf Äusserungen der Juristen zu beziehen ist, und auch anderwärts in der die Leges begleitenden Interpretation, wo das interpretierte Gesetz sich auf das „Juristenrecht" beruft, auf dieses Bezug genommen ist, wie in der bekannten Aufführung von Texten des Ius zu C. Th. 3, 13, 2 (in iure, hoc est in Pauli sententiis sub titulo de dotibus requirendum aut certe in Pauli responsis sub titulo de re uxoria) und zu C. Th. 3, 16, 2, 2 (in iure.. statuta, quod Paulus in libro responsorum dicit sub titulo de re uxoria). Wenn hier zum Belege der in der Vorlage vorkommenden Berufung auf das Ius (C. Th. 3, 13, 2 retentiones ex iure venientes; C. Th. 3, 16, 2, 2 iuris antiqui cauta) Texte des Antiquum ius namhaft gemacht werden, und zwar auch Sentenzentext, der dem Auszuge ferngeblieben ist, so stände der Sachverhalt, dass in der Interpretation zu C. Th. 2, 16, 3 der Berufung des Gesetzes auf die „Autoritaten" die Benutzung von zwei Sentenzentexten, die im Auszuge fehlen, korrespondiert, nicht allein da. Um welche zwei Texte handelt es sich nun? Erhalten sind sie in den Pandekten (16, 1, 30) und werden bei Paulus dem Titel Ad senatus consultum Velleianum (P. 2, 11), wovon zwei Texte in den Auszug (PV. 2, 11, 1 u. 2) übergegangen sind, angehört haben. Die eine der beiden Stellen (P. 2, 11, 3 = D. 16, 1, 30 pr.) lautet, wie folgt: si decipiendi animo, vel cum sciret se non teneri, mulier pro aliquo intercesserit, exceptio ei senatus consulti non datur: actionem enim, quae in dolum mulieris competit, amplissimus ordo non excludit. Hierin lässt sich wiederfinden, was die Interpretation als den ersten der beiden Fälle aufführt, nur in anderer Formulierung, indem die Interpretation die Ignorantia der Frau zur Voraussetzung der der als Bürge auftretenden Frau gewährten Hilfe macht, Paulus hingegen im Dolus der die Bürgschaft Uebernehmenden die Voraussetzung für Nichtanwendung des die Verbürgung entkräftenden Senatsschlusses erblickt. Die zweite Stelle (P. 2, 11, 4 = D. 16, 1, 30, 1) lautet dagegen folgendermassen: procurator

es sich um die Ausscheidung von Texten um deswillen handelt, weil der Gesetzgeber in die Kodifikation ihnen widersprechenden Rechtsinhalt aufgenommen hat. Zuweilen beruht dies auf dem blossen Umstande, dass es dem Gesetzgeber gefallen hatte, in seiner Repraesentation des Antiquum ius eine Rechtsauffassung in das Gesetzbuch aufzunehmen, die sich mit der in jenem Texte des Paulus niedergelegten nicht deckte. Ist z. B. nach der Gaiusbearbeitung, die in das Breviar übergegangen ist, die Adoption eine Affiliation, entsprechend den Aussagen in den alten Glossaren [60], somit die Annahme einer Person als Sohn oder Tochter und zum Ersatz für leibliche Kinder bestimmt [61], so stand damit im Widerspruch, wenn

si mandatu mulieris pro alio intercesserit, exceptione senatusconsulti Velleiani adiuvatur, ne alias actio intercidat. Hiermit will dann Paulus freilich Etwas ganz anderes sagen, als wovon die Interpretation in jenem zweiten Falle redet, nämlich — um von den Schlussworten Ne alias actio intercidat vorläufig abzusehen — ohne allen Zweifel, dass, wer als Prokurator zu Folge Mandats der Frau intercediert, sich der Exceptio senatusconsulti Velleiani bedienen kann. Indessen möchte der Verfasser der Interpretation die Worte des Paulus Procurator si mandatu mulieris pro alio intercesserit dahin verstehen, dass der Prokurator von Seiten der Frau ein Mandat erhalten hatte, das keine Vollmacht Ut pro re sua agat war, bez. dass er von der Frau zum Procurator In causa aliena eingesetzt war (PV. 1, 2, 3 Int.). Erwägt man dann, dass nach der Sentenzenstelle der verheissene Schutz des Senatusconsultum Vellejanum, nach jenen Schlussworten Ne alias actio intercidat, dazu dienen soll, dem Verluste der Actio vorzubeugen (exceptione senatus consulti Velleiani adiuvatur, ne alias actio intercidat), so lässt sich wohl in dem Sachverhalt einer betrügerischen Umschreibung der von der Frau ausgestellten Vollmacht in ein Mandatum In rem suam, wie er in der Interpretation begegnet, der Versuch eines Autors erblicken, ein Verständnis des Paulinischen Textes zu gewinnen. Man wird hiergegen nicht einwenden können, dass die dem Verfasser der Interpretation zugeschriebene Auffassung ein Missverständnis des Paulinischen Textes ist: wie ja die weitere Darstellung ergeben wird, ist wenigstens in der Interpretation zu den Sentenzen selbst das Werk des Paulus weithin nicht im authentischen Sinne erfasst, scheint aber überdies eine einwandsfreie Inbezugsetzung der Schlussworte Ne alias actio intercidat zu demjenigen, was vorhergeht, nicht leicht zu gewinnen zu sein. Ebensowenig lässt sich aber auch einwenden, dass das dem Verfasser der Interpretation zu C. Th. 2, 16, 3 zugeschriebene Verständnis des Paulustextes an dem Umstande scheitern muss, dass nach der Aussage des Paulus die der Frau zugesagte Hilfe mittels Exceptio realisiert wird, indem vom Standpunkte jener Annahme die Frau kaum anders als im Wege eines Angriffs ihr Recht habe geltend machen können: denn der Verfasser konnte die Exceptio senatusconsulti Velleiani im authentischen Sinne nicht verwenden (vgl. § 7, 4), aber auch schwerlich erfassen. Das Wort Exceptio kommt weder in der Interpretation des Sentenzenauszugs noch in der Epitome Gai vor. Der Verfasser mag es in dem Sinne einer Ausnahmebestimmung verstanden haben: man vergleiche hierfür etwa die in der Interpretation zu C. Th. 2, 16, 3 den oben abgedruckten folgenden und auf die von den Frauen abgeschlossenen Geschäfte bezüglichen Worte Reliqui autem contractus.. in sua firmitate perdurent. Eine Stütze für die Annahme ist in dem Umstande gelegen, dass die beiden Texte der Sentenzen in gleicher Reihenfolge erscheinen, wie die entsprechenden Erörterungen der Interpretation, und, was sich nach der Ueberlieferung in den Pandekten vermuten lässt, bei Paulus nebeneinander gestanden haben.

[60]) Vgl. Conrat (Cohn), Epit. ex. leg. p. 179 s. v. Adfiliatio und Adoptio.

[61]) 1, 5 pr. Adoptio naturae similitudo est, ut aliquis filium habere possit, quem

eine Stelle der Sentenzen, die dann auch im Auszuge gestrichen ist, die Adoption einer Person als Enkel gestattet, und zwar auch bei Ermanglung eines Sohnes (P. 2, 24[1], 1)[62]). Es kann selbst nicht für ausgeschlossen gelten, dass aus dem bezeichneten Grunde Text, der dem Sentenzenauszuge selbst angehört, zur Streichung eines Sentenzentextes Anlass gegeben hat: ich habe den Fall im Auge, dass zwar nicht schon Paulus selbst, wohl aber eine im Gesetzbuche den Grundtext des Paulus begleitende Interpretation einen Satz sich aneignete, der sich mit dem Rechtsinhalt einer andern Stelle der Sentenzen nicht verträgt. Lässt z. B. die Interpretation eines Textes (PV. 2, 5, 2) die Früchte der verpfändeten Sache dem Schuldner, nicht dem Gläubiger zugehören (Si quis gregem equarum, vaccarum vel ovium accepta mutua pecunia pignori creditori dederit, foetus earum rerum ad debitorem, non ad creditorem pertinet. Ita est et si ancillam dederit, et partum ediderit, ad debitorem pertinet, non ad creditorem), womit sie dann die Bereicherung des Gläubigers ausgeschlossen wissen will (vgl. § 10.4), gegen die Absicht der Vorlage, die vielmehr Foetus und Partus der Muttersache nicht mitverpfändet sein lässt, übrigens nur in dem Falle, dass nicht das Gegenteil verabredet ist[63]), so gab es keinen Raum mehr für den Satz der Sentenzen (2, 13, 1[a]), der das Recht der Antichresis tacita statuiert, da sich ja hier der Gläubiger mit den Früchten der verpfändeten Sache bereichert. Dass dagegen eine Äusserung von Paulus selbst, die im Auszug Aufnahme gefunden hat, eine andere Äusserung des Schriftstellers um der Unverträglichkeit der Texte willen verdrängt hat, will zunächst nicht annehmbar erscheinen, da ja Paulus sich nicht selbst widersprochen haben wird: immerhin giebt es in unserer Ueberlieferung der Sentenzen mehrfach den Anschein, — aber auch nur

non generaverit. 1, 5, 2 u. 3 Nam et feminae adoptari possunt, ut loco filiarum adoptivis patribus habeantur: feminae vero adoptare non possunt, quia nec filios ex se natos in potestate habent. Spadones autem, qui generare non possunt, adoptare possunt: et licet filios generare non possint, quos adoptaverint, filios habere possunt. Dass der Filius hier nicht den Nepos einschliesst, ergiebt der dem letzteren Texte sich anschliessende Satz (1, 5, 4). Gaius selbst vermeidet an den entsprechenden Stellen (1, 97 sqq.) eine Fassung, die nur die direkte Descendenz im Auge hat.

[62]) Wenn auch P. 2, 24[4], 2 gestrichen ist, wonach man ein Adoptivkind, das man später emanzipiert oder in Adoption gegeben hat, nicht von Neuem adoptieren darf, so mag der Grund hierin liegen, dass die Epitome Gai beim Emanzipations- bez. Adoptionsakt lediglich den leiblichen Vater (Naturalis pater) thätig sein lässt (1, 6, 3.. naturalis pater filium suum fiduciario patri mancipat; 1, 5, 1 ille, qui adoptatur, de certi [scil. naturalis] patris potestate discedit).

[63]) Fetus vel partus eius rei quae pignori data est pignoris iure non tenetur, nisi hoc inter contrahentes convenerit.

um einen durch die Mangelhaftigkeit der Ueberlieferung verschuldeten Schein kann es sich handeln [64] — dass und zwar selbst gar nicht selten der Rechtsinhalt eines in den Auszug aufgenommenen Textes des Paulus mit dem Rechtsinhalt einer ausgeschiedenen Äusserung des Schriftstellers unvereinbar erscheint [65]. Insbesondere aber mussten Texte einer Schrift, deren Entstehung etwa dreihundert Jahre vor das Westgothische Gesetzgebungswerk fällt, dem Status der Kodifikation nicht entsprechen, weil sie Rechtsinhalt überlieferten, der vom Standpunkte des Kodifikators veraltet war. Vor allem Rechtsinhalt, der durch Satzungen des jüngeren Kaiserrechts, die der Westgothische Gesetzgeber unter den Leges der Kodifikation eingereiht hat, veraltet geworden ist. Sagt z. B. Paulus in einem ausserhalb des Auszugs überlieferten Satze (P. 1, 9, 5), dass die minderjährige Frau, die in Folge ihres jugendlichen Alters einen für sie nachteiligen Dotalvertrag geschlossen hat, Restitution verlangen kann, so steht dem gegenüber eine zwar in das Breviar nicht aufgenommene, wohl aber in der Interpretation zu einem Texte des Codex Gregorianus (2, 1) erwähnte Novelle, die — entsprechend dem bei Hingabe der Sponsalitia largitas geltenden Rechte — bei der Dosbestellung die Restitution versagt [66]). Heisst es bei Paulus in einem im Auszuge ausgeschiedenen Texte (P. 1, 12, 8), dass die grössere Strafsache die kleinere nach sich zieht, so verlor der Satz seine Bedeutung

---

[64]) Ich enthalte mich weiterer Ausführungen, die dem Zwecke dienen sollen, den Schein einer Divergenz zu heben, da es zu weit führen würde. Die Thatsache selbst, dass Paulus keine Widersprüche enthielt, ist sicher.

[65]) Ich gebe für diesen Sachverhalt die folgenden Beispiele, wobei ich den in den Auszug aufgenommenen Text voranstelle und hierauf den ausgeschiedenen Text der Sentenzen folgen lasse. PV. 4, 1, 17 (Zulässigkeit einer Einweisung des Fideikommissars In res proprias heredis); P. 3, 9, 1 (Unzulässigkeit einer Einweisung des Vermächtnisnehmers In rem heredis). PV. 5, 7, 12 (. agitur lege autem Fabia, ut etiam poena nummaria coerceatur); P. 5, 30B, 1 (. olim quidem huius legis poena nummaria fuit). PV. 5, 29, 1 (Bestrafung des Sichvergreifens an Fiscalis pecunia mit dem Quadruplum); P. 5, 21A, 1 (Bestrafung der Wegnahme Ex metallo principis vel ex moneta sacra mit Metallum und Exil). Auch die Vereinbarkeit der folgenden Texte erscheint schwierig. PV. 2, 14, 6 (der Tutor braucht das Mündelgeld nicht zu verzinsen, wenn er es nicht sicher ausleihen kann) u. P. 2, 14, 5 (der Tutor, der nicht innerhalb sechs Monaten das Mündelgeld anlegt, muss Zinsen zahlen); sodann PV. 1, 13, 8 (der Possessor hereditatis hat den Preis der dolos veräusserten Erbschaftssachen mit Zinsen zu erstatten) u. P. 1, 13B, 3 (die Schätzung veräusserter Erbschaftssachen ist dem Arbitrium des Klägers überlassen), endlich PV. 4, 1, 5 u. 6 (die Errichtung eines Fideikommisses geschieht Verbis) u. P. 4, 1, 6 (die Errichtung eines Fideikommisses kann Nutu geschehen). Auch PV. 3, 8, 6 u. P. 3, 6, 3 können in dieser Verbindung genannt werden.

[66]) ...in hoc tantum casu praesenti lege removentur, ut si quid minores pro coniunctione matrimonii sponsalicia largitate donaverint, per obtentum integri restitutionis nullatenus debeant revocare. quod similiter iuxta novellam legem et de dote servabitur.

durch die dem Breviar einverleibte Festsetzung einer Konstitution von Arkadius und Honorius vom Jahre 395 (C. Th. 2, 1, 8), wonach die kleineren Strafsachen vor die Judices mediocres, die grösseren vor die Statthalter gehören [67]. Zuweilen wird sich der Sachverhalt, dass der im Auszuge gestrichene Text dem Status der Kodifikation widerstreitet, auf den Umstand gründen, dass letzterer nicht schon das Recht der Kaisergesetzgebung darstellt, sondern vielmehr Neuschöpfung des Kodifikators ist [68]. Hierzu wird man, um ein Beispiel zu nennen, die Texte des Sentenzenauszuges, die sich auf das Senatusconsultum Claudianum beziehen, rechnen dürfen [69]: denn wenn einerseits in den Auszügen, aus denen sich das Breviar zusammensetzt, alle Spuren dieses Gesetzes getilgt sind, andererseits Anweisungen nicht fehlen, dass es sich bis gegen die Zeit der Einführung des Breviars in Geltung erhielt, so darf man annehmen, dass erst der Westgothische Gesetzgeber es abgeschafft hat [70]. Dass dabei der Kodifikator germanischen Rechtsanschauungen nachgegeben hat, wie es z. B. wahrscheinlich ist, wenn er bei seiner Bearbeitung der Institutionen des Gaius den Satz der Vorlage (2, 69) Quae ex hostibus capiuntur naturali ratione nostra fiunt

---

[67]) Weitere Beispiele sind die folgenden. P. 1, 1, 6 Unstatthaftigkeit einer Privata conventio mit Bezug auf Functio dotis; C. Th. 3, 13, 2 Zulassigkeit von Pacta In dote reddenda. P. 1, 1, 7; 1. 6^B. 1^a—1^c Unstatthaftigkeit des Paciscì In criminibus und Abolitionsrecht; C. Th. 9. 27 Regelung des Abolitionsrechts. P. 2. 14, 5^a u. 7 Vorschriften über Anlage der Mundelgelder; C. Th. 3, 19. 4 Neuregelung. P. 2, 21^B, 1ª Zulässigkeit der Restitution der Dos während der Ehe wegen bestimmter Gründe; C. Th. 3, 13, 3 si fortasse constante matrimonio a marito uxori dos refusa est, quod legibus stare non potest. P. 3, 2, 5 Erbrecht in den Nachlass des Freigelassenen; Nov. Val. 6, 1 Neuordnung. P. 3, 4^A, 14 u. 16 Bestimmungen über Testamentszeugnis: Nov. Theod. 9, 1, 2—5 Neuordnung. P. 4, 6, 2^a Gesetzwidrige Eröffnung und Verlesung eines Testaments; C. Th. 4, 4, 4 Neuregelung der Hinterlegung eines Testaments. P. 5, 4, 15 Bestrafung der Abfassung eines Carmen famosum; C. Th. 9, 24 Neuregelung P. 5, 11, 5^a Erfordernis für Donatio perfecta: C. Th. 8, 5, 1 Neuregelung für Perfektion der Schenkung. P. 5, 22, 6 über Vindicatio in libertatem; C. Th. 4, 8, 1 Neuregelung. Von einer Anzahl von Sätzen, die auf das Verfahren Bezug haben, lässt sich wohl sagen, dass sie mit der ganzen Struktur des spätkaiserlichen Prozesses in Streit sind. Bürgerliches Verfahren. P. 1, 3, 4. 1, 3, 9. 1, 13^A, 1^a, ^{b} u. ^{f}. 5, 5^A, 7 u. 11. 5, 5^B, 1 u. 2. Strafverfahren: P. 1, 6^B, 1^f. 1, 12, 7. 1, 13^A, 1^c. 1, 21, 16. 5, 16, 11^a; 15—17. 5, 25, 1^a u. ^{b}.

[68]) Hierzu konnte die Streichung von Texten des Titels De fugitivis (P. 1, 6^A, 2—7) gehören. Es finden sich erörtert Verbot und Strafe beim Verkaufe des Fugitivus in fuga constitutus, ingleichen polizeiliche Vorschriften über Fugitivi, sowie auch den Verkauf von Amtswegen des aufgegriffenen unbekannten Fugitivus. Hierzu konnte auch gehören, wenn P. 5, 18, 2 mit der Bestrafung der Atroces pecorum abactores, sodann P. 5, 23, 4 mit der Satzung für den Fall Si in rixa percussus homo perierit gestrichen worden sind.

[69]) Es handelt sich um den bezüglichen Titel der Sentenzen ($2, 21^A$) und um P. 4. 10. 2.

[70]) Vgl. Conrat (Cohn), Gaius S. 122 u. 123.

gestrichen hat [71]), lässt sich schwerlich nachweisen. Hingegen mögen auch veränderte Lebensverhältnisse hier und da einen Rechtsinhalt, den Paulus in einem der Kodifikation ferngehaltenen Texte überliefert, haben veralten lassen [72]). Gelegentlich mag es auch bei einem Texte des Paulus nicht sowohl der hierin überlieferte Rechtsinhalt als vielmehr die vom Schriftsteller damit verbundene Begründung gewesen sein, die seiner Aufnahme aus dem Gesichtspunkte der Unverträglichkeit mit dem Status der Kodifikation im Wege gestanden hat [73]).

7. Es ist bei unseren Ausführungen der Sachverhalt vorausgesetzt worden, dass Sätze der Sentenzen, die im Auszuge fehlen, um eines Verständnisses willen, das dem Sinne ihres Urhebers entspricht, zur Ausscheidung Anlass gegeben haben. Gewiss aber darf es nicht von vornherein ausgeschlossen gelten, dass nicht schon der Sinn, den Paulus mit einem Texte verband, sondern erst das ihm durch den Gesetzgeber gegebene Verständnis aus den den Kodifikator leitenden Gesichtspunkten die Streichung verursacht hat, wie ja die Interpretation, die in der Kodifikation den Grundtext begleitet, mag sie seine eigene Schöpfung oder ein von ihm übernommenes Produkt sein, zur Genüge beweist, dass er weithin einem Ver-

---

[71]) Vgl. Conrat (Cohn), Gaius S. 133. Die Annahme eines auf germanischrechtlichem Brauch gegründeten Beuterechts im Westgothischen Reiche bestätigt Isidor (Etymm. 5, 7, 2). Die praedae decisio wird hier zum Ius militare gerechnet und Folgendes von ihr ausgesagt: item praedae decisio, et pro personarum qualitatibus et laboribus iusta divisio, item principis portio.

[72]) Bot sich für die Anwendung eines Satzes wie P. 1, 20), 1 (Bestrafung der Dardanarii propter falsum mensurarum modum) oder wie P. 1, 15, 4 (Bestrafung der Circulatores) im Bereiche der Westgothischen Herschaft ein Anlass? Gab es hier Fugitivarii, das sind geschäftsmässige Sklavensucher, worauf sich P. 1, 6), 1 bezieht? Gehört in diesen Zusammenhang auch der Satz vom Delikte des Exhibitionismus (P. 5, 4, 21)? Die Exkusationsfristen für die Übernahme der Tutel (P. 2, 27, 3) konnten mit den besonderen Verhältnissen von Ort und Zeit, denen die Kodifikation angehört, hinfällig geworden sein.

[73]) Es heisst bei Paulus (P. 4, 11), 1): nec filio patroni invito libertus natalibus suis restitui potest: quid enim interest ipsi patrono an filiis eius fiat iniuria. Wird hier der Rechtssatz, dass die Natalium restitutio Filio patroni invito unstatthaft ist, damit begründet, dass es keinen Unterschied mache, ob man dem Patron oder seinen Kindern eine Injurie zugefügt hat, so bestand nach einer Novelle Valentinian III, die in das Breviar (6, 1) übergegangen ist, vielmehr ein grosser Unterschied, indem danach nämlich bei einer gegen die Descendenten des Freilassers verübten Injurie nicht das besondere Recht des Patronats, sondern das gemeine Injurienrecht galt (§ 1: ad cohercendos iniuriarum reos utantur iure communi). Der Satz war freilich auch um seines Rechtsinhalts willen anstössig, da eine eigentliche Natalium restitutio im Breviar nicht vorkommt und somit die Äusserung über ihre Unstatthaftigkeit Filio patroni invito nur missverständlich wirken konnte.

ständnis des Schriftstellers gehuldigt hat, das nicht das authentische gewesen ist. So mochte nach der Auffassung, die wir bei dem Kodifikator voraussetzen dürfen, hier und da ein Text dem Gezetzgeber bedeutungslos erschienen sein [74]). Es konnte sich auch ergeben, dass der Schriftsteller mit dem ausgeschiedenen Texte nichts Anderes als dasjenige sagte, was er an anderer dem Breviar einverleibter Stelle ausgesprochen hatte: soll z. B. dem Kodifikator nicht der Satz des Paulus Res publica creditrix omnibus chirographariis creditoribus praefertur (P. 1, 13^A, 1^a), der im Sentenzenauszuge fehlt, mit Worten des Schriftstellers in einer andern Stelle, Privilegium fisci est inter omnes creditores primum locum retinere, die in den Auszug (PV. 5, 14, 6) übergegangen ist, identisch erschienen sein [75])? Es mag aber auch vorgekommen sein, dass das Verständnis, das der Kodifikator mit einem Texte des Paulus verband, zu einem Widerspruche mit einem in das Breviar aufgenommenen Texte führte. Wenn z. B. nach dem im Auszuge ausgeschiedenen Texte des Paulus (P. 1, 1^B, 1) die Parentes naturales der In ius vocatio nicht unterliegen, weil allen Parentes die gleiche Reverenz gebühre, so stand, sobald man mit der Interpretation zu den Sentenzen (PV. 2, 20, 5 u. PV. 5, 12, 4) unter den Parentes die Verwandtschaft, bez. die Kognaten, verstand, der Satz im Widerspruch, nicht allein — so zu sagen — mit dem natürlichen Recht, sondern auch mit sonstigem Inhalt des Auszuges, in dem z. B. von der Inoffiziositätsklage unter Verwandten und vom Prozess unter Geschwistern die Rede ist [76]).

---

[74]) P. 3, 4^B, 12 ist vielleicht in dem Sinne verstanden worden, der Vater, der den Sohn antreten lasse, müsse unter allen Umständen über den Beerbungsfall unterrichtet sein, gleichviel ob es sich um Anfall der ganzen Erbschaft oder eines Teils der Erbschaft, aus Institution oder Substitution, testamentarischer oder Intestatdelation, handle.

[75]) Respublica, welches Wort sich P. 1, 13^A, 1^a auf die Civitas bezieht, wird PV. 5, 31, 1 im Sinne des Staates gebraucht (Lege Julia maiestatis tenetur is, cuius ope consilio adversus imperatorem vel rem publicam arma mota sunt), ebenso PV. 5, 23, 3 (Qui de salute principis vel de summa rei publicae.. consulit).

[76]) Wenn P. 4, 1, 4^a gestrichen ist, so mag dies seinen Grund in dem Verständnis des Textes in dem Sinne haben, dass ein dem Vater oder Herrn auferlegtes Fideikommiss von seinen Erben, dem emanzipierten Kinde oder freigelassenen Sklaven, zu entrichten ist, weil ihnen die beschwerte Erbschaft, die zwar der Eingesetzte noch nicht erworben hatte, zukommt. Dieser Satz war dann im Streit mit dem in der Kodifikation ausgesprochenen Prinzipe, dass die von dem Eingesetzten nicht angetretene Erbschaft von dem Erben nicht erworben werden kann (C. Th. 5, 1, 1 Int.). Paulus selbst hatte den Fall im Sinn, dass Kind und Sklave zu Erben eingesetzt sind und in Folge ihrer Emanzipation, bez. Freilassung, die Erbschaft für sich erwerben. Einen Widerspruch mag zuweilen die Kodifikation schon innerhalb des gleichen Textes (z. B. P. 2, 12, 11 Ex causa depositi lege duodecim tabularum in duplum actio datur, edicto praetoris in simplum) gefunden haben, was dann zu seiner Streichung den Anlass gab.

8. Nachdem im Vorstehenden eine Art Systematik der Streichungen, die der Kodifikator an dem Werke des Paulus vorgenommen hat, aufgestellt worden ist, soll schliesslich noch mit Bezug auf eine Anzahl umfangreicherer Titel der Versuch gemacht werden, titelweise die Ursachen der Streichungen festzustellen. Das Ergebnis dieser Untersuchung, das ich hier bereits vorwegnehmen darf, ist dies, dass durchgängig verschiedene Umstände zu den innerhalb eines Titels vollzogenen Ausscheidungen geführt haben. Ich beginne mit dem Titel unter der Rubrik De sepulchris et lugendis (P. 1, 21), der im Auszuge (PV. 1, 21) mit nicht mehr als fünf Texten vertreten ist, dagegen durch den Codex Vesontinus ergänzt wird. Zum guten Teile wird man sich die Streichungen, die er im Auszuge erfahren hat, aus dem Umstande erklären können, bez. müssen, dass das Gesetzbuch in einer dem Breviar (5, 1) einverleibten Novelle Valentinian III eine Neuregelung des Rechts der Sepulcri violatio getroffen hat (P. 1, 21, 4—6; 8; 9; 12)[77]. Hingegen werden, so scheint es, weitere Stellen des Titels um deswillen gestrichen sein, weil sie im Wesentlichen nur dasjenige wiedergeben, was in andern Texten des Breviars zu lesen ist[78], während sich schliesslich ohne jeden Zwang annehmen lässt, dass der von den Trauerfristen handelnde Text (P. 1, 21, 13) dem Auszuge um deswillen ferngeblieben ist, weil diese ausser Gebrauch gekommen waren[79]. In dem Titel, der die Rubrik De nuptiis (P. 2, 19) führt, werden sich die Streichungen, soweit sie die Texte mit einem auf das Ehehindernis der Blutsverwandtschaft und der Affinität bezüglichen Rechtsinhalt anlangen (P. 2, 19, 3—5), hiermit erklären, dass der Gesetzgeber vorgezogen hat, ihn in der Gestalt der Epitome Gai (1, 4) aufzunehmen[80]. Was Paulus von der Bestrafung des Incests (P. 2,

77) Auch die Streichung von P. 5, 19a, 1 wird sich aus diesem Grunde erklären.

78) So scheint der Satz (P. 1, 21, 3) Intra muros civitatis corpus sepulturae dari non potest vel ustrina fieri, der im Auszuge fehlt, mit PV. 1, 21, 2 (Corpus in civitatem inferri non licet) gedeckt zu sein. Der im Auszuge getilgte Satz (P. 1, 21, 11), dass der Mann die Kosten für das Begräbnis der verstorbenen Frau Ex dote zurückbehalten dürfe, liess sich aus PV. 1, 21, 4 u. 5 ableiten.

79) Abgesehen von der Trauerfrist für die Witwe, die in das Breviar übergegangen ist, und deren Fortbestand als solche in der Interpretation zum Codex Theodosianus 3, 8, 3 (mulieres... si mariti mori contigerit, ... et post transacta luctus tempora legitime ad alias nuptias venerint) ausdrücklich anerkannt ist. Mit Rücksicht darauf mag auch P. 1, 21, 14 (Qui luget, abstinere debet a conviviis ornamentis et alba veste [vgl. Note 18]) in den Auszug (PV. 1, 21, 3) aufgenommen worden sein. Ueber P. 1, 21, 16 vgl. Note 67.

80) Das bei Paulus (P. 2, 19, 3) verzeichnete Verbot der Ehe mit der Enkelin der Schwester ist hier allerdings nicht zu finden, indem die Epitome (1, 4, 3), wie ihre

19, 5) und von dem Verbote der Ehe zwischen Provinzialbeamten und Frauen aus der Provinz aussagt (P. 2, 19, 10—12), wird ausgeschieden worden sein, weil es durch die spätere Kaisergesetzgebung, die in das Breviar überging, obsolet geworden war [81] [82]). Eine sehr starke Verkürzung hat sodann der die Rubrik De adulteriis führende Titel (P. 2, 26) erfahren. Der Rechtsstoff einer Anzahl von Texten dieses Titels — sie handeln von der Folterung der Sklaven im Verfahren wegen Ehebruchs (P. 2, 26, 9), von der Straflosigkeit der Unzucht mit den Wirtinnen der Tavernen (P. 2, 26, 11), von der Bestrafung des Stuprum an einer Person männlichen Geschlechts einerseits, an einer Ancilla andererseits (P. 2, 26, 12; 13; 16) und von der Inceststrafe (P. 2, 26, 15) — wird im Breviar an einer andern Stelle behandelt und zwar in einer den ausgeschiedenen Texten entsprechenden oder umgekehrt widersprechenden Weise [83]) [84]). Fehlen hingegen im Auszuge die Sätze (P. 2, 26, 1 u. 2), die dem Vater der ehebrecherischen

Vorlage (1, 62) nur von dem Verbote der Ehe mit der Tochter von Bruder und Schwester redet. Wenn die Interpretation zu C. Th. 3. 10, 1 ganz allgemein die Ehe im vierten Grad für verboten, wenn auch andererseits auf Grund einer Supplikation der Begnadigung für zugänglich erachtet (His vero, quos in quartum gradum originis coniunctio praesumptiva copulaverit, quia notabile est, tamen si supplicaverint, veniam relaxabit), so wäre hierin auch das Eheverbot mit der Sororis neptis enthalten. Es kommt freilich in Betracht, dass die Konstitution selbst bei dem vierten Grad nur die Konsobrinen im Auge hat.

[81]) Es wird genügen, auf die respektiven Titel des Codex Theodosianus zu weisen. 3, 6 Si provinciae rector vel ad eum pertinentes sponsalia dederint. 3, 11 Si quaecumque praeditus potestate nubtias petat invitae. 3, 12 De incestis nubtiis. § 11 u. § 12 sagen überdies Nichts weiter, als dass die Anwendung der Regel nicht ausgeschlossen ist.

[82]) Zu P. 2, 19, 14 vgl. Note 48. Warum ist P. 2, 19, 13, welcher Text in der in den Pandekten (23, 2, 66) überlieferten Fassung die Ehe zwischen Vormund, Tutor Curator, und der bevormundeten Person verbietet, ausgefallen? Ein Ersatz für den Ausfall ist in den Leges nicht zu finden, sodass das Eheverbot nach dem Rechte des Breviars nicht gilt. Man könnte dann meinen, dass es durch eine Konstitution Konstantins, die in das Breviar (C. Th. 9, 5, 1) überging, abgeschafft worden ist (Ubi puella ad annos adultae aetatis accesserit et adspirare ad nuptias coeperit, ...hic solus debet tutorem nexus adstringere, ut se ipsum probet ab iniuria laesi pudoris immunem. Quod ubi constiterit, omni metu liber optata coniunctione frui debebit).

[83]) P. 2, 26, 9 deckt sich mit C. Th. 9, 4, 3 (vgl. ferner PV. 5, 18, 9). Zum Teil entspricht auch Text des Sentenzenauszugs selbst den ausgeschiedenen Stellen (P. 2, 26, 12 = PV. 5, 4, 4. P. 2, 26, 16 = PV. 1, 13, 6). Der Stoff von P. 2, 26, 11 erfährt eine modifizierte Regelung in C. Th. 9, 4, 1, desgleichen P. 2, 26, 13 in C. Th. 9, 4, 5. Mit Bezug auf P. 2, 26, 15 ist zu vergleichen, was bei einem im wesentlichen übereinstimmenden Texte (P. 2, 19, 5) bemerkt ist (vgl. oben im Text).

[84]) Nicht unmöglich will mir scheinen, dass auch für die Strafe des Ehebruchs, wovon der im Auszuge fehlende Text des Titels (P. 2, 26, 14) handelt, der Kodifikator in PV. 5, 4, 5 einen Ersatz zu finden geglaubt haben wird. Dieser Text lautet nämlich folgendermassen: sollicitatores alienarum nuptiarum itemque matrimoniorum interpellatores et si effectu sceleris potiri non possint, propter voluntatem perniciosae libidinis

Tochter das Recht einräumen, diese und den Ehebrecher zu töten, so wird man annehmen können, dass der Westgothische Gesetzgeber hiermit eine Neuerung wird haben treffen wollen, einem Motive entsprechend, das in seiner Bearbeitung der Sentenzen zur Streichung desjenigen Textes (P. 5, 23, 9) geführt haben mag, der dem Bestohlenen ein Tötungsrecht gegen den mit einer Waffe sich verteidigenden Dieb gewährte. Dahingegen ist das Tötungsrecht des Gatten (P. 2, 26, 7) in den Auszug (PV. 2, 27, 1) übergegangen, bezieht sich indessen, statt auf die Person des Ehebrechers, was bei Paulus der Fall war und Römischen Rechtes ist, hier — wie man annehmen darf, in Folge einer Textverderbnis in der von dem Gesetzgeber benutzten Handschrift — auf die Person der ehebrecherischen Ehefrau [55]. Mit den geschilderten Abweichungen hinsichtlich desjenigen, was Paulus vom Tötungsrecht berichtet, werden dann noch eine Reihe weiterer Sätze des Titels De adulteriis hinfällig geworden sein (P. 2, 26, 3; 4; 6) [56]. Schliesslich sollen noch die vom Intestaterbrecht handelnden Titel (P. 4, 8—10) aus dem angegebenen Gesichtspunkt einer Betrachtung unterworfen werden. Es sind dieses drei Titel, von denen der dritte (P. 4, 10), das Recht des Kindes an der Legitima matris hereditas behandelnd, im Auszuge überhaupt nicht vertreten ist, der zweite (P. 4, 9) über das Senatusconsultum Tertullianum in Ed. Haenel mit dem ersten der drei Titel (P. 4, 8) unter der Rubrik De intestatorum successione (PV. 4, 8) verbunden ist und dessen Schlussstück (PV. 4, 8, 8—14) bildet. Was diesen ersten Titel (P. 4, 8) anlangt, so werden die vom Zwölftafelerbrecht handelnden Texte der Sentenzen (P. 4, 8, 3—13, 15—17; 19) um deswillen in dem Auszuge ausgefallen sein, weil

extra ordinem puniuntur. Auch die Institutionen Justinians (4, 18, 4) nennen die Ehebrecher Temeratores alienarum nuptiarum (vgl. auch D. 47, 11, 1 pr.).

[55]) Der Text lautet im Auszuge (auch in Cod. Leon.): inventam in adulterio uxorem maritus ita demum occidere potest, si adulterum domi suae deprehendat. In der Collatio (4, 12, 6) lautet er, der sonstigen Rechtsüberlieferung entsprechend, wie folgt: inventa in adulterio uxore maritus ita demum adulterum occidere potest, si eum domi suae deprehendat. Dass die Textänderung unter dem Einfluss veränderter Rechtsanschauung steht, die sich auch in der Unsicherheit der Ueberlieferung der Collatio äussert (vgl. ad h. l. Ed. Mommsen (Coll. libr. iur. Anteiust. III)), liegt auf der Hand. Im Sinne der Kodifikation mag übrigens mit dem Satze Nichts weiter gesagt sein, als dass der Ehemann, der seine Frau in flagranti ertappt und tötet, straflos bleibt, womit sich dann erklären würde, dass für P. 2, 26, 5 kein Raum mehr übrig geblieben ist (Maritum, qui uxorem deprehensam cum adultero occidit, quia hoc impatientia iusti doloris admisit, lenius puniri placuit).

[56]) Ein strafprozessualischer Satz des Titels, der im Auszuge fehlt, ist P. 2, 26, 10. Aufgenommen hat das Breviar, neben P. 2, 26, 8 (PV. 2, 27, 2), einen Satz von der Dilatio in causa adulterii postulata (P. 2, 26, 17 = PV. 2, 27, 3), der seinerseits dagegen einen annähernd lautenden Sentenzentext (P. 1, 12, 9) verdrängt hat.

das Zwölftafelerbrecht vielmehr in Gestalt der Bearbeitung des Gaius in die Kodifikation aufgenommen ist (GV. 2, 8, pr. 1—6)[87]). Dass Heredes sui die Kinder in der Gewalt sind und der Heres suus zugleich die Eigenschaft eines Heres necessarius, mit dem Beneficium abstinendi, besitzt (P. 4, 8, 4—6), ist allerdings in der Epitome Gai nicht zu lesen, entspricht aber auch, wie Ausführungen der Epitome Gai (2, 3, 6, 2, 8 pr.) selbst beweisen, nicht dem Rechte des Breviars: nach diesem sind nämlich auch die emanzipierten Kinder Heredes sui, während andererseits diese letztere Bezeichnung lediglich auf die Noterbenqualität der Kinder, nicht auf eine besondere Stellung im Punkte des Erbschaftserwerbs hinweist[88]). Fehlt ferner in der Epitome, was dem Umstande entspricht, dass Paulus in den genannten Erörterungen (P. 4, 8, 7) den Sui, neben dem Posthumus, dessen auch die Epitome (2, 8, 1) gedenkt, den Ab hostibus reversus anreiht, so bietet eine andere Stelle des Auszugs (PV. 4, 8, 5) hierfür Ersatz, während für den in dieser Verbindung gleichfalls erwähnten Ex primo secundove mancipio manumissus und für das Kind nach Erroris causa probatio im Zeitalter der Kodifikation kein Raum mehr war[89]). Fehlt schliesslich in der Epitome Gai auch der Satz des Paulus, dass das Erbrecht des Consanguineus den Fortbestand der Patria potestas zur Zeit des Todes des Erblassers erheischt, so kommt in Betracht, dass dieses Erfordernis durch das spätere Kaiserrecht, das in das Breviar (C. Th. 5, 1, 2) überging, hinfällig geworden ist[90]). Was die Streichung im zweiten der drei Titel (P. 4, 9, 10) anlangt, so betrifft sie das mütterliche Erbrecht, das in dem Rechte der späteren Kaiserzeit eine Neuregelung erfahren hat und im Breviar (C. Th. 5, 1) in dieser Gestalt vorgetragen wird. Ist schliesslich, wie erwähnt wurde, aus dem dritten auf die Legitima matris hereditas bezüglichen Titel (P. 4, 10) in den Auszug überhaupt Nichts übergegangen, so erklart sich dieser Sachverhalt damit, dass die auf das Senatusconsultum Claudianum und auf den Ingenuitätsstand der

---

[87]) Des Gentilizischen Erbrechts (P. 4, 8, 3) ist allerdings in der Epitome nicht gedacht; aber es war ja schon zu Gaius Zeit (3, 17) bedeutungslos geworden.

[88]) Vgl. Conrat (Cohn), Gaius S. 23—25, 32—34.

[89]) Vgl. auch P. 4, 8, 15. Eben so wenig wie hierfur, dass die erbberechtigten Kinder sein müssen Secundum legem Juliam Papiamve quaesiti (P. 4, 8, 4).

[90]) Über die Texte des Titels (P. 4, 8, 2; 5; 12), die des prätorischen Rechts und der Bonorum possessio gedenken, vgl. Note 204 u. 209. Trivial sind die im Auszuge gestrichenen Satze uber den Begriff des Intestatus (P. 4, 8, 1 u. 20). Mit P. 4, 8, 11 ist gestrichen Rechtsinhalt, dem sich auch die Epitome Gai, in der ihm in den Institutionen (3, 13) gegebenen Fassung, verschlossen hat, wie an anderer Stelle (vgl. Conrat [Cohn], Gaius S. 10 Note 34) ausgeführt ist.

Latinität bezüglichen Texte (P. 4, 10, 2 u. 3) obsolet geworden sind (vgl. S. 29 u. § 9, 2). Der Satz (P. 4, 10, 1), dass uneheliche Verwandtschaft im Verhältnis von Kind und Mutter erbrechtlich kein Hindernis bildet, ist schon in der Aussage der Epitome Gai (1. 4, 8), dass das uneheliche Kind zwar keinen Vater, wohl aber eine Mutter besitzt, eingeschlossen. Die Äusserung schliesslich (P. 4, 10, 4), dass der Sohn die legitime Erbschaft nicht anders als mittels Erbschaftsantritts erwerbe, konnte um deswillen entbehrt werden, weil sie nur die Regel bestätigt und der stillschweigend ausgesprochene Gegensatz zu der väterlichen Erbschaft, die mit der Delation erworben ist, hinfällig geworden war, da nach dem Rechte der Kodifikation auch der Heres suus nicht anders als mittels Erbschaftsantritts erwirbt.

ZWEITER ABSCHNITT. DIE INTERPRETATION

§ 4. Einleitung.

1. *Allgemeines.*
2. *System der folgenden Untersuchung.*
3. *Duplex interpretatio.*

1. Im Sentenzenauszug findet sich der Grundtext mit einer sogenannten Interpretation versehen, das will sagen, von einem auf den Grundtext bezüglichen Satze, der mit dem Worte Interpretatio anhebt, begleitet [91]). Hierin stimmt dann der Sentenzenauszug überein mit den andern Auszügen, aus welchen sich die Westgothisch-römische Kodifikation zusammensetzt, von der Epitome Gai, die vielmehr an die Stelle des Grundtexts getreten ist und eine Interpretation nicht besitzt, abgesehen. Durchgängig ist dann der Sachverhalt der, dass sich die Interpretation auf eine einzige Stelle der Vorlage, der sie sich anschliesst, bezieht: immerhin kommt es doch auch vor, dass sie zwei Texte betrifft und dem zweiten von diesen angereiht wird [92]). Es ist dann zunächst darauf hinzuweisen, dass der Auszug nicht zu allen Texten, sondern nur zu einem Teil der Texte eine Interpretation aufgenommen hat, ja die Zahl derjenigen, bei denen sie fehlt, durchaus keine kleine ist [93]). Wo letzteres der Fall ist, steht der Vermerk Interpretatione non eget oder Etwas

[91]) Gelegentlich fehlt in den Handschriften dieser Vermerk und schliesst sich der Text unmittelbar und, wie zu ihr gehörig, der Sentenz an (z. B. in Cod. Monac. PV. 3, 9, 72. 4, 10, 4; 5; 7).

[92]) Es sind die folgenden Fälle. PV. 1, 7, 1 u. 2; 1, 11, 1 u. 2; 1, 13, 5 u. 6; 5, 2, 3 u. 4; 5, 11, 1 u. 2; 5, 28, 1 u. 2.

[93]) Ich finde z. B. in Ed. Haenel innerhalb des ersten Buches, das 75 Texte zählt, eine besondere Interpretation zu 45 Texten, sodann innerhalb des fünften Buches mit 183 Texten zu 49.

dementsprechendes [94) 95)]. Im Punkte des Masses der mit Interpretation versehenen und derjenigen Texte, denen eine solche fehlt, besteht in der Ueberlieferung keine völlige Uebereinstimmung, doch geht man mit der Annahme nicht zu weit, dass sich der Bestand mit Sicherheit feststellen lässt [96)].

2. Indem ich mich hiermit der Untersuchung der Interpretation zuwende, ist es mir zunächst (§§ 5—13) um ihre eingehende Charakterisierung zu thun; erst danach (§ 14) werde ich, und zwar auf Grund der im Folgenden zu gewinnenden Ergebnisse, ihre Entstehungsverhältnisse ins Auge fassen. Hier scheint dann über ihre Wesensnatur schon die blosse Bezeichnung des Produkts als Interpretation, bez. der viele Texte begleitende Vermerk, dass sie einer solchen nicht bedürfen, Auskunft zu erteilen. In negativer Hinsicht ist es in der That auch insofern der Fall, als mit der Verwendung des Ausdrucks gegeben ist, dass wir in dem Produkte nicht eine bloss sprachlichem Interesse dienende Umsetzungsarbeit vor uns haben, wie wir solchen nicht selten in Handschriften des früheren Mittelalters begegnen [97)], eine Eventualität, die freilich auch schon aus dem Grunde sehr fern liegt, weil sich ein Produkt dieser Bestimmung als Teil eines Gesetzgebungswerks nicht erwarten lässt. Wird sich dann der Ausdruck Interpretation auch positiv dahin verwerten lassen, dass die Arbeit juristischem Interesse gedient hat,

94) Nämlich Interpretatione non indiget. Dieser Vermerk findet sich z. B. in Cod. Monac. und in der Handschrift von Leon mehrfach. In letzterer Ueberlieferung heisst es auch, wie zuweilen in Ed. Haenel, Sententia (auch Ista s. oder bloss Ista) interpretatione non indiget. Vereinzelt findet sich andere Formulierung des Sachverhalts, dass eine Interpretation nicht erforderlich ist (PV. 4. 10. 4 Haec [Hic. Cod. Monac.] plus exponi opus non est, quam lex ipsa declarat. PV. 4. 10. 7 Haec quoque explanari amplius non potest, quam ut auctor ipse disseruit).

95) Der Vermerk findet sich in Ed. Haenel, zum Teil auch in der mir bekannt gewordenen Ueberlieferung, gleichfalls bei den Texten, die eine Interpretation, nur keine besondere, sondern eine mit dem sich unmittelbar anschliessenden Texte gemeinsame Interpretation besitzen.

96) Ich betrachte als Bestand der Interpretation die Ueberlieferung in der ältesten Handschrift, Cod. Monac. Hier fehlen aus der Zahl der Interpretationen, die sich in Ed. Haenel finden, PV. 2, 9, 10 (Hic de domus conversatione, non de villa dicit), ferner PV. 3, 9, 54 (Servis amanuensibus legatis, omnes, qui ad manum serviunt, debebuntur), sodann PV. 4, 7, 2 (Si quis testamentum suppresserit, amoverit, resignaverit, deleverit aut consenserit aut fieri iusserit, ut falsarius in insulam deportetur) und PV. 5, 9, 1 (Novatio est, quoties causa novatur). Diese Sätze fehlen auch in zahlreichen anderen Handschriften, wie Ed. Haenel angiebt, und so weit der Codex reicht (bis PV. 4, 5, 7), in der Handschrift von Leon, erscheinen aber auch, zum Teil wenigstens, schon aus anderen Gründen verdächtig. Ich halte sie daher für spätere Zusätze zur Westgothischen Interpretation.

97) Vgl. Conrat (Cohn), Geschichte der Quellen I 204.

so darf man, trotz der Mehrdeutigkeit, die das Wort in der Römischen Rechtssprache besessen hat, die regelmässige Bedeutung zu Grunde legend hiervon ausgehen, dass wir in der Interpretation eine litterarische Erscheinung vor uns haben, die dem Auslegungszwecke dienen sollte. Schon die flüchtigste Einsicht in die Schrift bestätigt die Richtigkeit dieses Ausgangspunktes. Hierfür kommt dann auch in Betracht, dass offenbar die Vorbedingungen für die Beifügung einer der Auslegung des Grundtextes dienenden Erörterung, so zu sagen, eines Kommentars von Seiten des Kodifikators vorhanden waren. Es ist dies einmal der Umstand, dass der Grundtext, der in die Westgothisch-römische Kodifikation aufgenommen wurde, nicht selbst die Arbeit des Kodifikators und somit ein ihm fremder Text gewesen ist, wie man ja am ehesten fremdes und nicht eignes Schriftwerk kommentiert. Und es ist zweitens der Umstand, dass die Abfassungszeit des fremden Textes mehrere Jahrhunderte hinter der Kodifikation zurückliegt, wie man ja vorzugsweise alten Text kommentiert. Auslegung ist ja auch ihrer Art nach auch sonst vorzugsweise die Interpretation, die im Breviar das Konstitutionenrecht in Leges und Ius begleitet. Ich glaube, dass diese für den Auslegungscharakter der Interpretation sprechenden Erwägungen sogar das Recht geben, bei dem Interpreten die Auslegungsabsicht zu praesumieren. Indessen ebenso gewiss wie die Interpretation der Auslegung dient, ist, dass sie es nicht überall thut: es mag hier auf bereits in Bezug (S. 12 u. Note 12) genommene Äusserungen der Interpretation hingewiesen werden, wie diejenige, dass, wo Paulus (PV. 1, 7, 1) die Integri restitutio durch den Praetor geschehen lässt, die Interpretation an seine Stelle die Iudices civitatum treten lässt (PV. 1, 7, 2), oder wo Paulus vom Einbruch in ein Templum spricht, nach der Interpretation der Text von der Ecclesia, statt von Templum, verstanden werden soll (PV. 5, 21, 1). Es wird sich dann auch zeigen, dass die Interpretation gelegentlich der Auslegung des Rechtsinhalts, den die Vorlage überliefert, weiteren Rechtsinhalt anfügt: sagt Paulus, dass ein Grundstück demjenigen gehört, auf dessen Namen es erworben wurde, auch wenn es nicht mit seinem Gelde bezahlt worden ist, vorausgesetzt dass es dem Erwerber tradiert wird, so wiederholt die Interpretation diesen Satz, fügt indessen hinzu, das diejenigen, welche das Geld gegeben haben, es von dem Erwerber zurückempfangen werden (PV. 2, 18, 11). Es fragt sich, ob mit diesen Beispielen bereits alle Erscheinungen der Interpretation charakterisiert sind, die über das Gebiet der Auslegung im eigentlichen Sinne hinausgehen: unter allen Umständen genügen diese Ausführungen, um zu zeigen, dass

sich ihre Wesensart nicht anders als auf Grund eingehender Prüfung, die ich zwecks ihrer Charakterisierung im Auge habe, wird erkennen lassen, ohne dass es übrigens verlohnte, auf diesen Punkt noch einmal zusammenfassend zurückzukommen. Diese Prüfung geschieht dann in der Materienfolge, dass zunächst untersucht wird, welche litterarischen Formen das zur Untersuchung stehende Produkt vertritt (§ 5). Ich gehe danach hierzu über, die charakteristischen Eigenschaften zu zeichnen, die die Darstellungsweise der Interpretation aufweist (§ 6). Schliesslich wird dann das Recht der Interpretation eine eingehende Erörterung erfahren (§§ 7—13).

3. Man kennt den Ausdruck einer Duplex interpretatio mit Bezug auf diejenigen Teile der Justinianischen Kodifikation, die den Charakter einer Zusammenstellung vorjustinianischen Texts, insbesondere des in den Pandekten gesammelten Juristenrechts, tragen. Es ist Interpretation nicht in dem Verständnis, in welchem soeben hiervon die Rede war, das will sagen, eines sich äusserlich als Beigabe des Gesetzgebers und materiell vorzugsweise als Erläuterung charakterisierenden Gesetzestextes, sondern einer auf Erfassung des Sinnes des Gesetzestextes gerichteten Thätigkeit mit dem Ergebnis eines doppelten Sinnes, einmal des ursprünglichen und sodann desjenigen, der ihm im Rahmen des Gesetzbuchs zukommt. Zur Duplex interpretatio bietet dann das Westgothisch-römische Gesetzbuch in den sich als Auszüge aus älterem Rechte charakterisierenden Teilen ebensogut Anhalt, wie die Justinianische Kodifikation, und insbesondere ist es in den Sentenzen der Fall. Die Untersuchung, die ich im Folgenden dem Rechte der Interpretation widmen will, wird zeigen, wie weithin in der den Grundtext begleitenden Interpretation mit Auslegungscharakter ein anderer als der ursprüngliche Sinn zu Tage tritt. Aber Duplex interpretatio findet sich nicht lediglich bei Texten, die eine Interpretation besitzen; denn gerade die bezeichnete Untersuchung führt zu dem Ergebnis, dass nicht selten auch ein uninterpretierter Text im Sinne des Kodifikators anders als nach seiner ursprünglichen Bedeutung verstanden werden muss.

---

§ 5. Litterarische Formen.

1. *Allgemeines.*
2. *Glosse.*
3. *Paraphrase.*
4. *Verhältnis zur Interpretation der Leges.*

1. Ich will nunmehr untersuchen, welcher litterarischen Form die Interpretation, die im Sentenzenauszug den Grundtext begleitet, angehört. In Wahrheit kommen verschiedene Formen in Betracht, die ich hier der leichteren Uebersicht halber unter Zugrundelegung von zwei in der Interpretation auftretenden Haupttypen vorführen will. Es sind Glosse und Paraphrase, wobei ich unter Glosse einen sich als Anmerkung zum Grundtext gebenden Satz, unter der Paraphrase hingegen eine in der Form von dem Grundtext unabhängige und sich als Umschreibung seines Inhalts anstellende Ausführung verstanden wissen will.

2. Die Interpretation, die Glossencharakter hat, findet sich nur ganz selten vertreten. Dabei ist sie verschiedener Art. Sie ist einmal Verweisung von dem interpretierten auf einen andern Text [98], bez. auf die Interpretation eines anderen Textes [99]. Eine Glosse, wie die bereits (S. 39) erwähnte Interpretation (PV. 5, 21, 1), dass mit Bezug auf den in der Vorlage erwähnten Thatbestand eines Einbruchs in ein Templum dasjenige, was vom Templum gesagt ist, so verstanden werden müsse, als sei von der Ecclesia die Rede [100]), lässt sich als Fiktionsgebot charakterisieren, indem sie hinsichtlich eines im Texte behandelten Sachverhalts vorschreibt, dass man ihn in Gedanken durch einen andern ersetzen solle.

[98]) PV. 3, 9, 72 Ista species in inferiore parte utilius per se evidenter exposita est: hier ist auf die beiden folgenden Texte (PV. 3, 9, 73 u. 74) Bezug genommen.

[99]) PV. 5, 36, 1 Ista superius sub titulo de cautionibus et poenis appellationum interpretata est. Der in Bezug genommene Titel, bez. Text, ist PV. 5, 35, 1.

[100]) Ista, quae de templo dicta sunt, de ecclesia loqui intelligenda sunt. Hierauf beschränkt sich die Interpretation (De reliquo interpretatione non eget).

Ein drittes Mal giebt die Glosse von einem einzelnen Moment des in der Vorlage Behandelten eine nähere Beschreibung [101].

3. Den Uebergang zu der Interpretation, die den Charakter einer Paraphrase trägt, bilden Sätze, die einerseits auf den Grundtext Bezug nehmen, andererseits aber sich wie eine Wiedergabe ihres Inhalts darstellen [102]. Als Beispiele einer Interpretation, die der Form der Paraphrase angehört, wähle ich PV. 2, 32, 1 und PV. 3, 7, 10. Sagt der Grundtext der ersten Stelle Fur est qui dolo malo rem alienam contrectat, so lautet die Interpretation hierzu Fur est qui rem alienam fraude interveniente contigerit. Sagt die zweite Stelle in der Vorlage Omnibus qui contra voluntatem defuncti faciunt ut indignis aufertur hereditas, si nihil testamento in fraudem legis fuerit cautum, so heisst es dazu Heredi scripto qui aliquid contra ultimam defuncti fecerit voluntatem ut indigno aufertur hereditas si tamen nihil contra leges in eius testamento fuerit comprehensum. Es sind dieses zugleich Beispiele für den Sachverhalt, dass die paraphrasierende Interpretation im Satzbau die Vorlage wiederspiegelt, in dem Masse, dass eine Korrespondenz zu den einzelnen Worten, bez. Wortgruppen, des Grundtextes vorhanden ist. Die Interpretation nähert sich in solchen Fällen der Vorlage noch stärker, wenn sie sich bei ihrer Paraphrasierung in grösserem Masse der im Grundtexte gebrauchten Worte und Wendungen bedient [103]. Hingegen liegt es auf der Hand, dass sich der hier be-

---

101) Der Text PV. 1, 13, 6 lässt den Verführer einer Ancilla aliena virgo immatura mit der Strafe der Lex Aquilia haften. Die Interpretation, die sich auch auf den vorangehenden Text der Verleitung eines Sklaven PV. 1, 13, 5 bezieht, verzeichnet, worin in diesen beiden Fällen die Strafe besteht. Sie nimmt dabei an, dass auch für diesen Fall die Strafe der Lex Aquilia gelte, und meint, dass sie, wie es wörtlich heisst, neben Hingabe des geschädigten Sklaven, in Restitution von Alia similia mancipia bestehe. Danach lautet dann die Interpretation: hoc — es wird Sententiae zu ergänzen sein — duae secundum legem Aquiliam similem poenam habent, ut cum his, quae animo vel corpore corruperunt, alia similia mancipia huiusmodi praesumtores exsolvant. Hierzu gehört ferner PV. 4, 10, 2, in welchem Falle die im Grundtext berührte Duplizität in der Blutsverwandtschaft des Näheren entwickelt wird.

102) Hierzu gehören Sätze, wie PV. 2, 24, 2 In coniugio haec sola donatio hac lege permittitur, ut mancipia sibi invicem, quae manumittant, non qui habeant, donare possint oder PV. 4, 10, 8 In his septem gradibus omnia propinquitatum nomina continentur: ultra quos nec affinitas inveniri, nec successio potest amplius propagari. Hierzu gehört auch PV. 2, 1, 1 Quum de repetitione pecuniae agitur, et probatio debitae pecuniae nulla profertur, iubet, huius rei ambiguitatem sacramentorum interpositione finiri; bei Iubet dürfte Sententia zu ergänzen sein.

103) Hierzu gehört z. B. PV. 1, 4, 4. Der Vorlage gegenüber — Mater, quae filiorum suorum rebus intervenit, actione negotiorum gestorum et ipsis et eorum tutoribus tenebitur — heisst es in der Interpretation, wie folgt: mater, quae se in retinendis rebus filiorum miscuerit, tam ipsis, quam tutoribus eorum negotiorum gestorum cogetur

schriebene Sachverhalt einer stilistischen Korrespondenz, ja selbst Kongruenz, schon aus dem Grunde durchaus nicht überall findet, weil — wie sich zeigen wird — die Interpretation weithin sich eigenartiger Darstellungsweisen bedient. Es kommt aber hinzu, dass sich in sehr vielen Fällen die Interpretation im Verhältnis zur Vorlage nicht als ihre blosse Paraphrase darstellt. Zumeist ist dann der Sachverhalt der, dass sich die Interpretation mit der Wiedergabe des Grundtextes nicht begnügt. Sie giebt vielmehr eine Erweiterung, indem sie zu einem einzelnen in der Vorlage aufgeführten Moment eine Ergänzung liefert [104]; ob hiermit Etwas ausgesagt

reddere rationem. Ferner z. B. PV. 5, 39, 1, von welchem Texte die Worte der Vorlage (Omnimodo ponendum est, ut, quotiens iniusta appellatio pronuntiatur, sumtus, quos dum sequeretur adversarius impendit, reddere cogatur, non simplos, sed quadruplos) in der Interpretation (Si quando cuiuscunque appellatio iniusta pronuntiatur, sumtus, quos, dum sequeretur, adversarium suum compulit sustinere, non in simplum, sed in quadruplum ei reformare cogetur) zum guten Teile wiederkehren.

[104]) Beispiele. Es heisst PV. 1, 4, 5 zu dem Satzgliede Si filiusfamilias aut servus.. negotia gesserint aliena, womit getreu die Vorlage (Filius familias vel servus si negotium alicuius gerant) wiedergegeben ist, an der punktierten Stelle Sine iussu patris aut domini. PV. 1, 9, 8 gewährt dem Minor das Recht auf Restitutio in integrum bei Verkauf der von seinem Vater verpfändeten Sachen Si non ita ut oportuit a creditore distractae sunt: die Interpretation spricht von Verkauf Viliore pretio quam oportebat und gewährt den Restitutionsanspruch Soluto debito. PV. 1, 11, 2 lässt im Verfahren der Hereditatis petitio bei Verweigerung der Satisdatio durch den Kläger die Erbschaft bei dem Verklagten verbleiben: die Interpretation setzt ein Usque ad eventum iudicii hinzu (penes possessorem usque ad eventum iudicii possessio remanebit). PV. 1, 13, 4 fordert für den Anspruch auf Lieferung der Waare den Kauf ohne Weiteres (quod emptum est), die Interpretation ausserdem Inempfangnahme des Kaufpreises durch den Verkäufer (..eam rem, quam aliquis accepto pretio facta venditione distraxit). PV. 1, 15, 2 verbietet, ein wildes Tier an öffentlicher Strasse angebunden zu halten, und gewährt im Kontraventionsfall bei Schadenszufügung eine Klage gegen den Herrn oder Wächter: die Interpretation, die daneben von einem Verbote der Bewachung spricht (ligari vel custodiri prohibetur), stellt als Bedingung der Anwendbarkeit der Actio gegen den Herrn ein Si hoc praecepit auf. PV. 2, 10, 1 ergänzt den der Vorlage (Qui filio familias contra interdictum amplissimi ordinis pecuniam mutuam crediderit) korrespondierenden Satz mit den Worten Inscio patre (Qui filiofamilias contra interdicta legum inscio patre pecuniam commodavit). Statt von Pfandverkauf schlechthin, wie die Vorlage (PV. 2, 12, 4), spricht die Interpretation von Verkauf, während der Schuldner mit der Zahlung zögert (Si quis creditor, debitore in solvendo tardante, rem sibi pro debito positam distraxerit). Die Interpretation zu PV. 2, 13, 1, welcher Text von einem Fall der Zuständigkeit der Actio fiduciae handelt, setzt hinzu Oblato debito (debitor pro pignore suo oblato debito.. poterit convenire). PV. 2, 15, 1 gestattet Kündigung des Mandats Ob inimicitiam, die Interpretation Propter inimicitias maioris personae. Die Interpretation zu PV. 2, 18, 10 fügt dem Satze Si quo modo veritas de fide contractus possit ostendi, welche Worte sie auf den Kauf bezieht, hinzu Dato et accepto pretio (si quocunque modo res vendita, dato et accepto pretio, qualibet probatione possit agnosci). Die Haftung aus der Actio Legis Aquiliae in PV. 2, 32, 23 wird in der Interpretation näher als Haftung auf Ersatz des Doppelten des angerichteten Schadens bezeichnet (secundum legem Aquiliam in duplum damni illati redhibitione mulctatur). PV. 3, 6, 2 spricht von In insulam relegatus u. s. w., die Interpretation von Qui pro

wird, was nicht schon die Vorlage subintelligiert, wenn auch nicht äussert, kommt dabei hier nicht in Betracht. Oder, zwar nicht eine Ergänzung, wohl aber die nähere Bestimmung eines einzelnen Momentes [105]. Definierende Zusätze erweitern sich gelegentlich zu selbständigen definierenden Sätzen: in dieser Form giebt die Inter-

aliquo crimine) relegatur. PV. 3, 8, 8 lässt beim Tode in Folge Zufalls eines vermachten Sklaven (Servo fataliter interempto) den Legatar die Gefahr tragen, während die Interpretation von dem Servus nominatim legati titulo dimissus si mortuus fuerit redet. Die Interpretation zu PV. 3, 11, 3, ingleichen zu PV. 5, 12, 4 u. 5, bemerkt bei der Erwähnung der Schenkung, dass sie Per legitimam scripturam (per legitimas scripturas) (Scriptura interveniente) geschieht. PV. 4, 1, 6 giebt die dem erblasserischen Willen für Hinterlassung eines Fideikommisses entsprechenden Ausdrücke an (Fideicommittere his verbis possumus Rogo, Peto, Volo, Mando, Deprecor Cupio, Iniungo. Desidero quoque et Impero verba utile faciunt fideicommissum), die Interpretation führt entsprechende Worte auf, charakterisiert sie aber zugleich als Precativa verba (Si quando fideicommissum relinquitur, precativis verbis relinqui potest, ut roget quis, iniungat, petat, speret, ut id, quod fidei suae commissum est, ad eum, quem testator voluit, sicut iniunxit, ita faciat pervenire). PV. 4, 5, 5, welcher Text die Statthaftigkeit der Inofficiositätsklage ventiliert, spricht von Einsetzung einer Person zum Alleinerben (Ex asse heres institutus), die Interpretation von Einsetzung des Sohnes durch den Vater und von Vergebung der ganzen Erbschaft an verschiedene Personen mittels Fideikommisses oder Legat (Si pater filium ex asse heredem instituat et per fideicommissa aut legata hereditatem ipsam totam diversis distribuat). PV. 5, 1, 2 redet von Freilassung eines Ingenuus, während die Interpretation Fraudis studio einfügt. Statt von Zahlung der Dupli fructus Ex die accepti iudicii, wie die Vorlage ohne Weiteres sagt, fügt die Interpretation (PV. 5, 10, 2), die in dem Acceptum iudicium das Judikat erblickt, hinzu Si in redhibitione mora facta fuerit. Die Interpretation zu PV. 5, 4, 9 spricht, statt von Verurteilung Iniurienhalber (Iniuriarum damnatus), von Iniuria mediocris.

[105]) Beispiele. In der Interpretation stehn zu PV. 1, 4, 2 Peracta tutela, welche Worte der Vorlage (Post finitam tutelam) korrespondieren, die Worte Id est impletis pupillaribus annis, ferner zu PV. 1, 9, 3 Postquam maior effectus est (Maior effectus im Grundtext) die Worte Id est usque ad impletum vicesimum octavum annum. PV. 1, 17, 1 führt Realservituten auf, darunter auch den Actus: hierzu fügt dann die Interpretation die Worte Id est qua pecora minare consuevimus. Setzt aber die Interpretation zu Via (viam) die Worte Qua eundo ad rem nostram uti solemus, zu Iter dagegen Quo per rem alienam ad nostram pergimus, so ist hierin keine Beschreibung der Servitut gelegen. PV. 1, 19, 1 zählt unter den Aktionen Quae per infitiationem duplantur die Actio legati per damnationem relicti auf: die Interpretation fügt hinzu Id est si quid heres legati titulo dare iussus est. PV. 2, 17, 2 spricht mit Bezug auf die Eviktion von Res simpliciter traditae und von der Stipulatio pro evictione: die Interpretation giebt für beide Begriffe eine Erklärung (simpliciter, id est sine poenae interpositione, — evictionis poena (poenam), id est duplum). PV. 2, 25, 5 spricht von dem Sachverhalt, dass die Frau bei der Scheidung den Mann oder dessen Vater über ihre Schwangerschaft unterrichtet und diese zur Beobachtung Wächter abschicken, und knüpft hieran den Satz Quibus missis (quo misso Cod. Leg.) partum mulieris omnimodo coguntur agnoscere: die Interpretation wiederholt, bez. bestätigt, diesen Satz, der ja in der Ueberlieferung abweichend lautet (vgl. Ed. Krüger, ad h. l. P. 2, 24, 5), erweitert ihn aber auch durch Definition des Wortes Partus (Quos dum miserint, partum mulieris, id est, nativitatem sui heredis compelluntur agnoscere). In PV. 2, 25, 8 begleitet die Interpretation das Wort Obstetrices mit dem Zusatz Id est medicae. Die Interpretation fügt der Erwähnung des Legatum vindicationis (PV. 3, 8, 6) die Worte bei Id est

pretation Begriffsbestimmungen von Infamis (PV. 1, 2, 1)[106], Pactum nudum (PV. 2, 14, 1)[107], Pecunia traiecticia (PV. 2, 14, 3)[108], Legitimus numerus (PV. 4, 1, 16)[109] und Iustum initium (PV. 5, 2, 4)[110][111]. Zuweilen nimmt die Interpretation zu dem in Uebereinstimmung mit dem Grundtext überlieferten Sachverhalt ein Beispiel[112] oder eine Begründung[113] oder eine Zweckbestim-

quod non exspectato herede legatarius praesumit. PV. 5, 5, 6 spricht in der Interpretation von Edictum (o) unum (o) pro omnibus peremtorium (o), id est quod causam exstinguit, die Vorlage von Edictum (o) unum (o) pro omnibus datum (o). Zu dem Worte Clam in PV. 5, 7, 10 setzt die Interpretation Id est occulte. PV. 5, 30, 1 redet von Iudices pedanei si pecunia corrupti dicantur, was die Interpretation in die Worte umsetzt Si pedanei iudices, id est, qui ex delegatione causas audiunt, in audientia causae corrupti contra iustitiam iudicasse convicti fuerint. PV. 5, 37, 1 sprechen Vorlage und Interpretation von der Causa capitalis und von Statussachen: letztere beschreibt die Causa status mit den Worten Id est ingenuitatis vel servitutis.

106) Infames sunt, qui propter aliquam culpam notantur infamia.

107) Pactum nudum dicitur, si cautio creditori a debitore, in qua centesimam se soluturum promisit, sine stipulatione fiat.

108) Traiecticia pecunia dicitur, quae in navi, ut ad transmarina deferatur, deponitur.

109) Legitimus numerus est, qui secundum legem Fusiam Caniniam custoditur.

110) Iustum initium est emtionis, hereditatis, donationis, legati, fideicommissi et ceterarum rerum similium, quae per legitimas scripturas atque contractus ad uniuscuiusque dominium transire noscuntur.

111) Weiterhin finden sich Definitionen in PV. 4, 8, 1 (Agnati und Cognati), PV. 5, 6, 1 (Interdictum), PV. 5, 7, 5 (Vi, clam, precario), auch PV. 2, 22, 1 (Dos dicitur).

112) PV. 1, 9, 4 sagt, dass der Minor, der einen Minor beerbt, aus der eignen Person, nicht aus der Person des Erblassers Restitution beanspruchen kann. Die Interpretation bemerkt hierzu: hoc est, si ille, qui defunctus est, duodeviginti annorum sit, et succedens viginti, ex istius, qui successit, aetate tempora computanda sunt.

113) PV. 1, 15, 3 versagt demjenigen, der ein fremdes Tier gereizt hat, die Actio gegen Herrn und Wächter; die Interpretation fügt hinzu Quia suo vitio incurrisse dignoscitur, womit sie als Grund des Satzes angiebt, dass der Benachteiligte den Schaden sich selbst zuzuschreiben hat. PV. 2, 25, 4 lässt bei fideikommissarischer Verleihung der Freiheit an eine Sklavin ihr Kind frei sein, falls es vor der Freilassung geboren und der Beschwerte mit der Freilassung in Verzug ist: die Interpretation erklärt den Satz mit den Worten Quia fideicommissarii tarditas ingenuitati obesse non potest, womit gesagt sein soll, dass die Saumseligkeit des Beschwerten — Fideikommissar wird hier für den Beschwerten gebraucht — der Freiheit nicht im Wege stehen kann. Den Satz von PV. 3, 9, 53, dass bei Vermachung von Sklaven auch Sklavinnen geschuldet werden, begleitet die Interpretation mit den Worten, dass unter der männlichen Bezeichnung auch Frauen inbegriffen sind (quia masculorum appellatione etiam feminae continentur). In dem Satze von PV. 4, 1, 6, wo es heisst, dass gewisse Ausdrücke (nach der Vorlage Relinquo oder Commendo, nach der Interpretation Dimitto hoc illi oder Commendo) zur Errichtung eines Fideikommisses sich nicht eignen, fügt die Interpretation als Grund hinzu: quia verba directa sunt. PV. 5, 8, 2 sagt Verborum obligatio inter praesentes, non etiam inter absentes contrahitur; die Interpretation giebt hierfür auch noch den Grund an (Verborum obligatio ideo inter praesentes constare videtur, quia necesse est, ut is, qui aliquid redditurum se promittit, ad creditoris interrogata respondeat: ut si interrogatus fuerit, istud dabis? ille respondet, dabo: si interrogatus fuerit, promittis? ille respondet, promitto). Die Interpretation zu PV. 5, 12, 5 begründet den Satz, dass der Schenker wegen Eviktion nicht hafte, auch wenn er ein Eviktions-

mung[114]) oder ein Gegensätzliches auf[115]). Zuweilen giebt die Interpretation einem Satze, der in der Vorlage allgemein gefasst ist, eine detaillierende Fassung[116]), doch ist gelegentlich auch das Umgekehrte der Fall[117]). Nicht selten ist dem in der Vorlage Erörter-

versprechen geleistet hat, mit den Worten Quia res, quae lucrum alteri facit, damnum pro munere suo donatori inferre non poterit. Hierfür bot dann freilich schon der Grundtext einen Anhalt, indem er den Satz auf Ipsa iuris ratio gründet.

[114] Es heisst PV. 1, 20, 1 von dem Sachverhalt einer Mehrheit von Bürgen Obligatio dividetur, wofür die Interpretation sagt Restitutio debiti inter eos dividenda est. Hierzu bemerkt dann die Interpretation Ut unusquisque id, quod eum pro portione sua contingit, exsolvat, womit gesagt ist, dass die Teilung zu dem Zwecke geschieht, damit die einzelnen Bürgen nur an ihren Anteil hatten.

[115] PV. 1, 2, 2 sagt, dass Frauen In rem suam Stellvertretung übernehmen können: die Interpretation fügt hinzu, dass sie dagegen behindert sind, in eigner Sache aufzutreten (Feminae, licet procurationem suscipere prohibeantur, tamen, si dominae et procuratrices fiant, pro re iam sua agere possunt). PV. 1, 4, 2 lässt den Tutor, der nach Beendigung der Tutel bei der Verwaltung der Vormundschaft beharrt, mit der Actio negotiorum gestorum haften: in der Interpretation heisst es Non tutelae sed negotiorum gestorum cogendus est reddere rationem. Hiervon sind die Fälle zu unterscheiden, in denen die Interpretation den Grundtext positiv und negativ zu formulieren beabsichtigt, z. B. PV. 3, 11, 3 statt In quartam non imputantur mit In Falcidiam... non possunt imputari: sed in partem sibi debitam... succedit, ferner PV. 5, 37, 2 statt Moratoriae as appelationes mit Quicunque non confidentia iustae causae, at causa afferendae morae appellaverit (vgl. auch PV. 2, 4, 4 statt Si tu... promisisti mit Non rogante domino, sed promittente eo, qui accepit). Man sehe auch PV. 1, 7, 2 (vgl. S. 39).

[116] PV. 1, 1, 2 lässt Verträge gegen die Leges und gegen die guten Sitten ungiltig sein: die Interpretation führt einzelne Verträge auf, die aus den genannten Gründen ungiltig sind (Si inter aliquos conveniat aut de admittendo crimine, vel inferenda violentia, vel faciendo, quod lex aut honestas prohibet, aut de rebus alienis, aut si de bonis viventis aliquid paciscantur). PV. 1, 10, 1 spricht von der Pluspetition ohne Weiteres, die Interpretation von Zuvielfordern bei Depositum und Kommodat. PV. 2, 5, 2 nennt Fetus und Partus einer verpfändeten Sache, die Interpretation die Jungen der Stuten, Kühe und Schafe und den Partus ancillae. PV. 2, 5, 3 redet von Kompensation von Geldforderungen, die Interpretation mit Bezug auf eine Forderung von zehn und eine Gegenforderung von fünf Solidi. In dem Fall von PV. 2, 15, 3, in welchem von einer Einkaufsorder Certo pretio die Rede ist, spricht die Interpretation von einem Pretium von zehn Solidi und lässt den Einkauf für acht Solidi geschehen. Zu PV. 2, 18, 10 setzt die Interpretation statt des Contractus qui ex bona fide descendit die Contractus emti et venditi. PV. 5, 13, 1 will das Vermögen des Selbstmörders der Ordinaria successio überlassen, die Interpretation sagt statt dessen, dass es den Heredes sui aut legitimi verbleiben solle. Hierzu lässt sich auch rechnen, dass die Worte Studendi gratia, die PV. 3, 9, 36 mit Bezug auf die Versetzung eines Sklaven von einem Fundus anderswohin gebraucht, durch die Wendung Discendi artificii causa ersetzt sind.

[117] PV. 1, 15, 2 spricht von Actio im Falle von Damnum, den ein wildes Tier anrichtet, und fügt hinzu Maxime si ex eo homo perierit, in der Interpretation heisst es Damni vel cuiuscunque laesionis actio. In PV. 2, 9, 1 macht die Interpretation aus den Worten In rem patris vel domini, hoc modo: agrum patris colendo, domum fulciendo, mancipia vestiendo, mercando vel creditori solvendo vel quid tale faciendo die Worte In utilitatibus patris vel domini necessariisque rebus. Die Interpretation, statt mit dem Grundtext (PV. 2, 32, 10) die einzelnen Arten des Furtum anzugeben, fasst sie als Furtorum genera zusammen. Zuweilen findet sich eine Formulierung ins Allgemeine, neben der ins Einzelne gehenden der Vorlage. PV. 5, 7, 6 spricht mit Bezug auf das

ten ein neuer Sachverhalt eingefügt [118]. Umgekehrt bietet die Interpretation gelegentlich keine vollständige Wiedergabe [119]. Indem in einzelnen Fällen Begriffsbestimmung Beispiel Begründung Zusatz zusammentreffen und breiter entwickelt werden, gestaltet sich die

Interdictum Unde vi von verbrannten Sachen (si aliquae res arserint), während die Interpretation Si ex rebus.. quaelibet quacunque occasione perierint aut arserint setzt. PV. 5. 12. 6 spricht von einer Schenkung zum Dank für die Rettung von Räubern oder Feinden: die Interpretation setzt statt dessen De imminenti periculo, id est, de latronum aut hostium persecutione vel manu.

[118] Die Interpretation zu PV. 1. 7. 2 bezeichnet als Restitution neben der eigentlichen Einsetzung in den vorigen Stand den Sachverhalt Si.. id, quod alicui sublatum est, reformatur. PV. 2, 3, 1 setzt der Zeichnung der Stipulation hinzu: qui quum se hac responsione obligaverit, ad solutionem etiam sine scriptura poterit retineri. Die Interpretation zu PV. 2, 8, 3 schreibt statt der Kontrakte Cum discipulis eorum qui officinis tabernis praesunt, von denen die Vorlage spricht, vielmehr Si quid cum discipulis vel mercenariis tabernariorum vel cuiuslibet officinae actum fuerit. PV. 2, 10, 1 versagt die Klage bei einem Darlehn, das einem Hauskinde gewährt ist, Post mortem patris: die Interpretation, die ein Inscio patre gewährtes Darlehn voraussetzt, spricht von einem Anspruch Nec vivente nec mortuo patre. PV. 2. 20. 5 sagt Vir absens uxorem ducere potest; die Interpretation fügt hinzu, in welcher Form der Eheschluss stattfindet (constituto die possunt nuptiae celebrari, ut ab amicis vel parentibus eius puella suscepta ad domum mariti ducatur). PV. 2, 24. 6 lässt eine Contemplatione mortis gemachte Schenkung unter Ehegatten im Todesfalle konvaleszieren: die Interpretation schliesst die bei Schenkungen von Todeswegen gebräuchliche Verbalsolennität an (Nam in donationibus, quae mortis causa fiunt, haec verborum solennitas custoditur: Illum agrum aut illam domum te malo habere quam me: te quam heredes meos). PV. 3. 7, 1 sagt, dass bei Verdacht der Tötung des Erblassers durch seine Sklaven der Delat die Erbschaft erst nach Vornahme der Quaestio antreten könne, die Interpretation versagt den Antritt Nisi prius de familia quaestio fuerit ventilata et mors occisi fuerit vindicata. Dem Satze (PV. 3. 11, 1), dass der Erbe bei Uebervergabung sich die Falcidische Quart zurückbehalten darf, fügt die Interpretation hinzu Valet quidem testamentum. PV. 4, 11, 5 lässt die Fesselung des Sklaven durch einen der mehreren Miteigentümer der künftigen Freilassung zur vollen Freiheit nicht im Wege stehen: die Interpretation setzt hinzu Et ideo si ab utroque domino manumissus fuerit, civis Romanus effici potest. Die Interpretation schliesst dem Satze (PV. 4. 13. 2), dass bei Berechnung des Legitimus numerus der Lex Fufia Caninia die in dem Testamente freigelassenen Sklaven vor den in Kodizillen manumittierten den Vorzug haben, eine nähere Entwicklung des Sachverhalts an (Et si maior numerus per codicillum, quam in lege Fusia Caninia continetur, illi libertatem perdunt, qui in codicillo super legitimum numerum manumissi inveniuntur). Man sehe auch PV. 2, 18, 11 (vgl. S. 39).

[119]) In PV. 1. 4. 3 fehlt, was den Worten des Grundtexts Si litis tempore solvendo non sint und Hoc enim in bonae fidei iudiciis servari convenit korrespondiert. PV. 1. 11, 2 begleitet den von der Satisdationspflicht bei Hereditatis petitio handelnden Satz mit den Worten In pari enim causa potior est possessor, wozu die Interpretation kein Seitenstück liefert. Auf die Worte des Grundtextes Nec enim ea usucapi possunt, quae non utendo amittuntur nimmt die Interpretation zu PV. 1, 17. 1 keinen Bezug. Bei Wiedergabe von PV. 2, 5, 2 fehlt der Satz Nisi hoc inter contrahentes convenerit. Von PV. 2, 5, 3 fehlt Angabe des Prinzips der Kompensation. In PV. 2. 12, 8 u. PV. 2, 17, 1 fehlt in der Interpretation den Schlussworten Entsprechendes (nec enim in tali conventione fiduciae actio nasci potest, — aliter enim non potest obligari). PV. 2. 20, 4 beginnt mit dem Satze, dass eine geisteskranke Person keine Ehe schliessen könne, und fügt hinzu, dass die Ehe durch Eintritt der Geisteskrankheit nicht gelöst werde.

Interpretation zu einer im Verhältnis zur Vorlage umfangreichen Ausführung [120]), die an einen Kommentar im modernen Sinne er-

die Interpretation enthalt nur den zweiten Satz. PV. 2, 20, 6 lässt den Freigelassenen, der die Ehe mit der Patrona, mit der Frau und der Tochter des Patrons betreibt, der Strafe unterliegen: die Interpretation spricht nicht von der Frau des Patrons. Dass die vor Abschluss der Ehe gegebene Dos den Abschluss der Ehe abwartet, sagt nur der Grundtext von PV. 2, 22, 1, nicht die Interpretation. In dieser fehlt auch zu PV. 2, 25, 5 das Moment, dass die Insinuation der Schwangerschaft Intra tricesimum diem zu geschehen habe. Zu PV. 3, 6, 7 fehlt in der Interpretation Einleitung und Definition der Condicio possibilis und impossibilis: hinwiederum enthält sie eine Begründung für die Streichung der letzteren (quia nullum scripto heredi impedimentum facit). PV. 3, 8, 8 begleitet den Satz, dass bei Vermachung eines Sklaven der Legatar die Gefahr trägt, mit der Bemerkung, die in der Interpretation fehlt: quia legatum nulla culpa heredis intercidit. PV. 3, 9, 75 rechtfertigt den Satz, dass bei Vermachung der Carruca cum iunctura der Mulio nicht unter das Legat falle, mit den Worten Propter cotidianam loquendi consuetudinem, wovon die Interpretation Nichts weiss. Der Grundtext von PV. 4, 11, 5, nicht aber die Interpretation enthält einen die Worte Inter pares enim sententia clementior severiori praefertur begründenden Satz (Et certe humanae rationis est favere miserioribus prope et innocentes dicere, quos absolute nocentes pronuntiare non possunt). PV. 5, 2, 4 handelt von der Wirkung der Longi temporis praescriptio, und zwar Adversus rempublicam, und bemerkt hierzu, dass nach eingetretener Verjährung der Respublica eine Actio gegen die Verwalter, die ihre Pflicht verabsaumt haben, zusteht: die Interpretation weiss Nichts von der Beziehung der Verjährung auf die Respublica. PV. 5, 7, 10 begründet den Satz, dass der Erbe des Prekaristen nicht mit dem Interdikt haftbar ist, mit den Worten Nullae enim preces eius videntur adhibitae, wovon die Interpretation Nichts erwähnt. PV. 5, 15, 2 begleitet den Satz, dass, wer Servi fiscales zur Delation anstiftet, selbst wie ein Delator gestraft wird, mit Worten, die in der Interpretation nicht wiedergegeben sind (Ne qui quod per se non potest per alium deferat). Besonders auffallend verhält es sich mit PV. 5, 10, 1: hier bietet nämlich der Grundtext den Satz Huius enim praeiudicium a superiore differt, quo quaeritur, an ea res de qua agitur maior sit centum sestertiis: ideoque in longiorem diem concipitur. Die Interpretation nimmt hierauf keinen Bezug.

[120]) Hierzu gehört insbesondere PV. 3, 6, 12. Der Text sagt Nichts weiter als das Folgende: in quot vult uncias testator hereditatem suam dividere potest, impleto asse sine parte heredes instituti ad prioris assis semissem aequis portionibus veniunt. Die Interpretation giebt zunächst zu der dem ersten Satz entsprechenden Ausführung Beispiele (In quot vult uncias, testator assem suum in diversos heredes dividere potest, ut faciat, si voluerit, et XV et XX uncias et in maiori numero: aut certe si voluerit, et in minori potest, hoc est, aut VII aut IX aut quot voluerit in minori modo uncias facere potest). Im zweiten Satze fügt die Interpretation Begriffsbestimmung und Begründung hinzu (Si vero XII uncias impleverit, id est, totum assem, in testamento suo, et postmodum alteri dicat: ille heres mihi esto, et non dicat, in quot uncias; quia nihil impleto asse in hereditate remansit, illi, qui in XII uncias heredes nominatim instituti sunt, medietatem tollunt et medietatem ille, qui post impletum assem heres est posterior sine portione aliqua nominatus). Hieran schliesst sich als Zusatz ein Sachverhalt an, der in der Vorlage kein Seitenstück findet, nämlich der Fall, dass der Impleto asse zum Erben Eingesetzte mit den Worten Ex reliqua parte ille heres mihi esto instituiert ist (Quod si heredes instituti in XII uncias inveniantur et postmodum heredem his verbis testator instituat, ut dicat: ex reliqua parte ille heres mihi esto, ei, qui sic institutus est, nihil debetur: quia impleto asse nihil, quod ei testator reliquerit, dignoscitur remansisse).

innert [121]. Indessen auch wo es nicht der Fall ist, ergiebt sich aus dem Vorstehenden, dass fast durchgängig die Interpretation umfangreicher als der Grundtext ausgefallen ist, wie aber auch die auf Verdeutlichung der Vorlage gerichtete Darstellungsweise, wovon noch des Weiteren zu reden sein wird (vgl. § 6, 4), zu dem gleichen Ergebnis geführt hat.

4. Überblickt man noch einmal das Bild, das im Vorstehenden von den litterarischen Formen, die die Interpretation des Sentenzenauszugs aufweist, entworfen worden ist, so stellt sich heraus, dass es die gleichen sind, denen wir in der Interpretation zu den andern Teilen der Kodifikation begegnen. Auch hier überwiegt die Paraphrase. Wenn sie dabei weithin kürzer geraten ist als die Vorlage, während bei dem Sentenzenauszug das Gegenteil der Fall ist, so liegt es an dem Umstand, dass eine auf Verdeutlichung der Vorlage abzielende Darstellung bei der rhetorischen Ausdrucksweise der Kaisergesetzgebung weithin zur Herstellung eines kürzeren Textes führen musste. Im Uebrigen kehren hier wohl alle Erscheinungen wieder, die wir beim Sentenzenauszug wahrgenommen haben [122].

[121]) Hierzu gehören insbesondere PV. 3, 6, 10 u. 11, ferner PV. 5, 6, 1.

[122]) Es wird genügen, zum Nachweise der im Text behaupteten Uebereinstimmung vorläufig auf meinen Versuch einer systematischen Darstellung des Breviars Bezug zu nehmen (Breviarium Alaricianum. Römisches Recht im Fränkischen Reich, in systematischer Darstellung) zu verweisen. Während der Text die Interpretation wiedergiebt, sind in den Noten die wesentlichen Abweichungen des bezüglichen Grundtexts aufgeführt. Daraus ergeben sich dann hinsichtlich der genannten Auszüge, insbesondere des Auszugs aus dem Codex Theodosianus, mit Bezug auf das Verhältnis der Interpretation zum Grundtext für jede der im Sentenzenauszuge konstatierten Erscheinungen zahlreiche Parallelen. Ein näherer Nachweis bleibt einer der Interpretation der Konstitutionenauszüge zu widmenden Untersuchung vorbehalten.

§ 6. Die Darstellungsweise.

1. Darstellung des Thatbestands mit obligatorischer Rechtswirkung.
2. Bevorzugung des Bedingungssatzes.
3. Verhältnis zur Vorlage bei Verwendung der ersten und zweiten Person.
4. Verdeutlichungsbestreben.
5. Fallenlassen der juristischen Terminologie.

1. Ich gehe nunmehr dazu über, charakteristische Eigenschaften, die die Darstellungsweise der Interpretation besitzt, zu zeichnen. Dabei handelt es sich für mich, indem nicht sowohl die Schrift des Paulus, als der Westgothische Auszug des Paulus den Gegenstand der Untersuchung bildet, ausschliesslich um Erscheinungen, die der Interpretation im Verhältnis zu der Vorlage eigentümlich sind und somit bei einer Vergleichung von Grundtext und Interpretation zu Tage treten. Es hat sich mir dann ein Sachverhalt ergeben, den ich darum an die Spitze stelle, weil hier die Darstellungsweise zugleich unter dem Einfluss einer bestimmten juristischen Anschauungsweise steht. Ich schicke seiner Erörterung die Bemerkung voraus, dass unser Produkt mehrere Male in Fällen, bei denen sich die Vorlage der Kategorien des Könnens und des Seins bedient, ein Müssen oder ein Sollen substituiert[123], sowie ohne eine durch den Grundtext auferlegte Nötigung sich der Kategorie des Zwanges bedient[124].

[123] Gerundivum und Coniunctivus hortativus thun zu diesem Zwecke Dienst. Das Cogi potest ut tradat in PV. 1, 13, 4 wird ersetzt durch Ad traditionem rei.. compellendus est, sodann das Cogitur in PV. 1, 4, 3 und das Tenebitur in PV. 1, 4, 2 beide Male durch Cogendus est. Es heisst PV. 1, 20, 1 Restitutio debiti inter eos dividenda est statt Obligatio dividetur. Der Coniunctivus hortativus steht z.B. PV. 1, 12, 1. Eine andere Formulierung des Sachverhaltes, die indessen auf das Gleiche hinauskommt, findet sich z.B. PV. 2, 25, 8 quinque obstetrices.. ventrem iubentur inspicere statt Venter inspicitur per quinque obstetrices; PV. 5, 18, 2 torqueri servi hereditarii iubentur statt Poterunt de servis hereditariis habere quaestionem.

[124] Man sehe z.B. PV. 3, 1, 1. Der Grundtext lautet: si fratri puberi controversia fiat, an pro parte impuberis differri causa debeat, variatum est: sed magis est, ut differri non debeat. Die Interpretation sagt unter Anderm: ille, qui senior est, pro sua

Letzteres geschieht z. B. der Art, dass die Interpretation die Leistung des Schuldners erzwingen lässt, während die Vorlage von seiner Haftung mittels einer Actio spricht [125]). Wenn in diesen Vorkommnissen bei ihrer Vereinzeltheit um so weniger ein charakteristischer Zug der Interpretation gefunden werden darf, als zuweilen die gegenüberstehenden Kategorien auf Grundtext und Interpretation anders als in der genannten Weise verteilt sind [126]), so darf dagegen die folgende Erscheinung in der That als eine Eigentümlichkeit der Interpretation gekennzeichnet werden. Sie lässt sich dahin angeben, dass in der Interpretation Sachverhalt der Vorlage, der einen Thatbestand mit obligatorischer Rechtswirkung betrifft, unter dem Gesichtspunkte der Haftung charakterisiert ist. Insbesondere tritt sie dann in der Weise auf, dass, wo der Grundtext dem Gläubiger eine Actio zustehen lässt, die Interpretation die Haftung des Schuldners an die Stelle setzt. Sagt z. B. Paulus (PV. 1. 2. 4), dass die Actio iudicati gegen den Erben gegeben wird, — Actio iudicati.. in heredem datur — so ist nach der Darstellung der Interpretation der Erbe des Verurteilten auf die Zahlung des Judikats verhaftet — heres victi.. ad solutionem iudicati (nihilominus) retinetur. Diese Umsetzung findet sich selbst recht oft [127]), zuweilen auch in einer im Wortlaut dem genannten Beispiele an-

---

persona vel causa respondere compellitur. Es wird hinzugefügt: quod etiamsi curatorem non habeat, adhibere sibi cogetur. Es heisst auch PV. 1, 11, 3 satisdatorem dare compellitur statt Satisdare debet, und PV. 4, 1, 7 res.. dare heres.. iure compellitur statt Res.. praestantur.

[125]) Es heisst z.B. PV. 1, 4, 2 u. 4 Actione negotiorum gestorum.. tenebitur: hierfür sagt die Interpretation Negotiorum gestorum cogendus est (cogetur) reddere rationem.

[126]) So steht z.B. PV. 5, 10, 4 in der Interpretation ein Compelluntur statt des Cogendi sunt der Vorlage, PV. 5, 18, 13 ein Iudicabit statt Statuendum est.

[127]) Beispiele, bei deren Aufführung ich zunächst die Vorlage und hernach die Interpretation gebe. PV. 1. 4. 5 in patrem dominumve peculio tenus actio dabitur, — tantum damni pater vel dominus sustinebit, quantum in eorum peculio potuerit inveniri. PV. 1, 15, 1 in dominum actio datur, ut aut damni aestimationem subeat aut quadrupede cedat, — dominus eius aut aestimationem damni reddat, aut ipsum animal tradat. PV. 1, 15, 3 neque in eius dominum neque in custodem actio datur, — nec domino, nec custodi eius poterit imputari. PV. 2. 8, 3 in magistros vel institores tabernae in solidum actio datur, — ad magistrum officinae vel institorem tabernae damnum, quod accesserit, pertinebit. PV. 2, 12, 4 adversus eum habebit actionem, — restitui iussum est. PV. 2, 18, 5 competit.. ad pretium recuperandum actio ex empto, — venditor emtori in redhibitione pretii, quod accepit, manebit obnoxius. PV. 2, 32, 16 Furti manifesti actio praeter quadrupli poenam ipsius rei persecutionem genere vindicationis et condictionis continet. — Furti manifesti poena quadrupli est et ipsius rei, quae est sublata, redhibitio. Noch folgende Fälle kommen in Betracht, wenn auch hier die Vorlage nicht gerade von Zuständigkeit einer Actio redet. PV. 2, 13, 2 iudicio fiduciae debitorem habebit obnoxium, — ei a debitore reddendum est. PV. 2, 32, 12 cum ipso manumisso vel emptore agi potest, — is, qui manumissus est, pro furti redhibitione tenebitur aut emtor eius.

nähernden Formulierung [128]). Nur in einer kleinen Zahl von Fällen enthält sich unsere Schrift dessen, sei es nun dass die Interpretation den Sachverhalt mit der Vorlage auf das Gläubigerrecht abstellt, sei es dass sie vielmehr aussetzt [129]); um deswillen indessen bestreiten zu wollen, dass die beschriebene Umwandlung den Charakter eines unserem Produkte eignen Zuges trägt, geht um so weniger an, als dieser in der Interpretation sich auch in der Erhaltung der schon in der Vorlage vorhandenen Fälle von Inbezugsetzung zu dem Schuldner äussert [130]), dagegen hier nirgends der umgekehrte Sachverhalt einer Umsetzung der Bezugnahme auf den Schuldner in eine Bezugnahme auf den Gläubiger wahrzunehmen ist. Tritt nun die genannte Erscheinung vorzugsweise in der beschriebenen Gestalt auf, so fehlt es doch auch nicht an andern Bezeugungen. So setzt z. B. zuweilen, wo die Vorlage von dem obligierenden Thatbestande redet, die Interpretation die daraus erwachsende Haftung des Schuldners an die Stelle, bez. an die Seite [131]), oder charakterisiert ihn wenigstens vom Standpunkte des Promittenten [132]), etwa wie die Epitome Gai wiederholt (2, 9, 5; 6; 8) die Stipulation der Vorlage (3,

---

[128]) Es heisst in der Interpretation zu PV. 2. 4. 3 Ad redhibitionem commodatae rei merito a domino retinetur statt Actio commodati datur in der Vorlage. Ferner PV. 2. 32, 10 eius vero heredes, qui furtum fecerat, ad poenam criminis teneri non possunt statt Furti actio.. in heredem non datur.

[129]) Innerhalb der zwei ersten Bücher setzt, wo die Vorlage es auf den Gläubiger abstellt, die Interpretation in den folgenden Fällen aus. PV. 2, 1, 5. PV. 2, 12, 1. PV. 2, 15, 2. PV. 2. 23, 2. PV. 2. 32, 5—9; 13; 19; 20; 22. In den folgenden Fällen kehrt der Sachverhalt der Vorlage in der Interpretation wieder: PV. 1. 2, 4. PV. 1. 13, 9. PV. 1, 15, 2. PV. 2. 1. 3. PV. 2, 10, 1. PV. 2. 13. 1.

[130]) In den zwei ersten Büchern des Sentenzenauszugs setzt, wo die Vorlage es auf den Schuldner abstellt, die Interpretation in den folgenden Fällen aus. PV. 1, 4, 6; 8. PV. 1. 8, 2. PV. 1. 13, 8. PV. 2, 1. 5. PV. 2. 4, 2. PV. 2, 6, 1. PV. 2. 7, 2. PV. 2. 8, 1. PV. 2. 13, 4. PV. 2, 14, 6. PV. 2, 17, 3. PV. 2. 18, 1; 6. PV. 2, 19, 2. PV. 2. 31. 1. PV. 2. 32, 14; 15; 24; 25; 27. Hingegen kehrt in den folgenden Fällen der Sachverhalt der Vorlage wieder: PV. 1. 4. 2; 3; 4; 7. PV. 1, 13, 4; 6. PV. 2, 2, 1. PV. 2. 8. 2. PV. 2. 9. 1. PV. 2. 17. 1; 2. PV. 2. 18, 3. PV. 2, 32. 11; 23; 26. PV. 2. 33, 1.

[131]) So heisst es mit Bezug auf das Fideikommiss PV. 4, 1, 4 Dare omnimodis compelluntur statt Fideicommissum relinquitur, bez. PV. 4. 1, 1 fideicommissum.. dare non cogetur u. PV. 4. 1. 8 non potest.. heres, cuius fidei commissum est, retineri statt Fideicommissum relinqui non potest und Inutile erit fideicommissum. In der Interpretation zu PV. 2. 3. 1 wird die Beschreibung des Thatbestandes der Stipulation aus der Vorlage herübergenommen, indessen mit dem Satz ergänzt Qui quum se hac responsione obligaverit, ad solutionem etiam sine scriptura poterit retineri (in PV. 5, 8, 2 die Gleichsetzung des Sachverhalts schriftlicher Beantwortung der Interrogatio mit der Stipulation mit dem Satz Ideo ad redhibitionem secundum scripturae ordinem retinetur).

[132] Z.B. wird das Legatum per damnationem in PV. 1. 19, 1 gezeichnet mit den Worten Si quid heres legati titulo dare iussus est.

97; 98; 100) durch Promission ersetzt. So wird der Sachverhalt, den die Vorlage nicht als Haftung, sondern als Versagung eines Rechtsmittels gegen den obligatorischen Effekt eines Thatbestandes charakterisiert, in der Interpretation als Haftung des Schuldners gezeichnet [133]). So wird die Vorlage (PV. 1, 21, 4), die für erwachsene Kosten, die Beerdigungskosten, Deduktion vor sonstigen Schulden stattfinden lässt, in die Haftung verwandelt, die Ausgabe dem Gläubiger vor den übrigen Gläubigern aus der Erbschaft des Verstorbenen zu entrichten [134]). Spricht Paulus von der auf Leistung gerichteten Actio, von der Einforderbarkeit oder Lieferung der Leistung, so setzt die Interpretation Haftung des Schuldners [135]) oder Haftung der Sache an die Stelle [136]). So ist schliesslich statt auf Tragung des Periculum, wovon Paulus spricht, auf Haftung abgestellt (PV. 3, 8, 8) [137]). Die dieser Erscheinung zu Grunde liegende juristische Anschauungsweise ist um so bemerkenswerter, als sie der Römischen,

---

[133]) PV. 1, 9. 5 sagt von dem Falle der Restitution des minderjährigen Bürgen: reum principalem non liberat. Die Interpretation formuliert demgegenüber Quem fidedixit, teneri potest. Mit Bezug auf denjenigen, der sich fur einen Minor, mit der Absicht einer späteren Berufung auf das minderjährige Alter des Hauptschuldners, verbürgt hat, heisst es im Grundtext (PV. 1, 9. 6) Ipsi tamen non succurretur, was die Interpretation mit den Worten Ad solvendum debitum fideiussor qui hoc argumento usus est retinetur wiedergiebt. Heisst es PV. 2, 11, 2, dass auf die Mulier quae pro tutoribus filiorum suorum indemnitatem promisit das Senatusconsultum Velleianum keine Anwendung findet, so schreibt die Interpretation Mulier.. filiis teneatur obnoxia. Hierzu gehört auch der Satz in PV. 2, 18, 12 Non enim in mandatoribus observatur, den die Interpretation dahin missversteht, dass die Verurteilung des Procurator litis den Dominus causae nicht entbindet, und dann mit den Worten Mandator eius ad solutionem tenetur formuliert.

[134]) Es heisst in der Vorlage: quidquid in funus erogatur, inter aes alienum primo loco deducitur. Hierzu lautet die Interpretation: quicquid in sepultura defuncti expensum fuerit, prius quam aliis creditoribus de mortui hereditate reddendum est.

[135]) PV. 2, 14, 2 steht Usurae supra centesimam solutae sortem minuunt und wird hinzugefügt Consumpta sorte repeti possunt. In der Interpretation heisst es statt dessen Reddere cogetur debitori. PV. 2, 15, 3 sagt Mandati iudicio pretii summa poterit integrari, die Interpretation hingegen Pretium.. mandatori complere compellitur. Ebenso wird PV. 3, 9, 76 das Perperam soluta repetuntur in der Interpretation wiedergegeben mit Is.. reddere iubetur. PV. 4, 1, 7 heisst es mit Bezug auf fremde Sachen, die durch Fideikommiss vermacht sind: res.. alienae autem aestimatae aut redemptae praestantur. Hierfur sagt die Interpretation: res.. alienas.. dare heres.. iure compellitur.

[136]) PV. 2, 14, 1 schliesst die Actio auf Zinsen Ex nudo pacto aus: die Interpretation sagt Usurae ex nuda cautione creditori penitus non debentur. PV. 2, 12, 2 setzt die Interpretation statt Usurae rei depositae praestantur die Worte Usurae.. debebuntur. Auch PV. 1, 19, 1 kann hierzu gerechnet werden: die Interpretation schreibt hier Aliqua.. dupli satisfactione redduntur, was doch wohl mit dem Debentur gleichsteht, statt Quaedam actiones.. duplantur.

[137]) Es heisst im Grundtext von dem kasuellen Untergang des vermachten Sklaven: legatarii damnum est. Dagegen sagt die Interpretation: servus.. legatario non debetur (vgl. Note 119).

die bei dem obligatorischen Thatbestand die Actio ins Auge fasst, entgegengesetzt ist.

2. Eine weitere bemerkenswerte Eigentümlichkeit in der Darstellungsweise der Interpretation ist hierin gelegen, dass, wo der Grundtext einen Sachverhalt und seine Folgerungen verzeichnet, ersterer in Gestalt eines Bedingungssatzes aufgeführt wird. Ich will mich dann bei der weiteren Erörterung auf den Fall beschränken, dass die Interpretation mit diesem Bedingungssatze anhebt und zwar dabei sich der typischen Konjunktion (Si) bedient. Schon Paulus selbst enthält mehrere Texte der Art. Soweit sie dann Interpretation besitzen[138], folgt letztere in dem genannten Punkte der Vorlage[139]; nur ganz ausnahmsweise ist es nicht der Fall[140]. Es kommt nun aber auch vor, dass nicht schon die Vorlage, sondern erst die Interpretation den Stoff in der genannten Weise vorträgt. Paulus (PV. 1, 1, 2) sagt z. B., dass man nicht gegen die Gesetze oder gegen die guten Sitten Verträge schliessen könne (Neque contra leges neque contra bonos mores pacisci possumus); hingegen formuliert die Interpretation, unter Aufführung von einzelnen Abreden, was hier nicht in Betracht kommt, wie folgt: si inter aliquos conveniat, haec pacta valere non possunt. So sagt der Auszug (PV. 2, 8, 3) Quod cum discipulis eorum qui officinis tabernis praesunt contractum est, in magistros vel institores tabernae in solidum actio datur, die Interpretation aber Si quid cum discipulis vel mercenariis tabernariorum vel cuiuslibet officinae actum fuerit, ad magistrum officinae vel institorem tabernae damnum quod accesserit pertinebit. So will der Auszug (PV. 2, 12, 4) dem Pfandschuldner nach Verkauf des Pfandes von Seiten des Gläubigers wegen des Superfluum die Actio gewähren (Debitor distractis fiduciis a creditore de superfluo adversus eum habet actionem); demgegenüber lautet dann die Interpretation also, si quis creditor debitore in solvendo tardante rem sibi pro debito positam distraxerit, si quid amplius

[138] Bei einer grösseren Zahl von Texten (PV. 1, 4, 6. PV. 1, 8, 2. PV. 2, 1, 5. PV. 2, 4, 2. PV. 2, 12, 1. PV. 2, 14, 5. PV. 2, 15, 2. PV. 2, 25, 1; 2; 3, 7. PV. 2, 32, 22. PV. 4, 8, 2. PV. 5, 2, 5. PV. 5, 4, 3. PV. 5, 7, 7. PV. 5, 13, 3. PV. 5, 18, 9, 12. PV. 5, 20, 2. PV. 5, 25, 6, 13. PV. 5, 27, 7; 12. PV. 5, 29, 1. PV. 5, 33, 1. PV. 5, 38, 2) ist es nicht der Fall.

[139] PV. 1, 9, 3; 4. PV. 1, 11, 2. PV. 1, 13, 4. PV. 1, 15, 1. PV. 2, 1, 3. PV. 2, 2, 1. PV. 2, 4, 4. PV. 2, 12, 8. PV. 2, 13, 1; 2. PV. 2, 17, 2. PV. 2, 18, 3. PV. 2, 25, 5; 6. PV. 2, 32, 12. PV. 3, 1, 1. PV. 3, 2, 2. PV. 3, 7, 12. PV. 3, 8, 7; 13. PV. 3, 9, 9. PV. 4, 1, 8. PV. 4, 12, 3. PV. 5, 35, 4.

[140] Ich zähle die folgenden Fälle: PV. 1, 4, 3. PV. 1, 7, 4. PV. 2, 8, 2. PV. 2, 12, 7. PV. 2, 14, 1.

acceptum fuerit quam debebatur, quod plus acceptum est, restitui iussum est debitori. Die Zahl dieser Fälle ist dann überaus gross [141]), sodass man in der That allen Grund hat, eine Eigentümlichkeit in der Darstellungsweise der Interpretation zu konstatieren, wie ja auch wenigstens in den Produkten, deren Abfassung in die Entstehungszeit der Kodifikation fällt, die geschilderte Darstellungsweise durchaus nicht in gleichem Masse hervortritt [142]). Der letzte der angeführten Sätze giebt aber zugleich ein Beispiel, wie der Bedingungssatz, mit dem die Interpretation anhebt, einen zweiten Bedingungssatz, gleichfalls mit Si eingeführt, einschliesst [143]): eine selbst gar nicht seltene Erscheinung, die um so bemerkenswerter ist, als sie nicht allein die Eleganz, sondern auch die Uebersichtlichkeit der Darstellung in nicht geringem Masse beeinträchtigt und somit den Erfolg der auf Verdeutlichung der Vorlage gerichteten Bestrebungen (vgl. 4) kreuzen musste. Es mag dann schliesslich noch darauf hingewiesen werden, dass zu dieser Erscheinung des Sentenzenauszugs die übrigen Auszüge des Breviars ein Seitenstück liefern, wobei hinsichtlich dieser genügen wird, auf den Auszug des Codex Theodosianus Bezug zu nehmen. Einmal insofern, als auch hier in der Interpretation der Sachverhalt begegnet, dass sie abweichend von der Vorlage mit einem Si einsetzt [144]). Noch häufiger kommt es vor, dass auch schon der Grundtext in

---

[141]) PV. 1, 1, 1; 2. PV. 1, 4, 5; 7. PV. 1, 7, 5. PV. 1, 9, 2; 5; 7. PV. 1, 13, 9. PV. 2, 4, 3. PV. 2, 5, 2; 3. PV. 2, 8, 3. PV. 2, 9, 1. PV. 2, 12, 4. PV. 2, 13, 3. PV. 2, 15, 3. PV. 2, 17, 1. PV. 2, 18, 5; 11; 12. PV. 2, 20, 4; 5. PV. 2, 24, 5; 6. PV. 2, 25, 4. PV. 2, 28, 1. PV. 2, 30, 1. PV. 2, 32, 11; 17; 21. PV. 2, 33, 1. PV. 3, 2, 4. PV. 3, 3, 1. PV. 3, 6, 7; 13; 14; 15. PV. 3, 8, 1; 5. PV. 3, 9, 10; 36; 52; 75; 76. PV. 3, 11, 1. PV. 4, 1, 4; 6; 12; 13; 15; 16. PV. 4, 3, 2. PV. 4, 4, 3. PV. 4, 5, 2; 5; 8; 9. PV. 4, 7, 2. PV. 4, 8, 4; 7. PV. 4, 11, 1; 5; 8. PV. 4, 12, 2. PV. 5, 3, 4; 6. PV. 5, 7, 6; 8; 10; 12; 14. PV. 5, 10, 3. PV. 5, 11, 2. PV. 5, 12, 2; 4; 5; 6. PV. 5, 13, 1. PV. 5, 15, 2. PV. 5, 18, 2; 10. PV. 5, 30, 1. PV. 5, 34, 1. PV. 5, 35, 2. PV. 5, 37, 1. PV. 5, 39, 1.

[142]) Das Verhältnis der mit Si anhebenden zu der Gesammtzahl der Sätze mit Interpretation ist in den fünf Büchern nicht das gleiche, beträgt aber im zweiten dritten und vierten Buche die Hälfte oder mehr als diese, bleibt aber auch sonst kaum unter einem Drittel. In der Lex Romana Burgundionum hebt etwa der kleinere fünfte Teil der Absätze in Ed. De Salis, im Edictum Theoderici etwas mehr als der fünfte Teil der Kapitel mit Si an.

[143]) Beispiele PV. 2, 18, 11. PV. 2, 24, 5. PV. 2, 30, 1. PV. 2, 32, 11. PV. 3, 6, 15. PV. 4, 1, 4.

[144]) C. Th. 1, 2, 6; 7. 1, 11, 1. 2, 1, 1. 2, 6, 3. 2, 19, 3. 2, 21, 2. 2, 33, 2. 3, 3, 1. 3, 5, 4. 3, 13, 1. 3, 16, 2. 3, 17, 1. 3, 18, 1. 3, 19, 2; 3. 4, 3, 1. 4, 4, 1; 2; 3; 6. 5, 1, 1; 2. 5, 4, 1. 5, 8, 1. 5, 9, 1; 2. 6, 1, 2. 8, 6, 4. 9, 1, 3. 9, 2, 2. 9, 7, 3. 9, 9, 1. 9, 19, 2. 9, 22, 1. 9, 30, 2. 9, 32, 1; 2. 9, 33, 1. 10, 8, 1. 10, 10, 1. 11, 10, 1. 11, 12, 1. 11, 13, 1. 11, 14, 1. 13, 1, 1. 13, 2, 1. 15, 1, 1.

dieser Weise beginnt [145], wie freilich andererseits auch an vielen Stellen zwar letzterer, aber nicht die Interpretation die geschilderte Stileigentümlichkeit aufweist [146].

3. In der Vorlage trägt der Verfasser einige Male den Sachverhalt in Beziehungsetzung zur eignen Person, somit in der ersten Person des Singulars, und zu einer zweiten von ihm angeredeten Person (PV. 2, 2. 1. PV. 2. 1. 1. PV. 2. 5. 3. PV. 2, 18, 5) vor. Fast überall hat hier die Interpretation eingegriffen und den Sachverhalt auf eine unbestimmte Person bezogen [147]. Diese Umsetzung ist, zumal wenn wir in der Interpretation das Werk des Kodifikators erblicken dürfen, erklärlich: denn obschon der Exzerptcharakter der Schrift in der Kodifikation nicht bloss in dem Kommonitorium. sondern auch in der Ueberschrift des Auszugs zugestanden wird, musste es anstössig erscheinen, dass in diesem der Gesetzgeber den einzelnen Leser in den Vortrag hineinziehen liess oder der Autor der Schrift sich in der bescheidenen Form des Singulars vorstellte [148]. Wo sich dagegen die Vorlage bei der Darstellung eines Sachverhalts des Pluralis Maiestatis bedient, hat ihn zuweilen auch die Interpretation aufgenommen (PV. 5, 2. 1 u. 2), wie es ja auch in der Epitome Gai geschieht [149]: mit dieser teilt die Interpretation auch eine entsprechende Berufung auf vorangehenden Text [150], die indessen in der Vorlage fehlt [151]. Anstössig konnte

---

145) C. Th. 1. 3. 1. 2. 4. 1. 2. 6. 2; 4. 2. 9. 1. 2. 22. 1. 2. 26, 1. 2, 29. 2. 3, 5. 5; 8. 3. 7. 3. 3, 11. 1. 3, 13. 3. 4. 4, 7. 4. 8. 1. 4. 9. 1 4. 21. 1. 5. 1, 4. 5. 2. 1. 5, 3. 1. 5. 10. 1. 7, 1, 1. 8, 6. 2; 3. 8. 9, 6. 9. 3, 2. 9. 6. 1. 9. 7. 2. 9. 12. 1. 9, 15. 1. 9, 19. 1. 9. 23. 1. 9, 24. 2. 9, 27, 1. 9. 30, 3. 10. 6, 1. 10, 9, 1. 11. 5. 1. 12, 1, 2; 7. 13, 2, 2. 16, 4, 1.

146) C. Th. 1, 1. 1. 1, 9, 2. 2, 1, 5; 9: 11. 2, 4. 6. 2, 7, 1. 2, 12, 7 2. 13, 1. 2, 19, 7. 3. 5, 7. 3, 6, 1. 3. 8, 1. 3, 12, 1. 4. 8, 4. 5, 5, 1. 8, 9. 5. 9, 4. 7. 9, 11. 1. 9. 24, 1. 9, 32, 3. 10. 3, 1. Keine Interpretation besitzen C. Th. 8, 2. 1. 9, 8. 1. 9, 20, 2. 16, 3, 2.

147) Beispiel. Der Grundtext von PV. 2, 2. 1 lautet, wie folgt: si id, quod mihi L. Titius debet, soluturum te constituas, teneris actione pecuniae constitutae. Hierzu lautet die Interpretation si quis pro alterius debito se pecuniam promiserit redditurum, ad solutionem statutae promissionis est retinendus. Die einzige Stelle im Auszug, ohne Interpretation, mit erster und zweiter Person des Singulars ist PV. 2, 32. 22.

148) Letzteres ist allerdings in der Epitome Gai nicht ganz vermieden. Es heisst mit Bezug auf die Spezifikation (2. 1. 4 u. 5): quod.. si aliquis in tabula mea picturam fecerit,.. Quod si quis ex uvis meis vinum.. fecerit. Immerhin ist diese Verwendung noch nicht so anstossig, wie wenn sich das Ich des Schriftstellers als Kontrahent, bez. Schuldner, worauf die genannten Texte sich beziehen, eingeführt hatte. Die Interpretation zum Codex Gregorianus ersetzt überall die zweite durch die dritte Person (Titt. 1—4. 7. 2. 8, 1 u. 2).

149) Man sehe z. B. GV. 1, 4, 1. 2. 1, 1; 4: 7. 2, 2 pr. 2, 7, 8.

150) Es heisst PV. 5, 7. 11 in der Interpretation. nec momentum, si creditor petat,

die Verwendung des Pluralis Maiestatis um so weniger erscheinen, als sie im Konstitutionenrecht des Gesetzbuchs ganz regelmässig ist, hier freilich beim Vortrag nicht sowohl von Rechtssätzen als von Rechtsbefehlen, und dann nicht selten in der entsprechenden Interpretation der Gebrauch wiederkehrt [152]. Zuweilen hat aber auch zu solchen Stellen die Interpretation eingegriffen und die unbestimmte Person eingesetzt: hierfür bietet sich, wenn man annimmt, dass in der Interpretation die Arbeit des Kodifikators vorliegt, insbesondere die einfache Erklärung, dass er damit eine Verwendung des Pluralis maiestatis, die anstössig war, sobald sie auf die Majestät bezogen wurde, korrigiert hat, wie z. B. den Satz der Vorlage (PV. 1, 1, 2) Neque contra leges neque contra bonos mores pacisci possumus, ein anderes Mal (PV. 1, 10, 1) das Plus petendo causa cadimus, ein drittes Mal (PV. 5, 37, 1) gar die Äusserung Meritum appellationis causae capitalis et ipsam rationem status non nisi per nosmet ipsos prosequi possumus [153]. Es fehlen ferner in der Interpretation die an einigen Stellen, insbesondere in Formeln aufgeführten Personennamen (PV. 2, 2, 1. PV. 3, 8, 5 u. 13. PV. 4, 1. 5. PV. 4, 13, 1), wozu gleichfalls die Epitome Gai das Seitenstück liefert [154].

4. Vergleicht man die Interpretation, die die litterarische Form der Paraphrase darstellt und sich ohne Weiteres wie ihre Umschrei-

---

de his rebus, quas superius diximus, accipere potest. Die Äusserung, auf die Bezug genommen ist, geht den citierten Worten unmittelbar voran. Texte der Epitome Gai mit entsprechender Bezugnahme sind z. B. 2. 3, 4; 2. 7. 6; 2. 8, 3 u. 6; 2. 9. 17; 2, 10. 1. Auch in der Epitome Gai geht Superius (Supra) auf unmittelbar Vorhergehendes (vgl. z. B. 2. 7. 8. 2, 8, 2 u. 3).

[151]) Einzelne Texte mit dem Pluralis Maiestatis besitzen keine Interpretation (PV. 2, 32. 22. PV. 5, 4, 1; 3. PV. 5. 9, 1).

[152]) Man kann sich davon leicht, z. B. an den ersten beiden Büchern des Codex Theodosianus, überzeugen. Die Interpretation bedient sich zuweilen des Pluralis Maiestatis, wo es die Vorlage nicht thut (z. B. 2. 1. 2; 2. 1. 3 u. 8; 2. 4. 1; 2. 33. 1 u. 2).

[153]) Ausserdem ist der Pluralis Maiestatis PV 4, 1. 6 u. 7 entfernt. Es heisst hier in der Vorlage Fideicommittere his verbis possumus (6) u. Tam nostras res quam alienas per fideicommissum relinquere possumus (7). Vielleicht meinte der Interpret, dass der Pluralis Maiestatis die Missdeutung einer Beschränkung der Sätze auf den Princeps ermöglichte, da ja der Sentenzenauszug selbst erbrechtliche Sätze enthält, die sich ausschliesslich auf die Majestät beziehen (PV 4, 1, 3; PV. 4, 5, 3; PV. 5, 14. 4 u. 5). Bei der radikalen Umgestaltung von PV. 5, 6, 1 ferner ist in der Interpretation auch das Retinere volumus verloren gegangen. Umgekehrt bedient sich erst die Interpretation zu PV. 1, 17, 1 des Plurals (Viam, qua eundo ad rem nostram pergimus, vel iter, quo per rem alienam ad nostram pergimus, et actum, id est, qua pecora minare consuevimus).

[154]) Hier fehlt jeder Personenname und zwar selbst an Stellen, wo die Vorlage, die einen solchen enthält, im Wesentlichen in der Epitome wiederkehrt (vgl. z. B. GV. 2, 7, 8 u. G. 2, 277, ferner GV. 2, 9, 12 u. G. 3, 130).

bung anstellt, mit der Vorlage, die von ihr interpretiert und umschrieben wird, so lässt sich in ihr ein Bestreben nach grösserer Gemeinverständlichkeit wahrnemen. Hiermit soll kein abschätziges Urteil über den Römischen Schriftsteller ausgesprochen sein, der ohne Zweifel gewusst haben wird, wie viel seine Leser — so zu sagen — zwischen den Zeilen lesen konnten. Der Verfasser der Interpretation wird dann seinerseits, wenn er sich der genannten Darstellungsweise befleissigte, durch die Rücksicht auf die Zeitgenossen, denen die Erfassung des Grundtextes sprachliche oder logische Schwierigkeiten bereitete, sich haben leiten lassen; ist er überdies der Gesetzgeber selber gewesen, so begreift es sich, dass er der Juristenschrift eine Fassung geben wollte, die sie auch für weite Kreise zugänglich machte. Wenn die hier beregte Erscheinung sich überall wahrnehmen lasst und gelegentlich der bevorstehenden Erörterung des Rechts der Interpretation weithin im Einzelnen aufgezeigt werden wird, so darf ich mich an dieser Stelle damit begnügen, anzugeben und mit einzelnen Belegen zu zeigen, in welchen Formen sie zu Tage tritt. Einmal hierin, dass logische Momente, statt, wie es in der Vorlage geschieht, subintelligiert zu werden, einen Ausdruck finden. Man nehme z. B. PV. 3, 6, 9: hier heisst es Quotiens non apparet qui sit heres institutus, institutio non valet und wird hinzugefügt Quod evenit, si testator plures amicos unius nominis habeat, wobei in Gedanken zu ergänzen ist, dass der Erblasser nicht einen einzelnen aus der Zahl der Freunde individuell gezeichnet hat. Die Interpretation drückt letzteres auch aus, indem sie bemerkt, dass der Erbe, der mehrere Freunde gleichen Namens hat, den von ihm ins Auge gefassten deutlich individualisieren muss (nam si evenit, ut testatori amici plures uno nomine nuncupentur, debet testator, quem de illis heredem appellat, rebus evidentibus declarare). Oder wenn bei Paulus (PV. 5, 3, 6) die öffentliche Strafe als Rechtswirkung eines Verbrechens hingestellt wird, Incendiarii qui consulto incendium inferunt summo supplicio adficiuntur, wobei zu subintelligieren ist Ueberführung des Thäters, was die Interpretation auch ausspricht (Si aliquis malitiae studio incendium miserit, de hoc crimine convictus poenis gravissimis iubetur interfici). Oder wenn Paulus (PV. 5, 18, 1) die Zulässigkeit der Quaestio eines Sklaven De facto suo anerkennt und mit den Worten Nec enim obesse ei debet qui per servum aliquid sine cautione commodat vel deponit begründet, wobei mit der Interpretation in Gedanken die Eventualität einer Bestreitung von Seiten des Gegners zu ergänzen ist (Servum de facto suo in se interrogari posse receptum est, ut, si aliquid dominus eius per eum cuicumque sine cautione transmiserit aut

commodaverit, si ille, cui traditum est, negare voluerit). Oder wenn Paulus (PV. 2, 1, 4) die Unstatthaftigkeit der Eidesdelation an den wegen Pecunia credita verklagten Erben des Kontrahenten ausspricht (Heredi eius cum quo contractum est iusiurandum deferri non potest), die Interpretation aber von dem angeblichen Schuldner redet (Heres eius, cui pecunia credita dicitur). Die Erscheinung tritt aber ferner hierin zu Tage, dass sich die Interpretation bei der Wiedergabe eines Moments einer Wahl im Ausdrucke bedient, die seinen Inhalt deutlicher hervortreten lässt. Heisst es z. B. PV. 5, 38, 1, dass im Falle der Appellation die Früchte der Zwischenzeit, Fructus medii temporis, zu deponieren sind, so wird, was hier als Medium tempus bezeichnet ist, deutlicher in der Fassung der Interpretation, die hierfür die Worte Dum secundae audientiae eventus in dubio est setzt. Oder wird PV. 1, 9, 6 mit den Worten Qui sciens prudensque se pro minore obligavit, si id consulto consilio fecit bei Paulus eine Person bezeichnet, der die dem Minor gewährte Integri restitutio nicht zu Statten kommt, so weiss die Interpretation hierfür eine ohne Weiteres unzweideutige Darstellung zu setzen (Qui sciens minorem, hoc argumento pro eo fideiussor accessit, ut excusatione minoris aetatis fideiussionem suam in posterum liberaret). Man mag meinen, dass selbst vom Standpunkte des Verfassers und für die Zwecke der Kodifikation das Verdeutlichungsbestreben nicht selten zu weit geht [155], und als mindestens hart an diese Grenze streifend z. B. einen Fall betrachten, in dem Paulus (PV. 5, 35, 4) mit Bezug auf den Sachverhalt, dass mehrere Personen appellieren, bemerkt, dass eine einzige Kaution genüge und, falls nur einer kaviere, alle den Sieg davontragen (Si plures appellant, una cautio sufficit, et si unus caveat, omnibus vincit), die Interpretation aber ausdrückt, dass die Mehreren in der gleichen Sache Berufung einlegen und der kavierende Appellant in dieser gemeinsamen Sache durchdringt (Si in una causa multi appellant, unam pro omnibus fieri sufficit cautionem.

[155] Man sehe z. B. PV. 1, 1, 3. Der Text lautet: post rem iudicatam pactum, nisi donationis causa interponatur, servari non potest. Die Interpretation unterlässt nicht zu bemerken, dass das Pactum unter den Litiganten geschlossen ist und die Kondemnationssumme betrifft (Post rem iudicatam pactio inter eos, qui litigaverunt, tunc obtinet firmitatem, si de summa, quam iudicio constat addictam, ab eo, qui vicit, aliquid concedatur). Dass dabei das Pactum, statt als Donatio, als Transactio charakterisiert wird, kommt an dieser Stelle (vgl. § 11, 5) nicht in Betracht. Hierzu gehört ferner z. B., wenn zu PV. 1, 9, 2 u. PV. 1, 9, 5, Texten, die von der Restitutio in integrum handeln, als die neben dem Minor in Betracht kommende Partei der Maior bezeichnet wird. Man vergleiche sodann etwa Texte wie PV. 1, 11, 3; PV. 1, 12, 1; PV. 2, 12, 2; PV. 2, 18, 12; PV. 3, 6, 15.

Et si in communi causa unus caverit et vicerit, omnes, quibus una causa est, vicisse videntur). Man mag auch darauf hinweisen, dass das Bestreben einer Erzielung grosserer Verständlichkeit nicht immer von Erfolg gekront ist [156]. So geht man wohl selbst mit der Behauptung nicht zu weit, dass, wie es zu geschehen pflegt, das Verdeutlichungsbestreben gelegentlich zu dem unerwünschten Ergebnis einer Erschwerung des Verständnisses geführt hat. Man lese z. B. den Satz, der PV. 3, 9, 76 bildet. Prolatis codicillis vel alio testamento, quibus ademptum est legatum vel certe rescissum, perperam soluta repetuntur, wie umständlich und verzwickt erscheint im Vergleich hiermit der Vortrag in der Interpretation, die es offenbar darauf abgesehen hatte, jede Zweideutigkeit und Dunkelheit des Ausdruckes zu bannen [157]. Andererseits zeigen schon die aufgeführten Beispiele, was jede weitere Betrachtung der Interpretation bestätigt, dass die Schrift in dem genannten Punkte die grösste Sorgfalt an den Tag legt. Neben dieser durchgehenden Eigenschaft, zum Teil auch als Folge derselben, darf die Darstellungsweise des Produkts als eine schlichte charakterisiert werden, womit insbesondere der Gegensatz zum rhetorischen Vortrag ausgedrückt werden soll. Freilich trifft sie hierin mit der Vorlage zusammen und tritt somit eine Eigentümlichkeit der Interpretation im Verhältnis zum Grundtext, wie sie in dieser Hinsicht ja in sehr starkem Masse mit Bezug auf die Interpretation der Leges besteht, nicht zu Tage. Kaum dass man den Sachverhalt, dass die Interpretation manchmal keine vollständige Wiedergabe des Grundtextes bietet, vereinzelt aus dem Umstande erklären kann, einem Ansatz, den der Schriftsteller zur Rhetorik genommen hat, aus dem Wege zu gehen [158]. Schlicht ist aber auch der Vortrag der Schrift, und

[156] Es heisst z. B. PV. 3, 8, 13 bei Paulus: si quis sibi et Titio legatum adscripserit, magis est, ut totum legatum ad coniunctum pertineat. Die Interpretation umschreibt die hier in Betracht kommenden Worte wie folgt: ad illum, quem sibi adiunxerit, magis quam ad eum, qui pro se scripsit, totum legatum poterit pertinere. Ebenso ist das Magis placuit in PV. 3. 7, 12 nicht genau wiedergegeben.

[157] Si quis facto testamento, in quo aliquibus legata reliquerat, aliud postmodum fecerit testamentum et illa legata, quae priori testamento dederat, abstulerit vel codicillis fortasse removerit, si illud prius testamentum post mortem testatoris prolatum fuerit, et legata heres scriptus absolverit, quae in posteriore testamento vel codicillo remota sunt: is, qui ex priori testamento legatum consecutus est, reddere iubetur, quod sequentibus scripturis ostenditur fuisse sublatum.

[158] PV. 1. 11, 5 sagt, dass die Fesselung des Communis servus von Seiten des einen Miteigentumers der Freilassung zu voller Freiheit nicht im Wege stehe, und begrundet den Satz mit den Worten, dass Inter pares die milde Sentenz vor der strengen den Vorzug habe. Der Schriftsteller fügt hinzu: et certe humanae rationis est favere mise-

zwar wiederum in Uebereinstimmung mit der Vorlage, insofern der Verfasser sich jeder Formulierung entschlagen hat, die eine Gemütsbewegung des Schriftstellers wiederspiegelt. Wenn ganz vereinzelt ein Sachverhalt als besonders sicher hingestellt ist (Certissimum est), so findet sich doch kein Anhalt für die Annahme, dass hierin ein Temperament des Verfassers zum Durchbruch kommt [159]).

5. Eine letzte Erscheinung in der Darstellungsweise der Interpretation, deren hier gedacht werden soll, besteht in dem Sachverhalte, dass weithin die Terminologie der Vorlage, die dann wieder als diejenige des klassischen Rechts gelten kann, aufgegeben ist. Es wird dies bei der bevorstehenden Erörterung des Rechts der Interpretation in zahlreichen Fällen zu Tage treten und mag an dieser Stelle ausschliesslich mit Bezug auf den Terminus Actio entwickelt werden. Zunächst begegnet der Ausdruck, im Sinne des

rioribus, prope et innocentes dicere, quos absolute nocentes pronuntiare non possunt. Hierin ist im Wesen der Sache nichts Anderes gelegen, als dass jener Satz auf die Humana ratio gegründet wird. Sowohl das Abstellen hierauf, noch mehr aber die Ausdrucksweise, und zwar Wort für Wort, streiten, wie mir scheint, die Rhetorik. Man vergleiche dann etwa noch, wie der das Institut der Eidesdelation motivierende Satz, der in der Vorlage (PV. 2, 1, 1 Hoc enim et compendio litium et aequitatis ratione provisum est lautet, in der Interpretation vorgetragen wird (huius rei ambiguitatem sacramentorum interpositione finiri).

[159]) Ich finde den Gebrauch des Certissimum est an zwei Stellen der Interpretation. Einmal PV. 1, 17, 1 mit Bezug auf den Satz, dass die Wegeservitut nach zweijährigem Nonusus untergeht (Viam... vel iter... et actum... vel aquaeductum, biennio non utendo, si quis usus non fuerit, perire ei certissimum est). Vielleicht ist hier die Redeweise gebraucht, um ein Missverständniss des Videtur der Vorlage (Viam iter actum aquae ductum, qui biennio usus non est, amisisse videtur) auszuschliessen. Sodann findet es sich PV. 2, 23, 1 mit Bezug auf den Satz, dass der Fruchtertrag des Fundus dotalis aus dem Jahre, in dem die Ehe geschieden ist, dem Manne zukommt (Fructus agri dotalis... et illius anni, quo matrimonium divortio separatur, ad maritum pertinere certissimum est). Letztere Äusserung entspricht nicht ganz der Vorlage, da diese die Früchte nur Pro rata anni eius quo factum est divortium dem Ehegatten zuweist: doch wird die Interpretation gemeint haben, mit ihren Worten den Sinn, den sie der Vorlage zuschrieb, wiederzugeben. Ein Versuch der Erklärung der Redewendung ist § 9, 5 zum Schluss gemacht. Für das Verständnis des Certissimum est im Sinne einer Äusserung sanguinischer Gemütsverfassung bietet dagegen der Inhalt der vorgetragenen Sätze keinen Anhalt. (Ein drittes Mal [PV. 2, 25, 8] findet sich die Redewendung in der Verbindung, dass im Falle der Untersuchung des Venter, anlässlich der Ankündigung einer Schwangerschaft von Seiten der Frau im Falle einer Ehescheidung, der Befund der Hebammen unanfechtbar sein soll [obstetrices ..quod plures ex ipsis se agnovisse dixerint, hoc certissimum indicatur]). Es mag noch bemerkt werden, dass noch weniger, wie aus dem Certissimum est, aus der Verwendung von Penitus (PV. 2, 14, 1; PV. 3, 1, 1; PV. 3, 6, 7, PV. 4, 5, 9; PV. 5, 10, 1) oder von Omnibus modis (Omnimodo) (PV. 1, 13, 4; PV. 4, 1, 4; PV. 5, 12, 5) oder von Sine dubio (PV. 2.

Klageanspruchs [160], im Vergleich zu der Vorlage nur in wenigen Fällen [161]. Dieser Umstand erklärt sich ja auch damit, dass worauf bereits (vgl. I) hingewiesen ist, die Interpretation zuweilen den Begriff der Haftung mittels Actio durch den Zwangsbegriff ersetzt, sodann und insbesondere dass bei der der Interpretation eignen Anschauungsweise, statt die Rechtsseite die Haftseite des obligatorischen Verhältnisses ins Auge zu fassen, der Aktionenbegriff ausgefallen ist [162]. Indessen hat sich, auch hiervon abgesehen, die Schrift des Terminus nicht gern bedient. Gewahrt z. B. die Vorlage (PV. 2. 13. 1) Actio fiduciae (adversus omnes heredes actio fiduciae competit), so giebt die Interpretation den Satz mit den Worten wieder, dass der Berechtigte den Gegner belangen kann (debitor.. omnes heredes creditoris poterit convenire) [163]. Lässt Paulus (PV. 2. 2. 1) den Schuldner mit Actio pecuniae constitutae haften (teneris actione pecuniae constitutae), so soll er nach der Interpretation auf Zahlung der Statuta promissio verpflichtet sein [164]. Das letzte Beispiel zeigt auch, wie der Individualname des Rechtsmittels umschrieben ist, eine Erscheinung, die sich wiederholt, wenn z. B. die Actio iudicati der Vorlage (PV. 1. 2, 4) als Actio de executione iudicatarum rerum [165], das Iudicium depositi (PV. 2. 12, 2) als ein Iudicium, bei dem es sich um kommendierte Sachen handelt (Quum in iudicio de rebus agitur commendatis), die Petitio hereditatis des Klägers (PV. 1. 13. 9) als Petitio hereditatis sibi

25, 6) in Verbindung mit einer Äusserung die im Texte erwähnte Folgerung gezogen werden darf.

[160] PV. 2. 30. 1 sagt, dass der Freigelassene, der zum testamentarischen Tutor ernannt ist, auch als Minus idoneus sich nicht exkusieren kann. Die Interpretation schreibt: excusari quidem ab actione tutelae non potest. Am ehesten lässt sich annehmen, dass die Actio tutelae den Actus tutelae, das will sagen, die Führung der Vormundschaft bezeichnet.

[161] Ich zähle die folgenden Fälle. PV. 1, 2. 4. PV. 1. 4. 7. PV. 1. 13, 9. PV. 1. 15. 2. PV. 2. 32. 21; 26. PV. 4. 3. 1 u. 2. PV. 4, 5, 7 u. 9. PV. 5, 7, 8 u. 12. PV. 5. 10. 3. PV. 5. 12. 5. Erwähnt ist auch die Actio PV. 2, 15. 1.

[162] Vgl. die Note 125 u. 127 angeführten Texte. Auch in PV. 2. 14. 1 kehrt das Actio non nascitur in der Interpretation nicht wieder.

[163] Es heisst ferner PV. 2. 1. 3 non potest postea ab eo debitum postulare statt Actio in eum non datur; PV. 2. 10. 1 nec .. ab eodem poterit postulare statt Cum eo agere non potest.

[164] Es heisst ferner PV. 2. 18. 3 emtori.. reddere compellatur statt Actione ex empto conventus.. emptori praestare compellitur; PV. 2. 32. 23 secundum legem Aquiliam.. multatur statt Actione legis Aquiliae tenebitur.

[165] Vgl. auch PV. 1. 19, 1 die Worte Aliqua, quae quum ab his, quibus sunt debita, repetuntur, si a debitoribus negata fuerint, dupli satisfactione redduntur, id est, res iudicata für Quaedam actiones si a reo infitientur, duplantur, velut iudicati

debitae, die Querela inofficiosi (PV. 4, 5, 7 u. 9) als Actio de inofficiosi querela oder Actio inofficiosi bezeichnet wird. Selbst wo die Individualbezeichnung der Actio in der Interpretation wiederkehrt, erscheint es dann aber auch fraglich, ob die Schrift sie im Sinne des terminologischen Ausdrucks für einen bestimmten Anspruch verwendet wissen will [166].

[166] Die Interpretation schreibt PV. 1, 4, 7 Negotiorum gestorum tenebitur actione, die Vorlage Actione negotiorum gestorum tenebitur. Jedenfalls versteht die Interpretation zu PV. 1, 4, 2 u. PV. 1, 4, 4 das Negotiorum gestorum cogetur (cogendus est) reddere rationem, wie es statt Actione negotiorum gestorum ..tenebitur heisst, nicht in dem Sinne, dass Jemand mit der Actio negotiorum gestorum auf Rechnungslegung haftet, sondern dass er für seine Geschäftsführung Rechnung zu legen hat. Gerade die Umsetzung der Worte in PV. 1, 4, 7 könnte dann darauf weisen, dass die Interpretation nicht sowohl die Actio negotiorum gestorum als vielmehr eine Actio wegen der Geschäftsführung im Auge hat.

§ 7. Das Recht der Interpretation *a.* Einleitung.

1. *Uebersicht.*
2. *Heidentum und Christentum.*
3. *Rechtsquellen.*
4. *Civiles und praetorisches Recht.*
5. *Oeffentliches Wesen.*

1. Ich gehe nun hierzu über, das Recht der Interpretation darzustellen und damit den Gegenstand zu erörtern, der schon nach dem Aufwand, den die ihm gewidmete Untersuchung erfordert, im Vordergrunde dieser Schrift steht. Zunächst sei dann bemerkt, was ich unter dem Rechte der Interpretation verstanden wissen will. Es kommt nämlich in ihr weithin Recht zur Erscheinung, das in dem Grundtext, den sie begleitet, nicht enthalten ist. Es gilt dies insbesondere auch von der Interpretation, die der litterarischen Form der Paraphrase angehört. Es gilt sodann selbstverständlich von der Interpretation, die sich nicht als Auslegung der Vorlage ausgiebt, aber ebensogut auch von dieser, sodass mit andern Worten hier die sich als Auslegung der Vorlage anstellende Bemühung des Schriftstellers zu dem Ergebnisse geführt hat, dass als Recht des Grundtextes Recht vorgetragen wird, das es in Wahrheit nicht ist. Dieses Recht soll nun unter dem Rechte der Interpretation verstanden werden. Hierin ist dann auch Recht eingeschlossen, das nicht allein dasjenige aus der Zeit des Paulus ist, sondern geradezu dem Sentenzenauszug angehört, vorausgesetzt nur dass es nicht in dem Texte zu finden ist, dem die bezügliche Interpretation beigefügt wurde. Ich stelle mir dabei die Aufgabe, nicht lediglich zu konstatieren, dass eine Aussage der Interpretation Recht einschliesst, das dem interpretierten Grundtexte nicht angehört, sondern die Erscheinung des der Vorlage fremden Rechts mit Rücksicht auf ihren Ursprung und ihre Beziehungen zu untersuchen. Die folgende Darstellung verteilt dann den sehr reichen Stoff in Privatrecht (§ 8—12) und das Recht des Verfahrens (§ 13), worin auch

das Strafverfahren, dieses wiederum auch das Strafrecht umfassend, eingeschlossen werden soll. Das Privatrecht ist dann wieder eingeteilt in die Allgemeinen Lehren (§ 8), das Personenrecht (§ 9), das Sachenrecht (§ 10), das Forderungsrecht (§ 11) und das Erbrecht (§ 12). Dass die Stoffverteilung, wie sie hiermit charakterisiert ist und dann innerhalb der folgenden Paragraphen des Weiteren in den einzelnen besondere Stoffgebiete vertretenden Abschnitten, die durch Ziffern geschieden sind, durchgeführt ist, den Ansprüchen einer strengen Systematik entspricht, wird Niemand verlangen dürfen. An dieser Stelle soll dann aber noch von einer Anzahl von Punkten gesprochen werden, die unter keine der genannten Stoffkategorien gebracht werden können, da sie vielmehr allgemeinrechtlicher Natur sind. Es soll dann die Rede sein von dem Rechte der Interpretation mit Bezug auf die Religion (2), die Rechtsquellen (3), den Gegensatz von civilem und praetorischem Recht (4), schliesslich in Hinsicht auf das öffentliche Wesen (5), soweit dieses nicht das Gerichtswesen ist (vgl. § 13, 1).

2. Ich spreche zunächst von dem Rechte der Interpretation mit Bezug auf die Religion oder, vollständiger formuliert, in Hinsicht auf die heidnischen Momente, die in dem Auszuge des unter der Herrschaft des Heidentums verfassten Werkes des Paulus zu finden sind. Es lässt sich dahin charakterisieren, dass es die Beziehungen zum heidnischen Gottesdienst in christliche Beziehungen umgesetzt hat. Dieser Sachverhalt zeigt sich insbesondere in Folgendem. Der Lex Falcidia und dem Senatusconsultum Pegasianum wird in der Interpretation (PV. 4, 3, 3) der Satz zugeschrieben, dass bei dem dem Erben zukommenden Viertel der Erbschaft Berücksichtigung der Erbschaftsschuld und Ausscheidung desjenigen, was zur Ehre Gottes den Kirchen hinterlassen wird, stattfindet [167]). Danach soll das den Kirchen zur Ehre Gottes Hinterlassene, somit eine Vergabung, die die Natur eines Vermächtnisses trägt, dennoch nicht nach Vermächtnisrecht, sondern gleich einer Erbschaftsschuld behandelt werden. Paulus selbst spricht, statt von Abzug des den Kirchen zur Ehre Gottes Hinterlassenen, von Abzug der Dona deorum. Die in der Interpretation zu Tage tretende Christianisierung des Textes besteht somit in Hinsicht auf die Destinatare der Vergabung, beziehungsweise in der Substituierung der Kirchen an die

[167]) Lex Falcidia, similiter et Pegasianum Senatusconsultum, facta hereditarii debiti ratione et separatis his, quae in honorem Dei ecclesiis relinquuntur, quartam hereditatis ex omnibus ad scriptum heredem censuit pertinere.

Stelle der Götter. Zugleich ist hier aber auch das Wesen der Vergabungen geändert, indem diese die Natur von Vermächtnissen tragen: Paulus selbst wird bei den Dona deorum an die nach heidnischer Anschauung auf der Erbschaft ruhenden Sacra gedacht haben, was um so wahrscheinlicher ist, als von dem Schriftsteller aus seinem Liber singularis Ad legem Falcidiam eine Äusserung überliefert ist, wonach bei Berechnung der Falcidischen Quart dasjenige, was den Göttern hinterlassen wird, nicht sowohl wie eine Schuld von dem Bruttobetrag der Erbschaft in Abzug kommt, als vielmehr wie jedes sonstige Vermachtnis dem Abzuge der Falcidischen Quart unterliegt [168]). Durch die Auffassung, dass die Vermachtnisse an die Kirche den Erbschaftschulden gleichstehen, wird die Kirche stark bevorzugt und ein Resultat erzielt, das den Sacerdotes und Venerabiles episcopi, die bei dem Kodifikationswerke beteiligt waren, genehm sein musste: darum anzunehmen, dass die Interpretation bei der Umsetzung der Dona deorum bewusst verfahren ist, finde ich jedoch keine Veranlassung, vermute vielmehr, dass sie den Dona deorum Vermächtnisnatur zugeschrieben und lediglich die Prozedur der Analogie, bez. der Uebertragung des Rechts der Römischen Götter auf Gott im Sinne des Christentums, zur Anwendung zu bringen gemeint haben wird, wenn sie den praktisch hochbedeutsamen Satz aufstellte, dem sich, wie man weiss, auf dem Boden des reinen Römischen Rechts erst die Novellengesetzgebung Justinians genähert hat [169]). In einem zweiten wiederholt (vgl. S. 39 u. 41) zitierten Texte (PV. 5, 21, 1) spricht Paulus von zwei Delikten, dem Einbruch in ein Templum zur Nachtzeit mit einer Bande, zwecks Plünderung und Verwüstung, und der Wegnahme eines unbedeutenden Gegenstandes aus einem Templum bei Tage: hierzu schreibt dann die Interpretation, dass das vom Templum Gesagte dahin zu verstehen ist, als sei von der Ecclesia die Rede [170]); diese Bemerkung war nicht überflüssig, da das Christentum das Wort Templum überwiegend nur mit dem Heidentum in Verbindung brachte [171]). Die Interpretation fügt dann hinzu De reliquo interpretatione non eget und will somit die in der Vorlage auf die beiden Verbrechen gesetzte Strafe, Preisgebung

[168]) Der Text, der in den Pandekten (35, 2, 1, 5) überliefert ist, lautet hier, wie folgt: ad.. ea, quae deo relinquuntur, lex Falcidia pertinet. Man darf dann vermuten, dass Paulus geschrieben hat Diis, statt Deo.

[169]) Die Pandekten stehen noch auf dem Standpunkt, den der Note 168 citierte Text des Paulus vertritt. Nov. 131 Cap. 12 pr. verordnet dann, dass Vermachtnisse Ad pias causas zwar nicht den Bruttobetrag der Erbschaft vermindern, dagegen dem Abzuge nicht unterliegen.

[170]) Ista, quae de templo dicta sunt, de ecclesia loqui intelligenda sunt.

[171]) Vgl. Ed. Gothofredus (Ritter) in den Notae ad C. Th. 16, 10.

des Thäters an die Bestien in dem ersten, Deportation oder Poena metalli in dem zweiten Falle, schlechthin übertragen wissen[172]). Ergiebt dann die Christianisierung der Texte, dass die Interpretationen in christlicher Sphäre abgefasst sind, so hätte diese Konstatierung besonderen Wert lediglich für den Fall, dass wir in ihnen nicht ein Produkt des Kodifikators zu erblicken haben: denn der Westgothische ist ein christlicher Gesetzgeber auch in dem Sinne gewesen, dass seine Kodifikation auf das Christentum bezügliche Gesetze der christlichen Kaiser aufgenommen[173]) und in dem Produkt eigner Schöpfung, der Epitome Gai, die heidnischen Beziehungen der Vorlage, der Institutionen des Gaius, in christliche verwandelt hat[174]). Dass der Kodifikator die Anpassung der Sentenzen an christliche Verhältnisse zunächst mittels Ausscheidung Paulinischer Texte, die sich auf Heidnisches bezogen, vollzogen haben wird, lässt sich dann aber mit Sicherheit annehmen, wenn wir es auch nicht nachweisen können, da Texte dieser Art uns nicht erhalten geblieben sind. Denn die Streichung des Satzes (P. 1, 21, 7), dass bei Verkauf eines Grundstücks der Käufer die Religiosa loca, das sind im Sinne des Autors die Grabstätten, nicht erwirbt und hier einen Toten nicht beerdigen darf[175]), wird sich schwerlich aus einem Verständnis erklären, das dem Text die authentische, zum Mindesten auf heidnischer Basis ruhende Beziehung zuschreibt, als vielmehr aus der Unterstellung des Kodifikators, dass hier eine Aussage vorliegt, deren Aufnahme sich nicht aus christlichen Rücksichten, sondern weil ihr Inhalt bereits an anderer Stelle der Kodifikation zu finden war, verbot. Locus religiosus in der altertümlichen, bez. klassischen Bedeutung der Begräbnisstätte ist nämlich im Breviar nicht nachweisbar[176]) und wird dann vielmehr vom Kodifikator, dem juristischen Sprach-

[172]) In dem entsprechenden Text Ulpians in den Pandekten (48, 13, 7) ist das Templum beibehalten, aber natürlich gleichfalls von der Ecclesia zu verstehen.

[173]) Die auf das Christentum bezüglichen Leges sowie auch sonstigen Texte des Breviars sind zusammengestellt bei Conrat (Cohn), Brev. Al. S. 781 ff.

[174]) Vgl. Conrat (Cohn), Gaius S. 18—20.

[175]) Vendito fundo religiosa loca ad emptorem non transeunt nec in his ius inferre mortuum habet.

[176]) Sedes materiae der Res religiosa im klassischen Sinne ist G. 2, 3—7. Heisst es dann Divini iuris sunt veluti res sacrae et religiosae, und werden die Res religiosae als Res quae diis Manibus relictae sunt verstanden (2, 3 u. 4), so kennt GV. 2, 1, 1 bei der Bearbeitung dieser Texte als Res divini iuris lediglich Ecclesiae id est templa Dei vel ea patrimonia ac substantiae, quae ad ecclesiastica iura pertiment. Wird danach innerhalb des Breviars In sede materiae die Res religiosa und der Locus religiosus nicht in der klassischen Bedeutung verstanden, so findet sich hier auch nirgends anders der Ausdruck in diesem Sinne verwendet.

gebrauche der Zeit entsprechend [177]), als mit dem Begriffe der Ecclesia identisch verstanden worden sein, sodass, wenn Paulus bei Verkauf eines Grundstücks die Loca religiosa dem Erwerb und der Verwendung durch den Käufer, für Beerdigungszwecke, vorenthalt, hiermit nichts anders als Vorenthaltung der Ecclesia ausgesprochen und somit lediglich wiedergegeben war, was bereits aus der in der Epitome Gai (2, 1, 1) konstatierten Diviniiurisqualitat der Ecclesia und Zubehör folgte. Wenn dann aber der Kodifikator manche Texte, die bei Paulus auf heidnischer Basis beruhen, aufgenommen hat, ohne dass sie mittels einer Interpretation ins Christliche umgesetzt worden sind, so wird man es sich damit erklaren können, dass sie die Unterlegung eines Verständnisses im christlichen Sinne gestatteten. Hierzu gehort z. B., wenn als Thatbestand eines Verbrechens die Einführung neuer Sekten oder unbekannter „Religionen", die die Gemüter der Menschen in Aufregung versetzen, bezeichnet wird (PV. 5, 23, 2) [178]); unbestreitbar ist eine Ironie hierin gelegen, sei es auch nur Ironie des Schicksals, dass der christliche Kodifikator einen Strafrechtssatz, mit dem sich das Heidentum vor allem auch gegen das Eindringen der christlichen Lehre zu wehren versucht haben wird, mit Hilfe eines Verfahrens, das sich, wie wir sahen, als Duplex interpretatio bezeichnen lässt, nunmehr zu einem ihm selbst dienenden Schutzmittel verwendet [179]). Hierzu gehort ferner,

[177]) Edictum Theoderici Cap. 125 sagt geradezu: si quis de ecclesiis, id est locis religiosis, homines traxerit. In gleichem Sinne wird dann die Epitome Gai den Locus religiosus in der Stelle, die das Versprechen einer unmoglichen Leistung betrifft (2, 9, 5), verstanden haben, da es sich dabei offenbar um das Versprechen einer Res divini iuris handelt: Praeterea inutilis est promissio... si.. locum sacrum aut sanctum aut religiosum daturum se quicumque promiserit. Justinians Institutionen (2, 1, 9) gebrauchen den Ausdruck Locus religiosus wieder im klassischen Sinne der Grabstatte; wie wenig sie aber damit durchgedrungen sind, beweist der Umstand, dass schon die Novellenbearbeitung des Konstantinopolitanischen Antecessor Julianus ihn im christlichen Sinne gebraucht (z. B. Cap. 39).

[178]) Ed. Kruger liest: qui novas sectas vel ratione incognitas religiones inducunt, ex quibus animi hominum moveantur, honestiores deportantur, humiliores capite puniuntur. Cod. Monac. liest statt Sectas die Worte Et usu.

[179]) Eine andere Nuance empfangt auch das den Cives Romani auferlegte Verbot, sich oder ihre Sklaven der Beschneidung zu unterziehen (PV. 5, 24, 3): es ist vom Standpunkte der Kodifikation als Verbot des Abfalls von Christen Römischen Burgerrechts zum Judentum zu verstehen (vgl. § 9, 2), resp. etwa wie Kaisergesetze, die in das Breviar ubergegangen sind (C. Th. 16, 2, 1 u. C. Th. 16, 3, 2), unterscheidet sich von diesen aber insbesondere auch durch Angabe der Strafen fur die Apostaten (In insulam perpetuo relegantur) und die bei der Operation thatigen Medici (Kapitalstrafe). Auch das Delikt, von dem in dem folgenden Texte (PV. 5, 24, 4) die Rede ist, dass nämlich Juden die von ihnen erworbenen Sklaven Alienae nationis beschneiden, mag im Sinne der Kodifikation bedeuten, dass Juden — es konnten solche auch Römische Burger sein (vgl. C. Th. 2, 1, 10) — Sklaven, die keine Juden, vielmehr Christen

wenn nach Paulus (PV. 1, 21. 2) die Einbringung eines Leichnams in die Civitas wegen der damit verbundenen Entweihung der Sacra civitatis bei einer Strafe Extra ordinem untersagt ist[180]) Der Gesetzgeber verlangte von dem Benutzer des Gesetzbuchs nicht zu viel, wenn dieser in der Angabe des Grundes eine im Stile der späteren Kaisergesetzgebung gehaltene Motivierung des Verbots mit einer Schädigung der geheiligten Stätte einer Civitas erblicken[181]), mit Bezug auf die Bedeutung des Ausdrucks einer Bestrafung Extra ordinem aber der in der Kodifikation wiederholt (vgl. § 13, 7) gegebenen Erklärung im Sinne einer Bestrafung ohne Abwartung einer Sentenz des Ordo Statt geben sollte, je anscheinender dieses Verständnis im vorliegenden Falle eines die Civitas betreffenden und schädigenden Vergehens ist. Heisst es schliesslich bei Paulus (PV. 1, 21. 1), dass bei Einbruch des Flusses oder bei drohender Gefahr ein bereits bestatteter Leichnam während der Nacht unter Abhaltung feierlicher Opfer an einen andern Ort überführt werden kann[182]), so ist dieser Satz auch in der Kodifikation wörtlich zu nehmen, nur dass die Sacrificia andere geworden sind[183]).

3. Ich gehe hierzu über, das Verhältnis der Interpretation in Hinsicht auf die Rechtsquellen zu erörtern. Sie verwendet dann zunächst das Wort Lex, in der Mehrzahl, im Sinne des Rechts

sind, der Beschneidung unterziehen: der Satz bezieht sich dann auf den gleichen Thatbestand wie Kaisergesetze, die das Breviar aufgenommen hat (C. Th. 3, 1, 5. C. Th. 16, 4, 1), von denen er sich indessen auch hier durch Angabe der Strafe (Deportation oder Kapitalstrafe) unterscheidet. Schliesslich vertrug auch der Satz (PV. 5, 32, 1), der den bei Bewerbung um Provinciae sacerdotium verübten Ambitus der Strafe der Lex Iulia ambitus unterwirft, eine Umdeutung ins Christliche, nämlich die Beziehung auf die Metropolitenwürde; schwerlich durfte der Kodifikator das mit dem Kaiserkult in Verbindung stehende Amt des Sacerdos provinciae selbst im Auge gehabt haben, obschon es sich bis tief in die christliche Kaiserzeit hinein erhalten hat (vgl. Ed. Gothofredus im Paratitlon ad C. Th. 16, 10 u. Marquardt, Römische Staatsverwaltung² I 504—506).

[180]) Corpus in civitatem inferri non licet, ne funestentur sacra civitatis: et qui contra ea fecerit, extra ordinem punitur.

[181]) Nicht anders will Justinian (C. 3, 44, 12) in einer Konstitution Diokletians vom Jahre 290 das Sanctum municipiorum ius verstanden wissen. Sie lautet: mortuorum reliquias, ne sanctum municipiorum ius polluatur, intra civitatem condi iam pridem vetitum est. Vielleicht hiess es bei Diokletian selbst Sacra civitatis oder dergleichen.

[182]) Ob incursum fluminis vel metum corpus iam perpetuae sepulturae traditum sollemnibus redditis sacrificiis per noctem in alium locum transferri potest. Der Cod. Vesontinus liest Metum ruinae (vgl. Note 18).

[183]) Ohne Weiteres waren die Texte verwendbar, die von den Strafthaten der Zauberei, wozu auch die Vornahme von Sacra impia gehört, und des Wahrsagens handeln (PV. 5, 23, 1; 3; 4. PV. 5, 25, 9—12), da sich im Zeitalter der Kodifikation der Aberglaube noch erhalten hatte (vgl. Br. C. Th. 9, 13).

überhaupt [184]. Die klassische Wendung In fraudem legis wird mit Contra leges wiedergegeben (PV. 3, 7, 10) [185], demnach ohne Rücksicht auf den klassischen Sprachgebrauch, der beiden Ausdrucksweisen einen verschiedenen Sinn zuschreibt [186]. So wird dann auch als ein Contra legem die Epitome Gai die Wendung In fraudem huius legis, in dem mit den Worten Nam si aliquis in aegritudine constitutus in fraudem huius legis facere noluerit testamentum anhebenden und auf die Lex Fufia Caninia bezüglichen Satze (1, 2, 3) verwendet haben, die Schrift wird haben sagen wollen, dass der sterbenskranke Erblasser nicht In fraudem legis testieren will, indem er kein gegen das Gesetz verstossendes Testament zu errichten beabsichtigt, während er, wie des Näheren ausgeführt wird, auf anderem Wege das Ziel einer schrankenlosen Freilassung zu erreichen strebt, gewiss im Streit mit Gaius, der Vorlage, die gerade in einem Verhalten der letzteren Art ein Handeln In fraudem des Gesetzes erblickt haben wird [187]. Dem Contra leges steht die Wendung Contra interdicta legum gleich, deren sich der Schriftsteller bedient, wo die Vorlage mit den Worten Interdictum amplissimi ordinis des besonderen Verbots des Senatusconsultum Macedonianum gedenkt (PV. 2, 10, 1). In den Glossen, die der Interpretation angehören, wird das Wort Lex von dem einzelnen Text des Auszugs gebraucht (PV. 2, 24, 2. PV. 4, 10, 4), somit in der gleichen Bedeutung wie Species (vgl. Note 4) verwendet, während andererseits der Ausdruck Leges gerade im Gegensatz zu Species iuris, den Texten aus dem Ius, im Sinne der dem späteren Konstitutionenrecht angehörigen Texte verwendet wird (PV. 5, 27, 3) [188], wie es dem Sprachgebrauche der späteren Kaizerzeit entspricht [189], insbesondere aber in dem Breviar und zwar in der Interpretation zu der Kaiserge-

[184] Sie folgt hierin teilweise dem Beispiel der Vorlage. So sagt Paulus PV. 1, 1, 2) Neque contra leges .. pacisci possumus; hier schreibt die Interpretation Si .. conveniat (aut) de .. faciendo, quod lex aut honestas prohibet. PV. 3, 6, 8, welcher Text ohne Interpretation ist, spricht von Condiciones contra leges et decreta principum vel bonos mores adscriptae. Dagegen schreibt die Interpretation PV. 5, 28, 2 Quia secundum leges sententiae iudicis parere noluerint statt Quod ius dicenti non obtemperaverint.

[185] Es heisst Si tamen nihil contra leges in eius testamento fuerit comprehensum statt Si nihil testamento in fraudem legis fuerit cautum.

[186] Contra legem facit, qui id facit quod lex prohibet, in fraudem vero, qui salvis verbis legis sententiam eius circumvenit. Der Text ist aus einer Schrift des Paulus (D. 1, 3, 29).

[187] Schon die Lex Fufia Caninia reagiert gegen die In fraudem legis vorgenommenen Freilassungen, wozu dann noch besondere Senatsschlüsse treten (G. 1, 46).

[188] Quicunque iudex oblatas sibi in iudicio leges vel iuris species audire noluerit. Die Vorlage spricht von Sacrae principum constitutiones und von Ius publicum.

[189] Vgl. Krüger, Quellen S. 259 Note 3.

setzgebung begegnet [190]). Wo Paulus eine bestimmte Lex als Rechtsquelle bezeichnet, kehrt ihr Name in mehreren Fällen in der Interpretation wieder (Lex Aquilia PV. 1, 13, 6; PV. 1, 19, 1; PV. 2, 32, 23. Lex Cornelia PV. 3, 6, 1. Lex Fabia PV. 5, 7, 12. Lex Falcidia PV. 4, 3, 3; PV. 4, 5, 5. Lex Iulia de vi publica PV. 5, 28, 1) [191]). Zuweilen wird aber auch der Name nicht wiedergegeben (Lex Cornelia de falsis PV. 1, 12, 1. Lex Falcidia PV. 3, 11, 1. Lex Pesolania 1, 15, 1) [192]), wie ja auch zu Texten, die einer Lex gedenken, häufig die Interpretation fehlt [193]). Entsprechendes gilt dann mit Bezug auf Senatsschlüsse: einige Male wird in der Interpretation aus der Vorlage wiederholt, dass das Gesetz ein Senatsschluss ist (Senatusconsultum Pegasianum PV. 4, 3, 3; PV. 4, 5, 5; PV. 4, 5, 9) [194]); zuweilen aber weiss die Interpretation hiervon Nichts zu berichten [195]), oder fehlt eine solche [196]). Was schliesslich die Kaisergesetzgebung anlangt, so findet sich in der Interpretation keine Erwähnung der Rechtsquelle in ihren spezifischen Erscheinungsformen [197]). Wird in einigen Fällen Rechtsinhalt mit den Worten Constitutum ist aufgeführt (PV. 3, 8, 4 u. 6. PV. 4, 1, 8), so ist soviel sicher, dass hiermit die Zuschreibung an eine kaiserliche Konstitution nicht beabsichtigt ist.

---

[190]) Ius und Leges werden in diesem Sinne einander gegenübergestellt in den Interpretationen zu C. Th. 2, 16, 3; C. Th. 9, 1, 11; Gr. 2, 1. Auch in Worten des Commonitorium, Nec aliud cuicumque aut de legibus aut de iure liceat in disceptatione proponere und Ut in foro tuo nulla alia lex neque iuris formula proferri vel recipi praesumatur, ist dieser Gegensatz enthalten.

[191]) Es heisst in der Interpretation (PV. 5, 28, 2): lege Iulia decretum est, ut pro violentia publica damnetur.

[192]) Auch die Lex XII tabularum wird PV. 4, 8, 3 in der Interpretation nicht wiedergegeben. Es darf noch bemerkt werden, dass die Fabiana formula (PV. 3, 3, 1) und die Voconiana ratio (PV. 4, 8, 3) in der Interpretation nicht wiederkehren.

[193]) Lex Cornelia iniuriarum PV. 5, 4, 8. Lex Cornelia de sicariis et veneficis PV. 5, 25, 1. Lex Cornelia testamentaria PV. 4, 7, 1 u. 2, sowie PV. 5, 27, 1; 6; 10. Lex Fufia Caninia PV. 4, 13, 1; 3; 4. Lex Iulia maiestatis PV. 5, 31, 1. Lex Iulia de vi privata PV. 5, 28, 3; 4. Lex Pompeia de parricidiis PV. 5, 26, 1. Auch zu PV. 5, 4, 6, welcher Text der Lex XII tabularum gedenkt, fehlt die Interpretation.

[194]) Es sei noch erwähnt, dass PV. 4, 12, 3 das Decretum amplissimi ordinis durch Ordinis consilium et ratio ersetzt wird.

[195]) Senatusconsultum Pegasianum PV. 4, 3, 1 u. 4. Senatusconsultum Trebellianum PV. 4, 3, 2; PV. 4, 4, 4. Senatusconsultum Velleianum PV. 2, 11, 2. Vgl. ferner mit Bezug auf PV. 2, 10, 1 S. 70.

[196]) Senatusconsultum Neronianum PV. 3, 7, 5. Senatusconsultum Orfitianum PV. 4, 13, 1. Senatusconsultum Trebellianum PV. 4, 2, 1. Die Interpretation fehlt auch zu PV. 5, 27, 5, wo eines Dekrets des Amplissimus ordo gedacht ist.

[197]) Auch bot hierzu die Vorlage nur wenig Anlass (vgl. etwa PV. 1, 12, 1; PV. 3, 6, 8; PV. 4, 6, 3; PV. 5, 27, 8). PV. 5, 7, 13, ohne Interpretation, berichtet von einer Verordnung des Divus Pius. Es ist indessen Note 201 zu vergleichen.

4. Von dem praetorischen Edikt als Rechtsquelle soll in der Erörterung über das Recht der Interpretation mit Bezug auf den Gegensatz von civilem und praetorischem Rechte, wozu ich hiermit übergehe, die Rede sein. Es wird sich dabei zur besseren Erfassung des Gegenstandes empfehlen ins Auge zu fassen, wie sich im Allgemeinen in dem bezeichneten Punkte das Gesetzgebungswerk zu der Schrift des Paulus verhält. Es stellt sich dann ein gleiches Verhältnis heraus, wie es sich zwischen den Institutionen des Gaius und der von dem Gesetzgeber vorgenommenen Bearbeitung dieser Schrift, der Epitome Gai, konstatieren lässt. Hiermit ist dann gesagt, dass die Unterscheidung von Ius civile und Ius praetorium in den Sentenzenauszug nicht übergegangen ist [198]. Selbst als Rechtsquelle ist des Praetors in der Interpretation nicht gedacht: in Texten, die eine Rechtsvorschrift auf das praetorische Edikt gründen, wird letzteres nicht genannt [199]. Hierauf ist besonders hinzuweisen, da sich diese Erscheinung nicht in gleicher Weise erklären lässt, wie wenn der Grundtext des Paulus dem Praetor eine jurisdiktionelle Funktion, wie Restitutio in integrum (PV. 1, 7, 1) oder Interdiktion (PV. 3, 5, 1), zuschreibt und die Interpretation, mit Bezug auf Restitutio in integrum, die auch für die Interdiktion zu subintelligierende Bemerkung (vgl. S. 89) beifügt, dass an Stelle des Praetors Iudices civitatum getreten seien (PV. 1, 7, 2), oder wie wenn der Grundtext das Delikt einer Korruption des Albums, wobei an das Album des Praetors zu denken ist, im Auge hat, die Interpretation aber statt dessen das Album der Kurie einsetzt (PV. 1, 13, 3): denn es liegt auf der Hand, dass der Westgothische Kodifikator die das pratorische als ein aktuelles Amt darstellenden Texte nicht ohne Weiteres in seinem Gesetzbuche dulden konnte. Hier handelte es sich vielmehr um die Erwähnung des Praetors als Quelle des Rechts, woran an und für sich zu keiner Zeit Anstoss genommen zu werden brauchte, wie ja auch die Interpretation des Sentenzenauszugs, wovon soeben (3) die Rede war, Rechtsinhalt auf alte Leges und selbst auf Senatsschlüsse gründet. Die Ignorierung des

[198] Vgl. Conrat (Cohn), Gaius S. 21.

[199] Paulus (PV. 1, 20, 1) sagt: inter fideiussores ex edicto praetoris, si solvendo sint, licet singuli in solidum teneantur, obligatio dividetur. Die Interpretation lautet: quum multi fideiussores exstiterint, etiamsi ad solvendum, quae promiserunt, probantur idonei, et possint omnes in solidum retineri, tamen restitutio debiti inter eos dividenda est, ut unusquisque id, quod eum pro portione sua contingit, exsolvat. Ebenso sagt die Interpretation zu PV. 1, 15, 2 Fera bestia in ea parte, qua populi transeunt vel frequentant, ligari vel custodiri prohibetur statt Feram bestiam in ea parte, qua populo iter est, colligari praetor prohibet.

praetorischen Edikts als Rechtsquelle [200]) reiht sich etwa dem Sachverhalt an, dass die Epitome Gai die von Gaius überlieferte Definition des Ius praetorium (G. 1, 6) — freilich auch neben den sonstigen Definitionen der Rechtsquellen (G. 1. 1—7) — unterdrückt hat, und findet ein Seitenstück in dem Umstande, dass bei der auf klassisches Recht zurückgehenden Aufzählung der Rechtsquellen in den Etymologien Isidors das Edikt ausgefallen ist oder vielmehr lediglich als Edikt des Princeps wiederkehrt [201]). Des Weiteren tritt dann aber die Uebereinstimmung mit der Epitome Gai hierin zu Tage, dass von der Äusserung der Doppeltheit des Rechts auf dem Boden des Verfahrens keine Spur übrig geblieben ist [202]). Schreibt Paulus (PV. 1, 1, 1), dass das mittels Insertion einer Exceptio zur Geltung kommende Pactum, Pactum de non petendo, durch ein jüngeres Pactum aufgelöst wird [203]), so setzt die Interpretation den Satz an die Stelle, dass von zwei Paktionen, die einander folgen, die jüngere Abrede Geltung hat. Noch stärker äussert sich die Tilgung der in Frage stehenden Beziehungen der Vorlage hierin, dass Texte, die auf ihnen fussen, dem Auszuge ferngeblieben sind. [204]).

---

[200]) In PV. 4, 7, 6, einer Stelle ohne Interpretation, mag der Kodifikator das Edikt in den Worten Edicto perpetuo cavetur im Sinne eines kaiserlichen Edikts, bez. Gesetzes, verstanden haben (vgl. C. Th. 1, 1, 1). Angesichts einer Ausdrucksweise, wie sie z. B. in einer auch in das Breviar (C. Th. 2, 31, 1) aufgenommenen Konstitution begegnet, Igitur in perpetuum edictali lege sancimus, liegt dieses Verständnis nicht einmal sehr fern.

[201]) Isidor Etymm. 5, 10—14) zählt die Rechtsquellen in der Reihenfolge des Gaius, Lex Plebiscit Senatuskonsult Constitutio principis Responsa prudentium, auf. Die Constitutio wird dann, wie folgt (5, 13, 1), beschrieben: constitutio vel edictum, quod rex vel imperator constituit vel edicit (vgl. auch Etymm. 5, 9, 2). Gaius selbst gedenkt bereits des Edikts, indessen nicht anders als in der Eigenschaft einer Art Konstitution (1. 5 Constitutio principis est, quod imperator.. edicto.. constituit). Zweifelhaft scheint es dann wieder, ob bei einer gleichfalls durch klassische Quellen beeinflussten Aufzählung bei Marius Victorinus, aus der Mitte des 4. Jahrhunderts, De definitione (Ed. Bas. des Boëthius, p. 654), die Edikte die praetorischen oder die kaiserlichen sind (Sufficit enim vel plurimorum effici enumerationem, cum in infinito non sit aliquid praetermittere vitiosum, hoc Cicero in Topicis collocavit, posse nos ius civile enumeratione diffinire. Quod in legibus more aequitate consistit, non autem totum ius enumeratum est. Quippe cum sit et in senatusconsultis et plebiscitis, sit in edictis et principum iussis, sit fortasse et in aliis).

[202]) Vgl. Conrat (Cohn), Gaius S. 21.

[203]) Ich habe dabei die Vorlage, die im Breviar steht, nicht den Paulinischen Text selbst im Auge (vgl. Note 13). Letzterer geht in der Berucksichtigung der Doppeltheit des Verfahrens noch weiter, indem er von dem jüngeren Pactum aussagt, dass es mittels Replicatio zur Geltung kommt.

[204]) So P. 1, 4, 10, welcher Text in der Ueberlieferung, die wir hiervon in den Pandekten (3, 5, 46) besitzen, aussagt, dass es im Extraordinarium iudicium keinen Unterschied macht, ob mit Actio directa oder mit Actio utilis prozessiert wird. So P. 2, 30 (, 1, welcher Text bei Verwaltung der Vormundschaft von Seiten eines Postumo

Schliesslich aber zeigt sich die Uebereinstimmung auch auf dem Gebiete des materiellen Rechts, insofern hier wie dort die Doppeltheit überwunden worden ist. Beide Male in gleicher Weise, indem, wo Civilrecht und praetorisches Recht kollidierten, als das praktisch ausschliesslich wirksame Recht das praetorische übernommen wurde. So mit Bezug auf den Kontrakt und die sich anschliessenden praetorischen Pacta, denen von diesem Standpunkt aus nicht civile Ungiltigkeit und praetorische Geltung, sondern schlechthin Geltung zukommt: wird der Auszug P. 1, 1, 3 auch aus dem Grunde gestrichen haben, weil die Stelle vom Standpunkte des civilen Rechts zum Pactum de non petendo noch die civile Aquiliana stipulatio beigefügt wissen will [205], so verwendet die Interpretation, wo im Texte (PV. 1, 1, 1) von zwei successiven einem Kontrakte sich anschliessenden Pacta dem — jüngeren — Pactum Wirksamkeit zugeschrieben wird, hierfür den gleichen Ausdruck, mit dem sie civilrechtliche Giltigkeit bezeichnet [206]. Hierzu gehort aber insbesondere die Stellungnahme der Interpretation mit Bezug auf den Fall einer Mitbürgschaft, hinsichtlich dessen ja auch der Gegensatz der Haftung In solidum und nach Kopfteilen, gemäss Beneficium divisionis, ein Gegensatz der Haftung nach Civilrecht und nach praetorischem Recht ist. Bei Paulus tritt der Konflikt augenscheinlich auf: mehrere Fideiussoren haften (In solidum), das will sagen, Rechtens, bez. nach Ius civile, aber Ex edicto praetoris wird die Schuld nach den zahlungsfähigen Bürgen geteilt (Inter fideiussores ex edicto praetoris, si solvendo sint, licet

---

tutor datus, im Falle dass kein lebendes Kind zur Welt kommt, zwar weder die Actio tutelae noch die Actio negotiorum gestorum, wohl aber eine Actio utilis gewahrt wissen will, der Kodifikator wird hier freilich auch an der Motivierung, mit der Paulus die Versagung der Actio negotiorum gestorum begleitet (nullus pupillus est), Anstoss genommen haben, da an einer andern Stelle der Kodifikation der Satz Legitime concepti pro natis habentur aufgestellt ist (GV. 2, 3, 2). So P. 2, 12, 8, wonach bei Deposition der Sache durch den Depositar selbst dieser die Actio directa, der Deponent die Actio utilis (gegen den zweiten Depositar) hat: ich vermute, der Kodifikator, fur den es keine Actio utilis im formelmässigen Sinne gab, hat die dem Deponenten zustehende Actio utilis im Sinne einer gegen den ersten Depositar zustandigen Actio aufgefasst, wonach dann der Satz nur Ueberflussiges sagte. Erhalten hat sich Actio utilis in einem Satze ohne Interpretation (PV. 5, 7, 3): doch vertragt der Text auch ein Verständnis des Ausdrucks im materiellen Sinne. Auch PV. 4, 8, 2, ein Satz von freilich unsicherer Ueberlieferung, wird nicht um der Erwahnung des Testamentum iure praetorio factum willen gestrichen sein, da auch das Breviar diesen Begriff kennt (vgl. Conrat [Cohn], Brev. Al. S. 363—365), sondern weil von der Geltendmachung mittels Exceptio doli die Rede ist (Obiecta doli exceptione).

[205]) Ueber ein weiteres Streichungsmotiv vgl. Note 18.

[206]) Es heisst: posterior (pactio) valebit. Der Gebrauch von Valere für die Kategorie eines Sachverhalts, der schon nach Ius civile Giltigkeit besass, ist in der Interpretation haufig.

singuli in solidum teneantur, obligatio dividetur). Die Interpretation macht daraus den Satz, dass mehrere Fideiussoren nach Anteilen haften, übrigens ohne dass dies auf den Fall der Zahlungsfähigkeit der Bürgen beschränkt ist: das Moment der Zahlungsfähigkeit kommt in dem Sinn in Betracht, dass, trotz nachweisbarer Fähigkeit sämmtlicher Bürgen zur Entrichtung der Schuld und der hiermit gegebenen Verhaftungsmöglichkeit — Exekutibilität — auf das Ganze, die Obligation sich spaltet [207]. Auch auf dem Gebiete des Erbrechts, auf welchem die Doppeltheit des civilen und des praetorischen Rechts insbesondere in der Gestalt von Hereditas und Bonorum possessio eine so hervorragende Rolle spielt, tritt die gleiche Behandlung zu Tage, wie in der Epitome Gai [208]. Wenn auch freilich nicht in dem gleichen Umfange: denn Gebiete des Erbrechts, in denen sich diese Doppeltheit besonders fühlbar machte, das auf die Zwölftafelgesetzgebung zurückgehende Intestaterbrecht und das Noterbenrecht, sind im Wesentlichen in der Gestalt nicht der Sentenzen, sondern der Institutionenbearbeitung (GV. 2, 3 u. 8) in die Kodifikation aufgenommen worden, sodass die entsprechenden Texte des Paulus, die zum Teil ja auf anderem Wege uns überkommen sind, im Auszug ausgeschieden wurden [209]. Danach ist das praetorische Erbrecht nicht geschwunden. Bonorum possessio in dem Sinne einer beim Praetor erbetenen und von ihm verliehenen Erbberechtigung kommt allerdings nicht mehr vor [210], nicht allein

---

[207] So verstehe ich wenigstens den Text, der, wie folgt, lautet: quum multi fideiussores exstiterint, etiamsi ad solvendum, quae promiserunt, probantur idonei, et possint omnes in solidum retineri, tamen restitutio debiti inter eos dividenda est, ut unusquisque id, quod eum pro portione sua contingit, exsolvat. Die Interpretation zieht somit die Worte der Vorlage Si solvendo sint in den Satz Licet singuli in solidum teneantur hinein und nimmt das Teneantur etwa wie ein Teneri possint.

[208] Vgl. Conrat (Cohn), Gaius S. 27.

[209] Vgl. hierzu, was § 3, 8 ausgeführt ist. In den bezüglichen Texten ist das praetorische Recht zweimal erwähnt, beide Male (P. 4, 8, 5 u. 12) übrigens in dem Sinne, dass es keiner Erbittung der Bonorum possessio bedürfe.

[210] Texte des Sentenzenauszugs, die das Erfordernis der Petitio ventilieren, sind gestrichen (P. 3, 1ᵃ, 1 u. 2; P. 3, 2, 5 [vgl. andererseits auch Note 67]). Setzt Paulus (PV. 5, 10, 1) zum Erwerbe des praetorischen Erbrechts der emanzipierten Kinder Erbittung der Bonorum possessio voraus (Emancipati liberi praeteriti si velint miscere se paternae hereditati et cum his qui in potestate remanserunt communis patris dividere hereditatem, antequam bonorum possessionem petant, de conferendo cavere cum satisdatione debebunt), so sieht die Interpretation zu dem Texte von diesem Erfordernis ab (Emancipati filii, si patris testamento fuerint praetermissi et se paternae hereditati cum reliquis fratibus miscere voluerint, de confundendis rebus.. fideiussores dare compelluntur). PV. 3, 2, 2 gewährt in dem Falle, dass bei Erbeinsetzung der beiden Patrone der eine bei Lebzeiten des Freigelassenen stirbt, dem Ueberlebenden die Postulation der Bonorum possessio Contra tabulas testamenti. Die Interpretation der Stelle, die ja nicht

entsprechend dem Standpunkte der Epitome, sondern auch gemäss einer ausdrücklichen Äusserung der Kodifikation[211]. Es giebt dann nur ein einziges Erbrecht, Hereditas genannt, das auch im Falle praetorischer Erberechtigung durch den blossen Willensentschluss des Erben, bez. durch Aditio, erworben wird[212]. Anwendungsfälle praetorischer Erbberechtigung sind das Noterbenrecht der emanzipierten Kinder (PV. 5, 10, 1) und das Kognatenerbrecht Ab intestato (vgl. § 12, 2); in einem dritten von Paulus erwähnten Falle (PV. 5, 10, 1) ist zwar auch von einer praetorischen Erbberechtigung die Rede, der auf Grund der Petitio erworbenen Bonorum possessio des unter einer Suspensivbedingung, mit Einsetzung eines Substituten, instituierten Erben vor Eintritt der Bedingung; die Interpretation erblickt hierin jedoch die Hereditas desjenigen, dem die Ausantwortung der Erbschaft als Fideikommiss, mit seinem Tode, aufgetragen ist (vgl. § 12, 1), somit überhaupt kein praetorisches Erbrecht.

5. Das Recht der Interpretation in Hinsicht auf das öffentliche Wesen, soweit es sich nicht um das Gerichtswesen handelt, giebt nur zu kurzer Betrachtung Anlass, da eine erschöpfende Untersuchung, die vielmehr die Interpretation zu den Leges zum Ausgangspunkt zu nehmen hat, hierin aber auch ihren Schwerpunkt findet, in dieser Schrift nicht beabsichtigt ist. Die Texte, die den Herrscher erwähnen und sich dabei zu seiner Bezeichnung des Wortes Imperator (PV. 4, 1, 3. PV. 4, 5, 3. PV. 5, 5, 1. PV. 5, 14, 4 u. 5. PV. 5, 31, 1) bedienen oder des Princeps gedenken (PV. 3, 6, 8. PV. 4, 8, 5. PV. 4, 9, 2. PV. 5, 14, 4. PV. 5, 23, 3. PV. 5, 27, 1. PV. 5, 37, 3) entbehren der Interpretation. Nur einmal, bei der Darstellung des Thatbestands der Lex Julia de vi publica,

den authentischen Text des Schriftstellers wiedergiebt (vgl. Note 170), lässt dem überlebenden Patron, statt des Rechts der Postulation der Bonorum possessio, die Hinterlassenschaft selbst zukommen (ad illum patronum, qui superest, quod ambobus dimiserat, pertinebit).

[211] Es ist die folgende Äusserung der Interpretation zum Codex Theodosianus (4, 1, 1): Cretio et bonorum possessio antiquo iure a praetoribus petebatur; quod explanari opus non est, quia legibus utrumque sublatum est.

[212] Paulus (PV. 3, 7, 1) gestattet nicht, dass im Falle eines angeblich von der Familia verübten Mordes vor Veranstaltung der Quaestio an der Familia Hereditas des Verstorbenen angetreten oder Bonorum possessio postuliert wird (Hereditas eius, qui a familia occisus esse dicitur, ante habitam quaestionem adiri non potest neque bonorum possessio postulari). Die Interpretation spricht nur von einer Versagung der Aditio hereditatis (Quicumque a familia sua occisus fuerit, hereditas illius ab herede adiri non potest, nisi prius de familia quaestio fuerit ventilata). Es giebt demnach auch keine Personen (Qui loco heredis sunt P. 5, 12, 2).

ist an Stelle des Imperators der Princeps aufgenommen [213]) und damit der der Interpretation zum Codex Theodosianus geläufige Ausdruck eingesetzt [214]). Ebenso sind die Texte die von dem Praefectus praetorio (PV. 5, 14, 2), von dem Praeses (PV. 1, 3, 1. PV. 2, 14, 6. PV. 4, 11, 3. PV. 5, 1, 4. PV. 5. 18, 5. PV. 5, 28, 4) und dem Procurator (PV. 5, 14. 2. PV. 5. 18, 5) reden, ohne Interpretation geblieben: nur einmal wird der Praeses in der Interpretation mit Iudex provinciae wiedergegeben (PV. 5, 30, 1). Hier bietet sich dann eine Beziehung zu der Interpretation der Leges, einmal insofern in dieser die Bezeichnung des Rector provinciae als Iudex provinciae häufig begegnet [215]), und sodann insoweit sie offenbar Aufschluss geben sollte über einen Ausdruck wie Praefectus praetorio, der doch vom Standpunkte der Kodifikation nicht sowohl auslegungsbedürftig als vielmehr umsetzungsbedürftig war: in der That gewährt auch die Interpretation zu den Leges diesen Dienst, indem sie das Amt der Praefektur mit Potestas dignissima oder magnifica, die Praefekten als Iudices maioris dignitatis bezeichnet [216]) und damit ihr Verständnis im Sinn der Westgothischen Staatsordnung ermöglicht. Der Munizipalmagistrate ist im Auszuge häufig gedacht, indessen gleichfalls in Texten, die keine Interpretation besitzen, wie es hier ja auch keiner Erklärung bedurfte (PV. 1, 3, 1. PV. 2, 26, 4. PV. 4. 4, 2. PV. 4. 6, 2. PV. 5, 4, 10. PV. 5, 5, 1. PV. 5, 32, 1) [217]). Die Kurie erscheint, gleichfalls in Texten ohne Interpretation, in Verbindung einer Ausstossung aus diesem Körper (PV. 5, 4, 11. PV. 5, 17, 5. PV. 5, 22, 1. PV. 5, 30, 1): hingegen will die Interpretation in einem Texte (PV. 1, 13, 4) unter dem Album,

---

[213]) Es heisst Appellantem ut ad principis praesentiam ducatur (PV. 5, 28, 2) statt Ad imperatorem appellantem (PV. 5, 28, 1). Es heisst dann ferner PV. 1, 12, 1 Falsa principum rescripta, während im Text lediglich von Falsa rescriptio die Rede ist.

[214]) Man sehe z. B., wie sämmtliche Konstitutionen von C. Th. 1, 2 von dem Princeps reden, und zwar ohne selbst dass das Wort in der Vorlage auch nur in einer einzigen der sieben Konstitutionen des Titels begegnet.

[215]) Z. B. stosse ich bei Durchsicht der ersten beiden Bücher des Codex Theodosianus auf den Ausdruck an den folgenden Stellen: 1, 6, 4. 2, 1, 4; 9; 11. 2, 30, 1. Im Text steht er z. B. C. Th. 2, 1, 1 u. 10.

[216]) Vgl. Nov. Mai. 1, 1 (zu § 10). C. Th. 3, 11, 1. C. Th. 2, 1, 6. Nov. Val. 12, 1 (zu § 16 u. 17: hier ist von der Stadtpraefektur die Rede). Der Procurator (PV. 5, 14, 2 u. PV. 5, 18, 5) mochte im Sinne des Procurator in C. Th. 10, 3, 1 verstanden worden sein.

[217]) Hier (PV. 5, 4, 10) wird auch noch erwähnt Senator Eques Romanus Decurio vel alias spectatae auctoritatis vir Aedilis Plebeius vel humili loco natus. Ueber den Decurio vgl. sofort im Texte (Kurie). Auch zum Senator einerseits und dem Plebeius andererseits bieten die Leges und ihre Interpretation Anknüpfungspunkte (vgl. die bei Conrat [Cohn], Brev. Al. S. 712—714, 716 u. 717, angeführten Texte).

von dessen Korruption gesprochen wird, wobei an das praetorische zu denken ist, das Album der Kurie erblicken und versteht die hiergegen angedrohte Bestrafung Extra ordinem als den Sachverhalt einer Verhängung der Strafe, ohne Abwartung einer Sentenz des Ordo, welche Auffassung auch sonst noch begegnet (vgl. § 13, 7). Schliesslich mag noch darauf hingewiesen werden, dass die Tribuni militum und Praefecti classium alarumve, deren Paulus (PV. 5, 28, 2) mit Bezug auf die Anwendung der Lex Iulia de vi publica gedenkt, in der Interpretation, und zwar in der Fassung von Tribuni militum und Praepositi navium et praefecti alarum, wiederkehren (vgl. § 13, 7).

Fortsetzung. *b* Allgemeine Lehren § 8.

1. *Condicio.*
2. *Stellvertretung.*
3. *Integri restitutio.*

1. Mit Bezug auf die juristischen Thatsachen tritt in der Interpretation insbesondere hinsichtlich der Bedingung, Condicio, Eigenartiges zu Tage. Von der Condicio ist zunächst, in Uebereinstimmung mit der Vorlage (PV. 3, 6, 7), im Sinne der einer Erbeinsetzung beigefügten Suspensivbedingung mit Bezug auf ihre Verteilung in mögliche und unmögliche Bedingungen, bez. ihren Gegensatz im Punkte der Rechtswirkung, Suspensiveffekt einerseits und Streichung andererseits, die Rede [218]. Auffallend ist dabei die Beschränkung auf die in einem Verhalten des Instituierten bestehende Condicio, zumal sie auch nicht durch die Fassung der Vorlage (possibilis, quae per rerum naturam admitti potest, impossibilis, quae non potest) nahegelegt wird. Es stellt sich dann ein Bezug zu einer andern Stelle der Kodifikation, nämlich der in den Auszug des Codex Theodosianus (C. Th. 8, 5, 1) aufgenommenen Konstitution Konstantins über die Schenkung heraus, indem ihr Grundtext die suspensiv bedingte Schenkung als eine Donatio condicionibus faciendi ac non faciendi suspensa bezeichnet, ihre Interpretation aber, und zwar ohne jede Anknüpfung mit der Vorlage, Condiciones faciendi ac non faciendi in mögliche und unmögliche Bedingungen verteilt, den möglichen Bedingungen suspendierende Wirkung zuschreibt, die unmöglichen gestrichen wissen will [219].

---

[218] Si aliquis in testamento suo conditionem heredi constituat, quam prius impleat, quam hereditatem praesumat, merito ad eam implendam, quia possibilis videtur, exspectandum tempus istud est, ut non praesumatur hereditas, quamdiu conditio impleatur. Nam si impossibile aliquid heredi fuerit iniunctum, quod impleri penitus non potest, talis conditio statim submovenda est: quia nullum scripto heredi impedimentum facit.

[219] Est et alia donatio, ubi donator obligat illum cui donat, ut aliquid faciat aut non faciat, id est, si aliquid iubeat fieri, quod inpossibile iudicetur; aut si id ordinet fieri, quod.. possit inpleri, quia tunc infirmatur donatio, quando condiciones.. possibiles

Es ist kaum denkbar, dass hier nicht eine gegenseitige Abhängigkeit der Texte vorhanden ist: der Interpretation des Sentenzenauszugs von der in den Auszug aus dem Codex Theodosianus aufgenommenen Konstitution Konstantins hinsichlich der Wiedergabe der Suspensivbedingung als Condicio, die auf ein Verhalten des Instituierten abgestellt ist, umgekehrt der Interpretation zu der Konstitution von dem Texte des Paulus hinsichtlich der Einteilung der Condiciones faciendi ac non faciendi in mögliche und unmögliche, sowie hinsichtlich der dem klassischen Rechte nicht entsprechenden und bei der Stipulation auch dem Breviar fremden Uebertragung der für Condicio impossibilis bei Erbeinsetzung geltenden Ordnung auf die Schenkung [220]. Ausser in der Bedeutung der Suspensivbedingung versteht die Interpretation Condicio in Verbindung mit Erbeinsetzung noch in einem andern Sinne, worauf ich des Weiteren an anderer Stelle (§ 12, I) zurückkomme: nämlich als die der Erbeinsetzung beigefügte Klausel des Inhalts, dass der Erbe mit seinem Tode die Erbschaft als Universalfideikommiss an den sogenannten Substituten herauszugeben habe: in diesem Sinne begreift nämlich die Interpretation den von Paulus (PV. 3, 10, 1) behandelten Sachverhalt des Substitutus heres ab instituto qui sub condicione scriptus est. Entsprechend ist für die Interpretation eine Substitution, der eine Condicio beigefügt ist, eine Substitution in dem genannten Sinne, die eine Klausel des Inhalts besitzt, dass der Substituierte mit seinem Tode in gleicher Weise die Erbschaft auszuantworten hat, demgegenüber Substituierung als Negotium purum eine Substitution im genannten Sinne, der jene Klausel nicht beigefügt ist [221]: so wird nämlich der Ausspruch der Vorlage (PV. 3, 6, 11) Substituere quis et pure et sub condicione potest, der im Geiste des Autors lediglich besagen will, dass die Substitution (Vulgarsubstitution) mit und ohne Bedingung (Suspensivbedingung) geschehen kann, verstanden. Von der authentischen Bedeutung des Gegensatzes von Negotium purum und des Sub condicione geschlossenen Rechtsgeschäfts entfernt sich noch weiter das Verständnis, dem die Interpretation, in Uebereinstimmung mit der Epitome Gai,

---

inpletae non fuerint. Nam si.. inpossibiles condiciones ponantur, remotis condicionibus firma donatio est.

[220] GV. 2, 9, 6 Praeterea inutilis est promissio, si aliquis rem sub tali conditione promittat, quae impleri pro rei difficultate non possit.

[221] Es heisst nämlich PV. 3, 6, 11: substitutio et pure, id est, sine conditione fieri potest: hoc est, ut, quum ad substitutum hereditas pervenerit, ad tertium heredem non debeat pervenire. Sub conditione autem ita quis substituitur, ut, quum ille mortuus fuerit, ad tertium heredem, id est, scriptum, hereditas, quae est ab eodem tenta, perveniat.

mit Bezug auf die Stipulation huldigt: hier gilt nämlich als Stipulation, der eine Condicio beigefügt ist, die Bürgschaftsstipulation, während sich aus der Negation der Begriff der Stipulatio pura ergiebt [222]).

2. Auch mit Bezug auf die Stellvertretung bei Eingehung von Rechtsgeschäften scheint die Interpretation einen von der Vorlage abweichenden Standpunkt einzunehmen. Nach Paulus (PV. 5, 2, 2) kann Niemand durch freie Personen, die er nicht in der Gewalt hat, erwerben: Utilitätshalber, so wird hinzugefügt, kann indessen durch einen Prokurator Besitz erworben werden [223]). Die Interpretation, die der Vorlage im Bau der Sätze folgt, bezeichnet die Personen, mittels deren Erwerb unzulässig ist, nicht als freie Personen, die wir nicht in unserer Gewalt, Potestas, haben (Liberae [as] personae [as] quae in potestate nostra non sunt), sondern als Liberae personae quae nobis nulla conditione obligatae sunt, und charakterisiert die Gestattung des Besitzerwerbs durch den Prokurator nicht als Utilitätsvorschrift, sondern als eine sichere Sache [224]). Es ist mir nicht einleuchtend, warum die Interpretation, wo die Vorlage von freien Personen spricht, die sich nicht in der Potestas des Erwerbers befinden, jene Fassung gewählt haben sollte, wenn sie damit nichts Anderes sagen wollte. Erwägt man, dass schon Paulus vorzugsweise bei den freien Personen, die nicht in der Gewalt des Erwerbers sich befinden, an die freien Personen, die keine

[222]) Es heisst nämlich GV. 2, 9, 2: ..in obligatione debitoris, si aliquis fideiussor accedat, ille, qui cum persona fideiussoris contrahit, interroget ipsum: fide tua esse iubes? et ille respondeat: fide mea esse iubeo, hac conditione non solum ille, qui debitor est, sed et is, qui fideiussor exsistit, obligantur. PV. 2, 3, 1 bezeichnet die Stipulation als kongruente Verborum conceptio, fuhrt verschiedene Stipulationsformeln (Spondes? spondeo: dabis? dabo: promittis? promitto), zum Schluss die Formel Fidei tuae erit? fidei meae erit auf, und fügt die Worte hinzu Et tam pure quam sub condicione concipi potest. Die Interpretation giebt von der Stipulation eine der Vorlage entsprechende Zeichnung und schliesst die folgenden Worte an: veluti si quis pro alio fideiussorem se dicat accedere. Beide Stellen vertragen mindestens die Auffassung, die hiervon im Texte gegeben ist; danach wird der auf den Fall der Fideiussionsbürgschaft bezogene Ausdruck Hac conditione in der Epitome Gai, wenn auch nicht in der engsten und technischen Bedeutung des Wortes Condicio, andererseits doch auch nicht bloss wie Hoc casu, sondern etwa wie Hoc pacto oder dergleichen (Hac lege), etwa in der Bedeutung unter dieser Nebenabrede verwendet und meint die Interpretation mit der Angabe der Fideiussion den Fall der, wie die Vorlage ausdrückt, Sub condicione konzipierten Stipulation wiederzugeben.

[223]) Per liberas personas, quae in potestate nostra non sunt, adquiri nobis nihil potest, sed per procuratorem adquiri nobis possessionem posse utilitatis causa receptum est. Es folgt der Satz, dass Ratihabition die Vollmacht ersetzt. Er kehrt in der Sache übereinstimmend in der Interpretation wieder.

[224]) Es heisst: per liberas personas, quae nobis nulla conditione obligatae sunt, acquirere nihil possumus. Sed per procuratores acquiri nobis possessionem certum est.

Hauskinder des Erwerbers sind, gedacht haben wird, mindestens der Kodifikator an gar nichts Anderes denken konnte, die Interpretation aber, selbst wenn ihre Abfassung vor die Kodifikation fällt, schwerlich an etwas Anderes dachte, — schon lange Zeit vor der Westgothisch-römischen Gesetzgebung war die Patria potestas die einzige Gewalt über freie Personen — so würden wir in der Bezeichnung von Personen, die nicht unsere Hauskinder sind, als Personae quae nobis nulla conditione obligatae sunt Alles eher als einer gemeinverständlichen und schlichten Formulierung, wie sie dem Autor eigen ist, begegnen. Wahrscheinlicher dünkt mir, dass mit der als Erwerbsinstrument ungeeigneten Kategorie der Liberae personae quae nobis nulla conditione obligatae sunt mindestens nicht allein die Personen, die keine Hauskinder, sondern auch diejenigen, die keine Prokuratoren sind, bezeichnet werden, wie ja doch der Prokurator und dieser selbst allein eine durch eine Abrede, Condicio, obligierte Person ist. Am ehesten scheint mir darum die Interpretation an die freien Personen, die lediglich keine Prokuratoren sind, zu denken: die Wiederholung des Satzes, dass mittels Personen, die nicht die Hauskinder des Erwerbers sind, kein Erwerb gemacht werden kann, mag unterblieben sein, weil er in der Position, worauf es ja lediglich ankam, im Breviar zur Genüge ausgesprochen ist [225]. Trifft diese Annahme zu, so stellen sich die anschliessenden Worte der Interpretation, die dem Prokurator Fähigkeit zum Erwerb, für den Auftraggeber, zusprechen (Sed per procuratores acquiri nobis possessionem certum est), als die Position des vorangehenden Satzes, der die Unfähigkeit aller Nichtprokuratoren konstatiert, dar; dass dabei lediglich des Erwerbs der Possessio gedacht ist, geschieht im Sinne nicht einer Beschränkung auf einen einzelnen Erwerb, sondern einer Hervorhebung des Erwerbs κατ' ἐξοχήν, wobei das Wort Possessio das Eigentum bedeutet. Ich nehme dann an, dass es dem Verfasser, wenn er die Fähigkeit der Prokuratoren zum Erwerb für den Auftraggeber konstatiert, um nichts Anderes zu thun gewesen ist, als um Wiedergabe desjenigen, was er in der Vorlage zu finden glaubte: er wird somit den Satz Sed per procuratorem adquiri nobis possessionem posse in diesem Sinne begriffen und das Utilitatis causa receptum est nicht, wie es die Vorlage thut, als Konstatierung einer billigkeitshalber eingeführten Singularität verstanden haben, was dann auch in dem Ersatze der Wendung durch Certum est zum Ausdruck kommt. Eine Stütze für die Auffassung, dass der Prokurator, wie die Kinder in der Gewalt ihrem Hausvater,

[225] Vgl. das Material bei Conrat (Cohn), Brev. Al. S. 9—11.

dem Dominus erwirbt, mag der Verfasser noch in einem weiteren Texte des Auszugs gefunden haben. Sagt Paulus (PV. 5, 9, 1), dass der Gläubiger auch durch Dritte noviere, soweit er nämlich durch sie für sich stipulieren kann, und zwar, wie es heisst, Velut per filium familias vel per servum, denen noch der Prokurator angereiht wird, als derjenige, der Ex iussu nostro novieren kann, so lag es nahe, hierin auch die Vertretungsbefugnis des Prokurators in Hinsicht auf Stipulation ausgesprochen zu finden [226]).

3. Mit Bezug auf den Schutz der Rechte hat in der Interpretation die Wiedereinsetzung in den vorigen Stand, die Integri restitutio, eine eigentümliche Behandlung erfahren. Integri restitutio wird bezeichnet als der Sachverhalt, dass eine beliebige Res oder Causa, die verloren gegangen war, in den früheren Status zurückgeführt wird, mit welchen Worten sich der Sinn der Vorlage wiedergegeben findet [227]). Hinzugefügt wird in der Interpretation als ein weiterer Sachverhalt der Integri restitutio der Fall einer Wiederherstellung, einer Reformation, wie es heisst, desjenigen, was Jemandem entwendet worden ist (si.. id, quod alicui sublatum est, reformatur). Von diesem Fall ist indessen im Auszuge in Verbindung mit der Materie der Integri restitutio (PV. 1, 7—9) nicht weiter die Rede, wohl an anderer Stelle, nämlich bei Behandlung des Furtum (PV. 2, 32), da unter der Reformation der entwendeten Sache das Ziel der Actio furti manifesti, bez. der reipersekutorischen Klage aus Furtum, verstanden wird (PV. 2, 32, 16): demgemäss soll auch noch nicht hier, sondern bei Erörterung des Furtum (vgl. § 11, 6) davon die Rede sein. Was dagegen das Verhältnis der Interpretation zu dem von Paulus im Einzelnen entwickelten Sachverhalt der Integri restitutio anlangt, so werden in der Vorlage sechs Fälle der Restitution, wegen Metus Dolus Status permutatio Iustus error Absentia und Infirmitas aetatis (PV. 1, 7, 2), unterschieden. Die Interpretation setzt diese Aufführung der Restitutionsgründe in eine Angabe der Personen um, denen Resti-

[226]) Zu der Verknüpfung beider Texte mochte auch ihre Fassung Anlass geben: es wird nämlich bei Paulus beide Male die Vertretungsbefugnis des Prokurators mit den Worten Receptum est konstatiert (PV. 5, 2, 2 sed per procuratorem adquiri nobis possessionem posse utilitatis causa receptum est; PV. 5, 9, 1 procurator quoque noster ex iussu nostro receptum est ut novare possit).

[227]) Letztere (PV. 1, 7, 1) lautet, wie folgt: integri restitutio est redintegrandae rei vel causae actio. Die Interpretation (PV. 1, 7, 2) giebt sie folgendermassen wieder: integri restitutio dicitur, si quando res quaelibet aut causa, quae perierat, in priorem statum reparatur.

tution zu Teil wird[228]). Sie spricht dann zunächst mit Bezug auf die Restitutio propter metum von der Revokation zu Gunsten derjenigen Personen, die der Furcht vor einer Potestas nachgegeben haben. Von Revokation der durch eine Potentia, durch Potentiores personae erpressten Geschäfte, Venditiones donationes transactiones, spricht auch der Auszug des Codex Theodosianus in einer Konstitution vom Jahre 415 (3, 1, 9)[229]); um erpresste Verkäufe und Schenkungen handelt es sich aber auch in den weiteren Texten des Auszugs, die sich auf Integri restitutio propter metum beziehen[230]), und die somit Erpressung durch eine Obrigkeit im Auge haben[231]). Für die Restitutionsgründe des Dolus und des Iustus error, die in der Vorlage durch den Fall der Status permutatio geschieden sind, setzt die Interpretation, sie zusammenfassend, die Wiedereinsetzung zu Gunsten der, wie es heisst, Fraude vel errore decepti ein: das Wort Fraus hat in der Interpretation den Ausdruck Dolus auch sonst ersetzt (PV. 2, 32, 1. PV. 5, 1, 2). Die Verknüpfung von Dolus und Error als Restitutionsgründen findet ihr Seitenstück in einer Konstitution des Codex Theodosianus, die in das Breviar (C. Th. 2, 16, 3) übergegangen ist, und ihrer Interpretation[232]). Den Restitutionsgrund der Status permutatio giebt die Interpretation mit den

---

[228]) Den Note 227 angefuhrten Worten reiht sich der Satz an Hoc enim, quod per praetorem antea fiebat, modo per iudices civitatum agendum est, auf welche Worte ich S. 89 u. 90 zurückkomme. Hieran schliesst sich dann der folgende Text an: ita ut eorum causae vel res in integrum revocentur, qui aut per timorem potestatis alicuius compulsi sunt, aut fraude vel errore decepti sunt, aut per captivitatem vel quamcunque iniustam necessitatem substantiam suam aut statum ingenuitatis perdidisse noscuntur: aut si qui pro necessitate longinquae peregrinationis absentant: vel ad restauranda ea, quae in damnis minorum gesta esse probantur.

[229]) Venditiones donationes transactiones, quae per potentiam extortae sunt, praecipimus infirmari. In der Interpretation heist es: sciant omnes quaecumque a potentioribus personis oppressi aut donaverint aut vendiderint, posse revocari. Man sehe auch Br. C. Th. 8, 8, 1, in welcher Stelle gegen Verkaufe, die von den Numerarii erpresst sind, Schutz verheissen wird. Isidors Etymologien (5, 25, 37) sprechen nur von dem Fall einer Restitution gegen Vis potestatis.

[230]) PV. 1, 7, 8 spricht vom erpressten Verkauf (Qui quem terro vinxit, ut sibi aliquid traderet vel venderet). Die Interpretation zu PV. 1, 7, 7, auf den Fall bezuglich, dass der Verletzte im eignen Hause eingeschlossen wird, spricht von erpressten Scripturae, wobei am ehesten an Schenkungen zu denken sein wird, statt der Vorlage, die erpresste Stipulation oder Manzipation im Auge hat (Ut sibi rem manciparet aut promitteret): heisst es dabei, dass das Erpresste keine Giltigkeit besitzt (non valebunt), so wird hierfur aus PV. 1, 7, 9 (quidquid ...factum est, nullius est momenti) geschöpft sein.

[231]) Auf Erpressung durch die Obrigkeit lasst sich auch PV. 1, 7, 9 (Qui in carcerem quem detrusit, ut aliquid ei extorqueret) beziehen.

[232]) Es ist die Note 59 erwähnte Konstitution, die von dem den Frauen und den Minderjährigen gewährten Schutze handelt. Die Konstitution selbst gewährt den Schutz, wie sie sagt, In his quae vel praetermiserint vel ignoraverint. Mindestens die Interpretation bezieht diese Worte auf Error (in multis rebus quas per ignorantiam praeter-

folgenden Worten wieder: qui.. per captivitatem vel quamcunque iniustam necessitatem substantiam suam aut statum ingenuitatis perdidisse noscuntur. Während Paulus bei der Status permutatio an die Capitis deminutio minima gedacht hat, deren schuldentilgende Wirkung die Wiedereinsetzung in den vorigen Stand aufhebt, hat somit die Interpretation Captivitas und beliebige Iniusta necessitas substituiert und als Restitution die Wiedergewinnung von Ingenuitas und Substantia, von Freiheit und Vermögen, bezeichnet. Man wird daraus zunächst folgern können, dass die dem Paulus vorschwebende Status permutatio aufgehört hatte, Restitutionsfall zu sein, wie ja auch schon zur Zeit des Schriftstellers selbst die Schuld nach praetorischem Recht fortbestand und die Restitution lediglich ein Fall der Umgestaltung der dem Gläubiger zur Verfügung gestellten Prozessformel gewesen ist [233]). Zunächst erscheint dann die Substituierung der Captivitas vom Standpunkte des klassischen Rechts schon aus dem Grunde bedenklich, weil sie nicht als ein eigentlicher Kapitisdiminutionsfall gegolten hat [234]): indessen trifft es für das Breviar zu (GV. 2, 3, 5. C. Th. 2, 19, 1). Schwerer aber wiegt das Bedenken, dass sich sowohl nach klassischem Recht wie nach den Aussagen des Breviars der Wiedergewinn der Freiheit und des mit der Freiheit verlorenen Vermögens nicht mittels Restitution, sondern Iure postliminii vollzieht [235]). Wohl war Kriegsgefangenschaft und Verwandtes als Ursache einer Versäumnis auch ein Restitutionsgrund des klassischen Rechts. Indessen kann die Interpretation diesen um deswillen nicht im Auge gehabt haben, weil er ja unter die Restitution wegen Absentia fällt, die, mit Paulus, auch die Interpretation als einen von der Status permutatio verschiedenen besonderen Fall behandelt. Es dient ferner diese Restitution nicht zur Wiederherstellung der Ingenuität, sondern lediglich zur Erholung von der für das Vermögen des Gefangenen nachteiligen Folge: gerade diesen Nachteil aber, der im Aktionen-

---

miserint) und Dolus und zwar, was diesen anlangt, in einer an PV. 1, 7, 2 anklingenden Formulierung (deceptis per hanc fraudem mulieribus). Die Verordnung steht im Titel De integri restitutione, betrifft auch die Restitution, was die Minores anlangt, wird aber auch, soweit es die Frauen anlangt, in der Interpretation auf sie bezogen (Minoribus mulieribus sicut et viris ita in causis omnibus subvenitur. Maioribus ..deceptis per [hanc] fraudem mulieribus subvenitur). Man kann auch sagen, dass wenigstens vom Standpunkte des Breviars bei der Restitutio propter errorem in PV. 1, 7, 2 an nichts Anderes sich denken lässt, als an die genannte Konstitution (C. Th. 2, 16, 3), da ein sonstiger Anhalt für diesen Restitutionsfall sich nicht finden lässt.

233) Vgl. auch Conrat (Cohn), Gaius S. 26 Note 74.

234) Vgl. a. a. O. S. 113.

235) Vgl. die bezüglichen Texte des Breviars bei Conrat (Cohn), Brev. Al. S. 42—47.

verlust besteht, kann die Interpretation, wenigstens vom Standpunkte des Gesetzbuchs, nicht im Sinne haben, da letzteres in der Interpretation zu einer Novelle Valentinian III (12, 1) die von dem Gefangenen in der Gefangenschaft verbrachten Jahre in den Lauf der Verjährung nicht einrechnet[236]. Es bleibt dann kaum etwas Anderes übrig als die Annahme, dass die Interpretation bei der auf Captivitas gegründeten und auf Wiedergewinn von Freiheit und Vermögen abzielenden Integri restitutio das Ziel einer Vindikation der bei der Rückkehr aus der Gefangenschaft wiedergewonnenen Güter, worüber sich z. B. die Interpretation zu einer Konstitution vom Jahre 366 im Auszuge des Codex Theodosianus (5, 5, 1) ausspricht[237], sowie der Vindikation der Freiheit verstanden wissen will. Das Ziel der Inanspruchnahme der Freiheit mag dann noch insbesondere diejenige Restitution sein, die ihren Anlass nicht eigentlich in Captivitas, sondern in dem zweiten als Iniusta necessitas bezeichneten Sachverhalt hat, worunter am füglichsten im Breviar vermeldete Fälle wie der Freiheitsverlust Tyranni temporibus (C. Th. 5, 6, 1)[238] und in Folge Verkaufs durch den Vater (Nov. Val. 11, 1) verstanden werden müssen[239]. Sehr zweifelhaft erscheint schliesslich, was der Schriftsteller sagen will, wenn er den von Paulus als Absentia necessaria bezeichneten Restitutionsgrund mit den Worten Si qui pro necessitate longinquae peregrinationis absentant wiedergiebt: was die klassische Zeit in der Absentia necessaria erblickt hat, findet in dieser Umschreibung jedenfalls

---

[236] Es heisst: ut omnia de omnibus causis intra triginta annorum curricula concludantur, praeter, sicut de postliminio dictum est, ut illi anni salvo triennio captivis inputari non debeant, in quibus hostium dominatione detenti sunt. Die Vorlage hierzu hat einem ganz besonderen Sachverhalt im Auge (12, 1, 12): Triennali temporum definitione concludi ea praecipimus, quae perpetuis aut infinitis saeculis servabantur, exceptis Afrorum negotiis, qui se probaverint necessitatem Wandalicam pertulisse, ut de eorum causis illa tempora praefixo triennio subtrahantur, quae claruerit sub hostilitate consumpta. Die ganz offenbar einem Bedürfnisse entgegenkommende Auffassung, dass, gleichsam Iure postliminii, die in den Lauf der Verjährung einer Actio fallenden Zeitläufte ausser Ansatz bleiben, hat auch die Lex Romana Burgundionum (Tit. 11 Rubr. De iure postliminii): nec ea tempora ei ad quaecumque causam obesse, quibus in regione aliqua captivitate detentus est.

[237] Quicumque necessitate captivitatis ducti sunt et non sua voluntate, sed hostili depraedatione ad adversarios transierunt, quaecumque in agris vel in mancipiis antea tenuerunt, sive a fisco possideantur sive aliquid ex his per principem cuicumque donatum est, sine ullius contradictione personae tempore, quo redierint, vindicent ac praesumant.

[238] Die Interpretation hierzu enthält den folgenden Satz: ingenui, qui tyranni temporibus addicti sunt servituti, ingenuitati reddantur.

[239] Die Interpretation enthält das Folgende: quicumque ingenui filios suos in qualibet necessitate seu famis tempore vendiderint ipsa necessitate conpulsi.

nur einen sehr unsicheren Ausdruck [240]). Hingegen wird der Restitutionsgrund der Minor aetas im Wesentlichen übereinstimmend mit Paulus wiedergegeben. Was diesen in einem besonderen Titel (PV. 1, 9) und mit grösserer Ausführlichkeit behandelten Restitutionsfall anlangt, so erfährt der Text (PV. 1, 9, 3), der die Wiedereinsetzung versagt wissen will, sobald der Minderjahrige grossjährig geworden ist und das in Frage kommende im minderjährigen Alter geschlossene Geschäft gutheisst [241]), eine sehr auffallende Wiedergabe. Danach ist nämlich die Restitution in dem Falle versagt, dass der Verletzte nach Erreichung des grossjährigen Alters mittels Stillschweigens auf den Widerruf verzichtet hat: hinzugefügt aber wird, dass unter dem Sachverhalte nach Erreichung des grossjährigen Alters die Vollendung des achtundzwanzigsten Lebensjahres zu verstehen ist [242]). Heisst es somit, dass der Restitutionsanspruch verloren geht, wenn der Berechtigte bis zum vollendeten achtundzwanzigsten Lebensjahr mittels Stillschweigens auf den Widerruf verzichtet hat, so liegt es auf der Hand, dass mit der bezeichneten Altersgrenze nicht allein der Verjährungstermin des Restitutionsanspruchs, worauf ich sofort des Weiteren zu sprechen komme, angegeben ist, sondern auch angegeben werden soll, und die Vorlage, der es auf den Untergang des Anspruchs auf Grund einer Gutheissung des Geschäfts, nach Erreichung des grossjährigen Alters, ankommt, in den Satz umgewandelt ist, dass nach erreichter Grossjährigkeit der Restitutionsanspruch im Falle des Stillesitzens während der Verjährungsfrist verloren geht [243]). Die Verjährungsfrist von drei Jahren ist in einer Konstitution Konstantins vom Jahre 315 (319), die in den Auszug des Codex Theodosianus (2, 16, 2) überge-

---

[240]) Nicht unmoglich erscheint mir, dass die Wiederherstellung des Status quo ante im Fall einer Kundigung des Mandats durch den Mandatar in Folge einer dringenden Reise in die Fremde (propter necessitatem peregrinationis) als dieser Sachverhalt erschienen ist (PV. 2, 15, 1 Int. Propter.. necessitatem peregrinationis.. is qui susceperit, susceptum negotium renuere potest). Mit dem veränderten Verstandnis des Textes wurde auch P. 1, 9 1, 1 hinfallig.

[241]) Si maior effectus rem, quam minor egit, pacto vel silentio comprobavit, adversus hoc quoque in integrum restitui frustra desiderat.

[242]) Si quis id, quod minor aetate gessit, postquam maior effectus est, id est usque ad impletum vicesimum octavum annum, silentio suo et taciturnitate revocare noluit, de hac re integri restitutionem petere non potest.

[243]) Nach der Ueberlieferung lautete die Vorlage Pacto vel silentio comprobavit, was auf ausdrückliche, vertragsmässige, oder stillschweigende Gutheissung hinweist. Wenn die Interpretation nur ein stillschweigendes Verhalten (silentio suo et taciturnitate) im Auge hat und auch nur auf Grund dieser Annahme zu ihrer Auffassung des Textes gelangen konnte, so liegt die Konjektur (Rittershusius) nahe, dass die Interpretation zu einem Texte geschrieben ist, der Facto statt Pacto las.

gangen ist, für die Provinzen ausserhalb Italiens zur Einführung gekommen, während für Rom eine fünfjährige, für Italien eine vierjährige Frist gelten sollte. Hiernach besteht völlige Sicherheit in dem Punkte, dass die Interpretation in ihrer im Breviar überlieferten Gestalt nach jenem Gesetze Konstantins und im Gebiete der eigentlichen Provinzen des Römischen Reichs abgefasst ist. Das will sagen, der Provinzen auch in dem Sinne von Landesteilen, die ehedem Teile des Römischen Reichs gewesen waren, sodass sich aus der Aufnahme der provinzialen Verjährungsfrist nicht der Schluss ziehen lässt, dass jener Text noch unter Römischer Herrschaft geschrieben ist; in der Interpretation zu der genannten Konstitution bezeichnet der Gesetzgeber die dreijährige Frist als diejenige, welche in den Provinzen, die das Kodifikationsgebiet bilden, Geltung besitzt[244]. Zweifelhaft erscheint, ob die Interpretation in der Restitution der Minderjährigen etwas Anderes erblickt, als das Ziel eines dem Minderjährigen von Rechtswegen zustehenden Anspruchs von restitutorischer Rechtswirkung[245], bez. den in Befreiung von der Schädigung bestehenden Erfolg der dem Minor von Rechtswegen zustehenden Einrede des jugendlichen Alters[246]. Der letzteren Auffassung entsprechend heisst es dann auch, dass bei Verübung von schweren Verbrechen der Minderjährige sich nicht mit seinem Alter entschuldigen kann, während die Vorlage bei Begehung eines öffentlicher Strafe, Publica poena, unterliegenden Verbrechens die Restitutio in integrum ausschliesst (PV. 1, 9, 1); zu dieser Fassung mochte freilich auch beitragen, dass der Auszug an anderer Stelle (PV. 4, 8, 5) einen Text aufgenommen hat, der

[244] Es heisst: iustum videtur, ut post vicesimum et quintum annum, ubi vicesimus et sextus annus fuerit ingressus, deposita apud iudicem contestatione petat, qui sibi voluerit ea, quae in annis minoribus ...male acta sunt, salva et integra pro aetatis infirmitate restitui. In his duntaxat provinciis usque ad vicesimum octavum annum, si contestatus fuerit, integra ei salvo principali negotio quae male amiserat, reformentur. Ein anderes Verständnis der Worte In his duntaxat provinciis als in dem Sinne des Textes ist ausgeschlossen. Der Verjährung der Integri restitutio mit Ablauf des 28. Lebensjahres gedenkt auch die Lex Romana Burgundionum 36, 9).

[245] PV. 1, 9, 7 gestattet dem Minor, der gegen den Käufer In integrum restituiert worden ist, das Grundstück gegen Erstattung des Preises zurückzuempfangen (Minor adversus emptorem in integrum restitutus pretio restituto fundum recipere potest); die Interpretation lässt vielmehr die Restitution in der Rückgabe des Grundstücks bestehen (Si minor praedium, quod vendiderat, per integri restitutionem, reddito emtori pretio, receperit).

[246] Es heisst PV. 1, 9, 5, dass der Minderjährige, der sich für die Schuld eines Minor verbürgt hat, im Falle seiner Restitution den Hauptschuldner nicht entlastet (Minor se in his, quae fideiussit... in integrum restituendo reum principalem non liberat);

gerade im Falle der schwersten öffentlichen Strafen, Servitus poenae und Deportatio in insulam, die Zulässigkeit einer Restitutio in integrum, hier dann zwar mit anderer Rechtswirkung und zu Folge Indulgentia principalis, anerkennt. Die hierin gelegene Auffassung von dem Wesen der Integri restitutio hatte den Vorzug, dass hiermit die Restitution wegen minderjährigen Alters das Seitenstück der übrigen Restitutionsfälle wird, in denen die Restitution gleichfalls vorzugsweise in dem Erfolg einer Actio bestand, der Actio aus Metus und aus Dolus (PV. 1, 8, 1) und der Vindikation von Freiheit und Vermögen. Bei dieser Auffassung des Standpunkts der Interpretation empfangen dann auch die Worte, mit denen die Interpretation die Worte der Vorlage (PV. 1, 7, 2) Integri restitutionem praetor tribuit begleitet — Hoc enim, quod per praetorem antea fiebat, modo per iudices civitatum agendum est — den Sinn, dass der Erfolg der Actio, bez. der Einrede, ehedem bei dem Praetor erzielt wurde, nunmehr aber bei den Judices civitatum zu betreiben ist[247]), bez. die Erhebung der Actio und die Geltendmachung der Einrede hier und dort in Frage kommt. Es scheint aber dann weiter, dass im Sinne des Autors der Satz, dass, was ehedem bei dem Praetor sich vollzog, nunmehr beim Iudex civitatum zu betreiben ist, oder mit andern Worten dass von dem Quod per praetorem antea fiebat nunmehr ein Per indices civitatum agendum est geworden ist, nicht bloss auf die Restitution sich bezieht: hierfür spricht schon die Fassung des Textes[248]), sodann aber auch der Umstand, dass auf Grund dieses Verständnisses sich erklärt, wenn der Sentenzenauszug bei dem von der Interdiktion des Prodigus handelnden Text (PV. 3, 5, 1), in dem der Thätigkeit des Praetors gedacht ist, von einer Umsetzung absehen durfte. Es ist dann anzunehmen, dass, wo der Sentenzenauszug den Praeses in den Iudex provinciae verwandelt (PV. 5, 30, 1), der Iudex civi-

---

hierfür sagt die Interpretation, dass der Minderjährige nicht haftbar gemacht werden kann (Si minor maiorem fidedicat, licet ipse teneri non possit, tamen quem fidedixit, teneri potest). Aehnlich stellt sich auch das Verhaltnis von PV. 1, 9, 6 zu seiner Interpretation.

[247]) Ich nehme an, dass das Quod per praetorem fiebat nicht gleichsteht mit Quod praetor faciebat, sondern ein Geschehen vor dem Praetor bedeutet. Auch das Quod per iudices civitatum agendum est will nicht sagen Quod iudices civitatum agere debent, sondern bezeichnet, dass die Partei die Integri restitutio bei den Iudices civitatum zu betreiben hat.

[248]) Es heisst nicht Hoc (auf die vorangehende Integri restitutio bezüglich) per praetorem antea fiebat, sondern Hoc enim, quod per praetorem antea fiebat, sodass sich das Hoc auf das Quod per praetorem antea fiebat bezieht, was dann alle ehedem beim Praetor verhandelten Geschäfte bezeichnet.

tatum, obschon an anderer Stelle der mit der Integri restitutio betraute Richter Iudex schlechthin genannt wird (PV. 1, 7, 3)[249], nicht das richterliche Amt des Zeitalters, sondern eine bestimmte richterliche Amtsstelle bezeichnet und zwar im Gegensatze zu dem Provinzialrichter auf den Gemeinderichter sich bezieht: dass der Schriftsteller den Praetor nicht durch Iudex civitatis, sondern durch die Iudices civitatum ersetzt sein lässt, bestätigt diese Annahme, da hiermit der Autor zu erkennen giebt, dass die Wandlung nicht lediglich die Amtsstelle, sondern auch die Zahl der Amtsstellen betroffen hat, was ja der Fall ist, wenn man den Iudex im Sinne des Gemeinderichters versteht; ja vielleicht mag für den Schriftsteller gerade auf diesem Punkte der Hauptnachdruck liegen, indem ihm auch der Praetor seinem Wesen nach der Gemeinderichter der Stadt Rom gewesen ist[250]. Ein Anhalt für die Abfassungsverhältnisse des Textes wird sich aus der Einsetzung der Iudices civitatum für den Praetor insofern gewinnen lassen, als auf dem Boden des Römischen Reichs die Kompetenz des Praetors für Restitutionssachen bis tief in die spätere Kaiserzeit hinein sich erhalten hat. Eine Konstitution vom Jahre 359 erkennt sie an, ist in den Codex Theodosianus (6, 4, 16) übergegangen[251] und hat von hier aus auch im Codex Justinianus (1, 39, 1) Aufnahme gefunden. Unter diesen Umständen geht man nicht zu weit, wenn man eine Aussage, die, von der Integri restitutio ausgehend, die Geschäftsführung Per praetorem der Vergangenheit zuschreibt, in späte Zeit versetzt. Am nächsten liegt es, in der Äusserung, die uns in der Kodifikation begegnet, ein Kodifikationsprodukt zu erblicken, da jedenfalls der Westgothische Kodifikator sagen durfte, dass der Betrieb bei dem Praetor der Gegenwart nicht mehr angehört. Unterstützt wird diese Annahme durch den Umstand, dass, worauf bereits (vgl. S. 12) hingewiesen ist, die Epitome Gai ein zu dem Satze nicht allein in dem Punkte der Umsetzung obsoleten Rechtsinhaltes

---

[249] Die Vorlage lautet: integri restitutio plus quam semel non est decernenda: ideoque causa cognita decernitur. Hierzu schreibt die Interpretation: ut in integrum res vel causa redeat, non nisi semel a iudice potest cognita causa praestari. Sie ist (Res vel causa) ebensosehr unter Benutzung von PV. 1, 7, 1 (Rei vel causae actio) wie, was die Erwähnung des Iudex anlangt, unter Bezugnahme auf die im Texte besprochene Interpretation abgefasst. Vom Standpunkte dieser will nichts Anderes gesagt sein, als dass der Restitutionsanspruch nur einmal, auf Grund vorgängiger Untersuchung, zugewiesen wird.

[250] Im Sprachgebrauch des Authenticum ist auch die Urbs Roma eine Civitas (vgl. z. B. den Authenticumtext zu den folgenden Novellen (nach der Sammlung v. 168 Novellen): 40 Praet.; 42, 2; 47 Praet.; 123, 9).

[251] Sane interponi ab eo (scil. praetore) decreta conveniet, ut, sive in integrum restitutio deferenda est, probatis dumtaxat causis ab eodem interponatur decretum u. s. w.

in aktuelles Recht übereinstimmendes, sondern auch in der Form anklingendes Seitenstück liefert, und zwar übereinstimmend gerade auch in der Hinsicht, dass die in der Vorlage genannte Amtsstelle in eine zeitgenössische umgewandelt ist[252]; die Epitome Gai aber darf für ein Produkt des Kodifikators gelten.

---

[252]) Ich habe den folgenden Text im Auge (1, 6, 3): quae tamen emancipatio solebat ante praesidem fieri, modo ante curiam facienda est. Von dem zur Diskussion stehenden Texte unterscheidet sich der unsrige durch den Umstand, dass als die Amtsstelle von ehedem nicht der Praetor bezeichnet wird, obschon dieser in der Vorlage (G. 1, 132) genannt gewesen sein muss (vgl. Conrat [Cohn], Gaius S. 93) und sich, wie als Restitutionsmagistrat, so auch für das Geschäft der Emanzipation erhalten hat (vgl. C. Th. 6, 4, 16). Der Kodifikator vermag seine Beziehungslosigkeit zu Rom so wenig zu verleugnen, dass er die Setzung des Praeses, neben dem Praetor, benutzt, um jenen als die Amtsstelle zu bezeichnen, an deren Stelle die Kurie getreten ist.

Fortsetzung. c. Personenrecht § 9.

1. *Status libertatis.*
2. *Status civitatis.*
3. *Verwandtschaft.*
4. *Ehelichkeit und Unehlichkeit.*
5. *Die Ehe.*
6. *Die Tutel.*
7. *Die Infamie.*

1. Mit Bezug auf das Personenrecht wird hinsichtlich der Summa divisio personarum der Zustand der Freiheit als Ingenuität bezeichnet [253], wie dann von dem Sachverhalte der Geburt im Zustande der Freiheit die Wendung Ingenuus nascitur begegnet (PV. 2, 25, 4), ganz entsprechend z. B. dem Sprachgebrauche der späteren Latinität, der Kodifikation und so auch der Epitome Gai [254], die auch ihrerseits die Ingenui als Qui ingenui nati sunt erklärt (1, 1 pr.). In Hinsicht auf die Unfreiheit wird die sachenrechtliche Natur des Rechtsverhältnisses eingeschärft [255]. Eigentümliches wird von der Servitus poenae vorgetragen. Paulus lässt sie in einem dem Auszuge einverleibten Texte (PV. 3, 9, 13) durch Verurteilung zur Bergwerkstrafe — ex causa metalli — entstehen. Die Interpretation zu einem andern Texte (PV. 3, 6, 2) unterscheidet Verweisung In metallum auf Zeit und auf die Dauer. Offenbar ist ihr dabei die Metallstrafe mit der Strafe des Opus publicum identisch. Denn die Vorlage spricht von dieser Verurteilung in Opus publicum, auf Zeit und auf die Dauer unterscheidend, welche letztere für die

[253] Restitution geschieht zu Gunsten derjenigen, die Per captivitatem vel quamcumque iniustam necessitatem Vermögen oder den Status ingenuitatis verloren haben (PV. 1, 7, 2). Die Liberalis causa, auf die PV. 5, 37, 1 sich bezieht (Meritum appellationis causae capitalis et ipsam rationem status non nisi per nosmet ipsos prosequi possumus: nemo enim absens aut duci in servitutem potest aut damnari) wird als Causa status, id est ingenuitatis vel servitutis bezeichnet. Vgl. ferner S. 93 u. 97.

[254] Vgl. Conrat (Cohn), Gaius S. 55.

[255] PV. 2, 5, 2 spricht von Fetus vel partus der Pfandsache, die Interpretation hingegen, ausser von den Jungen einer Heerde, von der in Pfand gegebenen Ancilla und ihrem Partus.

Interpretation die Strafe mit Servitus poenae ist: für Paulus selbst geht freilich bei der Verurteilung zu dauerndem Opus publicum der Status civitatis, nicht der Status libertatis, verloren [256]). Dementsprechend redet dann auch die Interpretation zu PV. 2, 20, 6, welcher Text auf eine Strafthat Metallstrafe oder öffentliche Arbeit, Poena metalli vel operis publici, setzt, hierin eine Tautologie erblickend, lediglich von der Poena metalli, wie vom Standpunkte des Kodifikators ohne Zweifel auch sonst Texte ohne Interpretation, die die Strafen nebeneinander stellen, zu verstehen sind [257]). Mit Bezug auf die Einteilung der freien Personen in Freigeborene und Freigelassene versichert Paulus (PV. 5, 1, 2), dass die Freilassung des Ingenuus seinem Status nicht praejudiziert, in welcher Art sie auch vollzogen ist (Veritati et origini ingenuitatis manumissio quocumque modo facta non praeiudicat): die Interpretation, die unter dem Ingenuus, wie man annehmen kann, auch hier den freien Menschen schlechthin, wozu auch der Freigelassene gehört, verstanden haben wird, will den Satz von der fraudulosen, d. i. ohne Zweifel auf Schädigung des Manumittierten abzielenden Freilassung des Freien, verstehen, womit, glaube ich, gesagt sein soll, dass die rechtmässige Freilassung des Freien, wie sie im Falle der von der Epitome Gai (1, 1, 4) überlieferten Iteration der Freilassung stattfindet, ausser Betracht bleiben soll. Bei dem Fideikommiss der Freiheit wird die mit dem Vermächtnis beschwerte Person in der Interpretation (PV. 2, 25, 4) als Fideikommissar bezeichnet, wie auch die Epitome Gai (2, 7 pr.) beim Universalfideikommiss den Fiduziar als Fideikommissar benennt [258]): man kann annehmen, aus dem gleichen Grunde, indem der Ausdruck Fideikommissar für diejenige Person verwendet wird, an die sich der Erblasser wegen seiner fideikommissarischen Verfügung gewendet hat. Paulus (PV. 4, 12, 3) behandelt den Fall eines Fideikommisses der Freiheit mit gleichzeitiger Einsetzung der freizulassenden als Tutoren der unmündigen Erben und Kinder des Erblassers und löst die Schwierigkeit, die in dem Umstande gelegen ist, dass unmündige Personen nicht ohne Auctoritas des Tutors freilassen, andererseits aber, neben den ihnen

[256]) PV. 3, 6, 2 sagt aus, dass die mit dem Verlust der Civität verbundenen erbrechtlichen Folgen nicht schon bei Verurteilung zu Opus publicum auf Zeit (auch nicht bei Relegatio in insulam) eintreten, sondern erst bei Verurteilung zu Opus publicum auf die Dauer (gerade wie bei Deportation). Die Interpretation setzt, statt Verurteilung In opus publicum, ein In metallum deputatur.

[257]) Es handelt sich um PV. 5, 3, 5 u. PV. 5, 4, 8. Der erste Text lautet in den einschlagigen Worten Fures.. balnearum plerumque in metallum aut in opus publicum damnantur, der zweite Poena vindicetur exilii aut metalli aut operis publici.

[258]) Vgl. Conrat (Cohn), Gaius S. 10 Note 36.

zugewiesenen Tutoren, andere Tutoren nicht erhalten können, mit der Annahme, dass, indem die Pupillen wie Abwesende betrachtet werden, die Sklaven zunächst die Freiheit und hernach die Tutel erhalten [259]. Die Interpretation hat ihre besonderen Züge [260]. Sie entschlägt sich der in der Vorlage (illum et illum liberos esse volo eosque filiis meis tutores do) für die fideikommissarische Freilassung und die Datio tutoris verzeichneten Formeln, entsprechend der Epitome Gai, die gleichfalls die in den Institutionen überlieferten Formeln für letztwillige Geschäfte, darunter auch die testamentarische Vormundsernennung, aufzunehmen verschmäht hat [261]. Wird ferner der Satz der Vorlage, der die Unzuträglichkeit der Zuweisung eines Tutors an Personen, die einen solchen bereits besitzen, aussagt — Habentibus tutores tutor dari non potest — in der Interpretation mit den Worten Qui tutores a patre nominatim relictos habent, alios tutores habere non possunt wiedergegeben, so ist mit der Beifügung Nominatim richtig hervorgehoben, was Gaius (2, 240) in dem Satze Tutor quoque certus dari debet ausdrückt [262], die Epitome aber aufzunehmen verabsäumt [263]. Die auf Grund der Abwesenheitsfiktion erworbene Freiheit wird als eine von dem Iudex gegebene verliehene Freiheit bezeichnet (dum libertas servis tribuitur. . .data his a iudice secundum formam testamenti primitus libertate). Im klassischen Rechte war es der Praetor, der Causa cognita die Freiheit verkündete (D. 40, 5, 51, 4): mag die Setzung des Iudex, statt des Praetors, dem von der Schrift ausgesprochenen Grundsatz, dass der Iudex an Stelle des Praetors getreten ist, entsprechen (vgl. S. 90), so wird in der Verwendung einer Ausdrucksweise, die eine Gewährung, ein Dare und Tribuere der Freiheit durch den Iudex, bezeichnet, der Vorlage gegenüber, die die Erzielung der Freiheit bloss auf Grund

[259] Decedens servis suis libertatem ita dedit: illum et illum liberos esse volo eosque filiis meis tutores do, impeditur fideicommissa libertas, quia pupilli sine tutoris auctoritate manumittere non possunt et habentibus tutores tutor dari non potest. sed interim vice absentium pupilli habebuntur, ut ex decreto amplissimi ordinis primum libertas ac deinde tutela competere possit.

[260] Si quis moriens servis suis libertatem dandam filiorum fidei commiserit eosque filiis suis tutores esse praeceperit, hoc ordine fideicommissa libertas aliquatenus impeditur: quia nec pupilli sine tutoris auctoritate servos manumittere possunt: et qui tutores a patre nominatim relictos habent, alios tutores habere non possunt. Sed in tali casu ordinis consilio et ratione prospectum est, ut pupilli velut absentium vice, dum libertas servis tribuitur, habeantur, ut data his a iudice secundum formam testamenti primitus libertate, etiam tutores esse praevaleant.

[261] Vgl. Conrat (Cohn), Gaius S. 128.

[262] Ausdrücklich von Testamento nominatim tutores dati ist Ulpiani Fragmm. 11, 14 die Rede.

[263] Vgl. a. d. Note 261 a. O. S. 11 Note 39.

der Abwesenheitsfiktion konstatiert, nicht lediglich eine bedeutungslose Variante zu erblicken sein. Musste nicht auch die Abwesenheitsfiktion geradezu die Vorstellung herausfordern, dass die Obrigkeit nicht sowohl als Deklarant der Freiheit auftritt, sondern wie der mit der Freilassung beauftragte Erbe und zwar als Vertreter des beschwerten Erben die fideikommissarische Freilassung vollzieht, und wird der Schriftsteller dieser Auffassung nicht haben Ausdruck geben wollen, wenn er die vom Iudex verliehene Freiheit als eine an Erbenstatt (Secundum formam testamenti) verliehene Freiheit bezeichnet, sodass er dabei nicht als Magistrat, sondern als gesetzlicher Vertreter des Erben fungiert? Halte ich diese Auslegung für sicher, so erscheint es mir dagegen sehr schwierig, zu bestimmen, in welcher Weise die Interpretation sich mit der Angabe der Vorlage im Punkte der Rechtsquelle jener Abwesenheitsfiktion auseinandersetzt. Die Vorlage lässt die aus jener Fiktion erwachsende Freiheit und Tutel Ex decreto amplissimi ordinis herstammen: hingegen formuliert die Interpretation den Satz, wie folgt: sed in tali casu ordinis consilio et ratione prospectum est, ut pupilli velut absentium vice, dum libertas servis tribuitur, habeantur[264]. Was schliesslich die Rechtsstellung des Freigelassenen, abgesehen von der Verschiedenheit im Status civitatis (vgl. 2), betrifft, so ist bereits auf einen Text des Auszugs (PV. 2, 20, 6) hingewiesen worden, der, wo die Vorlage auf das Delikt Poena metalli oder die Strafe des Opus publicum gesetzt hat, indem er die Strafen identifiziert, lediglich der ersteren gedenkt (vgl. S. 93)[265]. Es handelt sich um die Strafthat des Betreibens einer Ehe mit der Patronin der Frau oder der Tochter des Patrons. Die Abweichung

---

[264]) Soll Ordinis consilium et ratio etwa eine Ordnungsmassregel bedeuten, bez. eine auf eine Reihenfolge abzielende Massregel und Massnahme, wie ja in der That im Fiktionsgebot eine solche vorliegt, indem danach die Freilassung vor die Datio tutoris gesetzt wird? Mir kommt dies am wahrscheinlichsten vor: freilich hätte man es dann mit einem argen Missverständnis des Ex decreto amplissimi ordinis der Vorlage zu thun. Oder giebt der Verfasser mit Ordinis consilium et ratio das richtige Verständnis des Decretum amplissimi ordinis der Vorlage? Man begreift in diesem Falle nicht recht, weshalb er dann von Ordo schlechthin redet, wobei doch, mindestens im Sprachgebrauch der Kodifikation, zunächst an die Kurie zu denken ist, und begegnet einer an Rhetorik grenzenden Umschreibung des Wortes Decretum, wie sie nicht zu den Eigenheiten des Autors gehört. Oder kommt Ordo im Sinne der Kurie als Freilassungsmagistrat in Betracht, der Consilio et ratione die Pupilli als abwesend betrachtet und dann zulässt, dass der Iudex, als Vertreter der abwesenden Pupilli, den Sklaven die Freilassung giebt?

[265]) PV. 2, 20, 6 lautet, wie folgt: libertum, qui ad nuptias patronae vel uxoris filiaeque patroni adfectaverit, pro dignitate personae metalli poena vel operis publici coerceri placuit. Die Interpretation hierzu hat dann die folgende Fassung: libertus, si ad coniunctionem patronae vel patroni filiae adspirare tentaverit, in metallum detrudatur.

der Interpretation beschränkt sich indessen nicht auf den genannten Punkt. Es liegt ja auch auf der Hand, dass, wenn Paulus die Wahl der Strafe von der Dignität der Frau abhängig macht, hiervon in der Interpretation, die nur eine einzige Strafe kennt, nicht die Rede sein kann; offenbar versteht dann die Interpretation die Worte Pro dignitate personae in dem für das Verständnis des Textes entbehrlichen Sinn einer Begründung der Strafe mit der Dignitat der Frau. Ausserdem fehlt aber unter den strafbaren Thatbeständen der Fall der Betreibung der Ehe mit der Frau des Patrons, vermutlich weil dieser Sachverhalt unter einen Thatbestand fällt, der in einem andern Texte des Sentenzenauszugs erörtert ist [266]).

2. Einen Unterschied unter der Römischen Bevölkerung in Hinsicht auf den Ingenuitätsstand, wie ihn die ersten Jahrhunderte der Kaiserzeit aufweisen und die Juristen dieser Periode zu buchen wissen, kennt die Interpretation nicht. Was die Epitome Gai (1, 1 pr.) voranstellt, Ingenuorum omnium unus status est, ist auch der Standpunkt der Interpretation. Heisst es bei Paulus (PV. 5, 28, 1), dass die Lex Julia de vi publica sich auf denjenigen bezieht, der unter gewissen im Gesetze näher bezeichneten Umständen und in gewisser daselbst näher bezeichneten Weise an einem Civis Romanus sich vergreift, so tritt in der den Text begleitenden Interpretation (PV. 5, 28, 2) statt des Civis Romanus ein Ingenuus homo vel civis Romanus factus auf [267]): wird hier der Freigeborene demjenigen, der Römischer Bürger geworden ist, — es wird an Personen, die durch die Freilassung die Römische Civität erzielt haben, gedacht — an die Seite gesetzt, so ist damit der erstere als Römischer Bürger von Haus aus gezeichnet, so dass demnach für einen Freigeborenen, der etwas Anderes ist als Römischer Bürger, kein Raum mehr bleibt. Ist dann in einem weiteren Texte (PV. 4, 8, 8), der keine Interpretation besitzt, in Beziehung auf das Ius liberorum von Matres tam ingenuae quam libertinae cives Romanae die Rede, so wird dementsprechend der Satz in dem Sinne zu verstehen sein, dass einmal die Matres ingenuae und sodann die Matres libertinae cives Romanae in Frage kommen: die Mitbeziehung der Römischen Civität auf die freigeborenen Mütter, wie sie Paulus im Auge hat, hätte im Sinne des Kodifikators lediglich dem Missverständnisse Raum gegeben, als habe es neben den Freigeborenen Römischer

---

[266]) Namlich PV. 5, 4, 5, welcher Text die Sollicitatores alienarum nuptiarum itemque matrimoniorum interpellatores mit Strafe Extra ordinem bedroht.

[267]) Lege Iulia decretum est, ut pro violentia publica damnetur, quicunque iudex ingenuum hominem vel civem Romanum factum torserit u. s. w

Civität noch solche gegeben, die es nicht gewesen sind. Der Zeichnung der Freigeborenen als Römischer Bürger von Haus aus reiht sich dann als ein weiterer Beweis der Einheit des Ingenuitätsstandes der Umstand an, dass die Interpretation in einem Texte, der eine Beziehung zu der Mehrheit der Ingenuitätsstände enthält, sie getilgt hat [268]), wie ja auch ohne allen Zweifel im Auszuge Text um solcher Beziehung willen gestrichen worden ist [229]). Allerdings findet sich im Auszug auch Text aufgenommen, der auf dem Boden der Mehrheit der Ingenuitätsstände stehend keine Aenderung erfahren hat: indessen wird ihn die Kodifikation in einem andern als dem authentischen und zwar einem vom Standpunkt der Einheit unanstössigen Sinn verstanden haben. Findet sich z. B. der Satz, der den Cives Romani Beschneidung ihrer selbst und ihrer Sklaven verbietet (PV. 5, 24, 3), so werden vom Standpunkte der Kodifikation, die offenbar das Gebot für alle gegeben wissen wollte, das will sagen, für alle Christen, unter Cives Romani die Cives Romani κατ' ἐξοχήν, das sind eben die Christen Römischen Bürgerrechts zu verstehen sein: schlechthin von Christen, zu denen ja in der That unter den Freigelassenen auch andere als Cives Romani gehörten, sprechen die bezüglichen Kaisergesetze (vgl. Note 179). Wenn aber ein Text des Auszugs (PV. 4, 9, 1) von der Latina ingenua ius Quiritium consecuta spricht und sie schon nach dreimaliger Niederkunft zur legitimen Erbschaft, nach dem Senatusconsultum Tertullianum, zulässt, mit der Motivierung, dass sie keine Manumissa sei, — die Manumissa erwirbt erst nach viermaliger Niederkunft mit dem Ius liberorum auch das Recht auf die Erbschaft — so wird gemäss dem Sprachgebrauche der Kodifikation (vgl. S. 92) unter der Latina ingenua ius Quiritium consecuta nicht sowohl eine Freigeborene Latinischen Standes, als vielmehr die Freie Latinischen Standes, die hernach die Römische Civität erworben hat, zu verstehen sein, wobei dann an die Freigelassene Latinischen Standes wird gedacht werden müssen, die — was auf verschiedenen Wegen geschehen konnte — hernach das Ius Quiritium erzielt hat, während die Äusserung, dass sie keine Manumissa ist, besagen will, dass sie die Römische Civität nicht im Wege der Manumission erwarb [270]). Es fragt sich schliesslich,

---

268) Findet sich im Texte von PV. 2, 14, 1 auch der Satz Ex nudo enim pacto inter cives Romanos actio non nascitur, was die Giltigkeit des Pactum ausserhalb des Kreises der Cives Romani einschliesst, so hat ihn die Interpretation in ihrer Wiedergabe der Vorlage nicht aufgenommen.

269) Es heisst P. 4, 10, 3 Ad legitimam intestatae matris hereditatem filii cives Romani, non etiam Latini admittuntur u. s. w.

270) Vgl. Conrat (Cohn), Gaius S. 55 u. 56.

ob die Interpretation Aufschluss auch hierüber gewährt, wie sich der Sachverhalt strafweisen Verlusts des Bürgerrechts in Folge der Deportation auf eine Insel, der ja — neben Verurteilung auf die Dauer zum Opus publicum — im klassischen Rechte einen Wechsel des Ingenuitätsstandes bewirkte, zu dem von der Interpretation vertretenen Standpunkte seiner Ungeteiltheit verhalt. Von dieser Basis aus konnte nämlich die Ursache des mit der Strafe verbundenen Verlusts des Bürgerrechts kaum in etwas Anderem als in dem Umstande gefunden werden, dass der Deportierte den eigentlichen Reichsverband verlässt, das heisst, dauernd verlässt: denn es liegt auf der Hand, dass eine nur vorübergehende Entfernung aus dem Reichsgebiete diese Wirkung nicht hervorbringen konnte. Wirklich ist dies nun auch der Fall. Es kommt hier ein bereits (vgl. S. 92) citierter Text (PV. 3. 6, 2) in Betracht. Paulus gestattet demjenigen, den Relegation auf eine Insel und zeitweilige Verurteilung zum Opus publicum getroffen hat, ein Testament zu errichten und aus einem Testament zu erwerben, weil die Civität erhalten bleibt [271]: die Strafe des Civitätsverlusts war ja weder mit der Relegation noch mit einer zeitweiligen Verurteilung zum Opus publicum verbunden. Die Interpretation weicht hiervon ab [272]: soweit sie Verurteilung zum Opus publicum, die keine Verurteilung auf Zeit, sondern eine lebenslängliche ist, durch die Verurteilung zur (lebenslänglichen) Metallstrafe ersetzt, ist sie in anderer Verbindung bereits erläutert worden (vgl. S. 92). Was aber die Relegatio in insulam der Vorlage anlangt, so überträgt die Interpretation die Zeitlichkeit der Verurteilung, um eines Verbrechens willen, wie richtig hinzugefügt ist, auch auf sie, sodass den Gegensatz zu ihr die lebenslängliche Relegatio in insulam bildet, die sie offenbar mit der Deportation identifiziert, wie sie dann auch an einer andern Stelle (PV. 5, 28, 2), statt Insulae deportatio (PV. 5, 28, 1), vielmehr Relegation auf eine Insel einsetzt. Wenn sie nun gerade in der temporären Natur der Strafen (quia perpetuam damnationem non habet) den Grund hierfür erblickt, dass die erbrechlichen Folgen des Civitätsverlustes aussetzen, so ist hierin als Gegensatz gelegen, dass bei Verhängung der Strafe auf Lebenszeit jene Folgen, um der Verurteilung auf Lebenszeit willen, eintreten, also in Beziehung auf die Verbannung eintreten,

[271] In insulam relegatus et in opus publicum ad tempus damnatus, quia retinent civitatem, testamentum facere possunt et ex testamento capere.

[272] Qui pro aliquo crimine ad tempus aut in insulam relegatur aut in metallum deputatur, quia perpetuam damnationem non habet, et testamentum facere potest et si quid ei ex testamento derelictum fuerit obtinebit.

weil dem Verurteilten die Heimkehr in das Vaterland auf Lebenszeit verschlossen ist. Im Gegensatze zu den Ingenuitätsständen hat sich dagegen die Dreiheit der Freigelassenenstände in der Interpretation ebensogut erhalten, wie in der Epitome Gai (1, 1). Schon in der bereits (vgl. S. 96) berührten Hervorhebung des Umstandes, dass ein Freigelassener Römischen Bürgerrechts geworden ist, liegt eingeschlossen, dass es für die Interpretation auch Freigelassene anderen Rechtes gegeben hat. Sie spricht dann, nach der Vorlage (PV. 4, 11, 1), von den Eventualitaten eines Erwerbs der Römischen Civität und der Latinitat [273]), mit der Massgabe dass der einzelne Miteigentümer mittels Manumission weder Latinität noch Civität erzielen könne, und formuliert zu einem andern Texte (PV. 4, 11, 5), was hierin negativ formuliert ist, positiv dahin, dass, wer von beiden Herren freigelassen worden ist, Römischer Bürger werden könne. Abweichend von der Vorlage des ersten der beiden Texte ist dann, dass die Freilassung von Seiten des einen Herrn stets Akkrescenz zur Folge hat, da diese nach Paulus nicht anders als in dem Falle eintreten soll, dass sich der Freilasser eines Freilassungsmodus bedient hat, der zur Civität führt, während andernfalls die Freilassung von Seiten des einen der beiden Eigentümer wirkungslos bleibt [274]). Auch der Dediticius ist mit der Vorlage (PV. 4, 11, 3—8) in die Interpretation übergegangen, wenn auch ebenso diese, wie die vom Standpunkte der Zeit inhaltslose Bezeichnung Peregrinus, die ja auch in der Epitome Gai nicht begegnet [275]), vermieden wurde. Stellt die Vorlage (PV. 4, 11, 8) der Fesselung des Sklaven durch den Herrn, die einer Freilassung mit Civitätserwerb im Wege steht, die Approbation der durch den Prokurator erfolgten Fesselung gleich, so fügt die Interpretation hinzu, dass der Befehl des Herrn zur Lösung der vom Aktor an-

[273]) Gestrichen ist die Erwahnung des Latinus Iunianus P. 2, 27, 6.

[274]) Der Grundtext lautet: servum communem unus ex dominis manumittendo Latinum facere non potest nec magis quam civem Romanum: cuius portio eo casu, quo, si proprius esset, ad civitatem Romanam perveniret, socio adcrescit. Die Interpretation wird den Casus nicht, wie es Paulus meint, in dem Sinn einer Bedingung fur die Akkrescenz, sondern als blosse Wiederholung des Sachverhalts einer Freilassung des Servus communis seitens eines Miteigentümers zu vollem Rechte, mit der Wirkung der Akkrescenz, aufgefasst haben, womit dann die Anwendung des Satzes auf Freilassung im Allgemeinen nicht ausgeschlossen werden sollte. Sie lautet dann, wie folgt: si aliquis servum communem manumiserit, eundem manumittendo nec Latinum, nec civem Romanum facere potest: et ideo portio eius manumissori perit et alteri domino ex integro, quasi eius tantum proprius fuisset, acquiritur.

[275]) Vgl. Conrat (Cohn), Gaius S. 35.

gelegten Fesseln der künftigen Freiheit nicht im Wege steht [276] [277]).

3. Ueber das Verhältnis von Agnation und Kognation enthält der Auszug (PV. 4, 8, 1) die folgende Aussage: inter agnatos et cognatos hoc interest, quod in agnatis etiam cognati continentur, inter cognatos vero agnati non comprehenduntur. et ideo patruus et agnatus est et cognatus, avunculus autem cognatus tantummodo. Hierin ist zuerst gesagt, dass unter den Agnaten auch Kognaten (Blutsverwandte) inbegriffen, das will sagen, die Agnaten zugleich Kognaten sind; Paulus selbst beschreibt ja auch in einem Text, der zwar nicht in den Auszug übergegangen, indessen in der Collatio erhalten geblieben ist (P. 4, 8, 13), die Agnaten als Kognaten, nämlich als Cognati virilis sexus per virilem sexum descendentes [278]). Hingegen dürfen, meint Paulus weiter, die Kognaten nicht von selbst als Agnaten angesehen werden. Es ist derselbe Inhalt, den Paulus in dem Liber singularis de gradibus et adfinibus et nominibus eorum (D. 38, 10, 10, 4) mit folgenden Worten ausdrückt: inter adgnatos igitur et cognatos hoc interest quod inter genus et speciem: nam qui est adgnatus, et cognatus est, non utique autem qui cognatus est, et adgnatus est. Der Text des Sentenzenauszugs erläutert dann die Aussage durch das Beispiel des Patruus, der, wie ein Agnat, so auch ein Kognat ist, ingleichen ferner des Avunculus, der nichts weiter als Kognat ist [279]). Die Interpretation stimmt mit Bezug auf den von Vater- und Mutterbruder angege-

---

[276]) Dieser Satz (nam si eum ab actore ligatum dominus solvi praeceperit, futura libertas non poterit impediri) vertritt doch wohl eine Aussage der Vorlage (quod si, antequam sciret vinctum, solutionis eius causas approbaverit, libertati futurae vincula non nocebunt). Paulus will damit sagen, dass, falls der Herr ohne Kenntnis von der durch den Prokurator vorgenommenen Fesselung das Verhalten des Sklaven, das hierzu den Anlass gegeben hat, billigt, der vollen Wirkung der Freilassung Nichts im Wege steht. Es liegt nahe anzunehmen, dass die Interpretation wegen der eigentümlichen Ausdrucksweise die Vorlage nicht verstanden hat und die von ihr gegebene Darstellung als ein Versuch anzusehen ist, einen Sinn hineinzubringen.

[277]) Einen der Vorlage nicht innewohnenden Sinn enthält auch die Interpretation von PV. 4, 11, 4, wenn sie statt Fideicommissa libertas data facto heredis non mutatur, si servum, quem manumittere iussus est, vinxerit aussagt, dass die fideikommissarische Freiheit von dem Erben nicht durch Fesselung, Crimine obiecto, widerrufen werden kann.

[278]) Agnati autem sunt cognati virilis sexus per virilem sexum descendentes, sicut filius fratris et patruus et deinceps tota successio. Hiermit stimmt dann Ulpian (Fragmm. 11, 4) überein.

[279]) Auch mit Bezug auf das Beispiel stimmt mit der Stelle des Paulus eine Erörterung bei Modestinus (D. 38, 7, 5 pr.) überein (Inter adgnatos et cognatos hoc interest, quod in adgnatis et cognati continentur, in cognatis non utique et adgnati. verbi gratia patris frater, id est patruus, et adgnatus est et cognatus, matris autem frater, id est avunculus, cognatus est, adgnatus non est).

benen Sachverhalt mit der Vorlage überein, indessen nicht völlig: sie schliesst nämlich den Patrui als den Personen, die zugleich Agnaten und Kognaten sind, die Kinder der Patrui, Patruorum filii, an, bez. den Avunculi als den Personen, die lediglich Kognaten sind, die Kinder der Avunculi, Avunculorum filii, und sagt ferner von dem Avunculus, bez. den Kindern des Avunculus, nicht eigentlich mit der Vorlage, dass sie lediglich Kognaten, bez. nicht auch Agnaten sind, sondern dass sie Kognaten sind, nicht Agnaten. Demnach lautet der in Rede stehende Teil der Interpretation, wie folgt: et ideo patrui vel patruorum filii et agnati et cognati sunt: avunculi vero et eorum filii cognati sunt, non agnati. Gegenüber dem ersten Stück der Vorlage, zu der sich das Weitere als Beispiel verhält, tritt nun aber die Interpretation insofern in einen stärkeren Gegensatz, als sie statt der Angabe des Verhältnisses von Agnation und Kognation Definitionen der Agnati und Cognati aufnimmt, nämlich die Worte Agnati sunt qui per virilem sexum descendunt, cognati autem, qui per femineum. Man könnte dann zunächst meinen, dass mit diesen Definitionen der Begriffe Agnat und Kognat das in der Vorlage geschilderte Verhältnis von Agnat und Kognat, bei gleichem Inhalt, lediglich anders formuliert ist. Was zunächst die Agnaten anlangt, so sagt die Interpretation freilich nicht, dass diese für sie zugleich Kognaten sind: indessen giebt sie mit ihrer Zeichnung der Agnaten als derjenigen Qui per virilem sexum descendunt lediglich wieder, was Paulus an der aus der Collatio angeführten Stelle der Sentenzen (P. 4, 8, 13) mit der Beschreibung als Cognati virilis sexus per virilem sexum descendentes sagt. Nur insofern sie den Begriff der Agnaten auf Personen männlichen Geschlechts beschränkt, weicht sie im Inhalt ab. Diese Beschränkung wird sich dann aus dem Umstande erklären lassen, dass, wie Paulus in den Sentenzen an anderer Stelle des Auszugs (PV. 4, 8, 3) überliefert, die Frauen das Agnatenrecht κατ' ἐξοχήν, agnatisches Intestaterbrecht, entbehrten, es sei denn die Soror consanguinea, die indessen mit den Consanguinei überhaupt, obschon agnatisch verwandt, eine besondere Klasse der Agnaten bildet, welche ihren besonderen Namen führt [280]) und darum wiederum von den Agnaten unterschieden wird [281]). Versteht dagegen die Interpre-

[280]) P. 4, 8, 3 Intestatorum hereditas lege duodecim tabularum primum suis heredibus, deinde agnatis et aliquando quoque gentilibus deferebatur. sane consanguinei, quos lex non apprehenderat, interpretatione prudentium primum inter agnatos locum acceperunt. P. 4. 8, 13 : ad agnatos legitima hereditas pertinebit, inter quos primum locum consanguinei obtinent.

[281]) Es heisst P. 4, 8, 17: consanguineis non exsistentibus agnatis defertur hereditas.

tation unter Kognaten diejenigen, die durch Vermittlung von Personen weiblichen Geschlechts abstammen, Cognati sunt qui per femineum sexum descendunt, so stimmt sie mit demjenigen, was sich Paulus in der Vorlage unter Kognaten denkt, mit Nichten überein, da ja nach Paulus auch die Agnaten zu den Kognaten gerechnet werden. Es sei denn, dass man in dem Kognaten den Cognatus tantummodo des Paulus erblicken wollte, da in der That, sobald die Cognati per virilem sexum descendentes Agnaten genannt werden, die Cognati per femineum sexum descendentes nicht zugleich Agnaten, sondern bloss Kognaten heissen müssen. Indessen geht das Verständnis des Cognatus im Sinne des Cognatus tantummodo doch nicht an: nicht allein dass die Interpretation diesen Ausdruck vermeidet, die Avunculi, die, wie wir sahen, auch für die Interpretation, wie für den Grundtext, die den Agnaten gegenübergestellten Kognaten sind, gelten ihr, wie sie sagt, als Cognati non agnati, nicht als Cognati tantummodo, welche Abweichung verrät, dass sie die letztere Charakterisierung, nach der auch die Agnaten Kognaten sind, ablehnt. Man wird somit auch mit Bezug auf die Agnaten zwischen der Vorlage und der Interpretation den Gegensatz konstatieren können, dass an letzterer Stelle die Agnaten nicht nur nicht zugleich als Kognaten bezeichnet werden, sondern keine Kognaten sind. Danach muss man davon absehen, in demjenigen, was die Vorlage einerseits, die Interpretation andererseits von dem Verhältnis der Agnation und Kognation berichten, bei abweichender Formulierung Uebereinstimmung zu erblicken, ganz abgesehen davon, dass die gegenteilige Annahme keine Erklärung hierfür bietet, dass die Interpretation bei Wiedergabe des der Vorlage entlehnten Beispiels den Patrui und Avunculi die Filii patruorum und die Filii der Avunculi angereiht hat. Es bleibt nichts Anderes übrig, als in der Aussage Agnati sunt qui per virilem sexum descendunt einerseits und in der Aussage Cognati sunt qui per femineum sexum descendunt andererseits dasjenige zu erblicken, was jeder Leser, dem sie ohne Beziehung zu dem Grundtext, dem sie beigegeben sind, begegnen, in ihnen erblicken wird und muss, die Bestimmung der Begriffe Agnat und Kognat in einem sich ausschliessenden Sinne, die Charakterisierung der Agnaten als der Verwandten im Mannsstamme, der Kognaten als

Als Beispiel eines Agnaten verzeichnet Paulus (P. 4, 8, 13) an erster Stelle den Filius fratris und den Patruus (sicut filius fratris et patruus et deinceps tota successio), bez. in dem zur Verhandlung stehenden Texte (PV. 4, 8, 1) den Patruus, nicht den Consanguineus.

der Verwandten im Weiberstamm, somit als zwei sich ausschliessende Verwandtenkategorien. Bei dieser unumgänglichen Auffassung der Definitionen erscheint es dann freilich sehr auffallend, dass die Patrui, bez. deren Kinder, als Personen, die sowohl Agnaten als auch Kognaten sind, bezeichnet werden: denn wenn Agnaten und Kognaten Gegensätze sind, jenachdem nämlich Verwandtschaft im Mannsstamm oder im Weiberstamm vorhanden ist, können Patrui und deren Kinder nur Agnaten, nicht auch Kognaten sein. Sonach hätte die Interpretation eine Sinnlosigkeit begangen, wenn die Aussagen von den Patrui, bez. Avunculi, die in der Vorlage den Charakter einer Erläuterung der vorangehenden Äusserung mittels Beispiels tragen, in ihrem Sinne die gleiche Bedeutung hätten haben sollen. Es gilt dann statt dessen ein plausibles Verständnis zu finden, da ja ebensowenig Grund vorhanden ist, der Interpretation, bez. Kodifikation, einen sinnlosen Text zuzutrauen, wie den überlieferten Text zu verdächtigen. Hierbei kommt in Betracht, dass Nichts nötigt, dem Satzteil, der diese Aussagen enthält, lediglich um deswillen, weil er, wie in der Vorlage, mit Et ideo einsetzt, die gleiche logische Beziehung zu dem Vorangehenden, wie in der Vorlage, bez. den Charakter eines im Wege einer Schlussfolgerung gewonnenen Beispiels zuzuschreiben: nach dem Sprachgebrauch des Breviars lässt sich das Ideo als kopulative Konjunktion auffassen [282]. Und es bietet sich in der That auch ein Verständnis, bei dem mit dem Et ideo in diesen Aussagen nicht sowohl ein Beispiel zu der zuvor angegebenen Verwendung der Ausdrücke Agnat und Kognat als vielmehr eine neue Verwendung des Ausdrucks Kognat eingeführt wird. Nämlich das Verständnis, dass die Patrui um deswillen Kognaten genannt werden, weil sie ein kognatisches Erbrecht besitzen. Denn wie das Muttererbrecht einerseits kognatisches Erbrecht, andererseits von den beiden Erbrechten, dem der Mutter und dem konkurrierenden des Patruus, das ursprüngliche Erbrecht ist, indem die Einräumung des konkurrierenden Erbrechts an den Patruus erst der späteren Kaiserzeit angehört, lässt sich in der That sagen, dass die Patrui eines kognatischen Erbrechts teilhaftig waren, und sie aus diesem Grunde Kognaten zu nennen, das will sagen, mit einem Namen zu bezeichnen, auf den sie von Blutswegen Anspruch hatten, konnte keinen Anstoss geben. Es ist im Grunde

[282] Man sehe z. B. in der Interpretation des Sentenzenauszugs selbst PV. 2, 14, 1 (Pactum nudum licitur, si cautio creditori a debitore, in qua centesimam se soluturum promisit, sine stipulatione fiat. Et ideo usurae ex nuda cautione creditori penitus non debentur) (vgl. ferner PV. 4, 11, 1 u. 5, sowie Note 618). So begegnet das Et ideo auch in der Interpretation des Codex Theodosianus (z. B. 1, 2, 3; 2, 7, 2; 2, 10, 1).

die gleiche Erscheinung, der wir in dem Sachverhalte begegnet sind, dass schon bei Paulus selbst den im Wesen agnatischen Frauen die Bezeichnung als Agnatinnen vorenthalten wird: denn auch dies gründet sich auf ihre Ausschliessung vom agnatischen Erbrecht. Ein Bedenken gegen diese Annahme scheint hierin zu liegen, dass danach der Ausdruck Kognat mit Bezug auf die Patrui in einem anderen Sinne, weil im Sinne des kognatisch Erbberechtigten, gebraucht wird, als in der vorangehenden Definition, die in den Kognaten die Verwandten im Weiberstamm erblickt. Indessen kommt in Betracht, dass der Titel (PV. 4, 8), dem die Stelle (PV. 4, 8, 1) angehört, von der Intestaterbfolge (De intestatorum successione) handelt, sodass auch unser Text, mit dem der Titel anhebt, die Ausdrücke Agnat und Kognat bereits in erbrechtlicher Beziehung, in dem Sinne von unter der Bezeichnung Agnat und Kognat Ab intestato erbberechtigten Personen, definiert, wie das Wort Kognat überhaupt weder in der Interpretation des Paulus noch sonst im Breviar in einer andern Bedeutung als zur Bezeichnung einer Kategorie Intestaterben begegnet (vgl. S 105). Was aber geradezu für die vorgetragene Auffassung spricht, ist der Umstand, dass sich damit die Einfügung der Kinder der Patrui und Avunculi zu diesen selbst wohl begreifen lässt, denn hierfür bedarf es in der That einer Erklärung, da Paulus selbst nicht allein nicht in dem zur Erörterung stehenden Texte, sondern ebensowenig in der wiederholt erwähnten Definition der Agnaten (P. 4, 8, 13) hierfür einen Anhalt giebt, vielmehr aus der Zahl der Agnaten, neben dem Patruus, den Filius fratris — nicht den Filius patrui — hervorhebt [283]. Diese Erklärung liegt dann hierin, dass in der späteren Kaisergesetzgebung der Filius des Patruus das gleiche kognatische Erbrecht, wie der Patruus selbst, empfangen hat. Das Kaisergesetz, das den Patrui und ihren Kindern, neben der Mutter mit dem Ius liberorum, ein Intestaterbrecht eingeräumt hat [284], ist von Konstantin vom Jahre 321 (317—319) und aus dem Codex Theodosianus in die Westgothisch-römische Kodifikation übergegangen (C. Th. 5, 1, 1) [285].

[283] Es heisst zu Patruus indessen Et deniceps tota successio. Genannt ist mit Bezug auf Tutel, neben dem Frater und Fratris filius neposve und dem Patruus, der Patrui filius et nepos ex eo bei Gaius (1, 156). Er fehlt dagegen bei Ulpian, Fragmm. 11, 4 (Patrui fratres, filii fratris, patrueles) und bei Gaius 3, 10 (consanguinei patruus fratres patrueles).

[284] Auch in der Lex Romana Burgundionum wird in dem Titel De successionibus diversis (10) neben dem agnatischen Zwölftafelerbrecht und dem rein kognatischen das spätkaiserliche Erbrecht, und darunter die Successio matrum vel patruorum, nach dem Konstantinischen Gesetz aufgeführt (10, 5).

[285] Es darf indessen nicht verschwiegen werden, dass das Gesetz, bez. seine Inter-

Hiermit ist weiter auch eine Grenze für die Abfassungszeit der Interpretation in der uns im Breviar vorliegenden Fassung gegeben. Die Einfügung der Filii zu den Avunculi empfahl sich dann aus Gründen des Parallelismus. Der Sinn der ganzen Interpretation ist somit, wie ich glaube, der, dass in Hinsicht auf das Intestaterbrecht unter Agnaten die Verwandten im Mannsstamm, wie Patrui und Patruorum filii, unter Kognaten dagegen die Verwandten im Weiberstamm, wie Avunculi und Avunculorum filii, ingleichen aber auch Patrui und Patruorum filii, die mit jenen erben, zu verstehen sind. Auffallender als dass die Interpretation dem gezeichneten Rechtsinhalt die beschriebene Fassung gegeben hat, ist, wie mir scheint, der Umstand, dass sie sich entschloss, den in der Vorlage ausgesprochenen Gedanken mit ihm zu begleiten. Indessen scheint auch der Epitome Gai kein anderes Verständnis der Ausdrücke Agnati und Cognati eigen zu sein: Agnaten werden, abweichend von Gaius, nicht zugleich als Kognaten bezeichnet [286]) und diesen gegenübergestellt [287]). Die Auffassung, dass die Agnaten die Verwandten im Mannsstamm, die Kognaten die Verwandten im Weiberstamm sind, begegnet dann ums Jahr 500 und später auch sonst [288]) und mag auf missverstandene Äusserungen der klassischen Juristen zurückgehen [289]). War dann aber einmal gegeben, dem Gegensatze der Agnaten und Kognaten einen anderen Sinn zuzuerkennen als denjenigen, welchen der Schriftsteller damit verbindet, so liegt in dem, was die Interpretation aus dem zur Erläuterung des Gegensatzes aufgenommenen Satze macht, der Versuch

---

pretation, neben den Patrui und ihren Filii, die Patruorum nepotes erwähnt und mit einem Erbrechte neben der Mutter ausstattet (Br. C. Th. 5, 1, 1).

[286]) Es heisst (GV. 1, 7, 1 u. 2, 8, 3) von ihnen Per virilem sexum propinquitate coniuncti (coniunguntur) statt Per virilis sexus personas cognatione iuncti (G. 1, 156 u. 3, 10) oder Quasi a patre cognati (G. 1, 156) und Legitima cognatio (G. 3, 10).

[287]) Es heisst (GV. 2, 8, 7): nam et regulare est, ut cognati tunc intestatorum propinquorum hereditates capiant, quando aut sui aut agnati defuerint.

[288]) In der Lex Romana Burgundionum (10, 9) mit den folgenden Worten: agnati enim sunt per virilem sexum venientes, cognati, qui per feminas veniunt. Ferner Isidor Etymm. 9, 6, 2.

[289]) Es heisst bei Isidor a. d. Note 288 a. O. von den Cognati hinter der Definition der Agnati (9, 6, 1): cognati dicti, quia sunt et ipsi propinquitate cognationis coniuncti. Qui inde post agnatos habentur, quia per feminini sexus personas veniunt: nec sunt agnati, sed alias naturali iure cognati. Bei Gaius (1, 156) heisst es: at hi, qui per feminini sexus personas cognatione coniunguntur, non sunt agnati, sed alias naturali iure cognati. Sonach geht Isidor ohne allen Zweifel auf Gaius zurück. Gaius will natürlich nicht sagen, was Isidor sagt, wie er ja auch die Agnaten als (Per virilis sexus personas) cognatione iuncti, quasi a patre cognati und die Kognaten demgemäss nur als eine Klasse der Cognatione iuncti bezeichnet.

einer Anpassung an den veränderten Sachverhalt. Hiermit ist, wenn ich nicht irre, erschöpft, was sich als das Recht der Interpretation in Hinsicht auf die Verwandtschaft als solche, somit ohne Berücksichtigung der auf die Verwandtschaft gegründeten erbrechtlichen Beziehungen, wovon vielmehr später (vgl. § 12, 2) die Rede sein wird, sagen lässt [290].

1. Ich will von dem Rechte der Interpretation mit Bezug auf Ehelichkeit oder Unehelichkeit der Descendenz sprechen. Nach der Vorlage PV. 2, 21, 1) darf ein Mann, der verheiratet ist, nicht zu gleicher Zeit eine Konkubine haben; als Grund hierfür ist angegeben, dass die Konkubine sich von der Ehefrau nur durch das Mass der Schätzung unterscheidet und somit, anders formuliert, eine Gattin zweiten Ranges ist [291], sodass das Konkubinat neben der Ehe eine Art Doppelehe darstellen würde. Die Interpretation versteht die Worte, in denen der Rechtssatz begründet wird, in dem Sinn, dass andernfalls die Liebe zur Konkubine den Mann von der Ehefrau trennen könnte [292]. Die Abweichung wird durch ein Missverständnis des Wortes Dilectus, das im Sinne des Autors die Schätzung bezeichnet, verschuldet sein, dieses Missverständnis aber hierin seinen Grund haben, dass der Interpretation das Konkubinat nicht als Ehe zweiter Klasse, sondern als nicht eheliches, als uneheliches

---

[290] PV. 4, 10, 8, die Schlussentenz des Titels De gradibus, in welchem §§ 1—7 nach den sieben Graden die Verwandtschaftsnamen aufgeführt und umschrieben werden, lautet, wie folgt: successionis idcirco gradus septem constituti sunt, quia ulterius per rerum naturam nec nomina inveniri nec vita succedentibus prorogari potest. Hiermit ist gesagt, dass über den siebenten Grad hinaus nach der Natur der Dinge sich keine Namen finden lassen und das Leben einer Person mit entsprechender Descendenz nicht erstrecken kann. Sagt nun die Interpretation In his septem gradibus omnia propinquitatum nomina continentur: ultra quos nec affinitas inveniri, nec successio potest amplius propagari, so ist hiermit, wie mir scheint, im Wesentlichen das Gleiche gesagt. Es scheint nur, dass die Interpretation, wenn sie Nec affinitas inveniri potest sagt, statt Nec nomina inveniri potest, die Seitenverwandtschaft und die Unauffindbarkeit nicht sowohl der Namen als vielmehr der Verwandtschaft im Auge hat. Im Sinne von Verwandtschaft, wobei es sich um Seitenverwandtschaft handelt, wird der Affinitas auch PV. 2, 29, 2 gedacht (Qui potior ad tutelam eligendus est, non solum pupillo generis affinitate propinquior, sed et facultatibus debet magis idoneus approbari). Hierzu mag ein Text wie PV. 5, 13, 2 u. PV. 5, 17, 2 (adfinem vel cognatum) beigetragen haben. Successio hat in der Interpretation hier die Bedeutung der Nachkommenschaft, wie es auch sonst (vgl. § 12, 2), bez. bei Paulus selbst (P. 4, 8, 13 a. d. Note 278 a. O.) der Fall ist.

[291] Eo tempore, quo quis uxorem habet, concubinam habere non potest: concubina igitur ab uxore solo dilectu separatur. Es kann dabei dahingestellt bleiben, ob die Ueberlieferung des Auszugs unvollständig ist, indem zwischen dem aussagenden und dem begründenden Satze Etwas ausgefallen ist.

[292] Qui uxorem habet, eo tempore concubinam habere prohibetur, ne ab uxore eum dilectio separet concubinae.

Geschlechtsverhältnis erschienen ist, um so mehr als ja auch in dem zweiten Falle eines Konkubinats, dessen der Sentenzenauszug Erwähnung thut, die Konkubine eine Sklavin (PV. 5, 7, 14) und somit die Erhebung des Geschlechtsverhältnisses über das Niveau einer unehelichen Geschlechtsbeziehung ausgeschlossen ist[293]). Die Interpretation würde damit nur auf dem Standpunkte sich befinden, den, wie es scheint, das Breviar auch sonst einnimmt, sofern es nämlich die Konkubinenkinder nicht als eine besondere, unter den unehelichen Kindern ausgezeichnete Klasse kennt. Denn die Interpretation zu einer Konstitution des Codex Theodosianus (2, 19, 1), die den im Testament übergangenen Geschwistern die Inoffiziositätsquerel gegen Turpes (ibus) personae (is) id est infames (ibus) gewährt, zählt als solche, unter einer Anzahl weiterer Personen, die Meretrices und daneben die Naturales, mit dem motivierenden Zusatz die ersteren Pro libidine, die letzteren Pro inhonesto affectu auf[294]): wie nun der Ausdruck Naturales zweifellos unter den unehelich geborenen Kindern des Erblassers auch diejenigen einschliesst, die einem Consortium, also dem nach Römischem Recht als Konkubinat angesehenen Verhältnis entsprangen[295]), so scheint andererseits die Charakterisierung der in der Bedenkung des Kindes ausgesprochenen Gesinnung als Inhonestus affectus auf das Konkubinatsverhältnis im Römischen Sinne nicht zu passen. Ingleichen spricht auch die Interpretation zu den von den Konkubinenkindern handelnden Konstitutionen erbrechtlichen Inhalts im Breviar von unehelichen Kindern schlechthin[296]). In dem Gesetzbuche scheinen allein die incestuosen und die im Ehebruch gezeugten Kinder aus

[293]) Damit wurde auch der Inhalt von P. 2, 20, 2 (Concubinam ex ea provincia, in qua quis aliquid administrat, habere potest) hinfällig: der Text ist dann auch in den Auszug nicht übergegangen.

[294]) Sed germanis fratribus praetermissis, id est uno patre natis, si turpibus personis, id est infamibus, fuerit hereditas derelicta, hoc est aut pro libidine meretricibus aut pro inhonesto affectu naturalibus aut certe thymelicis, vel de libertis suis.

[295]) Es kann sich bei den Naturales nur um die Naturales des Erblassers handeln, da die Charakterisierung der Vergabung mit Pro inhonesto affectu nur hierauf passt. Es kommt somit nicht die uneheliche Geburt überhaupt als eine, sei es auch nur levis. Nota, wie Gothofredus (Cod. Theod. ad 2, 19, 1 u. 3) meint, in Frage: auch Theophilus (Paraphr. 2, 18, 1) bietet nach richtiger Lesung (vgl. ed. Ferrini ad h. l. u. p. XIII) hierfür keinen Anhalt.

[296]) Spricht C. Th. 4, 6, 1 von Naturales, die Ex consortio cuiuslibet mulieris und Ex muliere quam sibi adiunxerat gewonnen sind, so redet die Interpretation von den Naturales ex quacumque muliere, id est ingenua nata vel facta. Auch in der Interpretation zu den Novellen Theodosius II (11, 1 u. 2), die sich auf die Hingabe der Konkubinatskinder an die Kurie beziehen, ist, was in der Vorlage (11, 1, 6) nicht fehlt, die Hervorhebung dessen, dass es sich um natürliche Kinder besonderer Art handelt, unterblieben.

der Masse der unehelich gezeugten Kinder herausgehoben zu sein [297]), und zwar weil sie, wenn auch nicht ehelich, so doch in Nuptiae incestae, bez. bei einer Ehefrau, gezeugt waren [298]). Eine erhebliche Veränderung hat schliesslich ein auf das Recht des Senatusconsultum Plancianum bezüglicher Satz erfahren (PV. 2, 25, 5) [299]). Er betrifft den Sachverhalt, dass der Mann, bez. sein Vater, von der Frau, die sich für schwanger hält, nach der Schei-

[297]) Die Epitome Gai (1, 4, 8) enthält den folgenden Satz: quod si quis incestas vel nefarias (!) nuptias inierit, nec uxorem habere videtur, nec filios: nam hi, qui ex huiusmodi conceptione nati fuerint, quamlibet matrem habere videantur, patrem vero nullatenus habere censentur, et tanquam si de adulterio concepti fuerint, computantur: qui spurii appellantur, hoc est sine patre filii. Demgegenüber sagt Gaius (1, 64): ergo si quis nefarias atque incestas nuptias contraxerit, neque uxorem habere videtur neque liberos: itaque hi, qui ex eo coitu nascuntur, matrem quidem habere videntur, patrem vero non utique, nec ob id in potestate eius sunt, quales sunt ii, quos mater vulgo concepit: nam et hi patrem habere non intelliguntur, cum is etiam incertus sit, unde solent spurii filii appellari vel a Graeca voce quasi σποράδην concepti vel quasi sine patre filii. Es heisst demnach in der Epitome Gai von den incestuosen Kindern Patrem nullatenus habere censentur, unter Hinzufügung von Et tanquam si de adulterio concepti fuerint computantur, bei Gaius etwa Patrem non utique habere videntur, nec ob id in potestate eius sunt, quales sunt ii, quos mater vulgo concepit. Zunächst liegt dann die Annahme nahe, dass mit dem Tanquam si de adulterio concepti fuerint der Epitome das Gleiche ausgesagt werden soll, was Gaius mit den Worten Ii quos mater vulgo concepit bezeichnet. Indessen nirgends im Breviar wird das Wort Adulterium in einem andern als dem technisch-römischen Sinne gebraucht, auch in der Epitome selbst, wo (GV. 2, 9, 18) als Beispiel eines Mandats Contra bonos mores das Mandatum ut adulterium admittat bezeichnet ist. Es lässt sich auch nicht begreifen, wenn der Bearbeiter dem Sinne nach von dem Vulgo conceptus sprach, dass er diesen unzweideutigen Ausdruck der doch zum Mindesten missverständlichen Ausdrucksweise des De adulterio Konzipierten geopfert haben soll, zumal er den ersteren, der Vorlage gemäss, unmittelbar hernach (1, 4, 9) verwendet hat (non legitime sed vulgo conceptus est). Die Schlussworte, worin die Epitome für die vorstehend erwähnten Kinder die Bezeichnung Spurii gebraucht, darf man nicht dagegen anführen, als könnten damit nur Vulgo concepti bezeichnet worden sein: die spätere Kaisergesetzgebung nennt vielmehr auch die incestuosen Kinder Spurii (C. Th. 3, 12, 2 (Br. C. Th. 3, 12, 1) ed. Mommsen), und ich nehme dann auch an, dass diese Schlussworte der Epitome gerade auf die Incestuosi gehen.

[298]) Ob für beide Kategorien auch besonderes Recht galt, ist freilich die Frage. Hinsichtlich der Incestuosi ist es wirklich nachweisbar (vgl. C. Th. 3, 12, 3 (Br. C. Th. 3, 12, 2) ed. Mommsen); es ist aber auch anzunehmen, dass die erbrechtlichen Sätze (vgl. Note 296) unter der Mulier, von der die Naturales abstammen, wenn auch nicht notwendig eine Konkubine, so doch die ledige Frau verstehen. In diesem Sinne hat dann vielleicht das Nullatenus der Epitome Gai (1, 4, 8) in den Worten Patrem vero nullatenus habere censentur, das von den Incestuosi und den Adulterini ausgesagt ist, noch seine besondere Bedeutung.

[299]) Er lautet nach Ed. Krüger: si mulier divortio facto gravidam se sciat, intra tricensimum diem viro denuntiare debet vel patri eius, ut ad ventrem inspiciendum observandumque custodes mittant, quo omisso partum mulieris omnimodo coguntur agnoscere. Die Interpretation lautet: si quaecunque mulier matrimonio per divortium dissoluto praegnantem se esse senserit, et hoc in notitiam mariti vel patris eius detulerit, ut ad inspiciendum vel observandum ventrem suum custodes mittant: quos dum miserint, partum mulieris, id est, nativitatem sui heredis compelluntur agnoscere.

dung hiervon Mitteilung empfängt behufs Entsendung von Wächtern — Custodes — Ad ventrem inspiciendum observandumque, wie es heisst, was zum Zwecke der Vorbeugung einer Unterschiebung geschieht. Die Interpretation weicht hier von der Vorlage bereits in dem Punkt ab, dass sie die für die Ankündigung gesetzte Fristbeschränkung von dreissig Tagen nach der Scheidung gestrichen hat [300]). Erheblicher ist dann aber, dass mit dem Sachverhalte der Sendung der Custodes von Seiten des Mannes, bez. seines Vaters, die Interpretation die dem Manne, bez. Vater, auferlegte Verpflichtung, die als ein Agnoscere partum bezeichnet wird, in Verbindung bringt [301]). Bei Paulus wird die Omission der Sendung jener Wächter die genannte praejudizierliche Folge, die ja den Charakter einer Kontumazialstrafe trug [302]), gehabt haben [303]). Es mag sich dies damit erklären, dass die Interpretation unter den Ad ventrem inspiciendum observandumque abgeschickten Personen nicht jene zur Vorbeugung einer Unterschiebung bestellten Wächter, sonder etwas Anderes verstanden haben wird. Nämlich die mit Inspectio ventris, das heisst hier, mit der körperlichen Untersuchung der Frau betrauten fünf Hebammen eines weiteren Textes des Auszugs (PV. 2, 25, 8), von denen es heisst, dass der hinsichtlich der Schwangerschaft der Frau von ihnen als Mehrheitsvotum gemeldete Befund entscheidend ist [304]). In der Sendung dieser Hebammen, soweit ihr Befund auf Vorhandensein eines Partus lautete, wird der Autor der Interpretation den Umstand erblickt haben, der zu der dem Manne auferlegten Pflicht des

---

300) Hierzu mag ein Satz, wie er sich bei Ulpian (D. 25, 3, 1, 7) findet (Si mulier esse se praegnatem intra triginta dies non denuntiaverit, postea denuntians causa cognita audiri debebit), Anlass gegeben haben. Das Causa cognita konnte auf die Frau, die sich erst nach dem dreissigsten Tage der Schwangerschaft bewusst wird, bezogen werden. Die Sentenzen mögen einen entsprechenden Satz enthalten haben, der dann in der Interpretation durch Streichung der Fristbeschränkung zur Berücksichtigung gelangt ist.

301) Es scheint nach der Ueberlieferung, dass die Vorlage noch den authentischen Text (Quo omisso) wiedergab. Sonach ist hier die Interpretation in der Abweichung vom Grundtexte noch weiter gegangen, als mittels Streichung den ursprünglichen Sinn zu verändern.

302) Vgl. D. 25, 3, 1, 4 Poena autem mariti ea est, ut, nisi aut custodes praemiserit aut contra denuntiaverit non esse ex se praegnatem, cogatur maritus partum agnoscere: et, si non agnoverit, extra ordinem coercetur. Hiernach ist, wenn von der nachteiligen Folge der Omission einer Sendung von Kustoden die Rede ist, zu subintelligieren, dass auch nicht eine Kontradenunciation von Seiten des Mannes stattfindet.

303) Vgl. D. 25, 3, 1, 11 Quemadmodum per contrarium si maritus uxore denuntiante custodes miserit, nullum praeiudicium sibi facit. licebit igitur ei partum editum ex se negare nec ei nocebit, quod ventrem custodierit.

304) Venter inspicitur per quinque obstetrices, et quod maxima pars earum denuntiaverit, pro vero habetur.

Agnoscere partum führte. Bei Paulus werden freilich die genannten mit der körperlichen Untersuchung der Frau betrauten Quinque obstetrices bei einem ganz anderen Anlass als dem in Frage stehenden haben fungieren sollen, nämlich mit Bezug auf den Sachverhalt des Edikts De inspiciendo ventre custodiendoque partu (D. 25, 4, 1, 10), das den Tod des Ehemannes voraussetzt. Indessen ist im Auszuge das Verstandnis des Textes in diesem Sinne ausgeschlossen, da das genannte Edikt selbst in ihm nicht aufgenommen ist: dass aber dann der seines authentischen Verständnisses beraubte Satz von dem Autor in der That in dem bezeichneten Sinn aufgefasst worden ist, zeigt seine Wiedergabe, die Interpretation will nämlich die Absendung der Hebammen, die hier zugleich als Medicae bezeichnet werden, auf den Fall eines Zweifels wegen der Schwangerschaft der Frau bezogen wissen, wozu eben der Sachverhalt des Senatsschlusses gehört [305]. Sie verrät aber auch in ihrer Fassung eine Inbezugsetzung zu dem auf das Senatusconsultum Plancianum bezuglichen Texte [306]. Sie formuliert nämlich den Befund als ein Agnoscere, was dann für den vorliegenden Fall, wie man sagen kann, zu einem Agnoscere partum wird: gerade wie, als Folge dessen, für den Denuntiaten Ex senatusconsulto Planciano nach Paulus ein Agnoscere partum sich ergiebt, freilich ein Agnoscere partum in einem anderen Sinne, nämlich ein Agnoscere nativitatem sui heredis, wie — man kann annehmen, zur Vermeidung eines Missverständnisses — die Interpretation ausdrücklich hervorhebt [307]. Was das dem Denuntiaten auferlegte Agnoscere partum anlangt, so war es im klassischen Rechte ein aussergerichtlicher Akt, der keine andere Folge hatte als die, dass darauf der Alimentenanspruch gegründet werden konnte [308]. Im Sinne der Kodifikation mag mit den Worten, die dem Manne, bez. seinem Vater, den Zwang des Agnoscere partum auferlegen, nichts Anderes gesagt sein als dies, dass ihnen versagt ist, im Prozesse die Abstammung des Kindes von der Mutter, bez. die Legitimität des Kindes, auf Grund der Bestreitung der Schwangerschaft zu leugnen.

5. Was die Ehe anlangt, so sagt mit Bezug auf die Eheschlies-

[305]) Ausserdem der Fall von PV. 2, 25, 7 (Si mulier se ex viro praegnantem neget, permittitur marito ventrem inspicere et ventri custodes dare).

[306]) Sie lautet, wie folgt: quoties de mulieris praegnatione dubitatur, quinque obstetrices, id est medicae ventrem iubentur inspicere: et quod plures ex ipsis se agnovisse dixerint, hoc certissimum indicatur.

[307]) Die Formulierung Nativitas sui heredis grundet sich auf PV. 2, 25, 6.

[308]) Vgl. D. 25, 3, 1, 12 u. 15. Doch auch fur das Ius sui hatte die Anerkennung den Wert einer Confessio (D. 25, 3, 1, 12).

sung Paulus (PV. 2, 20, 2), dass Personen, die sich in der väterlichen Gewalt befinden, ohne Zustimmung des Gewalthabers rechtsgiltig keine Ehe schliessen, und fügt hinzu, dass dagegen die geschlossene Ehe nicht gelöst wird [309]). Die Interpretation, die den Satz wiederholt [310]), begründet ihn, den Spuren der Vorlage folgend [311]), mit der Bemerkung, es entspreche dem öffentlichen Wohle, dass eine behufs Kindererzeugung geschlossene Verbindung nicht gelöst werden dürfe [312]), womit dann die Kindererzeugung als ein öffentliches

---

[309]) Es heisst: eorum qui in potestate patris sunt sine voluntate eius matrimonia iure non contrahuntur, sed contracta non solvuntur. Der Text ist, was die Eingehung der Ehe anlangt, unzweideutig, bietet dagegen hinsichtlich der Worte, die sich auf die Lösung der Ehe beziehen, Schwierigkeiten. Dem Wortlaute nach liegt das Verstandnis, dass die Ehe ohne Zustimmung des Hausvaters auf gesetzliche Weise nicht geschlossen, sobald sie aber einmal eingegangen ist, nicht aufgelost wird, am Nächsten. Dies wurde etwa der Vorschrift von dem Erfordernisse väterlicher Zustimmung zu der Ehe des Hauskindes den Charakter einer Vorschrift, die keine Lex perfecta ist, geben, obschon es dann, streng genommen, nicht sowohl heissen müsste, dass die eingegangene Ehe nicht gelöst wird, als vielmehr dass sie giltig ist: hiermit wäre aber ein Ergebnis erzielt, das mit der Ueberlieferung (vgl. z. B. Paulus D. 23, 2.2 und die Ed. Schrader ad I. 1, 10 pr. angeführten Texte) in Streit und an und für sich unglaublich ist. Eine zweite Auffassung findet in dem Texte den Satz ausgesprochen, dass die Ehe des Hauskindes ohne Zustimmung des Paterfamilias, wie nicht geschlossen, so auch nicht gelost wird: hiergegen spricht jedoch schon der Wortlaut, da hiernach das Sed in den Worten Sed contracta non solvuntur sinnlos wäre Der Sache nach unanstössig und der Fassung nach erträglich ist das Verstandnis, dass sich der Text als eine Wiedergabe des Satzes darstellt, den eine Konstitution Mark Aurels ausspricht (C. I. 5, 17, 5 u. 12), dass nämlich die Ehe, wie sie nicht ohne Zustimmung des Hausvaters geschlossen, andererseits auf den Willen des Hausvaters hin nicht gelost wird: das Sine voluntate patris ist danach in Gedanken für den Satz Sed contracta non solvuntur in ein Voluntate patris umzusetzen. In den folgenden Noten stehe ich auf dem Boden dieser Auffassung.

[310]) Viventibus patribus inter filiosfamilias sine voluntate patrum matrimonia non legitime copulantur: sed si coniuncta fuerint, non solvuntur. Dieser Text bestätigt die Note 309 adoptierte Auffassung, bez. stellt sie selbst dar. Denn das an zweiter Stelle vorgetragene Verständnis, wonach das Sine voluntate patrum auch fur das Matrimonia non solvuntur gilt, erscheint hier noch weniger erträglich, als mit Bezug auf die Vorlage. Die Auslegung in einem Sinne, der das Erfordernis der elterlichen Zustimmung als Lex minus quam perfecta begreift, verbietet sich mindestens vom Standpunkte des Breviars, wie sich aus C. Th. 3, 10, 1 schliessen lasst.

[311]) Der an die Note 309 aufgeführten Worte der Vorlage sich anschliessende Text ist, so darf man sagen, nicht sicher. Ed. Kruger nimmt das Folgende auf: contemplatio enim publicae utilitatis privatorum commodis praefertur. Damit wäre dann gesagt, dass die Rücksicht auf das offentliche Wohl vor den Interessen der Privatpersonen den Vorzug hat. Diese letzteren waren dann die Eltern, die an der Lösung der Ehe ein Interesse haben. Die Handschriften lesen so gut wie ausnahmslos: contemplatione enim publicae utilitatis privatorum commoda praeferuntur. Dies mag vielleicht nicht der Text des Paulus, könnte aber leicht die der Interpretation im Breviarauszug zu Grunde liegende Lesung sein. Damit wäre gesagt, dass im Hinblick auf das öffentliche Wohl die Beherzigung der Commoda privatorum, im Sinne des Wohls und Glücks der Kinder, durchschlagend ist.

[312]) Es heisst im Anschluss an die Note 310 citierten Worte der Interpretation: quia

Interesse charakterisiert wird. Die Interpretation schreibt diesen Satz dem Urteil des Altertums, der Antiquitas, zu. Offenbar ist im Sinne der Interpretation dasjenige, was sie als Antiquitas bezeichnet, die Vorlage, obschon diese, wenn auch die Unstatthaftigkeit der Losung auf Utilitas publica gründend, nicht ausdrücklich sagt, dass das öffentliche Wohl die Unlosbarkeit einer behufs Kindererzeugung geschlossenen Verbindung erfordert. Mit dieser Zuschreibung eines Sachverhalts der Vorlage an das Altertum wiederholt sich, was die Epitome Gai bietet (G V. 2, 1, 1), wenn sie einen Sprachgebrauch ihrer Vorlage, der Institutionen des Gaius, nämlich die Verwendung des Ausdrucks Sanctus für Sachen wie Muri fora portae u. s. w. für eine Redeweise der Alten erklart [313]. Wenn an dieser Stelle die Zuschreibung an die Alten in dem Sinne geschieht, dass dasjenige, was in das Altertum versetzt wird, nicht mehr heute gelten solle, so liegt die Annahme nahe, dass das Gleiche auch hier der Fall ist, um so mehr als für die Interpretation jeder Anlass fehlte, bloss um des Umstandes willen, dass sie eine Aussage dem alten Juristen Paulus entlehnen zu können glaubte, diese dem Altertum zuzuschreiben. Dagegen lasst sich nicht einwenden, dass von dem Standpunkte dieser Auffassung die Interpretation keinen Anlass gehabt haben würde, den Text aufzunehmen: denn es wird mit der Zuschreibung an das Altertum in unserem Texte nicht sowohl Rechtsinhalt für veraltet erklärt, ja nicht einmal, wie in der Epitome Gai, ein Sprachgebrauch als veraltet bezeichnet, vielmehr ausschliesslich die Motivierung des Rechtssatzes mit dem Umstande, dass die Rücksicht auf das öffentliche Wohl die Unloslichkeit der behufs Kindererzeugung geschlossenen Verbindung erfordere, dem Altertum zugeschrieben: sowohl die Auffassung der Ehe als einer behufs Kindererzeugung eingegangenen Verbindung als auch die Annahme einer Beteiligung des offentlichen Wohls an der Kindererzeugung liessen sich ablehnen, ohne damit den Satz der Unstatthaftigkeit der Trennung der Ehe durch die Eltern zu gefahrden. Sollte dann nicht in der Ablehnung der Motivierung, die in der Kindererzeugung einerseits den Zweck der Ehe, andererseits ein offentliches Interesse erblickt, eine von christlicher Auffassung beeinflusste Anschauung sich äussern, wie ja das Christentum die Unloslichkeit des Ehebundes auf etwas Anderes als auf das

ad publicam utilitatem antiquitas pertinere decrevit, ut procreandorum liberorum causa coniunctio facta non debeat separari.

[313]) Publici iuris sunt muri, fora, portae, theatra, circus, arena, quae antiqui sancta appellaverunt, pro eo, quod exinde tolli aliquid aut contingi non liceret.

öffentliche Wohl zu gründen wusste? Sollten nicht hier einmal die Sacerdotes und die Venerabiles episcopi, die nach dem Kommonitorium bei der Abfassung des Westgothisch-römischen Gesetzbuchs thätig gewesen sind, zu Worte gekommen sein? Was sodann die Ehehindernisse anlangt, so bemerkt die Vorlage, dass Geisteskranke, Furiosus und Furiosa, keine Ehe schliessen können, der Furor eines der beiden Ehegatten aber eine einmal geschlossene Ehe nicht aufhebt (PV. 2, 20, 4): die Interpretation begnügt sich mit der letzteren Bemerkung, die sie aber zu dem Satze umgestaltet, dass Geisteskrankheit keinen Scheidungsgrund liefert [314]. Die Änderungen, die der Text (PV. 2, 20, 6) erfährt, der von Betreibung der Ehe mit der Patronin, der Frau oder der Tochter des Patrons handelt, habe ich bereits (vgl. S. 95) erörtert. Was die Form der Eheschliessung anlangt, so wird der Satz der Vorlage (PV. 2, 20, 5), dass auch der abwesende Mann eine Ehe schliessen kann [315], in der Interpretation dahin erlautert, dass, sobald der Mann in der Fremde durch eine Beschäftigung zurückgehalten wird, in seiner Abwesenheit an einem festgesetzten Tage die Hochzeit zelebriert werden kann, derart dass das Mädchen von seinen Freunden oder Verwandten in Empfang genommen und in das Haus des Gatten geführt wird. Im Grunde wird damit gesagt, dass die Hochzeitszelebrität in Abwesenheit des Mannes geschehen könne, was ja nicht mit dem Eheschluss identisch ist [316]; doch kann man annehmen, dass hier die Zeremonie den Eheschluss bedeuten soll: Eheschluss erfolgt rechtsgiltig Nudo consensu oder in Gestalt einer Hochzeitsfeier, sagt die Epitome Gai (1, 4 pr.) [317]. Die angegebene Hochzeitszelebrität ist die Deductio in domum mariti, die, von sehr altem Ursprung, aus dem klassischen Rechte überliefert ist, und in der sich, bei Abwesenheit des Mannes, der Konsens der Nuptu-

[314]) Si qui matrimonium sani contraxerint, et uni ex duobus amentia aut furor accesserit, ob hanc infirmitatem coniugia talium solvi non possunt. Die Zusammenstellung Amentia aut furor (furiosus aut mente insanus in der Lex Romana Burgundionum 36, 6) wird wohl denselben Sinn haben, wie Furiosi id est mente insani in GV. 2, 2, 3: die Ausdrucke Furor und Furiosus dürften, wenigstens zur Zeit der Kodifikation, schwerlich ohne Weiteres im Sinne von Geisteskrankheit und Wahnsinn verwendet worden sein (vgl. GV. 2, 2, 3 u. GV. 1, 8).

[315]) Vir absens uxorem ducere potest. Der Text fährt dann fort: femina absens nubere non potest.

[316]) Eine Konstitution des Codex Theodosianus von Theodosius II vom Jahre 428 (C. Th. 3, 7, 3 [Br., col. 1.]) lässt die Unterlassung von Pompa aliaque nubtiarum celebritas der Giltigkeit der Ehe und der Ehelichkeit der Kinder, wie es heisst, eines Consortium quod ipsorum consensu atque amicorum fide firmatur, nicht im Wege stehen.

[317]) Legitimae sunt nuptiae, si Romanus Romanam nuptiis intervenientibus vel consensu ducat uxorem.

rienten bekunden musste (D. 23, 2, 5). Ohne allen Zweifel ist sie zur Zeit der Abfassung des Textes aktuell gewesen: denn abgesehen davon dass die Interpretation sie nicht der Antiquitas zuschreibt, dass die Deductio sich derart vollzieht, dass zunächst Amici und Parentes, das sind die Verwandten, des Mannes die Frau in Empfang nehmen, enthält ein Detail, das, weil einerseits eine Modernisierung der alten Zeremonie verratend, andererseits nirgends anders nachweislich überliefert[318], nur aus der Anschauung geschöpft sein kann. Die Zeremonie ist aber, selbst wenn man nicht Identität des Verfassers der Interpretation und des Kodifikators annehmen wollte, noch zu Zeiten des letzteren aktuell gewesen, da der Gesetzgeber die Erwähnung einer veralteten Hochzeitsfeierlichkeit unter keinen Umständen passieren lassen konnte. Es soll dann schliesslich auf dasjenige Bezug genommen werden, was die Interpretation von der Dos überliefert. In der Vorlage (PV. 2, 22, 1) heisst es: dos aut antecedit aut sequitur matrimonium, et ideo vel ante nuptias vel post nuptias dari potest: sed ante nuptias data earum expectat adventum. Die Interpretation hierzu lautet, wie folgt: dos dicitur, quae a parte sponsarum viris datur: quae tamen potest ante nuptias aut post nuptias dari. Das Dos dicitur quae a parte sponsarum viris datur will dann nichts Anderes besagen, als dass das Dotem dicere und somit Dotis dictio eine Dosbestellung von Seiten der Frau ist[319]: Bestellung von Seiten der Frau, statt Bestellung von der Frau schlechthin, wird es heissen, weil, wie es ja nach Gaius zutrifft, zur Dotis dictio Dosbestellung nicht bloss der Frau, sondern auch ihres Vaters und ihres angewiesenen Schuldners gehört. Es wird somit in der Interpretation ausgesagt, dass die Dosbestellung, welche Dotis dictio ist, die Dosbestellung A parte sponsarum, vor oder nach dem Abschlusse der Ehe geschehen kann. Bei diesem Inhalt der Interpretation fehlt nicht allein etwas dem Schlusssatze der Vorlage (sed ante nuptias data [dos] earum [scil. nuptiarum] expectat adventum) Entsprechendes, sondern scheint auch ein Bezug zu den ihm vorangehenden Worten (Dos aut antecedit aut sequitur matrimonium, et ideo vel ante nuptias vel post nuptias dari potest) nicht vorhanden zu sein. Ein solcher ergiebt sich indes-

[318] Vgl. das Material bei Marquardt, Das Privatleben der Römer, I 51 ff.

[319] Die Worte sind nicht als eine Definition desjenigen, was Dos (im Allgemeinen) genannt wird, aufzufassen. Hiergegen spricht einmal die Fassung, die nicht lautet Dos dicitur id quod ..viris datur, sondern Dos dicitur quae ..viris datur. Ferner das Quae a parte sponsarum viris datur, da ja die Dos nicht bloss von der Seite der Sponsae kommt. Auch begreift man nicht, was den Autor veranlasst haben konnte, eine Definition der Dos (im Allgemeinen) zu geben.

sen beim Hinblick auf einen Text der Epitome Gai (2, 9, 3). Es handelt sich um die Stelle, die uns statt der unvollständigen Überlieferung in der Handschrift des Gaius in Bearbeitung einen vollständigen Bericht über das Recht der Dotis dictio erhalten hat [320]). Der Schriftsteller lasst hier namlich Dotis dictio Dosbestellung, Dotalversprechen, sei es einer Uxor futura, sei es zu Gunsten eines Iam maritus sein, was den Sinn ergiebt, dass Dotis dictio als eine Dosbestellung der Frau mittels Versprechens, die sei es vor, sei es nach dem Abschluss der Ehe, somit nicht Tempore nuptiarum stattfindet, anzusehen ist. Dass man in der Dotis dictio nicht notwendig ein Versprechen der Frau, sondern vielmehr eine Dotalzusage A parte sponsarum zu erblicken hat, stützt sich gerade auf diesen Bericht. Wenn dann angesichts einer Aussage dieses Inhalts die Vorlage, wo sie von einer dem Eheschluss vorausgehenden oder folgenden Dos redet und die Statthaftigkeit einer Hingabe der Dos vor oder nach Abschluss der Ehe konstatiert, in die Äusserung umgesetzt ist, dass es die Dotis dictio, Dosbestellung A parte sponsarum, ist, die vor oder nach dem Abschlusse der Ehe geschehen kann, so wird sie gewiss auf eine Darstellung des Sachverhalts, wie sie an genannter Stelle der Epitome Gai begegnet, zurückgehen. Ihr Einfluss zeigt sich auch noch an einer andern Stelle der Kodifikation: eine Konstitution des Codex Theodosianus von Theodosius II aus dem Jahre 428, die in das Breviar (C. Th. 3, 13, 4) aufgenommen ist, hat das formlose Dotalversprechen anerkannt und damit Dotis dictio und Dotis promissio hinfällig werden lassen [321]); die Interpretation hierzu will offenbar den Inhalt der Konstitution mit der Beschreibung bei Gaius vereinbaren, indem sie die erstere, die thatsächlich der Dotis dictio im Römischen Rechtsleben ein Ende bereitete, von dem besonderen Falle einer Tempore nuptiarum gegebenen Dotalzusage seitens der Frau versteht [322]), auf den

---

[320]) Der Text lautet, wie folgt: sunt et aliae obligationes, quae nulla praecedente interrogatione contrahi possunt, id est, ut si mulier sive sponso uxor futura sive iam marito dotem dicat. Quod tam de mobilibus rebus, quam de fundis fieri potest. Et non solum in hac obligatione ipsa mulier obligatur, sed et pater eius, et debitor ipsius mulieris, si pecuniam, quam illi debebat, sponso creditricis ipse debitor in dotem dixerit. Hae tantum tres personae nulla interrogatione praecedente possunt dictione dotis legitime obligari. Aliae vero personae, si pro muliere dotem vero promiserint, communi iure obligari debent, id est, ut et interrogata respondeant, et stipulata promittant.

[321]) Ad exactionem dotis, quam semel praestari placuit, qualiacumque sufficere verba censemus, etiamsi dictio vel stipulatio in pollicitatione rerum dotalium minime fuerit subsecuta.

[322]) Ad inplendam vel exigendam dotem, hoc est, quae a muliere tempore nubtiarum viro datur, etiamsi desit stipulatio promittentis et verba iuridica, dos valere iubetur.

sich die Dotis dictio in der Darstellung der Epitome Gai nicht bezieht[323]. Dass die in der Interpretation des Sentenzenauszugs zu Tage tretende Auffassung, Dotis dictio sei ein vor oder nach Eingehung der Ehe A parte sponsarum geleistetes Dotalversprechen, aus der Epitome Gai stammt, wird sich nicht mit Sicherheit behaupten lassen, obschon es wahrscheinlich ist[324]; trifft es zu, so kann, da die Epitome selbst für ein Werk des Kodifikators zu gelten hat, auch die Interpretation nicht anders als von dem Westgothischen Gesetzgeber herstammen. Es heisst dann noch mit Bezug auf die Dos in der Vorlage PV. 2, 23, 1, dass der Mann die während der Ehe perzipierten Früchte des Dotalgrundstucks lukriert, und dass Gewinn der Früchte durch den Mann auch im Falle der Ehescheidung, Divortium, Pro rata des Scheidungsjahres stattfindet[325]. Hiermit ist angegeben, dass der Mann, wie er die auf die Ehezeit fallenden Früchte lukriert, auch an den im Scheidungsjahr erwachsenen Früchten Pro rata der Dauer der Ehe innerhalb dieses Jahres seinen Teil geniesst, was mit Bezug auf den Umfang der Dotalklage von Gewicht ist. Die Interpretation giebt den Satz, wie folgt, wieder: fructus agri dotalis manente coniugio ad maritum pertinent. Sed et illius anni, quo matrimonium divortio separatur, ad maritum pertinere certissimum est. Wird hiermit ausgesagt, dass mit Bezug

---

Die Verba iuridica, von denen hier, neben der Stipulation, die Rede ist, beziehen sich auf die Dotis dictio.

[323]) Nach dieser Auffassung des Textes der Epitome Gai einerseits, der Interpretation von C. Th. 3, 13, 4 andererseits besteht im Breviar im Punkte der Dotis dictio keine Antinomie und kann nicht behauptet werden, dass in der ersteren Ausserung, die die Geltung der Dotis dictio anerkennt, nur versehentlich, eine dem gemäss der Absicht des Römischen Gesetzgebers auf Abschaffung der Dotis dictio gerichteten Willen des Kodifikators widersprechende Äusserung zum Ausdrucke kommt. Dass GV. 2, 9, 3 aktuelles Recht der Kodifikation darstellt, ist bereits bei Conrat (Cohn), Gaius S. 70—72, behauptet: doch ist das Verhaltnis des Textes der Epitome zu C. Th. 3, 13, 4 in dem Sinne, dass ersterer die Dotis dictio fur die Zeit Ante nuptias und Post nuptias anerkennt, C. Th. 3, 13, 4 aber nach der Auffassung der Interpretation nur die Tempore nuptiarum geschlossene Dotis dictio ablehnt, bez. abschafft, nicht erkannt. A. a. O. ist auch auf die Rolle hingewiesen, die die beiden Texte in der Kontroverse über die Entstehungsverhaltnisse der Epitome Gai spielen.

[324]) Am wahrscheinlichsten ist, dass eine Beschrankung auf Eingehung Ante nuptias oder Post nuptias der Dotis dictio bei Gaius selbst nicht innegewohnt hat und erst durch den Wunsch veranlasst worden ist, neben der Konstitution des Theodosius, die sie ablehnt, die von Gaius uberlieferte Dotis dictio zu erhalten. Dies wird dann, wie zu einer Einschränkung der Geltung der Konstitution auf das Tempore nuptiarum eingegangene Dotalversprechen, zu einer Beschrankung der Geltung der Dotis dictio (bez. Dotis promissio a parte sponsarum) in der Epitome Gai auf das Ante nuptias und Post nuptias geleistete Versprechen gefuhrt haben.

[325]) Fructus fundi dotalis constante matrimonio percepti lucro mariti cedunt, etiam pro rata anni eius, quo factum est divortium.

auf die im letzten Ehejahr erwachsenen Früchte von der Beschränkung auf die Rate abgesehen ist und dem Manne der Jahresertrag gebührt? Hierin läge dann eine Abweichung von dem Grundtext, die um so befremdlicher wäre, als, wenigstens nach dem Kaiserrechte seit Konstantin [326]), eine Restitution der Dos, bez. Haftung des Mannes mit der Dotalklage, nur dann stattfindet, wenn sich die Frau eigentlicher Verbrechen des Mannes halber oder der Mann ohne Vorhandensein eigentlicher Verbrechen der Frau, somit ohne Grund, scheiden lässt [327]). Dass dem Manne die genannte exorbitante Begünstigung zukommt, soll dann ganz sicher sein. So erscheint dann ein Verständnis des Textes in dem angegebenen Sinn unmöglich. Ich glaube, dass die Fassung der Interpretation ein anderes Verständnis zulässt, dann aber auch erfordert: es gebühren dem Manne nicht die im ganzen Scheidungsjahre gezogenen Früchte, sondern die Fructus fundi dotalis constante matrimonio percepti, die Früchte, die während des Bestandes der Ehe erwachsen sind, auch für das Jahr, in das die Scheidung fällt. Man wird annehmen können, dass der Schriftsteller hiermit lediglich den Sinn der Vorlage wird haben wiedergeben wollen: er bezog die Worte Fructus fundi dotalis constante matrimonio percepti auch auf den von der Scheidung handelnden Satzteil und verstand dann in diesem die Worte Pro rata anni eius quo factum est divortium in dem Sinne, dass sich in Folge dessen für das Scheidungsjahr ein proratarisches Ergebnis herausstellt. Auch in dieser Fassung giebt freilich die Interpretation die Aussage der Vorlage mit Bezug auf das Anrecht des Mannes an den Früchten nicht wieder, entfernt sich aber von ihrem Sinne nicht in so starkem Masse, ja ist so gar in gewisser Hinsicht völlig zutreffend, nämlich mit Bezug auf den Eigentumserwerb an den Früchten, da diese, soweit sie Manente coniugio

---

[326]) Konstantin ist begonnen, während eine Konstitution des Honorius Theodosius et Constantius vom Jahre 421 weitere Ausführungen giebt (vgl. C. Th. 3, 16, 1 u. 2 [Br., cod. 1.]).

[327]) Eine Vorschrift für den Fall, dass die Gatten Communi consensu (C. 1. 5, 17, 9) auseinandergehen, findet sich im Breviar nicht. Wenn eine Novelle Valentinian III, die in das Breviar (12, 1) übergegangen ist, die Worte (§ 11) enthält Antiquata novella lege, quae solvi coniugia sola contraria voluntate promiserat, ea quae a divo patre Constantio decreta sunt, intemerata serventur, so betrifft die Aufhebung eine Konstitution Theodosius II vom Jahre 439 (Nov. 12, 1), die nicht Trennung Communi consensu sondern Ehescheidung auf Grund blossen Willens, somit ohne Justa causa, gestattet, bez. nicht in der Art der Kaisergesetze (vgl. Note 326) straft. Auf die Reaktivierung dieser letzteren, bez. der Konstitution vom Jahre 421, die, in der Inskription, neben Honorius und Theodosius II, auch Konstantius, den die Novelle nennt, als Urheber namhaft macht (vgl. Note 326), bezieht sich die Verordnung Valentinian III. Bei Trennung Communi consensu wird mit Bezug auf die Restitution der Dos die Abrede massgebend gewesen sein.

zur Entstehung kommen, dem Manne zu eigen nicht allein fallen, sondern auch, indem die Verpflichtung zur Restitution der Sache erst mit der Auflösung der Ehe entsteht, gebühren. Vielleicht ist es dann dieser Sachverhalt, welcher dem Verfasser der Schrift vorschwebte: von ihm konnte man allerdings in aller Seelenruhe das Certissimum est aussagen. Auch lässt sich wenigstens vom Standpunkte des Breviars annehmen, dass im Falle der Scheidung der Restitutionsanspruch auf die Dos, der ja stets eine Schuld des Mannes einschloss, auch auf die Restitution der von der Dos gezogenen Früchte sich erstreckte, sodass eine Zugehörigkeit der während der Ehe erwachsenen Früchte an den Mann nur im eigentumsrechtlichen Sinne stattfand [328].

6. Im Punkte der Vormundschaft wird, entsprechend der Vorlage, Tutela und Cura unterschieden, mit Bezug auf den zu Bevormundenden indessen der Ausdruck Minor auch für den Pupillen der Vorlage verwendet [329]. Dass in dem Satze des Paulus (PV. 4, 12, 3) Habentibus tutores tutor dari non potest das Habentibus tutores durch die Worte Qui tutores a patre nominatim relicti sunt ersetzt ist, habe ich bereits erwähnt (vgl. S. 91). Die Interpretation begleitet den Satz des Paulus Tutor post finitam tutelam si in administratione duret, actione negotiorum gestorum pupillo vel curatori eius tenebitur (PV. 1, 4, 2) mit den Worten Tutor, si peracta tutela, id est, impletis pupillaribus annis, voluerit in ipsa

---

[328]) Nach der Konstitution vom Jahre 421 (C. Th. 3, 16, 2) hat der Mann die Dos zu restituieren, wenn er sich scheiden lässt bei blosser Culpa morum (Si vero morum est culpa, non criminum. ..dotem relinquat). Die Interpretation sagt: si crimina certa non fuerint, sed, ut solet fieri, femina morum levitate displiceat, maritus ..illi quidquid ab ea perceperat, mox refundat. Das Quidquid perceperat steht an Stelle der Dos, wird dann aber auch die Fructus fundi dotalis constante matrimonio percepti einschliessen, mag auch gesetzt sein, um sie einzuschliessen. In sonstigen Stellen, die die Restitution der Dos im Falle des Repudium behandeln, wird allerdings in der Interpretation nur von der Dos gesprochen (C. Th. 3, 16, 1 mulier recepta dote discedit, – dotem mulieri restituat. C. Th. 3, 16, 2 suam dotem revocet); doch kann man annehmen, dass auch hier von dem Manne das Quidquid perceperat zu restituieren ist.

[329]) Es heisst in der Interpretation zu PV. 2, 28, 1 Si cum patre minorum aliquis graves inimicitias habuisse cognoscitur, a tutela pupillorum merito excusatur; ne inimico paterno parvulorum defensio committatur, statt Inimicitiae capitales, quas quis cum patre defuncto habuit, a tutelis excusant, ne paterno inimico pupillus committatur der Vorlage: das Habuisse cognoscitur, statt Habuit, fällt unter die § 6, 1 beschriebene Kategorie von Aenderungen. Ein zweiter Text der Vorlage (PV. 2, 30, 1) lautet, wie folgt: libertus, quem pater tutorem dedit, si minus idoneus dicatur, excusari quidem non potest, sed adiungi illi curator potest; die Interpretation liest hierzu wie folgt: si a patre filiis minoribus libertus tutor fuerit derelictus, si parum idoneus videtur, excusari quidem ab actione tutelae non potest; sed potest illi curator adiungi.

administratione persistere, de actis negotiis pupillo vel curatori eius non tutelae, sed negotiorum gestorum cogendus est reddere rationem. Die Hinzufügung der Worte Id est impletis pupillaribus annis wollen darauf hinweisen, dass die Beendigung, die Vollendung der Tutel von dem Sachverhalte zu verstehen ist, dass der Pupill mündig geworden ist: von einer Pflicht zur Rechnungslegung an den Pupill oder Kurator kann ja, wenn unter andern Umständen die Tutel des Vormunds zu Ende gegangen ist, nicht die Rede sein. Die Geschäftsführung, die hier Administration genannt ist, wird an anderer Stelle (PV. 2, 30, 1) als Actio tutelae bezeichnet. Nach der Interpretation (PV. 2, 11, 2) ist die Frau als Fideiussionsbürge nur in dem einen Falle haftbar, dass sie für ihre Kinder Tutoren erbittet und für sie als Fideiussor auftritt [330]). Statt dessen spricht die Vorlage hiervon, dass das Benefiz des Senatsschlusses — es ist, nach der Rubrik des Titels, an das Senatusconsultum Velleianum gedacht — auf den Fall einer von der Mutter für die Tutoren geleisteten Indemnitätszusage ausser Anwendung bleibt [331]). Vermutlich handelt es sich bei Paulus um das Indemnitätsversprechen, das die Mutter bei der von ihr selbst übernommenen Geschäftsführung den Tutoren leistet, in welchem Fall die Haftung Ex senatusconsulto Velleiano aus dem Grunde ausgeschlossen war, weil die Frau sich in eigner Sache verpflichtete (C. I. 4, 29, 6 pr. u. C. I. 5, 46, 2). In dem Falle, den die Interpretation im Auge hat, fand im klassischen Rechte vielmehr der Senatsschluss Anwendung, soweit nicht im Dekret des Vormundschaftsrichters ausgesprochen war, dass der Tutor auf die Gefahr der Frau gegeben werde (C. I. 5, 46, 1 u. 3. C. I. 4, 29 6, 2). Die Auslegung, die die Interpretation der Vorlage giebt, mag dann durch den Umstand verursacht sein, dass sich das Breviar mit der Verpflichtung der Mutter zur Petitio tutoris auch sonst beschäftigt (Nov. Theod. 5, 1 u. C. Th. 3, 18, 1) und sich eine Giltigkeit des Versprechens in dem von ihr bezeichneten Sinne recht wohl empfehlen lässt [332]). Endlich mag hier schon darauf gewiesen werden, dass der von einem Verfahren bei dem Iudex tutelaris handelnde Text (PV. 5, 18, 2) unter den Händen des Interpreten eine eigentümliche Umwandlung erfährt (vgl. § 13, 1). Was dann schliesslich die Cura anlangt, so be-

---

[330]) In hac tantum mulier fideiussione tenetur, ut, si tutores filiis suis petat et pro eis fideiussor exsistat, filiis teneatur obnoxia.

[331]) Mulier, quae pro tutoribus filiorum suorum indemnitatem promisit, ad beneficium senatus consulti non pertinet.

[332]) Auf Grund des öffentlichen Interesses des Mündelschutzes, sowie auf Grund des Umstands, dass die Mutter selbst dabei, und zwar auch vermögensrechtlich, interessiert ist.

zeichnet die Interpretation (PV. 3, 1, 1) den Pubes, das will sagen, den minderjährigen Pubes als denjenigen, dessen Alter einen Kurator haben könne (pubes [puberem] cuius aetas curatorem habere potest) und verordnet in einem Falle, dass gegen ihn ein Klageanspruch erhoben wird, dass der Minor, der einen Kurator nicht besitzt, sich einen solchen zu verschaffen habe [333]. Hierauf komme ich in anderem Zusammenhange zurück (vgl. § 13, 2).

7. Von den Infamen liefert die Interpretation des ersten Satzes im Titel De procuratoribus et cognitoribus (PV. 1, 2, 1) eine Definition. Infam, so heisst es, sind diejenigen Personen, die um irgendwelcher Schuld willen von Infamie betroffen werden (Infames sunt, qui propter aliquam culpam notantur infamia). Wie diese Begriffsbestimmung bei Paulus fehlt, so weicht auch sonst mit Bezug auf dasjenige, was von den Infamen ausgesagt wird, die Interpretation von der Vorlage ab. Paulus lässt nämlich die sämmtlichen Infamen, die dem Postulationsverbot unterliegen, bez. dem Infamenkatalog im Edikte Qui pro aliis ne postulent angehören, von der Kognitur ausgeschlossen sein und zwar selbst bei Zustimmung der Gegner [334], was sich in dem Sinn einer Ausschliessung von Amtswegen verstehen lassen wird [335]. Die Interpretation spricht von Infamen schlechthin und sagt von ihnen aus, dass solche Personen, selbst wenn sich die Gegner dabei beruhigen, Prozessvollmacht weder geben noch von einem Andern empfangen können ([Infames..] tales personae ad agendas causas nec mandatum dare, nec suscipere ab altero possunt, etiamsi hoc eorum adversarii acquiescant). Dass trotz der hiermit gezeichneten Abweichungen die Interpretation im Wesentlichen auf Wiedergabe der Vorlage abzielte, halte ich nicht für ausgeschlossen. Soweit es sich dabei um den Ersatz der Kognitur durch das Prozessmandat handelt, soll später (vgl. § 13, 2) davon die Rede sein. Des Weiteren aber wird sich diese Annahme kaum anders als damit begründen lassen, dass die Worte der Vorlage Omnes infames qui postulare prohibentur cognitores fieri non posse irrtümlich in dem Sinne verstanden worden sind, dass die Infamen, wie sie keine Kognitoren postulieren, das will sagen, für sich beanspruchen können, so auch nicht Kognitoren werden können. Ein solches Verständnis oder vielmehr Missverständnis der Vorlage scheint

---

333) Es heisst: pro sua persona vel causa respondere compellitur. Quod etiamsi curatorem non habeat, adhibere sibi cogetur.

334) Omnes infames, qui postulare prohibentur, cognitores fieri non posse etiam volentibus adversariis.

335) Vgl. Lenel, Das Edictum perpetuum S. 76.

mir, mindestens vom Standpunkte der Kodifikation, sogar nicht allzuferne zu liegen [336]). Der Annahme, dass der Schriftsteller Nichts wird haben sagen wollen, als was er in der Vorlage zu finden meinte, steht natürlich nicht im Wege, dass allem Anschein nach der Sachverhalt der Interpretation im Wesentlichen dem zur Zeit ihrer Abfassung herrschenden Status Römischen Rechts entsprochen haben wird: denn nach dem Edikt war infamen Personen auch verboten, einen Kognitor zu geben [337]). Erst Justinian wird mit seiner Abschaffung der auf Infamie des Prozessvertreters oder des Mandanten gegründeten Exceptionen der Unfähigkeit des Infamen haben ein sicheres Ende bereiten wollen (I. 4, 13, 11) [338]). Ein weiterer Satz mit abweichender Interpretation lautet dann im Grundtexte (PV. 1, 2, 3), wie folgt: in rem suam cognitor procuratorve ille fieri potest, qui pro omnibus postulat. Es lässt sich annehmen, dass jenes Verständnis, bez. Missverständnis des Postulierens, das wir mit Bezug auf den soeben besprochenen Text (PV. 1, 2, 1) angenommen haben, auch hier vorgewaltet und zu der Auffassung geführt hat, dass derjenige, welcher für Jedermann Prozessvertreter zu werden beansprucht, das will sagen, mit Recht beansprucht, auch Vertreter für eigne Rechnung, Cognitor procuratorve In rem suam, werden kann. Bei diesem Verständnis mussten dann sowohl die Infamen, die für Niemanden Prozessvertreter sein können, als auch insbesondere die Frauen, die es nicht für Jedermann sein können [339]), für unfähig gelten, Cognitor procuratorve In rem suam zu sein. Da aber in dem unmittelbar vorangehenden Satze (PV. 1. 2, 2) ausgesagt ist, dass die Frauen nicht behindert sind In rem

[336]) Postulieren wird in dem Sinne, den Paulus damit verbindet, weder sonst im Sentenzenauszuge (abgesehen von PV. 1, 2, 3 [vgl. im Text], noch in der Kodifikation (abgesehen in der Rubrik C. Th. 2, 10) verwendet. Umgekehrt findet sich das Wort in der Bedeutung, die es bei dem dem Verfasser der Interpretation zugeschriebenen Verständnis besitzt, vielfach im Grundtext (PV. 1, 10, 1. PV. 2, 12, 2. PV. 3, 2. 2. PV. 5, 38, 1) und in der Interpretation (PV. 1, 10, 1. PV. 1, 11, 2. PV. 2, 1, 3. PV. 2, 10, 1. PV. 5, 7, 5. PV. 5, 38, 1).

[337]) Nicht zutreffend wird sein, dass es die gleichen Personen sind, die wegen Infamie eine Prozessvollmacht übernehmen und ausstellen können, da ja die Infamenkataloge im Edikte Qui ne dent cognitorem und Qui ne dentur cognitores sich nicht decken. Nicht zutreffend wird auch sein, dass das Sichfügen des Prozessgegners unter allen Umständen wirkungslos ist, da dies doch nur bei der von Amtswegen zu berücksichtigenden, nicht der exzeptivisch geltend zu machenden Unfähigkeit der Fall gewesen sein mag. Vgl. Lenel, a. a. O. S. 73 u. 74, 76.

[338]) Es heisst von den Exceptionen: cum in iudiciis frequentari nullo perspeximus modo.

[339]) Vgl. C. Th. 9, 1, 3 (Br. C. Th. 9, 1, 2). Die Interpretation hierzu lautet, wie folgt: feminis nisi in sua suorumque causa quemquam accusare non liceat, quia susceptione alienarum causarum legibus prohibentur.

suam als Prozessvertreter aufzutreten, so bleibt keine andere Anwendung übrig als mit Bezug auf die Infamen. Wird es nicht der hier beschriebene Weg sein, auf dem die Interpretation jenes Textes zu dem Satze gelangt ist, dass eine Infamis persona weder Vertreter in fremder Sache noch Procurator et dominus, um in eigner Sache aufzutreten, sein kann[340], da ja der Procurator et dominus, wie sich zeigen wird (§ 13, 2), dem Cognitor procuratorve In rem suam entspricht? Es kann dabei dahin gestellt bleiben, ob damit auch wirklich das Richtige getroffen ist. Ein letzter auf Infamie bezüglicher Satz des Sentenzenauszugs (PV. 5, 4, 9) lässt den wegen Injurie civil und zwar auf den Schätzungswert Verurteilten infam werden[341]. Statt dessen will die Interpretation Infamie über denjenigen verhängen, der wegen Iniuria mediocris den Schaden der geschätzten Iniurie zu tragen geheissen ist, obschon er civil verurteilt sei[342]. Offenbar ist dem Verfasser, worauf ich zurückkomme (§ 11, 6), die Verurteilung mit der Actio iniuriarum, die Paulus im Sinne hat, Verurteilung zum Schadenersatz: civil ist sie ihm, wie dem Paulus selbst, als eine solche, die im Civilverfahren stattfindet. In zweierlei Hinsicht weicht dann die Interpretation von der Vorlage ab. Einmal insofern sie diese Verurteilung auf Iniuria mediocris beschränkt. Offenbar im Sinne eines Gegensatzes zu der im Text sich anschliessenden Iniuria atrox (PV. 5, 4, 10), wenigstens vom Standpunkte des Breviars lässt sich annehmen, dass der Prozess wegen Iniuria atrox ein Criminale negotium war[343]). Sodann aber

---

[340] Nec procurator in causa aliena, nec procurator et dominus, ut pro re sua agat, infamis persona fieri potest.

[341]) Iniuriarum civiliter damnatus eiusque aestimationem interre iussus famosus efficitur. Infam wird auch beim Maledictum und Convicium ingerere, ausser dem Thäter selbst, Is cuius ope consiliove factum esse dicitur (PV. 5, 4, 19).

[342] Qui pro iniuria mediocri aestimatae iniuriae damna subire compellitur, quamvis civiliter videatur addictus, tamen infamis efficitur.

[343] Nov. Val. 12, 1, pr. u. 1 wird die Actio pervasionis et atrocium iniuriarum ein Negotium criminale genannt und zwar in der Verbindung, dass bei Einschreiten gegen einen Bischof das Verbot einer Stellvertretung des Angeklagten, gegen die bei sonstigem Criminale negotium geltende Regel, wonach Stellvertretung in Kriminalsachen unstatthaft ist, ausser Anwendung bleibt. Die Interpretation formuliert den Satz folgendermassen: pulsatus sine dilatione respondeat: episcopi etiam, seu pro pervasione rei alicuius seu pro quibuscumque gravibus iniuriis ad iudicium fuerint provocati. Licet in criminalibus causis per alium nulli liceat respondere, episcopis tamen et presbyteris hac lege praestatur, ut in talibus causis misso procuratore respondeant, sine dubio ut ad eos redeat sententia iudicati. In reliquis vero criminalibus causis, ubi de scelere persona convincenda est, suam in iudicio praesentiam exhibere procurent. Der Unterschied zwischen der Causa criminalis, wo Vertretung gestattet ist, und derjenigen Ubi de scelere persona convincenda est wird sich im Wesentlichen mit dem Gegensatze des Verfahrens wegen Parvum crimen und Negotium criminale ubi de personarum inscriptione agitur vel maior causa est, von dem C. Th. 2, 1, 8 mit Interpretation handelt, decken.

zeigen die Worte der Interpretation an, dass der Autor in der Verknüpfung der Infamie mit einer Verurteilung aus einer Schadensklage, wegen Iniuria mediocris, darum etwas Auffallendes erblickt, weil sie im bürgerlichen Verfahren erfolgt. Man könnte dies damit erklären, dass nach dem Rechte des Breviars die Verurteilung aus Schadensansprüchen im Civilverfahren sonst keine Infamie zur Folge hat [344]), da die Aktionen, die im klassischen Rechte reipersekutorische, aber zugleich infamierende Klagen waren, letzteres nicht mehr sind [345]). Die Hervorhebung des Satzes als Singularität wird dem Autor um so näher gelegen haben, als der Sentenzenauszug auch noch andere Fälle kennt, in denen einer mit der Verurteilung wegen Injurien verbundenen Infamie Erwähnung geschieht, wobei aber eben nicht eine Verurteilung im Civilverfahren in Frage kommt [346]).

---

[344]) Die Aufzählung der Actiones famosae, wozu auch Kontrakts- und Quasikontraktsklagen gehören, bei Gaius (4, 182) ist, mit dem ganzen vierten Buche, in die Epitome Gai nicht übergegangen.

[345]) Die Thatbestände, in denen nach dem Rechte des Breviars Infamie eintritt, sind aufgeführt bei Conrat (Cohn), Brev. Al. S. 148—154. Hierzu gehört, und zwar nach dem Sentenzenauszuge (PV. 2. 32, 18), Verurteilung mit Actio furti: dies könnte dann ein Fall der Verurteilung im Civilverfahren sein, wenn nicht an die Kondemnation im Verfahren Sub specie criminis (vgl. C. Th. 2, 1, 8) gedacht ist.

[346]) Es ist im Breviar der Infamie als Folge der Kondemnation wegen Injurien noch gedacht bei Maledictum itemque convicium publice factum (PV. 5, 4, 18): diese Strafthat kann indessen für Iniuria atrox gelten (PV. 5, 4, 10 Atrox iniuria aestimatur.. loco, quotiens in publico inrogatur). Sodann wegen eines von dem Appellanten gegen den Iudex verübten Convicium (PV. 5, 4, 17; PV. 5, 37, 3), wogegen indessen nicht mit Actio iniuriarum aestimatoria, sondern Arbitrio principis reagiert wurde.

Fortsetzung. *d.* Sachenrecht § 10.

1. *Der Besitz.*
2. *Das Eigentum.*
3. *Die Schenkung.*
4. *Die Iura in re aliena.*

1. Ich beginne mit dem Rechte des Besitzes. Die Vorlage enthält zwei von den Besitzinterdikten handelnde Titel, mit der Rubrik De interdictis den ersten (PV. 5, 6), mit der Rubrik De interdicto Utrum vi den zweiten (PV. 5, 7). Hier kommt zunächst der erste Titel, De interdictis, in Betracht und zwar sein erster Text (PV. 5, 6, 1), der den Inhalt der Interdicta retinendae possessionis im Allgemeinen und im Einzelnen skizziert [347]) und in der Interpretation einer umständlichen Erörterung Platz gemacht hat [348]). Nach der Vorlage sind Interdicta retinendae possesionis, oder, wie es heisst, die auf das Retinere einer Possessio, die wir bereits haben, gerichteten Interdikte, das Interdictum Uti possidetis für unbewegliche Sachen, das Interdictum Utrubi für Res mobilis, und ist bei dem ersteren Sieger, wer zur Zeit des Erlasses des Interdikts, Redditi interdicti tempore, Possessor nec vitiosus ist, bez. in den

---

[347] Retinendae possessionis gratia comparata sunt interdicta, per quae eam possessionem quam iam habemus retinere volumus, quale est Uti possidetis de rebus soli et Utrubi de re mobili, et in priore quidem is potior est, qui redditi interdicti tempore nec vi nec clam nec precario ab adversario possedit: in altero vero potior est qui maiore parte anni retrorsum numerati nec vi nec clam nec precario possedit.

[348]) Interdicta dicuntur, quasi non perpetua sententia, sed ad tempus interim dicta, hoc est, a iudice momentum priori reddere possessori: id est, ut si quis possidens intra anni spatium, quod amisisse videtur, praesentibus litigatoribus, iudice ordinante recipiat et postmodum, si voluerit, tam de vi quam de rei proprietate confligat. Nam si talis casus emerserit, ut adventiciam quolibet titulo rem novus possessor adeat et eam maiore parte anni, id est, plus quam sex mensibus teneat et ab alio haec res, quam tenuit, auferatur et ille, qui abstulit, quatuor aut quinque mensibus teneat, si intra ipsum annum de momento fuerit actum, priori possessori, qui maiore parte anni possedit, res a iudice partibus praesentibus merito reformatur, ita ut de negotii qualitate partes sequenti actione confligant. Sin vero, qui abstulit, maiori parte anni possedit ante iudicium, momenti beneficium reddere non compellitur.

Worten des Autors Nec vi nec clam nec precario von dem Gegner besitzt, während beim Interdictum Utrubi derjenige, welcher den grösseren Teil des verflossenen Jahres über und zwar wiederum unter der Voraussetzung der Fehlerlosigkeit, Nec vi nec clam nec precario, besessen hat, den Gegner schlägt. Die Interpretation setzt mit einem Bezug zu den Interdikten im Allgemeinen ein. Interdikte werden, so heisst es, von Interim dicta hergeleitet und bedeuten ein Urteil, des Iudex, gesprochen, um nicht für die Dauer, sondern auf Zeit zu entscheiden, und zwar das auf Restitution des Besitzes an den früheren Besitzer gerichtete Urteil. Als lediglich auf Zeit, das will sagen, als intermistisch gilt der Interpretation das Urteil, weil, wenn der Besitzer innerhalb Jahresfrist, in Gegenwart der Parteien, auf Anordnung des Richters den verlorenen Besitz wiederempfängt, ein Konflikt wegen des Verbrechens der Vis und wegen Eigentums vorbehalten bleibt [349]). Die wesentlichsten Momente, die hierin gelegen sind, die Auffassung des Interdikts als eines rekuperatorischen Rechtsmittels, somit eines intermistischen, das die Actio vorbehält, ja sogar die Auffassung des Interdikts als nicht für die Dauer bestimmt, sondern als lediglich auf Zeit bestimmtes und somit als ein Interim Dictum findet sich auch in den Etymologien Isidors (5, 25, 33) [350]). Hierin ist dreierlei gelegen, was dem Status des klassischen Rechtes nicht entspricht: die Auffassung des Interdikts einmal als eines Urteils, sodann lediglich als eines Erkenntnisses, das im Besitzprozess gefällt worden ist, schliesslich lediglich als eines auf Restitution lautenden Erkenntnisses im rekuperatorischen Besitzprozess. Mir erscheint nicht ausgeschlossen, dass der Schriftsteller den Satz, dass die Interdikte keinem andern als dem Zwecke des Wiedergewinnes verlorenen Besitzes gelten, aus dem Beginn der Vorlage herauslesen zu können gemeint hat, indem das ihnen hier zugeschriebene Funktionieren Retinendae possessionis gratia um so eher im Sinne der in Wiedererlangung

---

349) Die Worte Postmodum, si voluerit, tam de vi quam de rei proprietate confligat haben den Sachverhalt im Auge, dass nach der Zuweisung des Besitzes im Besitzprozess der wieder in den Besitz Gesetzte nach Lex Julia de vi eine Anklage anstellt oder, als Verklagter, sich in den Streit über den gegen ihn erhobenen Eigentumsanspruch einlasst, den der im Besitsprozess zur Restitution Verurteilte geltend macht. Dass Confligere auch von demjenigen gesagt werden kann, der in der Rolle des Angegriffenen in gerichtlichen Konflikt gerät, zeigt z. B. Br. Nov. Val. 12, 1, 1. Das Si voluerit auf den Fall des Konflikts als Verklagter bezogen könnte in dem Sinne verstanden werden, dass ein eigentlicher Konflikt den Widerspruch des Verklagten voraussetzt.

350) Es heisst folgendermassen: interdictum est, quod a iudice non in perpetuum, sed pro reformando momento ad tempus interim dicitur, salva propositione actionis eius. Die Annahme, dass Isidor aus der Interpretation geschöpft hat, ist nicht schlechthin von der Hand zu weisen.

bestehenden Erhaltung des Besitzes verstanden worden sein mag, als dem Verfasser kaum einleuchten mochte, wozu es eines Privatrechtsanspruchs bedurft haben wird, der der Abwehr einer Störung in dem ununterbrochenen Besitze hatte dienen sollen [350a]. War hiermit die intermistische Natur des Rechtsmittels gegeben, so lag dann die Ableitung des Ausdruckes vom Interim dicere nahe genug [351], während sich die Auffassung des Dictum als Urteilsspruch am füglichsten aus dem Umstand erklären lässt, dass in dem Interdiktenverfahren, nachdem es, wie die Stelle erweist, seine spezifische Natur eingebüsst hatte, das richterliche Dictum κατ' ἐξοχήν in der That die Sentenz gewesen ist. Den Sachverhalt, dass das den verlorenen Besitz zuweisende Urteil innerhalb eines Jahres nach dem Verluste des Besitzes gefällt wird, konnte, wovon bald die Rede sein wird, der Autor dem Verfolge des Textes selbst entnehmen. Ergiebt nun die Interpretation einen von dem Status des klassischen Rechts in mehrfacher Hinsicht abweichenden Inhalt, so treten dann aber auch weiter in der Interpretation, die den Sentenzenauszug begleitet, die Konsequenzen zu Tage, zu denen die vorgetragenen Anschauungen führen mussten. Denn hiernach durfte es kein Interdikt geben, das nicht rekuperatorisches Besitzinterdikt ist. Zunächst also kein Interdikt, das nicht Besitzinterdikt ist. Solche finden sich, zwei an Zahl, bei Paulus im Sentenzenauszug insbesondere an zwei Stellen erwähnt, in der einen das Interdictum De homine libero exhibendo (PV. 5, 7, 12), in der andern das Interdictum De tabulis exhibendis (PV. 4, 7, 6). Was die erste Stelle anlangt, so wird der Text des Paulus, wie folgt, gelautet haben [352]: adversus eum, qui hominem liberum vinxerit suppresserit incluserit operamve ut id fieret dederit, tam interdictum quam legis Fabiae super ea re actio redditur: et interdicto quidem id agitur, ut exhibeatur is qui detinetur, lege autem Fabia, ut etiam poena nummaria coerceatur. Paulus will damit sagen, dass gegen die Fesselung eines freien Menschen zwei Rechtsmittel zustehen, einmal das Interdikt mit exhibitorischem Inhalt und sodann Actio legis Fabiae [353], worunter das Kriminalverfahren nach Lex Fabia zu verstehen ist,

---

[350a]) Auch PV. 1, 4, 4, Mater quae se in retinendis rebus filiorum miscuerit, statt Mater quae filiorum suorum rebus intervenit, ist das Wort nicht im engeren Sinne gebraucht. Vgl. ferner auch PV. 5, 14, 6 (Privilegium fisci est inter omnes creditores primum locum retinere).

[351]) Bei Justinian (I. 4, 15, 1) wird der Ausdruck Interdikt abgeleitet von Inter duos dicta (omnia interdicta appellari, quia inter duos dicuntur).

[352]) So liest Ed. Krüger.

[353]) Eine Handschrift liest Accusatio statt Actio.

das, wie hinzugefügt wird, unter Umständen auch zu einer Poena nummaria führen konnte. Wenn demgegenüber die Interpretation vielmehr den Exhibitionsanspruch auf Legis Fabiae actio gründet und das Rechtsmittel des Interdikts unerwähnt lässt, so darf man annehmen, dass sie in den Worten der Vorlage Tam interdictum quam legis Fabiae super ea re actio redditur eine Identifizierung von Legis Fabiae actio und des Interdikts ausgesprochen gefunden haben wird, sodass Legis Fabiae actio den Exhibitionsanspruch bedeutete, während sie dann den Anspruch um deswillen lediglich als Legis Fabiae actio bezeichnet, weil der Interdiktsbegriff in Anwendung auf die Vorführung eines freien Menschen nicht in ihr Interdiktensystem passte [354]). Was den vom Interdikt De tabulis exhibendis handelnden Text des Paulus (PV. 4, 7, 6) anlangt, wonach auf Grund des Edictum perpetuum beim Nichtzumvorscheintreten der Tabulae testamenti innerhalb Jahresfrist, Interdicto reddito, gegen den Supprimens auf Exhibition geklagt werden kann [355]), so hat sich allerdings eine Interpretation nicht darüber ausgesprochen, wie sich der auf ein Interdictum exhibitorium bezügliche Text zu der in der Interpretation vertretenen Auffassung vom Interdikt verhält. Hin-

---

[354]) Der Text lautet, wie folgt: si quicunque hominem liberum ligaverit, absconderit, incluserit aut, ut id fieret, solatium praebuerit, adversus eum legis Fabiae actio datur, id est, ut exhibeatur is, qui in clusura aut in vinculis detinetur ab eo, qui fecisse convincitur: aut secundum legem Fabiam puniendus est aut secundum aestimationem iudicis poena nummaria feriendus est. Dass die Poena nummaria nicht selbst, wie es Paulus gethan haben wird, auf die Lex Fabia gegründet ist, wird durch einen von dem authentischen abweichenden Text in der Vorlage der Interpretation verursacht sein (die Handschriften des Grundtexts lesen Aut etiam poena nummaria coerceetur). Die Strafe der Lex Fabia wird im Breviar im Auszuge des Codex Theodosianus (9, 14, 1) erwähnt. Wenn hier lediglich von dem Thatbestande des an Kindern verübten Plagium die Rede ist (Interpr. Hi, qui filios alienos furto abstulerint et ubicumque transduxerint, sive ingenuus sive servus sit, morte puniatur), worauf dann auch Br. C. Th. 9, 16, 1 (vgl. G. 3, 199) zu beziehen ist, so erscheint es mir denkbar, dass im Sinne der Interpretation das Secundum legem Fabiam puniendus est nur hierauf bezüglich ist, während in allen anderen Fällen nicht die der Lex Fabia zugeschriebene Strafe, sondern Poena nummaria eintreten soll. P. 2, 31, 31 u. P. 5, 30b, 1 u. 2 wird dann gestrichen sein, weil hier der Lex Fabia eine Anwendung gegeben wird, die über das Gebiet des Plagium am Hauskinde hinausgeht, die Poena nummaria für antiquiert erklärt und eine Strafe der Lex verzeichnet wird, die C. Th. 9, 14, 1 als veraltet hinstellt.

[355]) Edicto perpetuo cavetur, ut, si tabulae testamenti non appareant, de earum exhibitione interdicto reddito intra annum agi possit, quo ad exhibendum compellitur qui supprimit. Hieran schliesst sich die Bemerkung: tabularum autem appellatione chartae quoque et membranae continentur.

[356]) Es heisst, statt der im Texte gegebenen Ausführung des Textes, folgendermassen: de testamento etiam, si quis commendatum a testatore testamentum in fraudem heredis fortasse subpresserit, et id heres scriptus iudicio restitui petit, testamento per iudicium momenti beneficio restituto potest postmodum de subpresso testamento criminalem proponere actionem.

gegen lässt sich mit Sicherheit sagen, dass vom Standpunkte des Breviars im Interdictum De tabulis exhibendis kein exhibitorisches Interdikt erblickt werden darf: denn wenn eine Konstitution im Auszuge des Codex Theodosianus (9, 16, 1) bemerkt, dass, im Falle der Vorenthaltung eines Testaments, mit dem Interdictum De tabulis exhibendis geklagt und hernach nichtsdestoweniger aus der Lex Cornelia testamentaria Anklage erhoben werden kann, so versteht die Interpretation den das Interdikt betreffenden Sachverhalt in dem Sinne, dass es sich um ein von dem Erblasser einem Dritten anvertrautes Testament handelt, das dieser In fraudem des Erben unterdrückt, während der eingesetzte Erbe gerichtlich die Restitution beansprucht und das Testament auf gerichtlichem Wege mittels des Benefizes des Besitzes zurückempfängt[356]. Sonach handelt es sich im Sinne des Breviars vielmehr um ein auf Wiederherstellung des verlorenen Besitzes gerichtetes Rechtsmittel. Hier findet sich auch die Begrenzung des Interdikts auf ein Jahr ausgesprochen[357]. Ausscheiden musste ferner das Besitzinterdikt, das nichtrekuperatorischen Inhalts ist. Demgemäss war aber auch dasjenige, was Paulus von den beiden Interdikten aussagt, nicht zu verwenden. Was mit Bezug auf das Uti possidetis ausgesprochen wird, wonach derjenige Sieger ist, welcher zur Zeit des Interdictum redditum Possessio nec vitiosa hat, überhaupt nicht, da beim Interdikt im Sinne des den verlorenen Besitz zuweisenden Urteils nur der Nichtbesitzer den Sieg davon tragen kann. Was aber Paulus von dem Interdictum Utrubi bemerkt, derjenige habe den Vorzug, der den grösseren Teil des rückläufigen Jahres Possessor nec vitiosus gewesen ist, so war diese Äusserung insoweit verwendbar, als sie den Satz einschloss, dass der Nichtbesitzer den Sieg davontrug, falls er nur den grösseren Teil des verflossenen Jahres über Possessor nec vitiosus war. Letzteren Satz hat dann auch wirklich hinter der oben entwickelten Zeichnung des Interdiktenbegriffs im Allgemeinen die Interpretation aufgenommen, indem sie konstatiert, dass durch den Richter in Gegenwart der Parteien intermistisch Restitution des entzogenen Besitzes stattfindet

[357]) Es findet sich ferner noch als Interdikt, das nicht Besitzinterdikt ist, das Interdictum Ut via publica itinereve publico ire agere liceat (PV. 5, 6, 2). Der Text, dem eine Interpretation fehlt, ist der zweite in dem Titel De interdictis (PV. 5, 6). Er beginnt mit den folgenden Worten: ut interdictum, ita et actio proponitur, ne quis via publica aliquem prohibeat. Vom Standpunkte des Urhebers der in Frage stehenden zu dem ersten Texte des Titels gehörigen Interpretation konnte das Ut interdictum den Sinn einer Rückverweisung haben. Was endlich PV. 5, 7, 7 anlangt, so hat Paulus wohl ein Interdikt im Auge, ohne indessen einen darauf bezüglichen Ausdruck zu verwenden (es heisst Induci, nicht, wie Ed. Haenel liest, Interdici).

zu Gunsten des Nichtbesitzers, der innerhalb des vor dem Richterspruch, Ante iudicium, verflossenen Jahres die längere Zeit über Besitzer gewesen war, während, falls der Verklagte den grösseren Teil des vor dem Urteil verflossenen Jahres besessen hat, der Besitz von ihm nicht zu restituieren ist [358]. Lediglich dass dieser rekuperatorische Schutz, wie Paulus will, Possessio nec vitiosa voraussetzt, ist hier unerwähnt geblieben. Indessen könnte auch der auf das Interdictum Uti possidetis bezügliche Satz, Potior est qui redditi interdicti tempore nec vi nec clam nec precario ab adversario possedit, in der Interpretation des Sentenzenauszugs nicht unberücksichtigt geblieben sein, zwar nicht in dem authentischen Sinne, in welchem er eine Aufnahme nicht vertrug, wohl aber in dem Verständnis, dass das in Zuweisung des Besitzes bestehende Urteil zu Gunsten desjenigen der beiden Prozessführenden geschieht, der nicht im Momente des Urteils die Partei ist, die Vi Clam Precario besitzt. Hiermit würde dann der Sieger als diejenige Partei charakterisiert werden, die Vi Clam Precario den Besitz an den Gegner verloren hat. Käme danach die Possessio vitiosa nicht als negative Voraussetzung des Besitzschutzes, sondern als Passivlegitimation in Betracht, so begriffe sich auch, dass, wie gezeigt worden ist, die Interpretation für den Besitzschutz bei beweglichen Sachen das Erfordernis der Possessio nec vitiosa während des grösseren Teils des Jahres nicht kennt, da sie dann auch hier das Nec vi nec clam nec precario der Vorlage in dem bezeichneten Sinne verstanden haben wird. Danach wäre dann der Schutz des Besitzes, nach der Art des Verlustes, ein dreifacher, De vi De clandestina possessione De precario. Allerdings steht ja der Besitzschutz De vi, der dann etwa dem rein rekuperatorischen Besitzschutz des Römischen Rechts entspricht, in der Interpretation im Vordergrunde: wie erwähnt worden ist, wird in der Zeichnung der Interdikte (PV. 5, 6, 1) dem Intermistikum des Besitzurteils das als Konflikt De vi bezeichnete Kriminalverfahren gegenübergestellt. Indessen mochte hierauf von Einfluss gewesen sein, dass des Weiteren, nämlich in dem zweiten Titel (PV. 5, 7), unter der Rubrik De interdicto Utrum vi zunächst und überwiegend von diesem Sachverhalte die Rede ist. [359]) Nach dem Vorstehenden wird sich dann die Plausibilität

[358]) Mit den Worten Ut adventiciam quolibet titulo rem novus possessor adeat soll offenbar auf die Res mobilis Bezug genommen werden. Adventicia res wird eine von anderswoher eingeführte Sache bedeuten. Die intermistische Natur der Besitzeinweisung wird mit den Worten Ita ut de negotii qualitate partes sequenti actione confligant ausgedrückt, was in dem Sinne des Streits über den Erwerbstitel zu verstehen sein wird.

[359]) Auch hinsichtlich des Besitzschutzes beweglicher Sachen wird der Besitzverlust,

der Annahme, dass für die Interpretation das Interdikt nicht lediglich ein Interdikt De vi ist, schwerlich bestreiten lassen; doch lässt sie sich auch erweisen. Nämlich einmal damit, dass in der That ausdrücklich der Possessio nec vitiosa der Charakter einer negativen Voraussetzung des Besitzschutzes entzogen ist. Im zweiten Titel, mit der Rubrik De interdicto Utrum vi, findet sich der Satz Qui vi aut clam aut precario possidet ab adversario inpune deicitur (PV. 5. 7. 5). Bei Paulus selbst soll damit die Exceptio vitiosae possessionis beim Interdictum Unde vi eingeführt werden. Die Interpretation, die diesen Satz begleitet, giebt die Äusserung des Paulus nicht wieder; statt dessen führt sie Definitionen auf, des Vi possidet mit Qui impetu efficaci depulso adversario possidet, ferner des Clam possedisse videtur mit den Worten Qui ignorante et inscio domino possessionem occupat, des Precario possedisse videtur. Man könnte meinen, es geschehe zu dem Zwecke, die Vorlage mittels Definition der Begriffe, die in ihr vorkommen, zu erläutern, und danach der Interpretation Glossencharakter zuschreiben wollen. Indessen lässt sich aus der Zahl der wenigen Fälle, in denen eine Interpretation Glossencharakter besitzt (vgl. § 5, 2), kein einziger finden, der dem unsrigen an die Seite gestellt werden kann. Es wird dann die Aufführung der Begriffe des Vi possidet, des Clam und des Precario possedisse videtur kaum zu einem andern Zwecke geschehen sein, als behufs Aufzählung der drei Fälle, in welchen der Besitzer gegen Besitzverlust geschützt wird.[360] Diese Annahme wird nun durch den Umstand gestützt, dass der Verfasser unter den Texten, die jenem zweiten Titel (PV. 5, 7) angehören und sich auf das Interdictum Unde vi beziehen, immerhin doch einzelne finden konnte, in denen sich Anwendungsfälle für das Vorhandensein eines Interdictum De clandestina possessione und De precario erblicken liessen. Ein Text (PV. 5, 7, 8) bezieht sich ja auch auf ein Interdictum De precario,[361] das dann freilich nicht auf dem Gesichtspunkt des durch Precarium eingetretenen Besitzverlustes

---

gegen den im Wege des Interdikts Schutz gewährt wird, als ein Auferre von Seiten des Verklagten bezeichnet.

[360] Ich glaube auch, dass Gestattung der Entsetzung des Vitiosus possessor dem Geiste des Westgothischen Gesetzes nicht entsprochen haben wird (vgl. S. 31). Dass dagegen Dejektion des Vitiosus possessor schon aus dem Grunde des in die Kodifikation übergegangenen Verbots der Selbsthilfe untersagt war, glaube ich nicht; die bezüglichen Gesetze (C. Th. 4, 20, 2 u. 3) verbieten eben nur Dejektion behufs Selbsthilfe und zwar Selbsthilfe, während die Sache bei Gericht anhängig ist.

[361] Redditur interdicti actio, quae proponitur ex eo, ut quis quod precarium habet restituat, nam et civilis actio huius rei sicut commodati competit; eo vel maxime, quod ex beneficio suo unusquisque iniuriam pati non debet.

beruht. Dem Verfasser der Interpretation wird es als das Interdikt erschienen sein, das bei einem Precario eingetretenen Besitzverlust gewährt wird; [362]) der rekuperatorische Besitzanspruch, der im Sinne der Interpretation zum Interim dictum führt, wird dann auch die Actio iusta sein, von der in der den Grundtext begleitenden Interpretation die Rede ist [363]), bez. die auf Restitution gerichtete und der Actio commodati vergleichbare Civilis actio, die Grundtext und Interpretation erwähnen, civil nach Auffassung der Interpretation, wie sich annehmen lässt, im Gegensatz zur Criminalis actio, die vorbehalten bleibt, wie ja auch Text und Interpretation einer Konstitution im Auszuge des Codex Theodosianus (9, 16, 1) den Interdiktenanspruch als Civilis actio und die danebenher laufende Criminalanklage als Criminalis actio bezeichnen. [364]) Einen Anwendungsfall des Interdikts De precario mag dann auch die Interpretation zu PV. 5, 7, 14 darbieten: wird hier gesagt, dass bei Verpfändung des gegenwärtigen und zukünftigen Vermogens unter Anderem weder Konkubine noch Filius naturalis mitverpfändet sind und um deswillen das Interdikt nicht gewährt ist, so mag der Verfasser, der auch hier an ein Besitzrechtsmittel gedacht hat (nec momentum, si creditor petat, de his rebus ..accipere potest), das Interdikt wegen Besitzverlusts Precario im Sinne haben, da ein vom Verfasser der Interpretation hervorgehobener Fall des Precarium gerade der ist, dass dem Pfandschuldner der prekaristische Verbleib in der Sache gewährt ist (PV. 5, 7, 5.. precario [possedisse videtur,] qui per precem postulat, ut ei in possessione permissu domini vel credi-

---

[362]) Si quando alicuius precibus exorati aliquid cuicunque possidendum ad tempus praestitum fuerit et ad primam admonitionem hoc ipsum reddere noluerit, datur adversus eum interdictum et actio iusta proponitur: quae actio civilis est, velut si de commodato agatur, ut res ita praestita sine aliqua difficultate reddatur: quia pro beneficio suo pati quemcunque iniuriam non oportet.

[363]) Das Datur adversus eum interdictum et actio iusta proponitur heisst in der Vorlage Redditur interdicti actio, quae proponitur ex eo, ut quis quod precarium habet restituat. Im Sinne der Interpretation besteht das Datur.. interdictum in der Sentenz des Richters und das Actio iusta proponitur in der Klageanstellung. Es liegt auf der Hand, dass hiermit der Sinn der Vorlage nicht wiedergegeben wird.

[364]) Der Grundtext beginnt, wie folgt: a plerisque prudentium generaliter definitum est, quotiens de re familiari et civilis et criminalis competit actio, utraque licere experiri, nec, si civiliter fuerit actum, criminalem posse consumi. Hieran schliessen sich Beispiele, in denen als Civilis actio ein Interdikt (Unde vi, De tabulis exhibendis) und als Criminalis actio die Lex Iulia de vi, resp. die Lex Cornelia testamentaria, erscheint. Geradezu statt des Interdictum Unde vi spricht die Interpretation von der Civilis actio, der gegenuber die Anklage wegen Vis die Criminalis actio darstellt (ita ut, si quis.. rem ablatam civili primitus maluerit actione repetere, momentum sibi restitui petat, ..criminali postmodum actione servata recepto primitus momento potest postmodum inpetere violentum).

toris fiduciam commorari liceat). Einen Anwendungsfall des Interdikts De clandestina possessione konnte der Sentenzenauszug an einer anderen Stelle (PV. 5, 7, 10) zu bieten scheinen. Es heisst hier nämlich, dass der Erbe desjenigen, der prekaristischen Besitz innehatte, wenn er hierin verblieben ist, Clam zu besitzen erachtet wird, da er selbst keine Preces angewendet hat[365]. Die Interpretation stimmt hiermit nicht überein[366]. Sie nimmt den Satz, dass der Erbe des Prekaristen seinerseits Clam im Besitze verbleibe, auf: clam, id est occulte; nicht aber die von Paulus daraus gezogene Folgerung, dass ein Interdikt nicht gewährt wird: soll hierin eine andere Absicht gelegen sein als die, das Interdikt nicht auszuschliessen und auf die Definition des Clam possedisse videtur Bezug zu nehmen? Ist aber die Bemerkung, dass die Persecutio rei unberührt bleibt, in den Satz umgewandelt, dass dem Eigentümer die Actio proprietatis zusteht, so gewinnt es den Anschein, dass hiermit ausgedrückt werden soll, dass neben dem dem Precario dans gegen den Prekaristen zustehenden Rechtsmittel dem dritten Eigentümer das Vindikationsrecht zusteht. Als weiterer Anwendungsfall des Interdictum De clandestina possessione mag im Sinne des Verfassers das Interdictum De tabulis exhibendis gelten, worin, wie oben (S. 128) angeführt ist, die Interpretation ein Rechtsmittel erblickt, das dem Erben gegen eine Person gewährt wird, die ein von dem Erblasser bei ihr hinterlegtes Testament unterdrückt. Nach alledem kann man sagen, dass die Interpretation zum Sentenzenauszuge jene Auffassung vom Interdikt durchgeführt hat: Interdikt ist das den verlorenen Besitz im rekuperatorischen Besitzprozess zuweisende Urteil, verloren entweder Vi oder Clam oder Precario und bei der beweglichen Sache ausgesprochen unter der Bedingung, dass der des Besitzes verlustig gegangene den Besitz den grösseren Teil des verflossenen Jahres über innegehabt hat[367]. Danach wird auch in

[365] Heres eius, qui precariam possessionem tenebat, si in ea manserit, magis dicendum est clam videri possidere, nullae enim preces eius videntur adhibitae, et ideo persecutio eius rei semper manebit nec interdicto locus est.

[366] Si heres eius in ea possessione, quam auctor suus precario possederat, post mortem illius manserit, magis aestimandus est clam, id est, occulte manere. Actio tamen proprietatis domino adversus eum, qui ita manserit, iure competit.

[367] Die Bezeichnung der beiden Interdikte mit Uti possidetis und Utrubi kehrt in der Interpretation (PV. 5, 6, 1) nicht wieder. Sie wäre auch nicht passend gewesen, da der Ausdruck Interdikt einen andern als den ursprünglichen Sinn besass. Auch entsprach es nicht dem Charakter der Interpretation, die terminologische Bezeichnung für ein Rechtsmittel wiederzugeben (vgl. § 6, 5). Es ist mir zudem zweifelhaft, ob dem Verfasser die Worte Quale est Uti possidetis de rebus soli et Utrubi de re mobili bei Paulus (PV. 5, 6, 1) wirklich in dem Sinne erschienen sind, den sie für uns besitzen. Utrubi mag ihm identisch mit Utrum vi erschienen sein, wie ja auch die Ueber-

Texten ohne Interpretation, wie gewaltsam die Umsetzung eines Utile interdictum est oder gar eines Hoc interdicto experiri non potest (PV. 5, 7, 1 u. 3) auch erscheint, hiervor nicht zurückgeschreckt werden dürfen. Die hiermit gekennzeichnete Auffassung der Interpretation zum Breviarauszug der Sentenzen tritt dann aber auch in der Interpretation zum Breviarauszuge des Codex Theodosianus zu Tage. Auch hier nämlich zeigt es sich, dass das Interdikt als ein Rechtsmittel gilt, das zwar nicht lediglich wegen Entsetzung, aber andererseits wohl lediglich des Besitzschutzes halber gewährt wird [368]. Dieses Besitzschutzrechtsmittel ist dann aber rekuperatorischer Natur [369], wie ja auch die Interpretation beim Interdictum De tabulis exhibendis ein rekuperatorisches Rechtsmittel annimmt (vgl. S. 128). Auch der Beschränkung des Interdikts auf ein Jahr ist hier wiederholt gedacht [370], wie gleichfalls die intermistische Natur des Besitzurteils mehrfach hervorgehoben wird [371].

---

lieferung des Auszugs des Codex Theodosianus in dem Titel mit der Rubrik Utrubi (4, 21) schreibt. Erklärt sich der Umstand, dass die Interpretation in der Ausführung über das Interdictum Utrubi mit dem Verluste des Besitzes Vi exemplifiziert, aus dem Umstande, dass sie eine Vorlage mit Utrumvi vorgefunden hat?

[368]) In einer Konstitution vom Jahre 406 (C. Th. 2, 4, 6) wird unter den Sachen, die ohne Litisdenuntiation verhandelt werden, der folgende Fall aufgeführt: si quis.. momentariam possessionem pervasione violatam vel quodlibet interdictum efflagitet. Hierfür sagt die Interpretation das Folgende: ..aliquid sibi alleget fuisse pervasum, aut quodlibet intra annum beneficium momenti requirat. Während somit das Interdictum Unde vi in der Interpretation wiederkehrt, wird hier statt von Quodlibet interdictum vielmehr von Quodlibet intra annum beneficium momenti, das will sagen, von jedem Besitzschutzrechtsmittel gesprochen.

[369]) Ein Text, der in den Titel Unde vi (4, 20, 6) aufgenommen ist, beginnt mit den Worten Momenti actio exerceri potest per quamcumque personam und fährt, wie folgt, fort: sub colore autem adipiscendae possessionis obrepticia petitio alteri obesse non debet. Die Interpretation lässt darüber keinen Zweifel, dass das Rechtsmittel rekuperatorisch ist (Ad recipiendum momentum, id est intra anni spatium cuiuslibet persona agere potest).

[370]) Vgl. die Interpretation zu C. Th. 2, 4, 6 (vgl. Note 368) und zu C. Th. 4, 20, 6 (vgl. Note 369), ferner die Interpretation zu C. Th. 2, 4, 5 (Ideoque cum ille, qui fuerit de possessione deiectus, audientiam impetraverit iuxta iuris ordinem intra annum, ad recipienda quae perdidit nullatenus differatur).

[371]) C. Th. 4, 19, 1 Iustum esse decernimus, ut, quodcumque auctor usque in diem vitae suae tenuerit, petentibus hereditas debeat consignari, illi postea cui conpetit actione servata. Der Text, auf den sich die Interpretation bezieht, handelt vom Interdictum Quorum bonorum. Sie könnte sagen wollen, dass dem Erben das Interdikt wegen des Ignorante et inscio domino verlorenen Besitzes zusteht, unter Vorbehalt des Eigentumsanspruchs für den Eigentümer. Es könnte sich dann im Sinne des Verfassers um ein Interdictum De clandestina possessione handeln. Ein zweiter Text ist C. Th. 4, 21, 1. Die Interpretation lautet, wie folgt: si coloni rei alienae ad alios dominos forte confugerint, primum est, ut fugitivos suos, de cuius re exisse noscuntur, momenti beneficio possessor sine dilatione recipiat et sic de eorum origine audiatur, nec requiratur in iudicio, ut prius titulum litis petitor scribat, quia initium litis ad momentariam non

Speziell auch die intermistische Natur gegenüber der Verfolgung wegen des Crimen vis wird erwähnt[372].

2) Sagt Paulus PV. 5, 2, 1, dass Erwerb der Possessio sich vollzieht Animo et corpore und zwar Corpore nostro oder Corpore alieno, dagegen nicht Erwerb lediglich Animo stattfindet, wohl aber Animo Aufrechthaltung des Besitzes zulässig ist, wie es bei Saltus hiberni aestivique der Fall ist, so unterscheidet die Interpretation, nicht sowohl von ihrem Erwerb als von der Possessio selbst sprechend und das Wort Possessio im Sinne von Eigentum verstehend, die Possessio Animo et corpore und die blosse Possessio Animo dahin, dass Ersteres Eigentum ist, bei dem sich mit dem Eigentümerwillen die körperliche Herrschaft über die Sache verbindet, während bei letzterem die körperliche Herrschaft fehlt; dies treffe auf die im Eigentum befindlichen Sachen zu, die in weiter Ferne gelegen sind, wo dann die Möglichkeit der Vindikation vorhanden sei[373]. Von den Eigentumserwerbsweisen sind Cession[374] und

---

pertinet actionem. Auch hier wird die Interpretation ein Interdictum De clandestina possessione angenommen haben. Ein dritter Text ist C. Th. 11, 12, 1 in dem Titel mit der Rubrik Si de momento fuerit appellatum Si de momento fuerit appellatum, momentariae causae audientiam proprietati obesse paenitus von debere, quamlibet de momento videatur aliquid iudicatum, quod in effectum sit sine dubio deducendum, nec possit appellatione suspendi. Iubet tamen restituto momento causam proprietatis ex integro debere cognosci.

[372] Es handelt sich um C. Th. 9, 16, 1. Die Rubrik des Titels lautet: victum civiliter agere criminaliter posse. Im Texte findet sich der folgende Satz: si denique et per vim possessione deiectus, si de ea recuperanda interdicto unde vi erit usus, non prohibetur tamen etiam lege Julia de vi publica iudicio instituere accusationem. Hierzu lautet die Interpretation, ut, si quis de re sua fuerit violenter expulsus, et rem ablatam civili primitus maluerit actione repetere, momentum sibi restitui petat, et si de eius proprietate is qui expulsus est civiliter fuerit superatus, criminali postmodum actione servata recepto primitus momento potest postmodum impetere violentum. Der Sinn ist der gleiche wie in der Vorlage, dass der Dejizierte nach dem Interdikt wegen Vis-Anklage erheben kann. Es ist aber hinzugefügt, dass der Dejizierte das Interdikt auch hat, nachdem er mit der Eigentumsklage nicht durchgedrungen ist. Mit der Bemerkung der Interpretation zu PV. 5, 6, 1, dass der Dejizierte nach dem Interdikt, wie es heisst, Si voluerit sowohl De vi als auch mit der Eigentumsklage sich einlässt, hat der Satz Nichts zu schaffen.

[373] Aliqua sunt, quae animo et corpore possidemus, aliqua, quae tantum animo. Animo et corpore ea possidemus, quae in praesenti tenere videmur vel utimur: animo vero ea possidemus, quae in longinquo posita sunt et in nostro iure consistunt et ea proprietati nostrae possumus vindicare.

[374] Es heisst PV. 1, 15, 1 in Ed. Haenel in dem Satze, der von der Verpflichtung des Eigentümers eines Tiers zur Auslieferung wegen Pauperies handelt, Quadrupedem cedat (so auch die Lex Romana Burgundionum (13, 1)); hierfür sagt die Interpretation ipsum animal tradat. Ed. Krüger liest freilich Dedat statt Cedat.

Manzipation geschwunden [375], und durch die Hingabe der Sache, bez. Tradition ersetzt [376]. Wenn daneben in einem Texte (PV. 2, 17, 3), der eine Interpretation nicht besitzt, von dem Sachverhalte eines gekauften Gegenstandes die Rede ist, der Mancipatione et traditione perfecta evinziert wird, so lasst sich sicher annehmen, dass diese Ausdrucksweise nicht im eigentlichen Sinne verstanden sein will. Wie die Epitome Gai Iniurecession und Manzipation durch die Tradition ersetzt [377], so gewahrt sie andererseits darüber Auskunft, welcher Sinn jenem Ausdruck zukommt: sie verwendet namlich bei der Darstellung des Emanzipationsakts (1, 6, 3) gleichfalls die Formulierung Mancipat et tradit [378], giebt aber zugleich die Aufklärung, dass unter Manzipation nichts weiter als Tradition, mit der Hand, zu verstehen ist [379]. Von der Tradition sagt dann Paulus an einer anderen Stelle, Eigentümer eines Grundstücks werde derjenige, auf dessen Namen erworben ist, falls an ihn die Uebergabe stattgefunden hat, nicht derjenige, mit dessen Gelde es bezahlt

---

[375]) PV. 1, 7, 7 sagt: qui quem in domo inclusit, ut sibi rem maneiparet aut promitteret, extorsisse mancipationem videtur. Hierzu lautet die Interpretation: qui aliquem in domo sua clausum tenuerit, quascunque ei scripturas extorserit, non valebunt. PV. 2, 12, 6 sagt, dass der Pfandschuldner die in Fiducia gegebene Sache zwar nicht dem Pfandgläubiger, wohl aber einem Dritten verkaufen kann, derart dass er sie ihm auf Grund der nach Zahlung der Schuld mittels des Kaufpreises erfolgten Remanzipation liefert. In der Interpretation musste die Remanzipation schon mit der Fiducia hinfallig werden: sie spricht dann lediglich hiervon, dass der Schuldner die in Folge Zahlung der Schuld aus dem Kaufpreise von der Pfandhaftung befreite Sache nach Belieben verkaufen kann (rem suam a debitore liberatam, cui voluerit, vendat).

[376]) PV. 1, 7, 4 spricht von einer Manzipation oder einer Promission zum Zwecke der Errettung De vi latronum vel hostium vel populi: die Interpretation ersetzt die Manzipation durch das Geben der Sache (Quicunque aliquid.. dedit) und bringt uns damit auch den Thatbestand, der, die Solennitat der Manzipation in Betracht gezogen, in der Vorlage ein wenig sonderbar erscheint, naher. PV. 1, 7, 5 spricht von Servus per metum mancipatus, wofür die Interpretation setzt Si.. servum metu interveniente dederit. Heisst es dann in der Vorlage, dass Erwerb oder Stipulation durch den manzipierten Servus demjenigen zukommt, an dem Vis verübt worden ist, so giebt die Interpretation hiervon die folgende Vorstellung: quum servum ipsum dominus, cui est vis illata, receperit, ad eum omnia, quae servus acquisierat, pertinebunt. Es wird sonach, gegen den Sinn der Vorlage, der Erwerb des Sklaven, ja streng genommen, nur die Zugehörigkeit des Erwerbs, von dem Umstande abhangig gemacht, dass der Manzipant den Sklaven zurückempfangen hat.

[377]) Vgl. Conrat (Cohn), Gaius S. 11.

[378]) Manzipation beim Emanzipationsakt kommt auch im Sentenzenauszug vor (PV. 2, 26, 2).

[379]) Es heisst: naturalis pater filium suum fiduciario patri mancipat, hoc est manu tradit: a quo fiduciario patre naturalis pater unum aut duos nummos quasi in similitudinem pretii accipit, et iterum eum acceptis nummis fiduciario patri tradit. Hoc secundo et tertio fit, et tertio eum fiduciario patri mancipat et tradit.. Somit wird Mancipat et tradit in gleichem Sinne wie Mancipat hoc est manu tradit gebraucht. Schon zu Beginn wird dann Emancipatio umschrieben mit Hoc est manus traditio.

wurde PV. 2, 18, 11. Die Interpretation giebt den Satz dem Sinne nach wieder, erweitert ihn aber durch die zusätzliche Bemerkung, dass die Geber des Geldes es von dem Erwerber zurückempfangen werden [350]. Hierfür beruft sich die Interpretation auf viele andere Species, das will sagen, Texte des Ius vgl. S. 4. Ein Text, der diesen Satz ausspricht und in der That auch dem Ius angehört, findet sich innerhalb der Kodifikation in dem Auszuge des Codex Gregorianus und zwar in dem Titel 7, der die Rubrik Si sub alterius nomine res emta fuerit führt. Hier ist nämlich von dem Thatbestande die Rede, dass eine Person, auf deren Namen ein Erwerb gemacht ist, die Sache übergeben erhalten und in Besitz hat, während das Geld von einem anderen gezahlt wurde, und wird bemerkt, dass letzterer die Sache nicht vindizieren, wohl aber den Betrag von dem Erwerber zurückfordern könne [351]. Es ist nun aber bemerkenswert, dass dieser Satz im Auszuge des Codex Gregorianus nicht einer der beiden Konstitutionen des Titels Si sub alterius nomine res emta fuerit, auf die sich die Interpretation bezieht, sondern lediglich dieser angehört, in der er eine zusätzliche Bemerkung zu demjenigen Teile der Interpretation, der den Konstitutionentext erläutert, darstellt: einen, wie sich sagen lässt, unmotivierten Zusatz; denn die beiden Konstitutionen haben nicht den Sachverhalt im Auge, dass eine tradierte Sache mit anderem als dem Gelde des Empfängers der Sache bezahlt worden ist [352]. Unter diesen Umständen könnte man meinen, dass dieser

[350] Si ager alterius nomine et alterius pecunia fuerit comparatus, eius esse cognoscitur, cuius nomine comparatus est: si tamen ipsi comparatori agrum traditum fuisse constiterit: illi vero pecuniam, quam dederant, a possessore recipient: sicut multis aliis speciebus habetur expositum.

[351] Quod si vero, cuius nomine res comparatae sunt, ipsi traditae sunt vel ab ipso possessae, is, qui pecuniam suam pro hac re datam fuisse probaverit, rem quidem comparatam non potest vindicare, sed pecuniam potest a possessore recipere, quia duae res cum quo fuerint eius dominium faciunt meliorem. Liegt in den Worten Quia duae res cum quo fuerint eius dominium faciunt meliorem ein verderbter Text vor? Füglich liesse sich darunter verstehen, dass, sobald zwei Umstände vorhanden gewesen sind, sie dem Herrn der Sache (eius, scil. rei) die bessere Rechtsstellung gewähren, was dann als Versuch einer Erklärung des Eigentumserwerbs von Seiten des Erwerbers aufgefasst werden kann, da sich in seiner Person Abschluss des Geschäfts auf seinem Namen und Besitzerwerb vereinigen. (Wie in dem zuvor erwähnten Falle, wo die zwei Umstände in der Zahlung aus eignen Mitteln und in dem Besitzerwerbe bestehen.)

[352] Der Inhalt der beiden Konstitutionen, auf die sich die Interpretation bezieht, ist der folgende. Die erste Konstitution sagt, dem Rechte des Besitzers stehe nicht entgegen, dass in dem Kaufinstrument ein anderer als er selbst als Käufer bezeichnet ist. Die zweite Konstitution hingegen handelt davon, dass der den Kaufpreis zahlende und in den Besitz gestellte Ehemann, nicht die Ehefrau, auf deren Namen gekauft ist, die Sache übergeben erhalten hat. Beides giebt dann zunächst die Interpretation wieder, woran sich dann der im Text behandelte Satz anschliesst.

Satz der Interpretation des Codex Gregorianus auf den Satz in der Interpretation des Paulus zurückgeht: hier ist die Bemerkung von einem dem Zahlenden zustehenden Recht auf Ersatz des dem Verkäufer gezahlten Kaufpreises durch den in der Vorlage behandelten Sachverhalt des Erwerbs der Sache mit anderem als dem Gelde des Erwerbers nahegelegt. Die Beziehung ist um so wahrscheinlicher, als die Texte auch in der Fassung anklingen [383]). Andererseits ist aber auch anzunehmen, dass der Verfasser des Sentenzenauszugs bei den Species, auf die er Bezug nimmt, den Text der Interpretation des Codex Gregorianus im Auge hat: gehört der Codex Gregorianus dem Ius an, so ist der in Frage stehende Text des Codex Gregorianus Species iuris. Dass die Bezugnahme der Interpretation des Sentenzenauszugs auf die Interpretation des Codex Gregorianus sich schwerlich auf andere Weise als damit erklären lässt, dass sie von der Hand des Kodifikators herrührt, liegt zu Tage. Es ist der Text der Interpretation des Codex Theodosianus indessen nur eine einzige Species, sodass die Interpretation zu dem Paulustext noch andere Stellen im Auge gehabt haben muss, da sie von vielen anderen Species spricht, in denen sich der Sachverhalt des dem Zahlenden gegen den Erwerber zustehenden Rechtes auf Ersatz des Kaufpreises erwähnt findet. Diese weiteren Species mögen dann Konstitutionen sein, die uns im Codex Iustinianus in dem Titel unter der Rubrik Si quis alteri vel sibi sub alterius nomine vel aliena pecunia emerit (4, 50) erhalten geblieben und, wie man annehmen kann, hierhin aus dem genannten Titel des Codex Gregorianus übergegangen sind [384]). Der Umstand, dass nach dieser Annahme auf Stellen Bezug genommen ist, die der Kodifikation nicht angehören, kann vom Standpunkte des Gesetzbuches hiergegen nicht angeführt werden: denn die Kodifikation hat zu wiederholten Malen Text citieren zu sollen geglaubt, der im Gesetzbuche selbst keine Aufnahme gefunden hat [385]). Was den Erwerbsmodus der Ersitzung anlangt, so

---

[383]) Es heisst einerseits PV. 2, 18, 11 Eius esse cognoscitur cuius nomine comparatus (ager c.) est und Illi vero pecuniam.. a possessore recipient. andererseits Cod. Greg. Cuius nomine res comparatae sunt und Pecuniam potest a possessore recipere.

[384]) Es sind Konstitutionen aus den Jahren 222 (2), 228 (3), 293 (6) und 294 (9).

[385]) Ich habe insbesondere die Interpretation zu C. Th. 3, 13, 2 u. C. Th. 3, 16, 2, 2 im Auge. An der ersten Stelle findet sich das Folgende: de retentationibus vero, quia hoc lex ista non evidenter ostendit, in iure, hoc est in Pauli sententiis sub titulo de dotibus requirendum aut certe in Pauli responsis sub titulo de re uxoria. Der zweite Text ist der folgende: propter communes vero liberos, si fuerint, ea praecipit observari, quae in iure de retentionibus statuta sunt pro numero filiorum, quod Paulus in libro responsorum dicit sub titulo de re uxoria. Einen Titel De dotibus enthält zwar der Sentenzenauszug (PV. 2, 22), aber nicht den daraus in der ersten Stelle citierten Text über die

sind Texte, die die Usukapion als Erwerbsmodus bezeichnen, in den Auszug nicht übergegangen, was um so auffallender ist, als die Rubrik des Titels (PV. 5, 2), der für Besitz und Ersitzung die Sedes materiae ist, De usucapione lautet. Die Ablehnung der Usukapion entspricht indessen dem Verhalten des Autors der Epitome Gai, die alle auf sie bezüglichen Sätze gestrichen hat [386]. Hingegen figuriert die Longi temporis praescriptio, wie in den dem Auszuge einverleibten Texten, so auch in der Interpretation. Ein Text der Vorlage, der die Longi temporis praescriptio mit zwanzigjähriger Frist auch gegen eine Respublica gewahrt wissen will, falls der Erwerber Iustum initium possessionis gehabt und während der Verjährungsfrist keine Unterbrechung im Besitz erfahren hat, andererseits aber der Respublica gegen ihre nachlässigen Verwalter eine Actio auf das Interesse gewährt, erfährt eine eigentümliche Darstellung. Insbesondere ist der Text von der genannten Beziehung auf die Respublica losgelöst und erscheint danach ohne Hervorhebung des Regresses der Respublica gegen die Verwalter; hingegen wird der Begriff des Iustum initium des Näheren entwickelt [387]. Zu der Streichung des in der Vorlage erwähnten besonderen Sachverhaltes der zwanzigjährigen Ersitzung von Eigentum der Respublica war in dem Umstand, dass zwanzigjährige Longi temporis praescriptio allgemein gilt, keine Veranlassung gelegen [388]. Eher wird sich sagen lassen, dass eine Konstitution des Codex Theodosianus

---

Retentionen, während die an beiden Stellen citierte Responsenschrift der Kodifikation nicht angehört. Dass die Berufung auf die Texte, die sich im Ius nicht aufgenommen finden, als ein Redaktionsversehen sich darstellt, indem statt ihrer der Text der in Bezug genommenen Stelle in die Interpretation hätte aufgenommen werden müssen oder letztere im Ius hätten Aufnahme finden müssen, glaube ich nicht. Es wird dem Schriftsteller lediglich darum zu thun gewesen sein, die in der Vorlage vorkommenden Bezugnahmen auf das Ius (C. Th. 3, 13, 2 retentiones ex iure venientes; C. Th. 3, 16, 2, 2 iuris antiqui cauta) zu illustrieren. Um Aufnahme des in Bezug genommenen Rechtsinhalts konnte es sich schon darum nicht handeln, weil das klassische Recht der Retentionen — beim Tode der Frau und bei Ehescheidung durch Schuld der Frau — veraltet war (vgl. C. Th. 3, 16, 1 u. 2. Nov. Val. 12, 1, 9).

386) Vgl. Conrat (Cohn), Gaius S. 140 u. 41.

387) Die Interpretation (PV. 5, 2, 4), die sich auch auf den vorhergehenden Text (PV. 5, 2, 3 Longi autem temporis praescriptio inter praesentes continui decennii spatio inter absentes vicennii comprehenditur) bezieht, lautet: Viginti annorum non requisitam possessionem, si tamen iustum possidendi initium intercessisse probatur, possessori prodesse certum est. Iustum autem initium est emtionis, hereditatis, donationis, legati, fideicommissi et ceterarum rerum similium, quae per legitimas scripturas atque contractus ad uniuscuiusque dominium transire noscuntur. Huius autem rei praescriptio inter praesentes decennii est, inter absentes vero vicennii computatur.

388) Um so weniger als die zwanzigjährige Longi temporis praescriptio, ohne Beschränkung auf den besonderen Fall, auch noch an einer anderen Stelle erwähnt ist (PV. 5, 5, 8).

vom Jahre 421, die in dem Titel mit der Rubrik De quinquennii praescriptione in das Gesetzbuch (4, 13, 1) übergegangen ist, hierzu den Anlass gegeben hat: denn dieses Gesetz gestattet in der Darstellung, die es in der Interpretation erhalten hat, kaum eine andere Auslegung als die, dass mit Bezug auf Res fiscales, die der Verfasser der Interpretation mit Vermögen der Respublica identifizieren konnte (vgl. S. 31), an die Stelle des Longum tempus eine fünfjährige Frist getreten ist: es heisst ja doch, mit Bezug auf das Quinquennium, von unserem Gesetze Hoc spatio temporis ab eo, qui sine molestia possedit, etiam fiscum suum iussit excludi[389]. Hinsichtlich des Iustum initium possidendi, was sich als Ersitzungstitel bezeichnen lässt, wird hervorgehoben Emtio Hereditas Donatio Legat Fideikommiss und hierzu der Sachen gedacht, die auf andere jedoch entsprechende Weise, nämlich mittels der gesetzlich vorgeschriebenen Urkunden und Kontrakte, erworben werden. Hiernach scheint dem Autor als Iustum initium possidendi kaum etwas Anderes als ein zweiseitiges oder wenigstens an die Urkundenform gebundenes Geschäft vorzuschweben. Die Reihenfolge Emtio Hereditas Donatio Legat, bei der Aufzählung der Ersitzungstitel, wird auf einer Quelle beruhen, da sie im Wesentlichen bei den Usukapionstiteln in den Pandekten (41, 4; 5; 6; 8) wiederkehrt[390]. Da in der Erörterung über die Longi temporis praescriptio von einem Erfordernisse der Bona fides keine Rede ist, so wird auch Text der Sentenzen, der einen Sachverhalt von Bona fide possessio behandelt, nicht anders als in der Epitome Gai[391], gestrichen[392]. Es mag dann schliesslich noch, neben diesen Texten, die sich auf den Eigentumserwerb beziehen, auf zwei den Eigentumsschutz betreffende Stellen, die im Gesetzbuche den Titel mit der Rubrik De contrahenda

---

[389]) Gothofredus, ad h. l. (C. Th. 4, 13, 1), entwickelt, dass sich die Konstitution auf Vermögen bezieht, das dem Fiskus anheimfällt. Mit Bezug hierauf hatte bereits Konstantin für Geltendmachung des fiskalischen Rechts gegen den Besitzer eine Praeklusivfrist von fünf Jahren vorgeschrieben. Das genannte Gesetz will dann mit Ablauf der fünf Jahre, wie den Fiskus selbst, so auch den Competitor, das ist denjenigen, der sich das Vermögen vom Fiskus hat zuweisen lassen, ausgeschlossen wissen. Die Interpretation spricht von ungestörtem Besitz einer Res fiscalis während eines Zeitraums von fünf Jahren und gewährt dem Competitor mit der im Texte gegebenen Motivierung Schutz.

[390]) Vgl. Partsch, Die longi temp. praescr. im klass. Röm. Recht S. 23 u. S. 26—29. Hier ist auch ausgeführt, dass die Aufzählung wohl aus dem Usukapionsrecht entlehnt ist, weil insbesondere im klassischen Recht ein Titulus pro herede bei der Longi temporis praescriptio gar nicht existierte.

[391]) Vgl. Conrat (Cohn), Gaius S. 41 u. 130 (Note 320).

[392]) Gestrichen ist nämlich P. 2, 2, 2, wo von einem Constitutum debiti zu Gunsten des Bona fide serviens die Rede ist.

auctoritate (PV. 5, 11) bilden, hingewiesen werden. Die eine (PV. 5, 11, 1) verzeichnet das Recht der Cautio damni infecti (Ob metum impendentis damni vicino satisdari debet datis sponsoribus super eo quod damni acciderit), die andere (PV. 5, 11, 2) gestattet dem Interessenten bei Paries communis zu bauen und verpflichtet den Socius zur anteilsmassigen Tragung der Impensen. Der Satz der Interpretation (PV. 5, 11, 2), der beide Texte berücksichtigt, bezieht, wie sie in dem ersten Falle an den von der Paries communis herrührenden Schaden denkt, den zweiten auf die Reparatur Propter metum ruinae [393]. Demgemass ist ihr die Kaution das gegenseitig unter Gewahrung von Fideiussoren geleistete Versprechen, den aus der gemeinschaftlichen Mauer zu erwartenden Schaden dem Socius zu ersetzen.

3. Im Anschluss an den Eigentumserwerb soll hier von der Schenkung die Rede sein. Statt von Schenkung schlechthin spricht die Interpretation von Schenkung Per legitimam scripturam (PV. 3, 11, 3. PV. 5, 12, 4) und dergleichen [394]; auch wo sonst von Geschäften die Rede ist, die Scriptura und Per legitimam scripturam abgeschlossen werden (PV. 1, 7, 7. PV. 5, 2, 4), mag an Schenkung gedacht sein. Diese Zeichnung bezieht sich auf die seit dem in das Breviar (C. Th. 8, 5, 1) einverleibten Gesetze Konstantins (C. Th. 8, 5, 1) erforderliche Urkundenform der Schenkung. Auch in der Formulierung des Satzes (PV. 5, 12, 2), dass der Beweis der Uebergabe nicht In iure sondern In facto besteht, kommt der Einfluss des Gesetzes zum Ausdruck, indem die Interpretation statt In iure schlechthin von In iure aut in scriptura redet. Heisst es bei Paulus (PV. 5, 12, 4), dass im Fall einer successiven Schenkung des gleichen Gegenstandes an zwei Personen der Empfänger der Sache aus Tradition den Vorzug habe, es aber nicht darauf ankomme, an wen zuerst geschenkt worden sei, und ob die Beschenkten zu den Exceptae personae gehören oder nicht, so setzt die Interpretation Extranei und Parentes gegenüber, den letzteren Ausdruck im Sinne von Verwandten verwendend [395], wie es um

[393]) Sie lautet, wie folgt: si quando aliquibus vicinus paries ruinae metum videatur ostendere, invicem sibi datis fideiussoribus promittere debent, ut, si cui vicinus paries damnum fecerit, a socio sarciatur. Sed si ab uno ex his communis paries propter metum ruinae fuerit reparatus, expensas fabricae socius illi pro portione sua praestare cogendus est.

[394]) PV. 5, 12, 5 spricht von Schenkung Scriptura interveniente (Si aliquis rem iuris sui scriptura interveniente donaverit).

[395]) Ich nehme an, dass auch in der Zeichnung des Akts der Deductio in domum mariti (PV. 2, 20, 5) der Ausdruck Parentes in diesem Sinne verwendet wird (ut ab amicis vel parentibus eius puella suscepta ad domum mariti ducatur) (vgl. S. 114).

die Wende des fünften Jahrhunderts auch sonst nachweislich ist [396]). Eingreifend verändert ist in der Interpretation ein Text (PV. 5, 12, 6), der von einer Schenkung aus Anlass der Errettung aus den Händen von Räubern oder von Feinden handelt [397]) und in der Interpretation als Fall einer Errettung aus drohender Gefahr, die in der Verfolgung von Seiten der Räuber oder Feinde, bez. in der Gewalt derselben besteht, umschrieben ist [398]). Paulus spricht in dem bezeichneten Fall von Schenkung ins Unbegrenzte, soweit, wie er hinzufügt, man hier wirklich von Schenkung, und nicht vielmehr von Lohnung eines hervorragenden Dienstes reden müsse, womit der Schriftsteller, insofern überhaupt der Äusserung ein juristischer Inhalt zugeschrieben werden muss, nichts Anderes wird haben sagen wollen als dies, dass die Schenkung remuneratorischen Charakter trägt. Statt dessen spricht die Interpretation von, qualitativ und quantitativ, unbeschränkter Schenkung und gedenkt der Schenkung des ganzen Vermögens noch ausdrücklich. Während ferner Paulus sich damit begnügt zu bemerken, dass Schenkung In infinitum nicht behindert ist, versagt die Interpretation die Rückforderung, es sei seitens des Schenkers, es sei seitens seiner Erben. Besonders auffallend erscheint aber die Verschiedenheit von Vorlage und Interpretation hinsichtlich der Begründung des von ihnen aufgeführten Rechtsinhaltes. Die Worte, mit denen Paulus den Sachverhalt der Zulässigkeit einer Schenkung In infinitum begleitet, lassen kaum eine andere Erklärung zu als die, dass es sich nicht empfiehlt, das nach der Lex Cincia für Schenkungen festgesetzte Mass, den Certus modus der Lex Cincia, an die Schenkung anlässlich einer Lebensrettung anzulegen. Dagegen ist in der Interpretation der Sachverhalt, dass Schenkungen, welcher Art und von welchem Mass auch immer, sogar die Schenkung des ganzen Vermögens, weder von dem Schenker selbst noch von seinen Erben zurückgefordert werden können, mit den Worten begründet: vitae praemium nulla potest pretii aestimatione pensari. Offenbar wird sich dann sagen lassen, dass die Interpretation nicht

---

[396]) So in den Burgundischen Gesetzen, in der Westgothischen Gesetzgebung und zwar schon im Edikte des Eurich (vgl. die Register in den entsprechenden Ausgaben der MM. GG. LL. II. I 181 u. I 543).

[397]) Ei, qui aliquem a latrunculis vel hostibus eripuit, in infinitum donare non prohibetur (si tamen donatio et non merces eximii laboris appellanda est), quia contemplationem salutis certo modo aestimari non placuit.

[398]) Si quis aliquem de imminenti periculo, id est, de latronum aut hostium persecutione vel manu eripuit, quidquid vel quantum, aut si omnia ei is, qui liberatus est, pro salutis suae mercede donaverit, nec ab ipso donatore, nec ab heredibus eius repeti potest: quia vitae praemium nulla potest pretii aestimatione pensari.

lediglich in anderer Formulierung die Vorlage wiedergeben, bez. nichts weiter sagen will als dies, dass unter den bezeichneten Umständen Schenkung auch Supra modum zulässig sei. Schon die Nennung des Erben als die ebensowenig wie der Schenker selbst zur Rückforderung berechtigte Person ist hiermit in Streit, da ja nach der Lex Cincia der Erbe, auch wo ein Certus modus der Schenkung vorgeschrieben war, überhaupt nicht zurükfordern durfte. Und warum sollte dann ferner die Interpretation das In infinitum donare, das unbegrenzte Ueberschreiten des Certus modus, in das Quidquid vel quantum aut si omnia . . donaverit umgesetzt haben, da ja Quidquid Freiheit in quantitativer Hinsicht, worauf es doch ankam, gar nicht ausdrückt? Auch passt diese Auffassung nicht zu der Begründung, mit der die Interpretation ihre Aussage begleitet, denn der Inhalt dieser Begründung ist mit der des Paulus nicht identisch. Entscheidend ist aber, dass es nach dem Rechte des Breviars überhaupt keinen Certus modus für Schenkungen gab [399], sodass eine Interpretation, die ihn statuierte, nicht auf der Höhe der Kodifikation gestanden haben würde. Will dann der Schriftsteller sagen, dass die aus Anlass einer Lebensrettung gegebene Schenkung, welcher Art und welchen Masses auch, nicht revoziert werden kann? Diese Annahme wird um so weniger von der Hand zu weisen sein, als die Pandekten, die den Text aufgenommen haben, ihn in der That in diesem Sinne interpoliert haben [400]. Dennoch ist sie unhaltbar: denn auch hierfür passt die Begründung nicht. Auch ist ja Widerruf als Grund der Rückforderung nicht angegeben, darf aber doch auch nicht subintelligiert werden, wo selbst noch nach dem Rechte des Breviars das Revokationsrecht ein sehr beschränktes war [401]. Schliesslich aber will auch vom Standpunkte dieser Auffassung die Aufführung der Erben, neben der Person des Schenkers selbst, wenig einleuchten, da mindestens nach dem Recht der Justinianischen Kodifikation eine Revokation der Schenkung von Seiten der Erben des Donators überhaupt nicht in Frage kam [402]. Was ist dann in der Interpretation gesagt?

[399]) Die Grenze bildet die Immodica donatio im Sinne des Noterbenrechts, wie die Interpretation zu dem Gesetze Konstantins (C. Th. 8, 5, 1) ausführt: Quae tamen omnes donationes superius comprehensae si modum excesserint lege conscriptum, unde possint certae personae de immodica donatione proponere, hoc est si quartam sibi facultatis suae donator non reservaverit, non valebunt.

[400]) Er lautet, wie folgt: si quis aliquem a latrunculis vel hostibus eripuit et aliquid pro eo ab ipso accipiat, haec donatio irrevocabilis est: non merces eximii laboris appellanda est, quod contemplatione salutis certo modo aestimari non placuit.

[401]) Vgl. die bezüglichen Texte des Breviars bei Conrat (Cohn), Brev. Al. S. 209—211.

[402]) So nach Justinians Konstitution in C. I. 8, 55, 10.

Aufschluss gewähren m. E. die Worte, mit denen die Interpretation ihre Aussage begründet: vitae praemium nulla potest pretii aestimatione pensari. Sie können füglich kaum etwas Anderes bedeuten als dies, dass sich die Darbietung des Lebens, als welches sich die Lebensrettung darstellt, nicht in einem Lohne in Geld abwägen lässt. Dienen nun diese Worte zur Begründung dessen, dass weder Geber noch Erben des Gebers zurückfordern können, so sagt dies, dass sie nicht auf Grund der Auffassung des Hingegebenen als Lohn, als wahre Merces, zurückfordern können, nämlich von dem Standpunkte aus, dass das Gegebene, insbesondere die Hingabe des ganzen Vermögens, den Wert der Leistung übersteigt [403]. Die Begründung mit dem Umstande, dass die Lebensrettung sich nicht als eine Leistung darstellt, für die ein Lohn gezahlt werden kann, erklärt dann auch die Hervorhebung, dass es auf das Quidquid der Hingabe nicht ankommt, als Merces könnte es ja nur Geld sein. Wie sehr sich dann auch der Autor von der Vorlage entfernt hat, so mag er dennoch auch hier geglaubt haben, mit seinen Worten lediglich ihren Inhalt wiederzugeben. Offenbar hat er dann das Einschiebsel bei Paulus Si tamen donatio et non merces eximii laboris appellanda est nicht wie sein Urheber verstanden, etwa als liesse sich im Hinblick auf die remuneratorische Natur von Merces, nicht von Schenkung sprechen, sondern in dem Sinne, als werde die Notwendigkeit eines Beharrens bei der Auffassung der Hingabe als Schenkung, bez. umgekehrt die Notwendigkeit der Ablehnung der Auffassung der Gabe als Merces ausgesprochen: auch in den begründenden Worten Contemplationem salutis certo modo aestimari non placuit mochte der Autor den Ausdruck Certus modus in dem Sinne von Certum pretium (scil. merces) verstehen. Es darf schliesslich noch darauf hingewiesen werden, dass der Sentenzenauszug in dem Titel De integri restitutione (PV. 1, 7, 4) noch einen dem unsrigen verwandten Text enthält, nämlich den Sachverhalt einer Hingabe oder Promission mit Bezug auf Befreiung von der Gewalt der Räuber oder des Populus [404]: indessen nicht, wie im vorigen Falle, aus Anlass der bereits vollzogenen Errettung, sondern behufs Herbeiführung von Schritten, die dieses Ergebnis haben sollen [405] [406].

---

[403]) Auch in der Fassung Si.. pro salutis suae mercede donaverit kommt zum Ausdrucke, dass die Frage Schenkung oder Merces zur Diskussion steht.

[404]) Si aliquis, ut se de vi latronum vel hostium vel populi liberaret, aliquid mancipavit vel promisit, ad metum non pertinet: mercedem enim depulsi metus tribuit.

[405]) Paulus durfte auch hierin eine Schenkung erblicken und die gleiche Auffassung wird dann auch die Interpretation haben (Quicunque aliquid, ut se de hostibus vel seditione populi aut de latronum impetu liberaret, causa mercedis, ut evaderet, aut

4. Was schliesslich die Iura in re aliena anlangt, so ist aus der geringen Zahl von Texten, die Praedialservituten betreffen, auf PV. 1, 17, 1 hinzuweisen, welche Stelle den Untergang von Via Iter Actus Aquaeductus in Folge zweijährigen Nonusus konstatiert. Ihr Text lautet, wie folgt: viam iter actum aquae ductum, qui biennio usus non est, amisisse videtur. Hieran schliesst sich der Satz an, dass die Servituten, die durch Nonusus untergehen, für die Usukapion unfähig sind (nec enim ea usucapi possunt, quae non utendo amittuntur). Er fehlt in der Interpretation, weil vermutlich die Usukapion auch in der Beziehung einer Leugnung der Usucapio libertatis, worauf sich der Text bezieht, keinen Platz finden sollte, wie letztere auch in der Kodifikation keine Spuren zurückgelassen hat [407]. Dagegen erfährt der Satz von dem Untergange durch Nonusus eine Erweiterung [408]. In den Zusätzen, die die Interpretation den Worten Via (Qua eundo ad rem nostram uti solemus) Iter (Quo per rem alienam ad nostram pergimus) und Actus anschliesst, trägt nur der letzte, mit den Worten Qua pecora minare consuevimus den Charakter einer Begriffsbestimmung und stempelt die Servitut damit zu einer Weidegerechtigkeit. Hier liegt dann ein Verständnis des Actus vor, das der klassischen Jurisprudenz und dem Justinianischen Rechte fremd ist [409], hingegen in den Etymologien des Isidor (15, 16 Actus . . quo pecus agi solet) wiederkehrt.

---

promisit aut dedit, hoc pro metu se dedisse non poterit allegare nec revocare, quod dederit). Mit den Schlussworten Nec poterit revocare quod dederit soll die Integri restitutio ausgeschlossen werden.

[406] Auf Schenkung bezieht sich auch die Interpretation mit Glossencharakter zu PV. 2, 24, 2. Es heisst: in coniugio haec sola donatio hac lege permittitur, ut mancipia sibi invicem, quae manumittant, non quae habeant, donare possint. Das Sibi invicem donare wird, nicht im Sinne gegenseitigen Schenkens, sondern als Schenken des einen oder des andern Gatten zu verstehen sein. Gewiss wird der Autor gemeint haben, hiermit die Vorlage wiederzugeben, die indessen vielmehr sagt, dass Schenkung Manumissionis gratia unter Ehegatten zulässig ist und demgemäss auch gegenseitige Schenkung stattfinden kann (Manumissionis gratia inter virum et uxorem donatio favore libertatis recepta est, vel certe quod nemo ex hoc fiat locupletior: ideoque servum manumittendi causa invicem sibi donare non prohibentur).

[407] Es wäre indessen denkbar, dass der Schriftsteller Usucapio als Ersitzung verstanden hat.

[408] Er lautet, wie folgt: viam, qua eundo ad rem nostram uti solemus, vel iter, quo per rem alienam ad nostram pergimus, et actum, id est, qua pecora minare consuevimus, vel aquaeductum, biennio non utendo, si quis usus non fuerit, perire ei certissimum est. Die Worte Biennio non utendo perire (perit) kehren in der Interpretation des folgenden Textes (PV. 1, 17, 2) wieder und sind ohne Zweifel hieraus entlehnt.

[409] I. 2, 3 pr. actus est ius agendi vel iumentum vel vehiculum . . qui actum habet, et iter habet (iter est ius eundi ambulandi hominis). Auch die Beschreibung des Actus in der Lex Romana Burgundionum (17, 3 actum, hoc est: ubi carpenta vel carra conversari possunt) ist abweichend.

Auch in der Epitome Gai hat bei der Aufzählung der Iura praediorum rusticorum (2, 1, 3) der Actus nicht die klassische Bedeutung behalten, ist vielmehr ausgefallen [410]). In einem anderen Texte (PV. 1, 17, 2) wird in dem Ausdruck Servitus hauriendae aquae vel ducendae statt Servitus vielmehr Usus gesetzt. Was den Niessbrauch anlangt, so wird der Satz, der dem Niessbraucher den Erwerb des Niessbrauchssklaven Ex re fructuarii, dagegen dem Eigentümer seinen Erwerb Ex re proprietarii zuschreibt (PV. 5, 8, 3), in dem Sinne zu verstehen sein, dass dasjenige, was der Niessbrauchssklave aus einer Sache gemacht, das will sagen, mittels Spezifikation verfertigt hat, je nach dem Eigentum der spezifizierten Sache, dem Sklaveneigentümer oder dem Niessbraucher erworben wird [411]). Die dem Niessbraucher auferlegte Gebundenheit, ein Debere, zur Satisdation, des Inhalts, dass er sich der Sache bedienen werde wie ein Paterfamilias, wird in den Zwang (compellitur) zur Hingabe eines Satisdator umgesetzt, der sich für einen Gebrauch der Sache durch den Niessbraucher verbürgt, wie ihn der Eigentümer als gewissenhafter Mann machen konnte (PV. 1, 11, 3) [412]). Zweifelhaft erscheint, wie sich der Kodifikator die In iure cessio, das In iure cedere, das in Texten des Auszugs (PV. 3, 9, 12 u. 16), die eine Interpretation nicht besitzen, als Endigungsgrund des Niessbrauchs bezeichnet wird, zurechtlegt. Hier mag im Sinne der Kodifikation eine Konstitution des Auszugs des Codex Theodosianus (4, 18, 3) anwendbar sein, die, wie folgt, lautet: in omni cessione professio sola quaerenda est.. In omni cessione sufficit voluntatis sola professio. Ihre authentische Anwendung auf die Cessio bonorum der Lex Julia verbietet sich aus dem Grunde, weil die alte Vermögensexekution im Rechte des Breviars nicht mehr vorkommt. Von grösserer Bedeutung als mit Bezug auf die Servitut [413]) ist das Recht der Interpretation in Hinsicht auf das Pfandrecht. In zahlreichen Texten des Sentenzenauszugs hatte sich noch die Fiducia erhalten. An mehreren Stellen wird sie dann in der Interpretation

[410]) Es heisst: praediorum vero rusticorum iura sunt via, vel iter, per quod pecus aut animalia debeant ambulare vel ad aquam duci, et aquaeductus. Man wird sagen dürfen, dass die Vorlage (G. 2, 14) den Actus gewiss enthalten hat, obschon die Handschrift an der bezüglichen Stelle lückenhaft ist (vgl. Conrat [Cohn], Gaius S. 59 Note 166).

[411]) Vgl. hierzu Note 34 sub 3. Das Nähere bei Conrat (Cohn), Gaius S. 59—62.

[412]) Vgl. Windscheid—Kipp, Lehrbuch des Pandektenr. §I 922.

[413]) Es fehlen im Auszuge die offenbar auf den Besitzschutz von Servituten bezüglichen Texte der Sentenzen (P. 5, 6, 8—/). Sie liessen sich schwerlich mit dem Interdiktenbegriff der Interpretation vereinigen (PV. 5, 6, 1 Interdicta dicuntur.., ut.. quod amisisse videtur, ..recipiat et postmodum.. tam de vi quam de rei proprietate confligat).

durch das Pignus ersetzt (PV. 2, 12, 5, 6; s. PV. 3, 9, 5B)[414], bez. ist das Pignus, wo es sich in der Vorlage neben der Fiducia fand, allein übrig geblieben (PV. 2, 12, 7). Danach wird auch in Texten, in welchen die Fiducia der Vorlage nicht durch die für das jüngere Pfandrecht geradezu technische, sondern eine verwandte Formulierung ersetzt ist, an dieses gedacht sein[415]. Sind dann im Auszuge Texte ohne Interpretation aufgenommen, in denen zwar nicht von Fiducia allein, wohl aber von Fiducia und Pignus die Rede ist, so gestatten sie die Auffassung, dass sie nur als verschiedene Ausdrücke der gleichen Sache dienen sollen, bez. dass Fiducia nur ein anderer Ausdruck für Pignus ist[416]. Auch in die Interpretation ist die Nebeneinandersetzung von Pignus und Fiducia einmal übergegangen[417]. Dass indessen die Fiducia neben dem Pignus kein selbständiges Institut darstellt, lässt sich, wenigstens vom Standpunkte des Breviars, mit Sicherheit behaupten, da Manzipation und Iniurezession als Eigentumswerbsarten geschwunden sind[418]. Sagt sodann die Vorlage (PV. 2, 5, 2), dass die Früchte

---

[414] Hierzu gehört gewiss auch PV. 2, 13, 1, in welchem Texte die Interpretation zu Beginn lesen wird Si creditor rem, quam a debitore pignori acceperit. So lesen auch Cod. Monac. u. Cod. Leg., während Ed. Haenel hinter Rem in Klammern Fiduciae beifügt. Es handelt sich bei Paulus um den Sachverhalt, dass der Gläubiger die Sache, die er in Fiducia empfangen hatte, einem Erben oder einem Dritten vermacht, in welchem Falle dem Schuldner gegen die Erben die Actio fiduciae zusteht; die Interpretation überträgt den Satz, unter Einfügung der Bemerkung, dass der Anspruch Zahlung der Schuld voraussetzt, auf das Pignus.

[415] Statt Distractis fiduciis (PV. 2, 12, 4) heisst es Si quis creditor.. rem sibi pro debito positam distraxerit (vgl. PV. 3, 8, 7 Si pro debito pignus depositum fuerit creditori statt Res obligata creditori der Vorlage). Sagt PV. 2, 13, 2, dass der Gläubiger, der Res fiduciaria melioriert hat, mittels Iudicium fiduciae klagen kann, so bemerkt die Interpretation nichts weiter, als dass dem Gläubiger die Meliorationskosten des Praedium sibi fiducia obligatum zu erstatten sind.

[416] Es sind die folgenden Texte PV. 3, 8, 15 Rem legatam testator si postea pignori vel fiduciae dederit, ex eo voluntatem mutasse non videtur. PV. 5, 1, 1.. filii(os).. nec pignori.. aut fiduciae dari possunt. Im Edictum Theoderici (Cap. 95), das letzteren Text aufnimmt, ist nur von Pignus die Rede. Ein weiterer Text ist PV. 5, 28, 1 Creditor.. fiduciam vero et pignora apud se deposita persequi et sine auctoritate iudicis vindicare non prohibetur.

[417] Es handelt sich um PV. 1, 9, 8. Der Text spricht von Distractiones eorum pignorum et fiduciarum quas pater obligaverat. Die Interpretation redet von Ea quae pater eius oppignoraverat vel fiduciae causa posuerat... distracta.

[418] Sehr zweifelhaft ist, in welcher Weise die Interpretation zu PV. 5, 7, 5 auf die Fiducia Bezug nimmt. Es heisst hier in der Definition der Worte Precario possedisse videtur nach Ed. Haenel: possedisse videtur.. precario, qui per precem postulat, ut ei in possessione permissu domini vel creditoris fiduciam commorari (morari, Cod. Monac.) liceat (vgl. auch Isidor Etymm. 5, 25, 17). Hier liegt doch gewiss eine Textkorruption vor. Am einfachsten ist die Annahme, dass der Text las Creditoris fiducia oder Creditoris fiduciarii. Fiduciarius hatte dann den Sinn, den die frühmittelalterlichen Glossare damit verbinden (Qui rem aliquam fiduciatam accipit oder dergleichen; vgl.

des Pfandes, Fetus und Partus, nicht selbst in die Pfandhaft fallen, es sei denn dass unter den Parteien eine andere Verabredung stattgefunden hat, so bemerkt die Interpretation vielmehr, und zwar ohne Berücksichtigung einer abweichenden Abrede, dass bei Verpfändung einer Heerde Stuten Kühe Schafe für eine Darlehnsschuld die Jungen dem Schuldner, nicht dem Gläubiger zugehören, und bestätigt das Entsprechende mit Bezug auf den Partus ancillae. Dass der Schriftsteller mit dem Ausdruck Ad debitorem non ad creditorem pertinet auch seinerseits nichts weiter als die Pfandhaft dieser Sachen bestreiten will, lässt sich schwerlich mit dem Wortlaut vereinigen. Zumal sich eine gute Erklärung hierfür geben lässt, dass er den Satz nicht in diesem Sinne genommen wissen will: nach Konstitutionen von Alexander Severus gilt nämlich die Frucht der Pfandsache, insbesondere auch der Partus ancillae, für mitverpfändet [419]). Eine ausdrückliche Hervorhebung, dass mit der Sache auch die Früchte verpfändet sind, findet sich in der Kodifikation freilich nicht, mochte aber auch dem Kodifikator unnötig erscheinen. Wird man daher in dem Satze, dass die Früchte des Pfandes dem Schuldner und nicht dem Gläubiger zugehören, Bestreitung einer Zugehörigkeit zu Eigen erblicken müssen, so will damit schwerlich der Schriftsteller das Recht auf den Fruchtgenuss unter Anrechnung des Fruchtertrags auf Zinsen und Kapital bestreiten. Wenigstens wiederholt die Interpretation den Satz der Vorlage (PV. 2, 12, 5), wonach der Servus fiduciarius dem Gläubiger erwirbt, andererseits der Ertrag von dem Kapital in Abzug kommt, bez. ändert nur in dem Punkte, dass sie den Servus fiduciarius durch den Servus oppignoratus ersetzt. Der Schriftsteller wird dann mit dem Satze, dass Tierfrüchte und Partus ancillae dem Gläubiger nicht zukommen, haben sagen wollen [420]), dass er sich mit ihnen nicht bereichern darf, von welcher Auffassung aus sich auch der Ausschluss einer

---

Conrat [Cohn], Epit. Exactis regibus p. 192), was in Verbindung mit Creditor kaum etwas Anderes ergiebt als Creditor pigneraticius. Das Wort würde dann von der Interpretation in anderem Sinne verwendet worden sein, als in der Epitome Gai (1, 6, 3), wo es bei der Darstellung des Emanzipationsakts in Verbindung mit Pater gebraucht wird und den Gegensatz zum eigentlichen Pater, Pater certus, bezeichnet. Ist statt Fiduciam vielmehr Fiducia zu lesen, so würde das Creditoris fiducia vom Standpunkte der Interpretation nicht viel anders als das Permissu in der Verbindung von Permissu domini bedeuten. Inwieweit die Erwähnung der Fiducia auf eine ältere Quelle (G. 2, 60?) zurückgeht, lässt sich nicht sagen.

419) Vgl. Windscheid—Kipp, a. d. Note 412 a. O., I 1020 Note 10. Die Konstitutionen sind C. I. 8, 14, 3 u. 8, 24, 1.

420) Dass dem Gläubiger allein nicht bei Fetus und Partus ancillae das Recht des Fruchtgenusses zustehen soll, wird schwerlich gesagt sein: zumal beim Fetus wäre es ganz unerfindlich, weshalb nicht das gemeine Recht gegolten haben soll.

abweichenden Abrede erklären lässt. Nach dieser Auffassung war dann auch das Recht der Antichresis tacita, das doch den Charakter einer Bereicherung des Gläubigers trägt, ausgeschlossen. So lässt sich dann auch erklären, dass der Pandektentext (D. 20, 2, 8), der von ihr berichtet, zwar aus Paulus Sentenzen (P. 2, 13, 1) herrührt, aber dem Auszug fern geblieben ist (vgl. S. 27). Nach der Vorlage (PV. 2, 12, 6) kann ferner der Schuldner dem Gläubiger die in Fiducia gegebene Sache nicht verkaufen, wohl aber einem Dritten, dem er die Sache nach erfolgter Remanzipation, auf Grund der Befriedigung des Gläubigers aus dem Kauferlös, zu liefern im Stande ist. Bei dem von dem Verfasser beliebten Verfahren der Umsetzung des von der Fiducia berichteten Rechtsinhalts heisst es statt des Satzes, dass der Schuldner dem Gläubiger die Fiducia nicht verkaufen könne, vielmehr dass der Gläubiger die ihm in Pignus gegebene Sache von dem Schuldner nicht kaufen kann (Creditor rem sibi oppignoratam a debitore emere non potest)[421]. Dieser Satz bezieht sich zweifellos nicht auf den Verkauf in Ausübung des Ius distrahendi, bei dem ja in der That der verkaufende Gläubiger nicht selbst als Käufer auftreten kann, da ja vielmehr der Schuldner als Verkäufer gedacht ist; er entspricht dann aber auch nicht dem Römischen Rechte, das dem Verkaufe des Pfandes durch den Schuldner an den Pfandgläubiger nichts in den Weg legt. Erklärt sich dann hier die behauptete Unstatthaftigkeit eines Kaufes des Pfandes durch den Pfandgläubiger aus einer mechanisch vollzogenen Übertragung des für die Fiducia geltenden Rechts auf das Pignus? Diese Annahme ist sehr unwahrscheinlich und hat jedenfalls zu weichen, wenn sich Gelegenheit bietet, die Entstehung des Satzes auf anderem Wege zu erklären. Und dies ist auch wirklich der Fall. Es ergiebt sich nämlich eine nahe Beziehung unseres Textes zu der Interpretation einer Konstitution des Codex Theodosianus

[421] Es heisst dann weiter, wie in der Vorlage (sed alii si velit vendere potest, ita ut ex pretio eiusdem pecuniam offerat creditori), dass der Schuldner das Pfand einem andern als dem Gläubiger verkaufen könne und diesen mit dem Kaufpreise bezahle (Sed debitor cum alia persona inire contractum potest, ut accepta ab emtore pecunia, debitum restituat creditori). Es wird dann noch hinzugefügt: (et sic postea rem suam a debitore liberatam, cui voluerit, vendat). Der Verkäufer, von dem hier die Rede ist, kann natürlich Niemand anders als der kurz zuvor genannte Schuldner sein. Unter diesen Umständen ist die Ausdrucksweise (Rem suam a debitore liberatam... vendat) auffallend: sollte es statt dessen (Rem suam a debito reliberatam... vendat), entsprechend dem Rem remancipatam der Vorlage, heissen? (Die Zusammensetzung Reliberare ist freilich nicht nachzuweisen.) Ich verstehe dann den Satz dahin, dass der Schuldner die Sache an Jedermann (abgesehen den Gläubiger) verkaufen darf, als eine die in Zukunft von der Haftung befreit ist.

im Breviarauszug (3, 2, 1): es ist dies das Gesetz Konstantins, das die Lex commissoria beim Pfandrecht verbietet. Die Interpretation erblickt in diesem Verbote der Lex commissoria das Verbot der Errichtung eines Kaufinstruments (Commissoria cautio), worin der Schuldner dem Gläubiger die Sache, die ihm bis zu diesem Zeitpunkt als Pfand gedient hat, um seiner Notlage willen kaufweise verspricht, das will sagen, verkauft. Solcher Verkauf ist dann ungiltig [422]). Ist bei dieser Auffassung das Moment der Notlage nicht sowohl als Bedingung, unter der der Verkauf ungiltig ist, als vielmehr als das natürliche Motiv des unter allen Umständen ungiltigen Verkaufs aufzufassen, so lässt sich sagen, dass hiermit ausgesprochen ist, was jene Worte der Interpretation des Sentenzenauszugs sagen: creditor rem sibi oppignoratam a debitore emere non potest. Ist die Annahme richtig, dass hier die Interpretation zu dem Gesetze Konstantins benutzt ist [423]), so ist die Abfassung unserer Interpretation zum mindesten nach Abfassung des Codex Theodosianus geschehen. Auch nicht durch eine vorgeschobene Person kann der Gläubiger das Pfand, das er vom Schuldner empfangen hat, kaufen, sagt Paulus (PV. 2, 12, 7): in diesem Punkte stimmen Vorlage und Interpretation überein, nur dass letztere, ihrem Prinzipe gemäss, Ungiltigkeit des Verkaufs schlechthin konstatiert, während Paulus selbst einen Kauf des Pfandes, der Invito debitore stattfindet, im Auge hat [424]). Nach der Interpretation kann ferner der Gläubiger erst nach dreimaliger Denuntiation, die den Charakter einer Aufforderung zurEinlosung des Pfandes trägt, verkaufen:

---

[422]) Commissoriae cautiones dicuntur, in quibus debitor creditori suo rem ipsi oppigneratam ad tempus vendere per necessitatem conscripta cautione promittit. quod factum lex ista revocat et fieri penitus prohibet, ita ut, si quis creditor rem debitoris sub tali occasione visus fuerit conparare, non sibi de instrumentis blandiatur, sed cum primum voluerit ille, qui obpressus debito vendidit, pecuniam revocet et possessionem suam recipiat. Ed Haenel liest Reddat statt Revocet, welches letztere Wort hier etwa im Sinne einer Kundigung von Seiten des Schuldners zu verstehen ware.

[423]) Es kann sich nur um Beeinflussung durch die Interpretation des Gesetzes, nicht durch das Gesetz selbst handeln. Dieses charakterisiert die Commissoria lex nicht weiter als durch die Bezeichnung Captio und durch den Umstand, dass nach dem Verbote die Glaubiger gegen Rückgabe der Sache, was sie gegeben haben, zuruckempfangen. Dass hiermit der Verkauf, ja lediglich der Verkauf an den Gläubiger verboten wird, ist nicht nur nicht gesagt, sondern lässt sich erst auf Grund einer sehr besonderen Auslegung, wie sie eben in der Interpretation vorliegt, annehmen.

[424]) Die Ungiltigkeit des Kaufes wird bei Paulus dahin formuliert, dass, weil hiermit Pignus und Fiducia nicht aufhoren, das Pfand noch immer gelost werden könne. Statt dessen heisst es in der Interpretation, dass nach Zahlung der Schuldner die Ungiltigkeit des Kaufs geltend machen kann (Quod si factum fuerit, agente debitore soluto debito, emtio non valebit).

das Pactum ne distrahatur ist wirkungslos [425]. Der Sinn der Vorlage, der in den zwei hier in Betracht kommenden Texten das eine Mal (PV. 2, 5, 1) ein Simpliciter, das ist ohne Pactum de vendendo begründetes Pignus im Auge hat und hier behufs Geltendmachung des Ius distrahendi dreimalige Denuntiation erfordert, das andere Mal (PV. 2, 12, 8) aus einer Abrede Ut fiduciam sibi vendere non liceat die Actio fiduciae versagt, falls der Gläubiger nach solenner Denuntiation verkauft, ist damit nicht völlig wiedergegeben [426]. Schliesslich sei noch darauf hingewiesen, dass die Interpretation dem Minderjährigen, wie es heisst, nach Zahlung der Schuld, Wiedereinsetzung in den vorigen Stand gewährt gegen den Verkauf der von seinem Vater verpfändeten Sachen zu einem zu niedrigen Preise (PV. 1, 9, 8); ob hiermit der Sinn der Vorlage getroffen ist, die die Restitution gewährt wissen will, wenn der Verkauf Non ita ut oportuit stattgefunden hat, kann zweifelhaft erscheinen [427]. Gewiss aber darf man annehmen, dass um der Aufnahme dieses Textes willen eine andere Stelle der Sentenzen, die den Erben des Schuldners einen Anspruch gegen den Gläubiger

[425] Das Prinzip wird PV. 2, 5, 1 ausgesprochen (creditor si sine conditione pignus sibi depositum tenens ter debitorem suum convenerit, ut soluto debito pignora sua recipiat, et debitor noluerit post tres admonitiones soluto debito pignora sua recipere, creditor distrahendi pignoris habebit liberam facultatem. Dass der Satz nur für den Fall eines Sine conditione pignus sibi depositum gelten soll, lässt sich kaum anders als dahin begreifen, dass er nur für den Fall einer bedingungslosen Verpfändung gilt, was sich ja von selbst versteht. Heisst es dann in der Interpretation zu PV. 2, 12, 8 Si conveniat inter creditorem et debitorem, ut pignus a creditore non vendatur, non solvente debitore debitum, creditor pignus post trinam conventionem vendere potest, so kann damit im Resultat nur gesagt sein, dass das Pactum ne distrahatur nicht in Betracht kommt, da es hinsichtlich des Ius distrahendi keinen Einfluss übt. An das Erfordernis des Verstreichenlassens der drei Mahnungen könnte gedacht sein, wenn die Interpretation für den Verkauf des Pfandes durch den Gläubiger Verzug des Schuldners erfordert (PV. 2, 12, 1 debitore in solvendo tardante) erfordert.

[426] Es heisst (creditor denuntiare ei sollemniter potest et distrahere: nec enim in tali conventione fiduciae actio nasci potest. Die Abrede ist die Conventio Ut fiduciam sibi vendere non liceat, die zu einer Actio (fiduciae) des Schuldners auf Rückgabe des Pfandes nicht berechtigt. Möglich, dass der Verfasser der Interpretation den Ausdruck Conventio, im Sinne von Belangen, auf das Sollemniter denuntiare bezogen hat, als sei damit gesagt, dass im Falle der solennen Denuntiation der Anspruch versagt: hierauf könnte dann die Formulierung Post trinam conventionem anspielen.

[427] Man möchte eher meinen, dass ein Verkauf in Frage kommt, der nicht nach dem für die Ausübung des Ius distrahendi geltenden Rechte geschehen ist. Ausdrücklich wird Restitutio in integrum des minderjährigen Erben wegen des nicht Bona fide erfolgten Verkaufs der von seinem Vater oder sonstigem Auctor verpfändeten Sachen durch Diokletian versagt (C. I. 2, 28, 2).

wegen Verkaufs der Pfänder (Pignora vel fiduciae) versagt, gestrichen worden ist (P. 2, 17, 15)[428]. Hiermit wird, soweit ich nicht in anderem Zusammenhange (§ 12, 4) hierauf zu sprechen komme, erschöpfend dargestellt sein, was als das Pfandrecht der Interpretation gelten kann[429].

---

[428]) Der Text spricht von Actio: aber nach der Interpretation ist auch der Restitutionsanspruch nichts Anderes als Actio (vgl. S. 88). Der Sinn des Textes, der von dem Ausschluss der Erben eine Ausnahme statuirt, falls die Actio bereits von dem Erblasser begonnen (inchoata) war, ist sehr bestritten.

[429]) PV. 2, 13, 3 spricht vom Ius offerendi und zwar sowohl als Recht des Secundus creditor gegenüber dem Prior creditor, als auch umgekehrt als Recht des Prior gegen den Secundus creditor. In der Interpretation tritt nichts Besonderes zu Tage. Heisst es Item prior creditor licet potior sit in pignore retinendo, si offerat pecuniam, potest apud se pignus retinere, so ist damit gesagt, dass der Prior creditor sich durch das Anerbieten der Schuldsumme gegen Abgabe des Pfandes, in Folge Geltendmachung des Ius offerendi durch den Posterior creditor, schützen kann.

Fortsetzung. e. Forderungsrecht § 11.

1. *Zinsen.*
2. *Actio adiecticiae qualitatis und Actio noxalis.*
3. *Der Vertrag.*
4. *Die materiellen Kontrakte.*
5. *Stipulation und Bürgschaft.*
6. *Die Delikte.*

1. Mit der Vorlage (PV. 2, 14, 1) stimmt die Interpretation hierin überein, dass das Pactum nudum eine Verpflichtung zur Zinszahlung nicht erzeugt. Doch ist der Sinn des Satzes hier ein anderer als dort. Bei Paulus selbst bezeichnet nämlich das Pactum nudum das unter Romischen Bürgern ungiltige, wie es heisst, keine Actio erzeugende obligatorische Geschäft, das demnach auch als Zinsabrede (Pactum nudum de praestandis usuris interpositum) nichtig ist [430]. In der Interpretation hat das Pactum nudum den Sinn einer dem Rechte Inter cives Romanos fremden Abrede verloren [431]. Es bedeutet vielmehr die Cautio, das ist das schriftliche Schuldversprechen, bez. den schriftlichen Vertrag, die als Nuda cautio, ohne begleitende Stipulation, eingegangen ist (vgl. § 13, 3). Ja nach der Fassung der Interpretation will es scheinen, dass Pactum nudum für sie gerade das in der Gestalt der Nuda cautio eingegangene Zinsversprechen ist: denn die Interpretation überliefert lediglich eine Definition des Pactum nudum im Sinne eines Zinsversprechens in Gestalt einer Cautio, die ohne Stipulation eingegangen ist, bez. die Ungiltigkeit dieses Zinsversprechens. Trotz der hiermit gekennzeichneten Verschiedenheit des Inhalts wird man annehmen können, dass der Verfasser der Interpretation lediglich

[430]) Si pactum nudum de praestandis usuris interpositum sit, nullius est momenti: ex nudo enim pacto inter cives Romanos actio non nascitur.

[431]) Pactum nudum dicitur, si cautio creditori a debitore, in qua centesimam se soluturum promisit, sine stipulatione fiat. Et ideo usurae ex nuda cautione creditori penitus non debentur.

die Vorlage wiedergeben wollte [432]). Was dann des Weiteren das Recht der Zinsen anlangt, so zeigen zunächst Interpretation des Sentenzenauszugs und des Codex Theodosianus die gleiche Erscheinung mit Bezug auf den Gebrauch des Wortes Centesima. Im Römischen Rechte bezeichnet Centesima einen Zins, der das Hundertstel des Kapitals ausmacht, wobei aber als Zeitabschnitt nicht das Jahr, sondern der Monat subintelligiert wird, sodass es sich nach moderner Zinsberechnung und Zinsbezeichnung um 12 Prozent des Kapitals handelt. Dagegen hat in der Interpretation die Centesima den Sinn unseres modernen Vomhundert, resp. Prozent, sodass das Versprechen, Centesima zu zahlen, nichts Anderes besagt, als was wir heute mit Prozentezahlen ausdrücken, mit andern Worten, die Verzinsung eines Kapitals. So wird in dem soeben erörterten Texte (PV. 2, 14, 1) das Nudum pactum, de praestandis usuris, in die Cautio, Centesima zu entrichten, umgesetzt. Und ganz dementsprechend enthält dann die Interpretation zu einer Konstitution des Codex Theodosianus (2, 33, 4), die für die Senatoren als Darleiher die Hälfte der Centesima usura als Rentemaximum verzeichnet, die Redeweise eines Pecuniam ad centesimam praestare, im Sinne nicht eines Ausleihens von Geld gegen einen bestimmten Zins — hiervon redet die Interpretation später mit den Worten, dass die Senatoren nicht mehr als die Hälfte der Legitima centesima empfangen sollen —, sondern im Sinne eines Ausleihens gegen Zins im Allgemeinen [433]). Wenn dann die Centesima ebensowenig eine Prozentzahl bezeichnet als unser modernes Prozent, kann es vielmehr erst bei Beifügung einer Zahl der Fall sein. Hierzu gehört dann zunächst die Centesima una, welcher Ausdruck sonach von Centesima schlechthin wohl zu unterscheiden ist und 1 Prozent bezeichnet, was, indem auch hier, dem Ausgangspunkte des Ausdrucks sowie dem Römischen Brauche entsprechend, als Zeitabschnitt der Monat zu subintelligieren ist, nach moderner Ausdrucksweise 12 Prozent bezeichnet. Centesima una ist somit gleich demjenigen, was die Römische Centesima schlechthin bedeutet. Es ist diese

---

[432]) Der Satz Ex nudo enim pacto inter cives Romanos actio non nascitur musste sich ihm zur Ungiltigkeit des Pactum nudum im Allgemeinen umsetzen, weil alle Bürger (Freigeborene) Cives Romani sind. Es drängte sich dann das Verständnis des Pactum nudum im Sinne des Zinsversprechens in Gestalt der Nuda cautio auf, weil die Nuda cautio ja, in dem adoptierten Sinne des schriftlichen Vertrages ohne begleitende Stipulation, nicht immer ungiltig war. Der Autor verstand dann die Worte Pactum nudum de praestandis usuris interpositum als Pactum nudum, scilicet de praestandis usuris, interpositum.

[433]) Es heisst: senatores, qui pecuniam ad centesimam praestare voluerint, non amplius usurae nomine quam medietatem legitimae centesimae a debitoribus suis accipiant.

Centesima una zugleich, bei Geldschulden, das Zinsmaximum, wie es die Römische Centesima ist. in der Interpretation zu einer Konstitution Konstantins im Codex Theodosianus (2, 33, 1) heisst es, dass bei einem Gelddarlehn nicht mehr als eine Centesima von den Gläubigern gefordert werden darf[434]. Wie sehr sich die Bedeutung des Ausdrucks Centesima im Sinne von Prozent Zins schlechthin, von Centesima legitima für das gesetzliche Zinsmaximum eingewurzelt hatte, beweist am besten der Umstand, dass man ihn beibehielt, als eine andere Zinsberechnung aufgekommen war, nämlich an Stelle von Monaten nach Jahren und an Stelle des Hundertstels nach der Siliqua des in 24 Siliquae geteilten Solidus, und sich die Höhe des Zinsmaximums auf drei Siliquae von einem Solidus bestimmte, bez. verschob ($12\frac{1}{2}$ %): die Interpretation zu einer Konstitution von Theodosius I vom Jahre 386 (C. Th. 2, 33, 2) begleitet den Text, der eine Strafe setzt auf die Eintreibung einer Rente über das zulässige Zinsmaximum (Ultra centesimam iure permissam), mit den Worten Legitima centesima hoc est tres siliquas in anno per solidum. Bei diesem Sachverhalt, der für keine spezifische Erscheinung der Westgothisch-römischen Kodifikation gelten kann, sondern z. B. auch in der Lex Romana Burgundionum[435] und sonst zu Tage tritt[436]), ergab sich aber für die Interpretation des Sentenzenauszugs die Notwendigkeit, die in die Interpretation aufgenommenen Texte der Vorlage, die von Centesima reden, in einem andern Sinne als dem authentischen zu verstehen. So enthält Paulus PV. 2, 14, 2 den Satz, dass Zinsen, die über die Centesima gezahlt sind, das Kapital mindern und nach Aufzehrung des Kapitals zurückgefordert werden können (Usurae supra centesimam solutae sortem minuunt, consumpta sorte repeti possunt). Im Sinne des Paulus bezog sich der Satz auf nichts weiter als auf die Zinsen, die das gesetzliche Zinsmaximum überschreiten. Von diesem Verständnis konnte dann aber nach der Auffassung der Interpretation nicht die Rede sein, da die Centesima nicht das gesetzliche Zinsmaximum, sondern der Zins schlechthin ist, ganz abgesehen davon, dass die Auffassung des Textes im Sinne des Paulus

[434]) Quando pecunia fuerit commodata, nisi unam tantum centesimam a creditoribus exigi non iubemus. Die Vorlage hat Nam pro pecunia ultra singulas centesimas creditor vetatur accipere, womit gesagt ist, dass die Centesima (im Römischen Sinne, nur einmal (einfach) beansprucht werden kann. Die Centesima una ist dann die Centesima legitima, wie es, sonach in gleichem Sinne wie Usura legitima, in der Interpretation zu C. Th. 2, 33, 2 u. 4 heisst.

[435]) Es ist hier (31, 4) von Duae (as) centesimae (as) die Rede, nicht von Duplices centesimae, wie es der Römischen Anschauungsweise entspricht.

[436]) Das Edictum Theoderici (Cap. 134) spricht von Legitima centesima in gleichem Sinne wie die im Text citierten Stellen (C. Th. 2, 33, 2 u. 4).

einen Widerspruch zu dem soeben genannten Gesetze des Codex Theodosianus (2, 33, 2) eingeschlossen haben würde; denn hier wird als Rechtsfolge des Verbots der Erhebung eines den Betrag der Centesima legitima überschreitenden Zinses Rückgabe des zuviel Erhobenen und Poena quadrupli bezeichnet: ea, quae amplius accepit, constrictus quadrupli poena restituat, so drückt es die Interpretation aus. Der Text wird dann auch in der Interpretation durchaus anders als in dem authentischen Sinne wiedergegeben, nämlich dahin, dass, wenn bei Pecunia credita die Zinszahlung den Betrag des Kapitals erreicht hat, weitere Zahlung von dem Kapital in Abzug kommt und nach Tilgung von Zins und Kapital, was darüber hinaus von dem Gläubiger empfangen wird, dem Schuldner zurückerstattet werden muss [437]). Es lässt sich dann die Verschiedenheit von Grundtext und Interpretation dahin kennzeichnen, dass letztere den Zinsen, die über das gesetzliche Zinsmaximum gezahlt sind, die Zinsen, die über den Betrag des Kapitals gezahlt sind, substituiert. Dass die Verzinsung — man darf sagen, die auf Vertrag begründete Verzinsung —, sobald ein dem Kapital gleichkommender Betrag an Zinsen gezahlt ist, aussetzt, hat Justinian verordnet [438]). Indessen findet sich der Satz bereits in der Interpretation zu einer Konstitution des Codex Theodosianus vom Jahre 380 (4, 17, 1) ausgesprochen. Die Konstitution selbst enthält ihn nicht. Sie beschäftigt sich mit der Materie der Judikatszinsen, die sich auf Duplices centesimae — im Römischen Sinne verstanden — belaufen. Sie spricht dann im Verlaufe dieser Erörterung von dem Falle, dass aus einer Stipulationsschuld Zinsen rückständig sind und der Rückstand die Höhe der Schuld selbst erreicht hat. Und sie berichtet von diesem Falle, dass jene Duplices centesimae nicht von beiden Beträgen laufen, sondern nur vom Kapital, von der Zinssumme dagegen nur einfache Centesimae [439]). In der Interpretation bilden die Judikatszinsen gleichfalls die Materie. Dupla centesima debiti ipsius, was in ihrem Sinne den ursprünglichen Zinssatz der Schuld in doppeltem Betrage bedeutet. Sie spricht aber des Weiteren, so scheint es, hinsichtlich dieser Judikatszinsen, nicht, wie die Vorlage, von dem besonderen

---

[437]) In pecuniis creditis quum solutio usurarum sortem aequaverit, si quid amplius creditori fuerit datum, de capite debiti subtrahitur. Si vero et centesima et caput impletum est, quod amplius creditor accepit, reddere cogetur debitori.

[438]) Die Gesetze sind die Novellen 121 u. 138.

[439]) Es heisst (C. Th. 4, 17, 1, 2): distinguendum vero hoc quoque arbitrati sumus, ut, si contractus debiti ex stipulatione descendit et casu usurae per annorum curricula summam capitis inpleverint, scilicet ut quantitas sortis quantitati fenoris adaequetur, post sententiam usurae duplices non utriusque debiti currant, sed capitis quidem duplae, usurarum vero simplae.

Sachverhalt mit Bezug auf ein Ex stipulatione geschuldetes Kapital und dessen rückständige Zinsen, die die Höhe des Kapitals erreicht haben, sondern sagt allgemein, dass nach dem Urteil von einem eingeklagten Kapital der doppelte, von der Zinsenschuld der einfache Zins zu entrichten ist [440]. Hingegen schickt sie mit Bezug auf das Ex stipulatione geschuldete Kapital und seine Verzinsung den Satz voraus, dass, wenn bei der Stipulationsschuld die langjährige Verzinsung den Betrag des Kapitals erreicht hat, an Zinsen von dem Schuldner nichts weiter verlangt werden kann [441]. Dieser Satz bezieht sich auf bezahlte Zinsen, nicht auf rückständige [442], und charakterisiert sich innerhalb der von den Judikatszinsen handelnden Erörterung als eine Episode [443]. Offenbar steht diese Auffassung des Konstitutionentexts unter dem Einfluss eines Missverständnisses der in der Vorlage gebrauchten Wendungen, sowohl im Allgemeinen [444], als auch im Punkte des episodischen Charakters des Sat-

---

[440] Sane post iudicium duplam centesimam, quam reddi iussimus, taliter solvat, ut de capitali debito tantum duplae usurae reddantur, de illud vero, quod in usuris ante iudicium crevit, simpla tantum centesima detur.

[441] Hoc quoque praecipimus observari, ut, si debitoris cautio cum omni firmitate proferatur et usurae per annos plures cum capitali debito se aequaverint, a debitore amplius non petatur.

[442] Es heisst nicht, dass Zinsen über einen mit der Kapitalsschuld gleichstehenden Betrag nicht gefordert werden können, sondern dass, sobald die Zinsen dem Kapitale gleichgekommen sind, kein weiterer Anspruch mehr besteht. Danach ist, glaube ich, für die in der vorigen Note angeführten Worte kein anderes als das im Texte angegebene Verständnis möglich. Bestätigt wird diese Auffassung durch den Umstand, dass die Interpretation die Worte der Vorlage Si .. casu usurae per annorum curricula summam capitis impleverint (vgl. Note 439) füglich in gar keinem andern Sinne verstehen konnte (vgl. Note 444).

[443] Der Eingang der Interpretation spricht von der Materie der Konstitution, De usuris rei iudicatae. Diese Materie wird dann im Schlusssatze (Note 440) wieder aufgenommen. Dazwischen steht dann der mit den Worten Hoc quoque praecipimus observari u. s. w. (Note 441) sich als Einschaltung kennzeichnende Satz.

[444] Die entscheidenden Worte der Vorlage Si .. casu usurae per annorum curricula summam capitis impleverint (vgl. Note 439) bedeuten nach dem reinen Wortverstand viel eher Zinsen, die die Kapitalssumme bezahlt haben, als solche, die die Höhe des Kapitals erreichten. Und gerade für den Interpreten musste diese wörtliche Bedeutung von Einfluss sein, da er nachweislich, nämlich zu Beginn der Interpretation, das Implere debiti summam in dem Sinne der Bezahlung des Schuldbetrages verwendet (Debitor, qui post emissum iudicium, a quo victus fuerit, debiti summam inplere neglexerit). Die Ungenauigkeit des Ausdrucks verbessert dann die Konstitution mit den Worten Scilicet ut quantitas sortis quantitati fenoris adaequetur. Diese Erklärung schloss aber andererseits eine Auslegung nicht aus, die den Vorzug besass, in dem Verständnis des Inplere summam capitis sich nicht soweit von der Wortbedeutung zu entfernen, als es der Gesetzgeber thut, wenn er an Zinsenrückstand in Höhe des Kapitals denkt. Es ist dies bei dem hier angenommenen Verständnis der Fall, da danach der Text auf Zinsen bezogen wird, welche im Laufe der Jahre eine Summe von der Grösse des Kapitals abbezahlt haben.

zes [445]). Wie begreiflich auch dieses Missverständnis der Konstitution sein mag, so fehlt doch jeder Anhalt dafür, dass er anderswo zum Ausdruck gekommen ist, als in der Interpretation, die im Codex Theodosianus das Gesetz begleitet. So darf man dann annehmen, dass der Verfasser der in Frage stehenden Interpretation des Sentenzenauszugs jene Erläuterung des Konstitutionentextes, die doch schwerlich vor Abfassung des Codex Theodosianus entstanden ist, benutzt hat, und somit auch ihre Entstehung in die Zeit nach Abfassung jenes Gesetzbuchs verlegen. Es bleibt dann noch zu erörtern, wie die Interpretation des Paulustextes (PV. 2, 14, 2), der von den Usurae supra centesimam solutae spricht, ihm als Paraphrase den erörterten Inhalt geben konnte, wonach darunter Zinsen, die über den Betrag des Kapitals gezahlt werden, verstanden werden müssen: in dem Umstande, dass vom Standpunkte der Interpretation die Usurae supra centesimam solutae nicht im Sinne des Paulus aufgefasst werden konnten, liegt doch noch keine Rechtfertigung für die Substituierung jenes dem Paulus fremden Sinns. Erwägt man, dass für die Interpretation Usurae supra centesimam solutae wörtlich bezeichnen Zinsen, die über den Zins, nicht aber Zinsen, die über ein bestimmtes Prozent Zinsen hinaus gezahlt sind, so wird sich die Substituierung des Satzes hiermit erklären, dass der Schriftsteller in den Begriff des Zinses aufnimmt, was für die einzelne Zinsrate gilt, dass er nämlich eine Quote des Kapitals ist: war daher als Zins bereits in Höhe des Kapitals geleistet, so werden die darüber hinaus gegebenen Prozente über den Zins hinaus gezahlt. Noch ein zweiter Text des Paulus (PV. 2, 14, 4) handelt von Usurae, die, wie es der Schriftsteller ausdrückt, die Centesima überschreiten, und lässt, wenn sie irrtümlich gezahlt sind, Rückforderung zu (Usurae, quae centesimam excedunt, per errorem solutae repeti possunt). Die Stelle ist ohne Interpretation, wird aber ohne Zweifel, im Geiste der behandelten Texte, dahin aufzufassen sein, dass die Zinsen, die über die genannte Verzinsungsgrenze irrtümlich gezahlt worden sind, zurückgefordert werden können, sodass jene Aufrechnung auf das Kapital nur im Falle bewusster Zahlung stattfindet [446]). Zum Schluss darf noch auf den Text (PV.

---

445) Ich nehme an, dass die Worte Distinguendum vero hoc quoque arbitrati sumus, ut, si contractus debiti ex stipulatione descendit et casu usurae per annorum curricula summam capitis impleverint, scilicet ut quantitas sortis quantitati fenoris adaequetur (vgl. Note 439) den Schriftsteller auf den Gedanken gebracht haben, dass der Sachverhalt von dem Uebrigen abzuscheiden ist, was dann in dem Sinne ausgeführt wurde, dass unter den angegebenen Bedingungen ein Zinsenanspruch nicht existiert.

446) Oder wenn der Schuldner von seinem Rückforderungsrechte keinen Gebrauch macht.

2, 14, 3) hingewiesen werden, der von dem Foenus nauticum handelt und die Zinsabrede keiner Schranke unterworfen sein lassen will. Erblickt Paulus die die Zulässigkeit schrankenloser Verzinsung rechtfertigende Gefahr des Gläubigers in der Seegefahr im Allgemeinen, so liegt sie für den Interpreten vielmehr in dem Verluste des auf dem Schiffe aufbewahrten und für den überseeischen Transport bestimmten Geldes [447]).

2. Mit Bezug auf Actio adiecticiae qualitatis und Actio noxalis giebt die Interpretation schwerlich durchweg den von Paulus dargestellten Sachverhalt des klassischen Rechtes wieder. Es soll zunächst von den adjektizischen Klagen und hierbei von Actio institoria die Rede sein. PV. 2, 8, 2 konstatiert bei Einsetzung einer Person, sie sei ein Freier oder ein Sklave, für Geldanlage und Landwirtschaft, aus ihren Kontrakten die Haftung des Grundeigentümers, und zwar solidarische Haftung [448]). Hingegen sagt die Interpretation, dass etwaiger Schaden aus dem Akte der eingesetzten Person auf den Einsetzenden niederkommt [449]). Wird der Institor als Quaelibet persona bezeichnet, so mag man hierin ausgedrückt finden, dass nicht bloss eine in der Gewalt des Geschäftsherrn stehende Person Institor sein kann. Hierin läge dann etwa Beeinflussung durch Gaius (4, 71) und bewusste Abweichung von dem im Auszuge vorangehenden nur von Einsetzung des Gewaltunterworfenen (Servus filiusfamilias filiafamilias ancilla) sprechenden Texte (PV. 2, 8, 1) ohne Interpretation [450]), der andererseits wieder bei der Abfassung der Interpretation benutzt worden ist. Nicht allein in der Bezeichnung des Geschäftsgebietes — Negotium exercendum statt Pecunia fene-

---

[447]) Traiecticia pecunia dicitur, quae in navi, ut ad transmarina deferatur, deponitur, quia maris periculo committitur. in quantas convenerit usuras, hanc pecuniam dare creditor potest.

[448]) Si quis pecuniae fenerandae agroque colendo, condendis vendendisque frugibus praepositus est, ex eo nomine quod cum illo contractum est in solidum fundi dominus obligatur: nec interest, servus an liber est. Auffallend ist, dass der Geschaftsherr als Fundi dominus bezeichnet wird, was doch nur bei Einsetzung eines Institors fur die Landwirtschaft passt. Die Interpretation (vgl. die folg. Note) vermeidet diesen Anstoss, indem sie den Geschäftsherrn nicht Dominus fundi sein lässt, ubrigens auch nicht von Pecunia feneranda spricht.

[449]) Quicumque quamlibet personam aut ad exercendum negotium aut pro ratione culturae aut condendis vendendisque fructibus praeposuisse cognoscitur, si quid damni per eius actum accesserit, ad eum, qui eum instituit, pertinebit, sive servus, sive liber sit. Bemerkenswert ist das Praeposuisse cognoscitur statt Praepositus est der Vorlage.

[450]) Sicut commoda sentimus ex actu praepositi institoris, ita et incommoda sentire debemus. et ideo qui servum sive filium filiamve familias sive ancillam praeposuit negotio vel mercibus exercendis, eorum nomine in solidum convenitur.

randa — und der Geschäftsführung als Akt (actus) besteht Uebereinstimmung: auch die Wiedergabe der Haftpflicht als Schadenstragung (si quid damni per eius actum accesserit, ad eum.. pertinebit) wird auf diese Quelle zurückgehen. Sie ist irrtümlich: denn hiermit brauchte lediglich Tragung des Risikos bezeichnet zu sein, keine Haftung, wäre aber, wenn an Haftung zu denken ist, eine quasideliktizische oder eine gesetzliche Risikohaftung bezeichnet, sodass unter keinen Umständen der wahre Sinn des Textes zum Ausdruck kommt. Wenn dann jene benachbarte Stelle die adjektizische Haftung als das Incommodum bezeichnet, das dem Geschäftsherrn zur Ausgleichung des aus dem Akte des vorgesetzten Institors ihm zufliessenden Commodum auferlegt ist, so mag gerade der Ausdruck Incommodum zu der Vorstellung verleitet haben, dass es sich bei der Haftung des Herrn aus den Geschäften des Institors nicht um eine blosse Kontraktshaftung handelt. Die gleiche Umsetzung tritt dann in dem dem genannten (PV. 2, 8, 2) unmittelbar sich anschliessenden Texte (PV. 2, 8, 3) zu Tage. Er sagt, dass bei Kontrakten mit den Discipuli derjenigen, die Vorsteher von Offizinen und Tabernen sind, gegen Magistri und Institoren der Taberna In solidum die Actio gewährt wird [451]. Statt dessen heisst es wiederum in der Interpretation, dass der Schaden auf Magister officinae oder Institor tabernae niederkommt [452]. Es mag dann noch darauf hingewiesen werden, dass hier [453] der Institor als diejenige Person in Betracht kommt, die einer — so zu sagen — adjektizischen Haftung unterliegt [454], sodass auch aus diesem Grunde die Ausführungen des Gaius (4, 71) über die Actio institoria in die Kodifikation nicht aufgenommen werden konnten [455]. Die Auffassung der Interpretation mit Bezug auf die Actio exercitoria, von

[451]) Quod cum discipulis eorum, qui officinis tabernis praesunt contractum est, in magistros vel institores tabernae in solidum actio datur.

[452]) Si quid cum discipulis vel mercenariis tabernariorum vel cuiuslibet officinae actum fuerit, ad magistrum officinae vel institorem tabernae damnum, quod accesserit, pertinebit. Statt Discipuli in der Vorlage ist somit von Discipuli vel mercenarii die Rede.

[453]) Ja von Institor, als Substantiv, ist in der Interpretation uberhaupt nur in dieser Verbindung die Rede. PV. 2, 8, 2 spricht von einem Qui eum instituit.

[454]) Es wäre denkbar, dass in PV. 2, 8, 2 die Interpretation (vgl. Note 449) ihre Schlussworte Sive servus sive liber sit, aus Missverständnis der entsprechenden Worte der Vorlage, auf den Praeponenten bezogen wissen will, da ja der Praeponent — nach PV. 2, 8, 3 — auch selbst ein Institor und demnach ein Sklave sein kann. Es fragt sich dann freilich, wie sich der Verfasser das Damnum ad eum pertinere mit Bezug auf den Servus vorgestellt hat.

[455]) Danach ist sie die Actio Cum quis tabernae aut cuilibet negotiationi filium servumve aut quemlibet extraneum, sive servum sive liberum praeposuerit, et quid cum eo eius rei gratia, cui praepositus est, contractum fuerit.

der im Sentenzenauszug einmal (PV. 2, 6, 1) die Rede ist, wird nicht ausgesprochen; doch lässt sich annehmen, dass dem Autor das richtige Verständnis nicht aufgegangen ist [456]. Für das Verständnis der Interpretation in Hinsicht auf die Actio quod iussu bietet sich kein Anhalt [457]. Es handelt sich dann weiter hierum, zu bestimmen, in welchem Lichte der Interpretation die Actio de peculio erschienen ist. Die Interpretation zum Codex Theodosianus (4, 8, 2) enthält eine Definition des Sklavenpeculium [458]. Dann aber tritt in der Interpretation zu einer Konstitution des Codex Theodosianus vom Jahre 422 (2, 32, 1) die merkwürdige Auffassung zu Tage, die Zuständigkeit der Actio de peculio wolle besagen, dass die gewaltunterworfene Person aus dem von ihr besessenen Peculium den Gläubigern die Schuld zu zahlen hat [459]. Man darf

---

[456] Der Institor ist nach Paulus, bez. der Interpretation, eine Person, die Negotio vel mercibus exercendis (Ad exercendum negotium eingesetzt ist (vgl. PV. 2, 8, 1 u 2); sollte dann nicht dem Verfasser der Interpretation auch (Qui navem exercet als ein Institor erschienen sein? Für diese Annahme spricht die offenbar nicht authentische, wie man annehmen kann, erst der Kodifikation angehörige Rubrik De exercitoribus et institoribus (PV. 2, 6). Offenbar begünstigte aber die oben in Bezug genommene Stelle ohne Interpretation, die den einzigen Text des Titels bildet, diese Auffassung (Filius familias si voluntate patris navem exerceat, patrem in solidum ob ea quae salva receperit obligat). Sie konstatiert die Haftung des Vaters In solidum, falls Exercitor, mit Genehmigung des Vaters, der Haussohn ist. Wie sollte dann dem Interpreten der Sachverhalt des Filiusfamilias si voluntate patris navem exercet, mit der Haftung des Vaters In solidum, in anderem Lichte erschienen sein, als der Sachverhalt des Filiusfamilias a patre praepositus negotiis exercendis mit dem gleichen Ergebnis?

[457] Auf sie geht PV. 1, 4, 6 Si pater vel dominus servo vel filio familias negotia aliena agenda commiserit, in solidum tenebitur, welcher Text keine Interpretation hat. Dass dem Interpreten der Bezug auf die Actio, die im Breviar auch in einer Konstitution des Codex Theodosianus genannt ist (2, 31, 1 Actione praetoria quae appellatur (Quod iussu), vorschwebt, lässt sich aus der dem genannten Texte im Auszug vorgehenden Stelle (PV. 1, 4, 5) entnehmen, indem hier mit Bezug auf die ohne Zuweisung des Herrn geführte unbeauftragte Geschäftsführung von Seiten der gewaltunterworfenen Person der Ausdruck Sine iussu patris aut domini gebraucht wird (vgl. S. 161).

[458] Und zwar anlässlich der Erörterung des Texts mit Bezug auf den Sachverhalt der Inanspruchnahme der Freiheit von Seiten einer Person, die irrtümlich als Sklave behandelt wird. In der Konstitution heisst es, wie folgt (C. Th. 4, 8, 2, 5): ut servitute depulsa qui pro domino quondam fuerat habeat, quod ut servo domini iure largitus est et quae ex earum rerum quaestu ac fructibus conciliata sunt et quae de furtivis compendiis obscure capta ac parata sunt, cum liberum esse non oporteat, quod apud servum dominus peculii nomine collocaverat. Die Interpretation schreibt hierzu: quidquid vero eis ille, a quo empti sunt, vel tradidit vel donavit vel quaecumque ex rei suae administratione profecit, totum retinendi ac revocandi habeat potestatem .. quod de re patroni libertus vel emptoris ingenuus, dum serviret, profecit, libertati redditus libertus patrono, ingenuus emptori restituat.

[459] Der Text der Konstitution lautet, wie folgt: hoc quoque creditoribus non negamus, ut, si liber a rationibus fuerit quas regebat inventus actor servus procuratorve praediorum, utilis actio pateat de peculio. Hingegen heisst es in der Interpretation: hoc sane

aber auch sagen, dass die Interpretation des Sentenzenauszugs die gleiche Anschauung verrät. Die Vorlage (PV. 1. 4, 5) überliefert den Satz, dass im Falle einer Negotiorum gestio durch ein Hauskind oder einen Sklaven gegen Vater oder Herrn die Actio Peculio tenus gewährt wird: was die Interpretation sagt, ist dies, dass, im Falle Hauskind oder Sklave ohne Iussus von Vater oder Herrn unbeauftragt Geschäfte führen und hieraus haftbar befunden werden, der Gewalthaber insoweit den Schaden trägt, als sich in dem Peculium der Gewaltunterworfenen finden lässt [460]. Dass der Gewalthaber auch vom Standpunkte der Auffassung, dass die Actio de peculio gegen die Person in der Gewalt gerichtet ist, den Schaden trägt, liegt auf der Hand: mehr aber spricht auch die Interpretation nicht aus, und wird sie mehr haben sagen wollen, wo doch, wenn der Verfasser die Pekulienklage im klassischen Sinne aufgefasst hätte, die entsprechende Formulierung durch die Vorlage indiziert war? Ganz deutlich verrät sich die in Rede stehende Auffassung in der Interpretation zu einem Texte aus dem Titel De furtis (PV. 2, 32). Nach der Vorlage (PV. 2, 32, 21) kann der Hausvater oder der Herr in Bezug auf eine dem Gewaltunterworfenen gestohlene Sache wegen Furtum klagen, da ein Interesse besteht, dass derjenige, welcher De peculio haftet, die Actio erhält. Der Sinn der Motivierung ist, dass die Actio furti als Actio wegen doloser Kontrektation, von Peculium, demjenigen zustehen müsse, der andererseits aus dem Peculium mit Actio de peculio haftet. Statt dessen lässt die Interpretation, aus dem gegen Hauskind oder Sklaven verübten Furtum dem Gewalthaber die Actio furti zukommen, weil sie denjenigen gebührt, aus deren Personen sie zuweilen belangt zu werden pflegen [461]. Soviel ist dann sicher: die Personen, denen die Actio furti gegeben wird, sind andere als diejenigen, von denen es heisst, dass sie zuweilen belangt zu werden pflegen, da diese ja eben aus den Personen jener belangt werden. Da nun aber diejenigen, denen die Actio gegeben wird, Pater und Dominus sind, von denen es heisst, dass ihnen Furti actio zusteht, bleibt für diejenigen, die aus den Personen dieser belangt zu werden

creditoribus volumus esse praestandum, ut actor vel servus sive procurator possessionis, qui pecuniam a creditore susceperit si nihil de rationibus suis domino debuerit, pro pecunia quam accepit de peculio quod habet, creditoribus reddat.

[460] Si filiusfamilias aut servus sine iussu patris aut domini negotia gesserint aliena, et ex hoc inveniuntur obnoxii, tantum damni pater vel dominus sustinebit, quantum in eorum peculio potuerit inveniri.

[461] Si filiofamilias vel servo furto aliquid sublatum fuerit, ad patrem vel dominum furti actio pertinebit: quia merito eis haec actio datur, ex quorum personis solent aliquoties conveniri.

pflegen, nichts Anderes übrig, als dass sie die Gewaltunterworfenen sind. Man wird dann annehmen müssen, dass im Sinne der Interpretation die Klage, mit der sie belangt zu werden pflegen, die Actio de peculio ist: denn die Worte Solent conveniri entsprechen vollkommen den Worten Qui de peculio convenitur der Vorlage. Um so mehr, als bei dieser Annahme sich ergiebt, dass auch der Sinn des motivierenden Satzes im Wesentlichen der gleiche bleibt, wie der Sinn in dem entsprechenden Satze der Vorlage: die Worte, dem Gewalthaber gebühre die Actio, weil aus ihren Personen die Gewaltunterworfenen haften, wollen nämlich besagen, dass die Actio aus Furtum an Res peculiaris denjenigen zustehen müsse — nicht die mit der Actio de peculio haften —, sondern wohl aus deren Personen, das heisst, aus deren Zuwendung, was eben das Peculium ist, die Gewaltunterworfenen haften [462]. Tritt in dieser Auffassung der Pekulienklage eine eigentümliche Anschauung zu Tage, so scheint sie der Westgothisch-römischen Gesetzgebung nicht allein eigen zu sein [463]. Was endlich die Actio De in rem verso anlangt, so redet Paulus in dem entsprechenden Titel (PV. 2, 9, 1) von dem Sachverhalte, dass Sklave oder Haussohn Geld in Empfang genommen haben, das sie In rem patris vertiert haben: die Obligation De in rem verso entsteht dann, wie es heisst, Si tamen ob hanc causam pecunia data sit [464]. Wenn die Interpretation, soweit das Geld nachweislich ausgegeben ist, ein Debitum anerkennt [465], so soll damit vermutlich gerade diesem Zusatze genügt sein: dem Interpreten wird das Vertere in rem des Herrn lediglich in dem Sinne einer Zweckbestimmung und vielmehr erst das Dare als ihre Realisierung erschienen sein. Zugleich nimmt aber die Interpretation an, dass das Geschäft ein Gelddarlehn ist, sodass demnach im Sinne des Interpreten nicht lediglich aus dem Sachverhalte der Version im

---

[462]) Mit dieser Auffassung verträgt sich wohl der Satz, dass, gemäss dem Rechte des Breviars, der Vater nach dem Tode des Hauskindes ein Jahr verpflichtet ist, aus dem Peculium, das ihm nun wieder zugefallen ist, zu zahlen. Es heisst nämlich Greg. 9, 1: quod si ipse filius familias in peregrinis fortasse defecerit, intra anni spatium qui pecuniam commodavit de peculio filii potest petere, ut sibi debitum reformetur.

[463]) Denn auch das Edictum Theoderici scheint auf dem gleichen Standpunkte zu stehen. Cap. 121 giebt nämlich das Recht der Actio de peculio in folgender Fassung: si procuratori vel conductori sive colono vel servo alicuius, invito vel nesciente domino, mutuam pecuniam quis dederit, nec ipsi domino, nec rei eius aliquod praeiudicium comparetur: sed ex peculio servi vel coloni, considerata vel servata prius indemnitate domini, consulatur petitionibus creditoris.

[464]) Der wahre Sinn des Zusatzes erscheint zweifelhaft.

[465]) Si servus vel filiusfamilias mutuam pecuniam a quocunque susceperit et in utilitatibus patris vel domini necessariisque rebus eam expendisse probatur, pro hoc debito patrem vel dominum ad solutionem necesse est retineri.

Allgemeinen, sondern aus dem besonderen einer Verwendung des aus dem Darlehn des Gewaltunterworfenen gewonnenen Geldes eine Obligation entsteht [466]). Das terminologische Versum in rem ist geschwunden und durch den Ausdruck einer Bestimmung zu Nutzen und Nöten des Gewalthabers ersetzt. Neben der Actio adiecticiae qualitatis giebt dann, wie bemerkt ist, die Actio noxalis zu Betrachtungen Anlass. Zunächst ein Text aus dem Titel De furtis (PV. 2, 32, 11), der sich auf ein von einem Sklaven verübtes Furtum oder Damnum iniuria datum bezieht und, für den Fall dass der Herr nicht gewillt ist, nach der Grösse des Schadens die Busse zu zahlen, die Verpflichtung zur Noxae datio statuiert [467]). Die Interpretation giebt diesen Satz wieder, nur dass sie die Hingabe zur Noxa als Auslieferung des Sklaven zu einer nach Art der That zu verhängenden Strafe auffasst [468]). Die Wiedergabe der Hingabe zur Noxa mit der Ausantwortung zur Vindicta kehrt auch sonst um die Wende des fünften Jahrhunderts wieder [469]). Bei dieser

---

[466]) Einen weiteren Fall einer Versio in rem patris des aus dem Darlehnsvertrage des Haussohns erworbenen Geldes enthält eine Konstitution des Codex Gregorianus (9, 1). Die Vorlage hat nur die Giltigkeit des Mutuum im Auge (Macedoniani senatus consulti auctoritas petitionem eius pecuniae non impedit, quae filio familias studiorum causa Romae agenti ad necessarios sumptus, quos patris pietas non recusaret, credita est). Erst die Interpretation giebt dem Satze die Wendung, dass aus dem dem Haussohne Pro studio litterarum gegebenen Darlehn der Vater zur Zahlung verpflichtet ist (nunc haec constitutio iubet, ut pro studio litterarum si quis filio familias pecuniam dederit, hanc ei pater sine aliqua obiectione restituat). Hieran schliessen sich dann die Note 462 angeführten Worte der Interpretation an, sodass das Si ipse filius familias in peregrinis fortasse defecerit auf den Todesfall des Studienhalber in der Fremde weilenden Haussohns zu beziehen ist: dem Aufenthalt in der Fremde entspricht somit in der Vorlage der Aufenthalt in Rom.

[467]) Servus, qui furtum fecerit damnumve dederit, nisi id pro sui quantitate dominus sarcire sit paratus, noxae dedi potest.

[468]) Si servus alicui furtum fecerit vel damnum dederit, si dominus eius pro eo reddere noluerit, tradere eum vindictae pro qualitate facti debebit. Das Reddere pro eo entspricht genau dem Sarcire damnum, bez. Furtum pro sui quantitate. Das Wort Vindicta kann keine andere als die angenommene Bedeutung haben. Die Übergabe zur Vindicta wird doch wohl Übergabe an den Bestohlenen zu einer durch ihn zu verhängenden Strafe sein, in welchem Sinne auch das Edictum Theoderici und die Lex Romana Burgundionum (vgl. Note 469) den in Rede stehenden Paulustext (PV. 2, 32, 11) verstehen.

[469]) Nämlich in der Lex Romana Burgundionum (4, 3), in der es, wie folgt, heisst: de furtis etiam obiectis et probatis haec forma servabitur, ut ingenuus furto ablata quadrupla solutione dissolvat, servus vero pro furti crimine aut a domino ad vindictam tradatur, aut res perdite ei, qui damnum pertulit, cum vindicta a servi domino reformentur, secundum sententiam Pauli sub titulo: De furtis, emissam. Die Sentenz des Paulus, die die Lex im Sinne hat, ist unser Text (PV. 2, 32, 11). Heisst es von der Rechtswirkung, entweder Hingabe zu Vindicta oder Restitution der Res perditae Cum vindicta an denjenigen Qui damnum pertulit, so mag das letztere bedeuten, dass Ersatz nebst Busse (aus der Actio furti) zu entrichten ist. Die Bezeichnung des Bestohlenen mit den Worten Qui damnum pertulit könnte darauf hinweisen, dass das Gesetz in den Worten der Vorlage Servus qui furtum fecerit damnumve dederit nur den einzigen

Verwendung des Wortes wird dann die Paroemie der klassischen Jurisprudenz Noxa caput sequitur, die die Bedeutung hat, dass die Haftung für das Delikt dem Schuldigen folge, vielmehr den Sinn gehabt haben, dass die Strafe dem Thäter folgt, somit nichts weiter bedeuten, als dies, dass es der Thäter ist, den die Strafe trifft, in welchem Sinne auch der Satz, mit der Variante Ut noxa tantum caput sequatur, und zwar als Regula iuris antiqui, von Maiorian in einer Novelle, die in das Breviar (1, 1) übergegangen ist, verstanden wird [470]. Der Satz Noxa caput sequitur steht dann auch in einem Texte des Sentenzenauszugs (PV. 2, 32, 12) ebenso in der Vorlage wie in der Interpretation, die ein Semper einfügt (Noxa semper caput sequitur). Und zwar begründet er die Aussage, dass bei Freilassung oder Veräusserung eines Sklaven, der ein Furtum verübt hat — die Interpretation setzt Verkauf statt Alienation —, der Freigelassene, bez. der Käufer wegen des Furtum haftet [471]). Hier tritt die der Paroemie im Gebrauche des Interpreten zugeschriebene Bedeutung, dass die Strafe den Thäter trifft, durch den Zusatz des Semper ganz deutlich hervor: immer, das will sagen, also auch beim Wechsel im Gewaltverhältnisse, trifft die Vindicta, deren Verhängung ja auch die dem Gewalthaber auferlegte Verpflichtung dient, den Thäter. Vom Standpunkte der klassischen Bedeutung des Satzes, der ja schon besagt, dass mit dem Wechsel im Gewaltverhältnis in der Person des Thäters die Haftung bestehen bleibt (Actionum ex delicto venientium obligationes cum capite ambulant [D. 4, 5, 7, 1]), wäre das Semper sinnlos. Noch in einem zweiten Text (PV. 2, 32, 13), und zwar dem die Interpretation fehlt, kehrt der Satz Noxa caput sequitur wieder. Es heisst nämlich: filius familias si furtum fecerit, deinde emancipetur, furti actio in eum datur, quia in omnibus noxa caput sequitur. Auch hier wird der Satz Quia in omnibus noxa caput sequitur den be-

---

Thatbestand des Furtum erblickt. Das Noxae dare ist beibehalten im Edictum Theoderici. Hier (Cap. 117) ist der Anschluss an die Vorlage getreuer bewahrt. Heisst es hier Noxae eum dare cogitur: quod et de animalibus faciet, si alicui damna generaverint, so zeigt sich, dass auch das Noxae dare Hingabe an den Verletzten ist. Indessen macht auch die Fassung der Lex Romana Burgundionum den Eindruck, dass es sich um Hingabe an den Bestohlenen handelt.

[470]) Es heisst: nunquam curiae a provinciarum rectoribus generali condemnatione multentur, cum utique hoc et aequitas suadeat et regula iuris antiqui, ut noxa tantum caput sequatur, ne propter unius fortasse delictum alii dispendiis adfligantur.

[471]) Si servus furtum fecerit et postea aut manumissus aut venditus fuerit, aut is, qui manumissus est, pro furti redhibitione tenebitur aut emtor eius: quia noxa semper caput sequitur. Das Semper in der Paroemie kehrt dann auch im Edictum Theoderici in dem Kapitel (120), dem der Text des Paulus zu Grunde liegt, wieder.

zeichneten Sinn besitzen [472]. Hierin liegt aber Nichts, was darauf hinweist, dass vor seiner Emanzipation das Hauskind mittels einer gegen den Gewalthaber gerichteten Actio zur Strafe herangezogen werden konnte, bez. eine noxale Actio zur Verfügung gestanden hat. Hiervon hat sich auch sonst im Breviar keine Spur erhalten, insbesondere nicht bei Gaius, sodass sich jedenfalls wird sagen lassen, dass das Manzipationsgeschäft, das sich für den Zweck der Emanzipation erhielt (GV. 1, 6, 3), hierfür nicht zur Verfügung stand [473]. Zieht man in Betracht, dass Justinian (I. 4, 8, 7) die noxale Haftung aus Delikten der Hauskinder den Veteres zuschreibt, so wird man annehmen dürfen, dass sie nach dem Rechte des Breviars nicht mehr bestand [474].

3. Von den beiden juristischen Hauptthatsachen, aus denen obligatorische Rechtswirkung entsteht, Vertrag und Delikt, soll zunächst vom Vertrage die Rede sein. Hierauf bezüglich enthält die Interpretation eine Anzahl bemerkenswerter Sätze, die den obligatorischen Vertrag im Allgemeinen betreffen. Bei Paulus (P. 1, 1, 2) fand sich die Sentenz, dass bei Bonaefideikontrakten ein Pactum conventum durch ein neues Pactum gelöst wird und, obschon es eine Exceptio erzeugt, das will sagen, bei entsprechendem Vermerk in der Klagformel, Berücksichtigung findet, durch eine Replicatio, das ist einen das zweite Pactum geltend machenden Formelvermerk, ausser Betracht gesetzt wird. Hier ist offenbar an den Sachverhalt gedacht, dass einem Bonaefideikontrakt ein Pactum de

---

[472]) Das In omnibus mag bei Paulus auf die sämmtlichen Gewaltverhältnisse gehen. Im Sinne der Interpretation wird es das Gleiche wie das Semper in PV. 2, 32, 12 bedeuten.

[473]) Vgl. Conrat (Cohn), Gaius S. 118 Note 291.

[474]) Gewiss steht auch die Lex Romana Burgundionum auf diesem Standpunkt: heisst es (vgl. Note 469), neben der mit Bezug auf den Servus verzeichneten Haftung, die auf PV. 2, 32, 11 gegründet ist, dass der Freie (Ingenuus) das Quadruplum zahlen muss, so ist doch hierin gelegen, dass auch das Hauskind der Haftung des Ingenuus unterliegt, zumal ja der der benutzten Stelle des Paulus benachbarte Text (PV. 2, 32, 13) auch beim Furtum des Hauskindes die noxale Haftung anerkennt und somit dessen Erwahnung so nahe gelegen hätte. Auch im Edictum Theoderici ist es wohl nicht anders: nicht allein PV. 2, 32, 11 ist hier benutzt (vgl. Note 469), sondern auch PV. 2, 32, 12 (Cap. 120) (vgl. Note 471). Ist dann die darauf folgende Stelle (PV. 2, 32, 13) von der noxalen Haftung beim Furtum des Hauskindes nicht aufgenommen, so liegt hierin eine Ablehnung. Hingegen wird hier der Sachverhalt eines Delikts oder Crimen des Hauskindes in besonderer Art entwickelt (Cap. 128), nämlich mit den folgenden Worten: filius in potestatem patris positus, vel servus aut colonus, si a patre vel domino, in qualibet culpa non defendantur de ipso delicto vel crimine, tradendi sunt iudici competenti: nisi forte filiusfamilias ipse defendere pro delicto, quo impetetur, in iudicio se voluerit.

non petendo folgt und diesem wieder ein Pactum de petendo sich anschliesst. Vom Standpunkte der Kodifikation liess sich der Satz dann kaum anders als zu der Aussage verwenden, dass ein obligatorischer Vertrag durch ein jüngeres Pactum, somit ein Pactum de non petendo gelöst wird, sodass nicht von drei Verträgen, Bonaefideikontrakt Erlassvertrag Pactum de petendo, sondern von zwei Verträgen die Rede ist und die Giltigkeit des Erlassvertrags, nicht die Ungiltigkeit in Folge Pactum de petendo, ausgesagt wird. Ein Verständnis im authentischen Sinne hatte ein Herübernehmen des sehr eigentümlichen juristischen Sachverhalts des Römischen Pactum de non petendo erfordert, einer von der Bedingung der Ultima voluntas der Parteien abhängig gemachten Anerkennung der Abrede, und des besonderen prozessualischen Sachverhalts, der dem Rechte der Interpretation nicht mehr entsprach. Das bezeichnete Verständnis wurde aber auch dadurch ermöglicht, dass, wie der Bonaefideikontrakt die Bedeutung eines Vertrags besonderer Art verloren hatte (vgl. S. 167), weder das Wort Contractus [475]), noch das Wort Pactum in dem besonderen Sinne des klassischen Rechts vorkommt [476]), sondern beide das Gleiche bezeichnen, sodass in dem Satze In bonae fidei contractibus pactum conventum alio pacto dissolvitur das In bonae fidei contractibus auf das Pactum conventum, ja auch auf das Aliud pactum bezogen werden konnte, in dem Sinne somit, dass bei Verträgen der eine Vertrag durch den andern aufgelöst wird. Wie dem auch sei, gewiss verträgt die Fassung, die statt der authentischen der Interpretation als Vorlage gedient hat (PV. 1, 1, 1), Omne pactum posteriore pacto dissolvitur licet pariat exceptionem, keine andere Auslegung als die bezeichnete, dass ein jeder Vertrag durch ein späteres Pactum, bez. durch einen Erlassvertrag aufgehoben wird: mit den Worten Licet pariat exceptionem wird dann schwerlich etwas Anderes ausgesagt sein als dies, dass sich die Giltigkeit des zweiten Vertrags freilich nur einredeweise äussert.

---

[475]) Es gilt dies vom Breviar überhaupt. GV. 2, 1, 2 führt unter den Res incorporales auf Obligationes de diversis contractibus scriptae und fährt fort: et licet hereditas vel emtio aut diversi contractus res corporales in se habeant; ius tamen ipsius hereditatis vel emtionis aliorumque contractuum incorporale est. Kontrakt bedeutet hier dann doch kaum etwas Anderes als einen Vertrag. Gaius selbst (2, 14) spricht nicht von Kontraktsobligationen, sondern von Obligationen quoquo modo contractae und von Id quod ex aliqua obligatione nobis debetur. In der Interpretation des Sentenzenauszugs begegnet der Ausdruck Contractus mit Bezug auf den Kaufkontrakt (PV. 2, 12, 6. PV. 2, 18, 10), jedoch in dem Sinne des Vertrags. Vgl. ferner auch PV. 5, 2, 4 (vgl. Note 387).

[476]) Man sehe Sätze wie PV. 1, 1, 2 pacta valere non possunt. PV. 1, 1, 3 Post rem iudicatam pactio inter eos, qui litigaverunt, (tunc) obtinet firmitatem.

Dieser Inhalt kommt dann noch reiner in der Interpretation, die den Text begleitet, mit den Worten zum Ausdruck, dass von zwei Paktionen über die gleiche Sache unter denselben Personen die jüngere Geltung hat (Si de una re inter ipsas personas duae pactiones fiant, posterior valebit) [477]. Dass das Bonaefideigeschäft aufgehört hat, eine besondere Geschäftsart darzustellen, ward bereits bemerkt. Paulus (PV. 2, 18, 10) sagt, dass bei einem Kontrakte, der der Bona fides entspringt, ohne Grund die Vorlage von Instrumenten verlangt wird, wenn sich in irgendwelcher Weise ein sicherer Beweis des Kontraktes erbringen lässt [478]. Die Interpretation spricht von Kaufkontrakten, die Bona fide geschlossen werden: es mag in dem Sinne geschehen sein, dass es sich um diejenigen Kaufgeschäfte handelt, bei denen sich die Parteien mit dem gegebenen Worte begnügen. Versagt die Möglichkeit, dem Bonaefideiiudicium eine entsprechende Bedeutung unterzulegen, so lässt die Interpretation die Beziehung hierauf unerwähnt [479]. Die Vorlage enthält dann ferner den Satz, dass weder gegen die Leges, noch gegen die guten Sitten paciseiert werden kann (PV. 1, 1, 2 Neque contra leges neque contra bonos mores pacisci possumus): hiermit erübrigte sich, eine Sentenz (P. 1, 1, 4') aufzunehmen, die ein gegen Ius oder Konstitutionen oder Senatsschlüsse geschlossenes Pactum für wirkungslos erklärt, da der Ausdruck Lex die einzelnen Rechtsquellen einschliesst (vgl. S. 69). In der Interpretation werden dann statt der Kategorien von Verträgen Contra leges und Contra bonos mores besondere Verträge aufgeführt, die unter diese Kategorien fallen [480]. Der Vertrag De admittendo crimine vel inferenda violentia

---

[477]) Der ursprüngliche Text, der der veränderten Fassung Platz gemacht hat, wird so verstanden worden sein: der erste Vertrag wird durch den neuen gelöst und, obschon letzterer nur einredeweise zur Geltung kommt, durch einen Einwand (Erwiderung—Replicatio) aufgehoben.

[478]) Es heisst: in eo contractu, qui ex bona fide descendit, instrumentorum oblatio sine causa desideratur, si quo modo veritas de fide contractus possit ostendi.

[479]) In PV. 1, 4, 3 redet die Vorlage hiervon, dass derjenige, welcher unbeauftragt fremdes Geld verwaltet, es dem Eigentumer verzinsen muss und das Risiko der Ausleihung trägt: hierzu wird dann zum Schlusse bemerkt Hoc enim in bonae fidei iudiciis servari convenit. Diese Bemerkung ist in der Interpretation ausgefallen. Dass der Satz (PV. 1, 4, 1), der Negotiorum gestor müsse Bona fides et exacta diligentia praestieren, mit dem in Rede stehenden Punkte nichts zu schaffen hat, liegt auf der Hand.

[480]) Es heisst: si inter aliquos conveniat aut de admittendo crimine, vel inferenda violentia, vel faciendo, quod lex aut honestas prohibet, aut de rebus alienis, aut si de bonis viventis aliquid paciscantur, haec pacta valere non possunt. Cod. Monac. liest statt Aut si de bonis viventis aliquid paciscantur vielmehr Aut de b. v. aliqui p. Ich ziehe diese Lesung der in Ed. Haenel aufgenommenen vor.

wird als Vertrag Contra bonos mores zu gelten haben[481]; das Beispiel eines einzelnen Vertrags De admittendo crimine, nämlich De inferenda violentia, ist für die Zeit der Abfassung charakteristisch. Ist dann von dem Vertrage De faciendo quod lex aut honestas prohibet und Si.. de rebus alienis aut de bonis viventis aliqui paciscantur die Rede, so wird man so viel sagen müssen, dass der an letzter Stelle genannte Sachverhalt Si.. de bonis viventis aliqui paciscantur, der eine Abrede über das Vermögen einer lebenden Person für ihren Todesfall darstellen soll, im Sinne des Autors als ein Vertrag Contra bonos mores zu gelten hat. Hierauf bezügliche Äusserungen finden sich vielfach. Schon Papinian (D. 39, 5, 29, 2) charakterisiert einen solchen Vertrag — es handelt sich um Schenkung der Pars bonorum eines Vivens für den Todesfall — als Contra bonos mores. Eine Konstitution Diokletians erklärt die Stipulation De succesione futura, weil sie Contra bonos mores sei, für ungiltig, da Alles, was in einem Pactum oder in einer Stipulation Contra bonos mores aufgenommen werde, der Giltigkeit entbehre (C. I. 8, 38, 4). Eine Konstitution des Codex Theodosianus vom Jahre 327, die in das Breviar (2, 24, 2) aufgenommen ist, sagt Nulli quidem de bonis usurpandis vivorum nec dividundis contra bonos mores concessa licentia est, sodass hier die Aneignung der Bona vivorum durch eine der Parteien oder deren Teilung unter den Parteien den Gegenstand des Vertrages bildet[482]. Gilt dann hier auch eine Abrede De rebus alienis für ungiltig, so wird im Sinne der Interpretation die Lex ihrer Giltigkeit im Wege stehen. So glaube ich, dass mit den Worten Si.. de rebus alienis aut de bonis viventis aliqui paciscantur der Fall eines Pactum Contra leges sowie eines Pactum Contra bonos mores angegeben ist. Es sind keine Pacta de faciendo quod lex aut honestas prohibet,

---

[481]) GV. 2, 9, 18 wird als Erfordernis fur die Giltigkeit eines Mandats bezeichnet Dummodo honestum aliquid agi mandemus. Als ein Mandat Contra bonos mores wird das Folgende angegeben: si cuiquam mandemus, ut alicui furtum faciat, aut homicidium aut adulterium admittat. Alle drei Fälle beziehen sich auf die Begehung eines Crimen. Die Interpretation zu einem Texte des Codex Theodosianus (8, 5, 1) fügt zu Condicio contra bonos mores hinzu Hoc est causam cuiuslibet criminis.

[482]) Nachalaricianisch ist die Konstitution Justinians (C. I. 2, 3, 30) auf die Anfrage der Caesariensis advocatio uber die Giltigkeit von Verträgen, in Hinsicht auf die Erbschaft einer dritten Person, unter ihren Blutsverwandten mit Bezug auf ihr Erbrecht von gleicher oder verschiedener Erbberechtigung. Justinian erklärt die Pacta als Contra bonos mores und will sie nur dann giltig sein lassen, wenn der Erblasser die Abreden genehmigt und bis zum Tode bei seinem Entschluss beharrt hat. Justinian erklärt, hiermit deutlicher auszudrucken, was sich in älteren Leges und Konstitutionen findet, und äussert sich auch über die Ungiltigkeit von Schenkung Verhypothezierung und sonstigem Kontrakt.

da der Vertrag nicht über ein eigentliches Facere der Parteien abgeschlossen ist. So hat dann, wenn ich recht sehe, bei der Aufzählung der Klassen von Pacta, die mit den Leges und den Boni mores in Streit sind, eine jede ihren besonderen Sinn, ist das Pactum De admittendo crimine ein Pactum Contra bonos mores von besonderer Art, das Pactum de faciendo quod lex aut honestas prohibet die Abrede über ein durch Lex oder Boni mores verbotenes Handeln, das Pactum de rebus alienis und de bonis viventis je ein durch Lex oder Boni mores verbotener sonstiger Vertrag [483]. Das Abstellen auf die Honestas, statt auf die Boni mores, findet sich auch in der Interpretation zum Codex Theodosianus [484].

4. Indem ich zu der Obligation aus den einzelnen Kontrakten übergehe, sei zunächst der materiellen Geschäfte, der Real- und Konsensual-Kontrakte, gedacht. Das Mutuum wird in der Interpretation auch ein Pecuniam commodare (PV. 2, 10, 1) genannt, entsprechend der Verwendung des Ausdrucks in der Interpretation zum Codex Theodosianus (2, 33, 1 u. 4) und an anderer Stelle [485]. Dass der Darlehnsvertrag auch durch Gebrauchsüberlassung deponierten Geldes von Seiten des Deponenten geschlossen werden kann, verstand sich für den Kodifikator von selbst, sodass er von einer Aufnahme des bezüglichen Textes des Paulus (P. 2, 12, 9) absehen konnte. In keinem anderen Sinne und darum überflüssig wird ihm dann aber auch der Satz des Schriftstellers (P. 2, 12, 5") erschienen sein, dass bei der Abrede der Gebrauchsüberlassung, wie bei sonstigen Bonae fidei iudicia, der Schuldner zur Zinszahlung gezwungen wird: dass hier das Ueberlassungsgeschäft nicht Mutuum, sondern das Bonaefideigeschäft des Depositum irregulare ist,

---

[483]) Was in Streit mit den Boni mores und mit den Leges ist, bildet nur insofern einen Gegensatz, als das Letztere die Boni mores nicht verletzt, nicht insofern das erstere nicht auch die Leges verletzt: denn dasjenige, was Contra bonos mores geschieht, ist natürlich auch Contra leges. In diesem Sinne wird auch in einer Lex des Codex Gregorianus und Hermogenianus, auf die die Lex Romana Burgundionum (38, 3) Bezug nimmt, von dem Pactum De successione viventum ausgesagt: de successione viventum, nec de sua nec de aliena, quemquam pacisci posse, nec huiusmodi scripturam nomen pacti legibus vindicare, secundum legem Gregoriani et Hermogeniani. In diesem Sinne wird auch in der Interpretation zum Codex Theodosianus (8, 5, 1) die Schenkung mit einer Condicio contra bonos mores, hoc est causam cuiuslibet criminis, eine Donatio contra legem genannt.

[484]) Nämlich in der Note 483 genannten Interpretation. Es ist hier von der Bedingung bei einer Schenkung Si aliquid iubeat fieri, quod inpossibile iudicetur aut quod honestati contrarium videatur, gegenüber der Bedingung Si id ordinet fieri quod honestum est (et possit inpleri), die Rede, ferner von Condicio honesta gegenüber Condicio inhonesta. Hierbei ist an die Condicio Contra bonos mores gedacht.

[485]) Z. B. in der Lex Burgundionum (21, 1).

konnte für den Autor bei seinem Verständnis des Bonaefideiiudicium nicht ins Gewicht fallen, um so mehr als er für die darauf gegründete Besonderheit der Zinsverpflichtung schon um des früher (vgl. S. 152) erörterten Textes willen (PV. 2, 14, 1), der hierfür eine Stipulation erfordert, keine Verwendung finden konnte. Den Satz (PV. 2, 10, 1), dass Niemand, der gegen das Verbot des Amplissimus ordo Geld ausleiht, nach dem Tode des Vaters aus dem bei Lebzeiten des Vaters geschlossenen Darlehnsgeschäft gegen den Haussohn klagen kann, giebt die Interpretation dahin wieder, dass sie ihn auf die Interdicta legum (vgl. S. 70) gründet, auf den Fall abstellt, dass das Geld dem Haussohn ohne Wissen des Vaters geliehen ist, und die Rückforderung des Geldes weder bei Lebzeiten noch nach dem Tode des Vaters geschehen darf. Die Unstatthaftigkeit einer Einforderung der Schuld bei Lebzeiten des Vaters ist zutreffend, im Wesentlichen auch der Ausschluss des Verbotes bei Wissenschaft des Vaters [486]). Was die Leihe anlangt, das Kommodat, welcher Ausdruck ja auch die Geldleihe einschloss (vgl. S. 169) [487]), so gewährt die Vorlage (PV. 2, 4, 3) in dem Falle, dass gegen die Abrede ein geliehener Sklave oder ein geliehenes Pferd einer Gefahr ausgesetzt werden, die Actio commodati und begründet den Satz mit den Worten: custodia enim et diligentia rei commodatae praestanda est [488]). Die Interpretation fährt nach Angabe des Thatbestandes fort [489]): ad redhibitionem commodatae rei merito a domino retinetur. Wenn somit statt der Angabe der Vorlage, dass die Actio commodati gewährt wird, weil der Kommodatur für Custodia und Diligentia mit Bezug auf die geliehene Sache einzutreten hat, die Interpretation den Kommodatar für den Ersatz der Res commodata haften lässt, so gewinnt man zunächst den Eindruck, dass der Schriftsteller hiervon hat absehen wollen, den Satz mit der Vorlage zu motivieren. Warum soll er es indessen gewollt haben und liegt nicht in der Wiederholung des Ausdrucks Res commodata ein An-

486) Vgl. Windscheid—Kipp, Lehrburch d. Pandektenr. §II 546.

487) In gleicher Bedeutung wird in der Interpretation des Breviars das Wort Praestare gebraucht. Die Interpretation sagt Ad tempus praestitum und Res praestita vom Precarium (PV. 5, 7, 8). Die Interpretation zum Codex Theodosianus (2, 33, 1) spricht von Pecuniam praestare.

488) Den Text bildet, nicht vollkommen in Uebereinstimmung mit der Überlieferung, Ed. Kruger, wie folgt: servus vel equus a latronibus vel in bello occisi, si in aliam causam commodati sunt, actio commodati datur: custodia enim et diligentia rei commodatae praestanda est.

489) Si servum vel equum vel quaecunque alia aliquis ab altero ad usum tantum serviendi commodata susceperit, et eos ad pugnam, ubi vitae periculum incurrant, duxerit, ad redhibitionem commodatae rei merito a domino retinetur.

zeichen hierfür, dass ihm diese Absicht ferngelegen hat? Vielleicht dass er dann in den Worten der Motivierung — Custodia et diligentia rei commodatae praestanda est —, für deren authentischen Sinn er kaum ein richtiges Verständnis finden mochte, nichts weiter als den Ausdruck hierfür gefunden hat, dass der Kommodatar Ersatz für die geliehene Sache leisten müsse, den er dann in die Interpretation aufnahm[490]. Was ferner das Geschäft der Hinterlegung anlangt, so hat es den technischen Namen Depositum verloren: statt dessen bedient sich die Interpretation des Ausdrucks Commendare[491], entsprechend der Verwendung in der Epitome Gai[492], oder ersetzt ihn durch eine andere Formulierung[493]. Hiermit wurde dann auch Text der Vorlage hinfällig[494]. Die Vorlage (PV. 2, 12, 2) lässt dann beim Iudicium depositi im Falle der Mora von dem deponierten Gegenstande, je nach seiner Art, Früchte oder Zinsen beanspruchen: die Interpretation gewährt den Anspruch auf Zinsen bei deponiertem Geld[494a], auf Früchte bei Kommendation von Grundstücken. Schliesslich lässt die Interpretation zu einem Text (PV. 2, 4, 4), der sich auf den unbenannten Realkontrakt des Contractus aestimatorius bezieht, den Eigentümer die Gefahr tragen, den Empfänger nur in dem Falle, dass ohne Ersuchen des Eigentümers und unter Promission von Seiten des Empfängers die Ueber-

---

490) Das Wort Praestare aliquam rem, in dem Sinne, den es an der fraglichen Stelle besitzt, somit in dem Sinne von Einstehen für Etwas, verwendet die Interpretation nicht, hingegen in dem Sinne von Leisten (PV. 1, 7, 3. PV. 2, 25, 4. PV. 2, 33, 1. PV. 5, 11, 2), bez. Leihen (vgl. Note 487). Die gleiche Bedeutung hat es öfters in der Vorlage selbst (PV. 2, 12, 6. PV. 2, 18, 3 u. 6. PV. 4, 3, 4). Der Schriftsteller mag dann den Text dahin verstanden haben, dass die achtsame Fürsorge und Gewissenhaftigkeit des Sklaven u. s. w. zu erstatten ist, womit nichts anderes ausgesagt wäre, als dass für den Sklaven Ersatz geleistet werden muss. Freilich findet sich auch das Diligentiam praestare in einem Text ohne Interpretation (PV. 1, 4, 1 ..bonam fidem et exactam diligentiam praestare), doch auch hier in dem Sinne von Leisten.

491) Es heisst PV. 2, 12, 2 Quum in iudicio de rebus agitur commendatis u. s. w. statt In iudicio depositi u. s. w. Offenbar auf das Depositum geht dann auch das Commendare in PV. 1, 10, 1 (Causam perdit quicunque aut commendatum sive commodatum aliquid alibi, quam placuit, dari petierit).

492) GV. 2, 10, 4 Et si quis rem.. commendatam apud se habuerit statt Itaque si quis re, quae apud eum deposita sit, utatur der Vorlage (G. 3, 196).

493) Es heisst PV. 5, 18, 1, statt Qui per servum aliquid sine cautione commodat aut deponit, vielmehr Si aliquid dominus eius per eum (scil. servum) cuicunque sine cautione transmiserit aut commodaverit. Von Deponere ist in der Interpretation einmal die Rede (PV. 2, 14, 3) und zwar in der Definition des Foenus nauticum (Traiecticia pecunia dicitur, quae in navi, ut ad transmarina deferatur, deponitur), wo es den Sachverhalt des Unterbringens der geliehenen Summe auf dem Schiffe bezeichnet.

494) Nämlich P. 2, 12, 2, welcher Text die Worte Depositum als Quasi diu positum einschliesst.

494a) Hiermit mochte, nach Auslegung des Interpreten, Aufnahme von P. 2, 13, 1a unnötig erscheinen.

lassung der Sache stattgefunden hat: nach der Vorlage entscheidet, ob Ersuchen des Eigentümers oder Promission des Empfängers stattgefunden hat. Von den Konsensualkontrakten ist hier Kauf und Mandat zu nennen. Was den Kaufkontrakt anlangt, so begegnet in der Interpretation wiederholt eine Auffassung, dass der Anspruch des Käufers auf Lieferung der Waare von der Entrichtung, bez. Inempfangnahme des Kaufpreises, abhängig ist. Der Verkäufer, der weder tradiert, noch manzipiert, kann hierzu gezwungen werden, so die Vorlage (PV. 1, 13, 4): wer die Tradition der käuflich gegen Empfang des Kaufpreises veräusserten Sache verzögert, ist zur Tradition des Kaufgegenstandes anzuhalten, sagt die Interpretation [495]. Auf die Interpretation zu dem Satze des Paulus (PV. 2, 18, 10), wonach bei einem Kontrakte, der der Bona fides entspringt, ohne Grund die Vorlegung von Instrumenten verlangt werde, sobald sich in irgendwelcher Weise ein sicherer Beweis des Kontraktes erbringen lasse, ist bereits zu anderem Zwecke hingewiesen worden (vgl. S. 167). Hier kommt sie in Betracht, insofern sie die Aussage auf den Kaufkontrakt sowie auf die Vorlegung von Kaufinstrumenten bezieht und auf letztere verzichtet wissen will, wenn sich durch irgendwelchen Beweis ergiebt, dass die Waare in beliebiger Weise, unter Hingabe und Inempfangnahme des Preises, verkauft worden ist [496]. Die Interpretation trifft zu, insoweit sie als das Geschäft — die Stelle steht inmitten von Texten, die auf den Kaufkontrakt Bezug haben — den Kaufkontrakt, als die Instrumente die Kaufinstrumente bezeichnet und den Anspruch, dessen Beweisbarkeit in Frage kommt, als den Anspruch der Partei, die sich im Besitze von Kaufinstrumenten befindet, das ist den Anspruch des Käufers charakterisiert. Nicht ganz zutreffend ist hier, wie im vorigen Falle, dass der Anspruch des Käufers auf Lieferung die Hingabe und den Empfang des Preises voraussetzt, da — ganz abgesehen von dem Kreditkauf — in den gewählten Worten das dispositive Recht der Exceptio non adimpleti contractus keinen genauen Ausdruck findet. Man wird aber selbst sagen dürfen, dass die Äusserung sehr auffallend erscheint, da sie hier und dort durch die Vorlage nicht provoziert ist. Noch am erklärlichsten würde es sein, wenn hierzu Text der Sentenzen selbst den Anlass gegeben hätte, und in der

[495] Si eam rem, quam aliquis accepto pretio facta venditione distraxit, tradere distulerit, ad traditionem rei, quam vendidit, omnibus modis compellendus est.

[496] In contractibus emti et venditi, qui bona fide ineuntur, venditionis instrumenta superflue requiruntur, si quocunque modo res vendita, dato et accepto pretio, qualibet probatione possit agnosci.

That kommt es mir vor, worauf ich sofort zu sprechen komme dass sich eine Stelle des Auszugs nachweisen lässt, aus der sich füglich die Ansicht bilden konnte, dass ohne Inempfangnahme des Preises eine Haftung des Verkäufers auf Lieferung der Waare nicht besteht. Sie gehört zu den nunmehr zu erörternden Texten, die auf das Recht der Eviktion Bezug haben [497]). Es heisst zunächst bei Paulus (PV. 2, 17, 2), dass bei Eviktion einer Res simpliciter tradita der Verkäufer zu verurteilen ist Tanto quanto si stipulatione pro evictione cavisset. Der Interpret versteht das Simpliciter im Sinne von Sine poenae interpositione und erblickt in der Poena evictionis, dem Gegenstande des Versprechens, das Duplum des Kaufpreises. Wie man annehmen kann, wegen des sich anschliessenden Textes (PV. 2, 17, 3), der vom Standpunkte der Kodifikation, die die Manzipation von der Tradition nicht unterscheidet, aussagt, dass bei Verkauf nach vollzogener Übergabe im Eviktionsfall der Verkäufer auf das Doppelte haftet, und somit das Duplum als Eviktionsfolge, bez. Eviktionsstrafe charakterisiert [498]). Bei dieser Umsetzung ist allerdings die Charakterisierung des Anspruchs auf das Doppelte als Actio auctoritatis ausgefallen. Dies entspricht indessen dem Sinne der Interpretation, die auch im ersten Texte des Titels (PV. 2, 17, 1), von dem sofort die Rede sein wird, das Wort hat ausfallen lassen und in der Haftung für Auctoritas nichts Anderes erblickt haben wird, als ihre Charakterisierung als Haftung für Gewährschaft. In diesem ersten Texte lässt die Vorlage den Verkäufer einer fremden Sache Pretio accepto, somit nach Inempfangnahme des Preises, wegen Auctoritas haften und fügt die Worte hinzu: aliter enim non potest obligari. Der Interpret bemerkt statt dessen lediglich, dass derjenige, welcher eine fremde Sache verkauft und den Kaufpreis empfangen hat, auf Erstattung des Duplum verhaftet sein wird [499]). Dies wird im Zusammenhange mit den folgenden Sätzen, dass das Duplum im Eviktionsfalle zu praestieren (PV. 2, 17, 3), dass das Duplum auch ohne Versprechen, als sei es versprochen, zu praestieren ist (PV. 2, 17, 2), dahin zu verstehen sein, dass diese Haftung des Verkäufers zur Zahlung des Duplum Inempfangnahme des Kaufpreises voraus-

[497]) Ich betrachte es nicht als meine Aufgabe, die Bedeutung der Texte im Sinne des klassischen Rechts festzustellen. Es könnte sich ja auch bei der Art der Ueberlieferung nur um einen Versuch handeln.

[498]) Res empta mancipatione et traditione perfecta si evincatur, auctoritatis venditor duplo tenus obligatur.

[499]) Si quis rem alienam vendiderit et pretium acceperit, ad redhibitionem duplae pecuniae manebit obnoxius.

setzt. Dem Satze des Textes Aliter enim non potest obligari mag indessen der Interpret eine über die Haftung des Verkäufers für den Eviktionsfall hinausgehende Bedeutung gegeben haben, nämlich das Verständnis, dass im Allgemeinen der Verkäufer nicht ohne Inempfangnahme des Pretium verhaftet sein kann und somit auch der Anspruch auf Lieferung der Waare Inempfangnahme des Pretium voraussetzt. Hat dann das Pretio accepto . . aliter non potest obligari an dieser Stelle in der Interpretation keinen weiteren Ausdruck gefunden, so kann man annehmen, dass er gerade in jenem über die ursprüngliche Bedeutung hinausgehenden Sinne zu den oben erörterten Einschaltungen, die den auf Lieferung der Waare gerichteten Anspruch von der Inempfangnahme des Kaufpreises durch den Verkäufer abhängig machen, Anlass gegeben hat[500]). Gehe ich vom Kaufe zum Mandat über[501]), so verzeichnet die Vorlage (PV. 2, 15, 1) die Umstände, die zur Aufsagung des Mandats durch den Mandatar berechtigen, Necessaria peregrinatio Inimicitia und Inanes rei actiones. Sie beziehen sich auf den Fall von Integra adhuc causa: hieran kann nach der Überlieferung und der die Worte Integra adhuc causa wiederholenden Interpretation kein Zweifel sein. Danach wird ein Kündigungsrecht von Seiten des Mandatars nur ganz ausnahmsweise angenommen: denn ist es Integra adhuc causa nur auf einzelne Fälle beschränkt, so wird es Nec integra causa überhaupt nicht bestanden haben. Dies entspricht auch dem

---

[500]) Wie steht es mit PV. 2, 18, 4, einem Texte ohne Interpretation? Die Stelle lautet, nach Ed. Krüger, wie folgt: ex die emptionis, si pars pretii numerata sit, et fructus et operae servorum et fetus pecorum et ancillarum partus ad emptorem pertinent. Cod. Vesontinus liest statt Si pars pretii numerata sit vielmehr Si pretium numeratum sit. Gewöhnlich wird angenommen, dass diese Worte nicht Paulinisch, sondern ein Glossem sind, da nach Römischem Rechte dem Käufer das Recht auf die Früchte mit dem Kaufkontrakt und unabhängig von der Preiszahlung zustand. Da die Ueberlieferung hierzu keinen Anlass bietet, kann man indessen nicht annehmen, dass sie ein nachalaricianisches Einschiebsel sind, sodass sich nur zweifeln lässt, ob der Cod. Vesontinus oder — so zu sagen — die Vulgata den Breviartext darstellt. Andererseits ist nicht anzunehmen, dass die Worte von dem Kodifikator herrühren, da er an dem Texte der Vorlage nichts zu ändern pflegte. Man könnte sie aber selbst für Paulinisch halten, wenn man in ihnen ausgesprochen fände, dass die Emptio hier den Eigentumsübertragungsvertrag bedeutet, der erst mit der Zahlung des Kaufpreises, mit der Sache selbst, auch das Eigentum der Früchte verschafft. Noch besser erscheint mir die Auffassung des Textes in dem Sinne, dass der Anspruch auf die vom Momente des Kaufpreises erwachsenen Früchte erst nach Zahlung des Kaufpreises dem Käufer zusteht. Beide Auffassungen gehen von der Lesung des Cod. Vesontinus aus.

[501]) Dem behandelten Texte (PV. 2, 18, 4) folgt eine Stelle (PV. 2, 18, 5), die von dem Falle des Verkaufs eines Fundus alienus und späteren Eigentumserwerbs seitens des Käufers Ex causa lucrativa handelt. Für die Interpretation ist die Causa lucrativa Schenkung.

Standpunkte der Kodifikation, da die Epitome Gai (2, 9, 19) das Mandat nur durch den Tod des Mandatars und durch Contraria voluntas des Mandanten gelöst sein lässt: denn hierin liegt, dass Contraria voluntas des Mandatars das Mandat nicht aufhebt, was sich wohl sagen liess, wenn es, wie es nach dem Sentenzenauszuge der Fall ist, von Ausnahmefällen abgesehen, nicht geschieht. Von den verschiedenen Gründen, die zur Kündigung berechtigen, vereinigt die Interpretation Inimicitia und Inanes rei actiones zu einem einzigen Kündigungsgrunde, indem sie die Kündigung des Mandats gestattet Propter inimicitias maioris personae ne cuiuscunque videatur actio vacillare: die Interpretation mag den Sachverhalt im Auge haben, dass der Mandant ein Prozessmandat gegeben hat und der Mandatar in Folge Feindschaft der Maior persona bei Geltendmachung der Actio den Verlust des Prozesses zu riskieren meint [502]. Soviel über den Auftrag: was die unbeauftragte Geschäftsführung anlangt, so wird der Anspruch der Actio negotiorum gestorum als Anspruch auf Rechnungslegung wegen Geschäftsführung wiedergegeben [503].

5. Es soll nunmehr von der Stipulation und in Verbindung hiermit von der Bürgschaft die Rede sein. Von der Stipulation heisst es bei Paulus (PV. 2, 3, 1): stipulatio est verborum conceptio, ad quam quis congrue interrogatus respondet: velut spondes? spondeo: dabis? dabo: promittis? promitto: fidei tuae erit? fidei meae erit: et tam pure quam sub condicione concipi potest. Dagegen sagt die Interpretation: stipulatio est inter praesentes haec verba, quibus se invicem obligare possunt: ubi necesse est, ut interrogatione petentis pulsatus ad interrogata respondeat. veluti si quis pro alio fideiussorem se dicat accedere. qui quum se hac responsione obligaverit, ad solutionem etiam sine scriptura poterit retineri. Die Definition, die das erste Stück dieses Textes bildet (Stipulatio—respondeat), enthält starke Anklänge an Text, der einer andern Stelle des Sentenzenauszugs (PV. 5, 8, 2) und deren Interpretation angehört [504],

---

[502]) Die Maior persona könnte eine Obrigkeit bedeuten, in welchem Sinne z. B. in der Interpretation zum Codex Theodosianus (2, 1. 10) von den Religionis suae maiores der Juden gesprochen wird.

[503]) Es ist PV. 1, 4, 2 u. 4 von einem Zwange die Rede, Negotiorum gestorum reddere rationem. Die Vorlage spricht statt dessen von der Haftung mit Actio negotiorum gestorum.

[504]) Der bezügliche Text der Stelle, in der das Inter praesentes wiederkehrt, lautet, wie folgt: verborum obligatio inter praesentes, non etiam inter absentes contrahitur. Zu der Interpretation dieser Worte, die das Inter praesentes wiederholt, sind die Beziehungen noch stärker (Verborum obligatio ideo inter praesentes constare videtur, quia necesse

und dürfte von ihm beeinflusst sein. Von den Formeln der Vorlage hat die Interpretation, mit den sich an die Definition anschliessenden Worten Veluti si quis pro alio fideiussorem se dicat accedere lediglich auf die Fideiussionsformel reflektiert, damit aber auch decken wollen, wenn die Vorlage neben dem Pure concipi von einem Sub condicione concipi potest spricht (vgl. S. 81): umgekehrt finden sich in der Interpretation zu der Parallelstelle (PV. 5, 8, 2) die Formeln Dabis? dabo und Promittis? promitto (ut si interrogatus fuerit, istud dabis? ille respondet, dabo: si interrogatus fuerit, promittis? ille respondet, promitto) und mögen ihrerseits, da Paulus selbst hier keine Formeln verzeichnet, aus PV. 2, 3, 1 entlehnt sein. Sehr bemerkenswert ist endlich der Schlussatz, für den die Vorlage überhaupt keine Anknüpfung bietet. Er bezieht sich auf den Promittenten und lautet, wie folgt: qui quum se hac responsione obligaverit, ad solutionem etiam sine scriptura poterit retineri [505]). Diese Äusserung will offenbar nicht besagen, dass auch der nichtschriftliche Vertrag bindende Kraft hat, sondern dass letzteres schon bei der mündlichen Beantwortung der Frage der Fall ist. Wie erklärt sich dann die Äusserung, dass die Antwort auch ohne Scriptura, die mündliche Antwort, zur Zahlung verpflichtet? Offenbar im Hinblick auf PV. 5, 8, 2. Hier heisst es in der Interpretation zu dieser Stelle, nach dem bereits erwähnten Texte, der Definition und den Formeln: sed si scribat aliquis, se quamcunque summam redditurum, ita habetur, quasi ad interrogata responderit. Ideo ad redhibitionem secundum scripturae ordinem retinetur. Somit wird, nach der in der Definition gemachten Äusserung, es sei für die Stipulation erforderlich, dass derjenige, welcher sich verpflichte Etwas zu zahlen, auf die Frage des Gläubigers antworte, mit diesen Worten ausgesagt, dass einer mündlichen Beantwortung der Frage gleichstehe, wenn der Schuldner schriftlich erklärt, er werde die Summe zahlen, und dass er dann auf Zahlung nach Massgabe der Urkunde hafte. Wie soll dann nicht unser Text, der seinerseits die bindende Kraft einer auch ohne Urkunde gegebenen Antwort anerkennt, auf unseren Text zurückgehen? Hält man die beiden Texte zusammen, so ist damit ausgesprochen, einmal dass der Schuldner bei münd-

---

est, ut is, qui aliquid redditurum se promittit, ad creditoris interrogata respondeat). Vor allem wird auch das Se invicem obligare in PV. 2, 3, 1 nichts weiter bedeuten wollen, als das Obligatio contrahitur und Obligatio constare videtur in PV. 5, 8, 2 und seiner Interpretation.

[505]) Es fehlt jeder Grund die Worte allein auf den zuvor genannten Burgschaftsfall zu beziehen, zu welcher Annahme die Wiedergabe in Ed. Haenel leicht führen konnte (Veluti — accedere: qui quum — poterit retineri).

licher Beantwortung der Frage ohne Skriptur hafte, sodann aber, dass der Schuldner hafte bei Skriptur ohne mündliche Beantwortung der Frage. Mit der letzten Annahme giebt die Interpretation der Vorlage einen Sinn, den sie nicht besitzt. Diese sagt vielmehr, dass bei schriftlicher Erklärung in einem Instrument des Inhalts, dass der Schuldner stipulationsmässig promittiert habe, angenommen wird, dass auf die Frage geantwortet worden sei, bez. dass eine Stipulation stattgefunden habe [506]). Bezeugt dieser Satz eine Praesumtion, so wird in unserem Text eine neue Kontraktsform konstatiert, in einer Frage des Gläubigers und in der schriftlichen Schuldnererklärung bestehend, die sich, was die letztere anlangt, von der Form der schriftlichen Erklärung bei der Stipulation lossagt: denn sie besteht nicht in der Erklärung eines stattgehabten Versprechens (Promisisse aliquem), sondern in einem Schuldversprechen (Se quamcunque summam redditurum). Dass der Interpret hiermit das Recht seiner Zeit wiedergiebt, erscheint mir sicher. Ein Anspruch aus Stipulation mag es darum doch nicht gewesen sein: für dasjenige, was man Stipulation nennt, gilt es als Notwendigkeit, dass auf die Frage mündlich geantwortet worden ist [507]). Was diese anlangt, so enthält die Vorlage noch den Satz (PV. 5, 8, 4), dass der Promittent einer Sache, die durch seine Handlung untergegangen ist, mit der Verpflichtung zum Schadenersatz gestraft wird [507a]), daneben den Zusatz Maxime si in dolum quoque eius concepta fuerit stipulatio: die Interpretation erblickt in diesem, der sich auf die Clausula doli bezieht, die Erwähnung des Falls, dass der Untergang der Sache durch den Dolus des Promittenten verursacht worden ist (Quod in eo magis observandum est, si promissoris fraude fuerit factum). Der Anschluss der Bürgschaft an die Stipulation rechtfertigt sich vom Standpunkte der Interpretation schon aus dem Grunde, dass sie in ihr nicht anders als in der Gestalt der Stipulationsbürgschaft vorkommt. Nicht als ob in dem

---

[506]) Quod si scriptum fuerit instrumento promisisse aliquem, perinde habetur, atque si interrogatione praecedente responsum sit.

[507]) Vgl. PV. 2, 3, 1 Stipulatio est inter praesentes...: ubi necesse est, ut interrogatione petentis pulsatus ad interrogata respondeat. In diesem Sinne wird auch PV. 2, 23, 2 verstanden worden sein (Omnibus pactis stipulatio subici debet, ut ex stipulatu actio nasci possit).

[507a]) Es heisst bei Paulus selbst: perinde agi ex stipulatu potest, ac si ea res extaret: ideoque promissor aestimatione eius punitur. Hiermit ist gesagt, dass der Kläger mit der Actio ex stipulatu auftreten darf. Heisst es in der Interpretation is ..ab eo recipere potest, tanquam non perierit: ideoque promissor aestimatione habita pretium.. reformare compellitur, so soll damit nur ausgesprochen sein, dass der Untergang der Sache das Fortbestehen des Anspruchs nicht hindert.

Sentenzenauszug nicht auch die anderen Gattungen der Bürgschaft zu finden wären. Sie kommen wohl vor, wohl aber nimmt die Interpretation hiervon keine Notiz. In einem Texte (PV. 1, 9, 5), der sich auf Verbürgung von Seiten eines Minor bezieht, ist neben der Stipulationsbürgschaft in ihren verschiedenen Formen auch das Mandat, somit das Mandatum qualificatum, erwähnt; die Interpretation spricht lediglich vom Fidedicere, womit jedenfalls das Mandat ausgeschlossen ist. Ein weiterer Text (PV. 2, 18, 12), der bei der Fideiussionsbürgschaft mit der Auswahl des Hauptschuldners behufs Inanspruchnahme den Bürgen oder seinen Erben enthoben sein lässt, fügt Non idem in mandatoribus observatur hinzu[508]), womit hinsichtlich des Mandatum qualificatum ausgesagt wird, dass durch die Auswahl des Darlehnsschuldners der Auftraggeber nicht entlastet wird; die Interpretation versteht das in Frage kommende Mandat von der Prozessvollmacht und gewinnt dann den Sinn, dass auch nach der Verurteilung des Procurator litis der Mandator auf Zahlung haftet[509]). Hier liegt ohne Zweifel keine bewusste Umsetzung vor; vielmehr wird dem Schriftsteller das Mandat, von dem der Text redet, in diesem Lichte erschienen sein. Auch die Epitome Gai (2, 9, 18—20) ist an dem Mandatum qualificatum ihrer Vorlage (G. 3, 156) vorübergegangen. Interessant stellt sich der Sachverhalt in Hinsicht auf das Constitutum debiti alieni dar, mit Bezug worauf der Auszug einen Titel unter der Rubrik De pecunia constituta (PV. 2, 2) mit einem einzigen Text (PV. 2, 2, 1) aufgenommen hat. Er lautet, wie folgt: si id, quod mihi L. Titius debet, soluturum te constituas, teneris actione pecuniae constitutae. Die Interpretation stellt sich dazu folgendermassen[510]). Sie erblickt in der Forderung nicht, wie es die Vorlage thut, die spezifische Actio praetorischen Ursprungs, die Actio pecuniae constitutae, sondern eine Forderung schlechthin, übrigens eine Forderung, bez. Schuld, Pro alterius debito, indessen dieses nicht im Sinne einer Bürgschaftsschuld[511]), sondern einer Schuld aus Novationskontrakt, einer

[508]) Das Idem beruht auf einer Konjektur des Cuiacius: die Handschriften lesen Enim.

[509]) Si vero procurator litis victus fuerit, mandator eius ad solutionem tenetur.

[510]) Si quis pro alterius debito se pecuniam promiserit redditurum, ad solutionem statutae promissionis est retinendus.

[511]) Dass mit den Worten Si quis pro alterius debito se pecuniam promiserit redditurum die Schuld des Konstituenten nicht als Bürgschaftsschuld charakterisiert ist, bez. das Pro alterius debito promittere nicht den Sinn eines Versprechens zu Gunsten der fremden Schuld hat, tritt deutlich zu Tage, wenn man damit vergleicht, wie anders in der Interpretation, und zwar ohne dass die Vorlage hierzu genötigt hätte, in dem sich unmittelbar anschliessenden Texte (PV. 2, 3, 1) die Bürgschaftsschuld charakterisiert wird (si quis pro alio fideiussorem se dicat accedere). Das Eintreten als Bürge wird

Expromissionsschuld, sodass der Vertrag des Constitutum debiti alieni, der Pecunia constituta, welche Ausdrücke als Statuta (pecunia) promissio, das ist als Festsetzung Zusicherung Versprechen einer bestimmten Geldsumme verstanden werden, sich als ein Seitenstück zu demjenigen Sachverhalt darstellt, den mit Bezug auf die Person des Gläubigers die Epitome Gai in der vom Litteralkontrakt handelnden Partie aufnimmt (GV. 2, 9, 11 u. 12)[512]. Wenn die Novation im Breviar fast verschwunden ist — bis auf einen einzigen Text in dem Titel De novationibus des Sentenzenauszugs (PV. 5. 9) — und insbesondere die Epitome Gai bei ihrer Aufführung der Aufhebungsweisen der Obligation (2, 10 pr. u. Rubr. h. t.) sie aus ihrer Vorlage (G. 3, 176—179) nicht herübergenommen hat, so mag es auch im Hinblick auf die Erörterung an den gedachten Stellen geschehen sein. Sonstige Spuren des klassischen Instituts der Pecunia constituta lassen sich im Rechte des Breviars nicht ermitteln, was um so eher zur Annahme eines Verschwindens berechtigt, als sich, wenn es sich erhalten hätte, schwer erklären liesse, wie neben dem formlosen Geschäft, das doch seine besonderen, insbesondere auf prozessualischem Gebiete gelegenen Eigenheiten nicht bewahren konnte, die Stipulationsbürgschaft bestehen bleiben durfte[513]. Was dann aber die Stipulationsbürgschaft anlangt, so ist in der Interpretation ausschliesslich von Fideiussio oder, was damit gleichsteht, die Rede[514]. Die älteren Formen der klassischen Zeit sind ver-

---

auch sonst in der Interpretation mit den Worten Pro debitore fideiussor accedere oder existere charakterisiert (vgl. PV. 1, 9, 6. PV. 2, 11, 2). Man vergleiche auch das Fideiussor pro aliquo accedere in der Interpretation zum Codex Theodosianus (2. 16, 3). Umgekehrt hat Pro debitore den Sinn des Textes z. B. PV. 1. 4. 3 (pro ipsorum personis, quae solvere non possunt, damnum ipse, qui talibus personis credidit, sustinebit). In der gleichen Bedeutung erscheint dann das Cui pro nostro debito cavit in der Epitome Gai (2, 9, 11) (vgl. die folgende Note).

[512]) Vgl. Conrat (Cohn). Gaius S. 43 u. insbesondere Note 139 (S. 42). Ganz entsprechend den Worten unseres Textes (Si quis pro alterius debito se pecuniam promiserit redditurum) heisst es hier (2, 9. 11): (si aliquis nobis pecuniam debeat, possumus debitorem nostrum compellere), ut pecuniam, quam nobis redditurus erat, alteri se caveat redditurum und hernach Cui pro debito nostro cavit, wobei das Debitum nostrum die aktive Seite des Schuldverhaltnisses bezeichnet. Ein Unterschied besteht dann insofern, als dieser Novationskontrakt ein schriftlicher Kontrakt ist.

[513]) Zwei weitere Texte der Sentenzen, die sich auf das Konstitut bezogen und vermutlich dem Titel De pecunia constituta (PV. 2. 2) angehört haben, sind in den Pandekten überliefert (D. 13, 5, 6 u. 30). Sie fehlen im Auszuge (P. 2, 2, 2 u. 3). Ueber P. 2, 2, 2, welcher Text von einem Konstitut zu Gunsten des Bona fide serviens spricht vgl. Note 392. P. 2, 2, 3 (Si quis duobus pecuniam constituerit Tibi aut Titio, etsi stricto iure propria actione pecuniae constitutae manet obligatus, etiamsi Titio solverit, tamen per exceptionem adiuvatur) steht und fallt mit dem klassischen Prozess.

[514]) PV. 1. 9, 5 spricht von Fidedicere, was doch wohl mit dem Fideiubere identisch ist. Das Wort begegnet in gleichem Sinne in den Burgundischen Gesetzen (Lex Romana

schwunden [515]. Wo die Fideiussio schon in der Vorlage vorkommt, kehrt sie auch in der Interpretation wieder (PV. 1, 20, 1. PV. 2, 18, 12): aber auch wo in der Vorlage für den Thatbestand der Verbürgung eine andere Formulierung begegnet, ist in der Interpretation von Fideiussio die Rede [516]. Dementsprechend wird dann auch in dem Sentenzentext (PV. 1, 19, 1), der eine Aufzählung der Actiones quae infitiando in duplum crescunt enthalt, in der Interpretation die Actio depensi, die ja ausschliesslich für die besondere Stipulationsbürgschaft der Sponsio in Geltung war (G. 3. 127), gestrichen. Die hier mit Bezug auf die Stipulationsbürgschaft konstatierte Behandlung entspricht derjenigen in der Epitome Gai [517]. Für Fideiussor wird auch das Wort Satisdator gebraucht (PV. 1, 11, 2 u. 3), ein Sprachgebrauch, der auch in den frühmittelalterlichen Glossaren begegnet [518]), ingleichen auch der Consultatio (3, 1) angehört. Vom Rechte der Interpretation mit Bezug auf die Teilung der Haftung bei Mitbürgschaft (PV. 1, 20, 1) ist bereits (vgl. S. 74 u. 75) gesprochen. Dass die Interpretation in dem schon (vgl. S. 178) erörterten Texte PV. 2, 18, 12 die Fassung der Vorlage Electo reo principali umgeht und von Inanspruchnahme des Schuldners, unter Übergehung des Bürgen, spricht (Si quis contemto fideiussore debitorem suum tenere maluerit), eine Formulierung bevorzugend, die an eine in der Lex Romana Burgundionum (14, 7) benutzte Konstitution des Codex Gregorianus anklingt, mag der Kodifikator aus Respekt vor dem Princeps gethan haben [519]. Zum Schluss soll dann noch, wie der Vergleich

---

14, 8), und zwar in der Lex Burgundionum (19, 5 u. 8), wie in der Interpretation, in der Konstruction Fideiubere aliquem, mit Bezug auf den Schuldner (Quem fidedixit). Im Edictum Theoderici (Cap. 135) steht Pro quo fidem dixerat.

[515]) PV. 1, 9, 5 lautet folgendermassen: minor se in his, quae fideiussit vel fidepromisit vel spopondit vel mandavit, in integrum restituendo reum principalem non liberat. Die Interpretation hierzu lautet, wie folgt: si minor maiorem fidedicat, licet ipse teneri non possit, tamen quem fidedixit, teneri potest. In PV. 5, 10, 2 u. PV. 5, 11, 1 ersetzt die Interpretation (PV. 5, 10, 2 u. PV. 5, 11, 2) den Sponsor durch den Fideiussor. PV. 5, 35, 2 spricht von Sponsor und Fideiussor, die Interpretation von letzterem allein. Auch PV. 2, 3, 1 spricht die Vorlage von den Stipulationsformeln Spondes? Spondeo und Fidei tuae erit? Fidei meae erit, die Interpretation lediglich vom Fideiussor. Nur in einer Rubrik (PV. 1, 20 De fideiussore et sponsore) kehrt der Sponsor wieder.

[516]) Man vergleiche PV. 1, 9, 6, wo die Vorlage den Sachverhalt als ein Se pro minore obligare bezeichnet; ferner PV. 1, 11, 2 u. PV. 5, 10, 3 u. 4, wo von Satisdation (PV. 1, 11, 1 u. 2. PV. 5, 10, 3 u. 4) gesprochen wird; schliesslich PV. 2, 11, 2, an welcher Stelle von Indemnitatem promittere die Rede ist.

[517]) Vgl. Conrat (Cohn), Gaius S. 43.

[518]) Vgl. Conrat (Cohn), Epit. Exactis regibus p. 192.

[519]) Man sehe PV. 5, 14, 1 nec enim calumniandi facultatem ex principali maiestate

häufig durch Stipulation geschieht, von dem Rechte der Interpretation mit Bezug auf die Transactio die Rede sein. Texte mit dem Ausdrucke selbst sind freilich in den Auszug nicht übergegangen [520]). Es handelt sich um den Satz der Interpretation (P. 1, 1, 3), dass eine Abrede Post rem iudicatam unter den Parteien nur bei Nachlass eines Betrages von der durch das Urteil zuerkannten Summe seitens des Siegers Rechtswirkung besitzt [521]), welche Abrede in ihrem Wesen Transaktion ist. Die Vorlage spricht vielmehr hiervon, dass Post rem iudicatam lediglich einem Pactum, das schenkungshalber geschlossen ist, bindende Kraft zukommt [522]). Sagt somit die Interpretation, dass Post rem iudicatam Transaktion, aber keine andere Pactio zulässig ist, so trifft es dann von ihrem Standpunkte nicht zu, dass das Pacisci gestattet ist, wo das Transigere geschehen kann, und mag der Satz der Vorlage (P. 1, 1, 1 De his rebus pacisci possumus, de quibus transigere licet), der vielmehr das Gegenteil ausspricht, aus diesem Grunde gestrichen worden sein. Die Unzulässigkeit des Vergleichs (PV. 1, 19, 2) mit Bezug auf Ansprüche, die durch das Leugnen des Gegners sich verdoppeln, Causae quae infitiatione duplantur — Ex his causis quae infitiatione duplantur pacto decidi non potest —, wird die Interpretation in dem Sinne aufgefasst haben, dass in einem Rechtsstreit über einen Anspruch dieser Art ein Vergleichspactum unzulässig ist (Hae causae, quae pulsatorum negatione duplantur, per pactum finiri non possunt), weil das Recht seinen Lauf nehmen musste. Hiernach besteht dann in der Interpretation kein Widerspruch zwischen der Aussage der Unstatthaftigkeit des Vergleichs bei den genannten Aktionen, zu denen ja auch die Actio iudicati gehört (PV. 1, 19, 1), und dem an obiger Stelle (PV. 1, 1, 3) ausgesprochenen Satze, dass die Pactio

---

capi oportet, ferner PV. 4, 8, 5 si per omnia in integrum indulgentia principali restituantur. Auch die Interpretation zum Codex Theodosianus gebraucht Principalis in diesem Sinn (C. Th. 2, 6, 1 Principali beneficio), ingleichen z. B. die Lex Romana Burgundionum (9, 4 u. 36, 9).

[520]) Es sind vielmehr zwei Texte ausgefallen, die hiervon sprechen. Einmal der Satz (P. 1, 1, 5): de rebus litigiosis et convenire et transigere possumus. Die Streichung mag sich damit erklären, dass sich die Zulassigkeit eines Transactionis placitum aus einem in den Auszug des Codex Gregorianus (1, 1) aufgenommenen Texte ergab, da hiernach dem Prozessbevollmächtigten auch die Decisio litis oder, wie die Interpretation sagt, die Compositio causae aufgetragen sein kann. Von der zweiten Stelle (P. 1, 1, 1) ist im Texte die Rede.

[521]) Post rem iudicatam pactio inter eos, qui litigaverunt, tunc obtinet firmitatem, si de summa, quam iudicio constat addictam, ab eo, qui vicit, aliquid concedatur.

[522]) Nur verwirrend kann wirken die Definition von Donatio bei Isidor, Etymm. 5, 24, 25, in Ed. Arevalus, Donatio est cuiuslibet rei transactio. Schwerlich wird Isidor so geschrieben haben: vermutlich ist Translatio zu lesen.

Post rem iudicatam unter ehemaligen Prozessparteien (Inter eos qui litigaverunt) zulässig ist.

6. Aus der Zahl der Obligationen aus Delikt und Quasidelikt interessiert hier von den Delikten vor allem das Furtum, dem bei Paulus ein eigner Titel (2, 32) gewidmet ist. Bei der Umschreibung, die die Paulinische Definition vom Fur (PV. 2, 32, 1: — Fur est qui dolo malo rem alienam contrectat — in der Interpretation erfährt — Fur est, qui rem alienam fraude interveniente contigerit —, ist das Zeitwort Contrectare mit Contingere wiedergegeben, welcher Ausdruck in gleichem Sinne auch in der Epitome Gai (2, 10, 3) begegnet [523]. Von den vier Genera furtorum (PV. 2, 32, 2) werden im Auszuge Furtum manifestum und Furtum nec manifestum durch Aufnahme der Definitionen des Manifestus fur und des Nec manifestus fur charakterisiert (PV. 2, 32, 3 u. 4), während sich hinsichtlich Furtum conceptum (PV. 2, 32, 5 u. 8) [524]) und Furtum oblatum (PV. 2, 32, 6 u. 9) [525]) Angaben über die Parteirollen aufgenommen finden. Die Texte sind ohne Interpretation geblieben, da im Sinne der Kodifikation des Näheren sich die Epitome Gai in

[523]) Es heisst hier: praeterea qui rem alienam, invito aut nesciente domino, contingit vel tollit aut de loco movere praesumit, furtum facit. Ich nehme an, dass das Contingere der allgemeine Begriff der Kontrektation ist, der sich dann in das Tollere und das De loco movere spaltet. Mit dem Tollere ist, scheint mir, auf den Diebstahl, mit dem De loco movere auf die Unterschlagung abgezielt. Dem Texte liegt zu Grunde G. 3, 195, an welcher Stelle es folgendermassen heisst: furtum aut fit non solum, cum quis intercipiendi causa rem alienam amovet, sed generaliter, cum quis rem alienam invito domino contrectat. Gaius verwendet hier in der That das Contrectare als den allgemeinen Begriff und das Amovere als den besonderen. Dieses Amovere bedeutet dann freilich den Diebstahl, nicht die Unterschlagung: indessen hat auch Amovere einen andern Sinn als De loco movere. Dass die auf die Res sancta bezügliche Äusserung der Epitome Gai (2, 1, 1): Antiqui sancta appellaverunt pro eo quod exinde tolli aliquid aut contingi non liceret, der hier vorgetragenen Auffassung über das Verhältnis von Contingere und Tollere in der erstgenannten Stelle der Epitome Gai nicht im Wege steht, liegt auf der Hand. Bestätigt wird sie durch den Umstand, dass Furtum manifestum, das nach ihr in einem Tollere besteht, an anderer Stelle auch so beschrieben wird (GV. 2, 10, 2 dicitur, si quando fur, quum cuiuscunque rem tollit, in ipso furto deprehenditur). Die hier ausgesprochene Ansicht findet sich bereits bei Conrat (Cohn), Gaius S. 66 Note 183, an welcher Stelle darauf hingewiesen ist, dass das im Tollere bestehende Furtum als das Certum furtum der Interpretation zu einem Texte des Codex Theodosianus (2, 1, 8) gelten kann (certum furtum, id est detentum aut perventum, wobei unter letzterem das Furtum manifestum zu verstehen sein wird [vgl. Lex Visigothorum 3, 4, 6] und unter ersterem das Furtum nec manifestum [detentum = quod inventum non est: GV. 2, 10, 2]; irrig, auf Grund der Lesung Praeventum der Ed. Haenel, bei Conrat (Cohn), a. a. O.).

[524]) Concepti actione is tenetur, apud quem furtum quaesitum et inventum est (PV. 2, 32, 5). Concepti is agere potest, qui rem concepit et invenit (PV. 2, 32, 8).

[525]) Oblati actione is tenetur, qui rem furtivam alii obtulit, ne apud se inveniretur (PV. 2, 32, 6). Oblati is agere potest, penes quem res concepta et inventa est (PV. 2, 32, 9).

Definitionen der Furtorum genera ausspricht, die ihrerseits wieder unter dem Einfluss des Paulinischen Textes stehen [526]). Neben den Texten mit dem genannten Inhalt nimmt dann ferner der Auszug Angaben über den Inhalt von Actio furti manifesti (PV. 2, 32, 16) [527]) und Actio furti concepti (PV. 2, 32, 17) auf. Lediglich der Actio furti concepti, nicht der Actio furti oblati: indessen wird mit dem Texte — Furti concepti actio adversus eum qui obtulit tripli est poena et ipsius rei repetitio — der Actio furti concepti eine Richtung zugeschrieben, die vielmehr die Actio aus Furtum oblatum besass, nämlich Zuständigkeit gegen den Offerenten der gestohlenen Sache, somit den Fur. Hier bietet dann die Ueberlieferung den Paulustext offensichtlich in verstümmelter Gestalt dar: wahrscheinlich wird in den Worten, die den Text bilden, das die Zuständigkeit der Actio gegen den Offerenten bezeichnende Satzglied aus den sich dem Texte von der Furti concepti actio anschliessenden Worten, die sich auf Furti oblati actio bezogen, fugitiv eingedrungen sein. Doch wie dem auch sei, der Text dieser Fassung ist der vom Gesetzgeber übernommene Text, was sich nicht allein aus dem Umstande ergiebt, dass ihn die handschriftliche Überlieferung aufweist, sondern auch hieraus, dass er der Interpretation zu Grunde liegt: denn sie begleitet den Text mit Worten, die zwar die anstössige Bezeichnung des Anspruchs mit Furti concepti actio vermeiden, aber als Thatbestand für Poena tripli und Restitution der gestohlenen Sache ihre Oblation, zwecks Vorbeugung des Auffindens des Gegenstandes bei dem Offerenten, angeben, womit in der Sache und in der Formulierung die auf Furti oblati actio bezüglichen Worte wiederholt werden [528]). Man geht dann wohl nicht fehl, wenn man annimmt, der Interpret, der mit den Worten Si quis rem furtivam alteri obtulit anhebt, habe damit den Inhalt der Ansprüche bei Furtum conceptum und Furtum oblatum, mit Bezug worauf der Auszug die Parteirollen verzeichnet hat, zugleich angeben wollen: für Conceptum furtum nämlich, mit Bezug worauf im Auszug (PV. 2, 32, 5 u. 8) der Bestohlene, der die Sache bei dem Dritten findet, als Kläger und der Besitzer als Gegner bezeichnet ist, die Rückgabe der Sache, für Oblatum furtum, wofür der Oblat bei dem die Sache gefunden worden ist, als Kläger und der offerierende Dieb als Gegner genannt wird (PV. 2, 32, 6 u. 9), die

---

[526]) Vgl. Conrat (Cohn), Gaius S. 64 u 65, insbesondere Note 178.

[527]) Furti manifesti actio praeter quadrupli poenam ipsius rei persecutionem genere vindicationis et condictionis continet.

[528]) Si quis rem furtivam alteri obtulit, ne apud ipsum inveniretur, poena tripli est et ipsius rei redhibitio, quae sublata cognoscitur.

Poena tripli. Dass der Interpret die Vorlage, weil sie nur von Furti concepti actio spricht, nicht so auffassen konnte, wie ihm bei der hier angenommenen Auffassung seiner Worte imputiert wird, glaube ich nicht. Es kommt doch in Betracht, dass er nun einmal vor der Aufgabe stand, dem ihm verderbt überlieferten Texte ein Verständnis abzugewinnen, sodann aber dass er — seiner eignen Verwendung des Aktionenbegriffs im allgemeinen (vgl. S. 62 u. 63) und des Begriffs der Actio furti im Besonderen, wovon sofort noch des Weiteren die Rede sein wird, nach zu schliessen — in Furti concepti actio schwerlich etwas anders erblicken konnte als den Anspruch anlässlich Furtum conceptum: wo aber Furtum conceptum, wo, wie es die Interpretation formuliert, der Sachverhalt Si quis rem furtivam alteri obtulit, ne apud ipsum inveniretur vorhanden ist, da war mit dem Furtum conceptum auch Furtum oblatum verbunden. Geht, wie es heisst, Furti concepti actio auf Poena tripli und die Redhibitio ipsius rei, so findet sich Entsprechendes in der Interpretation mit Bezug auf Furti manifesti actio (PV. 2, 32, 16), nur dass die Poena quadrupli die Poena tripli ersetzt: es heisst somit Furti manifesti poena quadrupli est et ipsius rei, quae est sublata, redhibitio. Die Vorlage bietet die auffallende Formulierung, dass Furti manifesti actio neben der Poena quadrupli, die Persekution der Sache mittels Vindicatio und Condictio einschliesst [529]). Eine gewiss nicht authentische Fassung des Satzes, da der reipersekutorische Anspruch eben nicht Furti manifesti actio ist [530]): sie wird bereits Konsequenz der in der Interpretation vertretenen Auffassung sein, dass unter Actio furti der aus Furtum hervorgegangene Anspruch zu verstehen ist, und mochte unter dem Einfluss dieses Verständnisses schon vor der Abfassung des Gesetzbuchs in den Text eingedrungen sein [531]). Dass dagegen die Interpretation von der in der Vorlage angegebenen Doppeltheit des reipesekutorischen Anspruchs keine Notiz nimmt, ist sehr begreiflich, da die prozessualische Verschiedenheit von Vindicatio und Condictio

---

[529]) Der Text findet sich Note 327.

[530]) Huschke lässt Paulus statt Praeter quadrupli poenam schreiben Quadrupli poenam praeter.

[531]) Es findet sich doch wohl auch in der Lex Romana Burgundionum und zwar in dem oben (vgl. Note 469) in Bezug genommenen Texte (4, 3). Von dem Ingenuus heisst es, dass er das Gestohlene mit dem Quadruplum abzuzahlen hat (ut ingenuus furto ablata quadrupla solutione dissolvat). Mit Bezug auf den Servus wird die Alternative der Hingabe Ad vindictam oder der Restitution der abhanden gekommenen Sachen Cum vindicta ausgesprochen, wobei unter Vindicta die Poena quadrupli zu verstehen ist. Danach schliesst der Anspruch, der noxalen Charakter besitzt und eben kein anderer als Actio furti ist, neben der poenalen die reipesekutorische Seite ein.

keine Bedeutung haben konnte, aber auch leicht der materielle Sachverhalt der Aktionenkonkurrenz hinfällig geworden sein mochte. Des Inhalts der Furti manifesti actio findet sich dann, wie mir scheint, noch an einer anderen Stelle gedacht. In einigen Handschriften des Breviars ist nämlich in dem von der Integri restitutio handelnden Titel (PV. 1, 7) ein Paulustext eingefügt, der zwischen einer In rem und einer In personam zuständigen Integri restitutio unterscheidet, erstere auf die Revokation der Sache, letztere auf Poena quadrupli gerichtet sein lässt, doch nur innerhalb eines Jahres, nach dessen Ablauf das Simplum an seine Stelle tritt (P. 1, 7, 4) [532]. Lag es dann nicht nahe, in der Integri restitutio In rem, die die Revokation der Sache selber ist, und in der Integri restitutio In personam, die sich als Gewinn der Poena quadrupli darstellt, den Erfolg der Actio aus Furtum manifestum als Restitutionsfall betrachtet zu erblicken? Und ganz sicher muss es der Fall gewesen sein, da sich damit erklären lässt, dass die Beschreibung der Integri restitutio (PV. 1, 7, 2), worauf bereits (vgl. S. 83) hingewiesen worden ist, — neben demjenigen, was auf die Vorlage zurückgeht — den Zusatz Vel id, quod alicui sublatum est, reformatur enthält. Dass jene Stelle (P. 1, 7, 4) dem Auszug vorenthalten ist, steht diesem Ergebnis nicht entgegen. Sobald einmal jener Zusatz in die Interpretation aufgenommen war, würde es mit der Einreihung des Textes in den Auszug lediglich eine Wiederholung gegeben haben. Soweit nicht der Text auch eine Antinomie enthalten hätte: denn die Actio furti gehört nach dem Rechte des Breviars zu den Aktionen, die nach dreissig Jahren verjähren [533]. Dieser letzterer Grund bestätigt auch, was freilig unbestritten ist, dass jene Handschriften in der That einen extravaganten Breviartext überliefern, mag er auch das Zeichen tragen, das im Uebrigen nur denjenigen Texten eigen ist, die in den Auszug aufgenommen sind, nämlich eine Interpretation [534]. Sind somit Furti manifesti

---

[532]) Integri restitutio aut in rem competit aut in personam. in rem actio competit, ut res ipsa qua de agitur revocetur: in personam aut quadrupli poena intra annum vel simpli post annum peti potest.

[533]) Die Interpretation zu einer Novelle Valentinian III (12, 1) enthält den Schlusssatz: quae vero actiones perpetuae fuerunt et ad tricennium revocatae sunt, placuit adnecti, id est hereditatis petitio, si tamen ab auctore, cui conpetebat, fuerit inchoata, finalis actio, homicidii, furti u. s. w.

[534]) Sie lautet, wie folgt: quoties de revocanda re vel causa integrae restitutionis beneficium petitur, aut in rem aut in personam agendum est, id est, ut res ipsa, de qua agitur, quae sublata est, recipiatur. Et quum in personam actio intendi coeperit, si qui rem indebite abstulisse convincitur, id, quod sublatum est, in quadruplum reformare debet: post annum vero in simplum. Hier wird dann ganz ausdrucklich die Actio

actio sowie, im Gemisch, Furti concepti actio und Furti oblati actio verzeichnet, so wird Furti nec manifesti actio nicht erwähnt und, ist, wie man sicher annehmen kann, obschon uns von einem solchen keine Spur übrig geblieben ist, ein bezüglicher Text des Sentenzenauszugs gestrichen[535]. Soviel über die einzelnen Aktionen, mit Bezug auf alle vier, die einzeln aufgeführt werden, bemerkt die Vorlage (PV. 2, 32, 10), dass sie dem Erben des Bestohlenen zustehen, aber nicht gegen den Erben gewahrt werden, statt dessen sagt der Interpret, dass zwar der Erbe des Bestohlenen die Furtorum genera verfolgen kann, hingegen nicht die Erben des Fur auf die Strafe des Verbrechens haftbar gemacht werden können[536]. Hierbei ist hinsichtlich der Haftpflicht der Erben offenbar ein Gegensatz zur reipesekutorischen Haftung zu subintelligieren, welcher Gedanke der Vorlage fehlt. Er wird sich auf die Auffassung gründen, dass auch die reipesekutorische Actio Actio aus Furtum ist. Hierin lag dann für den Verfasser ein Anlass, sich gegen das Missverständnis zu sichern, dass die Freistellung der Erben des Thäters eine unbedingte ist[537]. Damit scheint mir erschöpft zu sein, was die Interpretation mit Bezug auf das Delikt des Furtum Besonderes enthält[538, 539]. Was sodann das Delikt des Damnum iniuria datum

---

als Anspruch auf die Res ipsa quae sublata est, auf die durch Furtum abwendig gemachte Sache, und die Actio in personam als Anspruch auf das Quadruplum der gestohlenen Sache charakterisiert.

[535]) Am wahrscheinlichsten will mir vorkommen, dass der Text gestrichen ist, weil an andern Stellen von Poena furti Pro qualitate furti In duplum aut in triplum die Rede ist, was dann, da Poena tripli für Furtum conceptum, bez. oblatum gilt und für Furti manifesti actio die Poena quadrupli bestimmt ist, das Duplum dem vierten Genus furtorum, dem Furtum nec manifestum vorbehalt. Die Stellen, um die es sich handelt, sind PV. 5, 20, 1 u. 2 und betreffen die Bestrafung der Abactores (in poena furti pro qualitate eius aut in duplum aut in triplum convenitur, — in duplum vel in triplum furis more damnatur). Das Fehlen der Poena quadrupli wird sich aus dem Umstande erklären, dass der Schriftsteller bei den Abactores keinen Fur manifestus im Auge hat. Dass das Breviar, wenn im Titel De furtis die Strafe des Furtum nec manifestum fehlt, die Poena quadrupli als Strafe des Furtum schlechthin gelten lassen will, wie es Isidor (Etymm. 5, 26, 19), aber auch die Lex Romana Burgundionum 4, 3 (vgl. Note 469) und das Edictum Theoderici (Capp. 56—58) thun, lasst sich nicht annehmen.

[536]) Furtorum genera heres eius, qui furtum pertulit, persequi potest: eius vero heredes, qui furtum fecerat, ad poenam criminis teneri non possunt.

[537]) Dass die Erben bei Criminalis causa nicht auf die Poena hatten, sagt auch die Interpretation zu einer Konstitution des Codex Hermogenianus (2, 1).

[538]) Ungenau ist auch die Wiedergabe von PV. 2, 32, 26. Nach der Vorlage kommt bei der Actio furti wegen Diebstahls von Tabulae und Kautionen Haftung auf die Schuldsumme in Betracht, und zwar auch bei Cancellatae tabulae cautionesve, indem diese zum Beweis der Zahlung dienen. Die Interpretation schreibt: nec interest, utrum cautiones ipsae sine aliqua litura sint, an fuerint caraxatae aut forsitan solutae. Es ist hier verkannt, dass für die Vorlage die Cancellatae tabulae cautionesve gerade darum in Betracht kommen, weil die Schuld bezahlt worden ist.

anlangt, so lasst die Vorlage (PV. 1, 13, 6) denjenigen, der eine fremde Sklavin, die Virgo immatura ist, stupriert hat, mit der Strafe der Lex Aquilia haften. Die Interpretation bezeichnet als Strafe, nach Lex Aquilia, dass der Thäter neben dem von ihm geschwächten Mädchen noch eine zweite Sklavin zahle: damit soll dann Verurteilung auf das Duplum des Wertes der Sklavin, die — so kann man annehmen — durch die Stupration wertlos geworden ist, bezeichnet sein. Es ist sodann in dem vorhergehenden Texte der Vorlage (PV. 1, 13, 5) von dem Falle der Deterioration eines Sklaven, die in einer Verleitung zur Flucht und zum Furtum und in einer Schädigung seiner Sitten und seines Korpers besteht, die Rede. Im Sinne des Paulus bildet dieses Verhalten den Thatbestand der Corruptio servi, welches Delikt eine Actio In duplum erzeugt [540]: die Interpretation will indessen, dass die gleiche Strafe, nach Lex Aquilia, wie in dem soeben genannten Fall eintritt [541]. Zeigt

[539]) Eine Anzahl von Texten, die, wie sie vermutlich dem Titel De furtis angehört haben werden, Ed. Kruger hier (P. 2. 31) aufgenommen hat, sind in den Auszug nicht übergegangen. Zum Teil mochte es geschehen sein, weil sie mit Text, den der Auszug überliefert, im Widerspruch zu stehen scheinen: so P. 2. 31. 11, wonach Furtum an Res hereditaria vor ihrer Inbesitznehmung durch den Erben ausgeschlossen ist, mit der Definition des Furtum (PV. 2. 32. 1), ferner P. 2, 31, 36, wonach auch ein Furtum rei nostrae möglich ist, mit PV. 2. 32. 22. Anderes mochte selbstverständlich scheinen (vgl. P. 2. 31, 17; 26—29; 30; 31 [dass der Raub einer Ancilla ein Furtum ist [vgl. auch Note 8]; 35). P. 2 31, 22 ist mit der alten Haussuchung beim Furtum dahingefallen, welche auch in Epitome Gai fehlt (vgl. Conrat [Cohn], Gaius S. 46, 119. 120). Von rätselhaften Texten (P. 2. 31, 18 u. 34), die im Vesontinus erhalten sind, lasst sich nicht sagen, weshalb sie gestrichen wurden. Zu P. 2. 31. 33 vgl. die folgende Note.

[540]) Darum ist P. 2, 31, 33 (Qui servo fugae consilium dedit, furti quidem actione non tenetur, sed servi corrupti) ausgefallen, übrigens nicht sowohl wegen Widerspruchs, als wegen Identität des Textes mit PV. 1, 13, 5, da Haftung mit Actio servi corrupti für die Interpretation nichts Anderes sein konnte als Haftung fur Corruptio servi, wovon eben PV. 1, 13, 5 handelt.

[541]) Die Interpretation, die sich auf beide Stellen (PV. 1, 13, 5 u. 6) bezieht, lautet, wie folgt: hae duae secundum legem Aquiliam similem poenam habent, ut cum his, quae animo vel corpore corruperunt, alia similia mancipia huiusmodi praesumtores exsolvant. Die im Texte vorgetragene Auffassung, dass der doppelte Wert des Sklaven, bez. der Sklavin, zu entrichten ist, wird vor jedem andern Verständnis den Vorzug verdienen. Dass den Delinquenten mit den Worten Ut cum his, quae animo vel corpore corruperunt, alia similia mancipia huiusmodi praesumtores exsolvant nicht die Ruckgabe der stuprierten Sklavin und des verschlechterten Sklaven auferlegt werden soll, lasst sich schon deshalb annehmen, weil sie sie ja dem Eigentümer nicht entzogen haben: dann wird aber auch bei der Leistung der Alia similia mancipia nicht an Naturalleistung gedacht sein, wie ja auch die Ausdrucksweise (exsolvant) für eine Geldleistung spricht. Die Annahme, dass das Duplum des Wertes zu entrichten ist, unterstützt auch, dass die Haftung auf die Lex Aquilia gegrundet wird. Dass dann nicht der Wert einer stuprierten Sklavin und eines verschlechterten Sklaven doppelt zu zahlen ist, liegt auf der Hand. Die Charakterisierung des Wertes als des Wertes derjenigen Personen, die die Delinquenten Animo vel corpore verdorben haben, will lediglich besagen, dass

sich schon hier, dass nach der Auffassung der Interpretation die Strafe der Lex Aquilia für körperliche Schädigung in Zahlung des Doppelten besteht, so tritt diese Auffassung noch deutlicher zu Tage, wenn die Aussage der Vorlage (PV. 2, 32, 23), dass derjenige, der bei der Suche nach gestohlenem Gut ein Damnum iniuriae verübt, mit der Actio legis Aquiliae haftet, mit den Worten wiedergegeben ist, der Thatbestand des Damnum alicui dare, sowie auch des Iniuriam facere, werde nach Lex Aquilia mit dem Duplum gestraft [542]. Für diese Annahme mag die Interpretation eine Bestätigung in dem Umstande erblickt haben, dass in einigen Texten, die in den Sentenzenauszug aufgenommen sind, von — qualifizierter — Sachbeschädigung die Rede ist, die mit Verurteilung zum Duplum geahndet wird [543]. Die Quelle dieser Anschauung liegt indessen in der eigentümlichen Auffassung, dass die Strafe nach Lex Aquilia, von der jene Stellen reden, nicht sowohl Strafe für einen besonderen deliktizischen Thatbestand, den Thatbestand der Sachbeschädigung, sondern eine bestimmte Art der Strafe bezeichnet, nämlich die Strafe auf das Doppelte, die jedoch erst in Folge Verhaltens des Schuldners im Prozess, Infitiatio des Verklagten, verhängt wird: es mag indessen auch schon hier (vgl. § 13, 5) bemerkt werden, dass das Infitiari, das zu Verurteilung des Verklagten In duplum führt, schon in dem blossen Umstande gelegen ist, dass der Schuldner es zu einer Kondemnation kommen lässt. Poena nach Lex Aquilia ist sonach nichts Anderes als Poena dupli, das will sagen, bei der Actio quae per infitiationem in duplum crescit, freilich in einem modifizierten Verstandnis der Infitatio. Dieser Sachverhalt kommt ganz unzweideutig in der Interpretation zu einem Texte des Sentenzenauszuges (PV. 1, 19, 1) zum Ausdruck: hier wird der Dupli-

---

es sich um den Wert von Sklaven der Art handelt, wie diejenigen sind, an denen das Delikt verubt worden ist. Dementsprechend heisst es auch mit Bezug auf die Haftung, dass sie — Cum his quae animo vel corpore corruperunt — gerichtet ist nicht schlechthin auf Alia mancipia, sondern auf Alia similia mancipia. In beiden Fallen wird angenommen, bez. vorausgesetzt, dass nach dem Delikte vollige Entwertung eingetreten ist. Es mag noch bemerkt werden, dass die Lex Romana Burgundionum (19, 2), die auf Notzucht, verubt an einer Ancilla, Seitens eines Freien, Iuxta poenam legis Aquiliae, Restitutio alterius mancipii setzt, m. E. den gleichen Sinn hat.

[542]) Si, quum furtum quis quaerit, damnum alicui dederit, vel iniuriam fecerit, secundum legem Aquiliam in duplum damni illati redhibitione multatur.

[543]) Es handelt sich das eine Mal (PV. 5, 3, 1) um das Damnum dare per turbam seditionemve, wobei der Schaden, falls es sich um eine Geldsache handelt, mit der Aestimatio dupli zu ersetzen ist; die Interpretation sagt: si pecuniae damnum fiat, dupli redhibitione componitur. Die zweite Stelle (PV. 5, 3, 6) bezieht sich auf fahrlassige Brandstiftung und lasst gleichfalls den Schaden mit dem Doppelten bussen; die Interpretation sagt: quod si per negligentiam factum incendium comprobatur, damnum, quod cuicunque illatum fuerit, resque, quae incendio perierit, dupli satisfactione sarciatur.

kation gewisser Aktionen Per infitiationem gedacht, beispielsweise eine Anzahl dieser Aktionen aufgeführt und zum Schlusse bemerkt: quae omnia superius comprehensa secundum legem Aquiliam duplicantur [544]. Ein Licht über die Entstehung dieser Ansicht gewährt die Vorlage des Textes. Sie lautet, wie folgt: quaedam actiones si a reo infitientur, duplantur, velut iudicati, depensi, legati per damnationem relicti, damni iniuriae legis Aquiliae [545]. Es ist dies eine Fassung, die die Vorstellung, dass gerade nach Lex Aquilia Haftung auf das Doppelte eintritt, befestigen konnte. Ihren Ursprung wird sie dem Umstande entlehnen, dass ein Satz der klassischen Jurisprudenz, der die auf Lex Aquilia beruhende Haftung In duplum beim Damnum iniuria datum aussprach — ein Satz etwa wie Gaius (3, 216) Ea lege (sc. Aquilia) adversus infitiantem in duplum agitur — paroemiatische Natur erhielt [546], sich von seiner besonderen Beziehung auf die Sachbeschädigung loslöste und, wie anderem Verständnisse [547], so auch dem in der Interpretation vertretenen eröffnete [548]. Zu den Aktionen, die in der genannten Weise der Lex Aquilia unterstehen, gehört nach der Auffassung der Interpretation der Anspruch aus der Iniurie: es wird nämlich bei der Aufzählung der Actiones quae infitiando in duplum crescunt (PV. 1, 19, 1) der Ausdruck Actio damni iniuriarum legis Aquiliae, der die auf Lex Aquilia begründete Klage aus Sachbeschädigung bezeichnet, nicht allein in dem genannten Sinne verstanden, dass die Lex Aquilia, wie soeben dargestellt worden ist, eine andere als die ursprüngliche Bedeutung erhält, sondern auch der Anspruch, wie folgt, charakterisiert: si damnum alicui per iniuriam factum

---

[544]) Es heisst: aliqua, quae quum ab his, quibus sunt debita, repetuntur, si a debitoribus negata fuerint, dupli satisfactione redduntur. id est, res iudicata, legati per damnationem relicti, id est, si quid heres legati titulo dare iussus est, et petitum negaverit, vel si damnum alicui per iniuriam factum quis sarcire noluerit, vel de modo agri, quum a venditore emtor fuerit circumscriptus, ut minus inveniatur. quam probatur scriptum. Quae omnia superius comprehensa secundum legem Aquiliam duplicantur.

[545]) Hieran schliessen sich, als ein späterer obschon voralaricianischer Zusatz, die Worte Item de modo agri, cum a venditore emptor deceptus est an.

[546]) Auf einen sprichwörtlichen Gebrauch des Satzes weist auch die Ausführung in Iustinians Novelle 18 Cap. 8: das Prinzip der Actiones quae per infitiationem duplantur ist ihr das Prinzip der Lex Aquilia, nach deren Ordnung hernach einige andere Aktionen sich gerichtet haben. Wenn Isidor. Etymm. 5, 15, 2, unter den wenigen namhaft gemachten Leges die Lex Aquilia auffuhrt, so wird wohl auch an diesen Satz gedacht sein.

[547]) Nämlich der Auffassung, dass nach der Lex Aquilia jede Leugnung im Prozess zur Verurteilung In duplum fuhrt, wie sie in der Lex Romana Burgundionum begegnet (vgl. § 14, 3).

[548]) Dass übrigens die Lex Aquilia auch das Delikt der Sachbeschädigung regelte, konnte wenigstens dem Kodifikator nicht unbekannt bleiben, da ja Gaius (3, 210 sqq.), der ihm vorgelegen hat, hieruber keinen Zweifel liess.

quis sarcire noluerit. Wenn der Text Si, cum furtum quis quaerit, damnum iniuriae dederit, actione legis Aquiliae tenebitur (PV. 2, 32, 23) mit den Worten Si, quum furtum quis quaerit, damnum alicui dederit vel iniuriam fecerit, secundum legem Aquiliam in duplum damni illati redhibitione multatur wiedergegeben wird, so ist dies im Wesentlichen die gleiche Formulierung, mit der die Epitome Gai (2, 10, 1) die beiden Delikte der Sachbeschädigung und der Injurie bezeichnet (si aliquis.. damnum alteri dederit, aut iniuriam fecerit); auch hier wird somit im Sentenzenauszuge bei der Injurie Strafe des Doppelten angenommen und auf Lex Aquilia gegründet; es zeigt sich aber auch, dass es das Doppelte des angerichteten Schadens ist. Die Auffassung, dass der Anspruch aus Injurie eine Klage wegen Injurienschaden ist, tritt dann auch an anderer Stelle des Auszuges zu Tage[549]. Zum Schluss sei dann noch von der Pauperies die Rede. Wenn ein Quadrupes Schaden anrichtet, besteht Verantwortlichkeit des Herrn (PV. 1, 15, 1); die Interpretation substituiert ein fremdes Tier schlechthin (Alienum animal). Eine Fera bestia an öffentlicher Strafe angebunden zu halten ist verboten (PV. 1, 15, 2); die Interpretation verbietet auch die Aufstellung eines Wächters. Die Vorlage lasst dann bei Schädigung nach Art des Vergehens, Pro modo admissi, Extra ordinem eine Klage gegen Herrn oder Wächter zustehen, insbesondere bei Totung eines Menschen; die Interpretation macht den Herrn im Fall einer Beauftragung, andernfalls den Wächter, welche Unterscheidung im Sinne des Autors vermutlich die Worte Pro modo admissi erläutern soll, für Schaden oder beliebige Verletzung haftbar[550].

---

[549]) Es heisst PV. 5, 4, 9: iniuriarum civiliter damnatus eiusque aestimationem inferre iussus famosus efficitur. Hierzu lautet die Interpretation: qui pro iniuria mediocri aestimatae iniuriae damna subire compellitur, quamvis civiliter videatur addictus, tamen infamis efficitur.

[550]) Auf den Ersatz des Extra ordinem durch Non exspectata ordinis sententia komme ich in anderer Verbindung (vgl. § 13, 6) zu sprechen.

FORTSETZUNG. *f.* ERBRECHT § 12.

1. *Testamentarisches Erbrecht.*
2. *Intestaterbrecht.*
3. *Noterbenrecht.*
4. *Das Legat.*
5. *Das Fideikommiss.*
6. *Die Donatio mortis causa.*

1. Ich beginne mit dem testamentarischen Erbrecht, aus dessen Gebiete die Interpretation mit Bezug auf die Erbeinsetzung eignes Recht entwickelt hat. PV. 3, 6, 10 lautet, wie folgt: heredes aut instituti aut substituti dicuntur, instituti primo gradu, substituti secundo vel tertio scripti [551]). Der Schriftsteller unterscheidet somit unter den Heredes die Instituti und die Substituti und beschreibt sie, die Instituti, als die Primo gradu scripti, die Substituti als die Secundo vel tertio gradu scripti. Hiermit ist natürlich nichts weiter gesagt, als dass Instituti die im ersten, Substituti die im zweiten oder dritten Grade eingesetzten Erben sind. In der Interpretation erfährt der Satz eine ausführliche Erläuterung, die aber sehr eigentümlichen Inhalts ist [552]). Es heisst zunächst, dass diejenigen, welche ein Testament machen, wie sie Heredes instituieren, so auch substituieren können, womit die in der Vorlage gemachte Unterscheidung der Heredes in Instituti und Substituti wiedergegeben ist. Des Weiteren aber bemerkt dann die Interpretation, dass diejenigen, welche im ersten Grad als Heredes eingesetzt sind, Instituti heissen,

[551]) So Ed. Krüger nach Handschriften. Varianten in den besseren Handschriften (instituitur primo gradu, substituitur s. vel t. ser.).

[552]) Der Text lautet nämlich, wie folgt: qui testamenta faciunt, sicut instituere heredes, ita et substituere possunt. Nam qui primo gradu heredes scripti sunt, instituti appellantur: qui secundo, substituti: qui tertio, scripti vocantur: quia usque ad tertium gradum heredes substituere pro testatoris voluntate permissum est, hoc est, ut secundum voluntatem testatoris ita substitutio ordinata servetur: ea tamen ratione, ut, sicut committitur fidei heredis, sic quibuscunque verbis testator iniunxerit, hereditas defuncti ab instituto ad substitutum valeat pervenire.

was zutreffend ist und der Vorlage entspricht, und ferner dass die im zweiten Grad Eingesetzten Substituti, die im dritten Grad Eingesetzten Scripti genannt werden. Es liegt dann auf der Hand, dass in der Annahme der Verwendung des Ausdrucks Substituti für die Eingesetzten zweiten Grades und Scripti für die Eingesetzten dritten Grades eine Aussage vorliegt, die der Vorlage nicht entspricht, andererseits aber auf einem starken Missverständnis der Vorlage beruht[553]. Indem dann ferner der Schriftsteller die Angabe der Vorlage, in der er eine Aufzählung der Erben nach drei Graden, Instituti Substituti und Scripti, erblickt, für eine erschöpfende Aufzählung der Erbgrade hält, gelangt er zu dem Satze, dass nach erblasserischer Verfügung, Pro testatoris voluntate, Substitution der Heredes bis zum dritten Grade zugelassen wird, wobei als Seitenstück die von Gesetzeswegen angeordnete Erbenfolge in ein Vermögen, die In infinitum ist, gedacht sein mag. Denn die Substitution Pro testatoris voluntate ist nicht die Romische Substitutio (vulgaris), bewirkt somit nicht eventuelle Erbfolge, sondern, wie die gesetzliche, unbedingte: sie ist Einsetzung hinter dem Voreingesetzten und zwar zur Succession mit dem Tode des Voreingesetzten. Die Interpretation fügt nämlich hinzu, dass es sich für sie bei der Substitution um den Zweck handelt, die Erbschaft des verstorbenen Erblassers von dem Eingesetzten auf den Substituierten gelangen zu lassen (ut ..hereditas defuncti ab instituto ad substitutum valeat pervenire), und zwar als Universalfideikommiss, wovon noch weiter die Rede sein wird. Dass es sich dabei um den Uebergang mit dem Tode des Voreingesetzten handelt, wird zwar nicht hier, wohl aber in der Interpretation zu dem sich anschliessenden Texte (PV. 3, 6, 11) ausgesagt und zwar mit Bezug auf den im dritten Grad eingesetzten Heres, den Tertius heres, den Heres scriptus, von dem es heisst, dass die von dem Heres substitutus innegehabte Erbschaft mit dessen Tode an ihn gelangt (ita quis substituitur, ut, quum ille mortuus fuerit, ad tertium heredem, id est, scriptum, hereditas, quae est ab eodem tenta, perveniat). Dass die vom Verfasser als Heredes substituti und Heredes scripti bezeichneten Personen die Erbschaft als Universalfideikommiss gewinnen, ergiebt sich aus dem Umstande, dass der Verfasser den Satz, es sei bis zum dritten Grade gestattet, Pro testatoris voluntate Heredes zu substituieren, mit erklarenden, ja berichtigenden Worten begleitet, die die Aussage dahin erläutern, dass die gesetzte Substitution

---

[553]) Der Verfasser konstruiert folgendermassen: dicuntur.. substituti secundo (scil. gradu) vel scripti tertio (scil. gradu).

dem erblasserischen Willen gemäss derart Geltung habe, dass die hinterlassene Erbschaft, wie ein dem Erben auferlegtes Fideikommiss, mit welchen Worten es auch immer der Erblasser aufgetragen haben wird, von dem Eingesetzten an den Substituten zu gelangen vermag (hoc est, ut secundum voluntatem testatoris ita substitutio ordinata servetur: ea tamen ratione, ut, sicut committitur fidei heredis, sic quibuscunque verbis testator iniunxerit, hereditas defuncti ab instituto ad substitutum valeat pervenire). Zugleich aber wird durch diese Annahme ein Widerspruch zur Epitome Gai vermieden, indem diese, ihrer Vorlage entsprechend, den Satz aufstellt (2, 7, 8), dass die Substitution einer Person als Heres für die Zeit nach dem Tode des Eingesetzten unstatthaft ist, sodass unser Satz schliesslich nichts Anderes als eine Ausführung zu ihr darstellt[554]. Mit Bezug auf Einsetzung des Erben im zweiten Grad, des sogenannten Heres substitutus, befleissigt sich dann noch die soeben citierte Interpretation des anstossenden Textes (PV. 3, 6, 11) eines merkwürdigen Sprachgebrauchs[555]. Es werden nämlich die Worte der Vorlage Substituere quis et pure et sub condicione potest, die bei Paulus nichts Anderes bezeichnen, als dass der Erblasser den Substituten sowohl Pure als auch mit aufschiebender Bedingung einsetzen kann, auf die Einsetzung eines Heres substitutus in dem von der Interpretation gebrauchten besonderen Sinne bezogen: die Substitutio, die Sub condicione geschieht, ist dann diejenige, der die Einsetzung eines Heres im dritten Grade, eines Heres tertius, des Heres scriptus, beigefügt ist, während als Substitution, die Pure geschieht, eine solche zu gelten hat, der diese Einsetzung des Heres im dritten Grade fehlt. Danach wird, worauf bereits (§ 8, 1) hingewiesen ist, der Ausdruck Condicio hier nicht im Sinne einer Bedingung, auch nicht im Sinne einer Resolutiv-

---

[554]) Der Text der Epitome lautet, wie folgt: quamvis non possimus post mortem eius, quem heredem instituimus, alium ei substituere, tamen per fideicommissum rogare eum possumus, ut quum moriatur, alii eam hereditatem vel totam vel pro parte restituat. Et quia, sicut superius dictum est, etiam post mortem heredis fideicommissum ei, cui relictum est, dari potest: idem efficere possumus, quod hoc ordine fit, ut testator scribat: Illum heredem instituo, et volo, ut quum mortuus fuerit, ad illum hereditas mea pertineat. Auf die Eventualitäten der Einsetzung des Substituten mit Quum heres mortuus fuerit und Quum heres moritur mögen sich die Worte Quibuscunque verbis testator iniunxerit beziehen: doch konnten sie auch die Freiheit beim Fideikommiss nach Erklärungsempfänger und Formulierung der Erklärung (PV. 4, 1, 5 u. 6) im Auge haben.

[555]) Substitutio et pure, id est, sine conditione fieri potest: hoc est, ut, quum ad substitutum hereditas pervenerit, ad tertium heredem non debeat pervenire. Sub conditione autem ita quis substituitur, ut, quum ille mortuus fuerit, ad tertium heredem, id est, scriptum, hereditas, quae est ab eodem tenta, perveniat.

bedingung verwendet, sondern in der Bedeutung einer Klausel, die ein Universalfideikommiss zum Inhalt hat [556]). Es liegt dann auf der Hand, dass im Geiste der Interpretation in gleichem Sinne, wie das Substituere, auch das Instituere sowohl Pure als auch Sub condicione geschehen kann, und unter dem Instituere sub condicione die Einsetzung des Erben mit der Auflage, die Erbschaft als Universalfdeikommiss mit seinem Tode an den sogenannten Heres substitutus auszuantworten, anzusehen ist, sodass dann das Instituere sub condicione nicht den Sinn einer Erbeinsetzung unter einer aufschiebenden Bedingung hat, das die Interpretation kurz zuvor (PV. 3, 6, 7) als ein Condicionem heredi constituere bezeichnet. Ob die Interpretation den Ausdruck Substitution auch im klassischen Sinne kennt, wonach nicht sowohl die Institution als vielmehr die Substitution ein Instituere sub condicione ist, kann zweifelhaft erscheinen [557]). Ja es lässt sich streiten, ob überhaupt das Breviar von der Substitution in diesem Sinne Notiz nimmt. Allerdings ist von der Epitome Gai ein Titel De substitutionibus et faciendis secundis tabulis (2, 4) überliefert, der, neben einer Definition (Substitutio est, quae post institutionem a testatore fieri solet, id est, secundi heredis appellatio. Et duae sunt, quarum una vulgaris dicitur, alia pupillaris), nach der Vorlage (G. 2, 174 sqq.) über Vulgarsubstitution und Pupillarsubstitution sich ausspricht und aus Gaius (2 184) den Satz wiederholt, dass dem Extraneus heres für den Fall seines Todes nicht ein Erbe substituiert, wohl aber ein Universalfideikommissar beigefügt werden kann. Indessen findet sich der Titel gerade nicht in den ältesten Handschriften [558]). Der letzterwähnte Satz konnte in der Epitome um so eher fehlen, als er, wie bereits bemerkt ist, auch an anderer Stelle der Epitome (GV. 2, 7, 8) wiederkehrt. Der Erwähnung der Vulgarsubstitution bedurfte es im Grunde nicht: was aber die Pupillarsubstitution anlangt, so ist sie ja überhaupt nicht Substitution im Sinne der Vulgarsubstitution, liess sich von der Annahme, bez. Fiktion einer Identität des Kindes-

---

[556]) Den citierten Worten der Vorlage (Substituere quis et pure et sub condicione potest) schliessen sich folgende an: et tam suis quam extraneis, tam puberibus quam impuberibus. Sie sagen einfach, dass Vulgarsubstitution zulässig ist, auch bei Sui heredes, mundigen und unmundigen. Hierfür sagt die Interpretation, an den Note 555 aufgeführten Text anschliessend: quae tamen substitutio tam in suos heredes, quam in alienos, et tam puberes, quam impuberes, fieri potest: hoc est et in pupillos et in adultos. Das ist dann auf Substitution im Sinne der Interpretation zu beziehen.

[557]) Von dem Substitutus heres findet sich ausser in den im Text erwähnten Stellen noch gesprochen PV. 3, 7, 12 u. PV. 4, 5, 10.

[558]) Vgl. hierzu Ed. Haenel ad h. l. Ob der Titel auch in Cod. Leg. fehlt, ist unsicher, da die Ueberlieferung an dieser Stelle lückenhaft ist.

nachlasses mit dem väterlichen Nachlass eher als die Einsetzung eines Heres substitutus im Sinne der Interpretation auffassen — freilich eines wahren Heres, nicht lediglich eines Universalfideikommissars — und mag dann von dem Interpreten selbst so aufgefasst worden sein, wo er zum Schluss seiner Erörterung zu PV. 3, 6, 11 (vgl. Note 556), mit den Worten Quae tamen substitutio tam in suos heredes quam in alienos et tam puberes quam impuberes fieri potest: hoc est et in pupillos et in adultos die Substitution auch mit Bezug auf die Sui, die Pupillen sind, stattfinden lässt [559]), sodass sich eine Erwähnung in der Bearbeitung des Gaius erübrigte [560]). Jedenfalls wird bei einem zweiten Texte des Auszugs (PV. 5, 10, 1), in dem von einem Institutus, der Sub condicione eingesetzt ist, und von einem Substitutus gesprochen wird, in der Interpretation unter dem Institutus qui sub condicione scriptus est der Eingesetzte, der mit der Ausantwortung der Erbschaft an den Universalfideikommissar beschwert ist, und unter dem Substituten der Universalfideikommissar verstanden. Dieser Text giebt zugleich Aufschluss, auf welchem Wege sich das Verständnis gebildet hat: denn während es an den genannten Stellen für unsere Anschauung fremdartig und gezwungen erscheint, ergiebt es sich in dem letzteren Texte, so zu sagen, von selbst. Ja man wird dann sagen dürfen, dass in Vorlage und Interpretation dieses Textes die Quelle des Verständnisses der andern Texte zu finden ist: denn es ist nirgends anders nachweisbar und war von nirgendwoher leichter zu schöpfen als von hier. Der in Frage kommende Text des Paulus (PV. 5, 10, 1) behandelt den Fall einer bedingten Erbeinsetzung, der eine Substitution beigefügt ist, und verordnet, dass der Substitut mit Grund den Eingesetzten zur Leistung einer Kaution, behufs Vorbeugung einer Schädigung der Nachlassgegenstände nach Erbittung der Bonorum possessio, veranlasst, in welchem

---

[559]) Allerdings kommt damit das Besondere der Pupillarsubstitution, die Einsetzung des Heres substitutus für den Fall des Versterbens des Institutus im unmündigen Alter, nicht ausdrücklich zum Vorschein. Doch kann man annehmen, dass mit den Worten der Interpretation mit Bezug auf die Impuberes gesagt sein soll, dass die Substitution nur für die Dauer der Unmündigkeit zu gelten habe, wofür m. E. noch stärker die Umsetzung der Impuberes in Pupilli, in den Schlussworten Hoc est et in pupillos et in adultos, spricht.

[560]) An der genannten Stelle der Epitome (GV. 2, 4, 2) ist auch, nach Gaius (2, 181), des besonderen Rechts der Beurkundung der Pupillarsubstitution gedacht und kehrt damit die Begründung mit der Vorbeugung von Lebensnachstellungen wieder: der Westgothische Gesetzgeber mag die Furcht vor solchen ebenso lächerlich gefunden haben, wie Justinian (I. 2, 16, 3 Sin autem quis ita formidolosus sit, ut timeret, ne pupillus.. periculo insidiarum subiceretur).

Falle vom Tage der Stipulation ab doppelte Früchte zu entrichten sind. Zieht man in Betracht, dass vom Standpunkte der Kodifikation Petitio der Bonorum possessio mit der Aditio hereditatis, resp. dem Erbschaftserwerb gleichsteht, so ist danach der Institutus qui sub condicione scriptus est hier kein unter einer Bedingung eingesetzter Erbe, da er ja vielmehr die Erbschaft ohne Weiteres erwirbt, und demnach der Substitutus heres kein Vulgarsubstitut eines bedingt Eingesetzten; Vulgarsubstitut ist er auch aus dem Grunde nicht, weil ein solcher bei Erwerb der Erbschaft durch den Erben keine Anwartschaft mehr hat, während in dem vorliegenden Falle dem Substituten wegen seines Anrechts auf die Erbschaft vielmehr Kaution Ne petita bonorum possessione res hereditarias deminuat, geleistet werden muss. War also der Sub condicione Instituierte ein bedingungslos eingesetzter Erbe, der Substitut hingegen ein Anwärter auf die Erbschaft, so blieb nicht viel Anderes übrig als die Annahme, dass es sich um eine Erbeinsetzung mit der Klausel, in Zukunft die Erbschaft als Universalfideikommiss auszuliefern, handelte, da ja der Ausdruck Condicio die Auffassung als Klausel, der Ausdruck Substitution die Auffassung als Ernennung eines Universalfideikommissars zuliess. Und dies ist dann auch das Verständnis der Interpretation, die, wie folgt, lautet: substitutus heres eum, qui sub conditione heres institutus est, adita hereditate compellere potest, ut sibi institutus caveat heres, id est, cautione promittat, hanc ipsam hereditatem a se in nullo penitus minuendam. Hieran knüpft sich dann die der Vorlage entsprechende Aussage über die Früchte[761]. Auch in einem weiteren Fall, in dem die Interpretation der Substitution gedenkt, lässt sich annehmen, dass der Aus-

[761] Quo facto si quid de hereditate fuerit imminutum, duplos fructus eius rei a die cautionis heres institutus redhibere compellitur. Hiermit schliesst die Interpretation ab. Hingegen folgt bei Paulus den entsprechenden Worten der Vorlage noch das Folgende: hoc enim praeiudicium a superiore differt, quo quaeritur, an ea res de qua agitur maior sit centum sestertiis ideoque in longiorem diem concipitur. Da in der Interpretation jede Bezugnahme hierauf fehlt, auch ein Vermerk nicht vorhanden ist, dass die Vorlage, soweit sie nicht interpretiert ist, einer Interpretation nicht bedarf, wird vom Standpunkte der Kodifikation der Satz für nicht geschrieben gelten müssen. Ein dieser Erscheinung entsprechendes Vorkommnis findet sich sonst in dem Sentenzenauszuge nicht, wohl aber gelegentlich in dem Auszuge des Codex Theodosianus (vgl. z. B. die Interpretation zu C. Th. 4, 5, 1, die auf § 1 des Textes keinen Bezug nimmt). Hinsichtlich der Bedeutung des Satzes hat sich zuletzt Lenel, Das Edictum perpetuum, S. 115 u. 116, ausgesprochen. Danach kommt in Betracht, dass die Erbschaftssachen über 100,000 Sesterzen vor die Centumviri gehören. Indem der Schriftsteller ferner in der Kaution die Cautio pro praede litis et vindiciarum erblickt, wobei für den eventuellen Erbschaftsstreit ein Iudex eingesetzt werden musste, dient ihm das Praeiudicium An ea res de qua agitur maior sit centum sestertiis zur Feststellung, ob die Kompetenz der Centumvirn begründet ist oder nicht.

druck in dem genannten Sinne gebraucht wird[562]. Endlich ist noch von dem Satze der Vorlage (PV. 3. 6, 12) zu reden, der von der Befugnis des Erblassers handelt, bei Einsetzung mehrerer Erben die Grosse der Erbteile nach dem Verhältnisse der angegebenen Zahl Unzen, nicht zum Zwölfunzenas, sondern zu einem As von beliebiger Unzenzahl zu bestimmen, und hinzufügt, dass, sobald die angewiesenen Teile das As überschreiten und weitere Erben, ohne Teilanweisung, genannt sind, die Portionen der Cum partibus genannten Erben auf die Hälfte reduziert werden und der Rest zu gleichen Teilen unter die ohne Teilbezeichnung eingesetzten Erben geteilt wird. Die Interpretation erläutert den Satz näher, fügt aber einen Punkt hinzu, nämlich dass, wenn der Erblasser durch Einsetzung von Erben das As erschöpft und hernach einen Erben mit den Worten Ex reliqua parte ille heres mihi esto einsetzt, diesem Nichts geschuldet wird[563]. Es ist kaum zu erwarten, dass die Interpretation die Äusserung, die zutreffend ist, von anderswoher als aus einer Quelle entlehnt haben wird. Am nächsten liegt, dass sie aus den Sentenzen stammt, in denen sie freilich nicht auf uns gekommen ist[564]. Man mag auch erwarten, dass sie sich hier an den interpretierten Satz angeschlossen hat.

2. Was das Intestaterbrecht anlangt, so spricht die Interpretation.

---

[562]) Es ist PV. 4, 8, 7. Die Vorlage lässt, wenn unter mehreren Intestaterben einzelne die Erbschaft anzutreten versaumt haben oder behindert waren, mit Bezug auf ihre Erbteile Accrescenz an die antretenden Intestaterben oder ihre Erben stattfinden (Ex pluribus heredibus isdemque legitimis si qui omiserint hereditatem vel in adeundo aliqua ratione fuerint impediti, his qui adierunt vel eorum heredibus omittentium portiones adcrescunt). Hiermit stimmt die Interpretation überein, nur dass sie ausschliesslich den Uebergang der vakanten Portionen auf die Intestaterben selbst ins Auge fasst (Si quando multi heredes legitimi fuerint derelicti et aliqui eorum hereditatem praetermiserint vel adire noluerint, portiones eorum, qui omiserint vel adire noluerint, his legitimis, qui adierint, acquiruntur): den Worten Si.. in adeundo aliqua ratione fuerint impediti korrespondiert das Si.. hereditatem.. adire noluerint der Vorlage, sodass der Interpret sie als Repudiation aufgefasst zu haben scheint. Hieran schliesst sich in der Vorlage der Satz: quod in herede instituto eum qui acceperat substitutum evenire non poterit: diversa enim causa est scripti et legitimi. Der Sinn ist wohl der, dass, was einem Miterben als Substitut zukommen würde, nicht auf seinen Erben ubergeht (vgl. D. 38, 16, 9). Die Interpretation liest folgendermassen: sed in herede instituto, cui alter substitutus est, alia conditio est: quia in heredibus scriptis testamenti ordo tenendus est, ut institutis vel substitutis de adeunda hereditate scripturae forma servetur. Es könnte hiermit gemeint sein, dass, im Falle dass der Einsetzung eines Teilerben eine Substitution, im Sinne der Interpretation, beigefugt ist, die Eventualität des Erwerbes dieser Erbportion durch Accrescenz auf Kosten des Substituten nicht stattfindet.

[563]) Quod si heredes instituti in XII uncias inveniantur et postmodum heredem his verbis testator instituat, ut dicat: ex reliqua parte ille heres mihi esto, ei, qui sic institutus est, nihil debetur: quia impleto asse nihil, quod ei testator reliquerit, dignoscitur remansisse.

wo die Vorlage (PV. 5, 13, 1) aussagt, dass das Vermögen desjenigen, der aus Lebensüberdruss — Ingratitudine malae vitae setzt die Interpretation, sprachlich und sachlich bemerkenswert, für Taedio vitae — oder wegen enormer Schuldenlast oder Krankheit sich das Leben nimmt, der ordentlichen Erbfolge, Ordinaria successio, unterliegt, von der Nachfolge der Sui aut legitimi heredes, mit welchen Worten an einer anderen Stelle des Sentenzenauszugs (PV. 4, 8, 5) Paulus selbst die Intestaterben bezeichnet. Heisst es von der Intestaterberechtigung der Frauen in der Vorlage (PV. 4, 8, 3), dass sie zur Hereditas legitima über die Consanguinea successio hinaus nicht zugelassen werden und zwar nicht schon nach dem Zwölftafelrecht, das die Verwandten — es heisst, die Kognaten, indessen im Sinne von Agnaten — ohne Unterschied des Geschlechts zur Erbschaft zulässt, sondern nach Ius civile Voconiana ratione, so wiederholt die Interpretation, indessen ohne Bezug auf Voconiana ratio den Satz, dass Frauen nur mit den Fratres consanguinei Agnatenerbrecht haben, begründet ihn aber damit, dass ja auch die Kognaten männlichen Geschlechts zur Erbfolge Ab intestato erst in Ermanglung von Agnaten gerufen werden: in diesem Falle, so wird hinzugefügt, können die Frauen, soweit sie gleichen Grades sind, mit den Männern succedieren[565]. Gewiss ist es der Satz der Vorlage Ceterum lex duodecim tabularum nulla discretione sexus cognatos admittit, den der Autor wiedergeben will, wenn er den Frauen das gleiche kognatische Erbrecht wie den Männern zuschreibt: er nimmt somit an, dass lediglich Voconiana ratio die Legitima hereditas der Frauen betrifft, während er für das Zwölftafelrecht die Anerkennung des Kognatenerbrechts, ohne Unterschied des Geschlechts, statuiert haben will. Das zeigt dann freilich keine grosse Einsicht in den Verlauf der historischen Entwicklung und das Zwölftafelrecht im Besonderen und lässt ahnen, was im Gebiete der Abfassung der Westgothisch-römischen Kodifikation, nur ein Menschenalter zuvor, Leo, Eurichs Ratgeber, von den zwölf Tafeln doziert haben wird — er, von dem Sidonius Apollinaris rühmt,

[564]) Der Satz ist insbesondere bekannt aus Ulpian (D. 28, 5, 17, 3), bei dem es heisst: sed si asse expleto alium sine parte heredem scripserit, in alium assem veniet, aliter atque si ita scripsisset expleto asse: 'ex reliqua parte heres esto', quoniam, cum nihil reliquum est, ex nulla parte heres institutus est. Hier schliesst er sich somit in der That dem Satze von der Reduzierung des As auf die Hälfte an.

[565]) Feminae nisi fratribus consanguineis intestatis aliter cum agnatis succedere non possunt: quia nec cognati masculi ad successionem intestatorum vocantur, nisi quando agnatos deesse constiterit. Sane deficientibus agnatis quum cognati succedunt, possunt feminae cum viris, quae aequalis gradus sunt, iure succedere.

dass ob seiner Weisheit Appius Claudius verstummen würde[566]. Der Satz, dass die Kognaten in Ermanglung von Agnaten zur Erbfolge kommen, ist nicht allein dem Sentenzenauszug eigen[567]. Ja er begegnet in der Epitome Gai (2, 8, 7) in der Fassung, es sei eine Regel, dass die Kognaten beim Fehlen von Sui oder Agnaten Ab intestato die Erbschaft der Verwandten erhalten[568]. Er begegnet dann auch ausserhalb des Breviars[569]. Unter diesen Umständen darf man nicht darauf erpicht sein, den Ursprung des Satzes etwa auf das Missverständnis eines Paulinischen Textes zu gründen. An anderer Stelle habe ich ausgeführt, dass man in der Annahme, dass bei dem Fehlen von Sui und von Agnaten die Kognaten an die Reihe kommen, nichts Anderes zu erblicken hat, als die auf Gaius zurückgehende Verknüpfung des praetorischen Intestaterbrechts an das civile, bez. die Verknüpfung zu einem Erbrecht von gleichsam drei Graden[570]. Des Weiteren überliefert dann die Vorlage (PV. 4, 8, 4) den Satz In hereditate legitima successioni locus non est und führt hierzu als Beispiel den Sachverhalt auf, dass nach dem Tode des Erblassers, wenn der zur Erbfolge berufene Bruder vor Antritt oder Repudiation der Erbschaft stirbt, keine Delation an den Sohn des Bruders ergeht[571]: heisst es, dass der Bruderssohn nicht zugelassen werden kann, wenn der Bruder vor Antritt oder Repudiation der Erbschaft stirbt, so hat es keinen andern Sinn als den einer Umschreibung des Stadiums der Delation. Dagegen schliesst die Interpretation aus diesen Worten, soweit sie den Bruderssohn beim Versterben des Bruders vor der Repudiation ausgeschlossen wissen wollen, dass im Falle einer Repudiation der Erbschaft von

---

566) Nach den Versen des Sidonius Apollinaris (Ep. 23, 446 sqq. ad doctiloqui Leonis aedes quo bis sex tabulas docente iuris ultro Claudius Appius taceret).

567) Alle Kognaten. Die Interpretation zu C. Th. 5, 1, 9 sagt, dass alle Verwandten — propinqui, was doch auch auf die Kognaten geht — Ab intestato den überlebenden Ehegatten von der Erbschaft ausschliessen, und lässt ihn nur in Ermanglung von solchen zu.

568) Nam et regulare est, ut cognati tunc intestatorum propinquorum hereditates capiant, quando aut sui aut agnati defuerint.

569) In der Lex Romana Burgundionum (10, 9) in der Formulierung, dass die Agnaten auch im entfernteren Grade vor näheren Kognaten den Vorrang haben, andererseits in Ermanglung von Agnaten der nähere Kognat den entfernteren Kognaten vorgezogen wird (agnatos etiam longiore gradu positos cognatis proximioribus anteferri.. Quod si agnati defuerint, cognatus gradu proximus ad successionem ceteris cognatis anteponetur). Vgl. ferner 36,4 u. 37,2.

570) Vgl. Conrat (Cohn), Gaius S. 28.

571) In hereditate legitima successioni locus non est. et ideo fratre decedente, antequam adeat aut repudiet hereditatem, fratris filius admitti non potest. Hierzu wird dann noch hinzugefugt: quia omissa successio proximiori defertur. Diese Lesung lag bereits der Interpretation (vgl. Note 572) vor. Cuiacius will für Paulus selbst lesen Omnis statt Omissa.

Seiten des Bruders einer Inanspruchnahme der Erbschaft von Seiten des Brudersohns nichts im Wege steht [572]. Hiermit ist der Satz In hereditate legitima successioni locus non est in seinem authentischen Sinne aufgegeben, da er nur den Sinn behalten konnte, dass lediglich in dem Falle, wo der Ausgang der Delation in der Schwebe, nicht wenn die Unwirksamkeit der Delation in Folge Repudiation zu Tage getreten ist [573], die Successio bei Hereditas legitima keine Anwendung findet. Statt dieses Satzes ist dann bemerkt, dass beim Tode einer Person ohne Testament und mit Hinterlassung des Bruders und des Sohns dieses Bruders die Erbschaft dem Bruder, nicht dem Brudersohn zukommt; leicht könnte indessen in diesen Worten der missverstandene Satz In hereditate legitima successioni locus non est gelegen sein [574].

3. Was das Noterbenrecht anlangt, so enthält die Vorlage den Satz, dass der nach Errichtung des mütterlichen Testaments geborene Sohn, falls die Mutter, obschon sie hierzu im Stande ist, ihren letzten Willen nicht ändert, Ad exemplum eines Praeteritus die Inoffiziositätsklage anstellen kann (PV. 4, 5, 2); die Interpretation lässt das Moment, dass die Mutter im Stande war, ihren letzten Willen zu ändern, fallen und spricht nicht sowohl von dem Sachverhalt Ad exemplum praeteriti, als von dem Filius praeteritus, der wegen des inoffiziosen Testaments klagen kann [575]. Heisst es bei Paulus (PV. 4, 5, 5), dass zur Vermeidung der Inoffiziositätsquerel den Kindern das Viertel ihrer Intestatportion, bei dessen

---

[572] Der Text der Interpretation lautet in Ed. Haenel, wie folgt: si quando quis intestatus moritur, qui fratrem et fratris filium derelinquat, ad fratrem, non ad fratris filium, hereditas pertinebit. Quod si frater defuncti hereditatem repudiaverit vel adire noluerit, tunc fratris filius hereditatem patrui sibi non poterit vindicare. Die Epitome Aegidii, deren Text mit der Interpretation im Übrigen wörtlich übereinstimmt, liest zum Schluss Fratris filius hereditatem patrui sibi poterit vindicare. Auf eine Lesung dieser Art, das will sagen, ohne Negation geht auch Epitome Monachi zurück (tunc fratris filius eam hereditatem sibi vindicet). Das Non fehlt auch in Handschriften des Breviars, so in Cod. Monac. (hereditatem patrui poterit vindicare); es fehlt auch in Ed. Schulting. Ohne Zweifel ist dies die authentische Lesung der Interpretation, die darum auch dem obigen Texte zu Grunde gelegt wird.

[573] Mit den Worten Quod si frater defuncti hereditatem repudiaverit vel adire noluerit wird nicht neben dem Repudiare auf eine zweite Eventualität Bezug genommen. Der Zusatz erklärt sich damit, dass er dem der Vorlage entnommenen Ausdruck Repudiare, mit dem Adire nolle, eine Erläuterung beifügt. Es lässt sich wohl begreifen, dass sie dem Autor nötig erschien, da das Wort Repudiare in der Verbindung mit Hereditas eine von der sonstigen abweichende Bedeutung hat.

[574]) Nämlich als sei gesagt, dass bei der Hereditas legitima für die Nachkommenschaft des Heres keine Stelle ist (vgl. Note 290).

[575]) Si mulier post factum testamentum filium pepererit et testamentum nato filio non mutaverit, filius praeteritus de inofficioso matris testamento agere potest.

Berechnung, neben den Schulden, die Begräbniskosten und die vom Erblasser gewährten Freiheiten vom Bruttobetrage der Erbschaft in Abzug kommen, zu hinterlassen ist (PV. 4, 5, 6), so bezeichnet die Interpretation den Pflichtteil als Falcidia [576]), in welchem Sinne auch sonst das Wort in der Interpretation des Sentenzenauszugs, selbst in Verkennung der authentischen Bedeutung des Wortes, gebraucht wird [577]), ingleichen, wie bekanntlich auch ausserhalb, noch sonst im Breviar (Gr. 4, 2 u. 8, 2). Besonders bemerkenswert ist nun aber, dass für die Interpretation die Inoffiziositätsquerel das im Römischen Rechte als Hereditatis petitio bezeichnete Rechtsmittel ist. Es handelt sich dabei zu allernächst um das Verständnis der von der Satisdation bei Hereditatis petitio handelnden Texte (PV. 1, 11, 1 u. 2). Die Vorlage gewährt dem Kläger, wie es heisst Quotiens hereditas petitur, ein Recht auf Satisdation und im Weigerungsfalle auf Translation der Hereditas gegen Satisdation von seiner Seite, während, wenn der Kläger hierzu nicht gewillt ist, ihr Besitz bei dem Verklagten verbleibt [578]). Die Interpretation (PV. 1, 11, 2) giebt, wenn sie auch für den Schlusssatz In pari enim causa potior est possessor nichts Entsprechendes setzt, im Ver-

[576]) Es heisst: quoties Falcidia filiis computanda est, de asse hereditatis primo loco defuncti debita detrahuntur et expensa, quae in funere eius praestita est. Sed et collatae libertates nihilominus debebuntur. Et sic liberis Falcidia, id est, uniuscuiusque portionis quarta portio debetur. Cod. Monac. liest statt Uniuscuiusque portionis quarta portio vielmehr Uniuscuiusque quartae (quarta Cod. Leg.) portionis portio. Einen verständigen Sinn giebt nur die erstgenannte Lesung: die zweite wird durch die Worte Quartae portionis portio der Vorlage verursacht sein, die ihrerseits nichts weiter besagen, als dass die Falcidia eine Portion von einem Viertel, bez. schlechthin ein Viertel, bedeutet. Heisst es in der Interpretation Falcidia id est uniuscuiusque portionis portio, so sagt die Lex Romana Burgundionum (10, 3) vielmehr Quarta id est Falcidia, hier übrigens im Sinne des ein Viertel der Erbschaft betragenden Erbteils, wie schon die Vorlage (C. Th. 5, 1, 4, 1) selbst: anderwärts (31, 2; 45, 5 u. 7) wird das Wort in der Bedeutung des Textes gebraucht.

[577]) In den Worten (PV. 3, 11, 3) Ea quae mater viva filio donavit, in quartam non imputantur bezieht sich die Quart doch sicherlich auf die Falcidische Quart im authentischen Sinne, da sie dem Titel Ad legem Falcidiam angehören. Es kann dann auch nicht für sinnlos gelten, dass Paulus die Einrechnung desjenigen, was die Mutter bei Lebzeiten dem Sohne geschenkt hat, in die Quart bestreitet (D. 35, 2, 56, 5). Hingegen bezieht offenbar die Interpretation die Quart, die sie als Falcidia bezeichnet, auf den Pflichtteil (Ea, quae mater superstes filio per legitimam scripturam donavit, in Falcidiam ei post mortem matris a germanis eius non possunt imputari: sed in partem sibi debitam salva donatione succedit). Bemerkenswert ist die Verwendung des Wortes Germanus für das Geschwisterverhältnis von der gleichen Mutter (vgl. Isidor, Etymm. 9, 6, 6): damit soll nicht gesagt sein, dass sie Uterini, das ist von verschiedenen Vätern sind (Br. C. Th. 2, 19, 1 Interpr.).

[578]) Quotiens hereditas petitur, satisdatio iure desideratur et, si satis non detur, in petitorem hereditas transfertur: si petitor satisdare noluerit, penes possessorem possessio remanebit: in pari enim causa potior est possessor.

hältnis zu dem knappen Texte der Vorlage eine umständliche Ausführung[579]. Sie zeichnet die Satisdation des Verklagten als das Versprechen Omnia hereditaria corpora salva futura esse usque in cognitionis eventum, wie auch bei Verweigerung der Satisdation seitens des Klägers der Besitz bis zum Ausgange des Prozesses bei dem Verklagten verbleibt. Was nun aber hier interessiert, ist der Umstand, dass die Parteien, wie folgt, beschrieben werden: si quicunque hereditatem ex defuncti voluntate aut testamenti conditione possideat, quam alter sibi debitam esse contendit. Denn ohne allen Zweifel wäre dies eine für die Parteien bei der authentischen Hereditatis petitio äusserst befremdende Charakterisierung: wenn schon die Bezeichnung des Sachverhalts mit Bezug auf die Person des Klägers als Hereditas sibi debita ohne eine jede weitere Erläuterung missverständlich ist, so erscheint die Zeichnung des Verklagten als desjenigen, der mit dem Willen des Erblassers, bez. auf Grund des Testamentes besitzt, absolut verkehrt: selbst der Possessor Pro herede liess sich nicht in dieser Weise darstellen. Wohl aber trifft diese Charakterisierung für die verklagte Partei bei der Inoffiziositätsquerel zu: denn diese ist in der That der Testamentserbe. Der Umstand, dass daneben der Verklagte Besitzer der Erbschaft Ex defuncti voluntate genannt wird, bestärkt mich lediglich in der Überzeugung, dass er damit als Verklagter bei der Inoffiziositätsquerel bezeichnet ist. Denn wenn hierin gelegen ist, dass der Kläger, indem er die Erbschaft für sich beansprucht, wie Contra testamentum, so auch Contra voluntatem des Erblassers auftritt, so hat die letztere Formulierung noch ihre besondere Berechtigung in dem Umstande, dass damit das Wesen der Klage, als auf ein inoffizioses Verhalten gegründet, noch deutlicher zum Ausdruck gelangt als in den Worten Contra testamentum. Jedenfalls wird in der Interpretation zum Codex Theodosianus weithin die Inoffiziositätsklage als ein Agere Contra testamentum und ein Agere Contra voluntatem charakterisiert[580]. Dass

[579] Si quicunque hereditatem ex defuncti voluntate aut testamenti conditione possideat, quam alter sibi debitam esse contendit, petitor iure postulat, ut ei a possessore satisdatio detur, quae omnia hereditaria corpora salva futura esse promittat, usque in cognitionis eventum. Et si possessor ex hac re conventus huiusmodi satisdationem non providerit, dato a petitore fideiussore, ad eum hereditaria corpora transferuntur. Si vero nec petitor satisdatorem dederit, penes possessorem usque ad eventum iudicii possessio remanebit. Der Ausdruck Cognitionis eventus begegnet auch im Edictum Theoderici (Cap. 10 u. 11).

[580] Z. B. in dem Titel De inofficioso testamento des Codex Theodosianus (2, 19). Es heisst hier (5) Si contra parentum testamenta vel voluntates agere voluerint. Ferner (1) De inofficioso contra testamentum fratris agere, (2) Contra testamentum filii.. agat, (3) Agendi contra testamentum datur facultas, (4) Nullam contra patris voluntatem filius habeat actionem, (6) Contra voluntatem defuncti ita omnia.. serventur, ut et de inofficioso agere liceat, (7) Qui.. voluerit contra voluntatem defuncti agere.

auch die Zeichnung der Klage als Beanspruchung der Res sibi debita gerade für die Inoffiziositätsklage trefflich passt, liegt auf der Hand: denn sie ist keine Vindikation des Nachlasses, sondern Anspruch auf Zuweisung des Erbrechts, bez. des Nachlasses, die dem Kläger gebühren. Dass diese Formulierung in der That ernst genommen werden muss und daher zu Schlussfolgerungen berechtigt, beweist der Umstand, dass sie in der Interpretation des Sentenzenauszugs an anderer Stelle wiederkehrt (PV. 1, 13, 9)[581]. Hier wird ausgesprochen, dass die Klage vom Auctor, das ist dem Erblasser, in dessen Person sie zur Entstehung gekommen ist, auf den Erben nicht übergeht, vorausgesetzt dass der Auctor keine Actio proponiert hat. Dies trifft für die Inoffiziositätsklage zu, nicht aber für die Hereditatis petitio, die vielmehr auf die Erben übergeht. Allerdings sagt bereits die Vorlage, die jene Interpretation begleitet, dass die Hereditatis petitio erst mit der Litiskontestation den Erben übertragen wird[582]: aber gewiss wird jener Satz nach dem Zusammenhang bei Paulus eine andere Bedeutung gehabt haben[583]. Man darf aber auch annehmen, dass in der Fassung des Satzes, die Proposition einer Actio bei Lebzeiten des Auctors mache die Hereditatis petitio übergangsfähig, ein der Inoffiziositätsklage ganz spezifischer Sachverhalt zum Ausdruck kommt[584]. Ansprüche, die

[581]) Si auctor de petitione hereditatis sibi debitae ita silentium gessit, ut nullam proponeret actionem, heres eius ab hereditatis ipsius petitione repellitur.

[582]) Petitio hereditatis, cuius defunctus litem non erat contestatus, ad heredem non transmittitur.

[583]) Es finden sich verschiedene Auslegungen. Unter anderm, dass Litiskontestation hier als Zeichen der Aditio hereditatis erfordert wird.

[584]) Neben dem Satze im Sentenzenauszuge, dass mit Proposition einer Actio von Seiten des Auctors die Hereditatis petitio auf den Erben des Auctors übertragen wird, findet sich im Breviar in der Interpretation zu Nov. Val. 12, 1 zum Schlusse die Bemerkung, dass die Hereditatis petitio zu den Aktionen, die innerhalb dreissig Jahren verjähren, gehört, falls sie vom Auctor, dem sie zustand, bereits begonnen war (Quae vero actiones perpetuae fuerunt et ad tricennium revocatae sunt placuit adnecti, id est hereditatis petitio, si tamen ab auctore, cui conpetebat, fuerit inchoata). Dies kann kaum etwas Anderes heissen, als dass die Hereditatis petitio innerhalb dreissig Jahren dem Erben und seinem Successor gewährt wird, falls sie von ersterem war Actio inchoata. Der Sachverhalt einer inzwischen stattgehabten Actio inchoata als Voraussetzung der dreissigjährigen Verjährung findet sich nämlich im Breviar mit Bezug auf die Inoffiziositätsklage in der Interpretation zu C. Th. 2, 19, 5, an welcher Stelle ein eigentümliches Verständnis der Vorlage zu Tage tritt: actio inchoata muss danach innerhalb eines Quinquennium nach dem Tode des Erblassers stattfinden. Danach bedeutet dann ohne Zweifel auch die Hereditatis petitio in der Interpretation der Novelle die Inoffiziositätsklage. Heisst es nun einerseits in der Interpretation des Sentenzenauszugs, dass mit Proposition der Actio seitens des Auctors die Hereditatis petitio auf den Nachfolger übergeht, andererseits in der Interpretation zur Novelle, dass mit Actio inchoata Seitens des Auctors die Hereditatis petitio auch in der Person des Nachfolgers nach dreissig Jahren verjahrt, so ist doch wohl Proposition der Actio und Actio inchoata

der hier vertretenen Annahme im Wege stehen, finden sich nicht [585], umgekehrt sichere Anzeichen des gleichen Verständnisses im Breviar [586]. Der Grund des Verständnisses, dass die Hereditatis petitio nicht die Hereditatis vindicatio ist, sondern im Gegensatz zu ihr steht, mag für die Interpretation in dem Ausdruck Petitio gelegen sein. Mit Bezug auf den Anspruch auf Leistung eines Fideikommisses heisst es nämlich PV. 4, 1, 18 Ius omne fideicommissi non in vindicatione, sed in petitione consistit, womit ausgesprochen ist, dass die Geltendmachung des Anspruchs nicht im Ordo iudiciorum, sondern im Extraordinärverfahren erfolgt. Die Interpretation, die hierfür kein Verständnis finden konnte, setzt statt dessen die Worte ein Quoties fideicommissum relinquitur, sicut peti potest ita non potest vindicari, konstatiert somit einen Gegensatz zwischen petitorischem und vindikatorischem Anspruch. Zu einer Schlussbetrachtung giebt dann noch der Satz der Sentenzen (PV. 4, 5, 7), dass, wenn ein Kind in dem väterlichen Testamente weniger als seine Quart erhalten hat, es mit Grund von den Miterben die Ergänzung der Quart ohne Querel verlangen kann, Anlass. Ihn versteht die Interpretation in dem Sinne, dass in solchem Falle die Inoffiziositätsklage unzulässig ist (in tali casu inofficiosi actio removetur). Damit wird eine Actio ad supplendam legitimam als zwingendes Recht eingeführt, allerdings nur für den einen Fall der Miterbschaft von Geschwistern, worauf die Interpretation den Sachverhalt beschränkt [587]. Eine Analogie bot dem Verfasser der Sachverhalt, dass nach der Interpretation zum Codex Gregorianus (S. 2) auch bei Verletzung des Pflichtteils durch inoffi-

---

der Hereditatis petitio das Gleiche. Das Erfordernis der Proposition der Inoffiziositätsklage Intra quinquennium scheint auch die Lex Romana Burgundionum (31, 2) zu kennen.

[585]) Heisst es in der Vorlage (PV. 4, 5, 4) Qui inofficiosum dicere non potest, hereditatem petere non prohibetur, so liess sich der Satz dahin verstehen, dass das Hereditatem petere nicht in dem beschränkten Sinne der Inoffiziosität, wie sie PV. 4, 5, 1 begegnet (Inofficiosum dicitur testamentum, quod frustra liberis exheredatis non ex officio pietatis videtur esse conscriptum) zu verstehen ist. P. 1, 13b, 6 sagt: qui petit hereditatem, ipse probare debet ad se magis quam ad eum qui possidet sive ex testamento sive ab intestato possidere. Dies verträgt sich freilich nicht mit der Auffassung der Interpretation, selbst wenn man das Sive ex testamento sive ab intestato auf den Verklagten beziehen sollte. Der Text ist dann im Auszug ausgefallen.

[586]) Ich habe den Note 584 erwähnten Text der Interpretation zu Nov. Val. 12, 1 im Auge.

[587]) Filio herede scripto, si ex ordinatione defuncti patris minus quam quarta portionis suae fuerit deputata, suppleri eam sibi a coheredibus fratribus iure desiderat: quia in tali casu inofficiosi actio removetur. Die Vorlage spricht nur von Coheredes schlechthin (ut quarta sibi a coheredibus citra inofficiosi querellam impleatur), wozu Ed. Krüger keine Variante giebt. Hingegen finden sich in Ed. Haenel u. Cod. Leg. die Worte A coheredibus fratribus.

ziose Schenkung unter Geschwistern ein Rechtsmittel Ad supplendam legitimam gewährt ist[588]). Gewiss wird der Verfasser meinen, dass die Ergänzung der Quart, der Anspruch, der, wie die Vorlage es ausdrückt, darauf gerichtet ist Ut quarta sibi a coheredibus citra inofficiosi querelam impleatur — die Interpretation spricht von Suppleri eam (scil. quartam portionis suae) sibi a coheredibus fratribus — in dem für Familia herciscunda bestimmten Verfahren erfolgt; denn auch in der Interpretation zur Konstitution des Codex Gregorianus wird es angenommen[589]). Das Familiae herciscundae iudicium ist ja auch nach Auffassung der Interpretation des Breviars ein Erbschaftsstreit unter Geschwistern. Dies ergiebt der Text, der unter der Rubrik De familiae herciscundae in den Auszug (PV 1, 18, 1) aufgenommen ist. In der Vorlage heisst es, dass ein Arbiter familiae herciscundae nur einmal gegeben werden könne und dasjenige, was bei diesem Verfahren ungeteilt geblieben ist, ein Arbiter Communi dividundo zur Teilung bringe[590]). Anders die Interpretation[591]): für sie dient das Verfahren der Teilung von Vermögen, das Geschwistern gemeinschaftlich ist, wenn darüber ein Streit ausbricht, ist ferner der Arbiter von dem Iudex deputiert und der Arbiter Communi dividundo, der eintreten soll, wenn im ersten Verfahren Vermögen ungeteilt geblieben ist, ein von beiden Parteien gewählter Schiedsmann. So erblickt auch in einem anderen Falle (PV. 3, 8, 1), dem Sachverhalt eines Praezeptionslegats von Geldstücken, die sich nicht im Nachlass befinden, in welchem Gewährung von Seiten der Miterben Officio iudicis familiae herciscundae verordnet ist[592]), die Interpretation einen Streit unter Geschwistern über die Teilung der väterlichen Erbschaft[593]). Die Auffassung des Iudi-

[588]) ..quod si maior fuerit ista donatio, quae nomine filii familias facta est, ut omnis facultas patris quartam eius rei quam filius donatam accepit implere non possit, reliquis filiis de hac ipsa donatione Falcidia suppleatur.

[589]) Der Text steht in einem Titel unter der Rubrik De familiae herciscundae et communi dividundo.

[590]) Es heisst: arbiter familiae herciscundae plus quam semel dari non potest: et ideo de his, quae divisa eo iudicio non sunt, communi dividundo arbiter postulatus partietur. Man geht nicht zu weit, wenn man im Hinblick auf den Text der Interpretation annimmt, im Texte des Breviars habe, wie im authentischen Texte des Paulus, für Postulatus ein Postea electus gestanden.

[591]) Pro divisione bonorum communium si quando inter fratres intentio vertitur, dividendae rei non plus quam semel arbiter deputatur, ut inter eos quae sunt communia, habita aequitate distribuat. Quod si deputatus a iudice arbiter indivisum aliquid dimiserit, communi consensu postea qui sit divisionis medius eligatur.

[592]) Per praeceptionem uni ex heredibus nummi legati, qui domi non erant, officio iudicis familiae herciscundae a coheredibus praestabuntur.

[593]) Si testator uni ex heredibus pecuniam, quam in substantia non reliquit, dari praeceperit, nummi, qui in legato relicti sunt, legatario tempore divisionis a coheredibus implebuntur.

cium Familiae herciscundae als eines Rechtsstreites behufs Teilung des Familiengutes kann bei der Bezeichnung der Actio nicht befremden; zudem hat auch der entsprechende Titel des Codex Theodosianus im Breviar (2, 24) nur Texte, die sich auf den väterlichen und mütterlichen Nachlass beziehen, aufgenommen. Andererseits lässt sich dann auch annehmen, dass die hier vertretene Auffassung, der mit der Teilung betraute Arbiter sei nicht selbst der Iudex, sondern ein von den Parteien gewählter Schiedsmann, die Streichung einer Reihe von Texten verursacht hat[594]. Vielleicht fällt nach der Anschauung der Interpretation in das Verfahren der Familia herciscunda auch der Fall, dass emanzipierte Kinder, die in dem väterlichen Testament übergangen sind, mit den übrigen Geschwistern die Erbschaft des gemeinsamen Vaters zu teilen beabsichtigen (PV. 5, 10, 4). Der Thatbestand klingt an und auch hier spielt der Unparteiische eine Rolle. Die Vorlage legt den emanzipierten Kindern auf, bevor sie die Bonorum possessio erbitten, wegen der Kollation mit Satisdation zu kavieren und, sobald sie hierzu ausser Stande sind, unverzüglich Ex fide bonorum, abzüglich des Peculium castrense, die Kollation effektiv zu vollziehen[595]). Anders die Interpretation[596]. Sie verlangt von den emanzipierten Kindern die Gestellung von Bürgen, die die Einwerfung der Konferenden durch die Kinder behufs Teilung promittieren, schlechthin, da es ja doch einer besonderen Gewährung der Bonorum possessio von Seiten der Obrigkeit zur Geltendmachung ihres Teilungsanspruchs nicht bedurfte, und legt ihnen, für den Fall dass Bürgen nicht gegeben sind, unverzüglich Fide media die Kollation auf. Ein merkwürdiger Gegensatz besteht sodann mit Bezug auf das Konferendum. Nur im Punkte des Ausschlusses des Peculium castrense stimmt die Interpretation mit der Vorlage überein. Dagegen ist in letzterer Konferendum

594) Nämlich P. 1, 18, 2—4. Auch mit Bezug auf P. 1, 18, 5 welche Stelle Omnes res quae sociorum sunt communi dividundo iudicio inter eos separantur lautet, mag der Schriftsteller gerade an dem Iudicium in den Worten Communi dividundo iudicio Anstoss genommen haben.

595) Emancipati liberi praeteriti si velint miscere se paternae hereditati et cum his qui in potestate remanserunt communis patris dividere hereditatem, antequam bonorum possessionem petant, de conferendo cavere cum satisdatione debebunt. quod si satisdare non possunt, statim ex fide bonorum confusionem excepto peculio castrensi facere cogendi sunt.

596) Emancipati filii, si patris testamento fuerint praetermissi et se paternae hereditati cum reliquis fratribus miscere voluerint, de confundendis rebus, quas a patre emancipationis tempore perceperint, fideiussores dare compelluntur, qui eos omnia divisioni refusuros sua fideiussione promittant. Quod si huiusmodi fideiussores non dederint, statim fide media confusionem rerum omnium, quas acceperunt, facere compelluntur: exceptis tamen rebus, quas de castrensi peculio habere probantur.

offenbar der Erwerb der emanzipierten Kinder schlechthin, während die Interpretation nur von demjenigen spricht, was sie vom Vater zur Zeit der Emanzipation erhalten haben. Man könnte meinen, die Abweichung erkläre sich aus dem Umstande, dass das Prinzip der Collatio bonorum in Folge der Wandlung, die sich in der Zeit bis zur Abfassung der Interpretation auf dem Gebiete des Familiengüterrechts vollzogen hatte, eine Beschränkung des Konferendum auf dasjenige, was der Emanzipierte von seinem Vater erhalten hatte, erforderte: denn wenn dieses Prinzip Einwerfung von allem von dem Kinde in Folge seiner Emanzipation für sich gemachten Erwerbes gewesen ist, so sei im neueren Rechte nur dasjenige einzuwerfen gewesen, was Ex re patris kam, da jeder andere Erwerb auch ohne Emanzipation dem Kinde gebührte. Es trifft dies indessen darum nicht zu, weil im Breviar mit dem alten Recht im Allgemeinen nicht gebrochen ist; denn auch nun gilt als freilich durch das Recht der Bona materna und materni generis modifizierte Regel, was die Epitome Gai (2, 1, 7), wie folgt, formuliert: acquiritur per eos, qui in potestate nostra sunt, sicut filii vel servi: quia quicquid his a qualibet persona donatum vel venditum fuerit, aut heredes fuerint instituti, id patribus et dominis sine aliqua dubitatione conquiritur [597]). Offenbar liegt der Auffassung der Interpretation die Idee zu Grunde, dass das Konferendum ein Voraus ist, das ein Kind vor dem andern empfangen hat. Die prinzipielle Unbilligkeit dieser Regelung liegt auf der Hand, wenn sie auch meistens praktisch nicht zu bedenklichen Resultaten geführt haben mag.

4. Ich gehe zu dem Vermächtnisrecht über und beginne hier mit dem Legate. Die Vorlage (PV. 3, 8, 4) spricht von dem Legatum Post mortem heredis, worunter zu verstehen ist das Legat mit der Verfügung Cum heres meus mortuus erit do lego oder dato (G. 2, 232), bezeichnet es als ungiltig und giebt hierfür als Grund den Umstand an, dass der Erbe des Erben nicht mit einem Legat beschwert werden kann, wie es dabei ja in der That auf eine Beschwerung des letzteren hinauskommt. Die Interpretation formuliert von vornherein das Vermächtnis, dessen Ungiltigkeit konstatiert wird, als Auflage an den Erben, dass sein Erbe zahlen solle [598]). Sie kann dann hierfür nicht den Grund angeben, dass

---

597) Die Texte des Breviars, die vom Vermögensrecht der Personae alieno iuri subiectae handeln, sind zusammengestellt bei Conrat (Cohn), Brev. Al. S. 332—341 u. 9—11.

598) Constitutum est, ut si quis heredi suo iniunxerit, ut eius heres, cui dixerit, solvat, haec conditio valere non debeat. Hieran schliessen sich die sofort im Texte aufgeführten Worte an.

nicht vom Erben des Erben hinterlassen werden kann, sondern erklärt den Sachverhalt auf andere Weise, nämlich mit den Worten: quia ille, qui heres relinquitur, quem sit heredem habiturus, incertum est. Hiermit wird schwerlich der wahre Grund, weshalb es heisst Nihil ab herede heredis relinqui potest, angegeben sein; es dürfte der von Gaius bei dem entsprechenden Sachverhalt hinsichtlich der Stipulation angegebene der Inelegans sein (G. 3, 100). Der Satz von der Unstatthaftigkeit des Legatum Post mortem heredis findet sich bereits in der Epitome Gai (2, 7, 8) ausgesprochen und zwar, nicht ohne dass eine anscheinende Beziehung dieses Textes und der Interpretation konstatiert werden kann[599]. Führt ihn dann die Interpretation mit Constitutum est ein, so liegt es nahe, dass sie hiermit auf die Stelle der Epitome Gai Bezug nehmen wollte; ja es mag als sicher gelten, da mit dieser Ausdrucksweise, die in der Epitome selbst begegnet[600], nachweislich auch sonst in der Interpretation die Wiederholung eines in der Epitome gemeldeten Sachverhalts konstatiert wird (vgl. S. 210). Ist nun die Epitome Gai ein Werk des Kodifikators, so muss es ebenfalls eine sie benutzende Interpretation des Sentenzenauszugs sein. Auch der im Sentenzenauszuge folgende Text (PV. 3, 8, 5) giebt zu Betrachtungen Anlass. Er enthält in der Formulierung der Interpretation nichts weiter als den Satz, dass das Legatum Cum heres meus moritur giltig ist[601]. Die Formeln Do lego und Heres meus dare damnas esto, die in dem Grundtexte auftreten[602], sind geschwunden[603]. Sonst erschei-

---

[599]) Praeterea inter fideicommissa et legata sunt quaedam distantiae. Fideicommissum ad eum, cui aliquid dimissum est, herede mortuo poterit pervenire, si talis fuerit conditio testamenti; nam legatum ita relinqui non potest. Die Beziehung, resp. Uebereinstimmung besteht hierin, dass beide Male die Klausel der Entrichtung des Vermächtnisses Herede mortuo als Conditio bezeichnet wird.

[600]) Vgl. Conrat (Cohn), Gaius S. 4 Note 10.

[601]) Si quis faciens testamentum iniungat heredi, ut tempore, quo ipse heres moritur, legatum legatario tradat, valet legatum.

[602]) Ueberliefert ist der folgende Text. in mortis tempus tam suae quam heredis eius legata conferri possunt hoc modo Lucio Titio, cum morietur, do lego, aut Heres meus dare damnas esto. Der Interpret wird hierin ausgedrückt gefunden haben, dass Legate vom Erblasser nicht allein auf den Augenblick des eignen Todes, sondern auch des Todes des Erben gewährt werden können; die Formel verstand er dann als Lucio Titio, cum morietur (scil. heres), do lego und Lucio Titio, cum morietur heres meus, dare damnas esto. Der wahre Sinn des Textes wird sich kaum anders als mittels Änderung erschliessen und zwar dahin, dass Paulus von der Abstellung des Legats auf den Tod des Legatars und des Erben spricht und dementsprechend für die beiden Fälle Formeln bildet. Ed. Krüger meint, man erwarte etwa Folgendes. in mortis tempus tam legatarii quam heredis eius legata conferri possunt hoc modo Lucio Titio, cum morietur, do lego aut Heres meus, cum morietur, dare damnas esto.

[603]) Auch sonst ist es der Fall: wird in der Vorlage (PV. 3, 9, 10) von dem Sachverhalt eines Coniunctim zwei Personen mit der Formel Do lego vermachten Niessbrauchs

nen die Genera legatorum, die ja in ihrer Weise auch in der Epitome Gai (2, 5) sich erhalten haben [604]), auch in der Interpretation des Sentenzenauszugs. Mit Bezug auf das Legatum Per vindicationem, bez. Legatum vindicationis, wie es genannt wird, bietet die Interpretation (PV. 3, 8, 6) eine Beschreibung mit den Worten Id est quod non exspectato herede legatarius praesumit, in Übereinstimmung mit der Epitome Gai (2, 5, 1) [605]), die hierauf bereits durch eine der für diese Legatsart angegebenen Formeln (illam rem tibi praesume) vorbereitet. Sie verrät die eigentümliche Auffassung, ihr charakteristisches Wesen bestehe hierin, dass der Legatar den vermachten Gegenstand nach dem Tode des Erben unverzüglich, ohne den Erben abzuwarten, sich aneignet. In der Epitome ist diese Charakterisierung eine missverstandene Umschreibung der Vorlage [606]). Kehrt nun diese eigentümliche Auffassung mit den gleichen Worten in unserer Interpretation an einer Stelle wieder, wo ihr Auftreten nicht provoziert ist, da nur der Name des Vindikationslegats genannt ist, so lässt sich annehmen, dass der Verfasser sie aus der Epitome entlehnt hat. Die Interpretation bewegt sich dann des Weiteren auf dem Boden dieser Auffassung, indem sie die Vorlage (PV. 3, 8, 6), nach der das Vindikationslegat auf den Erben des Legatars übergeht, falls der Legatar nach Eröffnung des Testaments und vor Erbschaftsantritt stirbt, bevor er sich für die Annahme erklärt hat, in dem Sinne versteht, dass das Legat, auch wenn es noch nicht von dem Legatar okkupiert worden ist, von dem Erben des Legatars

---

gesprochen, der dann nach dem Tode des einen In solidum dem anderen zukommt, so spricht die Interpretation schlechthin von legatsweiser Hinterlassung eines Niessbrauchs an zwei Personen In communi, der Ex integro dem Überlebenden zusteht. Ebenso heisst es PV. 3, 9, 53 Servis legati titulo dimissis statt Servis Do Lego legatis der Vorlage.

[604]) Vgl. Conrat (Cohn), Gaius S. 90 Note 236.

[605]) Die Epitome Gai (2, 5, 1) sagt: vindicationis legatum est.. Quod post mortem testatoris statim legatarius, non exspectato herede, sibi praesumit.

[606]) Diese lautet, wie folgt (G. 2, 194): per vindicationem legatum appellatur, quia post aditam hereditatem statim ex iure Quiritium res legatarii fit. Dass der Verfasser der Epitome Gai mit den in der vorigen Note citierten Worten diesen Text wiedergeben will, erscheint mir zweifellos. Fährt dann Gaius, a. a. O., fort Et si eam rem legatarius vel ab herede vel ab alio quocumque, qui eam possidet, petat, vindicare debet, id est intendere suam rem ex iure Quiritium esse, so werden auch sie in der Epitome Gai, a. a. O., wiederkehren, wenn es hier, im Anschluss an die in der vorigen Note citierten Worte, wie folgt, heisst: quam (rem) si praesumserit, nec pro praesumto legato ab herede potest calumniam sustinere. Damit sagt der Schriftsteller, dass, wenn der Legatar sich die Sache zugeeignet habe, er wegen der Zueignung des Legats von dem Erben nichts zu fürchten brauche. Er wird damit wiedergeben wollen, was er in der Vorlage gefunden zu haben meint, dass er namlich, wenn er von dem Erben oder einem Dritten, der sie besitzt, die Sache beansprucht, sie sich zueignen darf, das ist, betreiben, dass die Sache kraft seines Rechtes sein ist.

okkupiert werde. Ähnlich klingt die Interpretation zu dem Satze (PV. 1, 19, 1), der die Actiones quae infitiatione duplantur aufführt, in der Beschreibung des Legatum per damnationem relictum mit den Worten Id est si quid heres legati titulo dare iussus est an die Epitome Gai (2, 5, 2) an, wenn diese hierfür die Formel Illud illi ab herede meo dari iubeo verzeichnet. Wenn PV. 4, 1, 8 berichtet, dass das Fideikommiss einer ihm nicht zugehörigen Sache, die der Erblasser nicht vermacht hatte, wenn er den Sachverhalt gekannt haben würde, ungiltig ist, mit dem Hinzufügen Ut solet legatum, so spricht die Interpretation, statt von Legat im Allgemeinen, von dem Damnationslegat und zwar in der Fassung Sicut et in legatis damnationis constitutum est: ganz zutreffend, da die Giltigkeit des Legats einer fremden Sache überhaupt nur bei einem Damnationslegat in Frage kommen konnte. In der Epitome Gai (2, 5, 2) kehrt nun der Satz, dass, wenn der Erblasser eine fremde Sache für die seinige hält und mittels Damnationslegats vermacht, der Legatar von dem Erben nichts beanspruchen kann und das Legat ungiltig ist, bei der Erörterung des Damnationslegates, ohne dass die Vorlage hierzu Anlass geboten hätte, wieder. Es liegt dann die Annahme nahe, dass die Notiz in der Epitome dem Sentenzenauszug entlehnt ist, wie andererseits die in dem Auszug auftretende Beziehung auf das Damnationslegat Benutzung der Epitome Gai verrät. Dann wird man es aber für sicher halten können, dass in der Formulierung Sicut et in legatis damnationis constitutum est eine Bezugnahme auf die Epitome Gai gelegen ist, in dem Sinne, dass das bezügliche Recht bereits an anderer Stelle verordnet worden ist, wie ja auch in der Epitome Gai selbst (2, 5, 7) die gleiche Wendung (Sicut in legato damnationis est constitutum), gleichfalls mit Bezug auf das Damnationslegat, verwendet worden ist, um einen Hinweis auf einen vorangehenden Text (GV. 2, 5, 5) auszudrücken. Ohne Zweifel wird dann aber auch das Constitutum est in jenem Texte (PV. 3, 8, 6), der der Epitome Gai die Definition des Vindikationslegats entlehnt, im Sinne einer Bezugnahme zu verstehen sein. Das Praezeptionslegat, das in einem Texte der Vorlage (PV. 3, 8, 1) auftritt, wird, wie man annehmen kann, richtig und im Sinne der Epitome Gai (2, 5, 7), als Vermachung eines Praecipuum verstanden, wenn auch in terminologischer Hinsicht nicht erfasst [607]. Die Vorlage (PV. 3, 8, 7) be-

[607]) Die Vorlage (PV. 3, 8, 1) lautet, wie folgt: per praeceptionem uni ex heredibus nummi legati, qui domi non erant, officio iudicis familiae herciscundae a coheredibus praestabuntur. Die Interpretation schreibt: si testator uni ex heredibus pecuniam, quam in substantia non reliquit, dari praeceperit, nummi, qui in legato relicti sunt, legatario

handelt dann schliesslich noch den Sachverhalt, dass der Erblasser eine Sache, die, ohne dass er es wusste, verpfändet war, Per damnationem vermacht hat, und legt dem Erben die Lösung von der Pfandhaft auf: die Interpretation erblickt in dem Erblasser den Verpfänder und Schuldner und in dem Legatar den Pfandgläubiger, dem dann nunmehr die Sache letztwillig zu eigen ist, während er seine Schuld von den Erben des Erblassers eintreiben kann [608]).

5. Was sodann das Fideikommiss anlangt, so ist bereits darauf hingewiesen, dass der mit der fideikommissarische Freilassung beschwerte Erbe als Fideikommissar bezeichnet wird (PV. 2, 25, 4), wie auch die Epitome Gai (2, 7 pr.) den Ausdruck im Sinne des Fiduziars gebraucht (vgl. S. 93). Statt der bei Paulus (PV. 4, 1, 5 u. 6) verwendeten Formeln für Fideikommisse, bei einer an den Honorierten oder an den Beschwerten gerichteten Erklärung [609]), bedient sich die Interpretation zum Teil anderer Ausdrucksweisen als die Vorlage [610]), so auch der Formel Volo tibi de rebus meis illud esse donatum [611]): die Ausschliessung von Verba directa, im Gegensatz zu an den Beschwerten gerichteten Verba precativa, ist dagegen festgehalten, ja mit diesen der klassischen Jurisprudenz

---

tempore divisionis a coheredibus implebuntur. Sonach ist in der Darstellung der Interpretation der Praecipiens der Erblasser, während damit in Wahrheit, in der Bedeutung desjenigen, der ein Voraus empfängt, vielmehr der Legatar gemeint ist.

[608]) Dass bei Abzug der Falcidischen Quart das Testament erhalten bleibt (valet quidem testamentum), wird in der Interpretation (PV. 3, 11, 1) ausdrücklich hervorgehoben, gerade wie in der Epitome Gai (2, 6 constante nihilominus testamento). Es ist hierbei im Texte, wie in der Interpretation, von Übervergabung nicht lediglich mittels Legaten, sondern auch durch Fideikommisse oder Schenkungen von Todeswegen die Rede.

[609]) Es heisst PV. 4, 1, 5: qui fideicommissum relinquit, etiam cum eo loqui potest, cui relinquit, velut Peto, Gai Sei, contentus sis illa re, aut Volo tibi illud praestari. Und ferner (PV. 4, 1, 6): fideicommittere his verbis possumus Rogo, peto, volo, mando, deprecor, cupio, iniungo. Desidero quoque et Impero verba utile faciunt fideicommissum. Relinquo vero et Commendo nullam fideicommissi pariunt actionem.

[610]) Die Interpretation von PV. 4, 1, 5 lautet: qui fideicommissum cuicunque dimittit, potest his verbis ad eum, cui reliquerit, loqui: volo tibi de rebus meis illud esse donatum: aut spero a te, ut illa re digneris esse contentus. Hieran reihen sich dann die im Texte gegebenen Worte an. Zu PV. 4, 1, 6 heisst es: si quando fideicommissum relinquitur, precativis verbis relinqui potest, ut roget quis, iniungat, petat, speret, ut id, quod fidei suae commissum est, ad eum, quem testator voluit, sicut iniunxit, ita faciat pervenire. Nam si dicat quis: dimitto hoc illi, vel commendo, quia verba directa sunt fideicommissi locum habere non possunt.

[611]) Diese Formel mag sich auf das Missverständnis von PV. 4, 1, 11, einem Text ohne Interpretation, gründen, in dem es mit Bezug auf das dem Haussohn vom Vater vermachte Fideikommiss folgendermassen heisst: filio quibuscumque verbis a patre fideicommissum relictum iure debetur: sufficit enim inter coniunctas personas quibuscumque verbis ut in donatione voluntas expressa.

eignen Worten in der Interpretation, und zwar lediglich in dieser, wiedergegeben. Zum Schlusse des Satzes, der die an den Fideikommissar gerichtete Hinterlassungsweise (PV. 4, 1, 5) verzeichnet, findet sich, ohne Anknüpfung an die Vorlage, der Satz, dass die Verfügung des Erblassers Serie testamenti oder Professione testium feststehen muss (Quod tamen debet aut testamenti serie aut testium professione constare). Heisst es in der Vorlage und in der Interpretation, dass der Erblasser sich an den Honorierten wendet (cum eo loqui potest cui relinquit. — potest.. ad eum, cui reliquerit, loqui), so scheint sich mir für das Verständnis des Erfordernisses der Feststellung durch Professio testium keine andere Auslegung darzubieten als die, dass es sich um Zeugenbeweis für die mündliche Äusserung an den Honorierten handelt. Somit wird hier ein Oralfideikommiss anerkannt, eine unmittelbare Mitteilung des Erblassers, jedoch nicht an den Beschwerten, sondern an den Honorierten. Nun heisst es in dem Texte unmittelbar zuvor (PV. 4, 1, 4), dass ein Tauber oder ein Stummer, der zum Erben eingesetzt ist oder Ab intestato erbt, mit einem Fideikommiss beschwert werden kann[612]; die Interpretation wiederholt den Satz und formuliert die Haftung der Erben mit den Worten Si quid aut per testamentum aut per legitimum numerum fideicommissi nomine ut dare debeant, fuerint delegati, id dare omnimodis compelluntur[613]. Ich glaube, dass sie im Wesentlichen keine andere Auslegung vertragen als die so eben erwähnten. Demnach nehme ich an, dass, wie die Wendung Si quid (aut) per testamentum ..fideicommissi nomine ut dare debeant, fuerint delegati den Worten Quod tamen debet (aut) testamenti serie ..constare entspricht, unter Si quid.. per legitimum numerum fideicommissi nomine, ut dare debeant, fuerint delegati das Gleiche zu verstehen ist, was in dem folgenden Texte mit Quod tamen debet.. testium professione constare gesagt wird. Denn wenn das Delegieren, das die Bedeutung von Anweisen hat, ausser mittels Testaments, durch einen Legitimus numerus geschieht, so wird darunter nichts Anderes als eine gesetzlich normierte Zahl delegierender Personen verstanden werden können, und welche Personen sonst sollen diese Zahl ausmachen als Zeugen? Das Verständnis des Ausdrucks Numerus in diesem Sinne macht um so

---

[612]) A surdo vel muto, sive legatum acceperit sive heres institutus sit vel ab intestato successerit, fideicommissum relinquitur.

[613]) Die Vorlage spricht nicht lediglich von dem Fall, dass der Taube oder Stumme Heredes sind, sondern auch dass sie ein Legat erhalten haben. In der Interpretation mag die Erwähnung unterblieben sein, weil im Breviar an anderer Stelle (GV. 2, 7, 3) des Umstandes gedacht ist, dass ein Legatar mit einem Fideikommiss beschwert werden kann.

weniger Bedenken, als Paulus, bez. die Interpretation, den Ausdruck Numerus, ja Legitimus numerus, auch an anderen Stellen in dem Sinne einer gesetzlich normierten Zahl von Personen versteht (PV. 4, 1, 16. PV. 4, 13, 2). Allerdings in dem Sinne eines anderen Legitimus numerus, nämlich des Maximums von Sklaven, die nach der Lex Fufia Caninia freigelassen werden dürfen: welches abweichende Verständnis den Schriftsteller auch veranlasst haben mag, behufs Vorbeugung eines Missverständnisses, in dem im gleichen Titel gegen den Schluss folgenden Texte (PV. 4, 1, 16), der dieses Numerus legitimus Erwähnung that, darauf hinzuweisen, dass es sich um den Legitimus numerus im Sinne dieses Gesetzes handelt (Legitimus autem numerus est, qui secundum legem Fufiam Caniniam custoditur). Welche Zahl in unserem Fall unter dem Legitimus numerus testium zu verstehen ist, liegt auf der Hand, sodass die Interpretation keine Veranlassung hatte, es noch ausdrücklich hervorzuheben: der Numerus legitimus ist die Zahl von zwei Zeugen, wie es in dem im Breviar (C. Th. 11, 14, 2) aufgenommenen Gesetze Konstantins heisst (unius autem testimonium, quamlibet splendida et idonea videatur esse persona, nullatenus audiendum)[614]). Was sodann das Universalfideikommiss anlangt, so darf mit Bezug hierauf an frühere Erörterungen (vgl. § 12, 1) erinnert werden. Die Vorlage (PV. 4, 3, 1) erfordert bei Restitution des Universalfideikommisses durch den Fiduziar Ex Senatusconsulto Pegasiano, das heisst bei Einhaltung der Quart, Stipulatio partis et pro parte, um die den Erbteilen entsprechende materielle Zuständigkeit der Aktionen in aktiver und passiver Hinsicht zu bewirken[615]). Die Interpretation lässt die Stipulation lediglich dem

---

[614]) Man könnte fragen, ob der Schriftsteller mit den Worten Per legitimum numerum testium die nach späterem Kaiserrecht zur Errichtung eines Kodizills erforderliche Zeugenzahl im Sinne hat. Danach würde dann die Schrift an die beiden Eventualitäten der Errichtung eines Fideikommisses im Testament oder im Kodizill gedacht haben. Indessen ist ja die für das Kodizill erforderliche Zeugenzahl die gleiche wie beim Testament (C. Th. 4, 4, 1): wie konnte dann der Schriftsteller mit ihr etwas Anderes bezeichnen wollen als das Testament? Wie liess sich aber überhaupt das Kodizill nach der Zeugenzahl bezeichnen, zumal wo der Schriftsteller das Testament als solches benennt und nicht nach der Zeugenzahl bezeichnet? Schliesslich aber kommt in Betracht, dass nach dem Rechte des Breviars für das Fideikommiss weder die Kodizillarform noch mit Bezug auf die letztere ein Legitimus numerus testium gilt, da ja die Interpretation das Gesetz Konstantins (C. Th. 4, 4, 1), das für das Intestatkodizill den Legitimus numerus eingeführt hat, nicht in diesem Sinne verstanden hat und C. Th. 4, 4, 7, 2 nicht in die Interpretation aufgenommen ist.

[615]) Inter heredem et fideicommissarium, cui ex Pegasiano hereditas restituitur, partis et pro parte stipulatio interponitur, ut heredi instituto pro quarta actiones, pro ceteris vero portionibus fideicommissario competant.

Zwecke dienen, um Erben und Fideikommissar anteilmässig haften zu lassen[616]. Dieser Darstellung liegt, so scheint es, die Auffassung zu Grunde, dass die Restitution der Hereditas zu drei Vierteln den entsprechenden Übergang der Aktionen auf den Erben in aktiver Hinsicht zur Folge hat, resp. einschliesst, sodass es mit Bezug auf sie einer Regelung mittels Stipulationsvertrags nicht bedurfte. In der That kommt dieser Gedanke auch in der Interpretation des folgenden Textes, der dann wiederum der Vorlage einen veränderten Sinn giebt, zum Ausdruck. Die Vorlage (PV. 4, 3, 2) will, dass, wenn der mit der Restitution des ganzen Nachlasses beschwerte Fiduziar die Quart nicht abziehen will, er zur Restitution Ex Trebelliano verpflichtet ist, womit dann alle Aktionen gegen den Fideikommissar gegeben werden[617]. Die Interpretation versteht unter der Restitution Ex Trebelliano, statt Restitution mit der Wirkung des Eintritts des Fideikommissars an Erbesstatt, Restitution des gesammten Nachlasses, womit auch die Aktionen aktiv übergehen[618]. Man kann dabei annehmen, dass im Sinne der Interpretation dann auch hier eine Stipulation erforderlich ist, um die Haftung des Nachlasserwerbers für den vollen Betrag der Schuld zu realisieren. Bei alledem empfängt man schliesslich doch den Eindruck, dass hier eine bewusste Abweichung von der Vorlage vorhanden ist, sofern, wo diese von Zuständigkeit der Actio spricht, von Haftung die Rede ist, und umgekehrt[619]. Die Auffassung, dass die Restitution Ex Trebelliano die Restitution der ganzen

---

[616]) Inter heredem et eum, cui hereditatem per fideicommissum iussus est retornare, ita interposita stipulatione observandum est, ut heres pro quarta, quam sibi retinet, quartae partis excipiat actiones; et fideicommissarius pro tribus tantum partibus, quae ad eum ex hereditate perveniunt, oneretur.

[617]) Totam hereditatem restituere rogatus si quartam retinere nolit, magis est, ut eam ex Trebelliano debeat restituere: tunc enim omnes actiones in fideicommissarium dantur.

[618]) Si is, qui totam hereditatem per fideicommissum alteri reddere iussus est, quartam sibi iure concessam noluerit retinere, necesse est, ut fideicommissario integram hereditatem restituat. Quo facto, sicut omnis hereditas, ita ad eum omnes hereditariae transeunt actiones. Vermutlich geht die Annahme auf ein Missverständnis des vom Senatusconsultum Trebellianum handelnden Textes (PV. 4, 2, 1) zurück. Er lautet wie folgt: senatus consulto Trebelliano prospectum est, ne solus heres omnibus hereditariis actionibus oneretur, et ideo quotiens hereditas ex causa fideicommissi restituitur, actiones eius in fideicommissarium transferuntur, quia unicuique damnosam esse fidem suam non oportet. Ich nehme, dass das Et ideo hier als blosse kopulative Konjunktion aufgefasst worden ist und dem Satze, an dessen Spitze es steht, die Aussage zugeschrieben wurde, dass mit der Restitution der Erbschaft die Aktionen (aktiv) auf den Fideikommissar übertragen werden. Für die motivierenden Schlussworte (quia-non oportet) liess sich auch bei diesem Verständnis ein Sinn finden.

[619]) Es ist schwer zu glauben, dass die Interpretation die Worte Tunc enim omnes actiones in fideicommissarium dantur (PV. 4, 3, 2) auf die Gewährung der Aktionen an den Fideikommissar beziehen konnte.

Erbschaft bedeutet, kommt auch noch bei Wiedergabe eines andern Texts der Vorlage (PV. 4, 4, 4), Suspectam hereditatem adire compulsus omnia ex Trebelliano restituit, zum Ausdruck [620]). Wenn nach der Vorlage bei Weigerung des Antritts durch den Fiduziar der Universalfideikommissar auch in dessen Abwesenheit die Einlegung eines Dekrets und Missio in possessionem verlangen kann (PV. 4, 4, 3), so wird in der Interpretation von der Besitzeinweisung nicht gesprochen [621]). Statt dessen redet der Interpret hiervon, dass der Fideikommissar Antritt und Restitution der Erbschaft erzielen kann: vermutlich meint er, dass auch die Besitzeinweisung nichts weiter als Restitution des Nachlasses durch den Fiduziar bedeutet [622]).

6. Es ist schliesslich noch auf die Donatio mortis causa hinzuweisen [622a]). Ein Text der Vorlage (PV. 2, 24, 6) spricht von einer im Hinblick auf den Tod gemachten Schenkung unter Ehegatten und lässt sie im Falle des Todes konvaleszieren [623]). Die Interpretation hat eine Schenkung Mortis causa im Auge, die sie beim Tode des einen Gatten konvaleszieren lässt [624]). Der Schriftsteller lässt dann das, wie er sagt, herkömmliche Formular für Schenkungen Mortis causa folgen [625]). Es lautet, wie folgt: illum agrum aut illum domum te malo habere quam me: te quam heredes meos. Diese Formel giebt nur dann einen Sinn, wenn man subintelligiert das Vorversterben des Schenkers, somit etwa ein Si prius mortuus fuero quam tu. Mit der Unterscheidung eines Te malo habere quam me und eines Te malo habere quam heredes meos soll dann der Schenkungscharakter des letztwilligen Geschäfts zum Ausdruck kommen: durch das blosse Te malo habere quam heredes meos hätte in der That auch der Vermächtniswille ausgedrückt werden können. Ohne diese Subintelligierung lasst sich schwerlich ein Verständnis

---

[620]) Qui hereditatem, quam restituere iussus est, adire dubitabat, si eam suscipere compulsus fuerit, integram eam fideicommissario reformare compellitur.

[621]) Si is, qui heres scriptus est et alteri hereditatem restituere iussus est, adire hereditatem dissimulet, potest fideicommissarius obtinere, ut is, qui heres in hoc ordine scriptus est, et hereditatem adire et restituere iubeatur.

[622]) Mit Bezug auf PV. 4, 1, 18 ist ferner S. 204 zu vergleichen.

[622a]) Ein im Auszuge fehlender Text (P. 3, 5, 12) kann, zumal bei der Unsicherheit der Lesung, unbesprochen bleiben.

[623]) Quocumque tempore contemplatione mortis inter virum et uxorem donatio facta est, morte secuta convalescit.

[624]) Si inter maritum et uxorem matrimonii tempore mortis causa fuerit facta donatio, morte unius convalescit.

[625]) Nam in donationibus, quae mortis causa fiunt, haec verborum solennitas custoditur.

gewinnen[626]. Man darf nämlich nicht sagen, dass mit den Worten Te malo habere quam me der in unmittelbarer Besitz- und Eigentumsverschaffung bestehende Charakter der Donatio Mortis causa bezeichnet wird und das Te malo habere quam heredes meos den Fall des Fortbestandes des durch die Hingabe des Vermögens ins Leben gerufenen Rechtszustandes bezeichnet, zu dem dann stillschweigend als Gegensatz zu denken ist ein Me malo habere quam heredes tuos. Denn die Donatio Mortis causa findet in der Interpretation zum Codex Theodosianus (8, 5, 1) eine Beschreibung, die sie als eine suspensiv bedingte Gabe charakterisiert, zugleich aber die Annahme rechtfertigt, dass sie der gleichen Art ist, wie die mit unserer Formulierung gemeinte[627] [628].

---

[626]) Etwas Anderes ist es, wenn man sich zu der Annahme entschliesst, dass ein verderbter Text vorliegt, indem statt Te malo habere quam me zu lesen ist Me malo habere quam te. Hiergegen spricht indessen, dass die Überlieferung zur Annahme einer Textkorruption keinen Anhalt bietet und ein Schenkungswille, der mit der Erklärung Me malo habere quam te einsetzt, doch einen sehr befremdlichen Ausdruck gefunden hat.

[627]) Sie lautet, wie folgt: mortis causa donatio est, ubi donator dum advivit, rem, quam donat, sibi reservat, scribens: si prius mortuus fuero quam tu, res mea ad te perveniat, ut postea ad illum, cui donat, non ad heredes donantis res donata perveniat. Was in der Formel mit den Worten Te malo habere quam me ausgedrückt ist, heisst hier Res mea ad te perveniat: das Ad illum cui donat, non ad heredes donantis res donata perveniat entspricht unserem Te malo habere quam heredes meos.

[628]) Anders verhält es sich mit der Donatio für den Todesfall in einer gegenwärtigen Gefahr (PV. 3, 10 1 Mortis causa donat qui ad bellum proficiscitur et qui navigat, ea scilicet condicione, ut, si reversus fuerit, sibi restituatur, si perierit, penes eum remaneat cui donavit).

Schluss. g. Das Verfahren § 13.

1. *Das Civilgericht.*
2. *Die Civilparteien.*
3. *Die Kautionen.*
4. *Der Eid.*
5. *Urteil und Appellation.*
6. *Das Strafverfahren.*

1. Ich spreche hier zunächst von dem bürgerlichen Verfahren und lasse erst zum Schluss das Wenige folgen, was sich als Recht der Interpretation im Punkte des Verfahrens in Strafsachen, das Strafrecht eingeschlossen, bezeichnen lässt. Wiederholt ist auf den Umstand hingewiesen worden, dass spezifisch Eigentümliches des bürgerlichen Verfahrens der klassischen Zeit in der Interpretation verloren gegangen ist: die prozessualischen Erscheinungen, die der Gegensatz des civilen und des praetorischen Rechts einerseits, des ordentlichen und ausserordentlichen Verfahrens andererseits zeitigte (§ 7, 4 u. § 12, 3), damit auch der Interdiktenprozess (vgl § 10, 1). Auch von der Scheidung in ein Verfahren vor dem Magistrat und vor dem Iudex hat sich keine Spur erhalten. In dem Satze der Vorlage (PV. 5, 28, 2), der die Strafe der Lex Iulia beim Thatbestande der Vis publica mit Bezug auf diejenigen, welche wegen Ungehorsams gegen den Ius dicens in den Carcer abgeführt werden sollen, ausgeschlossen wissen will, spricht die Interpretation von Ungehorsam gegen die Sentenz des Iudex [629]). Das Wort Iudicium hat in der Interpretation überwiegend die Bedeutung des Urteilsspruchs erhalten und findet sich in diesem Sinne, wo sich die Vorlage bereits des Wortes, nur in anderer Bedeutung, bediente, oder ohne dass es der Fall ist [630]). So ist der Dies accepti iudicii nicht

[629]) Si qui propter hoc in carcerem rediguntur, quia secundum leges sententiae iudicis parere noluerint.

[630]) So spricht PV. 1, 1. 3 von einer Summa quam iudicio constat addictam. PV. 5, 10, 3 beginnt mit den Worten Si quando causa per iudicium fuerit terminata. Auch in PV. 5, 28, 2 kehrt mit den Worten Si.. iudicio fuerint condemnati diese Bedeutung wieder.

der Tag der Litiskontestation, wie es die Vorlage (PV. 5, 10, 2) meint, sondern der Dies qua de causa fuerit iudicatum, der Tag des Urteilsspruchs. Auch wo sich die Interpretation des in der Vorlage verwendeten Wortes nicht bediente, wird im Sinne der Kodifikation dieses Verständnis anzunehmen sein[631]. Doch hat Iudicium in der Interpretation nicht immer diesen Sinn, sondern zuweilen die Bedeutung der Person des Richters[632], bez. des richterlichen Verfahrens oder Prozesses[633], und kann zuweilen in der Vorlage wo die Interpretation aussetzt, nicht anders verstanden werden[634]. Die Bedeutung des Urteilsspruchs hat der Ausdruck Iudicium auch in der Interpretation zum Codex Theodosianus[635] und sonst[636]. Hat sich von der Scheidung des Verfahrens keine Spur erhalten, so begegnet dagegen wohl der Sachverhalt des für die Entscheidung eines Prozesses delegierten Richters, indem die Interpretation die Erwähnung der Pedanei indices in der Vorlage (PV. 5, 30, 1) mit den Worten Id est qui ex delegatione causas audiunt begleitet. Es geschieht mit Bezug auf den Text, der sie wegen Bestechung mit Geld von dem Praeses strafen lässt, es sei mit Ausstossung aus der Kurie oder mit Verschickung ins Exil oder mit Relegation auf Zeit. Die Interpretation substituiert Überführung des Richters, bei Behandlung der Sache im Streit mit der Gerechtigkeit geurteilt zu haben, und lässt die Strafe vom Iudex provinciae verhängen[637].

---

[631] PV. 1, 18, 1 de his quae divisa eo iudicio non sunt, wofür die Interpretation setzt Quod si deputatus a iudice arbiter indivisum aliquid dimiserit. PV. 2, 13, 2 creditor ..iudicio fiduciae debitorem habebit obnoxium, wofür die Interpretation hat Ei a debitore reddendum est. PV. 2, 15, 3 mandati iudicio pretii summa poterit integrari, wozu die Interpretation liest Pretium ..mandatori complere compellitur.

[632] Es heisst, in der Interpretation zu PV. 5, 5, 6 Quicunque.. ad iudicium fuerit provocatus statt Ad iudicem.

[633] So PV. 1, 11, 2 in den Worten Usque ad eventum iudicii. Ferner PV. 5, 27, 3 in den Worten Quicunque index oblatas sibi in iudicio leges vel iuris species audire noluerit. Auch PV. 2, 12, 2 werden die Worte Quum in iudicio de rebus agitur commendatis, statt In iudicio depositi der Vorlage, schwerlich anders genommen werden können.

[634] Es ist der Fall PV. 1, 13, 1 u. PV. 5, 1, 5. Ebenso PV. 5, 5, 3, welcher Text von dem Geständnis In iudicio handelt und ohne Zweifel nicht auf eine Confessio in einem besonderen Stadium des Prozesses zu beziehen ist. PV. 5, 4, 12, sodann PV. 5, 5, 1 u. 8, schliesslich PV. 5, 14, 7 vertragen schliesslich auch ein Verständnis im Sinne eines Urteilsspruchs.

[635] Z. B. C. Th. 1, 5, 1 si pro ipso, qui ante addictus est, fuerit legibus lata sententia, prius iudicium non valebit; C. Th. 2, 1, 10 quod interveniente conpromisso arbitrali iudicio terminatur; C. Th. 4, 17, 1 post emissum iudicium, a quo victus fuerit, — qui post iudicium tardior ad reddendum fuerit, — post iudicium duplam centesiman ..solvat.

[636] So in den Burgundischen Gesetzen (Lex Romana 14, 8 und häufig in der Lex Burgundionum (vgl. das Register in der Ed. De Salis der MM GG p. 179)).

[637] Si pedanei indices, id est, qui ex delegatione causas audiunt, in audientia causae corrupti contra iustitiam iudicasse convicti fuerint, a iudice provinciae aut curia sub-

Näheren Aufschluss über die Delegation gewährt weder der Sentenzenauszug [638]) noch sonst das Breviar. Die Verschiedenheiten im Römischen Richteramt, wie sie in einem Texte des Auszugs (PV. 5, 18, 2) auftreten, Iudex tutelaris Centumviri, sind gewichen. Die Vorlage gestattet diesen, wenn sie sich auf anderem Wege über Res hereditariae oder Fides generis nicht unterrichten können, an den Erbschaftssklaven die Folterung vorzunehmen: die Interpretation spricht von den Centumvirn überhaupt nicht und setzt den Iudex tutelaris in ein vom Tutor angestelltes Verfahren (tutore agente) um. Der Ausdruck Iudex wird dann auch für den auf Grund des Kompromisses der Parteien erwählten Arbiter verwendet. Schon die Vorlage (PV. 5, 5, 1) thut es [639]): man darf aber annehmen, dass die Interpretation in einem Texte der Vorlage (PV. 1, 5, 2), der eine Verteilung in Privata iudicia und Publica iudicia aufstellt, in dem Sinne, dass diejenigen, die sich hier oder dort der Kalumnie schuldig machen, Pro qualitate admissi der Strafe unterliegen, den Gegensatz des Schiedsrichters und des öffentlichen Richters erblickt hat [640]).

2. Ich gehe auf das Recht der Interpretation in Hinsicht auf die Parteien über. Es handelt sich dabei um die Prozessvertretung,

---

moventur aut in exsilium mittuntur aut ad tempus relegantur. Charakteristisch ist das Si pedanei iudices.. iudicasse convicti fuerint statt Iudices pedanei si pecunia corrupti dicantur der Vorlage.

[638]) Man kann sich etwa auf PV. 5, 5, 1 berufen, einen Text ohne Interpretation, der mit den Worten beginnt Res iudicatae videntur ab his, qui imperium potestatemque habent vel qui ex auctoritate eorum inter partes dantur u. s. w., und meinen, dass unter denjenigen Qui ex auctoritate eorum inter partes dantur u. s. w. die delegierten Iudices verstanden werden sollen. Man konnte ferner meinen, dass der Deputatus a iudice arbiter, der für Familia herciscunda vom Iudex deputierte Schiedsrichter, welcher unter Inachtnehmung der Aequität teilen soll, ein solcher delegierter Richter ist (PV. 1, 18, 1).

[639]) Ex compromisso autem iudex sumptus rem iudicatam non facit: sed si poena inter eos promissum sit, poena re in iudicium deducta ex stipulatu peti potest. Re in iudicium deducta liest Ed. Kruger, wohl mit Paulus, und dann in dem Sinne der Anhängigmachung der Actio ex stipulatu. Ed. Haenel liest, nach Cod. Monac., Rei in iudicium deductae, welche Lesung in das Breviar ubergegangen sein könnte, in dem Sinne, dass es sich um die Poena der in das Iudicium des Arbiter gelangten Sache handelt: Iudicium könnte dann auch hier die Bedeutung der Sentenz haben.

[640]) Die Interpretation, soweit ihr Inhalt hier in Frage kommt, lautet folgendermassen: qui apud cunctos aut apud privatos iudices fuerit de calumniae obiectione convictus. Die Interpretation zum Codex Theodosianus (8, 3, 1) schreibt Nulla iudicia neque publica neque privata fiant und versteht hierunter offenbar den Gegensatz zwischen dem öffentlichen und dem Schiedsgericht, da es in der Vorlage heisst Ne apud ipsos quidem arbitros vel in iudiciis flagitatos vel sponte delectos ulla sit agnitio iurgiorum. Heisst es dann bei Paulus an der genannten Stelle Et in privatis et in publicis iudiciis

zunächst um die freiwillige. Hier treten dann die gleichen Erscheinungen zu Tage, die die Interpretation des Codex Theodosianus aufweist. Dabei kommt insbesondere die Interpretation zu zwei Texten des Titels De cognitoribus et procuratoribus (C. Th. 2, 12) in Betracht, von denen der eine (C. Th. 2, 12, 1) eine Konstitution Julians, der zweite (C. Th. 2, 12, 7) ein Gesetz Theodosius II und Valentinian III vom Jahre 424 ist. Julian gründet den Sachverhalt, dass vom Augenblicke des Prozessbeginns der Prokurator als Dominus litis, Dominus litis procurator effectus, nach dem Tode seines Vollmachtgebers den begonnenen Prozess zu Ende führen dürfe, auf den Umstand, dass er, wie einen Prokurator einsetzen, bei seinem Tode das Begonnene seinerseits auf seine Erben übertragen könne. Dagegen lassen Theodosius und Valentinian, beim Tode von Prokurator, bez. Cognitor, soweit er, wie es heisst, Litis minister ist, seine Erben aus dem Spiel — abgesehen davon dass diese Ersatz der Kosten und Ausgaben verlangen können — und die Aktionen zu dem Dominus causae zurückkehren: es heisst, um hier gleich den weiteren Inhalt der Konstitution zu verzeichnen, dass diese Regelung dem Sachverhalt entspricht, wonach bei Vertretung durch Cognitor oder Praesentis procurator die Iudicati actio für oder gegen den Dominus causae gegeben wird, somit bei Vertretung auf klägerischer Seite, aber ebenso gut auch auf Seiten des Verklagten [641]. In der Interpre-

omnes calumniosi extra ordinem pro qualitate admissi plectuntur, so liegt es nahe, dass die Interpretation hierin nichts Anderes gefunden hat als den Gegensatz des öffentlichen und des Schiedsgerichts und die zitierten Worte dieser Auffassung Ausdruck geben, in dem Sinne, dass sie sagen wollen, alle Iudices, sogar die Iudices privati, kommen in Frage. Die wahre Bedeutung der Ausdrücke Iudicium privatum und Iudicium publicum ist damit freilich nicht getroffen (vgl. I. 4, 18, pr. u. 1): der Gegensatz zwischen der Kriminal- und Civilsache, bez. dem bezüglichen Verfahren, kommt im Breviar durch die Attribute Civil und Kriminal zur Erscheinung und tritt in dieser Gestalt auch in der Interpretation des Sentenzenauszugs (PV. 5, 4, 9 u. PV. 5, 18, 11) auf.

[641] Es wird hinzugefügt, dass es mit Bezug auf Cognitor vel procurator In rem suam beim Alten bleibe. Die Konstitution bringt diesen Satz nach der Äusserung, dass die im Texte bezeichnete Regelung auch auf Seiten des Verklagten gelte (Et haec quidem in actoris persona de litis ministro edixisse sufficiet: ceterum in rei quoque idem licere non dubium est). Es geschieht in eigenartiger Weise, indem nämlich das Folgende zu lesen ist: quamuis abunde legum veterum observatione minuta sit, quae, si in rem quoque suam cognitor vel procurator quis fuerit ordinatus, simili modo nihil novi requirere patiuntur. Ich verstehe dies, in Verbindung mit den citierten Worten, dahin, dass bei Vertretung des Verklagten die Actio gegen den Dominus gegeben wird, dessen Person, das will sagen des Verklagten (des verklagten Besitzers, schreibt die Interpretation) andererseits, mittels Kautionen, schon durch die alten Gesetze verbunden war: das alte von dem Procurator, der Litis minister ist, abweichende Recht bleibt dann für den Cognitor vel procurator In rem suam bestehen. Die Interpretation versteht die von dem In rem suam Cognitor vel procurator handelnden Worte dahin, dass auch bei Bestel-

tation zu den Konstitutionen wird der hierin gelegene Widerstreit der Konstitutionen, der vom Standpunkte der Redaktoren des Codex Theodosianus durchaus nichts Anstössiges haben konnte, vermieden, indem die Konstitution Julians, in der neben der Aufrechthaltung des Mandats beim Tode des Vollmachtgebers und neben der Ermächtigung des Vertreters zur Ernennung eines Vertreters der Übergang des Prozesses auf die Erben des Vertreters konstatiert wird, auf den Vertreter für eigne Rechnung bezogen ist; hingegen wird die Konstitution vom Jahre 424, in der mit Bezug auf den Vertreter, der hier Litis minister heisst, neben dem Übergang der Actio iudicati auf den Dominus causae ausgesagt wird, dass die Erben nicht eintreten, von dem eigentlichen Prozessvertreter verstanden, was ja dem wahren Sachverhalt entspricht. Es liegt auf der Hand, was neben der Annahme, dass eine Antinomie nicht vorhanden ist, bez. jedenfalls innerhalb des Breviars keine Stätte finden darf, zu diesem Verständnis beigetragen hat. Man erwäge, dass, wie erwähnt worden ist, das Gesetz Julians, hiermit das durch die Litiskontestation erworbene Dominium litis des Prokurators kennzeichnend, ihn als Procurator dominus litis effectus bezeichnet, während das zweite Gesetz von dem Procurator vel cognitor spricht, der ein Litis minister ist: wie sollte dann nicht der Interpret in dem Procurator dominus litis effectus, dessen Rechtsstellung wegen ihrer Unabhängigkeit von der Lebensdauer des Bevollmächtigenden, wegen ihrer Übertragbarkeit, der Vertretung und dem Rechte nach, auf seine Erben, wie eine eigenberechtigte erscheint, den eines Vertreters für eigne Rechnung erblicken, zumal die Identifikation einer als Dominus litis bezeichneten Person mit dem Dominus causae, welcher Ausdruck in jener zweiten Konstitution den Herrn der Sache bezeichnet, sehr nahe lag? Und wie sollte ferner nicht der Interpret in dem Procurator Litis minister, dessen Rechtsstellung durch das Iudikat begrenzt ist und mit seiner Person untergeht, den eigentlichen Prozessvertreter erblickt haben? Damit erklärt sich aber auch, wenn für den Vertreter für eigne Rechnung der Ausdruck Dominus et procurator und Dominus [642]), bez. für den rei-

lung eines Prokurators von Seiten eines Dominus et procurator die Res iudicata den Herrn, das heisst, den Dominus et procurator, nicht den Aktor, das heisst seinen Prokurator trifft. Die Worte haben hier die folgende Fassung: et si in rem suam quis factus fuerit dominus et procurator et procuratorem ipse pro sua utilitate iam fecerit, similiter exitus rei iudicatae dominum respiciet, non actorem.

[642]) Die Interpretation zur Konstitution des Julian hebt, wie folgt an: qui dominus et procurator de cuiuslibet rei petitione fuerit institutus et susceptam litem vivo mandatore per actionem repetendo fuerit contestatus, etiam si ille, qui ei mandatum tale fecerat, de hac luce discedat, liceat ei rem, quam repetendam susceperat, sibimet defensare et

nen Vertreter der Ausdruck Non dominus et procurator effectus in der Interpretation zu den genannten[643] und sonstigen Texten der Interpretation begegnet[644]. Wie hier, so wird dann auch in der Interpretation des Sentenzenauszugs, statt von In rem suam cognitor procurator und dergleichen, von Procurator et dominus gesprochen: statt des Satzes Femina in rem suam cognitoriam operam suscipere non prohibetur PV. 1, 2, 2 ist gesetzt Feminae, licet procurationem suscipere prohibeantur, tamen, si dominae et procuratrices fiant, pro re iam sua agere possunt, statt In rem suam cognitor procuratorve ille fieri potest, qui pro omnibus postulat PV. 1, 2, 3, das Folgende aufgenommen, nec procurator in causa aliena, nec procurator et dominus, ut pro re sua agat, infamis persona fieri potest. Diese Texte zeigen aber mit der Interpretation zu den Konstitutionen noch die weitere Übereinstimmung dass, während die Vorlage neben dem Procurator auch den Cognitor In rem suam erwähnt,

---

alium procuratorem in hac causa, si voluerit, qui repetat, ut dominus ordinare atque actionem ad heredes suos successoresque transmittere. Bis hierhin giebt die Interpretation die Vorlage wieder, abgesehen von dem im Texte berührten Verständnis des Procurator dominus litis effectus, nur in dem einen Punkt abweichend, dass ausschliesslich von der Geltendmachung eines vindikatorischen Anspruchs die Rede ist. Hieran schliesst sich dann noch ein Satz an, der nach Ed. Mommsen, wie folgt, lautet: quia sicut in rebus, quae possidentur, procuratores tantum adversus pulsantes, nam non et domini possunt firmiter ordinari: ita in rebus, quae repetuntur, dominos procuratoresque facere is, qui pulsat ac repetit, iure permittitur. Er giebt keinen anderen Sinn als den, dass bei Geltendmachung eines vindikatorischen Anspruchs zwar auf klagerischer Seite ein Dominus et procurator eingesetzt werden könne, auf der verklagtischen Seite hingegen nur ein Prokurator. (Die Lesung der Ed. Haenel, Nec non statt Nam non, würde in der Sache das gleiche Resultat ergeben, indem damit gesagt wäre, dass auf verklagtischer Seite der blosse Stellvertreter und der blosse Dominus auftreten könne, während die Kombination des Dominus et procurator der klagerischen Seite vorbehalten sei.) Zum Schlusse folgt der Satz: solum est, ut mandatum ad vicem donationis factum actis habeatur insertum.

[643] Die Interpretation zu der Konstitution von Theodosius II u. Valentinian III lautet, wie folgt: procurator est, cui per mandatum causa committitur. Cognitor est, cui sine mandato causam suam agendam praesens praesente iudice ligitator iniungit. Si procurator aut cognitor tantummodo, non dominus et procurator effectus post litem contestatam quolibet casu de hac luce discesserit, de mandato sibi negotio ad suum nihil transmittit heredem, nisi tantum sumptuum vel expensarum repetitionem, quam auctorem suum in suscepta causa fecisse probaverit, his vero ad mandatorem redit. Si praesentis procurator vincatur aut vincat, in dominum vel domino, non in procuratorem vel procuratori actio tribuetur iudicati. Idem esse et in pulsati possessoris procuratore servandum, si aut vincatur aut vincat. Et si in rem suam quis factus fuerit dominus et procurator et procuratorem ipse pro sua utilitate iam fecerit, similiter exitus rei iudicatae dominum respiciet, non actorem.

[644] Nämlich in der Interpretation zu C. Th. 2, 16, 3 (Et si in difficilioribus causis ius vel leges nescientes mandati chartulam pro negotiis suis forte subscripserint, ut earum, cui mandaverint, negotium exequatur et ille in charta non solum procuratorem, sed et dominum si se scripserit..).

in der Interpretation die Stellvertretung für eigne Rechnung lediglich als qualifizierte Prokuratur, nicht auch als Kognitur charakterisiert wird, obschon die Interpretation des Sentenzenauszugs mit der Vorlage der Doppeltheit der Prozessvertretung an anderer Stelle gedenkt [645]). Der Grund wird hierin liegen, dass nach Auffassung der Interpretation zum Codex Theodosianus der Cognitor nichts Anderes als Procurator praesentis ist: hierfür spricht die zu Beginn der Konstitution vom Jahre 424 aufgenommene Definition des Cognitor (Cognitor est, cui sine mandato causam suam agendam praesens praesente iudice litigator iniungit) sowie der Umstand, dass auch bei Wiedergabe des Satzes von der Actio iudicati mit Bezug auf den von Cognitor vel praesentis procurator angestrengten Prozess lediglich von einem Praesentis procurator gesprochen wird, womit zugleich auch der Schlüssel der Auffassung, nämlich offenbar das Missverständnis der Konjunktion Vel, sich ergiebt. Und noch eine dritte Übereinstimmung ergiebt sich, dass nämlich der Prozessvertreter für eigne Rechnung ein Vertreter des Anspruchsberechtigten ist: denn wie die Interpretation zur Konstitution Julians darüber keinen Zweifel lässt (in rebus, quae possidentur, procuratores tantum adversus pulsantes, nam non et domini possunt firmiter ordinari), so tritt auch in der Interpretation zum Sentenzenauszug die gleiche Erscheinung zu Tage (PV. 1, 2, 2 Feminae, si dominae et procuratrices fiant, pro re iam sua agere possunt: PV. 1, 2, 3, . procurator et dominus, ut pro re sua agat). Es fragt sich lediglich, ob sich die Uebereinstimmung der Interpretation zum Codex Theodosianus und zum Sentenzenauszug auch auf den mit Bezug auf die Actio iudicati gemeldeten Sachverhalt bezieht: die Interpretation zur Konstitution Theodosius II und Valentinian III spricht bei der reinen Stellvertretung von der direkten Wirkung des Judikats für den Vertretenen nur mit Bezug auf den Praesentis procurator, bez. beim Procurator auf Seite des Verklagten [645a]). Ich glaube, dass auch die Interpretation des Sentenzenauszugs nicht darüber hinausgegangen ist. Die Vorlage (PV. 1, 2, 4) sagt aus, dass Actio iudicati in aktiver und passiver Beziehung, nicht bloss hinsichtlich

---

645) Nämlich PV. 5, 10, 2, an welcher Stelle die Interpretation unterscheidet Procuratores und Cognitores.

645a) Es heisst: si praesentis procurator vincatur aut vincat, in dominum vel domino, non in procuratorem vel procuratori actio tribuetur iudicati. Idem esse et in pulsati possessoris procuratore servandum, si aut vincatur aut vincat. Der Pulsatus possessor ist gewiss nichts Anderes als der Reus, wovon allein die Vorlage spricht (ceterum in rei quoque idem licere non dubium est). Was bedeutet aber das Si vincat, da in diesem Falle von einer Gewährung der Actio iudicati nicht die Rede ist? Gewiss soll es heissen, dass sich bei Freisprechung des Prokurators der Dominus auf das Judikat berufen kann.

des Dominus, sondern auch hinsichtlich des Erben gegeben werde[646]; die Interpretation spricht nicht von Dominus, sondern vom Auctor, was den Erblasser bezeichnet[647]. Hingegen kehrt an einer anderen Stelle (PV, 2, 18, 12) der Satz wieder, dass aus einer Verurteilung des Prokurators der Vertretene verhaftet ist: si vero procurator litis victus fuerit, mandator eius ad solutionem tenetur. Procurator litis ist dabei nur eine andere Formulierung für Minister litis. Mit diesem Satze giebt die Interpretation wieder, was in der Vorlage einen ganz anderen Sinn hat, dass nämlich im Falle eines Mandats — es ist an das Mandatum qualificatum gedacht — die Geltendmachung des Anspruchs gegen den Darlehnsschuldner den Mandator nicht entlastet, anders als bei der Fideiussion, indem die Inanspruchnahme des Hauptschuldners den Bürgen und seinen Erben befreit. Die Übereinstimmung, die nach alledem zwischen der Interpretation des Codex Theodosianus und des Sentenzenauszugs zu Tage tritt, gestattet kaum eine andere Erklärung als diese, dass zu letzterer die erstere benutzt worden ist, und zwar am ehesten in der Gestalt des Breviars: denn das Missverständnis setzt die Kombination zweier Texte voraus, die dem Breviarauszug des Codex Theodosianus angehören und eine Auffassung verraten, wie sie dem auf eine Harmonie der Texte gerichteten Sinne des Kodifikators innewohnen musste[648]. Ein weiterer Text (PV. 1, 3, 2) lässt einen Prokurator

---

646) Es heisst: actio iudicati non solum in dominum aut domino, sed etiam heredi et in heredem datur.

647) Actio de executione iudicatarum rerum non solum ipsi auctori, qui egit, competit, sed et heredi similiter datur. Nam et heres victi ab herede victoris ad solutionem iudicati nihilo minus retinetur.

648) Die Lex Romana Burgundionum (35, 4) nach Ed. De Salis der MM GG. enthält den folgenden Satz: res vero, quae repetuntur, aut de quibus iam actio processit, aut de quibus litigatur, nec vendi nec donari possunt, nisi forte ut dominus aut procurator litis quicumque per mandatum fuerit institutus. (secundum legem Theodosiani De cognitoribus et procuratoribus). Es kann kein Zweifel sein, dass der Hauptsatz die Unveräusserlichkeit der Res litigiosa (nach Br. C. Th. 4, 5, 1) statuiert: hingegen giebt es keinen Sinn, wie in Ed. De Salis angenommen wird, den Bedingungssatz auf den Procurator in rem suam, bez. den Dominus et procurator zu beziehen und dahin aufzufassen, dass das Verbot in Hinsicht auf die Veräusserung an diesen keine Anwendung finden soll. Man kann den Bedingungssatz in der vorliegenden Gestalt allerdings nicht dahin verstehen, dass der Dominus oder der durch Mandat eingesetzte Procurator litis Prozessparteien bleiben müssen. Doch mag dem überlieferten offenbar verderbten Text ein solcher dieses Inhalts zu Grunde liegen. Zweifellos ist von Dominus et procurator in einem Instrumentum donationis zu Gunsten der Ecclesia Ravennas vom Jahre 553 die Rede (vgl. Spangenberg, Juris Rom. tabulae negotiorum sub N° XXXI (p. 184). Die beteiligten Privatpersonen sind Gothen und die Verwendung der Ausdrücke erscheint nicht allein formelmässig, sondern sogar sinnlos. Ebenso wo sie in fränkischen Formelbüchern (vgl. Form. Arv. 2 u. Form. Tur. 20) begegnen. Dass diese Anwendungen auf die Interpretation zurückgehen, halte ich nicht für ausgeschlossen.

entweder Ad litem oder für ein Geschäft, ganz oder zu einem Teil, oder für die Administration gegeben sein: statt dessen kann nach der Interpretation ein Prokurator nur diejenigen Sachen, die ihm ausdrücklich übertragen worden sind, betreiben [649]). Dieser Satz wird bedeuten, dass die Fälle, in denen nach klassischem Rechte eine Person ohne Vollmacht als Procurator auftrat, der Voluntarius procurator qui se negociis alicuius offert (P. 1, 3, 3), der Actoris procurator als Stellvertreter in dem gegen den Actor angestrengten Prozess (P. 1, 3, 5—8), nicht anerkannt sind. Aus diesem Grunde werden dann auch die Texte gestrichen worden sein. Schliesslich ist noch daran zu erinnern, dass die Interpretation auch Texte über die Unfähigkeit der Infamen (PV. 1, 2, 1 u. 3) und der Frauen (PV. 1, 2, 2) mit Bezug auf die Stellvertretung enthält (vgl. § 9, 7). Es findet sich auch noch eine Äusserung über die gesetzliche Prozessvertretung in dem Texte, der dem Titel unter der Rubrik De Carboniano edicto (PV. 3, 1) angehört (PV. 3, 1, 1). Hier heisst es in der Interpretation, dass, wenn Jemand einen Rechtsstreit mit zwei Brüdern hat, von denen der ältere ein Minor und der jüngere Pupill ist, und ersterer, um sich der Sache zu entziehen, den jüngeren vorschiebt, er für seine Person und Sache sich zu verantworten und, falls er keinen Kurator besitzt, eventuell einen solchen zuzuziehen hat. Es handelt sich bei der Causa gegen die beiden Brüder allem Anschein nach nicht um einen Erbschaftsprozess, wie ihn das Edikt voraussetzt. Man wird dagegen annehmen können, dass der Interpret von einer Vorstellung des Edikts ausgegangen ist, die sich in der Interpretation zu der Konstitution des entsprechenden Titels des Codex Theodosianus (4, 3, 1) findet, dass nämlich das erbende Kind gegen vindikatorische Ansprüche wegen Gegenständen, die sich im väterlichen Nachlasse befinden, bis zur Erreichung der Mündigkeit geschützt sein müsse und erst nachher durch seinen Kurator die Aktionen, wie anstellen, so auch übernehmen solle [650]). Unser Text behandelt dann den Sachverhalt, dass der Anspruch, neben dem unmündigen Kinde, gegen das mündige obschon min-

[649]) Procurator eas tantum res agere potest, quas ei evidenter constiterit fuisse commissas.

[650]) Der Text (C. Th. 4, 3, 1) lautet, wie folgt: si quis moriens ex legitimo matrimonio praegnantem reliquerit uxorem, iubet lex mulierem a propinquis, quousque ad partum veniat, custodiri: quae cum legitimo tempore ediderit, is qui natus fuerit pro sua portione in patris hereditate succedat et usque ad quintum decimum aetatis suae annum, quae a patre derelicta sunt, sine ullius repetitione possideat: futurum, ut suas postmodum per curatorem aut excipiat aut exerat actiones. Mir scheint, dass die im Texte gegebene Auslegung, bei der von der besonderen Konstellation der Stelle abgesehen ist, den Vorzug vor jeder anderen besitzt.

derjährige Kind zusteht, und entscheidet, dass sich letzteres auf das dem ersteren zustehende Benefiz nicht berufen kann. Es wird danach lediglich hiermit statuiert, was nach einer in den Auszug des Codex Theodosianus (2, 5, 1) aufgenommenen Konstitution auch sonst von dem Falle gilt, dass ein Anspruch gegen Konsorten zusteht, und in der Interpretation zu dieser Konstitution mit anklingenden Worten wiedergegeben ist[651]. Mit den Worten, dass der Minderjährige, der einen solchen nicht besitzt, für den Prozess einen Kurator zuzuziehen hat, giebt die Interpretation einen Satz wieder, der im Codex Theodosianus und in seiner Interpretation wiederholt ausgesprochen ist[652].

3. Ich gehe auf das Recht der Interpretation hinsichtlich der Prozesskautionen über, ziehe dann aber Alles hinein, was sich in der Interpretation mit Bezug auf Kautionen findet. Sie gebraucht den Ausdruck Kaution und Kavieren zur Bezeichnung einer schriftlichen Zusage. Kaution ist dann unter Umständen die Zusage mit dinglicher Wirkung, wie die Verpfändung[653]. Kavieren als obligatorische schriftliche Zusage wird dann näher ein Cautione promittere genannt[654]. Kaution — obligatorische schriftliche Zusage —, die nicht von der Stipulation begleitet ist, heisst Cautio nuda[655]: die blosse mündliche Zusage ist ein Sichverpflichten Sine cautione[656]. Die Bedeutung der Sicherheitsleistung haben, soweit ich sehe, die Worte nirgends. Wo in der Vorlage von Kavieren in diesem Sinne die Rede ist, spricht die Interpretation von Kavieren in ihrem Sinne, das ist, der Zusage des Kaventen, und Bürgschaftsleistung

---

[651] Man vergleiche das Se consortes ad respondendum invicem excusabant, ferner das Quicumque pulsatus fuerit, pro sua parte vel persona respondeat im Codex Theodosianus mit den Worten Si frater.. se voluerit excusare und Pro sua persona vel causa respondere compellitur.

[652] So in der Interpretation zu C. Th. 3, 17, 1 Si pupillis actio inferatur, quamvis adulti videantur, ad litem venire non possunt, nisi.. certe provisus curator patrimonium pupilli vel negotium tueatur; ferner C. Th. 4, 20, 6 cum legitima persona non sit, nihil valeat actio contra aetatem minorem, quae contra curatorem suum potius debuit iusta ratione proponi.

[653] PV. 5, 7, 14 Si quis debitor creditori suo talem fecerit cautionem, ut omnia ei, quae in bonis suis habet, vel quae habiturus est, oppignorasse videatur.

[654] PV. 5, 10, 1 Substitutus heres eum, qui sub conditione heres institutus est, adita hereditate compellere potest, ut sibi institutus caveat heres, id est, cautione promittat, hanc ipsam hereditatem a se in nullo penitus minuendam.

[655] PV. 2, 14, 1 Pactum nudum dicitur, si cautio creditori a debitore, in qua centesimam se soluturum promisit, sine stipulatione fiat. Et ideo usurae ex nuda cautione creditori penitus non debentur.

[656] Im Text wie in der Interpretation ist PV. 5, 18, 1 von dem Sachverhalte die Rede, dass bei Jemandem Sine cautione eine Sache hinterlegt oder zur Leihe gegeben ist.

obendrein [657]). Der Sprachgebrauch, dessen sich die Interpretation bedient, kehrt dann im Breviar wieder. In der Epitome Gai ist der Ausdruck Kavieren technisch für den Sachverhalt der Schuldnererklärung beim Contractus qui litteris fit [658]). Kavieren und Sicherheitsleistung mittels Bürgschaft werden sogar in der Interpretation zu den Leges geradezu einander gegenübergestellt [659]). Von den Prozesskautionen hat die Cautio de rato keine Spur zurückgelassen. Sie fehlt nicht in der Interpretation des Codex Theodosianus im

---

[657]) So wo von der Cautio appellationum (PV. 5, 35, 2) gesprochen wird. Es heisst in der Vorlage: ne quis in captionem verborum in cavendo incidat, expeditissimum est poenam ipsam vel quid aliud pro ea deponere: necesse enim non habet sponsorem quis vel fideiussorem dare aut praesens esse. Das Kavieren ist hier deutlich als Sponsorem vel fideiussorem dare charakterisiert. Die Interpretation, die bei der Cautio appellationum an die Zusage, vor Gericht zu erscheinen, denkt, spricht von der Kaution des Appellanten, zu der dann noch die Verburgung durch Fideiussoren hinzutritt (si aliquis in cautione verborum praeiudicium timeat et propter hoc fideiussorem dare nolit). Wenn dann Cautio wiederholt in Texten mit und ohne Interpretation, die die Cautio appellationum im Auge haben, gebraucht wird (Rubr. T. PV. 5, 35. PV. 5, 35, 4—6. PV. 5. 36, 1), so ist es in dem genannten Sinne eines Stipulationsversprechens des Appellanten zu verstehen (ebenso PV. 3, 11, 2). Dass die Cautio im Sinne der Interpretation auch hier das schriftliche Versprechen, bez. die Dokumentierung der Stipulation ist, halte ich für wahrscheinlich.

[658]) Es heisst (GV. 2, 9, 11): si aliquis nobis pecuniam debeat, possumus debitorem nostrum compellere, ut pecuniam, quam nobis redditurus erat, alteri se caveat redditurum. Neque potest ei, cui pro nostro debito cavit, de cauto et non numerato, sicut fieri solet, aliquid disputationis afferre, quum id, quod a nobis accepit, alteri caverit redditurum. Dass der Text, an den sich die Worte Litteris obligatio fit u. s. w. anschliessen (GV. 2, 9, 12), von dem Litteralkontrakt handelt, ist gewiss (vgl. Conrat [Cohn], Gaius S. 43 Note 139). Ausser an dieser Stelle ist Cauere noch GV. 2, 10 pr. gebraucht (Praeterea aliquoties tollitur obligatio, etiam si aliud, quam cautum fuerat a debitore, creditori reddatur), wo die Beziehung auf eine schriftliche Zusage jedenfalls nicht ausgeschlossen ist.

[659]) Nach Nov. Val. 12, 1, 14 u. 15 hat der Verklagte einen Gestellungsbürgen (Praesentiae suae fideiussorem) zu geben: unter Umständen (si de solo pulsatus fuerit) genugt indessen das blosse Versprechen (12, 1, 15 Exhibitus sane si de solo pulsatus fuerit, cessante fideiussionis necessitate, periculo negotii observationem se subiturum promittat. In pecuniariis causis non nisi pro quantitate debiti, quod fuerit postulatum, praesentiae suae fideiussorem dabit, si maluerit subire conflictum). Es wird ferner erörtert, was geschehe, wenn der Kläger den Prozess gegen den Vorgeladenen und nach den Umständen unter der Fessel der Burgschaft stehenden Verklagten nicht betreibe (a. a. O. § 14 Si quis ad iudicium quem venire compulerit et eodem in officio vel fideiussionis vinculo constituto non urgeat u. s. w.). Die Interpretation giebt den letzteren Satz mit den Worten Quem aut sub fideiussione aut cautione fecit adduci wieder, sodass die Kaution des Verklagten der Burgenstellung gegenuber steht. Cautio ist natürlich auch das Gestellungsversprechen des Bürgen, worauf PV. 1, 13, 1 zu beziehen ist. Ein zweites Beispiel bietet die Interpretation zu einer Konstitution des Codex Theodosianus (2, 12, 2). Nach der Vorlage können bei einem Commune negotium auch einzelne Konsorten als Prozessparteien auftreten, falls sie mit Bezug auf die Abwesenden Cautio de rato leisten, bez. ihre Leistungspflicht durch Satisdatio iudicatum solvi bekräftigen. Die Interpretation sagt von dem beim Prozesse gegenwärtigen Konsorten:

Breviar, nämlich wenn bei einem Commune negotium die gegenwärtigen für die Abwesenden eintreten, und ist dann ein blosses Versprechen[660]; hingegen ist sie, wo sie sich bei Paulus (P. 1, 3, 3; 5; 7) fand, nämlich in den Fällen, wo die Klagerhebung durch einen Vertreter geschah, der ohne die erforderliche Vollmacht auftrat, in den Auszug nicht übergegangen: denn nach dem Rechte des Breviars ist Feststellung der Legitimation desjenigen, der die Sache eines andern durchführt, Prozessvoraussetzung (C. Th. 2, 12, 3 In principio quaestionis persona debet inquiri et, utrum ad agendum negotium mandato utatur accepto Quibus rite et sollemniter constitutis potest esse sententia, praeteritis autem his nec dici controversiae solent nec potest esse iudicium). Hingegen ist ein Text des Paulus, der von der Satisdatio iudicatum solvi handelt, in den Auszug (PV. 5, 10, 3) übergegangen. Er besagt, dass, falls mit Iudicatum solvi stipulatio Sicherheit geleistet wird, die Ausseracht-lassung der Actio die Verfolgung der Res iudicata nicht ausschliesst[661]. Die Interpretation erblickt in der Satisdation mittels Iudicatum solvi stipulatio die Stipulation der Bürgen[662], welche Auffassung auch in der Interpretation zum Codex Theodosianus (2, 12, 2) begegnet[663]. So wird dann auch der Ausdruck Satisdator für den Bürgen selbst verwendet[664].

illi, qui praesentes fuerint, caveant acceptum esse illis, qui absentes sunt, quidquid fuerit iudicatum aut in praesenti fideiussorem dederint, ut omnia, quae definita fuerint inplere non differant. Auch hier wird somit das Cavieren dem Fideiussores dare gegenübergestellt.

[660] Man vergleiche hierzu den Schluss der vorhergehenden Note.

[661] Quotiens iudicatum solvi stipulatione satisdatur, omissa eius actio rei iudicatae persecutionem non excludit

[662] Si quando causa per iudicium fuerit terminata et iudicati solutio fideiussione interposita fuerit repromissa, sed is, cui fideiussio praebita est, huius rei actionem qualibet ratione tardaverit, a persecutione rei, quae adducta est, non excluditur.

[663] Vgl. Note 659. So wird auch PV. 5, 10, 1 das De conferendo cavere cum satisdatione debebunt mit Bezug auf die emanzipierten Kinder, die im väterlichen Testament übergangen sind und ihr Noterbenrecht geltend machen wollen, mit den Worten wiedergegeben, dass sie Fideiussoren geben müssen (fideiussores dare compelluntur). Das Cavere cum satisdatione der Vorlage mag hier von der Interpretation in dem Sinne von Sorgetragen verstanden worden sein.

[664] Es heisst PV. 1, 11, 3 Usufructuarius proprietatis domino satisdatorem dare compellitur, ferner PV 1, 11, 2 Si vero nec petitor satisdatorem dederit. Dementsprechend ist PV. 1, 11, 2 von Satisdationem dare und Satisdationem providere im Sinne eines Verschaffens von und Sorgens für Bürgschaftsleistung die Rede. Das Satisdationem dare ist dann in den Text der Vorlage (PV. 1, 11, 2) eingedrungen (Si satisdatio non detur). Es wird dann wohl auch PV. 5, 11, 1 das Satisdare der Vorlage in den Worten Ob metum impendentis damni vicino satisdari debet datis sponsoribus, nach Ed. Krüger, welche Textfassung doch wohl der Interpretation zu Grunde liegt, von ihr nicht im Sinne einer Satisdation des Nachbarn, mittels Gewährung von Bürgen, sondern als Bürgschaftsleistung, die eben Satisdation ist, verstanden worden sein. Die Interpretation

4. Besonderes meldet das Recht der Interpretation in Hinsicht auf das Iusiurandum. Die Vorlage (PV. 2, 1, 1) geht davon aus, dass in Causae pecuniariae die den Eid deferierende Partei gehört werden soll. Dagegen will die Interpretation bei Rückforderung einer Geldsumme, falls kein Beweis der Schuld erbracht wird, die Unsicherheit des Sachverhalts mittels Eid aufheben lassen: auf Anwendung des Eides in Ermanglung des Beweises wird auch in der Interpretation des folgenden Textes (PV. 2, 1, 2) abgestellt. Diese Wiedergabe spricht für die Annahme, das der Schriftsteller nicht, mit der Vorlage, den Schiedseid, sondern den Eid als Beweismittel im Auge hat. Die Interpretation wird dann Äusserungen, die von der Delation des Eides von Seiten der einen an die andere Partei reden, in dem Sinne verstanden haben, dass es sich nicht um den Sachverhalt eines Antragens des Eides an den Gegner, sondern um ein Sichofferieren zum Eide in eigner Person handelt, wie ja ein solches Sicherbieten zum Eide im Römischen Rechtsleben auch beim Eide als Beweismittel vorkam. In der That sind dann auch in jenem zweiten Text (PV. 2, 1, 2) die Worte, mit denen die Vorlage beginnt, Deferre iusiurandum prior actor potest, in der Interpretation in die Worte (Licet) prior petitor offerat sacramentum umgesetzt. Denn dass das Offerieren, von dem hier die Rede ist, ein Sicherbieten zum Eide in eigner Person bedeutet, zeigt PV. 2, 1, 3. Hier lautet die Vorlage: si reus, cum iurare velit, actor illi necessitatem iurisiurandi remisit et hoc liquido appareat, actio in eum non datur. Gemeint ist Eidesdelation von Seiten des Klägers an den Verklagten, der zur Ableistung des Eides bereit ist. Die Interpretation — Si quando pulsatus repetenti pecuniam obtulerit sacramentum, et ille ei iurisiurandi necessitatem ultro concesserit, non potest postea ab eo debitum postulare — lässt keinen Zweifel,

lautet dann: si quando aliquibus vicinus paries ruinae metum videatur ostendere, invicem sibi datis fideiussoribus promittere debent. Andererseits ist auch das blosse Satisdare in dem Sinne des Satisdationem dare und Satisdationem providere verstanden (PV. 1, 11, 2 Si vero nec petitor satisdatorem dederit statt Si petitor satisdare noluerit [PV. 1, 11, 1]: PV. 1, 11, 3 Usufructuarius proprietatis domino satisdatorem dare compellitur statt Usufructuarius et de utendo usufructu satisdare debet). PV. 5, 38, 1 lautet die Vorlage: quotiens possessor appellat, fructus medii temporis deponi convenit, quod si petitor provocet, fructus in causa depositi esse non possunt nec recte eorum nomine satisdatio postulatur. Die Interpretation versteht die lezten Worte in dem Sinne, nicht wie die Vorlage, dass keine Sicherheitsleistung von dem Appellanten verlangt wird, sondern dass die Deponierung der Früchte der Zwischenzeit nicht beansprucht werden kann (Quoties post auditam causam iudici possessor appellat, fructus possessionis, de qua agitur, dum secundae audientiae eventus in dubio est, merito sequestrantur. Nam si petitor appellaverit, hoc ab eo non potest postulari: quia non potest sequestrare, quod non habet).

dass das Offerieren des Verklagten mit Bezug auf den Kläger nicht ein Deferieren an den Kläger, sondern ein Sichofferieren dem Kläger gegenüber bedeutet, da ja der Kläger dem Verklagten den Eid erlässt. Andererseits findet sich der Satz der Vorlage (PV. 2, 1, 4), dass dem Erben des Kontrahenten der Schiedseid nicht deferiert werden kann, mit den Worten wiedergegeben, dass der Erbe des Verklagten nicht zum Eide gerufen werden kann, was an die Auferlegung des Eides durch den Richter denken lässt[665]. Hiernach erscheint die Annahme am füglichsten, der Interpret habe das Deferieren, das das eine Mal ein Offerieren der eidesbereiten Partei, das andere Mal ein Auferlegen des Eides durch den Richter ist, im Sinne des Antragens im Allgemeinen verstanden, das, jenachdem es von der Partei oder von dem Richter geschieht, ein Sichzurverfügungstellen zum Eide oder ein Auferlegen des Eides ist. Begegnet somit kein Schiedseid, so kann auch das Iusiurandum de calumnia nicht ein, gegenüber der Eidesdelation des Klägers an den Verklagten, von diesem dem Kläger deferierter Eid sein, sondern wird am ehesten als Eid, zu dessen Ableistung sich der Verklagte zur Verfügung stellt, gelten müssen. Dass dies die Auffassung der Interpretation ist, scheint dann auch keinem Zweifel zugänglich zu sein. In der bereits in Bezug genommenen Stelle (PV. 2, 1, 2) heisst es in der Vorlage: deferre iusiurandum prior actor potest: contrarium autem de calumnia iusiurandum reo competit. Hierfür setzt dann die Interpretation, dass gegenüber der Offerte des Eides von Seiten des Klägers, in Ermanglung des Beweises der Schuld, der Verklagte, der Kalumnie zu erdulden behauptet, seine Fides mit der Heiligkeit des Eides bekräftigen kann (Licet prior petitor offerat sacramentum, tamen quum nulla probatio debiti est, is, qui calumniam se pati dicit, potest fidem suam iurisiurandi religione firmare). Hierunter wird man die eidliche Erklärung der Unrichtigkeit der klägerischen Behauptung verstehen können. Dann schloss das Sichofferieren zum Eide von der einen Seite das Gleiche von der andern Seite nicht aus. Es wird dann nicht der Richter die Entscheidung gehabt haben, ob er eine Partei zum Eide ruft, sondern der Verklagte zum Schwur berechtigt gewesen sein. Auf diesen Sachverhalt lässt sich die Interpretation zu einem Texte (PV. 5, 34, 1) beziehen, die, wie folgt, lautet: si quando, dum causa a iudice auditur, sacramentum petente uno ex litigatoribus alter obtulerit, litigator, qui iudicibus appellare voluerit, tunc

---

[665]) Heres eius, cui pecunia credita dicitur, ad sacramentum vocari non potest: quia quae egerit auctor suus, ad integrum scire non potuit.

appellare debet, quando sacramentum offertur, non postquam iuratur. Verlangt bei einem Rechtsstreit vor dem Richter die eine Partei den Eid, das heisst für sich, und offeriert sich die andere Partei, so muss die erstere, die appellieren will, es im Augenblicke der Oblation thun, nicht nachdem der Eid ausgeschworen ist. Der Appellant wird dann geglaubt haben, der schon durch die Oblation von Seiten des Verklagten praeiudizierten Entscheidung zu seinen Ungunsten vor dem Appellationsrichter durch Erbringung von Beweisen zuvorkommen zu können [666]).

5. Zum Schlusse dieser Erörterung des Rechts des bürgerlichen Verfahrens soll dann noch von Urteil und Appellation die Rede sein. Vorlage und Interpretation (PV. 5, 5, 6) sprechen von dem Kontumazialurteil im Falle dreimaliger Ladung mittels Litterae, wofür die Interpretation Auctoritates setzt, und Edikten, und beim Nichterscheinen vor dem Iudex, durch dessen Ausschreiben und Edikte der Verklagte geladen ist. Der Text ist dann in der Interpretation zu einer Novelle Valentinian III, die dem Breviar (12, 1) angehört, benutzt worden: denn in den Worten der Vorlage, dass der Verklagte, der Secundum ordinem iuris geladen ist, einer Verurteilung In contumaciam unterliegt, wird das Secundum ordinem iuris ersetzt durch Post tertiam conventionem [667]). Hat dann dem Verfasser der Interpretation zur Novelle, der doch wohl der Kodifikator gewesen sein wird, der Paulustext vorgelegen, so wird man kaum umhin können, wenn wiederum die Interpretation, die den Paulustext begleitet [668]), in der Fassung auffallende Übereinstimmung mit der Novelle aufweist, anzunehmen, dass diese bei dem Bau der Interpretation benutzt worden ist [669]). Sonach wird sich

---

[666]) Die Vorlage selbst lautet: quotiens iusiurandum postulatur, eo tempore appellandum est, quo defertur, non quo iuratur. Es ist an den In iudicio zugeschobenen Eid gedacht, dessen Zulässigkeit der Iudex, als für sein Iudikat praeiudizierlich, anerkannt hat.

[667]) Der bezügliche Text der Novelle (§ 15) lautet, wie folgt: quod si pulsatus quis adesse neglexerit, evocatus secundum ordinem iuris sententiam excipiat contumacis. Dazu lautet die Interpretation: nam si quis pulsatus in iudicio adesse noluerit, post tertiam conventionem sciat se contumacis sententiam subiturum, id est ut quidquid, si adfuisset in iudicio, addicendus erat, petenti litigatori quasi victus exsolvat. Schon zu Beginn der Interpretation (zu § 1) heisst es Quod si tertio conventi per executorem ad iudicium venire noluerint statt Si ab executore conventi parere detrectent servato iuris ordine.

[668]) Quicunque tribus auctoritatibus iudicis conventus vel tribus edictis ad iudicium fuerit provocatus aut uno pro omnibus peremtorio, id est, quod causam exstinguit, fuerit evocatus et praesentiam suam apud eum iudicem, a quo ei denuntiatum est, exhibere noluerit, adversus eum, quasi in contumacem, iudicari potest. Quin imo nec retractari per appellationem negotia possunt, quotiens in contumacem fuerit iudicatum.

[669]) In den Note 667 citierten Worten des Gesetzes wird der Ausdruck Evocatus gebraucht: unmittelbar darauf werden die Worte Exhibere und Praesentia verwendet (Exhi-

kaum bestreiten lassen, dass der Text von dem Kodifikator herrührt. Er zeigt von der Vorlage noch in dem Punkte eine Abweichung, dass in ersterer, neben den Litterae und den Edikten, auch noch von Trina denuntiatio und dementsprechendem Nichterscheinen des Verklagten vor dem Iudex, vor dem ihm denunziert worden ist (ad quem sibi denuntiatum est), gesprochen wird: offenbar ist hier an den eigentlichen Denunziationsprozess gedacht, bei dem die Partei den Gegner zum Erscheinen vor dem Iudex denunziert. Das Denunziationsverfahren ist der Prozess des Breviars, jedoch nur der Sache nicht dem Namen nach, der in der Interpretation getilgt ist[670]. In unserer Stelle ist der Ausdruck beibehalten, jedoch nicht im Sinne der Vorlage, sondern in der Bedeutung, dass als Denunziation die Vorladung mittels Litterae und Edicta durch den Iudex zu verstehen ist. Pluspetition, die zum Prozessverlust führt, wird bei Einforderung von Depositum und Kommodat angenommen (PV. 1, 10, 1[671]). Dass die Interpretation zu dem Texte (PV. 1, 19, 1), der die Aktionen aufzählt, die bei Leugnung durch den Verklagten verdoppelt werden, das Legatum per damnationem relictum mit den Worten Si quid heres legati titulo dare iussus est definiert, die Erwähnung der Actio damni iniuriarum legis Aquiliae mit der Wendung Si damnum alicui per iniuriam factum quis sarcire noluerit wiedergiebt, die Actio depensi gestrichen hat, endlich die Lex Aquilia als die Vorschrift bezeichnet, auf die sich die Doppelung gründet, ist bereits erörtert worden (vgl. S. 210, 188—190, 180). Diese Doppelung tritt, wie die Vorlage hier und sonst (PV. 1, 19, 2) versichert, bei Infitiatio seitens des Verklagten ein: die Interpretation ersetzt die Infitiatio durch den Sachverhalt einer Negation von Seiten des Schuldners (PV. 1, 19, 1 Aliqua ..si a debitoribus negata fuerint. — PV. 1, 19, 2

bitus sane si de solo pulsatus fuerit und In pecuniariis autem causis.. praesentiae suae fideiussorem dabit). Die gleichen Worte kehren dann in der Interpretation auf engem Raume wieder (Quicunque.. ad iudicium.. fuerit evocatus et praesentiam suam.. exhibere noluerit). Das kann kein Zufall sein. Dagegen erinnert das Id est quod causam exstinguit zu Peremtorium (edictum) an die Worte Peremptoria (praescriptio) quae causam principalem tollit in der Interpretation des Codex Theodosianus (1, 2, 3). Jedenfalls liegt beiden Erklarungen zu Grunde, dass der Gebrauch des Wortes Peremptorius im technisch-juristischen Sinne verloren gegangen war, da man zu seiner Erklarung auf das Zeitwort Perimere und auf eine hier nicht in Frage kommende Bedeutung des Wortes zuruckgeht.

[670] Vgl. insbesondere C. Th. 2, 4, 2 u. 4, an welchen Stellen sich die Denunziation in Litis contestatio umgesetzt findet.

[671]) Es werden mit der Vorlage vier Fälle unterschieden (Loco Summa Tempore Qualitate). Das Ante tempus ist das Beanspruchen der Ruckgabe Ante tempus quam redhibitio promissa est, Qualitate die Einforderung einer Melior species quam dederat.

Hae causae, quae pulsatorum negatione duplantur), worunter nichts Anderes als die Verweigerung, resp. Unterlassung der Erfüllung vor dem Urteil zu verstehen sein wird, sodass das Wesen der Actiones quae infitiatione duplantur hierin besteht, dass sie zu einer Verurteilung auf das Doppelte führen. Beweisend hierfür scheint mir zu sein, dass schon für den Fall der Actio damni iniuriarum das Erfordernis einer Leugnung nicht gestellt ist (si damnum alicui per iniuriam factum quis sarcire noluerit) und ferner auch, wo ausserhalb des Textes eine Haftung wegen Sachbeschädigung auf das Doppelte erwähnt ist, eine Infitiatio im eigentlichen Sinne nicht erfordert wird (vgl. S. 187 u. 188). Auch die Epitome Gai (2, 7, 8) gründet die Doppelung des Anspruchs aus dem Legatum per damnationem relictum, der im Sentenzenauszug unter den Actiones quae per infitiationem duplantur aufgezählt wird, auf die blosse Thatsache, dass der Schuldner mit der Leistung im Verzuge bleibt [672]. In der bereits (vgl. Note 19) hervorgehobenen Ergänzung des Textes der Vorlage durch den Zusatz Item de modo agri, cum a venditore emptor deceptus est, der in der Interpretation eine entsprechende Umsetzung erfahren hat (De modo agri, quum a venditore emtor fuerit circumscriptus, ut minus inveniatur, quam probatur scriptum), kommt sogar, da sie die Interpretation bereits vorgefunden hat, schon aus früherer Zeit die Anschauung zum Ausdruck, dass Aktionen, die durch Infitiatio verdoppelt werden, diejenigen sind, welche zu einer Verurteilung In duplum führen. Dem Iudex ist sodann bei Strafe der Deportation auf eine Insel aufgetragen, von dem Inhalt der Leges oder Species iuris, die ihm bei der Verhandlung vorgelegt werden, Notiz zu nehmen und nicht gegen sie zu entscheiden (PV. 5, 27, 3): so die Interpretation, während die Vorlage statt dessen von den Sacrae principum constitutiones und dem Ius publicum spricht (vgl. S. 70). Was die Wirkung des Judikats betreft, so enthält die Interpretation den Satz (PV. 5, 10, 2), dass vom Tage des Urteils doppelte Früchte zu zahlen sind und sowohl Verurteilte als deren Erben, Stellvertreter Prokuratoren oder Kognitoren und Bürgen, aus der Promission haften [673]. Sollte er im Sinne seines Urhebers nicht auf zwei verschiedene Dinge Bezug

[672] Legatorum vero usurae non debentur, sed ex mora solutionis, si per damnationem relicta fuerint, duplicantur.

[673] Ex ea die, qua de causa fuerit iudicatum, si in redhibitione mora facta fuerit, dupli fructus computantur: et tam hos, qui addicti fuerint, quam etiam heredes eorum, vel procuratores aut cognitores vel fideiussores eadem promissio comprehendit. Hic etiam tenendi sunt, quorum nomine facta fuerit promissio.

haben[674])? Einmal auf Haftung für Dupli fructus vom Tage des Urteils, in einem auf irrtümlicher Auslegung des Wortes Iudicium beruhenden Missverstandnis der Vorlage, die die doppelten Fruchte vom Tage des Acceptum iudicium gerechnet wissen will (Ex die accepti iudicii dupli fructus computantur). Der gleiche Sachverhalt einer Haftung auf die doppelten Früchte vom Tage des Urteils begegnet auch in der Interpretation zum Codex Theodosianus[675]), und zwar auch hier in Folge eines Missverständnisses des Gesetzestexts. Das Weitere, das im Wesentlichen mit der Vorlage übereinstimmt[676]), wird schwerlich auf etwas Anderes, als auf die in der Vorlage (PV. 5, 10, 3) sich anschliessende Iudicatum solvi stipulatio sich beziehen[677]). Was dann schliesslich das Recht der Appellation anlangt[678]), so beginnt die Interpretation, der Vorlage entsprechend (PV. 5, 35, 1)[679]), mit der Bemerkung, dass den Appellanten Fristen und Strafen gesetzt sind, giebt aber bei der weiteren Ausführung eine von Paulus durchaus abweichende Darstellung[680]).

---

674) Die Beziehung des Textes im Sinne des Paulus ist sehr zweifelhaft.

675) Es handelt sich um Worte in der Interpretation zu einer Konstitution vom Jahre 369 (C. Th. 4, 16, 1), die, wie folgt lauten: nam qui simpliciter sine praesumptione aliquam rem tenuerit, ex eo similiter solvat, ex quo re in iudicium deducta quod rem male possideat conscientiam ipsius coeperit non latere. Res in iudicium deducta wird kaum etwas Anderes bedeuten als die durch Urteil beendete Sache. Die Vorlage selbst denkt naturlich an Res in iudicium deducta im klassischen Sinne. Sie lautet, wie folgt: ei vero, qui simpliciter tenet, ex eo, quo re in iudicium deducta scientiam malae possessionis accepit.

676) Es heisst in letzterer: et tam dantes quam accipientes, heredes quoque eorum, procuratores cognitorumque personae, itemque sponsores eadem stipulatione comprehenduntur: eorum quoque, quorum nomine promittitur. Verschiedenheit besteht im Wesentlichen nur hierin, dass die Interpretation statt der Worte Tam dantes quam accipientes ein Qui adducti fuerint setzt. Unter Dantes und Accipientes wird die Interpretation die Prozessparteien verstanden haben, von denen die eine Geber, die andere Empfänger der Sache ist: letztere sind dann fur die Interpretation die Verurteilten, das sind, die zur Restitution der Sache Verurteilten.

677) Danach ware gesagt, dass die Promission die Verurteilten ihre Erben Prozessvertreter und Burgen haftbar macht. Die Stipulation ist danach als Versprechen der Verklagten und der Burgen gedacht. Die Schlussbemerkung Hic etiam tenendi sunt, quorum nomine facta fuerit promissio wurde sich dann auf die Domini negotii beziehen, falls die Prozessvertreter die Stipulation geleistet haben.

678) Vgl. uber die im Texte mehrfach in Bezug genommene Regelung des Römischen Rechts v. Bethmann-Hollweg, Der Romische Civilprocess, II 706–710.

679) Ne liberum quis et solutum haberet arbitrium retractandae et revocandae sententiae, et poenae et tempora appellatoribus praestituta sunt, quod nisi iuste appellaverint, tempora ad cavendum in poena appellationis quinque dierum praestituta sunt. igitur morans in eo loco, ubi appellavit, cavere debet, ut ex die acceptarum litterarum continui quinque dies computentur: si vero longius, salva dinumeratione interim quinque dies cum eo ipso quo litteras acceperit computantur.

680) Propter superfluam appellatorum licentiam, ne in retractandis vel revocandis sententiis liberum habere arbitrium videantur, et tempora appellationis et poenae constitutae sunt: ut quicunque iudici, qui causam eius audivit, appellare et ad alium

Sie will, wie mir scheint, mit den Worten Quicunque iudici, qui causam eius audivit, appellare et ad alium iudicem provocare voluerit, intra quinque dies appellet: et his ipsis quinque diebus ad iudicem, quem provocaverit, sine aliqua dissimulatione perveniat ausdrücken, dass ein jeder Appellant innerhalb fünf Tagen zu appellieren und innerhalb dieser Frist den Appellationsrichter anzugehen hat. Die weiteren Ausführungen besagen dann, dass der Tag, an welchem der Appellant die Litterae dimissoriales empfängt, in die Frist eingerechnet wird, diese andererseits aber sich um so viele Tage verlängert, als für die Reise an den Sitz des Appellationsrichters erforderlich sind. Der Text der Vorlage, dem diese Erörterung korrespondiert, bezieht sich vielmehr auf die Appellations-, bez. Sukkumbenzstrafe, für deren Promission Ex die acceptarum litterarum, das will sagen, vom Tage des Empfangs der Dimissorialen eine Mindestfrist von fünf Tagen festgesetzt ist. Vielmehr tritt in der Interpretation eine Beziehung zu einem anderen Texte (PV. 5, 36, 1) zu Tage, wie dann auch die Interpretation zu diesem Texte auf die unserige verweist[651]. In diesem Texte heisst es, dass Postulation und Empfang der Aposteln innerhalb des fünften Tages zu betreiben ist[652]. Dies bedeutet freilich, dass die Frist von der Einlegung der Appellation bis zur Postulation und Inempfangnahme der Dimissorialbriefe fünf Tage beträgt, liess sich aber, nach der Fassung des Satzes, leicht dahin verstehen, dass Postulation und Acceptation in die fünftagige Frist zu fallen haben, deren Ausgangspunkt natürlich von dem Augenblick des Urteilsspruchs zu datieren ist. Dass das Gleiche aber auch von dem Aushändigen der Apostel an den Appellationsrichter gilt, konnte aus einem anderen Text des Paulus (PV. 5, 36, 2) entnommen werden. Er lautet: qui intra tempora praestituta dimissorias non postulaverit vel acceperit vel reddiderit, praescriptione ab agendo submovetur et poenam appellationis inferre cogetur. Es liegt nämlich nahe, die Tempora praestituta, mit welchem Ausdruck auf die Frist Bezug genommen wird, innerhalb deren Postulatio und Acceptio zu geschehen hat, auch für die Einreichung der Dimissorialbriefe gesetzt zu achten: in Wahrheit wird es eine andere, von

iudicem provocare voluerit, intra quinque dies appellet: et his ipsis quinque diebus ad iudicem, quem provocaverit, sine aliqua dissimulatione perveniat: et ipse dies, quo accepit literas, in his quinque diebus specialiter computetur. Quod si longius iter sit, exceptis his quinque diebus, spatium dierum, quo iter agi possit, computetur.

[651]) Ista superius sub titulo de Cautionibus et poenis appellationum interpretata est.

[652]) Ab eo, a quo appellatum est, ad eum, qui de appellatione cogniturus est, litterae dimissoriae diriguntur, quae vulgo apostoli appellantur: quorum postulatio et acceptio intra quintum diem ex officio facienda est.

dem Augenblicke der Acceptio laufende Frist gewesen sein, innerhalb deren die Einhändigung der Dimissorialbriefe an den Appellationsrichter zu geschehen hatte. Die auffallende Umsetzung, die der bei Paulus von der Sukkumbenzstrafe handelnde Text erfahren hat, wird sich aus dem Umstande erklaren lassen, dass sie dem Rechte der spateren Kaizerzeit entsprechend aufgehoben ist [683]. Sie kommt in der Interpretation daher auch nicht in den weiteren Texten, die sich auf sie beziehen, in Betracht. Spricht Paulus PV. 5, 35, 2, davon, dass statt Promission der Sukkumbenzstrafe der Appellant den Geldbetrag oder einen sonstigen Gegenstand deponieren kann, der dann im Unterliegungsfalle verloren geht, so erblickt die Interpretation in der Leistung des Appellanten die Gestellung eines Anwesenheitsbürgen, wofür sie dann als Ersatz die Hinterlegung einer Sache Poenae causa zulässt, die im Falle Nichterscheinens des Appellanten, sobald gegen ihn entschieden ist, verfällt [684]. In diesem Sinne sind dann die weiteren Texte, die sich auf Caution und Poena appellationis beziehen, zu verstehen (PV. 5, 35, 2—7; PV. 5, 36, 2 [685]). Den Satz (PV. 5, 37, 2) Moratorias appellationes et eas, quae ab exsecutoribus et confessis fiunt, recipi non placuit giebt der Interpret mit den Worten wieder Quicunque non confidentia iustae causae, at causa afferendae morae, ne contra eum sententia proferatur, appellaverit: vel si de facto suo confessus, ne addicatur, appellare voluerit, huiusmodi appellationes non recipiuntur. Ich nehme an, dass hiermit der Inhalt der Vorlage wiedergegeben werden soll. Der Interpret versteht dann die die moratorischen Appellationen näher kennzeichnenden Worte der Vorlage, Appellationes quae ab exsecutoribus et confessis fiunt, ganz richtig in dem Sinne, dass die Appellation gegenüber der Exekution des Urteils und dem Gestandnisse unstatthaft ist, bezeichnet dann die Interpretation als moratorische Appellation neben der Appellation gegen das Geständnis, behufs Vorbeugung einer Verurteilung (Ne addicatur), die Appel-

[683]) Vgl. v. Bethmann-Hollweg, a. d. Note 678 a. O, III 337. Damit wurde auch P. 5, 33, 8 hinfallig.

[684]) Si quando inter litigatores de dando praesentiae suae fideiussore contentio est, si aliquis in cautione verborum praeiudicium timeat et propter hoc fideiussorem dare nolit, potest certum aliquid de rebus suis poenae causa deponere. Sed si contra eum fuerit iudicatum et ipse defuerit, perdit, quod deposuit.

[685]) Die Interpretation ist hier mehr aus anderem Grunde bemerkenswert. Man vergleiche wegen PV. 5, 55, 4 S. 59. Ferner PV. 5, 35, 5 Cum a pluribus sententiis provocatur, singulae cautiones exigendae sunt et de singulis poenis spondendum est, wozu die Interpretation lautet Quum de multis causis a iudicum sententiis appellatum fuerit, singulae cautiones de singulis sententiis faciendae sunt. Et in singulis cautionibus singulae poenae specialiter ab appellatoribus inserendae. Man beobachte die grosse bis zur Pedanterie gehende Sorgfalt, mit der hier der Umsetzungsprozess vollzogen ist.

lation gegenüber der Exekution mit den Worten Ne contra eum sententia proferatur, so lässt sich darunter nicht gleichfalls eine die Verzögerung eines Judikats beabsichtigende Berufung verstehen, einmal weil der Exekution gegenüber ein Urteil gar nicht erfolgt, und sodann weil von dem Motiv einer Vorbeugung des Judikats bereits die Rede war. Vielmehr wird der Schriftsteller mit den Worten Ne contra eum sententia proferatur haben sagen wollen, es sei dem Appellanten darum zu thun gewesen, der vollen Durchführung der Sentenz vorzubeugen.

6. Wenn dann zum Schluss noch von dem Strafverfahren die Rede ist, so sollen hierbei drei Punkte zur Sprache kommen, der eine das Verfahren im engeren Sinne, der zweite das Strafsystem, der dritte die Strafthaten. Was das Verfahren im engeren Sinn anlangt, so begegnen wir mit Bezug auf die Person des Richters einer sehr merkwürdigen Erscheinung. Es ist von dem Texte des Paulus (PV. 1, 5, 2) gesprochen worden (vgl. S. 219), wonach, wie es heisst, Et in privatis et in publicis iudiciis der Kalumniose Extra ordinem nach Art des Delikts gestraft wird [686]). Hiermit ist ausgesagt, dass sowohl bei Anstrengung eines Zivilprozesses als auch bei einem Kriminalverfahren derjenige, welcher sich als kalumnios erweist, Extra ordinem nach Massgabe seiner That gestraft wird. In der Interpretation hat dann der Gegensatz des Privatum iudicium und Publicum iudicium dem Gegensatze des Schiedsrichters und des öffentlichen Richters Platz gemacht, wovon bereits (vgl. S. 219) die Rede gewesen ist, wird aber statt Bestrafung Extra ordinem, Pro qualitate admissi, von Hingabe zur Strafe, nach Massgabe der Sache (prout causa fuerit), Non exspectata ordinis sententia, gesprochen [687]). Dieser Wortlaut lässt keine andere Erklärung zu als die Annahme, dass danach die Strafe, ohne Abwartung des Urteils des Ordo, das ist der Kurie erfolgen soll. Ist diese Erklärung des Extra ordinem falsch, so rückt sie um deswillen nicht naher, dass

[686]) Man wird die Überlieferung Et in privatis et in publicis iudiciis omnes calumniosi extra ordinem pro qualitate admissi plectuntur nicht anfechten dürfen. Die Fassung in der Consultatio (6, 21) bestätigt sie im Grunde genommen (vgl. Ed. Krüger ad h. l.): denn heisst es hier Idem lib. V. tit. de privatis et publicis iudiciis. Omnes u. s. w., so wird am ehesten eine Korruption der im Auszug überlieferten Fassung vorliegen. Auch von den Pandekten (48, 16, 3) lässt sich das Gleiche sagen: denn Et in privatis et in extraordinariis criminibus, wie es hier statt Et in privatis et in publicis iudiciis heisst, ist doch gewiss Interpolation Tribonians.

[687]) Auch sonst ist im Sentenzenauszug, bez. bei Paulus von Fallen einer Bestrafung Extra ordinem wegen kalumnöser Anstellung einer Actio die Rede, so mit Bezug auf Actio iniuriarum (PV. 5, 4, 11), ferner bei einem Statusprozess (P. 5, 1, 7).

gewiss richtig ist, im Sinne des Paulus setze die Bestrafung des Calumniosus eine vorgängige Sentenz des Ordo nicht voraus. Sie rückt aber wohl näher, wenn man erkennt, dass das Verständnis des Autors durch ein Missverständnis der Vorlage verursacht sein kann. Diesen Aufschluss gewährt m. E. PV. 5, 4, 11, welcher Text bemerkt, dass bei kalumnioser Anstellung der Actio iniuriarum Extra ordinem gestraft wird und zwar alle Kalumniatoren mit Relegation in das Exil oder auf eine Insel oder mit Verlust des Ordo gestraft werden. Erblickt man in der Aberkennung der Mitgliedschaft des Ordo eine Strafe, bei der der Ordo stark interessiert ist, so liegt die Auffassung nicht allzu fern, dass eine Strafe, die als Extra ordinem charakterisiert wird, eine solche ist, die — wider Erwarten, könnte man sagen — ohne vorgängige Sentenz des Ordo verhängt wird. Von hier mag dann die Wiederholung dieser Umsetzung in Fällen ausgegangen sein, in denen die Vorlage von einem Verfahren Extra ordinem spricht. So zunächst in dem genannten Falle von Kalumnie (PV. 1, 5, 2); ferner PV. 1, 15, 2, wo es sich um den Sachverhalt handelt, dass im Falle einer Schadenszufügung durch ein wildes Tier in Folge des Umstandes, dass es sich an dem öffentlichen Wege angebunden findet, Extra ordinem eine Actio gegen den Herrn oder den Wächter gewährt wird (vgl. § 11, 6); auch hier ist der Ersatz nicht ganz sinnlos, da man meinen könnte, dass in Sachen, so zu sagen, der Gemeindepolizei für eine Sentenz des Ordo Raum ist. Ein anderer Fall ist der Thatbestand einer Schädigung des Album und sonstigen Ankündigung Edizierens halber (PV. 1, 13, 3):[688] der Interpret wird gutglaubig den Sachverhalt auf das Album der Kurie oder eine sonstige Art Schriftstück der Kurie bezogen haben[688a], da es, wie man annehmen kann, zur Abfassungzeit der Schrift das einzige Album, jedenfalls im Breviar (Nov. Mai. 1, 1, 18) das einzige Album war; wie begreiflich dann, dass Non exspectata ordinis sententia in dem genannten Sinne erklart wurde, da doch die Eventualitat einer Massnahme des Ordo, Sententia ordinis, bei einem gegen den Ordo verübten Vergehen sehr nahe lag. Die Strafe wird hier als Kapitalstrafe bezeichnet, was auf PV. 5, 1, 1 zurückgehen mag, an welcher Stelle die Ahndung eines Verbrechens Extra ordinem — es handelt sich um Stuprum — als Ahndung mittels Kapitalstrafe charakterisiert wird. Die Verhängung der Strafe Extra ordinem findet sich auch sonst noch in zahlreichen

[688]) In eum, qui album raserit corruperit sustulerit mutaverit quidve aliud propositum edicendi causa turbaverit, extra ordinem punitur.

[688a]) Auch die frühmittelalterlichen Glossare denken beim Album an die Kurie (vgl. Epit. Exactis regibus p. 180).

Texten (PV. 1, 16, 1. PV. 1, 21, 2 [vgl. S. 69]. PV. 5, 1, 5. 5, 4, 5: 8; 15; 16), ohne dass sich eine Interpretation beigegeben findet: in dem von einer Interpretation begleiteten Satze (PV. 5, 3, 1), der eine Strafe Extra ordinem setzt für den Fall einer Schädigung von Körper Leben Gliedmassen einer Person mittels eines Haufens oder Auflaufs heisst es, dass der Judex straft [689a]). Hinsichtlich des Auftretens der Parteien findet sich in einem Texte (PV. 5, 18, 11), der im Prinzip die Stellvertretung ablehnt, unter Anderem der Satz aufgestellt, dass der Angeklagte seine Abwesenheit bei Gericht durch einen Vertreter entschuldigen dürfe. Die Streichung der Äusserung in der Interpretation wird sich nicht durch ein Versehen erklären, da eine Stelle entsprechenden Inhalts sich auch sonst noch in den Sentenzen (P. 1, 3, 10) gefunden hat, von hier aber in den Auszug nicht übergegangen ist. Man kann annehmen, dass der Satz, der Angeklagte könne sich nicht durch einen Andern verteidigen lassen Nisi rei absentia defendatur gestrichen worden ist, weil er in dem Sinne verstanden werden konnte, dass ein Verfahren zulässig sei, sobald der Angeklagte seine Abwesenheit entschuldige: hiermit wäre aber in der That dem Prinzipe des Kriminalverfahrens, das auch an anderer Stelle des Breviars ausgesprochen ist (PV. 5, 5, 9. C. Th. 11, 14, 4. Nov. Val. 12, 1, 1), die Spitze abgebrochen gewesen. Es soll dann schliesslich noch auf den Text (PV. 5, 18, 10) hingewiesen werden, der den Sachverhalt berichtet, dass Jemand einen Räuber ausgeliefert hat, der jenen auf der Folter der Thäterschaft bezichtigt: die Interpretation nimmt an, dass die Auslieferung zur Folterung stattgefunden hat. Was das Strafsystem anlangt, so identifiziert die Interpretation lebenslängliche Relegation in insulam und Deportation (vgl. S. 98), wiederholt andererseits auch den Ausdruck Deportation (PV. 5, 27, 3). Dass die Verurteilung Ad metallum im Sinne der Interpretation das Gleiche ist, wie die Verurteilung Ad opus, und demnach die Verurteilung Ad opus auf Lebenszeit den Verurteilten zum Servus poenae macht, habe ich gleichfalls bereits (vgl. S. 92 u. 93) erörtert. Das Summum supplicium in PV. 5, 3, 6 wird mit Poenae gravissimae wiedergegeben. Statt des Flagitium quod ad publicam coercitionem spectat (PV. 1, 9, 1), das die Restitution ausschliesst, wird von Crimina graviora gesprochen: der Ausdruck Crimen wird auch für das Privatdelikt verwendet (PV. 2, 32, 10). Mit Bezug auf Strafthaten ist an die Änderungen zu erinnern, die der Text erfährt, der von

---

[689a]) Auf die Kurie wird auch das Extra ordinem petuntur in PV. 5, 5, 1 bezogen worden sein (Res iudicatae videntur.. ab his, qui ab imperatore extra ordinem petuntur).

der Vorlegung von Quellenbelegen vor dem Richter handelt (PV. 5, 27, 3) (vgl. S. 233), ingleichen an die Texte, die das Recht der Lex Fabia (vgl. S. 126 u. 127) und der Lex Julia repetundarum (PV. 5, 30, 1) (vgl. S. 218) behandeln. Es genügt dann auf das Recht der Interpretation (PV. 5, 28, 2) hinsichtlich Lex Julia de vi publica hinzuweisen (PV. 5, 28, 1 u. 2)[680]. Vis publica erscheint, dem Sprachgebrauche der späteren Zeit entsprechend, der auch in der Interpretation zum Codex Theodosianus (9, 7, 1 — 3) begegnet, als Violentia publica. Ist mit Bezug auf Vis publica in der Vorlage von einer Person, Aliqua potestate praeditus, die Rede, die sich an einem Römischen Bürger, der an den Imperator appelliert, vergreift, so spricht die Interpretation einerseits vom Iudex, andererseits von einem Ingenuus homo vel civis Romanus factus, der appelliert Ut ad principis praesentiam ducatur. Dass eine Strafe des Gesetzes, Deportatio in insulam, durch In insulam relegatio ersetzt ist, wurde bereits erwähnt (vgl. S. 98). Heisst es in der Vorlage (PV. 5, 28, 2), dass eine Reihe von Klassen den dem Römischen Bürger in der Lex gewährten Schutz nicht geniesst, so setzt die Interpretation, statt Qui artem ludicram faciunt, vielmehr Si quos in ludicra arte offenderint, wird statt von denjenigen, die in den Carcer gesteckt werden, weil sie dem Ius dicens nicht gehorcht haben (Quod ius dicenti non obtemperaverint), von denjenigen gesprochen, die der Sentenz des Iudex nicht haben folgen wollen (quia secundum leges sententiae iudicis parere noluerint) (vgl. sub 1). Es heisst in der Vorlage von den Tribuni militum und den Praefecti classium alarumve, dass sie ohne Hinderung durch die Lex Julia ein Militärdelikt ahnden können. Statt dessen spricht die Interpretation von Tribuni militum Praepositi navium und Praefecti alarum und verordnet, dass sie auch nach der Appellation nach Art ihrer Schuld gestraft oder gezüchtigt werden können.

———

[680]. Lege Julia decretum est, ut pro violentia publica damnetur, quicunque iudex appellantem, ut ad principis praesentiam ducatur, ingenuum hominem vel civem Romanum factum torserit, occiderit vel occidi iusserit vel in vinculis publicis adstrinxerit vel flagellis ceciderit aut damnare praesumserit. Pro qua re humiliores personae iudicio capitis puniuntur, honestiores in insulam relegantur. Sed a legis istius poena de aliquibus praeceptum est, etiamsi ad principem appellaverint, posse torqueri vel damnari, si quos in ludicra arte offenderint vel iudicio fuerint condemnati aut de crimine suo confessi; et si qui propter hoc in carcerem rediguntur, quia secundum leges sententiae iudicis parere noluerint; vel si contra disciplinam publicam commisisse aliquid convincantur: tribuni quoque militum et praepositi navium et praefecti alarum, et hi omnes sine impedimento legis Iuliae etiam post appellationem possunt pro culpae suae qualitate aut damnari aut verberari.

§ 14. Entstehungsverhältnisse der Interpretation.

1. *Argumente für Annahme der Abfassung durch den Kodifikator.*
2. *Bekräftigung der Annahme durch ihren Inhalt.*
3. *Widerlegung von Einwänden.*

1. Es bleibt dann schliesslich noch die Frage zu erörtern, welches die Entstehungsverhältnisse der Interpretation sind. Soviel wird sich dann von vornherein sagen lassen, dass die Vermutung für ihre Abfassung durch den Kodifikator des Westgothisch-römischen Gesetzbuchs spricht. Sie gründet sich auf bereits (§ 2, 1) angeführte Überlieferungen über den Kodifikationsprozess, insbesondere auf das Kommonitorium, das Alarich dem Gesetzgebungswerke vorausgeschickt hat. Danach war es ihm darum zu thun, das Dunkel der Leges Romanae und des Antiquum ius in das Licht eines besseren Verständnisses zu versetzen und jede Zweideutigkeit aufzuheben, woraus der Streit seine Nahrung ziehen konnte. Hierauf fährt der Gesetzgeber fort: quibus omnibus enucleatis atque in unum librum prudentium electione collectis haec quae excerpta sunt vel clariori interpretatione conposita venerabilium episcoporum vel electorum provincialium nostrorum roboravit adsensus. Die Worte Quibus omnibus enucleatis atque in unum librum prudentium electione collectis besagen, dass all das Recht der Leges Romanae und des Antiquum ius durchgearbeitet und durch die Auswahl der Prudentes in ein Buch gesammelt worden ist: das Folgende aber charakterisiert den Inhalt desjenigen, was dann die Zustimmung der Bischöfe und Edlen bekräftigt hat, mit den Worten Haec quae excerpta sunt vel clariori interpretatione conposita noch näher als dasjenige, was exzerpiert, bez. mit einer Clarior interpretatio dargestellt worden ist. Unsere Interpretation führt auch den Namen einer solchen und trägt ohne allen Zweifel den Charakter einer auf Gemeinverständlichkeit gerichteten Darstellung, die auch die Bezeichnung einer Clarior interpretatio wohl verdient und vom Gesetzgeber ohne alles Bedenken so bezeichnet werden

konnte. Wie sollte dann nicht, wenn der Gesetzgeber von Clarior interpretatio spricht, damit auch die Interpretation des Sentenzenauszugs gemeint sein? Wenn dann die Kodifikation die Interpretation als eine Komposition bezeichnet und den Exzerpten gegenüberstellt, so wird sie damit für ein Produkt ausgegeben, das nicht aus bereits bestehendem Werk herausgeschnitten, sondern vielmehr eine eigne Schöpfung des Gesetzgebers ist. Bestätigt wird das aus dem Kommonitorium zu ziehende Ergebnis durch die Praescriptio, die in einigen alten Handschriften dem Kommonitorium vorausgeht und, wie folgt, lautet: in hoc corpore continentur leges sive species iuris de Theodosiano vel de diversis libris electae vel, sicut praeceptum est, explanatae. Heisst es hier ausdrücklich, dass die Abfassung der Explanation von dem Kodifikator vorgeschrieben worden ist, so darf man nicht daran zweifeln, dass mit der Explanation die Interpretation gemeint ist. Es lässt sich noch hinzufügen, dass auch mit Bezug auf die anderen Teile des Breviars gute Gründe für die Abfassung des Kommentars durch den Kodifikator sprechen. Mit Bezug auf die Epitome Gai, die gleichsam eine Interpretation ohne Grundtext ist, habe ich diesen Nachweis an anderer Stelle geführt [691]. Hinsichtlich der Novellen wird sich sagen lassen, dass, je näher ihre Entstehung und Zusammenstellung zu den Sammlungen, die im Breviar benutzt sind, an die Abfassungszeit der Kodifikation herangerückt werden muss, mit um so grösserer Wahrscheinlichkeit Herstellung der Interpretation durch die Redaktoren selbst angenommen werden kann. Bezüglich des Codex Theodosianus nimmt freilich eine verbreitete Meinung an, dass die Interpretation nicht erst von dem Kodifikator abgefasst worden ist.

2. Ich habe mich im Vorstehenden nicht schon solcher Argumente bedient, die der Interpretation selbst entlehnt sind. Diese fehlen nicht und sollen nunmehr zur Besprechung kommen. Dabei will ich zunächst mit dem Hinweis beginnen, dass die vorstehende Untersuchung Gründe für die Einheitlichkeit des Werkes ergeben hat. Ich erinnere daran, dass die Schrift in der Darstellungsweise durchgehende charakteristische Eigenschaften besitzt (vgl. § 6), und dass der gleiche und der Interpretation eigne Rechtsinhalt weithin nicht in vereinzelten Äusserungen auftritt, sondern das Produkt durchzieht. Vielfach tritt in der Interpretation Beeinflussung des einen Textes durch einen andern zu Tage (vgl. z. B. Note 249; S. 175 ff., 195 ff.). Des Weiteren aber kann für die Einheitlichkeit der

[691]) Vgl. Conrat (Cohn), Gaius S. 131 ff.

Schrift auf die Einheitlichkeit in sprachlicher Hinsicht hingewiesen werden, sodass sich sagen lässt, dass aus diesem Gesichtspunkte das Werk wie aus einem Gusse erscheint [692]. Ist nun die Interpretation ein einheitliches Werk, so lässt sich aus den Entstehungsverhältnissen der einzelnen Texte auf das Ganze schliessen. Es hat sich dann ergeben, dass ein Text auf Abfassung ausserhalb Italiens weist (vgl. S. 88). Es hat sich ferner für eine Reihe von Texten gezeigt, dass sie unter der Herrschaft des Christentums abgefasst sind (§ 7. 2). Eine Anzahl von Stellen weist auf späteren Ursprung, insofern das Recht der spateren Kaiserzeit zur Benutzung gekommen ist: die jüngste Quelle wird eine Novelle Valentinian III vom Jahre 452 (12, 1) sein (vgl. S. 231). Aus alledem lässt sich auf Abfassung der Schrift unter zeitlichen und örtlichen Entstehungsverhältnissen, wie sie bei der Kodifikationsarbeit zutreffen, schliessen. Weithin besteht ferner Übereinstimmung zwischen der Interpretation des Sentenzenauszugs und derjenigen der anderen Teile des Breviars. Sie bezieht sich auf die litterarischen Formen (vgl. § 5. 4), die die Produkte vertreten, ferner auf die Darstellungsweise (§ 6. 2), vor allem aber und weithin hierauf, dass dasjenige, was ich als das Recht der Interpretation bezeichnet habe, auch hier wiederkehrt. Am ehesten erklärt sich dann diese Erscheinung damit, dass die Interpretationen des Westgothisch-römischen Gesetzbuchs in dem Kodifikator den gemeinschaftlichen Urheber haben. Es ist um so wahrscheinlicher, wenn, was wiederholt der Fall ist, im Verhältnis der Interpretationen nicht allein Übereinstimmung, sondern auch Benutzung, und so auch von Seiten derjenigen des Sentenzenauszugs, sich

---

[692]) Ein Glossarium Interpretationis, worin auch der Sentenzenauszug berücksichtigt ist, liefert Haenel in der Ed. Haenel (p. 463). Besonders kennzeichnende sprachliche Züge der Schrift sind z. B. die folgenden. Mit Bezug auf das Verbum Verwendung des Participium Perfecti mit Fui fueram fuero statt Sum eram ero und Bevorzugung des Futurum. Hinsichtlich der Pronomina vor Allem ein überaus starker Gebrauch der Indefinita, insbesondere von Aliquis und Quicunque. Mit Bezug auf Konjunktionen lässt sich auf den S. 103 konstatierten Gebrauch von Ideo hinweisen: ingleichen werden Nam und Enim ohne Kausalbedeutung verwendet. Von den Propositionen wird mit besonderer Vorliebe De verwendet, auch für den Genetivus partitivus (z. B. PV. 1, 1, 3; PV. 1, 4, 3; PV. 5, 10, 1). Eine Reihe von Ausdrücken erscheint an mehreren Stellen in einer von der gemeinen abweichenden Bedeutung (z. B. Adhaerere im Sinne von Verurteilen fünfmal; etwa viermal Auctor für Erblasser; dreimal Ordo für Modus; zweimal Intentio für Rechtsstreit, Omnimodis = omnibus modis, Studium für Absicht). Auch die freilich weit verbreitete Verwendung der Ausdrücke Derelinquere und Dimittere für letztwillige Hinterlassung, Reddere für Leisten, Redhibitio Reformare für Ersatzleistung begegnet mehrfach, ebenso heisst es Pulsare für Verklagen und Dissimulare (dissimulatio) für Ausserachtlassen. Gewisse Redewendungen und Konstruktionen wiederholen sich in der Schrift stark, so besonders Retinere ad solutionem und dergleichen, ferner Appellare iudici statt Ab iudice, De crimine aliquem convincere.

ergiebt (vgl. z. B. S. 148 u. 149; S. 224). Noch grösser ist diese Wahrscheinlichkeit, wenn sich ein Verhältnis von Beziehung zwischen unserer Interpretation und der Epitome Gai herausstellt, da die letztere nachweislich ein Werk des Kodifikators ist. Andere Texte zeigen dann geradezu Alaricianischen Ursprung, insofern sie eine Benutzung der Epitome Gai aufweisen (vgl. z. B. S. 116) oder eine Bezugnahme auf das Gesetzbuch enthalten (vgl. z. B. S. 137. 208 u. 210) oder sonst am ehesten als Äusserung des Kodifikators gelten können (vgl. z. B. S. 90). Des Weiteren lässt sich noch anführen, dass die Sprache der Schrift Eigenschaften aufzeigt, wie sie um die Abfassungszeit[693] und im Entstehungsgebiete des Breviars angetroffen werden[694] und insbesondere in der Interpretation zu den Leges[695] und in der Epitome Gai wiederkehren[696]. Am einfachsten erklärt sich auch durch die An-

---

[693] Eine Reihe der Note 692 gezeichneten Eigentümlichkeiten der Interpretation mit Bezug auf Wortbedeutung und Redewendungen kehrt auch in der Gesetzgebung der Burgunden und im Edictum Theoderici, deren Abfassungszeit von der Entstehung des Breviars nicht viel absteht, wieder. So in den Burgundischen Gesetzen mit Bezug auf Addicere dimittere dissimulare pulsare redhibitio reformare studium. So im Edictum Theoderici mit Bezug auf Addicere dissimulare pulsare reddere reformare studium. Die in der Interpretation einmal vorkommende Wendung Incendium mittere (PV. 5, 3, 6) kehrt wieder in der Lex Romana Burgundionum 18, 3 Incendium inmittere).

[694] Hitzig, Savigny-Zeitschr., Rom. Abt., XIV 189, 218 u. 219, nimmt auf Grund von sprachlichen Eigentümlichkeiten Abfassung der Epitome Gai in Gallien an, da sie teils allein, teils besonders bei Gallischen Schriftstellern beobachtet seien. Hiervon kehrt z. B. der Gebrauch von Pro als Kausalpräposition, von Ipse für Idem (vgl. PV. 1, 1, 1) auch in der Interpretation wieder. Übrigens stellen sich zu der Sprache der um die Wende des fünften Jahrhunderts schreibenden Autoren Galliens manche sprachliche Beziehungen in unserer Interpretation heraus. So begegnet in der Interpretation Dissimulare (PV. 1, 4, 3; 5, 35, 1) in gleichem Sinne wie bei Sulpicius Severus, Iudicium und Mancipare (vgl. S. 135) wie bei Salvianus. Auch einmal vorkommende Ausdrücke und Wendungen kehren wieder: Absentare (PV. 1, 7, 2) bei Sidonius, Sperare in der Bedeutung von Erbitten (PV. 1, 1, 5 spero a te, ut illa re digneris esse contentus) bei Eugippius u. s. w.

[695] Die Note 692 gezeichneten sprachlichen Erscheinungen kehren so gut wie alle wieder in der Interpretation zu den Konstitutionen. So z. B. auch der eigentümliche Gebrauch von Intentio im Sinne eines Rechtsstreits (C. Th. 2, 4, 1). Ferner vereinzelt vorkommende Ausdrücke: Sperare (vgl. Note 694) (C. Th. 2, 7, 1), Interpretari passivisch (PV. 5, 36, 1; Nov. Val. 8, 1 u. 10, 1 sowie Nov. Mai. 1), die Wendung Tenere obnoxii (PV. 2, 11, 2) weiterhin, übrigens auch Lex Burgundionum (16, 2).

[696] Auf sprachliche Übereinstimmung des Sentenzenauszugs und der Epitome Gai hat bereits Hitzig, a. d. Note 694 a. O., XIV 219 u. 220 (quamdiu im Sinne von donec, contingere im Sinne von contrectare, tenere im Sinne von Belangen und sonstiges) hingewiesen. Es kann auch der Gebrauch von Nam ohne Kausalbedeutung, der gleiche Gebrauch von Ordo (vgl. Note 692) genannt werden. Es mag noch darauf hingewiesen werden, dass sowohl die Epitome Gai (vgl. Conrat [Cohn], Gaius S. 52 Note 149), als auch die Interpretation des Sentenzenauszugs den Ausdruck Liberi der Vorlage nicht wiedergeben, sondern durch Filii ersetzen (PV. 4, 1, 13; PV. 4, 5, 6 u. 8; PV. 5, 10, 4; PV. 5, 17, 3). Die einzige Stelle, in der das Wort in der Interpretation begegnet, ist

nahme einer Abfassung durch den Kodifikator der Umstand, dass, wie die Interpretation des Sentenzenauszugs die Epitome Gai benutzt hat, so auch das Umgekehrte der Fall ist [697]. Schliesslich ist auch noch zu bemerken, dass ein eigentümlicher Sachverhalt mit Bezug auf die Interpretation des Sentenzenauszugs von der Annahme aus, dass sie das Werk des Kodifikators ist, eine plausible Erklärung findet: es ist dies der Umstand, dass sie zu zahlreichen Texten der Vorlage aussetzt, bez. der Bemerkung Platz gemacht hat, dass der Text einer Interpretation nicht bedürfe. Denn jedenfalls kann man annehmen, dass diese Bemerkung eine Aussage des Kodifikators, nicht Reproduktion eines älteren Werkes ist. Der Kodifikator, der den Kommentar selbst verfasste, konnte dann leicht zu dieser Äusserung Anlass haben, indem er die Interpretation auf die Texte beschränken wollte, die nach seinem Ermessen eine solche erforderten. Bei der Annahme, dass der Kodifikator mit der Interpretation älteres Werk reproduziert, liesse sich die Bemerkung, dass es einer Interpretation nicht bedürfe, nicht anders als damit begreifen, dass dieses ältere Werk nur einen Teil der im Auszug überlieferten Texte mit einer Interpretation begleitete oder umgekehrt von dem Kodifikator auf die im Auszuge mit Interpretation versehenen Texte verkürzt worden ist. Die unvollständige Erläuterungsschrift hätte aber doch, den Bedürfnissen der Kodifikation entsprechend, von dem Gesetzgeber ergänzt werden müssen, während für das Streichen einer vorhandenen Interpretation bei Texten, die in den Auszug übergingen, kein plausibler Grund sich finden lässt.

3. Das vorstehende Ergebnis erfährt eine Unterstützung, indem ich zum Schlusse eine Reihe von Punkten, die den Schein erwecken könnten und thatsächlich zu der Meinung Anlass gegeben haben, dass in der Interpretation des Sentenzenauszugs nicht sowohl ein originales Werk des Kodifikators, als vielmehr ein älteres Werk, nur mit der Kodifikation entsprechenden Änderungen und Ergänzungen, vorliegt, zu widerlegen suche [698]. Es handelt sich einmal

PV. 2, 20, 2, an welchem Orte der Schriftsteller der Antiquitas die Auffassung zuschreibt, dass die Ehe Procreandorum liberorum causa geschlossen ist. Hier mag auch der Autor wie die Antiquitas haben sprechen wollen.

[697] Dieser Nachweis ist geführt bei Conrat (Cohn), Gaius S. 102 ff., S. 97.

[698] Die Ansicht ist insbesondere vertreten von Fitting, Zeitschr. f. Rechtgesch. XI 230—234, und wird dahin formuliert, dass die Verfasser des Breviars eine schon vorhandene Paraphrase des Paulus zu Grunde legten oder auch manchmal, wo die alte Arbeit gar nicht mehr passte, durch einzelne neue und eigne Interpretationen ersetzten. Eine nähere Ausführung der Meinung hat Fitting nicht gegeben. Sie wird z. B. geteilt von Krüger, Quellen S. 312, und Brunner, Deutsche Rechtsgesch.² I 514.

um den angeblichen Sachverhalt, dass sich in Produkten eine Benutzung von Text der Interpretation des Sentenzenauszugs nachweisen lässt, die nicht auf Benutzung des Breviars zurückgeht. Es läge dann in der That nahe anzunehmen, dass hier vielmehr auf jene Quelle des Breviars zurückgegangen ist. Die Produkte, die hier in Betracht kommen, sind die Lex Romana Burgundionum und das Edictum Theoderici. Es hat sich bei der Darstellung des Rechts der Interpretation ergeben, dass die genannten Gesetze in einzelnen grossen Zügen zu dem Rechte der Interpretation Beziehungen haben. Diese Erscheinung kann, gerade von der Annahme des Ursprungs der Interpretation des Sentenzenauszugs aus der Hand des Kodifikators leicht damit erklärt werden, dass hierin gleichsam occidentalisches Römerrecht des germanisch-römischen Kodifikationszeitalters zum Ausdruck kommt. Hierzu gehört z. B., wenn sich in der Lex Romana Burgundionum, wie in der Interpretation (vgl. S. 189), das Lege Aquilia adversus infitiantem in duplum agitur von seiner besonderen Beziehung auf die Sachbeschädigung losgelöst und einen paroemiatischen Charakter angenommen hat, um freilich zu einem anderen Verständnis zu führen, als in der Interpretation, dass nämlich bei jeder Klage im Falle der Infitiatio Verurteilung auf das Duplum eintritt[69]. Hierzu mag ferner gehören, wenn im Edictum Theoderici, wie in der Interpretation, die alte Regel Noxa caput sequitur mit Noxa semper caput sequitur formuliert wird, da hierin eine verbreitete übrigens missverständliche Auffassung der Zeit zu Tage tritt (vgl. S. 161)[70]). Diese Erscheinung ist sehr be-

---

[69] Es handelt sich insbesondere um den Fall, dass der Bürge, der gezahlt hat, von dem Hauptschuldner Zahlung beansprucht (II 8). Hiervon heisst es: post trinam conventionem dupli redhibitione pro inficiante, hoc est negante, ipse damnabitur, secundum legem Aquiliam, quae negantes debitum dupli satisfactione damnat. Das Infitiari ist hier dann wirklich ein Negieren des Anspruchs, wie aus einer anderen Stelle hervorgeht, die sich gerade auf den Fall bezieht, in dem schon nach klassischem Recht, gemäss Lex Aquilia, Haftung auf das Doppelte eintritt (29, 1 Si quis caballum ligando et os aut scindula vel per pannum rubeum cum ita turbaverit, ut pereat, si factum suum non negaverit, simpla hoc satisfactione componat: si negaverit et convictus fuerit, dupli secundum legem Aquiliam, qua infitiantes duplo tenentur.

[70] Der Text des Sentenzenauszugs ist PV. 2, 32, 12. Die Interpretation hierzu lautet, wie folgt: si servus furtum fecerit et postea aut manumissus aut venditus fuerit, aut is, qui manumissus est, pro furti redhibitione tenebitur aut emtor eius: quia noxa semper caput sequitur. Im Edikte (Cap. 120), das diese Stelle wiedergiebt, heisst es: si servus furtum fecerit, et manumissus a domino fuerit, vel venditus alteri, vel donatus, caussam de furto tum ipse manumissus dicat, vel ille qui eum emit, aut cui donatus est. Noxa enim semper caput sequitur. Ohne Zweifel hat das Edikt zu der Fassung, die es dem Texte des Paulus giebt, nicht aus der Interpretation geschöpft. Es gilt dies dann auch für den Satz Noxa enim semper caput sequitur, wie ja auch das Enim der Vorlage (noxa enim caput sequitur) angehört, nicht der Interpretation. Es bleibt demnach kaum etwas Anderes übrig als die Auffassung des Textes.

merkenswert, kann aber im Rahmen dieser Schrift nur gestreift werden. Sie ist aber nicht identisch mit dem Sachverhalt, dass die beiden Gesetze eine der Interpretation des Sentenzenauszugs zu Grunde liegende Schrift benutzt haben: vielmehr fehlt es zu dieser Annahme an jedem Anhalt mit Bezug sowohl auf das Burgundische Gesetz [701], als auch auf das Edikt [702]. Es kommt weiter in Betracht, dass Text der Sentenzen, der dem Auszuge nicht angehört, mit Erläuterung der Art, wie sie die Interpretation des Sentenzenauszugs bildet, versehen ist: dieser Sachverhalt soll dann zu der Annahme verwendet werden, dass hierin ein Überrest von jener älteren Interpretationsschrift, die man sich ja am ehesten als einen Kommentar der vollständigen Sentenzen vorstellen wird, auf uns gekommen ist. Die Masse solchen Textes ist verschwindend [703], ja selbst ganz gering neben der Zahl von dem Auszuge fremden Texten der Sentenzen, die eine Interpretation nicht besitzen [704]. Hier liegt Nichts vor, was den angenommenen Sachver-

[701]) Das Einzige, worauf man sich mit einigem Schein für das Gegenteil berufen könnte, ist, dass für PV. 1. 15, 1 Si quadrupes pauperiem fecerit damnumve dederit die Interpretation setzt Si alienum animal cuicumque damnum intulerit und die Lex Romana (13, 1) in einem ausdrücklich auf Paulus Bezug nehmenden Text Si animal cuiuscumque damnum intulerit. Die Übereinstimmung in den Worten Animal und Intulerit für Quadrupes und Dederit reicht indessen nicht so weit, um daraufhin Benutzung der Interpretation durch die Lex annehmen zu müssen, zumal im weiteren Verlaut Interpretation (aut alicuius fructus laeserit, dominus eius aut aestimationem damni reddat, aut ipsum animal tradat. Quod etiam de cane similiter est statutum) und Lex (aut aestimationem damni dominus solvat, aut animal cedat; quod etiam de cane at bipede placuit observari) weit auseinandergehen.

[702]) Hier kommt kaum etwas Anderes in Betracht als etwa das Folgende. Cap. 117 hat folgenden Text: servus si furtum fecerit, vel damnum cuilibet dederit, nisi eius dominus pro sua qualitate reddere vel sarcire paratus sit, noxae eum dare cogitur. Das Pro sua qualitate des Edikts entspricht in Fassung und Sinn dem Pro sui quantitate der Vorlage (PV. 2. 32, 11), bezieht sich auf den Ersatz und bedeutet (Ersatz) nach Massgabe des Schadens. Gewiss las schon die im Edikt benutzte Handschrift Pro sua qualitate, wie ja auch die Lex Romana Burgundionum (15, 1), die den gleichen Text benutzt, Pro sui qualitate hat. Die Interpretation liest folgendermassen: si servus alicui furtum fecerit vel damnum dederit, si dominus eius pro eo reddere noluerit, tradere eum vindictae pro qualitate facti debebit. Es wiederholt sich somit das Pro qualitate statt Pro quantitate, indessen abweichend, insofern von Pro qualitate facti die Rede ist, was sich auf die Hingabe zur Vindicta bezieht.

[703]) Es handelt sich, wenn ich recht sehe, nur um die Erläuterung zu P. 1, 7, 4 (PV. 1, 7, [4], in Ed. Haenel), von der bereits (vgl. S. 185 u. 186) ausführlich die Rede gewesen ist. Auch der Schlussatz in PV. 5, 25, 12, den Ed. Krüger als nichtpaulinisch bezeichnet, liesse sich hierzu rechnen.

[704]) Texte, die neben der Interpretation, die dem Auszuge angehört, noch eine zweite Interpretation besitzen, zählen nicht mit. Hierzu gehört z. B. PV. 1, 12, (2), vermutlich eine zweite Interpretation von PV. 1. 13. 6, ferner PV. 2, 1, (2) das gleiche von PV. 2, 1, 1 u. 2, sodann eine zweite Erläuterung zu PV. 4, 8, 3 (vgl. Ed. Krüger ad P. 4, 8, 20). Auch der Zusatz zu P. 5, 26, 1 (PV. 5, 28, 1) in Ed. Krüger wird

halt unterstützt: ist solcher Text, dem eine Erläuterung beigegeben ist, in Handschriften des Breviars dem Sentenzentext eingefügt, so wird ihm vielmehr eine Interpretation aus dem Grunde beigegeben sein, um ihn damit den Breviartexten gleichzustellen. Es ist dann ferner behauptet worden, dass innerhalb der Interpretation des Sentenzenauszugs eine Anzahl von Texten vorhanden ist, die im Punkte der Darstellungsweise oder in sprachlicher Hinsicht sich von der grossen Masse abheben, und zwar in unvorteilhafter Weise. Diese Eigenschaften sollen dann auf Rechnung einer anderen, resp. im Vergleich zu dem Grundstock späteren Entstehungszeit kommen und zwar der Art, dass sie von dem Kodifikator abgefasst oder zum mindesten stark bearbeitet seien. In Wahrheit tritt ein Unterschied zwischen den hierfür in Anspruch genommenen Texten und dem Gros der Interpretation in der genannten Hinsicht nicht zu Tage, wie sich in den vorstehenden Untersuchungen ergeben hat, dass sie in jeder Hinsicht in den Rahmen des Produktes passen[705]. Sollte dann schliesslich noch in der Kennzeichnung der Interpretation durch das Kommonitorium als Clarior interpretatio der Hinweis gefunden werden, dass in dem Gesetzgebungswerke eine ältere Interpretation, nur in bearbeiteter, nämlich durch den Kodifikator verdeutlichter Gestalt Aufnahme gefunden hat, so liegt die Dürftigkeit dieses Arguments zu Tage: ohne allen Zweifel ist das nächstliegende Verständnis der Clarior interpretatio nicht die im Vergleich zu einer ungenannten und unbekannten verständlichere Interpretation, sondern die verständliche Interpretation schlechthin.

---

eine zweite Interpretation eines Textes des Auszugs (PV. 5, 28, 2) sein. Schliesslich kommen auch Bemerkungen, die nicht sowohl zu Text des Paulus eine Erläuterung als eine Ergänzung geben wollen, hier nicht in Betracht (Ed. Krüger zu P. 1, 13B, 3, ferner zu P. 4, 8, 19, schliesslich zu P. 5, 4, 15 = PV. 5, 4, 15 Fm. a).

705 Als solche Texte werden von Fitting, a. d. Note 698 a. O., S. 231, 232 u. Note 23 daselbst, die folgenden angegeben. PV. 1, 5, 2. PV. 1, 7, 2. PV. 1, 13, 3 u. 6. PV. 1, 15, 2. PV. 1, 18, 1. PV. 2, 1, 1—3. PV. 2, 24, 2. PV. 2, 32, 26. PV. 3, 1, 1. PV. 3, 6, 7; 9; 10—12. PV. 3, 8, 6. PV. 3, 9, 72. PV. 4, 10, 4; 5; 7. Auch die Interpretation zu PV. 3, 2, 4 soll schon wegen mangelhaften Satzgefüges Überarbeitung verraten (a. a. O. S. 115 Note 13): es heisst nämlich in Ed. Haenel Si liberto mortuo patronus vel patroni filii, quum secundum paginam testamenti in dimidia eius hereditate successerint, debitum liberti pro portionum suarum quantitate restituant. Die richtige Lesung hat offenbar Cod. Leg., in welcher Handschrift das Quum fehlt (in Cod. Monac. fehlt das Si).

REGISTER.

Die rechtsstehenden Ziffern verweisen auf die Noten, schräge rechtsstehende Ziffern auf die Seiten des Textes der vorstehenden Abhandlung.

1. *Texte des Westgothischen Paulus (PV.) (Ed. Haenel), die in der vorstehenden Abhandlung aufgeführt sind.*

1, 1, (1) ... 7
1, 1, 1 ... 13 *73* *74* 141 *166* 694
1, 1, 2 ... *54* *57* 116 141 *167* 184 476
1, 1, (3) ... 7
1, 1, 3 .. 155 *181*[1] *181* 476 630 692
1, 1, (5) ... 7
1, 2, 1 ... *45* *120* *121* *225*
1, 2, 2 ... 115 *121* *222* *223* *225*
1, 2, 3 .. 59 *121* *222* *223* *225* 336
1, 2, 4 ... *51* *62* 129 161 *223*
1, 3, 1 ... *77* *77*
1, 3, 2 ... *224*
1, 4 ... *22*
1, 4, 1 ... 479 490
1, 4, 2 . 105 115 *118* 123 125 130 166 503
1, 4, 3 ... 11 11 119 123 130 140 479 511 692
1, 4, 4 .. 103 125 130 166 350*a* 503
1, 4, 5 ... 104 127 141 *161* 457
1, 4, 6 ... 130 138 457
1, 4, 7 ... 130 141 161 166 166
1, 4, 8 ... 130
1, 5, 1 ... 52
1, 5, 2 ... *219* *237* *238* 705
1, 6, 2 ...
1, 6, 3 ...
1, 7 ... *83* *185*
1, 7, 1 .. *12* 35 *39* *72* 92 227 249
1, 7, 2 . *12* *39* 52 52 *72* *83* *89* 92 115 118 *185* 227 232 232 253 694 705
1, 7, 3 ... *90* 490
1, 7, (4) ... 7 703
1, 7, 4 ... 140 *143* 376
1, 7, 5 ... 141 376
1, 7, 7 ... *140* 230 375
1, 7, 8 ... 230 703
1, 7, 9 ... 230 231
1, 8 ... *83*
1, 8, 1 ... *89*
1, 8, 2 ... 130 138
1, 9 ... 83 *87*
1, 9, 1 ... *88* *239*
1, 9, 2 ... 11 141 155
1, 9, 3 ... *87* 105 139
1, 9, 4 ... 37 112 139
1, 9, 5 133 141 155 *178* 246 514 515
1, 9, 6 ... *59* 133 246 511 516
1, 9, 7 ... 8 141 245
1, 9, 8 ... 104 *150* 417
1, 10, 1 *22* *57* 116 *232* 336 336 491
1, 11, 1 ... 92 *201* 516 664
1, 11, 2 . 92 104 119 139 *180* *201* *201* 336 516 516 633 664 664 664 664
1, 11, 3 . 38 124 *145* 155 *180* 664 664
1, 12, 1 .. 38 *71* 123 155 197 213
1, 12, (2) ... 7 704
1, 12, 3 ... 52
1, 13, 1 ... 634 659
1, 13, 3 ... *72* *77*[2]) *238* 705

[1]) Zeile 4 statt P. 1, 1, 3 zu lesen.
[2]) Letzte Zeile von unten statt PV. 1, 13, 4 zu lesen.

1, 13, 4 104 123 130 139 159 *172*
1, 13, 5 . 92 101 *187* 540 540 541
1, 13, 6 ... *71* 83 92 101 130 *187* 541 704 705
1, 13, 8 ... 65 130
1, 13, 9 ... 7
1, 13, 9 ... *62* 129 141 161 *203*
1, 15, 1 . 52 *71* 127 139 *190* 374 701
1, 15, 2 . 52 101 117 129 161 *190* 199 238 705
1, 15, 3 ... 113 127
1, 16, 1 ... *239*
1, 17, 1 .... 105 119 *144* 153 159
1, 17, 2 ... *145* 408
1, 18, 1 ... *205* 631 638 705
1, 19, 1 . 19 52 *71* 105 132 136 165 *180* *181* *188* *189* *210* *232* *232*
1, 19, 2 ... *181* *232* *232*
1, 20 ... 515
1, 20, 1 *74*[1] 114 123 *180* *180* 199
1, 21 ... *32* 40
1, 21, 1 ... 18 *69*
1, 21, 2 ... *69* 78 *239*
1, 21, 3 ... 18 79
1, 21, 4 ... *53* 78
1, 21, 5 ... 78
2, 1, 1 .... 102 158 *229* 704 705
2, 1, (2) ... 7 704
2, 1, 2 . *229* *229* 230 704 705
2, 1, 3 . 129 139 163 *229* 336 705
2, 1, 4 ... *59* *230*
2, 1, 5 ... 38 129 130 138
2, 2 ... *178* 513
2, 2, 1 .. *56* *57* *62* 130 139 147 *178*
2, 3, 1 . 38 118 131 *175* *176* 222 504 507 511 515
2, 4 ... 21
2, 4, 2 ... 130 138
2, 4, 3 ... 128 141 *170*
2, 4, 4 ... *56* 115 139 *171*
2, 5 ... 21
2, 5, 1 ... *150* 125
2, 5, 2 27 116 119 141 *146* 255
2, 5, 3 ... *56* 116 119 141
2, 6 ... 456
2, 6, 1 ... 130 *160*
2, 7, 2 ... 130
2, 8, 1 ... 130 *158* 456
2, 8, 2 . 130 140 *158* *159* 453 454 456
2, 8, 3 *54* 118 127 141 *159* 454
2, 9, 1 ... 52 117 130 141 *162*
2, 10, 1 . *70* 104 118 129 163 *169* *170* 195 336
2, 11, 1 ... 59
2, 11, 2 59 *119* 133 195 511 516 695
2, 12 ... 21
2, 12, 1 ... 52 129 138
2, 12, 2 *62* 136 155 *171* 336 491 633
2, 12, 4 *54* 104 127 141 415 425
2, 12, 5 ... *146* *147*
2, 12, 6 .. *146* *148* 375 175 490
2, 12, 7 ... 140 *146* *149*
2, 12, 8 ... 119 139 *146* *150* 425
2, 13 ... 21
2, 13, 1 ... *62* 104 129 139 414
2, 13, 2 ... 127 139 415 631
2, 13, 3 ... 141 429
2, 13, 4 ... 130
2, 14, 1 *45* 136 140 *152* *153* 159 162 *170* 268 282 655
2, 14, 2 ... 135 *154* *157*
2, 14, 3 ... *45* *158* 493
2, 14, 4 ... *157*
2, 14, 5 ... 38 138
2, 14, 6 ... 65 *77* 130
2, 15, 1 ... 104 161 *174* 240
2, 15, 2 ... 129 138
2, 15, 3 ... 116 135 141 631
2, 17, 1 ... 119 130 141 *173*
2, 17, 2 .... 105 130 139 *173* *173*
2, 17, 3 ... 130 *135* *173* *173*
2, 18, 1 ... 19 130
2, 18, 3 ... 130 139 164 490
2, 18, 4 ... 500 501
2, 18, 5 ... 52 *56* 127 141 501
2, 18, 6 ... 490
2, 18, 10 . 104 116 *167* *172* 475
2, 18, 11 . 4 *39* 118 *136* 141 143 383
2, 18, 12 133 141 155 *178* *180* *180* *224*
2, 19, 2 ... 130
2, 20, 2 ... *13* 38 *111* 696
2, 20, 4 ... *113* 119 141

[1] Zeile 5 von unten hinter Paulus einzufugen.

2, 20, 5	*31* *113* 118 141 395
2, 20, 6	8 *93* *95* *113* 119 265
2, 21, 1	*106*
2, 22	385
2, 22, 1	*12* 111 *114* 119
2, 23, 1	*116* 159
2, 23, 2	129 507
2, 24, 2	*70* 102 406 705
2, 24, 5	42 52 141 143
2, 24, 6	118 141 *215*
2, 25, 1	138
2, 25, 2	34 138
2, 25, 3	138
2, 25, 4	*92* *93* 113 141 *211* 490
2, 25, 5	105 *108* 119 139
2, 25, 6	139 159 307
2, 25, 7	138 305
2, 25, 8	105 *109* 123 159
2, 26, 1	36
2, 26, 2	378
2, 26, 4	*77*
2, 27, 1	*34*
2, 27, 2	86
2, 27, 3	86
2, 28, 1	141 329
2, 29, 2	290
2, 30, 1	54 *119* 141 143 160 329
2, 31, 1	130
2, 32	*83* *161* *182*
2, 32, 1	36 *42* *84* *182* 539
2, 32, 2	*182*
2, 32, 3	34 *182*
2, 32, 4	34 *182*
2, 32, 5	129 *182* *183* 524
2, 32, 6	129 *182* *183* 525
2, 32, 7	129
2, 32, 8	129 *182* *183* 524
2, 32, 9	129 *182* *183* 525
2, 32, 10	117 128 *186* *239*
2, 32, 11	130 141 143 *163* 468 469 474 474 702
2, 32, 12	127 139 *164* 472 474 700
2, 32, 13	129 *164* 474 474
2, 32, 14	130
2, 32, 15	8 130
2, 32, 16	*83* 127 *183* *184*
2, 32, 17	17*a* 141 *183*
2, 32, 18	345
2, 32, 19	129
2, 32, 20	129
2, 32, 21	141 161 *161*
2, 32, 22	129 138 147 151 539
2, 32, 23	*71* 104 130 164 *188* *190*
2, 32, 24	130
2, 32, 25	130
2, 32, 26	130 161 538 705
2, 32, 27	130
2, 33, 1	130 141 490
3, 1	*225*
3, 1, 1	*120* 124 139 159 *225* 705
3, 2, 2	17*a* 139 210 336
3, 2, 4	141 705
3, 3, 1	141 192
3, 4, 1	36
3, 4, 5	36
3, 4, (6)	7
3, 5, 1	52 *72* *89*
3, 6, 1	*71*
3, 6, 2	*92* *98* 104 256
3, 6, 7	*79* 119 141 159 *194* 705
3, 6, 8	*76* 184 197
3, 6, 9	58 705
3, 6, 10	121 *191* 705
3, 6, 11	*80* 121 *192* *193* *195* 221 705
3, 6, 12	120 *197* 705
3, 6, 13	141
3, 6, 14	141
3, 6, 15	141 143 155
3, 7, 1	118 212
3, 7, 3	52
3, 7, 5	196
3, 7, 10	*42* *70*
3, 7, 12	8 139 156 557
3, 8, 1	141 *205* *210* 607
3, 8, 4	*71* *207*
3, 8, 5	*57* 141 *208*
3, 8, 6	52 52 65 *71* 105 *209* *209* *210* 705
3, 8, 7	139 *210* 415
3, 8, 8	*53* 104 119
3, 8, 13	*57* 139 156
3, 8, 14	8
3, 8, 15	416
3, 9, 9	139
3, 9, 10	141 603
3, 9, 11	38 52
3, 9, 12	*145*
3, 9, 13	*92*
3, 9, 16	*145*
3, 9, 36	116 141

3. 9. 40 ... 96
3. 9. 52 ... 141
3. 9. 53 ... 175 113 *116* 603
3. 9. 54 ... 96
3. 9. 72 ... 4 91 98 705
3. 9. 73 ... 98
3. 9. 74 ... 98
3. 9. 75 ... 119 141
3. 9. 76 ... 52 *60* 135 141
3. 10. 1 ... 628
3. 11. 1 ... *71* 118 141 608
3. 11. 2 ... 657
3. 11. 3 ... 104 115 *140* 577
3. 11. 4 ... 54
4. 1. 1 ... 131
4. 1. 3 ... *76* 153
4. 1. 4 ... 131 141 153 159 *212*
4. 1. 5 *57* 65 *211* *212* 554 609 610 694
4. 1. 6 65 104 113 141 153 *211* 554 609 610
4. 1. 7 ... 36 124 135 153
4. 1. 8 ... *71* 131 139 *210*
4. 1. 10 ... 36
4. 1. 11 ... 611
4. 1. 12 ... 141
4. 1. 13 ... 141 696
4. 1. 15 ... 141
4. 1. 16 ... *45* 141 *213* *213*
4. 1. 17 ... 65
4. 1. 18 ... *204* 622
4. 2. 1 ... 196 618
4. 3. 1 ... 36 161 195 *213*
4. 3. 2 ... 141 161 195 *214* 619
4. 3. 3 ... *65* *71* *71*
4. 3. 4 ... 195 490
4. 4. 2 ... *77*
4. 4. 3 ... 141 *215* 694
4. 4. 4 ... 195 *215*
4. 5. 1 ... 585
4. 5. 2 ... 141 *200*
4. 5. 3 ... *76* 153
4. 5. 4 ... 585
4. 5. 5 ... *71* *71* 104 141 *200*
4. 5. 6 ... 52 *201* 696
4. 5. 7 ... 7 *63* 96 161 *204*
4. 5. 8 ... 141 696
4. 5. 9 ... *63* *71* 141 159 161
4. 5. 10 ... 557
4. 6. 2 ... *77*
4. 6. 3 ... 197
4. 7 ... 52
4. 7. 1 ... 38 193
4. 7. 2 ... 96 111 193
4. 7. 6 ... *126* *127* 200
4. 8 ... *34* *104*
4. 8. 1 ... 40 *100* *104* 111 281
4. 8. 2 ... 40 138
4. 8. 3 36 40 *101* 192 192 *198* 704
4. 8. 4 ... 40 141 *199*
4. 8. 5 ... *35* 40 *76* 88 *198* 519
4. 8. 6 ... 40
4. 8. 7 ... 40 141 562
4. 8. 8 ... *34* *96*
4. 8. 9 ... *34* 704
4. 8. 10 ... 11 *34*
4. 8. 11 ... 11 *34*
4. 8. 12 ... *34*
4. 8. 13 ... *34*
4. 8. 14 ... *34*
4. 9. 1 ... 34 *97*
4. 9. 2 ... *76*
4. 10. 1 ... 290
4. 10. 2 ... 101 290
4. 10. 3 ... 269 290
4. 10. 4 ... *70* 91 94 290 705
4. 10. 5 ... 4 91 290 705
4. 10. 6 ... 290
4. 10. 7 ... 91 94 290 705
4. 10. 8 ... 102 290
4. 11. 1 ... *99* 141 282
4. 11. 3 ... *77* *99*
4. 11. 4 ... *99* 277
4. 11. 5 *99* *99* 118 119 141 158 282
4. 11. 6 ... *99*
4. 11. 7 ... *99*
4. 11. 8 ... *99* *99* 141
4. 12. 2 ... 141
4. 12. 3 ... *93* *118* 139 194
4. 13. 1 ... *57* 193 196
4. 13. 2 ... 118 *213*
4. 13. 3 ... 193
4. 13. 4 ... 36 193
5. 1. 1 ... 37 416
5. 1. 2 ... *84* *93* 104
5. 1. 4 ... *77*
5. 1. 5 ... *239* 634
5. 2 ... *138*
5. 2. 1 ... *56* *134*
5. 2. 2 ... *56* *81* 226

5, 2, 3 .... 38 92 387
5, 2, 4 ... *45* 92 119 *140* 387 475
5, 2, 5 138
5, 3, 1 .... 141 *239* 543
5, 3, 3 .... *52*
5, 3, 5 .... *257*
5, 3, 6 8 52 *58* 141 *239* 543 693
5, 4, 1 .... 38 151
5, 4, 3 .... 138 151
5, 4, 4 .... 83 *238*
5, 4, 5 .... 84 *239* 266
5, 4, 6 193
5, 4, 8 .... 193 *239* 257
5, 4, 9 .... 104 *122* 549 640
5, 4, 10 .... *77* *122* 217 346
5, 4, 11 .... 52 *77* *238* 687
5, 4, 12 634
5, 4, 14 52
5, 4, (15) 7 7 704
5, 4, 15 .... *239*
5, 4, 16 .... *239*
5, 4, 17 .... 38 346
5, 4, 18 .... 38 346
5, 4, 19 341
5, 5, 1 ... *76* *77* *219* 634 638 689
5, 5, 2 38
5, 5, 3 634
5, 5, 5 52
5, 5, 6 .... 38 105 *231* 632
5, 5, 7 38
5, 5, 8 .... 38 388 634
5, 5, 9 .... 38 *239*
5, 6 .... *124* 357
5, 6, 1 111 121 *124* *129* 153 367 367 372 413
5, 6, 2 357
5, 7 .... *124* *129* *130*
5, 7, 1 .... *133*
5, 7, 3 . ... *133* 204
5, 7, 5 ..... 111 *130* *131* 136 418
5, 7, 6 .... 117 141
5, 7, 7 .... 138 357
5, 7, 8 .... *130* 141 161 487
5, 7, 10 .... 105 119 *132* 141
5, 7, 12 . . .. 65 *71* *126* 141 161
5, 7, 13 .. .. 38 197
5, 7, 14 52 *107* *131* 141 150 653
5, 8, 1 . ... *13*
5, 8, 2 ... 36 38 113 131 *175* *176* *176* 504
5, 8, 3 .... 34 *145*
5, 8, 4 .... *177*
5, 9 .... *179*
5, 9, 1 .... *83* 96 151 226
5, 10, 1 .. *76* *80* 119 159 *195* *195* 654 692
5, 10, 2 104 *218* *233* 515 515 645
5, 10, 3 .... 141 161 *228* *234* 516 516 630
5, 10, 4 *76* 126 *206* 210 516 516 663 696
5, 11 .... 21 *140*
5, 11, 1 .... 92 *140* 515 664
5, 11, 2 92 *140* *140* 141 490 515
5, 12, 2 .... *140* 141
5, 12, 3 37
5, 12, 4 ..... *31* 104 *140* *140* 141
5, 12, 5 104 113 141 159 161 394
5, 12, 6 .... 117 *141* 141
5, 13, 1 .... 116 141 *198*
5, 13, 2 290
5, 13, 3 138
5, 14, 2 .... *77* 216
5, 14, 4 .... *76* *76* 153 519
5, 14, 5 .... 52 *76* 153
5, 14, 6 .... *31* 350*a*
5, 14, 7 634
5, 15, 2 .... 119 141
5, 15, 3 37
5, 16, 1 52
5, 17, 2 290
5, 17, 3 696
5, 17, 5 .... *77*
5, 18, 1 .... *58* 493 656
5, 18, 2 .... *119* 123 141 *219*
5, 18, 5 .... 52 *77* *77* 216
5, 18, 9 138
5, 18, 10 .... 141 *239*
5, 18, 11 .... 38 *239* 640
5, 18, 12 138
5, 18, 13 126
5, 20, 1 .... 52 535
5, 20, 2 .... 138 535
5, 21, 1 .... 12 *39* *41* *66*
5, 22, 1 .... *77*
5, 23, 1 183
5, 23, 2 .... *68*
5, 23, 3 .... 75 *76* 183
5, 23, 4 183
5, 24, 3 .... *97* 179

5, 24, 4 179
5, 25, 1 .... 52 193
5, 25, 3 52
5, 25, 4 52
5, 25, 6 138
5, 25, 9 183
5, 25, 10 183
5, 25, 11 183
5, 25, 12 .... 183 703
5, 25, 13 138
5, 26, 1 .... *13* 193
5, 27, 1 .... 38 *76* 193
5, 27, 3 .... 4 *70* 233 239 *240* 633
5, 27, 5 196
5, 27, 6 195
5, 27, 7 138
5, 27, 8 .... 38 197
5, 27, 10 193
5, 27, 12 138
5, 28, 1 .... *12 71* 92 *96* 98 213 *240* 704
5, 28, 2 .... *78* 92 *96 98* 184 191 213 *217 240 240 240* 630 704
5, 28, 3 .... *14* 56 193
5, 28, 4 .... 38 *77* 193 416
5, 29, 1 .... 65 138
5, 30, 1 .... *77 77 89* 105 141 *218 240*
5, 31, 1 .... *12* 52 75 *76* 195
5, 32, 1 .... *77* 179
5, 33, 1 .... 13 138
5, 33, 2 13
5, 34, 1 .... 141 *230*
5, 35 657
5, 35, 1 .... 99 *237* 694
5, 35, 2 .... 141 *236* 515 657
5, 35, 3 .... *236*
5, 35, 4 .... *59* 139 *236* 657 685
5, 35, 5 .... *236* 657 685
5, 35, 6 .... *236* 657
5, 35, 7 .... *236*
5, 36, 1 .... 99 *235* 657 695
5, 36, 2 .... *235 236*
5, 37, 1 .... 38 *57* 105 141 253
5, 37, 2 .... 115 *236*
5, 37, 3 .... 38 *76* 346
5, 38, 1 .... *59* 3 6 336 664
5, 38, 2 138
5, 39, 1 .... 103 141

---

2. Texte der Sentenzen des Paulus (P.) (Ed. Krüger), die in der vorstehenden Abhandlung aufgeführt sind.

1, 1A 44
1, 1, 1 .... *181* 520
1, 1, 2 .... 13 *165*
1, 1, 3 .... 18 *74*
1, 1, 4a *167*
1, 1, 5 520
1, 1, 6 67
1, 1, 7 67
1, 1B, 1 .... *31*
1, 1B, 2 54
1, 3, 3 .... 225 228
1, 3, 4 67
1, 3, 5 .... 225 228
1, 3, 6 225
1, 3, 7 .... 225 228
1, 3, 8 225
1, 3, 9 67
1, 3, 10 .... *239*
1, 4, 2a 42
1, 4, 3 .... 11 11
1, 4, 9 22
1, 4, 10 204
1, 6A, 1 72
1, 6A, 2 68
1, 6A, 3 68
1, 6A, 4 68
1, 6A, 5 68
1, 6A, 6 68
1, 6A, 7 68
1, 6B, 1a 67
1, 6B, 1b 67
1, 6B, 1c 67
1, 6B, 1d 67
1, 6B, 1e 52 58
1, 6B, 4 54
1, 7, 4 .... *185 185* 703
1, 9, 2 11
1, 9, 4a 42

1, 9, 4^{b} 52
1, 9, 5^{a} 47
1, 9, 5^{b} *28*
1, 9^{A}, 1 240
1, 12, 5 . . . . *21*
1, 12, 7 67
1, 12, 8 28
1, 12, 9 86
1, 13^{A}, 1^{a} 67
1, 13^{A}, 1^{b} 67
1, 13^{A} 1^{c} 67
1, 13^{A} 1^{d} *22*
1, 13^{A} 1^{e} 51
1, 13^{A}, 1^{f} 67
1, 13^{A}, 1^{g} 52
1, 13^{A}, 1^{h} *31* 75
1, 13^{B}, 3 . . . . 65 704
1, 13^{B}, 5 . . . . *22*
1, 13^{B}, 6 . . . . *21* 585
1, 13^{B}, 7 . . . . *21*
1, 13^{B}, 8 54
1, 13^{B}, 9 54
1, 14, 1^{a} 52
1, 15, 1^{a} 52
1, 15, 1^{b} 52
1, 15, 4 72
1, 17, 3 46
1, 18, 2 594
1, 18, 3 594
1, 18, 4 594
1, 18, 5 594
1, 19, 1 19
1, 20^{A}, 1 72
1, 21 . . . . *32* 40
1, 21, 1 18
1, 21, 3 78
1, 21, 4 . . . . *32*
1, 21, 5 . . . . *32*
1, 21, 6 . . . . *32*
1, 21, 7 . . . . *67*
1, 21, 8 . . . . *32*
1, 21, 9 . . . . *32*
1, 21, 10 22
1, 21, 11 78
1, 21, 12 . . . . *32*
1, 21, 13 . . . . *32*
1, 21, 14 . . . . 18 79
1, 21, 16 . . . . 67 79
2, 1, 1^{a} 46
2, 1, 1^{b} 46
2, 2, 2 . . . . 392 513 513
2, 2, 3 . . . . 513 513
2, 9, 2 . . . . 52 52
2, 11 59
2, 11, 3 59
2, 11, 4 59
2, 12, 1 47
2, 12, 2 . . . . 48 494
2, 12, 3 47
2, 12, 4 47
2, 12, 5^{a} *169*
2, 12, 6 52
2, 12, 6^{a} 49
2, 12, 8 204
2, 12, 9 . . . . *169*
2, 12, 10 52
2, 12, 11 76
2, 13, 1^{a} . . . . 494^{a}
2, 13, 1^{b} *27* *148*
2, 14, 5^{c} 65 67
2, 14, 7 67
2, 17, 13^{a} 49
2, 17, 15 . . . . *151*
2, 18, 3 47
2, 18, 4 57
2, 18, 5 47
2, 19 . . . . *32* 57
2, 19, 3 . . . . *32* 80
2, 19, 4 . . . . *32*
2, 19, 5 . . . . *32* *33* 83
2, 19, 10 . . . . *33*
2, 19, 11 . . . . *33*
2, 19, 12 . . . . *33*
2, 19, 13 82
2, 19, 14 . . . . 48 82
2, 20, 2 291
2, 21^{A} 69
2, 21^{B}, 1^{a} 46
2, 21^{B}, 1^{b} 67
2, 23, 5 42
2, 23, 7 52
2, 23^{A}, 1 46
2, 24, 5 105
2, 24, 10 39
2, 24^{A}, 1 . . . . *27*
2, 24^{A}, 2 62
2, 26 . . . . *33*
2, 26, 1 . . . . *33*
2, 26, 2 . . . . *33*
2, 26, 3 . . . . *34*

2, 26, 4 . . . . *34*
2, 26, 5 85
2, 26, 6 . . . . *34*
2, 26, 7 . . . . *34*
2, 26, 8 86
2, 26, 9 . . . . *33* 83
2, 26, 10 86
2, 26, 11 . . . . *33* 83
2, 26, 12 . . . . *33* 83
2, 26, 13 . . . . *33* 83
2, 26, 14 84
2, 26, 15 . . . . *33* 83
2, 26, 16 . . . . *33* 83
2, 26, 17 86
2, 27, 3 72
2, 27, 4 54
2, 27, 5 59
2, 27, 6 273
2, 28, 5 49
2, 30^A, 1 204
2, 31 539
2, 31, 11 539
2, 31, 12 8
2, 31, 17 539
2, 31, 18 539
2, 31, 22 539
2, 21, 26 539
2, 31, 27 539
2, 31, 28 539
2, 31, 29 539
2, 31, 30 539
2, 31, 31 . . . . 8 354 539
2, 31, 33 . . . . 539 540
2, 31, 34 539
2, 31, 35 539
2, 31, 36 539
3, 1^A, 1 210
3, 1^A, 2 210
3, 2, 2 . . . . 17^a
3, 2, 5 . . . . 67 210
3, 2, 6 51
3, 4^A, 4^a *23*
3, 4^A, 6 52
3, 4^A, 14 67
3, 4^A, 15 17
3, 4^A, 16 67
3, 4^B, 10^a 46
3, 4^B, 12 74
3, 4^B, 13 46
3, 4^B, 14 46
3, 5, 10 52
3, 5, 11 52
3, 5, 12 52
3, 5, 12' . . . . 622'
3, 5^A, 1 52
3, 6, 3 65
3, 6, 7' 52
3, 6, 14' 46
3, 6, 15 11
3, 6, 27' 52
3, 6, 27^b 47 47
3, 6, 27^c 47
3, 6, 91^a 52
3, 6, 91^b 52
3, 8, 3^a 52
3, 9, 1 65
3, 10, 1 51
4, 1, 4' 76
4, 1, 6^a 65
4, 1, 19 52
4, 1, 20 47
4, 6, 2^a 67
4, 8 . . . . *34* *34* *34* 40 57
4, 8, 1 90
4, 8, 2 . . . . 90 204[1]
4, 8, 2' 90
4, 8, 3 . . . . *34* 87 280
4, 8, 4 . . . . *34* *35* 89
4, 8, 5 . . . . *34* *35* 90 209
4, 8, 6 . . . . *34* *35*
4, 8, 7 . . . . *34* *35*
4, 8, 8 . . . . *34*
4, 8, 9 . . . . *34*
4, 8, 10 . . . . *34*
4, 8, 11 . . . . *34* 90
4, 8, 12 . . . . *34* 90 209
4, 8, 13 *34* *100* *101* *104* 280 281 290
4, 8, 15 . . . . *34* 89
4, 8, 16 . . . . *34*
4, 8, 17 . . . . *34* 281
4, 8, 19 . . . . *34* 704
4, 8, 20 704
4, 9 . . . . *34* *34*
4, 9, 3 11
4, 9, 4 11
4, 9, 10 . . . . *35*

[1] Statt PV. 4, 8, 2 zu lesen.

4, 10	*34 34 35*
4, 10, 1	*36*
4, 10, 2	*36* 69
4, 10, 3	*36*
4, 10, 4	*36*
4, 11, 1^a	48
4, 14^A, 1	73
5, 1, 6	47
5, 1, 7	52 687
5, 1, 8	54
5, 1, 9	46
5, 1^A	44
5, 4, 15	67 704
5, 4, 21	72
5, 5^A, 5^a	52
5, 5^A, 5^b	43
5, 5^A, 7	67
5, 5^A, 11	67
5, 5^B, 1	67
5, 5^B, 2	67
5, 6, 1^a	*23*
5, 6, 1^b	48
5, 6, 8^a	413
5, 6, 8^b	413
5, 6, 8^c	413
5, 6, 8^d	413
5, 6, 8^e	413
5, 6, 8^f	413
5, 7, 2^a	47
5, 7, 2^b	47
5, 11, 5^a	67
5, 12	13
5, 12, 1^a	17
5, 12, 1^b	16
5, 12, 1^c	12
5, 12, 1^d	46 57
5, 12, 2^a	43 212
5, 12, 4^a	52
5, 12, 9^a	*23*
5, 12, 9^b	16
5, 12, 13	13
5, 12, 14	13
5, 12, 15	13
5, 12, 16	43
5, 12, 17	43
5, 12, 18	43
5, 12, 19	43
5, 12, 20	43
5, 12, 21	43
5, 12, 22	43
5, 12, 23	43
5, 14, 3	52
5, 14, 4	52
5, 14, 5	52
5, 16, 8^a	52
5, 16, 8^b	52
5, 16, 11^a	67
5, 16, 15	67
5, 16, 16	67
5, 16, 17	67
5, 18, 2	68
5, 18, 4	52
5, 19^A, 1	77
5, 20, 1	52
5, 20, 2	52
5, 20, 3	52
5, 20, 4	52
5, 20, 5	52
5, 21^A, 1	65
5, 21^A, 2	52
5, 22, 5	52
5, 22, 6	67
5, 23, 2	47
5, 23, 4	68
5, 23, 5	47
5, 23, 6	22
5, 23, 7	52
5, 23, 9	*34* 52
5, 25, 1^a	67
5, 25, 1^b	67
5, 25, 3	47
5, 25, 6^a	53
5, 26, 1	704
5, 30^B, 1	65 354
5, 30^B, 2	354
5, 31, 3	43
5, 31, 4	43
5, 31, 5	43
5, 31, 6	43
5, 33, 8	683

DRUCKFEHLER.

S. 24 Note 58 Zeile 4 lies (vgl. Note 698) *hinter* Fitting.
S. 69 Z. 9, S. 78 Z. 5 u. 11 lies § 13, 6 *statt* § 13, 7.
S. 88 Note 246 Z. 2 lies Maior *statt* Minor.
S. 185 Z. 27 lies freilich *statt* freilig.
S. 205 Z. 22 lies erblickte wohl *statt* erblickt.

Studies about the Kathāsaritsāgara

BY

J. S. SPEYER.

Verhandelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen te Amsterdam.

AFDEELING LETTERKUNDE.

NIEUWE REEKS.

Deel VIII. N°. 5.

AMSTERDAM,
JOHANNES MÜLLER.
1908.

CONTENTS.

Pages

Introductory Chapter . . . . 1—8

SECTION THE FIRST

Bṛhatkathā and Kathāsaritsāgara

Chapter I. The Bṛhatkathāmañjarī 9
Chapter II. The Bṛhatkathā. Its contents 27
Chapter III. The Bṛhatkathā. Its date and its author 44

SECTION II

The Text of the Kathāsaritsāgara

Chapter I. The two editions 61
§ 1. General comparison of the editions of Brockhaus and of Durgaprasād 61
§ 2. Errors and mistakes in Brockhaus' edition 67
§ 3. Corrections of Kathās. words and expressions to be made in the Petropolitan Dictionary 76
§ 4. Grammatical monstra removed 87
§ 5. D's edition not a critical edition 91
Chapter II. List of passages, the text of which has been improved in Durgaprasād's edition 94
Chapter III. Conjectural criticism 154
Chapter IV. Metrorum conspectus 174

INTRODUCTORY CHAPTER.

In days of yore, when Çiva, the Lord of the Universe, was alone with his beloved wife, the daughter of Himavant, and caressed her, she asked him to tell her some charming new tale. For Indian gods and goddesses are as fond of tales as Indian men and women. The Supreme God, however reluctantly and after an unsuccessful expedient to acquit himself with little, entered upon a story of immense length and of an extraordinary charm. Pārvatī wishing to keep the whole of the pleasure to be procured by that wonderful catena of tales to herself, shut the door and ordered Nandin, Çiva's bull, to withhold any person whatsoever from coming in. In the meanwhile one of Çiva's most beloved Gaṇas, Puṣpadanta his name, went on to see his master. Being forbidden the entrance, he succeeded by dint of magic power to penetrate unseen within the presence of Çiva and Pārvatī and to overhear that new and delightful story about the seven sovereigns of the Air-spirits (Vidyādharas). Full as he was of the great tale he had heard, he afterwards narrated it to his own wife Jayā; „for who can hide wealth or a secret from women?" She again told it over to her mistress, the wife of Çiva, for „how can women be expected to restrain their speech?" So it happened that Pārvatī knew the disclosure of the Great Narration notwithstanding the precautions taken to keep it secret, and in her wrath she cursed the indiscreet Gaṇa to be born as a man. Mālyavant, another Gaṇa, who interceded for his guilty friend, was in a similar manner damned to a human existence. She fixed, however, a limit to the punishment. „When you, Puṣpadanta, will meet in the forest with a Piçāca whose name is Kāṇabhūti and who is properly a Yakṣa brought to the state of Piçāca by a curse of Kubera, you will remember the whole tale; then you must narrate it to

him, after which you shall be released. As to Mālyavant, he shall get free from the curse, after hearing the tale from Kāṇabhuti." Accordingly both fell down from on high and were born in the world of men. And having spent their lives with various things, they fulfilled at last and after many vicissitudes the conditions prescribed to them and so regained the upper regions and their former state. But Mālyavant, or rather Guṇādhya — for that was his name on earth and in his human existence — having heard the tale as it was narrated to him by Kāṇabhuti, could not recover his original state, before he had written it down and proclaimed it. Now, since the language in which it had been communicated to him was the vulgar and despised Paiçācī tongue, Kāṇabhuti being a Piçāca, and since himself was prohibited to translate it into some nobler dialect, restrained as he was by a vow from the use of Sanskrit, Prākrit and either Apabhrança or the conversational language of the country (*deçī* [1]), six sevenths of the wondrous narration were lost from want of human audience to catch the tale and keep it. He had no other listeners than the forest-animals and the trees, on which beings he spent his recital, burning each leaf of the text after proclaiming. Finally king Sātavāhana, whose minister Guṇādhya had formerly been, being requested to lay hold on the tale, went up to him and preserved the rest for mankind, even this a poem of considerable size, as it extended over 100 000 çlokas.

This is the miraculous origin of that rich and splendid storehouse of manifold stories, preserved to us in a Sanskrit redaction, the Kathāsaritsāgara, as is narrated in its first book, "The Socle of the Tale." Somadeva, the Kashmirian court-poet to whom we are indebted for that "largest and most interesting collection" [2]) of tales, is with due right considered one of the most illustrious Indian poets. And for my part, I dare say that he is one of the few Indian literary geniuses who by their relative simplicity of language, their moderation in the employment of rhetorical requisites, their aiming at clearness and appropriateness of style, their knowledge of human nature and their art of arranging the plot of a tale, may stand out the judgment of European criticism according to the standard of Occidental taste. Though he lived as late as the second part of the eleventh century, I do not hesitate to

[1] Kshemendra, *Bṛhatkathāmañjarī* ed. Nirṇayas. p. 29, çl. 51, *[illegible]*, but Kathās. 7,148 *[illegible]*.

[2] Wilson, *Hindu Fiction* in his *Essays*, ed. by Rost, I, 157.

make him rank with the greatest Sanskrit authors and to place his Encyclopedia of tales (for so his „Ocean of the Streams of Story" is characterized the best) as a classical work next to the lyric poems and dramatic writings of Kālidāsa. His language charms by its purity and the proper choice of words, his style by its plainness and elegance, his metrical skill is great and is fully displayed by the number and variety of the different metres which he handles with ease and without the slightest embarrassment.

Apart from the beautiful form of the poem, its contents are of great interest. This store-house of tales may have been built at a comparatively recent time, the very eve of the Mohammedan conquest, the stories and legends gathered up in it are old ones. The Bṛhatkathā, its source, preceded it by many centuries. And this older collection must also have been made up out of traditional materials. It is a matter of fact, that some smaller collections, as the Pañcatantra and the Vetālapañcaviṃçati are incorporated into it, now and then the reader meets with some mythological narration from the Vedic age [1]) or with celebrated epic and paurāṇik stories, as that of Çibi and the dove (tar. 7, 88—97), of Ruru and the water-snake (tar. 14, 76—87), of Sunda and Upasunda (tar. 15, 135—140), of the birth of Skanda (tar. 21, 60 foll.), of the death of Pāṇḍu (tar. 21, 20—27), the love-story of Uṣā and Aniruddha (tar. 31, 11—33), and the extensive relation of the tale of Nala and Damayantī (56, 238—417). In other portions of the book legends of the Buddhists are often reproduced, especially in lambaka VI. The main story, however, and a large number of the episodes are Çaiva tales, as was to be expected from the supposed first narrator being no other than the Supreme God Çiva himself. From this we may infer that the original collection, the Bṛhatkathā, must have been arranged in that period of Indian history, when Buddhism exercised its sway over the Hindoo mind side by side with Çaivism and so many other manifold varieties of sectarian and local creeds, rites and theosophies.

Moreover Somadeva availed himself of the opportunities afforded by the richness and the manysidedness of his subject-matter to represent as in a mirror the different shades and aspects of multiform Indian society, its large towns, the seats of commerce and learning, as well as the wild tracks of its forest regions, inhabited by ferocious and uncivilized tribes, as described in the vivid picture in tar. 102,

---

1) As Indra's love-making with Ahalyā (17, 137—147), his beguiling of Namuci (216—240); the latter tale however is dressed in a Buddhistic garb.

56 foll. In this respect the Kathasaritsāgara — besides its being an arsenal of more or less ancient tales of great value for the comparative study of fancy and folklore and for the transmigration of fables and novels — depicts also to the student of the Indian world the image of medieval Indian society, its saints and its worldlings, its every-day life and its feasts, its ruling classes and its scum.

Nevertheless, only few of the tales are of the pure novelistic kind. Such stories as that of the impostors Çiva and Mādhava, who played a foul trick to a wealthy purohita (24, 82—200), and of the *[illegible]* and *[illegible]* tricks (57, 54—175), which are wholly free from the supernatural beings and things so habitual to works of Indian fancy, are seldom met with. In the great bulk of the tales there is large room for deities and spirits of the most various kinds and for secret and invisible powers of holy men or sorcerers influencing the course of the facts. In short, the Kathāsaritsāgara is an assemblage of fairy tales. Devas, Asuras, Nāgas, Yakṣas, Rakṣāṃsi etc., but most of all, the Vidyādharas abound in them, the magic arts, the intuitive omniscience obtained by men possessing miraculous powers, their flying through the air and commanding of spirits, their transformation of men into animals and inversely, the hideous occult rites of magicians and witches as well as divine intercession and divine protection are dealt with, as if they were the most natural things in the world. Somadeva who was a well educated man and possessed a keen intellect and an original wit, as sufficiently appears from many an incidental utterance and general remark with which he likes to intersperse his narrative,[1] succeeded very well in keeping undisturbedly from the beginning to the end of his long poem that style of epic ingenuousness which affords a so great charm to that kind of writings. Now and then he reminds of Ovid by some humorous turn, but he was not so superficial as the author of the *Metamorphoseon libri*. He composed his great work for the amusement of the old queen his patroness, the wife of king Harṣa of Kashmere.[2] It is hardly necessary to add that his belief in the reality of those amusing tales, however beset with gods and spirits of high regard in the creed of the Indian people, cannot have been much greater than ours!

As has been stated above, Guṇāḍhya is the reputed author of the

[1]) Wars. I.I. p. 167: „We may here observe, once for all, that the stories of the Katha Sarit Sāgara are constantly interspersed with pithy maxims of sound morality."

[2]) *[illegible] ... [illegible]*, vs. 11 of the *[illegible]* subjoined to the end of Kathas., p. 597 [illegible], Durgapr.

Great Tale. But his authorship cannot, of course, be extended to the first of the eighteen cantos or *lambakas*, of which it is made up. The first lambaka treats of the origin of the Great Tale and how it was made known on earth. It is king Sātavāhana who is credited for this. „After having got the Tale" says Somadeva, „Sātavāhana went to compose the Kathāpīṭha, [so is the name of lambaka I] in the same tongue [viz. the Paiçācī dialect]" tar. 8, 37. [1]

The plan of the work is conformable to Indian habits of story-telling. It consists of a frame-tale, in which a large number of various other tales are stored up by the way of episodes. Sometimes the episodic narration may be itself a new frame-tale with respect to other stories. Some books, as the Vth, are as a whole inserted into the main story. This design is executed with greater or lesser skill. Upon the whole the art of enchasing is not so well executed in the latter books, where some old famous collections of tales, as the Pañcatantra, the adventures of Mṛgāṅkadatta and his ten companions, the Vetālapañcaviṃçati are embodied in full; the last lambaka, the story of Viṣamaçīla, the vanquisher of the barbarians, looks as if it were a latter addition to a ready made work.

The frame-tale is concerned with the *faits et gestes* of Naravāhanadatta, who was the son of Udayana, king of Vatsa, and at the same time the new embodiment of Kāma, who had become Ananga (bodiless) by the fire of the wrath of Çiva. Born as the son of a human king, he reached by degrees the high and heavenly state of a Cakravartin of the Airy Spirits, the Vidyādharas. Lambaka II and III are preparatory books. They treat of his forefathers and more especially of his father, the merry Udayana, king of Vatsa, the musical prince, who is mentioned in Pañcatantra by the name of Vīṇāvatsa, a well-known figure both in Indian *belles lettres* and in the Buddhistic records, where he ranks among the kings contemporary with Çākyamuni (Rhys Davids, *Buddhist India*, p. 3 foll.). It is related by what contrivance he got the love and the hand of Vāsavadattā, who was to become Naravāhanadatta's mother, daughter to the Ujjain king Caṇḍamahāsena, and in what way he succeeded to obtain for his second wife Padmāvatī, daughter of the mighty Magadha king, finally how his great chief minister Yaugandharāyaṇa made him acquire the sovereignty over the earth.

---

[1]) Here I differ from Tawney's translation, where *tadbhāṣayāvatāraṃ vaktum cakre* is rendered „composed the book named Kathāpīṭha, in order to show how the tale came to be first made known in the Piçāca tongue." The instrum. is to be construed with *vaktum*, not with *avatara*.

In lambaka IV Naravāhana's birth is told and the predictions of his future greatness.

Lambaka VI, which contains many and various pleasing stories taken for a great deal from Buddhistic sources, is devoted to the history of Kalingasenā whose daughter is destined to become Naravāhanadatta's first queen. She loved Udayana, but could not be married to him. Some Vidyādhara made her his wife by surprise, assuming the figure of that king. As the son of Udayana is an incarnation of Kāma, so it is Rati herself who is embodied into the daughter of Kalingasenā.[1] Therefore, it is a matter of course that the two royal children become in due time husband and wife.

At this point of the tale, the main story begins to lose its interest. Udayana, the joyous monarch of the *dhīra lalita* type (see Lévi's *Théâtre indien*, p. 64), is evidently a popular hero of old local legend[2]. He is a man of action and his performances are manifold. He and his ministers and comrades: Yaugandharāyaṇa, the wise plotter and strenuous executer of political schemes, Rumaṇvant the victorious commander of his armies, and Vasantaka the companion of his pleasures and the solace in his adversity are typical characters with individual features, belonging to popular tradition. But Naravāhanadatta, his ministers and the endless series of his wives, the obtaining of whom is the chief subject of the other lambakas and the main object of his exploits do not possess that stamp of people-bred origin. They are rather the result of the mechanically elaborated reproduction of the fixed type of the Cakravartin and his court, projected in Fairy Land. Always the like meetings of the son of Udayana with heavenly women who are destined to become his wives, always the same or nearly the same course of events, leading to the happy union with those princesses, in whose superhuman powers he gets gradually initiated, being in this way accustomed to take his residence among the Vidyādharas and becoming capable to conquer at last the Sovereignty in that Nephelokokkygia among the snowclad heights of holy Kailāsa. This series of similar feats and adventures, in performing which our hero, like another Virgilian Aeneas, plays a

[1] On earth she was thought so by every one. The real child of Kalingasenā was a son, whom Prajāpati however according to the order of Çiva exchanged for a girl of supernatural birth (*ayonijā*), who was no other than Rati. See Kathās. t. 34, 13—16; t. 110, 71. The real child, the son, was conveyed to his father the Vidyādhara, who brought him up.

[2] Wilson, *Essays* I, p. 191 n. 2, apropos of stanza 31 of the Meghadūta: *prāpya Avantīn Udayanakathākovidagrāmavṛddhān*.

somewhat passive part, as he is throughout directed by the protecting hand of deities and even by Çiva himself, would be very monotonous, if it stood alone. But just here the frame-story mostly recedes behind the numerous and diversified incidental stories, so that the monotony of the so called main tale dwindles away in the background. Book XIV—XVI contain the triumph of the hero, the narrative of his wars and heroic performances by which he won that sovereignty of the Vidyādharas long promised to him. He was, however, not the first among mortals to reach that paramount power in the regions bordering on Çiva's precincts; others before him had come to it. Two entire books, the V[ta] and the VIIIth are filled with the narrative of the exploits of two predecessors; the former lambaka is a small fairy tale in itself of no little charm, the latter makes up a remarkable epic poem, celebrating the glory of the Asuras when victorious over the Devas.

H. H. Wilson was the first European scholar, wo drew the attention of Occidental learning to this Storehouse of Fables. In an introductory article in the *Oriental Quarter Magazine* (March 1824, p. 63—77) and continuing his communications in the following numbers of that periodical, he gave a summary of the contents of lambaka I—V.[1] It was professor Brockhaus who undertook the first edition of the Kathāsaritsāgara. Its first part appeared as early as 1839; it contains the same five lambakas, which had been told over by Wilson. More than twenty-five years elapsed before he succeeded to get out the rest of the work. Lambaka VI—VIII appeared in 1862; the remainder, being by far the greater portion of the whole — 12589 çlokas against 8799 contained in the first and second parts — was edited in 1866, both publications making part of the *Abhandlungen der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* and printed with Roman types, whereas the first volume, lamb. I—V, had been edited in nāgari types. The text of Brockhaus remained for a long time the work of reference for the Kathāsaritsāgara, but its authority is now superseded by the edition of Durgaprasad, printed at the Nirṇayasāgara press (1st impression 1889, second impr. 1903), which has been executed in a laudable manner, as will be shown in Chapter I § 1 of Section II of this treatise.

An excellent translation of the work appeared in 1880—1884

[1]) These papers are reprinted in Wilson's Essays, collected and edited bij Reinhold Rost in 1864. They are found in the First Volume (= Vol III of Wilson's *Works*), p. 156—268.

in the *Bibliotheca Indica*. Mr. C. H. TAWNEY, to whom we are indebted for it, acquitted himself of the self-imposed duty of rendering into English a work of that extent and of so high intrinsical merits in a very satisfactory manner. He has well provided those who, without acquaintance with Sanskrit, for their studies in folklore and comparative history of literature, want to draw the Indian parallels or prototypes from their genuine source.

I for my part do not enter here upon the comparison of the numberless tales told in our Ocean of Streams of Tales. The present investigations do not go beyond the limits of Indology. They wholly belong to the field of critical and philological research. I have divided them into two sections. The former of them is devoted to the questions pertaining to the Bṛhatkathā; in the second section the differences of the text in the two editions of the Kathāsaritsāgara, and some points of criticism are dealt with.

SECTION I.

BṚHATKATHĀ AND KATHĀSARITSĀGARA.

CHAPTER I.

THE BṚHATKATHĀMAÑJARĪ.

As Somadeva explicitly affirms, his great store-house of tales and stories of all kind is not a composition of his own invention, nor is it a compilation from various sources, but a sanskritization of an older and more extensive poem written in a vulgar dialect. He says in the introductory verses of his work that it is the reproduction in a condensed shape of the Bṛhatkathā, the fabulous origin of which is narrated in its particulars in his first *lambaka*, the Kathāpīṭha. He has nothing added to its contents nor has he omitted anything: *yathā mūlaṃ tathaivaitan na manāg apy atikramaḥ* (t. 1, 10); he has only abridged it and made a Sanskrit poem of it: *granthavistarasaṃkṣepamātraṃ bhāṣā ca bhidyate* [1], taking care besides to embellish his epitome with the indispensable adornments required in a kāvya, yet in this going only as far as was compatible with his main purpose to keep intact the relish of the tales narrated in the old poem [2]). So he had the right to style his work a *Bṛhatkathāsārasaṃgraha* (Summary of the quintessence of Bṛhatkathā), as he does in the beginning of his poem: t. 1, 3 *Bṛhatkathāyāḥ sārasya saṃgrahaṃ racayāmy aham*, and in one of the concluding verses, which are wanting in the ed. of Brockhaus, but are found in that of Durgaprasād, p. 597, çl. 12:

nānākathāmṛtamayasya Bṛhatkathāyāḥ
sārasya sajjanamanombudhipūrṇacandraḥ
SOMENA *vipravarabhūriguṇābhirāma-*
RĀMA*tmajena vihitaḥ khalu saṃgraho 'yam.*

[1]) I quote this line, as it is edited in Durgaprasād's edition. The altered text apud Brockhaus, *bhāṣā ca vidyate* may further be left aside. Nor is it longer necessary to take here *bhāṣā* = 'Sanskrit' in the Paṇinean signification of the word, as Hall did (*Pref.* to his edition of Subandhu's *Vāsavadattā*, p. 24 n. in his refutation of the wrong and erroneous translation of this line by Brockhaus.

[2]) More about this çloka see below, p. 31 foll.

Now, as long as no other testimony was known, that is, until 1859, very distinguished scholars disbelieved the real existence of such a voluminous work in a Prakrit dialect, as the Bṛhatkathā was claimed for. Could the Kashmirian composer of the Kathāsaritsāgara not have invented that origin of his work which by itself is an encyclopedia of products of fancy? Must his statement be taken *à la lettre?* A statement moreover, susceptible to find little credit also on this ground that the tale narrated about the reputed author of that famous Bṛhatkathā himself, Guṇāḍhya, is full of unhistorical matter and miraculous incidents, in short, a mere fairy tale. The first editor of the Kathāsaritsāgara went even so far in the way of mistrust, that in the Preface of the first volume of his edition, which was published in 1839, he explained the distinct avowal of Somadeva about the substrate of his poem in a sense diametrically opposed to the words he pretended to comment upon. „Sein Verdienst beruht wohl hauptsächlich in der gleichmässig stylistischen Redaction des früher unter mancherlei Formen in Prosa und Versen Zerstreuten." In the subsequent volumes, which appeared in 1866 and 1868, he did not repeat that view.

Yet he might have learned as early as 1859 that Somadeva's statement about the Bṛhatkathā had been corroborated by other evidence. In that year FITZ EDWARD HALL, in the Preface to his edition of Subandhu's romance in prose Vāsavadattā, drew the attention to the fact, unobserved before, that such high authorities as Daṇḍin in his Kāvyālaṃkāra, Bāṇa in his Harṣacarita, and already Subandhu himself, prior to Bāṇa, knew and praised the great Prākrit poem of Guṇāḍhya, and that, according to the manner in which they refer to it, we may feel convinced that it enjoyed a great popularity in their time. A passage in Subandhu's romance contains even an allusion to a story told in the Bṛhatkathā which is actually found in our Kathāsaritsāgara P. 110 *asti Bṛhatkathālambhair iva çālabhañjikopetair veçmabhir upaçobhitam . . . . Kusumapuram.* Subandhu, comparing the houses of Pataliputra adorned with columns bearing the shape of human figures (*çālabhañjikās*) to the cantos of the Bṛhatkathā, in which *çālabhañjikā* is likewise met with, alludes to the story of the gambler Thinthākarāla and his beloved Kālavati, the Apsaras who was changed by Indra's curse into a pillar statuette (*çālabhañjikā*) but recovered her proper form by the cunning of her lover (Kathās. 121, 72—186).[1]

[1] Hall, l.l. p. 20, writing his Preface at a time when only five of the eighteen lambakas of Kathāsaritsāgara had been published, errs in the interpretation of *çalabhañjikā*.

In 1871, A. C. BURNELL, in a letter to *The Academy*, written at Tanjore July 21 and printed in the number of 15 Sept. of that periodical, brought to notice that he had discovered a MS of another Sanskrit redaction of the Bṛhatkathā, different from that of Somadeva. „This turns out" he wrote, „to be almost identical in matter with the Kathāsaritsāgara. The tales are almost the same, even in the names; the arrangement (as far as I have been able to examine the MSS) is much the same, but the style is not so good. The tales are told in a very bald way, and shorter than in the K. S. S.; though here and there one finds long and tedious descriptions." This first hint was followed in the next year by the masterly article of G. BÜHLER in the First Volume of the *Indian Antiquary* (p. 302 foll.); in this he gave an account of another MS of the same work, the Bṛhatkathāmañjarī of Kṣemendra which he had acquired for the Government of Bombay. He established these two important facts: 1st that both Somadeva and Kṣemendra worked on the same text; 2d that they composed their poems independently from one another. From some discrepancies in the names for the rest common to both, he drew arguments to prove the correctness of the statement of both abbreviators as to the original Bṛhatkathā being composed in Paiśācī. His judgment about the character of the poem of Kṣemendra agreed with that of Burnell. „His brevity makes him unintelligible and his style is far from being easy and flowing" (l. l. p. 306). After comparing with each other the story of Putraka as told by Somadeva in tar. 3 of the Kathās. and by Kṣemendra in the 2d guccha of his lambaka I, he concludes thus. „I could easily add a dozen other instances, where particulars given in the Kathàsaritsàgara are *hinted at* but *not developed* in the Vṛhatkathà" (l. l. p. 308). Cp. also his *Detailed Report of a Tour in Search of Sanskrit MSS* (1877), p. 47.

In order to demonstrate his views, Bühler had published in the paper quoted a few passages from the first lambaka of the Bṛhatkathāmañjarī, especially the story of Upakośā. It was not till 1885 that other portions were put under the press. SYLVAIN LÉVI edited the first lambaka (or lambhaka)[1] in full in the *Journal Asiatique* of Nov.—Dec. of that year, and in a subsequent article, in the number of Febr.—Apr. 1886 also the first and second Vetāla

[1] Both spellings are found, it seems, in the manuscripts: Bühler, l.l. p. 307 n. 1 quotes from fol. 349 a 6 of his MS [illegible], cp. Lévi J. As. 1885 II, p. 451, but ed. Bombay p. 35 [illegible], and cp. supra, p. 10 the passage of Subandhu, dealing with [illegible], apparently the name of the sections of the original Paiśācī Bṛhatkatha

tales. He used for that purpose both MSS then available in Europe: that acquired by Bühler (B) and a copy of that which Burnell had detected (A); for the Vetāla tales he availed himself also of a third MS, likewise acquired by Bühler and belonging to the Poona library (C)[1], which does not contain the first lambaka. By the bye, it may be noted that none of those MSS has the complete text. L. von Mańkowski who published the Pañcatantra-portion of Bṛhatk. in 1892[2] had but one MS, Lévi's B, to make use of, this portion being wanting both in A and C[3].

By this additional number of çlokas — 308 — published for the first time by Mańkowski, the proportion of the printed portion of the Bṛhatkathāmañjarī to that not yet printed was brought up to almost 1 : 10½.

In the meanwhile several more MSS have been discovered. Aufrecht in his *Catalogus Catalogorum* registers 4 in the first, 3 in the second, and 2 in the third volume *sub voce* Bṛhatkathāmañjarī, besides 2 others that consist of smaller fragments as one mentioned in Part III which contains only the Vetālapañcaviṃçati; among them are also the copies which Burnell had caused to be taken of A. Besides he mentions, in Part I, 2 MSS sub titulo Bṛhatkathā, one of which is his Kāṭm. 7, the other is one of the pustakāni that belonged to the paṇḍit Rādhākṛṣṇa of Lahore. Probably these notices refer to the work of Kṣemendra[4].

Finally, in 1901 the whole work has been printed at the Nirṇayasāgara Press. The title-page names Mahāmahopādhyāya Paṇḍit Çivadatta and Kāçināth Pāṇḍurang Parab as editors. There is no preface at all nor is there given any account of the MSS that are the basis for the constitution of the text. From the short and scanty critical foot-notes we are allowed to infer that the editors had two manuscripts at their disposition, one denoted क and the other ख, each of them full of gaps and corruptions, but together they make up almost the complete poem. Neither of them may be identified with C or some copy of C, since the first lambaka is wanting in neither. The MS ख is either = B

[1] The MS [illegible] is to be identified with no. 824 on p. CLXX of Bühler's *Detailed Report*.

[2] L. von Mańkowski, *Der Auszug aus dem Pañcatantra in Kshemendras Bṛhatkathāmañjarī*, Leipzig, Harrassowitz 1892.

[3] For the last 17 çlokas he availed himself also of another MS, as far as it was printed in the portion of Peterson's ed. of the Hitopadeça, see his 'Einleitung' p. XII.

[4] Lévi, Journ. As. 1886, p. 182 f. affirms that the MSS B and C mentioned above, „ne connaissent que le nom de Bṛhatkathā."

or very akin to it: क seems to be different from both A and B. The Nirṇayasāgarapress must have possessed one of them in 1888: for on the first page of its edition of the Kathāsaritsāgara, footnote 3 contains an information about *asmadīyaṃ Bṛhatkathāmañjarīpustakam*, of which it is said that it is *açuddhaṃ, prārambhe kiṃcit truṭitam asti*. The second must have been acquired between 1888 and 1901.

The edition itself (Kāvyamālā 69) exhibits a disadvantageous contrast to the valuable edition of Kathāsaritsāgara printed at the same Nirṇayasāgarapress. The avowedly bad condition of the MSS available does not afford a sufficient excuse for the bad workmanship of those who carried out the editio princeps of a so highly important text. They discharged themselves of their task carelessly and hastily and did not avail themselves of the ready at hand instruments for correcting obvious misreadings in their manuscripts. In 1871 Buhler could not know that the father of Ksemendra was named Prakāçendra; when he edited *Ind. Ant.* I, 307 n. 2 *Prakāçaṇḍābhidho 'bhavat*, he reproduced the reading of his MS, the rightness of which he was not able to control at that time. But the two Pandits editing in 1901 a work of Kṣemendra, should not have kept that corrupted reading in their text (see p. 619, çl. 31 and cp. e.g. p. 164, çl. 2 of the Daçāvatāracarita edited in 1891 at the same Nirṇayasāgarapress by the same Kāçīnāth *and his father* Durgaprasād). A close comparison with the parallel passages in Kathās. being a valuable help, yea almost indispensable for any one who had undertaken the task of a critical edition, worthy of the Kāvyamālā series, they show but very rarely that they did so; as a rule they either neglected that useful and easy cross-examination or did so in a superficial manner. To leave aside their neglect or ignorance of the readings published by Bühler, Lévi, Mańkowski in the portions edited previously [1], they failed sometimes to realize the incoherent and perturbated condition of the text of their manuscripts. Lamb. XIV, p. 491, çl. 309 they were not aware that the former line is a dittography of çl. 305 a. — In lambaka IX, p. 274—277, the story of Çrīdarçana is rendered wholly unintelligible, owing to the fact that two different portions of it are intermixed! Remove çl. 745 b—761 from their place and insert them between 728 and 729: all will be put

[1]) Thinking it may be profitable to the perusers of the edition of Bṛhkm. to have at hand the better readings of those European scholars for correcting the bad ones of their printed text, I have put them together in an appendix, annexed to this chapter.

right and the concord with the parallel passage in Kathās. (73, 305—359) will be restored. — Another instance of the same lack of attention. P. 402 and 403 of their edition, in the same lambaka IX, the 3d guccha çl. 1—10 opens with the continuation of the adventures of Mṛgāṅkadatta at the point when Vyāghrasena finishes his relation of the events which had happened to himself and his comrades, whereupon Mṛgāṅkadatta sets out for Ujjain; these matters are told in Kathās. tar. 101 and 102. But at çl. 11 we are on a sudden transported into the story of Keçata and Kandarpa, a quite different tale which is found in Kathās. tar. 123. From çl. 11 to 61 the narration of Kṣemendra corresponds to Kathās. 123, 203—330. But at çl. 61, lo we are back again, as suddenly as we left them before, to the gallant Mṛgāṅkadatta and his faithful followers. What has happened? That portion of the story of Keçata which disturbs in that singular manner the regular course of the Mṛgāṅkadattakathā, was by some accident or other gone astray and had been put into the wrong place. By transporting it to p. 430 in lambaka X and filling up with it the large gap which the editors signalize on that page after çl. 241, the due order will be restored. — In lamb. XIV the çlokas 401, 402 and 407 have been put into a wrong place; they ought to be transposed after çl. 391.

Upon the whole, I conclude, the so called edition of the Bṛhatkathāmañjarī scatters with errors of print and of other kinds.

But even so we receive that editio princeps thankfully. Now, at least, that important poem is brought within the reach of everybody, and not to be silent also about something praiseworthy in the work of the two Pandits, the alphabetical list of proper names subjoined offers a precious help to whosoever desires to compare with each other the different Sanskrit representatives of a given story told in the original Prākrit Bṛhatkathā. Now also every one may easily control the exactness of the judgment of Bühler and Lévi on the nature and the poetical worth of the abstract of that poem composed by Kṣemendra. Its length is a little greater than was to be expected from the statement of Bühler *Ind. Ant.*, l. l. p. 304 about the colophon of the MS acquired by him, the whole work is estimated there at 7080 granthas, yet the printed text of the Bṛhatkathāmañjarī amounts to a little more than 7561 çlokas.[1]

[1] I have left without computation the portion, wanting in the MSS used by the editors, of the 21th story of the Vetāla, and added at the end of the book from a Tanjore MS by the care of T. S. Kuppusvāmi. I have a strong presumption that this portion of 75 çlokas does not belong to the work of Kṣemendra.

Since the Kathāsaritsāgara, if I have exactly computed, consists of 21388, the size of Kṣemendra's abstract is a little greater than the third part of that composed by Somadeva.

The following synopsis may show the concordance of the lambakas in both.

	Bṛhatkathāmañjarī	*Kathāsaritsāgara*
Kathāpīṭha	lambaka I in 3 gucchas of 72 + 223 + 97 = 392 çl.	lambaka I in 8 taraṅgas = 818 çl.
Kathāmukha	„ II in 2 gucchas of 147 + 274 = 421 „	„ II „ 6 „ = 871 „
Lāvāṇaka	„ III = 414 „	„ III „ 6 „ = 1198 „
Naravāhanajanma	„ IV = 142 „	„ IV „ 3 „ = 501 „
Caturdārikā	„ V = 263 „	„ V „ 3 „ = 818 „
Sūryaprabha	„ VI = 215 „	„ VIII „ 7 „ = 1544 „
Madanamañcukā	„ VII = 612 „	„ VI „ 8 „ = 1121 „
Velā	„ VIII = 75 „	„ XI „ 1 „ = 115 „
Çaçāṅkavatī	„ IX in 3 gucchas of 882 + 1435 + 118 = 2435 „	„ XII „ 36 „ = 4929 „
Viṣamaçīla	„ X = 288[1] „	„ XVIII „ 5 „ = 1120 „
Madirāvatī	„ XI = 83 „	„ XIII „ 1 „ = 220 „
Padmāvatī	„ XII = 115 „	„ XVII „ 6 „ = 993 „
Pañca	„ XIII = 236 „	„ XIV „ 4 „ = 624 „
Ratnaprabhā	„ XIV = 508 „	„ VII „ 9 „ = 1628 „
Alaṃkāravatī	„ XV = 375 „	„ IX „ 6 „ = 1739 „
Çaktiyaças	„ XVI = 646 „	„ X „ 10 „ = 2128 „
Mahābhiṣeka	„ XVII = 55 „	„ XV „ 2 „ = 301 „
Suratamañjarī	„ XVIII = 215 „	„ XVI „ 3 „ = 420 „

[1]) This number is a little too low, and the former as much too high, owing to the intermixture of part of the story of Kesaṭa and Kandarpa in the adventures of Mṛgaṅkadatta, as is explained above.

Two things in this juxtaposition strike the eyes: the *different arrangement* after the fifth lambaka and the *inequality* in the treatment of the subject-matters in both collections. Putting off the difference in the order of the lambakas and the question as to the original arrangement in the Prākrit Bṛhatkathā to the following chapter, the difference as regards the briefness or the detailed description in narrating the same tales is sometimes very considerable. In some lambakas, Kathāpīṭha, Kathāmukha, Çaçāṅkavatī, Suratamañjarī, Kṣemendra makes up a little less than half the number of çlokas of Somadeva, but in others he is much shorter. In Viṣamaçīla, Ratnaprabhā, Caturdārikā and Çaktiyaças the proportion is between 1/4 and 1/3, in Alaṃkāravatī between 1/4 and 1/5. Sūryaprabhā has in the collection of Somadeva even more than six times the size it has in the Bṛhkmañjarī, owing, methinks, to the dislike of Kṣemendra to dwell on the particulars of that battle-epic of the old stamp, which describes a victory of Asuras over Devas and which under the able hands of Somadeva has grown into a charming heroic poem adorned with the manifold art but not too much crowded with the luxuriant excrescences of his native alaṃkāra.

A close comparison of the several parallel narrations in both cannot but confirm that impression of inequality. It will soon appear that it is the fault of Kṣemendra, not of Somadeva who, in striking contrast with his rival, has succeeded in keeping throughout the whole length of his composition the same style and the same proportions of his narrative. By this equability and harmony he surpasses Kṣemendra in a very high degree. Likewise by his limpidity and his moderation in the employment of the various artifices, tricks and habits taught by Indian poetics and practised by Indian writers. He possesses qualities relatively seldom found with Sanskrit court-poets and sought for in vain in the Bṛhatkathāmañjarī. We have quoted above (p. 11) the verdict pronounced in a few words by Burnell about the *obscurity* and the *tedious waste of rhetoric embellishments* which spoil the pleasure while reading there the same stories that captivate the reader of the Kathāsaritsāgara. In fact, aiming at the glory of producing a compendious Bṛhatkathā, Kṣemendra does too often care little about the clearness and perspicuity of style, which are indispensable requisites in a story-teller. On the other hand, his aspiration at the fame of a master in *vaidagdhya* makes him rather propense to subordinate the contents of the tales to the opportunity of rhetorical show. For skilled as he was in handling the manifold tools of *alaṃkāra* and being eager for displaying that skill, he too often delights in such descriptions

as he thought suitable for displaying his mastership in poetics. *Purpureus, late qui splendeat, unus et alter assuitur pannus.*

Since it does not lie within the scope of this disquisition to enter into an estimation of the poet Kṣemendra, I refer the reader to the brilliant essay on this subject of SYLVAIN LÉVI in the *Journ. As.* of 1885. Yet it may be suitable to urge some prominent characteristics which appear in the Bṛhatkathāmañjarī. Kṣemendra has a relish for exspatiating in describing erotic matters. So at the outset of lamb. IX, corresponding to Kathās. tar. 68, 1 foll., he interweaves in the visit of Lalitalocanā to Naravāhanadatta a description of her beauty, not found in the Kathās. In the first vetāla-tale he complacently enlarges the account of the voluptuous συνουσία of Padmāvatī and her prince; the verses Bṛhk. p. 297, 120—126 correspond to the one çloka Kathās. 75, 131. In the 7th vetāla Kṣ. (= 6th Som.) three additional çlokas (p. 319, 397—399) are bestowed on the beauty of the bathing laundress. The story of Jīmūtavāhana, as narrated in the 16th vetāla, offers him the opportunity of drawing a detailed picture of the extraordinary grace and beauty of Malayavatī, which he executes in due order, beginning with a praise of her feet and concluding with the top of her head; no less than twelve çlokas are required for it, whereas the Kathāsaritsāgara can suffice with five (Bṛhk. p. 351, 792—803 cp. to Kathās. 90, 41—45). — Among the digressions of a different nature I mention Bṛhk. p. 389, 1275—1283: praise of Sundarasena, his beauty and prowess (cp. Kathās. 101, 46); p. 461, 138—145: praise of lake Pampā (cp. Kathās. 107, 9); p. 239, 295—305: dance of Haṃsāvalī (cp. Kathās. 71, 76. 77); p. 350, çl. 783—789: description of the penance-grove of Jīmūtavāhana; of the sea and of the tempest, that broke the ship of Samudradatta (p. 121, çl. 78 foll.); of heavenly and atmospherical phenomema (p. 57, çl. 142 foll.). Likewise p. 292, 62 foll. the çiṃçapātree with the dead body hanging on it; not to speak of that famous bombastic patch descriptive of the awful cemetery in the first vetāla, treated by Lévi *Journ. As.* 1886 I, p. 191.

The fault of too great conciseness and of obscurity in telling the tales is exhibited very differently. Some portions of the Bṛhkmañjarī suffer more from it than others. Mańkowski who edited the Pañcatantra section happened to fall into a part of the poem, where its author seems to have striven at the utmost brevity; perhaps owing to his averseness from apologues or to some other reason he hurried over that track of the Great Tale. Nor did he feel much liking for the *mūrkhakathās* which, in Somadeva's poem, are inter-

spersed between the different parts of Pañcatantra. Most of them he put aside entirely, the few to which he gave a place — twelve upon the whole (one of them not found in Kathās.) against 47 in Kathās. tar. 61—63 — are so condensed that they can hardly be understood and have lost all their flavour. So e. g. this çloka

abudho bhāṇḍadāridryād ekasmin nidadhe ghaṭe
vahnim jalam ca kāryārtham yenāsau hāsyatām yayau

(p. 588, çl. 572)

is the parallel of Kathās. 61, 10—13:

mandabuddhir abhūt kaçcit; pumān niçi sa caikadā
prabhāte devatāpūjāṃ kariṣyann ity acintayat
upayuktau mama snānadhūpādyarthaṃ jalānalau,
sthāpayāmi tad ekasthau, tau çīghraṃ prāpnuyāṃ yathā
ity ālocyāmbukumbhāntaḥ kṣiptvāgniṃ sanniveçya saḥ.
prātaç ca vīkṣate yāvad, gato 'gnir naṣṭam ambu ca
aṅgāramaline toye dṛṣṭe tasyābhavan mukham
tādṛg eva, sahāsasya lokasyāsīt paraḥ smitam ||

The following one

kaçcid vyadhāc ca jāyāyā labdhvālamkaraṇaṃ bahu
rasanām abudhaḥ kaṇṭhe hāraṃ ca jaghanasthale ||

(p. 588, çl. 575)

is the sapless remnant of the ἀστεῖον, related by Somadeva 61, 24—27, in this manner.

grāmyaḥ kaçcit khanan bhūmim prāpālankaraṇam mahat |
rātrau rājakulāc caurair nītvā tatra niveçitam.
yad gṛhītvā sa tatraiva bhāryām tena vyabhūṣayat ||
babandha mekhalām murdhni hāram ca jaghanasthale
nupurau karayos tasyāḥ karṇayor api kankaṇau
hasadbhiḥ khyāpitam lokair buddhvā rājā jahāra tat
tasmāt svābharaṇam, tam tu paçuprāyam mumoca saḥ ||

Such cases, however, of extreme aridity are comparatively rare. On the other hand, now and then the mind of the reader is gladdened, when he falls in with some piece written in an easy and pleasing style and without misuse of rhetoric implements, and which, though inferior to the greater genius of Somadeva, may stand to some extent the comparison with their parallels in the Kathāsaritsāgara. The narrative, in a few cases, may be even broader. The episode of Kaliṅgasenā carried through the air by the asurī Somaprabhā her friend, firstly to old Çvetajit (= Prasenajit in Kathās.), afterwards to young Udayana is told in eighteen çlokas (p. 186, 339—356), whereas twelve suffice in the correspondent

place of Kathās. (31, 10—51). The fable of the mouse, the cat, the owl and the ichneumon is, if not fuller, yet more detailed in the Bṛhk.mañjarī (p. 197, 477—496) than it is in Kathās. 33, 106—129. This confirms once more what I have said about the *inequality* of the work of Kṣemendra, who at other times took such care to epitomize stories told at great extent in his original, that he e.g. reduced the chief incidents of the story of Açokadatta to a few lines (cp. Bṛhk.mañjarī p. 126 with Kathās. 25, 162 foll.), and summarized the whole tale of Muktāphaladhvaja, which fills up two taraṅgas of 416 çlokas together in Kathās., in *fifteen* çlokas (Bṛhk.mañjarī p. 448, 101—115)[1].

To notice also another feature, which struck me while perusing the poem of Kṣemendra, he *clings more to things religious* than Somadeva. I do not say that his religious feeling is deeper. In common natures profoundness of that sentiment is ordinarily not found; and I am inclined to give more credit in that point to the fine and delicate mind of the knower of men, to whom we owe the Kathās., than to the polygraphist made of coarser stuff, always ready to write a poem on a given subject. Kṣemendra was well versed in mythological and theological matters. One of his spiritual teachers was a fervent Bhāgavata, another, his upādhyāya in rhetoric, the famous Çaiva philosopher Abhinavagupta, and he must have grown up in an atmosphere of devout practices. We learn from the praçasti at the end of his Bṛhk.mañjarī, as well as from those appended to other poems of his that his father was a very pious man, and wealthy, too, who placed statues of gods in the temple of Svayambhū and bestowed a quarter of a *koṭi* viz. 2½ millions on pious works. Among his other writings two bear an exclusively religious character: one of them, the Daçāvatāracarita, praises the ten avatāras of Viṣṇu, in the other, the Avadānakalpalatā, his last composition, he extols with a magnificent apparel the lofty deeds of self-sacrifice of the Bodhisattva. He was thoroughly acquainted, it seems, with both religions,[2] and would willingly preach in his verses on topics of morals and religion. That is why even

---

[1] There are even a few instances of tales summarized in *one* çloka, as how Caṇḍamahasena got his wife, the daughter of the Daitya Aṅgāraka (p. 48, 27), and the story of Cakra (p. 536, 311) who bore the flaming wheel. I mention this also to correct my statement about the absence of that story from the Bṛhk.mañjarī in my article on The Man with the Wheel (*Bijdragen van het Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned. Indie*, 1906, p. 199). The name Cakra does not occur in the Index of the edited text.

[2] His familiarity with Buddhist *termini* and Buddhist ideas appears, if we compare parallel places of him and Somadeva in those cases where Buddhist matters play a

such a worldly poem, as his abstract of the Bṛhatkathā really is, contains comparatively large portions devoted to such matters. Devatāstutis are not wanting in the Kathās, neither; both Somadeva and Kṣemendra must have found them in the Paiçācī original, but on such occasions the latter in length and exuberance of them outdoes the former. In the story of the Kaçmīr king Bhunanda or Bhunandana — cp. Brhk. p. 266 foll. with Kathās. 73, 79 foll. — who took his way to Pātāla through a Kaçmīr entrance to the subterranean world, the local legend about this *aditus ad inferos* is incidentally related: how Pradyumna, watching for his son Aniruddha led away to Pātāla by his sweetheart Uṣā, obtained from Gaurī the favour that she would keep guard on the mountain commanding that entrance. In Kathās. 73, 110 it is simply said that „he won over Cārikā with hundreds of praises": Kṣemendra makes him utter a stotra in full ten çlokas (642—651). The concluding lambaka XVIII of the latter relates among other things the death of the old king Udayana. On hearing the news of it, Naravāhanadatta, his son, bursts out in lamentations. To Somadeva a few lines suffice to describe this complaint, his affliction and mourning and the words of consolation of his attendance (cp. the parallel passage t. 111, 86 foll.): Kṣemendra would not allow himself to lose this opportunity of dwelling upon common-place sentences about the inanity and vanity of all human things and the necessity of death; he spends on that sermon no less than *thirty* çlokas. In another case he combines his claim of paramount poetical skill with his devotion, when he describes the glory and great feats of Viṣṇu in artful prose embellished by long compounds and the like, which passage by a singular whim he put into his metrical composition, no other prose occurring in it. It is found p. 526 of the printed text and corresponds with the stuti Kathās. t. 51, 29—38. On another occasion, in vetāla nr. 12, we meet with *three* āryā stanzas to expound the power of Karma and its fruit, corresponding with *one* similar stanza of Somadeva (Brhkm. 335, 597—599 cp. with Kath. 86, 15). Sometimes his predilection for moral sentences and the like makes him do wrong to the *aucitya* he had to observe in the representation of the hero of his tale. In the 16th vetāla, a subject-matter quite of his liking — for it

part in the narration. So P. 158, çl. 9 Sukhavatī, the Elysium of Mahāyānists, is mentioned, but the word puzzled the editors who put a sign of interrogation after it; likewise p. 592, çl. 616, where the corrupt form from one ms. *surāvanam* has been put into the text, the other has *sukhavanam*. — P. 166 in the sermon on *vairāgya* the name of king Kṛki occurs, but it lies hidden under the corruptions *hukeh* and *kaveh*.

deals with Jīmūtavāhana's self-sacrifice, and in fact, no less than 170 çlokas of his succinct poem are occupied with it, but 30 less than the number of Somadeva's narrative of the same story — it is told how the Bodhisattva intervened at the very moment when the mother of the Nāga was taking leave of her son destined to become the prey of the Garuḍa. In this point he makes Jīmūtavāhana address the mother as follows (p. 358):

mātaḥ sthito 'smi te putraparitrāṇakṛtakṣaṇaḥ
paropakāraḥ saṃsāre niḥsāre prāpyate kutaḥ | 876.
ayam eva sadāpāye kāye sārasamuccayaḥ
yat prayāti parāyāsatrāṇasatpuṇyapātratām || 877.

He displays here a want of taste which is offensive. Such boasting of his self-sacrifice does not become the hero. Somadeva makes him say nothing more than these few words: *mātaḥ putram rakṣāmy aham tava* (t. 90, 131): his Bodhisattva does not preach in that critical moment, but acts only.

Both poets were Kashmirians and almost coeval. They belong to the eleventh century, at what time Kashmir was a centre of Sanskrit learning and literary productions. BUHLER demonstrated in 1885 that Somadeva composed the Kathāsaritsāgara between 1063 and 1082. [1]) As to Kṣemendra he said: „Dieses Resultat zeigt, dass Somadeva entweder genau zu derselben Zeit schrieb, als Kṣemendra-Vyāsadāsa seine Bṛhatkathāmañjarī verfasste oder nur wenig später. . . . . Es ist jedenfalls ein merkwurdiges Zusammentreffen, dass zwei kaśmīrische Dichter um dieselbe Zeit das alte Buch Guṇāḍhyas aus dem Paiśācī-Dialecte ins Sanskrit übersetzten. Es sieht beinahe so aus alsob sie Rivalen gewesen wären". SYLVAIN LÉVI urged both points. As to Kṣemendras priority in time his argument, developed in the *Journal Asiatique* 1886, I, 216 foll., is to this effect. Considering that he composed three extracts of celebrated epics: the Bhāratamañjarī, the Rāmāyaṇamañjarī and the Bṛhatkathāmañjarī, and that this triad makes up the least accomplished portion of his complete works, he holds it for probable that all three belong to his beginnings. Now „la Bhāratamañjarī, le premier des ouvrages datés de Kshemendra est antérieure de vingt-sept ans à l'année 1064 et de 145 ans à l'année 1082. Il serait, croyons-nous, étrange de supposer qu'un poète rompu par une si longue pratique, connu déjà par une quantité d'oeuvres de toute sorte, se fût réduit à traduire en sanscrit une oeuvre paiçācī;

---

1) *Sitzungsb. der Wiener Akademie philos. u. hist. philol. Classe*, CX, 545 foll. The passage quoted is on p. 558.

et même, cette hypothèse admise, qu'il se fût, avec un acquit de quelque trente ou quarante ans, aussi mal tiré de la besogne." This argument, a „raison presque de sentiment", as it is styled by LÉVI himself, has not so great stress as the other derived from the introductory verses of the Kathāsaritsāgara, t. I, 11 and 12:

aucityānvayarakṣā ca yathāśakti vidhīyate
kathārasāvighātena kāvyāṃśasya ca yojanā |
vaidagdhyakhyātilobhāya mama naivāyam udyamaḥ
kiṃ tu nānākathājālasmṛtisaukaryasiddhaye ||

These çlokas, according to him, are an implicit disapproval of the work of his predecessor, which as a matter of fact is imbued with the selfsame defects as are disclaimed by Somadeva in order to justify his own composition. In this point I fully agree with Lévi. Çloka 12 so unmistakably hints at some rival poet or some rivalizing literary work, that long before I knew anything about the Bṛhatkathāmañjarī, I understood Somadeva's declaration as having a polemic character. And forsooth, he who knows both sanskritizations of the Bṛhatkathā cannot but acknowledge in Somadeva's protestation against the *vaidagdhyakhyātilobha* his making front against the rhetorical style of Kṣemendra and that showy self-ostentation as perspires among others in his *praçasti* at the end of his poem, where he boasts of himself: *Kṣemendranāmnā tanayas tasya vidvatsu viçrutaḥ prayātaḥ kaviṣoṣṭhīṣu nāmagrahaṇayogyatām* (p. 620, çl. 36). „Il semble donc naturel de croire qu'en écrivant ces vers Somadeva pensait à son précurseur."

My interpretation of çl. 11 is different from that of Lévi. This is partly in consequence of a various reading, partly because he misunderstood the meaning of the words *aucitya* and *anvaya*. As to the difference of reading, *vidhīyate* (Durgapr.'s ed.) seems preferable to *abhidhīyate* (Brockhaus); but in 1886 the ed. of Durgapr. had not yet appeared.[1] *Aucitya* does not mean „les convenances littéraires"[2]; it is the technical term to signify 'appropriateness'

[1] I am inclined to think that the fault in Brockhaus' ed. does not originate in his mss., but in some mistake either in copying or rather of the typographer. Çl. 10 l. 2 his ed. has *vidyate* instead of *bhidyate* but çl. 11, l. 1 *bhidhīyate* for *vidhīyate*. There can be no question about the correctness of the readings of Durgaprasad's edition. The false ones have led astray every scholar who before tried to explain these lines. As long as the interpretation rested on a corrupt text, they were reputed to be „difficult"; the genuine text is plain.

[2] „J'ai respecté, autant que j'ai pu, les convenances littéraires et l'ordre naturel; j'ai établi chacune des sections du poème de manière à ne pas interrompre les contes

taken in the widest sense of the word and bearing as well on the different objects, characters, individualities to be represented in a poetical composition as on the adorning implements and the choice of words, expressions and images [1]. *Aucityānvaya*, then, is the same as *aucityānvitatvam*, literally „the being provided with appropriateness". Lévi also misunderstood *kāvyāṃçasya yojanā*. Mańkowski rightly objects that the sing. *kāvyāṃçasya* cannot at any rate mean „chacune des sections du poème" (see the passage quoted p 22 note 2), but his own interpretation, that *kāvyāṃça* should be referred to some special part of the poem, is right neither. To catch the meaning of *kāvyāṃça*, it must be compared with *devāṃça*, *aṃçāvatarana* and the like. Somadeva declares that he does not claim the pretension of making a kāvya out of the Bṛhatkathā, he has only admixed a small portion of kāvya qualities to the simple collection of popular tales. In other terms, *aṃça* has here a signification not unlike °*gandhi* at the end of compounds taught by Pāṇini V, 4, 136, 'a tinge of', 'a little of.' My translation of çl. 11 is accordingly: „I have taken care to preserve the appropriateness (of description, diction etc. of the original work) and I have added to it some qualities proper to a k ā v y a, without, however, spoiling by this the flavour of the tales", v. a. I have added elegance of style and many a poetical ornament, yet so that I have not deprived the tales of their power to express the *rasa's* or sentiments aimed at.

This prefatory declaration of Somadeva is as true as it is modest. He displays in a high degree *l'art de faire un livre*. His narrative captivates both by its simple and clear, though very elegant, style and diction and by his skill in drawing with a few strokes pictures of types and characters taken from the real every-day life. Hence it is that even in the miraculous and fantastical facts and events that make up the bulk of the main story and of a great deal of the incidental tales the interest of the reader is uninterruptedly kept. His lively and pleasant art of story-telling — though now and then encumbered with inflatedness or vitiated by far-fetched false

---

et les passions (*rasas*)" (l.l. p. 219). This translation must be given up, as will be shown in the following chapter, as far as regards the meaning of *anvaya*.

[1] I can do nothing better than quote Kṣemendra's definition of the term in his *Aucityavicāracarca*, çl. 7 (ed. Kāvyam. p. 116):

ucitam prāhur ācāryāḥ sadṛçaṃ kila yasya yat,
ucitasya ca yo bhāvas tad aucityaṃ pracakṣate.

In the following çlokas 8—10 he enumerates the many particular things to which *aucitya* is applicable.

wit [1]), that drawback of so many Sanskrit literary high-style productions — is enhanced also by his native humour and the elegant and pointed sentences strewn about here and there with a good taste. One instance may exemplify the distance which separates in this respect the two abbreviators of the Bṛhatkathā. Vararuci relates to Çakaṭāla, how he got befriended with the Rākṣasa. With Kṣemendra as well as Somadeva this account takes up three çlokas. In the following columns Kṣ. is placed on the left, Som on the right.

Bṛhkm. p. 22, 186—188	Kathās. 5, 50—52
daṇḍādhipatyam āsādya *rājñāhaṃ svayam utthitaḥ* *rakṣasā kālarūpeṇa* *tenaiva niçi saṃgataḥ*	*tac chrutvā Yogananda mām* *akaron nagarādhipam* *bhramaṃç cāpaçyam ekāham* *bhramantaṃ rākṣasaṃ niçi*
sa māṃ uvāca cakitaṃ *vañcanāyogaviçvaraḥ* *rūpeṇābhyadhikā nārī* *kā, satyaṃ kathyatām iti* ‖	*sa ca mām avadad: brūhi* *vidyate nagare 'tra kā* | *surūpā strīti, tac chrutvā* *vihasyāhaṃ tam abravam* ‖
yā yasyābhimatā loke *sā tasyādhikarūpiṇī* *sa niçamyeti madvākyaṃ* *saṃtuṣṭo mitratām ayāt* ‖	*yā yasyābhimatā mūrkha* *surūpā tasya sā bhavet* | *tac chrutvaiva tvayaikena* *jito 'smīty avadat sa mām* ‖

[1]) In the lyrical parts of his narration European readers — not natives, of course — may be wearied now and then by his exuberance and accumulation of rhetorical show as in the beginning of tar. 14 and 18 (in Tawney's translation I, 94, 95, 125 f.; some of his puns may not be free from affectation — yet, upon the whole, such cases are rather exceptional, I think.

APPENDIX.

List of necessary corrections from Lévi and Mańkowski to be made in the Bombay ed. of Bṛhatkathāmañjarī.

---

p. 2, çl. 15 Lévi: *sudhāsindhugarbha°*: — 3, çl. 24 L.: *pīyūṣahasite*: — 4, çl. 42 L.: *°ākulitā ciram*; — 8, çl. 22 L. (MS A): *vidyā Varṣād devyād vo 'sta prāpyete*: — 10, çl. 39 L. *hemalābhah sadā yasya*. — 11, çl. 49 *dhāvator adhiko vege*. — çl. 52 L. *prātaḥ satataṃ kāñcanapradaḥ*. — çl. 60 b L. *ardhavṛttaniṣedhahuṃkṛtipadām*. — p. 13, çl. 79 and where further on the word occurs *daṇḍapāçikah*[1]) for *daṇḍavāsikah* — 14, çl. 85 L. (MS A) *prastutāpahnavah pāpa*: — 16, çl. 112 L. *hemakoṭim aham svayam*, cp. 113 d; — 19 çl. 145 L. *yo 'yaṃ vikhyātasaṃkāçah çākhā-ālayasaṃkulah*: — 20, çl. 157 L. *pratimāpuṭam adbhutam*, cp. Kathās. 5, 29: — çl. 161 L. *antahpurāvarayān*. — çl. 169 L. (MS A) *ca vavur duḥkhasaṃtaptāḥ*. — 21, çl. 170 L. *Çakaṭālam sakhe....... rakṣito bhavān*. — çl. 172 L. *tam adarçayam*. — çl. 177 *Cāṇakyo 'py avāñchitah*, cp. Kathās. 5, 69 foll.; — 23, çl. 207 *vadhrā* instead of *buddhā*: — 24, çl. 214 *matrā* for *matyā*; — p. 26, çl. 9 L. has this necessary line added from MS. A between 9a and 9b *yaḥ çāpamokṣaṃ guruyor darçanena vidhāsyati*: — çl. 41 *avyāptātmayo vaidyah*: — 31, çl. 70 *muṇḍhamanasām*; — 32, çl. 88 *budhās tyajanty anāsādya*.

p. 290, çl. 39 Lévi: *kṣmāpah* instead of *lakṣmāh*: — p. 291, çl. 50 *bhrāntākampana°*: — p. 293, çl. 67 *naṭtakah*. — çl. 72 *sphaṭikamandiraiḥ*. — p. 294, çl. 78 *vyākoçaphullavallivanam vanam*. — p. 295, çl. 90 *kim apy ātmopasūcakam*: — p. 299, çl. 149 *supralāpāh pratīpaughaiḥ kurvāṇāṃ krandatair dvah | āsādya rājaputras tāṃ*: — p. 301, çl. 166 *te yatajīvitam....... °cakorah vivuvur devāh*: — çl. 177 *vadanapratimacandrāṃ*: — p. 302, çl. 182 *patrakāryam*.

p. 561, çl. 256 Mańkowski *surapuropamam*. The ed. has *Mahāvarga°* likewise p. 572, çl. 392 *M°*: — çl. 263 *vimarçasthagitakramah*. — p. 562, çl. 269 *puram..... yayuh*; — çl. 271 *sphāṭitastambhamastakāt 'karsan*; — p. 563, çl. 280 *prāyeṇa* (by conjecture) for *prahveṇa*; — çl. 281 *duḥkhe* (by conj.) for *duhkhaiḥ*; — çl. 283 *yad balasādhyam*: — p. 564, çl. 291 *vyālam* for *vyājam*. — çl. 293 *siṃhas tam etya*. — çl. 296 *kāladaṃṣṭrāpate*: — p. 565, çl. 303 *sadotsekasvamanah*. — p. 566, çl. 313 *darpāt so 'nyam samabhyetya*: — p. 568, çl. 336 *vipatprāptau*. — p. 569, çl. 356 *vīkṣase*: — çl. 359 *vasarān......... durlakṣyāh* (a good conjecture); — p. 570, çl. 362 *katah*; — p. 571, çl. 373 *tad vṛkṣasya .... taduktair vyajayat param*. — çl. 374 *nadamity abhāṣata*: — çl. 378 *kukrakat*. — çl. 379 *sarpam.......... mārgam*. —[2]) p. 573, çl. 401 *yate kale* — p. 574, çl. 413 *yantravadham*; — p. 575, çl. 420 *yenāham abhavam dhṛṣṭas tat* (a good conj.), — çl. 425 *lubdhakatvasta āyayau........ saraṅgah*. — çl. 428 *devakātajñata kva te*. — p. 576, çl. 431 *mantharo 'pi*. — çl. 434 *vāvantayan kṣaṇam*: — çl. 437 *Meghavarṇākhyah*: — çl. 439 *sa*

---

1) Or *daṇḍapāçakah*. Both forms occur apud Lévi.

2) P. 573, çl. 395 I read *acodayat* for *anodayat* of both editions.

[illegible] — çl. 440 [illegible] — p. 577, çl. 441 [illegible] — çl. 447 [illegible] — çl. 451 [illegible] a good correct., cp. Par. III, 82, ed. Barbier-K. Bonn. — p. 578, çl. 454 [illegible] — çl. 455 [illegible] for [illegible] cp. Kath. s. 62, 32; — çl. 461 [illegible] a good correct.[1] — p. 579, çl. 466 [illegible] — çl. 468 [illegible] — p. 580, çl. 486 [illegible] — p. 581, çl. 489 [illegible] a good correct.; — çl. 490 [illegible] cp. ç. 367. — çl. 491 [illegible] — çl. 504 [illegible] or perhaps better [illegible], the ed. Bomb. has here mere nonsense. — p. 582, çl. 506 [illegible] — çl. 510 [illegible] — p. 583, çl. 519 [illegible][2] — çl. 521 [illegible] instead of [illegible] and [illegible] for [illegible] — p. 584, çl. 529 [illegible] a good correct.; — p. 586, çl. 552 [illegible] — çl. 554 [illegible] for [illegible] — p. 587, çl. 557 [illegible] — çl. 558 [illegible] — çl. 562 [illegible] for [illegible]

This list is of course limited to those cases, where evident corrections or the better readings from MSS have been overlooked by neglect of previous publications which no editor of the Bṛhatkathāmañjarī ought to ignore. What inference is to be drawn from this as to the authority of the Bombay edition in the by far much greater part of the poem, where it is in fact the *editio princeps* in its fullest sense!

Inversely there are found sometimes a few better readings in the Bombay edition, adopted from the two mss. on which that edition is based. Lévi and Mańkowski did not find them in the mss. at their disposal. But the number of this kind of various readings is rather small and it is now no longer of utility to enumerate them. I only mention one instance. P. 1, çl. 3 *g h u k ā ḥ* is of course the right reading, not *dhukāḥ*, as was edited by Lévi; *ghuka* 'owl' is not rarely met with in the Bṛhatkathām., e.g. p. 576, çl. 441 and p. 581, çl. 499.

---

[1] *Puraṃ* is to be corrected into *purīṃ*, so that the whole becomes *purīṃ ecamudānta-cacandinaḥ*.

[2] Çl. 518 I correct thus: [illegible] *hataṃ* [illegible] *tat* [illegible] *sada*.

CHAPTER II.

The Bṛhatkathā. Its contents.

In the first chapter it has been shown that the conclusions drawn from a partial comparison in 1871 by Bühler as to the mutual relation of the poems of Kṣemendra and Somadeva as epitomes of the Bṛhatkathā are fully confirmed by a cross-examination of the two complete works. There can be not the least doubt about the existence in Kashmere in the eleventh century of that vast encyclopedia of tales in the Paiçācī dialect which is acknowledged as the common source of both Bṛhatkathāmañjarī and Kathāsaritsāgara. Now the question arises, whether it is possible to resuscitate that old Paiçācī Bṛhatkathā with the help of its Sanskrit redactions.

Of course, only materially. Considering that Somadeva avowedly abridged his original and Kṣemendra tacitly, for he is silent about it, abridged it likewise and even much more, since his abstract is three times shorter than the Kathās., the impossibility of bringing back even for a small part its verbal form need no further demonstration. I have met with five lines common to both: Bṛhk. p. 173, 183 = Kath. t. 28, 182; the second part of Bṛhkm. 434, 9 and Kath. 104, 17; the çloka Bṛhkm. 496, 342 = Kath. 40, 21*b*, 22*a*. Here the presumption of their being taken from the Paiçācī original with no other alterations than those required by the change of dialect is very great, if we take into consideration that as a rule the concord of both collections of tales as to the contents, even in particulars, is as great as their discrepancy in wording and expression. The cases of their using the same special term or the same turn of phrase are comparatively rare, even when employing the same simile [1]) In such cases, then, there is some probability that such a term and such a phrase are the Sanskrit equivalents of

[1]) E. g. in the king's answer to the Vetala, at the conclusion of the 17th *vetala*-story, bad princes who allow themselves to be led astray by their passions are compared to elephants in rut. Somadeva expresses this comparison by this çloka (91, 54): *rājānas tu madāndhamatta gajā iva niraṅkuçāḥ chindanti dharmamaryādāçṛṅkhalāṁ viṣayonmukhāḥ*, Kṣemendra quite differently (p. 365, çl. 972): *uddāmamadasaṁruddhaviçrāmakṣatāṅkuçāḥ na çṛṇvanti na paçyanti rājānaḥ kuñjarā iva*.

corresponding Paiçācī expressions in the original. Of the kind are the epithet *vādidviradakesarī* of the great dialectician, the Bauddha monk Ratnacandramati in Bṛhkm. 253, 470 and Kath. 72, 93; the designation of the superintendent of the zenana, who is falsely named to the king as the lover of Guṇavarā, by *antaḥpurapati* both in Bṛhkm. 491, 280 and in its parallel Kath. 39, 27; the old king of Çrāvastī is styled *pravayāḥ* both in Bṛhkm. 182, 291 and its parallel Kath. 30, 30. Likewise *triphalī* Bṛhkm. 232, 204 cp. Kath. 70, 13, *homabhāṇḍa* Bṛhkm. 233, 221 cp. Kath 70, 70, *muktāṭṭahāsa* Bṛhkm 308, 260 cp. Kath. 78, 2., *svasthāneṣu* Bṛhkm 232, 209 cp. Kath. 70, 56., *hatānekayana* Bṛhkm. 133, 223 cp. Kath. 26, 173, *rūpadraviṇakāṅkṣayā* Bṛhkm. 497, 318 cp. Kath. 10, 27, *açrukaṇa* (Bṛhkm. 223, 95 *tataḥ netrāt Trinetrasya patito 'çrukaṇaḥ kṣitau*[1] cp. Kath. 69, 38 *so* [viz. Çiva] *'smāsu praṇateṣv akṣṇo dakṣiṇād açruṇaḥ kaṇam bhūmāv apātayat*). The uniformity of utterance is hardly fortuitous here. In some other instances the common turn of phrase may point to the common source, the Paiçācī work, as is shown by the following juxtaposition:

Bṛhkm.	Kathās.
173, 191 *çrūyate mānuṣaiḥ sakhyaṃ bhajanti kila devatāḥ pṛthvīpateḥ Pṛthoḥ pūrvam patnyā sakhyam Arundhatī bheje*	28, 191b *divyā yānti ca mānuṣībhir asamasnehāhṛtāḥ saṃgatim bheje kiṃ nṛpateḥ Pṛthos tanayayā sakhyaṃ na s-Arundhatī?*
378, 1131 *ayaṃ labdho 'si subhaga kva gamiṣyasi me puraḥ*	95, 74 *kva yāsi labdho 'si mayety ālapantī* etc.
386, 1239 *vāg uvācāçarīriṇī*	100, 36 *tāvad vāg atra gaganād uccacārāçarīriṇī*
393, 1320 *nabhasvatā abhajyata pravahaṇam*	101, 111 *balīyasā vātena tasyā vahanaṃ bhajyamānam abhajyata*
498, 361 *sa kadācin nṛpaṃ dṛṣṭvā jarādhavalam ānanam satuṣāram ivāmbhojam abhavac cintāgnitāpitaḥ*	10, 15 *himāhatam ivāmbhojaṃ palitamlānam ānanam darçayāmi kathaṃ devyai? hā dhig me maraṇaṃ varam.*
511, 14 *dhanyāham iti vādinyā*	57, 77 *dhanyāsmīti vadantī ca*
553, 155 *chittvā sa karṇanāsikam tacchastreṇaiva sahasā prayayau tasya* etc.	58, 99 *tacchastreṇaiva buddhasya karṇanāsaṃ cakarta sā.*

[1] I quote according to the reading of MS च, registered in the foot-note; the reading adopted by the editors is obviously a false one.

Yet, upon the whole, these coincidencies are not frequent, and even if they were more numerous than they are, the profit to be obtained from a systematic and exhaustive exploration of them would be small. It is not difficult to put a Paiçācī garb on those words and turns of phrase which it would be made probable that are borrowed by the Sanskrit redactors from the original Paiçācī poem. By applying the scanty rules laid down by the grammarians how to make Paiçācī from Çaurasenī or from Sanskrit (see PISCHEL, *Grammatik der Prakrit-Sprachen* p. 27—29; p. 138) it may be taken for granted that in the Paiçācī Bṛhatkathā the words *vātiddiratha-kesarī, anteurapati, pavayo, tiphalā, homaphāṇḍam, muttāṭṭahāso, hatānekacano, satthāveso* etc. occurred, but this result is meagre. PISCHEL, as early as 1874, in his „dissertatio inauguralis" *de grammaticis Prācriticis*, putting together the Paiçācī quotations by Hemacandra in the last chapter of the 8th book of his grammar, expressed as his opinion that they are borrowed from the Paiçācī Bṛhatkathā (see p. 33 of that dissertation). This is very probable, indeed: yet, the smallness of the few fragments and the circumstance that they consist of some general phrases not applicable to a certain fact or story related in the Bṛhatkathā forbids to identify them with corresponding passages in the Sanskrit redactions.

A trace of the origin of the work is found in a few proper names. Kṣemendra and Somadeva, though as a rule, of course, there is conformity in this respect, are not rarely at variance: the one calls somebody e.g. Samudradatta, who is called Samudramatsya by the other: in this way there are a many slight discrepancies, as Yajñaketu (Kṣ.) Yaçaḥketu (S.), Dhanadatta (Kṣ.) Dhanapāla (S.), Madanamañjarī (Kṣ.) Madanasundarī (S.), etc. etc. Sometimes Kṣemendra prefers a shorter form of the name: the hero of the main story is called throughout Naravāhana [1], not Naravāhanadatta, as he is invariably named by Somadeva, and Muktā(or Mukta)-ketu and Muktadhvaja (Kṣ. p. 443 and 449) correspond to the Muktāphalaketu and Muktāphaladhvaja of the seventeenth lambaka of Somadeva. Now, in a few instances it is plain that Kṣemendra's names have retained their Paiçācī shape, whereas Somadeva sanskritized them. Of the kind are Kāmpilya (Kathās. 25, 23) and Kāmpilla (Bṛhk. 120, çl. 73), Potraka (K. 67, 6) and Pota (B. 209, çl. 6); Tejasvatī, a name occurring thrice in the Kathās. for three different ladies (18, 77. 30, 72. 45, 177) is Tejovatī in Bṛhkathm.

---

[1] Even Naravaha (p. 474, çl. 68; p. 502 çl. 415 and 418). P. 221, 70 *Naravāhana*, as is edited, is to be corrected into *Naravāha* for a metrical reason.

p. 84, çl. 187, p. 183, 302)[1], Rādhā (K. 71, 29) and Rāṭhā (B. 279, çl. 783), Vakrolaka (K. 93, 3) and Vaṃkolaka (B. 369, çl. 1011), Thinthākarāla (K. 122, 71) and Thenthākarāla (B. 122, 71). BÜHLER, in his article in the *Ind. Ant.* I, p. 309 noticed this point already, yet his statement is to be corrected in this, that both S. and Ks. agree in the name of Dīpakarṇī. Durgaprasād's ed. has this form, not Dvīpak., as is edited by Brockhaus. Another trace of the original language may be left in the false form of the name Pāravatākṣa (the Nāga who dispersed Mrgāṅkadatta and his comrades) which is read Brhkm. p. 232, çl. 210. *Nāgo Pāravatākkhyo 'sti bharane haṃsasevite*; since the right name appears çl. 224, it is probable that Kṣemendra who worked in a hurry misunderstood the first time the meaning of Paiç. *pāravatakkho*, but sanskritized it better afterwards[2].

It is of greater importance to examine how much a close comparison of the two Sanskrit redactions may afford in the way of reconstituting the scheme and the arrangement of the old Bṛhatkathā.

It has been shown in the First Chapter (*supra*, p. 15 and 16) that the Kathāsaritsāgara and the Bṛhatkathāmañjarī agree in the number and the titles of the different lambakas but, after lambaka V, disagree in the order of them, even to a considerable degree. Which of the two represents the original Bṛhatkathā? Or perhaps neither?

As far as I know, the question has not been examined before. Of the Sanskrit scholars who occupied themselves with the Kathāsaritsāgara, Mańkowski alone, I believe, expressed an opinion on this point. P. IX of the „Einleitung" of his work on the Pañcatantra portions in Kath. and Brhkm., mentioned above (p. 12 n. 2), he says: „Wie aus der Zusammenstellung bei Lévi zu ersehen ist, ist die Reihenfolge der ersten fünf Bücher bei Somadeva genau dieselbe wie bei Kshemendra, nur die übrigen dreizehn Bücher sind bei beiden anders geordnet. Ich glaube daher, dass Somadeva in V. 11 [of his tar. 1, vide *supra*, p. 22] unzweideutig erklärt, dass er in diesem Theile seines Gedichts die Anordnung des Stoffes im

[1] But Kathās. 17, 34 Somadeva retained Tejovatī just as he found it in the Paiçācī Bṛhatkathā; the corresponding verse apud Kṣemendra is p. 79 çl. 126.

[2] The name Karmasena in the Kathās. t. 69 and 112 (of the father of Çaçāṅkavatī, the sweetheart of Mrgāṅkadatta), is Kandarpasena in the Brhkm. (see p. 222, çl. 85, p. 402, çl. 8). The original had *either* Kammasena, which being written with anusvara (= *m*), may have induced Kṣemendra in his negligent way to accept it as Kamasena, *or* it was Somadeva who misread the name Kamasena, if the long *a* was denoted in his MS. of Bṛhatkathā by a small curve above the akṣara, which he read as *r* before consonant.

Original geändert hat. Hätte er sich genau an seine Vorlage gehalten, wie konnte er da von Rücksicht auf den Zusammenhang und von einem Ordnen reden? Für meine Erklärung spricht auch der Umstand dass ein paar Geschichten sich bei Somadeva wiederholen.... Ob diese Wiederholungen sich nicht auch bei Kshemendra finden, kann ich leider nicht ermitteln: ich glaube jedoch, dass dieselben in Guṇâḍhyas Brihatkathâ nicht vorhanden waren und Somadeva zuzuschreiben sind, dem eine solche Unachtsamkeit bei einer Umarbeitung seiner Vorlage nur zu leicht zustossen konnte. Dass die fünf Bücher des Pañcatantra bei Kshemendra zusammenhängen, bei Somadeva dagegen durch andere Geschichten von einander getrennt sind, werden wir später sehen. Auch hierin hat, wie ich glaube, Kshemendra das Ursprüngliche bewahrt".

I have transcribed in full his argument that I might the better refute it. I begin to observe that Mańkowski judged upon unsufficient documents: he knew Somadeva, but was little informed of the contents of the Bṛhatkathāmañjarī, which was an ineditum at the time he wrote. Further, he discredits the carefulness of Somadeva without sufficient reason: the so called want of diligence appearing in the fact of his relating the same story repeatedly is a mere fancy, and supposed he had somehow founded this charge by argument, it would fail to account for a so great number of repetitions of the same tales, as really occur in the Kathās. And in the Bṛhkm., too, though not so often: for e. g. the story of Jīmutavāhana is twice told and at great length in Kathās. t. 22 and t. 90, likewise in the Bṛhkm. p. 107 f. and 353 f., the first part of the narration of Anaṅgarati in Kathās. t. 52 reappears with the same names in t. 83, but also in Bṛhkm. p. 326 and p. 518 [1]. Therefore, from all that which is alleged by Mańkowski, there remains but one point of importance, whether he is right stating that Somadeva himself intimates that he had arbitrarily arranged the materials he took from the Bṛhatkathā. Here I think he has misunderstood his text.

The statement of Somadeva alluded to, is found in the preamble of his book, t. 1, 11 *aucityānvayarakṣā ca* etc. We have dealt with this çloka *supra*, p. 22 and 23, where we translated *aucityānvaya* by „the being provided with appropriateness". Somadeva declares that he endeavoured to keep intact in his work the good quality of his original of representing things and persons with appropriated words

[1] P. 518, çl. 102 *tasyAnaṅgarateḥ nāma*, as is edited, must be corrected into *tasyĀnaṅgaratir nāma*; in çl. 114 the right form of the name has remained intact.

and in the proper and suitable way, accordingly as they ought to be represented, in short he praises implicitly the picturesque faithfulness of the stories as they are narrated in the Paiçācī Bṛhatkathā and shows his care to preserve that virtue in his Sanskrit redaction. He does however state nothing about their arrangement. Lévi, and after him Mańkowski, were wrong in accepting *anvaya* with that meaning and in taking *aucityānvaya* for a dvandva compound. *Anvaya* has several acceptations, but it never means „order, due order, arrangement": since it may express also the interrelation of words in a sentence, viz. their being construed together, and since it is used for this reason in commentaries as a technical term to denote such „construction." — which employment is duly registered in the *Petropolitan Dictionary* s. v. 6 and in the *Worterbuch in kürzerer Fassung* s. v. 4 — I suppose, this was the starting point of Lévi's wrong inference that *anvaya* may also signify „due order, arrangement" in a more general sense. No Hindoo, I think, will employ it with this meaning. APTE in his *English-Sanskrit Dictionary* translates „arrangement" by *racanā*, *vinyāsa*, *saṃvidhā*, *vyūhana*, *kramena sthāpana*, *paripāṭī*, *krama* — but not by *anvaya*: nor is *anvaya* found among the Sanskrit equivalents of „order," the only case he mentions is to translate Engl. „the natural order of words" [1]).

The assumed avowal of Somadeva as to his arrangement of the tales being different from that of the Paiçācī Bṛhatkathā must, therefore, be put aside. It does not exist at all. Those who believed in its existence were mistaken by an erroneous translation. I think we are nearer to the truth, if from the introductory declaration of Somadeva to his readers, taking it as a whole, we draw the conclusion, that he, on the contrary, faithfully kept the arrangement of the work on which he put a Sanskrit garb: *yathā mulaṃ tathaivaitan na manāg apy atikramaḥ*. And perhaps the very decidedness of this profession, united with the explicit statement made in the subsequent verses, may be accounted for by his propensity to make front against his predecessor in sanskritizing the Bṛhatkathā, who had fallen short of his duty of making a faithful reproduction of it. As a matter of fact, Kṣemendra does not name the source of his Bṛhatkathāmañjarī. After the usual invocations his preamble is made up of this single çloka:

> *evaṃ kila purāṇeṣu sarvāgamavidhāyiṣu*
> *viçvaçāsanaçālinyāṃ çrutau ca çrūyate kathā,*

---

[1]) It results from this also that in the *Petropolitan Dictionary* s.v. *anvaya* the meaning 5) supposed for this single passage Kathās. 1, 11 must be cancelled.

a mere phrase which discloses nothing, as the author only affirms that the great tale he is about to narrate is not of his own invention. It is found in the Purāṇas and the Vedas, so he says! A strange statement and a deceptive one moreover, which permits us also to suppose that he took no scruple to act with his poem rather freely and according to his fancy. The résumé of the books VI—XVIII (p. 617—619) which is put into the mouth of Naravāhana himself and which has no counterpart in the Kathāsaritsāgara, is doubtless of his own invention.

By reasoning a priori, therefore, one would be rather inclined to distrust the faithfulness of the arrangement of the lambakas of the Bṛhatkathāmañjarī. But why should we reason upon generalities, while evidence of a better kind may be obtained by a close comparison of the two sets of books that make up: one the redaction of Somadeva, and the other that of Kṣemendra? Which of them will prove to afford the better and the more congruous and consistent course of facts, as far as they belong to the frame-story, will have the better claim to be acknowledged as representative of the original order.

The first five lambakas following each other in the same order in both poems, we must begin with lamb. VI. This lambaka and the next ones are thus far arranged differently, that lamb. VI of Somadeva is the VIIth of Kṣemendra, whereas lamb. VIII of S. corresponds to VI of Kṣ. Lamb. VIII S. = VI Kṣ. is wholly taken up with an episode, the story of Sūryaprabha. The only difference is this: Kṣemendra subjoins it to the similar story of Çaktivega, which makes up lamb. V, he represents both narrations as being told by two Vidyādharas at different times to Udayana, when Naravāhanadatta was an infant: Somadeva makes Vajraprabha narrate the story of the old Cakravartin Sūryaprabha at a much later time, when Naravāhana was already married and heir apparent. This discrepancy is of no consequence at all and does not yield any presumption in favour of either author.

But the case is different with respect to the lambaka „Ratnaprabhā" which bears the number VII in the Kathāsaritsāgara = XIV of the Bṛhatkathāmañjarī. That lambaka encompasses a portion of the main story, as far as it relates how Naravāhanadatta got his wives Ratnaprabhā and Karpūrikā. Somadeva places these events in the earlier part of the hero's adventures, Kṣemendra in a much later period, when he had gained already victories in the celestial regions, had recovered his chief queen Madanamañcukā and was very near to be crowned emperor of all the Vidyādharas. It is not

difficult to show that Kṣ.'s division is not consistent with the regular course of the facts. The lambaka Ratnaprabhā presupposes the heir apparent living with his father at Kauçāmbī and his being dependent on him, he has not yet obtained the powers of the Vidyādharas; his falling in love with the Vidyādharī Ratnaprabhā affords the first opportunity to him to be raised into the higher spheres; his love with Karpurikā concerns a human lady, and it is only by means of a mechanical implement wrought by a human magician that he passes through the air to her distant country and comes back with her home. These facts are properly put between lamb. „Madanamañcukā" (Somadeva's VI [1]), treating of how he got his first wife, and lamb. „Alaṅkāravatī," in which he gains his second Vidyādharī (Somadeva's IX) and becomes more and more familiarized with the spheres on high. But being inserted, as Kṣemendra does, after the lambaka „Pañca" (Somadeva's XIV = Kṣ.'s XIII) these facts are utterly discordant. Nor is this arrangement suitable with respect to the lambaka next in Kṣemendra, which is Alaṅkāravatī; it destroys the natural connexion and coherence of lamb. „Pañca" and lamb. „Mahābhiṣeka" (Som.'s XIV and XV), the victory of the hero and his being anointed as the Cakravartin of the Vidyādharas.

Kṣ.'s lamb. VIII is „Velā," which is lamb. XI of Somadeva. In this book, a very short one, Narav. obtains as his wife Jinendrasenā (Kṣ.) or Jayendrasenā (Som.), the sister of the two brothers who chose him to pass the judgment of their contest. By fixing the time of that marriage next to his marriage with his first queen Madanamañcukā Kṣemendra raises the lady to a higher rank than is consistent with the intention of the author of the Bṛhatkathā, who evidently considered Ratnaprabhā, and no other woman, as the second queen; the relation of the father to Vāsavadattā and Padmāvatī has its parallel in that of the son to Madanamañcukā and Ratnaprabhā. Here too, it is plain, Kṣemendra's arrangement of the order of events is rather anomalous.

The lamb. „Pañca" is almost entirely concerned with the frame-story. In the Kathāsaritsāgara, of which it is the XIVth lamb., it begins with the rape of Madanamañcukā and the desolation of her husband at her loss; the various adventures connected with his inquiries after her and the endeavours taken to release her from the hands of Mānasavega are narrated in this book. Kṣemendra's

[1]) Som.'s lamb. VIII „Sūryaprabha" is a mere episode, and does not belong to the frame-story; cp. *supra*, p. 7.

XIIIth book „Pañca" has exactly the same contents, with one exception: the rape of Madanamañcukā is not told there, nor could it be told at this point of the tale, since this occurrence was related in an earlier portion of the tale, at the conclusion of the lamb. „Velā." In other words: Kṣ. makes Mānasavega kidnap the chief queen of Naravāhanadatta soon after his marrying his second wife, whereas Som. postpones the capture to a much later period of his exploits. Both the rape and the *faits et gestes* performed by the future Emperor of the Vidyādharas to recover his beloved one are related without interruption in the Kathāsaritsāgara, within the limits of one lambaka. In the Bṛhatkathāmañjarī Madanamañcukā is stolen away in lamb. VIII, and not regained before the poem has almost completed lamb. XIII. The importance of this discrepancy becomes striking, if we consider that the intermediate lambakas, one of which „Çaçāṅkavatī" (Kṣ.'s nr. IX) numbers 2435 çlokas, are crammed with a great mass of stories of the most various kind, which intercept the main story. It is obvious even to a superficial observer that the arrangement of Somadeva is more suitable for a proper exposition of this part of the tale.

Moreover, Kṣemendra fixing the capture of Madanamañcukā at a prior time involves himself into incongruities and impairs the reputation of his hero. When the Vidyādhara Mānasavega carried her off through the air, he had ravished her from her apartments in the palace of Kauçāmbī. In this point both Sanskrit redactions are in accordance. Her disappearance could in no way be hidden from the father of Naravāhanadatta, the lord of Kauçāmbī. But in the Bṛhatkathāmañjarī the rape is narrated in lamb. VIII (p. 214 f.), yet it is as late as the commencement of lamb. XIII (p. 450) that Udayana is informed of his son's distress and of his absence in search of her! [1]) Kṣ. had forgotten that Madanamañcukā was seized at Kauçāmbī, from the immediate vicinity of her father-in-law.

The lamb. „Çaçāṅkavatī", which in Bṛhkm. — where it is nr. IX — is subsequent to the disappearance of Madanamañcukā, opens with the nocturnal visit of Lalitalocanā who carries the hero while asleep away to a far off hill, desirous of his embraces. In the mean while Naravāhanadatta awoke, and seeing the beautiful heavenly maiden at his side, „the cunning prince pretended to be asleep,

[1]) *atrāntare kvāpi yātam punaḥ prāptam athātmajam* — Pañca,
dṛṣṭvā lebhe ratiṃ ciro Vatsarājaḥ priyasakhaḥ || — çl. 2.
taṃ vallabhaviyogārtaṃ jñātvā Vatsanareçvaraḥ
babhūva saha devībhyāṃ çokapārakamūrchitaḥ ||

In çl. 2 I have corrected the nonsensical reading of the edited text: *lobharatiṃ!*

and in order to test her, he said, as if talking in his sleep: „Where are you, dear Madanamañcukā? Come and embrace me“ [1]. Whereupon she took the form of that queen and complied to his wish. Now, both authors agree about the attitude of the prince at that moment: he knows the woman who has taken him into her arms to be another than his most beloved queen, but he feigns it is she, in order to prompt her to give him her caresses. This agreement evidently shows, that the fact was related in this manner in their common source, the Paiçācī Bṛhatkathā. But how different are the circumstances in both Sanskrit redactions! Somadeva simply relates the witty trick of a wanton youth, enjoying the *bonne fortune* of a new love-adventure. Kṣemendra strikes the reader with the disgusting heartlessness of his hero, who just now was bereaved of his most beloved wife and in the acme of his grief employs her cherished name as an instrument for indulging into lasciviousness!

The foresaid considerations induce me to conclude that it was Somadeva, and not Kṣemendra, who drew up the faithful reproduction of the old Paiçācī poem. That he tells sometimes the same story twice over, now and then even with slight variations, may be put rather on the account of his fidelity in rendering the work he wished to preserve than on that of the „Unachtsamkeit“ fancied by Mańkowski. Who knows both, cannot but feel convinced that negligence is not a fault of Somadeva but rather of his predecessor. And for what reason should we mistrust the explicit declaration made in the opening verses of the Kathāsaritsāgara? On the other hand it is *a priori* to be expected that Kṣemendra, not having obliged himself to reproduce in a Sanskrit imitation the Paiçācī Bṛhatkathā exactly and in the same order, reserved and retained his freedom for change and modification according to his own taste. It is in consequence of *his* predilection for regular schemes that the adventures and exploits of the two human persons who obtained power in the world of the Vidyādharas: Çaktivega and Sarvaprabha, are narrated in the Bṛhatkathāmanjarī in immediate order in two subsequent lambakas; the same tendency induced him to put together into one body the tales of the Pancatantra (p. 561—587 of the printed text), though in the poem he worked upon he found the several books separated from each other by interposed small stories of a quite different kind. Here and elsewhere it is not he, but Somadeva who retained the old divisions of the Bṛhatkathā.

---

[1]) I quote Tawney's translation (II, p. 133) of Kathās. 68, 10.

The rightness of this view is confirmed by the following fact. In several cases it is almost certain or at least probable that Kṣemendra modified details which he found in the Bṛhatkathā, if in some other source within his reach the same story was related in a somewhat different manner more conformable to his own taste. So it is well-nigh proved by J. HERTEL, *Ueber das Tantrākhyāna, die kaśmīrische Rezension des Pañcatantra* [1], that his epitome of the Pañcatantra (lamb. XVI, çl. 256—566) contains many indications of his having made use of that redaction of the renowned book by side with its reproduction in Guṇāḍhya's Bṛhatkathā. It is from the former work that he took the name of the town Mihilāropya (çl. 256 and 392) which is not found in Somadeva, but occurs in the Tantrākhyāyika, being likewise written *Mihilā*' (cp. Hertel, p. 118). It is by misunderstanding the description of the spectacle afforded to the eyes of the people, when the tortoise was being carried away through the air seizing with his teeth a piece of wood the ends of which were caught by two swans, that Kṣemendra writes *çakaṭākṛtim* (çl. 334) — his source has, *kim idam çakaṭacakrapramāṇam çiyatā nīyata iti* (l. 735 of Hertel's ed.), cp. Hertel, p. 109. Nor is it likely that the fable of the sly jackal Caturaka (çl. 348 foll.) was contained in the Bṛhatkathā; it is not met with in Kathāsaritsāgara, but occurs in Tantr. l. 759 foll. The same may apply to the stories of the crow and the serpent, of the blue jackal, and of the camel who was compelled to sacrify his body to the lion. Cp. also Hertel's note on p. 132.

The Vetāla-stories are no less popular in India than the fables of the Pañcatantra. They, too, have come to us in many redactions. Kṣemendra composing the Vetāla portion of the Bṛhatkathā, must have taken his materials not from Guṇāḍhya's poem alone, but have availed himself also of other redactions. Certainly he took delight in the old Vetālapañcavimçatikathās. He is more extensive in this part of his poem than he is wont to be and did not abridge them to that kind of skeleton as to which he reduced the old Pañcatantra. His epitome of the Vetāla tales numbers 1203 çlokas (from IX, 18, p. 289 — to IX, 1221, p. 385 of the edited text), whereas no more than 308 make up the sum of his Pañcatantra portion. The arrangement of the tales is slightly different in Kathās. and in Bṛhatkm.: both agree as to nr. 1—4, but Kṣem. nr. 5 = Som. nr. 8; Kṣem. nr. 6, 7, 8 = Som. nr. 5, 6, 7; from nr. 9 they are again

[1]) This important dissertation (Leipzig, Teubner 1904), which contains also the oldest redaction of Pañcatantra known to us, is XXII, nr. 5 of the *Abhandlungen der phil. hist. Klasse der Konigl. Sachsischen Gesellschaft der Wissenschaften.*

in accordance. Now, nr. 5 of Kṣem. is also nr. 5 in Jīvānanda's edition of the Vetālapañcaviṃçati [1], the story of the three fastidious brothers. After all which has been exposed above, I hold it for certain that it was Kṣemendra, and not Somadeva, who changed the order of the tales as they were extant in the Bṛhatkathā, and who modified some details. With him, Vīnavara's devotion to Hari and Hara is double as expensive as in the Kathās. (cp. Bṛhkm. p. 310, 282 f. with Kathās. 78, 16—18), it is he who added the getting with child of Çaçiprabhā in tale nr. 15 (p. 347, çl. 747 and p. 349, çl. 760); in tale nr. 17 the person of Virāja, to whom the king avows his being in love, is not found in Kathās.; in nr. 18, when Candrasvāmin after submerging into the river, experiences another life-existence, the events of that submarine life are full of particularities, which are not met with in the correspondent part of Kathās. (cp. Kathās. 92, 65—67 with Bṛhkm. p. 367, çl. 992—999), but which occur also in nr. 15 of Jīvānanda's edition (p. 52 f.). The third vetāla, in Kṣemendra's poem, contains likewise sundry details not found in Kathās. Vet. nr. 3, and extends over 76 çlokas (p. 302, 184—308, 259). This diversity in some respects is utterly contrasting with the great conformity as to the transitions of one number of the Vetāla-tales to another, e.g. the transition of tale nr. 3 to nr. 4.

Bṛhkm p. 308, çl. 260:	Kathās. 78, 2:
muktāṭṭahāsam ādāya tatas taṃ gatasambhramaḥ yayau javena nṛpatiḥ, skandhasthaḥ so 'py abhāṣata	*labdhvā muktāṭṭahāsaṃ taṃ Vetālam aṃçarīragam niṣkampaḥ skandham āropya tasyāu udacalat tataḥ* ‖
261: *mohaḥ pṛthvīpate ko 'yam tavāpi hṛdi jṛmbhate duṣṭaçramanasamparkād yat prāpto 'si mahim imām* !	3: *calantaṃ ca taṃ aṃsastho Vetālaḥ so 'bravīt punaḥ, rājan kubhikṣor etasya kṛte ko 'yaṃ tava çramaḥ* ‖
262. *anāyāsaṃ hi pātheyam yatheṣṭaṃ kathanaṃ pathi*	4: *āyāse niṣphale 'muṣmin viveko bata nāsti te tad imāṃ çṛṇu mattas tvam kathāṃ pathi vinodinīm* ‖

Therefore, where this conformity is broken by Kṣ. producing more and somewhat different details, we may as a rule suppose

[1]) A very bad edition of an epitome of the work, made by a certain Jambhaladatta. Cp. Uhle in his Preface (p. XV) on his edition of Çivadāsa's Vetālapañcaviṃçatikā (*Abh. f. die Kunde des Morgenlandes herausg. v. d. D. Morgenl. Ges.* VIII, nr. 1).

that he made use there of other sources besides the Bṛhatkathā.

The old epic legend of Nala and Damayantī is told in the 56th tar. of the Kathāsaritsāgara, çl. 238—417, the corresponding passage in Bṛhkm. (p. 537, çl. 331—540, çl. 371) amounts to 2/9 of its length. Yet it mentions the boons, given by the devas at Nala's marriage (çl. 342), which detail is passed over by Somadeva. The very words, which Kṣ. uses here:

chāyādvitīyam avṛṇot parijñāya Nalaṃ dhiyā.
jñātvā devāḥ svam ākāraṃ vidhāya pradadur varām

show that he availed himself of the original Mahābhārata tradition, too, not only of the Bṛhatkathā [1]). For this reason, too, he avoided to state that she saw *six* Nalas, as he found in the Paiçācī poem, contrarily to the Mhbh.; the Nalopākhyāna, adhy. 5, 9 has „five" Nalas [2]): Kṣ. does not name any number at all. Nor did he find in the Bṛhatkathā, that Puṣkara was a relative to Nala, not a brother (*sagotreṇātha çatruṇā kenāpi Puṣkarākhyena*), which is also different from the Mhbh.: I do not understand, for what reason he may have modified this, and am rather inclined to suspect some neglect of his part.

Another instance of Kṣemendra's freedom in handling his groundwork. The story of Purūravas and Urvaçī is told in both Sanskrit versions. In the Kathās. (17, 4) Purūravas is called *parama Vaiṣṇava,* and from the whole style and spirit of the story of his adventures it is plain that the version of the Bṛhatkathā is founded on a Viṣṇuitic recension of the old myth. Kṣemendra stripped off entirely that Vaiṣṇava garb, and in his short extract (lamb. III, 114—123) he purposely does not even mention the name of Viṣṇu, though this god plays an *essential* part in the story as told by Somadeva.

Elsewhere Kṣemendra, who loved to show his learning, gratifies himself in additional ornaments of a rather ostentatious character. If such accessories are not found at all in the parallel passages of Kathās. and at the same time display that the poet was well read in the great epics and the purāṇa literature, it is likely that he has added them of his own. Of the kind is this. Bhīmabhaṭa is

---

[1]) The force of this argument will be felt by every one who, perusing the Nala episode in the Kathās., observes how much its composer strove to keep a wording different from that of the famous epic tale.

[2]) In Kathās. 56, 260—280 the narration of the wooing of Damayantī by the Devas is a paraphrase of the simpler account in Mhbh. It differs in this, that *five* lokapālas, not *four*, come up to the svayamvara, Vayu being added to Indra, Agni, Varuṇa and Yama, see çl. 261.

changed into an elephant owing to a curse of a hermit whom he had treated with contempt. In Kathās. (74, 305) that hermit's name Uttaṅka is simply mentioned, nothing more. Kṣemendra does not omit to identify him with the Uttaṅka of the Ādiparva of the Mhbh. (see p. 286, çl. 872).

To infer from all this that wheresoever, with respect to the contents of the corresponding tales, Kṣemendra is at variance with Somadeva, he has modified them either from other sources or by his own invention, would be, however, a very hazarded conclusion and rather an untruth. Since both abridged a voluminous groundtext independently, it cannot have failed to happen that some details passed over by one were drawn up by the other, even while taking into account that the result of Kṣemendra's condensing effort was the production of a poem much smaller than that of Somadeva [1]. BÜHLER, in his first article mentioned above p. 11, demonstrated already that variance in particularities may, and in some cases, must be explained so. I may point to the fact that Kṣemendra avoids more than the author of Kathās. introducing anonymous persons, he has a childish liking for the proper names of the dramatis personae of his numerous tales, nor is it anything rare with him that, within shorter limits, he mentions names of secondary persons not found in the corresponding parties of Somadeva [2].

Recapitulating, we may state as the main result of the comparison of the two Sanskrit redactions this, that Somadeva's poem may be considered to give a faithful representation of the old Paiçācī Bṛhatkathā, but that on the other hand the differences between him and Kṣemendra are not always to be imputed to the latter having contaminated the tradition of the Bṛhatkathā with traits and

---

[1] So it is impossible that the details of the story told Bṛhkm. p. 406, çl. 57, 58, but passed over Kathās. 123, 340, did not belong to the Bṛhatkathā. In Kathās. 105, 68 it is simply said that it was in her old father's hermitage that Vegavatī succeeded in getting the *vidyās*, denegated to her by her brother. Bṛhkm. p. 453, çl. 44—49 contains a detailed account how this came to happen. Whence else could Kṣ. draw this than from the Bṛhatkathā? And the agreement mentioned by Kṣem. (p. 168, çl. 122) *[illegible]*, as it is doubtless an essential feature of the story of Suṣeṇa and Rambhā, goes back to the Paiçācī original, though Som. did not retain it in his version (t. 28, 60 foll.)

[2] To give a few instances out of a large list. Kṣ. names — Som. not so — the mother of Çrutadhi; the yoginī who taught the pseudo-Haṃsāvalī an incantation against the fever-demon, the wife of Jīmūtaketu; the king of Ujjayinī in the preamble of the story of Niçcayadatta; the maiden, whom Içvaraçarman married at last. Cp. Bṛhkm. p. 231, 196, 246, 380, 349, 768, 181, 153, 547, 79 with Kathās. 70, 31, 71, 207, 90, 6—9, 37, 3, 57, 175. A remarkable name is that of the captain of the ship: Barbara; it does not occur in Somadeva's relation of the singing nixe (t. 86, 77 foll.).

particulars taken from other redactions of the same stories or to his having given free play to his own fancy. Sometimes he may have done so, yet he kept sometimes peculiarities originally belonging to the Bṛhatkathā which Somadeva left aside. Sound inquiry must decide thereabout in each separate case; not rarely, I fear, its conclusion will be a *non liquet*. But, be this as it may, there is not the least reason to distrust the categorical declaration of the author of the Kathāsaritsāgara, that his shortened Bṛhatkathā in Sanskrit is the faithful reproduction of the Paiçācī poem, without detracting or adding to its contents. It was he who kept the original order of the lambakas and not Kṣemendra. The different arrangement of the latter is to be ascribed to some caprice. And so the final conclusion of our general inquiry tends to confirm, if not to enlarge the value of the Kathāsaritsāgara as the trustworthy testimony of that immense mass of fairy tales which was collected many centuries before the eleventh A. D. and as a faithful picture of Indian society at the time, when that collection was made.

In 1893 the existence of a third Sanskrit *saṃgraha* of the Bṛhatkathā was made known. The pandit Hara Prasád Shástri in an article of the *Journal of the As. Soc. of Bengal* (LXII, 245 foll.) gave an account of the contents of a MS, he had received through the good offices of some friend from Nepal among a collection of old and fragmentary Sanskrit literary documents. That MS, nr. 12 of his list, was labelled as unknown, but on examination he discovered it to be a portion of a Sanskrit redaction of the Bṛhatkathā, much different from both Somadeva's and Kṣemendra's, and in his opinion a more extensive work than even the former of both. To give an idea of the length of the whole, he noticed that the first adhyāya alone, distributed over 26 sargas, has more than 4200 çlokas, which portion he estimated „about a tenth of the whole work". It is not divided, so he said, into lambakas and taraṅgas, but into adhyāyas and sargas. He added in full the colophons of the different sargas extant in the fragment he had discovered. This valuable statement must be corrected in one point, as has been observed by dr. Hertel, in the Preface of his edition of the meridional redaction of Pañcatantra [1]), p. XII—XVIII; Hara Prasád had misunderstood the meaning of *adhyāya*, occurring but once and without the addition of *prathama* in the colophons. Our fragment knows no other division but into sargas;

[1]) *Abh. der Sächs. Ges. der Wiss.*, *Phil. Hist. Cl.* XXIV, nr 5.

the word *adhyāya* is not the name of some portion of the poem. The title of the whole, as found in the colophons, is *Bṛhatkathāyām çlokasaṃgrahe* = „the abstract in çlokas called Bṛhatkathā".

Five years after, Sylvain Levi returning from Nepal took to Paris another manuscript of the same work, more exactly speaking, a second MS which contains a portion of the text, brought into light by Hara Prasád, sarga 1—10 out of the 26. Though this acquisition did not extend the compass of the remnants of the third Sanskrit Bṛhatkathā, it drew the attention to that work. One of Lévi's pupils, M. FELIX LACÔTE, to whom he intrusted the study of it and in whose behalf he obtained the loan of the Calcutta MS described by Hara Prasád, is now preparing an edition. He has already published in original and translation the first sarga in the *Journal Asiatique* of 1906 Janv.—Févr. p. 22 foll. and in the general account he gives of the work, he fully subscribes to the judgment of the first discoverer. „Nous avons affaire à un poème complètement différent", if compared with the common source of the two Kashmirian abbreviators. As far as may be inferred from the fragment available, not only „la disposition des matières", but also „en grande partie, les matières mêmes sont tout autres". The first sarga certainly has a content not found at all in the Kathāsaritsāgara nor in the Bṛhatkathāmañjarī, and even not consistent with what is related in a few çlokas of Kathās. (111, 81. 90—93) about Gopālaka's abdication and depart to the forest. And the examination of the colophons communicated by Hara Prasád sometimes brings us in contact with names and facts known from Kathās. and Bṛhkm., as the story of Piṅgalikā (Kathās. t. 21), the hero's marriage with Vegavatī and Gandharvadattā (Kathās. l. 105 and 106), sometimes on the contrary we meet with persons not occurring there, as Priyadarçanā, the lady whose name is found in the colophons of sarga 20 and 22—26.

Further, M. Lacôte observes that the whole plan of composition of the „Bṛhatkathā çlokasaṃgraha" is quite different: „Il ne se compose pas d'une collection de contes variés... Le souci de l'ordre et de la composition y est évident; le sujet y est exactement limité; sans doute les héros y écoutent des histoires, mais ce sont contes, sinon brefs, du moins étroitement liés à l'action et mieux fondus dans le récit." (Il. p. 31).

M. Lacôte proposes to take up the question of the interrelation of the two different Bṛhatkathās together with his edition of the çlokasaṃgraha. We for our part, as we are dealing with the Bṛhat-

kathā as the source of the Kathāsaritsāgara, and since there can be no doubt as to which redaction of the Bṛhatkathā underlies the poems of Somadeva and Kṣemendra, leave this point awaiting for the rest with great interest the results of Lacôte's investigations. In the following Chapter, however, the nature of the facts and questions examined there, will oblige us to make known our preliminary opinion about that interrelation, as far as it has been fixed by the data as yet available.

CHAPTER III.

THE BṚHATKATHĀ. ITS DATE AND ITS AUTHOR.

When was the Bṛhatkathā composed?

The question is answered differently by competent scholars. WEBER, in the 2d ed. of his *Indische Literaturgeschichte*, in 1876, said hesitatingly (p. 229, n. 224) „aus etwa dem sechsten (?) Jahrh.“; BÜHLER in his *Detailed Report of a Tour in Kashmir*, which appeared one year after, peremptorily pronounced: „Guṇāḍhya's Vṛihatkathā goes back to the first or second century of our era“; SYLVAIN LÉVI in his *Théâtre indien*, 1891 (p. 317 at the bottom) preferred a date between both limits, but nearer to that fixed by Bühler: „L'auteur de la Bṛhatkathā paiçāci, qui vivait avant la fin du VIe siècle (Subandhu le cite à cette époque) et probablement au IIIe“ [1]). And a few years ago, VINCENT A. SMITH, in an article *on Andhra History and Coinage* in the *Zeitschr. d. D. Morgenl. Ges.*, concluded „that the original Bṛhatkathā in the Paiśāchī Dialect, the Saptaśataka in Mahārāṣṭrī, and the Kātantra grammar are all to be referred to the approximate date, 60 or 70 A. D.“ (*ZDMG. LVI*, 660). So the work the reputed author of which is Guṇāḍhya is assigned to dates, ranging over a period of five centuries.

The *terminus ante quem* is not uncertain. It is a matter of fact that Bāṇa, who quotes the Bṛhatkathā in the preamble of his Harṣacarita, lived in the first part of the seventh century. Also that Subandhu who wrote the Vāsavadattā precedes Bāṇa in time. He, too, alludes more than once at the Bṛhatkathā. Placing his lifetime, as is usually done, in the sixth century, the necessary inference is this, that our Paiçāci poem was renowned at a date nearly contemporaneous with Justinian.

As to the *terminus ex quo*, this cannot at any rate be placed before the beginning of our era. The original Bṛhatkathā must be posterior to Pāṇini and Kātyāyana-Vararuci by several centuries. The persons of both grammarians occur in the main stories of the

[1]) In 1905 the same scholar prefers the 2d century, see his *Le Nepal*, II, 63.

first lambaka, the Kathāpītha, where Vararuci is no other than the gaṇa Puṣpadanta in his human existence, to which he had been condemned by a curse (vid. *supra*, p. 1). The fabulous things told about him are so wonderful that at the first acquaintance with the Kathāsaritsāgara it was universally accepted that there must be a considerable space of time between the age of the real Vararuci and the putting to writing of the legendary stories recorded in the Kathāpītha. Nobody, therefore, has ventured to assign to the Paiçācī poem any earlier date than the first century A. D. Bühler, whose high authority makes his statement (1st or 2d century) be accepted by most scholars [1]), came to this conclusion upon general considerations, it seems. Vincent A. Smith, circumscribing the time of its composition within the limits of the third quarter of the first century A. D., follows this line of argument. His starting-point is the Udayagiri rock inscription of king Khāravela of Kaliṅga, dated of the 165th year of the Maurya era. We learn from it that in 168 B. C. that monarch was assisted by his ally Çātakarṇi [or Sātakarṇi] whose realm was in the West — *abhitāyita Sātakaṇi pachimadisaṁ* [2]). By combining other epigraphical and literary data (*ZDMG.*, l. l. p. 653 foll.) it may be inferred that the Çātakarṇi dynasty who reigned over the Andhra state west of Kaliṅga, was established 220 B. C. and lasted until the middle of the second century A. D. Since the oldest Purāṇas, especially the Vāyu and the Mātsya, contain lists of the Andhra kings with the number of years of their reigns, it is easy to find by computation that Hāla, the 18th of the Mātsyapur. list, must have acceded „in or about 68 A. D. according to the Mātsya and in or about 54 A. D., according to the Vāyu Pur." (ibid. p. 659) [3]). This Hāla, also known by his other name Sātavāhana [4]), is that monarch who is „credited by tradition with the patronage of three important literary works": the anthology of Mahārāṣṭrī stanzas, known

---

[1]) See e.g. PISCHEL, *Grammatik der Prakritsprachen*, § 29, MACDONELL, *Sanskrit Literature*, p. 376.

[2]) Cp. BHAGVANLÂL INDRÂJI's paper in the *Actes du 6e Congrès International des Orientalistes* (Congress of Leiden), espec. p. 146

[3]) Vincent A. Smith quotes, not from the text of the Matsyapur., but from Radcliff's testimony. The list is found in ch. 273. In the edition, I have at hand, brought into light by care of Pañcānana Tarkaratna (Calcutta, 1890), neither the number of the kings, nor their names and the length of their reigns do fully agree with the list as published in *ZDMG.* l.l. As long as we do not possess critical editions of the most prominent Purāṇas, it should not be losed of sight, that the exactness of their data needs requires philological test before using them.

[4]) I follow the spelling of PW and of Durgaprāsād in his ed. of the Kathās. Smith spells Śātavāhana.

as Hāla's Sattasaī, the Bṛhatkathā of Guṇāḍhya, who was minister of Sātavāhana, and the Kātantra whose author Çarvavarman is recorded to have been another minister of the same king. Taking his conclusion, Smith infers that the three works are contemporaneous and must be placed about 60—70 A. D.

The argument is specious indeed, but I think it is rather weak by its onesidedness. If its inventor had considered also the literary side of the problem, more than one objection would have presented itself to his mind. WEBER, in the preface on his edition of the Sattasaī, which appeared in the *Abhandl.* of the *Deutsche Morgenl. Ges.* VII, nr. 4: Ueber das Saptaçatakam des Hala demonstrated from words as *horā* = ὥρα, *aṅgāraavāra* = Tuesday, and some words of Persian origin occurring in that work, that it is impossible to place the collection which bears the name of Sātavāhana before the 3d century of our era, and expressed as his own opinion that it is rather to be ascribed to a later time, of course before Bāṇa (7th cent.) who praised the anthology in the preamble of his Harṣacarita. He who holds a different opinion is bound to infirm the strong arguments put forward in that dissertation. Vincent A. Smith did not so, and I greatly doubt how he should be able to prove an as early date as he does of a collection of verses, in which *horā* and *aṅgāravāra* are used as they are.

Then, if the Paiçācī tongue belongs to the North-western border of India, as is the opinion of Grierson, it looks strange that the birth-place of a standardwork of enormous size in that dialect is sought for in a country at so great a distance from those regions. As easy as it is to understand that a ruler of Marātha land passes for the reputed author of the famous anthology of Mahārāṣṭrī poetry [1], as little advisable is it to believe in an historical basis of the legendary account of Sātavāhana acting as the propagator of Guṇāḍhya's poem. Though no work in Paiçācī has come to us, that language must have had a considerable literature. WASSILJEW

[1] GARREZ, in his compte-rendu of a former article of Weber on the Saptaçataka in *Journ. Asiat.* Sixième Serie, t. XX, 199, says of the tradition that it is trustworthy as far as „elle attribue une collection de poésies mahârâshṭri à un roi des Mahârâṣṭra".

As to the historical foundation of that tradition I quote with my full assent the following words of the same scholar (p. 199): „Hâla, d'après le témoignage unanime du lexicographe Hemacandra, des commentateurs, de Colebrooke et de Bhau Daji, est un nom de Çalivahana ou Çaravahana, ce qui n'oblige certainement pas à admettre sans contrôle que ce personnage aussi légendaire qu'historique ait effectivement recueilli ou fait recueillir les vers en question", and ibid. p. 207: „Sans accepter cette identification [of Hala and Satav.] comme un fait historique, nous avons le droit d'y voir l'expression de l'opinion des Indiens, opinion qui a ni plus ni moins de valeur que celle qui rattache à Vikramaditya les oeuvres les plus célèbres de la littérature sanskrite."

records in his work on Buddhism (p. 295 of the German translation, cp. ibid. p. 226, n. 3) from Tibetan sources that one of the chief schools of the Vaibhāṣikas, the Sthaviras employed the Paiçācī. If we consider that Buddhism flourished in the regions, where Paiçācī seems to be at home, this testimony seems to be trustworthy. If the legend about Guṇāḍhya being compelled by his vow to use that tongue teaches us anything real, it is this that the Paiçācī was not considered a current language within India proper. In no other wise may it be explained that Guṇāḍhya, taking the vow of *mauna*, if Çarvavarman succeeded to make a learned man out of the ignorant king in a minimum of time, engaged himself to never more use any of the three languages: Sanskrit, Prākrit, Apabhraṃça, excluding the fourth, the Paiçācī. Apparently, in the mind of the composer of the tale that language is considered a foreign tongue. This remark makes it more than doubtful that a Mahārāṣṭra king should have anything to do with the composition of the Paiçācī Bṛhatkathā. It is not an old historical tradition but the popularity of his name, that fathered on him its first lambaka.

Further, assuming for a moment that Vincent A. Smith is right taking the Kathāpīṭha for a document of some historical value, be it even so little, and also right in his fixation of the reign of the Andhra king Hāla = Sātavāhana in the time of the emperor Nero, I wonder how he did not realize the enormous anachronisms effected by combining this double evidence. The Sātavāhana of the Bṛhatkathā, king of the country Pratiṣṭhāna, the capital of which is Supratiṣṭhita[1], being coeval with the last Nandas and Candragupta, belongs accordingly to the end of the IVth century B.C. That he must be a contemporary of them is a necessary inference from what is narrated in the Kathāpīṭha. Puṣpadanta-Vararuci and Mālyavant-Guṇāḍhya were cursed *together*, they commenced their human existence *at the same time*. Now, Vararuci was the minister of the last Nanda, Guṇāḍhya of Sātavāhana. Ergo: the legendary last Nanda and his destroyer Candragupta are placed in the same time as the legendary king Sātavāhana, born out of a lioness and made by adoption son to king Dīpakarṇi. But the historical persons of that name are separated in Vincent A. Smith's own chronology by at least three centuries and a half. Considering, then, the so called data of the Kathāsaritsāgara somewhat more closely, we sink again „in the quicksands of Sanskrit literary history," to use the image

[1]) See Kathās. 6, 8 *Pratiṣṭhāne 'sti nagaraṃ Supratiṣṭhita-saṃjñakam.*

of Vincent A. Smith himself (*ZMDG.* l. l. p. 660) and have no resting-place. I pass over the difficulty that the names of the predecessor of the legendary and the historical Sātavāhana disagree (Dīpakarni and Riktavarṇa[1] (Matsyapur. adhy. 273, çl. 9)), as this point is of minor importance.

Therefore, we are constrained to place the book which records the miraculous things related about Sātavāhana and pretends to be composed by Sātavāhana himself (Kathās. 8. 37) in a very long time after the historical Sātavāhana. Placing this king as Vincent A. Smith does, in the third quarter of the 1st century A. D., it will be impossible to claim for the Kathāpītha, and consequently, for the Bṛhatkathā a date earlier than the third century of our era, the date fixed by Sylvain Lévi.

This much we have got from the Kathāpītha. But other useful intelligence is to be found in other parts of the great poem hitherto unobserved or forgotten, I believe, with the help of which the approximate date may be settled somewhat more exactly. Bühler's estimation must certainly be given up.

First of all I remind of the important fact that in the lambaka Ratnaprabhā (VII of Som., XIV of Kṣem.) there is a miraculous story about the great Nāgārjuna (Kathās. 41. 9—58, Bṛhkm. p. 500, çl. 392—407). That it is the famous Buddhist theologian of that name and no other who is the hero of the tale is palpable as well by his being styled *Bodhisattvāṃçasambhava* (Kathās. 41. 10) as by the nature of his exploits. The historical Nāgārjuna belongs doubtless to a later period than the Sātavāhana of Vincent A. Smith. KERN, *Manual of Indian Buddhism*, p. 118, places him ± 150 A. D.; Tāranātha treats of his deeds and his immense knowledge after completing his relation of Kaniṣka and the Third Council, at which time Buddhist tradition places the birth of Nāgārjuna. Arguing as before and leaving ever so much room for the promptness of devotees to endow the divine master and Bodhisattva, as they will have considered him already during his lifetime, with miraculous and superhuman powers, yet the extremely wonderful story told about him presupposes a distance of time of at least one century. Accordingly, our *terminus ex quo* for the date of the Bṛhatkathā advances to the latter half of the third century A.D. at the utmost, and it begins to be likely that its composition cannot be dated before 300 A.D.

[1]) I find the name in the printed text, mentioned *supra*. Radcliff, who is the source of Smith, names this king: Gorakṣaçvaçri or Gaurakṛṣṇa, Naurikṛṣṇa, Vikṛṣna. We have here a fair sample of how much MSS may disagree in Pauranik texts!

The big lambaka Çaçāṅkavatī which contains little short of 5000 çlokas in Kathās. and almost half of that number in Bṛhkm. is for its greater part made up of the romantic adventures of Mṛgāṅkadatta, the prototype, as is commonly believed, of the plot of Daṇḍin's Daçakumāracarita. Mṛgāṅkadatta is the son of the Ayodhyā king Amaradatta. Him his father banished from his realm at the instigation of his first minister who falsely accused the prince of sorcery, alleging him to be by his incantations the cause of an attack of cholera which had befallen the king. What moved that first minister to act so? He bore a grudge to Mṛgāṅkadatta. Some time before, the prince „while walking about on the top of his palace, spit down some beteljuice. And as ill luck would have it, it fell on the head of his father's minister, who happened to be walking below, unseen by the prince" [1]. This essential feature of the story is told in precisely the same way in both Sanskrit redactions, it belongs doubtless to the original Bṛhatkathā.

Now, prof. KERN more than twenty years ago made the observation that the habit of betel-chewing must have been introduced in the land of the Hindoos in a time, which roughly taken may be determined between Caraka and Suçruta. „It appears from Jātaka (ed. Fausb.) II, 320, that at the time of the redaction of the prose commentary the habit of chewing betel existed already. No such use of betel ever occurs in the older parts of the Buddhistic canonical books, as the Mahā- and Cullavagga, nor is it found neither in the Mahābhārata, Rāmāyaṇa, Caraka, where it could not have been passed over tacitly, if existing The use of tāmbula is mentioned only with authors of the sixth century of our era, unless Suçruta is to be placed some time before [2])". Here I firstly remind that Caraka is reputed to have been the physician of king Kaniṣka. Further that *tambūla* as a Pāli word is quoted by Childers from the Mahāvaṁso. Moreover, a similar difference as to the use of betel as stated

[1]) I quote from TAWNEY's translation of the Kathās. II, 147. The original, t. 70, 5, 6 is as follows:

tatkālaṃ catra so 'kasmāt saṃcaran harmyapṛṣṭhataḥ
Mṛgāṅkadattas tāmbūlaniṣṭhīvanarasaṃ jahau ||
sa ca tasyāpatan mūrdhni daivāt tatpitṛmantriṇaḥ.

Kṣemendra relates the same fact, p. 229, çl. 172, thus:

tataḥ kadācit tāmbūlajagdhaçeṣaṃ harmyaçikharāt
Mṛgāṅkadattas tatyāja, sa papāta sumantriṇi ||

According to his habit, he is eager to communicate to his readers the name of that minister, Vinayavant (çl. 173); Somadeva omits it Cp. *supra*, p. 40 note 2.

[2]) I have translated this quotation from the original Dutch, see KERN, *Bydrage tot de verklaring van eenige woorden in Pali-geschriften voorkomende*, p. 6. Cp. also WEBER, *Indische Streifen* II, 59.

above, is recognizable, too, in the Avadānaçataka if compared with the Avadānamālās, which contain paraphrases of edifying tales belonging to the Avadānaçataka [1] The use of the betel after dinner is regular in those younger texts, but it is never mentioned in the older work which has been paraphrased by them. The strength of the argumentum ex silentio is unimpeachable here, for the *same* relations of dinners offered to Buddha the Lord are without betel in the Avadānaçataka and with betel in the Avadānamālās.

Applying, then, the criterion of the *tāmbūla* to our inquiry after the date of composition of the Bṛhatkathā, the story of Mṛgāṅkadatta can scarcely have been invented, or at least have been put on the form in which it is related in the Great Tale, before the fourth century A.D. at the lowest rate. And taking into account that this whole episode of Mṛgāṅkadatta is not an invention of the composer of the Bṛhatkathā, but that he included it within his compilation; that, therefore, it must have existed already as an independent composition in his days — we will not be far from truth, I believe, concluding from this that the Bṛhatkatkā itself can be placed by no manner before the fifth century.

The strength of this reasoning is supported by another consideration. Bāṇa in the preface of his Harṣacarita, praisingly names the great authors in whose steps he ventures to tread. He extols as models of excellent poetry in eight çlokas as many renowned works: among them the Vāsavadattā (of Subandhu), Sātavāhana's (= Hāla's) anthology, the Setubandha, the works of Kālidāsa, the nāṭakas of Bhāsa, and also our Bṛhatkathā. The works he admires are both Sanskrit and Prākrit compositions, and the tone and spirit of this whole passage reminds of the *prastāvanā* of the Mālavikāgnimitra, in which young Kālidasa appeals to the sound judgment of his audience for his literary debut. For this purpose it is not to be expected that he will have taken the standard authors and classical works he praises from far remote antiquity. There can scarcely be allowed a larger track of time between the oldest of them and his own days than two centuries. He does not name Vālmiki, and Vyāsa he addresses in quite another connection, in the solemn invocation of deities and ṛṣis, which according to custom opens his book His naming, then, of the Great Tale, the hero of which is Naravāhanadatta, the God of Love born again, not only proves the

[1]) See my paper „Eenige bundels van avadanas, stichtelijke verhalen der Noordelijke Buddhisten" (Versl. en Meded der Kon. Akad. v. Wet. Afd. Lett., IVde Reeks, dl III) p. 390.

existence of the Bṛhatkathā about 600 A. D., something beyond discussion, but also makes it probable that the date of its composition cannot be too much remote from that limit.

The date settled, however roughly, in this manner will prove useful in its consequences. We obtain by it also some evidence for the time of composition of the Mudrārākṣasa.

In Kathās. t. 60, the contents of which are identical with those of Pañcatantra Book I, the following çloka occurs (119 ed. Br. = 118 ed. Durg.):

dvayor dattapadā sā ca tayor ucchritayoç calā [1])
na çaknoti ciraṃ sthātuṃ dhruvam ekaṃ vimuñcati

= „The fickle (*calā*) goddess [*sā* refers to Çrī named in the preceding çloka], if she places her feet at the same time upon two exalted persons, cannot keep her footing long, she will certainly abandon one of the two" (Tawney's transl. II, 34). This sentence is a free imitation of a triṣṭubh of Viçākhadatta, the author of the Mudrārākṣasa. It is found in the Fourth Act of that drama (p. 146 of Majumdár's Series ed. = p. 179 ed. Trimbak Telang):

atyucchrite mantriṇi pārthive ca
viṣṭabhya pādāv upatiṣṭhate Çrīḥ,
sā strīsvabhāvād asahā bharasya
tayor dvayor ekataraṃ jahāti

= „If Çrī [= Fortuna Regia] has to attend a king with a very exalted minister, she must take hold on them with her stretched feet placed from another, but owing to her womanhood being too weak to keep them, she will (soon) abandon one of the two."

Now this selfsame triṣṭubh is met with in the Tantrākhyāyika (I, 56), that is the oldest redaction of the Pañcatantra come down to us, and it occurs there at the same point of the tale, yea, at the same point of the conversation of Damanaka and Piṅgalaka, where Somadeva puts his free imitation of the stanza. Dr. Hertel, in his edition of the Tantrākhyāyika [2]), has shown that there exists a close connection between that text and the

[1]) Brockhaus reads, it is not clear for what reason, *Cala*.

[2]) *Band* XXII, *nr.* V of the *Abhandlungen der phil.-hist. Klasse der Kongl. Sachs. Gesellschaft der Wissenschaften.* Leipzig, Teubner 1904.

The Bṛhkm. has here nothing corresponding to Kathas. 60, 119 (118). This is sufficiently accounted for by the extreme briefness of Kṣemendra in this portion of his work, cp. *supra*, p. 17 below.

Pañcatantra portion of the Bṛhatkathā [1]. It follows from this that the double fact of the identity of the Mudrārākṣasa triṣṭubh with Tantrākhy. I. 56 and of the occurrence of the anuṣṭubh imitative of it in Somadeva's poem at the very place where its prototype is met with in Tantrākhy. cannot be the effect of chance. This alternative may be stated a priori either Viçākhadatta borrowed the stanza from Pañc. respectively from the same authority as Pañc. did, or that oldest recension of Pañc. is younger than the Mudrārākṣasa. As to the former member of the alternative, it is expressly stated in Tantrākhy. that the stanza is a quotation (*sādhu cedaṁ ucyate*). So it becomes very improbable that Viçākhadatta took it from Pañc. Nor is it likely that he took it from any other text. Every one who reads over the scene of Mudr., in which the stanza is found, will feel convinced that both the contents and the wording of it are in perfect agreement with the peculiar situation of the context and must have their *original home* there. Hence it follows that Viçākhadatta and his admirable drama are to be placed many centuries earlier than is generally done; for a stanza from it was quoted in even that redaction of Pañc., which was taken up in the Bṛhatkathā. Since the Bṛhatkathā must have been composed ± 400 A.D., the date of the Mudrārākṣasa is needs to be put at least one generation before that time.

Wilson, as is known, was induced by the *bharatavākya* commemorating Mlecchas as a cause of fear to India, to postpone its composition to the times of the great Mohammedan invasions; still Weber (*Ind. Literaturg.*[2] 224 n. 218) believed it to be „aus etwa dem zwölften Jahrhundert". Subsequent scholars were well aware that neither the spirit of the drama nor the relations and conditions of society and religion as represented in it were suitable to a so late time, but the complete absence of any datum fit for serving as a point of starting to research, and the prejudice of Wilson's estimation which dominated in their minds prevented them from modifying his statement otherwise than by abating it a little and a little. Jacobi, in the second volume of the *Wiener Zeitschrift* very cleverly calculated even the date of the first representation of the Mudrārākṣasa (Dec. 2 of 860 A.D.), but his premises were false. Macdonell put the *terminus ante quem* on about 800 (*Hist. of Sanskr. Lit.* p. 365). Kashinâth Trimbak Telang in his

[1] In that recension of the Pañc. which is known as the Southern one and which takes its origin from the Tantrākhy., the stanza is likewise found with some modifications. See *Das Südliche Pañcatantra, herausg. von* J. Hertel — quoted *supra*, p. 41, note 1 — p. 13.

edition of the play pleaded for the conclusion that „it belongs to somewhere about the early part of the eighth century A.D." (p XXVI). But I think I have proved that it is by four or five centuries older, and must rank with the Mṛcchakaṭī as the two most ancient plays of the Hindu theatre come to us. Both dramas are ascribed to authors about whom almost nothing is known but their name. Çūdraka bears even a somewhat mythical character, Viçākhadatta, whose father and paternal grandfather are named in the prologue of his play, may have been a historical person, but no tradition whatever concerning him does exist. This is wholly consistent with his belonging to a very ancient time.

I am inclined to suppose that the Candragupta named in the *bharatavākya* of Mudrār. may be an allusion to some prince of that name who belonged to the dynasty of the Guptas. He who is eulogized in that final stanza as a successful protector against the threatening Mlecchas may be Candragupta I, the founder of the new and national dynasty, who lived in the beginning, or his glorious descendant Candragupta II at the end of the fourth century. It would be no matter of wondering at, if the brilliant exploits, especially of the first Candragupta who subverted a secular domination of „barbarians" in the N and N. W. parts of India, had prompted the unknown poet Viçākhadatta to glorify a similar establishment of a mighty national monarchy by the namesake of his king and by his famous minister. This hypothesis, which is in congruity with the line of argument I have followed when proceeding from the tristubh stanza common to Mudrār. and Tantrākhyāyika, is not contradicted by the style and language of the play. The style is characterized by its relative simplicity, the diction is exquisite and some lexicological facts may indicate an ancient date of its composition. E. g. the use of *āçraya* = 'body' in the forged letter (Act V): *svāçrayavināçena*, is only met with in Buddhist Sanskrit texts of the first centuries A.D. and is, therefore, not registered in the Petrop. Dictionary; of *pārvaṇa* (Act III, st. 10) = 'religious festival'; perhaps of *apalapana* — not mentioned in the Petr. Dict. — Act III, st. 11, see Kāshināth's ed. p. 121 with commentary. [1])

By the bye I remark that it is highly improbable that Viçā-

[1]) I am somewhat uncertain about *kalatra* (Act I, st. 15). If the edited text is right, this word, which is always a synonym of *dārāḥ*, *jāyā*, *bhāryā* and may also signify the „zenana", has here the meaning of 'family' in the largest sense; in this case it is very probable that this word may be reckoned an archaism. But I greatly doubt the genui-

khadatta, as Sylvain Lévi affirms (*Le théâtre indien*, p. 226), borrowed the subject-matter of his *nāṭaka* from the Bṛhatkathā „cette source inépuisable." In the poems of Somadeva and Kṣemendra the sole fact of Candragupta's overturn of the Nandas is narrated and in a very concise way, but the events that happened after Cāṇakya's vengeance and his triumph and conquest of the royalty are not mentioned, nor does the name of Rākṣasa anywhere occur. If anything is certain, it is this that Viçākhadatta did *not* borrow the plot of his drama from the Bṛhatkathā.

After this digression going back to the main subject of this disquisition, we will bring forth now some indications of various kind leading in the same direction to fix the date of the Bṛhatkathā about = 400 A.D. They may also afford some basis for further investigation. For this reason they are put forward. Their demonstrating power, if considered separately, is perhaps not so great but combined, they may help to strengthen the reasoning exposed in the foregoing.

1. The historical tradition of the foundation of Pāṭaliputra must have been fully overgrown with legendary accounts and even wholly forgotten at the time when the Bṛhatkathā was composed. Passing over the well-known miraculous story of the origin of the famous capital of the Mauryas, as it is narrated in Kathās. t. 3 and Bṛhkm. p. 10—12, I remark that the author of our collection of tales makes Vasantaka and Tapantaka tell stories of events happened in former days *prāk* at Pāṭaliputra (see Kathās. 17, 64 cp. Bṛhkm. p. 79, çl. 136 and Kathās. 57, 25 cp. Bṛhkm. p. 511, çl. 12). In the mind of him who wrote down this, the new capital of Magadha, of a relatively recent date, is spoken of as existing already long before Udayana, who is reputed coeval with the Buddha; just as Kālidāsa (Raghuv. 6, 21) supposes Pāṭaliputra as existing in the days of Raghu and Aja[1]

2. The name of the country Nepal is found in the Bṛhatkathā. It occurs in the fifteenth tale of the Vetāla: Kathās. 89, 3 and Bṛhkm 345, çl. 718. As far as I know, the name of Nepal is mentioned the first time in the documents available in the beginning of the 4th century A.D. It is not met with in Mahābhārata and Rāmāyaṇa. (Cp. S. Lévi, *Le Népal* II, 61—63.

ness of the transmitted wording, because *sampatsu cāpatsu ca* can hardly be accounted for; the locatives are supervacuous and would better be wanting.

I would rather think the 4th pada of the stanza must be read thus: *te bhṛtyā nṛpateḥ kalatram aparaṃ sampatsu cāpatsu ca* „these servants are (like) another wife in both prosperity and adversity".

3. The Bṛhatkathā knows still dīnāras as pieces of money. In the tale of Vīravara the daily salary of that loyal warrior is five hundred dīnāras. In the Kathās. this is related both times, for the story is told twice over in t. 53 and t. 78 (cp. 53, 92 with 78 [= Vetāla 4], 11). Kṣemendra, in his set of Vetālastories, instead of *dīnāraçatapañcakam* expresses the amount of his wages in rupees: *sadā pañca pradīyantām rūpakāṇām çatāni me* (p. 310, çl. 279); his parallel of the Vīravara tale as narrated in Kathās. t. 53 being exceedingly short (vide p. 525), the salary is not even mentioned there. It is plain that Somadeva's dīnāras, not Kṣemendra's rūpakas, represent the coinage as given in the original Bṛhatkathā. In the eleventh century there was nothing that might induce an author to replace *rūpaka* by *dīnāra*, the name of an obsolete coin, but there must have been a strong bias to put *rūpaka*, the name of a coin in ordinary use, instead of the antiquated *dīnāra* [1]. The coin named *dīnāra* is mentioned in inscriptions of the 5th century and even later, see *Journ. of the Roy. As. Soc.* 1906, p. 891.

4. In Kathās. 37, 36 foll. the name of the Tājiks occurs. It is not absolutely certain that Somadeva found that name in his original, for Kṣemendra in the parallel place (Bṛhkm. p. 482) is silent about them. With him, it is Turuṣkas and Cīnas who overpowered and captured Niçcayadatta and his comrades, not Tājiks, as with Somadeva. The latter does not name at all the Cīnas, he names one Turuṣka, viz. the king Muravāra, to whose presence the captives are brought. I hold it for probable that Somadeva is here as usual nearer to the original. Now, it should be kept in mind that the Turks, who are doubtless meant with the name of Turuṣkas, appear for the first time in history in the sixth century. NOLDEKE, in his *Geschichte der Perser und Araber zur Zeit der Sasaniden, aus der arabischen Chronik des Tabarī* p. 53 note, remarks that „it was not before the time of the Sasanide Chosrau I that the Turks became dangerous neighbours of the Persians". It is, however, possible, not to say likely, that they occupied already in the fourth and fifth centuries regions conterminous with the eastern and northern frontier of the Persian monarchy. In that case there would be nothing strange in the fact that an Indian work of the 5th century should relate of an Indian merchant, taking his way from Puṣkarāvatī to the North, who having reached a country inhabited by

[1] A similar case of *dīnāra* found in the older recension but ousted and replaced by another word in the younger one is met with in the story of Somilaka in Pañcatantra. Instead of the *dīnārāḥ* he earns in the Tantrākhyāyika (ed. Hertel, p. 61), he makes *suvarṇaçatatrayam* in the younger redaction edited by Bühler (II, 29, 14).

Tājiks, was made a slave by them and sold to some Turuṣka or some king of Turuṣkas. Again mention is made of the Turuṣkas in the relation of the *digvijaya* of Udayana by Somadeva (t. 19); he defeats the cavalry of the Turuṣkas (çl. 109), kills the king of the Pārasikas (çl. 110) and puts to flight the Hūṇas (çl. 111); — the corresponding passage of Kṣemendra (p. 93 f.) is so much shortened that it does not contain anything to be compared. And if we take into account also that in the first book of the Rājataraṅgiṇī the kings Kaniṣka, Huviṣka and Vasuṣka (Vasudeva) are named Turuṣkas, and that this testimony, be it ever so weak, must rest upon some old tradition, there seems to be nothing inconsistent in the fact that in a literary work composed on the eve of the 5th century A.D. the Turks are mentioned as a people established north from Jambudvīpa.

To summarize the inference to be drawn from the foresaid data and indirect indications, there can be no more question of the first or second century as the time of composition of the Paiçācī Bṛhatkathā, as was proposed by Bühler and Vincent A. Smith, and even Lévi's option in 1891 for the 3d century would make the work somewhat older than it really is. I think Albrecht Weber's opinion uttered rather hesitatingly was nearer to the truth. Yet the work will be older than the 6th century A.D. Its composition may be put about one century before, but I dare not go back beyond the year 400.

A strong objection against this conclusion would arise, if dr. Hertel were right asserting that the Bṛhatkathā, which was sanskritized by the two Kashmirian poets was not the old and famous work of that name, but a younger compilation, enlarged with interpolations of a great extent[1]. In his opinion, such groups of coherent tales, which by themselves represent separate books, as the Pañcatantra tales and the Vetalapancaviṃçati, did not belong to the original work. If this might prove to be true, then the prototype of the poems of Somadeva and Kṣemendra would cease to be a creditable source of information and a starting-point for research with respect to the „genuine" Paiçācī Bṛhatkathā known to Subandhu and Bāṇa. In each given case the exception of the passage in question belonging to the interpolated portions could be made; by what test should we discern the different elements of the younger compilation?

But the danger is as yet not so imminent. Hertel means we

[1] In the passage of his preface quoted *supra* p. 41 below.

have to look for the old Guṇāḍhya's own composition in the third (Sanskrit) redaction discovered by Hara Prasād, of which we have spoken *supra*, p. 41. When he expressed this view, he had not read even a single letter of the text he claims to stand nearest to the original Bṛhatkathā: for at the time he published it, he was not aware, nor could he, of M. Lacôte's article in the *Journal Asiatique*. He had no other materials at his disposal than the colophons communicated by Hara Prasād. M. Lacôte, who *has* the manuscripts at hand and *is* preparing an edition, is more cautious and circonspect in his judgment. He presumes, indeed, that „autant qu'on peut fonder un jugement d'ensemble sur un court fragment", it has the appearance of native colour and genuineness which might induce the reader to think it nearer to the original Guṇāḍhya than the poem of Somadeva. Yet M. Lacôte is discreet. „Est-il un portrait plus fidèle de la Bṛhatkathā de Guṇāḍhya que le Kathāsaritsāgara et la Bṛhatkathāmañjarī? Je m'expliquerai ultérieurement sur cette question. Mais il est dès maintenant certain qu'il devient une pièce essentielle dans le procès."

While waiting for the dissertation on this question by M. Lacôte on the ground of the new document at his disposal, I think I am justified to uphold the results of my examination of it by the light of the old documents. I draw the attention to the following points.

1. Since the genuine Bṛhatkathā was composed in Paiçācī, the new redaction, the *Bṛhatkathāyām* (or *°thāyāḥ*?) *çlokasaṃgrahaḥ* cannot be but a modified representation of it. Is it a faithful translation or an imitation? The title itself speaks against its being a faithful translation. A *çlokasaṃgraha* does certainly not mean the original work, but may denote its complete contents in a compendious form. What it exactly means, will perhaps appear when the whole work as far as extant will be published.

2. As we have notified above (*supra*, p. 12), the first sarga of the Çlokasaṃgraha presupposes an account of the precedent events different from the other Bṛhatkathā. When Udayana abdicated to become an ascetic (Kathās. 111, 59 foll.), in both Kathās. and Bṛhkm. it is not Gopālaka but his brother Pālaka who is installed king at Kauçāmbī; though the kingdom had been offered to him by Udayana, he declined it and left the sovereign power for the ascetic life in the forest. So Pālaka has two kingdoms under his sceptre; for after the death of his father Caṇḍamahāsena he had succeeded to him at Ujjayinī (Kathās. 111, 64; 112, 13). But in the Çlokasaṃgraha Gopālaka reigns at Ujjayinī, and when being king he grows disgusted with the possession of royal power, so that he

abdicates and gives over his kingdom to his brother Pālaka. It is difficult to ascribe these contrarious courses of events to one and the same Bṛhatkathā. If they belong to different redactions, which of the two was the genuine one? It is impossible to decide this a priori, I think.

3. I doubt whether the fragment begins with the first sarga of the whole work. It is more probable, I suppose, that it is the beginning of a new section. It is not in the habit of the authors of Indian literary compositions, and certainly not of large poems, to take up their audience or readers directly *in medias res*, without any preamble, as is the fact with the first sarga, published by M. Lacote. The whole purport of its narrative makes the strong impression that it belongs to a new section of the work, but is not the commencement of the whole. The *kathāmukham* in the colophon of the third sarga may denote the outset of the narration of the life and adventures of Naravāhanadatta told by himself, perhaps to Gopālaka, at a time when he was already consecrated *cakravartin* of the Vidyādharas.

4. M. Lacôte reckons the relation of the life of Guṇāḍhya and the lambakas II and III of our Bṛhatkathā in 18 lambakas among the „hors-d'oeuvre" (Journ. As. l. l. p. 32). Would he think so, if he were not prejudiced by the thought that the MSS of Çlokasaṃgraha at his disposal contain a fragment of a work which did not comprise the story of Guṇāḍhya and the Udayanacarita? The Udayanacarita, from the point of view of Indian composition, must be considered as essential a part of a Naravāhanadattacarita, as for instance the story of Pāṇḍu in a narration of the Pāṇḍavas, or the burning of Kāma in the Kumārasambhava. What prevents its belonging to the much greater portion of the Çlokasaṃgraha which is not extant? The same applies to the Kathāpīṭha. The original Bṛhatkathā, methinks, must have related in its opening the miraculous process, which accounts for the promulgation among mankind of the divine tale, the author of which is God Çiva himself. This account is indispensable and conformable to Indian methods of introducing such large collections as the Bṛhatkathā.

5. Even if we take it for granted that the Çlokasaṃgraha represents a recension more united and less stuffed with inserted tales derived from heterogeneous sources than the Bṛhatkathā in eighteen lambakas, this fact in itself does not necessarily imply its being the older recension. It is something very common in Indian literature to find side by side longer and shorter expositions of the like contents. Many legends and stories in the Mahābhārata occur

more than once, sometimes told *samāsena*, sometimes *vistareṇa* Of the *Prajñāparamitā*, the most holy book of the Mahāyānists there exist longer and shorter redactions, all of them canonical: one in 100.000, one in 25.000, one in 18.000, one in 10.000, one in 8000 lines. Is the greatest one also the youngest in time, or are the smaller ones abridgments and extracts of the large *Çatasahasraprajñāpāramitā*? BURNOUF, *Introduction*, p. 464 pronounces a *non liquet*. The Kāmasūtra of Vātsyāyana pretends to be an extract of Bābhravya's composition, which is an epitome of a larger work composed by Çvetaketu, which itself again was the abridgment of the original Kāmasūtra in 1000 adhyāyas revealed by Çiva's bull Nandin! For this reason, even if the existence of two Paiçācī Bṛhatkathās were to be proved satisfactorily, one larger and one smaller, this fact would not prejudicate the answer to be given at the question about the time-relation between them.

6. The story of the Bṛhatkathā, to which Subandhu (p. 110 of Hall's ed.) alludes, is a tale inserted into the story of Viṣamaçīla which makes up lambaka XVIII of Kathās. This king and his adventures have nothing at all to do with Naravāhanadatta, safe that N. listens to the narration by Kaṇva. This story, if any, would be one of the „hors-d'oeuvre" interpolated into the genuine Bṛhatkathā, if interpolation had happened! It was nevertheless known to Subandhu, in the sixth century A.D., and known as occurring in Guṇāḍhya's Bṛhatkathā.

7. The same passage of Subandhu teaches us also something more. The Bṛhatkathā, to which he refers, was divided into *lambhakās* or *lambhās*. The same division must needs have been that of the Paiçācī prototype worked upon by the two Kashmirian poets. In the MSS of Bṛhkm. the books are called *lambaka* or *lambhaka* (see the article of Bühler in the *Ind. Antiqu.* of 1871 and the colophon of book I, p. 33 of the edit.). In Kathās. both editors every-where agree in naming them *lambaka*. Cp. *supra*, p. 11, n. 1. But the new fragment is not divided into lamba(ka)s, but into sargas.

As to the person of Guṇāḍhya, the reputed author of the Bṛhatkathā, the opinions vary. According to some he is a historical person, according to others, his name is likely to be as fictitious as that of the Vedavyāsa. It is impossible to settle the question. The Bṛhatkathā has this in common with so many old works ascribed to individual authors that the name of the reputed author occurs in the work itself. How can Sātavāhana be the real author of Kathāpīṭha, where his own wondrous history is narrated and he

is spoken of in the third person? Let us rather avow that we do not known anything about the reputed authors of the Great Storehouse of Tales and that is something like to nothing to combine their authorship with the names -- mere names, indeed --- of Guṇāḍhya and Sātavāhana, the intrinsic value of which is = x. The only conclusion permitted to us, and this at least is more than nothing, is this, that a celebrated work, the author or authors of which are half mythical persons, must be ancient. For the rest, in questions like these account must be kept with analogous imputation of the authorship of celebrated and authoritative works on mythical personages. I refer to the statement of JOLLY in the *Journal of the Roy. Asiat. Society* 1907, p. 174, about medical tradition, where he says „Since it was a generally prevailing practice with writers of medical textbooks to give out their compositions as an abridgment of some early work written by a divinely inspired sage."

- - -

SECTION II.

THE TEXT OF THE KATHĀSARITSĀGARA.

CHAPTER I.

THE TWO EDITIONS.

§ 1.

As has been stated above (*supra*, p. 7), the Kathāsaritsāgara has been edited twice, by Brockhaus and by Durgaprasād (and his son Kâshinâth Pâṇḍurang Parab). The former's edition is based on six MSS for his first volume and on an equal number for his second and third volumes. Yet these are not quite the same. Four of those which served him for his publication of lamb. I—V were left aside, when he was preparing the edition of the rest, as necessarily results from a comparison of the two prefaces of 1839 and 1864. It is plain that he could no longer avail himself of M = nr. 3959 of the *Catalogue of the Sanskrit manuscripts in the library of the India Office*, for it stops after lamb. V, but it is not clear what prevented him from making use, as he did before, of A = nr. 3948—50, B = either nr. 3951—53 or 3956—58, C = nr. 3954 and 55. Of the other two, one was employed accordingly for the whole work: D, a copy taken from a Calcutta MS, the original of which belongs to the Sanskrit college; this copy is now in the Royal Library at Berlin [1]; as to the other, W, a copy from a Benares MS, forwarded to him by Wilson, Brockhaus says: „aus ihr habe ich cap. 27—61 copirt", it is now at Oxford in the Bodleyana. The four new manuscripts acquired for the constitution of the text of lamb. VI—XVIII, H, G, S, and R are now at Berlin in the Royal Library (see Weber's *Verzeichniss der Sanskrit and Prâkrit-Handschriften* [der Königl. Bibl. zu Berlin] II, nr. 1574—1578). Of them S (nr. 1577) is a copy from a

---

[1]) Brockhaus presented it to the Royal Library of Dresden; but afterwards it passed over to Berlin, see Weber's *Verzeichniss* II, nr 1569 1573 with the foot-note 5 on p. 158.

Sagor MS which he had obtained from Fitz Edward Hall; its original, a Kashmir MS, the oldest *pustaka* of his whole apparatus „gehörte wohl in den Anfang des siebzehnten Jahrhunderts" (Weber).

The two pandits who brought about the Bombay edition, printed at the Nirṇayasāgara Press, had besides the edition of Brockhaus two more MSS at their disposition. The former of which they describe thus (p. 2 of their Preface : *tatra Kaçmīralikhitam ekam navīnam prāyaḥ çuddham asmadīyam pustakam*. The other MS did not belong to them, but to the Townhall Royal Library at Bombay, being formerly Dr. Bhau Dāji's; it has been written samvat 1713 = 1656 A.D. at Benares and is not so good as the former one — *nātiçuddham* — though very neatly kept, *manoharasvarupam*. I suppose that it is from the Kashmir MS the editors took a good deal of the excellent corrections by which their publication surpasses the edition of Brockhaus

Neither edition has the right to be called a critical one. The text is critically edited, but there is no reference whatever made to the various readings of the MSS. Brockhaus, in the Preface on his first volume (p. IX), declares that he did his utmost to make the best of the discrepancies of his MSS. „Nicht überall ist mir dies gelungen, viele Stellen sind mir undeutlich oder ganz unerklärlich geblieben, doch habe ich es als strengen Grundsatz durchgeführt, keine Conjecturen in den Text aufzunehmen, sondern nur durch Handschriften autorisirte Lesarten." In 1839, though he realized, it seems, that a scholarlike edition could not do without a mention, however succinct, of the most important various readings, especially in such places as remained „undeutlich oder ganz unerklärlich", yet the addition of them, he says, would have augmented the cost so exceedingly that he was obliged to omit „diese Zugaben, für so wichtig und nothwendig ich sie auch halte". A similar complaint is made in the Preface on p. IV of the last volume (1866): „Die Varianten aus den Handschriften mitzutheilen, war unmöglich; ich hatte dazu den doppelten Raum, den der Text einnimmt, gebraucht."

It is a matter of course that the Nirṇayasāgara Press edition is likewise devoid of even the shortest *apparatus criticus*. Something like this is not in the habit of Hindoo scholars.

If once, in time hereafter, the critical edition suitable for a work of that importance will be called for, many more MSS must be consulted. Aufrecht, in his Catalogus Catalogorum, registers them at p. 78 of his I[st] vol., to which he adds others in his Part II and III. I cannot find that Brockhaus availed himself of MS 1579 in Weber's Catalogue.

Tawney, in the notes on his translation, sometimes makes mention of better readings than the text of Brockhaus offered him, which he borrowed from MSS of the Calcutta College. The first time he cites one, is Vol. I, p. 148, with respect to tar. 19, 64, where Br. [1]) reads *dattasampadaḥ* and D [1]) has put into the text °*sammadaḥ*; his MS has °*sambharaḥ*. At p. 155 Tawney doubtless refers to the same MS „lent to me by the librarian of the Sanskrit College," cp. his note on p. 203, where he calls it „an excellent MS." Afterwards he had the opportunity of using also three India Office MSS lent to him by Dr. Rost, which I suppose to be those denoted by Brockhaus as A, B and C; readings from them are mentioned in the foot-notes from tar. 102 till the end of the work, see note on II, 388 etc.

Upon the whole the MSS contain nearly the same text. There are instances of çlokas found in one MS and wanting in another, but they are few, very few. Tar. 23, 4—7 in Br.'s ed. have one line less and one more, than they have in D. D's 23, 4 a b is wanting in Br., and Br.'s 23, 7 c d is wanting in D. — Between Br. 24, 146 and 147 D interposes one çloka; this çloka (D 24, 147) added improves the narrative style. — Likewise at t. 26, 134, D has two çlokas more and in a place, where they are indispensable. This is even transparent in T's [1]) translation (I, 226): „Thereupon the Bráhman set out with the merchant's agents to go to that island of Utsthala, and by chance the sons of the king of fishermen saw him there." It is told here that Çaktideva set out to Utsthala, but it is not told that he arrived, but his departure is closely connected with his meeting in that island with the sons of Satyavrata. In D the passage runs thus — I have bracketed that which is wanting in Br.:

ity uktas tena vaṇijā sa tais tadvyavahāribhiḥ
sākaṃ tad Utsthaladvīpaṃ (Çaktidevo yayau tataḥ ||
yaḥ sa bandhur mahātmā me Viṣṇudatto 'tra tiṣṭhati
prāgvet tasyaiva nikaṭaṃ vastum icchāmi tanmaṭham ||
iti samprāpya ca dvīpaṃ tatkālaṃ ca vicintya saḥ
vipaṇimadhyamārgeṇa) gantuṃ prāvartata dvijaḥ ||

In T after „Utsthala" there must, therefore, be inserted this: „with the intention to stay there with his relative (his uncle) Viṣṇudatta, the reverend inmate of the monastery of that island,

---

[1]) From henceforward the sign Br. denotes Brockhaus and his edition, D that of Durgaprasad, T Tawney's translation, t. = taraṅga.

as before. So Çaktideva reached the island and forthwith began to take his way through the bazar. Then by chance etc."

D, in a note on p. 311 of his second edition, notifies that the line, corresponding to t. 60, 93 of Brockhaus, is wanting in one of his MSS. Considering it an interpolation, he has not put it into the text. I think, he is right doing so. In this way the necessity of supposing a hiatus of the former part of çl. 96 disappears. Br. 95 c d and 96 c d belong together, nothing is wanting between those lines, as Br. erroneously believed, in D they are connected, and T II, 32 connected them likewise.

In the vetāla nr. 7, t. 81, 15 D in a note gives $1^1/_2$ additional çloka which he has not put into the text. Those lines are found in one MS and are not mentioned by Br.

One çloka, t. 103, 159 of D, is wanting in Br. Its addition greatly improves the style. The abrupt transition from the turgid description of the ocean-like host of Mṛgāṅkadatta and his father-in-law in çl. 157 and 158 to the very plain matter-of-fact content of Br. 159 disappears in this way. D has put this çloka into the text; it fills up a gap, indeed. — Likewise D has two lines more than are found in Br.'s ed. in t. 108, viz. between Br. çl. 154 a b and c d, this additional çloka depicts the beauty and loveliness of the maiden Vāyuvegayaças. They are quite appropriate to the situation and I hold them for genuine.

After t. 123, 260 there is a gap of sundry çlokas which Br. did not realize. It is disclosed by D's text. We detect the gap by putting together the parallel places in Kathās. and Bṛhkm. Kusumāyudha, pupil of a learned brāhmana, had fallen in love with the daughter of this teacher. She answered his love, but having been promised to another suitor, told him to cause her to be carried off. A servant of his whom he had ordered to take her with a mule, treacherously desiring to keep her for himself, conduced her to some distant place, not to his master; then he told her, he was going to marry her himself. On beholding herself in his power, the girl cunningly feigns to acquiesce to that sudden change of husband; but, she says, you must marry me duly and in good order; go and fetch the requisites for the nuptial ceremony. Meanwhile he set out to the next town to buy the necessary things, she fled with the mule to the dwelling of a garland-maker, who concealed her. In Br.'s Kathas. the feigned assent of the maiden is only indicated by the half-çloka *çrutvaitat sābravīt prājñā: „tvam hi me sutarām priyah"* (çl. 260 c d), the next line relates his going to the town to make purchases. D inserts here between both one

çloka, the former part of which is *tvam evātra na kiṃ sadyaḥ pariṇeyo 'sy aho mama*, the latter part is lost. It is, however, obvious that there is lost more. Cp. this parallel in Bṛhkm. (p. 404, çl. 35 foll.):

pracchādya prāha: ko doṣas tvaṃ mamābhyadhikaḥ priyaḥ ||
kiṃ tvucitavidhānena tvayodvāham ahaṃ bhaje;
*ānayotsavasāmagrīṃ tvam vikrī*ṅgulīyakam* [1]) || (36)
iti çrutvā gate tasmiṃs tataḥ Kamalalocanā
viveça trāsāt svadhiyā mālākāraniveçanam || (37)

If we consider that Kṣemendra has much shortened here, we must conclude to the loss of $1^1{}_2$ or $2^1{}_2$ çlokas at least, which contained her conditions and the suggestion to buy the marriage implements.

The line t. 124, 111 c d Br. is not found in D. It is, in fact, a dittography of çl. 109 c d; çl. 112 Br. is in D the second part of 111 and Br.'s erroneous signs of quotation must disappear.

For the rest the differences of reading are not great and move between limits sufficiently narrow as to make it plain that there can hardly be question of more than one redaction. Instances of variances bearing to whole çlokas are none, except t. 88, 36, where the same fact is said with quite different words in Br. and in D. Other instances of minor importance are 18, 189, 44, 66, 59, 82 (D's reading is here much better), 94, 51 (here the Calcutta MS considerably differs from both Br. and D) and 116, 49. The last passage deserves a more accurate exposition.

Padmāvatī learns from her attendance that the young man in her presence who has rescued her from the two giantesses, is the very prince destined by her father to be her husband. She is extremely rejoiced by that news, and likewise the young man is delighted. The çloka descriptive of their mutual feeling, is in Br. as follows:

tato 'nyonya-parijñāna-harṣa-pūrṇe nijātmani
„yuktaṃ yad adya 'iha 'āyāva!" iti kumārī-varāv ubhau ||

in T's translation (II, 525): Then the princess and her lover had their hearts filled with joy at discovering one another, and they both thought, „it is well that we came here to-day." Here the absence

---

[1]) The akṣara lost and marked as such in the printed text, may be *ya*; I conjecture *vikrī<yā>ṅgulīyakam*.

of the word meaning *thought* in the original is somewhat strange, though not impossible But D has a quite different reading, doubtless the right one

yuktam tad yan na mataḥ sma tau kumārīvarāv ubhau

„it was a matter of course that they could not contain themselves for joy." Cp. 22, 131 *na māti sma mudā kvacit.* The comparative rareness of the idiom *na māti* with that meaning may be a factor in the origin of the various reading.

Another instance of a genuine reading ousted by its difficulty is t. 18, 189. The gallant Vidusaka, having rescued the princess and placed her into her private apartments, is taking his leave, but she does not allow it, „stay with me", she says: „when you are gone, this breath of me will leave my body overcome with fear." Whereupon he resolves to remain, reflecting thus [T. I, 134]. „If I go, and leave this maiden, she may possibly die of fear. The original line in question translated thus by T from Br.'s text, is: *tyaktvemāṃ yadi gacchāmi muñcet prāṇān bhayād iyam.* D has a lectio difficilior, viz. *yad astu me na gacchāmi* etc. = „happen what may, I remain, she might possibly die of fear". The idiom *yad astu* = come, what will, fr. *advienne que pourra*, has given way in most MSS, it seems, to a somewhat synonymous turn of phrase, more common but less forcible. In the other instances, where it occurs, it has, however, kept its place: 27, 86. 58, 123. 71, 133. 153. 73, 156. 84, 21. 101, 308. 113, 40. *Yad bhavatu* with the same meaning is met with 33, 45 and 57, 161, likewise *yad vidhattāṃ vidhir mama* 57, 99, and *yathā vāstu* 101, 135. I have enumerated these instances, because they represent also a syntactical peculiarity not registered elsewhere. It is of course an elliptical turn *yad astu* (*bhavatu*) is a brachylogical form of *yad astu, astu, yad bhavatu, bhavatu* A slight variation of it is exhibited 119, 86 Br. *yad bhavitā* = 'quod futurum est' sc. fiat, but D instead of *yad bhaviteti* has *yad bhavatīti*, evidently a false reading.

A few times the variances concern some rare or provincial word, for which in part of the mss. a more common word has been substituted, as *mecaka* 121, 197 D (*çyāmāla* Br.); *herāka* 121, 237 D, cp. T II, 584, n. 1 (*Jayantaḥ* Br.); likewise 1, 25 D

priyapraṇayaheraki yato mānavatīmanaḥ.

Br. has *priyapraṇayahetvartham*, the vitiated reading.

Finally I remind of the various reading in the first stanza of the *praçasti* at the end of the work and edited in D. Br. did not

take it up in his edition. I cannot understand for what reason, for he found it in his MSS. WEBER in his Catalogue of MSS, vol. II (1886) p. 161 repaired the omission of the editor of Kathās., publishing the *praçasti* in extenso with the discrepancies of the Berlin MSS. So we know that king Saṅgrāmarāja of Kashmir, the forefather of king Harṣa, in whose reign Somadeva composed his poem, is connected in some MSS with Sātavāhana, in others, it seems, not so. The MSS (marked by Br.) H and S begin the *praçasti* thus, *çrīSātavāhanakulāmbudhipārijātaḥ Saṅgrāmarāja iti*, and this is also the reading adopted by D. But in the MS W the first pāda is: *saṃgrāmalabdhaçaçiçubhrayaçovitānaḥ*, what is materially different It looks as if the reputed descendance from the legendary king Sāta-(or Sāli)vāhana was disbelieved by some who changed the words of Somadeva accordingly.

§ 2.

While perusing Br., I was strucken by the comparatively great number of verses in that edition that sin against the laws of the metre. *All of them, without exception, are edited in D without fault.* In 191 cases his verses are too short, in 60 they are too long. Here is the list of them·

too short: 2, 39. — 3, 38. 48. — 7. 111 (vasantatilaka). — 10, 45. — 12. 24. 157. — 13, 112. — 14, 41. 71. — 18, 260. 320. 323. — 20, 173. 183. 221. — 22, 195. — 24, 43. 64. — 25. 60. 112. 140. — 26, 201. 229. — 27, 79. — 28, 66. — 30, 121. — 31, 62. — 33, 26. — 36, 5. — 37, 231 — 39, 40. 29. 175. — 40, 28 — 42. 90. 191. — 43, 133. — 44, 165. — 45, 115. — 46, 16. 74. 112. 147. 47. 84. 118. — 48, 54. 63. — 49, 35. 231 [= 229 D] — 50, 35 [1]. 130 [1]. 172 [1]. 206 [1]. [vasantatilaka]. — 51. 60. 130. 151. — 52. 243. 314. — 53. 93. — 54. 41. 53. 61. 105. 210. — 55, 222. — 56, 34. 184. 313 [1]. 335 [1]. 338 [1]. 349 [1]. — 57, 70. 135. 151. 58, 133. 59, 61. 113. 129. — 60, 74. 217 [1]. 232 [1]. 244 [1]. — 61, 256. — 62, 128. 216. — 63, 22. 59. 141. — 65, 101. 225. 241. — 66, 21. 43. 51. 69, 27. 60. 116. 132. 170. —

[1]) In D the cipher of the çloka must be diminished with one.

70, 36. 16. — 71, 19. 101. 158. 218. 287. — 72, 65. 75. 173. 301. 350. 392. — 73, 8. 178. 291. 403. 438. — 74, 222. 227. — 75, 123. — 77, 32. 56. — 80, 6 (see T's note at II, 261). 10. — 81, 21. 18. — 82, 15. — 86, 57. 85. 122. 128. — 90, 13. — 92, 2. 22. 38. — 93, 94. — 94, 132. — 95, 16. 51. 52. 66. 91. — 97, 27. — 101, 32. — 102, 18. — 103, 172. — 104, 111 [= 110 D]. — 105, 29. 47. 53. 63. — 106, 48. — 107, 25. 118. 123. — 108, 180 [= 181 D]. 109, 49. 60. 94. 142. — 110, 22 [1]. 63. 89. 123. — 111, 60. — 112, 165. — 113, 18. 82. — 114, 67. 83. 101. — 115, 3. 82. 146. — 117, 166. — 118, 20. 179. — 119, 5. 67. 108. 115. — 121, 24. 44. 118. — 123, 67. 200. 221. 247. 322. — 124, 105. 214 [= 213 D].

too long 1, 36. 57. — 6, 56 [2]. — 10, 92. — 11, 64. — 17, 80. — 18, 153. 316. — 21, 112. 116. — 25, 160. — 26, 12. — 30, 48. — 34, 95. — 38, 27. — 39, 105. 236. — 40, 22. — 43, 252 (āryā). 256 (çārdūlav.). 274 (upagīti). — 44, 73. — 45, 142. — 49, 4. 21. — 50, 88 [= 87 D]. — 52, 111. 331. — 55, 55 [2]. 232. — 60, 32. — 64, 132. — 65, 157. 167. 254. — 66, 35. — 71, 221. — 72, 305. 356. — 74, 153. — 77, 53. — 86, 143. — 92, 57. 81. — 96, 34. — 98, 44. — 101, 127. 208. — 104, 153 [= 152 D]. — 110, 73. — 111, 99. — 115, 26. — 116, 55. — 117, 40. 95. — 118, 108. 123. — 119, 28. — 120, 66. — 123, 110.

The total of these inaccuracies bears on a little more than 1% of all the verses, which proves a want of exactness not so great in itself, yet considerable enough to make us in some measure diffident as to the trustworthiness of Br. as a witness of the tradition of manuscripts. In some cases even trisyllable words are dropped, as: 49, 231. 73, 138. 80, 6. 108, 180. 114, 83. 123, 200. Elsewhere, as may occur in mss. by oversight of the scribes, he leaves out one of two words similar to one another, e.g. 52, 314 *puṣpāt* before *puṣpam*; 39, 10 *tatra* after *ekatra*. A remarkable case of *pramāda* is 59, 129 a. Br. reads that line

dṛṣṭvā Somaprabhaṃ, „ko 'yam?" ity apṛcchyata.

[1]) In D *unurettya* is an error of print for *vinivṛttya*.

[2]) Br. has *svarṇam* for *svargam*, and *pṛthivyam* instead of *pṛthivyām*.

From D it appears that the genuine text is:

dṛṣṭvā Somaprabhaṃ ko 'yam iti svairam apṛcchyata.

Consequently Br. not only dropped the word *svairam* but applied the sandhi to *iti* + *apṛcchyata* without becoming aware that he destroyed the metre. — At 25, 60 Satyavrata being asked, whether he knew Goldcity, answers:

kiṃ tu dṛṣṭvā bahudvīpadṛçvanāpi na sā mayā
nagarī tvadabhipretā dvīpānteṣu çrutā punaḥ ||

„though I have visited many islands I never saw the city which you are longing for, yet I have heard of it while staying in the farthest islands". This is the right text of D; Br., whether owing to bad readings of his mss. or a mistake of his own, represents it as follows: *kiṃ tu dṛṣṭā bahudvīpā dṛṣṭā 'adya* [his peculiar analysis of *dṛṣṭādya*] *na sā mayā* etc., spoiling not only the verse of one syllable, but eclipsing at the same time an interesting instance of a compound with °*dṛçvan* according to Pāṇini 3, 2, 94. — In the same t. 25, at çl. 112 Br. edits, with the omission of one syllable, *abhravidyudāpātadāruṇam*, where he had to put *anabhra*°, as of course D has; by this oversight he impairs the poetical expression, for Somadeva does not say, as T translates according to Br.'s text, „an attack of the fire of grief, terrible like the falling of lightning from a cloud", but „— from a cloudless sky," a frequent image in poetry.

Tar. 69, 138 where Br. edited the last pāda *paçyaṃs tām eva unmanāḥ*, his mistake and, in consequence of it, his disturbing both the rule of sandhi and the metre, was caused by a misreading. For *unmanāḥ* D has *tanmanāḥ*, and now all is right. Another instance of the same fault, but in inverse sense, is 24, 54 *udaghoṣyata* (D), Br. *tad agh*°.

The misreading coincides here with vitiation of the metre. Apart from the metre Brockhaus must have made such mistakes many times; part of the better readings of D do not correct faults of the manuscripts but of the editor. It is of course not possible nor of great utility to try to draw the boundary between the two sources of errors. It may, however, be useful to mention in general the causes of confusion and consequently of depravation in Br.'s text.

dy and *gh* are confounded 57, 1, see WEBER, *Verzeichniss* etc. (1886) p. 159 n. 2.

s and *m*: (e. g. 102, 113 *sa samānayat* for *samamānayat*).

sv and *kh*: 106, 110 (*kheda* for *sveda*).

v and *dh*: 12, 49 (*dhṛtavān* for *vṛtavān*); 26, 17 (*dhārayāmi* for *vārayāmi*); 49, 2 (*dhīra* for *vīra*).

v and *n* (45, 232 (*pravṛttām* is to be corrected into *pranṛttām* D). Prahlāda beheld „her dancing" not her „who came forward to dance", as T I, 125 translated, misled by Br.). So 15, 82 (*niyojitaḥ* for *vi*-), 59, 46 (*vyadhat* for *nyadhāt*); 23, 40 Br. *vidhim avāpsyasi*, it ought to be *nidhim*, cp. 45 *nidhānam*); 74, 221 (*nivartita* for *vivartita*), the same blunder 101, 32. 113, 65. 123, 58.

u and *t* 119, 200 Br. *na paçyanti* instead of *tapasyanti* D and T. 86, 111 *anuyanta* for *anuyattā*, as Kern corrected already in 1868. Sometimes the particle of interrogation *nu* has become to *tu*, as 54, 258. D has here also the corrupt reading. 71, 57. 78, 107.

n n and *tr*. Br. put *tatra* for *tan na* 46, 178. 101, 230. 106, 157, and inversely 106, 90. Cp. also 105, 73. A somewhat comic result of that interchange is met with 65, 46, where Br. makes a Bodhisattva gratify living beings and Piçācas by „presents of water and jewels" (T II, 104), while the poet meant *jalair annaiḥ* with water and food not *jalai ratnaiḥ*, as we read in Br. The same mistake impairs 66, 154. Instead of *dhanai ratnaiç ca* Br. D has *dhanair annaiç ca*, the evident meaning of the passage is clear from çl. 153 *preṣayām āsa . . . . pakvānnāni dhanāni ca*. An instance of putting *tra* into the text instead of *ni* occurs 57, 106.

t and *bh*. *abhi* for *ati* 38, 115, inversely t. 99, 50 Br. has wrongly *atyatuṣyat* for *abhyatuṣyat* (D). At 77, 13 Br. misread *sabhyam* 'judge, umpire', and put *satyam* into his text, D rendered to the verse its true wording * měcayāyātha sabhyam tam rājaputram upeyathuḥ*. The inverse error, *sabhya* for *satya*, occurs 56, 217. The plain and appropriate expression of this çloka

tac chrutvā divyahaṃsaṃ sā matvā s a t y ā bhibhāṣiṇam
mumoca Damayanti tam evam aste iti vādinī |

as it is edited in D[1]), is miserably perplexed in Br., where the word *sabhyābhibhāsinam* deceived Tawney, who (I, 560) translates: „she thought that the celestial swan was a polished speaker" instead of '— spoke the truth'. Here Boehtlingk detected the mistake of Br., see Petr. Dict. VII, 674 s. v. *sabhya* in fine.

r and *ri* 10, 107 (*trtaya* for *tritaya*), 26, 269 Br. = 271 D (*tṛṣu* for *triṣu*). Likewise *r* for *ra*: 108, 187, see T II, 459 n. 3. Other samples may be 58, 139 *tataḥ sa saṃprāpya punaḥ*

[1]) Where it is çl. 246.

svarājyam (Br. spoils this line editing *tataḥ samaṃ prāpya* etc.): 68, 11 *udghāṭāt*, misread by Br. as *udvātāt*, see PWK [1]) I, 234 s. v. *udvāta*; 88, 52 *suçubhād api karmaṇaḥ* (D), where Br. has *svaçubhād*; 103, 5 where Br. against the obvious sense put *çaspeṣu* instead of *sasyeṣu*; the wrong reading *uṣṇa* for *uṣṇa* at 87, 30 and 124, 136 Br. [= 135 D]. cp. T's note on II, 619; the confounding of anusvāra with *r* and *e* at 19, 73 and 25, 204 — in the former place D has *mahīmardabhayo*°, in the latter *te* (Br. *taṃ*) —. 7, 84 *samutpātya* Br. seems to represent a misread *samutsārya* (D): 43, 13 *saptaka* (Br.) a misread *mastaka* (D) and 73, 7 *Vicitrakatham atha tam* (Br.) a misread *Vicitrakathasaṃjñakam* (D).

Mistakes such as: putting *eva* for *iva* (13, 147. 25. 102. 55. 131. 120, 62) or inversely (111, 76); *evaṃ* for *ekaṃ* (123, 171): *eta* for *eka* (25, 197); *kṛta* for *hata* (20, 226. 75, 95) or inversely (84, 8); *apekṣ* for *upekṣ* (17, 12) or inversely (70. 17): *apakriyā* for *upakriyā* (93, 68); *ayam* for *aham* (21, 25. 24. 169): *vismṛtā* for *vismitā* (34, 216): *gaṇa* for *guṇa* or inversely (e. g. 45, 368) and the like may be caused partly by inexact reading of the MSS, partly also by not correcting ordinary clerical errors, wherever common sense convinces them. The ingenuous avowal of Br. in the Preface of the First Volume (p. IX) that he nowhere has put into the text any conjecture not backed by mss. authority, practically resulted towards preferring occasional abdication of his intellectual faculties to disregarding a palpable corrupt tradition in the mss. which he happened to have the use of.

The confusion between *b* and *v* and between the different sibilants in his MSS made him now and then take a wrong way. Of the former kind t. 123, 175 and 191 afford good instances: in both places Br. writes *janyavalakam*, which should be written *janyabalakam*, as is edited, indeed, in D = 'the company of the bridegroom's friends' (T. II, 602). As to the sibilants, Br. sometimes puts *dāsa* for *dāça* 'fisherman' (e. g. 52, 337), *veça* for *veṣa*. A remarkable mistake is t. 20, 122 *āçu ca* (Br.) for *āsta ca* (D), which could be easily made, since *sta* and *su* can be very similar in manuscripts; another t. 101, 13 *bisāni* spelt *viçāni*.

Another source of errors was effected by his singular method of separating the words and wordcomplexes, something very proper to produce errors of any kind. In the 2[d] and 3[d] volumes the

[1]) Henceforward PW denotes the Petropolitan Dictionary, PWK the Petr. Dict. „in kurzerer Fassung".

necessity of transcription added to this other fresh opportunities of mistakes. In a very great number of places *a* is printed where *ā* is meant or ought to be meant, or inversely. See e. g. T II, 332 n. 1 — appertains to t. 93, 73 —, PW V, 1468 s. v. *tārana*, VI, 833 s. v. *vas* — *a* at the end, t. 107, 118 (*hanta* for *hantā*), all cases of *a* erroneously put for *ā*. — Examples of the inverse mistake are e. g. 42, 93 *rajānitum* (sic Br.) for *rājanitum* (T I, 383 understood it rightly); 52, 334 *phalahakā* for °*ka*. 62, 282. 71, 191. 72, 56. 311. 103, 61, cp. also PW V, 1191 s. v. *dāri*. VII, 444 s. v. *çvaçurya* (t. 89, 57 to be added) and VII, 456 „*samyātrika* Kathās. 80, 30 fehlerhaft für *sāmyātrika*". Even a few instances occur in the first volume with nāgarī types: 25, 284 *pāpacārau* for *pāpācārau*, ib. 203 and 17, 93 (see PW I, 739 s. v. *āsidhāra*).

Sometimes the aspirate consonant is erroneously put instead of the non-aspirate one or inversely 14, 16 (*kh* for *k*). 16, 46. 74, 210. 101, 186 (*dh* for *d*). 19, 65 (*kh* for *k*). 22, 240 (*d* for *dh*, cp. T. I, 185 n., D confirms his emendation). 39, 161 (*b* for *bh*). 46, 199 (*vighnā*°*h* for *vighnā*°*h*). 90, 12 (*adrçyaḥ* for *adhrsyaḥ*, cp. T II, 308 note). 110, 14 and 98 (*dh* for *d*). A similar kind of error through transcription is *nd* for *ṇḍ* 9, 7 (*danda* instead of *daṇḍa*). 9, 9 *Sāndilya* instead of *Çāṇḍilya*). Once, by a similar inadvertence, writing *l* for *d*, Br. destroys the *pointe* of a saying (t. 54, 92).

Another kind of mistakes consists in wrongly dividing the *scriptio continua* of his MSS. At 7, 17 Br. edits the second line thus: *sā ca 'vatīrṇā devī tretasya 'eva muṇikanyakā*, where he had to divide *sā ca 'vatīrṇa devītre tasya 'eva*. At 13, 23 *sahastikapañcamaḥ*, *sa* is erroneously made part of the compoand, D. severs it from the rest [1]; the inverse mistake of separating *sa*, where it is part of a compound, occurs e. g. 15, 109; in the next çl. *tad utsāham* is printed instead of *tadutsāham*. Similar faults are numerous in Br. T I, 100 note writes „I read with a MS in the Sanskrit College — *bhayade hā murta iva sahase*"; Br. had before him the same reading but misunderstood his text, dividing it as follows *bhaya-dehámúrta iva sáhase* (t. 13, 202), which is devoid of sense, of a similar nature are T's notes on I, 412 (t. 16, 172), II, 311 (t. 95, 38 Br.), 398 note 4 (t. 103, 11), 414 note 1 (t. 107, 62) and on p. 406 and 612, T (II, 155) tacitly corrects the

[1]) Cp. also 88, 31. 122, 70. The adj. *sabrahmacārin* is 70, 19 and 71, 29 erroneously into *sa brahmacārin*!

nonsensical reading of 71, 27 Br., and elsewhere. KERN corrected some of these mistakes in his *Remarks* in the *Journal of the Roy. As. Society* of 1868, p. 168 foll. In some cases the wrong analysis would have been concealed, if the editor had used nāgarī types and in the usual way. Of the kind is t. 45, 399 *tattvam* wrongly for *tat tvam*: t. 50, 124

Devyá 'ham preshitá tvám pratyádishṭam ca tayá tava.

whereas the line must be read °*preṣitā tvām praty ādiṣṭam ca* etc.; t. 54, 149

apaçyan sa çubham lagnam paçyan na çakunāni sah.

where the obvious meaning of the context compels to divide *paçyann açakunāni*, cp. PW VII, 13 s. v. *çakuna* with *a*°; t. 86, 59 *yāvac carīram* are two words, not one compound, we have here an instance of the turn *na param . . . . yāvat* v. a. = „not only . . . . but also", cp. my *Sanskrit Syntax* § 480 R. 1 [1]. Sometimes Br. was wrong in his distribution of two words amalgamated by eventual contraction of final and initial vowel into *ā* (*yā*, *cā*, *rā*). At 91, 97 it is said of a boy seven years old that even at this age he always took pleasure in benefiting his fellow-men: in good Sanskrit this must be expressed . . . . *sadā parahite ratah*, Br.'s analysis *sadā 'aparahite ratah* is against the idiom. Other instances are 16, 40 (see T's note at I, 111); 25, 200 (*āyāntam* for *yāntam*); 73, 77 (see T's note 2 at II, 195). A similar fault is committed 101, 91 — to read *sthāne khalu*. Br.'s *'sthāne* is impossible, since this should be connected with the preceding words, *khalu* would become the first word of the sentence.

In sundry cases Br.'s erroneous distinction of the *scriptio continua* deceived Tawney. I adduce some instances.

T. 24, 24 king Paropakārin tells his queen that he is troubled with anxiety about a suitable marriage for their daughter Kanakarekhā. The poet makes him use this elegant turn of phrase, that she is growing up together with his care thereabout: *vardhamānā sahai-vaitatsamānodvāhacintayā / eṣā Kanakarekhā me hṛdayam, devi, bādhate.* Br. destroyed the savour of the expression, as he edited *vardhamānā 'asahā 'eva, 'etatsamānodvāhacintayā* etc., a nonsensical phrase, which prevented T from catching the intention of Somadeva.

Tar. 46, 147 and 148 contain a theory about dreams. They are threefold: one kind of dreams betokens something different from that what is dreamt; a second kind foretells the very

[1]) This turn is frequent in Kathās. See 19, 96. 23, 65. 27, 14. 29, 123. 47, 91. 92, 56. 118, 39.

events which one has seen asleep; a third kind has no significance at all. In the text the three types are distinguished as *parārtha*, *yathārtha* and *apārtha*. In D the two çlokas run thus:

> *svapnaç cānekadhā. 'nyārtho yathārtho 'pārtha eva ca;*
> *yaḥ sadyaḥ svayaty arthaṃ anyārthaḥ so 'bhidhīyate ||*
> *prasannadevatādeçarūpaḥ svapno yathārthakaḥ.*
> *yādhānubhavavāsanādikṛtaṃ āhur apārthakam ||*

This is plain and interesting. Br. has edited the former çloka in this corrupted form

> *svapnaç ca 'aneka-dhānyártho, yathártho 'pártha eva ca*
> *yaḥ sadyaḥ súcayaty artham dhanyárthaḥ so 'bhidhiyate.*

Is it wonder that Tawney was perplexed how to get any sense out of it? see T 1, 441 with note 1.

At 121, 169 Br. finding in his MSS *devāgārekṣaṇāya* = „for contemplating the temple", divided it in this manner *devāgāre kṣaṇāya*, by which T (II, 580) was adduced to translate „took that wicked ascetic] to the temple for a moment". It suffices to read the whole passage to understand the awkwardness of the reading of Br.

A remarkable misunderstanding of Br. disturbs the meaning of 59, 29. He took the first two syllables of the complex *mayeçvaro-payogitvāt* for containing the proper name Maya. Hence T, having to translate these lines:

> *devāyaṃ Çāstragañjākhyaç caturvedadharaḥ çukaḥ,* (28)
> *kaviḥ kṛtsnāsu vidyāsu kalāsu ca vicakṣaṇaḥ*
> *mayeçvaropayogitvād ihānīto 'dya, gṛhyatām* (29)

rendered them as follows: „King, here is a parrot that knows the four Vedas, called Śástraganja, a poet skilled in all the sciences and the graceful arts, and I have brought him here to-day *by the order of king Maya*, so receive him" (II, 19). The words I have italicized in this translation are to be corrected. There is no question of a king Maya. The Bhilla maiden simply says „I have brought him here" (*mayā . . . . ihānītaḥ*) „since he is suitable for a lord" (*īçvaropayogitvāt*). In fact, *upayogitva* does not mean „order", but signifies the being *upayogin* i.e. „suitable, fit, of utility", cp. 45, 127. 113, 18 (*kim vānyānupayoginyā lakṣmyā vidyudvilolayā*). — Another instance of a proper name existing only in the idea of Br., but not really found in Somadeva's poem is Devajñānin 30, 130. Here must be read, as is in D: *deva jñānīti*; *deva* is the voc., and *jñānī* is the subject to be construed with the pronoun *eṣaḥ* in the preceding line.

I could fill some pages more with augmenting the list of errors committed by Br. and corrected in D — in all the instances quoted D's text is right — but what utility may be obtained from it? What I have stated suffices, I believe, to prove that the task which Brockhaus took on his shoulders was inadequate to his abilities, owing for a great deal, certainly, to the disfavour of the time he lived in, when Sanskrit studies encompassed a very limited area and could be neither broad nor deep. Durgaprasād's edition, there can be no question about, has superseded nowadays the European text of the Kathāsaritsāgara, and has become our sole standard edition, to be consulted and quoted up to that future day, when a critical edition in the true sense of these words will have been published.

§ 3.

The question may arise, why I have allowed in the foregoing so much room to expatiating on more or less evident mistakes and faults in an obsolete edition, which has been replaced by a much better one, in which the said errors are set right. I did so firstly, because the necessity of putting aside a text which for some decads of years had enjoyed a great authority among the Sanskritists and was much consulted by them, required a somewhat extensive account of argument. Secondly, it might be of some use to remind editors of the ubiquity of clerical errors in manuscripts, the emendation of which in cases of evidence must not be checked by the fortuitous circumstance that the faultless reading is not found in any of the mss. at the disposal of the editor, certain permutations of akṣaras owing to palaeographical similarity or to likeness of pronunciation *dya* and *gha*, *ma*, *ya*, *pa*, *sa*; *ça* and *sa*; *ṛ* and *ri*; *u* and *va*; *ca* and *va* etc. etc. are so common that a critical editor is not only qualified, but even obliged to bring them into account as a sort of tare when establishing the net weight and the value of the readings with which he happens to meet in a gross form in his manuscripts.

The third and, I dare say, the chief reason that moved me was this. The Petropolitan Dictionary is very much indebted to the Kathāsaritsāgara. Boehtlingk took care to profit of the lexicographical materials laid up in that important text, edited by a competent scholar at a time when the number of Sanskrit works in editions of European scholars was comparatively small. The imperfections of Br., which fully came to light by the publication of D, have

left their traces in the Dictionary. Though Boethlingk ofttimes detected and corrected mistakes of Br. — vide e.g. *supra* p. 71. 72. 73 and *infra* p. 77. 80. 84 — it was something impossible for his perspicacity to be misled nowhere. I think it will be of some profit to make up a list of corrections in PW and PWK chiefly owing to the new light cast on the Kathāsaritsāgara by D's edition. In doing which I follow the alphabetical order.

List of corrections to be made in PW and PWK.

aṃçāvatara = °*taraṇa* occurs 22, 1 D. The reading of Br. °*vatāra*° implies a metrical blunder.

ativāhya 18, 106 is to be cancelled and *ativāha* to be put in its place. D has *niçātivāhayogya* 'proper to pass the night'.

animitta 121, 181 'evil omen', a meaning omitted by mistake.

anīkinī 47, 42: dele the asterisk in PWK.

anunāyana the ἅπαξ εἰρημένον t. 14, 89 does not exist. D has *anunāthana* (from *nāth nāthate* 'to beseech') which must be substituted for it. From *anu* + *nī* the nomen actionis ought to be *anunayana*, not °*nāyana*.

anupattrikā 71, 111 'etwa *Brief*' PW VII, 1694. The word seems to take its origin from a blunder of Br. D reads the last pāda of that çloka *haste dattvānuyātrikān* 'having given an escort in his hand'. Likewise

anupātinī 73, 410 is to be cancelled. D has *prakṛtir anuyāyinīḥ*.

anupoṣaṇa 48, 101 has been forgotten.

anveṣa with the meaning of 'investigator, inquirer' is to be added from 123, 310 D (= 309 Br.). Br. has *anveṣṭum*, but D's reading *anveṣān* is preferable. T (II, 609) was perplexed by the infin.

apayantraṇam adv., a new word, 101, 34 D. Br. has *aniyantraṇam*.

The asterisk before *asra* with the meaning 'blood' may be put away; D and the India Off. MSS read so at 114, 88, Br. reads *asṛg*°. Cp. T II, 543 note 1.

asrāsthyam is the reading of D in the two places 101, 89 and 117, 90, whereas Br. reads *āsrasthyam* (see PW V, s. v.).

āp + *prati* desid. PW V, 1108 „*werben um* (ein Mädchen) *tvat-svāmyartham pratipsatām*". This unaccountable signification of the desid. of *prati* + *āp* is false. Br. did not understand the passage. D reads the line in question. *etadartham tvam āhutas tvatsvāmyartham pratipsatā* (sc. *mayā*), and is

evidently right in doing so. The ἅπ. εἰρ. *pratīpsati* is here synonymous with *abhīpsati*, as might be expected a priori.

āhūtavya PW V, 1134 „adj. *herbeizurufen* Kathâs. 110, 141 eine ungrammatische Form". D has the regular gerund *āhvātavya*! cp. PWK I, 197

As to *udghāta* and *upodghāta* t. 71, 295, I refer to the following chapter.

uparibhūmi subst. 58, 70 not mentioned neither in PW nor in PWK. The latter mentions only *uparibhūmí* adv.

upasaṃkhya PW V, 1194 and PWK I, 245, which Boehtlingk was at a loss how to explain, must be cancelled. For *upasaṃkhyaiḥ*, t. 74, 278 Br., D has *upasaṃkhyām*. The right reading, I think, is *upasaṃkhyam* = 'towards the battle, -the war', an avyayībhāva. T II, 228 has found out the right explication of this çloka.

umbhita, quoted from t. 51, 186 in PW V, 1200 s. v. *ubh*, is a good correction of Boehtlingk: Br. has *ratnastambhobhitābhogam*. The correction is confirmed by D. And not only here, but also in three places more *umbhita* has been restored in D, where Br. had failed to recognize that participle: 49, 4 (*sunirmalaguṇombhitaiḥ*, Br. °*guṇāñcitaiḥ*), 74, 135 (*vidyā.... saptākṣarombhitā*, Br. °*onmitā*); 117, 14 (*tatra ratnombhitastambha*°, Br. *tatra ratnasthitastambha*°!) It may be rendered 'made up of', 'beset with'. I think it is indeed, as is commonly accepted, akin to the idg. root **vebh*, **ubh*, the offspring of which *ūrṇavābhi* is a welcome guest in linguistic handbooks. Of the Rigveda instances quoted in PW I, s. v. *ubh* I hold but one for belonging to this root *ubh*, viz. RV 4, 1, 15; the other two having a quite different meaning — 1, 63, 4 *Vṛtram.... ubhnāḥ* 'you killed [or: vexed, or: oppressed] Vṛtra' and similarly 4, 19, 4, cp. Sāyaṇa on both passages — must be referred to another root *ubh*.

ullāghayati 'to heal'. Tar. 72, 407 is a new instance to be added to the two recorded in PW V, 1204 and PWK I, 253. D and T's Calcutta MS read *ullāghayan*, see T II, 191 note; in Br. it has been corrupted into *ullaṅghayan*. I found also a good instance in Tantrākhyāyika (ed. Hertel) II, 77.

ekakā and *ekikā*. The distribution of these two forms of the fem. of *ekaka*, instanced PW V, 1217 from Kathās., is the same in both Br. and D. Only add t. 73, 196, where D has *ekikā*, Br. *ekakā*.

kampra. A new instance of this adj. is t. 52, 49 D *kopakamprāṅgasaṃdhikam.* This is preferable to *kopakampā?* Br. Cp. *dīpra* infra.

karaṇa PW II, 127. Cancel the meaning 2. b: „Steuermann, Schiffsmann Kathās. 25, 68." It rests on the bad reading of Br. D reads: *sādhayiṣyati cātra te, iṣṭaṃ dvīpāntarāgacchadvaṇikkarṇaparamparā.* The term *karṇaparamparā* = 'oral tradition, hearsay' is well known and recorded in PW, even from the Kathās.

karṇīratha 'covered litter'. To the few instances registered in PW and PWK we may add Kathās. 27, 168, where it is found in both editions, and two more passages met with only in D — the second of then also in T's MS —: 94, 91 and 120, 118: Br. in both cases failing to recognize the word, has torn it asunder, destroying the sense.

karṇejapa, as taught by Pāṇini (3, 2, 13) and recorded in PW and PWK occurs Kathās. 60, 54 D. The form *karṇajapa* found in Br. is a monstrum lectionis, and must be cancelled in PW V, 1258 and in PWK II.

kalanā s. v. *kalana* PW V, 1265. The proposal of Boehtl. to correct the meaningless reading of t. 100, 57 Br. *dṛçā kalatayā* *girā* etc. is superseded by the right reading of D *dṛçākulitayā girā pramadamantharārambhayā* „with eyes troubled (by agitation) and a voice faltering with joy".

kākaçaṅkin 32, 52 must be registered in the lexicon as a nickname for a superstitious person who sees omens in everything.

kācara PW V, 1275 is also found t. 20, 108 D (Br. *kātara*) and t. 123, 164 D (Br. *kekara*): *kācarākṣīm* and *kācaralocanaḥ.*

kārmaṇa. A good instance of *kārmaṇa* = 'sorcery' is t. 26, 198 D *tatra cāpaçyad ekākī sādhitānekakārmaṇam* . . . *mahārratinam ekakam.* The word is hidden under a corruption apud Br.

kārṣaka is instanced PW V from t. 62, 20; 23 Br. D has here *kārṣika*; the same form occurs in both editions 61, 7; 9.

kinnarī as name of a musical instrument 37, 64 D, where Br. has *kinnarā* cp. PW II, 284, to be added in PWK s. v. 3 b).

„*Kosalā* f. Kathâs. 56, 415" PW V, 1332 is to be cancelled. Br. wrongly adopted a vicious reading of one or more of his MSS. D reads in this stanza (414 of his ed.) *jagāma Koçalān*, as it ought to be.

koṣṭhastha t. 19, 68 Br. is doubtless a corrupted reading; D reads *koṭṭastham Somakeçvaram.*

klībayase t. 101, 126 Br. The reading of D is *klībāyase*, a form,

not registered in PW nor PWK, but more conform to the rules of grammar.

kṣam caus. PW II, 532 adduces one instance from the Rāmāyaṇa for the meaning „etwas geduldig ertragen". Lest one might acknowledge another instance in Kathās. 39, 236 Br. *kṣamayasva*, I observe that the line in which this imperative occurs is too long by one syllable. D reads that line: *tātāparādham ekaṃ tvaṃ kṣamasva iṣāṃ kṛpāṃ kuru* and so restores both the metre and the idiom.

galla, a prākritism for *gaṇḍa*, is illustrated by a few instances from literature in PW V, s.v. Add to them Kathās. 63, 185, where D *utpīnocchūnagallaṃ* is evidently right (Br. has °*galaṃ*), cp. APTE's Dict. s.v. and the instance produced from Kāvyaprakāça, a parallel to the Kathās. passage.

graha as a nomen actionis is treated in PW II and PWK II s.v. under *c.*) In PW *c 3* the meaning „Kampfanstrengung" = *raṇodyama* is taken from dictionaries, not instanced from literature. An excellent instance is Kathās. 50, 53 D, where Brahmā urges Indra to cease the hostilities: *saṃdhiṃ kuruta kiṃ grahaiḥ* „make peace, what have you to do with endeavours to fight one another?" Br. has here a somewhat bewildering reading *saṃdhiṃ kuruta vigrahaiḥ* (50, 54 Br.).

grāhika quoted as *ἅπαξ εἰρημένον* from t. 49, 16 Br. in PW II „hartnäckig auf etwas bestehend". D reads here *grahika*, likewise an *ἅπ. εἰρ.*

The interesting word *ghanāghana* [1]) occurs t. 16, 121 D, where Br. *ghanāgama* is manifestly the bad reading.

ghrā + *anu*, (to kiss) instanced in PW VII, 1403 with one place in Kathās. (113, 50), must be cancelled. Br.'s text is here corrupted by a misreading: D *pitroḥ pādār anudhyāya* 'honouring his father-and-mother's feet'.

cavi, *cavī* PW II, 983 „a kind of pepper." The instance adduced there from Kathās. 6, 151 is owing to a mistake of Br. and must be cancelled. Instead of the nonsensical *Çarvavarmā cavīhastaḥ* D has *vihastaḥ Çarvavarmā ca*; *vihasta* = „perplexed, at a loss" (PWK VI, 140 s.v. 1 *d*) [2]). Other instances in Somadeva are 90, 18 (*vihastatā*) and the participle *vihastita* (104, 98).

cirandhī PW V, 1123 quoted from Kathās. 58, 56 and repeated

[1]) Cp. *Album Kern*, p. 43.

[2]) BÖHTLINGK apud LANMAN, Sanskrit Reader, p. 52 corrected *Çarvavarmā ca vihastaḥ*.

in PWK II, 132 does not exist at all. D reads here *ciraṇṭīṣu*, conformably to the form known by grammarians and lexicographers. We have here the „Belegstelle" from literature for *ciraṇṭī* „old spinster". The word, methinks, is a prākritism and a *tadbhava* of skrt. *cirayantī* (चिरयन्ती), which has got the special meaning of „staying (too) long (at the paternal home, instead of being transported to the home of a husband)".

cīra PW V, 1423 Boehtlingk's suspicion that *cīra* Kathās. 73, 240 (Br. and D) should be corrected into *cīrī* is fully confirmed by the parallel passage t. 87, 32, where D and T's Ms. (see his note 2 at II, 295) agree in reading *cīrīcītkāra* against *cīra°* Br. At 73, 240 the same must be corrected by conjecture.

chātrā 62, 213 Br. is obscure. Some villagers, it is told, took a buffallo belonging to a certain man and *nītvā vaṭatale chātrā vāte vyāpādya bhakṣitaḥ* [viz. *mahiṣas taiḥ*]. Instead of this out-of-place absolutive D reads *bhillaiḥ* The villagers were Bhils.

Of *jhampa* and *°pā* 'jump' (see PWK III, 281) but one instance is quoted from Kathās. in PW, V s v. There are two more, but Br. has them not, since they are hidden under corrupt readings. The former is t. 103, 8; in D it runs thus:

> *utpheluṛ bhallalunāni çirāṃsi bhujaçālinām*
> *divi dattordhvajhampāni divyastrīr iva cumbitum*

„.....jumping, as if it were, upward to the sky to kiss the heavenly maidens") [Br. *utpetur ..... bhruvaçālinām .....dattordhvaja-pānadivyastrīr* (sic, or is here some typothetical error?). And t. 115, 68 D has *dattajhampo 'patad bhuvi* (cp. T II, 517 n. 4).

ḍamara t. 100, 44 Br. (see PW, V s. v.) is a bad reading. D has *jaya tāṇḍavaḍambarāmarda°*. Transport this quotation to *ḍambara*, cp. 107, 5.

°daghna 'reaching to'. Add to the few instances from literature mentioned PW, III s. v., Kathās. 101, 291 D *gulphadaghnocchaladdhulau* (Br. *gulphalagno°*), cp. T II, 381 n. 2.

daridryo t. 49, 210 Br. is a misprint for *daridro* (49, 208 D), cp. T I, 469, n. Happily PW does not record the vitiated word.

dīpra, taught by Pāṇini 3, 2, 167 and exemplified by the Kāçikā with *dīpraṃ kāṣṭam*, occurs five times in the Kathās., once in t. 25, where it is found in both editions, which place is

registered in PW III s. v., and four times in the latter part of the poem, where it stands only in D, not in Br.: t. 101, 28. 106, 61; 182. 110, 14 (Br. everywhere changed, it seems, *dīpra* into *dīpta*)

durjana, as adj. PW, V 1500. Its fem. is met with t. 39, 226: Br. reads *rājñīḥ . . . , durjanāḥ* (acc. pl.), but D *durjanīḥ*.

duḥsarpa 'eine böse Schlange' quoted from t. 99, 46 in PW, V 1505 is a misreading. Br. divided the words of the line wrongly. In D 99, 16 c and d run thus: *tat te prītyā vacmi yat tat kuruṣva! tvam me bandhuḥ sarpadaṃçārtihartā* „therefore perform what I tell you moved by friendship! you are my relative, you who have relieved me from the distress caused by the bite of the serpent". T's (II, 361) translation is accordingly to be rectified.

dhar + *sam* + *vi*, causative 'to suspend (a punishment)' Kathās. 27, 31 lacks in PW and PWK.

dhārādhirūḍha, rightly interpreted by Boehtlingk (PW, III s. v.) notwithstanding Br.'s mistake in t. 6, 62, also occurs t. 84, 9.

dhārmika with the special meaning of „pious-, religious man, devotee" to be instanced with Kathās. 66, 8 foll.

Dhṛtatāla is registered = *Vetāla* in PW, V s. v. from Kathās. 89, 115. D has here *Vetālaḥ* instead of *Dhṛtatālaḥ*.

dhyā + *pra* + *ni* PW, III and V s. v. The instance quoted V, 1529 from Kathās. 101, 155 is false. D has: *atha sa praṇidhāyaitām . . . . abravīt*. The other instance taken from the Bhāgavatapurāṇa must likewise be wrong; *praṇididhyau* is a miswritten or misread *praṇidadhau*.

nakṣatramālā = 'string of (27) pearls'. PW gives but one instance from literature of this meaning. It is met with in Kathās. four times: 91, 31. 94, 62 100, 1 (with a double meaning). 118, 164.

narmada adj. 'jesting' is wholly out of place Kathās. 56, 365 Br., whence it has been instanced PW, IV 64. In D (56, 364) Damayantī says more conformably to the situation: *tat tadānayane yuktir manmatā kriyatām iyam* („ . . . . the contrivance which I have approved").

nāmagaṇaka 61, 252 D „a would-be astrologer, an astrologer nominally, not really". This ἅπ. εἰρ. is to be added to the two other examples of compounds of this type: *nāmanau* and *nāmayajña*. Br. failed to see that *nāmagaṇakaḥ* l. l. is one word, he wrongly divided *nāma gaṇakaḥ*.

nivāsaka = *nivāsa* 28, 141 Br. and D is wanting in the Dictionary.

nīraṅgī 'veil'. A new instance of this rare and deçī-word is 71, 167 D *tāṃ Kamalākara upayeme s a n ī r a ṅ g ī m* „K. wedded her, who had veiled her face". D explains the word in a foot-note *mukhācchādanavastraṃ nīraṅgīty ucyate*. Br. *upayeme sa gaurāṅgīm* [1]).

pādapā = 'shoe' is recorded in PW. V. But also the masc. *pādapa* occurs in this meaning Kathās. 67, 97 (both Br. and D); this is wanting in PW and PWK.

pāṣaṇḍa. The fem. °*ī* occurs 61, 290 Br. (cp. PWK III, s. v.): D reads *pākhaṇḍā* for *pāṣaṇḍī*.

piñjarika (name of some musical instrument) registered in PW V, 1600 from t. 65, 75: 78 Br., is written *piñjaraka* in D.

prāsthānika, not *prasthānika*, as in Br.'s ed., is indeed found t. 31, 38 D, cp. PW IV, s. v. *prāsthānika*. I think, *kṛtaprāsthānikā* means „after performing the auspicious rite connected with the undertaking of a journey", cp. the passages from Rāmāyaṇa and Raghuvaṃça quoted in PW l.l. and the word *māṅgalika* infra. Tawney (I, 278) translates as if it simply meant 'setting out'.

preṣṭha. To the few instances of this superl. may be added t. 104, 45 D (*pūrvaṃ p r e ṣ ṭ h ā y a*, Br. *pūrvaprītāya*).

1. *phal* + *ut* in PWK, III s. v. The meaning 'to bounce up' instanced there with a passage of the Bālarāmāyaṇa, is also met with Kathās. 108, 132 D *hāro 'mitagater rakṣasy u t p h a l a ṅ çvasataḥ krudhā*. Br. hat *utphullaḥ*, an evident corruption, of course.

balirāja t. 95, 4 means, I suppose, 'tributary king'. Cp. the note on this çloka in Chapt. II.

bāndharī PW V, 1617 and PWK, IV s. v. 2) must be cancelled. The sole instance given of it, Kathās. 121, 243 Br., is not confirmed by D. Instead of *bhartṛbāndharyai* it has *bhartṛbāndhar y ā n* [*mṛgyam* etc., the abl. of the abstract noun *bāndharya*, not the dative of an hypothetical *bāndharī*.

bhā 'to please' is not found in PW, in PWK s. v. it is recorded and exemplified with one instance from Boehtlingk's *Chresth.*[2] 227, 8 [= (Kāç.'s) schol. on Pāṇini 2, 3, 2] *bubhukṣitaṃ na prati bhāti kiṃcit*, and Boehtl. doubts, whether *pratibhāti* should not rather be taken for one word. He did not mind Kathās. 24, 142 *bhāti* c. gen.: *eṣa . . . . bhāty asya na vā*

[1]) T. II, 162 translates accordingly „married that fair-hued maid".

'whether this man *pleases* him or not'. *Bhāti* c. gen., therefore, = *rocati* c. gen.

mada with the meaning 'musk' [= *mṛgamada*] is registered with an asterisk in PWK (V, 12 s. v. *k*). It is met with in Kathās. t. 82, 33, but lies hidden under a corruption in Br. In D this çloka is edited thus: *geyaṃ çrīkhaṇḍakarpūrakālāguru-m a d o ttamaiḥ / kṛtaprasādhanā* etc.

mahātaila is not „kostbares Oel", as it has been rendered in PW and PWK, but 'human fat'. See Tawney I, 306 n. and his translation of t. 73, 306 and 99, 4; cp. also *mahāmāṃsa*.

māṅgalika. To the one instance of meaning 2) registered in PWK, V s. v. this may be added Kathās. 115, 156. D has doubtless the right reading *Çakraḥ Çacīravita m ā ṅ g a l i k a ḥ pratasthe*, Br. *°maṅgalakaḥ*.

mantrika „fehlerhaft für *māntrika*" PW and PWK s. v. Likewise Kathās. 121, 12 Br. *mantrikaḥ* is corrected in D: *m ā n t r i k o dīptamantro 'pi* etc.

yuddhaka = *yuddha* PW, VI s. v. and PWK, V s. v. must be cancelled. The sole place, where it is found, is Kathās. 49, 71 Br. King Mahāsena, while besieging some vassal (*koṭṭastha*, cp. *supra*, p. 79 s. v. *koṣṭhastha*) is himself besieged by Vikramaçakti. Being thus obstructed, he says to his excellent minister Guṇaçarman,

ekaṃ ruddhvā sthitāḥ santo ruddhāḥ smo 'nyena çatruṇā;
tad idānīm aparyāptāḥ kathaṃ yudhyāmahe dvayoḥ?

= „While we are occupied in besieging one enemy we are besieged by another, so now how we are to fight with two enemies, as we are unequal in force?" (T I, 462) and asks this question more:

ayuddhe yuddhake vīrāḥ sthāsyāmaç ca kiyacciram?

What may this mean? Strictly speaking, *ayuddhe yuddhake*, even if the latter word should be = *yuddhe*, is here nonsensical, and T's translation „without fighting a battle" is very forced. But D has *ayuddhe r u ddhake vīrāḥ* etc., that solves the riddle. *Ruddhaka* = 'enclosure' or rather „the state of being enclosed, besieged". Transl. „how long, being brave men are we to be kept shut in, without fighting?"

rathāṅganāman. Boehtlingk's correction (PW, VI s. v.) of Kathās. 104, 112 is confirmed by D. The same error of Br. against the genuine reading of D is also met with t. 55, 116.

1. *ras* PW, VI s. v. The instance quoted Kathās. 108, 106 is false. Not *rasat* (Br.) but *lasat* (D) is the right reading. The

compound in full is *raktaliptalasatkhaḍgalatājihvaḥ*, the sword red with blood is compared to a tongue. Cp. T II, 455, n 1.

rājyalīlāyita, an ἅπ. λεγ. registered in PW, VI s. v. as occurring Kathās. 13, 59 and repeated in PWK, represents the reading of Br. only. D has *rājño līlāyitam*.

Of *riṣṭa* (n.) = 'distress, calamity', registered in PW, VI s. v. 1. *riṣ* 3), a certain instance is Kathās 115, 51 D. The 4th pāda of this çloka *tanvan riṣṭaṃ svarvāsinām iva* „preparing calamity, as if it were, to the celestials" represents doubtless the genuine text Br.'s *tanvann iṣṭam* is a corruption thereof, T is at a loss how to explain it, see his n. 1 on II, 517. — The variance t. 116, 4 *tāny ariṣṭāni* (D), *tāny aniṣṭāni* (Br.) is more doubtful At 119, 160 both editions have *aniṣṭāçaṅkinaḥ*.

ruh + *ati* + *ā* PW, VI s. v. *Atyārūḍha* „exorbitant" is the right reading Kathās. 61, 251 (D), not *anyārūḍha* Br., which is void of sense in that context.

luṭh + *nis*. With respect to the caus. PW and PWK omit to mention the meaning 'to demolish, to overturn [a building]' Kathās 76, 30 Br. and D, and 121, 180 D. In the latter place Br. has erroneously put into the text *nirlocya tad* (T II, 580 „take this into consideration and") instead of *nirluṭhya tad* 'demolish this (temple) and [level it with the earth]'.

1. *vaça* PW VI, 820. The meaning 2) „unter Jmds Befehlen stehend, unterthan, abhängig" is, among other instances, exemplified with Kathās 81, 102. But D has *sapurāhaṃ vaçe tava* [not *vaçā*, as Br] agreeably to the usual idiom

vidāraṇa PW VI, 1056. The meaning sub 3) *d* „das Abweisen, Zurückweisen" instanced with Kathās 26, 63, is based on the wrong reading of this çloka in Br The right one is edited in D:

tena vidyādharāṃs tāṃs tān varān uddiçato bahūn
pitur vidhāraṇaṃ kṛtvā kanyaivādyāpy ahaṃ sthitā ||

T.'s translation (I, 223) „For this reason, though my father has recommended to me many Vidyádhara suitors, I have rejected them all and remained unmarried up to this day" is accordingly in want of a slight modification She does not say, she rejected the suitors, but she *checked (obstructed, stopped)* her father in his design. This is the meaning of *vidhārayati* To the instances thereof quoted in PW, add

Avadānaçataka I, 223, 15 *bhagavān rājamārge 'nyatamena brāhmaṇena . . . vidhārita iti.* — Brockhaus must have written *vidāraṇam* by some mistake of the kind as is pointed out, *supra* p. 72.

vidhurā substantive = *saputnī* (Kathās. 39, 55) is not mentioned in PWK.

viçvatra is exemplified in PW s. v. with but two instances, one from the Ṛgvedasaṃhitā and one from the classic Sanskrit. This place is Kathās. 20, 187 Br., but D has *sarvatra*. An exact account of the evidence to be obtained from manuscripts is much wanted here. . . . but it is missing!

vairatya. Boehtlingk, PW s. v., understood that this ἅπ. εἰρ. in t. 60, 145 Br. is a corruption and conjectured *vairaktyam eti* 'becomes estranged.' D has *vairitvam eti*, which is doubtless the genuine reading.

çabala. PW s. v. establishes the meaning 1. e. „entstellt, verändert" and quotes several instances from the Bhāgavata purāṇa. Kathās. 54, 235 D is a new instance: *kāmamohapravṛttānām çabalā dharmavāsanā* = „in the mind of those abandoned to the intoxication of love the idea of duty and religion is distorted". Br. has *capalā* instead of *çabalā*, a bad reading which disfigures the purport of the sentence.

çiṣ + *sam* + *ut.* The partic. *samucchiṣṭa* = „ritually impure" is forgotten in PW VII s. v. 3. *çiṣ*

1. *çuc* causative 1) PW s. v. The meaning „reinigen" is exemplified with one instance: Kathās. 19, 84. But D has not *açocayat* but *açodhayat* (*dūṣitaṃ trutayādi pratiyogair açodhayat*), which is preferable for this reason that *çodhayati* 'purifies' is conformable to *çudhyati* 'is pure', but not so *çocayati* with this meaning to *çocati*. For this reason, I think, Varāmihira Yogayātra 7, 14 (Ind. Studien XV, 168) *çocayet* is also to be corrected into *çodhayet*, cp PWK s.v. *çuc*.

çeṣya PW VI, 299 „bei Seite zu lassen, fernerer Beachtung nicht werth" is instanced with but one case: Kathās. 74, 213, where this meaning is forced. T. II, 225 translates „(to be) only worthy of neglect", which lies still farther off. In fact, the gerundive of *çiṣ* is not at its place in the passage quoted, and D has instead of it *svalpaḥ* = „very insignificant". Br.'s *çeṣya* is certainly corrupt and must be cancelled in the Dictionary.

saṃjīvana. The quotation Kathās. 101, 188 in PW VII s.v. 4 *a*) is to be put aside. Since there is no question there of

„resuscitation", but simply of „life" opposite to „death". D's reading *sa jīvanapramayayoḥ* etc. is the right one, not Br. *saṃjīvana°*.

samanyāsa with the meaning of „agreement" 'Uebereinkunft', PW VII, 654 s.v. 1) and PWK VII, 46 s.v. 5 does not exist at all. The sole instance of it, the quotation Kathās. 4, 36 Br. is corrupt. Instead of *kṛtasamanyāsā*, D has *kṛtasaṃdhāsā*, it is *saṃdhā*, not *samanyāsa* that means 'Uebereinkunft'.

saptaka n. 'Heptad'. The quotation Kathās. 13, 13 in PW VII s.v. should rather be omitted. D has the good reading *mastaka* instead of *saptaka* (Br.) and reads accordingly the line in this manner: *viveça cāsya sauvarṇapuramastakaçobhinaḥ abhyantaram* etc. = „he entered within it [viz. that palace] which possessed the greatest beauty of the Golden Town."

sabhājayati 'to render homage (to)' is instanced in PW with Kathās. 62, 8. It occurs also Kathās. 46, 25 D *tataḥ sabhājayann anyān* etc., where Br. falsely reads *tataḥ sa bhājayann*, for the pronoun *saḥ* is already present in the same sentence. Likewise Br. disregarded *sabhājana* in Kathās. 45, 362 *sabhājanāya ca prāgvat Prahlādasya sabhāṃ yayau*; he reads *sa bhojanāya* '— to take his meals (T, I, 431)' destroying thereby the meaning of that passage, as Somadeva intended to say that „he went to the hall of P. to pay his respect."

sampadāt t. 45, 366 must be a false form, as Boehtlingk supposed already PW, VII s.v. The Bábu Syámá Charan's conjecture *sammadāt*, mentioned by T, I, 431 n. and recorded PWK VII, 68 is certainly right. Somadeva uses the word *sammada* (joy) oftener than should be inferred from the few quotations of it from Kathās. in PW s.v. It occurs also 19, 61 D *varadā dattasammadaḥ* (Br. °*sampadaḥ*); 26, 287 *sammadamayım* . . . *daçām* (both edit.), 104, 51 D *dattasammadaḥ*, cp. T II, 114, n. 2, 108, 121, too, D has *bheje kamapi sammadam* against Br. *kāmapi sampadam*.

sāhāyyaka quoted PW s.v. from Kathās. 17, 18 and 55, 208 is spelt in both places *sahāyaka* in D. Yet, cp. PWK s.v.

suhita 'satiated'. To the scanty instances from classical Sanskrit, quoted in PW s.v. may be added Kathās. 66, 35. Kern's opinion (Journ. R. Asiat. Soc. l.l.) that *sukhitasya* (Br.) ought to be corrected into *suhitasya* is fully confirmed by D, where the line runs thus:

ādhyasya kiṃ ca dhanena suhitasyāçanena kim.

Sukhita for *suhita* is likewise written Avadānaçataka I,

189, 7, cp. the Index of my edition, s. v. At Jāt. I, 266, 14 we have an instance of *suhita* in Pāli.

sūti 'Niederkunft' = „child-birth". The quotation Kathās. 64, 5 must be cancelled. D reads *s ū t a k ā n t e*, not *sūtikāle*, the reading of Br. The woman goes to the river to bathe at the end of the *sutaka*, the impurity caused by child-birth, verily not at the time of her delivery (*sūtikāla*)!

sūtrapātaṃ kṛ and *car* s. v. *sūtra* 2) 'Messchnur' PW and PWK. The signification could be better delineated. T I, 95 n. 3 translates 'to test', likewise I, 197, where he renders Kathās. 24, 93. The expression answers, indeed, almost to Latin 'periculum facere'.

sphūrj + *sam* is to be added in PW and PWK. The partic. of the present act. of this verb is met with t. 96, 12 D: *tataḥ svajana s a ṃ s p h ū r j a d avamānāhatātmanām* etc. Br. has *tataḥ svajanajasphūrjad°*.

svarāj Kathās. 96, 3 must be cancelled in PW s. v. The right reading is *nagare ç v a r a ḥ* (D); *svarāj* as a simple appellative is uncommon, and, even if it were not so, it would be less proper in that context.

svāntavant. I think, this ἅπ. εἰρ. in t. 37, 25 (in both editions) is genuine (cp. the notes of D and T. I, 336 n. 1) and take it for a synonym of *svānta* = *manas* or *hṛdaya*.

hahā 1, 'wehe!' (PW VII s.v.) Kathās. 28, 24 D *hahā* against Br. *hā hā*.

§ 4.

The possession of a better edition affords also the advantage of getting rid of some grammatical singularities in the text of the Kathāsaritsāgara, about which formerly it was more or less uncertain how to account for. They mostly concern v e r b a l f o r m s and a few syntactical blunders.

D is as constant in exhibiting *abravam* as Br. in the barbarism *abruvam*, cp. Kern, Journ. R. As. Soc. I.I., p. 169. D is not so correct in the case of *e* negligently put for *ai* in verbal forms from the root *i*, e. g. 37, 81, where the yakṣiṇī says to Niçcayadatta *ahaṃ yāmi nijaṃ sthānam aiṣyāmi* [= redibo] *ca niçāgame*; both editions *eṣyāmi* against the obvious meaning. Likewise 43, 266. 86, 34 etc.; 62, 71 to correct *aimy aham* for the edited *emy aham*.

Tar. 16, 72 Br. has *labheyam*, but D *labheya* the middle voice,

as usual. In the same way the uncommon active of *ji* — *parā* t. 72, 67 Br. is not found in D; it has *vāde parājayet aitām* (Br. *vāde parājayed etām*). Boehtlingk's correction *pravicyate* t. 45, 247 (PW VI s.v. *vic* — *pra* is confirmed by D. — *Bhañjāmi* t. 62, 142 is corrupt, D has *bhajāmi*. cp. T II. 73 n. 2

The present of *vr* (to choose, to adhere according to the 5th class is met with t. 66, 109 Br. *sattvahīnam na vrṇvate çriyaḥ*: D *vrṇate* according to the 9th class. Both forms are grammatically good.

The ungrammatical aorist *āprasṭa* 29, 62 Br. disappears in D, whose reading *tām āprṣṭa Svayamprabhām* (a bahuvrihi) is doubtless right. On the other hand D restores in two places the aorist of *cic* (37, 197 *apārikṣan*; 38, 102 *prārikṣat*), where Br. has imperfects which disturb the metre, cp. t. 42, 156.

In 1868 Kern (l.l. p. 176) had already intimated that *çraddhatuḥ* t. 103, 93 Br. is a monstrum lectionis and should be corrected into *çraddadhuḥ*. So, indeed, is edited in D. The other monstrum *uktavantyau* t. 124, 20 is also limited to Br., D has *uktavatyau*. Nor is *hṛṣan* or *dhṛṣan* (t. 53, 130 Br.) found in D — the line in question is edited there as follows: *tac chrutvaiva ca so 'vādīd dhṛṣṭo* (rejoiced) *Vīravaro dvijaḥ*. — And t. 124, 192, where Br. produces an absolutive *anurajya* (sic) = 'having propitiated' (see PW. VI, 232 s.v. *raj* — *anu*, caus. 2). D has the right reading *anurañjya*; likewise D corrects the vicious *arajyata* t. 86, 109 of Br., it reads *tathārañjyata sā rājñā*. — Another vicious form is the infinitive *muṣitum*, t. 98, 15 Br. (not mentioned in PW), instead of it D has, of course, *moṣitum*. Kern in his paper mentioned above corrected also *yuñjatyāḥ* t. 106, 24; both editions have the faulty *yuñjantyāḥ*.

Mamathuḥ t. 16, 220 Br. is a legitimate various reading of *mamanthuḥ* D. Perhaps also *dṛḍhayati* 46, 10 Br. of *draḍhayati* (D); in Prabodhacandrodaya V, stanza 28 Brockhaus likewise edited *dṛḍhayati*, whereas the Nirṇayasāgara ed. of 1898 of that drama (p. 189, st. 22) reads *draḍhayati*, also Jīvānanda Vidyāsāgara's ed. of 1874.

Has Somadeva used the liberty granted to epic poetry of omitting the augment? According to Br.'s edition, one would be inclined that he availed himself of that license, but sparingly. The few cases, however, of its being wanting are checked by the veto of D [1].

[1] T. 43, 244 D has *abhunandata*, but here (Br.) *abhyanandata* is preferable.

Compare

Br. 50, 160 *cāuuarañjayat*, with D (50, 159) *cāucarañjayat*
„ 51, 209 *ativāhayat*, „ D *atyavāhayat*
„ 57, 135 *nibadhyata*, „ D *nyabadhyata*
„ 65, 180 *pulināny avalokayat*, „ D *pulināni vyalokayat*
„ 71, 51 *praveçayat*, „ D *prāveçayat*
„ 96, 16 *avalambayam*, „ D *udalambayam*, a preferable reading also for this reason that *ullambayaty ātmānam* — not *aval.* — is the typical expression for committing suicide by suspending one's self.

Br. 72, 39 *arcayat*, but D *ārcayat*. Nevertheless, D ordinarily agrees with Br. in the absence of the augment in the case of a verb commencing by *a* followed by two consonants. It is especially wanting in the impfts *arpayat* and *samarpayat* at the end of the 2^d^ or 4th pāda (10, 100. 205. 213; 12, 27. 172 [1]; 13. 101; 23, 34; 24, 165; 27, 112, 29, 161; 33, 47; 35, 47, 38, 48; 39, 201; 43, 127; 44, 25. 158; 45, 179; 46, 15; 54, 226; 61, 288; 73, 304; 74, 267; 90, 55; 102, 133; 105, 28; 117, 117; 119, 27; 121, 232. 233; 123, 102. 124. 344; 124, 121. 197) cp. *samarpyata* 70, 20; *samarpayata* 72, 54. Of the kind are also *açnāt* 42, 68; *udasyata*, 121, 52; D has also *abhyasyat* 43, 274, but here Br. *abhyasyan* (participle) seems to me the better reading. At t. 118, 81 D reads *ardayan Malayadhvajaḥ* against Br. *ārdayad*.

Somadeva, therefore, seems, to have altogether abstained from imperfects and aorists without augment (the aor. with *mā*, of course, excluded), save this case of *a* + two consonants. In this respect he contrasts with his rival Kṣemendra, who — if we may trust the printed text — admitted of imperfects without augment rather freely, e. g. Bṛhkm. p. 254, 476. p. 413, 21. p. 451, 11. p. 453, 36. p. 456, 76.

At t. 101, 91 it is D that has the incorrect passive *guhyate*, the right from *guhyate* is in Br.

Several times there is variance in the two editions in such cases, where both forms are good. Br. has *kṣayita* 21, 28. 22, 202. 64, 161. 77, 36; D everywhere *kṣapita*. The same applies, it seems, to such orthographies as *ḍākinī* — *ḍāginī*; *koçilikā* (D) — *kauçilikā*; *peṭā* — *peḍā*; *chāgala* — *chagala*; *kuṭṭanī* — *kuṭṭinī*; *picchila* — *picchala*; *bahula* — *bahala*; *kṣurikā* — *churikā*; *dhattūraka* — *dhustūraka*; *prāghuṇika* — *prāhuṇika*; *ṭiṭṭibha* — *ṭiṭibha*; *peyuṣa* — *pīyūṣa*.

---

[1]) But t. 12, 64 D has *samārpayat* against Br. *samarpayat*.

In part of them one of the forms is nearer to the original Paiçācī.

From a syntactical point of view it may be observed that D now and then restores *enam* and the like in such cases as where *etam* etc. found in Br. are less correct or inversely, e. g. 42, 177 D *so 'py enam* (Br. *etam*) *agrahīt*, but 45, 368 D *Samaṇḍīkam caitam* (Br. *ca 'enam*). At. t 49, 183 D and 50, 195 D both editions have wrongly *etam* for *enam*.

Tar. 118, 100 Br. *yuyam prayātam Pātālam* „do you march to Pātāla?", D reads *yuvāṃ prayātam*. The connection of the plural of the pronoun-subject with the dual of the imperative-predicate is apparently due to some oversight of Br. The same must be said of 20, 152 *na 'evam vādih* Br., in D we find *naivaṃ vādīḥ*, as must be expected a priori and cp. the similar passage 103, 47. Nor can I anyhow believe that Br. found in his manuscripts that which is edited 42, 58 *dārābhyāṃ* for *dārebhyo* (D), such a dual being unheard of.

The rare instance of an accusativus cum infinitivo t. 20, 172 Br. *çrāntaḥ kamapi rājānaṃ snātuṃ tatra dadarça ca*, which I have quoted in my *Sanskrit Syntax* p. 307, n. 3, falls away; D reads *snāntam*, the participle wanted here!

The 1 pers. of the imperative *kathaṃ pibāni* t. 61, 238 Br., though good in itself, had become uncommon in Somadeva's days. It is not met with in D, which has *kathaṃ pibāmi*. Here and in the preceding case it is impossible to guess, how far Br. went in his modification of the text he found in his manuscripts.

Tar. 45, 400 Br. contains a modus irrealis expressed by a conditional in the apodosis and an aorist(!) in the protasis, as follows. *bhasmākarisyad asmatkrodhāgnis tvām agham vyadhās tac cet* = „The fire of my wrath would have reduced thee to ashes, if thou hadst committed that sin". Yet it is not Somadeva, but Br. who is liable to that syntactical sin; D reads — and manifestly, he is right — *agham vyadhāsyaç cet*.

Here are some other cases of syntactical irregularities put away:

1. In t. 84, the tenth Vetāla-tale, çl. 14 relates that „a certain thief saw Madanasenā, ... and rushing upon her, *seized her by the hem of her garment*" (T. II, 280). The words I have italicized render Br.'s *kenāpi ruruddhe vasanāñcalāt*. Instead of that abl., which is hard to be accounted for, D has the locative *vasanāñcale* conformably to the use, cp. my *Sanskrit Syntax* § 139 *d*. — 2. The structure of the sentence t. 58, 41 Br. *prāg eva mama nādiṣṭaṃ kiṃ devenādhunāpi tat* is clumsy; in D its elegance is restored, since *yat* takes the place of *tat*. — 3. The singular *vartate* and the inter-

punction in t. 118, 121 impair the meaning of the context apud Br., who erroneously joins *vartate* with *prāptakālaḥ*: this word is an adjective qualifying *dārasaṃgrahaḥ*. This is plain in D:

vijitāḥ çatravaḥ, putra, yuvānau bhrātarau yuvām,
svādhīnā rājakanyāç ca, mayā tāç ca yaveṣitāḥ
v a r t a n t e, prāptakālas tat kriyatāṃ dārasaṃgrahaḥ. —

4. The use of a dual of the neuter gender *pavitrite*, t. 123, 185 Br., to express the common predicate of the two subjects *puraṃ Pāṭaliputraṃ* and *Deçaṭaḥ pitā* is singular, and D's reading *pavitrit a s. tad āyāhi* etc. must be considered the right one. Cp. t. 121, 218. — 5. The interpunction of t. 105, 37, as edited in Br., is proper to lead astray the reader: *yathā yathā vicinvāno, na tāṃ prāpa tathā tathā.* I, at least, troubled myself to account for that partic. of the present *vicinvānaḥ* with the function of a verb finite, but afterwards, when I read the same passage over in the non-interpunged edition of D, it was immediately clear to me, that Br. ought to have interpunged *yathā yathā vicinvāno na taṃ prāpa, tathā tathā: teṣu teṣu pradeçeṣu . . . . so 'bhramat.* Verily, it is better to edit Sanskrit texts with nāgarī types and little interpunction than in transcription and with Occidental fulness of stops, semicolons, signs of exclamation and interrogation, etc. These signs are better dispensed with.

§ 5

Durgaprasād and his collaborator were better Sanskritists than Brockhaus: they availed themselves of his *editio princeps*; moreover they had the good chance of having in their possession an excellent manuscript not known to their predecessor. So they could carry out an edition of the Kathāsaritsāgara, in many respects superior to that of the European scholar. I have stated above that nevertheless their work cannot be called a c r i t i c a l e d i t i o n, nor has it the pretension of making this claim. Inaccuracies and bad readings are not wanting in that better text, too. Now and then, Br.'s text is even preferable. This is chiefly the consequence of typographical errors and misprintings, easily recognizable as such and less adapted to misleading than the errors and mistakes of Br. Another drawback for Hindoo editors is the right division of the words according to the standard of European and American use, something unfamiliar to minds accustomed to the *scriptio continua*. Errors in this respect are not wanting neither, but they are easy to be detected. The first edition of D contained a *çuddhapattram*

with a great number of corrections, yet not complete, this list is not added to the 2[d] edition — my copy is from 1903 — but the editors have, of course, corrected their text accordingly. The accuracy in revising it was, however, not so great as to forbid new typographical errors to make their appearance, e. g. 42, 172 *jagāma* D[1] and Br., *jagāda* (quite nonsensically) D[2]; — 45, 398 *na ca tasyecchā vitathā* D[1] and Br., *na ca tasyecchāma tathā* (sic) D[2]; — 54, 32 *adbhutā°* D[1] and Br., *tadbhutā°* D[2]; — 64, 101 *pānamattā* D[1] and Br., *pānavattā* (nonsense) D[2]. Upon the whole the amount of such inaccuracies and misprints is not too great for a text edited in India by Indian scholars, and such cases as 62, 72 *kṛtyādhaḥ*, 71, 255 *viṣayogārṇavottīrṇau* instead of *kṛtvādhaḥ* and *viprayogārṇavottīrṇau*, where the oversight of the error of the typographer who put one wrong akṣara for the right one, destroys the understanding of the whole sentence, are comparatively rare [1]).

Another face of the shortcomings of the learned pandits, measured by the standard applied to Western scholarship, however laudable their work may be from a vernacular point of view, shows itself in the following. The editors have taken Br.'s text for the base of their edition. This was the most natural course to be followed, even if they had not explicitly named Br. together with the two manuscripts as the three *pustakāni* which were the sources of their text, we would consider it a matter of course that they made the „editio princeps" the groundwork of their own performances. I suppose, they will have marked their corrections and modifications in some copy of Br. Yet in doing this useful work they could have been a little more careful. Now and then it is likely some faults of Br. have passed over in their edition, by want of accuracy, not because the same faults are in their manuscripts. In the beginning of t. 71 Mṛgāṅkadatta rescues a Çabara king from drowning in the river. The grateful prince offers him his friendship and assistance, and invites him as his guest.

tat prasādaṃ kuruṣvaihi gṛhān bhṛtyasya te prabho

„So do me the favour, my lord, of coming to my palace, since I am your slave" (T. II, 154). It is clear, that *bhṛtyasya te* must be read. Both editions, however, have *bhṛtyasya me*. The mistake of Br. remained unchanged by inadvertence of D. Other instances are: 21, 96 Br. and D *bheje 'parāṃ çriyam*, though it is evident that *bheje parāṃ çriyam* is meant; 73, 396 *baddhvā* Br. and D.

[1]) Cp. also 105, 8 D *paradāragrahaṃ* a nonsensical reading for *°grahaṃ*. Tar. 31, 96 Br. *taṃ* is doubtless preferable to D *sā*.

for *vadhvā* cp. T II 212 „with his wife": 25, 216 *tasmānniçi* for *tasyāṃ niçi*; 63, 175 foll. *prakṛta* for *prākṛta*. In this respect, the 2^d edition is somewhat better: 31, 1 D¹ with B has the ungrammatical participle *kurvanti*, D² *kurvatī*, 48, 5 D¹ with B the barbarism *bhidanti*, D² *bhindanti*.

It would be useless to deal longer or fuller with this subject. Even if I succeeded in drawing a complete list of all those cases where D's readings are inferior to those of Br., the profit would be small. Taking all in all, D is the standard edition nowadays and ought to keep this worth up to that future time, when the text of the Kathāsaritsāgara, critically revised in the strict sense of the word, and with help of all manuscripts available duly selected and classified, will lay before us.

CHAPTER II.

List of passages, the text of which has been improved in D.

After expounding in the preceding chapter the progress obtained for the understanding of our text by the edition of D, we will now proceed to make up a list of the m o r e i m p o r t a n t cases of improved readings, not yet mentioned in the foregoing. Sometimes the meaning of the text is greatly modified by them, sometimes the bearing of the change is less, but I have avoided from noticing such corrections — and they, too, are numerous — as are of no consequence for the understanding.

1, 42 D *tacca tatsaṃcayāyaiva* with a meaning more appropriate than that of the text of Br.; also the metre is improved. Cp. T I, 3 n.

61 D *mokṣyate*, the 3[d] person is indispensable, as Çarvāṇī does not address Mālyavant; Br. *mokṣyase* will not do here.

5, 11 D *pañcabhir militaiḥ kiṃ yaj jagatīha na sādhyate*, doubtless right, *kiṃ na* being, as usual, = *sarvam api*; Br. *kiyat*.

133 D *çākāçinam* 'eater of vegetables', instead of Br. *çākāsanam*, unmeaning. T already detected the fault, cp. his translation I, 31, n. 2.

6, 20 D *gaṇāvatāro jāto 'yaṃ Guṇāḍhyaḥ*, where Br. *guṇāvatāro* etc.; hence T translates „this child is an incarnation of virtue", what ought to be „an incarnation of one of his Gaṇas." Another instance of confounding *guṇa* and *gaṇa* is at 45, 368. In D the similar mistake has been made 114, 70; Br. has here the right reading.

32 In the pleasant story of the merchant Muṣaka it is related that he was born after his father's death and that this mother, having lost her property by the wickedness of his relations, educated him in poverty. From lack of

money to pay a teacher, she persuades some teacher to give him some instruction by way of charity. Here B.'s reading (which has also passed into Lanman's *Reader* p. 40): *upādhyāyam athābhyarthya tayā kiṃcana dīnayā* is not satisfactory; what may here be the use of *kiṃcana*? The good reading is of course (D) *tayākiṃcanya-dīnayā*, 'she, deserving compassion because of her poverty (*ākiṃcanya*)'.

86 Instead of Br. *ity evam uddeçe*, which T could not render properly, D has *ity evaṃ taddeçe*.

150 T translates well: „and the king for his part was comforted", but this is not expressed by Br.'s *çastaḥ*, but by the text as constituted in D *rājāpy ubhayataḥ siddhiṃ matvāçvasto babhūva saḥ*.

In other passages, too, Br. has failed with respect to the verb *çvas*: 25, 201 D and T *samāçvasya* (Br. *samāçvāsya*); 33, 173 D *viçvāsya* (Br. wrongly *viçvasya*); 106, 100 D and T *kṛtāçvāsā* (B *kṛtā 'çā*).

7, 5 Çarvavarman narrates to his king his journey to Kārttikeya's shrine in order to obtain the help of that god to fulfil his extraordinary promise. When, *being near his aim*, he fell senseless on the ground, exhausted by austerities and fatigue, some affable man, so he said, had comforted him and taken away his hunger and thirst. The words I have put in italics are so corrupt in the original text of Br., that T could not find out their meaning. D gives them in their genuine shape, editing *tato 'dhvani manākcheṣe jāte* 'when there was (still) little remaining of the way'.

79 It must not be read with Br. *putro me preṣitaḥ kvāpi* (T „my son has been sent away somewhere"), but with D *proṣitaḥ* 'my son is abroad somewhere'.

84 D *samutsārya* preferable to Br. *samutpāṭya*.

10, 12 Çrī gratifies her worshipper Kālanemi with the promise that he shall become wealthy and obtain a son who shall rule a kingdom, yet himself shall be put to death in an ignominious manner, „because thou hast offered flesh in the fire with impure motives." T has translated so from Br. *hutam agnau tvayā yasmād āmiṣaṃ kaluṣātmanā* The offering of flesh looks somewhat strange in this place, as the preceding çlokas mention only libations (*homās*) offered to the goddess of Fortune. The right reading is

found in D *yasmād amarṣakaluṣītmanā* 'because thou hast offered libations with a mind troubled by anger.'

47 D *jigīya* suits better the structure of the period than Br *jitvā ca.*

11, 6 Br.'s reading *ekā Vāsavadattākhyā kanyā kāmayate param* ("..the maiden named V. alone has a liking for me") purports an impossibility At this point of the tale Udayana, who speaks these words, either did not know Vāsavadattā at all or only by name. Moreover, the tale itself makes her fall in love with U. a long time thereafter and in consequence of a contrivance of U. The right reading is in D: *ekā Vāsavadattākhyā kanyakā çrūyate param* etc. = „there is but *one* maiden, they say (that suits me as a wife)"

52 What may be the meaning of the last word of the line *sā taṃ praty abravīd evaṃ manmathājñānuvandinī* (Br.)? Since there must be expressed by that phrase that Aṅgāravatī spoke so, moved by love towards Caṇḍamahāsena, D's reading *manmathājñānuvartinī* is of course, to be adopted.

12, 49 ff. Yaugandharāyaṇa associates himself with the brahmarākṣasa Yogeçvara, who 'chose him' as his friend, as is rightly said in D *mitrabhavāya.... vṛtavān abhyetya*, whereas B, confounding the akṣaras *dh* and *v* — see *supra*, p. 70 — has *dhṛtavān upetya*. Thanks to a charm taught to him by that friend, Y. altered his shape changing himself into a deformed, hunchbacked old man with the appearance of a madman; *unmattaveçaḥ* in Br. must be of course °*veṣaḥ* [1]; the words that follow in Br. *khalr aṭṭahāsyasaṃjananaḥ* (çl. 51) cannot be genuine, for *aṭṭahāsya* does not simply mean 'laughter' and is wholly out of place here. From D it appears that he was bald, too, *khalvāṭo hāsyasaṃjananaḥ*. In çl. 52 D has *sirānaddhapṛthūdaraṃ* for B's *çirānaddhaṃ pr°*.

64 D *vinātantrīniyojitān... rājñe 'smai sa samarpayat*: Br. has here °*yocitān* (typographical error?) and *'smai samam arpayat.*

14, 46 In the tale of the clever deformed child this boy says to his father: „'Papa, I have two papas'. So the boy said every day, and his father suspecting that his wife

[1] *veça* is the ordinary orthography of this word in Br.

had a paramour, would not even touch her." This the child spoke „with suppressed voice", as Tawney translates Br.'s *ardhāviṣṭayā girā* = 'mit leiser Stimme' in his German translation. This suppressed voice, though not contrary to the situation, can never be meant by the quoted words of the text; *ardhāviṣṭa* signifies 'occupied —, possessed for the half'. D has the appropriate expression *avispaṣṭayā girā*, 'with his inarticulate voice', as he was a little child.

15, 57 D *bhavema vyabhicāriṇaḥ*, preferable to Br. *bhavet sā vyabhicāriṇī*.

16, 46 D *avasaraṃ daduḥ* more in conformity with the idiom than Br... *dadhuḥ*.

91 According to Br., Vāsavadattā accompanied the army incognito „ascending a comfortable carriage sent by Padmāvatī, with its great horses also put at her disposal by her (T)." As she is said to have got a carriage, it was not necessary to add that she obtained it with its horses. Somadeva, indeed, does not narrate so; instead of *tanmahāturagaiḥ* (Br.) we find in D *tan m a h a t t a r a k aiḥ*, attendants of rank and high personages were put at her disposal, besides the carriage.

121 When the celestial voice has testified with roaring sound to the innocence of Vāsavadattā, all bystanders are astonished and rejoiced like peacocks hearing the pleasant sound of thunder. In this likeness the epithet *udyatkarāḥ* 'with uplifted hands' of Br. is less appropriate than D's reading *u t k a n d h a r ā ç ca suciram* etc., for uplifting the neck towards the celestial apparition does apply as well to the king's attendance as to the peacocks.

17, 19 In the myth of Purūravas and Urvaçī it is told how Indra after vanquishing the demons made a great feast. This *utsavaḥ* is characterized in Br. by the epithet *pravṛttasarvavadhūsārthaḥ* (T. „a feast, at which all the nymphs of the heaven displayed their skill", Geldner *Ved. Studien* I, 257 „ein Fest, an welchem die Himmelsmädchen theilnahmen"). Better D *pranṛtta°* 'where the Apsarasas executed their dances'. Cp. *supra*, p. 70.

32 King Udayana by his narration of the adventures of Urvaçī had abashed a little his wife Vāsavadattā suspecting a disguised reproval of her own conduct. Yaugandharāyaṇa, in order to dispel that thought from her

mind and to appease her, begins to narrate some other story about a wife who loved her husband most sincerely. This is said in clear and plain words in D:

tāṃ dṛṣṭvā yuktyupālabdhāṃ rājñā devīṃ vilakṣitām
a t h ā p y ā y a yituṃ bhūpaṃ āha Yaugandharāyaṇaḥ ||

Br. has here *tathā 'apy āpayituṃ*, which cannot mean 'to make him feel in his turn' [T] („um ihn auch etwas empfinden zu lassen" Brockhaus' own transl.) and is obviously nonsensical.

73 foll. The merchant Dharmagupta, knowing that his daughter Somaprabhā must not be given in marriage, concealed her; yet a young merchant, Guhacandra beheld her on the occasion of the spring-festival and no sooner had he got sight of her, than *sa manobhavavallyeva sadyo hṛdayalagnayā* | *tayā mumūrccheva* (Br.), which in T's translation is rendered: „she clung like a creeper of love round his heart, so that he was, as it were, faint". This singular image we happily get rid of, finding in D's text that he fainted because his heart was hit, as it were, *manobhava b h a l lyeva*, that is 'by Amor's arrow'.

The enamoured youth having informed his parents of his love by the mouth of a friend, his father Guhasena went to Dharmagupta to ask his daughter in marriage for his son. This demand is followed by a refusal, but the pretext of madness of the girl, which Dh. gives in Br.'s text, çl. 76, *kanyā 'arthato me mūḍhā 'iti* (T „the fact is, my daughter is out of her mind") is not sufficiently in accordance with the rest of the tale. In D the father answers *kanyā k u t o me mūḍheti* [= *mūḍha* + *iti*] „I have no daughter at all, fool!" In fact, Dh., after the birth of that extraordinary and heavenly being, had given out abroad that she was dead (*mṛteti khyāpitaṃ bahiḥ* çl. 70).

128 Afterwards, Somaprabhā having become Guhacandra's wife on condition that she never should share his bed, the husband endeavours to excite her love by degrees, in order that he may enjoy the pleasure of a conjugal life. He feigns to prepare himself to call upon a certain hetaera and so rouses her jealousy. Looking at him askance with wrinkled brows she says:

huṃ jñātam etadartho 'yaṃ veṣas; tatra va mā sma gāḥ!
kiṃ tayā? mām upehi tvam; ahaṃ hi tava gehinī.

According to Br., she speaks these words *vidārya vāmena kareṇa*, a phrase I cannot understand; its translation ('zog ihn an der linken Hand herbei', T 'lifting up her veil with her left hand') is effected by hermeneutical *tours de force*. D restores the genuine text reading *n i v ā r y a* etc. 'retaining him with her left hand'.

133 A small mistake disfigures the *morale de la fable* as exposed by the great Yaugandharāyaṇa. Instead of *yoga*° there is to be read with D *y ā g a pradānādisukṛtaiḥ çubhakarmaṇām . . . . tiṣṭhanti gṛhiṇīpade*. There is here no room for y o g a, but the good works, the reward of which are such excellent heavenly wives, consist of *sacrifices*, acts of charity and the like.

18, 24 In Br. the splendid beauty of the royal palace is compared to that of the sea at moonrise or of a lotuspond *pravāte* („in windy weather" T). D has *prabhāte* 'at daybreak', and this Somadeva surely must have meant.

46 foll. In the description of the golden throne dug up for Udayana by the peasants, which is a foretoken of his future domination, there are three errors in Br., one of which has been corrected by T (*darçayat* for °*yan*), another by Boehtlingk (*mati* for *sati*, see Petr. Dict. VII, 569 s. v. *sati*). Both corrections make part of D's text; moreover the first compound is there *aruṇamaṇi g r ā v akiraṇaprasaraiḥ*, Br.° *grāma*°.

53 King Udayana exhorted by his first minister to seat himself on the golden throne, with these words: *etat kulakramāyātaṃ mahāsiṃhāsanaṃ tvayā | yat prāptaṃ tat samāruhya devālaṃkriyatām iti*, declines on account that such a high place behoves only one who has performed the *digvijaya*. The king's answer is made up of the çl. 53 and 54. Yet the former of them has such a shape in Br., that the translator must add the former line to Yaugandharāyaṇa's speech and assign only the second part of the çloka to the king. Br. reads:

vijitya pṛthvīm ārūḍhā yatra te prapitāmahāḥ
tatra jitvā diçaḥ sarvāḥ kāmam ārohataḥ prathāḥ.

In D, however, the çloka has this fashion:

vijitya pṛthvīm ārūḍhā yatra m e prapitāmahāḥ
ta t r ā j i tvā diçaḥ sarvāḥ k ā m a m ārohataḥ prath ā

= „That throne which my ancestors mounted after conquering the earth, how can I gain glory by ascending

it before conquering all the regions? etc. Thus speaking *ity ūcivān narapatir* and so on".

88 Ādityasena mounts on horseback; his horse is an excellent runner "that in spirit and fury resembled a torrent" [1]), as T translates Br.'s *varāçvam darpodghaṭananirjharam*. This somewhat surprising image, where also *udghaṭana* itself is employed in a strange manner, to say nothing more, disappears in D. The horse is simply described there as *darpodyadgharmanirjharam* [2], that is literally "sweating (*gharmanirjhara* = *sveda*) from (ardour and) pride".

136 This çloka is a variation on the [illegible]. Br.'s text disagrees here in two points with D; it has in pāda b *buddhi*, but D *ṛddhi*, and in pāda d two words *vibhinnam bahunāyakam* that make up a compound in D. The reading of the latter is:

varaṃ hi daivāyattaikarddhi sthānam anāyakam
na tu viplutasarvārthaṃ vibhinnabahunāyakam

"better, indeed, is a state without a ruler so that their prosperity merely depends on Fate, than one with many discordant rulers, which entails the scattering of all their wealth". Surely, this is a sentence more suitable to the situation.

145 Vidūṣaka has obtained the promise of the brahmans, his cohabitants, that they should recognise him as their chief and lord after he would have well performed a certain difficult enterprise. 'If you do this', so they speak in T's translation, 'you shall be our lord, we make this agreement.' This translation expresses their declaration otherwise than the text, which it is supposed to render. They did not say "we make this agreement" but "we consider ourselves bound by this word", *evaṃ kṛte tvam asmākaṃ svāmī niyama eṣa naḥ* (çl. 144). By itself the difference is extremely slight, but it seemed worth noticing to me because in the next çloka a word for 'agreement' being wanted, Br. has *niyama* that may be = 'obligation, bond' but can never mean 'agreement' commonly expressed by *samaya*. The whole çloka in Br. runs as follows:

ity eva khyāpya niyamaṃ prāptāyāṃ rajanau ca tān
āmantrya viprān prayayau çmaçānaṃ sa Vidūṣakaḥ.

---

[1]) T I, 129 adds this note: 'More literally, a torrent of pride and kicking.'

[2]) In D² *°yaddharma°*, a typothetical error.

In it, besides *niyamam*, the absolutive *khyāpya* is grammatically incorrect. D again removes the difficulties, reading *ityer ā k h y ā p y a s a m a y a m* etc.: cp. 142 *samaye ca vayam sthitāḥ* and 139 *samayam vo dadāmy aham.*

267 Princess Duḥkhalabdhikā had been given in marriage to the king of Kacchapa, but as the husband entered at night the private apartments of his newly married wife he died immediately. The same disaster occurred anew at her second wedlock, „and when through fear of the same fate other kings did not wish to marry her, the king gave this order to his general — 'You must bring a man in turn from every single house in the country so that one shall be supplied every day, and he must be a Bráhman or a Kshatriya. And after you have brought the man, you must cause him to enter by night into the apartment of my daughter; let us see how many will perish in this way, and how long it will go on. Whoever escapes shall afterwards become her husband'. The last sentence is T's (I, 138) translation of çl. 267 a, as edited in Br.:

yas tariṣyati paçcāc ca so 'syā bhartā bhaviṣyati,

here *paçcāt* (afterwards) is superfluous with the future *bhaviṣyati*. In D the line reads much better thus:

u t t a riṣyati y a ç ç ā t r a so 'syā bhartā bhaviṣyati

'who survives in this (trial) shall become her husband.'

280 Vidūṣaka offers himself to that dangerous adventure. While he was staying in the apartment of the princess, he saw the Rākṣasa, that caused the death of the former bridegrooms who had perished there, opening the door and stretching his hand through the entrance into the room. So according to D *apā v ṛ t a kapāṭakam . . . . āyāntam . . . . aikṣata.* The reading of Br. *apāvṛttakavāṭakam* is evidently a corruption thereof.

371 Br. *kāṣṭāyatam snehāt*, T (I, 143) renders this thus: „to him who though affection had endured the utmost", hesitating, as it were, between accepting *kaṣṭā°* or *kāṣṭhā°* as the necessary correction of the unmeaning *kāṣṭā°*. From D it appears that the genuine reading is *k ā ṣ ṭ h ā-g a t a snehāt*, a compound regarding not the love of Vidusaka but of Bhadrā. „At hearing this, her affection came to its highest pitch." Cp. Kumārasambhava 3, 35.

19, 64 For *dattasampadaḥ* (Br.), a doubtless corruption, D

has *dattasammadaḥ* 'much rejoiced', a better reading than that mentioned by T, °*sambhavaḥ*. At 104, 51 Br. has the same fault: here, too, D and two of T's MSS read °*sammadaḥ*. As to *sammada*, cp. 26, 287. 46, 366.

70 This çloka describes the impression made on the mind of the spectators by the march of the victorious army of Udayana by means of the simile that the clouds of dust raised by it „concealed the brightness of the sun." This is rightly said in D *itīva taccamūreṇur arkatejas tirodadhe*. Br.'s text *itīva tac ca bhūreṇuḥ* etc. (sic) is unmeaning.

96 *na paraṃ Muralānāṃ sa sehe mūrdhasu nonnatim*
karair āhanyamāneṣu yāvat k ā n t ā k u c e ṣ v api.

So D. In Br. *kāntā* being severed from *kuceṣu* is considered a word by itself, which caused T to misunderstand the meaning of the whole phrase [1]). There is no mention at all of tributes (*kara*) or other exaction by which the Muralas „were completely beaten down", but of their womankind. 'Not only', says the poet, 'he did not allow the Muralas to keep their heads high, he abated also the elevation of their women's breasts beaten down by their own hands (in mourning over their killed relatives)'.

107 When Udayana set out to conquer the Northern region, he marched, says Somadeva, to the quarter made lovely by the smile of Kubera: *Kailāsahāsasubhagām āçām abhisasāra saḥ*. In Br.'s text this line is preceded by the words *Kuberatilakām Alakām aṅgaçaṃsinīm*, manifestly epithets of the Northern quarter. Yet Alakā is Kubera's city, it is not synonymous with Kubera's quarter, and how to explain *aṅgaçaṃsinīm*? D substituting one akṣara (*sa* for *ma*) dispels this perplexity. It has: *tataḥ Kuberatilakām Alakāsaṅgaçaṃsinīm* etc.

20, 137 The terrible aspect of the witch Kālarātrī is qualified by several epithets, among them *nayanānanarātolkā*. From D we learn that is should be °*r ā n t olkā* „casting forth flames out of her eyes and mouth".

219 Yaugandharāyaṇa applying to king Brahmadatta the story he has told says to Udayana:

tasmāt tava sa rājendra jitvāpy ācarataḥ çubham
Brahmadatto vikurvita yadi, h a n y ā s t v a m e v a t a m.

So D. The apodosis in Br. is *hanyeta sa 'eva tat* (sic).

1) Brockhaus himself tacitly omitted the difficult line in his translation.

21, 60 The merchant Vasudatta bestowed so much wealth on his son-in-law, a king's son, that his pride on account of his father's splendour vanished. This is the meaning of the çloka as found in D, whose second line is

agalad bahumāno 'sya yathā svapitṛvaibhave,

evidently preferable to B *avalad* etc.

140 „Nārada said that you should obtain a son by propitiating Çiva" (T I, 172). This is the purport of the line in Br.

Giriçārādhanaṃ prāpyaputraṃ te Nārado 'bhyadhāt.

Here the reader tacitly corrects *Giriçārādhanaprāpyaṃ putraṃ*, and this is found indeed in D.

22, 38 Jīmūtavāhana, having got the permission of his father Jīmūtaketu, besought his wishing-tree to display its wonderful power only to the benefit of others, in order that poverty should cease to be in the world. Accordingly „the wishing-tree . . . . showered much gold on the earth, and all the people rejoiced (T)". The glory of that fact and the attachment of the people to Jīmūtavāhana and his father filled the kinsmen of that prince with envy and hatred. They became hostile to Jīmutaketu, „they thought it would be easy to conquer that place, which possessed the excellent wishing-tree that was employed for bestowing gifts, on account of its not being strong (T)." If I rightly understand, the last clause must mean that they held the seat of the royal power for having lost its strength, since the wishing-tree instead of serving as an instrument for upholding the reigning dynasty had been assigned to different aims. But if Somadeva intended to say so, why should he not state it explicitly? He is not accustomed to an obscure style. The fact is that Br.'s text, which T had to follow, has here a reading hard to explain; for what may be the meaning of *yuktāspadam* in *dānopayuktasatkalpavṛkṣayuktāspadam*? D has *mukta* instead of *yukta*. So the purport of the whole çloka

dānopayuktasatkalpavṛkṣa m u k t ā spadaṃ ca tat
menire niṣprabhāvatvāj jetuṃ sukaram eva ca

becomes plain. 'They thought it would be easy to conquer that (kingdom, *rājyaṃ* in çl. 37), as it had lost its strength on account of the *change of place* of the excellent wishing-tree now employed to bestowing gifts'. In çl. 34 it has been narrated that the wishing-tree, at Jīmūtav.'s request,

showered gold on the earth. In order to produce this effect it is necessary that the *kalpavṛkṣa* must have lifted up itself before from the earth into heaven. That this, in fact, is presupposed by the narrator of our tale, is fully demonstrated by comparing the other redaction of the story of Jīmūtavāhana in the Kathāsaritsāgara, where that withdrawal to the celestial sphere is expressly stated, tar. 90, 27 foll.

135 Instead of *bhavan*, which from a grammatical point of view is unimpeachable, but is not admissible, since it is not idiomatic to use *bhavan* for *san* = ὤν, D has *naman*. T's translation (I. 179 i. f.) is accordingly to be corrected thus: „But he, assuming heavenly garments and ornaments, <bowed to me and> thus addressed me."

206 Br. *Pātāle tu praveṣṭavyaṃ na tvayā mandakāriṇā*, in T's translation: „But you must not act so foolishly as to enter Pātāla." Better than *mandakāriṇā*, that necessitates a somewhat forced interpretation to make something not too absurd out of it, is D's reading *m a r d a kāriṇā*. 'You must not enter Pātāla, pursuing your work of destruction', so Vāsuki said to Garuḍa. Somadeva uses *marda* = *mardana* also 101, 362 and 108, 193.

23, 50 I think we do better to assume with D that Siṃhaparākrama made his repudiated wife a *g r ā s a ikabhāginī* whom he accorded her livelihood and nothing more, than that she became a *grāmaika°* (Br.), in T's translation „after assigning to that Kalahakārī one village only as her portion." Cp. the punishment inflicted by Cāṇakya on the two wicked high officials in Mudrārākṣasa Act III (p. 135 ed. Bombay) [1].

24, 22 In Br.'s text the sentence cannot be construed, because there is no verb. D has the genuine reading *pitrā Kanakarekheti mātṛnāmnā k ṛ t ā tmajā* (Br. *nṛpātmaja*) [2].

100—101 In the humorous relation of the pious conduct of the hypocrite devotee Çiva D improves Br.'s text unquestionably in three places. At 100 b, where Br. has *trisandhyām*, a doubtful word both from a grammatical point of view and from that of the context, D reads:
bhikṣātrayaṃ tataḥ | . . . *cakre t r i ḥ s a t y a m iva khaṇḍaçaḥ*

[1] *tau . . . mayādhikārābhyām avaropya svapadamātreṇaiva sthāpitau.*

[2] Cp. 26, 174 Br. (= 176 D), another instance of perverted construction. D again has the intact shape of the sentence: *kṣaṇād a p a ç y a t s a vāsam udyānagahanaṃ mahat.*

'he divided the begged food, three handfuls of rice, into three parts, just as he broke asunder the truth'. Çl. 102 has in D this shape:

punaḥ sa sarvapāpāni nijāni gaṇayann iva
japann āvartayāmāsa ciraṃ mithyākṣamālikām.

And 104 c D has *sa tatrāvarjayāmāsa* (Br. *sarvatrāv°*).

25, 13 D has *tasmin snānādi kṛtvā* (not *tasmāt*, as Br.) a manifest correction.

140 Line b of this çloka is not only defective in Br., but is also depraved by a false reading which obscures the meaning. T's translation (I, 211) „like the night adorned with the rays of the moon, now that the moon itself had set, its splendour having waned in the dark fortnight, come to worship the funeral pyre", rests on Br.'s *citārcāya*. In D all is plain, for instead of *citārcāya* ('to worship the fun. pyre!') it has *citārohāya*. The wife who sits down on the earth near her empaled husband is duly compared to a night of the dark half of the month, at the time when the moon has set; both, in fact, are preparing to ascend the pyre that is to consume their husband, the woman after the death of the tortured man and Night in the glow of the approaching dawn:

kṛṣṇapakṣaparikṣīṇe gate 'staṃ rajinīpatau
citārohāya tadraçmiramyāṃ rātrim ivāgatām.

169 „Let him therefore" says the queen in T's translation (I, 213), „be united to him, as a spring-creeper to its stalk." The image is bad, and contrary to the use of Indian rhetoric, that always compares the union of husband and wife to the creeper clinging to a tree. In fact, D has here, as must be expected, *vṛkṣeṇe vārtavī latā*, not *vṛnten°*, as in Br.

183 D *vikrīṇāno mahāmāṃsaṃ gṛhyatām iti ghoṣayan*, evidently the right reading, Br. has *vikrīṇite*; the present tense disturbs the structure of the phrase.

204 and 211 On both places the pronoun of the 2[d] person has been ousted in Br. by a false reading. D has in the former place *ākarṣaṇāya bhūyas te*, where the personal pronoun is indispensable, whereas Br.° *bhūyas taṃ* with an unnecessary demonstrative. In the latter one D reads *ekatra nnūparaspardhidvitīyānayanam mayā.*

238 The absolute locative, that describes the dreadfulness of

the evening-twilight, when the rākṣasas are roaming about, has in D this shape different from Br.:

sphuraddīpāvalīd a n t amāl ā b h ā s v arabhīṣaṇe
jṛmbhamāṇe mahāraudre n i ç ā n aktaṃcarīmukhe.

Br., reading in pāda a *avalīḍha* etc. failed to realize that here is meant the tooth-like row of flame-lines which diffuses some light in the fearful time of the commencing night. — By the same oversight Br. perverted 26, 142 *avalīdantamālaṃ* (adj. bahuvr.) into *avalīḍhatamālam*. Çaktideva is taken off to the temple of Caṇḍikā to whom he is destined as a victim. Somadeva draws some outlines of the figure of that blood-thirsting goddess. „Her belly was enlarged as if it continually swallowed many lives", her face is compared to that of Death, but not of Death „devouring *tamāla* with projecting teeth", as must be inferred from Br.'s text, but „whose rows of teeth are adorned with bells", for so it is in D: *khacadghaṇṭāvalīdantamālaṃ* etc.

26, 20 Br. does injustice to Çaktideva, making him seize the branch of the fig-tree „in his terror". On the contrary, the hero was fearless, *viṣādhvasaḥ*, as is edited in D instead of (Br.) *'tha sādhvasāt*.

58 D calls the insolent girls who sprinkled the holy hermit with water *atinirbandhinīḥ*, a term more appropriate to the case, since they did so incessantly and with eagerness, than *atinirvartinīḥ* (Br.), a strange and obscure expression in this place.

96 The text of D takes away the difficulty of explaining *etad* in *tair etannṛpateḥ*; it exhibits pāda *a* in this way: *tais t ū r ṇ a ṃ nṛpater agram*, doubtless the true reading.

114 The confusion of *nirvartate* and *nivartate* in mss. is common, cp. my observation in *W. Z.*, XVI, 112. Here Br. has *na nirvartante* erroneously, D as it ought to be, *na nivartante*. Again tar. 44, 107 Br. *nirṛtte* is inversely corrected in D into *nirvṛtte*, likewise 84, 27 and 104, 150 [1]).

136 Br. (= 138 D). Br.'s *tataḥ* disturbs the sense. The sons of Satyavrata did not say, as T must interpret from the text of B: „Bráhman, you went with our father to search here and there for the Golden City etc.", but this: „*At that time* you went with our father to search

[1]) At the former place D has *nirvṛttodvāhamaṅgalā* and at the latter *nirvartitāhārāḥ*.

for the Golden City, and now you come back alone; how is this?" In D pāda *b* is *cinvann itas tadā.*

229 Br. (= 231 D) The ascetic Jālapāda, having received from Devadatta the embryo taken out of the womb of the yakṣiṇī Vidyutprabhā, deceived his mate and consumed the embryo alone, after sending Devadatta away under some pretext, *tat pāṭayitvaiva garbhamāṃsam,* the reading of Br. T. translates „the great ascetic divided the child's flesh." But it is obvious that D's reading *tat pācayitvaiva garbhamāṃsam* is preferable. Jālapāda cooked the fetus in the presence of Devadatta, then he caused him to withdraw that he might enjoy the benefit of eating that dismal food alone and immediately.

233 Br. (= 235 D) Devadatta lamenting over the foul trick of Jālapāda says among other things, „to whom does not excessive compliance entail misfortune?" The Sanskrit original, here translated, is:

yadi vātyantamṛdutā na kasya paribhūtaye?

To say nothing of the point, whether *mṛdutā* 'softness, mildness' may be the equivalent of 'compliance', the reading of D

yadi vātyantam ṛjutā na kasya paribhūtaye

is doubtless to be preferred. It is not 'excessive compliance' but 'excessive uprightness' that makes an honest man the dupe of scoundrels.

259 Br. (= 261 D) In Br. the simile has been made incomprehensible by a bad reading; *ākṛṣṭaḥ satataḥ* cannot be right, even if *satataḥ* is considered to be erroneously put for *sa tataḥ.* D has here:

ākṛṣṭaḥ sattvataḥ Siddheḥ keçapāça ivāyataḥ.

The embryo drawn out by its neck is compared to the long hair of Fortune seized by the grasp of courage (*sattvataḥ*).

279 Br. (= 281 D) After Çaktideva has become finally a vidyādhara and has recovered his four wives in the Golden City, his father-in-law, the king of the vidyādharas, bestows on him his kingdom. And before abdicating the old king performs also something else. What this is, is not plain from the text of Br., where the second half of this mālinī strophe has this shape:

api ca kṛtinam enaṃ Çaktidevaṃ svanāmnā
vyadhita samuditena sveṣu vidyādhareṣu.

T translates this: „and he gave the successful hero his

name by which he was henceforth known among his Vidyādharas. The fact seems as strange as the Sanskrit expression of it (*Çaktidevaṃ svanāmnā vyadhita*). D's text makes the matter sufficiently clear:

api ca kṛtinam enaṃ Çaktivegaṃ svanāmnā
vyadhita samucitena sveṣu vidyādhareṣu,

that is: he (the old king) changed the name of his son-in-law a little by transforming (its latter part) *deva* into *vega*, a common name with his vidyādharas. Names ending in *-vega* are frequent among that lofty people. So Madanavega in tar. 30 and foll., Mānasavega 34, 106 etc., Padmavega 64, 62 (ib. 58 Br. *Padmaveça* by mistake, D has *Padmavega*), another Madanavega 87, 7.

27, 146 In Amaragupta's praise of hunting as an appropriate and useful pastime of kings, T translates Br.'s text: „hunting is approved to give them exercise and excitement, but warlike expeditions are not recommended" (I, 243). The strange second part of this sentence ought to be thus corrected: „for kings who have not exercised themselves in the way of fighting are disapproved" according to D *yuddhādhvani na çasyante rājāno hy akṛtaçramāḥ*.

185 Br. *paravat sadā*, D *paravartmanā*. For any one who reads the whole story of Karabhaka it must be plain that it is D that exhibits the good reading. The woman whom K. has rescued so that she prefers him to her coward of a husband, prompts him to follow her but „by another way" than that taken by her husband and his company, of course. T (I, 245) has endeavoured to elicit some apposite meaning from Br.'s *paravat sadā* („though I passed for some one unconnected with her"), but that translation not only omits *sadā*, but its content is less appropriate to the course of the tale.

196 Br. *tatrāntaḥ sthitayor nau ca, madhyāhne tām tadaiva sā*
mitraṃ me bhrātṛjāyāyās tasyā veçam [= *veṣam*] *akārayat*.

The beginning of this çloka is to be accepted, according to the interpunction, as an absolute locative, but what has the awkward mentioning of midday-time in parenthesi to do here? *Madhyāhne* is corrupt. D reads *madhyād etaṃ tadaiva sā*. In fact not the absolute locative is here wanted, but *sthitayor nau ca* are two genitives to be construed with *madhyāt* and either significative of two couples, „as the two women and we two [the two brahmans] stayed

there." or the meaning is „as we two also stayed there."

28, 65 The singular conduct of the yakṣiṇīs, the friends of the apsaras Rambhā, who in order to benefit the king, her lover, fill up his land with heaps of gold by „transforming themselves into trees" (T I, 250), seems to be due to a misread *vṛṣṭair*; Br. took it for *vṛkṣair*. The yakṣiṇīs poured down the gold as rain from heaven, a well-known Indian rhetorical image.

29, 62 In Br. this çloka is thus edited:

ajarābhājanībhūtāṃ tām āpṛṣṭa (sic) *Svayamprabhā.*

Svayamprabhā takes her leave from Somaprabhā. This is, however, impossible, since it is she who had called upon Svayamprabhā, with her friend Kaliṅgasenā. In fact, it is Kaliṅgasenā, who takes leave, as is plain from D:

ajarābhājanībhūtāṃ tām āpṛṣṭaSvayamprabhām
Kaliṅgasenām āropya yantre etc.

I have connected the two parts of the bahuvrīhi which closes the first line, in D they are by mistake separated (cp. *supra*, p. 92). Cp. also *supra*, p. 88.

150 Kīrtisenā, having overheard the conversation of the Rākṣasī and her children about king Vasudatta's disease and the means to cure it, reflects that she may avail herself of that knowledge and save the life of that king who deserves it, for „he takes but small duties" from the merchants. In Br. this deliberation is made obscure by a fault; in çl. 150 *etām evāṭavīṃ so 'lpaçulkaḥ prāntasthito vahiḥ* the acc. has no verb to rely upon, and *bahiḥ* after *prāntasthitaḥ* is a tautology. Better D:

etām evāṭavīṃ so 'lpaçulkaḥ prāntasthito 'vati,

= „by the small duties he takes he is a bliss for this forest-region."

31, 3 Kaliṅgasenā tells her friend Somaprabhā that her father wishes to give her in marriage to Prasenajit, who is an old man, but Udayana, so she says, the king of Vatsa, is young and handsome, you have told me, „so first shew me Pras., and then take me there, where the king of Vatsa is" (T I, 276). In the original text *kathārūpe* defies the hermeneutical art; T's rendering by „in the course of conversation" cannot be approved of. D makes the çloka intelligible, which runs thus:

Vatseças tu yathā rūpe tvayaiva kathitas tathā
çrutimārgapraviṣṭena hṛtaṃ tena yathā manaḥ,

„but you have described the beauty of the king of Vatsa in such a way that —."

27 and 29 D restores the true reading of two çlokas, which are obscure in Br.'s text. Citralekhā has delivered to Aniruddha the love-message of Uṣā, and having excited thereby his eagerness to see Uṣā, she takes him up to her, „looking exactly as he had before appeared in Ushá's dream", as T (I, 277) endeavoured to render B's text:

ādāya cāttatadrūpaṃ svapnāvatāra eva tam;

yet it is plain that neither of the two compounds *āttatadrūpaṃ* and *svapnāvatāre* properly convey the meaning given to them in the translation. D has *ādāya cāttatadrūpasvapnavṛttāntam eva tam* = „took him, having made him know the story of her dream, just as it was." — Her joy when beholding him is thus described apud T. l.l. „When Ushá beheld that Anir. arrived in bodily form, resembling the moon, there was a movement in her limbs resembling the tide of the sea"; a note at the bottom of the page informs the reader that „*velátá* is evidently corrupt". So indeed it is. Instead of वेलाता D has वेलाना. The çloka is very plain in D, where it runs thus:

sā dṛṣṭvair Aniruddhaṃ tam Uṣā sākṣād upāgatam
amṛtāṃçum ivāmbodhir velā nāṅgeṣv avartata

= „when U. beheld A. arrived in bodily form, her limbs could not contain the emotion within her, as little as the seatide can do so under the influence of the moon". Accordingly the hypothetical expedient of Böhtlingk (PW VI, 1375, s. v. *velā*) falls away. The expression *nāṅgeṣv avartata* to signify an exuberant sudden joy is well-known. A variation of it occurs t. **110**, 112: *Kaliṅgasenā taṃ dṛṣṭvā jāmātaram athātmajam* / *trailokye 'pi na māti sma sveṣv aṅgeṣu tu kā kathā* (cp. also *supra*, p. 66).

35 D *ānayat param* better than B *ānayet param*. T's translation 'might take up a strange man' is not wholly inconsistent, but the imperfect tense does better.

32, 56 Br. = 55 D is a general sentence, incorporated by Böhtlingk in his „Indische Sprüche", who translates it thus: „Wenn ein Weiser unter vielen Toren geräth, so ist er sicher verloren, wie eine Wasserrose, die auf den Pfad der Wellen geräth." This „Pfad der Wellen" answers to *pathas taraṅgāṇām* of the text of Br. T, who rests on

the same text, has likewise: „A single wise man fallen among many fools, like a lotus in the path of the waves, is sorely overwhelmed." But it is not in the habit of Sanskrit rhetoric to employ comparisons of such an arid character, and further the plural *pathas* cannot be accounted for. How much better the çloka appears in D:

eko bahūnāṃ mūrkhāṇāṃ madhye nipatito budhaḥ
padmaḥ p ā t h a s taraṅgāṇām iva viplavate dhruvam.

So we get a well elaborated simile and, at the same time, a pun. The one wise man fallen among many fools is like a lotus fallen on the waves. Either of them *viplavate*, the wise man because he comes into distress, the lotus inasmuch as it floats about on the back of the waves. *Pāthas* = 'water' is quoted in the Petr. Dict. from our author twice, 27, 122 and 73, 194; it is also met with 102, 54 and 103, 57.

87 Br. = 86 D is thus rendered: „Whom will not a wicked woman kill, when won over by another man, like a sword in an enemy's hand, since enticed by love she commits reckless crime without being taught" (T I, 285). The last three words look rather odd in this connection. Yet T rendered faithfully Br.'s reading *açikṣitā*; D has *açaṅkitā* „without any scruple", doubtless right.

35, 58 A misreading of what he found in his mss., is the cause, it seems, of *kaṇṭhakaiḥ* put by Brockhaus for *kandukaiḥ*. By the vicious reading the pun is lost. D has:

utpatadbhiḥ patadbhiç ca hanyamānaiḥ svapāṇinā
ciraṃ mṛgaiç ca siṃhaiç ca krīḍitvā k a n d u k a i r iva.

The king killing in the sport of the chase antelopes and lions makes the impression as if he played with balls; *utpatati* denotes the 'rising up' of the wounded or hunted deer and at the same time the 'jumping' of the ball; both *patanti*, the animals, when hit and unable to arise from the ground, the balls, when coming down.

37, 85 The elegance of the expression is enhanced, if we read with D *rāg i n strīcittam etādṛk*, where *rāgin* is a vocative. Br. has *rāgistrīcittam*.

38, 28 The hetaera Madanamālā conjectures that the Rajput who visits her must be a person of high condition for the reason given in this çloka, which has in Br. this form:

sá taṃ kakshyásu sákúta-nirvraṇita-hayádikaṃ
çrutvá parijanád, matvá pracchannaṃ kaṃcid uttamam.

T thought the adj. *nirvraṇita* must convey this meaning, that the king in disguise by his appearance alone cured wounded horses and other animals. So he translated the çloka accordingly (I, 348), adding in a note a parallel taken from one of the romantic stories about Launcelot. Yet such cures are wholly out of place in our passage, which treats of the horses and elephants of a rich hetaera in the style of Vasantasenā (Mṛcchakaṭī act. IV) not of war-horses, and of a king who never is represented as a possessor of supernatural power. T himself remarks that, with this acception of the text, *sākūta* cannot be translated, but reading *sākūtaṃ*, as he does with one MS, implies the necessity of construing that adverb with *çrutvā*, something improbable on account of the distance which separates both words. Now it appears from D that B's *nirvraṇita* is nothing but a misread *nirvarṇita*:

sā taṃ kakṣyāsu sākūtanirv a r ṇ itahayādikam etc.

T's translation should, therefore, be amended thus: „She having heard from her attendants that, as he passed through the zones, he contemplated with interest the horses and other animals". Now it is indifferent whether we read *sākūta*° or *sākūtaṃ*.

103 (Br.) *sá tasmai veda-saṃkhyátán dadau suvarṇa-pumbhuján* can mean nothing else but 'she gave him the arms of golden men, which arms are counted (or: enumerated) in the Veda (or: Vedas)'. This purport does not at all suit the course of the tale. For this reason, to get at least something intelligible out of it, T translated the line quoted: „she gave him as many arms of the golden figures as he knew Vedas", and this Somadeva has doubtless meant, cp. vs. 118. Yet the proper expression is found in D: *veda-saṃkhy ā k ā n*. — Some verses below (106) D has *arājarakṣit e kṣemaṃ nāsmin me kāñcan e bhavet.*

39, 106 It is plain that (D) *saṃghaṭayati* is the true reading, not (B) *saṃghaṭṭayati*, the meaning being 'he assembles'. And vs. 118 (D) *kṣipraṃ* seems preferable to (Br). *kṣemaṃ*.

40, 21 Çakra admonishes a brahman who thinks he may acquire wisdom without learning and study by mere *tapas*, that he is wrong striving after something impossible. Such a wish, says he, is like longing for writing without letters, painting in the air or horns of a hare. Br. is here totally corrupt, the first pāda *rūpyaṃ çaçavisāṇe vā*

defies interpretation, cp. T's note on I. 370. Every difficulty disappears in D, which has

iyaṃ çaçaviṣāṇecchā vyomni vā citrakalpanā
anakṣaro lipinyāso yad vidyādhyayanaṃ vinā.

This çloka is found with the selfsame words in Kṣemendra's Bṛhatkathāmañjarī, XIV, 342 (p. 496 of the printed edition). For the rest cp. Bhartṛhari Nītiç. stanza 4.

34 The words with which Marubhūti, that drunk and quarrelsome fellow, addresses Gomukha convey a convenient meaning in D, which in Br. has been lost owing to bad readings. T (I, 371) translates: „There is power in the speech of G., but there is no might in the arms of men like you. A garrulous, quarrelsome, effeminate person makes heroes blush.'' This is a good rendering of Br.

balaṃ Gomukha-vácy eva, na tu báhvor bhavádṛiçám;
vácálaḥ kalahí klívas trapákṛid báhuçálinám,

but it has a strange purport. A *miles gloriosus*, like Marubhūti, never would avow that a garrulous poltroon, as he takes Gomukha, should make him blush! In D the pāda *c* is *vācālaiḥ kalahaḥ klībaiḥ*. Adopting this reading and dissolving Br.'s compound *Gomukhavāci* into two separate words, we get the genuine form of our çloka:

balaṃ Gomukha vācy eva na tu bāhvor bhavādṛçām.
vācālaiḥ kalahaḥ klībais trapākṛd bāhuçālinām

„Men like you, G., have only strength in their tongue, not in their arms. It is blameful for heroes to quarrel with effeminate braggarts''.

53. 54 The physician to whom the old king Vilāsaçīla applies to make him young again is a cunning fellow: he promises to fulfil his wish, but only under this condition that the king shall remain for eight months in an underground room alone. The ministers, who do not trust the matter, dissuade the king. „In days of old, they say, there existed herbs etc. which had the power of rejuvenating, but nowadays such a thing is impossible''. The argument with which they assert that opinion is vitiated in Br. by several corruptions. D restores its true form, as follows:

adyatve ca çrutāny eva rasāny etāni bhūpate
sāmagryabhāvāt kurvanti yat pratyuta viparyayam. 53.
tan na yuktam idaṃ; dhūrtāḥ krīḍanty eva hi bāliçaiḥ.
kiṃ deva samatikrāntam āgacchati punar vayaḥ? 54.

„*But in the present time, O king, these elixirs*[1]) *are only heard of* [= *they do not exist in reality*], and owing to the want of proper materials, produce the opposite effect to that which is intended. *For this reason, it is not fit* [*to do*] *so as the physician advises*: for rogues do in this way make sport with fools, etc." I have italicized the phrases, which correct T's translation, the rest is given with his own words.

81 The cunning physician having succeeded in persuading the king to shut up himself in a subterranean abode, made king in his place a young man, named Ajara. But king Ajara shows little gratefulness to the physician, though he honours him, and avoids to take his advice about state-affairs. The physician in his uneasiness once reminds Ajara that it was he who made him king, whereupon the other answers, 'you are wrong: it is not you but my *prāktanaṃ karma* that gave me this royal power'. At these words the physician is perplexed and reflects in this manner, as I literally quote from T's translation (I, 374): „This man is not to be intimidated and speaks like a resolute sage. It is better to overawe that master, *the secret of whose character is instability*, but that cannot be done with this man, so I must submit to him." I do not understand the purport of the words I have italicized, which seem to be the endeavour to a faithful translation of Br.'s *yad rahasyaṃ taraṅgatvam*, a clause rather unmeaning, in my opinion. Here, too, D removes the difficulty. The çloka is edited there in this shape:

yad rahasyāntaraṅgatvaṃ svāmisaṃvananaṃ param
tad api kṣamate nāsminn. anuvartyas tad eṣa me.

Its purport is quite different. „Even the most excellent means to gain one's master's favour, the possessing a secret in common is useless with this man: so I must submit to him".

42, 166 D *tad gṛhāṇa tvam evaitatkhaḍgaṃ, niṣtriṃçakarmikām atyaktajātidharmāṃ māṃ etenaiva nipātaya*
(cp. T I, 387, 2) „so take you his sword etc.", manifestly a correction of Br.'s text, where *nistriṃçakārmikām* is quite unmeaning.

[1]) Perhaps we should correct *rasyāni* [= *rasavanti*]. T's MS has *ramyani* (see his note at I, 372).

13, 248 This gīti stanza in Br. is troublesome, the words *vibhūṣitaṃ sudaçārhakūlena jaladhim* cannot be understood. T was at a loss how to translate them, see his note on I, 402. All becomes plain in D:

sarve ca <te> vibhūṣitaSudaçārhakulena jaladhim ākramya samupāhṛtāṃ svapatinā vyaktaṃ sodaryamūrtim amṛtasya ajarāṅganāçatayutām āyātāṃ Çriyam ivābhyanandaṃs tām,

= „and they all welcomed her (viz. Karpūrikā) arrived with her husband (Naravāhanadatta), the ornament of the illustrious family of the Daçārhas, who had brought her over sea, as a manifestation of the very sister of the *amṛta*, yea as if she were Çrī accompanied with a hundred of ever young nymphs". The right acceptation of the epithet *vibhūṣita*° is secured by the comparison of 107, 46, cp. PWK VII, 147 s. v. *sudaçārhakula*. Though Naravāhanadatta is a descendant of Arjuna, not of Kṛṣṇa — see our author 9, 6 — he is reckoned to belong to the family of the Daçārhas.

259 Br. *vinīta-gaganāgatāgamana-khedaḥ* is rendered by T (I, 403) „Naravāhanadatta], having made his party of air-travellers forget the fatigues of the journey". The inelegant agglutination *āgatāgamana* disappears in D, where the compound has this shape *vinītagaganāṅgaṇā-gamanakhedaḥ*. As to *gaganāṅgaṇa* = 'the wide firmament, the sky' cp. Apte's Dictionary s. v. *aṅgana*.

261 Instead of Br. *bhuktvā 'uttaraṃ*, which is no Sanskrit at all, to convey the meaning required here „immediately after (he) had taken food" (T I, 403), D has *bhuktottaraṃ*, as usual. Cp. 44, 107. 73, 15. 114, 51. 121, 2. 123, 52. It is only in the last three places that Br. has edited the word as it ought to be: 44, 107 we find again *bhuktvā 'uttaram* and 73, 15 even *bhuktetaram*. Cp. also Kṣemendra (p. 329) IX, 2, 519. (p. 542) XVI, 17.

44, 65 *etat kṛtvā* (Br.) is a mere slip of the pen, it seems, for *etac chrutvā* (D), which is required.

108 Prahasta relates to his master his conversation with the king of Çrīkaṇṭha. In Br. his relation begins with this half-çloka:

deva Çrīkaṇṭhaviṣaye prabhuṃ saṃgatavān aham

where the acc. *prabhum* is a syntactical monstrum, the

instrum. being wanted. It is plain that D's text, where that line runs thus:

deva Çrīkaṇṭhaviṣaye prabhraman gatavān aham.

has the right reading, and it is highly probable that Brockhaus has misunderstood his mss.: *prabhuṃ saṃgata°* and *prabhraman gata°* may be very like to each other in the mss. he had at his disposal. T's translation (I, 410) must accordingly be thus modified: „King, in the course of my wandering I arrived in the country of Çrīkaṇṭha."

133 When king Janamejaya of Kauçāmbī performs the marriage ceremony of his daughter with prince Sūryaprabha, Br.'s text contains the memorable fact that „he made such a feast, that even the realm of Pluto was exclusively engaged in music and dancing" (T I, 411):

cakre ca vádya-nrittaika-yama-lokam mahotsavam.

What, may be asked, had king Yama to meddle therewith? Nothing at all, indeed. In D he disappears with his realm, it is there simply said, that „he made a great festival to his guests, which entirely consisted of music and dancing" = *cakre ca vādyanṛttaika m a y a ṃ l o k a-m a h o t s a v a m*.

176 D = 177 Br. has *koshtham* instead of *koṭṭam* (D). The same error (in Br.) and correction (of D) 49, 68.

186 D = 187 Br. is thus translated by T (I, 414): „Then Śákala, inhabited by that fortunate one, appeared glorious, as if the chiefs of the gods, of the followers of Kuvera, and of the snakes had made in it many deposits of much wealth." If, however, we read with D in pāda c: *sura-Dhanada-bh u j a g a-n a g a raiḥ* (instead of *°bhujaṅga-varaiḥ*), this *āryā* stanza will contain a more convenient meaning: „. . . . .appeared, by its great wealth and heavy treasures, as if it were made up of the cities of the Gods, of Kubera, and of the Snakes, put together". In pāda b (D) *bhoginā* is preferable to (Br.) *bhāginā*.

15, 183 Prince Sunshine (Sūryaprabha) is described lying alone, without any of his many wives, on his couch sleepless. The reason of his sleeplessness, says the poet, was that Sleep (*Nidrā*) herself was angry at him „saying to herself, 'what is the use of this unloving man, who leaves his wives outside?" (T I, 423). The original in Br. is:

„niḥsnehena kim etena sva-priyás tyajatá vahiḥ?"

iti 'iva nidrā-strī nityasya 'ekaikasya 'asya na 'āyayau.

Here the compound *nidrā-strī* is suspicious, T translates it 'the goddess of sleep', but *nidrā*, being a feminine noun, does not want the addition of *strī* for the sake of personification, and *nityasya* in connection with the words following must imply the meaning that Sūryaprabha slept alone habitually; yet, he did so that night exceptionally. Much better is the reading of the second line in D:

itīva nidrā strīnityasy a i k a s y ā p y asya nāyayau

with this appropriate meaning: "The Sleep-deity (*Nidrā*) thus (considering) did not come to him who was in the habit of female company, though he was alone."

207 D confirms the correction made by T on account of his MS., and moreover restores in pāda *c* the true reading *t a v a paçyatu caiṣo 'pi* (viz. *rūpam*). See T's note on I, 424.

46, 28 Br. has here *dṛṣṭvā* instead of *diṣṭyā* (D), a not unfrequent clerical error.

52 foll. The two rival hosts of the Asuras, who favour Sūryaprabha, and of the Vidyādharas, the followers of Çrutaçarman, are to meet together at the place named Valmīka, in order to witness the appearance of a sign of future domination. The *lakṣaṇa* of the future Cakravartin over the realm of the Vidyādharas will there be visible. What that sign shall be, is not expressed in Br.'s text. In the sequel (vss. 62—85) it is narrated that this sign shows itself a quiver, appearing at first in the shape of a serpent. Neither Çrutaçarman nor any of his men was able to lay hold of it, but Sūryaprabha seized it, and in that very moment it changed into a priceless quiver. Now D names the quiver already in vs. 52, it has in pāda *c t u ṇ a m* instead of *tūrṇam* (Br.). And in 53 it reads *sainyasaṃvidhinā*, whereas Br. has *sainye*, *suvidhinā*. Both variants are real emendations, as clearly appears, if we transcribe the two çlokas in full and modify T's translation accordingly:

tasyāṃ votpadyate tatra lakṣaṇaṃ cakravartinaḥ
t u ṇ a ṃ. Vidyādharā yānti tatkṛte vātra tāṃ tithim. (52)
evaṃ Sumeruṇā prokte sain y a s a ṃ v i d h i n ā dinam
mitrā prātar yayus tat te Valmīkaṃ sabalā rathaiḥ. (53)

(T I, 436) "And on that day there is produced there a sign to shew the future emperor, *a quiver*, and for that reason

the Vidyádharas are going there that day. (I, 437) After Sumeru *had spoken thus*, they spent that day *with the arrangement of the army*, and went on the morrow to Valmíka in chariots with their army." I have italicized my modifications. As to *saṃvidhi*, cp. 115, 8.

159 Br. *yá ca 'apamyá krita jnáteḥ Sunitha-tanayá tvayá*. The singular *jnáteḥ* is strange to express „your carrying off from her relations", as T (I, 441) necessarily translates, the connection of the tale excludes here the mention of but one relative. Better is D *hṛtājñāte* = 'carried off stealthily' (= *hṛtā* + *ajñāte*).

17, 97 The trifling absence of one vowel-sign has perverted the meaning of the second line of this çloka in Br. A great and undecisive battle has taken place. The night has put an end to it. The wives of Sūryaprabha who have to deplore the loss of relatives fallen in that battle meet together in the night to console each other. „But even on that melancholy occasion [*ruditāvasare*] they indulged in miscellaneous conversation." For, as the poet adds with a gnomic turn (Br.):

strīṇáṃ na ca kṣaṇo yatra na kathāse aparáçrayáḥ.

It is not easy to understand the last word. *Parāçraya* and its negation *aparāçraya*, whether taken as a tatpuruṣa or as a bahuvrīhi, seem to be out of place here, nor will *apara* (= other) + *āçraya* (resting place, support) be of use. T. translating the line thus: „there is no occasion on which women are not irrelevant in their talk" (I, 151), has analysed the compound, it seems, in this way *a* — *para* (high[est]) + *āçraya* = „resting on [i.e. treating of] not high [= irrelevant] (matter)". But this interpretation is forced. The reading of D satisfies better and gives to the saying of Somadeva its very point. D has:

strīṇam na ca kṣaṇo yatra na kathā svapuraçrayā;

the meaning of which is, I think, „there is no occasion on which women would not talk of the *chronique scandaleuse* of their town".

111 It is clear that D *prasādhanojjvalā* is preferable to Br. *prasádena 'ujjvalá*.

49, 24 Br. *darçayámása sac-çástra-vidyá api sa tatkramát.* That this verse introduces the episode of Guṇaçarman, the gifted minister, displaying his skill at arms, appears

from the sequel. For this reason there can be no doubt that D is right reading instead of *sacchāstravidyā* — a strange turn to express 'skill in the nobler studies' (T I. 460) — *çastrāstravidyā* = „his skill in handling both kind of weapons, for striking and throwing". Similarly at çl. 8 D has the good reading *kalāçastrāstravid*, where Br. reads *kalāçāstrāstravid*.

102 foll. I cannot account for *koçanibandhādi* in vs. 102, the reading of both D and Br., but there can be no doubt as to the purport of this word, whether it be corrupted or incorrupted. But the following çlokas (103—108) which are quite obscure in Br., recover their proper meaning in D. T did not know how to translate them well and adopted Br.'s conjecture that there must be a gap after 104, cp. the note of Brockhaus on p. 235 of his edition of „Buch VI, VII, VIII" (Leipzig, 1862). From D it appears, however, that nothing is wanting. I write out its text:

taṃ ca koṣanibandhādi Gauḍaṃ kārayituṃ nṛpam
(103) *visasarja sa dūtaṃ svaṃ guptam āptaṃ dvijādhamaḥ.*
taṃ dṛṣṭvā tatra sūdas tam āpto rājānam abhyadhāt:
(104) *ahaṃ te sādhayāmy etat kāryaṃ, mārthakṣayaṃ kṛthāḥ.*
ity uktvā bandhayitvā taṃ sa dūtaṃ Guṇaçarmaṇaḥ
(105) *sūdo mantrasrutim rakṣann ihāgād viṣadāyakaḥ.*
tanmadhye ca palāyyaiva tato nirgatya bandhanāt
(106) *Guṇaçarmāntikaṃ dūtas tadīyaḥ so 'bhyupāgamat.*
tenādhigatavṛttāntenoktvā sarvaṃ sa darçitaḥ
(107) *sūdo mahānase 'smākaṃ praviṣṭo Guṇaçarmaṇe* [1]).
tato jñātvā sa dhūrtena supakṛd brahmabandhunā
(108) *viṣadānodyatas tena tubhyam āvedya ghātitaḥ.*

The few corrections in D are important enough to substitute a clear and consistent account for the confused and obscure facts, involved in Br. and to dispel the difficulty mentioned by Brockhaus l.l. „auch fehlt ein Moment in der Erzählung, etc." It is in çl. 104, not 105, that the cook of the Gauḍa king is spoken of at the first time. Queen Açokavatī, in her anger against the faithful minister Guṇaçarman who had declined her propositions of love, makes a false report of him to king Mahāsena, her husband, telling him this invented story

[1]) So already proposed by conjecture by T, cp. his note 2 on I, 464.

of herself: Guṇaçarman had despatched one of his servants as a messenger to the Gauḍa king to make a bargain for the sake of treason. Thereupon the cook of the Gauḍa counselled his lord to commit to himself the work of killing Mahāsena by poison: so he might reach his aim without loss of money (*mārthakṣayaṃ kṛthāḥ* 104). The cook then, after persuading his master and making him cast into prison Guṇaçarman's messenger, that the secret could not transpire (*mantrasrutiṃ rakṣan* 105), set out for Ujjayinī to perform his purpose. In the meanwhile the messenger made his escape from prison, succeeded in coming back to Guṇaçarman and told him that which had happened. Thus informed G., realizing that he could make no profit by the murder of Mahāsena, his master, overtook the cook in the royal kitchen, in which he had entered already and „denounced him and so had him put to death".

The only difficulty that remains is in the first pāda of 106. If the text is genuine, it is 1ly said that the messenger *ran away and made his escape* or even more literally, *made his escape from prison after running away* and 2ly *tanmadhye* = „in the meanwhile". Both statements are improbable: the former implies an awkward mode of expression and a ὕστερον πρότερον opposite to the habits of Sanskrit composition; as to the latter, *tanmadhye* is not synonymous with *atrāntare* and cannot have another meaning but „in the midst (amid) of it (them)". I propose to correct the evident corruption by conjecture:

tadrakṣacāpalyenaiva tato nirgatya bandhanāt

= „afterwards (*tataḥ*), having made his escape from prison *in consequence of the negligence of his gaoler(s)*". This correction restores the sense and is not inconsistent with the paleographical account of the origin of the depravation of the text.

120 D = 121 Br. „For in the beginning wicked women sprang from Lying Speech". So T (I, 464) translates the line which in B runs thus:

ádár asatya-vacanát pápá játá hi kustríyaḥ.

The double designation of the wicked women by *pāpāḥ* and by *ku-* makes us suspect the genuineness of the transmitted words. D, indeed, has this different wording:

ādār asatyavacanam paçcāj jātā hi kustriyaḥ

= „For in the beginning Lying Speech was born, thereafter wicked women”.

227—229 D = 229—231 Br. In four places of these three çlokas D's text greatly improves both the style and the sense. It has (227) *sukham* and *vāñchasy* [as T already proposed, I. 470 n. 1] instead of *svayaṃ* and *vāñchaty* (Br.); (228) *tadeṣa* for *na dosho* (Br.); 231, where Br. *more solito* has left out a full word [cp. *supra*, p. 68], it fills up the gap, reading *tiṣṭhā<jñāto>yathecchasi.* Accordingly T's translation (I, 470) is to be modified in such a manner as I indicate by italicizing my corrections. „And as for your *striving for happiness by abandoning* the body, in this also you are led astray, for in the next world suicides suffer more severe pains than here. *Therefore, this folly is* unbecoming *to* one so young and wise *as you are*: decide for yourself: you must certainly do what I tell you. I will have made for you here a spacious and beautiful subterranean dwelling; marry Sundarí and live at ease in it *unknown*”.

50, 4 T has very well seen that *Çarará api* (Br.) cannot be right. The wild Çabaras have nothing to do in this battle of Asuras and Vidyādharas. He was also right in supposing, that the arrows are meant, not the wild forest-tribes. D reads the pāda *yudhyante sma çarā api* „even the arrows (shot by the two hosts) fought with each other”.

54 Brahmā counselling Indra to make peace with his foes ends his speech with the words, rendered by T (I, 474) thus: „These are now favoured by Śiva, so it is not now a time of victory for you, make peace with your foes”. The original concluding line is in Br.:

tad na 'yaṃ jaya-kālo vaḥ, saṃdhiṃ kuruta vigrahaiḥ.

I do not think, T intended to make a literal rendering of the last word, which is here quite unmeaning, for neither „with wars”, nor „with bodies” — what other meaning can *vigrahaiḥ* purport? — is consistent with the context. Now, D once more restores the sense. It has: *saṃdhiṃ kuruta kiṃ grahaiḥ?* = „make peace: what is the use of fighting?” This meaning of *graha* is registered in PW, s. v., II. *e*, 9 „Kampfanstrengung = रणोद्यम”, but only testified to from dictionaries, cp.

also PWK, II. s. v. II. *c.* ℑ. where the sphere of this signification is extended

D 157 = Br. 158 Here, too, D's text is decidedly preferable

tatraitām ca ghanāçleṣadaçanacchadakhaṇḍanaiḥ
tyājayitvā çanair lajjām navodhāsulabhām tataḥ.

Br. has *cumbanāçleshaiḥ* and *vyājayitvā çanaiḥ kāntāṃ navoḍhāṃ sa°*. And in 158 (D) = 159 (Br) we read *ratam anāsvāditam anyābhyaḥ*, for *anāsvāditam*.

52, 185 T (I, 503 *in fine*) „Then Jívadatta rose up delighted and praised Durgá". Here B has *nutāmbikaḥ*. If it had been possible that T knew the reading *natāmbikaḥ* (so D), he would have preferred it, I think, and translated „— and bowed to Durgá" which is more adapted to the situation. Moreover the use of *nuta-* in this very connection, though irreproachable by itself, seems somewhat uncommon.

54, 60 T (I, 528) „After remaining there for four days thus occupied" = *evaṃ sthitvā 'tra caturo divasān* (Br.). D has a more elegant turn: *evaṃ sthitvā tricaturān divasān*. '— for three or four days'.

235 The second part of this çloka is a sententious saying of the poet on the occasion of the capture of some queen by the king after vanquishing her husband and making him a prisoner. Her he put into his zenana and she underwent that change of husbands rather willingly; for, says Somadeva,

kāmamohapravṛttānāṃ çabalā dharmavāsanā.

So D. Br. has *capalā*, not *çabalā*. I think, D is right, and translate the sentence in a manner somewhat different from T (I, 536): „in those who *act up to their desires* (kāma) *or their delusion* (moha) the impressions of virtue (dharma) *are impure* [properly: variegated, spotted, viz. have lost their white, pure colour]".

239 D *evaṃ bahun api ripun rabhasapravṛttān . . . jayati* is doubtless better than Br. *samarapravṛttān*; that it is a victory 'in the front of battle' is expressed by *saṃyugamurdhni* in pāda *d* and is not in need of another tautological expression.

241 In Br. *nindya saṃgītarasāyatāṃ tathā | niçāṃ sa gāyan svayam aṅganāsakhaḥ* etc. the second word is difficult to analyse without hurting either the grammar or the sense. T's (I, 537) translation, therefore, is philologically speaking,

insufficient; *saṃgītarasāgatā niçā* is not adequate to a „night, which was *devoted* to the amusement of a concert". D has, indeed, a different reading *ninīya saṃgītarasāc ca tām* etc.; „as he was fond of music, he spent that night etc."

55, 9 Erroneous division of one word into two — *mūrkha bhāvaḥ* instead of *mūrkhabhāvaḥ* — impairs the understanding of Naravāhanadatta's reproach of Mārabhūti that he has answered with a joke the claim of his servant, whose wages he had not paid. T's translation of this line (I, 537) „what are you thinking about, you fool? Your intentions are not over-creditable" depends on Br. In D the line has this form:

kim evaṃ mūrkhabhāvas te nādhikeyaṃ matis tava.

I take both sentences for interrogations and translate thus: „Is your stupidity (still) such? Does your wit not exceed it?"

27 T, rendering this çloka into English, subjoins in a note (I, 538) „the puns here defy translation." The poet uses here the rhetorical figure named *parisaṃkhyā*. In Br. it encompasses three links, but in D there are four. It is obvious that D's reading:

yatra bandhaḥ kaviqirāṃ chedaḥ pattreṣv adṛçyata
bhaṅgo 'lakeṣu nārīṇāṃ sasyasaṃgrahaṇe khalaḥ.

is preferable to that of Br. (*sadā* instead of *chedaḥ*).

67 „And then she made me paint a very handsome youth, slowly tracing out the form on the ground with trembling, nectar-distilling hand, to guide me". (T I, 540). What is a *nectar-distilling hand* that traces a form on the ground? This is hard to understand. From D it appears that (Br.) *pāṇinā 'amṛita-vartinā* is a false reading. In D the line runs thus:

ity uktvā vepamānena pāṇinā dhṛtavartinā.

It is not a nectar-distilling, but a *pencil-holding* hand that traces the figure of the young man.

79 Roladeva, having excited the curiosity of king Kanakavarṣa about the princess whose likeness he has painted, is summoned to show the picture. He obeys and

tato valgulikāntaḥsthaṃ dṛṣṭvā paṭam adarçayat
sa citrakṛit tāṃ citrasthāṃ rājño Madanasundarīm.

So Br. The painter accordingly „shewed the king Madanasundarí in a painting" (T I, 540) but the preparatory

action is here rather obscure. T's translation „Then the painter looked out a piece of canvass which was in a bag" endeavours to make the best of it. Especially *dṛṣṭvā* is strange in this connection, where one expects to read that Roladeva drew the painting out of the bag. Yet D has this very sense, reading:

tato valgulikā t a s t a ṃ k ṛ ṣ ṭ v ā paṭam adarçayat

„Then the painter drew the piece of canvass from the bag etc."

175 Kanakavarṣa enters the temple of Kumāra, which bears the epithet of „sanctifying temple" (T I, 545) in Br. (*viveça garbhabhavanaṃ tasya devasya pāvakam*). For the last word D has *p ā v a k e ḥ*. Pāvaki is an epithet of Kumâra = Skanda Kārttikeya.

216 T's translation (I, 547) of the account how the king escaped the assault of the furious elephant is right as far as it expresses that which o u g h t to be said in Br. „When the king saw that, he *fled* by a way full of holes etc." is not an adequate rendering of *taṃ drishṭvā çvabhra-mârgeṇa sa râjâ 'upâcarat tathâ*. D, once more, presents the right reading *r ā j ā p a s a r a t tathā*.

234 Kanakavarṣa has regained his wife and returns home, passing by the possessions of his father-in-law, king Devaçakti. How, then, is it likely that Somadeva related his arrival at the residence of Devaçakti, in the way as is related apud T (I, 548): „And in a few days he reached the residence of his father-in-law, a hermitage in the country of Vidarbha, and after that his wealthy city of Kuṇḍina"? A reigning king does not keep his residence in *a hermitage*. From D it appears that it is not Somadeva but some copyist's error that brought in the word *āçramam*, as is edited in Br.; D has *āçritam*. Here is the whole pṛthvī stanza, in its corrected shape:

avāpa ca sa vāsaraiḥ katipayair gṛhaṃ çvāçuraṃ
Vidarbhaviṣayāç r i t a ṃ tad atha Kuṇḍinākhyaṃ puram |
samṛ d d h i m a t i tatra ca çvaçurasatkṛtaḥ kāṃcid
dināny abhajata sthitiṃ tanayadārasenāyutaḥ ||

Therefore, he did not come at first to „a hermitage" in Vidarbha and afterwards to Kuṇḍina, but it is narrated, that he reached Kuṇḍina, the capital of his father-in-law, situated in Vidarbha, and stayed there for some days.

56, 78—80. Br. supposes here a gap of two lines (79 b, 80 a in his edition); probably he was induced to do so by the beginning of 80 b *iti nirbandhapṛṣṭā ca*. But there is nothing wanting. D reads *atinirbandhapṛṣṭā ca*. When the Mothers asked her the first time, she laughed without giving reason of her laughing (*sā jahāsa tu nābravīt*). But on their strong instances, she told it them.

57, 12 In the story of the porter who found king Udayana's bracelet and sold one jewel out of it, a slight correction in the text and accordingly in T's translation (II, 2) is to be obtained from D, where the çloka 12 is thus edited:

etac chrutvā sa Vatseças tatrānāyayati sma tau
bhārikaṃ taṃ s a v a l a y a ṃ s a r a t n a ṃ vāṇijaṃ ca tam.

Udayana summoned the porter to come *with the bracelet* and the merchant *with the jewel*. Br. has *savinayaṃ sadratnavāṇijaṃ*. Likewise çl. 9 D corrects the vicious reading of Br. *sadratnakaṭakaṃ*, reading *s a r a t n a ṃ kaṭakam* „a bracelet beset with jewels."

16 Though the lectionis varietas of this çl. — Br. *rakṣārtham*, D *ratnārtham* — does not affect the sense, I greatly doubt, whether *rakṣārtham* may have, in good Sanskrit, the meaning of „for keeping for himself" and for this reason should prefer the reading of D.

58, 98 In the „story of Vajrasāra whose wife cut off his nose and ears" (T II, 14 foll.) the ironical turn of the poet's words representing the state of mind of the foolish husband whom his passion of sensual love compels to deliver himself to the rage of his faithless wife is almost lost in the corrupted form of çl. 98 b in Br. For *citto*, as is edited there, D has *citraṃ*, having the line as follows:

tṛṇasārīkṛtaç c i t r a ṃ Vajrasāro Manobhuvā

„it is a wonder, how a Vajrasāra [= who has the hardness of a diamond] was made by the Love-god to a t ṛ ṇ a s ā r a [= who has the hardness of stubble]?" — Some lines before, çl. 91 a, D reads *upaveçya* for *upaviçya* (B); rightly, for, when he had entered the dense wood, he *made sit* down *his wife* before speaking to her.

113, 114 In the relation of the prowess of Siṃhabala fighting lions and elephants in the wilderness, two variances of reading are remarkable, since they slightly change the meaning. According to D, he did not strip the elephant whom he killed of his jewel (T II, 16) but he made the

elephant fall down roaring. Instead of *muktaratnam* (Br.) D reads *muktāratim*, cp. 52, 123 where the same adj. is found, in the same situation, in both editions (cp. also 70, 94 the partic. *āratatsu*). And in the comparison of the bandits overthrown by him with lotusponds trampled down by an elephant, D adds the adject. „fresh" to the subst. "lotuses": it reads çl. 114 thus:

ekākī taskaracamūr vidalan navapankajāḥ
mamāthāraṇyavikrāntaḥ karī kamalinīr iva.

By this the çloka recovers its genuine form. In Br.'s text (*vidalann iva*) the repeated *iva* is intolerable, and *pankajāḥ* (acc. fem.!) disturbs the sentence. In D *navapankajāḥ* is a bahuvrīhi and the attribute of *kamilinīḥ*.

139 *Samam* (Br.) appears from D to be a mistake. In D the triṣṭubh is edited in its original form:

tataḥ sa samprāpya punaḥ svarājyam
ānīya bhāryām ca pitur gṛhāt tām etc.

60, 154 D = 155 Br. In the Story of the Lion, the Panther, the Crow and the Jackal it is related how the attendants of the wounded lion contrive a plot by which they will induce the camel to offer himself his own body to the lion. The crow who is charged with the execution of the contrivance entices the camel by a false message to make that offer. This part of the story is introduced by a çloka which is somewhat different in Br. and in D.

Br.: *ity ukte tair, anujñātas tena sinhena vāyasaḥ*
vidhāya samvidam, gatvā karabham tam abhāshata.

D: the first line identical, the second: *vadhāya samvidam kṛtvā karabham* etc. We may supersede to demonstrate that and why D's reading seems to be better Sanskrit. T's translation (II, 36) should be modified, in accordance with it, in this manner: „When they had said this, the crow, by the permission of the lion, after arranging the plot *to kill him, addressed* that camel *with these words.*"

61, 126 The snare in which the antelope Citrāṅga is caught, is called *kālapāça* in Br. — in T's translation (II, 52) „the fatal noose" — but *kīlapāça* in D, which word is expressive of the kind of trap used, some pin or wedge being employed.

145 foll. In this passage, which treats of the beautiful wife of a jealous husband falling in love with a young Bhilla

with whom she elopes from her house (T II, 53), Tawney has adopted (çl. 147) the reading *pallīm* from his MS instead of *patnīm* (Br.). D likewise has *pallīm* and these more corrections of Br.'s text: çl. 145 *mārge sa Bhillām aṭavīm agre dṛṣṭvā sa tadbhayāt*, çl. 146 *dhṛṣṭā yayau tataḥ* for *dṛṣṭvā* („she *boldly* eloped").

62, 13 and 103 The word *avadya* 'blameful' has been twice obscured in this taraṅga in Br., whereas it reappears in D. The first line of çl. 13:

yoddhavyam tena sākam no gatvā 'vaçena çatruṇā (Br.)
has this form in D:

y. t. s. no kṛtāvadyena çatruṇā = „we must fight with that enemy who acted blamefully towards us". T (II, 64) translates „we must go and fight with that feeble enemy." Neither the idea of weakness nor its expression here by *avaça* fit the situation, but *kṛtāvadya* represents the very idea wanted and is its proper expression.

Çl. 103 *kṛtāvādyasya* (Br.) is an obvious misprint for *kṛtāvadyasya*. I do not understand why T (II, 71) has rendered it by „a hereditary enemy."

63, 108 In T's translation, II, 84, begins the famous story of the Monkey and the Porpoise, which Somadeva narrates at large and with amplifications. With him, the wife of the porpoise has a confidante by whose intermedium she makes known to her husband her desire of being cured with a soup made of the heart of a monkey. The porpoise reflected: „Alas! how shall I obtain the lotus-like heart of a monkey? Is it right for me to plot treachery against the monkey, who is my friend? On the other hand how else can I cure my wife, whom I love more than my life?" In this reflection, which I quote from T, there is nothing inconsistent, but the words „how else can I cure" do not answer exactly to the text of Br. *sādhyā kim athavā bhāryā*, since not *kim athavā*, but *katham* or *katham anyathā* would be required to represent that meaning. From D it appears that something different is said. Instead of *sādhyā* it has *sakhyā*, and the whole line has accordingly this form, in transcription and adding the punctuation: *sakhyā kim? athavā bhāryā prāṇebhyo 'py adhikapriyā* = „What matters me my friend? It is my wife, forsooth, whom I love more than my life."

168 In the odd story of the teacher and his two jealous pupils (T II, 88) there is a trait which, owing to the bad reading in Br., is misrepresented. The pupil who washed and anointed every day the right foot of his teacher being abroad, the teacher asks his second pupil who was in charge of his left foot, to wash and anoint the right one also. That pupil refused, as the right foot belonged to his rival. When the teacher insisted „then that pupil, *who was the opposite of a good pupil*, took hold of his master's foot in a passion, and *exerting great force*, broke it." The words, printed in italics are wrong, they rest on Br.'s false reading:

tato vipakshah sac-çishyād roshād ādāya tasya tam
guroh çishyah sa caranam balād gādhāc ca bhagnavān;

here the awkward and not idiomatic expression *vipakṣaḥ sacchiṣyāt* to denote 'a bad pupil', the tasteless style unworthy of an elegant poet such as Somadeva, and the strange turn *balād gādhāt* made me a priori suspicious about the genuineness of the lines thus edited. All this trouble vanishes, if we adopt the redaction of D:

tato vipakṣat a cchiṣy a r o ṣād ādāya tasya tam
guroh çiṣyah sa caranam balād g r ā v n ā ca bhagnavān

= „then this pupil, *in a fit of anger at the (other) pupil, his rival*, took hold of that foot of his master and broke it *violently with a stone*".

179 D = 180 Br. The „Story of the snake with two heads" contains several various readings in Br. and D which do not affect the meaning. A bad reading of the concluding çloka, which he found in his mss., induced Brockhaus to suppose a gap of one çloka between 178 and 180. This is quite unnecessary, if we read with D:

avate 'gnau paribhrasto mārgādrster adahyata.

184 D = 185 Br. In the story of the foolish man who had put a handful of rice into his mouth in the house of his father-in-law and was surprised by his mother-in-law, it is said in T's translation (II, 89) „his mother-in-law, seeing that his throat was swollen and distended." Of course, there can be no question of his *throat*, though Br. edits *gala*, D has the very word required here, *galla*: *tatpūrnocchūnag a l l a m ca.* This correction restores at the same time the fault against the metre in Br. He had not a swollen throat, but a swollen *cheek*.

64, 101 Dhanadeva returning home is informed of the misconduct of his dissolute wife. She lets down every night a basket, „and whoever enters it is drawn up into the house, and is dismissed in the same way at the end of the night. And the woman is always stupefied with drink, so that she is absolutely void of discernment." (T II, 96). The last sentence is çl. 101, c. d. In Br. it has this shape

pána-mattá 'avaçá naiva vicárayati kiṃcana.

In D it is edited as follows:

pānavattā ca sā naiva nibhālayati kiṃcana.

Pānavattā must be a misprint, Br. *pānamattā* is right. But the other variance of D, which I have marked by spacing, restores the original wording, misread by Br. Note the new instance of the verb *nibhālayati* 'to consider'. — In çl. 102 D *bahukālo gato* is also an improvement (Br. *bahukālagato*).

67, 57 The merchant who tells Naravāhanadatta his adventures, narrates his despondency, when the news was spread of the shipwreck of the vessel on which his bride made the journey to Ceylon. „So I, though comforted by my elders, made up my mind *to throw away my property and prospects* and I determined to go to that island to ascertain the truth." (T II, 128). The words printed in italics are the translation of the pāda *vittam áçábhir akshipam* (Br.), which for several reasons rouse doubt as to their genuineness. D, in fact, has a much better reading *cittam āçābhir ākṣipan*. The merchant says, that after the consolation of his elders, „*he cherished his mind with hope and* determined etc."

70, 31 Çrutadhi after saying his name and that of his father, thus continues:

(Br.) *sa ca mayá saha*

durbhikshe mṛtajátiḥ san bhraman prápad imáṃ bhuvam

„and once in a time of famine he was wandering about with me, and he reached this place almost dead" (T II, 148). These last words 'almost dead' have to render *mṛtajātiḥ*, but this translation is impossible. The compounds in °*jātīya* are synonymous with those ending in °*kalpa* = 'almost', but not those in °*jāti*, and if *mṛtajāti* signifies anything, it must be = 'having lost by death his clan (or caste)'. Br.'s reading is the consequence of a misreading. D has *mṛtajāniḥ* 'having lost by death his wife', and

so Somadeva wrote, as is confirmed by the parallel passage in Kṣemendra, where the cause of her death, too, is reported. She starved from hunger, after giving away her food to a beggar:

tataḥ kadācit durbhikṣe mātā me nijabhojanam
dattvārthine kṣudhārtāya dhanyā tatyāja jīvitam (IX, 1, 196).

95 In this çloka the interrupted meditation of some merciful ascetic is mentioned 'who discharged fire at the webs' (T II, 151) of two sets of spiders, hanging one on wholesome flowers and the other on poisonous flowers. This allegorical representation of the power of tapas and dhyāna to destroy the textures of karma, though consistent with the whole imagery sketched, is not quite accurate if tested by the very words of the original. T translated Br. *kenápi jálato muktá tato jválá tapasviná*. Now, it is impossible to express the conception „to discharge fire at the webs" by the words *jālato jvālāṃ muñcati*. The word ending in °*tas* can only signify the source of the fire, not its aim. Here again, D restores the hand of Somadeva, who wrote *kenāpi bhālato muktā* etc.; the ascetic *made fire break forth out of his forehead*. Cp. Çiva's front-eye, e. g. Kathās. 104, 2, where *bhālekṣana* has remained intact in Br. Bṛhatkathāmañjarī, IX, 1, 236, the parallel place has also *tallalāṭasamutthāgni*°.

71, 39 The queen says to the warder, apud T (II, 156) „When the king was seized that day by monsters in the water of the Narmadá, Mrigánkadatta alone was ready to rescue him". I do not object to this translation, but the verb *was seized*, which is here indispensable, does not answer to Br. *ághráto 'bhút*. One would rather expect *ākrānto 'bhūt*, as is, in fact, found in D.

147 An anusvāra wrongly put, or perhaps even wrongly believed to have been put on the aks. ग has disturbed the wording of the first line of this çloka in Br. T (II, 161) thus translating: „Out on the spite of destiny! she brings trouble on her handiwork, even when full of excellencies" made the best of it. But his rendering of *aṅhaḥ* (sin) by 'trouble' proves his conviction that a literal translation would lead him to nonsense. Now, if we put together Br.'s text

guṇavatyāṃ sva-srishṭāv apy aho; dhig matsaro vidheḥ! and that of D (which I transliterate, adding the punctuation)

guṇavatyāṃ svasṛṣṭāv apy a h o dhin matsaro vidheḥ! there can be no doubt, I suppose, that the latter alone is right. Haṃsāvalī exclaims: „O! What a pity that Destiny feels jealousy towards her creation, even when full of excellencies!"

252 In Haṃsāvalī's outcry the words *hā viparītanidhe vidhe!* (Br.) are translated by T (II, 167) „alas! Destiny, source of untowards events!" But *nidhi* means 'treasury' not 'source'; if T. had put 'treasury', the likeness would have lost its proper application. Br. has been induced into error, it seems, by his MSS reading °*nidhe* instead of °*vidhe*, as is edited in D, which makes a better meaning. „Alas! she cries, Destiny, operator of wrong decisions." Cp. *supra*, p. 70.

295 *Udghāta* has been misunderstood by T (II, 169). He was misled by the acc. pl. in Br. From D it is clear that the right reading is *smṛtvodghāt ā t*, abl. sing. *Udghāta* has among others the meaning 'hint', 'allusion' — cp. PWK, I, 231, s. v. 5) „das zur Sprache kommen" testif. Kathās. 17, 3 —, and so it must be understood here. Owing to Çrutadhi's hint about the wondrous peacock, the king of the Bhillas changes his mind. Parallel places of ours are 35, 27 and 68, 12 *tac chrutaiva tadudghātāt smṛtvā*, where Br. has *udvātāt* „fehlerhaft für *udghāta*" PWK, I, 234. Cp. Kathās. 3, 65 *upodghāta* with a similar sense, and 27, 79; in both places this word is a neuter. M u d r ā r ā k ṣ a s a Act III (beginning) *kim anena vaḥ prāṇaharena kathodghātena?*

72, 292 The young merchant Malayamālin has miserably fallen in love with the king's daughter. His friend, on hearing that cause of his sorrow and altered state, reminds him of the hopelessness of his love. „Let the swan, he says, desire the beautiful face of the lotuses of all ordinary lakes, but what has he to do with the delight of enjoying the lotus of that lake, which is the navel of Vishṇu?" (T II, 185). By the bye, I remark that there is here perhaps some pun on *lakṣmī*, which T has translated by 'delight', and which may also signify the wife of Viṣṇu. In fact, the princess is as distant from the merchant as

Lakṣmī is from the swan. But it is not for this reason that I treat of this place, but because of the discrepancy between Br. and D. Br.'s text runs thus (292 b, 293 a):

haṅso vāñchatu náma 'anya-saro-'mbuja-mukha-çriyam,
hari-nábhi-hradámbhoja-bhoga-lakṣhmyā sa kaḥ punaḥ?

whereas D reads:

haṃso vāñchatu nāmānyasarombujas ukhaçriyam
Harināb hihradāmbhojabhogalakṣmyā ḥ sa kaḥ punaḥ?

The reading *sukha* for *mukha* is an evident correction; as to the genitive °*lakṣmyāḥ*, it satisfies better than the instrumental of Br.'s text, which it is not easy to account for. The genitive is the dative-like one: cp. Jātakamālā p. 221, 15 *kas te aham varapradānasya*. Used in this manner with *ka* it is a synonymous turn with the usual idiom *kva.... kva ca* (cp. my *Sanskrit Syntax* § 410 Rem. and Kathās. 74, 204).

296 Instead of the meaningless last pāda of Br. *tayá 'ávṛtya 'akarot kriyáḥ*, T (note on II, 185) from one London MS reads *tayā dhṛtyākarot* etc. D has *tayā vṛttyākarot kriyāḥ*.

73, 81 For (Br.) *prakrishṭábhyám* D has *praviṣṭābhyām*, which is more appropriate to the situation. Instead of bestowing on the goddesses Çrī and Sarasvatī who claim each for herself the superior rank in Kāçmīr, that paradise on earth, the *epitheton ornans* „glorious," the text of D makes them contend at the time of their entrance in that divine country. After *penetrating into* Kāçmīr (and becoming aware of its wondrous loveliness) they exclaim one: „*aham atrādhikā*" and the other: „*nāham*" [= *na*, '*aham* Br.].

74, 226 From the I.O. MS T (note on II, 226) has adopted the reading *drutam anuddhṛtya* for *anugatya* (Br.), which is out of place. D has another reading, quite satisfactory and almost equivalent to *anuddhṛtya*, viz. *anādṛtya*.

75, 41 foll. In the description of king Vikramāditya leaving his palace in the dark night alone and unperceived to assist the sorcerer — introduction of Vetālapañcaviṃçatikā — D corrects Br.'s text in several places. Besides that (vs. 40) it divides, in accordance with Boehtlingk, *Chrestomathie*[2] p. 110, 30, *pratipannāṃ tāṃ*. The two following çlokas have this form:

pradoṣe nīlavasanas tamālakṛtaçekharaḥ
niryayau rājadhānītaḥ khaḍgapāṇir alakṣitaḥ ||
yayau ca ghoranibiḍadhvāntavrātamalīmasam
citānalogranayanajvālādāruṇadarçanam ||

Whether *nayana* is the right correction of *tapana* (Br.), is not certain, but in the first line the new reading seems to make a better sense than Br.'s *nīlavasanasamalaṃkṛta-çekharaḥ* [1]), which is not quite = T (II, 233) 'he enveloped his head in a black cloth.' According to D, the king had taken the precaution to wear a black dress and to paint a dark-brown tilaka on his forehead (*tamālakṛtaçekhara*).

62 D *tasyābhūd Vajramukuṭas tanayo rūpaçauryayoḥ*
kurvāṇo darpadalanaṃ Smarasyārijanasya ca:
kurvāṇo for *akarod* (Br.) restores the grammatical structure of the sentences.

80 T (II, 235) „What! did you not see, what she told you by her signs?" These words of the minister's son to the prince convey the very meaning of their Sanskrit original, yet, in Br. (and consequently, in Boehtlingk's *Chrest.*[2] p. 113) they are badly expressed, the line
kiṃ na dṛishṭaṃ tvayá, yad yat saṃjñayá súcitaṃ tayá
can have no other meaning but this: 'did you not see, *whatsoever* she told etc.' D restores the genuine wording: .... *tvayā tad yat* etc. [2])

140 This çloka has become almost unintelligible, owing to a mistake in transcribing of Br., it seems. He has edited
tad muñca manyum etasyáṃ! bandhu-tyágán mahátmanaḥ kuryás tvaṃ, haraṇe yuktiṃ vakshyámy álocayámy aham.
From the spelling °*tyágán* and from the interpunction we may suppose that Br. took °*tyāgān* for an acc. plur.: this acceptation and the strange asyndeton of the two verbs, one being a future and the other a present tense raise a strong presumption of corruption. T (II, 239) translated rather the purport of his Sanskrit text than its very words. His translation „.....persuade the high-spirited woman to leave her relations, and I will invent and tell you an artifice for carrying her off" is virtually right. The right constitution of the text appears from D. I subjoin it, adding the interpunction:

1) So Boehtlingk, for Br. *samalaṃkṛta* is an error of print.
2) Conversely *yad* must be read with D **118**, 167, where Br. has *tad*.

tan muñca manyum etasyām! bandhutyāgān mahātmanaḥ
kuryās tvaṃ haraṇe yuktim, vaksyāmy ālocya yām aham.
the gen. *mahātmanaḥ* depends on *haraṇe* and *bandhuty.* is an abl.sing.

78, 37 Vīravara, the heroic officer, who is immediately ready to execute the perilous order of the king, his master, sets out for the weeping woman in the darkest of the night (çl. 36). It is very strange that the poet should describe his behaviour, when starting, so awkwardly as is done in Br.'s edition:

nava-meghándhakáraṃ taj-jvalad-vidyud-vilocanam
sthúla-dhárá-çilá-varshi Raksho jívam ajñyanat (37).

in T's translation (II, 252) rendered thus: „He looked upon the world as a Rákshasa black with fresh clouds, having the lightning flashing from them by way of an eye, raining large drops of rain instead of stones". It is not the comparison of the dark raining night to a Rakṣas which wonders the reader most, but the poet's remark that this imagination rose up in the mind of Vīravara. Now, in D the reading is slightly different, but brings us the natural and proper conception which is wanting in Br.; for *nava* it has *n a c a*, and for *Raksho jívam*: *Rakṣo r ū p a m.* Further *taj* should be loosened from the compound *jvalad°* and put aside as a separate word. The whole, then, means this: „*He did not mind that Rakṣas-like darkness*, black etc."

80, 10 T. in his note 2 on II, 312, mentions the reading *tathā* of the Sanskrit College MS. for *tayā* (Br.). Br.'s *prishṭo mátrá tayá* must be corrupt, as *tayā* cannot be accounted for. But the true correction is in D: *pṛṣṭo mātrā r t a y ā* „when his mother *distressed* asked him the cause (of his strange behaviour)".

81, 16 The king being astray in the wilderness, asks his dependent and only companion: „Do you know the way by which we came?" The other replies: „I do know it, but let my lord rest here for some time" (T II, 265 *in fine*). T translated well that which must be read in the text, but is not in Br., where we find *vedmi; kiṃcit kshaṇaṃ tāvad iha viçrámyatu prabhuḥ!* the good reading *vedmi k i ṃ c a kṣaṇam* etc. is found in D.

82, 17 In the conclusion of the ludicrous tale of „the three fastidious men" who being gone off to fetch a turtle

for their father in behalf of his sacrifice never returned, having made their fortune at the court of a foreign king, the poet laughingly states that „little did they reck of the fact that they had incurred sin by obstructing their father's sacrifice" (T II, 273). The half-çloka of the original translated in this manner, is thus edited in Br.

pitur vighnita-yajñárthaṃ helopárjita-pátakáḥ.

The word *helā* is inconvenient: if expressive of the obstruction of the res divina, it is a tautology next to *vighnita*, if it denotes the insult wherewith they acted to their father, the word implies too much, for they were guilty of *apramāda*, not *helā*. Moreover, the whole expression *yajñá r t h a ṃ helā*° is improper. In fact, the text in Br. is corrupt. The true reading is found in D:

pitur vighnitayajñārt h a p h a lopārjitapātakāḥ

= „though they had incurred sin by obstructing the success of their father's sacrifice."

86, 36 It is plain that D reading the second part of this çloka:

cirād a v ā p t açayano niçāṃ mantrī nināya tām

is right, not Br., where it has this form: *cirád apásta-çayano* etc. T's translation (II, 286) „the minister, who had long discarded the use of beds, spent that night in his house" is materially satisfactory, but does not exactly answer to the necessary meaning of the phrase *cirād apāstaçayanaḥ*, which must imply that Dīrghadarçin had, a long time ago, taken a vow of not sleeping in a bed: *apāstaçayanaḥ* = Lat. *abjecto lecti usu*. D's text signifies that „after a long time (*cirāt*) he had got (again) a bed to pass the night, etc."

88, 11. 12 Br. has here made an odd mistake, editing *muhyamānāḥ* and *muhyāmahe* in a place, where it is said that the town was robbed by thieves. The right reading *muṣyā*° and *muṣya*° is of course found in D.

89, 76 Manaḥsvāmin, feigning to acquiesce to an unjust decision of the king concerning himself, protests indirectly by pointing out the king's responsability for his own actions. In Br. this passage runs as follows:

kāmaṃ tad astu; rájá tvaṃ dharmádharmau tava 'ucitau = T (II, 305) „I must, I suppose, acquiesce: you are a king, and justice and injustice are matters familiar to you." How much better D *dharmādharmau tavā d y a tau* = „. . . . . from hence the righteousness or injustice

(of that which is to be done) is *yours*;" it is not I who am responsible for it, but y o u (who are the dispenser of the *dharma*) who are to enjoy the fruit of the right or injustice you have done by your sentence. So we have caught the very argument in the case from an Indian point of view.

91, 60 Çl. 52—60 contain the verdict of Trivikramasena in the case of the king who died from unsatisfied love rather than to accept the ravishing Unmādinī from the hand of her husband. In its conclusion I prefer D's reading *prāṇān api s a d h a r m ā t m ā tatyāja na punaḥ padam | amārge nidadhe* to Br. *prāṇān api samantāc ca tatyāja* etc.; *samantāt* is a mere pādapūraṇa, but nothing can be more appropriate to the context here than *sa dharmātmā.*

93, 9 In Br. it is said that the relations of the merchant Dhanapāla after his death „seized his property, *as the king did not interfere to protect it.*" (T II, 328). The words I have put in italics answer to *rājāsānāthyād* (*ākrāntam*) of Br. D has this slightly different text:

taddhanaṃ r ā j a s ā n ā t h y ā d ākrāntam atha gotrajaiḥ,

which imports the very contrary, viz. that the relatives robbed the widow of the inheritance *with the assistance of the king.* D's text is supported by Kṣemendra's parallel (IX B 1018) *gotrajaiḥ | hartuṃ draviṇam ākṣiptā tadbhāryā rājasaṃçritaiḥ* = „his relations *backed by the king* sued his wife to seize the inheritance."

94, 91 King Candrāvaloka is bound to the Brahmarakṣas, whom he had unwillingly obstructed, to deliver him a brāhman boy of seven years ready to offer himself in sacrifice for the king's sake. When being in a downcast mind, how to fulfil his promise, one of his ministers shows him the way to find out such a boy. „He had made with the utmost rapidity a golden image of a seven-years-old child, and he adorned his ears with jewels, and placed it on a chariot, and had it carried about in the towns, villages, and stations of herdsmen," with a proclamation of this purport, that if such a brāhman boy as whose image was being carried about, should willingly offer himself for the good of all the creatures, and his mother and father should permit him to do so and should comply to some other hard and requisite conditions, this image of gold and gems together with

a hundred villages would be given them in reward. In the passage quoted from T's translation (II, 339) the sentences „he adorned his ears with jewels, and placed it on a chariot" are to render this line of Br. *ratnair alaṃkṛitáṃ táṃ ca karṇe, rathárpitám.* It is clear, however, that „to adorn the ears (of the image)" cannot possibly be expressed in Sanskrit by *alaṃkṛtáṃ* (viz. *pratimāṃ*) *karṇe*, and that this phrase is rather a monstrum lectionis. Now, in D this monstrum disappears. For *karṇe rathārpitām* it has *karṇīrathārpitām.* So the translation is thus to be modified: „He had made with the utmost rapidity a golden image of a seven-years-old child *and dressed it with ornaments, then he placed it in a palanquin*, etc." The word *karṇīratha* is found also 27, 168, in both Br. and D; at 120, 118 D and T's three mss. have *karṇīrathāvatīrṇā* (see T II, 570 n. 1), this has been corrupted in Br. to *kaṇí ratháv atírṇá.*

95, 4 *tasyāṃ* [viz. *puryām*] *babhūva nṛpatiḥ Padmanābha iti çrutaḥ sajjananandakaḥ çrīmān ākrāntaBalirājakaḥ.*

T (II, 342) rendered this çloka thus: „In it there lived a fortunate king, named Padmanābha, who was a source of joy to good men, and excelled king Bali." T failed to realize the intentional ambiguousness of the epithets. King Bali mentioned in the 4th pāda needs requires in the name of Padmanābha an allusion to Viṣṇu, one of whose names is, indeed, Padmanābha. Now, D has in the 3d pada *s u c c a k r a n a n d a k a ḥ.* Adopting this reading, we get a worked out pun. King P. is compared throughout with Viṣṇu, the possessor of his good discus (*cakra*) and his sword Nandaka, who overpowered (*ākrānta-*) king Bali. If referred to the king, it is said that he was a source of joy to the pious, and brought into his power tributary kings (*balirāja*); cp. *supra* p. 82.

98, 35 D *muktā tā raughamaṇḍitām* seems to be preferable to B *muktáháraugha°*, for it is not the fact of her being „adorned with many strings of pearls" (T II, 356), but the striking splendour of her pearls of the finest water that makes impression on the mind of Caṇḍasiṃha. *Tāra* has here meaning 8) in PW, III s.v.

99, 13 The act of sacrifice to the Vetāla, performed by the mendicant, consists of different oblations. The first of them, in Br., is an offering „of white human teeth in a

skull" (*sunirmalaiḥ | nara-dantaiḥ*) by way of an *argha*. In D it is very pure human blood (*sun. nararaktaiḥ*) that is offered as an *argha*.

42 After finishing his long narrative: the 25 Tales of the Vetāla, Vikramakesarin comes again to speak of his own adventures. This transition makes up the content of an aupacchandasika, the third and fourth pādas of which are in B:

abhidhāya punar Mrigāṅkadattam
svakritārtham nijagāda rājaputram.

It is no wonder that T. could not understand *svakṛtārtham*: finding in one of his mss. *sa kṛtārtham* he adopted that reading and translated accordingly „the successful prince M." (II, 360). But since in fact M. is styled here 'successful' in a rather proleptic way — how could he be a *kṛtārtha*, before he had obtained his beloved maiden? — the reading of D must be considered more satisfactory. D reads the 4th pāda:

p r a k ṛ tārtham nijagāda rājaputram

„spoke to the prince (again) of the present subject."

46 The old man, after giving to Vikramakesarin the powerful spell by means of which he will rejoin Mṛgāṅkadatta his master, exhorts him with comforting words to follow his advice which he gives him in return of his being relieved of the serpent's poison. The çālinī stanza which conveys this exhortation, is corrupt in its 1th pāda and the word *duḥsarpa* does not occur in it. In Br. the pāda has this shape:

tvam evam duḥsarpa-daṅçārti-hartā,

but in D we have doubtless the good reading

tvam me b a n d h u ḥ sarpadamçārtihartā

"I hold you for my kinsman, since you have rescued me of the pain of a serpent's bite", cp. T II, 361.

100. 21 In the simile which illustrates the wavering of the foliage of the great and wonderful tree which Mṛgāṅkadatta beholds on the shore of the lake, the voices of the birds are fancied to say: not „Let no one question me in any way!" (T II, 363), but „Let no one touch me in any way!" D reads *mā mām yathā tathā kaçcit s p r ā k ṣ ī d iti*, not *prākṣīd iti* (Br.).

57 The p ṛ t h v ī-strophe that relates the reunion of Mṛgāṅkadatta with his ministers, runs thus in Br.:

tataḥ sa sakalán samam sapadi mantriṇaḥ prápya tán
dṛçá kalatayá girá pramada-manthanárambhayá |
nareçvara-suto 'dhika-praṇayam ekam ekam muhur
dadarça, parishasvaje tad anu sambabhāshe kriti ||

Here the 2ᵈ pāda puzzles the reader. What may be the meaning of *kalatayā*, put between *dṛçā* (with his eyes) and *girā* (with his voice). Boehtlingk declared it a misprint for *kalanayā* = 'with his gestures,' see PW. V, 1264: yet *kalanā* itself with this meaning has been put in PWK. II, s. v. under 3 *c.*) on no other authority but this one and conjectural instance. Further *pramada-manthanārambha* seems suspect. It would be a very uncommon metaphor to employ *manthana*, the well-known term for „churning", to express the idea of agitation applied to something like a „voice agitated by the workings of joy" (T II, 365). Both difficulties are removed in D, where we read:

tataḥ sa sakalān samam sapadi mantriṇaḥ prāpya tān
d ṛ ç ā k u l i t a y ā girā pramadaman t h a r ā rambhayā |
nareçvara-suto 'dhika-praṇayam ekam ekam muhur
dadarça pariṣasvaje tad anu sambabhāṣe kṛtī ||

In translating this stanza there must be taken account of the figure yathāsaṃkhya which connects the three instrumentals in the 2ᵈ pāda with the verbs in the 4ᵗʰ one and which may have been purposely employed to harmonize with the act described of embracing one after another (*ekam ekam*). Therefore, I think T's translation must be modified in this manner: „Then the prince, having recovered all those ministers at the same instant, looked at them with his eyes, embraced them with impetuousness and then spoke to them with a faltering voice, owing to the emotion of his exceeding love; so he saluted them one by one, again and again, happy by his success."

101, 278 A bad orthography misled Prof. Brockhaus, it seems, when he put into his text *abjeṣu çāliṣu* — in T's translation (II, 380) „the beautiful lotuses," but *çālin* = 'beautiful' would be hardly defensible in this connection! D, editing *abjeṣu s ā l i ṣ u* „the lotuses with their bees," has preserved the genuine word, which is both in accordance with *phullāsu valliṣu*, its parallel in the preceding link of this chain of absolute locatives, and necessary, since it is the humming of the bees but

no sound proper to the lotuses, that is represented to utter the phrase expressed in this çloka.

290 The awful prison, into which Sundarasena and his companion were thrown by the Çabaras is thus described (T II, 381) „The prison was full of multitudes of vermin, filthy with cobwebs, and it was evident that snakes frequented it, as they had dropped there the skins, that clung to their throats etc." What is said about the snakes, is somewhat shorter in the original which, in Br, has this form: *sūcyamānāhi-samcāre nirmokair gala-lambibhiḥ*, and nothing is stated about the dropping of the skins. If we interpret this half-çloka as philologists, we can draw from it only this meaning, 'frequency of snakes was betrayed by the snake-skins that clung to (their) throats.' Of course, this is in fact almost nonsense. D's text is more satisfactory. For *galalambibhiḥ* it has *g a r t alambibhiḥ*. That the prison was haunted by serpents was to be inferred from the snake-skins that clung to the *holes* (in its walls).

358 Sundarasena, after many adventures, has been reunited with his beloved Mandāravatī, and from the residence of his father's vassal, where he dwells, he despatches a messenger with a letter to his old father to announce him that happy news. The messenger arrives just in time; for Mahāsena and his wive were preparing to enter the fire, and his oral affirmation that Sundarasena is alive and will soon come back to his parents changes their despair into joy. Then he delivers his letter:

ity udīrya ca tasyātra rājñaḥ pādāntike nyadhat
lekhaṃ sa Bhillabhūpālalekhahāro h a r a n c u ç a m.

So D, whose text restores the genuine wording. Br. has *rahaḥ çucaḥ*, a corruption which embarrassed Tawney who made of *rahaḥ* the best he could (II, 384) and pretermitted *çucaḥ*. That the messenger spoke his comforting words not in secrecy, but aloud, is plain from the sequel (çl. 359) „then all the people there, being delighted, raised a shout of joy".

102, 29 Br. *Kirāta-rājena tathā bāliça-brahmacāriṇā*
D *Kirātarājena tatha b ā l a s a b r a h macāriṇā.*

That D is right, not Br., is plain by the comparison of **70**, 19, where it is narrated that the king of the Kiratas had been a fellow-student of Mṛgāṅkadatta (*sabrahmacārī*

vidyāsu sa ca bālasuhṛn mama, says M. ibid.). T (II, 389, line 1) was deceived by Br.'s text.

63 T II, 390 — see his note — follows in his translation one of his MSS which has *matsyanyāyabhayodayāt* for the nonsense which is in B's text: *mátsaryáya bhayodayāt.* D reads: *mātsyanyāyabhayād ayam* (viz. *rājaçabdaḥ*).

113 In Br. the first word: *yuktán* is suspect. T (II, 393) renders it with „assembled", he construes it with *nṛipatín* in the 4th pāda, and translates 'those assembled kings'. But nobody, I suppose, would translate this from English into Sanskrit by *tān nṛpatīn yuktān.* Either Brockhaus found a bad reading in his MSS or misread the good one. D has *m u k t ā mṛgamadair* etc. Durgapiçāca honoured his royal guests with *pearls,* musk etc.

103, 43 In Br. this çloka is made up of a sentence without main predicate: *praviçya* and *tarubaddhāçvaḥ* are predicative attributes of *Mṛgāṅkadattaḥ,* neither of them can be the predicate. D restores the predicate lost in Br. It has *Gauryāgārāçram a m g a t a ḥ* (went to the sanctuary of Gaurī) whereas Br. reads *Gaury-āgáryáçramágrataḥ* (in the front of the s. of G.).

109 Here D replaces *asádhyena,* the first word of the çloka in Br. by *a ç ā ṭ h y e n a* and thus renders to the words of Çrutadhi their full weight. For it is for this reason that Çrutadhi advises Mṛgāṅkadatta to act upon the invitation of Karmasena, because „*it cannot be with an insidious purpose.* that he sent you this message; otherwise how would a powerful prince like that, when his daughter had been carried off, give up fighting, and go home?" Cp. T II, 402, who paraphrases *asādhyena* by „because he saw no other way out of the difficulty", but I scarcely believe that *asādhyena* can be used as equivalent to *asādhyatayā.*

101, 88 In the description of the lake Çaṅkhahrada, where it is developed how charming this lake was by the scents and perfumes imparted to its waves from the women who bathed in it, D's text:

vīcihastaiḥ parāmṛṣṭajaghana s t a n a maṇḍalam

seems more appropriate than Br. °*jaghana-sthala-maṇḍalam.*

D 195 = Br. 196 Better than in Br. where *tādṛçī yādṛçī* looks suspect, the composition of the period appears in D. In

D's text the first word of the line is not *tādṛçī*, but *yādṛçam* which must be construed with the preceding; the new sentence begins with *yādṛçī*:

mayāpi tratkṛte duhkham anubhutam suduḥsaham
yādṛçam, yādṛçī vaiṣā prapañcaracanā Vidheḥ
vakṣyāmi vistarāt tat te etc.

In T's translation (II, 422) this would make necessary some modifications, in this way: „Hereafter I will tell you of what kind was the intolerable sorrow I, too, have endured for your sake, and how strange a variety of effects in this phenomenal world Fate produces."

106, 41 is rendered obscure in Br. owing to one vowel. Dhanavatī, the Vidyādharī, has descended from the sky with her daughter Ajināvatī whom she presents to Naravāhanadatta 'as his future wife. 'It is dangerous for you, she adds, to stay there where you are now; we will carry you to another country, where you may dwell in safety for one year, until we come back to perform the marriage.' Çl. 41 expresses her advice to allow her to bring him to another country; she compares him to the moon in a certain state. In which? B's text:

na'induḥ kshipati kiṃ kālam, parikshiṇe 'rka-maṇḍale?

seems to hint at the time of an eclipse of the sun. Accordingly, T translates (II, 432): „Does not the moon delay to shine, when the circle of the sun is eclipsed?" But what may be the meaning of this? Firstly, the moonshine is wanting not only at the time of the eclipse of the sun, but also always at the time of the moon's conjunction with the sun. And secondly, if Naravāhanadatta is compared with the moon, it would be consistent to say that the moon does not shine at all when it is obscured itself; there is no reason why the eclipse of the sun should be mentioned. Moreover, *kālaṃ kṣipati* may signify „to delay" but it can never mean „to delay to shine." So we must infer that B's text must contain some corruption. Indeed, D reads, with a slight variant,

nenduḥ kṣipati kiṃ kālaṃ parikṣīṇo 'rkamaṇḍale?

„Does not the moon, when he is in a state of weakness, spend some time within the circle of the sun?" So the comparison receives its full light. Naravāhanadatta, at this point of the story, is in a state of want of power which is analogous to the want of lustre of the moon,

when it is new. As the moon resides with the sun, to await his time and to regain his strength, so N. is to reside at Çrāvastī with king Prasenajit, where he may be said *kālaṃ kṣeptum*. Somadeva apparently plays with the double meaning of *maṇḍala* 1. „circle" and 2. „territory" or „sphere of power" and of *kālaṃ kṣeptum*, which is not only = 'to delay' but also 'to await one's proper time.'

69 Br. *praçaṅsanti*, D *praçaṃsantī*. I think, D is right, not Br. The female apparition, who awakes Naravāhanadatta at night-time to remind him of his beloved Madanamañcukā, speaks thus:

anyāsaktaṃ praçaṃsantī patiṃ Madanamañcuke
hā hatāsi!

„alas! Madanamañcukā, you are undone! For you praise a husband who is attached to other women." With *praçaṃsantī* cp. 77 *tvadguṇaikalāpinīm*.

118 Br.'s text of the line 118 a and b,

evam uktas tayā patnyā sádhyákálánurodhavān

demands from the part of the interpreter a so great connivance at grammatical and lexicological incongruencies — *sādhya* for *sādhayitvā* and supposed to mean „recognising the fact" (T II, 437); *akālānurodha* is inexplicable for sound exegesis — that D's variant must necessarily be acknowledged as representing the hand of Somadeva. D reads thus:

evam uktas tayā patnyā sādhvyā. kālānurodhavān
Naravāhanadatto 'tha sāntvayan sa jagāda tām

„When N. had been thus addressed by his *faithful* wife, he, *taking account of the present circumstances*, said to her by way of calming her." The italics denote my modification of T's translation.

108, 68 D *āsu*, though it changes the meaning of the hermit's words but slightly, is preferable to Br. *āçu*, inasmuch as it improves the diction, for it adds to the word indicative of the woman whose clothes are to be carried off the necessary demonstration of the group to which she belongs.

82 T. in his note on II, 454, treats of this çloka, which is obviously corrupt in Br., and communicates a much better reading which he found in the Sanskrit College MS (*supra*, p. 63), and which he followed accordingly in his translation. D fully agrees, with the exception of *yaç ca*

in pāda *c*, for which it has *yac ca*. This is, in fact, the right reading, as will be plain to him who reads the whole çloka as follows·

sacandrārdhaḥ Çivo 'dyāpi Harir yacca sakaustubhaḥ
tat tayor vedmi kuṭṭanyā gocarāpatane phalam.

= „That Çiva still retains his crescent and Viṣṇu his kaustubha jewel, *they have to thank for it, I am sure, that they did not fall* into the clutches of a kuṭṭanī." The italics show my modification.

88 Br. *prâptaṃ mâṃ ripuṇá tadá*, but D *p r ā s t a ṃ māṃ* etc. As Hariçikha has been thrown on the earth, the participle *prāptam* seems to be rather improper to the situation. T (II, 454) translates „when I was seized by my enemy", rather, I think, to make something not too absurd of it, than because he held *prāpta* for equivalent to „being seized."

132 Two Vidyādharas of the party of Naravāhanadatta come into his audience-hall to inform him of the imminent attack of his foe Mandaradeva. At this news, the whole assembly are filled with anger, and the poet describes the tokens of its outburst which showed themselves in the gestures and movements of the different chieftains. So it is said of Amitagati, that his „necklace, rising up on his breast, as he sighed with anger, seemed to say again and again: Rouse thyself, rouse thyself, hero" (T II, 456). In the original text of Br.:

háro 'mitagater vakshasy utphullaḥ çvasataḥ krudhá,
"uttishṭa 'uttiṣṭha, víra, tvam" iti 'iva muhur abravīt,

the rising up of the necklace is expressed by the participle of the past *utphullaḥ*. But neither a past ptcple is here required but a present, nor has *utphulla* another sphere of employment but to signify wide-opened objects, as expanded flowers, eyes etc. For this reason, it is plain that D's reading *u t p h a l a n* for *utphullaḥ* is a good correction. As to *utphalati* = 'to jump' cp. PWK IV, 200 s. v. *phal* + *ut* and the ἀπ. λεγ. *utphāla* Kathās. 26, 20.

110, 37 In the words of the pact by which the five princesses oblige themselves, that if one among them were to marry Naravāhanadatta alone, the other four should enter the fire, laying the guilt at the door of her who was wedded (T II, 471), the apodosis (Br.)

uddiçya tám átmá tyaktavyo 'nyábhir astv iti

contains the impossible turn *tyaktavyo 'stu*; I do not wonder at D reading *āç v iti* instead of *astv iti*!

75 The second line of this çloka is made up of one of the absolute locatives descriptive of the *mise-en-scène* of Naravāhanadatta's *abhiṣeka*. In Br. it runs thus:

saṃgatya tûrya-nâdeshu mukhareshu dyuyoshitám

= „and the assembled cymbals of the heavenly nymphs resounded aloud" (T II, 473). The use of the absolutive *saṃgatya* is rather strange in this connection, a participle in °*ta* would be more rational. Yet *saṃgata* would scarcely make a plausible correction. Brockhaus, in fact, may have misread his *Vorlage*. D has *maṅgalya* for *saṃgatya* and in some kinds of writing मंगल्य and संगत्य are very similar to each other. The whole line in D is:

maṅgalyatūryanādeṣu sugīteṣu dyuyoṣitām

„at the beautiful songs of the heavenly nymphs accompanied by the auspicious sound of the (heavenly) musical instruments".

130 Brockhaus supposes a lacuna after this çloka (cp. T II, 476), for this reason, I believe, because *āsanne kopakāle 'pi*, the first words of the çloka, seem to prepare the mention of an instant quarrel or a „period of quarrelling", as T translates it, which, however, is no more spoken of in the sequel. Durgaprasād firstly states that the good reading is *āsan n a k opakāle*, and in a note at this çloka (p. 524 of the 2^d ed.) he remarks that this is to be divided into *āsann akopakāle*. He is right. The meaning is: „The wives of Naravāhanadatta, though there was no opportunity then of being angry, had nevertheless contracted eye-brows and fiery eyes — for they were tipsy". This is followed by the statement, that they went to another room to take their meal, etc. There is no gap.

III, 77 A slight variant or rather the misreading of one akṣara comes to the detriment of the wit of Udayana when, being on the point of leaving Kauçāmbī to become a *vānaprastha*, he rebukes his brother-in-law by a denial of the permission to be his companion in the forest. Feigning to be angry at Gopālaka's disobedience to his order to reign in his place, he exclaims:

adyaiva tvam anāyatto jāto mithyānuvṛ t t a m e.
svapadāc cyavamānasya kasyājñāṃ ko hi manyate?

So D, whereas in Br. the first line ends thus: *mithyānuvṛttaye*. Udayana says: „To day you have become disobedient, *showing your affection to me a sham*; for who cares for the command of one who is falling from his place of power?" I have put italics, where I alter the translation of T.

81 Some lines below, D has *Gopālako vaḥ pāteti* (Br. — *pāti iti*) a better reading, for the future, especially that in °*tr*. „he shall —" is here the tense required.

115, 115 D has *anyānya* for Br. *anyonya*, and so both times, in the first and in the third pāda, confirming T's conjecture, cp. his note 2 on II, 520.

116, 69 The decisive single combat of Muktāphalaketu and Vidyuddhvaja took place on the 25th day of the great battle. In Br's text it may seem that this duel happened after sunset, for it is edited there:

pañcaviṅçe dine kshīṇe prāyayoḥ sainyayor dvayoḥ
pradhāna-dvandvayuddheshu pravṛitteshv atra saṃgare.

T (II, 527) renders this çloka: „And *at the end of the twenty-fifth day* a series of single combats was taking place between the principal warriors of both armies *along the greater part of the line of the fight*." I have italicized the translation of both *pañcaviṅçe dine kshīṇe* and *prāyayoḥ sainyayor dvayoḥ*. The former may perhaps be accounted for, however improbable it is, but the latter is nothing but a desperate effort to draw forth something acceptable from a phrase which defies sound philological interpretation. In D both difficulties cease to exist, for there we read:

pañcaviṃçe dine kṣīṇaprāyayoḥ sainyayor dvayoḥ etc. = „on the twenty-fifth day, when the two armies were almost exhausted."

79 Muktāphalaketu, who fights on the side of the Devas, has vanquished and killed the Asura Vidyuddhvaja (76—78). Thereupon the Devas shout for joy and pour showers of flowers on the hero, as usual in such cases. According to Br., they did so from Svarga — *Devāḥ svargād anupadaṃ jagaduḥ „sādhu sādhv!" iti* — but how could they, being excluded at that time from heaven and waiting for the victory of their champion to be reinstalled in their seats? For this reason, I think, D is right, reading the line quoted as follows: *devāç ca*

nādānupadaṃ etc. „the Devas, immediately after (hearing) the noise (of the fall of the Asura slain by M.) cried etc." Cp. Raghuv. 1, 44.

117, 31 Princess Padmāvatī has fallen in love with Muktāphalaketu and has painted her sweetheart. She addresses the picture with a pathetic declaration of her love, beginning thus — in T's translation, II, 530 —: „When thou didst slay the formidable Asura and deliver Indra, how comes it that thou doest not deliver me from my woe, though near me, by speaking to me at any rate?" As T rests on Br.'s text, he must have added out of his own the words „from my woe", for they do not occur in Br.

durjayán Asurán hatvá yena 'Indro rakshitas tvayá,
álápamátreṇa sa mám katham árád na rakshasi?

In D the first line is identical, the second shows a slight variant, which, however, entails a considerable change of meaning:

ālāpamātreṇa sa māṃ kathaṃ Mārān na rakṣasi

„how comes it that thou doest not protect me from the God of Love, were it only by speaking to me?" Māra = Kāma. Cp. the parallel passages çl. 50: *idam....ceto notsahate kṣaṇam | sthātuṃ vinā taṃ prāṇeçaṃ kṣamate na ca Manmathaḥ*, and 65: *strīghnena hanyamānāṃ rakṣasi māṃ Makaraketunā na katham.*

51 Çl. 51, which is part of the utterance of Padmāvatī and is closely connected with the preceding çloka just quoted presents a remarkable variance of reading in the two editions. In Br. its runs thus:

tam eva hi smarantyá me mano nirváti tatkshaṇam,
dahyante 'ngáni, saṃtápena 'utkrámanti 'iva ca 'ásavaḥ,

but in D:

tam eva hi smarantyā me mano nirvāti na kṣaṇam, etc.

At the first aspect it will seem that the reading of the one conveys a meaning quite opposite to that of the other. And so it is. The verb *nirvāti* must have that signification of quiet gladness, which it has got in consequence of the contamination of the derivatives of *nis* + *vṛ* and *nis* + *vā*, as known from Pāli *nibbuta* and *nibbānaṁ*; so, I suppose, the meaning 3) of PW s.v. *vā* + *nis* (VI, 376) gets its genetical basis. According to Br. therefore, the sensation described in the first line is one of pleasure,

but those mentioned in the third and fourth pāda are disagreeable sensations: but in D all are tainted with the guṇa of *rajas*, so to speak. Not only the absence of the adversative particle, which should be undispensable in Br.'s text, is a formal argument for D, but it is also not consistent that a woman in the situation of Padmāvatī should speak as is thus rendered by T (II, 531): „For when I think of him, my mind is immediately refreshed," — if translated literally, it should be: „is immediately made quiet and put in calm rejoicing." The fire of passion, not the calmness of dispassionate joy [*nirvṛti* cp. *nirvṛtā bhava* çl. 62 = „be comforted" apud T (II, 532)] is kindled by her thinking of the man whom she loves vehemently, without knowing anything about his feelings towards herself. D's text conveys a more appropriate sense: „For when I think of him, *my mind is quite troubled,* my limbs burn and my breath seems to leave my body with glowing heat."

90 Padmāvatī has come near the place, where Muktāphalaketu lies ill. T II, 533 „she said to herself: „Let me see what his illness is, that he is lying here concealed." The last word renders *channasyaiva* of Br. But as there is no reason at all to say that M. is concealed (*channa*), still less to emphasize this by means of the particle *eva*, it is clear that D's reading *channas t h a i v a* imports a by far more satisfactory meaning. It is she who spies from her hiding-place the facts and sayings of Muktāphalaketu and his friend.

118, 18 Somadeva relates how Merudhvaja was in the habit of assisting „at the assembly of the gods, on the day of the full moon in the month of Caitra" (T II, 539). As this assembly met once a year, D's reading *v a t s arārambhe* for Br.'s *vāsarārambhe* is right. To correct: „for Merudhvaja always went up to Çakra's hall at new year."

67 It is related how the Daityas fight a battle with an army of men, the Daityas standing in the air and the men on the earth. It need no further proof to demonstrate that not Br. *Daityás tu mánushán svaḥ-stháḥ bhútala-sthán babádhire*, but D *Daityās . . . . k h a sthā bhūtalasthān* etc. is the genuine reading. The Daityas are represented standing not in the heaven, but between heaven and earth. T (II, 542) rendered the line duly, notwithstanding B's false

reading. I think, Brockhaus misread the akṣara ह्व, cp. *supra*, p. 69 in fine.

119, 152 foll. In this point of the tale of Muktāphaladhvaja and Padmāvatī their reunion after separation — a commonplace in love-stories of that kind — is being prepared. Muktāphaladhvaja has come to the temple of Çiva, where Padmāvatī, being invisible to him, perceives him. „He entered, and seeing that offerings had been recently placed in front of the god, prince Muktáphaladhvaja said to that companion of his 'Look my friend, some one has been quite recently worshipping this symbol of the god; surely, that beloved of mine must be somewhere there, and she must have done this worship" (T II, 557). The variance of both editions is only this that in çl. 152 Br. reads *devo*, D *devam* and in 153 Br. *arcito 'nayá*, D *arcitas tayā*. Yet though the latter variance is rather indifferent, the former necessitates a whole change of construction. For D's text requires this interpunction:

so 'pi praviçya devāgraṃ, dṛṣṭvā pratyagrapūjitam
Muktāphaladhvajo d e v a ṃ, vayasyaṃ tam abhāṣata.

= „Muktāphaladhvaja came in to the god, and seeing that the god had been worshipped recently (by offerings), he said etc." D presents here a text of more elegant expression and I greatly doubt whether *Muktāphaladhvajo devaḥ* = „prince M." can be tolerated in this style. As to *praviçya devāgram* cp. 26, 96.

206 Pāda *b* of this i n d r a v a ṃ ç ā stanza has been corrected from MSS by T, see his note on II, 560, which correction is confirmed by D; but pāda *d*, which concludes thus: *vidhivat sa bhūtimán* (Br.) = „that prosperous (king of the Gandharvas).... with due rites" in T's translation cannot be faultless, since *sa* having already found its place in pāda *c* (*prādāt sa Muktāphalaketave sutām*) is here superfluous. D reads *vidhivat v i b h ū t i m ā n*, changing the 'prosperous' king into a wealthy one.

120, 67 For *upádánam* (Br.) we find in D *upamānam*. This makes a quite different meaning. Vikramāditya is highly praised and according to Br. it is said of him in T's translation (II, 567): „Surely his glory furnished the Disposer [= *Vidhi*] with the material out of which he built

up the White Island [*Çvetadvîpa*], the Sea of Milk, Mount Kailása and the Himálayas." Conceding ever so much to the habits of exaggeration and anachronism, which are proper to Eastern poetry, it is hard to set to the credit of an Indian poet that he should be supposed to make his readers accept such an enormity as the Sea of Milk and the Himālaya created after the pattern of King Vikramāditya's glory. D's text conveys something more reasonable. According to it, the Creator or Dispenser (*Vidhi*) surely used the Çvetadvīpa, the Sea of Milk etc. as his model, when he brought V.'s glory into being.

76 In the enumeration of the countries conquered by Vikramaçakti for his master Vikramāditya Br. names these:

Madhyadeçaḥ sa-Saurâshṭraḥ, sarvá Gángá ca púrva-dik; which implies a very uncommon manner to express „all the eastern region of the Ganges". as T (II, 567) renders it, or „the whole eastern region, where the Ganges flows" as may rather be meant by *Gāngā pūrvadik* (!) In D there is no question of the Ganges, which in fact does not specially belong to the eastern region of India. These countries subdued are named there:

Madhyadeçaḥ sa-Saurāṣṭraḥ sa-Vaṅg Aṅgā ca pūrvadik = „. . . . and the eastern region with the land of Vaṅga and Aṅga (that is: with Bengal)."

83 A slight, but necessary correction of Br. is D's text:

ito devājñayā deva gatvāhaṃ prāptavān kramāt.

The vocative *deva* is here as properly put as *caiva* (the reading of Br.) is unaccountable and, therefore, passed over by T (II, 568).

121, 95 In the course of the ludricous story of the gamester Ṭhiṇṭhākarāla Somadeva gives vent to this remark, that even gods avoid the contact with an impudent scoundrel, as if they were incapable to withstand him. The çloka which contains this saying, is corrupt in Br.:

akshîna-bhogád vishamád drishṭrá tato 'bhayorjitát
durjanád vata devá apy açaktá iva bibhyati.

In T's translation (II, 576) this is rendered somewhat obscurely: „Even gods, you see, like feeble persons, are afraid of a thoroughly self-indulgent [= *akṣīṇabhogāt*], ruffianly scoundrel [= *viṣamād durjanāt*], flushed with impunity [= *abhayorjitāt*]." Here the last epithet is

strange, for his impunity presupposes at all events the consequence of this attitude of the gods, not the source of it; *akṣīṇabhoga* cannot signify that which T has put for it; and finally *dṛṣṭvā* is not translated at all (for „you see" must be the equivalent, I suppose, of *bata*) and, in fact, in this connection cannot be accounted for. D's edition restores the genuine text:

akṣīṇadoṣād viṣamād iṣṭāniṣṭabhayojjhitāt
durjanād bata devā apy açaktā iva bibhyati

= „Even gods, you see, as if they were incapable to withstand him, are afraid of an utterly perverted and wicked scoundrel who fearless does not at all care for good or evil (in his actions)."

155 sq. Thiṇṭhākarāla, in order to make the king demolish the temple and by this to get free his wife, „secretly buried in a forest outside the city four pitchers containing his wife's ornaments" (T II, 579):

(Br.) *tatra 'aṭavyáṃ catasṛishu nyadhád dikshu purád vahiḥ*
kántálamkára-kalaçán nivárya caturo bhuvi.

In T's translation I find no equivalent for *nivārya* nor should I know what meaning to give to this gerund in this context. Instead of it D has *nikhāya*, the very word we are in want of; *nyadhād . . . . nikhāya* together = „he buried". The following half-çloka runs thus in Br.:

pañcapañca-mahâratna-sampûrṇaṃ nicakhána saḥ

„and one full of sets of the five precious things he . . . . buried within the city etc." So T, who in a note accounts for the term 'five precious things'. In D, however, we read:

pañcamaṃ ca mahāratnasampūrṇaṃ nicakhāna saḥ

= „and the fifth (pitcher), filled up with precious jewels he buried etc." That all five pitchers contained rich ornaments and no difference is made between them, is plain from the sequel, see çl. 162, 167 and 171.

180 (Br.) *tac çarîreṇa cet krityaṃ tava, nirlocya tad, nṛipa,*
adyaiva 'etad drutaṃ devakulam bhúmi-samaṃ kuru!

„So, if you care for your body's weal, my sovereign, take this into consideration and this very day quickly level this temple with the earth" (T II, 580). For *nirlocya* D has *nirloṭhya*, a reading more appropriate

to the facts. How can there be time for consideration, if the temple should be demolished this very day? Thiṇṭhākarāla says. „If you desire to live, demolish the temple and level it with the earth quickly, even this very day." *Nirloṭhayati* „to demolish" is also used by Somadeva 76, 30 *nirloṭhya maṭhikām*, answering to T II 244 „remove this hut and —."

122, 21 Br. *sa dvy-ahena try-ahena 'asmai rājñe prābhṛita-patrikām*
likhitvā 'anyānyayā rūpa-bhaṅgyā citrakaro dadau.

It suffices to observe that D reads *dvyahena dvyahena*, to understand that this variance is really an emendation of Br. So both the symmetry of the composition (cp. *anyānyayā* in pāda *c*) and the rules of grammar concerning the vīpsā have got their due.

63 Vikramāditya, so it is related, had a pleasant dream, that in a very beautiful city across the sea he met with a charming lady, the man-hating princess Malayāvatī and married her. When he awoke not perceiving her he grew sad, and time going he became so afflicted that he lost his interest in everything. His door-keeper Bhadrāyudha, having heard in private the secret cause of his sorrow, induces him to paint the whole scene of his dreamed happiness on a canvass. This being done, Bhadrāyudha had a new monastery made and the picture put up there on the wall. „And he directed that in relief houses attached to the monastery, a quantity of food, with pairs of garments and gold, should be given to bards come from distant countries" (T II, 590). The sentence I have placed within signs of quotation is the translation of this çloka in Br.'s text:

maṭhe ca 'atra 'akarod dūra-deçāgantuka-vandinām
satreshv anna-samāhāram sa-vastrayuga-kāñcanam.

In D it is not „relief-houses" from which he orders to take the presents destined to the bards, but one such a building; on the other hand, the food is qualified to be delicate, having the six (required) flavours. The pāda *c* reads in D: *sattre ṣadrasam āhāram.*

123, 196 The boatmen, bribed by the old brahman, push the boat where Keçaṭa was into a place of the river where the current ran strong and, swimming themselves ashore, leave him alone to be carried to the sea. His reaching the sea is narrated in this manner in Br.:

Keçaṭas tu sanauko 'pi nadyá kṛitottarañgayá kshipto 'mbudhau vátavaçát

= „But K. was carried with the boat, by the river which was lashed into waves by the wind, into the sea" (T II, 603). D has:

Keçaṭas tu sanauko 'pi nadyā h ṛ t v o ttarañgayā etc. „K. carried away with the boat by the river which ran with high waves by the wind, was pushed into the sea."

CHAPTER III.

Conjectural criticism.

It has been sufficiently proved, I think, in the Chapters I and II that the edition of Durgaprasād marks a considerable progress. We are filled with gratefulness towards that *upakārin*, whose labours contributed so much to the better understanding of the important text on which he bestowed his care: and Tawney must feel somewhat sorry, I think, that D's edition was not out at the time when he made his translation. Nevertheless, as has also been stated above, it is no critical edition. Though the tradition of the text is upon the whole a good one, so that the number of troublesome or difficult passages owing to corruption and depravation of the author's words is comparatively small, yet such puzzles are not wanting altogether. In such cases the absence of an apparatus criticus makes itself painfully felt. The actual state of what is really found in manuscripts is hidden in a dark *terra incognita*. The only and scanty light that sparingly illuminates small spots of it is emitted by the apparatus of Tawney in those cases where his translation is not based on Br.'s text but on different readings of the manuscripts at his disposal. It is something encouraging that his corrections of that kind often confirm conjectural emendations previously proposed by scholars.

For it is a matter of course that, considering at one side our ignorance of the *lectionis varietas* in the manuscripts, at the other the insufficient *ἀξιοπιστία* of Br., conjectural criticism is sometimes by necessity to be resorted to. Some competent Sanskritists whom some reason or other caused to attend more closely to the outer form and the elocution of the „Ocean of the Streams of Tales", did good work in that direction. First of all Boehtlingk was obliged to ponder Br.'s text for the wants of his Dictionary, and Tawney had to fulfil this task as a cautious and judicious translator. Both proposed many conjectures *de suo*, among which excellent corrections. After the appearance of Br.'s volume III (lamb.

IX—XVIII) Kern published a paper in the *Journal of the Roy. As. Society*, 1868, containing a list of conjectural emendations. A very great number of them are incorporated in D's text. I dare not say, that they have found their way thither. I hold it for more likely that they happened to agree with the readings of his new manuscripts and from thence passed into his text. However this may be, the good right and the utility of conjectural criticism as *ultimum remedium* is once more attested.

Boehtlingk's corrections are dispersed in the Petropolitan Dictionary; for this reason I give some fuller indication of those which agree with D's text, as far as I have noted them. At 55, 165 *çūrpākarṇaḥ* for *çūrya*°; 56, 247 *sabhya* for *satya*; 62, 188 *anokaha* for *ana*°; 68, 11 *udghātāt* for *udvā*°, 68, 37 *saṃvara* for *çavara*; 72, 20 *vārdhaka* for *vāraka*; 80, 30 *sāṃyātrikaiḥ* for *saṃ*°; 98, 5 *māṇḍalikaḥ* for *ma*°; 103, 30 *paraṃparām* for *parasp.*°; 118, 112 and 120, 25 *dhiṣṇya* for *dhiṣṭha* and *adhiṣṭha* (sic); 120, 39 *vaiṣamyataḥ* for *vaiçasyataḥ*; 120, 123 *gāndharva* for *Gandharva*; 122, 67 *paurastya* for *paula*°.

Conjectures of Tawney confirmed by D are found: 6, 19. 12, 108. 13, 147. 15, 1. 20, 122. 35, 129. 68, 55. 70, 100; 123. 72, 366. 73, 134. 78, 23. 87, 14. 92, 86. 93, 67. 94, 106. 115, 115. 122, 139. 123, 294.

Conjectures of Kern similarly confirmed: 5, 103. 56, 70. 57, 66. 60, 15. 63, 185. 64, 218. 66, 35. 72, 86. 81, 102. 86, 111. 90, 33. 94, 119. 101, 31; 186. 102, 113. 103, 64; 93. 104, 160. 107, 25; 30; 38. 112, 161. 113, 18. 117, 46. 120, 62. 121, 107. 122, 8. 123, 158. 124, 128.

Sometimes, but rarely, conjectural emendations not confirmed by D agree with one or more of Tawney's MSS., e. g. Kern's proposal as to 114, 113.

Pandit Mookerjea mended 55, 184 (see T I, 546), which emendation has been confirmed by D. Similarly that of an anonymous scholar as to 29, 150 (*'vati* for *bahiḥ*, vid. supra, p. 109).

The following striking corrections are not warranted by D's text. Of Tawney with respect to 22, 238. 24, 184 (185). 25, 117; 216. 45, 167. 47, 117; of Kern as to 52, 189. 65, 218. 106, 178; of Boehtlingk as to 73, 240 (*vīrī* for *vīra*, cp. 87, 32 where the same correction agrees with D); 75, 76 (*asthāt* for *āsthāt*). Yet I would not a moment hesitate to take them up into the text, if ever I were to perform a critical edition of the Kathāsaritsāgara.

Now I proceed to some proposals of conjectural criticism for my own part. Except one passage, treated in Ch. II (*supra*, p. 120),

where I could not avoid it for a practical reason. I have hitherto abstained from bringing forth my own guesses about corruptions of the text without the support of manuscript readings. In this way the conjectural proposals after the publication of D will stay apart from those made before that time on the sole text of Br.

6, 108 I begin with correcting a slight error in a name. In tar. 6, 108 *Devākṛtaṃ tad udyānaṃ* must be changed into *Devākṛtiṃ* etc., cp. ibid. 72 *Devākṛtir iti khyātam udyānaṃ* etc.

111 In this çloka both Br. and D have *jahnuḥ*, an impossible form. Brockhaus translates this perfect by „schlugen (auf ihn) zu", hence Tawney likewise „pelted him vigorously" (I, 37), as if it were *jaghnuḥ*. I read *j a h r u ḥ*; this verb agrees better, I suppose, with the adjectives qualifying its subject. The bathing wives „with bodies the proportions of which were revealed by their clinging garments" incited the mind of their husband to lovesport, *jahruḥ . . . . . tam aṅganāḥ* = 'mulieres eum ceperunt.'

119 Some lines below it is related how the king was wholly abashed at the manifestation of his ignorance of Sanskrit appearing by his misunderstanding the words of the queen: „*modakair deva paritāḍaya mām.*" „The king was at once overpowered with secret shame" (*lajjākrānto jhaṭity abhūt* çl. 118). Çl. 119 thus proceeds:

parityaktajalakrīḍo vītadarpaçca tatkṣaṇam
jātavamāno nirlakṣaḥ prāviçan nijamandaram,

so D. In Br. is edited *nirlakṣyaḥ*. LANMAN has adopted this reading in his *Reader*, 50[14]. But neither *nirlakṣaḥ* nor *nirlakṣyaḥ* seem to represent the genuine word. If we admit of its correctness, we have to comply with such an ἅπαξ εἰρημένον as is scarcely consistent with the general laws of structure of Sanskrit words. There does not exist such a verb as *nirlakṣayati*, if it existed, it would not at any rate mean „to avoid the sight." On the other hand, analysing *nirlakṣya* (or °*kṣa*) = „where the *lakṣya* is wanting" cannot account for the translation neither of Br., who makes the king return to his palace, „um von Niemandem gesehen zu werden," nor for that of T., who renders the conclusion of this çloka in this manner: „and immediately entered his own palace *unperceived*." The simplest correction would be to change *nirlakṣaḥ* into *vilakṣaḥ*. But it

seems improbable that an as common word as *vilakṣa* should have been altered. If we correct: *nirlakṣmīḥ*, all will be right. *Lakṣmī* has often the meaning of „brilliancy, lustre" in one's outer appearance (cp. APTE's Dict., *s. v.* 4°): *nirlakṣmī* is the same as the more common word *niṣprabha*. The king, being abashed and put to shame, was in low spirits and in a dejected state of mind; this he showed by his perplexed countenance. Cp. the parallel places Divyāvadāna 633^{25} and Avadānaçataka, I. 48^{10} where *niṣpratibhāna* is used of persons, vanquished in disputation.

9, 77 For *vipanne pannage pūrvam* I read *v. p. pūrve.* The mountaineer says to Udayana: „I am a poor man, and I always maintain myself by exhibiting snakes [*jīvāmi bhujagam khelayan sadā*]. The snake I previously had having died, I . . . . finding this one . . . . captured him [*ayam . . . . mayā labdhaḥ*]" (T I, 55). Now as the phrase 'the snake I previously had' corresponds to *pannagaḥ pūrvaḥ*, not *pūrvam*, it follows that *pūrvam* is a corrupt reading and must be corrected into *pūrve.*

10, 159 The hunter who finds Çrīdatta and tells him that his wife whom he had lost is safe and stays at Nāgasthala in the house of an old brahman, concludes his message with this çloka, which is edited (in both Br. and D) as follows:

tataç cāham ihāyāto buddhvā tvannāma tanmukhāt
tām anveṣṭuṃ tato gaccha çīghraṃ Nāgasthalaṃ prati.

T (I, 64) renders the second line thus: „Therefore you had better go quickly to N. to search for her." But how can Çrīdatta be urged to search for his wife, when he has been just before informed of the place, where she is. The right reading is, of course, *tvām anveṣṭum*, with punctuation after these words, for it is *aham ihāgātaḥ* that has *tvām anveṣṭum* for its complement. The hunter says: „having learnt your name from her lips, I came here to search after you. Therefore, go quickly to N."

11, 77 *tataḥ kālena jātāsya rājñaḥ kanyā tu tanvy atha.*
The particle *tu* is here not required and inconvenient. Correct: *sutanvy atha* = 'a very delicate daughter' or 'a beautiful daughter'.

13, 196 Vāsavadattā leaves her uneasiness at her having left stealthily the paternal home with her lover, king Udayana,

being moved by the lovely tale narrated by Vasantaka about the adventures of the faithful wife Devasmitā. These are the contents of this çārdūlavikrīḍita stanza, the third and fourth pādas of which are thus edited:

tallajjāsadanaṃ vidhāya vidadhe Vatseçvare bhartari
prākprauḍhapraṇayāvabaddham api tad bhaktyekatānaṃ manaḥ.

The subject of the passive perf. *vidadhe* is *Vāsavadattayā* in the second pāda. Tawney has well caught, I think, the purport of the first part of pāda *c*), which Brockhaus must have considered so difficult as to overlook it wholly in his translation. He translates: „she got over the feeling of shame [= *tallajjās. vidhāya*] at having recently left her father's house [= *navaparityakte pitur veçmani* in pāda *b*]". Apparently he does not take *sadanam* = 'Sitz', as is done PW VII, 603 s. v. *sadana* 1), but he will claim for it the meaning 3) 'Erschlaffung', as I do. Yet, this being the case, its connection with *vidhāya* does not make a proper sense. Not *vidhāya* but *v i h ā y a* must be the right reading: *tallajjāsadanaṃ vihāya* answers to Latin *hujus pudoris languore relicto*.

14, 15 The nuptials of Udayana and Vāsavadattā are come to an end, and U. with his wife go back to Kauçāmbī: *sa pratasthe tato devyā saha . . . . svapurīṃ prati.* After two or three days *viṣayaṃ tam avāpya saḥ* etc. Correct *viṣayaṃ s v a m*, for he arrived in his own territory.

100 Both Br. and D have *gacchat Avantikāṃ brūtha.* For *brūtha* to restore *brūt i*, it is an imperative.

17, 72 I change *pramodena* into *pramādena.* Somaprabhā, that wondrous girl, who spoke immediately after birth, had told her father, he must not marry her to anybody; accordingly the father „concealed her in his house", and in this manner she grew up hidden from everybody. But, so relates our tale-teller, once it happened that on the festival of spring she looked down from the top of her house. That she did so *pramādena* 'by some imprudence (of her wardens)' is something essential which cannot be missing; *pramodena*, which denotes that „she looked on out of gladness", is to no purpose. Even in the parallel extract in B ṛ h a t k a t h ā m a ñ j a r ī, however shortened, the accidental character of the fact is indicated; see p. 80, cl. 139 *taṃ Çakrotsavayātrāyāṃ d a i v ā d vātāyanasthitām | Guhasenasuto 'paçyat.*

156 Yaugandharāyaṇa counsels his master to return to Kauçāmbī, „for we know that there is nothing to be feared from the king of Magadha, even though he has been deceived. For he has been completely gained over by means of the negotiation termed 'Giving of a daughter'." (T I, 123). Here the sentence „he has been gained over" is the translation of *samādhitaḥ* in Br., an impossible form, explained in PW, VII, 102 as an ἅπ. εἰρ. = *saṃdhita*. D reads *sa bādhitaḥ* (=„he has been checked"). The true reading is, of course, *sa sādhitaḥ*, that expresses nearly the same as T's „he has been gained over"; the whole line runs thus:

kanyāsambandhanāmnā hi sāmnā samyak sa sādhitaḥ.

21, 96 It is almost superfluous to observe that the avagraha in both editions should disappear; *sa rājaputro bheje parām çriyam*. Cp. *supra* p. 92 in fine.

24, 106 I read the çloka thus:

tāvac ca sa dvitīyo 'sya sakhā cāramukhena tat
vijñāya Mādhavo 'py evaṃ nagarīṃ praviveça tām.

The edited text has *tam* and *etannagarīṃ*.

25, 88 Both Br. and D edit this çloka as follows:

rātrau ca tatra supteṣu sarveṣv adhigatādhvasu
çrānteṣv āstīrṇaparṇādipānthaçayyāniṣādiṣu.

Here I cannot account for *adhigatādhvan* as a designation of people who have travelled the whole day and are now fatigued, as is required by the context; T (I, 209) translates: „And at night, while all were asleep, wearied with their long journey etc." *Adhigatādhvan* does not suit this meaning, it ought to denote rather 'one who has found his way.' I propose to correct: *sarveṣv api gatādhvasu* = „while all travellers without exception, were asleep"; *gatādhvan* is here as appropriate a word to signify people at rest after travelling, as *adhvaga* and *adhvagacchan* (Jātakamālā, VI, 27) to signify travellers on the road.

247 I think *tam* at the end of the 2^d^ pāda is to be corrected into *tat*; *sarovaram* is a neuter always and everywhere. Cp. PW and PWK s. v.

26, 142 D = 140 Br. The sons of Satyavrata, having laid hold on Çaktideva, are going to make an expiatory offering of him to Durgā, since he had occasioned the death of their father. They say:

tad eṣa Caṇḍikādevyāḥ purastāt pitṛghātakaḥ
asmābhir upahartavyaḥ çvaḥ prabhāte paçūkṛtaḥ.

So must be read and not *upahantavyaḥ*, as edited. There is no room here for the gerundive of *han* + *upa*, which, if existing, must mean 'to be touched, to be hurted''; on the other hand *upahartavya* is the proper word required. Cp. **6**, 79 *lokaḥ paçūpahāreṇa prīṇāti varadām imām*; **18**, 161 *ātmopahāreṇa prīṇāmi bhavatīm aham*; **22**, 64 D *tatrāham upahārārtham upanītaḥ* etc.; **53**, 137 *tatra prabodhya* (viz. *Vīravaraḥ*) *bhāryāyai . . . . çaçaṃsa saḥ* | *svaputram upahartavyaṃ rājārthe vacanād Bhuvaḥ*; Bṛhatk. tar. 2, 113 *Bhillair* (so to read) *Durgopahārāya nibaddho bāhuçṛṅkhalaiḥ*. — Cancel *upahantavya* in PW and PWK.

226 D = 224 Br. Both editions have

taṃ ca kṛṣṭaṃ puras tyaktvā Devadattaṃ tam abhyadhāt.

I think it must be *punas*, not *puras*. T (I, 230) translates: (She, after cleaving her body and taking out the child) „flung it down before him and said'', but how can the sole *puraḥ* convey the meaning of the two words *puras tasya*? *Punaḥ* signifies that she took the child out and immediately after *again* abandoned it.

27, 148 The minister Amaragupta, counselling his lord Vikramasiṃha to go a hunting, calls hunting a fine and useful sport, yet it ought no to be practised with excess. Pāda a of the çloka where this is stated, is edited thus: *na cāti te niṣevyante*. As no plural noun immediately precedes to which to refer the subject *te*, T (I, 243) accepts *te* as meaning the *mṛgā duṣṭāḥ*, named in pāda a of 147, and translates: „but wild animals should not be too unremittingly pursued.'' A forced interpretation, also with respect to *niṣevyante*. I hold the words for slightly corrupt and emend them in this way: *na cāti sa niṣevyas te* = „yet, you should not love that (hunting-sport, *ākheṭa*, named immediately before in 147 d) too much.''

29, 91 Kīrtisenā who during the absence of her husband is exposed to the vexations and the ill treatment of her mother-in-law reflects within herself, what I put here with the words of the translator (T I, 261): „My husband is rich, I was born in a good family, I am fortunately endowed and virtuous, nevertheless I suffer such calamity, thanks to my mother-in-law.'' By the bye I remark that the words „I am fortunately endowed'' answer to

saubhāgyam and express that she possessed beauty and other qualities apt to captivate a husband. The conclusion „thanks to my mother-in-law" is a clever rendering of *çvaçrūprasādāt* of the original. Yet *prasāda*, being not used as our „thanks to" as a vox media indicative of any cause, even of mishap, is wholly out of place here. And the nature of the context forbids us to explain *çvaçrūprasādāt* as an ironical utterance = „by the favour [that is: ill-favour] of my mother-in-law". The word is doubtless depraved. I guess the genuine ablative may be easily restored and read the çloka as follows:

āḍhyaḥ patiḥ kule janma saubhāgyaṃ sādhuvṛttatā
tad apy aho mama ç v a ç r v a p a s a d ā d īdṛçī vipat.

„. . . . nevertheless I suffer such calamity because of that accursed mother-in-law." For *°apasada* with this meaning, see the instances quoted by APTE, *Sanskrit-English Dict.*, s. v. and also D a ç a k u m ā r a c a r i t a, Uttarakh., 4th Ucchvāsa (p. 131 ed. Tāran.) *kva yāsi kuñjarāpasada.*

32, 135 D = 136 Br. The structure of the period which makes up this çloka is somewhat disturbed; the clause *yat suhṛn me 'sti nāpitaḥ* is not accounted for satisfactorily from a grammatical point of view, whether it should be construed with the preceding sentence, or with the following. I think, *yat suhṛt* should be corrected into *yaḥ suhṛt*, and I read the çloka thus:

ekas tatrābhyupāyaḥ syāt: y a ḥ suhṛn me 'sti nāpitaḥ
īdṛgvijñānakuçalaḥ, sa cet kuryād ihodyamam.

144 D = 145 Br. What may be the force of *param*, the last word of the first line of this çloka? The female ascetic deliberates with her friend, the barber, about some means to remove queen Kadalīgarbhā from king Dṛḍhavarman, her husband, who is much attached to her. The barber dissuades to use violence; „therefore it is far better", says he „that she should be separated from the king by means of our ingenuity", etc. (T I, 288). There can be no question of doubting the rightness of this translation. But it is not *param* that means 'far better,' but *varam*, and so, I am sure, the edited text is to be mended:

tasmād buddhibalenaiṣā rājño viçliṣyate v a r a m.

This, too, is in accordance with the habit of our author of employing *varam* in the way of an adverb, so as to have

almost the nature of our „rather". Here are some instances: **22**, 84 *tad etām upasarpāmi tāvaj jijñāsitum varam ity ālocya*; **26**, 250 *āstām tatraiva bhūyo 'pi pāpaḥ kāpāliko varam* = „let the wicked kāpālika rather remain there still longer"; **39**, 50 (Br.) *tad ihaiva varam devi bhūgṛhaṃ kriyatām iti*; **101**, 8 *varam Ujjayinīṃ yāmi tatra prāpyeta jātu saḥ*; **123**, 57 *tad gacchāmi varam pathā etatpradarçyamānena*. Other instances see PW, VI s. v. *varam*, 2 *b*.

34, 167 I read this çloka with a slight correction, altering *tayānīya* into *t a s y ā*°:

tatra pūrçvaṃ tasyānīya sutāṃ Madanamañcukām
Kalingasenayā prītyā rajyamānaḥ sa tasthivān.

Pūrçvam cannot be destitute of the genitive depending on it.

212 The words *yathā tathā* at the end of the 2[d] pāda must be interchanged, the meaning being „he conducted himself in such a way [*ceṣṭate sma tathā*] that [*yathā*], though attacked by an emperor, he was not defeated" (T I, 314).

37, 165 Tawney translates the line *anubhūtādbhutānekajanmāmutraiva janmani* „having endured more than one [add: 'wonderful'] birth in this very life" (I, 343). But *amutra janmani* is „in the other life", the very counterpart of this life (*idaṃ janma*). Somadeva wrote, I am sure, °*janmāmutr e v a janmani* = „having endured many wonderful births, *as if* in the other world."

38, 111 It is said of the hetaera Madanamālā that she, having lost her sweetheart, determined to die, if in the space of six months he should not return. Her temper of mind, while being in this disposition, is thus described in the edited text (Br. and D):

tatas tadviprayogārtā jīvitaṃ viṣavedanām
dehaṃ niṣphalamāyāsamāhāraṃ caurayātanām
manyamānā,

and rendered by T (I, 352) as follows: „. . . . afflicted at his departure, and considering life to be poison-agony, and the body, that fruitless accumulation of delusion, to be merely a punishment for thieving." We may understand that she, heavy with sorrow, looks on life as anguish caused by poison, but what in the world may account for the strange and absurd opinion, that the body

should be hold for 'a punishment for thieving'? Besides, though *māyā* (delusion) is the acknowledged cause of the phenomenal world, from the orthodox Vedantic standpoint, such a tenet as *deha* = *māyāsamāhāra* is unheard of and, if considered well, almost an impossibility for an Indian mind; the *māyā* does not consist of small particules, the sum or *samāhāra* of which makes up a body. Brockhaus was mistaken, when he divided *nishphala-máyá-samáháram*. He ought to have divided thus: *nisphalam āyāsam āhāram*, in three words. And as to *caurayātanām*, I am sure it represents a misread *caiva yātanām*. I restore, accordingly, Somadeva's genuine çloka in this manner:

tatas tadviprayogārtā jīvitaṃ viṣavedanām
dehaṃ nisphalam āyāsam āhāraṃ caiva yātanām
manyamānā,

= „. . . .considering life to be poison-agony, the body fruitless toil and food to be a punishment."

39, 215 For *rājānaṃ gataṃ buddhvā savākchalam* | *sambhāvyaiva* I propose . . . . *sva vākchalam* | *sambhāvyaiva* = „guessing that the king was gone after knowing her false tongue"; *buddhvā* has the king for its subject, not the queen. T's translation (I, 366) is to be corrected in this way.

41, 31 King Cirāyus the long-lived, whose minister was the wise Nāgārjuna (see *supra*, p. 48), has anointed his son Jīvahara *yuvarāja*. When he, rejoiced at his dignity of crown-prince, comes up to his mother, she says to him: „Why do you rejoice without cause, my son, at having obtained this dignity of crown-prince, for this is not a step to the attainment of the kingly dignity, not even by the help of asceticism? For many crown-princes, sons of your father, have died, and not one of them has obtained the throne, they have all inherited disappointment. For Nāgārjuna has given this king an elixir, by the help of which he is now in the eighth century of his age." These words of the mother, which I transcribe from T (I, 377) = original text **41**, 31—33, offer no difficulty, but for the mention of asceticism. The life and the business of a crown-prince are the very contrary of the life and the occupations of an ascetic. What, then, the *tapas* has to do here? Nothing at all, I think. If the çloka 31 were free from corruption, that *tapas* would cease to be. I surmise, the genuine form of this çloka was:

yauvarājyam idaṃ prāpya putra hṛṣyasi kiṃ mṛṣā?
rājyaprāptyai kramo hy eṣa na kadācana vidyate
= „do not rejoice at your being anointed crown-prince. this is *never at all* a step to the attaining of the royal dignity:" नकदाचन has been depraved into नयसाचन.

44, 57 Sūryaprabha, the future lord of the Vidyādharas kidnaps many princesses as his wives, thanks to the favour of the Asura Maya. Roaming with his chariot through the air he took Madanasenā from Tāmraliptī, Candrikāvatī from Aparānta, Varuṇasenā from Kāñci, Sulocanā from Lāvānaka etc. From Tāmraliptī he carried away also a second princess,

āyayau Tāmraliptīṃ ca punas tatrāpy apāharat
aparāṃ rājatanayāṃ kanyāṃ nāmnā Vilāsinīm.

Here I have corrected *apāharat* for *upāharat*, as is edited in both Br. and D. Perhaps it was an error of print in Br., thoughtlessly repeated in D. Cp. çl. 63, where the king of Tāmraliptī complains to the father of Sūryaprabhā: *putreṇa tava me 'pahṛte sute. Supra*, p. 71 we have conversely corrected *upa°* instead of *apa°*. At **48**, 34 D has *upakṛtam*, which is preferable to Br. *apakṛtam.*

Another instance of the same confusion is **75**, 95. The woman says:

kiṃ tv ahaṃ na sadā tatra gacchāmy apahṛtāmbarā.
kuputraḥ kitavo vastraṃ dṛṣṭvā hi harate mama.

Here Br. reads *upahṛtāmbarā*, D *upahatāmbarā*. The fault escaped the attention of Boehtlingk, who in his *Chrestomathie*[2] p. 114 (çl. 37) kept the reading of Br., Tawney rightly translates, as if his text had *apahṛta°*: „but I never go at present, as I have been deprived of my clothes, for my wicked son, who is a gambler, takes away my clothes, as soon as he sees them." (II, 236).

45, 27 In the answer of Maya, the advocate of Sūryaprabha, to Nārada, Indra's messenger, Br.'s corrupt text: *yat „prāçvamedhākaraṇaṃ devāvajnāṃ" ca jalpati | tad asat* has misled T (I, 415). D much better: *yaç cāçvamedhā°*. Read: *yac cāçvamedhākaraṇaṃ devāvajñāṃ ca jalpati tad asat* = „and with regards to his (Indra's) saying about the not-performance of an açvamedha (by us) and our contempt of the devas, that is false."

49, 175 D = 176 Br. For *sāpi tanmukha eva* I think it must be put *sāpi tanmukhen a i v a*; *tanmukha eva* cannot be accounted for grammatically, neither as nom. nor as loc., and cp. the preceding çloka *pravrājakamukhena*.

216 „And a wife, [says Guṇaçarman] who falls in love of her own accord with a man, is sure to be chaste, but if she is given away by her father against her will, she will be like Aśokavatî" (T I, 469). The original text of this sentence, whose meaning is exactly rendered by the words quoted, is thus edited:

jāyā ca svarasā raktā bhaved avyabhicāriṇī
avaçā pitṛdattā ca syād Açokavatī yathā.

Here, I suppose, every Sanskritist must be at a loss how to account for *svarasā*. That word must be somehow corrupted, and I think we do not go much amiss by conjecturing the true reading to be *s v a v a ç ā*. The wife got against her will and given by her father — *avaçā pitṛdattā ca* — is contrasted with her who of her own accord comes to her husband, whom she loves — *svavaçā raktā*.

53, 40 Labdhadatta, a dependent (*kārpaṭika*) of king Lakṣadatta, had received from his lord a citron filled with jewels. He, however, thinking it a common citron, sold it to some Buddhist mendicant, who visiting the king, presents him with it. Lakṣadatta, recognizing the fruit, asks the mendicant, how he came by it. The first line of çl. 40 contains the question; Br. differs here from D:

Br. *mātuluṅgam kuta idaṃ saṃlabdhaṃ bhavatām iti*
D *mātuluṅgaṃ kuta idaṃ bhadanta bhavatām iti.*

I prefer the reading of D, but as it is very improbable that the king addresses that ordinary mendicant in so respectful terms as is implied by the plural *bhavatām*, I hold this word for a corruption and conjecture:

mātuluṅgaṃ kuta idaṃ bhadanta b h a ṇ y a t ā m iti
= „How did yow come by that citron? Tell it me, reverend sir."

57, 111 foll. These two çlokas, in which the rescue of Sundarī from the well and the returning of her lover Îçvaravarman are narrated (T II, 7), seem to be badly transmitted in mss. Partly D, partly my own conjecturing may help

to improve the reading. So, I think, Somadeva composed them:

utkṣiptā mṛtakalpaṃ sā kṛtrātmānaṃ nivedite [1])
pratyāgate vaṇikputra ālāpaṃ çanakair dadau ||
samāçvastāṃ [2]) *samādāya hṛṣṭas tāṃ sānugaḥ priyām*
āgād Īçvaravarmāsau pratyāvṛtyaiva tadgṛham ||

62, 143 Since it is impossible to construe *yuyam* . . . . . *sarve tiṣṭhantu*, and no other grammatical employment of the imperative is left than to be the predicate of *yūyam*, *tiṣṭhantu* must be a clerical error for *tiṣṭhata*.

63, 59 The water-genius relates how he has been born as such by a fault committed in a previous existence, when being under the vow of the *upoṣaṇa* he, though not purposely, had had sexual intercourse with his wife. „When this vow was almost completed" he says, „one of my wives wickedly came and slept in my bed." (T II, 82). Then happened that which is told in çl. 59 defectively edited in Br. — one syllable is wanting —, in D it is as follows:

turye tu yāme vismṛtya tadvrate tanniṣevaṇam
nidrāmohāt tayā sākaṃ rataṃ sevitavān aham.

It is plain that he did not forget *tanniṣevaṇam* but *tanniṣedhanam*. As to the confusion in mss. between *v* and *dh* see *supra*, p. 69 at the bottom.

65, 81 The meaning of *upakārāṃça*, as is edited in Br. and D, must be a mystery to the interpreters of this passage. Somaprabhā has cursed her brother to become a bird with a golden crest, and puts this term to the curse, saying: „When . . . . you fall, in your bird-form, into a blind well, and a certain merciful person draws you out, *and you do him a service in return*, then you shall be released from this curse". I transcribe the words quoted from T II, 105 and I have italicized the equivalent of *tasya kṛtvopakārāṃçam* of the edited text, to show that Tawney translated *upakārāṃça* as if it were simply *upakāra*. I surmise that the genuine reading is:

tasya kṛtvopakāraṃ tvaṃ çāpam etaṃ tariṣyasi.

67, 72 Since there is no species of ruddy goose (*cakravāka*)

[1]) Br. *nivedya tam | pratyāgatam vaṇikputram a°*
D *niveditam | pratyāgataṃ vaṇikputram a°*
[2]) So D; Br. *samāçvastaḥ*

which is styled *niçācakravāka*, and there is made mention in this çloka of the *cakravāka* separated from his *cakravākī* „at night" (T II, 129), a very common simile, the edited reading need be corrected into *n i ç i cakrāhvasadṛçī kāpy avasthā mamābhavat.*

71. 11 Mṛgāṅkadatta has rescued the king of the Bhillas from the peril of drowning, whereupon that prince shows his gratitude by offering him his friendship and assistance in his undertaking, inviting him to enjoy his hospitality with these words (T II, 154): „So do me the favour, my lord, of coming to my palace, since I am your slave." It is obvious that the original text of this content thus edited:

tat prasādam kuruṣvaihi gṛhān bhṛtyasya me prabho

must be corrected into.... *bhṛtyasya t e prabho.*

105 In the speech, with which king Vimalākara blames the inaction and the want of energy of his son Kamalākara, an instrumental has perchance ousted the legitimate locative from its place. Read the first line of the çloka thus:

tvay i ca dṛṣṭā nādyāpi jigīṣā sukhasaṅgin i

and translate „up to the present time no longing for conquest has manifested itself in you, a person addicted to pleasures". The edited text has *tvayā.... sukhasaṅginā,* as if *dṛṣṭa* were synonymous with *darçita.*

74. 69 I suppose *pragalbhate* to be corrupt. We have to expect *pragalbhatām.* The citizens thought: „(But) let Samarabhaṭa not dare to rob him of the kingdom." The çloka, therefore, is to be corrected thus:

m a i v āsya rājyaṃ Samarabhaṭo hartuṃ pragalbha t ā m etc.

82. 44 The man who was fastidious about beds, one of the three fastidious brothers, bore a red mark on his side caused by a hair that was found upon examination underneath seven mattresses. This mark qualified in çl. 41 *madreva kuṭilāruṇā* is again spoken of in çl. 44, for not *aṅgam,* as has been edited, but *aṅkam* must be meant. It is said that the king was astonished on beholding *that mark*:

so 'py ānītasya vīkṣya tat

tadrūpaṃ tūlikāvaṅgasy ā ṅ k a ṃ rājā visismiye

(T II, 273 translates: „when the king saw the state of his body"). Cp. Kṣemendra telling the same tale IX, 2, 362

çayyācaṅgo 'dhikas tebhyo yo vālenāṅkitas tanau. In the parallel place of the prose redaction of Vetālapañcaviṃçati edited by Jīvānanda Vidyāsāgara in 1873 (tale 5, p. 27 [12]) likewise: *çayyāvañcoḥ pṛṣṭhe cihnaṃ dṛṣṭvā brūte: „satyam ayaṃ çayyāvañcuḥ.“*

83, 30 Jīvadatta, one of the suitors for the hand of Anaṅgarati being asked his name and his profession or art, answers:

vipro 'haṃ Jīvadattākhyo vijñānaṃ ca mamedṛçam:
jantūn mṛtān apy ānīya darçayāmy āçu jīvataḥ.

So this çloka is edited. Its meaning is plain, but for *apy ānīya.* That T's translation (II, 276) „I can restore to life dead creatures, and exhibit them alive“ is materially right, is out of question. But T did as less understand the words *apy ānīya* as I do. I believe they are vitiated and perhaps we would not be far from the truth, if we restored *anuprāṇya.* The *anuprāṇana,* in its most strict acceptance, signifies a certain ceremony in the ritual of the jātakarma, the object of which is to vivify the newborn child by inspiring into it successively the five different breaths which constitute life. In a figurative sense it is used in the Prabodhacandrodaya, IV (p. 137 of ed. Nirṇayas., 1898) *prāṇāyāmādyanuprāṇanena.* Here, too, the verb *anuprāṇayati* would be apposite to express the idea of 'restoring to life' dead people. Cp. *viçvasya hí prāṇanaṃ jīvanaṃ tvé* (RV. 1, 48, 10) „in you (Uṣas) resides that which makes every being breathe and live.“

94, 100 The boy of seven years who willingly offers his life to save that of the king and to relieve his poor parents, says to them, when he asks their permission: „permit me to do so, and put an end to your poverty“ (T II, 340). The Sanskrit original of this sentence is vitiated by a grammatical blunder, which I should pass over tacitly, for it seems to be a simple error of print in Br., if not D had the same fault. Of course, it must be

tan mām abhyanujānītaṃ hataṃ cāpadam ātmanaḥ;

both Br. and D have *hatām.*

95, 12 *tato dineṣu yāteṣu tīkṣṇasūryāṃçusāyakaiḥ*
proṣitānāṃ niruddhādhvā gharmakāla ihābhyagāt.

The adverb *iha* is out of place. This is so obvious that T (II, 343) omitted it in his translation unconsciously,

methinks. Read: *gharmakāla ivābhyayāt*; the particle of comparison, though put after *gharmakālah*, logically belongs to *proṣitānām niruddhādhvā*. The three following çlokas are built up in a similar way: they are descriptive of characteristics of the hot season, each trait being embellished by a comparison denoted by *iva*. This consideration favours the proposed correction.

108, 131 The spies who have visited incognito the court of the rival Vidyādhara king Mandaradeva report to Naravāhanadatta the hostile intentions of that monarch and his disdaining utterance about him. On hearing this, „the assembly of N.'s partizans.... were all beside themselves with anger...., The arms of Chitrángada, frequently waved and extended, seemed with the tinkling of their bracelets to be demanding the signal for combat, etc." (T II, 456). What is said here of Citrāñgada corresponds to this çloka:

Citrāñgadasya bāhū svau vidhūtaprasṛtau punah
amārgatām ivādeçam yoddhum valayaniḥsvanaiḥ.

Anybody who reads these lines must be stricken by the impossibility of explaining *svau*. This pronoun is not only quite superfluous, but as little as one would say in English: „Citrāñgada's *own* arms frequently waved", can Somadeva have expressed himself in a similar way. I hold *svau* for corrupt, and suggest that the good reading is *khe*: C. made strong movements with his arms in the air to give vent to his anger. As to the palaeographical ground of this emendation, cp. 106, 110 where Br. has *kheda-chalāt*, but D the right reading *svedacchalāt* (*supra*, p. 69).

119, 140 Muktāphaladhvaja says to his friend that the temple of Gaurī, near which they have descended, is the place where he rescued formerly his beloved Padmāvatī from the injury of the Rākṣasīs [116, 27 foll.]. In T's translation (II, 556) his words are: „Here I had my first interview with my beloved, when she had been terrified by the Rākṣasīs, etc.," the original of which is:

amutra Rākṣasītrastā pūrvam sambhāvitā mayā.

But *sambhāvitā mayā* cannot be the equivalent of „I had my first interview with her;" on the other hand no meaning inherent to *sambhāvita* befits the situation. I think *sambhāvitā* is a misread *samtāritā*, which being restored

makes the meaning this: „Here *I rescued* her, when she had been terrified by the Rākṣasīs."

184 Padmāvatī is about to put an end to her hopeless life and deliberates, what means of suicide is the best in her case. The blazing funeral pile, which has consumed the bodies of Muktāphaladhvaja and Mahābuddhi does not like her, since „it is not fitting, that I should enter this fire and be mixed up with strange men. So in this (difficult conjuncture) hanging, which gives no trouble, is my best resource" (T II, 559). I have put within brackets two words added by the translator. The original Sanskrit çloka is this:

parapūruṣamadhye tu praveṣṭuṃ anale 'tra me
na yuktaṃ tad anāyāsaḥ pāça evātra me gatiḥ.

Should hanging be styled by that girl a manner of killing one's self „which gives no trouble?" And even if she thought so, this declaration is not the contrast of what precedes, as it ought to be; for it is *not on account of the trouble* which she fears that she is not willing to throw herself into the fire. In short, *anāyāsaḥ* must be a corrupt reading; the genuine word hidden under the corruption is *anāsthāyāḥ*, I think. By restoring it, we get this meaning: „hanging alone is the proper act for me, destitute as I am of hope".

121, 148 Çakra has cursed Kalāvatī and added the term of the curse. She goes back to the earth and weeping „told to Ṭhinṭhākarāla the curse Indra had pronounced, together with the end he had appointed to it, and how he himself was to blame" (T II, 579). Of the Sanskrit original of the quoted passage, as it is edited,

itIndraçāpaçāpāntāv etya sāçruḥ çaçaṃsa sā
tasmai Kalāvatī Ṭhinṭhākarālāya savācyatam,

the last word cannot be right. Read: *savācyakam*, an avyayībhāva = „with words of blame".

123, 266 B = 265 Br. The wicked servant who had in vain tried to keep the lady whom he had to lead to his master for himself, and now returns to him without her, exculpates himself with a lie. He says: „no sooner did she come out and was seen, than I was seized there by those other men, etc." (T II, 607). The words quoted represent nearly the meaning of the original text, but

in the editions the conjunctions *yāvat* . . . . *tāvat* have interchanged their places. It must be:

naiva sā niragād y ā v a d, d ṛ ṣ ṭ a s t ā v a d aham janaiḥ.

Br. reads the line thus:

naiva sá niragát távad drishṭá, yávad aham janaiḥ

D as follows

naiva sā niragāt tāvad dṛṣṭo yāvad aham janaiḥ.

The meaning is: „Before she had come out, other people saw me, those seized me and took away my mule".

124, 32 The style of the second line of this çloka would be much improved by correcting

ko náma Vikramádityaḥ? sa eva 'ájñám dadáti naḥ

(Br. and likewise D), into

ko nāma Vikramādityaḥ sa y a d ājñām dadāti naḥ?

Care has be taken to offer only such emendations to the consideration of competent judges as are evident or almost evident to myself. I have avoided advancing uncertain guesses and vague conceits. Many corrupt places are still waiting the hand that restores them to soundness, in the first place if possible, by the light of duly examined manuscripts, or this failing, by critical acumen. For though, as stated before, the text has been upon the whole preserved tolerably well and *cruces interpretationis* are, therefore, comparatively rare, now and then there exists a strong presumption of depravation being the cause of our want of understanding a given passage. Among others I mention 10, 63. 11, 16. 14, 72. 16, 58. 22, 115 [1]). 37, 102. 44, 107. 53, 88 (tempted without success by Kern). 55, 173. 57, 17. 72, 69. 102, 111. 112, 153.

In the course of these researches comparison of Somadeva's text with the Bṛhkm. has sometimes proved a useful instrument in both exegetical and critical respect. I am persuaded that a thorough and close examination of both works in concordance with each other, as Mańkowski and Hertel have done already for the Pañcatantra portion, must bear good fruit.

I will give a fair sample of what I mean with that help. It is worth while to deal with it more fully.

[1]) Perhaps to read *kim vyājena r j u k e jane?* [= *vyājena* + *ṛjuke jane*]. The reading of the editions *vyājenārjave jane* implies an impossibility. It is inadmissible to take *ārjava* (uprightness) with the meaning of *ṛju* 'upright'. Cp. also t. 24, 79.

In Somadeva's t. 72 a remarkable story is told which may be called the very different Indian fashion of the legend of Daedalus and Icarus. The Sanskrit text that contains it, is edited as follows by Br.:

Âsîd Mâlâdharo nâma pûrvaṃ brâhmaṇaputrakaḥ.
so 'paçyad ekadâ Siddha-kumâraṃ vyoma-gâminam. 278.
tat-spardhayâ triṇamayâu pakshâu âbadhya pârçvayoḥ.
utplutya 'utplutya gagane gaty-abhyâsam açikshata. 279.
pratyahaṃ ca tathâ kurvan pariçramam apârthakam
dadṛiçe sa kumâreṇa kadâcid vyoma-câriṇâ. 280.
„dhairya-yuktaḥ pariçrâmyan dushprâpe 'rthe 'pi sodyamaḥ
„bâlo 'yam anukampyo me, mama hy esha parigrahaḥ." 281
iti saṃcitya tushṭena nîtvâ tena sva-çaktitaḥ
skandhena, dvijaputro 'sâv âtmano 'nucaraḥ kṛitaḥ. 282.

Tawney, since he had no other instrument for interpretation at his disposal but the text as transcribed here, acquitted himself well of his task by translating it as follows:

„Once on a time there was a young Bráhman of the name of Máládhara: he beheld one day a prince of the Siddhas flying through the air. Wishing to rival him, he fastened to his sides wings of grass, and continually leaping up, he tried to learn the art of flying in the air. And as he continued to make this useless attempt every day, he was at last seen by the prince while he was roaming through the air. And the prince thought: „I ought to take pity on this boy who shews spirit in struggling earnestly to attain an impossible object, for it is my business to patronize such." Thereupon, being pleased, he took the Bráhman boy, by his magic power, on his shoulder and made him one of his followers." (T II, 184).

Here is its parallel in Bṛhkm. p. 258:

çiçur Mālādharo nāma brāhmaṇo Dakṣiṇāpathe
dadarça nabhasā yāntam javāt Siddhakumārakam. IX, 1, 532
taṃ dṛṣṭvā tūlapakṣābhyām kṛtvātmānaṃ pariṣkṛtam
ākāçe gamanābhyāsam vyadhād utsāhanirbharaḥ. 533
tato yadṛcchayā yāto Bhagavān varado Guhaḥ
taṃ dṛṣṭvā bālakṛpayā cakāra vyomagāminam. 534

Leaving aside a few slight differences between both narratives, with Kṣemendra it is not the young Siddha-prince who pities the energetical fantastical man, but the mighty son of Çiva himself. And considering more closely the tale told, it is much more likely that a god made him one of his followers than a simple *Siddhakumāraḥ*, who for the rest may rather represent „some young Siddha"

— Kṣ. names him *Siddhakumārakam* — than a „prince of the Siddhas.'' It is now plain that Brockhaus misunderstood the word *kumāreṇa* çl. 280. It denotes not „that prince of Siddhas'' but Kumāra = Guha = Skanda, the wargod. And if we compare also D's edition of the Kathāsaritsāgara, it appears that Br. in çl. 282 by mistake wrote *skandhena* [T's „upon his shoulder''] for *Skandena*, as he will have found in his MSS. So it is plain that Somadeva and Kṣemendra fully agree as to the main fact, that it was Skanda who took up the undertaking brahman to his dominions and made him his follower. T's translation is to be altered accordingly.

CHAPTER IV.

Metrorum conspectus.

Somadeva was a skilled metrician. He handles the most various metres with facility and does not seem to have had great trouble to harmonize his elocution with the severe exigencies of the different kinds of versified style. As a rule he writes with the same fluency and lucidity, whether he uses the ordinary anuṣṭubh çloka or composes çikhariṇī and çārdūlavikrīḍita stanzas. It is the old custom of Indian artful narrative poetry to change the metre in the last verses of the cantos. Somadeva, who in accordance with his predecessor Kṣemendra composed the bulk of his poem in ordinary çlokas and made that metre the main metrical form of each of the 124 *taraṅgas* of his *sāgara* of tales — the popular style and the literary character of the fairy stories being little adapted to more severe and more refined metrical schemes for the composition of whole cantos, as is the case in the Buddhacarita and the classical epics of Kālidāsa, Māgha and others — affords a comparatively large room to that metrical variety of the conclusions. In the first lambakas he observed some restraint, but gradually he must have allowed himself to indulge freely into his talent of displaying the richness of his descriptive and representing power in an elegant variety of metres. He does so especially in the last canto of each lambaka. The ninth lambaka ends with thirteen, the seventh with thirty-four, the long twelfth even with forty-nine such free stanzas.

As I am not aware of a conspectus metrorum of the Kathāsaritsāgara already existing, and this may be a useful instrument for further research, I subjoin it here in the way of an appendix to these Studies [1].

---

[1]) I follow D's text for the numbers of the verses in each taraṅga. Those of Br. agree with them, if the contrary is not stated.

GAṆACCHANDAS.

Āryā: a.) *pathyā:*

1, 63—65. **3**, 64; 75—78. **4**, 135. **8**, 35—37. **11**, 81—83. **12**, 193. **14**, 88. **16**, 122. **18**, 406. **21**, 147. **22**, 255—258. **23**, 91. **24**, 230. **25**, 292; 293. **26**, 94; 273—278 (271—276 [1])); 286 (284). **27**, 211. **34**, 251; 252; 265. **35**, 163; 164. **36**, 135. **37**, 238; 239; 244. **38**, 156; 157. **39**, 246. **43**, 245; 252 *); 258; 259; 262. **44**, 140; 186 (187). **45**, 370; 371. 50, 207 (208); 210 (211). **51**, 220—225. **52**, 405; 406. **53**, 32; 194. **54**, 240. **55**, 235—237; 239. **56**, 338 (339), repeated 358 (359); 417—419 (418—420); 421—423 (422—424). **58**, 141. **59**, 171. **61**, 329. **64**, 162; 163. **65**, 255; 256. **66**, 192. **67**, 114. **68**, 72; 73. **70**, 131. **71**, 70, repeated 99; 304. **74**, 326. **76**, 41. **77**, 93—95. **80**, 54. **82**, 48; 49; 51; 52. **83**, 62—67. **86**, 164—170 **). **88**, 57—60. **89**, 115. **90**, 201—206. **93**, 102. **95**, 92; 93. **96**, 45—50. **98**, 32. **99**, 44—47. **100**, 44 - 48. **101**, 374; 375; 385. **103**, 242 (241). **104**, 218 (219). **107**, 139. **110**, 145 (146). **111**, 104. **112**, 214. **113**, 98. **116**, 95. **118**, 193; 194. **119**, 193; 204; 211; 214; 215; 218. **121**, 277; 278. **122**, 103; 104; 110; 111. **123**, 339 (338). **124**, 58. Amount: 177 stanzas.

*) In D, with Br. the stanza is a gīti, but his reading is bad.

**) Vs. 168 I follow Br., whose reading I prefer, in D that stanza is a gīti.

b.) *gīti:*

23, 89; 90. **24**, 53; 231. **25**, 297. **26**, 146 (144); 147 (145); 271 (269); 272 (270); 284 (282). **34**, 254; 263. **41**, 61. **42**, 223. **43**, 242—244; 246—251; 253—255; 260; 261; 263—274 *). **44**, 139. 382—412. **50**, 203 (204); 204 (205); 211 (212). **51**, 227. **52**, 410. **56**, 360 (361). **57**, 175; 177. **59**, 173; 179. **60**, 254 (255). **66**, 193. **67**, 115. **69**, 183. **78**, 90—92 [2]). **81**, 114; 115. **82**, 50. **85**, 39. **87**, 60. **92**, 82; 83. **95**, 94—96. **99**, 39; 43; 57; 58. **100**, 58. **101**, 392. **103**, 218 (217)—221 (220). 243 (242)—245 (244). **104**, 219 (220). **105**, 88; 89. **106**, 186. **107**, 135—138. **108**, 207 (206). **109**, 146—148. **110**, 144 (145); 146 (147)—148 (149). **111**, 106. **112**, 208—211. **114**, 141—144. **116**, 94. **117**, 65; 66; 175—181. **119**, 191; 199—202; 219. **121**, 279. **123**, 344 (343); 345 (344). **124**, 241 (242)—246 (247). Amount: 162 stanzas.

*) Vs. 274 is corrupt in D. Br.'s text has here the right reading.

[1]) The bracketed ciphers mark the numbers of the verses in Br.

[2]) These three gītis are also distinguished by their elegant inner rhyme.

MATRACCHANDAS.

Vaitālīya: **43**, 257. **56**, 414; 415 (415; 416). **103**, 215 (214).
Amount: 4 stanzas.

Aupacchandasika

Somadeva has these three types:

a.) each pāda begins by ◡ ◡ – –:

3, 79. **4**, 137. **7**, 112. **10**, 216. **14**, 90. **32**, 194; 195 (195; 196). **38**, 160. **45**, 372. **56**, 420 (421). **57**, 174. **62**, 236; 237. **64**, 164. **72**, 405. **92**, 87. **101**, 389; 390. **103**, 201 (200)—209 (208). 211 *). **106**, 185. **112**, 212. **116**, 91; 92. **117**, 171—174. Amount: 36 stanzas.

*) In Br., owing to a various reading, vs. 211 belongs to the type b.)

b.) each pāda begins by ◡ ◡ ◡ ◡:

2, 82. **14**, 89. **16**, 123. **20**, 227. **21**, 145. **25**, 298. **26**, 270 (268). **34**, 256. **36**, 133. **59**, 167. **73**, 440. **102**, 153. **103**, 210 (209). **109**, 149; 150. **116**, 93. **123**, 340 (339). Amount: 17 stanzas

c.) both types mixed.

34, 261; 262. **53**, 197. **72**, 406. **95**, 97. **99**, 42. **100**, 59. **103**, 215 (214). Amount: 8 stanzas. In all of them one pāda begins ◡ ◡ ◡ ◡, the other three ◡ –.

VṚTTAM.

Triṣṭubh I a.) *indravajrā*: **32**, 192 (193). **45**, 375—377. 379. **48**, 123; 125; 126; 128; 136. **59**, 168; 169; 171. 175. **72**, 407. **76**, 42. **88**, 61. **92**, 84; 86. **99**, 48—50; 52; 53; 55. **103**, 237 (236). **119**, 198. Amount: 27 stanzas.

b.) *upendravajrā*. **34**, 257. **101**, 380. 103, 232 (231); 235 (234). Amount: 4 stanzas.

c.) *upajāti*: **4**, 136. **12**, 195. **25**, 291. **29**, 198; 199. **45**, 369; 378; 380; 381. **18**, 121; 122; 124; 127; 129—135. **49**, 249 (251); 250 (252). **50**, 208 (209); 209 (210). **58**, 139. **59**, 170. **90**, 207. **92**, 85. **96**, 51. **99**, 51; 54; 56. **101**, 376—379; 386. **103**, 198—200 (197—199); 213 (212); 231 (230); 233 (232); 234 (233); 236 (235). **118**, 195. **119**, 207; 209; 210. **123**, 341 (340); 342 (341). Amount: 51 stanzas.

d.) *çālinī*: **18**, 407. **25**, 295. **36**, 134. **37**, 241. **53**, 195. **84**, 68. **99**, 46 (cp. *supra*, p. 138). **101**, 391. **110**, 143 (144). Amount: 9 stanzas.

e.) *rathoddhatā*: **8**, 38. **15**, 148. **38**, 159. **45**, 365—

367. **46**, 249. **70**, 130. **119**, 194; 195. Amount: 10 stanzas.

f.) *svāgatā*: **40**, 116. Amount: 1 stanza.

Jagatī II a.) *vaṃçastha*: **12**, 194. **13**, 195. **32**, 193 (194). **34**, 249. **38**, 158. **50**, 206 (207). **53**, 196. **54**, 241. **58**, 140. **59**, 176—178. **101**, 382; 383. **103**, 197 (196). 212 (211). 222 (221) 223 (222); 225—230 (224—229). **106**, 183. **119**, 197. **122**, 112. Amount: 27 stanzas.

b.) *indravaṃçā*: **119**, 205; 206; 216. Amount. 3 stanzas.

c.) mixture of a.) and b.): **20**, 225. **101**, 381. Amount: 2 stanzas.

d.) *drutavilambita*: **119**, 208. Amount: 1 stanza.

Triṣṭubh and jagatī mixed: One stanza 103, 230 (229).

Atijagatī III. *praharṣiṇī*: **79**, 50. **86**, 171. Amount: 2 stanzas.

Çakvarī IV. *vasantilaka*: **1**, 66. **2**, 83. **5**, 141. **6**, 166. **7**, 111; 113. **13**, 194. **15**, 149. **16**, 121. **17**, 170. **18**, 405. **20**, 226; 228—230. **21**, 246. **23**, 87; 88; 92; 93. **24**, 229 (228). **25**, 296. **26**, 282 (280); 283 (281); 287 (285); 288 (286). **27**, 208—210. **28**, 193. **29**, 196; 197. **30**, 142; 143. **31**, 95; 96. **32**, 191 (192); 196 (197). **33**, 217. **34**, 248; 250; 253; 255; 259; 260; 264. **35**, 159—162. **37**, 242; 243. **38**, 161. **39**, 247. **41**, 60. **42**, 224. **43**, 275. **46**, 246; 247. **48**, 119; 120. **49**, 247 (249); 248 (250); 252 (254). **50**, 205 (206 *); 212 (213). **52**, 409. **54**, 239. **55**, 238. **56**, 412 (413); 413 (414); 424 (425). **57**, 176. **59**, 172. **60**, 253 (254). **61**, 330. **66**, 188; 189. **67**, 113. **69**, 184; 185. **71**, 305. **73**, 441. **90**, 199. **99**, 40; 45. **101**, 384; 387; 388. **103**, 217 (216); 224 (223); 238—241 (237—240). **105**, 90; 91. **106**, 181; 182; 184. **108**, 209 (208). **109**, 151. **110**, 141 (142); 142 (143); 148 (149). **111**, 105. **112**, 213. **113**, 99. **114**, 140. **115**, 155; 156. **117**, 182. **118**, 197. **119**, 192; 203; 213. **120**, 133. **121**, 275; 276. **123**, 343 (342). **124**, 247 (248); 248 (249). Amount: 122 stanzas.

*) defective in Br.

Atiçakvarī V. *mālinī*: **2**, 81. **5**, 140. **6**, 165. **22**, 259. **26**, 279—281 (277—279). **29**, 194; 195. **33**, 216. **34**, 247. **46**, 248. **47**, 121. **48**, 138. **49**, 251 (253). **67**, 112. **74**, 325. **98**, 75. **110**, 138 (139). Amount: 19 stanzas.

Atyaṣṭi VI. a.) *çikhariṇī*: **9**. 90. **10**, 217. **17**, 171. **22**, 254. **37**,

240. **40**, 116. **41**, 184 (185). **45**, 368. **102**, 152. Amount: 9 stanzas.

b.) *pṛthvī*: **19**, 118. **21**, 148. **28**, 189; 190. **30**, 144. **34**, 258. **41**, 187 (188). **45**, 364. **113**. **47**, 120. **52**, 408. **54**, 238. **55**, 233; 234. **69**, 182. **70**, 132. **100**, 57. **109**, 152. **113**, 100. **118**, 196. Amount. 20 stanzas.

c. *mandākrāntā* **23**, 94. **26**, 285 (283). **42**, 225. **64**, 161. **66**, 190. **110**, 140 (141). Amount. 6 stanzas.

Atidhṛti VII. *çārdūlavikrīḍita*. **6**, 167. **13**, 196. **24**, 228 (227); 232 (231). **25**, 290; 294. **26**, 289 (287). **28**, 191; 192. **43**, 256. **44**, 159; 160; 185 (186). **45**, 373; 374. **48**, 137. **52**, 407. **56**, 416 (417). **59**, 31. **63**, 195. **66**, 191. **71**, 303. **75**, 196 [1]. **78**, 132. **83**, 39. **91**, 61. **94**, 137. **97**, 48. **99**, 11. **103**, 211 (213). **104**, 217 (218). **108**, 208 (207). **110**, 139 (140). **119**, 196; 212; 217. **120**, 132. **121**, 280. **124**, 249 (250); 250 (251). Amount: 40 stanzas.

Prakṛti VIII. *sragdharā*: **24**, 233 (232). One stanza.

Moreover there are two stanzas in Prākrit: **55**, 125 and 126. They are composed in āryā metre. The second is a gīti: it is uncertain to what variety the first belongs, owing to the uncertainty of the text.

The total sum of these variously versified stanzas is 761. All other verses are anuṣṭubh çlokas. As the whole number of the verses of the Kathāsaritsāgara is 21388, it appears that about 3½ % of them are composed in other metres than the ordinary epic çloka. As a rule the artful versification displays itself at the end of the taraṅgas, but now and then such stanzas are met with amid the anuṣṭubhs, the course of which they underbreak; yet this is done sparingly and always for some good reason.

The list of the metres used shows also that the poet betrays his moderateness in this as he does in other respects. Though he was able to give samples of a greater metrical richness and variety, he limited himself to the most frequent types. He had apparently a predilection for the *gīti* form of the *āryā* and for the *vasantatilaka*, the latter of which he likes to employ for resuming the result of the events narrated or the *morale de la fable*; his use of *çārdūlavikrīḍita* and *pṛthvī* is also relatively frequent. He must have avoided the *sragdharā*, employed but once, and the *hariṇī*, of which no instance at all is met with in his poem.

---

[1]) It is much for the credit of their author, that this stanza and the five next to it, each being the last of a taraṅga, are çārdūlavikrīḍitas of quite the same content, but of various expression, built as easily and fluently as ever.

Index of notable Sanskrit words

As the words making up the list of p. 76—87 are put in alphabetical order, they are not included here.

page

anvaya 22. 23. 32
apalapanā 53
°*apasada* 161
açakuna 73
āçraya 53
utphalati 144
udghāta 131
upahartavya etc., confounded with *upahan*° 160
root *ubh* 77
aucitya 22. 23. 31
karṇīratha 137
kalatra . . . . 53 note
kāvyāṃça 23
kīlapāça 126
gaganāṅgaṇa 115
gatādhvan 159
galla (= *gaṇḍa*) 128
ghūka 26
ciraṇṭī (= *cirayantī*) 80
chāyādvitīya 39
°*jāni* 129
tāmbūla 49
dīnāra 55
dṛḍhayati — *draḍhayati* . . . 88
°*dṛçvan* 69
na param . . . . *yāvat* 73
na māti sma 66. 110
nāṅgeṣv avartata 110

page

nibhālayati 129
niyama 100
nirlakṣmī 156. 157
niṣpratibhāna 157
pāthas 111
pāravatakkho (Paiçācī) 30
pūrvaṇa 53
bhāṣā 9
marda 104
Māra 147
Mihilāropya 37
mūrkhakathās 17. 18
mecaka 66
yad astu / *yad bhavatu* / *yad bhavitā* / *yad vidhattām* 66
ruddhaka 83
rūpaka 55
lambaka / *lambhaka* 11. 59
varam used as a particle. 161. 162
°*vega*. Names ending in — 108
çālābhañjikā 10
sabrahmacārin . . . . . 72 note. 140
samaya 100
sammada 102
Sukhāvatī 20
hevāki 66

Index of passages quoted from other Sanskrit texts than Kathāsaritsāgara and Bṛhatkathāmañjarī

		page
Avadānaçataka	I, 48^{10}	157
	189^{7}	87
	223^{15}	85
Kṣemendra: *Aucityavicāracarcā* çl. 7		23 note
The (Pāli) Jātaka	I, 266^{14}	87
Jātakamālā	VI, 27	159
	p. 221^{15}	132
Tantrākhyāyika (ed. Hertel)	I, 56	51
Daçakumāracarita	Uttarakh., IVth Ucchv	161
Divyāvadāna	p. 633^{25}	157
Pāṇini	III, 2, 13	78
Prabodhacandrodaya	V, st. 28	88
Mudrārākṣasa	I, st. 15*	54 n.
	III, at the beginning	131
	IV, p. 179 (ed. Trimbak Telang)	51
	bharatavākya	52. 53
Ṛgvedasaṃhitā	I, 63, 4 / IV, 1, 15 / IV, 19, 4	77
Varāhamihira: *Yogayātrā* 7, 14*		85
Çlokasaṃgraha of the Bṛhatkathā, and judgment about it.		41—43 and 56—59

The asterisks point out places critically treated

